ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ - Sa. 16 b5

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

II. Cilt

7. Baskı

İSTANBUL'UN FETHİNDEN KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Türk Tarihi Kurumu Üyesi

Metin dışında 1 harita, 48 resim ve 1 soy kütüğü vardır.

ISBN 975-6945-11-7
ISBN 975-6945-13-3

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN FETHİ SIRASINDA ÜÇ KIT'AYA BİR BAKIŞ VE BAZI OLAYLAR 1-11.

İstanbul'un fethi sırasında üç kıt'adaki bazı devletler 1.

Asya ve Afrika'daki devletler. — Avrupa'daki devletler 1. — İstanbul'un fethi sırasında yabancı devlet hükümdarları 3. —

İstanbul'un fethinin Avrupa'daki tesiri 4.

Avrupa'daki ruhî halet 4. — Papa'nın faaliyeti 5. — Osmanlıların Rum tebaayı memnun bırakmaları 6. —

Çandarlı (Cendereli) hânedanının sukutu 8.

Kara Halil Hayreddin Paşa 8. — Ali Paşa 8. — İbrahim Paşa 9. — Halil Paşa 9. — Halil Paşa'nın idamının içyüzü 9. —

İKİNCİ BÖLÜM

SIRBİSTAN İLE MORA'NIN İLHAKI 13-28.

Sırbistan seferleri 13.

Birinci Sırbistan seferi 13. — İkinci Sırbistan seferi 15. — Belgrad'ın ikinci muhasarası 15. — Yeni Foça'nın alınması 18. — Sırbistan'ın ilhakı 18. —

Mora seferleri 21.

Birinci Mora seferi 21. — İkinci Mora seferi 25. — Mora'da Venediklilerle çarpışma 26. —

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLILARIN DENİZCİLİĞİ VE DOĞU-AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ 29-45.

Osmanlıların denizciliğe ehemmiyet vermeleri 29.

İlk tersaneler 29. — Osmanlıların Akdeniz'deki faaliyetleri 30. — Gemi tezgâhlarının artması 31. —

Doğu - Akdeniz adalarının zaptı 31.

Enez, İmroz, Semadirek ve Taşoz'un alınması 32. — Limni'nin alınması 34. — Midilli adasının zaptı 35. — Ağrıboz adasının alınması 38. —

Bozca - Sisam ve Yunan adaları 41.

Bozcaada'nın imarı 41. — Sisam adasının imarı 41. — Yunan adalarının alınması 42. —

Papa'nın Doğu - Akdeniz'de nüfuz tesisi 43.

Adalardaki Osmanlı nüfuzu 43. — Osmanlılara karşı Papa donanmasının faaliyeti 44. —

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GÜNEY - KARADENİZ BÖLGESİ - AMASRA - CANDAR BEYLİĞİ VE TRABZON'UN İŞGALLERİ 47-57.

Amasra'nın zaptı 47.

Candar Oğulları beyliğinin alınması 49.

Trabzon İmparatorluğunun alınması 51.

İmparatorluğun kuruluşu 51. — İmparatorluğun son durumu 52. — İmparator David'in Osmanlılar aleyhindeki faaliyeti 52. — Trabzon üzerine hareket 53. — Trabzon seferine mâni olmak için Uzun Hasan tarafından gelen heyet 54. — Trabzon'un teslimi 55. — Pâdişah'ın avdeti ve Uzun Hasan'a nâmesi 56. —

BEŞİNCİ BÖLÜM
ARNAVUTLUK - EFLÂK - BOĞDAN VE BOSNA SEFERLERİ İLE BOSNA'NIN İLHAKI 59-85.

Arnavutluk olayları 59.

İskender Bey'in Osmanlılarla mücadelesi 59. — Osmanlılara karşı koymak çin İskender'in topladığı kongre 60. — Arnavutluk'un bağımsızlığı tarihi 60. —

İskender'in Venediklilerle mücadelesi 60. — II. Murad'ın birinci Arnavutluk seferi 61. — Osmanlı hükümdarının ikinci Arnavutluk seferi 63. — II. Murad'ın üçüncü Arnavutluk seferi 64. — Napoli kırallarının İskender'i himayesi 64. — İskender'in Osmanlılarla anlaşması 66. — İskender Bey'in İtalya'ya geçmesi 67. — İskender'le Venedik ve Macarların Osmanlılar aleyhine ittifakları 68. — Fatih Sultan Mehmed'in birinci Arnavutluk seferi 69. — Pâdişah'ın ikinci Arnavutluk seferi 69. — İskender'in ölümü ve şahsiyeti 70. — İskender'in ölümünden sonra 70. — Fatih Sultan Mehmed'in üçüncü Arnavutluk seferi 71. — Kroya'nın alınması 71. — İşkodra'nın muhasarası 72. — Pâdişah'ın avdeti ve İşkodra'nın alınması 72. — Raguza cumhuriyetinin vergisinin arttırılması 73.—

Eflâk prensliğinin imtiyazlı bir vilâyet olması 73.

Kazıklı Voyvoda 73. — Kazıklı Voyvoda'nın vahşeti 75. — Eflâk seferi 75. — Radul'un Eflâk Voyvodalığı 77. —

İlk Boğdan seferi 77.

Osmanlı - Boğdan münasebetleri 77. — Boğdan beyinin muahedeye aykırı hareketi 78. — Boğdan'a asker sevki 78. — Fatih Sultan Mehmed'in Boğdan seferi 79. —

Fatih'in kış seferi 80.

Macarların huduttaki faaliyetleri 80. — Pâdişahın bizzat hareketi 81. —

Bosna seferleri 81.

Birinci Bosna seferi ve Bosna'nın ilhakı 81. — Bosna kralının îdamı 82. — Hersek ve bazı yerlerin ilhakı 83. — İkinci Bosna seferi 83. — Bosnalıların İslâmiyeti kabulleri 84. —

ALTINCI BÖLÜM

KARAMAN BEYLİĞİ SEBEBİYLE OSMANLI - AKKOYUNLU REKABETİ VE BUNUN NETİCELERİ 87-110.

XV. asrın ikinci yarısında Karaman beyliği 87.

Karaman beyliğine toplu bir bakış 87. — İbrahim Bey'in son günleri 88. — Karaman Şehzâdeleri arasında mücadele 88. — Pîr Ahmed Bey'in Osmanlılarla anlaşması 88. — Pîr Ahmed'in muhalefeti ve Osmanlıların Karaman'ı işgali 89. — Rum Mehmed Paşa'nın memuriyeti 90. — İshak Paşa'nın tâyini 91. — Gedik Ahmed Paşa'nın tâyini 91. — Akkoyunluların Karaman oğullarına yardımları 93. — Tokat'ın yağması ve yakılması 93. — Şehzâde Mustafa'nın Uzun Hasan kuvvetlerine galebesi 94. —

Fatih Sultan Mehmed'in Doğu seferi 94.

Uzun Hasan Bey'in önemli durumu 94. — Hasan Bey'in Venediklilerle ittifakı ve ordusunu tensiki 96. — Fatih'in Doğu seferine giderken Venediklilerle anlaşmak istemesi 97. — Osmanlı ordusunun hareketi 98. — İlk temas ve Akkoyunlu kuvvetlerinin galebesi 99. — İki ordunun vaziyeti 100. —

Otlukbeli muharebesi 100.

Fatih'in Hüseyin Baykara'ya fetihnâmesi 103. — Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın azli ve katli 103. — Uğurlu Mehmed Bey'in macerası 104. —

Karaman devletinin tarihe karışması 106.

Kasım Bey'in İçel'deki faaliyetleri 106. — Otlukbeli harbinden sonraki durum 106. — Karaman Valisi Şehzâde Mustafa'nın ölümü 108. — Karaman oğlu Mustafa Bey 109. —

YEDİNCİ BÖLÜM

OSMANLI - VENEDİK HARBİNİN HAÇLI SAVAŞINA İNKILÂBI VE BUNUN SONUÇLARI 111-125.

Savaşın sebebleri 111. — Osmanlılara karşı Venedik, Macar ve İskender Bey'in ittifakı 111. — Venediklilerin harp kararı 112. — Venedik ve Macarlarla savaş 113. — Cumhuriyetin sulh teklifi 114. — Muharebeye devam 115. — Osmanlıların sulh teklifleri 116. — Osmanlılar aleyhine Haçlı seferi 117. — Venedik amiralinin Türk sahillerine taarruzu 117. — Moçenigo'nun Karaman oğluna yardımı 119. — Türk akıncılarının muvaffakiyetli harekâtı 119. — Venediklilerle yapılan bir senelik mütareke 120. — Mütareke sonunda savaşın başlaması 121. — Turahan Bey oğlu'nun Venedik'e yaptığı akın 121. — Venedik'le barış görüşmesi 122. — Fatih'in son Arnavutluk seferi 123. — Sulh şartları 124. —

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUZEY - KARADENİZ SEFERİ VE KIRIM HANLIĞININ OSMANLI HİMAYESİ ALTINA GİRMESİ 127-132.

Kuzey - Karadeniz seferi 127.
Ceneviz sömürgelerinin alınması 127.
Kırım Hanlığı hakkında kısa malûmat 129.

Kırım ve Altınordu hanlığı 129. — Kırım'da Giray ailesinin hanlığı 130. — Mengli Giray'ın hanlığı 131. — Kırım Hanlığının Osmanlı nüfuzu altına girmesi 132. —

DOKUZUNCU BÖLÜM

FATİH VE V. ALFONS'UN SİYASETLERİ - II. MEHMED'İN SON SENELERİ OLAYLARI VE ÖLÜMÜ 133-147.

Karşılıklı iki siyaset 133.

Fatih ve Alfons 133. — V. Alfons'un siyaseti 133. — Fatih Sultan Mehmed'in siyaseti 134. — İtalya seferi 135. — Napoli kralının Otranto'yu geri alması 137. —

Rodos seferi 137.

Rodos Şövalyeleri 137. — Rodos muhasarası 139. — Rodos bu sefer de alınamadı 140. —

Osmanlı - Memlûk devletleri ihtilâfı ve II. Mehmed'in Asya seferi 141.

Hicaz su yolları meselesi 141. — Dulkadır oğulları meselesi 141. — Şehsuvar Bey 142. — Fatih Sultan Mehmed'in hareketi 143. — Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti 144. —

ONUNCU BÖLÜM

Fatih'in ilme karşı alâkası 149.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN İMARI VE KALKINMASI İÇİN GÖÇMEN NAKLİ - İLMÎ, İÇTİMAÎ MÜESSESELER VE SARAYLAR İNŞASI 153-159.

Fethi mütaakıp İstanbul'un durumu 153. — İstanbul'a göçmen nakli 153. — Kültürel ve sosyal müesseseler 155. — Eski ve Yeni saraylar 157. — Patrik intihabı 157. —

ONİKİNCİ BÖLÜM

SULTAN BAYEZİD VE CEM SULTAN MÜCADELESİ İLE NETİCESİ 161-179.

Saltanat kavgası 16.

Bayezid ve Cem 161. — Bayezid'in hükümdarlığı 162. — Bayezid'le Cem arasındaki mücadele 163. — Cem Sultan Kahire'de 165. — Saltanat mücadele-

sinden Karaman oğlunun istifade etmek istemesi 166. — Cem'in Anadolu'ya girerek Karaman oğlu ile birleşmesi 167. — Cem'in Karaman illerinde faaliyeti 168. — Cem Sultan'la Kasım Bey'in müzakereleri 169. — Cem'in Şövalyelere iltiçası 170. — Cem'le Şövalyeler reisi arasında imzalanan ahidnâme 171. — Cem'in Fransa'daki hayatı 171. — Cem'in Papa'ya teslimi 172. — Cem'in muhafazası için Bayezid'in Papa ile anlaşması 173. — Cem'in muhafazası veya ölümü hakkında Papa'nın Bayezid'e teklifi 173. — Cem'in Fransa kralına teslimi, hastalanarak ölmesi 173. — Cem'in cesedinin Bursa'ya nakledilerek gömülmesi 174. — Cem'in oğulları 175. — Cem'in firarı sebebiyle Şövalyelerle Bayezid'in anlaşması 176. — Cem'in Avrupa'da bulunması sebebiyle Bayezid'in Rumeli'de ihtiyatî tedbir alması 177. — Gedik Ahmed Paşa'nın katli 177. —

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİ VE AKKİRMAN ALINARAK BOĞDAN'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ VE LEHİSTAN SEFERLERİ 181-186.

Boğdan seferi 181.

Kili ve Akkirman'ın alınması 182. — Boğdan beyinin mukabil hareketi 183. — Boğdan beyinin taarruzu üzerine Malkoç oğlu'nun akını 183. — Boğdan'ın Osmanlı hâkimiyetini kabulü 184. —

Lehistan seferi 184.

Lehlilerle ilk temas 184. — Leh kıralının Boğdan'a tecavüzü 184. — Malkoç oğlu akınlariyle yapılan ilk Lehistan seferi 185. — Boğdan voyvodasına verilen tuğ ve sancak 186. —

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. BAYEZİD ZAMANINA KADAR OSMANLI - MEMLÛK DEVLETİ MÜNASEBETLERİ 187-195.

XIV. ve XV. yüzyıllardaki münasebat 187.

İlk münasebetler 187. — II. Murad zamanında münasebet 188. — Fatih zamanında 189. — Bayezid devrindeki münasebet 190. — Osmanlı - Memlûk muharebesi 181. — Alâüddevle'nin Memlûklerle anlaşması 193. — Memlûklerle barış 194. —

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL SONLARINDA KOMŞU DEVLETLER İLE ENDÜLÜS İSLÂMLARI VE KEMAL REİS 197-206.

İslâm devletleri 197.
Hıristiyan devletleri 197.

Venedik cumhuriyetine karşı İtalya'daki küçük hükümetler 198. — Lehler ve Ruslar 198. —

İspanyollar ve Endülüs İslâmları 199.

Osmanlı devletinin Endülüs Müslümanlariyle ilk alâkası 200. — Osmanlı gemileriyle Endülüs Müslümanlarının Afrika'ya nakli 201. —

Kemal Reis ve Türk denizciliği 202.

Osmanlı donanması 202. — Kemal Reis 203. —

ONALTINCI BÖLÜM

BAYEZİD'İN RUMELİ SEFERİ - VENEDİK VE HAÇLILARLA SAVAŞ 207-224.

Macaristan olayları 207.

Bayezid'in Rumeli seferi 207. —

Türk akıncılarının faaliyetleri 208.

Mihal oğlu Ali Bey ile Yakup ve İskender Paşalar 209. —

Osmanlı - Venedik savaşı 213.

İnebahtı seferi 214. — Brodano veya Zenşiyo deniz muharebesi 215. — Burak Reis'in şehid düşmesi 215. — İnebahtı'nın teslim olması 217. — Modon'un muhasarası ve zaptı 218. — Koron ve Navarin'in alınması 219. —

Venedik harbinin Haçlı deniz seferine inkılâbı 220.

Venediklilerin Avrupa'dan yardım istemesi 220. — Haçlı donanmasının faaliyeti 221. — Midilli adasının muhasarası 221. — Adanın muhasaradan kurtarılması 221. — Müttefiklerin faaliyetlerinin artması 222. — Macarların Venediklilere yardımı 222. — Venediklilerin harpten çıkmak istemeleri 223. — Venediklilerle sulh şartları 224. — Macarlarla da anlaşma 224. —

ONYEDİNCİ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLERİNİN ZUHURU VE FAALİYETİ 225-231.

Erdebil sofuları ve Safevî devletinin kurulması 225.

Safevî ailesi 225. — Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar 226. — Şah İsmail 227. — Şah İsmail'in Osmanlılarla ilk teması 228. — Şah İsmail ve Alâüddevle 228. — Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyeti 229. — Şahkulu 230. —

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

II. BAYEZİD'İN SON SENELERİ VE YAVUZ SELİM'İN HÜKÜMDARLIĞI 233-248.

II. Bayezid'in son seneleri ve şehzâdeler 233.

Küçük kıyamet 233. — Osmanlı şehzâdeleri 234. — Korkud'un şahsiyeti ve Mısır'a gitmesi 235. — Şehzâde Ahmed 237. — Şehzâde Şehinşah 237. — Şehzâde Selim 238. —

Baba - oğul mücadelesi ve Selim'in hükümdarlığı 241.

Karıştıran muharebesi 241. — Selim'in mağlûp olarak kaçması 248. — Yeniçerilerin ayaklanması 243. — Selim aleyhdarlarının Korkud'u davetleri 244. — Selim'in hükümdarlığı 244. — Bayezid'in Dimetoka'ya giderken yolda vefatı 245. — II. Bayezid'in şahsiyeti 245. —

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

SULTAN SELİM'İN İÇ DURUMU DÜZELTMESİ, ÇALDIRAN MUHAREBESİ VE DULKADIR BEYLİĞİNİ ALMASI 249-252.

Sultan Selim'in iç durumu düzeltmesi 249.

Şehzâdelerin bertaraf edilmeleri 249. —

YİRMİNCİ BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİM'İN CÜLÛSUNDA ANADOLU'DA KIZILBAŞ FAALİYETİ 253-278.

Şah İsmail üzerine hazırlık ve İran seferi 257.

Anadolu'daki bazı Kızılbaşların tevkif ve îdamları 257. — Şah İsmail'in siyaseti 252. — Şah İsmail'e gönderilen nâmeler 260. — Ordunun hareketi 262.

— Zahîre darlığı 262. — Vezir ve beylerin geri dönmek istemeleri ve Hemdem Paşa'nın katli 263. — Dönmek için Yeniçerilerin tahrik edilmesi 264. —

Çaldıran muharebesi 265.

İki tarafın harp nizamı 265. — İki ordunun durumu 266. — Harp meclisi 266. — Savaş 268. — Şahın kaçırılması 268. — Çaldıran savaşı dönüşü 269. — Dukakin oğlu'nun vezir-i âzamlığı ve katli 270. — İran Şah'ı tarafından elçi gelmesi 270. —

Kemah'ın alınması 271.

Dulkadır beyliğinin ilhakı 271.

Şehsuvar oğlu Ali Bey 272. — Hadım Sinan Paşa'nın Dulkadır beyliğini işgali 272. —

Doğu - Anadolu'nun ilhakı 273.

Diyarbakır'ın alınması 273. — Diğer Doğu memleketlerinin alınması 275.—

Seferden avdette Yavuz'un icraatı 276.

Askeri tahrik edenlerin idamları 276. —

Yavuz'un üç vezir-i âzamı 277.

Dukakin oğlu, Hersek-zâde Ahmed ve Hadım Sinan Paşalar 277. —

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÛKLERLE SON MÜNASEBET VE MISIR MESELESİ **279-306.**

Memlûklerle son münasebat 279.

1490 muahedesinden sonra 279. — Hâyır Bey'in vatanı aleyhindeki casusluğu 280. — Yavuz'un Memlûk sultanını tatmin edici nâmeleri 280. — Memlûk sultanının mukabil tedbirleri 281. — Vezir-i âzam Sinan Paşa'nın hareketi 282. — Sultan Selim'in hareketi 283. —

Merc-i Dâbık muharebesi 284.

İki taraf orduları 284. — Bozgun 286. — Mısır seferine hazırlık 287. — Tomanbay'ın hükümdarlığı 287. —

Ridaniye muharebesi 288.

Mısır'a hareket 288. — Ridaniye ordugâhı 288. — Yavuz'un taarruz plânı 289. — Yavuz'un kendi plânını yine kendisinin tatbiki 289. —

Mısır'ın işgalinden, pâdişah'ın İstanbul'a dönüşüne kadar olan olaylar 290.

Tomanbay'ın faaliyeti 290. — Tomanbay'ın ölümü 291. — Mekke Şerîfi'nin Haremeyn'in anahtarlarını takdimi 292. — Yavuz'un İstanbul'a dönüşü ve bazı Mısırlıların İstanbul'a nakilleri 293. — Yunus Paşa'nın katli 294. — Pîr Paşa'nın vezir-i âzamlığı 294. — Muhyiddin-i Arabî kabrinin meydana çıkarılması 295. — Şah İsmail'in elçi göndermesi 295. — Şehzâde Kasım'ın ölümü 296. — Kızılbaş Celâl 297. —

XVI. asır başlarında Osmanlılarda bahrî faaliyet 297.

Yavuz Sultan Selim'in denizciliğe ehemmiyet vermesi 298. — Yavuz'un deniz seferine hazırlığı 299. —

Sultan Selim'in ölümü ve şahsiyeti 301.

Son günleri ve ölümü 301. — Sultan Selim'in şahsiyeti 302. — Sultan Selim'in hizmeti 305. —

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

SULTAN SÜLEYMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE İLK BEŞ SENESİ 307-321.

Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı 307.

Canberdi Gazalî'nin hükümdarlığını ilân eylemesi 307. — Şehsuvar oğlu Ali Bey'in katli 309. —

Belgrad'ın zaptı 310.

Pîr Paşa'nın mütalâası 311. — Belgrad'ın alınması 312. —

Rodos adasının alınması 313.

Adanın önemi 313. — Ada hakkında divan görüşmeleri 313. — Ada hakkında malûmat alınması 313. — Çoban Mustafa Paşa'nın serdar tâyini 314. — Pâdişah'ın adaya gelmesi 314. — Başşövalyenin bir müracaatı 315. — Rodos'un teslimi 315. —

Hâyır Bey'in ölümü ve Mısır ısyanı 316.

Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır valiliği 316. — Mustafa Paşa'nın tedbiri 317. —

İbrahim Paşa'nın vezir-i âzamlığı 318.

Pîr Paşa'nın azli 318. —

Mısır'da Hâin Ahmed Paşa vak'ası 318.

Vezir-i âzamın Mısır'a gitmesi 320.

İbrahim Paşa'nın tetkikleri 320. — Yoldaki icraatı 321. —

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MACARİSTAN SEFERİ VE MOHAÇ MEYDAN MUHAREBESİ **323-344.**

Belgrad'ın zaptının faydası 323. — Ordunun hareketi, bazı kalelerin alınması 323. — Yeni bir harp nizamı 324. — Mohaç meydan muharebesi 324. — Macar ordusu mağlûp ve kral maktul oldu 325. — Budin'in alınması 326. — Macaristan'dan göçmen nakli 327. —

Macarların kral intihabı 327.

Jan Japolya'nın kral intihabı 327. — Ferdinand'ın yeni krala rakip çıkması 327. —

İkinci Macaristan seferi 328.

Ferdinand'ın taarruzu 328. — Yanoş Kral'ın Osmanlı pâdişahının himayesine iltiçası 328. — Budin'in geri alınması 329. —

Viyana'nın birinci muhasarası 329.

Başarısız Viyana dönüşü 330. —

Viyana muvaffakiyetsizliğinin uyandırdığı bir ümit 331.

Üçüncü Macaristan veya Alman seferi 331.

Ferdinand'ın ikinci müracaatı 331. — Ferdinand'ın Budin'i muhasarası 332. — Ordunun hareketi 332. — Alman seferi 334. — Koron kalesinin alınıp verilmesi 335. —

Ferdinand ile birinci anlaşma 336.

Sulh şartları 336. —

Macaristan seferi 337.

1533 anlaşmasından sonra Macaristan 337. — Yanoş Kral'ın ölümü 337. — 948 H. (1541 M.) Macaristan seferi 338. — Macaristan'ın ilhakı ve Erdel krallığı 338. — 950 H. (1543 M.) seferi 339. — Beş senelik sulh 340. — Erdel meselesi 340. — Avusturya ordusunun imhası 341. — Temeşvar'ın zaptı 341. — Macaristan harekâtının devamı 341. —

Boğdan seferi 342.

Boğdan Beyi'nin muhalefeti 342. — Yeni voyvoda tâyini 343. — Boğdan hududunun tahdidi 344. —

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALEVÎ İSYANLARI VE İRAN SEFERLERİ 345-361.

Anadolu'da Kızılbaş hareketleri 345. — Kalender Çelebi isyanı 346 —

Irakeyn seferi ve Bağdad'ın alınması 348.

Çaldıran harbinden sonraki Osmanlı - İran münasebetleri 348. — Olama ve Şeref Hanlar 348. — Ordunun hareketi 350. — Pâdişah'ın İran seferine hareketi 351. — Bağdad üzerine hareket 351. — Bağdad'da ikamet ve avdet 352. — İskender Çelebi hakkında 353. —

Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya dair 355.

İbrahim Paşa'nın menşei 355. — Vezir-i âzam olması 355. — İbrahim Paşa'nın geniş selâhiyeti 356. — Serasker Sultanlık 357. — Hurrem Sultan ve İbrahim Paşa 357. — İbrahim Paşa'nın katli 358. —

İran seferi ve Amasya muahedesi 359.

Elkas Mirza'nın ilticası 359. — İran üzerine hareket 359. — Gürcistan fütûhatı 360. — Yine İran seferine gidiş 360. — İran'la mütareke ve Amasya muahedesi 361. —

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ DEVRİNDE TÜRK DENİZCİLERİNİN FAALİYETLERİ 363-390.

Oruç ve Hızır Reisler 363. — Oruç Reis'in maceraları 363. — Oruç ve Hızır'ın Afrika sahillerindeki faaliyetleri 364. — Afrika sahilinde üs temini 364. — İki Türk denizcisinin Afrika'daki mühim rolü 366. — Cezayir'in işgali ve Oruç Reis'in hükümdarlığı 367. — Oruç Reis'in ölümü 367. — Hızır Reis'in

Cezayir sultanlığı 368. — Hızır Reis'in Osmanlılara müracaatı 368. — Hayreddin'in Cezayir'den ayrılıp tekrar burayı işgal etmesi 369. — Emir Hayreddin'in Andrea Dorya ile ilk mücadelesi 369. — Hızır Reis'in Endülüs Müslümanlarını Afrika sahillerine nakli 370. —

Barbaros Hayreddin Paşa 370.

Barboros'un Osmanlı devleti hizmetine çağırılması 370. — Barbaros'un İstanbul'a hareketi 371. — Barbaros Hayreddin'in beylerbeğilikle Kaptan-ı Derya olması 371. —

Barbaros'un Osmanlı hizmetindeki deniz seferleri 372.

İlk sefer ve Tunus'un zaptı 372. — Şarlken'in Tunus'u geri alması 373. — Barbaros'un Batı-Akdenizde faaliyeti 373. —

Venedik ve müttefikleriyle harp 374.

Papa'nın faaliyeti ve Venedik harbinin sebebi 374. — Korfo adasının muhasarası 374. —

Preveze muharebesi ve Akdeniz hâkimiyeti 375.

Müttefik donanmaları 375. — Barbaros'un hareketi 376. — İki tarafın gemi, asker ve toplarının mukayesesi 376. — İlk hareketler 377. — Preveze deniz savaşının ilk safhası 377. — Çekilen düşman donanması 378. — Muharebe ve katî netice 378. — Venediklilerle anlaşma 379. — Osmanlı - İspanyol mücadelesi ve Fransızlara denizden yapılan yardım 380. — Deniz muharebeleri 380. — Şarlken'in Cezayir üzerine hareketi 380. — Cezayir'in müdafaası 380. — Osmanlı donanmasiyle Fransızlara yapılan yardım 381. — Barbaros'un Fransız kumandaniyle görüşmesi 381. — Nis'in zaptı ve Barbaros'un ağır ve haklı sözleri 382. — Turgut Reis'in esaretten kurtulması 382. — Barbaros'un geri dönmesi 383. — Barbaros'un ölümü 383. — Barbaros'un yetiştirmeleri 383. —

Turgut Reis 384.

Turgut nasıl yetişti 384. — Turgut Reis'in esir olması 384. — Turgut'un tekrar faaliyeti 385. — Turgut ve Andrea Dorya 385. — Malta'nın birinci muhasarası ve Garp Trablus'un zaptı 385. — Turgut Reis'in Osmanlı devleti hizmetine girmesi 386. —

Fransızlara ikinci deniz yardımı 386.

Batı - Akdeniz seferleri 387. — Cerbe muharebesi 387. —

İkinci Malta muhasarası ve Turgut Paşa'nın şehit düşmesi 388.

Sen-Jan Şövalyeleri 388. — Malta seferi 389. — Malta adası önünde 389. — Turgut Paşa'nın şehadeti 389. —

YİRMİALTINCI BÖLÜM

HİNT VE UMMAN SEFERLERİ 391-400.

Portekizlilerin Hint Denizindeki faaliyetleri 391. — Memlûk devletiyle Portekizliler 391. — Osmanlılarla Portekizliler 391. — Süveyş tersanesinde gemi yapılması 392. — Hadım Süleyman Paşa'nın Hint seferi ve Aden'in zaptı 393. — Diyu şehrinin muhasarası 394. — Yemen ilhakının başlangıcı 394. — Yemende daha sonraki olaylar 395. —

Hint Denizinde Portekizlilerle çarpışmalar 397.

Piri Reis'in Hint sularındaki faaliyeti ve ölümü 397. — Murad Reis'in Süveyş kaptanlığı 398. — Seydi Ali Reis'in kaptanlığı ve sergüzeşti 398. — Seydi Ali Reis'in karadan İstanbul'a gelişi 399. — Kurd oğlu Hızır Reis 400. —

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

ŞAHZÂDELER VAK'ASI 401-408.

Şehzâde Mustafa aleyhinde Hurrem Sultan'ın entrikaları 401. — Şehzâde Mustafa hakkındaki şayialar 402. — Şâir Yahya Bey'in mersiyesi 403. — Şehzâde Cihangir'in ölümü 404. — Şehzâde Bayezid vak'ası 405. — Lala Mustafa Paşa'nın hileleri 406. — Bayezid'in İran'a kaçması 407. — Bayezid'in teslimi hakkında 408. — Bayezid ve oğullarının ölümleri hakkında 408. —

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ'NİN SON SEFERİ - ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ 409-420.

Avusturya ile sulhun bozulması 409. — Sigetvar seferi 409. — Sigetvar'ın zaptı 412. — Sultan Süleyman'ın vefatı 413. — Şehzâde Sultan Selim'e haber gidiyor 413. — Sokullu Mehmed Paşa'nın tedbirleri 414. — Divan toplantısı 415. — Selim'in hareketi 416. — Ordugâhtaki vaziyet 416. — Ordunun avdeti 417. — Askerin teessürü ve Sokullu'nun nutku 418. —

Sultan Süleyman'ın şahsiyeti 418.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

OSMANLILARA TÂBİ İMTİYAZLI HÜKÜMETLER 421-444.

Kırım Hanlığı 421.

Kırım Hanlığının Osmanlı nüfuzu altına girmesi 421. — Menğli Giray Han 423. — Mehmed Giray 424. — Gazi ve Saâdet Giray'lar 424. — Sahib Giray Han 424. — Devlet Giray 425. —

XVI. yüzyıl ortalarına kadar gelen Kırım Hanları 425.

Mekke-i Mükerreme Emîrliği 426.

Mekke Emîrleri 426. — Hicaz'da Osmanlı hâkimiyeti 426. — Şerîf Ebû Nümey 427. —

Eflâk Voyvodalığı 427.

XVI. Yüzyıl ortalarına kadar gelen voyvodalar 428. — Voyvoda intihabına hükümetin müdahalesinin sebebi 429. — Eflâk'da voyvoda intihabı 430. —

Boğdan Voyvodalığı 431.

III. Stefan Çel Mare (1457-1504) 431. — Petro Rareş ve Aleksandr Voyvodalar 432. — Müslüman İlya Voyvoda 432. — II. Aleksandr Voyvoda 433. — Yani Vasilikos 433. — Boğdan'da voyvoda intihabı 434. —

Raguza (Dubrovnik) ve Sakız Cumhuriyetleri 434.

Raguza Cumhuriyeti 434. — Sakız Cumhuriyeti 435. —

Erdel Voyvodalığı 436.

Hududu 436. — Osmanlıların Erdel ile ilk temasları 437. — Yanoş'un kral seçilmesi 438. — Ferdinand'ın krallık iddiası 438. — Yanoş'un Osmanlı himayesini istemesi 439. — Yanoş'a yardım vâdi 439. — Ferdinand'ın Osmanlı pâdişahına başvurması 439. — Yanoş'un Budin tahtına oturtulması 440. — Zapolya oğlu Sigismund 440. —

OTUZUNCU BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI DEVLETİNİN ASYA VE AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLERİ 445-518.

Osmanlı - Akkoyunlu münasebetleri 445.

Akkoyunlu hükümdarı ailesi 447. —

Osmanlı - Safevî devletleri münasebetleri 447.

Osmanlı - Memlûk devletleri münasebetleri 451.

Osmanlı devletiyle Trabzon İmparatorluğu münasebetleri 451.

XV. yüzyıl ortalarına kadar Trabzon İmparatorluğu 451. — İmparatorluğun tarihe karışması 452. — Son Trabzon İmparatorları 453. —

Osmanlı devletinin Buhara ve Semerkand hükümetleriyle münasebatı 454.

Osmanlı - Akdeniz devletleri münasebetleri 455.

Osmanlı - Papalık münasebetleri 455.

Osmanlı - Venedik münasebetleri 456.

Osmanlı Devleti ile Napoli krallığı münasebetleri 459.

XIV. Yüzyıl sonuyla XV. yüzyılın ilk yarısında Anju hânedanından gelmiş olan Napoli ve Sicilya kralları 461. — Anju'lardan sonra gelen Napoli ve Sicilya kralları 462. —

Osmanlı devletiyle Milâno dukalığı münasebetleri 462.

Osmanlı - Floransa münasebetleri 464.

Osmanlı - Ceneviz münasebetleri 466.

Osmanlı - Macar münasebetleri 467.

Anju hânedanından gelen Macaristan kralları 473. — Yagellon ailesinden gelen Macaristan kralları 474. — Zapolya ailesinden olan Macar kralları 474. —

Osmanlı - Rus münasebetleri 475.

Osmanlılarla münasebette bulunan Moskova knezleri 479. —

Osmanlı - Lehistan münasebetleri 479.

XIV. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Lehistan hükümdar ailesi 482. —

Osmanlı - Avusturya münasebetleri 482.

Osmanlı hükümdarının Lüter taraftarlarını tahriki 485. — Ferdinand ile ilk anlaşma 487. — Ferdinand'ın sulhu bozması üzerine Semendire Beyi'nin faaliyeti 489. — Budin'in eyalet merkezi olması 492. — Beş senelik sulh andlaşması 494. — Transilvanya işinin hulâsası 495. — XV. yüzyılın son yarısiyle XVI. yüzyılın son yarısına kadar Habsburg imparator ve kral ailesi 501. —

Osmanlı - Fransız münasebetleri 502.

Fransızlara karadan yardım 503. — Fransızlarla aktedilen ilk muahedenâme 506. — Fransızlara denizden yardım 506. — XVI. yüzyılda Valva hânedanından gelen kral ailesi 511. —

Osmanlı - İspanya münasebetleri 511.
Osmanlı - Portekiz münasebetleri 513.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Burgovin hânedanından gelen Portekiz kralları 517. —

Osmanlı devletinin bu bir asırlık devresi içinde keşifler ve inkılâplara kısa bir bakış 517.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI SARAYI VE OSMANLI HÂNEDANI 519-527.

Osmanlı sarayı 519.

İstanbul sarayının taksimatı 519. — Enderun ve iç oğlanları 520. — Enderun odaları 521. — Ak hadım ağaları 522. — Kara hadım ağaları 523. — Sarayın Bîrun erkânı 523. — Diğer Bîrun erkânı 524. —

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı pâdişahları - şehzâdeler 525.

Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti 525. — Sultan II. Bayezid'in şahsiyeti 525. — Sultan I. Selim'in şahsiyeti 526. — Kanunî Sultan Süleyman'ın şahsiyeti 526. — Osmanlı şehzâdeleri 526. —

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI VEZİR-İ ÂZAMLARI 529-552.

Halil Paşa (Çandarlı-zâde) 529. — İshak Paşa (Birinci defa) 529. — Mahmud Paşa (Birinci defa) 530. — Rum Mehmed Paşa 532. — İshak Paşa (İkinci defa) 533. — Mahmud Paşa (İkinci defa) 533. — Gedik Ahmed Paşa 533. — Hoca Sinan Paşa 534. — Karamanî Mehmed Paşa. — İshak Paşa (Üçüncü defa) 535. — Davud Paşa 535. — Hersek-zâde Ahmed Paşa (Birinci defa) 535. — İbrahim Paşa (Çandarlı-zâde) 537. — Mesih Paşa 538. — Hadım Ali Paşa 538. — Hersek-zâde Ahmed Paşa (İkinci defa) 539. — Hadım Ali Paşa (İkinci defa) 539. — Hersekzâde Ahmed Paşa (Üçüncü defa) 539. — Koca Mustafa Paşa 539. — Hersekzâde Ahmed Paşa (Dördüncü defa) 540. — Dukakin oğlu Ahmed Paşa 540. — Hadım Sinan Paşa 541. — Hersek-zâde Ahmed Paşa (Beşinci defa) 543. — Hadım Sinan Paşa (İkinci defa) 543. — Yunus Paşa 543. — Pîr Mehmed Paşa 544. — İbrahim Paşa 545. — Ayas Paşa 547. — Lütfi Paşa 548. — Hadım Süleyman Paşa 549. — Rüstem Paşa 549. — Kara Ahmed Paşa 551. — Rüstem Paşa (İkinci defa) 551. — Ali Paşa (Semiz) 551. — Sokullu Mehmed Paşa 552. —

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR ASKERÎ TEŞKİLÂT 553-578.

I.

Merkez askerî teşkilâtı 553.

Kapıkulu ocaklarından acemi ocağı 553.

Acemi ocağının teşkilâtı 533. — Acemi ocağının elbise ve maaşları 534. — Acemilerin diğer hizmetlere verilmeleri 555. —

Yeniçeri ocağı 555.

Ocağın genişlemesi 555. — Yeniçeri ocağının İstanbul'a nakli 556. — Ocağın sefere gidişi ve silâhları 556. — Yeniçerilerin diğer hizmetleri 557 — Yeniçerilerin talimleri 557. — Yeniçerilerin muharebe nizamı 557. — Yeniçerilerin ceza görmeleri 557. — Yeniçerilerin maaşları 558. — Yeniçeri çocukları 558. — Yeniçerilerin atlı olmaları 558. — Yeniçerilerin oda sandıkları ve kara sandık 558. — Yeniçerilerin yemek usulleri 559. — Ocağın büyük ağaları 559. — Yeniçeri efendisi ve dairesi 561. — Ocağın küçük zâbitleri 561. — Ocağın mevcudu 561. — Cülûs ve sefer bahşişleri 562. —

Cebeci ocağı 562.

Ocağın vazifesi 562. — Cebeci kışlası ve ortaları 562. —

Topçu ocağı 562.

Topçu kışlası ve imalathanesi 562. — İki sınıf topçu 563. — Top atan topçular 563. — Topçu ocağının ağa ve zâbitleri ile mevcudu 563. —

Top arabacıları ocağı 564.
Kapıkulu suvarileri 564.

Suvariliğe kimler alınırdı? 564. — Maaşları 564. — Harp zamanındaki hizmetleri 565. — Sulh zamanındaki nöbet hizmetleri 565. — Veledeş 565. — Suvarilerin hizmet efradı 565. — Kethüda yeri 566. — Maaşlar 566. —

II.

Eyalet askerî teşkilâtı 566.
Tımarlı sipahiler 567.

Tımarlı sipahi teşkilâtının genişlemesi 567. — Tımarlı sipahi defterleri 567. —Tezkireli, tezkiresiz tımarlar 567. — Tımarlı sipahilerin sefere hareketleri 568. — Savaşta ve yatağında ölen sipahiler 569. — Mazul sipahiler 570. —

Geri hizmet kıt'aları (yaya, yörük ve müsellemler) 570.

Yayalar, yörükler 570. — Müsellemler 571. — Cerahur veya Serahurlar 571. — Canbazlar, Tatarlar 571. —

Öncü kuvvetler 572.

Akıncılar 572. — Deliler 573. —

Kal'a kuvvetleri 574

Azaplar 574. — Gönüllü ve Beşliler 575. —

III.

XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlılarda denizcilik 575.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTASINDAN XVI. YÜZYIL ORTASINA KADAR EYALETLERİN İDARESİ 579-582.

Osmanlı eyaletleri 579.

Eyaletlere dair icmal 579. — Salyânesiz ve Salyâneli eyaletler 580. — Serbest mîr-i mîranlık ve yurtluk-ocaklık sancaklar 580. — Beylerbeyi ve sancakbeyleri 581. — Eyalet merkezi 582. —

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR İLMİYE TEŞKİLÂTI 583-589.

Osmanlı medreseleri 583.

Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleri 583. — Sahn medreselerine göre medrese dereceleri 585. — Medrese talebeleri 585. — Medrese dersleri 586. — Süleymaniye medreseleri 587. — Mülâzemet 587. —

Kadılık - Kazaskerlik - Müftülük 588.

Kadılık 588. — Kazaskerlik 589. — Müftülük 590. —

OTUZALTINCI BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR İLİM VE FİKİR HAREKETLERİNE VE GÜZEL SANATLARA DAİR 591-628.

İlim hareketlerinde müessir iki mektep 591.

Bu yüzyıllarda edebî cereyan 591.

Riyaziye (matematik) tedrisatı 595.

Tıp tedrisatı 597.

Tarih ve coğrafya 601.

Coğrafyaya gelince 605. —

Güzel sanatlara ait eserler 607.
Musikiye dair 607.

Musikiye dair eserler 607. — Musiki âletleri 608. — Musiki üstadları 610. —

Yazı (hat) sanatı 617.

İlk yazı üstadları 612. — Şeyh Hamdullah ve mektebi 613. — Tâlik, divan ve siyakat yazıları 615. —

Resim ve Nakış 616.
Mücellitlik ve Müzehhiblik 621.

Ciltçilik 621. — Müzehheblik 622. —

Alçı, Çini, Oyma ve Hâk sanatları 623.

Alçı işleri 623. — Çini işleri 624. — Oyma ve kakma işleri 626. — Hakkâklik 627. —

Diğer Türk sanatlarına bir bakış 627.

Türk kumaş ve kadifeleri 628. — Halıcılık 628. —

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDA İLİM HAREKETLERİ VE İLMÎ ESERLERE DAİR **629-635.**

İstanbul fethini mütaakıp ilmî faaliyet 629. — Telif ve tercüme olunan bazı eserler ve müellifleri 630. —

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDAKİ BAZI SOSYAL KURULLAR **637-646.**

Camiler 637.
İmaretler 638.
Hastahaneler 640.
Kütüphaneler 642.
Mimarî eserler 644.

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDAKİ BAZI ŞÖHRETLİ İLİM ADAMLARI 647-679.

Davud-ı Kayserî 647. — Molla Fenarî 648. — Şeyh Bedreddin Mahmud 650. — Hızır Bey 652. — Ali Kuşçu 653. — Hoca-zâde Muslihuddin Mustafa 653. — Molla Hüsrev 656. — Hayalî Şemseddin Ahmed 658. — Sinan Paşa 658. — Molla Lütfi (Tokatlı) 660. — Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi 662. — Ali Cemali Efendi 665. — İbn Kemal (Ahmed Şemseddin) 668. — Celâl-zâde Mustafa Bey (Koca Nişancı) 671. — Taşköprülü-zâde 673. — Kınalı-zâde Ali Efendi 675. — Ebussuud Efendi 677. —

KIRKINCI BÖLÜM

XIV., XV. VE XVI. YÜZYILLARDAKİ İKTİSADÎ DURUMA BİR BAKIŞ 681-693.

Türkiye'de ipek, ipekli ve pamuklu dokumalar 681. — Madenler 682. — Kimlerle ticaret yapılırdı 683. — İhraç edilen başlıca eşya 684. — İdhal edilen başlıca eşya 685. — Mühim ticaret ve iskele merkezleri 685. — Memleket dışına çıkarılması memnû eşya 686. — İktisadî iç durum 689. —

Mendes müessesesi 690.

Para tedavülü 691. — İhraç ve idhal eşyaları ve döviz muamelesi hakkında 692. —

Dizin 695.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN FETHİ SIRASINDA ÜÇ KIT'AYA BİR BAKIŞ VE BAZI OLAYLAR

İstanbul'un fethi sırasında üç kıt'adaki bazı devletler

Asya ve Afrika'daki devletler

İstanbul fethi, tarihin orta devrini kapayıp yeni bir devrini açarken üç kıt'a üzerinde bulunan bazı devletlere şöyle bir göz atmak ve bunlar hakkında bir bilgi edinmek îcabetmektedir. Bu sırada Osmanlı devletinin doğusunda Karadeniz'e sahip olarak *Kastamonu* ve *Sinop*'ta Candar oğulları beyliği ile Trabzon Rum İmparatorluğu ve daha doğuda *İran*, *Irak*, *Horasan* ve *Azerbaycan* ile bir kısım Anadolu'ya sahip Karakoyunlu ve onun yanında *Diyarbakır* ve havalisini elinde tutan Akkoyunlu devletleri vardı.

Anadolu'nun içinde *Konya*, *Karaman*, *Aksaray*, *Ermenak* ve civarını idare eden Karaman devleti ile Akdeniz sahilindeki küçük Alâiye beyliği ve *Elbistan* ve *Maraş* taraflarında *Mısır* ve *Suriye*'ye sahip olan Memlûklerin hâkimiyeti altında Dulkadır Türkmen beyliği ile *Adana*, *Tarsus* taraflarında yine aynı devlete tâbi Ramazan oğulları Türkmen beyliği bulunuyordu. *Suriye*, *Mısır*, *Hicaz*, ikinci tabaka (Çerkes) Memlûk sultanlarının idaresinde idi.

Yine bu tarihte Kuzey-Afrika'nın *Tunus* ve havalisinde Benî Hafs, *Batı-Cezayir*'de Benî Zeyan ve *Doğu-Cezayir*'de Benî Mürin devletleri vardı ve bunlar hıristiyan faaliyetlerine karşı âciz bir vaziyete düşmüşlerdi.

Avrupa'daki devletler

Avrupa'nın Balkan kısmında Bosna kırallığı ile Sırp, Eflâk ve Boğdan prenslikleri ve Arnavutluk'ta İskender Bey vardı; bunlardan Sırp ve Eflâk prenslikleri Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunuyorlardı.

Doğu ve Güney-Doğu Avrupa'da Altınordu hâkimiyeti tamamen kırılmış olup Kırım hanlığı kurulmuştu; Ruslar henüz Altınordu'ya vergi vermekten kurtulmuşlar ise de *Moskova* halen bir grandukalık halinde olup kırallık değildi.

Orta-Avrupa'da Ieh, Bohemya, Macaristan ve Mukaddes Cermen İmparatorluğu ve Kuzey-Avrupa'da 1397'deki *Kalmar* ittihadiyle birleşen ve fakat bu tarihte parçalanmış olan Danimarka ve İsveç kırallıklariyle, Batı-Avrupa'da *Yüz Sene Muharebesi*'ne son vermiş olan İngiltere ve Fransa devletleri ve İberik yarımadasında Portekiz, Aragon, Kastil ve Navar küçük kırallıklariyle yine burada bu devletlerin tazyikleri altında bulunan Benî Ahmer islâm devleti vardı.

Güney-Avrupa'nın İtalya yarımadasında Milan, Floransa, Papalık, Napoli ve Sicilya ile Akdeniz'de birçok ada ve limanlara sahip olan Venedik cumhuriyeti bulunmakta idi; Akdeniz kenarında *Cenova*'daki küçük cumhuriyet eski kudretini kaybetmekle beraber bu denizde bilhassa Osmanlı sahillerine yakın adalardan, *Limni*, *Midilli*, *Semadirek*, *Taşoz* ve *Sakız* adalariyle *Dedeağaç* yakınındaki *Enez* limanı Ceneviz asilzâdelerinin ellerinde idi; Cenevizlilerin Karadeniz sahillerinde de sömürgeleri vardı.

* * *

Bu tarihte Osmanlı devleti 1451 hareketiyle Karaman oğullarının tecavüzünü durdurup onu tekrar vergiye bağlamıştı. Karakoyunlularla Akkoyunlular arasındaki hasmâne mücadele devam etmekte olup bu sırada Karakoyunlular hâkim durumda bulunuyorlardı. Osmanlı ve Memlûk devletleri münasebetleri de iyi olarak devam ediyordu; Osmanlı hükümeti Venedik ve Cenevizlileri gücendirmiyerek onlarla ticarî muahedeler aktediyor ve bu sırada Akdeniz'de ve Balkanlar'da hâkimiyet tesis etmek isteyen Napoli kırallığı ile Venedikliler arasındaki rekabetten istifade ediyordu.

Yüz Sene Muharebesini yeni bitiren Fransa pek yorgun olduğu gibi yine bu harpten yorgun çıkmış olan İngiltere'de dahilî mücadele yani, Lankaster hânedanı (Kıral hânedanı) ile York dukası Rişar arasında tarihte meşhur olan *Çiftegül Muharebesi* başlamıştı. İskandinavya devletleri arasındaki *Kalmar*

ittihadı bozulmuş olup İsveç kırallığına intihab edilen VIII. Şarl ile Danimarka kıralı I. Kristiyan arasındaki muharebe devam ediyordu. Venedik cumhuriyeti ile Napoli ve Sicilya kırallığının nüfuz mıntakası rekabeti şiddet kesbetmişti; bu hususta her iki taraf ta Arnavutluk'u ve İskender Bey'i kendilerine çekmeğe çalışıyorlardı. Macaristan'da henüz kıral naibi bulunan meşhur Jan Hunyad müteredditbir halde kalıp Papa'nın tahriki ile kımıldanmak istediyse de bir netice hasıl olmamıştı.

İstanbul'un fethi sırasında yabancı devlet hükümdarları

İstanbul'un fethi senesinde yukarıda bahsettiğimiz devletlerin hükümdarları şunlardır: Kastamonu ve Sinop'ta Candar oğlu İsmail Bey b. İbrahim Bey (1443-1459), Trabzon imparatoru IV. Yuannis Komnenos (1446-1458), Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah b. Kara Yusuf (1437-1467) ve Akkoyunlu hükümdarı Cihangir b. Ali Bey (1444-1453) ve biraderi Uzun Hasan (1453-1478), Karaman devletinde İbrahim Bey b. Mehmed Bey (1424-1463), Alâiye'de Lûtfi Bey (vefatı 1460'dan sonra) ve Memlûk sultanlığında Seyfüddin İnal (1453-1461) ve Tunus'da Benî Hafs'dan Mütevekkil Alâllah Ebû Ömer Osman (1435-1488), Batı-Cezayir'de Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Hamu (1431-1462) ve Doğu-Cezayir'de Benî Mürin'den Emîr Abdullah devlet reisi bulunuyorlardı.

Avrupa'nın Balkan kısmında Bosna kırallığında Kostermaniç ailesinden İstefan Tomaseviç (1444-1461) ve Osmanlı hâkimiyeti altındaki Sırbistan'da Vilkoğlu (1427-1456) ve yine Osmanlı nüfuzu altındaki Eflak'da II. Vladislav (1448-1456) ve Boğdan'da ise Petro Aron ve II. Aleksandr (1451-1455) müştereken hüküm sürüyorlardı.

Doğu-Avrupa'da Kırım hanlığında Hacı Giray b. Gıyasüddin (1420-1466) ve Moskova grandukalığında Kör Vasil (1448-1462), Orta-Avrupa'da Lehistan'da Yagellon ailesinden VI. Kazimir (1445-1492) ve Bohemya'da aynı zamanda Macaristan kıralı olarak Lüksemburg hânedanından Viladislas veya Ladislas (1440-1457), Alman İmparatorluğuyla Lombardiya kırallığında III. Fredrik (1452-1493) ve Yukarı-Avrupa'da İsveç ve

Norveç'te VIII. Şarl (1448-1467) ve Danimarka'da Bavyeralı I. Kristiyan (1448-1483) hükümdarlık ediyorlardı.

Batı-Avrupa'da İngiltere'de Lankaster hânedanından VI. Hanri (1422-1464), Fransa'da Valvalardan VII. Şarl (1422-1461), İberik yarımadasında Portekiz'de Burgonyi hânedanından I. Alfons (1438-1481), Aragon kırallığiyle aynı zamanda Napoli ve Sicilya kırallığında V. Alfons (1416-1458), Kastil ve Leon kırallığında II. Jan (1406-1454) ve Güney-İspanya'da Benî Ahmer islâm devletinde Sâd b. Ali (1453-1461) hüküm sürüyorlardı.

Güney-Avrupa'nın İtalya yarımadasında Napoli ve Sicilya'da yukarıda gösterdiğimiz gibi Aragon kıralı V. Alfons, Papalık makamında V. Nikola (1447-1455), Floransa'da Medici ailesi ve Milâno'da Françesko Aleksandr (1450-1466) ve Venedik'te Françesko Foskari (1423-1457) hükümran idiler.

İstanbul fethinin Avrupa'daki tesiri

Avrupa'daki ruhî hâlet

29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyelevvel 857)'de İstanbul'un Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi Avrupa'yı ve bilhassa Papa ile Napoli kırallığını ve diğer Güney-Avrupa memleketlerini hayret ve dehşete düşürmüş ise de artık koyu dinî taassubun yerine tedricî surette akıl ve muhakemenin kaim olmağa başlaması, eski dinî heyecanı zayıflatmağa başlamış olduğundan bazı devletlerin buna inzimam eden siyasî ve dahilî mücadeleleriyle de İstanbul fethinin Garpta öyle şiddetli bir tepkisi görülmemiş ve yalnız Papa V. Nikola'nın yapmak istediği hareketten de bir netice çıkmamıştı. İşin asıl garip tarafı Papanın Osmanlılar aleyhine harekete getirmek istediği Adalar halkiyle Balkan yarımadasındaki despotluklar ve bu meyanda Sırp, Eflâk, Bosna, Mora ve bir kısım Arnavut kıral, devlet ve senyörleri, bunun aksine olarak 1454 ilkbaharında göndermiş oldukları elçileri vasıtasiyle İstanbul fethinden dolayı Osmanlı hükümdarını tebrik ediyorlardı; bu suretle tebrike gelmiş olan Sırp elçisi on bin duka vergiyi kabul ettiklerini teyit ettiği gibi Sakız'daki Ceneviz beyi üç bin, Midilli beyi iki bin ve Trabzon İmparatoru da iki bin duka olan vergilerini takdim etmişlerdi. İşte bu suretle Osmanlılar'ın kuvvetli siyasetleri ve serî hareketleri sayesinde Papa V. Nikola'nın yeni bir Haçlı Seferi için sağa sola

başvurması neticesiz kalmış ve bundan dolayı Papa'nın, bütün Hıristiyanları silâha sarılmağa davet eden 30 Eylül 1453 tarihli beyannâmesi hemen hemen hiçbir alâka uyandırmamıştır.

Papa'nın faaliyeti

Papa Nikola, Türklere karşı koyabilmek için Jan Hunyad'la Arnavutluk Prensi meşhur İskender Bey'i teşvik ile onlara mümkün olan yardımı temin etmek istemişti; hattâ İstanbul fethinden mütevellid Avrupa'daki umumî efkârı memnun etmek için bazı Garp devletleri Papa'ya ittibâen bir Haçlı Seferi hazırlama yolunda bir gösterişte bulunmak da istediler; bu hususta Alman İmparatoru III. Fredrik, yeni bir Haçlı Seferini organize etmek üzere Papa'dan bir toplantı yapılmasını rica etti; menfaati baltalanan Venedik cumhuriyeti ile Napoli kırallığı bol vaidlerle ileri atıldılar ve bu hususlara dair *Roma*'da görüşmeler bile oldu. Bu sırada Osmanlıların tazyikiyle Sırbistan'dan kaçmış olan Yorgi Brankoviç (Vilkoğlu) Papa'nın yanına gelerek işe katıldı; Arnavutluk beyi İskender ile Jan Hunyad ve Brankoviç arasında görüşmeler başladı; fakat Türklere karşı alınması kararlaştırılan tedbirlerin hepsi kuvvede kaldı.

Çünkü evvelâ Napoli ile Venedik arasında siyasi rekabet vardı; hattâ bu rekabet bu tarihten az sonra Arnavutluk üzerinde iyice açığa vurulmuştu. Venedik cumhuriyeti, Napoli kırallığının takip ettiği siyaseti beğenmediği ve aynı zamanda kuşkulandığı için Batı blokuyla alâkasını kesmiş ve 1454'de Osmanlılarla bir ticaret muahedesi akdetmişti.

24 Mart 1455 de ölen Papa V. Nikola'nın yerine gelen III. Kalikst (Alfonso Borjiya) da Osmanlılara karşı Akdeniz hâkimiyetini ele almak için Balkanlar'da nüfuz ve hâkimiyet tesisine çalışan Napoli ve Aragon kıralı V. Alfons ile teşrik-i mesai ederek Osmanlılarla mücadeleye girmek istiyordu; nitekim Ege Denizi'ne yolladığı donanma neticesiz olarak bazı adaları işgal etmiş, Türk donanmasına karşı esaslı bir harekete geçemiyerek geri dönmüş ve Türkler aleyhine ayaklandırdığı Adalar halkının felâketine sebep olmuştu.

Osmanlıların Rum tebaayı memnun bırakmaları

İşte Papalar böyle tahrikât ile Osmanlılar aleyhine beyhude yere yeni bir Haçlı Seferi uyandırmak isterlerken İstanbul'u fetheden Türkler, Şark yani Ortodoks kilisesinin imparatorluk zamanındaki haklarını tanımak suretiyle Rumları memnun etmişler ve onları müteaddit müzakerelere rağmen bir türlü yanaşmak istemedikleri Garp kilisesinin nüfuz ve hâkimiyeti altına düşmekten kurtararak eskisi gibi kiliselerinin istiklâlini emniyet altına almışlardı[1]. Filhakika Osmanlı hükümdarı, İstanbul fethini mütaakıp ilim ve faziletle tanınmış olan Gennadios'u Rumlara patrik nasbetmiş ve Patrikhâneye imparatorlar zamanındakine muadil salâhiyet vermiştir[2].

Osmanlı devletinin bu hesaplı siyaseti bir buçuk asırdan beri zaman zaman kiliselerin birleşmesi için Papa'ya yapılan müracaat kapısını tamamen kapamış[3] ve aynı zamanda Galata'daki Cenevizlilerle Galata ahalisine de bir fermanla teminat verilmiş[4] ve bu hareketiyle Osmanlı hükümeti gerek Balkan-

[1] Rum imparatorlarından bazılarının vakit vakit papalara müracaatla Ortodoks ve Katolik kiliselerini birleştirmek istemeleri, Türklerin Rum imparatorluğunu sıkıştırmalarından ve ellerindeki yerleri almalarından ileri geliyordu: bundan da maksatları Garp âleminden yardım görmek ümitleri idi. Osmanlılar İstanbul'u alır almaz Ortodoks kilisesini muhafaza etmek suretiyle mutaassıp Rum halkını memnun ederek onları Katolik olmaktan kurtarmışlardır. Osmanlı hükümdarının bunun aksini yapması da kabildi; yani Roma'dan bir kardinal getirterek Garp kilisesini de memnun edebilirdi; lâkin Ortodoks kilisesini himayeleri altında tutmalarını kendi siyasetlerine daha uygun görmüşlerdir.

[2] Yeni Rum patriği Gennadios fetihden sonra *Edirne* civarında bir yerde saklanmıştı. Kendisinin ehliyet ve meziyetleri pâdişaha anlatılmış ve aranıp bulunarak Rum milletinin istekleriyle patrik tâyin edilmiştir.

[3] Yalnız son Trabzon İmparatoru David, *Trabzon*'un işgalinden evvel yardım için Papa'ya başvurmuştu.

[4] Galata, İmparatar Büyük Teodisyüs (379 - 395) zamanında Bizans'ın ondördüncü mıntakası sayılmıştı; şehir sur içinde olup birçok kısma ayrılmıştı. Bunlardan birisi de Galata yani galatlar mahallesi idi. Galata, 1160'ta Cenevizlilerin, buraya yerleşmesinden itibaren ehemmiyet kesbetmiş olup mühim bir ticaret şehri oldu. Fakat Bizans'ın Lâtinler eline geçmesi üzerine Galata, Lâtinlere her hususta yardım etmiş olan Venediklilere verildi (1204). İznik İmparatoru Mihail Paleolog İstanbul'u, Lâtinler elinden almak için Cenevizlilerle anlaşmış ve buranın zaptı üzerine Galata'yı Cenevizlilere bıraktı (1261) ve burası âdeta bir Ceneviz kolonisi oldu ve bir Podesta tarafından idare edildi. Yine

larda kendi idaresi altındaki ve gerek Mora, Sırbistan, Eflâk ve Güney-Arnavutluk'taki Ortodoksları samimî olarak kendi idaresine bağlamıştır.

bunlar tarafından 1348 senesinde Hristos Toles denilen Galata kulesi inşa edildi. Lâtin imparatorluğu elinden *İstanbul*'un geri alınması için Paleolog imparator ailesiyle beraber Cenevizliler de çalışmışlar; İmparator II. Andronik, Cenevizlilerin bu hizmetlerine karşılık olarak 1303 Mayıs tarihli bir ahidnâme ile Galata'nın idaresini bunlara bırakmıştı. Galata, Ceneviz cumhuriyetinden gönderilen *Podesta* denilen komiser veya vali tarafından idare edilir, gümrük geliri ve diğer vergiler Cenevizliler tarafından tahsil olunurdu. Galata'nın dahilî idaresi, orada oturan halkın yarısı aristokrat ve yarısı demokrat sınıfından mürekkeb bir meclis tarafından idare olunurdu.

İstanbul'un muhasarası esnasına Galata Cenevizlileri ile Osmanlılar arasında bir anlaşma olmuş ve bu anlaşmaya göre Osmanlı hükümdarı, imparatora yardım etmemek şartiyle Cenevizlilerin bütün imtiyazlarını tanıyacağını taahhüd etmişti. Bununla beraber Cenevizliler bu muhasaranın da diğer İstanbul muhasaraları gibi akim kalacağını veya şehrin geç sukut edeceğini tahmin etmişlerdi; fakat bu tahminde aldandıklarını görünce telâş ederek bazı müdafaa tertibatı aldılarsa da fayda vermedi; bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'e bir heyet gönderip taahhüdünü teyid etmesini istediler. Pâdişah, Galata ahalisinin tekliflerini kabul etti, fakat Cenevizliler gizlice İstanbul'un müdafaasına hizmet ettikleri için onların haklarını tanımıyacağını beyan ederek bir ahidnâme tanzimini emreyledi; bu ahidnâme evvel-i emirde Rumca yazılarak karşı taraf kumandanı Zaganos Paşa tarafından imzalandı, sonra pâdişah, bunu teyiden bir ahidnâme verdi; fakat Galata'nın Ceneviz idaresinde kalmasını kabul etmedi. Cenevizlilerin Galata podestası Zaharya 23 Haziran 1453'de Ceneviz cumhuriyetine gönderdiği mektubunda Sultan Mehmed'in iki defa gelip *Galata*'yı gezdiğini ve kalelere kara tarafından kolayca girilebilmesi için bazı kuleleri ve deniz tarafından da *Salib-i mukaddes* isimli burcu kısmen yıktırdığını ve kaçmış olan Ceneviz tüccarlarından üç ay içinde gelmiyenlerinin mallarının hazineye ait olduğunun ilân olunduğunu beyan etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in *Galata* ahalisine (yalnız Cenevizlilere değil) vermiş olduğu ahidnâmenin Rumcadan tercüme olunan Türkçesi aynen şudur:

"Ben ulu pâdişah, ulu şehinşah Sultan Mehmed Han b. Sultan Murad Hanım, yemin ederim ki yeri ve göğü yaradan perverdigâr hakkı için ve hazret-i resul aleyhisselâtü vesselâmın pâk ve münevver, mutahhar ruhı için ve yedi mushaf hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve dedem ruhu için ve babam ruhu için ve benim başım için ve oğlancıklarım başı için ve kuşandığım kılıç hakkı için şimdiki halde *Galata*'nın halkı ve merdüm zâdeleri atebet-i ulyâma dostluk için elçileri Bayilan ve falan ve filan cevapla kale-i mezkûrenin miftahını gönderip bana kul olmağa itaat ve inkiyad göstermişler; ben dahi üzerlerine askerimle varıp kalelerin yıkıp harap itmeyim. Buyurdum ki kendüleri ve malları ve rızkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağ-

Çandarlı (Cendereli) hânedanının sukutu

Kara Halil Hayreddin Paşa

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Cendere köyünden Ali adında bir Türk köylüsünün oğlu olan Kara Halil Hayreddin Paşa, medrese tahsili görüp yetiştikten sonra Ahî ricaliyle beraber Osmanlı devletinin kuruluşunda pek mühim hizmetlerde bulunmuş, kadı, kazasker, vezir ve kumandan olmuş ve 789 Ramazanında (1387 Aralık) ordu karargâhında hastalanarak *Serez*'e getirilip orada ölmüş ve İznik'teki türbesine defnedilmiştir. Kara Halil Hayreddin Paşa, *yaya* ve *müsellem* denilen ilk yaya ve atlı kuvvetleri ile acemi ve yeniçeri ocaklarının teşkilinde bilfiil birinci derecede âmil olmuş ve devlet hazinesini kurmuş ve bu suretle küçük Osmanlı beyliğini aşiret vaziyetinden çıkararak yeni, plân ve programlı bir devletin kurulmasına çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Sultan I. Murad kendisine tam mânasiyle itimad etmiştir.

Ali Paşa

Kara Halil Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra yerine kazasker bulunan büyük oğlu Ali Paşa vezir-i âzam olmuştur. Ali Paşa, Osmanlı devletinin divan

ları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metâları ve avratları ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendilerin ellerinde mukarrer ola; müteâviz olmayım ve üşendirmeyim; anlar dahi rençberlik ideler, gayri memleketlerim gibi deryadan ve kurudan sefer ideler, kimesne mâni ve müzâhim olmaya; muaf ve müsellem olalar ve ben dahi üzerlerine şer'î haraç vaz idem, sâl be-sâl eda ideler gayriler gibi ve ben dahi bunların üzerlerinden nazar-ı şerifim diriğ buyurmayıp bunları koruyım; gayri memleketlerim gibi ve kiliseleri ellerinde ola ve okuyalar âyinlerince, amma çan ve nakus çalmayalar ve kiliselerin alıp mescit etmeyim; bunlar dahi yeni kilise yapmayalar ve Ceneviz bezirgânları deryadan ve kurudan rençberlik edip geleler ve gideler, gümrüklerin âdet üzere vireler; anlara kimesne teaddi etmiye ve buyurdum ki evlerine doğancı ve kul konmıya ve buyurdum ki yeniçeriliğe oğlan almayım ve bir kâfiri rızası olmadan müslüman itmeyeler ve kendüleri arasında her kimi ihtiyar ederlerse maslahatları içün kethüda nasbedeler ve kale-i mezkûr halkı ve bezirgânları angaryadan muaf ve müsellem olalar. Şöyle bileler, alâmet-i şerife îtimat kılalar. Tahriren fî evâhir-i Cemazi'l-ûla sene 857. Bi-makam-ı Konstantiniyye.

Bu fermanda Bayilan denilen Bayil Palaviçino ile Maryodi Tronki ve tercüman Palazoni idiler (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, *sene* 5, s. 52).

Bu Rumca tercümeden başka İtalyancadan olan tercümesi de Hammer (Ata Bey terc.), c. II., s. 375'de vardır.

teşkilâtını tertip ve tanzim ederek ondokuz sene hükümet reisliğinde kalmıştır. Bulgaristan işgalinde göstermiş olduğu sür'at ve sevkulceyş kudreti kendisinin yüksek bir kumandan da olduğunu meydana koymuştur.

İbrahim Paşa

Çandarlı-zâde Ali Paşa'nın kardeşi İbrahim Paşa da kazaskerlikten Çelebi Mehmed zamanında vezir olup Bayezid Paşa'nın ölümü üzerine vezir-i âzam olmuş ve 832 H. (1429 M.) tarihinde vefatını mütaakıp kazasker bulunan oğlu Halil Paşa vezir-i âzam tâyin edilmiştir. Gerek İbrahim Paşa ve gerek Halil Paşa otuz sene kadar istiklâl ile II. Murad'ın vezir-i âzamlığını yapmış olduklarından fevkalâde nüfuzları vardı ve birçok Türk devlet adamlarını etraflarında toplamışlardı; bunlara karşı devlet idaresinde mühim yerleri işgal etmekte olan devşirme ricali çoğalmağa başladığından arada rekabet başgöstermişti; fakat mevkileri kuvvetli olan Çandarlılara henüz diş geçiremiyorlardı.

Halil Paşa

Halil Paşa, II. Murad'ın bütün itimadını haiz olduğundan her işte müstakildi. 1444'de *Edirne-Segedin muahedesi*'ni ve Karanoğlu üzerine yaptığı seferi mütaakıp Murad'ın pâdişahlıktan çekilerek *Bursa*'ya gidip yerine henüz ondört yaşında bulunan oğlu Mehmed'in hükümdar tâyin edilerek genç hükümdarın lalası Zaganos Paşa'nın devlet idaresine müdahalesi, işleri serbest görmeğe alışmış olan vezir-i âzam Halil Paşa'yı müşkül duruma düşürmüştü.

Halil Paşa'nın idamının içyüzü

Bu sırada *Edirne-Segedin* muahedesinin bozulması Halil Paşa'ya fırsat vermiş ve *İnziva*'daki hayatından sıkılan II. Murad'ın saltanat arzuları da bu fırsatı kuvvetlendirmiş olduğundan ordu erkânı ve devlet adamlarının arzulariyle düşmana karşı koymak için II. Murad, komutan sıfatiyle ordunun başına çağrılmış ve meşhur Varna muharebesi kazanıldıktan sonra alınan tertibat üzerine devletin başında bulunması zarurî olduğu için Sultan Murad ikinci defa saltanata geçip oğlunu *Manisa*'ya yollamıştır[1].

[1] Bu hareket 849 senesi Şevval ayı veya onu mütaakıp olmuştur. Çünkü II. Mehmed Memlûk sultanına gönderdiği nâme ile hükümdar bulunuyordu.

Halil Paşa tarafından tertip edilmiş olan bu hâdise Sultan Mehmed'i çok müteessir etmiş ise de buna karşı bir şey yapamıyacağından dolayı bu emr-i vâkii kabule mecbur olmuş ve bu yüzden vezir-i âzam Halil Paşa'ya kin bağlamıştı.

1451'de üçüncü defa hükümdar olan Sultan Mehmed, ilk iki sene kadar vezir-i âzamlıkta bulundurduğu Halil Paşa'ya güler yüz gösterip ses çıkarmamıştı. Fakat Halil Paşa, pâdişahın bazı hallerinden ve evvelce geçmiş olan hâdiseden dolayı daima kuşkulu idi. Sultan Mehmed, Osmanlı devletinin kuruluşundanberi büyük makamlar ve bu arada hükümet başkanlığı yapmış olan ve şöhretleri Osmanlı saltanatı boyunca devam edip gelen Çandarlı ailesinin bu ferdine karşı menfî hareket etmekte tereddüt ediyor ve bir münasip fırsat bekliyordu. Bu hususta Halil Paşa'nın aleyhdarı olan Zaganos Paşa ile diğer devşirmelerin de tahrikleri vardı.

Nihayet vezir-i âzam Halil Paşa'yı ortadan kaldıracak fırsat zuhur etti; evvelâ Halil Paşa'nın Bizans İmparatorundan İstanbul fethini geri bıraktırmak için para aldığı propagandası yapıldı. İmparatorun her sene muayyen vergileriyle beraber Osmanlı pâdişahiyle vezir-i âzam ve vezirlere gönderilmesi mûtad olan para ve hediyelere bu suretle rüşvet adı verildi; bu hususta Halil Paşa'ya aleyhdar olup Fatih'in *Manisa*'ya gönderilmesini mütaakıp menkûb kalan Zaganos Paşa'nın da mühim rolü vardı. Nitekim İstanbul feth olunur olunmaz Halil Paşa azlolunarak tevkif edilmesini mütaakıp oğulları ve kethudasiyle birlikte hapsolunmak üzere *Edirne*'ye gönderildi.

Halil Paşa, azl ve hapsinin bir tepki yapabilmesi ihtimaline binaen derhal öldürülmedi; kırk gün kadar beklendi. İstanbul gibi bir imparatorluk başkentinin alınması ve bunun yalnız Osmanlı memleketlerinde değil bütün İslâm âleminde bir sevinç uyandırması ve Halil Paşa'nın bu muazzam fethe mâni olmak istediği yolundaki söylentilerin daha evvelden her tarafa yayılmış bulunması tabiî olarak vezir-i âzamın azl ve hapsini haklı gösterdi; nihayet malları da müsadere olunan Halil Paşa hapsinden kırk gün sonra Fatih'in Enez kalesini zaptiyle Edirne'ye

dönmesi üzerine îdam edildi ve yerine İshak Paşa vezir-i âzam oldu[1].

Halil Paşa'dan sonra Çandarlı âilesinden bunun oğlu II. İbrahim Paşa 891 H. (1486 M.) de ve II. Bayezid zamanında vezir-i âzam olmuş ve bundan sonra bu aileden hiç kimse hükümet başkanlığına getirilmemiştir.

* * *

Çandarlı hânedanının iş başından uzaklaşması devşirmeden yetişmiş olan devlet adamlarının vezir-i âzamlığı ele almalarını mücib olmuştur ki XVI. asır sonlarına kadar bir buçuk asır içinde Karamanî Mehmed Paşa, Çandarlı-zâde İbrahim Paşa, Pirî Mehmed Paşa ve Manisalı Lala Mehmed Paşa müstesna olmak üzere vezir-i âzam olan otuz dört zatın hepsi de devşirmeden yetişmişlerdir.

[1] Tarihler Halil Paşa'nın îdamından sonra vezir-i âzamlığın iki sene kadar münhal kalarak sonra Mahmud Paşa'nın tâyin edildiğini yazarlarsa da o devri bilen Kritovulos, Halil Paşa'nın yerine -belki muvakkaten- İshak Paşa'nın vezir-i âzam tâyin edilmiş olduğunu beyan etmektedir (*Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî, Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından, s. 92*).

İKİNCİ BÖLÜM

SIRBİSTAN İLE MORA'NIN İLHAKI

Sırbistan seferleri

Birinci Sırbistan seferi

Osmanlı tarihinin birinci cildinde görüldüğü üzere 1439'da Sırpların Macarlara terketmiş oldukları *Belgrad* müstahkem mevkiinden başka bütün Sırbistan tamamiyle Türkler tarafından işgal edilmiş ve Sırp despotu olan Vilkoğlu (Yorgi Brankoviç) Macaristan'a kaçmıştı; fakat bunu mütaakıp Macaristan'a akın yapan Türk kuvvetlerinin birbiri ardından Erdel Prensi Jan Hunyad'a mağlûp olmaları ve daha sonra Haçlılara karşı harbi kaybetmeleri üzerine *Segedin* muahedesini imzalayarak Sırbistan'dan alınmış olan yerleri geri vermeğe mecbur olmuşlardı (1444).

Segedin muahedesi'nin bozulmasından sonra vukua gelen Varna muharebesinde memleketini kurtarmış olan Sırp despotu neticesi malûm olmayan yeni bir maceraya atılmayarak tarafsız kalmış ve 1448 senesindeki ikinci Kosova muharebesinde de aynı tarafsızlığı muhafaza etmiş; fakat Osmanlıların bu gaileli zamanında Türklerin elinde bulunan bazı kaleleri de işgal etmişti; buna karşı Osmanlı devleti yeni bir hâdiseye sebebiyet vermemek istediğinden Sırbistan işinin halli de müsait bir zamana bırakılmıştı.

II. Sultan Murad'ın ölümü ve İstanbul'un fethinden sonra Vilkoğlu Yorgi, *Edirne*'de bulunmakta olan Osmanlı hükümdarına bir heyet göndererek hem fethi tebrik ve hem de vaktiyle Osmanlılara ait iken kendilerinin işgal ettiği bazı kalelerin anahtarlarını takdim etmiş, fakat aynı zamanda Papa'nın teşvikiyle Osmanlılar aleyhine hazırlanmak istenen yeni bir Haçlı Seferine iştirak etmek üzere Macarlarla da görüşmeyi ihmal etmemişti; Osmanlılar Sırp despotunun kendi aleyhlerine olan Sırp - Macar temaslarını casusları vasıtasiyle öğrenmişler ve ona göre hazırlanmışlardı.

Osmanlı divanı, gelen Sırp heyetine kendilerine ait iken Sırplara geçen bu kalelerden başka yine kendilerinin olan diğer

kalelerin anahtarlarını da istediyse de red cevabı aldı; bunun üzerine 1454 senesi ilkbaharında Sırbistan üzerine sefer yapıldı.

Osmanlı taarruzunu haber alan Brankoviç, Türklerin kendi başkenti olan *Semendire* üzerine geleceklerini tahmin ederek kaleyi iyice tahkim ettikten sonra oraya beylerinden birisini bırakıp hazinelerini de Türklerin *Sivricehisar* adını vermiş oldukları *Ostroviç* kalesine koyup ailesiyle beraber Macaristan'a kaçmıştı.

Filhakika Osmanlı kuvvetlerinden biri *Semendire*, diğeri de *Ostroviç* üzerine hareket etti ve akıncılar da Sırbistan'ın diğer şehirlerine akın yaptılar. *Semendire*'nin dış istihkâmları alındıysa da kalesi düşmedi; fakat *Sivricehisar* (Ostroviç) muhafızları hayatlarına dokunulmamak şartiyle teslim oldular; *Semendire*'nin alınmasından vazgeçildi; ordu avdet ederken Jan Hunyad ile Sırp despotunun *Sırbistan*'a geçerek taarruz etmesi ihtimaline binaen Firuz Bey kumandasında[1] olarak otuz iki bin kişilik bir kuvvet Sırbistan'da alıkonmuştu. Hakikaten bu tahmin doğru çıkarak Macarların Sırbistan'a taarruzu vukua geldi; Firuz Bey bunu önleyemedi ve yaptığı muharebede mağlûp ve esir olarak *Vidin* ile *Niş* arasındaki Türk arazisi düşman tarafından tahrip edildi.

Bu vakanın haber alınması üzerine Sultan Mehmed bizzat tekrar sefere çıkıp *Şehirköyü*'ne doğru geldiği sırada Hunyad Macaristan'a dönmüş ve yalnız kalan Sırp despotu ise anlaşmak üzere Osmanlı hükümetine bir heyet yollamış olduğundan geri dönüldü; aradaki anlaşma mûcibince Sırplardan alınmış olan kaleler Osmanlılarda kalacak ve bundan başka Sırp despotu senede otuz bin filori ile Türk ordusuna lüzumu kadar asker verecekti[2].

Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı bu birinci Sırp seferi esnasında akıncıların buradan esir ettikleri elli bin tutsaktan dört bini İstanbul etrafındaki köylere yerleştirilerek buraların şenlendirilmesine gayret edildi[3]. Sırp despotiyle yapılan bu anlaşma

[1] *Tâcü't-tevarih* buna Firuz Bey oğlu diyor.

[2] *Kritovulos*, *s. 101* ve *Hammer*, *c. II.*, *s. 18* (Ata Bey tercümesi) ve *Tâcü't-tevarih*, *c. II.*, *s. 450* ve *Âli* (Basılmamış cilt) *II.*, *s. 48*'de birinci ve ikinci Sırbistan seferleri bir sefer olarak gösterilmektedir.

[3] *Lütfi Paşa tarihi*, *s. 184* ve *Hammer*, *c. III.*, *s. 18*. Hammer, Sırp tarihini yazmış olan Angel'den naklen İstanbul yöresine yerleştirilen Sırpların dört bin olduğunu beyan etmektedir.

Osmanlı hükümdarını tatmin etmedi; fakat şimdilik bu kadarla iktifa edilerek alt tarafı müsait bir zamana bırakıldı (1454).

İkinci Sırbistan seferi

859 H. (1455 M.) de Sırbistan istilâsının kolay olacağı yolunda hudut kumandanlarından Evrenuz oğlu İsa Bey tarafından hükümete bir arîza gelmişti; geçen seferki kısmî başarısızlığı telâfi etmek için sefere çıkıldı[1]. *Kratova*'ya gelindiği vakit aktedilen harp meclisinde *Novoberda* (Novoberdo)'nın alınmasına karar verildi. Gümüş madenleriyle meşhur olan bu şehir çok sene evvel Osmanlılar tarafından alınmış ise de *Segedin* muahedesiyle tekrar Sırplara terkedilmişti. *Novoberda* kuşatılarak kırk gün topla dövüldükten sonra nihayet teslim oldu (1455 Haziran)[2]. Bu muvaffakiyeti mütaakıp yine madenleriyle meşhur olan *Tirbiçe* (Banice) şehri alındı. Fatih Sultan Mehmed seferden avdet ederken ceddi Murad Hüdavendigâr'ın meşhedini ziyaret ettikten sonra *Selânik*'e hareket etti ve oradan da *Edirne*'ye geldi.

Belgrad'ın ikinci muhasarası

Osmanlıların kuzeyden gelecek tehlikeye karşı Sırbistan'ı elde tutabilmeleri Tuna kenarının ve bilhassa *Belgrad* müstahkem kalesinin elde bulunmasiyle mümkündü; daha evvelki harplerde ve II. Murad zamanındaki Sırbistan'ın birinci istilâsında bu düşünce hâkim olduğundan *Belgrad*, Evrenuz oğlu Ali Bey tarafından kuşatılmış ise de Jan Hunyad'ın *Transilvanya*'da birbiri ardına kazandığı muvaffakiyetleri ve onu takiben hududu geçerek taarruzu üzerine *Belgrad* muhasarası mecburen kaldırılmıştı; bu defaki muhasarada ise Jan Hunyad'ın, Sırp despotiyle beraber hareketi aynı tehlikeyi gösterecek gibi idi; bundan dolayı Osmanlı pâdişahı yapacağı seferin başarılı netice vermesi için esaslı surette hazırlık yapıyordu; kışı *Edirne*'de geçirdi, *Morava* nehri üzerindeki *Grosavaç*'da

[1] *Tâcü't-tevarih* bu 1455 senesi seferinin, Sırp despotunun ölmü üzerine yapıldığını yazıyor ise de doğru değildir. Sırp despotu bu tarihten iki sene sonra ölmüştür.

[2] Hammer (Atâ Bey tercümesi, *c. III., s. 20*). Novoberda'nın hücumla alındığını yazmakta ise de o zamanı bilen Kritovulos kırk gün muhasara edildikten sonra teslim olduklarını beyan ediyor (*Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı* Sânî, s. 101).

toplar döktürüp bunları *Tuna nehri* kenarına naklettirerek *Hırsova*'ya yolladı ve toplar orada Rumeli beylerbeğisi Dayı Karaca Paşa'ya teslim edildi.

Bütün hazırlıklar bittikten sonra Osmanlı hükümdarı ordusunun başında olarak *Sofya* üzerinden Sırbistan'a girdi. Sırp despotu, Macaristan'a kaçtı; Belgrad önüne gelen ordu karadan orayı kuşattı. *Belgrad* kalesi, bir yarımada vaziyetinde *Tuna* ve *Sava* nehirlerinin birleştikleri mahalde nehirlerin girdabındaki yüksek ve sarp yerde olup iyice tahkim edilmiş olduğu gibi kara tarafından da içi su dolu geniş hendekler ile çevrilmişti; *Belgrad*, Türk istilâsına karşı Orta-Avrupa'nın kapısı olduğundan muhasarası Orta-Avrupa'da önemle karşılanmıştı. Papa, buranın düşmemesi için çalışıyor ve Jan Hunyad'ı tahrik ve teşci ediyordu.

Muhasara esnasında Rumeli beylerbeğisi Dayı Karaca Paşa bir kısım kuvvetle Macaristan tarafına geçerek kaleyi kurtarmak için gelecek olan Macar kuvvetlerini karşılamayı teklif etti ise de Rumeli akıncıları ile sancak beyleri bu fikre muhalefet ettiler[1]; *Vidin*'de toplanmış olan Osmanlı donanması *Segedin*'den gelecek yardıma karşı koymak için *Belgrad* önüne geldi ise de Hunyad'ın donanmasına mağlûp oldu. Kara tarafındaki hendeği doldurmuş olan Türk muhasara kuvvetleri şiddetli bir hücum neticesinde *Belgrad*'a girdikleri sırada diğer taraftan da şehrin yardımına yetişen Jan Hunyad içeri girmiş ve iki taraf arasında şiddetli bir mücadele olmuştu. Jan Hunyad, Türk kuvvetlerinin dağınıklığından istifade ile ansızın üzerlerine atılarak onları bozmuş ve daha sonra Osmanlı karargâhına kadar hücumu ilerletmişti; bu tehlikeli anda vezirlerden biri bir zarar gelmemesi için pâdişahın karargâhı terketmesini teklif etti ise de Sultan Mehmed "Düşmandan yüz döndürmek sıngın nişanıdır" yani bozgunculuk alâmetidir sözleriyle bu teklifi reddetmiş ve üzerine hücum eden üç düşmanı bizzat kendi eliyle öldürmüştür. Bu sırada cesareti artan asker ve zamanında yetişen suvari kuv-

[1] *Tarih-i Ebû'l-feth, s. 72. Âşık Paşa-zâde* bunu şöyle yazıyor : "Dayı Karaca Paşa Rumeli'nin beylerbeğisiydi, hünkâra ider [eydür] devletlû sultanım ben kuluna destur vir Tuna suyun öte geçeyim, hisarın karşısında oturayım der; Rumeli beyleri razı olmalıdır anın içün kim, Belgrad feth olıcak, bize çift sürmek düşer dediler.." *(S. 147)*.

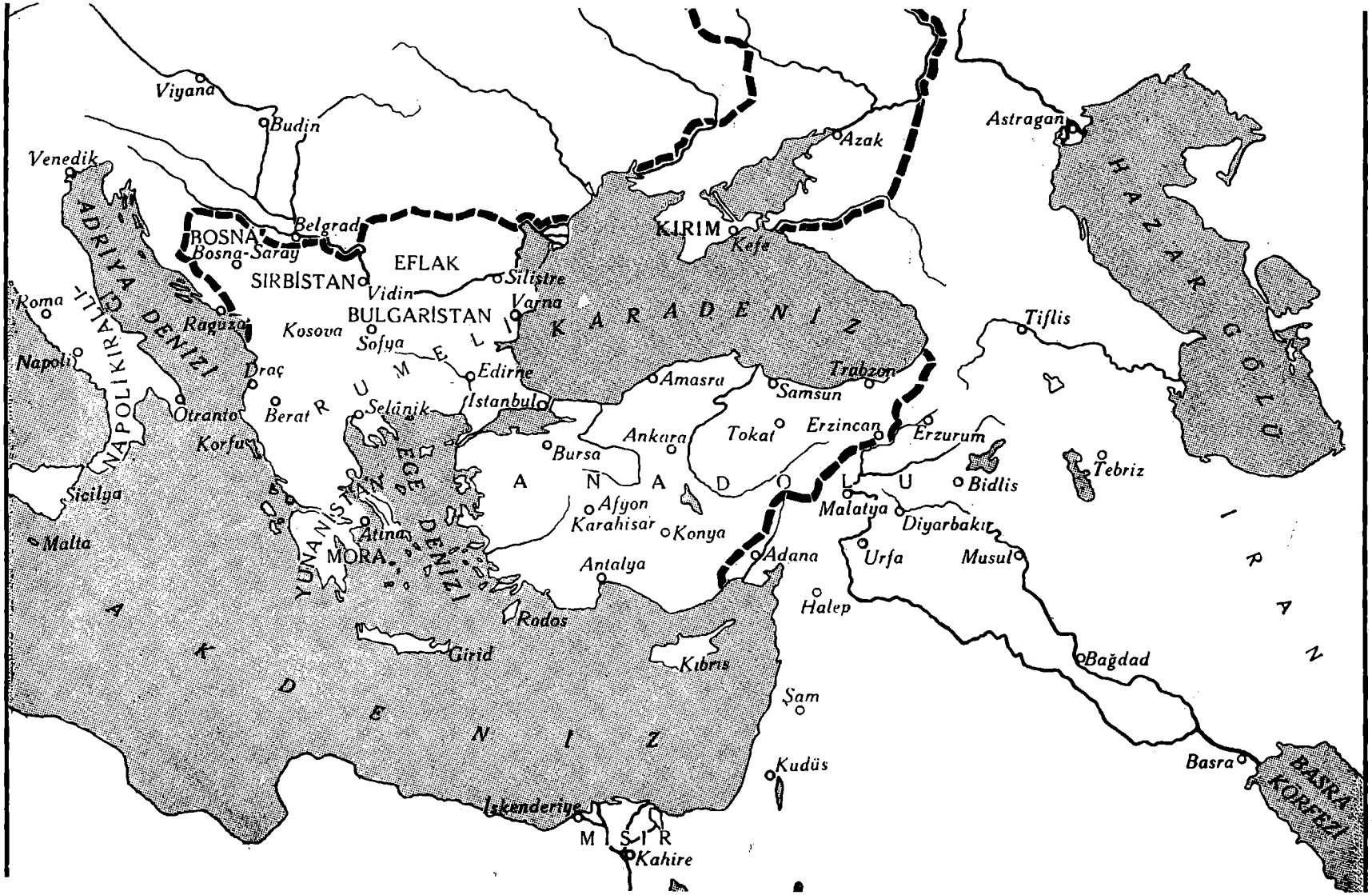
Viyana
Budin
Venedik
Belgrad
BOSNA
Bosna-Saray
SIRBİSTAN
EFLAK
Vidin
Silistre
Varna
BULGARİSTAN
KIRIM
Kefe
Azak
Astragan
HAZAR GÖLÜ
KARADENİZ
Roma
Ragüza
Kosova
Sofya
RUMELİ
Edirne
Tiflis
Napoli
Draç
Amasra
Trabzon
Samsun
Otranto
Berat
Selânik
İstanbul
Ankara
Tokat
Erzincan
Erzurum
Tebriz
Korfu
Bursa
ANADOLU
Bidlis
Sicilya
Afyon Karahisar
Konya
Malatya
Diyarbakır
Malta
Atina
MORA
Antalya
Adana
Urfa
Musul
Halep
Rodos
Girid
Kıbrıs
Bağdad
Şam
Kudüs
Basra
İskenderiye
MISIR
Kahire
ADRİYATİK DENİZİ
NAPOLİ KIRALIĞI
YUNANİSTAN
EGE DENİZİ
AKDENİZ
İRAN
BASRA KÖRFEZİ

vetleri mukabil taarruzla düşmanı karargâhtan çıkarmağa muvaffak olmuşlardır; bu savaş esnasında Sultan Mehmed kalçasından yaralanmıştır[1].

Fatih Sultan Mehmed'in karargâha hücum eden düşmana karşı gösterdiği sebat ve mukavemet korkunç bir bozgunu önlemiş ve sonu belki de büyük bir Haçlı Seferi vücuda getirebilecek olan tehlikeyi bertaraf etmiştir; bu mücadelede düşman da fazlaca yıpranmış olduğundan çekilmiş ve Osmanlı kuvvetleri bu sefer de başarısız dönmüşlerdir (1456 Temmuz).

Bu Belgrad muhasarası esnasında Dayı Karaca Paşa şehid olduğundan Rumeli beylerbeyliği Mahmud Paşa'ya verildi; *Belgrad* muhasara ve muharebesinde Hammer'in kaydına göre üçyüz top ve yirmi dört bin asker kaybedildi; bu savaşta yaralanmış olan Jan Hunyad galebesinden yirmi gün sonra 11 Ağustos 1456'da bu yaradan müteessiren vefat etti.

Yeni Foça'nın alınması

1455 senesinde Gelibolu sancak beyi Kapudan-ı derya Yunus Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması *Akdeniz*'de dolaştıktan sonra avdette pâdişahdan aldığı bir emirle *Yeni Foça* Cenevizlilerinin ileri gelenlerini celbederek pâdişah'ın fermanını göstermiş ve Kasım ayı başında orayı sulhen işgal ile muhafız kuvvet koyup *Gelibolu*'ya dönmüştür[2]. 1456 Aralık ayının yirmi dördünde Midilli hâkimine âid *Eski Foça* kalesi de alınmıştır.

Sırbistan'ın ilhakı

Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'tan çekilmelerinden sonra sıra tekrar Sırbistan'a gelmişti. Yorgi Brankoviç ile, Jan Hunyad'ın kayın biraderi bulunan Belgrad valisi Mihail arasında münaferet olduğundan

[1] Fatih Sultan Mehmed'in bu yaralanması sebebiyle memleket dışında öldüğü şâyi olmuştu; Sultan Mehmed Arnavutluk'ta *Berat*'ın zaptı ve Evrenuz oğlu tarafından İskender Bey'in mağlûp edilmesi üzerine birtakım hediyelerle 1455 Aralıkta (860 Muharrem) Memlûk hükümdarına Emîr Hoca Cemaleddin Abdullah adında bir elçi yollamıştı. Elçinin tam döneceği sırada Sultan Mehmed'in öldüğü haberi gelmişti; fakat bir müddet sonra bunun aslı olmadığı anlaşılmış ve sevinç alâmeti olarak üç gün *Kal'atü'l-Cebel*'de (Memlûk sultanının otürduğu kale) beşaretler çalınmıştır (*Havadisü'd-dühûr, Ayasofya Kütüphanesi, nr.* 3185, s. *322*).

[2] Dukas, Bon tab'ı, s. 334.

Mihail bir aralık Brankoviç'i yakalayıp hapsetmiş ve otuz bin altınını aldıktan sonra serbest bırakmıştı. İhtiyar Brankoviç 1457 senesinde ölmüş, Greguvar, Etyen (İstefan), Lazar isimlerinde üç erkek ve Sultan II. Murad'dan dul kalmış olan Mara (Meryem Sultan) isminde bir kız evlâdı kalmıştı. Prenses Mara, Fatih'in cülûsunu mütaakıp memleketine dönmüş kendisini İmparator Kostantin almak istemiş ise de kabul etmemiş, Sırp despotu olan biraderi tarafından tazyik olunması üzerine pâdişaha müracaat ettiğinden himaye görüp Serez'de bir manastırda yaşamıştır.

Yorgi Brankoviç'in ölümü üzerine Sırbistan'ın idaresini üçüncü oğlu Lazar eline almıştı; Lazar kendisine karşı koymaları ihtimalinden dolayı âmâ olan iki biraderini Sırbistan'dan uzaklaştırmış veya bunlar öldürülmekten korkarak kaçmışlardı; bundan başka validesi İren'i zehirletmiş ve sonra yine Osmanlı yüksek hâkimiyetini ve her sene yirmi bin duka vergiyi kabul eylemiş[1] ve bu olaylar arasında Brankoviç'in kızı ve Fatih Sultan Mehmed'in analığı Mara da Osmanlılara iltica etmişti. Pâdişah, Mara'ya Sırp tahtı üzerindeki hakkını müdafaa edeceğini vâd ile kendisine *Serez* taraflarında mülk verdi ve refah içinde yaşamasını temin etti.

Yeni Sırp despotu Lazar bir sene sonra 1458'de öldü ve yerleri zevcesi Elen ile küçük yaştaki kızına kaldı. Elen, Sırbistan'ın elinden alınması ihtimalini düşünerek –çünkü müddeîler Osmanlı pâdişahının yanında bulunuyorlardı– Sırbistan'ı malikâne olarak Papa'ya peşkeş çektiği gibi kızını da Bosna kıralının oğluna nikâhladı.

Lazar'ın ölümü Osmanlı hükümeti tarafından duyulunca hudud kumandanı Ali Bey (yahut Ali Bey oğlu Ahmed Bey) verilen emir üzerine Sırbistan'a girdi ve aynı zamanda ortodoks olan Sırp beyleri el altından Mahmud Paşa tarafından memle-

[1] Kritovulos, Lazar'ın, pederinin servetini sakladığından dolayı validesi İren'i itham ettiğini ve nihayet bu kadının, kızı Mara ve oğlu Greguvar ile birlikte servetini alarak Osmanlıların yanına kaçtıklarını, fakat validesinin yakalandığını ve valide İren'in kederinden hastalanarak öldüğünü ve büyük merasimle gömüldüğünü yazmaktadır (*Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî, s. 111*).

keli Papa'ya hediye eden Elen aleyhine kışkırtıldı; bunlar derhal ayaklandılar ve Mahmud Paşa'nın kardeşi Mişel Abogoviç isminde bir serkerdeyi kendilerine reis yaparak muhalefete kalktılar; Elen bu ayaklanma üzerine kurnazca hareket edip yumuşaklık gösterdi ve bu desise ile Abogoviç'i *Semendire* kalesine aldıktan sonra onu yakalatıp Macaristan'a sevkedip bu suretle işi önledi.

Osmanlı hükümeti cereyan eden bu olayları duyunca Sırbistan işini katî olarak halletmeğe karar verdi 862 H. (1458 M.). de pâdişah *Mora* seferine giderken Mahmud Paşa'nın maiyyetine bin kadar yeniçeri vererek Sırbistan üzerine yolladı.

Mahmud Paşa, Sırpların başkenti olan *Semendire* etrafındaki bazı mühim kaleleri aldıktan sonra *Semendire*'yi kuşattı, dış istihkâmları aldıysa da asıl kaleyi alamadı ve muhasarayı kaldırdı; sonra *Semendire çayı* ile *Belgrad* arasında bulunup Belgrad üzerine yapılan seferde Fatih Sultan Mehmed tarafından alınmış olan *Güzelcehisar* kalesini tamir ettikten sonra içerisine muhafız kuvvet koyup oradan *Ostroviç* (Sivricehisar) üzerine gelip ikinci defa olarak burayı aldı; *Ostroviç* gümüş madenleriyle meşhurdu; Mahmud Paşa bundan sonra demir madenleriyle meşhur *Rodnik* taraflarını da elde etti ve bunu mütaakıp yine eskiden Osmanlıların zaptetmiş oldukları *Şabaç* (Böğürdelen) alındı ve Macaristan'a da bir akın yapıldı.

Bu esnada Mora seferinden dönmüş olan Sultan Mehmed, Mahmud Paşa ile buluştu ve bu sırada Macarların taarruz ettikleri, fakat bozuldukları haberi geldi. Sırbistan işini tamamiyle halletmeğe karar veren pâdişah, *Semendire*'nin zaptına Mahmud Paşa'yı memur etti; bunun etrafındaki kaleler alınmış olduğundan *Semendire* yalnız kalmıştı; Mahmud Paşa bu sırada isyan eden *Pizren*'i itaat altına alıyordu. Emri alınca derhal *Semendire* üzerine giderek muhasara kuvvetlerine iltihak etti; mukavemetten ümidini kesen Elen, hazineleriyle beraber gitmek şartiyle teslim oldu[1]. Bundan sonra diğer teslim olmayan kaleler de alındı (8 Kasım 1459)[2]. İşte bu suretle Sırbistan, Osmanlı devletinin bir

[1] Lazar'ın zevcesi Elen, 7 Kasım 1476'da çekilmiş olduğu bir manastırda öldü.

[2] *Tarih-i Ebû'l-feth* ile *Tâcü't-tevarih*, Semendire fethinde Sultan Mehmed'in bulunduğunu yazarlarsa da Hammer, Mahmud Paşa'yı gösterir;

sancağı olarak Semendire sancakbeyliği adiyle bir akıncı kumandanına verildi ve *Belgrad*'ın zaptına kadar burası Macaristan'a yapılacak akınlar için ve kuzeyden gelecek tehlikelere karşı iyi bir üs oldu.

Sırbistan'ın ilhakından sonra Fatih'in analığı Mara veya Meryem Sultan da kendisine verilmiş olan *Serez*'in cenubundaki *Yezevo* malikânesinde vefatı tarihi olan 1487 senesine kadar refah içinde oturdu ve pâdişaha rica suretiyle Hıristiyanlara ait işlerde onlara faydalı oldu.

Mora seferleri

Birinci Mora seferi

İstanbul fethini mütaakıp *Mora*'daki vaziyet gevşemiş, İmparator Kostantin'in kardeşleri Dimitriyos ile Tomas İtalya'ya kaçmağa teşebbüs etmişlerdi; çünkü bu sırada Paleologlara karşı çok eski rakipleri olan Kantakuzen'ler muhalefete geçmiş ve bunların tahriki ile *Mora*'daki Arnavutlar isyan ederek hâkimiyeti ele almak istemişlerdir [1].

Bu hale karşı Dimitriyos ile Tomas Osmanlılardan yardım istediler ve kendilerine tarhedilen senevî oniki bin duka altını vergiyi kabul eylediklerini bildirdiler; bunun üzerine Turahan Bey oğlu Ömer Bey, akıncı kuvvetleriyle Mora'ya girerek bu iki kardeşin muhaliflerini bertaraf etti; fakat bunlar el birliğiyle hareket ederek vaziyetlerini düzeltecek ve kuvvetlendirecek yerde imparator unvanını almak için birbirlerine düştüler; çünkü Kostantin'in ölümünden sonra *Mora*'nın ileri gelen nüfuzlu şahsiyet-

Âlî tarihi, pâdişah *Sofya*'ya gelince, Bosna kıralının *Semendire*'yi satın aldığından bahis ile Türklere geçmesine muvafakat ettiğinden dolayı *Semendire*'nin teslim olduğunu yazmaktadır. *Semendire*, Belgrad'ın güney-doğusunda ve Tuna nehri kenarındadır.

[1] *Mora*'da Dimitriyos ile Tomas'tan başka isyan eylemiş olan Arnavudlara despotluk yapan Kantakuzen ailesinden Manuel Kantakuzen vardı. Bu, *Suchetai* lakabiyle maruf Jorj Kantakuzen'in oğlu idi; bir müddet *Lakoni*'de kâin *Mycénes* kasabasında hâkimlikte bulunmuştu. Tomas Paleolog'un taarruzu üzerine Arnavudlarla birleşerek Mora'yı istilâya kalkışmıştı. Manuel, senevî yirmi beş bin duka vermek şartiyle Fatih Sultan Mehmed'le de anlaşmış ve bu suretle Dimitriyos ile beraber Mora'nın bir kısmına sahip olmuştu; fakat bir müddet sonra Osmanlı pâdişahından korkarak Macaristan'a kaçtı ve orada öldü (Cantacasin'in *Petit Traicté*'si sonunda Ch. Schefer'in notlarından).

leri bunların büyüğü olan Dimitriyos'u imparator îlân etmek istedilerse de pek haris ve zalim olan Tomas bunu kabul etmemiş olduğundan Mora ikisi arasında taksim edilmiş ve her iki kardeş yekdiğerine muhasım vaziyet almışlardı. Bunlardan Dimitriyos kendisine *Isparta*'yı ve Tomas da *Patras* şehrini merkez yapmışlardı. Her iki kardeş mücadelelerinde Mora Arnavutlarından yardım alarak birbirleriyle uğraşmışlar ve bu hale karşı Osmanlılar bir müddet seyirci kalmışlardı.

Arnavutların Tomas taraftarı olmaları ve bazı entrikalar neticesinde *Mora*'nın Dimitriyos'a ait bir kısım kaleleri Tomas'ın eline geçmiş ve Dimitriyos ailesi ve çocuklariyle birlikte *Monemvasia* kalesine sığınmış ve orada da Tomas tarafından muhasara edilmişti; bunun üzerine Dimitriyos, Osmanlı pâdişahına elçi göndererek yardımını rica etmişti; zaten Tomas'ın taahhüdüne riayet etmemesi, vergisini yollamıyarak gönderilen vergi memuruna karşı istiskal göstermesi ve Lâtinlerle ittifak ederek bunları yardımına çağırması gibi sebeplerin de inzimamı[1] neticesinde Mora üzerine sefer açılmasına karar verildi; Fatih, siyaseti îcabınca bu maksadını hiç belli etmiyerek ihtiyaten kuzey hududunu Macarların taarruzundan muhafaza için Mahmud Paşa'yı Sırbistan taraflarına yollarken kendisi de Mora üzerine hareket etti ve ordunun toplantı yeri olan *Serez*'de tertibatını aldıktan sonra Mora'ya gitti (1458 Mayıs).

Mora'nın elde edilmesi Osmanlıların İtalya'ya karşı yapacakları sefer için mühim bir üs idi; çünkü Balkanları da nüfuzu altına alarak bir Akdeniz İmparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon kıralı V. Alfons daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere Arnavutluk Prensi İskender Bey'i kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımağa ikna ettiği gibi — çünkü Alfons Osman-

[1] *Halkondil* bunu şöyle anlatıyor (*1632 Paris basımı, s. 191*): ".. Zamanı hulûl eden vergilerin tahsili için Sultan Mehmed Mora'ya birkaç çavuş ile mübaşir göndermişti; bunlar Rumlar arasındaki ihtilâfı ve karışıklığı görüp vergi için ne Rum ve ne de Arnavutları tazyike lüzum görmiyerek avdet ile vaziyeti anlattılar. Bunun üzerine Sultan Mehmed bunların vergilerinin üçte birini afvetti ve yalnız kendilerine muahedeye sadık kalacaklarına dair yemin ettirdi; fakat sonra Rumların iştiskal gösterdiklerini ve hile ve hud'aya saptıklarını görünce Mora seferine karar verdi. Maksadını açıktan izhar etmiyerek Rumeli beylerbeğisi Mişel'in oğlu Mahmud'u Tuna'ya gönderdi."

lılarla mücadele eden İskender'e yardım ediyordu — aynı tarihte yani 5 Şubat 1451'de Mora despotu Dimitriyos ile de Mora'yı nüfuzu altına alacak şekilde bir muahede imzalamış ve onu Türklere karşı himayesi altına almıştı. İşte bu suretle V. Alfons, Türklerle uğraşmak için Arnavutluk'la Mora'yı kendisine üs yapmak tasavvurunda idi, fakat Osmanlılar daha evvel davranarak plânlarını tatbik ettiler.

Tesalya'ya giren Osmanlı kuvvetleri *Korent* berzahına doğru yürüdüler ve yolları üzerindeki *Filke* kalesini aldılar[1]. Mevkii sarp ve müstahkem ve üç kat sur ile çevrilmiş ve zaptı müşkül olan *Korent* şehir ve kalesi Anadolu kuvvetleri tarafından muhasara edildi, pâdişah buranın düşmesini beklemiyerek Mora'ya girdi ve bir haylı şehir ve kale aldı; aldığı müstahkem yerlere asker koydu; dört ay sonra *Korent*'e döndüğü zaman henüz burası dayanmakta idi.

Osmanlı hükümdarı Mora'nın anahtarı olan *Korent*'in zaptının Mora istilâsını kolaylaştıracağını anladığından burayı mutlak surette elde etmek istiyordu; yapılan hücumlar pek çok telefâtı mûcip oluyordu; son müzakerede kalenin açlıkla düşürülmesi kararlaştırıldı. Açlıktan sondereceye gelmiş olan kale halkı bu sırada despot Dimitriyos'un gönderdiği Mateos Asanes ismindeki elçinin[2] tavassutiyle teslim oldu ve Mora despotları ile Osmanlı hükümeti arasında aşağıdaki muahede imzalandı:

1. Muahede mûcibince Korentliler mallarını muhafaza edeceklerdi.

[1] Türkçe *Osmanlı tarihleri*, daha Mora'ya girilmeden evvel Filke kalesinin alındığını yazarlar; *Hammer* ise Kuzey-Mora'daki *Filyos* kalesinin alındığını beyan eder; *Filyos*'un zaptı ise Mora'ya geçildikten sonra olabilir. Zannıma göre bu iki isim ayrı ayrı olmalı. Nitekim *Hammer* Fatih'in *Filyos* kalesini muhasara ettiğini, fakat zaptını souraya bırakarak diğer kaleler üzerine gittiğini yazmakla bu *Filke* ve *Filyos* kalelerinin ayrı ayrı olduğunu anlatmış oluyor (*Atâ Bey tercümesi, c. III., s. 41*).

[2] *Kritovulos, s. 123.* Halkondil tarihi, Asanes'i Korent beyi olarak gösteriyor ve onun gaybubetinde yerine kale beyi olan Lukanes'in kaleye zahire ve mühimmat koymadığını ve sonra Asanes'in *Isparta*'dan getirdiği zahirenin gizli yerlerden Türklere gösterilmeden kaleye sokulduğunu yazıyor. Bu kayda göre Korent kalesi beyi olup Dimitriyos'un yanına gitmiş olan Asanes'in despotun muvafakatiyle burasını Türklere teslim ettiği anlaşılıyor. Bu zat pek az sonra Dimitriyos ile Osmanlı hükümeti arasında elçilik de yapmıştır.

2. Osmanlıların Mora'da zaptettikleri şehir ve kaleler yani Mora'nın üçte biri doğrudan doğruya Osmanlı devleti idaresinde kalacaktı.

3. Mora'nın diğer şehir ve kaleleri Dimitriyos ile Tomas'ın idaresinde bulunacak ve bunlar her sene üçer bin altın vergi vereceklerdi.

4. Osmanlı hükümdarı hariçten bir taarruz vukuunda despotları müdafaa etmeyi üzerine alıyordu.

İşte bu suretle Mora kalesinin Venediklilere ait yerler müstesna olmak üzere üçte biri olan *Ahaiya* (Patras ve Korent ile beraber Kuzey-Mora) tamamen ve diğer kısımları da vergi ile Türk nüfuzu altına girmek suretiyle Osmanlılara geçti; Türklerin idaresine girmiş olan Kuzey-Mora sancakbeyliğine akıncı kumandanlarından Turahan Bey oğlu Ömer Bey tâyin edildi (1458 Temmuz).

Bu Mora seferi esnasında dukalık suretiyle idare edilmekte olan *Atina* şehri de Türk idaresi altına alındı[1].

[1] Atina dukası Neri veya Hammer'in kaydı üzerine Rainer öldüğü zaman küçük yaşta bir çocuk bırakmıştı. *Atina* dukası Osmanlılara vergi vermekte idi. Rainer'in karısı Osmanlı hükümetine bir heyet gönderip çocuğuna vasi olduğunu bildirmiş ve idareyi eline almıştı. Bir müddet sonra bu kadın, ticaret yapmak üzere *Atina*'ya gelmiş olan Venedikli bir asilzâdeye âşık olmuş ve ona, *Venedik*'te bulunan ailesini terk edecek olursa kendisiyle evlenip bütün servetini vereceğini söylemiş ve Venedikli asilzâde de onun dediği gibi yaparak *Atina*'ya dönüp bu kadınla evlenip Atina dukalığını eline almıştır. Fakat Atinalılar bu kadını sevmeyip ona nefretle baktıkları için kendisini istemiyerek keyfiyeti Osmanlı hükümdarına arzetmişlerdir. Bu vaziyet üzerine Venedikli prens öldürüleceğinden korkarak yanına Rainer'in oğlunu alarak Osmanlıların yanına kaçmış olduğundan Osmanlı hükümeti Atina dukalığını Rainer'in yeğeni Franko'ya vermişti.

Atina'ya gelip işi ele alan Franko ilk iş olarak yengesi olan Rainer'in karısını hapsedip galip bir ihtimalle öldürtmüş; bunun üzerine kadının ikinci kocası olan Venedikli asilzâde, yeni Atina dukası Franko hakkında şikâyette bulunmuştu. Bütün bu hâdiseleri öğrenen Osmanlı hükümdarı Mora'dan ayrılmadan önce Mora sancakbeyi olan Turahan Bey oğlu Ömer Bey'i *Atina*'ya yollıyarak orasının Franko'dan alınmasını emretti. Ömer Bey bir hâdiseye meydan vermeden Franko'yu ikna etmek suretiyle *Atina*'yı işgal etti. Bundan sonra *Atina* dukalığı kaldırılarak burası doğrudan doğruya Türk idaresine geçti ve Fatih Sultan Mehmed bizzat gelerek buradaki âbideleri gezdi (1458) (*Halkondil'den hulâsa, 1632 tabı, s. 194-195*).

Fatih Sultan Mehmed, 1460 senesinde ikinci defa Mora seferine çıktığı

İkinci Mora seferi

Tomas Paleolog yeminle temin edilen barıştan üç ay sonra bilhassa Mora'daki Arnavutlara güvenerek sulhu bozdu; hem biraderi Dimitriyos ve hem de Osmanlılarla tekrar mücadeleye başladı. Bu hareket duyulur duyulmaz Turahan-zâde Ömer Bey azlolunarak yerine Hamza Bey tâyin edildi; Tomas'a karşı pek âciz vaziyete düşen Dimitriyos, Asanes'i göndererek devletten yardım istedi. Kendisine yardım yapıldıysa da bununla bir iş göremiyerek tekrar yardım istedi; Tomas da aynı zamanda Milan dukalığından yardım diledi ve bunlardan gelen kuvvetle kendi kuvvetlerini birleştirerek Türklerin elindeki *Ahaiya* kalelerini muhasaraya kalktıysa da bir iş beceremedi.

Dimitriyos ile Tomas birbirleriyle yaptıkları mücadele yüzünden ne kadar zarar gördüklerini nihayet anladılar; *Isparta* metropolidinin tavassutiyle barıştılar ve ittifak yapıp yeminleştiler. Bu ittifak hükümetçe haber alındı ve Mora sancakbeyinin aczine hamlolunarak işin ciddiyetine mebni Mora'ya Zaganos Paşa gönderildi. Bu sırada *Kalamata*'yı muhasara etmekte olan Tomas muhalefetten bir fayda hasıl olamıyacağını anlayınca metbuu olan Osmanlı hükümetine başvurarak anlaşmak istedi.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın aldığı vaziyet üzerine o taraflara karşı hazır bulunmak ve îcabında asker göndermek istiyen Fatih Sultan Mehmed de bazı hafif şartlarla Tomas'la anlaşarak Mora tarafından emin olmak istiyordu; bundan dolayı Tomas'ın Türklere ait olup zaptettiği kaleleri geri vermeve senelik vergisinden başka harp tazminatı olarak peşinen on bin duka ödemesi şartiyle Tomas'la anlaşma yapıldı; fakat Tomas parayı vermedi; bunun üzerine Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in bazı tahrikâtı üzerine o tarafa yapılacak sefer ertesi seneye bırakıldı ve pâdişah bizzat Mora üzerine hareket etti; berzah geçilip Korent'e gelindi ve Tomas'ın üzerine gitmeden evvel birdenbire *Isparta* üzerine yüründü; Dimitriyos teslim teklifini kabul ederek Osmanlı ordusuna geldi ve şehri teslim eyledi. *Kasteriçe*, *Avarin*, *Arkadya* birer birer alındı;

vakit Franko Akçiyaöli'nin müstakil bir dukalık kurmak istediğini haber almış ve *Atina*'nın nüfuzlu şahsiyetlerinden on kişiyi rehin olarak *İstanbul*'a gönderip Zaganos Paşa vasıtasiyle de Franko Akçiyaöli'yi öldürmüştür.

mukavemet etmek isteyerek sahildeki *Matina* kalesine çekilen Tomas ise bütün şehirlerini kaybettikten sonra en son çekildiği *Kalamata*'yı da terk ederek ailesi ve çocuklariyle beraber sahildeki *Pilus* limanından ellişer çifte iki gemiye binerek evvelâ *Ayamadra* adasına *Arta* despotunun yanına ve oradan da *Roma*'ya Papa II. Pi'nin yanına gitti[1]. Osmanlıların zaptettiği kalelerden lüzumlu olanları tamir edilerek içine muhafız konmuş ve lüzumsuzları da yıktırılmıştır. Bu işgal üzerine Mora halkından bir kısmı İstanbul'a nakledilip yerleştirilmiş ve yerlerine Türk göçmenleri getirilmiştir (865 H. = 1460 M.).

Teslim olup pâdişahın yanına gelen despot Dimitriyos'a *Enez* şehri ikametgâh gösterilerek[2] oradaki tuz madenlerinden senevî altmış bin akçe varidat tahsis edildi[3]. *Roma*'ya giden Tomas ise Bizans İmparatorluğu tacını Fransa kıralı VIII. Şarl'la sattı.

* * *

Mora'da Venediklilerle çarpışma

Mora sancakbeyliğine tekrar tâyin edilmiş olan Turahan-zâde Ömer Bey'in basit bir bahane ile Venediklilere ait *Koron* ve *Mudon* şehirlerine hücumu Venediklilerle devletin arasını açtı. Daha aşağıda görüleceği üzere zaten Osmanlılar aleyhine Papa, Arnavutluk, Macar devletleri ve Venedik cumhuriyeti arasında gizli bir ittifak yapılmıştı; Turahan oğlunun hareketi o ittifakı kuvveden fiile çıkardı; Osmanlı hükümeti yapılan ittifakı haber almış ise de yapılacak taarruzun gününü ve mevkiini bilmiyordu. Bir müddet sonra, ilk taarruz hareketi Venedik'ten geldi.

[1] Papa II. Pi, Tomas'a üçyüz duka aylık tahsis etmiş ve daha sonra bu miktara iki yüz duka da kardinallar ilâve eylemişlerdir. Tomas 12 Mayıs 1465'de *Roma*'da ölmüştür.

[2] Despot Dimitriyos, dürüst hareket ederek siyasî entrikalardan uzak durmuş ve son zamanlarında David adını alıp rahip elbisesi giyerek münzevî bir hayat geçirmiş ve aldığı tahsisat ile müreffeh surette yaşamıştır. Pâdişahın Edirne'ye her gelişinde huzuruna kabul olunarak tazimlerini arzederdi; kızını Sultan Mehmed'e nikâhlamıştı. 1471 senesinde vefat etmiştir.

[3] *Kritovulos*, senevî bir vergi mukabilinde *Enez* limaniyle, *Limni*, *İmroz*, *Taşoz*, *Semadirek* adalarının Dimitriyos'un uhdesine verildiğini ve kendisinin *Enez*'de oturduğunu yazmaktadır.

Venedik cumhuriyeti 1463 senesi Ağustosunda Mora'da taarruza geçtikten üç dört ay sonra Macarlar da *Bosna*'ya hücum etmişlerdi; bunun üzerine Korent berzahının Venedikliler tarafından kapatılarak Mora ile muvasalanın kesilmemesi için Mahmud Paşa alelacele o tarafa gönderildi[1].

Amiral Loredano kumandasiyle otuz beş kadırga ve oniki büyük gemiden mürekkep olarak Mora'ya gelen Venedik donanması körfeze girerek sahile demirleyip *Korent* berzahını işgal ile kuzeyden gelecek olan Osmanlı kuvvetlerini tutmak için buraya sur yapmağa başladılar[2] ve aynı zamanda Ömer Bey'i Korent şehrinde muhasara ettiler; bundan başka Mora halkını isyana teşvik ederek *Isparta*, *Epidamnos*, *Arkadya* ve *Atina* ahalisini ve diğer şehirlerin bir kısmını ayaklandırdılar. Korent şehri isyan etmemişti.

Mora akıncı beyi Turahan oğlu Ömer Bey Venediklilerin geldiğini hükümete bildirmekle beraber kendi tarafına celbettiği birtakım Arnavutlarla birlikte muhasara edilmiş olduğu Korent'te müdafaada bulunmakta ve Venediklilerin toplariyle yıkılan surları acele tamir ederek mukavemet etmekte idi.

Mora vaziyetini haber alan pâdişah 1463 Eylül sonlarında oraya süratle Mahmud Paşa'yı yolladı; Mahmud Paşa zamanında yetişmişti; içeriden Ömer Bey'in ve dışarıdan Mahmud Paşa'nın taarruzlariyle Venedikliler bozuldular ve gemilerine kaçarken bir haylısı boğuldu; isyan eden Moralılar tekrar itaat altına alındığı gibi Venediklilere ait *Argos* şehri de elde edilerek ahalisi İstanbul'a naklolunup eskiden *Perivleplos* denilen Samat-

[1] Osmanlı tarihleri, her iki devletin birden taarruzları haber alınınca pâdişahın huzuriyle yapılan müzakerelerde Mora işinin önemi nazar-ı dikkate alınarak evvelâ Mora meselesinin halli ve ertesi sene de *Bosna*'ya hareket edilmesinin münasip görüldüğünü beyan ediyorlar.

[2] Venedikliler burada Sultan II. Murad'ın yıktırmış olduğu *Germehisar*'ın (Eksamilion) yerine otuz bin amele ile onbeş günde iki deniz arasına altı mil mesafede ve oniki kadem irtifaında bir kuru duvar yapmışlar ve bu duvarları müdafaa için çifte hendek ve yüz otuz altı kule inşa ile ortasına bir ibadethâne yaparak üzerine *Sen Mark*'ın bayrağını dikmişlerdi (*Hammer*, c. III., s. 85). *Kritovulos* da Venediklilerin bir çok amele istihdam ederek iki deniz arasında üç, dört stadyon (bir stadyon 189 metredir) mesafe noksan olmak üzere az zamanda surun yapıldığını, fakat üzerlerinde tehlikesizce harp edebilmek için yüksekliği kâfi dereceye çıkaramadıklarını yazmaktadır (*S. 191*).

ya'da *Sulumanastır* taraflarına yerleştirildi ve *Argos* kalesine asker kondu; Türk akıncıları Venediklilere ait *Mudon* müstemlekesini tahrip ettiler (1463)[1].

Venedikliler muhtelif cephelerden hücum ile Türkleri şaşırtmak istiyorlardı; nitekim kırk gemi ile 1463 senesinde Mora'nın *Ahaiya* kısmına hücum ile burasının merkezi olan *Patras*'ı muhasara etmişler ve Moralılardan bir kısmını Türklere karşı ayaklandırmışlardı; fakat gayet teenni ile hareket eden Ömer Bey az kuvvetle düşmanı pusuya düşürerek perişan etmiş, kaçanlardan bir kısmı denizde boğulup bir haylısı da esir düşmüştü.

[1] Bu Mora seferinde Mahmud Paşa *Karlı ili* denilen havaliyi de işgal ve buradaki kaleleri zapt etmiştir (*Tâcü't-tevarih, c. I., s. 504*).

Üçüncü Bölüm

OSMANLILARIN DENİZCİLİĞİ VE DOĞU AKDENİZDEKİ FAALİYETLERİ

Osmanlıların denizciliğe ehemmiyet vermeleri

Ege denizi sahilleriyle iki mühim boğaza sahip olan ve bilhassa Balkanları idaresi altına alan Osmanlı devletinin ehemmiyetli bir donanmaya malik olması zarurî idi; üstün bir donanma olmamasının acı ve tehlikeli anları II. Murad zamanında ve hususiyle Varna muharebesine takaddüm eden günlerde görülmüştü; Ege sahillerindeki adaları nüfuzu altına almış olan Osmanlı devletinin kuvvetli bir donanma ile Doğu-Akdeniz'deki durumunu kendisine rakip devletlere karşı ~~muhafaza~~ ve müdafaa etmesi lâzımdı.

İlk tersaneler

İşte bu mülâhazalar sebebiyle Yıldırım Bayezid devrinden itibaren esaslı surette başlanmış olan denizciliğe[1] daha ziyade ehemmiyet verilmek îcab ediyordu. Bundan dolayı Fatih Sultan Mehmed gerek *Gelibolu*, *İzmit* ve *Gemlik* ve gerek *İstanbul* ve diğer münasip sahillerde donanmanın artmasına ve iyi gemici yetişmesine itina etmekte idi; İstanbul'da ilk tersane olarak İmparator Jülyen tarafından yaptırılmış olan *Kadırga* limanı münasip görülüp burada gemi yaptırılmağa başlanmıştı; Müverrih Kritovulos'un yazdığına göre Sultan Mehmed, eski devirlerdeki deniz fütuhatında muvaffak

[1] Yıldırım Bayezid, *Çanakkale Boğazı*'nın ehemmiyetini takdir ederek Osmanlıların Rumeli sahilinde münakale iskelesi olan *Gelibolu*'da bir deniz üssü yapılmasını emrederek bu işe Saruca Paşa'yı memur etmişti. İnşaata 793 H. (1390 M.) senesinde başlandı; dış kale harap olduğundan yıktırılıp buna mukabil hem şehire ve hem limana hâkim bir tepe üzerindeki kale tamir edildi. Gemilerin gerek fırtınadan ve gerek boğazdan içeri düşman donanmasından muhafazası için iç-içe iki mendirek yapılmış ve bu suretle vücuda gelen her iki limanın ağzına kuvvetli ikişer kule inşa edilmişti; bundan başka icabında limanın kapanması için üç katlı bir zincir yaptırılıp gemilerde çalışmak üzere *azap* denilen genç bekârlardan bir denizci azapları teşkilâtı vücuda getirilmişti.

olan devletlerin tarihini tetkik ederek bu eserlerden, yapacağı donanma hakkında fikir alıyordu.

Osmanlıların Akdeniz'de faaliyetleri

Osmanlı donanmasının merkezi *Gelibolu*'da idi. Bu tarihlerde yani Fatih Sultan Mehmed'in ilk zamanında Hamza Bey ve Has Yunus Bey adlarındaki Gelibolu sancakbeyleri aynı zamanda Osmanlı donanması amiralleri olup donanma ile Akdeniz'e çıkarak oldukça faaliyet gösterecek kadar denizciliğe alışmışlardı; nitekim İstanbul fethinden sonra Hamza Bey'in yerine donanma komutanı olan Has Yunus Bey seksen gemi ile Osmanlı sahillerini vurmuş olan korsanları limanlarına kabul eden Naksos (Nakşe) adası üzerine gitmiş ise de fırtınadan dolayı bir iş görememişti. Yine Yunus Bey tarafından *İmroz* ve *Semadirek* ve *Taşoz* adaları elde edilmiş ve onu müteakip *Trabzon* üzerine donanma yollanmış ve *Limni*, *Midilli* ve diğer adalar alınmış, hulâsa Osmanlılar yakın denizlerde hasımlariyle çarpışabilecek dereceye gelmişlerdi.

Kaptan Has Yunus Bey'den sonra Hadım İsmail Bey, Zaganos Paşa, Yakub Bey hem Gelibolu sancakbeyi ve hem de donanma kumandanı olmuşlardı; hattâ birinci defaki vezir-i âzamlığından azlinden sonra Mahmud Paşa Gelibolu beyi ve donanma kumandanı olmuş, *Midilli* adasının zaptı esnasında bu vazifede iken ikiyüz adet gemi ile *Midilli*'ye gönderilmişti; Gedik Ahmed Paşa da Fatih Sultan Mehmed'in son senelerinde Gelibolu beyi ve donanma kumandanı olarak *İyoniyen adaları*'nı almış ve sonra da Güney-İtalya'ya çıkarma yapmıştı.

Osmanlıların karşısında denizcilikte en korkunç rakip Venedikliler idi; Osmanlıların gemiciliği henüz bunlar derecesinde olmadığından gerek Venedik ve gerek Papa donanmalariyle ciddî bir deniz muharebesinden çekinerek kaçamaklı, ihtiyatlı hareket etmişlerdi. Bununla beraber Osmanlılarla Venedikliler ve müttefikleri arasında onaltı sene sürmüş olan mücadele Türk gemicilerinin iyi yetişmelerinde mühim âmil olmuştu.

Venedikliler Akdeniz'in en mâhir gemicileri idiler; Osmanlılarla çarpıştıkları sıralarda donanmalariyle *Çanakkale boğazı*'nı geçerek birkaç defa *Gelibolu*'yu vurmuşlardı. Bu halleri gözönünde tutan Osmanlılar bir taraftan donanmalarını arttırmağa çalışır-

larken diğer taraftan da Gelibolu sancakbeyi ve kaptan Yakub Bey vasıtasiyle *Çanakkale boğazı*'nı tahkim ediyorlardı.

Çanakkale boğazı'nın iki tarafına *Kilidü'l-bahr* ve *Sultaniye* isimlerinde iki kale yapılmıştı[1]. Bu kalelere muhafız asker ve zamanına göre büyük çapta toplar konmuş ve bu suretle *Marmara* havzası ve dolayısiyle İstanbul muhafaza altına alınmıştı. 868 H. (1463 M.) senesinde başlamış olan Boğaz kaleleri inşaatı Venediklilerle başlıyan muharebe dolayısiyle ve süratle bir senede bitmişti. Boğazın tahkimi işi, daha sonra denizde Haçlılarla vukua gelen muharebeler dolayısiyle pek faydalı olmuş ve Osmanlı donanmasından üstün olan müttefikler donanmasının boğazı geçmelerini önlemişti.

Gemi tezgâhlarının artması

Osmanlıların gemi yapacak olan inşaat tezgâhları yalnız *Gelibolu*'da değildi. Yalnız burada yapılacak gemilerin büyük ve mühim bir donanma teşkil edecek kadar çok miktarda olamıyacağı tabiî idi. Osmanlılar muhtelif eb'adda olarak diğer münasip sahil ve limanlarda da gemi yaptırırlardı. Bunun için *Ege*, *Marmara*, *Akdeniz* ve *Karadeniz*'de de daha evvel donanmaya sahip olan Anadolu beyliklerinin gemi tezgâhlarından da istifade ediyorlardı. İşte bu suretle Anadolu beylerinin tersaneleriyle gemicilerinden istifade eyleyen Osmanlı devleti, daha sonra Kemal Reis, Barbaros, Turgud ve saire gibi Akdeniz Türk korsanlarını (Deniz levendlerini) da tedricî surette hizmetine ala ala muazzam bir donanmaya malik olarak Akdeniz hâkimiyetini elde etmiştir.

Doğu-Akdeniz adalarının zaptı

Osmanlı donanması yavaş yavaş kuvvetlendikçe Türk sahillerine yakın olan adalar evvelâ Osmanlı nüfuzu altına girmiş ve sonra da işgal başlamış ve bu suretle muhtelif tarihlerde bunlardan bir kısmı ya harple veya muharebesiz alınmışlardır. Adalar ilk defa Osmanlı hâkimiyeti altına alınıp idarelerinde tamamen

[1] İbn Kemal (S. 100) Sultaniye ve Kilidü'l-bahr'in İstanbul fethinin akabinde yapıldığını yazıyor. "Akdeniz tarafından dahi Frenk hücumu ihtimalini defi için Gelibolu'dan aşağı Ece ovasının ucunda iki hisar bünyad oldu. Mezkûr kalenin birine Sultaniye ve birine Kilidü'l-bahr ad oldu.."

müstakil olarak senede muayyen bir vergiye bağlanmışlardı. Bunlar aynı zamanda kendi adalarına yakın olan Türk sahillerine gerek kendileri ve gerek düşman donanması tarafından taarruz edilmiyeceğini de taahhüt ediyorlardı. Biz bu kısımda adaların tarih sırasiyle alınmalarını yani vukuat sırasını takip etmiyerek onları bir bahis altında toplamağı muvafık bulduk.

Adaların herhangi bir sebeple ilhakı kolayca olmamıştır; çünkü Türklerin bu istilâ hareketlerine karşı gerek Papalık ve gerekse Venedikliler ve Napoli kırallığı, donanmalariyle buna mâni olmak istemişler, zaptedilen bazı adaları tekrar almışlar, Osmanlılar buraları geri almak için yeniden donanma sevketmişler ve bu suretle elden ele geçen birtakım adalar nihayet katî olarak Osmanlı idaresinde kalmıştır ki bunu kısa olarak aşağıda gösteriyoruz.

Enez, İmroz, Semadirek ve Taşoz'un alınmaları

Sırbistan seferinden sonra *Enez*, *İmroz* ve *Semadirek* beyi olan Cenevizli Doryos veya Dorya ile hükümet idaresinde şeriki olan yengesi arasında çıkan ihtilâf üzerine kadın, yüksek hâkimiyetini tanıdığı Osmanlılara müracaat ile şikâyette bulunmuştu. Adalarla bu *Enez* limanı evvelce doğrudan doğruya Bizanslılara ait idi. Gatelozio diye maruf Cenevizli bir aileye mensup olan asilzâdelerden biri burasını korsanlardan kurtardığı için imparator Yuannis Paleolog'un kız kardeşiyle izdivac eden bu gence imparator tarafından *Enez* ile *Midilli*, çeyiz olarak verilmişti. İşte yukarıda adıgeçen Doryos bu Ceneviz ailesi sülâlesindendi. Osmanlıların Rumeli'ye geçip yerleşmeğe başladıkları sırada *Enez*'in Osmanlı istilâ arazisi yakınında bulunması sebebiyle *Enez* beyi Osmanlılara vergi vermeyi kabul etmiş ve kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Osmanlı - Ceneviz münasebetlerinin bilhassa o tarihlerde pek iyi olmasına mebni *Enez* önüne kadar gelen Türk kuvvetleri burayı işgal etmemişlerdi.

Doryos, Palamidis adındaki *Enez* beyinin küçük oğlu olup babasının ölümünden sonra vasiyyeti mûcibince *Enez* şehri bununla biraderinin karısı ve oğlu tarafından müştereken idare edilecekti. Fakat Doryos böyle yapmayarak yengesiyle yeğeni olan çocuğu iş başından uzaklaştırmış olduğundan kadın da Osmanlılara şikâyette bulunmuştu.

Gerek hak iddia eden bu kadının müracaatı ve gerek *Enez* beyinin devletle yapmış olduğu muahede hilâfına yalnız Türklere verilmesi lâzım gelen tuz hasılatından bir kısmını Enez limanına gelen yabancı gemilere satması ve bundan başka Enez halkının *İpsala* ve *Firecik* taraflarındaki Türklerin köle ve cariyelerini kaçırarak sattıklarından şikâyet olunması dolayısiyle *Enez*'in elde edilmesi kararlaştırıldı ve Kaptan Has Yunus Bey on kadırga ile denizden ve *Edirne*'de bulunan pâdişah da karadan gelerek burayı ansızın muhasara ettiler. Mevsim kış olup Fatih Sultan Mehmed'in âdeti mûcibince yapılacak harekât gizli tutulmuş ve *Edirne*'ye davet edilen Has Yunus Bey'e bizzat pâdişah gizli talimat vermiştir.

İşte bu suretle *Enez*, karadan bizzat pâdişahın ve denizden donanmanın tazyikiyle işi uzatmadan teslim oldu (1456 Ocak)[1]; Doryos, daha evvelden *Semadirek* adasına kaçmıştı; kendisini alıp getirmek üzere adaya bir kadırga gönderildi, İmroz da işgal olunduktan sonra Doryos *Edirne*'ye getirilerek pâdişaha itaatini arzetti; bu işgalleri, yine aynı aileye ait olup Rumeli sahiline pek yakın olan Taşoz adasının alınması takip etti (860 Ra. = 1456 Şubat)[2]. İmroz adasının idaresi meşhur müverrih Kritovulos'a bırakıldı.

Edirne'ye getirilen Doryos'a evvelâ *İmroz*, *Taşoz* ve *Semadirek* adalarının beyliği verilip gönderildi ise de sonra bundan vazgeçildi ve *Zihne*[3] tarafları kendisine dirlik olarak verildi; fakat Doryos muhafızlariyle beraber *Zihne*'ye giderken yolda muhafızlarını öldürdükten sonra *Midilli* adasına ve oradan da *Avrupa*'ya kaçtı[4].

[1] Osmanlı tarihleri *Enez*'in İstanbul fethinin akabinde alındığını yazarlar. İbn Kemal karlı ve tipili bir kışta *Edirne*'ye uğramayarak *İpsala*'ya gelip *Enez*'i almak istediğini yazar ki 1454 kış ayıdır.

[2] *Tarih-i Ebû'l-feth*'de *Enez* ile *Taşoz*'un alınması 858 H. (1454 M.) de gösteriliyor. Hammer ise bunun 1456 senesi başında olduğunu kaydediyor. Filhakika Dukas bunu 1455 Ocak olarak gösteriyor. Onlar senebaşını Mart'tan saydıkları için 1455 kaydedilmiştir. Bunun 1456 senesi başıdır (Bon tab'ı, s. 335).

[3] *Zihne* kasabası bizim idaremizde iken *Serez* sancağının kazalarındandı; şimdi Yunanistan'dadır.

[4] *Osmanlı tarihleri*, Doryos'un kendisine tımar olarak verilen mahalle giderken refaketindeki Türk muhafızlarını öldürüp ecnebi memleketlerine kaçtığını yazarlar; bu devri bilen ve bu adaların zaptını görenlerden müverrih

872 H. (1467 M.) senesinde Venedikliler ile Osmanlılar arasında muharebe devam ederken Venedik amirali Kanalis (Nikola Kanala) yirmi altı kadırga ile[1] *Enez*'e hücum edip zapt ederek şehirdeki Müslüman ve Rumlara hatır ve hayale gelmiyecek mezalim yapmış ve aynı dinde olanları mezheblerini değiştirmeğe (Ortodoksluktan Katolik mezhebine geçmeğe) icbar eylemişler ve kadınların namuslarını kirlettikten sonra *Negrepon* yani *Ağrıboz* adasına gitmişlerdir; Venediklilerin bu mezalimi *Ağrıboz*'un Osmanlılar tarafından zaptiyle mukabele görmüştür.

Limni'nin alınması

Enez, *İmroz* ve *Taşoz*'un alınmalarını mütaakıp yine 1456 senesinde *Limni* ahalisiyle *Midilli* Prensi Nikola Gateluziyo'nun kardeşi olan *Limni* Prensi arasında ihtilâf çıktı; ada halkı, prensi istemeyerek onun yerine bir Türk beyi'nin gönderilmesini hükümetten rica ettiler. Osmanlılar da himayelerinde bulunan *Limni* adasına sâbık Gelibolu sancakbeyi ve kaptanı olan Hamza Bey'i gönderdiler; Hamza Bey, kaptan Hadım İsmail Bey tarafından *Limni*'ye getirildi. Bu suretle *Taşoz*, *İmroz* ve *Semadirek*'ten sonra *Limni* de alındı (1456 Mayıs).

Limni adası Venedik'le devam eden uzun muharebe senelerinde ve 1467'de *İmroz* adasiyle beraber Venedik kuvvetleri tarafından işgal edilip musaleha tarihi olan 1479 senesine kadar bunların ellerinde kaldı ise de sulhu mütaakıp Osmanlılara iade edildi[2].

İmrozlu Kritovulos ile Bizans müverrihi Dukas ise böyle bir şeyden bahsetmiyorlar; yalnız Kritovulos *Enez* beyi Doryos'un *Zihne*'den sonra *Midilli*'ye ve oradan da *Faküs* adasına geçtiğini yazarak Doryos'un firarını böylece kapalı olarak kaydetmiştir. Osmanlı kaynaklariyle Kritovulos'un mütalâası, Doryos'un *Zihne*'ye giderken yolda ber-takrip muhafızlarını öldürerek evvelâ adalara ve sonra da Avrupa'ya kaçtığını gösterir.

[1] *Tâcü't-tevarih*'de (*C. I., s. 513*) bunun altmış kadırga ile geldiği anlatılıyor :

"... Frenk beylerinden Cendral nam laîn altmıştan mütecaviz kadırga ile *Enez* üstüne düşüp kadı ve hatibini giriftar edip..."

[2] *Limni adası*, Osmanlılarla Venedikliler ve müttefikleriyle devam eden muharebelerde çok tahrip edilmiş ve iki asırdanberi *tıyn-i mahtum* madeni diye meşhur olan madeni de kaybolmuştu. Fatih Sultan Mehmed hem adanın imarını ve hem de meşhur madenin tekrar meydana çıkarılmasını emrettiğinden aranıp bulunarak devlet hazinesine mühim bir varidat temin edilmiştir.

Midilli adasının zaptı

Limni adasiyle beraber *Midilli* adası da[1] Gateluzi denilen Cenevizli ailenin elinde idi. Deniz Katalanları denilen korsanların tasallutundan Ege adalarını kurtardığı için Bizans İmparatoru Yuannis tarafından *Midilli* adası, Gateluzi'ye verilmiş ve kendisinden sonra çocuklarına intikal etmişti. Bu aile daha sonra *Limni*, *İmroz* ve *Taşoz* adalarını da ele geçirerek birer prenslik vücuda getirmişlerdi.

Fatih Sultan Mehmed zamanında *Midilli* ile *Limni*'yi aynı aileden olan iki kardeş idare ediyorlardı. Bunlar, Sultan II. Murad zamanında Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından yapılan tazyik üzerine senede dört bin duka vergiyi kabul etmişlerdi[2].

1455 veya 1459 senesinde Dominik adındaki büyük biraderini öldürüp idareyi eline almış olan Nikola veya Nikürezüs bir taraftan Osmanlılara bağlı görünüyor ve diğer taraftan Lâtinlerle gizlice muhabere ediyor, Lâtin donanmasının yardımından ümitli olarak muayyen vergisini ihmal ediyordu; bundan başka Akdeniz'de faaliyette bulunup Osmanlı sahillerini tahrip eden Katalan korsanları îcabında kaçıp *Midilli*'ye sığınarak Midilli beyine vurgunlarından pay veriyorlardı. Bunlardan daha mühim olarak Papa tarafından Doğu-Akdeniz adalarını nüfuzu altına almak için gönderilen donanma, *Midilli*'ye gelip *Midilli* prensiyle Osmanlılar aleyhine olarak ittifak bile yapmış ve bir kısım Lâtin askerleri adayı muhafaza etmek üzere burada bırakılmıştı.

Midilli Prensi'nin Lâtin askerini kabul etmesi ve Papa ile ittifakı duyulunca Gelibolu sancakbeyi ve donanma kumandanı Hadım İsmail Bey, yüz elli parça gemi ile derhal adaya gönderildi; Papa donanması bunu haber alınca Sakız'a kaçtı, İsmail Bey adaya çıkarak merkezi olan *Midilli* şehrini kuşattıysa da alamıyarak döndü. Osmanlı donanmasının avdetinde Papa donanması tekrar adaya geldiyse de Lâtinlerin, Türk donanmasından kaçarak kendilerini muhafaza etmediklerinden müteessir olan *Midilli* şehri ahalisi bunlara yüz vermemişler ve aynı zamanda Türklere karşı muhalefetin vehametini anlayarak Osmanlı

[1] Midilli adasının adı *Lesvos* (Lesbos) olup bunun merkezi olan *Metilen* şehrinden dolayı Türkler adaya Midilli demişlerdir.

[2] *Halkondil (1632 basımı)*, s. 217.

hükümdarına bir heyet gönderip aflarını istemişlerdi. Bunun üzerine istekleri kabul edilip eski muahede yenilenmiş ve bu suretle iş tatlıya bağlanmış ve Osmanlı plânı mûcibince *Midilli* işinin halli münasip zamana bırakılmıştı.

Nihayet Osmanlı sahillerinin pek yakınında bulunup korsan yatağı olan ve Aragon korsanlarının Türk sahillerini vurup getirdikleri ganimetlerden hisse alan ve daha açık tâbirle korsanlarla birlikte hareket eden Midilli beyinin hakkından gelinmesi kararlaştırıldı. Bu sırada Sultan Mehmed *Edirne*'de bulunuyordu; *Edirne*'ye davet ettiği deniz ümerasiyle adanın zaptı hakkında görüştü ve bunun üzerine iki yüz geminin hazırlanmasını emretti[1].

Her şey tamam olduktan sonra 1462 senesinde büyük küçük iki yüz parça gemi ile Mahmud Paşa denizden ada üzerine yürüdü ve adanın merkezi olan *Midilli* önüne asker çıkararak şehri kuşattı; âdet olduğu üzere muharebeden evvel şehir ve kalenin teslim edilmesi teklif olundu ve red cevabı alınarak muharebe başladı. *Bursa* yoluyla hareket eden pâdişah, adanın karşısındaki *Edremit* körfezine inmiş ve oradan da *Ayvalık*'ın güneyindeki *Ayazmend*'e (Altınova) gelmişti. Sultan Mehmed muhasaranın iyice sıkıştığı bir zamanda bir harp gemisiyle adaya geçti ve durumu inceledikten sonra tekrar Ayazmend'e döndü.

Midilli halkı daha fazla dayanamıyacaklarını anlayarak ada prensiyle beraber teslim olmuşlar ve bunu adanın diğer şehir ve kaleleri takip etmiştir (1462)[2]. Mahmud Paşa adanın idaresinin tanzimine memur edildi. Ada halkı üç kısma ayrıldı ve bir kısmı yerleştirilmek üzere *İstanbul*'a sevk olundu[3].

[1] Halkondil, donanma miktarını yirmi beş kadırga ve yüz kadar da top, silâh ve nakliye gemisi olarak göstermektedir *(S. 219)*. Hammer'de altmış kadırga ve yedi gemi kaydı vardır *(C. III., s. 73)*. Ben metinde Kritovulos'un yazdığını tercih ettim.

[2] İbn Kemal, *Midilli*'nin zaptını aynı tarihte yapılmış olan Eflâk seferinden sonra gösterir.

[3] Kritovulos fetihten sonra *Midilli* halkının üçe taksim edilip bir kısmının *İstanbul*'a gönderilerek bir kısmının da cizye'ye yani baş vergisine bağlanıp adada bırakıldıklarını ve üçüncü kısmının da harp esiri olarak askere taksim edildiğini ve adayı muhafaza için bırakılan Lâtin askerlerinin de öldürüldüklerini yazmaktadır *(S. 163)*.

Adaya Papa'nın amiralı tarafından muhafız olarak bırakılmış olan korsan askerleri öldürüldü [1]. Teslim olan Midilli beyi Nikola, ailesi ve maiyyeti ile birlikte *İstanbul*'a gönderildi [2].

Midilli kalesine muhafız olarak ikiyüz yeniçeri ile üçyüz azap askeri konuldu.

Midilli zaptından iki sene sonra 1464 senesi Nisanında yani Venediklilerle başlayan muharebenin ilk devrinde Venedik donanması tarafından bir buçuk ay kadar muhasara edilmişti; Bunun üzerine Mora seferinde bulunan Mahmud Paşa'ya mevcud maiyetiyle *Gelibolu*'ya hareket ederek donanma ile *Midilli*'ye yetişmesi emrolunmuştu.

Mahmud Paşa yüz on kadar gemi ile *Gelibolu*'dan hareket etti; Bozcaada'da Türk donanmasını kontrol eden Venedik gemilerinden ikisini yakaladı ise de diğer ikisi kaçarak Türk donanmasının gelmekte olduğu haberini yetiştirdiğinden telâşa düşen Venedik amiralı, Türk donanmasının ada önüne gelmesinden sekiz saat evvel oradan kaçtı ve giderken de ada muhasarasında kendisine yardım etmiş olan bazı Rumları alarak *Ağrıboz* adasına nakletti [3].

[1] Âli, bu hususta şöyle diyor : "... halkı dört kısma taksim olunup efrenciyyü'l-asl olup muavenete gelen bekârlarını boyunları vuruldu ve eshab-ı sanayi ve ehl-i ziraat imaret-i bilâd için takdir-i cizye ve haraçla ibka olundu ve murahik (büluğa ermemiş çocuk) mertebesinde olup etvar-ı îman cibahında nümâyan olan ebkâr ve gılman ârâyiş-i can ü dil-i mücahidan kılındı ve beray-i kisb ve ticaret ol kaleye gelenlerin murad üzre malları iğtinam kılındıktan sonra reha olundu ve hâkim ve kadı nasbolup...". Halkondilde *Midilli*'de müdafaada bulunan korsanların üçyüz kişi olup bunların sur haricinde katledildiklerini yazar *(S. 220)*.

[2] Nikola Gateluziyo ile beraber onun biraderi Dominik'in oğlu Lucio da *İstanbul*'a nakledilmişse de Nikola ile yeğeni müslüman olmalarına rağmen kendilerinden şüphelenilerek aynı sene içinde öldürülmüşlerdir.

[3] Hammer, Venediklilerin Mora'ya hücumunu 1463 ve Venedik donanmasının *Midilli*'ye taarruzunu da 1464 olarak göstermiş ise de Kritovulos'un kaydına göre bu tarih doğru değildir; çünkü Venedikliler Mora'da 1464'de mağlûp olmuşlar ve aynı sene içinde yetmiş kadar harp gemisi ve üç bin askerle *Midilli*'yi muhasara etmişlerdir *(Kritovulos, s. 178)*.

Ağrıboz adasının alınması

Bu adanın alındığı tarihte Osmanlılarla Venedikliler arasındaki muharebe yedi senedenberi devam ediyordu. Osmanlıların *Bosna* yoluyla ve akıncılar vasıtasiyle Venedik'e karşı yaptıkları taarruz ve *Mora*'daki muvaffakiyetlerine karşı Venedikliler de denizlerde mukabil hareketlerde bulunuyorlar ve tahribat yapıyorlardı; 1462 ve 1467 senelerinde Mora'ya yaptıkları hücumlar tardedilmişti; filhakika Venediklilerin Mora'ya karşı olan ilk taarruzlarında *Korent*'te bunları mağlûp eden Osmanlı kuvvetleri yarımadayı fena bir duruma düşmekten kurtarmış ve amiral Kanalis tarafından yine Mora'ya yapılan ikinci taaruz da bertaraf edilmişti.

Venedik cumhuriyetinin *Limni* ile *İmroz* adalarının kendilerine verilmesi şartiyle vaki sulh teklifleri Osmanlılar tarafından red edilince bunlar tekrar taarruza geçerek bu adaları işgal ve 1470'de *Enez*'i tahrip ile kadı ve hatibi ile beraber iki bin kadar islâm ve rumu alıp *Ağrıboz* adasına götürmüşlerdi; bunun üzerine Osmanlılar intikam almak için denizde de faaliyete geçtiler.

Venedik muharebesi iki devlete inhisar etmiyerek daha uzun sürüp ihtilât edecek bir şekil almak üzere idi; Orta-Yunanistan ile Mora'nın tekrar bir tehlikeli vaziyete düşmemesi için Venediklilerin bu harpte kendilerine üs yaptıkları *Ağrıboz* (Negropon = Öba)[1] adasının alınması zarurî idi; çünkü Yunanistan'ın Tesalya ile orta kısmına (Atika, Beotya, Fokida, Lukrida ve Atolya) sahip olan ve daha sonra Mora'yı ele geçiren Osmanlıların Tesalya ile Doğu-Yunanistan'ın bir ok atımı yer kadar yakınında bulunan Ağrıboz adasını elde etmeleri her cihetten lüzumlu idi; aynı zamanda bu ada halkı ve yahut buraya gelen korsan gemileri bazan Atina sahiline geçip vurgunculuk yapıyorlar ve adanın batı sahiline kurdukları köprü ile karşı tarafa geçiyorlar ve îcabında köprüyü kaldırarak tehlikeden masun kalıyorlardı; bundan başka Osmanlı ülkelerine taarruz neticesinde aldıkları mal ve esirleri üsleri olan bu adaya getirmekte idiler, nitekim tahrip ettikleri *Enez*'den aldıkları esirlerle yağmaladıkları malları buraya getirmişlerdi.

[1] Meşhur olan telâffuzu *Eğriboz* olup Lâtinler *Negrepon* derler. *Öba* veya *Obea* da denilmektedir.

Venediklilerle devam etmekte olan muharebenin karalardan ziyade denizlerdeki galebeler ile halledilebileceği anlaşılıyordu.

Venedik donanmasının *Enez* faciası haber alınır alınmaz buna karşı Venediklilere kuvvetli bir darbe vurulması icabetti; fakat Ağrıboz üzerine sefer yapılacağı gizli tutularak *Rodos* adasına gidileceği işae edilip o tarafa bazı gemiler yollandı; *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma kumandanı Mahmud Paşa[1] 1470'de donanma ile denizden ve pâdişah da kara yoluyla Ağrıboz'un zaptı için hareket ettiler[2]. Donanma mevcudu üçyüz kadar olup yüzü kadırga ve yüzü nakliye ve silâh gemisi idi[3]. Mahmud Paşa giderken yolu üzerindeki *Şira* adasını işgal etmişti[4].

Venedik amiralı Kanalis Türk donanmasının hareketini haber alınca Yunan adaları prensi Loredano'nun kumandası altına on kadırga vererek ileri gönderdi ve Türk donanması altmıştan fazla değilse derhal hücum etmesini ve arkadan kendisinin geleceğini şayet o miktardan fazla ise harp etmemesini emretti. Loredano Türk gemilerinin fazlalığını görerek geri döndü, fakat görülmüş olduğundan Türk gemileri tarafından takip edildi ve ancak gece karanlığından istifade ederek kaçabildi[5]. Mahmud Paşa adanın batısında merkezi olan *Halkis* önüne demirliyerek asker çıkarıp burayı sardı; karadan hareket eden Fatih Sultan Mehmed, *Tesalya*'dan ve *İstefe* denilen eski *Tep* şehrinden geçerek adanın karşısındaki sahile indi ve derhal ada ile kara arasına gemiler üzerinde olmak üzere köprü kurulup sahilden pâdişah maiyyetinden adaya asker gönderildiği gibi ada ile kara arasında rabıta da tesis edildi.

Bu sırada Venedik donanması amirali Nikola Kanalis otuz beş kadırga ve diğer gemilerle *Salamin* adasında bulunup

[1] Bu sırada Rum Mehmed Paşa'nın yerine İshak Paşa vezir-i âzam olmuştur.

[2] *Tacü't-tevarih* (*C.* I., *s. 513*) *Ağrıboz* seferini 873 H. (1468 M.) iptidasında yani hicrî Muharrem ayında gösterirse de yanlıştır.

[3] *Hammer (C.* III., *s. 102)* Mahmud Paşa'nın yüz kadırga ve ikiyüz kadar diğer gemi ile ve Âli ise ikiyüz kadar gemi ile *(S. 75)* ve *Tacü't-tevarih de (C.* I., *s. 513)* yüzden fazla gemi ile gittiğini yazmaktadırlar.

[4] Bu işgal muvakkat olup *Şira*'nın katî zaptı 1537'de Barboros Hayreddin Paşa eliyle olmuştur.

[5] *A. Tomas, Halkondil zeyli, s. 243'den hulâsa.*

Girit'ten gelecek yardımcı kuvvetleri bekliyordu. Bir aralık seksen parça gemi ile adanın kara ile en dar yeri arasına kurulan köprüyü parçalamağa teşebbüs ettiyse de köprünün iki tarafına konulan toplarla bu taarruz bertaraf edilmişti.

Türk ordusunun tazyiki karşısında kaledeki Venedik askerlerinin kuvve-i mâneviyeleri kırılmıştı; kumandanları bunlara dinlerinden, mâbetlerinden, karıları ve çocuklarından, yağma ve taarruzla düşmanın amansızlığından ve esaret hayatından bahis ile kendilerini müdafaaya tahrik ediyordu.

Muhasara esnasında kaleye dört hücum yapıldığı halde bir netice hasıl olmayarak pek çok telefatı mûcib olmuştu, hattâ ilk üç hücumda yirmi bin kişi telef olmuş ve otuz kadırga batmıştı. Osmanlı hükümdarı birtakım vaidlerle kalenin topçu kumandanı Tomaso'yu elde ettiyse de mesele duyuldu ve Tomaso, kale kumandanı Pol Erico tarafından boğduruldu. Dördüncü hücumda ise onbeş bin şehit verildi.

Ada ile kara arasındaki köprüyü parçalamağa muvaffak olamayan Kanalis, geri çekilerek Osmanlı gemilerinin arka tarafına ve açığa demirlemişti; hâlâ imdat bekliyordu; Venedik amirali yeni bir tâbiye ile Osmanlıların kaleye yapacakları hücumu bekledi; bu hücum sırasında o da gemilere taarruza geçerek kara kuvvetlerini geriden vuracaktı; Amiralin maksadı casuslar vasıtasiyle haber alındı ve derhal hileye müracaat edilerek kaleye hücum günü orduda ilân olundu. Bunu mütaakıp esirlerden biri göz yumulmak suretiyle sahilden kaçarak düşmana iltica etti; donanma amiralı bu adamı sorguya çekerek kaleye hücum gününü öğrendi ve ona göre hazırlığa başladı; halbuki Osmanlı kuvvetleri ilân edilen hücum gününden evvel çok sert ve ani bir taarruzla beşinci hücumda kaleyi teslim aldılar.

Ağrıboz'un merkezi olan *Halkis* kalesinin muhasarası onyedi gün sürmüş ve 1470 senesi Temmuzunun onikinci gününde (875 Muharrem) öğleden sonra kale alınmış ve bunu mütaakıp *Halkis*'in karşısındaki *Kızılhisar Burgusu* denilen hisar ile diğer yerler ve tekmil ada elde edilmiştir. Ağrıboz adası iki buçuk asırdan fazla (264 sene) Venediklilerin ellerinde bulunmuştur.

Adanın zaptından sonra Venediklilere yardımcı donanma geldiyse de bunlar kalenin üzerindeki Türk bayrağını görüp müteessir olarak geri dönmüşlerdir.[1]

Ağrıboz adasının Türkler tarafından zaptı Avrupa'da büyük hayret ve teessür uyandırmıştır. Bu tarihlerde Venediklilerle aralarındaki siyasî rekabet pek büyük olan Napoli kıralı Ferdinand, pek samimî muhaberatta bulunduğu Osmanlı hükümdarı tarafından Ağrıboz adasının Venediklilerden alındığı kendisine bildirildiği zaman pek müteessir olmuş ve Sultan Mehmed'e gönderdiği 4 Eylül 1470 tarihli cevabî nâmesinde Venediklilerin yanında Türklerle harp edeceğini bildirmiş ve filvaki Osmanlılara karşı açılan Haçlı Seferine iştirak etmiştir.

Bozca - Sisam ve Yunan adaları

Bozcaada'nın îmarı

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Çanakkale boğazının pek yakınında ve güneye doğru Anadolu sahili karşısında bulunan *Bozcaada* (Tenedos) Bizanslılar zamanında mâmurdu; burasının imparator tarafından evvelâ Cenevizlilere ve sonra da Venediklilere satılması bu iki rakip cumhuriyet arasında muharebeye sebep olmuş, nihayet iki taraf arasındaki anlaşma neticesinde adadaki kale tamamiyle yıkılmış ve bu suretle mamur olan ada halkı dağılarak burası levend ve korsanlara yatak olmuştu.

Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında, boğazın medhalinde bulunan bu adanın ehemmiyeti gözönüne alınarak tahkimi münasip görülüp bir kale yapılması emrolunmuştur. Bundan başka adaya gelip yerleşmek istiyenlerin tekâlif-*i* divaniyye denilen vergilerden muaf olarak adada oturabilecekleri ilân edilmiş olduğundan bu sayede ve az zamanda ada şenlenmiştir.

Sisam adası'nın îmarı

Sisam adası, İstanbul fethini mütaakıp aynı senede yani 1453'de elde edilmişti; fakat ada halkı korsanların mütemadî surette tecavüzlerinden dolayı adayı terk ettiklerinden ada âdeta boşalacak hale gelmişti; Fatih Sultan Mehmed burasının da îmarını ve arzu

[1] *Halkondil zeyli*, s. *243 - 248.*

edenlerin adaya yerleşmelerini emreyledi ise de iskân işi ağır gitti[1] ve burası *Bozcaada* gibi donanma merkezi olan *Gelibolu*'ya yakın olmadığından tamamiyle emniyet husule gelmedi. *Sisam* adası Türk donanmasının hâkim bir duruma gelmesi üzerine îmar edilmiştir; burası 957 H. (1550 M.) senesinde malikâne olarak Kılıç Ali Paşa'ya verilmiş ve o da gerek adalar denizi sahillerinden ve gerek diğer adalardan buraya epi ahali celb eylemiş ve daha sonra *Sisam*, kaptanpaşalığa tâbi adalardan olmuştu.

Yunan adalarının alınması

Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında Güney-İtalya'ya yapılan çıkarmadan evvel Yunan denizinde bulunup Epir despotu Leonardo Tocco isminde biri tarafından idare edilen ve Osmanlılara muayyen bir vergi veren *Zanta*, *Kefalonya* ve *Ayamavra* (Santa Marya) adalarını zaptetmişlerdir. Şöyle ki Leonardo, Osmanlı-Venedik harbinde Venedikliler safında bulunmuş ve sonra Osmanlıların aleyhdarı olan Napoli kıralı Ferdinand'a çatmıştı. 1479 senesinde Gedik Ahmed Paşa kumandasında olup Güney-İtalya'nın işgaline başlamak üzere sevkedilen donanma, Türk istilâ yolu üzerinde bulunan ve kendilerine muhasım vaziyet almış olan bu adaları işgal etmişlerdir[2].

1498 senesinde ve II. Bayezid zamanında Osmanlı-Venedik muharebesinde *Kefalonya* adası, burasının eski sahibi olan Leonardo'nun kardeşi Antonyo tarafından zaptedildi ise de Venedikliler buraya dört kadırga gönderip adayı Antonyo'dan alarak muahede mûcibince Osmanlılara terk etmişlerdir. Antonyo Venediklilerle yaptığı müsademede maktul düşmüştür[3]. 1499 senesinde tekrar başlayan Venedik harbinde *Ayamavra* ile *Kefalonya* adasını Venedikliler zaptetmişler ve 1502 muahedesi mûci-

[1] Fatih Sultan Mehmed Karesi sancakbeğine *Sisam* adasının zaptını emredip oda gemilerle gidip adayı aldı, buranın îmarı için avarız-ı divaniyeden kurtulmak isteyenler Sisam adasına gelsin diye îlân edildi. Bu suretle Anadolu ve Rumeli'den gelen Türkler buraya yerleşti (Behiştî, s. 134).

[2] Kefalonya adası Bizans İmparatoru tarafından Venediklilere verilmişti. Leonardo Tocco (Toko), adanın işgali üzerine *Napoli*'ye kaçıp orada evinin enkazı altında kalarak ölmüştür. Leonardo, Sırp despotu Lazar'ın kiziyle evlenmiş ve Karlo adında bir oğlu olmuştur.

[3] *Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi)*, *c. IV.*, *s. 44.*

bince *Ayamavra*'yı Osmanlılara geri vermişlerse de *Kefalonya* adasını muhafaza etmişlerdir.

Papa'nın Doğu - Akdeniz'de nüfuz tesisi

Adalardaki Osmanlı nüfuzu

Osmanlı devleti Ege sahillerini aldıktan sonra yalnız sahildeki *Foça* tuz madenleri Cenevizlilerin ellerinde kalmıştı; bu sahillere yakın olan *İmroz*, *Semadirek*, *Limni*, *Midilli*, *Sakız*, *Sisam* ve *Taşoz* gibi belli-başlı adalar Cenevizlilere tâbi ailelerin ellerinde idi; Muğla vilâyetinin batısındaki *İstanköy* ve diğer bazı adalarla aynı vilâyetin güney sahilindeki *Bodrum* kasaba ve limanı da Rodos şövalyeleri'ne aitti.

Türk korsanları ara sıra bazı adalara taarruz ediyorlar ve sahilleri düşman yağmasından muhafaza ediyorlarsa da bu kâfi değildi; Osmanlı donanması henüz Akdeniz'de üstünlüğü elde edecek durumda olmayıp buna mukabil Venedik, Ceneviz, Napoli ve Papa donanmalariyle adaların donanmaları hem adet ve hem denizcilik cihetiyle ileri durumda idiler; bundan dolayı XV. asır ortalarına kadar Osmanlı devleti hem sahillerini muhafaza etmek ve hem de Türk ticaret gemileriyle limanlarını emniyet altında tutmak için bu adaların senyörleriyle bir anlaşma yapmıştı. Zaten bu adalar Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul ile her sene muayyen vergilerini veriyorlardı; bundan başka yukarıda bahsettiğimiz anlaşmaya göre Türk sahilleri bunların taahhütleri mûcibince muhafaza altında bulunuyordu; meselâ Midilli Cenevizlileri, Adalar Denizi ile *Edremit* limanını ve o havaliyi muhafaza altında tutmayı taahhüt etmişler ve bu taraflarda husule gelecek zarardan dolayı doğacak mesuliyeti kabul etmişlerdi.

İstanbul fethi ve *Konstantin*'in ölümü gibi ümit edilmeyen büyük bir hâdise adalar halkı tarafından duyulunca buralarda müthiş bir panik başgöstermiş, *Taşoz*, *İmroz*, *Limni* ve *Midilli* adaları halkından mühim bir kısmı hicret etmişler ve mütebakisi de verilen teminat üzerine yerlerinde kalmışlardı.

Bu tarihten az sonra yani 859 H. (1455 M.) de Rodos şövalyeleri ve diğer adalar halkiyle olduğu gibi Anadolu sahil şehirleriyle mütekabil şekilde[1] ticarî münasebette bulunmayı arzu ederek

[1] Rodos gemilerinin Anadolu sahilleriyle ticaret yapmalarına mukabil Türkler de *Rodos* adası ve şövalyelere tâbi diğer adalarla ticaret yapacaklardı.

Osmanlı hükümetine müracaat etmişlerse de hükümet, o adalar halkının kendisine vergi verir olduklarını ve kendilerinin de vergi vermelerini karşılık olarak teklif etmiş olduğundan uyuşulamamıştı; çünkü şövalyeler kendilerinin mânen Papa'ya tâbi olup hiçbir devlete vergi vermediklerini ve ancak hediye gönderebileceklerini cevaben bildirmişlerdi.

Bu red cevabı üzerine Osmanlı hükümeti Rodos şövalyelerini de vergiye bağlamak için *Menteşe* sahillerindeki donanmanın faaliyete geçmesi için emir verdiği gibi *Gelibolu*'da hazırlanan büyük ve küçük ikiyüze yakın donanmayı da *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma amiralı Hamza Bey kumandasiyle o tarafa sevketmişti (1455).

Donanma, fırtınalar yüzünden bazı adaları vurmaktan başka bir iş göremediyse de Osmanlı nüfuzu altındaki adalar halkına bir gözdağı vermişti; Hamza Bey bir başarı gösteremediğinden dolayı azlolunarak yerine Has Yunus Bey Gelibolu sancakbeyi ve donanma amiralı olmuştu; bu zat aynı sene sonlarında Cenevizlerin elindeki *Foça*'yı almış ve Ege sahillerini Frenklerden tamamiyle temizlemişti.

Osmanlılara karşı Papa donanmasının faaliyeti

Osmanlıların bu Akdeniz harekâtı, Türkler aleyhine Haçlı ordusu toplamak için çalışan Papa'nın dikkatini çekmiş ve Türklerin *Rodos* şövalyelerini tehdid eyliyerek onları vergiye bağlamak istemeleri ve diğer adaların da vergiden kurtarılması fikri Papa'nın Ege Denizine donanma göndermesine bir vesile teşkil etmiştir.

Bunun üzerine Papa Kalikst otuz harp ve iki büyük yük gemisi techiz edip bu donanmaya kırk kadar Katalanlı korsan gemisi de iltihak ederek[1] Kardinal Lui İskarampa kumandasiyle[2] Ege Denizine sevkedilmişti. Papa donanması 1457 senesi

[1] Kritovulos, yalnız Papa gemilerinden bahsediyor; Hammer ise (C. III., s. 33) Papa'nın kendi masrafiyle onsekiz kadırga gönderip buna kırk Katalan gemisinin iltihak ettiğini yazmaktadır.

[2] Kritovulos, Papa donanmasının Fatih'in cülûsunun yedinci senesinde Papa V. Nikola tarafından yeğeni olan Lodivikos kumandasıyle gönderildiğini yazıyorsa da yanlıştır; çünkü bu tarihte yani 861 H. (1457 M.) de papalıkta III. Kalikst bulunup Papa Nikola bundan iki sene evvel ölmüştür.

ilk baharında İtalya sahillerinden hareket ile evvelâ *Rodos*'a ve sonra *Sakız*'a gelip oradan da *Midilli*'ye ve daha sonra Osmanlıların yeni zaptetmiş oldukları *Limni* adası önüne demirlemişti; *Limni* adası hiçbir mukavemet göstermedi; muhafız kumandanı sâbık Kaptan Hamza Bey, ikiyüz kadar muhafız yeniçeri ile birlikte teslim oldu. Lui İskarampa, *Limni* adasına kendi tarafından asker koyduktan sonra *Taşoz* adasına gitti ve orası bir müddet karşı koyduysa da fayda vermedi; altmış kadar muhafız Türk askeri öldürüldü, bunun üzerine adanın diğer kaleleri de teslim oldular; bundan sonra Papa donanması kumandanı *İmroz* adasını almak istediyse de buranın muhafızı olan müverrih Kritovulos'un rica yollu mukavemeti ve gönderdiği hediyeler üzerine *İmroz* işgalden kurtuldu. İşte bu suretle Kardinal İskarampa, *Limni*, *Semadirek* ve *Taşoz* adalarını işgal edip içine muhafız koyduktan sonra Türklerden aldığı esirlerle beraber *Rodos*'a döndü ve *Rodos*'tan ayrılıp İtalya'ya giderken yerine Rodos şövalyeleri reisini vekil bıraktı (1457).

Papa amiralinin avdetinden sonra Türk donanması Akdeniz'e çıkarak işgal edilen adalardan evvelâ *Limni* ve daha sonra diğer ikisi geri alındı ve muhafızları öldürüldü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY-KARADENİZ BÖLGESİ — AMASRA-CANDAR BEYLİĞİ VE TRABZON'UN İŞGALLERİ

Osmanlılar, Doğu-Anadolu ile Güney-Anadolu müstesna olmak üzere hemen diğer Anadolu şehirlerini ve mühim bir ticaret şehri olan İstanbul'u ele geçirdikten sonra bu kıta ile alâkası olup siyaseten ve iktisaden pek lüzumlu olan Güney-Karadeniz mıntıkasını da elde etmek istiyorlardı; bu tarihte Anadolu'nun kuzeyinde yani Karadeniz'in güneyinde batıdan doğuya doğru Osmanlılara ait sahilleri mütaakıp Cenevizlilere tâbi *Amasra* (Amasteri) meşhur ticaret şehriyle Candaroğulları memleketi ve bu arada mühim olan *Sinop* limanı ve daha sonra Osmanlıların *Samsun* şehri ve limanı ile sahilleri ve ondan sonra da *Trabzon-Rum İmparatorluğu* arazisi bulunuyordu.

Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed, Güney-Karadeniz istilâsına ait olan bu seferin hazırlığını yaptıktan sonra tatbiki için şaşırtıcı bir plân tertip etti; çünkü aşağıda görüleceği üzere plân mûcibince üç sefer birbiri ardından bir mevsimde yapılacaktı; maksadını açıklamış olsa plânın tatbikine imkân yoktu; bundan dolayı bu sayede bir okla üç kuşu birden vurmağa muvaffak oldu.

Amasra'nın zaptı[1]

Karadeniz'in güney kıyısında *İstanbul* ile *Sinop* arasında ve küçük bir yarımada üzerinde bulunan *Amasra*, Ceneviz cumhuriyetine ait olup antrepoları havi mühim bir ticaret şehri idi[2]. *Amasra*'da Cenevizlilerin idaresindeki şehir ve kaleden başka birkaç da köy vardı. Burası her sene Osmanlı hazinesine bir miktar

[1] *Amasra*, *Zonguldak* vilâyetine tâbi *Bartın* kasabası yakınında olup şimdi bucak mezkezidir; eski adı *Amastris* idi.

[2] Fatih Sultan Mehmed, *İstanbul* fethinden sonra *Amasra*'ya memurlar göndererek bura halkının kısm-ı âzamını, ilim, fen, sanat ve ticaret adamlarını îmar etmek istediği *İstanbul*'a naklettirmişti (*Kritovulos*, *s.* 128).

vergi verir, fakat gemileri vasıtasiyle etrafı rahatsız ederdi[1]. Osmanlı devleti İstanbul fethine kadar ve hattâ daha sonra bile Cenevizlilerle iyi geçinip onlara karşı daha müsait bir ticaret muahedesi tatbik ediyordu. Cenevizliler, Bizanslılar zamanında olduğu gibi[2] fetihten sonra da *Galata* taraflarını malikâneleri tarzında tasarruf etmek istemişler ve buranın kendilerinde kalmasında ısrar etmişlerse de pâdişah orasının kendi mülkü olduğunu ve *Galata*'yı cebren değil ora halkının hüsn-i rızasiyle işgal eylediğini söyliyerek İstanbul fethi senesinde *Galata* halkına verilen fermandan başka hiçbir müsaade vermemiş ve yapılan teklifleri red etmiş, bundan dolayı Ceneviz cumhuriyeti de Osmanlılara muhasım vaziyet almıştı[3].

Ceneviz işini tasfiye etmek isteyen Osmanlı hükümdarı, yüz elli parça gemi ile vezir-i âzam Mahmud Paşa'yı denizden *Amasra* üzerine yolladığı gibi kendisi de karadan *Akyazı* ve *Hızıreli*'nden geçerek *Bolu*'ya geldi; Candar devleti hükümdarı İsmail Bey, pâdişahın bir ordu ile *Bolu*'ya gelmiş olduğunu duyunca *Kastamano*'dan *Sinob*'a çekilmiş ve seferin kendi üzerine olmadığını anlayınca müsterih olarak hediyeler takdim etmiştir.

Amasra üzerine gidilirken deve ve diğer yük hayvanlariyle top dökmek için çok miktarda tunç götürüldüyse de[4] buna hacet kalmamıştı; çünkü *Amasra* beyine teslim olması için yapılan ilk teklif kabul olunduğundan kale harpsiz olarak alındı ve burası *Bolu* sancağına bağlanıp kalesine muhafız asker ve sair mühimmat kondu.

Amasra halkından bir kısmiyle buradaki Ceneviz beyi, evlâd ve maiyyeti ve sair mûteber adamları *İstanbul*'a sevkedildiler. *Amasra*'nın muhafazası için *Kastamonu* ile *Safranbolu* arasındaki

[1] *Tarih-i Ebû'l-feth*, s. 96.

[2] Bizans İmparatoru I. Andronik Paleolog 1303 senesi Mayısında pek mühim bir ticaret mahalli olan *Galata*'nın hudutlarını tahdit ederek bir ahidnâme ile Cenevizlilere terketmişti. Ceneviz cumhuriyeti 14 Şubat 1317 tarihli bir kararla buraya tâyin olunan *Podesta*'lar Ceneve'den ayrılmadan önce meclis huzurunda imparatorla akdolunan muahedeye riayet edeceklerine dair yemin ederlerdi. Galatanın kara tarafındaki suru, 1316'da Montanus de Marinis'in podestalığı zamanında yapılmıştır (*La Colonia Genovese di Pera*, Prof. Behçet Gücer tercümesi, yaprak 19, 20 — Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi).

[3] *Halkondil zeyli* (*1632 tabı*), *s. 198.*

[4] " " " "

Eflani kalesi muhafızları -ki Candar beyliği ile Osmanlı hududu burası idi - *Amasra*'ya naklolundular (864 H. = 1460 M.).

Candar Oğulları beyliğinin alınması

Amasra'nın savaşsız alınmasından sonra *Bursa*'ya dönen Fatih Sultan Mehmed, *Trabzon* üzerine sefer yapacağından bahis ile Candar oğlu İsmail Bey'e bir nâme göndermiş ve bun da *Sinob*'a gelecek donanmasının bedeli mukabilinde tamir ve sair ihtiyaçlarını temin eylemesini ve bu hususa ait masrafların muahede mûcibince Candar hükümetinin *Bakırküresi* hasılâtından Osmanlılara vermekte oldukları paradan tesviye edilmesini ve bundan başka *Bakırküresi* varidatından olarak para hazırlanmasını bildirerek yapılacak seferin *Trabzon* üzerine olduğunu da ilâve ile İsmail Bey'i iğfal eylemiştir.

İsmail Bey 847 H. (1443 M.) de babası İbrahim Bey'in yerine hükümdar olduğu zaman küçük kardeşi Kızıl Ahmed Bey, bundan müteessir olarak Osmanlıların yanına kaçmış ve Candar beyliğine hükümdar olmak için onların yardımını istemekte bulunmuş ise de kendisinin bu arzusu derhal kabul olunmayarak Bolu sancağı dirlik verilmek suretiyle tatmin edilmişti; Kızıl Ahmed Bey'i vezir-i âzam Mahmud Paşa himaye ediyordu; Kızıl Ahmed bu, 865 H. (1461 M.) seferinde ordu ile beraber bulunmuştur.

Bursa'dan kalkarak *Ankara*'ya gelen Fatih Sultan Mehmed bir miktar yardımcı kuvvetle yanına celbettiği İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'i[1] tevkif ile *Sinob*'un kendisine terkini istediği gibi Osmanlı devletine tâbi olmak üzere senevî elli bin duka vergi vermek şartiyle Kızıl Ahmed Bey'i *Kastamonu* beyliğine tâyin edip derhal Mahmud Paşa ile birlikte gönderdi; İsmail Bey bunu duyunca *Sinob* müstahkem şehrine çekildi ve oradan vaziyetin ne olacağını bekledi. Kızıl Ahmed Bey, Mahmud Paşa ile *Kastamonu*'ya gelince halk tarafından kabul edilip Candar beyi oldu.

[1] Fatih'in bu seferinde Karaman oğlu Kasım Bey bir miktar kuvvetle gelerek *Ankara*'da orduya iltihak etti (İbn Kemal, s. 191).

Fatih Sultan Mehmed *Kastamonu*'ya geldi ve *Sinop* üzerine hareket etmeden evvel vezir-i âzam Mahmud Paşa'yı ileri sevketti. Mahmud Paşa, İsmail Bey'e mektup yazarak[1] pâdişahın katî azim ve kararını ve beyhûde yere kan dökülmesine meydan verilmemesini bildirdi. Neticenin kendisine müsait olmadığını takdir eden İsmail Bey, teminat alarak kaleden çıkıp Mahmud Paşa ile görüştü ve hakkında hürmet ve riayet gösterildi ve *Sinop* da bu suretle 865 H. (1461 M.) senesinde (takriben Şaban ve Mayıs'da) sulhen alındı[2]. İsmail Bey, Fatih Sultan Mehmed'le görüşmüş, Osmanlı pâdişahı, bu âlim ve fazıl zata hürmetle muamele etmiştir.

İsmail Bey'e evvelâ Bursa *Yenişehir*'i ve *İnegöl Yarhisar* taraflarını ve oğlu Hasan Bey'e Bolu sancağı ve daha sonra da Rumeli'de *Filibe* sancağı dirlik olarak verildi ve vefatına kadar burada oturdu; kendisi yüksek âlim ve mütefekkir olduğundan bunun zamanında *Kastamonu*, Anadolu'nun, mühim ilim şehirlerinden biri olmuştu.

Kızıl Ahmed Bey, yıllarca elde etmeğe çalıştığı *Kastamonu* beyliğinde pek az kaldı. 1461'de yani tâyininden pek az sonra kendisine *Mora* sancakbeyliği verildi ise de gitmeyip Akkoyunlu

[1] *Tarih-i Ebû'l-feth* müellifi Dursun Bey, bu seferde divan kâtibi olarak bulunmuş ve Mahmud Paşa'nın emriyle İsmail Bey'e gönderilmiş olan mektubu kendisi kaleme almıştır. Dursun Bey bu seferin tarihini 865 senesi baharı olarak gösteriyor ki 1461 yılına tesadüf eder. Dukas ta (Bon tab'ı, s. 342) aynı tarihi gösterir. Şair Acem Hâmidî bunu

او کرد اطاعت شه تاریخ بیعتش
ازجان مطیع دولت سلطان محمد ست

tarihiyle göstermektedir. İsmail Bey'in validesinin 865 C. tarihli vakfiyesinde de o tarihte İsmail Bey hükümdar bulunmaktadır.

[2] XV. asır ortalarında *Sinop*, Karadeniz'in en müstahkem kalelerinden biri olup rivayete göre dört yüz topu vardı; kalede on bin muhafız ve iki bin topçu bulunuyordu; *Sinop* limanındaki gemiler içinde o tarihte *Napoli* ve *Aragon* kıralığının gemileriyle Venedik gemilerinden sonra dokuz yüz tonluk en büyük gemi, Candar oğullarına aitti; Osmanlılar da henüz bu büyüklükte gemi yoktu ve İsmail Bey'e ait olan bu gemi Osmanlı denizciliğinde benzeri yapılmak suretiyle bir nümune olmuştu (*Halkondil, s. 206* ve ondan naklen *Hammer, c.* III., *s. 59*).

hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına kaçtı ve bu suretle Candar beyliği sona erip *Kastamonu*, sancak olarak idare edildi ve bir aralık Cem Sultan, sancakbeyi olarak burada bulundu.

Trabzon İmparatorluğu'nun alınması

İmparatorluğun kuruluşu

1203 senesinde *İstanbul*'un Lâtinler (Dördüncü Haçlı kuvvetleri) tarafından zaptedilerek bir Lâtin İmparatorluğu kurulduğu sırada imparator ailesiyle Rumların diğer ileri gelen büyük ailelerinden bir kısmı da kaçmışlardı. Bunlardan imparator hânedanı (İmparator III. Aleksi'nin damadı Laskaris tarafından) *İznik* (Nicée) şehrini kendilerine merkez yaparak 1206'da *İznik - Rum İmparatorluğu*'nu kurmuş ve yine *İstanbul*'dan kaçmış olan *Komnen* ailesi de *Trabzon*'a giderek orada başka bir imparatorluk vücuda getirmişlerdi.

Trabzon İmparatorluğu'nu kuran Aleksi Komnen olup bunu 1204 senesinde tesis etmişti [1].

[1] 1203 senesinde Aleksi Komnen tarafından kurulmuş olan *Trabzon İmparatorluğu*'na karşı bir aralık İznik İmparatoru Teodor Laskaris tarafından mâni olunmak istenilmiş ve bu hususu önlemek için İznik imparatoru 1205 veya 1206 senesinde Anadolu Selçuk hükümdarı I. Gıyasüdin Keyhusrev'le ittifak yapmış ve bunun üzerine Selçuklular da *Trabzon*'u muhasara etmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Hududu *Batum*'dan Kerempe burnuna kadar devam eden Trabzon İmparatorluğu 1214'de *Sinob*'un I. İzzeddin Keykâvüs tarafından zaptı üzerine kısalarak *Yeşilırmak* ve *Terme* çayları mansabına kadar küçülmüştür. Trabzon İmparatorları Selçuklulara vergi vermişlerdir. *Sinob*'un zaptı üzerine imparator her yıl on bin altın, beşyüz at, iki bin öküz on bin koyun ve elli bin yük mütenevvi hediye vermeği kabul etmişti. 1221 senesinde Selçuk ordusunun *Trabzon*'u ikinci defa muhasarasında husule gelen muvaffakiyetsizlikten dolayı imparator bir aralık vergiyi kesmiş ise de sonradan senede ikiyüz mızrak ve icabında bin kadar asker vermeği kabul etmişti; nitekim 1243 Temmuz başlarında Moğollarla yapılan *Kösedağ* muharebesinde Anadolu Selçuk ordusunda Trabzon yardımcı kuvvetleri de bulunmuştu.

Anadolu, Moğolların nüfuzu altına girince Trabzon İmparatorluğu bu defa Moğollara vergi verdi, Moğol nüfuzunun kırılması ve Türkmenlerin beylik kurmak için faaliyet göstermeleri neticesinde ve II. Yuannis devrinde (1280-1297) Türkmenler madenleriyle meşhur *Halibya* kısımlarını istilâ ettikleri gibi Ceneviz-

İmparatorluğun son durumu

Fatih Sultan Mehmed Candar beyliğini elde ettikten sonra *Trabzon* üzerine yürüdüğü sırada Trabzon İmparatorluğunda David Komnen vardı. Bu, 1458 senesinde biraderi IV. Yuannis'in yerine imparator olmuştu. Bu imparatorluğun kurulduğu sırada ellerindeki yerler *Karadeniz Ereğlisi*'nden *Batum*'a kadar devam ederken bu son senelerinde hudut *Giresun*'la *Batum* arasına inhisar etmişti ve güney hudutları da *Bayburt* ile *Gümüşhâne*'nin kuzeyinden geçip dağ silsilesiyle tahdit ediliyordu.

Trabzon İmparatorluğu üzerine II. Murad zamanında yapılan donanma taarruzu fırtına yüzünden akim kalmıştı. 1456 senesinde *Amasya* valisi Şehzâde Bayezid'in lalası Hızır Bey'in ansızın *Trabzon* üzerine yaptığı akın üzerine imparator Yuannis bu halden pâdişaha şikâyet ederek senevî üç bin altun vergiye bağlanmış idi; imparator, îcabında kendisine yardımcı olmak ümidiyle kızı *Katerina*'yı (Despina) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e vermişti.

İmparator David'in Osmanlılar aleyhindeki faaliyeti

Dört yaşında bir erkek çocuk bırakarak 1458 de ölen Yuannis'in yerine geçen kardeşi David Komnen, Osmanlılara verilmekte olan vergiyi kestiği gibi evvelce verilenleri de Uzun Hasan Bey vasıtasiyle geri istemişti; Trabzon İmparatoruna kendi haracgüzarı göziyle bakan Hasan Bey bu imparatorluğun Osmanlıların nüfuzu altına girmesini istemiyordu;[1]

lilerle Venedikliler de imparatorluk üzerinde iktisadî nüfuz vücuda getirmişlerdi. 1332 senesinde Türkmen beyi Bayram Bey İmparatorluğu tehdid ediyordu; 1346'da *Ünye*, Türkmenlere geçti. Trabzon imparatoru III. Aleksi (1349 - 1390) kız kardeşi prenses Marya'yı Akkoyunlu Türkmenleri reisi Fahreddin Kutlu Bey'e verdiği gibi kendi dört kızını da Türkmen beylerine verdiyse de imparatorluğun sukutunu önleyemedi ve bu suretle batıdan *Giresun*'a kadar olan yerler Türkmenlerin ellerine geçti; bu Türkmen beylerinin ellerindeki yerleri alan Osmanlılar *Trabzon* hududuna kadar gelmişlerdi. II. Murad zamanında hem kara ve hem denizden *Trabzon* üzerine kuvvet sevk edildi ise de Osmanlı donanması müthiş fırtınaya tutularak geri dönmüştü; 1456 senesinde *Amasya* valisi Hızır Bey'in karadan ve donanmanın denizden tazyiki üzerine Trabzon Imparatoru vergiyi kabul etmişti.

[1] Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi hazırlamak isteyen Papa II. Piüs'ün 1458'de elçilikle Gürcistan'a yolladığı Lodoviko'un gayretiyle Uzun Hasan

Hasan Bey bundan dolayı 1460 senesinde yeğeni Murad Bey başkanlığiyle *İstanbul*'a bir heyet gönderip bu vergi meselesini görüşmek istemişse de Sultan Mehmed gelen heyeti:

"*Haydi siz gidiniz ben kendim gelir borcumu öderim*" cevabiyle geri göndermişti.

Doğu - Anadolu'da o tarihte oldukça kuvvetli bir devlet kuran Uzun Hasan Bey'in sıhriyet dolayısiyle Trabzon İmparatorluğunu himaye etmesi ve İmparator David'in Papa'ya başvurup yardım istemesi ve Avrupa prenslerinden ve bilhassa Fransa kıralı VII. Şarl'dan meded umması ve hususiyle Uzun Hasan Bey'in bu işte rol oynamak istemesi Fatih Sultan Mehmed'in bu imparatorluk hakkındaki düşüncesini tahrik etti. Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp *Mora*'yı işgal ile oradaki Rum hâkimiyetine son vermiş olan Osmanlı hükümdarı, Lâtinleri kendi aleyhine tahrik etmek isteyen bu imparatorluğu da ortadan kaldırmağa karar verdi.

Trabzon üzerine hareket

Hiçbir nefer telef vermeden ve bir ok ve tüfenk atmadan *Amasra* ile *Kastamonu* ve *Sinob*'u alan Osmanlı ordusu, kara yoluyla *Trabzon* üzerine yürüdüğü gibi büyük ve küçük adedi üçyüze baliğ olan donanma da *Gelibolu* sancakbeyi Kâzım ve denizcilikte tecrübesi bulunan Yakup Bey'ler kumandalarında olarak *Sinob*'dan *Trabzon* üzerine hareket etmişti; fakat pâdişah Trabzon üzerine gidildiği zehabını vermemek için sahil yolunu bırakarak *Sivas* üzerinden gitti; ordunun öncüsü olan Anadolu beylerbeğisi Gedik Ahmed Paşa, Akkoyunlu devletine ait *Koyulhisar* (Koyunluhisar) önüne gelip üç gün sürmeden burayı, kumandanı olan Yar Ali Bey'den aldı[1] ve kendisine karşı koymak isteyen Uzun Hasan'ın amca-

Gürcistan ve Trabzon ile ittifak etmişti. Bu ittifaktan bir sene sonra İstanbul'a bir heyet göndererek Trabzon'dan alınmakta olan harac'ın alınmamasını Fatih Trabzon üzerine yürürken Hasan Bey'e ait Koyulhisar'ı almış; Hasan Bey müttefiklerine yardım şöyle dursun muharebeye cesaret edemeyerek *Erzincan*'dan geri dönmüştür.

[1] *Koyulhisar* daha evvel Hüseyin Bey adında bir beye aitti. Uzun Hasan bey bunu esir ederek burasını almış Yar Ali Bey'e vermişti (İbn Kemal, s.

zâdesi Hurşid Bey kumandasındaki orduyu bozunca Uzun Hasan Bey'i telâş aldı[1]. Hattâ Sultan Mehmed, bu yürüyüşü Hasan Bey üzerine bile çevirmek istiyor gibi hareket ederek Akkoyunlu hükümdarına bir göz dağı verdi.

Trabzon seferine mâni olmak için Uzun Hasan tarafından gelen heyet

Osmanlı ordusu *Erzincan* taraflarında *Yassıçemen* yaylasına geldiği sırada *Çemişkezek* Kürd beyi Şeyh Hüseyin'in riyasetindeki bir heyetle Hasan Bey'in validesi Sâra Hatun da gelmiş ve bu suretle iki taraf arası bulunmuştu[2]. Gelen heyetten yalnız bir tanesi geri gönderilerek diğerleri ve bu arada pâdişahın valide diye hitap ettiği Sâra Hatun misafir sıfatiyle rehin olarak orduda alıkonuldu ve Hasan Bey'e nâme yazılarak seferden avdette validesiyle diğer adamlarının iade edileceği bildirildi[3]. Ordu *Bayburt*'tan kuzeye dönerek *Trabzon* üzerine yöneldi. Trabzon İmparatorunun bir tarafa kaçmaması için kendisinden evvel Mahmud Paşa ileri gönderildi. Pâdişah asıl ordu ile kazmacılar, baltacılar ve kaldırımcılar vasıtasiyle sarp ve ormanlık yerleri açtıra açtıra müşkülâtla ilerliyordu. Hattâ Sultan Mehmed bazan yaya yürümek ve yamaçlara tırmanmak zorunda kalıyordu; onun bu halini gören Sâra Hatun fırsatı kaçırmayarak *Trabzon*'un aynı zamanda gelini Despina'ya ait olduğunu söyliyerek pâdişahı bu seferden alıkoymak için diller

198). Bu, Yar Ali Bey, *Erzincan* hâkimi meşhur Tahirten'in torunu idi. Bir aralık Karakoyunluları memleketlerinden kovmuş olan Erzincanlılar tarafından Akkoyunlulara tâbi olmak şartiyle *Erzincan* Beyi olmuştu. *Trabzon* seferi esnasında *Koyulhisar* Beyi idi (*Camiü'd-düvel*'den).

[1] *Koyulhisar*'ı Gedik Ahmed Paşa almadan evvel burasının zaptına Rum [Sivas] beylerbeği Hamza Paşa memur edilmiş ise de muvaffak olamıyarak Uzun Hasan kuvvetleri tarafından mağlûp edilmişti; bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa, Hamza Bey'e yardım etmek üzere sevkedilmişti.

[2] Sefaret heyetinin gelişinden sonra iki taraf arasında görüşülmüştür. Kararlaştırılan şartlar mucibince Uzun Hasan gerek Osmanlı memleketlerine ve gerek Osmanlıların himayesi altındaki yerlere taarruz etmiyecek ve her suretle ne olursa olsun Trabzon İmparatorluğu işlerine karışmayacak ve ona müzaherette bulunmıyacaktı (*Halkondil, s. 208*).

[3] Uzun Hasan Bey'e ".. amma hizmetiniz bize rehber ola ve zaman-ı avdetimizde validenüz ve sair adamlarunuza ruhsat verilip cenabınıza gönderilir..." diye nâme yazıldı.

döktüyse de pâdişah tarafından verilen cevap üzerine ses çıkarmıyarak bir daha böyle bir mütalâada bulunmadı[1].

Osmanlı donanması, kara ordusundan bir ay evvel *Trabzon* önüne geldiği için şehri ve kaleyi denizden çevirip top muharebesi yapıyordu, sarp yerleri aşarak kara kuvvetlerinin gelmesi pek ümit edilmemişti; fakat imparator orduyu görünce şaşırmıştı; bu suretle *Trabzon* kara tarafından da kuşatılmış ve hemen faaliyete geçilmişti.

Trabzon'un teslimi

Trabzon kalesi birbirine muttasıl üç kısımdan terekküp ediyordu, kara tarafı pek müstahkemdi; fakat zamanın en kuvvetli ve en mükemmel toplarına sahip olan Osmanlı ordusunun burayı hem kara ve hem denizden çevirmesi, imparatoru ümitsizliğe düşürdü, müdafaasından bir netice hasıl olmıyacağını takdir edip hamisi olan Uzun Hasan Bey tarafından yardım göremiyeceğini anlayan David Komnen, Mahmud Paşa'nın akrabasından olan başmabeyncisi Yorgi Amiruki vasıtasiyle Mahmud Paşa ile anlaşarak şehir ve kaleyi teslime karar verdi[2] ve pâdişah adına Mahmud Paşa tarafından yapılan teklifi kabul etti, orduya geldi; hakkında lâzım gelen hürmet gösterildi ve bu suretle ikiyüz elli sekiz sene devam eden *Trabzon* İmparatorluğu 26 Ekim 1461'de (21 Muharrem 866) tarihe karıştı[3].

İmparator David Komnen ailesiyle beraber deniz yoluyla evvelâ *İstanbul*'a ve oradan da *Edirne*'ye gönderildi ve sonra

[1] Halkondil, Sâra Hatun ve pâdişah'a nutuklar söyleterek anlattığı bu konuşmanın, heyetin Uzun Hasan tarafından gönderilmesini mütaakıp vuku bulduğunu yazar.

[2] Bu, Yorgi Amiruki veya Amiroçi vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın teyzesinin oğlu olup (Mırmıroğlu, *Fatih Sultan Mehmed II. devrine ait tarihî vesikalar, İstanbul, 1945, s. 94*) filozof, şair ve matematisiyen idi. Bu gibi meziyetleri sayesinde Sultan Mehmed'e intisab ile müsahipleri arasına girmiştir (*Kritovulos, s. 156*).

[3] Almanca Trabzon İmparatorluğu tarihini yazmış olan Fallmerayer *Trabzon*'un *1461* senesi yazında alındığını yazıyorsa da metindeki kayıtlar, cereyan eden olaylara nazaran daha doğrudur. Nitekim W. Miller de Trabzon'un sukutunu Macaristan'daki Venedik elçisine bildiren bir Venedik vesikası 26 Ekim 1461 tarihini taşıdığı için sukut senesinin münakaşası yersizdir (S. 105).

kendisine *Serez* taraflarında *Ustroma Karasu* nehri civarında senevî üçyüz bin akçelik has verildi[1].

Pâdişahın avdeti ve uzun Hasan'a nâmesi

Osmanlı hükümdarı fethinden sonra *Trabzon*'da bir müddet kaldı ve *Trabzon* idaresini Gelibolu valisi Kâzım Bey'e bırakıp buraya asker, silâh ve erzak koyarak avdet etti. Uzun Hasan Bey'in hududundan geçilirken orduda rehin olarak bulunan Sâra Hatun bir heyet ile ve hediyelerle oğlunun yanına gönderildi. Hediyeler arasında *Trabzon* hazinesinden alınan ganimet malın bir kısmı vardı. Giden Osmanlı Heyeti Uzun Hasan Bey'le muahedeyi yeniledi; çünkü hükümetin Rumeli'de görülecek bazı işleri olduğundan doğu hududunu emniyeti altında bulundurmak istiyordu; Uzun Hasan da bilmukabele bir heyet gönderip *Trabzon*'un alınmasından dolayı hem tebrik etti ve hem de validesi hakkındaki hüsnü muameleye teşekkür etti ve bilmukabele bir haylı hediye yolladı.

Padişah, *Tokat*'tan geçerek *Trabzon*'dan hareketinden bir ay sonra *Bursa*'ya ve oradan da *İstanbul*'a geldi.

Trabzon fethini mütaakıp pâdişah oradan ayrılırken *Trabzon*'un doğu taraflarında *Kabaziten*'lerin şehri olan *Mesochale* ile diğer o taraf şehirlerinin zaptı sancak beylerinden ve Şehzâde Bayezid'in eski lalası olan Hızır Bey'e bırakıldı; filhakika Hızır Bey buraları sulhen ve tamamen aldı[2].

Sabık Trabzon İmparatoru David'e, Uzun Hasan'ın zevcesi ve kendisinin yeğeni olan Despina tarafından gönderilen mektuplar bilvasıta pâdişahın eline geçmişti; pâdişah, bunun Uzun Hasan'la gizli muhaberesinden şüphelenerek David'i

[1] *Kritovulos*, *s. 156.* Şefer, imparator David'e Rumeli'de *Veras* şehrinin dirlik olarak verildiğini yazmaktadır (Sp. Cantacassin'in *Petit Traicté*'si sonundaki notlarda). Eski *Dima* veya *Vira* aşağı Meriç üzerinde bulunan *Frecik* şehridir.

[2] Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında Akkoyunlulara tâbi olan *Trabzon* ile *Gümüşhane* arasındaki *Tirol* mıntakası *Rumiye-i sugrâ* (Amasya, Tokat, Sivas ve havalisi) valisi Şehzâde Bayezid'e verilen emir üzerine şehzâdenin lalası Rakkas Sinan Bey tarafından elde edilerek Tirol beyi *Erzincan*'a kaçmıştır.

evvelâ dört oğlu ve bir yeğeni ile beraber hapsettirip sonra *İstanbul*'da öldürtmüştür (1463 Kasım)[1].

[1] İmparator David, *Edirne*'ye geldikten sonra kendisine *Serez* ikametgâh olarak tahsis edilmişti. Bu sırada David'in yeğeni ve Uzun Hasan'ın zevcesi olan Despina, amcasına bir mektup yazarak çocuklarından birinin yahut müteveffa kardeşi Aleksandr ile *Midilli* dukası Gateluziyo'nun kızından doğmuş olan yeğeni Aleksi'nin kendi yanına gönderilmesini istemişti. Bu mektup Osmanlı hükümdarının da itimadını kazanmış olan Amiruki (Amiroçi) vasıtasiyle yollanmıştı. Yorgi Amiruki bu mektupları evvelâ imparatorun çocuklarının mürebbisi olan itimad ettiği birisine verdi; fakat sonra vesveseye kapılarak veyahut pâdişahtan büyük lütuf göreceğini menfaatine daha uygun bularak mektupları geri aldı ve bizzat pâdişaha takdim etti. Mektupları okuyan pâdişah bunların gizli muhaberede bulunduklarını zan ve zaten araları iyi olmayan Uzun Hasan'ı kendi aleyhine sevk etmek istediği zehâbına kapılarak sabık imparator David ile, biri müslüman olan dört oğlunu ve yeğeni Aleksi'yi yakalayarak *Edirne* kalesine hapsettirdi (26 Mart 1463). Bunlar yedi ay hapiste kaldılar ve aynı sene Kasım ayının birinci günü kılıçla idam edildiler. David'in hapis ve idam edildiği tarihler Rum patrikhânesi arşivinde deri üzerine yazılmış sekiz numaralı eski bir İncilin 294 üncü sayfasında kayıtlı olup münderecatı Bay Mırmıroğlu tarafından Türkçeye çevrilerek *Tanin* gazetesinde neşrolunmuştur. Trabzon tarihini yazan Miller, sabık İmparator David'in 1 Kasım 1463 pazar günü gecenin dördüncü saatında üç oğlu ve yeğeniyle beraber îdam edildiğini yazar ki yukarıki mütalâayı teyid etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK - EFLÂK - BOĞDAN VE BOSNA SEFERLERİ İLE BOSNA'NIN İLHAKI

Arnavutluk olayları

İskender Bey'in Osmanlılarla mücadelesi

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere[1] Jan Hunyad'la yapılan *Morava* muharebesi esnasında Osmanlı ordusundan kaçarak *Kroya* (Akçehisar)'yı kendisine merkez yapan İskender Bey, Arnavutluk işleri hakkında görüşmek üzere bütün akrabasıyla, Arnavutluk senyörleri ve kabile reislerini *Kroya*'ya davet etmişti; orada yapılan ilk müzakerede *Arnavutluk* ile *Epir*'deki yerlerin Türklerden geri alınmasına karar verildi ve İskender Bey müttefiklerinin yardımiyle başına oniki veya onbeş bin kişilik bir kuvvet topladı.

İskender Bey Osmanlıların kendisini takip edeceklerini bildiğinden acele hazırlık yapmıştı. Filhakika akıncı kumandanı Evrenuz oğlu İsa Bey 1443'de İskender Bey üzerine geldiyse de Kroya civarında mağlûp olmuştu. İskender Bey'in bu muvaffakıyeti Osmanlıların Jan Hunyad'la uğraştıkları zamana tesadüf ettiğinden İskender Bey'e bakacak vakitleri yoktu; bu suretle İskender Bey ilk muvaffakiyetleriyle baba-

[1] Osmanlı tarihinin c. I.'in ikinci basımı basıldıktan sonra İskender Bey'e aid en eski bir vesikada şu malûmat vardır ("Hazret-i uhuvvet-meâb Konyalı" başlığıyla muhtemelen sancakbeyi Mustafa imzalı bir vesikada). Arnavutluk'ta *Müs* nahiyesinden bahsedilirken iki tarafı derya ve bir tarafı akar azmak olup bir yerden başka geçidi olmayıp ada gibi olduğu ve azmak geçidinden denize kadar bir günlük mesafe olduğu, orada oturanların aralarına yabancı almadıkları beyan edildikten sonra aynen şöyle denilmektedir :

"Ve amma Yuvan oğlu ki, mezkûr Müs anın tahtgâhı idi. Müs içinde nice zaman karar edip Akçahisarı muhasara edip nice muharebeler olmuştur. Mezkûr Yuvan'ın Âstane-i devlette Timara çıkan İskender nam oğlu Müs zeâmetine tâlib ve ragıb olup muhibbinizden devlet astanesine şefkatnâme taleb eyledi; gerçi riayet olup sureta şefkatnâme virürüz, amma mezkûr yirün kadimi beği oğlu olmagın zeâmet-i mezkûr verilmesi melhuz olunmaya ihtiyat şarttır. Bakisini hazretiniz bülür...." Ez'afü'l-ibâd, Mustafa el-fakir (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 6665)

sının yerlerini geri almağa muvaffak oldu. Bundan sonra faaliyetini tevsi ederek Türk tehlikesine karşı koymak için *Kroya* ile *İşkodra*'ya yakın olan Adriyatik denizi kenarında Venediklilerin hâkimiyeti altında bir liman olan *Leş* (Alessio=Lisüs) kasabasına Arnavutluk beylerini davet ile ikinci bir kongre yaptı.

Osmanlılara karşı koymak için İskender'in topladığı kongre

1 Mart 1444 tarihinde akdedilen bu kongreye *Dukakin*'ler, *Musaki*'ler, *Topia*'lar, *Balşa*'lar, *Araniti*'ler, *Polati*'ler ve diğer Arnavut senyörleri ile başta İstefan (Etiyen) Çernoviç olmak üzere Karadağ prensleri iştirak etmişlerdi; kongrede İskender Bey bütün Arnavutlara baş olmak üzere seçildi, her Arnavut senyörü derecesine ve varidatına göre kendisine bir vergi verecekti[1].

Arnavutluğun bağımsızlığı tarihi

İskender Bey 1444 senesi Haziranı'nda Evrenuz-zâde Ali Bey kumandasiyle *Debre*'ye gelen yirmi veya yirmi beş bin kişilik bir akıncı kuvvetiyle çarpıştı; büyük kayıp vermekle beraber Ali Bey'i çekilmeğe mecbur etti; bu muvaffakiyeti 29 Haziran'da kazandığından bu tarih Arnavutluk bağımsızlığının başlangıcı olmak üzere kutlandı.

Bu sırada Osmanlı ordusu Jan Hunyad'a mağlûp ola ola Balkan dağlarının güneyine çekilmekte olduğundan yapılan Arnavutluk harekâtı ancak bir akın mahiyetinde idi ve Jan Hunyad'ın taarruzu sebebiyle Osmanlılar nâzik bir durumda olduklarından Arnavutluk işi ile alâkadar olacak vaziyette değillerdi; yalnız akıncı kuvvetleriyle İskender'i mütemadiyen sıkıştırarak onun Hunyad'la birleşmesini önlemiş oluyorlardı.

İskender'in Venediklilerle mücadelesi

İskender Bey daha sonra, yani 1447 senesi sonlarına doğru, *Dagnu* senyörü Zaccaria'nın arazisini zaptetmiş olan Venediklilerle çarpıştı. Bu sırada Sırp beyleriyle de ittifak etmiş olan İskender Bey Venediklilerin *Lombardiya*'da *Milan* dukasiyle

[1] Arnavut senyörlerinin verecekleri para senevî ikiyüz bin dukadan ziyade olup *Drac*'ın kuzey sahilinde *Sen Nikola*'nın yakınındaki tuz madenlerinden de savaş masrafı olarak epice bir para da alacaktı.

savaşlarını fırsat bilerek taarruza geçti; İskender'i, Venedik aleyhine olarak Napoli ve Aragon kıralı V. Alfons da teşvik etmekte idi. Sıkışık vaziyete düşen Venedikliler, Türkleri İskender Bey üzerine yürümeğe tahrik ettiler; filhakika taarruza geçen Türk akıncı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine *Dagnu*'yu muhasara etmekte olan İskender, orada dört bin kişilik bir kuvvet bırakarak Türklere karşı döndü ve yolda *Dirin nehri* yakınında Venedik kuvvetleriyle karşılaştı ve müsademe neticesinde Venedik kuvvetlerini bozduysa da *Dagnu*'yu alamadı (1448 Temmuz).

Venedik kuvvetlerinin mağlûp olması, *Draç* limanının tehdit altına girmesi ve Dukakinlerin İskender'le barışmaları, Karadağ Prensi'nin de İskender'le Sırplar arasındaki ittifaka dahil olması ve *İşkodra* ile *Antivari*'ye (şimdiki Bar limanı) karşı yapılan hücum, Venedik cumhuriyetini çok korkuttu; bunun üzerine senato İskender'le müzakereye girişti ve nihayet 4 Ekim 1448'de *Leş* kasabasında bir muahede imzalandı ve muharebeye sebep olan *Dagnu* yine eskisi gibi senyörlük olarak kaldı.

II. Murad'ın birinci Arnavutluk seferi

İskender'in temadi eden pervasızca hareketi Osmanlı hükümdarını kızdırdı; zaten o sırada İskender'in büyük biraderinin oğlu Hamza Bey, amcasiyle arasının açılmasından dolayı Osmanlılara iltica eylemiş ve bazı Arnavut şehirlerinin İskender'e muhalefetinden bahis ile[1] pâdişahı tahrik etmiş ve Sultan II. Murad'ın bizzat Arnavutluk'a hareketine sebep olmuştu[2]. Tarihi-

[1] İskender Bey, Venedik cumhuriyeti'nin eline geçmiş olan *Dagnu*'yu muhasara ettiği sırada dört bin kişi olarak orada bıraktığı kuvvetlere Hamza Bey kumanda etmekte idi; işte Hamza Bey bu sıralarda amcasiyle bozuşarak Osmanlıların yanına kaçmıştı.

[2] *Âşık Paşa-zâde, s. 133.* Hammer ile Hayrullah Efendi, Hamza Bey'in, Fatih zamanında İskender Bey'le harp edip esir düştüğünü yazarlar; bu kayıtlara göre Hamza Bey, Osmanlı hizmetinde iken bir defa 1443'de İskender'le beraber kaçmış, sonra 1447'de amcasiyle arası açılarak Osmanlılara iltica ederek *Kroya* muhasarasına sebep olmuş ve birkaç defa İskender üzerine sevk dilerek bir defasında esir düşmüş oluyor.

L'Albanie et l'Invasion Turque au XV siécle isimli eserinde A. Gegaj tam sıhhatlı olmayarak Hamza Bey'in 1455 ve 1456 senelerinde birkaç kişiyle Türklere ilticasından bahsetmektedir (*S. 94, 113*). Yine aynı eser 1456 senesinde

mizin birinci cildinde görüldüğü üzere Hamza Bey 1443 senesindeki *Morova* muharebesi esnasında İskender'le beraber Arnavutluk'a kaçmıştı.

Sultan II. Murad, Hamza Bey'in teşvikiyle 851 H. (1447 M.) de bizzat Arnavutluk seferine çıktı; İskender'e ait bir kısım yerleri işgale başladı. İskender Bey görünmüyordu; *Kroya* muhasara edildi; o zamana kadar alınamayan ve Mois Dibra'ların dirliği olan *Debre-i Bâlâ* ile diğer bazı mahaller alındı [1]. Sultan Murad, Arnavutluk işini katî suretle halletmeğe karar vermişti. Fakat bu sırada şansını bir defa daha tecrübeye karar vermiş olan Jan Hunyad'ın hareketini haber alınca Arnavutluk işini kumandanlarından Mustafa Paşa'ya bırakarak *Sofya*'ya gelip hazırlığa başladı.

Bunu müteakıp meydana çıkarak yukarıda kaydettiğimiz gibi Venedik kuvvetlerini mağlûp etmiş olan İskender Bey *Debre*'ye geldi, Mustafa Paşa kuvvetlerini mağlûp ve kumandanı ile beraber bir haylı esir aldı ve verdiği sözün hilâfına esirleri öldürttü; yalnız Mustafa Paşa ile oniki zabiti para mukabilinde salıverdi (1448 Ağustos veya Eylül).

Jan Kastriyota'nın büyük oğlunun oğlu ve İskender'in yeğeni olan Hamza Kastriyota, kendisini amcasının yani İskender'in varisi addeylediği için (İskenderin evlenmesi dolayısiyle) mirastan mahrum edildiği zanniyle bundan dolayı amcasına darıldığını kaydetmektedir. Hamza'nın annesi Türktü; çünkü Hamza'nın babası Roposhi, pederi Jan Kastriyota tarafından biraderiyle beraber Osmanlı devleti hizmetine verilmiş ve sonra bir Türk kadınıyle evlenmiş ve Hamza adında bir oğlu olmuştu. Fatih Sultan Mehmed kendisine iltica etmiş olan Hamza Bey'in casusluk ettiğinden şüphelenerek rivayete göre onu zehirlettirmiştir. Bu kayıtlar, Hamza Bey'in birkaç defa Osmanlıların yanına kaçmış olduğunu göstermektedir.

İskender'in yeğeni olan bu Hamza Kastriyota ile yine Arnavut senyörlerinden Gin Zenibisi'nin oğlu olup Osmanlı devleti hizmetinde bulunarak 1460'da *Mora*'da Mizistra sancakbeyliği etmiş olan Hamza Zenebisi'yi birbirine karıştırmamalıdır. Hamza Zenebisi'nin babası Gin Zenebisi, *Ergiri kasrı* ve *Pirgo* ve diğer bazı şehirlerin senyörü olup Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımış ve oğullarını rehin olarak Türk hizmetine vermiştir ki Hamza Zenebisi bunlardan biridir.

[1] *Oruç Bey tarihi*, Sultan Murad'ın *Kocacıkhisarı*'nı ve iki kaleyi alıp İskender'i deniz tarafına doğru kaçırdığını yazar *(S. 59)*. *Lütfi Paşa tarihi* de *Kocahisar* (Kocacık) ile diğer iki kalenin alınıp İskender'in kaçtığını beyan eder *(S. 155)*.

Jan Hunyad, *Kosova* harbine gitmek üzere iken İskender Bey'e ve İskender Araniti'ye haber göndererek[1] Osmanlılara karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiş ve söz almıştı. Hattâ İskender Bey, Venedik cumhuriyetiyle sulh yaparken Hunyad ile birleşmek niyetinde olduğunu söyliyerek cumhuriyetten bir miktar para bile almıştı; çünkü Jan Hunyad'ın Türklere karşı muvaffak olamamasının Balkanları tamamiyle Türk hâkimiyeti altına sokacağına kanîdi; fakat ikinci Kosova muharebesi İskender'le diğer Arnavut beylerinin yardıma gelmelerinden evvel vukua gelmiş idi.

Osmanlı hükümdarının ikinci Arnavutluk seferi

Hıristiyan kaynaklarına göre bu ikinci Kosova muharebesinden sonra Sultan II. Murad Arnavutluk'a bizzat iki sefer daha yapmıştır; halbuki pâdişah seferlerini mutlak surette kaydetmiş olan Osmanlı tarihleri II. Murad'ın 1447'de oğlu Şehzâde Mehmed'le beraber yapmış olduğu Arnavutluk seferinden başka diğer bir Arnavutluk seferinden bahsetmiyorlar; bununla beraber tarih ve vak'a zikrederek yabancı tarihlerin kayıtları ve bazı Osmanlı olayları Kosova seferinden sonra Sultan Murad'ın Arnavutluka hiç olmazsa bir sefer daha yapmış olduğunu îma etmektedir.

İskender Bey, ikinci Kosova harbini mütaakıp teşkilâtı vasıtasiyle Sultan II. Murad'ın geleceğini haber alınca kalelerini tahkim ile Türk ordusunun geçeceği yerleri tahrip etti, silâh kullanamayan halkı Venedik idaresindeki yerlere gönderdi; *Kroya* kalesine mühim kuvvet koydu ve kendisi de oniki bin kişilik bir kuvvetle doğuya, yani *Debre*'ye doğru gitti.

Arnavutluk'a giren Sultan Murad evvelâ *Sivetigrat* kalesini alarak sonra *Kroya*'yı kuşattı (1449). Kale önünde toplar döküldü[2]. İskender, *Kroya*'ya iki fersah mesafedeki dağlara saklanmış olup görünmüyordu; bu sarp yerlerdeki muharebelerde Türk-

[1] Sonradan islâmiyeti kabul etmiş olan Araniti ailesinden İskender Araniti, Yavuz'un Mısır seferi esnasında sancakbeyi bulunuyordu *(1274 basımlı Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 454).*

[2] Arnavutluk çok sarp olduğu için işgali zordu; askerî harekâta müsait olmadığından topların nakli imkânsızdı; bundan dolayı kale önünde top dökülüyordu.

ler epi telefat verdiler. İskender, vergi vermek şartiyle teklif edilen sulhü kabul etmedi; Sultan Muradda yalnız *Sivetigrat*'ı almakla iktifa ederek geri döndü.

İskender Bey, Türkler tarafından ikinci defa zaptedilen *Sivetigrat*'ı geri almak için çalıştıysa da dokuz yüz ölü ve binden fazla yaralı verdikten sonra çekilmeğe mecbur olmuştu[1] daha sonra *Berat* (Arnavutluk Belgradı) şehri de Türklerin eline geçti. Burayı kurtarmağa gelen İskender'in kumandanı Pol Maneshi yakalanarak öldürüldü.

II. Murad'ın üçüncü Arnavutluk seferi

1450'de Sultan Murad yanında onsekiz yaşında bulunan oğlu Şehzâde Mehmed olduğu halde[2] Arnavutluk'a bir sefer daha yaptı. İskender, Arnavut beylerinin kendi aleyhine dönmüş olmalarından dolayı heyecan içinde idi; papasları elde ederek halkın kuvve-i mâneviyesini kuvvetlendirmeğe ve kendisinin Türk lere galebe edeceğini vâd ile Arnavutları iknaa muvaffak oldu.

Sultan Murad, *Kroya*'yı tekrar kuşattı; Venedik'e karşı kendisine yardım etmediği için Napoli Kıralı Alfons, İskender'e gücenikti; yalnız Raguza cumhuriyeti el altından İskender'e yardım ediyordu. *Kroya* teslim teklifini kabul etmedi; tahrip edildiyse de alınamadı; İskender'in hariçten yapmış olduğu hücumlar püskürtüldü; *Kroya* muhasarası beş ay sürdü. İskender Bey ümitsiz bir halde şehri Venediklilere terke razı olduysa da ses çıkmadı. Bu sırada Jan Hunyad'ın Arnavutluk'a yardıma geleceği haberi şâyi olduğundan Sultan Murad muhasarayı kaldırıp çekilmeyi ihtiyata muvafık buldu (1450 Kasım). Fakat Jan Hunyad'ın geleceğinin aslı çıkmadı.

Napoli kıralları-nın İskender'i himayesi

Bu kurtuluş İskender'e karşı yeni bir sempati uyandırdı ve bu sâyede yeni yardımlar temin etti; nitekim Napoli kıralı V. Alfons da paraca İskender'e yardım ederek borçlarını üzerine aldığı gibi büyük bir imparatorluk kurmayı tahayyül eden Alfons, İsken-

[1] Bu, *Sivetigrat* çok evvel Türklerin eline geçmiş ve 1444 senesinde burayı İskender Bey geri almıştı; beş sene sonra Osmanlılar ikinci defa almışlardır.

[2] Osmanlı tarihleri, Şehzâde Mehmed'in babasiyle beraber Arnavutluk seferinde bulunmasını 851 H. (1447 M.) senesinde gösterirler ki biz de tarihimizin birinci cildinde aynı suretle kaydettik.

der'in bu mücadelesinden kendi hesabına istifade etmek istiyor ve onu yeni bir Türk taarruzundan sıyaneti, kendi siyasetine uygun buluyordu.

Napoli ve Aragon kıralı V. Alfons[1] Rönesansın en parlak hükümdarlarından olup Normanların, Hohenştavfenlerin ve Anjuvenlerin, Balkan yarımadasında takip etmiş oldukları geniş emelleri temsil etmek istiyordu. Maksadı Balkan ve Akdeniz İmparatorluğu'nu kurmaktı; Türk tehlikesini görmüş ve tasavvurlarında muvaffak olabilmek için İskender'i teşvik ve himaye etmişti. Papa'nın yardımiyle Napoli kıralı ile İskender Bey arasında 26 Mart 1451'de bir muahede aktedildi; bu muahede Türklerin tekrar taarruzlarından korkan İskender'e Alfons'un yardımını temin edecekti; yine bu muahede hükmüne göre İskender Bey, Napoli kıralını metbû tanımakta idi; bu, 1451 muahedesi Türk hâkimiyetini reddederek müstakil kalmak istiyen İskender'i Napoli kıralının hâkimiyeti altına sokmuştu.

İskender Bey'e tâbi Arnavutluk bu suretle Napoli kıralının nüfuzu altına girdikten üç sene sonra 1454 senesinde Alfons namına para bastırıldı. *Kroya* şehrinde de Napoli kıralının bir mümessili bulunuyordu. İskender'in, Napoli kıralına tâbi olması Venedik cumhuriyetini kuşkulandırdı. Cumhuriyet te Arnavutluk'ta İskender'e muhalif senyörleri ve bilhassa Dukakinleri İskender'e muhalif cephe almak için teşvik ediyorlardı; hattâ bu hale karşı Alfons Venedik doçu'nun dikkatini çekmiş ve bu gibi tahriklere son verilmesini istemişti.

1453'de *İstanbul*'un fethi Venedik menfaatlarını ehemmiyetli surette baltaladığı için Cumhuriyet Arnavutluk'taki tahrik siyasetinden vazgeçerek İskender'le anlaştı; bununla beraber Napoli kıralının İskender'i hâkimiyeti altına alması sebebiyle Venedikliler ona aykırı bir siyaset takip ediyorlardı.

Türklerin ellerine geçmiş olan *Berat* şehri, 1455 Temmuzunda İskender Bey tarafından kuşatılmış ise de bir netice hasıl olma-

[1] Alfons, yalnız Aragon kıralı iken V. Alfons ve yalnız Napoli kıralı olarak zikredilirse I. Alfons olup biz kendisini *Aragon* ve *Napoli* kıralı oluşuna göre V. Alfons diye zikrediyoruz.

dığı gibi mühim miktarda Napoli aşkerî kıt'alariyle takviye edilmiş olan Arnavut ordusu, Osmanlı akıncı kumandanı Evrenuz-zâde tarafından fena halde bir bozguna uğratılarak mühim bir kısmı imha edildi; rivayete göre kırk bin akıncıya kumanda eden Evrenuz-zâde, İskender'in en iyi kumandanlarından olan Mois Golem Dibra ismindeki Arnavut serkerdesi tarafından kendisine haber verilen Arnavut plânını öğrenerek ona göre tertibat almıştı[1].

Evrenuz-zâde'nin darbesi İskender'i çok sarstı, Arnavutluk'taki yüksek hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Napoli kıralı onu takviyeye koştu ve bu hususta Papayı da iknâ etti; hattâ bu defa Arnavutluk'u kurtarmak için 1456 İlkbaharından îtibaren Fransız, Alman ve Sırplardan da yardımcı kuvvetler gelmişti.

Bu sırada yani 1457'de tekrar Türklere iltica etmiş olan Hamza Bey'in teşvikiyle Davud Paşa veya İshak Bey kumandasiyle Arnavutluk'a kuvvet sevkedildi; bütün harekât Hamza Bey'in plâniyle yapılıyordu; bunlara karşı koyamıyan İskender mûtadı üzere dağlara çekildi; *Kroya* taraflarına gitmek isteyen akıncılar *Albulena* ovasına gelince İskender Bey bunların dağınık bir halde bulunmalarından istifade ile dağdan inerek bir baskınla akıncıları bozdu; Hamza Bey esir düştü; bu, *Albulena* zaferi Arnavutluk istilâsını bir müddet daha geciktirdi (1457 Eylül). Bu muzafferiyetten dolayı Papa III. Kalikst, İskender Bey'e: "*Mukaddes Makamın Umumi Kumandanı*" unvanını verdi. Hamza Bey esir edildikten sonra *Napoli*'ye gönderildi.

İskender'in Osmanlılarla anlaşması

1458'de Aragon ve Napoli kıralı V. Alfons'un ölümü, İskender'i iyi bir hâmiden mahrum bıraktı. Alfons'un yerine geçen oğlu Ferdinand, kendisine rakip olan Anjuven'lerle karşılaştı ve Papa II. Pi'nin daveti üzerine İskender Bey, Napoli kıralına yardıma karar verdi; Osmanlı hâkimiyetini ve vergiyi kabul etti; Papa II. Pi, İskender'in Türklerle yaptığı bu anlaşmayı iyi görmediyse de

[1] Arnavut kaynaklarına göre Mois Dibra bir sene sonra (1456 Mayıs) maiyyetinde Türk kuvvetleri olduğu halde Arnavutluk'a gelerek İskender'e mağlûp olmuş ve bir müddet geçince İskender'den af dileyerek yine onun hizmetine girmiştir.

İskender hem kendi hesabına ve hem de Ferdinand'a yardım bakımından bu anlaşmayı doğru buldu (1460).

İskender Bey'in İtalya'ya geçmesi

Bu sırada Ferdinand'a karşı rakibi olan Anjuvenler galip mevkide idiler[1]. İşte böyle Ferdinand'ın daraldığı bir zamanda ve 1461'de üç bin askerle Ferdinand'ın göndermiş olduğu kadırgalara binaen İskender, İtalya'ya geçti ve tehlikeli bir duruma düşen Ferdinand'ı kurtardı ve kıralın hasımlarını sulhe mecbur etti ve bu sırada Ferdinand'ın en büyük hasmı *Taranto* Prensi de Ferdinand'a baş eğdi.

İskender, 1462 Şubatında memleketine döndü; Venedik elçisi ve Papanın ısrariyle[2] Osmanlılarla olan münasebetini bozdu ve muhasama tekrar başladı ve Türk akıncılar tekrar taarruza geçtiler. İskender'e karşı muvaffakiyet hasıl olmamakla beraber, Türk kuvvetleri onu her gün bir az daha yıpratıyordu. Katî surette *Adriyatik* sahillerine inmek isteyen Osmanlı hükümdarının Anadolu taraflarında ve Eflâk kıt'asında daha mühim işleri olduğundan bu taraflara yapacağı hareket münasip bir zamana bırakılmıştı.

Bu sırada Papa II. Pi Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı Seferi hazırlığiyle meşgûldü. Papanın bu faaliyetini Osmanlı hükümeti haber almış olduğundan Arnavutluk işini muvakkat bir zaman için tavsatarak isteği üzerine 12 Nisan 1463'de İskender'le barış yapmıştı. İskender'in zor vaziyette kalarak barış yapması Papanın itirazına uğradıysa da İskender bunu yapmakta kendisince zaruret görmüştü.

[1] Napoli kıralı Alfons Daragon'un ölümü üzerine kıral *Rone* ile *Loren* dükası I. Şarl'ın kızı İzabel'in kerimesi olan *Kalabria* dükası Jan, babası hayatta iken Napoli kırallığı tacını giymeğe davet edildi ve gelerek rakibi olan Alfons'un oğlu Ferdinand'ı mağlûp etti; fakat Papa II. Pi Ferdinand'ı himaye ile İskender'i yardıma çağırmıştı; İskender, *Kalabria* dükasının ilerlemesine mâni oldu ve bir müddet sonra Ferdinand, rakibini mağlûp ederek kırallığını sağladı.

[2] Bu sırada Osmanlılarla Venediklilerin arası şekerrenkti.

İskender'le Venedik ve Macarlar'ın Osmanlılar aleyhine ittifakları

Daha aşağıda görüleceği üzere Türklerin *Bosna*'yı almaları, *Mora*'da Venediklilere ait *Argos* şehrinin elde edilmesi uzun zamandanberi tereddütlü bir siyaset takip eden ve Arnavutluk üzerinde Napoli kıraliyle nüfuz rekabetine kalkışmış olan Venediklileri, Türklere karşı İskender'le ittifaka sevketti; iki taraf arasındaki anlaşma 1463 senesinde ve müsavi şartlar altında yapıldı ve İskender Bey Venedik cumhuriyetinin Macarlarla beraber Türklere karşı harp kararı verdiği tarihten bir sene sonra yani 1464 senesi ilkbaharında Osmanlılarla muhasemata başladı.

Balaban Paşa kumandasiyle[1] gönderilen kuvvetler İskender'le çarpıştı; Balaban Paşa muharebede İskender'e galebe edememekle beraber onun kumandanlarından sekizini esir etmeğe muvaffak oldu; bunların esareti İskender için mühim bir darbe teşkil etti ve Arnavutluk'ta umumî heyecan uyandırdı; bundan başka Balaban Paşa'nın yeni bir taarruzu İskender'i zor duruma düşürdü ve esir düşmek üzere iken muhafızlarının büyük fedakârlığiyle kurtuldu. Yine Balaban Paşa aynı sene içinde (9 Ağustos 1464) İskender'e karşı bir taarruz daha yaptıysa da İskender bunu önlemeğe muvaffak oldu; fakat İskender'in peşini bırakmayan Balaban Paşa 1465'de tekrar Arnavutluk'a girdi.

Bundan başka Arnavud Yakup Paşa da[2] mühim bir kuvvetle sevkedilmişti; fakat İskender Bey bu sefer her iki kumandanı da ayrı ayrı mağlûp etti ve nihayet Fatih Sultan Mehmed bizzat Arnavutluk seferine karar verdi; bunu duyan İskender Bey Batı ve Akdeniz devletlerine yani Papaya, Napoli kıralına, Venediklilere ve Macarlarla Raguzalılara başvurarak yardım istedi.

[1] Balaban Paşa, aslen Arnavut olup *Matia*'da *Badera* köyünde doğmuş ve çocuk iken Türk sarayına gönderilmiş ve yetişerek kumandanlığa kadar çıkmıştı.

[2] *Hammer tarihi*, bu Yakup Paşa'yı, Yunus adiyle zikr ile aynı zamanda Balaban Paşa'nın kardeşi olduğunu beyan etmektedir (*C. III., s. 98*). Yakup Paşa, İskender'e mağlûp ve esir olmuş ve Balaban Paşa da daha sonra *Kroya*'yı muhasara ederken yaralanıp ölmüştür deniliyorsa da bu vak'alar daha sonradır.

Fatih Sultan Mehmed'in birinci Arnavutluk seferi

869 H. (1465 M.) ilkbaharında Osmanlı pâdişahı yüz elli bin kişilik bir ordu ile Arnavutluk'a girdi. Evvelâ Arnavutların az kuvvetle müdafaa edip çok kuvvete karşı koydukları sarp boğazları aldı; sonra dağlara tırmanan Arnavutları takip ederek İskender'in merkezi olan *Kroya* kalesi önüne geldi; burasının uzun müddet muhasaraya dayanacağını anladığından *İşkombi suyu*'na yakın Valiniyen'lerin eski beldelerinden olan *Valne* harabelerini ihya ile *İlbasan* adını verdi ve müstahkem *İlbasan* kalesini yaptı, içine muhafız asker, harp levazımatı ve yiyecek koydu[1]. İskender Bey âdeti üzere henüz görünmüyordu; pâdişahın avdetinden sonra meydana çıktı; Arnavutluk tâliinin *Kroya* şehrine bağlı olduğunu anladığından Macar, Venedik ve Raguza'dan yardım istedi ve 1466 Aralık ayında kendisi bizzat Roma'ya gitti ve Papadan yardım taleb etti; Papa II. Pol, hazinesinin darlığı sebebiyle ona az yardımda ve bol duada bulundu; İskender buradan *Napoli*'ye geçti; oradan da nakdî yardım alarak 1467 Nisanında Arnavutluk'a döndü ve bu tarihte *Kroya*'yı muhasara etmekte olan Balaban Paşa kuvvetleriyle ona yardıma gelen kuvvetleri önledi ve bu savaşta Balaban Paşa maktûl olup Türk kuvvetleri bozuldu; bunun üzerine İskender Bey Türklerin elindeki *İlbasan* kalesini kuşattı.

Pâdişahın ikinci Arnavutluk seferi

Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı 1467 ilkbaharında ikinci defa Arnavutluk seferine çıktı ve *İlbasan* yakınında Arnavutluk'a girdi ve her yerde garnizonlar bırakarak *Drac*'a yürüdü ve burada İskender'in îcabında sığınmak üzere yaptırdığı *Çorlu* kalesini yıktırdı ve sonra *Kroya* (Akçehisar)'ya döndü; burayı muhasara ettiği gibi *Drac*'a da hücum yaptırdı; fakat kale elde edilemedi (Ağustos 1467). Lâkin elde edilen diğer kalelere asker konularak dönüldü. Artık İskender'in vaziyeti darlaşıyordu[2].

[1] *Tacü't-tevarih*, *İlbasan* kalesinin yapılmasını 871 H. (1467 M.)'de ve *Hammer tarihi* ise 869 H. (1465 M.)'de gösteriyorlar. Tarihî karinelere göre *İlbasan* kalesi Fatih'in birinci Arnavutluk seferinde yani 1465 yazı veya sonbaharında yaptırılmıştır.

[2] *Tacü't-tevarih* (*C. I., s. 510*), Fatih'in bu ikinci Arnavutluk seferinde İskender'in Frenk memleketlerine kaçtığını yazmaktadır.

İskender'in ölümü ve şahsiyeti

İskender Bey, Osmanlıların *Kroya*'yı daimî surette tehdit etmek için yapmış oldukları *İlbasan* kalesine hücum etmek için 1468 Ocak ayında Arnavut beylerini bir toplantıya çağırdı; fakat kendisi hummadan hasta yatıyordu. Bu sırada Arnavutluk'un karlı dağlarını aşarak *İşkodra* önlerine kadar gelmiş olan Türk kuvvetleri üzerine gitmek istedi; fakat muvaffak olamadı, hastalığı arttı ve 872 Cemaziyelâhır (17 Ocak 1468)'da *Leş* kasabasında öldü ve oradaki Nikola kilisesine gömüldü.

İskender Bey, 1404 veya 1405'de doğduğuna göre öldüğü zaman altmış üç veya altmış dört yaşlarında bulunmakta idi. Memleketi sarp dağlar ve dar boğazlarla zor geçit verir tabiî bir teşekkülde olduğundan dolayı ülkesini az kuvvetle ve muvaffakiyetle müdafaa etmiştir.

İskender Bey, teşkilâtçılığı, îcabında delicesine cesareti, sırasına göre itidalini muhafaza etmesi, çok iyi bir muharip olması ve hepsinin üstünde olarak azim ve irade kudreti ile temayüz etmiştir; dahildeki bir kısım Arnavut senyörlerinin hiyanetlerine ve sû-i kasdlarına rağmen hiç yılgınlık göstermemiş, bütün engelleri önleyerek çalışmış ve bir avuç kuvvetle memleketini Türk akınlarına karşı yirmi beş sene müdafaa etmiştir.

Rivayete göre İskender'in ölümünü Fatih Sultan Mehmed'e söyledikleri zaman: "Hıristiyanlığın vay hâline; kılıç ve kalkanlarını kaybettiler" demiştir; filhakika İskender Bey, Türklerin *Adriyatik* sahillerine inmelerine mâni olmak istediği gibi mühim bir akıncı kuvvetinin daimî surette hudutta tutulmasına sebep olmuştur.

İskender'in, Yani (Jan) adında bir oğlu kalmıştır. Kendisinin ölümünden sonra elindeki yerler Osmanlılarla Venedikliler ve Arnavut beyleri arasında on seneden fazla münazaalı bir halde kaldı.

* * *

İskender'in ölümünden sonra

İskender Bey ölümünden evvel oğlunu ve memleketini Venedik cumhuriyetine vasıyyet etmişti; İskender ölünce Venedikliler *Kroya*'nın ve Kastriyota prensliğinin mülkiyetini İskender'in oğlu Jan'a verdirmek istediler, eğer Jan'a verilmezse prensliğin Venedik himayesine bırakılmasını arzu ettiler. Venedik cumhu-

riyetinin bundan maksadı İskender'in Napoli kırallığına olan bağlantısını gidermek idi; fakat bu plânlarında muvaffak olamadılar, çünkü İskender'in zevcesi, Napoli kırallığına meyletti ve oradan gönderilen gemi ile *Napoli*'ye gitti.

Fatih Sultan Mehmed'in üçüncü Arnavutluk seferi

Arnavutluğun çok yeri elde edildiği halde İskender'in dayanmasiyle *Kroya* şehri ile Venediklilerin elindeki *Arnavutluk İskenderiyesi* yani *İşkodra* alınamamıştı. Osmanlılar, Venediklilerle devam eden uzun muharebe senelerinde *İşkodra*'nın alınması için Rumeli beylerbeği Süleyman Paşa'yı memur ettilerse de muvaffak olamamışlardı; bunun üzerine Sultan Mehmed bizzat Arnavutluk üzerine gitmek istedi; fakat Boğdan üzerine yapılacak sefer daha ehemmiyetli göründüğünden *İşkodra* seferi mecburen geri bırakılmıştı.

883 H.(1478 M.) baharında Fatih Sultan Mehmed *İşkodra*'nın fethine vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa'yı göndermek istediyse de paşa, özür dileyerek gitmek istemediği için azl ve *Rumelihisarı*'na hapsedildi ve yerine de Hızır Bey oğlu Sinan Paşa sonra kalemden yetişmiş devlet adamlarından Nişancı Karamanî Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu ve Fatih bizzat kendisi sefere çıkmağa karar verdi.

Bu sırada Venediklilerle devam eden muharebeye son vermek istenilerek iki taraf arasında müzakere cereyan etmekte idi. Osmanlıların yaptıkları bazı tekliflere Venedik'ten cevap beklenerek müzakere kesilmiş olduğundan Osmanlı hükümdarı bundan istifade etmek emeliyle Arnavutluk işini katî şekilde halletmeğe karar verdi ve ordusunun başında hareket etti.

Kroya'nın alınması

Ordu Arnavutluk'a girince, yol açmak, köprüleri tamir ile geçitleri emniyet altına almak üzere akıncı kumandanlarından Evrenuz oğlu Ahmed ve Turahan oğlu Ömer Bey'ler ileri sevkedildiler. *İşkodra* üzerine gidilmeden evvel yol üzerine tesadüf eden ve sarp kayalıklar üzerinde bulunduğu için senelerdenberi alınamıyan İskender'in başşehri olan *Kroya*'yı almak istedi, burası İskender'in ölümünden sonra Venediklilere geçmişti; fakat Venedik donanması amirali Loredano'nun, donanmasından ayırıp göndereceği cüz'î kuvvet

ile Kroya'nın muhafazasına imkân yoktu; zaten bir senedenberi burası Türkler tarafından daimî olarak muhasara edilmekte olup açlıktan bunalmıştı; bizzat pâdişahın gelmesi üzerine bütün bütün ümitleri kesilerek 1478 Haziran ortasında (883 Rebiulevvel) teslim oldu [1].

İşkodra'nın muhasarası

Kroya alındıktan sonra *İşkodra* üzerine gidildi; yollar sarp ve top nakliyatı mümkün olamadığından top dökmek için deve ve katırlarla döküm levazımı naklolundu; *Boyana* nehri üzerine yaptırılan köprüden geçilerek *İşkodra* kalesi kuşatıldı ve dökülen toplarla dövülmeğe başlandı.

İşkodra kalesi sarp bir dağ üzerinde olup bir tarafı nehir ve iki tarafı *Dergos* ve *Gölbaşı* mıntakası ve güneyde *Leş* kasaba ve hisarlariyle tahdid edilmiş olduğundan zaptı müşküldü; filhakika muhasarayı mütaakıp yapılan hücumlarda çok telefat verilmiş olması sebebiyle buranın alınması için başka bir çareye başvurulmuştu.

Verilen karara göre evvelâ *İşkodra*'nın etrafındaki *Leş* kasabasiyle, *Dergos* ve *Gölbaşı* kaleleri alındı; *İskodra*'ya kara tarafından gelmesi muhtemel zahire ve saire bu suretle kesildi. Bundan sonra *İşkodra* kalesine geçilen *Boyana* nehri üzerine yapılmış olan köprünün iki başına iki kule inşa ettirilerek içine asker kondu; bunlar nehir yoluyla denizden kale önüne gelecek gemilerin geçmesine yol vermiyeceklerdi [2].

Pâdişahın avdeti ve İşkodra'nın alınması

Bu tertibat alındıktan sonra Fatih Sultan Mehmed *İskodra* muhasarasına Arnavutluk cephesi akıncı kumandanı Evrenuz oğlu Ahmed Bey kumandasında kırk bin asker bırakarak ayaklarından muztarib olduğu için kış mevsiminin gelmesine

[1] *Kroya*, Arnavutça *çeşme* mânasına gelmektedir; buraya Türkler *Akçehisar* adını vermişlerdir. *Kroya*, Osmanlıların elinde iken 1443'de İskender'in eline geçmiş ve otuzbeş sene sonra geri alınmıştır.

[2] O devri yaşamış olan Dursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-feth* isimli eserinde (S. 169) *Boyana nehri* üzerine yapılan köprünün iki başına gece ve gündüz çalışılmak suretiyle oniki günde iki kule yapılarak denizden gelecek yardımın tamamiyle kesildiğini beyan etmektedir. *Tacü't-tevarih de (C. I., s. 565) İskenderiye* mukabelesine bir kale yapıldığını söyliyerek mehazı olan *Âşık Paşa-zâde tarihi*'nin (*S.* 187) yazdığını tekrarlıyor.

mebnî İstanbul'a döndü. *İşkodra* kalesine deniz tarafından gelen yardımın önüne geçilmesi kaledekileri fena duruma düşürdü; nihayet mal ve canlarına ziyan gelmemek ve arzu edilenlerin kalıp arzu etmeyenlerin gitmelerine müsaade edilmek şartiyle *İşkodra* alındı. İşkodra'nın alınması pâdişahın avdetinden altı ay sonra 1479 senesine tesadüf etmektedir.

İşkodra'nın teslim olması üzerine Venedik'le onaltı senedenberi devam etmekte olan ve bir ara Haçlı Seferlerine inkılâp eden savaşa son verildi; harbe devamın kendisi için daha fena olacağını anlayan ve müttefiklerinden ümidini kesen Venedik cumhuriyeti nihayet sulh yapmağa mecbur oldu.

Raguza cumhuriyetinin vergisinin arttırılması

İşkodra'nın fethinden sonra alınan esirler arasında Raguzalı bir kumandanın bulunması ve Raguza'nın İskender'e ve Venediklilere yardım ettiklerinin anlaşılmasına mebni bu cumhuriyetin verdiği sekiz bin duka, ceza olarak on bin dukaya çıkarılmıştır.

* * *

Arnavutluk'ta evvelce elde edilerek sonradan elden çıkan şehirler en son II. Bayezid zamanında tamamen alınmış olup bu arada *Draç* ile *Tepedelen* de vardır.

Eflâk prensliğinin imtiyazlı bir vilâyet olması

Kazıklı Voyvoda

Eflâk prensliğinin Osmanlılarla ne suretle münasebette bulunduğunu gerek Osmanlıların dahilî mücadelelerinde ve gerek Haçlı Seferleriyle Macarlarla olan hâdiselerde (Tarihimizin birinci cildinde) görmüştük.

XV. asır ortalarında Osmanlıların himayesinde olarak Dan'ın oğlu II. Vladislav Eflâk Prensi bulunmakta idi. Daha sonra bunun yerine yine Osmanlıların yardımiyle 1456 senesinde Vladislav'ın oğlu Vlad Çepeş yani Cellâd Vlad voyvoda oldu ki Osmanlı tarihlerinde Kazıklı Voyvoda denilen ve mücadeleleriyle uzun müddet Osmanlıları meşgul eden ve tebaasına karşı da mezalimiyle meşhur olan prens budur.

Eflâk Prensi Vlad, Osmanlı sarayında yetişmiştir; ilk zamanlarında devlete sadık görünüyor ve her yıl haracını getirip kendi-

sine lâyık ihtiramla pâdişah tarafından kabul olunup hil'at ve kızıl börkle altın üsküflü serpuş giydirilip muazzezen memleketine yollanılıyordu.

Fatih Sultan Mehmed *Trabzon*'u aldıktan sonra *İstanbul*'a dönerek kışı burada geçirmişti. Pâdişahın bu Güney - Karadeniz seferi esnasında Vlad, Macarlarla anlaşıp sadakatten ayrılarak *Bulgaristan* taraflarına sarkıp epi fenalık yapmış ve bunun bu hali Rumeli muhafızı olarak *Edirne*'de bırakılmış olan İshak Paşa tarafından hükümete bildirilmişti; Vlad, bu seferdeki muvaffakiyetleri tebrik ile elçi ve hediye göndermek suretiyle devlete karşı bağlılığını göstermiş olduğu için kendisinin bu hallerine şimdilik ses çıkarılmamış ve mecburen göz yumulmuştu; fakat pek zalim olan ve öldürmek istediği kimseleri kazığa vurarak onların ortasında yemek yemekten zevk duyan, rivayete göre fakirleri ziyafete davet ederek sofra masasiyle beraber bu zavallıları yaktıran, kadınların memelerini keserek onların yerine çocuklarının başını çakdıran ve daha bunun gibi tüyler ürpertici facialar yapan[1] Vlad Çepeş'in Macarlarla ittifak ettiği duyulunca hakkından gelinmesi tekarrür etti. Kendisi bir desise ile ele geçirilerek yerine biraderi Radul'un voyvoda yapılması kararlaştırıldı.

[1] Vlad'ın eline geçirdiği adamları ve bilhassa Müslümanları kazığa vurarak azap içinde öldürmesi sebebiyle Türkler kendisine Kazıklı Voyvoda ve kendi milleti olan Ulahlar da Vlad Çepeş yani Cellad Vlad derlerdi. Vlad'ın mezalimi hakkında Angel'in, *Eflâk tarihi*'nde malûmat olup Hammer (C. III., s. 67) bunlardan bir kısmını nakletmiştir. Halkondil'de de (*S. 310, 211*) malûmat vardır; Osmanlı tarihleri de bazı malûmat vermektedirler. Bu hususta o devirde yaşamış olan *Tarih-i Ebû'l-feth* müelliffi Dursun Bey şöyle yazıyor:

"... ifrat-ı siyaseti bu mertebede idi ki bir köyde bir şahıstan hiyaneti müş'ir cinayet ve (عثرت) usret sâdır olsa ol köyün cemii halkını, zükur, inas ve etfalini bile kazuğa ururdu ve *Ağaçhisar* ki ol kara bahtın tahtı idi, karşusında altı mil miktarı yere tûlanî iki kol çit urdurdu ve ana muhkem çalı urdurdu bağçe idinürüm diyu; ol iki çit arasını Ongürüs kâfirlerinden ve kendi vilâyeti kâfirlerinden ve Boğdan kâfirlerinden kazığa vurulmuş eşhasla doldurdu.. her ağacın her budağında âvenk âvenk [hevenk] olmuş maslub, bî-hisab ve bî-adet.... yasagı bu idi kim her kim ol maslubtan birini indire anın yerine çıka..." *(Tarih-i Ebû'l-feth, s. 109).*

Fatih Sultan Mehmed Vlad'ı takip ederken bunları görüp pek müteessir olmuştu; hattâ Çakırcı Hamza Bey'in kazıktaki cesedi de henüz belli oluyormuş.

Radul da Osmanlı sarayında yetişmiş ve pâdişaha kendisini sevdirmişti.

Kazıklı Voyvodanın vahşeti

Fatih Sultan Mehmed *İstanbul*'da bulunduğu kış esnasında Kazıklı Voyvoda'nın neler yaptığını tamamiyle öğrenmiş olduğundan ona göre tertibat aldı; kendisini bir taraftan, Rumdan dönme *Slistire* beği kâtip Yunus Bey vasıtasiyle ve yaldızlı sözlerle *İstanbul*'a davet ettirirken diğer taraftan da *Niğebolu* sancak beyi Çakırcı Hamza Bey'e her ne suretle olursa olsun Vlad'ın elde edilmesini emreyledi[1]. Hamza Bey *Tuna* boyunda Vlad'ın geçmesini bekledi; kış pek şiddetli olduğundan *Tuna nehri* donmuştu. Kâtip Yunus Bey tertibat aldı. Yunus Bey gidip Vlad'la görüştü ve o da gelmeğe razı oldu. Fakat alınan tertibatı öğrenmiş olduğundan yanındaki kuvvetlerle HamzaBey üzerine baskın yaparak onu ve yanındaki kâtip Yunus'u da öldürdü; elde ettiği esirlerin bacak ve kollarını kestirdikten sonra kazıklara vurdurdu; Hamza Bey'i mevki ve rütbesinden dolayı daha yüksek bir kazığa vurdurmuş ve başını da Macar kıralına yollayıp yardım istemişti.

Vlad Çepeş bundan sonra *Niğebolu*, *Vidin* ve bütün nehir boyu şehirlerini tahrip ile katliâm yaparak yağmaladı ve yirmi beş bin kişilik bir esir kafilesiyle Eflâk'a döndü; bu vaziyet haber alınınca pâdişah çok müteessir oldu[2].

Eflâk seferi

Vlad'ın bu hareketleri tahakkuk edince 866 H. (1462 M.) senesi baharında sefere karar verildi. Eflâk ve Boğdan prenslerinin araları açık olup iki tarafta müsademeler eksik olmadığı için, Osmanlı pâdişahının Eflâk üzerine hazırlandığını duyan Boğdan Prensi, pâdişahı teşvik ettiği gibi kendisi de yardımda bulunacağını bildirmişti.

[1] Hammer (C. III., s. 68) Hamza Bey'in *Vidin* beyi olduğunu yazıyor. Halkondil'in Hamusi dediği Hamza Bey'e gizlice Eflâk beyliği verildiğini yazar *(S. 210)*.

[2] Hammer, Halkondil'den naklen ve feci vaziyeti gören pâdişahın, teessüründen elindeki kamçı ile vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya vurduğunun yazıyor (C. III., *s.* 69 ve *Halkondil*, s. 211).

Osmanlı ordusu hareket ederek içtima mahalli olan *Filibe*'de yoklama yapıldıktan sonra yüz elli bin askerle [1] yürüdü. Mahmud Paşa, asıl ordudan evvel *Tuna*'yı geçip *Eflâk*'a girdi; fakat Vlad kuvvetlerine tesadüf etmedi. Pâdişah yirmi beş kadırga ve yüz elli nakliye gemisiyle ve deniz yoluyla Karadeniz'den *Tuna*'ya girdi ve *Vidin*'e kadar gitti.

Mahmud Paşa, Vlad kuvvetlerine rastlamayınca Evrenuz-zâde Ali Bey'in oğlu Evrenuz Bey, akıncı kuvvetleriyle Eflâk topraklarını vurmağa yollandı; henüz meydana çıkmayan Vlad, silâhsız halkı kısmen *Braşova*'ya yani *Kronştad* taraflarına gönderip kısmen ormanlara sakladı ve kuvvetlerini ikiye ayırarak bir kısmını, Türk ordusuna yardım için harekete geçtiği takdirde Boğdanlılara saldırmağa memur ettiği gibi on bin kişilik diğer kuvvetini de kendi kumandasına alarak Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdü ve bir gece baskını ile Türk ordusunu bozmak istedi; filhakika Osmanlı tarihlerinin yazdıkları gibi kendi yerine biraderi Radul'un tâyin edileceğini haber alan Vlad'ın maksadı, kuvvetli bir hamle ile pâdişahın karargâhına kadar girerek kendisini öldürmek olduğundan, hazırlığını yapmış ve gece yarısı gayr-i muntazam ve gelişi güzel şaşırtıcı bir şekilde otağ-ı hümâyuna hücum etmişti; halbuki otağ-ı hümâyun daha geride olduğundan ileri kolda Mahmud ve İshak Paşaların çadırları taarruza uğramıştı; fakat bir kısım hayvanların ölmesinden başka bir netice vermeyen bu taarruz orduda epi telâşı mûcib olmuşsa da derhal harp tertibatı alınmış olduğundan Vlad plânını tatbik edemedi ve zayiat vererek kaçtı. Evrenuz oğlu Ali Bey, Kazıklı Voyvoday'ı takip ederek bin kadar esir aldı.

Osmanlı ordusu Eflâk'taki harekâtına devam ederek Vlad'ı takip etti; Turahan Bey oğlu Ömer Bey akıncılariyle ileri gönderilerek Vlad'ın suvari kuvvetlerini mağlûp edip iki bin baş ile ordugâha döndü ve hizmetine karşılık olarak kendisine *Tesalya* sancakbeyliği verildi.

Karşılarında kuvvet göremeyen Osmanlı ordusu orduya lüzumu olan ikiyüz bine yakın at ve yük hayvanı alarak geri döndü. Vlad her şeyin kaybolduğunu görerek evvelâ *Moldavya*'ya

[1] Halkondil, Osmanlı kuvvetlerini ikiyüz elli bin gösteriyorsa da yanlıştır; Dukas'ın yüz elli bin demesi hakikate daha yakındır.

ve oradan da *Macaristan*'a iltica ile yardım istediyse de Osmanlı devletiyle sulh yapmış olan Macar kıralı Matyas Korven hiç yoktan kendisiyle Osmanlılar arasında bir hâdiseye meydan vermek istemeyerek aradaki muahedeye riayet etti ve bunun delili olarak da Vlad'ı hapseyledi[1].

Radul'un Eflâk voyvodalığı

Vlad'ın yerine küçük kardeşi Radul Eflâk beyi oldu; bu, daha evvel söylediğimiz gibi Osmanlı sarayında yetişmişti; devlet hazinesine her sene oniki bin duka vergi verecekti. Kendisini toplayıp bir taarruza uğramaması için muhafazasına Evrenuz oğlu Ali Bey tâyin edilip bırakıldı.

Yıldırım Bayezid zamanındanberi Osmanlı devletine vergi vermeği kabul etmiş olan Eflâk prensliği her fırsattan istifade ile Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımamak istemiş ve bu hususta bilhassa Macarlara güvenmişti. Fakat bu 1462 seferinden sonra Eflâk artık Osmanlı devletinin mümtaz bir eyaleti haline gelmiştir. Eflâk harekâtı takriben bir ay kadar sürmüştür.

İlk Boğdan seferi

Osmanlı - Boğdan münasebetleri

Birinci ciltte görüldüğü üzere *Boğdan* veya *Moldavya* prensliği ile Osmanlılar arasındaki münasebet fiilî olarak XV. asır ortalarına kadar mevcut değildi. Her ne kadar *Eflâk* (Ulah) *prensliği*'nin Osmanlı idaresine boyun eğmesi ve Osmanlı tazyikinin bu taraflarda iyiden iyiye kendisini hissetttirmesi bu prensliği bazı ihtiyatî tedbirler almağa sevk etmiş, Osmanlılara karşı açılan Haçlı Seferlerinde onlara askerle yardım etmek ve yine böyle bir yardımla 1431'de Eflâk prensinin Osmanlı kuvvetlerine karşı muvaffakiyetini temin etmek gibi el altından bazı hareketleri varsa da bunlar Türk istilâ politikasına öyle engel olacak mahiyette bir hal arz etmemekte idi.

[1] İbn Kemal (S. 226) Radul'dan sonra Çepelaş'ın Eflâk Beyi olup Vilad'ın Macaristan'da hapisten kurtulup Eflâk'a gelerek Çepeş'le muharebe edip neticede maktul olduğunu yazar, halbuki Çepeş, Vilad'ın lakabıdır, Vilad'ı yani Kazıklı Voyvoda'yı öldüren genç Basaraba olup Osmanlılar kendisine yardım etmişlerdir.

İstanbul fethi, Osmanlı devletinin mâniasız olarak *Anadolu* ve *Balkanlar* üzerinde tamamen hâkimiyetini tesis etmesini temin ettikten sonra buralardaki Türk idaresi kolaylaşmış ve Tuna deltalarına kadar dayanan Osmanlı hudutlarında komşusu olan Boğdan prensliği de Petru Aron zamanında ve 1455 Eylülünde Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanıyarak senede iki bin altın vergiyi kabul etmiş ve işte bu suretle Osmanlı tarihlerinin *Kara Boğdan* dedikleri *Moldavya* prensliği Osmanlı nüfuzu altına girmiştir.

Boğdan Beyinin muahedeye aykırı hareketi

1457'de Boğdan prensi bulunan Stefan çel Mare, ilk senelerde Türk hâkimiyeti altında bulunarak vergisini verdi; sonraları bilhassa Türklerin *Venedik*, *Napoli*, *Papa* ile denizde ve *Arnavutlar* ve *Macarlar* ile karada savaştıkları karışık bir zamanı intihap ederek bağımsızlığını elde etmeğe çalıştı. *Cenevizliler*'in elinden *Kefe*'nin alınmasından sonra gemilerle *İstanbul*'a sevkedilmekte olan bin beşyüz Cenevizliden yüzellisi bindikleri gemiyi zapt ile *Tuna*'nın denize döküldüğü Boğdan arazisi dahilindeki *Kilya* (Kili) sahiline çıkarak ahali tarafından iyi karşılanmalarından dolayı bu hal, Boğdan Prensi hakkında infiali mûcib olmuş, esir Cenevizlilerin iadesi istenmiş, fakad red cevabı alınmıştı.

Stefan çel Mare, cesur ve azimli bir prens olduğundan pervasızca hareket etmekte idi; nitekim bu sırada arası açık olan Eflâk voyvodası üzerine yürüyerek onu memleketten kaçırmış bu hâdise hükümet tarafından haber alınarak sebebi sorulmuş ve St. çel Mare de eşkiyanın kendi arazisindeki tahribatından dolayı onları cezalandırmak için silâh istimaline mecbur olduğunu bildirmiştir.

Boğdan'a asker sevki

Bunun üzerine Osmanlı devleti tazminat istemiş ve Boğdan beyini himaye eden Lehistan kıralı da tazminat miktarını kararlaştırmak üzere Türk ve Leh murahhaslarından mürekkep bir heyetin teşkilini ileri sürmüş ise de devlet, kendisine vergi vermekte olan bir prensliğin işine Leh kırallığının müdahalesini reddetmiş ve Boğdan Prensi üzerine Rumeli beğlerbeği Hadım Süleyman Paşa'yı göndermiştir.

Hadım Süleyman Paşa bundan evvel *İşkodra*'nın zaptına memur edildi ise de muvaffak olamamış ve bu defa Boğdan üzerine gönderilmiş, yorgun ve techizatı noksan bir kuvvetle uzun bir mesafe kat ettikten sonra hemen *Boğdan* üzerine yürümüş, fakat fena halde mağlûp olmuştur (1475). Bu galibiyet dolayısiyle Papa, Boğdan Prensine "*İsa'nın Pehlivanı*" unvanını vermiş ve bu muvaffakıyet prensin burnunu kabartmıştı.

Stefan çel Mare, işin bu kadarla bitmiyeceğini bildiğinden Papa'ya ve hıristiyan devletlere başvurup kendisine yardım edilmesini istedi ise de aldırış edilmedi; yalnız Lehistan kıralı Kazimir, Boğdan Prensini himaye yollu Osmanlı hükümdarına ikinci bir elçi gönderdi.

Fatih Sultan Mehmed'in Boğdan seferi

Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'nın mağlûbiyetini haber alan pâdişah 1476 ilkbaharın da (881 H.) bizzat sefere çıktı. *Varna* civarına gelindiği zaman Leh elçileri de oraya gelmişlerdi. Pâdişahla görüşen heyete Sultan Mehmed şu üç teklifi yaptı:

1. Vergi tediyesi, 2. Cenevizli esirlerin iadesi, 3. *Kilya*'nın kendisine teslimi.

Boğdan beyi bu teklifleri kabul etmediğinden ordu ilerledi, *Tuna*'yı geçti. Orduda, Boğdan beyinin memleketinden kaçırdığı Eflâk voyvodası da vardı.

Osmanlı ordusunun hududu geçtiğini haber alan Stefan çel Mare, Osmanlı kuvvetlerinin geçeceği yerleri yakıp yıkarak hayvanları sarp dağlara çıkardı. Bundan dolayı ortalığa kıtlık çöktü; fakat her ihtimale karşı Tuna vasıtasiyle gemilerle orduya erzak getirildiği için bu darlıktan Türk ordusu fazla müteessir olmadı.

Prens Stefan, Osmanlılara karşı çıkamıyarak sarp bir dağın arkasındaki ormana girip etrafını tahkim ile *peçine* denilen siper veya hendekler açmış, ağaçlardan ve arabalardan mânialar yapmıştı. Bundan başka kendileri yaya olup atları önlerine dizmişler ve en öne de topları koyarak ordugâhı geçilmez bir hale getirmişti.

Bu suretle tahkim edilmiş olan düşman ordugâhının bulunduğu mahal haber alınarak kuvvetler o tarafa gittiler. İki taraf arasında vukua gelen muharebede Anadolu ve Rumeli tımarlı sipahileri büyük gayret gösterdiler, düşmanın tahassun ettiği

ormanın önü, geçilmez bir halde siperlenmiş olduğundan yeniçeriler top ateşinden ürkerek yüzü koyun yere yatıyorlardı [1]. Nihayet Sultan Mehmed, *Belgrad* muhasarasında olduğu gibi at teperek ileri atıldı ve yeniçeriler de kendisiyle beraber ister istemez hücuma geçtiler, tımarlı sipahiler de aynı suretle taarruza geçtiklerinden nihayet düşman bozuldu ve çok telefat verdi; muharebe kuşluk vaktinden başlayarak gruptan iki saat sonraya kadar takriben oniki saat devam etmişti.

Boğdan'ın merkezi olan *Suçiova* şehri yakıldı ise de kalesi alınamadı; iki ay kadar Boğdan'da kalınarak her taraf tahrip edildi; nihayet yeniçeriler arasında veba hastalığı çıkması ve Macarların da hazırlandıklarının duyulması üzerine ordu geriye döndü. Bu muharebede büyük hizmeti görülen Eflâk beyine ganimet malından mühim hisse ayrıldı.

Boğdan harbine Kırım hanı Nurdevlet Han da davet edildiyse de Altunordu hanının *Kırım*'a hücumu haberinin gelmesi üzerine Kırım kuvvetleri yoldan geri dönmüşlerdi.

Fatih'in kış seferi

Macarların huduttaki faaliyetleri

Osmanlı ordusu Boğdan seferinden avdette (1476 sonlarına doğru) *Tuna*'yı geçerken Mihaloğlu Ali Bey'den haber gelip *Tuna* ve *Sava* nehirlerinin birleştikleri mahalde ve *Tuna*'nın sağ sahilinde Macarların iki kale ve sol sahilde de bir hisar yaptıkları bildiriliyordu. Macar kıralı bu kaleleri iyice tahkim ettirip etrafını hendeklerle çevirttikten sonra başkentine dönmüştü [2]. Halbuki *Tuna*'-

[1] *Tacü't-tevarih* bunu şöyle anlatıyor *(C. I., s. 553)*: "..Yeniçeri dilâverleri sinelerini top ve tüfenge siper etmek mûtadları iken bu sadmeye doymayıp top vehminden yüzü üstü düşüp yattılar... ol tarihte yeniçeri ağası Trabzonlu Mehmed Ağa idi... Sultan-ı Gazi, yeniçeri dilâverlerinden mûtadlarına muhalif vazı' sudurın müşahede edicek ağalarına hitap edip 'Şu oğlanlar ne acip iş eylediler; dilâverlik kemerin kuşanan böyle mi ider? deyu itab ettiler ve siperlerin mübarek ellerine alıp ileru at deptiler, kapı halkı dahi bir uğurdan hücum edip rikâb-ı hümâyunlarından cüda olmadılar..."

[2] "...kendü nefs-i şerîfiyle ol kaleler (قلع) kal'ı içün *Semendire* tarafına azm-i hazm etti ve mâbeyn bu'd (بعد) mesafet ve ulu sular taşkınlığı olduğu cihetten asker-i zafer-rehber erişince (erişinceye kadar) ağaçtan üç muhkem hisar yaptı ve her birine hendek-i amîk edip Tuna suyunu içine akıttı; her hisar keenne bir

nın sağ sahili Osmanlılara aitti. Burada yani *Sava* nehrinin sağ kenarında Osmanlılar 1470 senesinde *Böğürdelen* kalesini yapmışlarsa da Macar kıralı Matyas, dört sene sonra burasını almıştı.

Mihaloğlu'ndan bu haber geldiği zaman ortalık kışlamış, fakat bu tecavüzün derhal önlenmesi zarurî görülmüştü; *Edirne*'ye gelen Fatih Sultan Mehmed kış olmasına bakmayarak bizzat hareket etti; çünkü Macar kıralının bir sefere hazırlandığı daha *Boğdan*'da iken duyulduğundan ihtiyatlı hareket ediliyordu; Macarlar bu kış esnasında pâdişahın bizzat geleceğini hiç ummamışlardı.

Pâdişahın bizzat hareketi

Yapılan üç kalenin kara tarafları içi su dolu hendekle çevrilmiş olup zaptı zordu; fakat iyi bir tesadüf eseri olarak o sene çok don olmuş, *Tuna*, ondört karış kalınlığında donmuş ve kar at özengisine kadar çıkmıştı. Asker buz üzerinde *Tuna*'yı geçti. Kalelerin kara tarafındaki hendeklerindeki sular da donmuş ve aynı zamanda yağan karla üzerleri örtülmüştü; bundan dolayı kaleler çabuk alındı ve derhal yıkılarak yerle beraber edildi (1476 sonları).

Bu muvaffakiyet, Boğdan seferinden iki buçuk ay sonra vukua geldi. Hisarlara karşı yapılan hücum esnasında Rumeli beylerbeyi Davut Paşa – ki II. Bayezid devrinde vezir-i âzam olmuştur – kale üzerine yürürken bir zarbazen topunun isabetinden harika olarak kurtulmuş, hattâ pâdişah, Davud Paşa şehit düştü zanniyle çok mütecessir olmuştu.

Bosna seferleri

Birinci Bosna seferi ve Bosna'nın ilhakı

Osmanlı tarihinin birinci cildinde görüldüğü üzere Bosna kırallığı Osmanlılara her sene vergi vermeği kabul etmişti; fakat kıral, son zamanlarda elli bin duka olan vergisini vermek istemiyerek gönderilen memuru geri çevirmişti[1]. Bunun üzerine Osmanlı devleti Ve-

cezire oldu:bu kaleleri muhkem berkitti ve kendi gitti *(Tarih-i Ebû'l-feth, s. 164)*. Tarih sahibi Dursun Bey bu seferde bizzat bulunup pâdişaha takdim ettiği manzûm tebriknâme üzerine samur kürk ve iki bin akçe atıyye ile taltif edilmiştir.

[1] Eflâk Beği'nin muhalefet sırasında Bosna kralı da aynı suretle harekete başlamış ve kendisini muhalefetten vazgeçirmek üzere gönderilen memuru hapsetmiş ise de neticenin fena olacağını anlaması üzerine memuru hapisten çıkarıp göğnünü aldıktan sonra iade etmişti (İbn Kemal, c. VII., s. 233).

nediklilerle vukua gelecek bir muharebede kendisine mühim bir güzergâh olacak olan *Bosna*'yı zapta karar verdi.

Bizzat pâdişahın kumandasında olarak ordu *Üsküp* yolu ile hareket etti ve *Viliçtirin* (Vılçıtrın) şehrine gelindiği vakit *Bosna* kıralı Stefan Tomaşeviç'in *Yayça* kalesinde olup orada müdafaada bulunacağı haber alındığından vezir-i âzam Mahmud Paşa ileri gönderildi; fakat kıral burada tutunamıyacağını anlayınca daha batıdaki *Kliküs* (Clytie) veya *Kiloç* kalesine[1] çekildi. Bosna kırallığının başkenti olan *Yayça*, pâdişah tarafından muhasara edilirken vezir-i âzam Mahmud Paşa da kıralı *Kiloç*'da muhasara etmişti.

Yayça, su ve yiyecek darlığından dolayı uzun müddet muhasaraya dayanamıyarak teslim olduğu gibi Bosna kıralı da Mahmud Paşa tarafından kendisine verilen teminat üzerine diğer bir kalede bulunup teslim olan kardeşi ve üç oğluyla beraber teslim oldu (1463).

Bosna kıralının idâmı

Sultan Mehmed, hücumla alınması kolay olan *Kiloç*'ı zapt etmiyerek kırala verilen teminat ile teslim alınmasından dolayı Mahmud Paşa'ya kızdı, söylendi ve bir müddet için verilen teminata ve edilen yemine sadık kaldı ve sonra bunu bozacak bir vesika ve fetva aradı; arzu ettiği fetvayı orduda bulunmakta olan ulemâdan Musannifek (Küçük Musannif) demekle meşhur Ali Bistâmî'den[2] aldı. Birtakım tevillerle kıralın katline dair verilen fetvanın yerine getirilmesi için Ali Bistâmî bizzat cellâtlık ederek kendi eliyle kıralı öldürdü ve bunu mütaakıp üç kale beyi de aynı âkıbete uğratıldı.

Fatih Sultan Mehmed elde ettiği Bosna şehirlerindeki halkın bir kısmını iskân için İstanbul'a yolladı ve *Yayça* ile münasip kalelere asker koydu ve Bosna sancakbeyliğine Minnet oğlu

[1] *Yayça* Osmanlı idaresinde iken Bosna vilâyeti taksimatında *Travnik* sancağının kazalarından olup *Travnik*'in kuzey-batısına rastlamaktadır.

[2] Ali Bistâmî, meşhur Fahreddin Razî ahfadındandır. Küçük yaşta telifata başladığı için kendisine *Musannifek* denilmiştir, 840 H. (1436 M.)'den sonra Anadolu'ya geldi. Mahmud Paşa kendisini himaye etti; 863 H. (1459 M.)'de Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Farsça bir tefsir yazdı; 875 H. (1470 M.)'de vefat ederek Eyyub'a defnedildi.

Mehmed Bey'i tâyin ederek Macar hududuna yakın olan *İzvornik* kalesine de Mihaloğlu İskender Bey'i muhafız bırakarak *İstanbul*'a döndü.

Bosna'nın işgali Osmanlılar için pek önemli idi. Deniz kuvvetlerini arttırarak Akdeniz'de Venediklileri tehdit eden Türklerin *Bosna*'yı almaları Macaristanı da tehlikeli duruma düşürmüş ve aynı sene içinde Türklerin *Lepant* havalisini ve Venediklilerin elindeki *Argos* limanını elde etmeleri cumhuriyeti epi telâşa düşürdüğünden bu karşılıklı tehlike Macarlarla Venediklileri ve İskender Bey'i Osmanlılara karşı tecavüzî bir ittifaka sevketmişti (1463 Eylül).

Hersek ve bazı yerlerin ilhakı

Fatih Sultan Mehmed *Bosna* işini halledip kralı yakaladıktan sonra bu vilâyete muttasıl *Kovacili* ve *Pavlili* denilen iki beğliği de alıp buraların beylerini de elde edip öldürdü. Aynı seferde Hersek kırallığına da girmiş ve buranın hükümdarı İstefan Kosaroviç mukavemet edemiyerek kaçmıştı. İstefan nihayet Osmanlı himayesini kabul ettiğinden memleketinin bir kısmı kendisine bırakılarak diğer kısmı ilhak olundu ve oğlunu rehin olarak pâdişaha gönderdi.

İkinci Bosna seferi

Osmanlı kuvvetleri bu birinci Bosna seferinden döndükten sonra aralarındaki ittifak mûcibince Venedikliler *Mora*'da ve Macar kıralı 1463 Aralık ayında *Bosna*'da taarruza geçerek Türkleri buralardan çıkarmağa teşebbüs ettiler; kış mevsimini kendisine müsait gören Macar kıralı bu suretle Osmanlıların zaptettikleri bazı kaleleri elde ettiği gibi Bosna kırallığının merkezi olan *Yayça* ile Sırbistan hududundaki *Serebriniçe*'yi alıp *İzvornik*'i kuşatmış ve Venedikliler de dört ay evvel Mora'da taarruza geçmişlerdi. Macar kıralı aldığı kaleleri tahkim ile asker ve zahire koyduktan sonra dönmüştü. Bu vaziyet hükümet tarafından haber alınınca o kış harp hazırlığı ile geçti.

1464 İlkbaharında (868 H.) Sultan Mehmed ikinci defa *Bosna*'ya hareket etti[1]. *Yayça*'yı almak için zorladıysa da ala-

[1] *Tâcü't-tevarih* ile Âli, Mora seferini H. 869 ve Bosna seferini H. 870 olarak kaydediyorlar; hele Âli, Bosna seferini 870 Rebiulevvelinde diyor ki Kasım ayına tesadüf ettiğine göre hatalıdır. Hammer'de Fatih'in Bosna seferi, 1464 M. (868 H.) senesi ilkbaharındadır.

madı; fakat daimî bir muhasara altında tutup düşürmek istedi. Böylece bir taraftan buranın muhasarasına devam edilirken aynı zamanda *Bosna*'ya gelen Macar kıralının maksadı Sultan Mehmed'i kendi üzerine çekerek *Yayça*'yı muhasaradan kurtarmaktı; Macar kıralı da *İzvornik* kalesini kuşatmıştı; fakat Osmanlı hükümdarı böyle yapmayarak hem *Yayça*'yı muhasara etti ve hem kıral üzerine kuvvet yolladı. Macar kıralı, üzerine kuvvet geldiğini haber alınca iki ateş arasında kalmamak için *İzvornik* muhasarasını kaldırarak bir kısım toplarını da bırakmak suretiyle çekildi.

Yayça, Macarlardan geri alınamadı; fakat diğer elde edilen kalelerden bir kısmı yıkıldı ve lüzumlu olanlarına asker ve mühimmat kondu. Yayça müstahkem kalesi[1] ancak 934 H. (1528 M.) senesinde ve II. Bayezid'in kızının oğlu Bosna beyi meşhur Gazi Husrev Bey'in Bosna beyliği zamanında alınmıştır. Yine bu Husrev Bey voyvodalarından Murad Bey vasıtasiyle 943 H. (1536 M.) senesinde Bosna'daki *Kilis* kalesini de zaptetmiştir.

* * *

Bosna XVI. asrın ikinci yarısında beylerbeğilik olmuştur. Beylerbeğiler hududa yakın *Banaluka* kasabasında otururlardı; *Banaluka*'nın batısındaki *Bihke* kalesi 1000 H. (1591 M.)'de dokuz gün muhasaradan sonra Bosna beylerbeğisi Derviş Hasan Paşa tarafından alınmıştır.

Bosnalıların islâmiyeti kabulleri

Fatih Sultan Mehmed *Bosna*'yı aldığı zaman *Bogomil* mezhebindeki Bosna Hıristiyanları hakkında çok müsamaha göstermiş ve onların devlet hizmetinde yetişmelerini sağlamıştır; Bogomiller toptan müslüman olmuşlardır; Osmanlı resmî vesikalarında görülen ve diğer devşirmelere tercih edilen bu çocuklara Bogomillerin başka adı olan *Pataren*'den galat olarak Potur oğulları denilmiştir.

Patarenler'in, Hazret-i İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi tanıyan inançlariyle Müslümanlarla aynı inançta olmaları ve Türklerin vicdan hürriyetine hürmet göstermeleri, birkaç asır

[1] *Peçevî tarihi*'yle diğer bazı tarihler *Yayça*'nın 866 H. (1461 M.) senesinde alındığını, iki sene Müslümanlar elinde kalıp bir cuma günü Müslümanlar namazda iken kâfirlerin hücum ile zapteylediklerini beyan etmektedirler *(C. I., s. 130)*.

katolik kilisesinin ve bu mezhebdeki kıralların ve Macarların mezalimine duçar olan bu zümrenin yakın itikatları sebebiyle hep birden denecek kadar süratle müslüman olmalarını mûcib olmuştu; hattâ tarihî bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, bunların toptan islâmiyeti kabullerinden dolayı memnun olarak kendilerinden dileklerinin ne olduğunu sormuş, onlar da devlet hizmetinde istihdamlarını rica etmişler ve bu suretle hem ordu ve hem saray ve devlet hizmetinde namuslu ve sadakatli olarak ödevlerini yapmışlardır.

ALTINCI BÖLÜM

KARAMAN BEYLİĞİ SEBEBİYLE OSMANLI-AKKOYUNLU REKABETİ VE BUNUN NETİCELERİ

XV. asrın ikinci yarısında Karaman beyliği

Karaman beyliğine toplu bir bakış

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Karaman oğulları Osmanlı devletinin büyümesine karşı hasmâne bir vaziyet almışlar ve her fırsattan istifade ederek bir darbe vurmaktan kendilerini alamamışlarsa da buna karşı Osmanlıların mukabil hareketleri neticesinde toprak itibariyle daima pek zararlı çıkmışlar ve nihayet Osmanlı devletinin nüfuzu altına girmişlerdir; hele Karaman oğlu II. Mehmed Bey öldüğü zaman oğlu İbrahim Bey, Sultan II. Murad'ın yardımı sayesinde hükümdar olmuş ve pâdişahın kız kardeşiyle evlenmiş ve buna rağmen Jan Hunyad'ın Haçlı seferlerinde Osmanlıları geriden vurmaktan kendini alamamış, fakat bunun çok ağır karşılığını görmüştü.

Sultan II. Mehmed 1451'de babasının yerine hükümdar olduğu zaman hasım olarak ilk defa karşısına çıkan Karaman oğlu İbrahim Bey'di; fakat ehemmiyetli surette yıpranmış ve küçülmüş olan Karaman beyliği mühim bir rol oynayacak kuvvetten çıkmış olduğundan üzerine yapılan harekât neticesinde sulh istemişti (1451).

Karaman oğulları bu tarihe kadar Osmanlılar aleyhine Anadolu beylerini, Balkan devletleriyle Venedik cumhuriyetini tahrik veya Haçlı kuvvetleriyle olan ittifaklarından bir fayda elde edemediklerini görünce bu defa Doğu-Anadolu'da kurulup büyümekte olan Akkoyunlu devletinden istifadeyi düşünmüşlerdir.

İbrahim Bey'in son günleri

Osmanlılara karşı en büyük hasım olup Çelebi Sultan Mehmed'in damadı olan Karaman oğlu İbrahim Bey otuz dokuz sene hükümdarlık ettikten sonra 868 H. (1463 M.)'de ölmüş ve vefatından az evvel devlet idaresini veliahdı ve büyük oğlu İshak Bey'e bırakmıştı [1].

İbrahim Bey'in Çelebi Mehmed'in kızından doğmuş olan ikinci oğlu Pîr Ahmed Bey ile diğer kardeşleri babalarının İshak Bey'i yerine bıraktığına razı olmayarak İbrahim Bey'i tazyik ile *Konya*'dan çıkarmışlar ve bunun neticesi olarak pek ihtiyar olan babalarının ölümüne sebep olmuşlardır.

Karaman şehzâdeleri arasında mücadele

İbrahim Bey ölünce İshak Bey, muhalefete geçen kardeşlerine karşı koyacak halde olmadığından *Silifke* taraflarına çekilmiş ve Pîr Ahmed Bey *Konya* ve havalisinde idareyi ele almıştı. *İçel* taraflarına çekilen İshak Bey Memlûk sultanına müracaat ederek onun himayesini istedi; bu isteği kabul olunarak kendisine hil'at yollandı ise de fiilî bir muavenet göremedi ve bunun üzerine ailesini *Silifke*'de bırakarak *Suriye* yolu ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanına gitti ve oradan aldığı kuvvetle Karaman beyliğini tekrar ele geçirdiğinden bu defa da Pîr Ahmed Bey Osmanlılara müracaat eyledi.

Pir Ahmed Bey'in Osmanlılarla anlaşması

Pîr Ahmed Bey, Karaman ilinden bazı yerleri terketmek şartiyle Sultan II. Mehmed'in himayesini istedi. Osmanlı hükümdarının Pîr Ahmed'e yardım edeceğini haber alan İshak Bey, biraderlerine verilmemek şartiyle *Akşehir* ve *Beyşehri* havalisini Osmanlılara terk edeceğini bildirerek ulemâdan Sarı Yakup oğlu Ahmed Çelebi'yi gönderdiyse de Fatih Sultan Mehmed:

"Oraları zaten bizim Hamid oğlundan satın aldığımız yerlerdir; bu teklif ölüyü azad etmektir. *Çarşamba suyu*'nu hudud olarak kabul ederse anlaşırız" cevabını yolladı. Gönderilen Osmanlı elçisine İshak Bey müsbet cevap vermedi. Bunun üzerine

[1] İshak Bey'in validesi cariyelikten gelmişti; fakat İbrahim Bey bu oğlunu çok severdi. Daha ölümünden evvel onun hükümdar olmasını istiyordu: bundan dolayı mühim vilâyetlerinden olan *İçel* taraflarına onu vali yapmıştı. *İçel*'in merkezi Silifke idi *(Tâcü't-tevarih, c. I., s. 498)*.

Osmanlı hükümeti Pîr Ahmed Bey'e yardıma karar verdi. Pîr Ahmet, *Antalya* Sancakbeyi Köse Hamza Bey kuvvetleriyle *Karaman*'a girdi. *Ermenâk* veya *Dağpazarı* muharebesinde mağlûp olan İshak Bey yine *Silifke*'ye çekildi ve ailesiyle oğlunu orada bırakarak kendisine yardım temin etmek üzere *Diyarbakır*'a Uzun Hasan'ın yanına gitti[1]. *Silifke* kalesinden başka diğer Karaman topraklarına sahip olan Pîr Ahmed Bey, kendisine yapılan yardım mukabelesinde *Akşehir* ile *Beyşehri*'ni ve *Sıklanhisarı*'yle *Ilgın* taraflarını Osmanlılara bıraktı ve bundan sonra bir müddet Osmanlı hâkimiyeti altında bulundu (869 H. sonu ve 870 H. başı=1464/1465 M.)[2].

Pîr Ahmed Bey bu defa ana, baba bir kardeşi olan Kasım Bey'le uğraştı[3] ve Osmanlıların yardımiyle *Ermenâk* muharebesinde onlara galebe etti. Bu işler bitip vaziyetini düzeltince üç dört sene önce Osmanlılara terk ettiği yerleri almak istiyerek metbûu ile bozuştu; yalnız başına karşı koyamıyacağından dolayı Uzun Hasan Bey'den yardım gördü ve daha sonra 1469'da bir Ehl-i Salip halinde Osmanlılarla mücadeleye başlamış olan Venedik, Papa, Napoli, Macar, Arnavutluk ve Rodos şövalyeleri harekâtından istifade etmek istedi.

Pîr Ahmed'in muhalefeti ve Osmanlılar'ın Karaman'ı işgali

Pîr Ahmed'in, 871 H. (1466 M.)'deki ilk muhalefeti üzerine[4] bizzat pâdişahın kumandası altındaki ordu Karaman memleketlerine girdi; Pîr Ahmed Bey *Lârende* (Karaman) şehrine kaçtı. *Kevele* kalesiyle devlet merkezi olan *Konya* alındı. Vezir-i âzam Mahmud Paşa *Lârende*'ye Pîr Ahmed Bey

[1] *Ahsenü't-tevarih, varak 94 b.* İshak Bey 872 H. (1467 M.) senesinde vefat etmiştir.

[2] Pîr Ahmed'in, Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul ettiğine dair 870 H. tarihli Farsça *Kayseri* kalesi kitabesi vardır (Halil Edhem, *Kayseri şehri, s. 129* ve *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3 s. 834).*

[3] *Tâcü't-tevarih* ve ondan naklen *Hammer tarihi*, İbrahim Bey'in Pîr Ahmed, Karaman, Kasım, Alâüddin, Süleyman ve Nursofu isimlerindeki oğullarının Çelebi Mehmed'in kızından doğduğunu yazarlar. *Düvel-i İslâmiye*'de Çelebi Mehmed'in kızından doğanların Pîr Ahmed, Kasım ve Alâüddin Bey'ler olduğu son tetkiklere istinaden kaydedilmiştir (S. 298). Pîr Ahmed'in hükümdar olması üzerine Süleyman ve Nursofu Beyler Osmanlıların yanına gelerek kendilerine dirlik verilmiştir.

[4] İbn Kemal, Fâtih'in Pîr Ahmed üzerine yaptığı seferin 872 H. (1467 M.)

üzerine gönderildi; burada muharebeyi kabul eden Pîr Ahmed, bozularak kaçtı; Karaman âilesinin çok güvendikleri Turgut oğulları takip edildilerse de bunlar daha evvelden haberdar olarak *Tarsus* taraflarına kaçtılar. Osmanlılar Karaman ilinde ileri gelen ve vücutları kendileri için zararlı görülen eşraf ve devlet erkânından bir kısmını öldürdükleri gibi *Konya* ve *Lârende*'deki sanat erbabını da *İstanbul*'a yolladılar (871 H.=1466 M.) [1].

Bu seferden avdette vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya aleyhdar olan Rum Mehmed Paşa, pâdişahı Mahmud Paşa aleyhine sevketti ve Pîr Ahmed'in, vezir-i âzamın müsamahasiyle kaçtığını ve *Konya* ile *Lârende* halkından fakirlerini *İstanbul*'a sürgün edip zenginlerden rüşvet alarak yerlerinde bıraktığını söyledi. Bu sözlerden müteessir olan Sultan Mehmed *Afyon Karahisar*'a gelindiği zaman kendisi içinde iken Mahmud Paşa'nın çadırını başına yıktırarak [2] vezir-i âzamlıktan azl eyleyip yerine Rum Mehmed Paşa'yı tâyin eyledi ve zaptolunan Karaman ili valiliğine *Manisa* sancakbeyi olan Şehzâde Mustafa tâyin edildi (1466).

Rum Mehmed Paşa'nın memuriyeti

Karaman halkı iki asırdan fazla bağlı bulundukları Karaman oğulları ocağının bu suretle sönmesine müteessir oldular; bundan dolayı oralarda muhtelif hareketler eksik değildi; bu sebebe mebnî Osmanlı hükümdarı, 1468'de Karaman ailesini tamamen elde edip ortadan kaldırmak ve onlara müzahir olanların hesaplarını görmek üzere Rum Mehmed Paşa'yı gönderdi; pek zâlim olan bu Rum dönmesi insafsızca hareket ederek çok adam öldürdü; cami, türbe ve medreseleri soydu, ağır vergilerle halkı ezdi; kendisine verilen vazifenin aksini yaparak halkı tamamiyle devlet aleyhine dön-

de olduğunu beyan ediyor. Pâdişah'ın, oğlu Bayezid'e göndermiş olduğu mektupta aynı sene Zilhicce tarihlidir (Fatih devrine aid münşeat mecmuası, s. 62).

[1] *Tâcü't-tevarih*, c. *I.*, s. 512. Pîr Ahmed'in muhalefeti üzerine Karaman'a yapılan bu seferi Halil Edhem Bey (muhtelif tetkiklerinde) Fatih'in *Konya*'da basılmış olan bir sikkesine istinaden 871 H. (1466 M.) olarak göstermektedir. *Tarih-i Ebû'l-feth* bu seferin 872 H.'de olduğunu kaydeder (S. 139). *Tarih-i Ebû'l-fetih*'in gösterdiği tarih bir sene sonraki Rum Mehmed Paşa seferine aittir.

[2] Böyle, otağın yani çadırın başa yıkılması Şarkta ve bilhassa Moğolarla Türklerde azl ve nekbet alâmetidir.

dürdü. Varsak Türkmenleri üzerinde de aynı maksadla hareket ettiyse de Varsak beylerinden Uyuz Bey, bunun yolunu keserek kendisini bozdu ve gasbettiği bütün mal ve para Türkmenlerin eline geçti [1].

İshak Paşa'nın tâyini

Rum Mehmed Paşa'nın mağlûp olarak avdet etmesi, Karaman illerinde Pîr Ahmed Bey ile kardeşi Kasım Bey'in yeniden faaliyetlerine sebep oldu. Bunun üzerine azl ve katledilen Rum Mehmed Paşa'nın yerine İshak Paşa tâyin edilip 875 H. (1470 M.)'de acele o tarafa yollandı ve hemen *Lârende* üzerine gittiğinden Pîr Ahmed Bey İçel taraflarına çekildi. İshak Paşa, Pîr Ahmed'i takip ettiyse de ele geçiremedi. Nihayet Uzun Hasan Bey'in yanına kadar giden Karaman oğlu, ondan yardım istedi [2], biraderi Kasım Bey de sarp yerlere çekilerek gelecek yardımı bekledi; fakat barınamıyarak o da Hasan Bey'in yanına gitti.

İshak Paşa *Mut* kalesini yapıp *Niğde* kalesini tamir etti ve o taraftaki bazı kale ve hisarları aldıktan sonra *Aksaray*'a geldi ve ora halkından bir kısmını *İstanbul*'a naklettirdi. Bunlar şimdi İstanbul'da aynı isimle anılan semte yerleştirildi [3].

Gedik Ahmed Paşa'nın tâyini

Ertesi sene yani 876 H. (1471 M.)'de yine Karaman illerine bu defa da Gedik Ahmed Paşa kumandasiyle asker yollandı. Rum Mehmed Paşa Karaman taraflarına gönderildiği zaman kendisine *Alâiye*'nin alınması emrolunmuştu; fakat o, *Alâiye* beyinin kız kardeşinin kocası olduğundan o işi ihmal etmişti; bu defa Gedik Ahmed Paşa o tarafa memur olunca, Akdeniz'de mühim bir ticaret iskelesi olan *Alâiye*'nin zaptı emredilmişti; burası o tarihte Kılıç Arslan

[1] *Ahsenü't-tevarih*'de Rum Mehmed Paşa'nın bu harekâtının 872 H. (1467 M.)'de yapıldığı yazılıyor.

[2] *Ahsen-ü't-tevarih* 885 H. (1470 M.)'de Pîr Ahmed'in daha evvel Fatih Sultan Mehmed'in halası olan validesini Kadı Ebû Bekir'le beraber Hasan Bey'e yolladığını, fakat validenin yolda vefat ettiğini ve Uzun Hasan Bey'in yanına giden Kadı Ebû Bekir'e, Hasan Bey'in iyi muamele ettiğini ve Osmanlı hududuna asker gönderdiğini yazmaktadır *(Varak 112)*.

[3] İshak Paşa "... *Aksaray*'a geldikte ferman-ı şâhî ile *Aksaray*'dan İstanbul'a evler sürdü; hâlâ ol belde-i muazzama'da *Aksaray* mahallesi demekle iştihar bulan mahalle nüzûl etmişlerdir..." (*Tâcü't-tevarih*, c. I., *s. 517*).

Bey adında bir beyin idaresinde idi[1]. Gedik Ahmed Paşa burayı muhasara etti. Lâkin muharebe olmadan halkın müracaatı üzerine Kılıç Arslan Bey *Alâiye*'yi teslim etti ve kendisine *Alâiye*'ye mukabil dirlik olarak *Gömülcüne* sancağı verildi; fakat *Alâiye* gibi geliri bol bir yere mukabil kendisine kısır gelirli bir mahallin verilmesinden müteessir olan Kılıç Arslan Bey, manen himayesinde bulunmuş olduğu Memlûk devletine iltica ya karar verdi ve bir fırsat bularak *Kavala*'dan bir gemiye binerek *Mısır*'a kaçtı.

Gedik Ahmed Paşa *Alâiye*'yi aldıktan sonra *İstanbul*'dan gelen yeni talimat üzerine *Silifke*'ye geldi. Daha yukarıda söylendiği üzere Karaman oğlu İshak Bey 1464'de biraderine mağlûp olduktan sonra Uzun Hasan'ın yanına kaçmış, haremi ile oğlunu *Silifke*'de bırakmıştı. *Silifke* ile *Karataş*'tan maada diğer Karaman şehirleri Pîr Ahmed Bey'in eline geçtiği halde bu iki yer İshak Bey'e sadık kalmıştı. *Silifke*'de bulunan İshak Bey'in oğlu, Osmanlı devletine müracaat ederek *Silifke*'yi terk edeceğini bildirmiş ve bundandolayı Gedik Ahmed Paşa 876 H. (1471 M.)'de gelip burayı almıştır.

Gedik Paşa bundan sonra bir kısım Karaman âilesinin bulunduğu *Mokan* veya *Minan* kalesini[2] elde etti. Burada bulunan Pîr Ahmed Bey'in zevcesiyle oğlunu ve bir de İbrahim Bey'in oğullarından olup babasının son zamanlarında vefat etmiş olan Mehmed Bey'in[3] gayet güzel bir kızını *İstanbul*'a yolladı.

[1] *Alâiye* (Alanya) Anadolu Selçuklularından sonra Karaman oğullarına geçmiş; sonra bunlar 1427'de veya bir sene sonra burasını Memlûk devletine satmışlardı. İşte bu tarihten itibaren Memlûklerin himayesinde olarak Alâiye'de küçük bir beylik kurulmuştur. Alâiye beyi Lütfi veya Lâtif Bey'in 1460 veya ertesi sene vefatı üzerine yerine Ali bey oğlu Kılıç Arslan geçmiştir. Nihayet bunun zamanında ve 876 H. (1471 M.) tarihinde Alâiye Osmanlılara terk edilmiştir.

[2] *Tarih-i Ebû'l-feth*'de Karaman oğlu âilesinin bulunduğu kalenin *Minyan* olduğu yazılıdır, Âşık Paşa-zâde buna *Mervan* adını veriyor (*S. 175-176*); doğrusu ise *Minan*'dır. Gedik Paşa bunlardan başka sahildeki *Gurgos* veya *Kerküs* kalesini de almıştır.

[3] Mehmed Beyin, 835 H. (1432 M.) tarihli İbrahim Bey vakfiyesinin kenarında Mehmed b. İbrahim b. Mehmed b. Karaman yazılı bir tuğrası vardır (Bk. *Belleten*, sayı 4).

Akkoyunluların Karaman oğullarına yardımları

İşte bu sırada Uzun Hasan Bey, kendisine iltica etmiş olan Pîr Ahmed ve Kasım Bey'lere mühim kuvvet vererek Karaman taraflarına göndermiş olduğundan Gedik Ahmed Paşa *Konya*'ya doğru çekildi[1]. Filhakika Osmanlılara karşı Karaman oğullarını katî surette müdafaaya karar vermiş olan Akkoyunlu hükümdarı, beylerbeğisi olan Bektaş oğlu Emîr Ömer Bey kumandasında[2] yirmi bin kişilik bir kuvveti, Karaman oğullariyle beraber Karaman taraflarına yollamış ve aynı zamanda biraderinin oğlu Yusufça Mirza'yı da[3] bunların yanına vermiştir. Bu kuvvet arasında Candar oğullarından Kızıl Ahmed Bey de vardı[4].

Erzincan'a gelen bu kuvvetler *Amasya* valisi Şehzâde Bayezid tarafından mukabele edilmemesi için şehzadeyi iğfal yoluna giderek "Dulgadır oğlu Kılıç Arslan'ı babasının yerine oturmağa gidiyoruz" diye müsaade ister yollu kendisine bir mektup göndermişlerdi. Bu mektup, Bayezid'in eline geçmeden evvel *Tokat*'ta oturan Rum beylerbeyi Şarabdar Hamza Bey'in eline geçmiş ve o da şehzâdeye danışmadan müsaade vermişti.

Tokat'ın yağması ve yakılması

İşte bu suretle müdafaasız bir halde hududu geçen kuvvetler 877 H. (1472 M.)'de *Tokat*'a baskın yaparak şehri yağmalayıp yakmışlardır; yangında pek kıymetli eski eserler ve yazma kitaplar mahvolup git-

[1] Uzun Hasan Bey'in Karaman oğullarını müdafaa için oğlu Zeynel Bey kumandasiyle Osmanlılara karşı otuz bin asker sevk ettiğine dair Rodos Şövalyeleri reisine ve Kıbrıs kıralına göndermiş olduğu 875 Ramazan (1471 M.) tarihli Arabça nâmeler (Topkapı Sarayı Arşivi, No. 8344 ve 9662).

[2] *Ahsenü't-tevarih*'de (Varak 114 b) Bektaş Muslu Bey oğlu Emîr Bey deniliyor.

[3] *Âlî tarihi*, *Âşık Paşa-zâde* ve *Tâcü't-tevarih*'te Yusufça Mirza'nın Uzun Hasan'ın amcazâdesi ve *Tarih-i Ebû'l-feth*'de hemşirezâdesi olduğu yazılmaktadır. *Ahsenü't-tevarih* ise Uzun Hasan Bey'in biraderi Cihangir Mirza'nın oğlu olduğunu beyan ediyor ki ben onu tercih ettim.

[4] Kızıl Ahmed Bey, biraderinin yerine Osmanlıların himayesinde olmak üzere *Kastamonu* hükümdarı olmuş ve az sonra burası elinden alınarak *Mora*'ya naklolunmuş ise de gitmeyerek Akkoyunluların yanına kaçmıştır. Bu seferde Osmanlılar aleyhine çalıştığı görülüyor. Kızıl Ahmed Bey, II. Bayezid zamanında yine Osmanlı hizmetine girmiştir.

miştir. Akkoyunlu kuvvetlerine kumandan olan Ömer Bey'in kendisi buradan *Diyarbakır*'a dönerek Yusuf Mirza'yı on bin kişilik bir kuvvetle *Karaman*'a sevketti; bunlar, şehir hariç olarak [1] *Kayseri*'den başlayarak *Karaman* ve *Hamideli* taraflarını elde ettiler; Karaman valisi Şehzâde Mustafa *Konya*'yı terkederek *Afyonkarahisar*'a çekildi.

Şehzâde Mustafa'nın Uzun Hasan kuvvetlerine galebesi

Bu hâdise üzerine İshak Paşa'nın yerine Mahmud Paşa ikinci defa vezir-i âzamlığa tâyin edildi (1472) [2]. Kış mevsimi yaklaşmış olduğundan Mahmud Paşa'nın tavsiyesiyle sefere çıkılmayarak hazırlık yapıldı ve Anadolu beylerbeğisi Davud Paşa'nın kuvvetleriyle Şehzâde Mustafa'nın yanına gitmesi emrolundu.

İşte bu sırada Yusufça Mirza Karaman oğullariyle beraber Karaman ilini aldıktan sonra *Akşehir*'e gelmiş, *Karamuk* (Bolvadin)'dan geçip *Beyşehri* taraflarındaki *Kıreli*'ne gelmiş ve Şehzâde Mustafa kumandasındaki kuvvetlerle karşılaşmıştı. İki taraf arasında vukua gelen kanlı bir savaştan sonra Akkoyunlu kuvvetleri fena halde bozuldu ve Yusufça Mirza da yakalandı; Pîr Ahmed Bey ile Kızıl Ahmed Bey, Uzun Hasan'ın yanına kaçtılar. Kasım Bey ise *İçel*'e çekilerek Frenklerin yardımlariyle Osmanlılardan aldığı *Silifke*'de tutunabildi.

Fatih Sultan Mehmed'in Doğu seferi

Uzun Hasan Bey'in önemli durumu

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey, bu tarihten on sene evvelki gibi *Trabzon* üzerine giderken Fatih Sultan Mehmed'e karşı çok mütevazi ve uysal davranan ve ondan çekinen bir hükümdar değildi; çünkü o tarihten (1461) sonra onüki sene içinde Uzun Hasan, devletini çok büyütmüş, *Irak-ı Acem* ve *Irak-ı Arab*,

[1] Akkoyunlu kuvvetleri Kayseri'yi muhasara etmişlerse de alamamışlar "şehir halkı rastlık ve doğruluk ittikleri sebebden Sultan Mehmed طاب ثراه tâbe serâhu avarız-ı divaniyeden muafnâme vermiş" Başbakanlık Arşivi, Kayseri defteri, No. 68, varak 20 B.

[2] Mahmud Paşa birinci defa vezir-i âzamlıktan azlinden sonra Gelibolu sancakbeyliği ve donanma kumandanlığına tâyin edilmişti.

Azerbaycan ve *İran*'a da sahip olmak suretiyle Akkoyunlu devletini imparatorluk yapmıştı; çünkü, Uzun Hasan Bey kendisinin amansız rakibi olan Karakoyunlu hükümdarı meşhur Cihanşah'ı mağlûp ederek yakalayıp öldürmüş (1467) ve onu mütaakıp Cihanşah'dan daha kuvvetli bulunan Timurîlerden Ebû Saîd Han'ı da *Aras* muharebesinde mağlûp ve esir ederek derhal katlettirmişti (1469 Şubat)[1]. İşte ümidinin kat kat üstünde olan bu galebeler dolayısiyle Uzun Hasan yukarda adıgeçen ülkelere sahip olmuş ve hattâ Ebû Saîd'in yanında bulunup esir ettiği Bay Sungur Mirza'nın torunu Yadigâr Mehmed Mirza'yı da *Herat* hükümdarı îlân eylemişti[2]. Uzun Hasan Bey bunlardan başka *Gürcüler*'e karşı galebe çalarak onları da haraca bağlamıştı.

İşte bu galebeler dolayısiyle mağrur olan ve kendisini en büyük Asya hükümdarı zanneden Hasan Bey, Osmanlılara üstün gelecek durumda olduğunu tahmin etmişti. Bundan dolayı Osmanlılardan kaçan *Karaman* ve *Candar oğulları*'nı aynı zamanda bir büyüklük eseri olarak kabul etti; bunlar Hasan Pâdişah'ı mütemadiyen Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı; nihayet bu emellerinde muvaffak oldular[3] ve daha evvel görüldüğü üzere 1472 'de Uzun Hasan kuvvetleriyle hududu geçerek *Tokat*'ı yakıp Karaman illerini işgal eylediler[4].

[1] Osmanlılarla ötedenberi dostça münasebetlerde bulunmakta olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın ölümü, Uzun Hasan Bey tarafından Fatih Sultan Mehmed'e bildirildiği zaman pâdişah bu haberden pek müteessir olmuştur. Uzun Hasan pâdişah'ın Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı ve arkasından Timurilerden Ebû Said'i üç oğluyla esir edip ve yadigâr Mehmed Mirza'yı Herat hükümdarı yaptığı hakkında vezir-i âzam İshak Paşa'ya göndermiş olduğu mektubun aslı Topkapı sarayı arşivinde 5684 numaradadır.

[2] Yadigâr Mehmed az sonra Hüseyin Baykara tarafından öldürülmüştür.

[3] "Ol tarafdan Karaman oğulları.. medet isteyu Uzun Hasan'ın bazı ümera ve nüdemasını şefi tutup sohbet-i müskirat esnasında arzettiler ve istimdat yüzlerin gösterdiler: Uzun Hasan cevap verip eyitti ki Sultan Mehmed yaman garımdir, yahşi pâdişahtır, anınla buluşmağa niyetim vardır; beli vakti vardır ama çûn melikzâdeler geldiler ol vakit bu vakit olsun dedi ve hattâ beylerbeğisi Emîr Bey'e bazı asker namzed edip Mirza Yusuf'u ve Karaman oğulları Pîr Ahmed ve Kasım'ı ve İsfendiyar oğlu Kızıl Ahmed'i bile koştu.." (*Tarih-i Ebû'l-feth*, s. 146).

[4] Uzun Hasan Bey'in ümit edilmedik muvaffakiyetlere nail olması,

Hasan Bey'in Venediklilerle ittifakı ve ordusunu tensiki

Uzun Hasan Bey –ki buna eski kayıtlarda Hasan Pâdişah deniliyor– ordusunu tensik etmiş ve bilhassa Osmanlılarla harp halinde bulunan Venedik cumhuriyetinin Osmanlılara karşı kendisine ittifak teklifi üzerine daha 1463 'de bunlarla anlaşmıştı. Bundan başka yine Osmanlı-Venedik muharebesi esnasında Hasan Bey, Venediklilerle ittifak etmiş olan Haçlılarla birlikte hareket için bunlarla görüşmek üzere Rodos'a sefirler göndermişti[1]; maksadı Haçlılarla tedafüî ve tecavüzî bir ittifak aktetmekti. Bu heyetle, Tokat'ı işgal ile Osmanlıların bazı mühim şehirlerini elde ettiğini Haçlılara bildirmişti; bu sırada Haçlı deniz kuvvetleri *Akdenize* gelip *Muğla* sahilleriyle *Antalya*'yı yakıp *Rodos*'a dönmüşler ve bu esnada Uzun Hasan Bey elçileriyle görüşmüşlerdi. Hasan Bey müttefiklerden silâh ve top istemiş ve aynı zamanda hem Osmanlılar ve hem de Memlûkler aleyhine Venediklilere ittifak teklif etmişti[2]. Bu teklif 877 H. senesi içinde (1472 M.) Uzun Hasan'ın yanında bulunan Venedik elçisi Katerino Zeno vasıtasiyle derhal senatoya bildirilmiş[3] ve Akkoyunlu ordusu için top ve topçu ustası istenilmişti[4]; filhakika

Venediklilerden başka Macar ve Lehlilerin de, onu Osmanlılarla çarpışacak mühim bir kuvvet telâkki etmelerine sebep olmuştur. Nitekim *Otlukbeli* muharebesinden sonra Hasan Bey Osmanlılarla tekrar çarpışmak üzere Katerino Zeno vasıtasiyle Venediklilerden yardım isterken kendi yanında bulunan Macar ve Leh elçilerini de Avrupa'ya göndermişti.

[1] Hasan Bey Venediklilerden başka Papa, Macar, Leh, Napoli kıralları ve Boğdan Prensi ile de Osmanlılar aleyhine olarak temas halinde idi.

[2] Uzun Hasan Bey, müttefiki olan Venediklilerle olan münasebatını vasıtasız tesis için Akdeniz'e inmek istiyordu. Bu münasebet daha sonra 1470'den itibaren sıklaşınca bu deniz yoluna zaruret hasıl olmuştu. Bunun için *Fırat* nehrinin sağ sahilindeki Memlûk toprakları buna mâni oluyordu: fakat 1472 ile 1473 arasında Hasan Bey *Fırat* üzerine ve *Birecik* taraflarına hücum ettiyse de muvaffak olamadı. Hasan Bey aynı zamanda Osmanlılara karşı Akdeniz'e gelmiş olan Haçlı donanmasını da Memlûklere karşı taarruza geçirmek için Frenkleri teşvik etmişti. Bu suretle kendisi karadan ve onlar da denizden yürüyeceklerdi.

[3] Uzun Hasan'ın yanında bulunan Venedik, Napoli ve Roma elçileri *Otlukbeli* muharebesinden sonra memleketlerine dönmüşlerdi. Hasan Bey bunları yollarken gelecek sene için yeniden imdat edilmesini istemişti *(Hammer tarihi, c. III., s. 136)*.

[4] 877 H. (1473 M.) senesi sonlarında (Zilkade ayı) Osmanlı hükümdarının deniz yoluyla Kahire'ye gönderdiği bir elçi Uzun Hasan'ın hem Osmanlılar

üç dört kadırga ile gönderilen top, silâh ve topçu ustaları, tam zamanında Uzun Hasan Bey'in eline geçmemiş, fakat Venedik donanması kumandanı Moçenigo'nun Hasan Bey'in emrine âmade olduğu bildirilmişti; çünkü bu sırada Moçenigo *Akdeniz*'de ve İçel sahillerinde idi.

Uzun Hasan kuvvetlerinin Osmanlı hudutlarını geçerek taarruz etmesi Osmanlıları bu açıkça meydan okumağa mukabeleye sevketti ve yukarıda söylendiği gibi vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın tavsiyesiyle kış hazırlığı yapıldı; fakat pâdişahın otağı daha kışın *Üsküdar*'a kurulmuştu.

Fatih'in Doğu seferine giderken Venediklilerle anlaşmak istemesi

Osmanlı hükümdarı, Uzun Hasan Bey üzerine giderken muharebede bulunduğu Venediklilerin bir taarruziyle karşılaşmamak için *İşkodra* kalesi kumandanı vasıtasiyle cumhuriyete muvafık şartlar dahilinde sulh teklif ettiyse de Venedik cumhuriyeti *Ağrıboz* adasının geri verilmesinde ısrar ettiğinden uyuşulamadı; bu yüzden Osmanlıların *Akdeniz* ve *Ege* sahilleri Venedik ile müttefikleri tarafından tahrip olundu ve bu sayede *İçel*'de bulunan Karaman oğlu Kasım Bey bazı kazançlar elde etti.

Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan Bey üzerine henüz hareket etmeden evvel daha kış esnasında ondan gelen nâmeye pek ağır cevapla mukabele etmişti; çünkü, Frenklerle ittifak yapmış olan Hasan Bey, Osmanlılarla yapacağı muharebeyi makul göstermek için onlardan *Kapadokya*'yı ve bir de *Trabzon* İmparatoru'nun kızının kocası olmak dolayısiyle *Trabzon*'u istemekte idi[1]. İşte Fatih Sultan Mehmed bu taleblerden dolayı ağır cevap yazarak sonunda "Bâdemâ elçimiz ok ve lâfımız kılıçtır" demiş ve Akkoyunlu hükümdarını ilkbaharda harbe davet etmiştir.

ve hem de Memlûkler aleyhinde Frenklerle ittifak teklifini havi mektubunu getirmiştir. Bu mektup, Hasan Bey'in Venedikliler'e göndermiş olduğu elçinin yakalanmasiyle ele geçmiştir. Mektupta kendisinin karadan yürüyeceğini ve onların da denizden yürümelerini teklif etmektedir *(İbn-i Iyas tarihi*, c. II., s. *144)*. Venedik senatosu tarafından elçinin tekidi üzerine Hasan Bey'e altı büyük havan topu, altıyüz çarklı tüfenk ile diğer tüfenkler, mühimmat ve zabitleriyle beraber ikiyüz silâhendaz ve topçu ve sair levazımat gönderilmiştir.

[1] Arthus Thomas, *Halkondil zeyli*, s. 250.

Osmanlı hükümdarı açılacak sefer için vezir-i âzam Mahmud Paşa ile Gedik Ahmed ve Mustafa Paşa'lar ile görüşerek yapılacak harekâtı tesbit etti; bu seferi ilkbahara tehir ettirdiğinden dolayı Mahmud Paşa'ya kızmakla beraber şimdilik ses çıkarmamayı daha ihtiyatlı bir hareket buldu.

Osmanlı ordusunun hareketi

Osmanlı ordusu 877 Şevval (1473 Mart) içinde Fatih Sultan Mehmed'in kumandası altında *Üsküdar*'dan hareket etti[1]. *Bursa Yenişehiri*'ne geldiği zaman Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa ile Rumeli kuvvetleri orduya iltihak eylediler. Rumeli'nin muhafazasına Şehzâde Cem Sultan tâyin edilip *Edirne*'ye gönderildi[2]. Karaman valisi Şehzâde Mustafa *Beypazarı*'nda ve *Amasya* valisi Şehzâde Bayezid, *Kazova*'da eyalet ve maiyyetleri kuvvetleriyle orduya iltihak ederek babalarının elini öptüler. Ordu mevcudu yüz bin kadardı[3].

Uzun Hasan'ın *Tokat*'a yaptığına mukabele olmak üzere bir kısım Rumeli akıncıları kumandanı Mihal oğlu Ali Bey ileri sevkolunarak düşman arazisini vurmağa ve haber almağa memur edildi. Ordu *Sivas*'a gelince yoklama yapıldı ve sonra ileri yüründü; vezir-i âzam Mahmud Paşa ordu güzergâhı yakınında bulunup Uzun Hasan Bey'e ait *Şarkî Karahisar*'ın alınmasını

[1] Osmanlı tarihleri ordunun hareketini 878 senesinde gösteriyorlar ki yanlıştır; çünkü bu 878 sene başı 1473 Mayısının sonuna tesadüf ediyor; muharebe 1473 Ağustosunda yapıldığına göre ordunun daha evvel yola çıkması lâzım gelmektedir. Prof. Minorsky de *Onbeşinci asırda Türkiye ile Venedik arasında İran* isimli eserinde 877 Şevvali kabul ediyor. Bütün bunların üstünde olarak sefere çıkmadan evvel pâdişah tarafından 877 Ramazanı ortalarında Anadolu'da yol üzerindeki kadılara ordunun geçeceği yola zahire indirmeleri için yazılan hükümde "işbu mübarek iyd-i saîd Ramazanından sonra" Uzun Hasan üzerine gidileceği bildirildiğine göre (*Feridun Bey münşeatı*, c. I., *s. 275*) pâdişahın *İstanbul*'dan 1473 Martının ilk onbeş günü içinde çıktığı anlaşılıyor, Hammer de aynı tarihi yazmaktadır. Fâtih'in 877 Zilkadesinde hareket ettiğine dair Farsça vesika Topkapı Sarayı arşivi 9045 numarada olup baş ve sonu noksandır.

[2] *Tarih-i Ebû'l-feth, s. 150.* Bu tarihlerde Cem Sultan *Kastamonu* sancakbeyi olup onüç yaşını bitirmek üzere idi. Biraderleri sefere memur olduklarından kendisi muvakkaten *Edirne* muhafazasına tâyin edilmiştir.

[3] *Ahsenü't-tevârih*'de Osmanlı kuvvetleri on bin yeniçeri, on bin azab ve altmış bin tımarlı sipahi olarak seksen bin gösteriliyor (*Varak 85*).

ileri sürdü ise de kabul edilmedi; Erzincan'a gelindiği halde düşman görünmüyordu[1]. Fakat anî bir hâdise ile karşılaşılmamak için buradan îtibaren harp nizamı ve karakol tertibatı alınarak ihtiyatla yürünüyordu.

İlk temas ve Akkoyunlu kuvvetlerinin galebesi

Erzincan'a geldiğine dair Fatih Sultan Mehmed'ten nâme alan Hasan Bey, kendisinin de hareket ettiğini bildirmiş ve *Tebriz*'den çıkarak *Ucan* sahrasında askerini yokladıktan sonra bir kayda göre yetmiş bin kişilik bir kuvvetle ilerlemişti[2]. Bu sırada iki taraf kuvvetlerinin öncüleri temas etmişler ve nihayet *Tercan* taraflarına gelindiği zaman her iki taraf daha ziyade yaklaşmışlardı. Bunun üzerine Osmanlıların öncü kısm-ı küllîsi olarak vezir-i âzam Mahmud Paşa ile Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa ileri gönderildiler. Önden giden ve Tercan tarafında *Fırat* nehrini takip eden Has Murad Paşa[3] ufak, tefek birkaç müsademedeki muvaffakiyetlerine güvenip daha ileri atıldı; arkadan gelen Mahmud Paşa ona ileri gitmiyerek *Fırat* nehrini geçmemesini tavsiye ettiyse de dinlemedi ve Mihal oğlu Ali Bey'in ileri gittiğini söyleyip nehrin ötesine geçti ve bu sırada Akkoyunlu ordusunun öncü kumandanı olan Hasan Bey'in büyük oğlu Uğurlu Mehmed Bey kuvvetlerinin sahte bir gerilemesi üzerine daha ileri giden Has Murad Paşa pusuya düşürüldü ve maiyyetindeki askerin pek çoğuyla beraber harp sahasında kaldı ve kendisi *Fırat*'ta boğuldu[4]. Esir düşenler arasında Turahan Bey oğlu Ömer Bey ile Aydın oğlu Hacı Bey, Molla Fenarî oğullarından Ahmed Çelebi[5] vardı ve bu ilk

[1] Fatih Sultan Mehmed, *Erzincan*'a gelince, vürudundan Hasan Pâdişah'ı haberdar etmiş ve o da "Biz de kan dökücü askerle o taraflara gelmek üzereyiz; ne vakit karşılaşırsak harb ederiz" cevabını vermişti (*Ahsenü't-tevarih, varak 115*).

[2] *Ahsenü't-tevârih*'de (Varak 115) Hasan Bey kuvvetleri kırk bin kargılı ve otuz bin suvari yani yetmiş bin olarak gösteriliyor.

[3] Has Murad'ın Rum ve Paleolog hânedanından olduğunu *Halkondil zeyli* yazıyor (S. 251).

[4] Murad Paşa'nın 877 Şevval ortası tarihli bir vakfiyesi olup bunu İstanbul'da yaptırdığı cami, medrese ve imaret için tertip ettirmiştir (*Başkanlık arşivi, Tapu defteri 251, s. 234*).

[5] Sonradan vezir olan Fenarî-zâde Ahmed Paşa.

çarpışmadaki zayiat oldukça fazla idi[1]. Bunların hepsi de seçme kuvvetlerdi; hattâ Turahan-zâde Ömer Bey'in rivayetine göre en güzide Osmanlı askerinin bu suretle elden çıkmasından Uzun Hasan Bey çok memnun kalmış ve büyük ümitlere düşmüştü.

Uğurlu Mehmed Bey bu galebeden istifade ile hemen taarruza geçilmesini babasına bildirmiş ise de Uğurlu Mehmed'e hasım olan Halil ve Yakup Sultanların validesi Selçukşah Begüm'ün Hasan Bey üzerindeki tesiri sebebiyle Uğurlu Mehmed'in teklifi kabul edilmemişti[2].

İki ordunun vaziyeti

Bu ilk muvaffakiyetsizlik üzerine Osmanlılar muharebe sahasını terk edip etmemekte müteredditidiler[3]. İki ordu karşılıklı *Fırat* vâdisini takibediyordu; düşmanı Fırat vâdisinden uzaklaştırmak istiyen Osmanlılar, burayı bırakıp şimale *Bayburt*'a yöneldiler. Aradan altı gün geçtiği halde düşman gözükmüyordu; yedinci günü *Üçağızlı* adlı mevkie konulacağı sırada ordunun sağ cenahını tehdit eder vaziyette ve sarp bir mahalde düşman belirdi. Bunu iptida ordunun ilerisinde giden akıncı kumandanı Ali Bey'in kuvvetleri zannetmişler, fakat sonra iş anlaşılmıştı.

Otlukbeli muharebesi

Hasan Pâdişah, Has Murad kuvvetlerini imha ettikten sonra meydana çıkmıyarak şaşırtıcı bir plân takip etmekte idi. Bu plân mûcibince Hasan Bey Osmanlıları yandan tehdide Gâvur İshak adında bir kumandanı memur etmişti; buna karşı Anadolu beylerbeğisi Davut Paşa ile onu takviye için Mahmud Paşa gönderildi ve bu suretle Osmanlılar ister istemez *Otlukbeli* veya *Başkent* denilen (Üçağızlı) bu mevkide muharebeyi kabul ettiler. Hasan Bey kuvvetleri *Otlukbeli* tepelerini tutmuşlardı.

[1] Bazı kaıytlarda mübalâğalı olarak on veya oniki bin deniliyorsa da *Ahsenü't-tevarih*'de dört bin maktûl olduğu yazılıdır *(Varak 115)*.

[2] *Ahsenü't-tevarih, varak 115.*

[3] Zeno'ya göre, bu muvaffakiyetsizlik üzerine Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan Bey'e bir mektup gönderip sulh teklifinde bulunmuş ise de Hasan Bey bunu dinlemek bile istememişti (Minorsky, *Onbeşinci asırda Türkiye ile Venedik arasında İran)*.

İşte bu suretle Fırat havzasını Çoruh suyu menbalarından ayıran ve *Otlukbeli* diye şöhret bulan mevkide iki büyük Türk devletinin orduları arasında meşhur muharebe yapıldı.

Osmanlı ordusunun merkezinde Fatih Sultan Mehmed, sağ kolunda Şehzâde Bayezid, sol kolda Şehzâde Mustafa bulunuyordu; pâdişahın yanında yani merkez kolunda Kapıkulu ocakları ve şehzâdelerin kumandaları altında da eyalet kuvvetleri vardı. Hasan Bey ordusunun sağ kolunda oğullarından Kör Zeynel Mirza ve sol kolda Uğurlu Mehmed Mirza bulunup[1] Hasan Bey de merkezde idi.

İki taraf arasında 16 Rebiulevvel 878 (11 Ağustos 1473) de çarşanba günü muharebe yapıldı[2]. İlk muvaffakiyet Osmanlıların sol kolunda görüldü ve muharebe esnasında bütün hücum Hasan Bey'in merkez koluna tevcih edilerek burası top ve tüfenk ateşi altına alındı; Hasan Bey zor kaçtı, kuvvetleri bozuldu; oğlu Zeynel Mirza ile ordusundaki yardımcı Gürcü kuvvetleri kumandanı maktûl düştüler[3]. Alınan esirler arasında Timurîlerden olup, Kara Yölük Osman Bey'in kızından doğan Mirza Miranşah torunlarından Mirza Mehmed Bâkır, Mirza Zeynel, Mirza Muzaffer vardı[4]. Diğer esir edilenlerden Kadı Mahmud Şüreyhî ile Hasan Bey'in nişancısı Hoca Seyyid Mehmed Münşî ve imam ve musahibi Hısn-ı Keyfli Kadı Ali haklarında hürmet gösterildi; bunların hepsi serbest bırakıldılar. Bir de Fatih Sultan Mehmed, Karakoyunlulardan olup bu harbte Uzun Hasan'la beraber bulunanları serbest bırakmış ve yalnız esir düşen ve Hasan Bey'e benzeyen Pîr Mehmed Alpagot'u serbest bırakmamıştı. Osmanlı hizme-

[1] *Ahsenü't-tevarih* sol kolda Hasan Bey'in yeğeni Cihangir'in oğlu Murad Bey'le kardeşi Ali Bey'in bulunduklarını ve Uğurlu Mehmed'in sol cenahta ihtiyatta kaldığını yazar *(Varak 115)*,

[2] *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı (Türkiyat mecmuası, VI., s. 300)*. Fatih'in Arabça fetihnamesinde 13 Zilkade pazar günü İstanbul'dan hareket ettiği Sivas ve Erzincan yoliyle harp sahsına gelerek 878 senesi Rebiulevvelinin ondördüncü günü yapılan muharebede Hasan bey'i mağlûp ederek Şebinkarahisar'ı aldığını beyan eder (Top. Sa. Arşivi, No. 8306).

[3] Mirza Zeynel'i, sol kolda bulunan azablar ağası Mahmud Ağa öldürmüştü.

[4] Bu üç Mirza, Uzun Hasan'la, Ebû Saîd arasındaki muharebede esir düşmüşlerdi. Bunlar derhal serbest bırakılmışlardır.

tinde iken Uzun Hasan'ın yanına giderek muharebede esir düşen ulemadan Sinanoğlu Ahmed katl olunmuştur[1].

İşte bu suretle üssünden çok uzak bir yerde muharebeyi kabul etmiş olan Osmanlı ordusu harp tekniği sayesinde düşman memleketi içinde hasmına kuvvetli bir darbe vurmuştur. Harp ibtida sağ ve sol cenahlarda yapılmış ise de asıl katî netice Hasan Bey'in merkez koluna yapılan şiddetli hücum üzerine elde edilmiştir.

Hasan Bey pek az bir maiyyet ile kaçmıştı. Kendisine pek benzeyen Pîr Mehmed Bey Alpagot onun yerinde durup "Hasan Pâdişah benim" dediği için yakalayıp Şehzâde Bayezid'in yanına götürüldü ise de Hasan Bey olmadığı anlaşıldı; bu sırada Turahan Bey oğlu Ömer Bey de esirlikten kurtarıldı.

Zaferden sonra üç gün muharebe meydanında kalındı; pâdişah ve diğer ordu erkânının arzuları hilâfına olarak Mahmud Paşa'nın ısrariyle Uzun Hasan Bey takip edilmeyerek buradan geri dönüldü; bu da Mahmud Paşa hakkında hasımları tarafından bir dedikodu mevzuu oldu. Dönüşte *Şarkî Karahisar* teslim oldu ve buranın kumandanı Darab Bey Purnâk'e Rumeli'de *Çirmen* sancağı beyliği verildi. Burada bulunulduğu sırada her tarafa fetihnâmeler gönderildi[2]. Has Murad Paşa kuvvetlerinin imhasiyle zaferden ümidi sarsılmış olan Fatih Sultan Mehmed,

[1] Esirler arasında Rum'dan (Anadolu'dan) aceme şugle (tahsile) giden Titrek Sinan oğlu idi ki Uzun Hasan'ın yanında mukarrib olmuştu. Belki hunkâre intikam fikr edip Uzun Hasan'ı ruma tahrikeden ol idi (Neşrî, c. II., s. 818). Sivas beglerbeği Hamza beğ'e Farsça mektup yazarak Uzun Hasan'ın kudret ve kuvvetinden bahisle anı Timur'dan daha büyük gösteren Ahmed adındaki şahsın bu Titrek Sinanoğlu Ahmed olması muhtemeldir (Belleten sayı 82, s. 268, mektup sahifesi 271).

[2] Sultan Mehmed tarafından Uygur harfleriyle yazdırılan bir fetihnâme, Osmanlıların *Memalik-i Rum* denilen doğu hududu ötesindeki emîrlerle ulemaya ve diğer halka gönderilmiştir. Bu fetihnâme: "Allahü teâlânın inayetiyle Sultan Mehmed: Rum vilâyetinin seyyid, sâdat, kadı, müftü, şeyh ve dânişmendlerine, bütün vilâyetlerin valilerine, toplu ve dağınık oturan, Türk, Arap ahali, Yalvaç, Kalaç, Karluk, Kürd, Lûr halklarına mûtemed ve kâhyalarına, kârban ve bezirgânlarına, bütün kasabaların ulularına, sucu ve gemicilerine..." hitap etmektedir (R. Rahmeti Arat, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Mecmuası, VI., s. 300, 303*; aslı Topkapı Sarayı Arşivinde).

bu muzafferiyetin şükranesi olarak dört bin köle ve cariye azâd etti ve sefere hareket ederken maaşlarına mahsuben askere borç olarak verilen yüz yük akçeyi (on milyon gümüş para) bağışladı[1].

Fatih'in Hüseyin Baykara'ya fetihnâmesi

Fatih Sultan Mehmed, bir İslâm ve Türk devleti hükümdarı olan Uzun Hasan Bey'in kendi aleyhine olarak Hıristiyanlarla ittifak etmiş olmasından dolayı ziyadesiyle müteessir olmuş ve *Otlukbeli* zaferi münasebetiyle *Horasan* hükümdarı Hüseyin Baykara'ya gönderdiği fetihnâmesinde: "*Şimdi anlaşıldı ki Uzun Hasan Bey'in ahd ve peyman dilinde olup ef'alinde yokmuş; çünki diyar-ı islâma taarruz için gayr-ı müslimlerle mektuplaşıp anları tahrik etmiştir*" sözleriyle buna işaret etmiştir[2]. Filhakika bu muharebe esnasında Hasan Bey'in müttefikleri olan Venedik, Papa, Napoli ve Rodos şövalyeleri donanmaları, Batı ve Güney-Anadolu liman ve sahil şehirlerinden bazılarını zaptederek yakmışlardır ki *İzmir*, *Antalya*, *Midilli* bu yanmış olan şehirler arasındadır[3].

Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın azli ve katli

Pâdişah *İstanbul*'a gelince bu sefer esnasında bazı mutalâalarından hoşlanmadığı[4] Mahmud Paşa'yı ikinci defa vezir-i âzamlıktan azlederek Edirne civarında *Uzuncaova Hasköyü* ismi verilen Havsa'da-ki burada Mahmud Paşa'nın vakıfları vardı— ikamete memur edip yerine Gedik Ahmed Paşa'yı tâyin etti (1474).

[1] Otlukbeli galibiyeti üzerine neşredilen Farsça fetihnâme (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 9606).

[2] *Feridun Bey münşeatı, c. I., s. 276.*

[3] Bu hususta bundan sonraki Venedik muharebesi ve Haçlılar donanması kısmına bakın. Filhakika Uzun Hasan Bey'in Horasan hükümdarı Sultan Hüseyin ile uzlaştığına ve Karaman oğlunun Osmanlılardan şikâyeti üzerine oğlu Zeynel Bahadır'la otuz bin kişilik kuvvet gönderdiğine dair Rodos şövalyeleri reisiyle Kıbrıs kralına göndermiş olduğu 875 Ramazan (1471 Şubat) tarihli mektuplar (Topkapı Sa. Ar. Nr. 8344, 9662).

[4] Rivayete göre Mahmud Paşa Fatih kış esnasında Uzun Hasan üzerine hareketini tehir ile ilkbahara bırakmış bundan başka *Otlukbeli* harbinden evvel Şarkî Karahisar'ın alınması teklif ile kuvvetleri oyalamak istemiş ve bir de mağlûp edildikten sonra Uzun Hasan'ı takip ettirmemiş ve bundan dolayı azledilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed'in Çandarlı-zâde Halil ve Rum Mehmed Paşa'lardan sonra Mahmud Paşa, katledilen vezir-i âzamların üçüncüsüdür.

Mahmud Paşa, uzun müddet mâzul olarak yaşamadı. Osmanlı tarihlerine göre aynı senede Karaman valisi Şehzâde Mustafa vefat etmişti; Mahmud Paşa bunu duyunca pâdişahı taziyet için *İstanbul*'a gelmişti; düşmanları tekrar vezir-i âzam olmasından korkup aleyhine bir entrika tertip ettiler. Mahmud Paşa'nın, uzun müddet, ölen Şehzâde Mustafa ile arası açıktı; buna da sebeb Mahmud Paşa bir seferde iken, Şehzade'nin paşanın güzel olan zevcesine tecavüz etmiş olması ve bunu haber alan Mahmud Paşa'nın karısını boşadığı halde pâdişahın emriyle kadını almağa mecbur olmasıdır. Paşanın düşmanları Şehzâde'nin ölümünden paşanın memnun olduğunu söylediler; evine gönderilen bir casus paşanın beyaz elbise giyerek satranç oynadığı haberini getirdi; bundan başka pâdişahın Mahmud Paşa hakkındaki infialine daha başka sebepler de vardı[1]. Bunun üzerine Mahmud Paşa tevkif edilerek onsekiz gün *Yedikule*'de hapsedildikten sonra 17 Ağustos 1474 (3 Rebiulâhır 879)'de idam olundu[2]. *İstanbul*'da *Mahmud Paşa camii* diye meşhur olan camiinin yanındaki türbeye defnedildi. Halk arasında "Mahmud Paşay-ı Velî" diye şöhreti vardır. Âlim, fazıl ve çok değerli bir devlet adamı olduğunda tarihlerin ittifakı vardır.

Uğurlu Mehmed Bey'in mâcerası

Uzun Hasan Bey'in büyük oğlu olup *Şiraz* valisi bulunan Uğurlu Mehmed, babasından sonra Akkoyunlu hükümdarı olmak istiyor ve yaş îtibariyle bunu tabiî görüyordu; fakat karşısında buna mâni olmak isteyen Uzun Hasan'ın sevgili zevcesi, Halil ve Yakup Bey'lerin valideleri olan Selçuk Begüm Sultan vardı; Selçuk Begüm, Uğurlu Mehmed aleyhinde söyleye söyleye nihayet babasını kendisinden soğutmuş ve hayatı da tehlikeli bir duruma düşmüştü. Kendisini artık emniyet içinde görmeyen Uğurlu

[1] Mahmud Paşa'nın *Bosna* kıralını teslim alarak öldürmemesi, Uzun Hasan seferinin kumandanlığını kabul etmemesi, Karaman oğlu İshak Bey'i yakalaması mümkün iken müsamaha etmesi gibi sonra tertip edilen bahaneler de yukarıdakilere inzimam ettirilmektedir. Fakat asıl katlini mûcib hal zevcesine tecavüz ederek bir gece onu yanında alıkoyan Şehzade Mustafa'ya hasım olmasıdır. Hattâ bu hali hazm edemeyen Mahmud Paşa'nın Şehzâde'yi zehirlettiği de rivayet edilir.

[2] İdamı tarihi *Hadikatü'l-cevami*'deki bir arabî beyte nazaran ve *Sicill-i Osmanî*'de 878 olarak gösteriliyorsa da yanlıştır.

Mehmed 879 H. (1474 M.)'da yani *Otlukbeli* muharebesini mütaakıp babasına ısyan ederek Memlûk devletine iltica ile onlardan yardım istemiştir.

Uzun Hasan'ın Memlûk devletinin kuzey hudutları üzerindeki emellerini ve bu hususta yaptığı taarruzları bilen Memlûk sultanı, Uğurlu Mehmed'in ilticasından istifade ile şehzâdenin istediği kuvveti verip onu Irak taraflarına göndermişti. Uğurlu Mehmed, babasının kuvvetleriyle harp etmişse de muvaffak olamıyarak ağır surette yaralanıp kaçmış ve validesini, Memlûk sultanı Melik Eşref Kayıtbay'a yollayarak babasiyle arasının bulunması ve afvedilmesi için delâletini rica etmiştir[1].

Uğurlu Mehmed, arzusuna nail olamayınca bu defa da Osmanlıların yanına gelmiş ve bu halinden Uzun Hasan pek ziyade kuşkulanmıştı. Fatih Sultan Mehmed, Uğurlu Mehmed'i iyi karşılamış ve Hasan Bey'in Karaman oğullarına yaptığına mukabele eylemek istemiş, onu kızı Gevherhan Sultan ile evlendirerek *Sivas* beylerbeyliğiyle hududa göndermiştir.

Uğurlu Mehmed'in hudut üzerinde bulunması Selçuk Begüm Sultan'ın emeline mâni olacağından dolayı hükümdarlık vâdi hilesiyle Uğurlu Mehmed davet edilmiş ve o da bu iğfale aldanarak *Sivas*'tan kalkıp *Erzincan*'a gittiği gibi yakalanarak öldürülmüştür (882 H.=1477 M.). Uğurlu Mehmed'le Gevherhan Sultan'ın izdivacından Göde Ahmed Bey doğmuştu. Uğurlu Mehmed'in öldürüldüğü pâdişah tarafından haber alınınca kıziyle beraber torununu *Erzincan*'dan *İstanbul*'a getirtmiştir.

* * *

Otlukbeli muharebesinden sonra Uzun Hasan'la barış yapılmayarak bu hal Akkoyunlu hükümdarının ölümüne kadar sürmüş ve yerine geçen oğlu Sultan Halil, dostluğun yeniden tesisi için ulemadan Kadı Alâüddin Beyhakî'yi *İstanbul*'a yollayarak bu suretle iyi münasebat yeniden kurulmuştur.

[1] *Düvel-i İslâmiye*'nin bir notunda (*S. 409*) Uzun Hasan'ın bütün çocuklarının validesinin Selçuk Begüm olduğu gösteriliyorsa da Mısır kaynaklarına nazaran bunun validesinin ayrı olup oğluyla beraber bulunduğu anlaşılıyor.

Karaman devletinin tarihe karışması

Kasım Bey'in İçel'deki faaliyetleri

Daha yukarılarda Karaman oğulları kısmının sonlarında söylendiği üzere Pîr Ahmed Bey, Uzun Hasan Bey'in yanına kaçtığı vakit kardeşi Kasım Bey, *İçel* taraflarında kalmıştı. Filhakika Kasım Bey 1472 sonu veya 1474 başlarında müstahkem olan *Silifke* ile sahilde bulunan *Korko*[1] kalelerini Osmanlılardan geri almağa çalışırken Uzun Hasan ile Karaman oğullarının müttefiki bulunan Venedik, Napoli ve Papalık donanmalarının amiralı Pietro Mocenigo da Kasım Bey'e yardım etmek üzere *İçel* sahillerine gelmiş ve bir elçi vasıtasiyle Kasım Bey'le görüşerek harp harekâtı hakkında anlaşmışlardır.

Korko çok dayanamayarak amirale teslim oldu. Bunu müteakıp ikiyüz muhafızlı *Silifke* kalesi de teslim olduğundan Kasım Bey, müttefiklerin yardımları sayesinde bunları elde etmek suretiyle *İçel*'e yerleşmiş oldu; çünkü yukarıda adıgeçen yerlerden başka Ermenâk, Minan, Develihisar kaleleri de Karamanlıların elinde idi. Kasım Bey'in Venedik amiralının yardımiyle *Silifke*, *Sığın* ve *Korko* kalelerini alması Osmanlıların Uzun Hasan üzerine açtıkları sefer zamanına tesadüf etmişti.

Otlukbeli harbinden sonraki durum

Fatih Sultan Mehmed, Doğu seferinden döndükten sonra sıra Karaman oğullarının elindeki yerlerin alınmasına gelmişti; bunların artık güvenecekleri bir kuvvet kalmamıştı; Pîr Ahmed Bey *Otlukbeli* muharebesinde, Hasan Bey'le beraber kaçmış, fakat sonra *İçel* taraflarına gelmiş, biraderi Kasım Bey'le görüşerek müttefikan harekete karar vermişlerdi; hattâ Kasım Bey, büyük biraderi olan Pîr Ahmed'e *Silifke*'yi vermek istediyse de kabul etmemiş ve sonra *Ermenâk*'e gidip orada *Yellitepe* mevkiini kendisine karargâh yapmıştı; bunun üzerine vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa'nın maiyyetine[2] bir miktar Kapıkulu askeri ile

[1] Burası, *Korko*, *Gorkos*, *Gürko*, *Korkos* gibi pek az farkla telâffuz edilmektedir ki eski *Coryucus* olması kuvvetli ihtimal dahilindedir *(Hammer tarihi, c. III., s. 287)*.

[2] Bazı müdekkikler Gedik Ahmed Paşa'nın bu son Karaman seferinden dönüşünde Mahmud Paşa'nın katli üzerine vezir-i âzam olduğunu beyan

Anadolu tımarlı sipahi kuvvetleri verilerek Karaman taraflarına yollandı. Gedik Ahmed Paşa, Karaman valisi Şehzâde Mustafa ile birlikte hareket edecekti.

Gedik Ahmed Paşa, Karaman oğlu Pîr Ahmed Bey'i hiyle ile ele geçirmek istediğinden sulh yapmak üzere ona bir elçi gönderip arkasından sür'atle hareket ederek *Yellitepe*'ye baskın yaptıysa da ailesini bir mağaraya gizlemeğe muvaffak olan Pîr Ahmed de kendisi hemen ormanda gizlenmeğe muvaffak olduğundan ele geçmedi; fakat Gedik Ahmed Paşa *Ermenâk* kalesini zapt ile pek sarp olan *Minan* kalesini de kuşattı ve topla döğerek teslim almağa muvaffak oldu. *Minan* kalesinde Pîr Ahmed Bey'in ailesiyle kızları elde edilerek muazzezen *Konya*'ya yollandı.

Pîr Ahmed Bey *Minan* kalesinin alındığını duyunca teessüründen kendisini kaya başından aşağıya atıp intihar etmek istediyse de bir ağaca takılmak suretiyle kurtuldu; artık ümitsiz bir halde *Tarsus*'a ve oradan da tekrar Uzun Hasan Bey'in yanına gitti ve kendisine ıkta olarak verilen *Bayburd* taraflarındaki dirliğinde öldü.

Gedik Ahmed Paşa *Minan* kalesini aldıktan sonra *Silifke*'yi muhasara etti ve evvelce Osmanlıların hizmetinde bulunarak buranın Kasım Bey'e geçmesinden sonra onun hizmetini kabul etmiş olan kale topçuları gizlice elde edildi; topçular barut mahzenine ateş verdiler; kalede pek çok ev yıkıldı; harap olan kale duvarlarından içeriye yürüyüş yapılıp bu suretle *Silifke* alındı (1474). Bu sırada Karaman valisi Şehzâde Mustafa hasta olduğundan *Niğde* ile *Kayseri* arasında bulunan *Develi Karahisar*'ın zaptına Niğde sancakbeyi Koçu Bey'i göndermişti; fakat *Develi Karahisar* beyi olan Atmaca Bey mukavemet ederek

ediyorlarsa da *Tacü't-tevarih* ile *Âlî tarihi*'nin kayıtlarından anlaşıldığına göre Mahmud Paşa, Uzun Hasan seferinden *İstanbul*'a avdetini mütaakıp azlolunarak Edirne civarında imar ettiği *Uzuncaova Hasköyü*'ne gönderilmiş ve yerine Gedik Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. Mahmud Paşa, bir müddet sonra Karaman valisi Şehzâde Mustafa'nın vefatı üzerine tâziyet için İstanbul'a geldikten sonra hapis ve idam olunmuştur *(Bk. Tacü't-tevarih, c. I., s. 543, 552 ve Âli*, Sultan Mehmed'in vezirleri kısmında Mahmud Paşa'nın tercüme-i hali ve *Tacü't-tevarih*'ten naklen *Solakzâde, s. 247)*. Bu kayıtlara göre Gedik Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'nın azlinden sonra vezir-i âzam olmuştur, katlinden sonra değil.

kaleyi Şehzâde Mustafa'dan başkasına teslim etmiyeceğini bildirdi. Şehzâde hasta halinde gelip kaleyi teslim aldı ve içine asker koydu.

Karaman valisi Şehzâde Mustafa'nın ölümü

Şehzâde Mustafa'nın *Develi Karahisar*'dan avdetinde hastalığı ağırlaştı; Niğde'ye ve oradan *Borpazarı*'na geldi[1], hamam yaptı ve çıkar çıkmaz da öldü; nâşı *Bursa*'ya naklolunup defnedildi ve Karaman valiliğine Kastamonu sancakbeyi Şehzâde Cem tâyin olundu (1475 ibtidası). Vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa bir müddet Konya'da Cem Sultan'la beraber bulundu. Şehzâde Mustafa, âlim ve divan sahibi şair ve aynı zamanda mahir bir silâhşör olup kadınlara fazla düşkündü. Mahmud Paşa'nın zevcesini, paşanın bir seferde bulunmasını fırsat bilerek iğfal etmiştir; Bundan dolayı Mahmud Paşa kendisine düşman olmuştu. Bundan dolayı şehzadenin Mahmud Paşa tarafından zehirlettirildiği de rivayet edilir. Şehzâde Mustafa'nın validesi Gülşah Hatun olup Hani Sultan adında bir de kızı kalmıştı.

Bu suretle Karaman beyliği tamamen elde edilerek Kasım Bey de kaçmış (1475) ve Fatih Sultan Mehmed'in 886 H. (1481 M.)'de ölümüne kadar Kasım Bey ötede beride dolaşıp II. Bayezid'le Şehzâde Cem arasındaki saltanat mücadelesinde Cem'le anlaşarak ona yardım edip *İçel* taraflarında bir müddet kalmış ve Cem'in *Rodos* şövalyelerine ilticası üzerine çaresiz kalıp günahının afvi için Osmanlı hükümdarına dehalet ederek vefatı[2] tarihi olan Muharrem 888 (Şubat 1493)'e kadar Osmanlılara tâbi olarak *İçel* taraflarında beylik etmiştir[3].

[1] *Tacü'-üt-tevarih*'te *Bozpazarı* denilen bu mahallin Konya ile Niğde arasında bulunduğu *Bor* kasabasıdır "Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye" darb-ı meseli meşhurdu. Matbaada ر harfi noktalı olarak ز diye dizilmiştir.

[2] Kasım Bey'in vefatı üzerine Karaman ümerâsı, Karaman oğlunun kızından doğmuş olan Turgut oğlu Mahmud Bey'i Kasım Bey'in yerine münasip görüp tâyinini rica ettiklerinden istekleri kabul olunmuştu; fakat Mahmud Bey Osmanlılarla Memlûkler arasındaki harpte Memlûkler tarafına meylettiğinden azledilip üzerine asker sevkedilmiş ise de elde edilemiyerek zevce ve çocuklariyle beraber *Haleb*'e kaçmıştır (892 H. = 1487 M.).

[3] Behiştî, s. 151 ve diğer tarihler.

Karaman devleti iki asırdan ziyade devam etmiş olup halkın bu aileye fazla bağlantıları sebebiyle uzun fasılalarla ve pek zorlukla bir asır uğraşıldıktan sonra ortadan kaldırılabilmiştir.

Karamanoğlu Mustafa Bey

Osmanlı devleti buranın tamamen işgalinden bir müddet sonra 906 H. (1500 M.) 'de Karaman eyaletinin tahririyle vergilerini tesbit etmek istedi ve eskiden Cem Sultan'ın kethüdalığında bulunmuş olan bir tahrir memuru *(ilyazıcı)* gönderdi. Bu adam her tımarı bir misli arttırmak suretiyle bir tahrir yaptı[1]. Bunun üzerine Karaman sipahileri ile *Turgut* ve *Varsak* aşiretleri sözbirliği ederek *İran* taraflarında bulunmakta olan Kasım Bey'in kardeşi Mirza Bey'in torunu ve Hacı Hamza Bey'in oğlu Mustafa Bey'i *İçel*'e davet ederek hükümdar ilân eylemişlerdi[2]. Bu sırada Sultan II. Bayezid *Mora* seferinde bulunduğundan Mustafa Bey'in hükümdarlığı Osmanlı devletinin gaileli bir zamanına tesadüf ettirilmişti.

Bunun üzerine *Amasya* valisi Şehzâde Ahmed ile Karaman valisi Şehinşah ve bunun oğlu *Beyşehri* sancakbeyi Mehmed Şah bu gaileyi def'e memur oldular; bir taraftan Dnlkadır oğlu Alâüddevle de bir miktar askerle oğlu Şahruh'u göndermişti; bunlar *Lârende* ile *Hadımeli*'nden yürüdülerse de Mustafa Bey'i elde edemediler. Karaman oğlu maiyyetiyle kaçarak sarp yerlere sığınmış ve kış da geldiği için netice ilkbahara kalmıştı.

Sultan Bayezid, Mora seferinden avdet edince yeni vezir-i âzam Mesih Paşa'yı[3] bir kısım Kapıkulu askeriyle Karaman oğlu gailesini def'e memur etti; 906 Ramazanında (1501 Nisan) *İstanbul*'dan hareket eden Mesih Paşa, *Konya*'da Şehzâde Şehinşah ile görüşerek harekete geçmiştir. Bunun üzerine yavaş yavaş Karaman oğlunun etrafındaki aşiret kuvvetleri çözülmeğe başlayarak Mesih Paşa'ya dehalet etmişlerdir. Mesih Paşa *Lârende* ile *Taşeli* arasında bir kale yapıp içine muhafız askeri

[1] *Âşık Paşa-zâde, s. 260.*

[2] Müverrih Âlî, Mustafa Bey'in yerine İshak Bey oğlu İbrahim'in davet edilerek Karaman hükümdarı ilân edildiğini yazıyor (*Basılmamış birinci cilt, s. 192*).

[3] *Tacü't-tevarih, c. II., s. 104.*

koymuş ve sonra askeri üç kısma ayırarak şiddetli takibata başladığından kıyafetini değiştiren Mustafa Bey, evvelâ *Tarsus*'a oradan da *Haleb*'e kaçmıştır.

Memlûklerin Haleb *nâib-i saltana* (Beylerbeyi)'sı, Mustafa Bey'i evvelâ tevkif edip sonra *Kahire*'den aldığı emir üzerine oraya yollamıştır. Mustafa Bey 919 senesi Rebiulevveline kadar (Mayıs 1513) yaşamış, o tarihte tâundan vefat etmiştir[1].

[1] *İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 309.*

YEDİNCİ BÖLÜM

OSMANLI - VENEDİK HARBİNİN HAÇLI SAVAŞINA INKILÂBI VE BUNUN SONUÇLARI

Savaşın sebepleri

Osmanlıların *İstanbul*'u aldıktan sonra *Arnavutluk*, *Bosna*, *Mora* ve Adalardaki muvaffakiyetleri ve *Anadolu*'da *Trabzon İmparatorluğu*, *Candar beyliği* ve *Karaman devleti*'yle *Alâiye beyliği*'ni ortadan kaldırmaları, onlara karşı gerek doğu ve gerek batıda kuvvetli hasımlar meydana çıkarmıştı. Bu hasımlardan doğudaki *Akkoyunlu devleti* ve batıdakiler de başta *Papalık* olmak üzere *Venedik cumhuriyeti* ile *Napoli* ve *Macar* kırallıkları idi; bu arada bir de Arnavutluk beyi İskender Bey ile *Rodos şövalyeleri* vardı.

Osmanlılar aleyhine açılan mücadele ibtida Venedik cumhuriyetinin faaliyete geçmesiyle başlamış sonra buna, denizden Papa ile Napoli kıralı ve Rodos şövalyeleri ve karadan da Macarlar iştirak etmişler ve bunlara bir de Akkoyunlu devleti katılmıştır.

Osmanlılara karşı Venedik, Macar ve İskender Bey'in ittifakı

Venedik cumhuriyeti Osmanlı istilâsının kendi aleyhlerinde de inkişaf göstermesine rağmen *İstanbul* fethinden az sonraki tarihlere kadar hasmâne vaziyet almaktan çekiniyor, daha doğrusu Avrupa'daki rakipleriyle uğraşıyordu; çünkü *Napoli* ve *Aragon* kıralı V. Alfons Venedik cumhuriyetinin nüfuzu altına almak istediği Arnavutluk'ta kendi hâkimiyetini tesise çalıştığından Venedik hükümeti bunu çekemiyor ve yeni Napoli kıralı Ferdinand'ın Osmanlı hükümdarı ile dostça münasebatı bu endişeyi arttırıyordu. Bundan başka *Milâno* cumhuriyetinin de Venedik'le arası iyi değildi.

Türklerin Adalardaki muvaffakiyeti, Mora'daki Venedik kolonilerine tecavüzleri, Papa'nın teşvikiyle nihayet bu cumhuriyeti İskender'le ittifaka sevketti ve 1463'de iki taraf arasında tecavüzî bir ittifak aktolundu[1]. Bundan başka Venedikliler yine

[1] Bu muahede mûcibince Venedik cumhuriyeti, hem para ve hem de askerle

aynı sene Eylülünde Türklere karşı Macarlarla da yine böyle bir anlaşma yaptılar; fakat her iki muahede de gizli tutuldu ve yalnız Papa haberdar edildi. Yine Papa'nın delâletiyle *Venedik* ile *Burgonya* arasında 19 Ekim 1463 senesinde de Osmanlılara karşı bir anlaşma daha yapıldı; bu ittifaklara Napoli kıralı Ferdinand girmek istemedi; bundan başka *Burgonya*'yı Venedik'ten uzaklaştırdığı gibi *Milâno* dukasının Venediklilere ait bazı yerleri işgal etmiş olması Papa'nın arzu ettiği Haçlı Seferini akim bırakmıştı. Çünkü Papa Osmanlılarla Frenklerin tehdidi altında bulunan ve müstereddit bir siyaset takip eden Raguza cumhuriyetini teşçi ve ona yardım için *Ankona*'ya gitmesini mütaakıp 14 Ağustos 1464'de ansızın ölmüş ve bu suretle Türklere karşı tertip etmek istediği Haçlı Seferi de kuvvede kalmıştı[1]. Fakat buna rağmen daha aşağıda görüleceği üzere Venedik cumhuriyeti, İskender Bey ve Macarlar'la birlikte harekete geçtiler.

Venediklilerin harp kararı

Osmanlılar Eflâk ve Midilli seferlerini yaptıktan sonra donanmalariyle Venediklilere karşı kendilerini koruyabilecek bir hale gelmişler, *Çanakkale*'yi tahkim etmişler ve ertesi sene de *Bosna* seferini yapmışlardı. Şu halde asıl tehlike karadan Macarlarla Venediklilere daha ziyade yaklaşmış ve onlar da yukarıda söylediğimiz gibi müttefikan harekete karar vermişlerdi. Zaten *Bosna* istilâsından sonra Türk akıncılarının Venedik hududunu geçmeleri, Evrenuz oğlu İsa Bey'le Mora akıncı beyi Turahan-zâde Ömer Bey'in de *Lepanto* (İnabahtı) havalisindeki Venedik arazisini işgal etmesi, *Koron* ve *Mudon* müstemlekelerine akın yapması zâhirde gergin olan ipin kopmasına sebep olmuştu[2]. Filhakika bu hallerden

İskender'e yardım edecek, her yıl Nisan ayından Hazirana kadar Arnavutluk'a akın yapmaları mûtad olan Türklere karşı Venedik silâhlı kadırga ve gemileri halkı korumak için Arnavutluk sahillerine gönderilecek ve şayet cumhuriyet Türklerle barış yapacak olursa bu barışa İskender Bey'i de idhal ettirecek ve bir tehlike vukuunda İskender *Venedik*'e iltica edecek olursa kabul edilip müsait zamanda yine Arnavutluk'a dönebilecekti.

[1] Papa II. Pi, kendi plânına göre *Peloponez*, *Beotya*, *Atik* ve *Epir* sahil şehirlerini Venediklilere, *Makedonya*'yı İskender'e, *Bulgaristan*, *Sırbistan* ve *Eflâk* kıt'alarını Macarlara bahşetmekte idi; Bizans İmparatorluğu'na ait geri kalan kısım da Rum âilelerine verilecekti (A. Gegaj, *L'Albanie*, *s. 136*).

[2] Kritovulos, Mora sancakbeyi Ömer Bey'in kendisini istihfaf ettiklerini

dolayı 1463'de Venedik meclisi, senatonun en müdebbir ve uzağı görür âzasından olan Viktor Kapelli'nin heyecanlı nutku üzerine İskender'le beraber Türklere harp açmağa karar vermiş ve yine müttefikleri olan Macarlarla birlikte harekete geçmiştir[1].

Venedik ve Macarlarla savaş

Senatonun Osmanlılarla harbe karar vermesi üzerine Venedik kuvvetleri kumandanlığına geniş selâhiyetle Loredano âilesinden Yakomo Loredano tâyin edildi[2]. Aralarındaki karar mûcibince Venedikliler *Mora*'yı ve Macarlar da *Bosna*'yı işgal edecekler ve İskender Bey de Arnavutluk'ta faaliyette bulunacaktı.

Müttefiklerin verdikleri bu karar casuslar vasıtasiyle öğrenildiği gibi aynı zamanda *Bosna* ve *Mora*'daki kumandanların gönderdikleri haberlerden de anlaşılmıştı. Bunun için iki taraftan gelecek taarruza ne yolda mukabele edilmesi lâzımgeleceği hakkında devlet adamları görüştüler. Filhakika 1463 Ağustosunda Venedikliler *Mora*'da taarruza geçtiler. Verilen karar üzerine pâdişah arkadan gelmek üzere pek önem verilen Mora'ya acele vezir-i âzam Mahmud Paşa gönderildi. Mahmud Paşa takriben aynı sene Eylül sonlarına doğru hareket etti.

Yukarıda *Mora* ve *Bosna* seferleri kısmında görüldüğü üzere

zannederek Venediklilerle olan muahede hilâfına onların arazisine hücum eylediğini, Mora'yı ellerinden tamamen çıkmış addeden Venediklilerin bundan dolayı harp ettiklerini yazmaktadır (S. *168*-169). Hammer de (C. III., s. 83) Venedikle olan muharebenin küçük bir sebeple başladığını beyan ederek güya Atina beyinin bir kölesinin on bin akçe çalarak Koron'a kaçtığını ve bunun iadesi istenmesi üzerine hıristiyan dinine avdeti sebebiyle geri gönderilemiyeceği cevabının verildiğini ve bu red cevabı alınınca Mora beyi Evrenuz-zâde İsa Bey'in Venedik arazisine tecavüzle *Argos*'u muhasara ve zapteylediğini ve bunun neticesinde Venedik'le muharebe başladığını yazar. Metinde görüldüğü üzere Venediklilerin Macarlar ve Arnavutlarla daha evvel Osmanlılar aleyhine ittifak yaptıkları malûm olduğundan Mora meselesi bu harp için zahirî bir vesile teşkil etmiştir.

[1] Türklerle harbe karar veren senato Macar kıraliyle Papa'ya derhal elçiler gönderdi; Papa, kilisenin en büyük hasmı olan Dük Darimini'nin hakkından geldikten sonra memnuniyetle davetlerine icabet edileceği cevabını vermiş ve Macarlar da muvafakat cevabı göndermişlerdir *(Halkondil, s. 228)*.

[2] *Halkondil zeyli*'nde bu isim, Yakomo Loredano ve *Hammer Tarihi*'nde ise Luci Loredano diye geçmektedir.

Venedikliler otuz beş kadırga ve oniki büyük gemi ile[1] Mora'ya gelerek bir taraftan Korint şehrinde Ömer Bey'i muhasara ederlerken diğer taraftan da Rumlarla Arnavutların ısrarları üzerine işgal etmiş oldukları Korint berzahında fena halde bozularak kaçmışlardı. Bundan sonra Mora'daki âsi şehirler de itaat altına alınmıştı. Yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle *Bosna*'ya giren Matyas Korven de *Bosna*'nın merkezi olan *Yayca*'yı ve diğer bazı kaleleri almıştı; Fatih'in bizzat ikinci defa Bosna üzerine yapmış olduğu 1464 seferi *Bosna* istilâsını önledi ve Macar kıralı aldığı kalelerle iktifa ederek çekildi.

Mora'da muvaffak olamayarak kaçan Venedik kuvvetleri ve donanması *Kalamata*'ya çekildiyse de orada da Türklerden ehemmiyetlice bir sille yedi; bunlardan alınan esirler *Gelibolu*'ya yollandı; deniz kuvvetleri kumandanı Orasto Güstinyani'nin yerine tâyin edilen Loredano, *Gelibolu*'ya gelmek istediyse de cesaret edemedi ve onun yerine geçen Viktor Kapello *Taşoz*, *İmroz* ve *Semadirek* adalarını alıp Atina'yı da işgal ettiyse de Türklerin taarruzları üzerine buralardan çekilmeğe mecbur oldu. Yine aynı sene içinde Venedik donanması *Midilli*'yi almak istemiş, fakat Mahmud Paşa kumandasiyle donanmanın geldiğini haber alması üzerine çekilmişti.

Cumhuriyetin sulh teklifi

Venedik cumhuriyeti her iki tarafın arası bulunarak barış yapılması için 1467 'de bir hey'et vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat etti. Teklifleri, *İmroz* ve *Limni* adalarının kendilerine verilerek buna mukabil bir vergi alınması idi. Osmanlı pâdişahı bu teklife :

"Benimle sulh yapmak isterseniz gidiniz daha iyi düşününüz" sözleriyle cevap vererek gelen hey'eti geri gönderdi[2].

[1] *Âlî tarihi (S. 67)* ve *Tacü't-tevarih (C. I., s. 502)* Mora üzerine Mahmud Paşa'nın hareketini 869 senesinde gösteriyorsa da yanlıştır. Kritovulos gerek Bosna ve gerek Mora seferlerini Fâtih'in cülûsunun onüçüncü senesinde göstermektedir ki 868 H. (1463 M.) tarihine tesadüf eder. *Hammer tarihi (C. III., s. 85)* ise Mora seferinin 1463 tarihinde olduğunu kaydetmiştir. *Türk-Osmanlı tarihleri* ile *Hammer tarihi*, Kritovulos'un eseri ve *Halkondil zeyli* tetkik edilecek olursa Mora seferinin Bosna seferinden bir sene evvel olduğu sarih olarak anlaşılıyor. *Halkondil zeyli*'ne göre Mora'daki mağlûbiyetlerinden sonra Venedikliler, Macarların Tuna'yı geçmek üzere olduklarından bahisle Mora halkına Osmanlılara teslim olmamalarını tavsiye etmişlerdir *(S. 233)*.

[2] Kritovulos, *s. 188.*

Muharebeye devam

Bu red cevabı üzerine Venedikliler kendi lehlerine bir netice elde etmek için *Mora*'da şiddetli taarruza geçtiler ve kırk kadar gemi [1] ve iki bin kişilik kuvvetle 872 H. (1467 M.) Sonbaharında Kuzey-*Mora*'daki *Ahaya* bölgesine Kanalis [2] kumandasında asker sevkettiler; Kanalis, *Patras*'ı kuşattı ve kendisi Türk adalarına taarruz için *Ağrıboz*'a gitti. Kendisine Moralıların bir kısmı da iltihak ettiler. Fakat az kuvvetle düşmanı pusuya düşüren Turahan Bey oğlu Ömer Bey bu kuvvetleri bozdu; birçok esir alınıp bir kısmı *İstanbul*'a yollandı; bir haylı Venedik kuvveti de denizde boğuldu.

Kanalis, Mora'da kuvveti bırakıp ayrıldıktan sonra yardımcı askerle takviye ettiği *Ağrıboz*'a geldi ve oradan ordusunun bakiyesini alarak *Limni*, *İmroz* ve *Enez*'e taarruza başladı. Evvelâ *Limni*'yi ve sonra da *İmroz*'u işgal etti ve daha sonra *Enez*'e saldırdı (1467 M.), merdivenler kurarak kaleye çıkıp kapıları açarak şehir ve kaleyi aldılar :

"Şehir yağma edilerek kan ve ateşe boğuldu; kılıçtan kurtulanların kısm-ı âzamı esir edildi, kadın ve erkek ahaliden bir kısmı da gayr-i insanî muamelelere mâruz kaldılar; hıristiyanlık namına hiçbir hürmet gösterilmeksizin makamât-ı mukaddese telvis olundu; zira Türk hâkimiyeti altında bulunmakla beraber ahali tebdil-i mezheb etmemiş bulunuyordu; hattâ yapılan mezalim Türklerin bile dokunmaktan hürmeten ihtiraz ettikleri hemşirelerin hetk-i ırzına kadar ilerledi; bütün ganâim ve iki bin esir ile Kanalis'in bulunduğu *Ağrıboz*'a döndüler; fakat Türkler Ağrıboz'u zabt ile bu fecâyie cevap verdiler.." [3]. Venedik kuvvetleri Enez kadısı ile hatibini de esir alarak diğer Müslümanlarla beraber *Ağrıboz*'a götürmüşlerdi [4].

[1] Kritovulos kırk kadar diyor *(S. 186)*. *Halkondil zeyli*'nde ise (S. *242*) yirmi gemi kaydı vardı.

[2] Bu isim Hammer'de Nikola Kanale ve *Tacü't-tevarih*'te belki generalden ve belki de Kanale'den muharref olarak Cenderal diye kaydediliyor. Bu tarihin kenarındaki şerhte Nikola Kamapel ismi vardır.

[3] Yukarıda metinde tırnak içindeki kısmı *Halkondil zeyli*'nden (*1632 tab'ı, s. 242*) naklettim. Hammer, Türklerin mezalimi diye birtakım mübalâgalar naklettiği halde bu *Enez* mezaliminden hemen hiç bahsetmez.

[4] *Tacü't-tevarih, c. I., s. 513.*

Kanalis bundan sonra Anadolu sahilindeki *Yeni Foça*'yı almağa uğraşırken büyük zayiat vererek tardedildi; daha sonra Osmanlı gemileri bir aralık gelip *Limni* merkezindeki ahaliyi alıp götürerek adayı hâlî bırakmışlardı; bunu haber alan Kanalis acele *Limni*'ye geldiyse de halkı götürülmüş bularak geri döndü; bu suretle Osmanlılar Venedik kumandanının *Enez*'de aldığı esirelere mukabele yapmış oldular.

Bu taarruzun intikamını almak üzere 1468'de Mahmud Paşa kumandasiyle üçyüz parça Osmanlı donanması Ağrıboz adası üzerine yürüdü. Evvelâ deniz yolu üzerindeki *Şira* (Sirus) adasını alarak *Ağrıboz*'a gitti ve kısm-ı mahsusunda yazıldığı üzere onyedi gün muhasaradan sonra *Ağrıboz*'un merkezi alındı ve bunun üzerine tekmil ada işgal olundu.

Osmanlıların sulh teklifleri

Venedik cumhuriyeti *Ağrıboz*'u kaybettikten sonra yine çabalamakta ise de bu darbe kendisine pek ağır geldiğinden Osmanlılarla anlaşmak istiyordu; fakat reddedileceği korkusiyle çekinmekte idi. Osmanlı hükümeti Uzun Hasan'a karşı yapılacak seferde cumhuriyetin onunla beraber hareket etmemesi için anlaşmak istedi; iki taraf arasında Fatih Sultan Mehmed'in analığı Sırbistan prensesi Mara (Meryem Sultan) aracı idi; bu suretle Venediklilerin *İşkodra* kalesi kumandanı Leonardo Buldo vasıtasiyle Venediklilere müracaat edildi; Fatih, İskender'in merkezi olup evvelce Sultan II. Murad tarafından zaptedilen *Kroya*'nın geri verilmesini ve buna mukabil Venedik tacirlerinin vermekte olduğu yüz elli bin dukayı almıyacağını ileri sürdü; Venedikliler ise *Ağrıboz* adasının geri verilmesini istiyorlardı; her iki taraf anlaşamadığından sulh yapılamadı (1472).

Osmanlılar aleyhine Haçh Seferi

Osmanlı – Venedik harbi fasılasız olarak altı seneyi bulmuştu. 1464'de Papa III. Pi'nin ölümüyle Venedik cumhuriyeti büyük ümitlerini kaybetmişti. İlk senede müttefikleri olan Macarların *Bosna*'yı geri almak için yaptıkları hareket boşa çıkmış ve İskender'in harekâtı da akıncıların mukabil taarruzlariyle akim kalmış ve bundan başka Türk akıncıları Venedik mıntakasını vurmakta bulunmuşlardı. Böylece âdeta yalnız başına kalmış olan Venedik-

liler, pek mühim bir ada olan *Ağrıboz*'un elden çıkması üzerine (1469) vukua gelen zayiatı telâfi etmek üzere bir taraftan 2 Aralık 1463 denberi aralarında ittifak muahedesi aktedilmiş olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e elçiler gönderip[1] diğer taraftan da Papa ile Napoli kıralı Ferdinand'a murahhaslar yollayıp yardımlarını istedi. Hiçbir mâniaya tesadüf etmeksizin kapılarına kadar gelebilecek olan düşmana karşı beraberce hareketi ve yaz mevsiminde işbirliği edilmesini rica ile işin artık gecikmeğe tahammülü olmadığını bildirdi. Papa ile Ferdinand yardım vadinde bulundular[2]. Bundan başka Venedik kumandanı Moçenigo tarafından *Kıbrıs* kıralı ile *Rodos* şövalyeleri reisine de mektuplar yazılarak onları da tahrik ve teşvik ederek muvafık cevap aldılar (1472).

Venedik amiralının Türk sahillerine taarruzu

Bunlar hazırlıkta bulunurlarken Mocenigo Venedik donanmasiyle *Akdeniz*'e çıktı ve *Ege* sahillerine gelip *Eolya* (Edremit körfeziyle İzmir arası) ile *Karya* (Muğla vilâyetinin Ege denizi sahili) sahillerini vurup yağmaladı ve sonra *Mora*'ya döndüğü sırada onyedi kadırgadan mürekkep *Napoli* kırallığının donanmasına rastladı. Beraberce *Rodos* adasına geldiler, daha sonra her iki donanma

[1] Akkoyunlularla Venedikliler arasındaki münasebet 1461'de başlamış ve ilk defa Akkoyunlu hükümdarı tarafından Venedik'e Hacı Mehmed, Murad, Nikola, Seferşah yahut Gaffarşah isimlerinde dört kişilik bir murahhas heyeti yollanmış ve buna karşı Venedik cumhuriyeti de Girin isminde birini göndermiştir. Daha sonra 1471'de Uzun Hasan'ın zevcesi Despina'nın hemşire-zâdesi olup baba tarafından bir Venedik asılzâdesi olan Katerino Zeno sefaretle *Tebriz*'e yollanmıştır. Bunu mütaakıp HacıMehmed elçilikle Venedik'e yollanıp silâh ve cephane temin etmiş ve bunlar Barbaro ve Kontarini vasıtasiyle yollanmıştır. Venedik cumhuriyeti ile Akkoyunlular arasındaki ilk ittifak 1463 senesinde olmuş ve Venedik murahhası Girin, Uzun Hasan'a yollanmış ise de iki taraf arasında fiilî bir hareket görülmemiş ve bu ancak *Ağrıboz*'un zaptı üzerine taarruzî bir şekil almıştır (V. Minorsky, *La Perse au XV. siècle entrale Turquie et Venise*, Publication de la Société des Etudes Iraniennes et de l'aArt Persan, Paris 1933).

[2] Papa IV. Sikst bir taraftan Türklere karşı harp etmek üzere kendi adamlarını *Fransa*, *Almanya ve İspanya*'ya göndererek bunların hükümdarlarını içtimaa davet etmiş ve diğer taraftan da *Venedik* ve *Napoli* ile üçlü bir pakt yapmıştır. Bu pakt, ittifakın temini için çok gayret sarf etmiş olan zatın adına nisbetle *Karafa* (Caraffa) paktı adını almıştır. Venedikliler, *Rodos şövalyeleriyle* ve *Karaman oğulları*'yle de ittifak etmişlerdir.

Karya sahillerini tekrar vurdular. Bu sırada yirmi beş kadırgadan mürekkep Papa donanması da geldi ve bu suretle müttefiklerin donanması mevcudu yirmi beşi Papa'ya, onyedisi Ferdinand'a, ikisi *Rodos şövalyeleri*'ne ve kırk altısı *Venedikliler*'e ait olmak üzere seksen beş kadırgayı bulmuştu. Bunların başamiralı da Mocenigo idi.

1472 senesinde seksen beş kadırgadan mürekkeb müttefikler donanması Güney-Anadolu sahillerinin mühim bir ticaret iskelesi olan *Antalya*'yı zapta karar verdi. İleri gönderilen on kadırga limanı kapayan zinciri top daneleriyle kırarak şehrin önüne demirledi; *Antalya* yağmalandı ise de iki katlı sur ve iki katlı hendekle çevrilmiş olan kale alınamadı; kale muhafızlarının şecââne müdafaası ve surları döğmek için büyük topların olmaması bunları çekilmeğe mecbur etti; *Antalya*'yı yakarak çekildiler; *Antalya* muhasara ve müdafaası sabahtan, güneş batıncaya kadar devam etmişti. İşte bu sırada Uzun Hasan Bey'in elçileri gelerek *Rodos* adasında müttefiklerle görüştüler. Venedikliler, kendileriyle beraber hareket etmek için Katerino Zeno'yu Hasan Bey'e yolladılar[1]. Uzun Hasan Bey, hem Karaman oğullarını himaye ve hem de müttefiklere yardım etmek üzere yeğeni Yusufça Mirza kumandasiyle asker sevk ettiyse de bu kuvvetler Karaman valisi Şehzâde Mustafa tarafından bozulup Yusufça Mirza esir edilmişti (1472 M.=877 H.).

Müttefikler Anadolu sahillerini yakıp yıkarlarken Osmanlılar da boş durmuyorlardı. Daha sonra görüleceği üzere bunlar da mukabele olmak üzere *Dalmaçya* ve *Arnavutluk*'a akın yapıyorlar ve *Kuzey-İtalya*'da Venedik arazisini çiğneyip külliyetli esir ve hayvan alıyorlardı.

Antalya'yı alamadan oradan ayrılan müttefikler evvelâ *Rodos*'a, sonra da *İyonya* sahillerine geldiler, karaya asker çıkarıp *İzmir*'i zapt ile yağmalayıp, katliâm yaptılar; camilere iltica etmiş olan kadın ve kızların namuslarına tecavüz ettiler; amiral Moçenigo Türk başı getirene üç duka altını veriyordu. Esirler

[1] Venedik cumhuriyetince, Barbaro ile yollanan silâhlarla beraber 11 Şubat 1473 tarihli olarak Barbaro'ya bir de gizli talimatnâme verilmişti. Bu talimatnâmeye göre Boğazlara kadar bütün Küçük-Asya, Akkoyunlulara terk edilinceye kadar, cumhuriyet Osmanlılarla barış yapmayacaktı.

müzayede ile satıldılar. Bunlar *Urla* (Klazümen) ve havalisini soydular, *Pamfilya* ve *Lidya* sahillerini vurduktan sonra kışlamak üzere *Mudon*'a gittiler. Bu deniz harekâtı 1472 senesi ilkbaharından sonbaharına kadar sürdü.

Bu sırada *Ağrıboz* adasının zaptında esir edilip *Gelibolu*'ya gönderilmiş olan Antuvan adında bir genç buradan kaçıp *Mudon*'a gelmişti. Antuvan, *Gelibolu*'daki Türk donanmasını yakmak için kendisine bir gemi verilmesini istedi; gemiyi alınca içine elma doldurup Çanakkale boğazından geçti, *Gelibolu*'ya gelip elmaları satarken bir gece donanmayı ateşledi ise de kendi gemisi de yandığından iş anlaşıldı, ateş söndürüldü; Antuvan ve arkadaşları yakalanıp pâdişahın yanına yollandı ve istintaktan sonra ikiye biçildiler.

Moçenigo'nun Karaman oğluna yardımı

Fatih Sultan Mehmed 1473'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey üzerine yürüdüğü zaman müttefiklerin donanması tekrar faaliyete geçti; Karaman oğulları da bunlarla beraber olduğundan o sırada *İçel* taraflarında bulunan Kasım Bey'e yardım edildi; bu defa müttefiklerin donanma adedi doksan dokuzdu[1]. *Karaman beyliğinin tarihe karışması* kısmında görüldüğü üzere *Silifke*, *Korko* ve *Sığın* kaleleri, *Akliman*'a demirleyip oraya asker çıkaran Moçenigo tarafından alınarak Kasım Bey'e verildi[2]; Haçlı kuvvetleri *Akdeniz* limanlarından olan *Meğri*'yi de yakıp yıktıktan sonra *Karya* ile *Antalya* arasındaki *Lisi* sahillerindeki bazı liman ve şehirlere taarruzlarda bulundukları sırada Uzun Hasan'ın mağlûp olduğunu duyunca *Kıbrıs*'a çekildiler (878 H. = 1473 Eylül).

Türk akıncılarının muvaffakiyetli harekâtı

1463 denberi evvelâ Venedik - Macar kuvvetleriyle ve daha sonra denizde Haçlılara uğraşan Osmanlılar donanmalariyle bir muvaffakiyet gösterememekle beraber, akıncıları vasıtasiyle kara tarafından Macar ve Venediklilere mühim darbeler indirmekte idiler; 1470'den itibaren *Sirmiye* ve *Esklavonya*, *Macaris-*

[1] Bu kadırgalıların altmışı Venedik cumhuriyetine, onaltısı Napoli kırallığına, beş tanesi bizzat Napoli kıralına, onaltısı Papa'ya ve iki tanesi de Rodos şövalyelerine aitti *(Barbaro*'dan *naklen Hammer, c. III., s. 135)*.

[2] Aynı senede Uzun Hasan'ın mağlûbiyetini mütaakıp buralarla yine

tan, *Hırvatistan*, *Karniyola*, *Korintiya*, *İstirya*, *Dalmaçya* bölgelerine de on sene fasılalarla akınlar yaparak ortalığı sindirmişlerdir.

Türk akınlarında ve Sirmiye'de *Şabaç* (Böğürdelen) kalesinin inşasına karşı Macar kıralı hemen hiçbir alâka göstermemiş ve kendisi *Çek* ve *Lehliler*'le uğraştığı için bu tarafa bakamamış, fakat sonra yani 1474 'de Sabac'ı zaptetmişti[1]. Bundan bir sene sonra yani 1475 'de kıral Matyas, Türklerin Macar hududuna yakın mühim şehirlerinden olan Sırbistan'ın eski başkenti *Semendire*'yi muhasara ettikten başka Böğürdelen kalesinin karşısına da üç ahşap kale yapmıştı; bunun üzerine *Semendire* muhasarasını kaldırmak için *Hırvatistan* ile *Dalmaçya*'ya akıncı kuvvetleri yollanmış, bunların müthiş akınları neticesinde Macar kıralı *Semendire* muhasarasını kaldırarak Macaristan'a dönmüş ve bu sırada Boğdan seferinden dönen Fatih Sultan Mehmed kış ortasında *Sırbistan*'a gelerek Macar kıralının yaptırdığı kaleleri yıktırmıştı (1476).

Venediklilerle yapılan bir senelik mütareke

1474 senesi son ayında pâdişaha mensup kadınlardan biri tarafından[2] Venedik cumhurreisine bir memur vasıtasiyle mektup yollanmış ve bu mektupta sulh müzakeresi için bir murahhas heyetinin yollanması bildirilmişti. Bunun üzerine Venedik cumhuriyeti 1475 Martında Jerom Zorci adında bir murahhas göndermişti. Murahhas vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa ile mülâkatında, vezir-i âzam, ona İskender'in ölümünden beri Venedik nüfuzu altına girmiş olan *Kroya* iade edilip yüz elli bin duka vergi verilmedikçe sulh yapılmıyacağını söyledi ise de murahhas, bu isteğin kabulünün salâhiyeti dışında olduğunu beyan etti; bu sırada hazırlanmış olan Türk donanması sefire gösterilerek bu donanma ile yapılacak sefer esnasında Venediklilerin Türk toprak-

Karaman oğullarına ait *Ermenâk*, *Minan* ve saire Gedik Ahmed Paşa tarafından elde edilmiştir.

[1] 1474'de *İşkodra*, Hadım Süleyman Paşa tarafından muhasara edilirken Venediklilerin müracaatı üzerine Macar kıralı *Böğürdelen* üzerine gelerek burayı zaptetmişti.

[2] Bu kadının adı belli değildir. Venediklilerle sulh için birinci teklifi pâdişahın anneliği Mara veya Meryem Sultan yapmıştı; Bu defaki müracaat da belki onun vasıtasiyle olmuştur.

larına tecavüzde bulunmaması şartiyle Osmanlıların da Venediklilere taarruz etmiyeceklerine dair iki devlet arasında bir sene müddetle devam edecek olan bir mütareke aktedildi ve bu suretle hazırlanan Osmanlı donanması ile *Kefe* ve *Kırım* seferi yapıldı (1475). Filhakika her iki taraf da bir sene müddetle ahidlerine sâdık kaldılar.

Mütareke sonunda savaşın başlaması

Mütareke müddeti biter bitmez harp tekrar başladı. Antuvan Loredano kumandasındaki donanma Anadolu sahillerine taarruz ile tahribat yaptı; bu donanmaya mukavemet edemiyecek olan Osmanlı donanması daha evvelden *Çanakkale Boğazı*'ndan içeriye girmiş ve burada müdafaa tertibatı almıştı.

İstanbul hükümeti 1477 senesinde *Korint* körfezinin kuzeyindeki *Lepanto* yani *İnebahtı*'nın muhasarasına karar verdi ve oranın zaptına Hadım Süleyman Paşa tâyin olundu. *İnebahtı*, Rumlardan Venediklilere geçmişti; burasının Türkler tarafından muhasara edileceği, zamanında haber alınmış olduğundan Loredano burayı iyice tahkim ettiğinden Süleyman Paşa muvaffak olamadı.

Aynı sene içinde Arnavutluk sancakbeyi Ali Bey tarafından *Kroya* muhasara edildi; cumhuriyet kaleyi kurtarmak için asker ve yiyecek ve saire gönderdi; kalede beş binden fazla muharip vardı; bunlar Françesko Kontarini kumandasında idiler; bu kuvvetler, muhasara kuvvetlerini kale etrafında çekilmeğe mecbur ettilerse de sonradan Türklerin baskınına uğradılar ve bu arada Kontarini de maktûl düştü.

Turahan Bey oğlu'nun Venedik'e yaptığı akın

Yine o sene sonlarına doğru (1477 Ekim) Kuzey-Venedik'e "*Kripoli akını*" denilen müthiş bir akın yapıldı; Bosna sancakbeyi Turahan-zâde Ömer Bey, Venediklilerin Türk akıncılarının geçmelerine mâni olmak üzere *İzonzo* nehri[1] mansabından îtibaren *Kerç* mevkiine kadar uzatılan geniş hendekleri aşarak karşısına çıkan Venedik generalini sahte bir ricatle pusuya düşürüp mağlûp etti; Venedik kuvvetleri hiçbir yerde tutunamıyarak darma dağınık

[1] *İzonzo nehri*, Adriyatik Denizinin kuzeyinden denize dökülmektedir.

oldular. Venedik generali Novellüs ile oğlu maktûl düştüler. *İzonzo* ile *Tagliyamento* nehirleri arasındaki ovaya inen akıncılar bir ay kadar burayı vurdular; bundan sonra da *Tagliyamento* ile *Piyave* nehri arası yağmalandı; Venedik şehrine pek yakın olan *Piyave* havalisinin vurulması ortalığa dehşet verip herkesi sindirmişti. Böylece ilerleyen akıncılara karşı Kasım ayında bir miktar kuvvet çıkardılarsa da Ömer Bey bundan evvel *Bosna*'ya dönmüştü, bu suretle Moçenigo ile Loredano'nun Türk sahil şehir ve kasabalarına yaptıkları müthiş tahribat ve katliâma mukabil Türk akıncıları da tâ Venedik şehri civarına kadar sokulup yağma ve birçok esir alarak dönmüşlerdir.

Fatih Sultan Mehmed, müttefikleri tarafından terk olunarak yalnız başına kalan Venedikle anlaşmak istedi; çünkü *Ağrıboz*'un zaptı üzerine Osmanlılarla dostluğunu keserek Papa'nın da ısrariyle Venediklilerle ittifak eden Napoli kıralı Ferdinand 1478'de bu ittifaktan ayrılıp Türklerle anlaşmış ve *Napoli*'ye gönderilen Osmanlı murahhasiyle barış muahedesini imzalamıştı [1]. Aynı sene içinde Macar kıralı Matyas, kayın pederi olan Ferdinand'ın ısrariyle sulhe yanaşmış ve o da *Yayca* müstesna olarak Türklerden aldığı yerleri geri vermeyi kabul eylemişti.

Venedik'le barış görüşmesi

Venedik cumhuriyeti uzun harbten dolayı çok yorulmuş olup müttefikler de kendisinden ayrılmışlardı; İskender Bey daha evvel öldüğü için Arnavutluk'taki durum da iyi değildi; nitekim kuşatılmış olan *Kroya* şehri düşmek arifesinde idi; Venedik'in müttefiki olan Papa IV. Sikst ise Venediklilere eskisi kadar yardım edemiyordu. Bundan başka müttefiklerin şarkta kendisinden büyük şeyler bekledikleri Akkoyunlu hükümdarı, *Otlukbeli* muharebesinden sonra sesini kesmiş ve Venediklilerin *İstanbul*'da Türklerle müzakereye giriştikleri sırada 1478 senesi başında ölmüştü.

Osmanlı hükümetinin cumhuriyete yaptığı sulh teklifi derhal kabul olunup Tomas Malipiyeri adındaki murahhas acele

[1] *Hammer (Atâ Bey tercümesi, c. III., s. 164.)* Napoli kıraliyle aktedilen muahede münasebetiyle şöyle denilmektedir: ".. Bu ahidnâme bir hıristiyan devletiyle, İsa ismine hürmet eden her şeyin düşmanı olanlar arasında ittifak edilmesinin tarih-i siyasette ilk misalidir.."

İstanbul'a gönderildi (1478 Ocak). Tomas Malipiyeri *Limni* adasiyle *Kroya* şehrini ve *Mora*'nın güneyindeki *Manya* taraflarını terke mezundu; harbin başından sonuna kadar Türklerden nereleri almışlarsa oraları geri vermeğe muvafakat ediyorlardı: Bundan başka Osmanlı devletinin çoktanberi iltizamı bedeli olan ikiyüz elli bin dukayı da veriyorlardı. Fakat Osmanlı hükümeti bunları kabul etmekle beraber Venedik cumhuriyetinin her sene on bin duka da vergi vermesini istedi; murahhasın bunu kabule mezuniyeti yoktu; senato ile görüşmek için iki aylık bir mütareke yaparak Venedik'e döndü (15 Nisan 1478); fakat Mayısın ilk günlerinde avdet eylediği zaman pâdişahı Arnavutluk seferine hareket etmiş buldu ve arkasından giderek *Sofya*'da yetişti, Osmanlı hükümdarı *Kroya* düşmek üzere olduğundan onun kendisine ait olduğunu ve sulhun ancak *İşkodra*'nın teslimiyle mümkün olacağını beyan etti; Venedik murahhası Malipiyeri buna mezun olmadığından Venedik'e döndü.

Türklerin *Mısır İskenderiyesi*'nden ayırmak için *Arnavud İskenderiyesi* adını verdikleri *İşkodra* 1478 Mayısının ortalarındanberi akıncı kumandanı Mihal oğlu Ali Bey kuvvetleri tarafından sarılmıştı. Daha sonra bunlara yardımcı olarak *Bosna* beyi Mihal oğlu İskender Bey'le Sırbistan sancakbeyi Malkoç oğlu Bâli Bey kuvvetleri gelmişlerdi; daha sonra da muhasaraya Rumeli beylerbeyi Davud Paşa gönderildiğinden, Ali, İskender ve Bâli Bey'ler buradan ayrılarak Venedik civarına akın yapmağa memur edilmişlerdir.

Fatih'in son Arnavutluk seferi

Fatih Sultan Mehmed Arnavutluk'a girdi ve *Kroya (Akçehisar)* üzerine giderek orayı aldı (1478 Haziran), sonra *İskenderiye* önüne geldi. Burası uzun müddet kendisini müdafaa etti; sarp yollardan topları geçirmek mümkün olmadığından oniki bin deve ile naklolunan levazımat ile kale önünde toplar döküldü [1]. Muhasara uzadığından pâdişah orada Evrenuz oğlu Ahmed Bey kumandasında bir

[1] Toplar arasındaki iki havan topu mahsurlar üzerinde pek çok tahribat yapıyordu; çünkü bunlar atılıp *İşkodra* evlerinin damlarına düşünce terkipleri itidariyle çıkardıkları yangını çok defa söndürmek mümkün olmuyordu; esasen bu maksada mebnî Türkler bunları yapmışlardı. Topların her biri oniki kental taş atıyordu (Arthor Thomas, *Halkondil zeyli*, *s. 264*, *265*).

muhasara ordusu bırakarak geri döndü ve *İstanbul*'a gelişinden altı ay sonra yani onbeş ay muhasarayı mütaakıp burası teslim oldu; Venedik murahhası *İşkodra* ve havalisini 26 Ocak 1479 tarihli bir ahidnâme ile Osmanlılara terk etti ve bu anlaşmayı Venedik sulhü takip eyledi.

Sulh şartları

Murahhas olarak *İstanbul*'a gelen Civani Dorya, Osmanlı hükümetinin bütün tekliflerini kabul etti. Venedikliler onaltı sene sürmüş olan harbin ilânından itibaren Osmanlılardan aldıkları yerleri geri veriyorlardı. Arnavutluk'ta *Kroya* ile *İşkodra* ve havalisi Türklerde kalıyordu. Buna mukabil Türkler de *Dalmaçya*, *Arnavutluk* ve *Mora*'da Venediklilerden aldıkları yerleri iade ediyorlardı; iki taraftan alınan esirler hiçbir bedel mukabili olmayarak serbest bırakılacaklardı. Venedikliler yüzbin filori tazminat ve her sene Osmanlı hazinesine on bin duka vergiyi ve bir de şab iltizamı bedeli olan borçlarını kabul etmekte idiler[1].

Bu barış andlaşması ile beraber Venedikliler kendi hesaplarına bazı menfaatler elde etmişlerdi; bunlardan biri *İstanbul*'da daimî surette bir Venedik elçisi (balyoz) oturup Venedik tebaası arasındaki hukukî işleri görecekti; yani Osmanlı devleti Venedik balyo-

[1] İstanbul'a gelerek vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa ile görüşen Venedik elçisiyle olan mükâlemeye dair vezir-i âzamın pâdişaha arîzası

خلدالله سبحانه

Halledullahü Sübhanehu

هو الفتاح

Hüvelfettâh

Devletlu sultanımın pâye-i serir-i âlâsına bende-i hâksâr oldur ki Venedik beylerinden gelen elçi bugün kulumuzla buluştu. Sulh hususunda haylı bârid kelimat vâkı oldu. *İskenderiye*'yi (İskodra) vermeğe iltizam gösterirler. Sâbıka taleb olunan umûrun bazısında istigna iderler. Ahar kulunuz ittim ol kavl olunan kılâ ع قلا ve vilâyet ve ovalar yüz bin filori ve yılda on bin filori pişkeş ve İskenderiye verilmek gerektir tâki Pâdişah-ı âlem-penah'ın huzurunda emr-i musaleha mezkur olmağa mecal ola. Zaruri olduki hun-ı rızasiyle telâkki ve tekabbül eyledi. Filcümle bu maslahat hâtır-ı âtırından hutur ettiği gibi vâki olmuştur, bâkîsi sultanımın emr-i hümayunına menuttur.....

Abdü'l-muhlis
Mehmedü'l-fakir

(Topkapı Sarayı Arşivi, No. 6372)

zunun Venedikli vatandaşları üzerindeki kaza hakkını tanımakta idi; diğer biri de herhangi bir devlet, Osmanlılar tarafından tecavüze uğramadan evvel cumhuriyetin bayrağı olan *Sen Mark* bayrağını çekecek olursa o devlet Venediklilerin müttefiki addolunarak arazisine tecavüz edilmiyecekti.

Fatih Sultan Mehmed Yunan adaları senyörü olup Osmanlılara vergi veren Leonardo'nu müttefiklerle beraber metbûu olan Osmanlı devleti aleyhinde hareket etmesinden dolayı onu muahededen çıkardı ve Venedikliler de bu hususta bir şey söyliyemediler; Leonardo'nun muahedeye idhal edilmemesinin sebebi ilk fırsatta hakkından gelinmek içindi.

Muahedeyi akteden Civani Dorya yeni bir balyoz gelinceye kadar *İstanbul*'da cumhuriyetin elçisi olarak kaldı; 1463'de başlayarak onaltı sene sürmüş olan *Osmanlı - Venedik savaşı*'na son veren muahede 1479 ilkbaharında (884 H.) imzalanmış ve 25 Nisan 1479'da *Sen Mark* yortusu günü Venedik doçu tarafından îlân edilmiştir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUZEY-KARADENİZ SEFERİ VE KIRIM HANLIĞININ OSMANLI HİMAYESİ ALTINA GİRMESİ

Kuzey-Karadeniz seferi

Ceneviz sömürgelerinin alınması

Osmanlı devleti Karadeniz'in güney sahilini tamamen almış ve batı kısmında da Boğdan prensliğine ait yerler hariç olarak diğer kısımlar elde edilmiş ve doğuda da *Kafkasya* sahilleri kalmıştı. Kuzey-Karadeniz'de, *Kırım* ve *Azak* sahillerinde Cenevizlilerin ticaret müstemlekeleri bulunmakta idi; bilhassa *Kefe* şehir ve limanı Ceneviz ticaretinin Karadeniz'de anbarı mesabesinde olup[1] Cenevizliler burayı 1266 senesinde Altınordu hanlığından almışlardı. Kefe pek müstahkem olup üç kat sur ile çevrilmişti. Cenevizliler gerek *Kefe* ve gerek diğer iskeleler vasıtasiyle *İran*, *Rusya* ve hattâ *Orta-Asya* ile ticarî işler yapıyorlardı; Kırım hanları Ceneviz konsoloslarına geniş imtiyazlar vermişlerdi.

Osmanlı devleti, Karadeniz'in yarısından ziyadesiyle *Çanakkale* ve *İstanbul* boğazlarına sahip olduktan sonra bu kapalı denizi bir Türk gölü olarak tamamen kendi hâkimiyet altına almak istediğinden buradaki Ceneviz sömürgelerini de kaldırmak ve *Kefe* iskelesi vasıtasiyle Cenevizlilerin yaptıkları ticareti Türklerin eline geçirmek ve aynı zamanda Kuzey-Karadeniz sahillerine ayak atmak ve bu suretle kendi topraklarını tamamiyle emniyet altına almak istedi; Osmanlı hükümeti Kuzey-Karadeniz'e yerleşmeği daha 1454 senesinde Kırım hanı Hacı Giray'a yaptığı yardım esnasında kurmuş olduğundan yirmi bir sene sonra bunun tatbikine başlamıştır.

[1] Bugünkü adı *Teodosya* olan *Kefe* ticaret liman ve şehrinden başka Cenevizlilere ait *Sodak* ve *Azak* denizi nihayetinde *Tana* veya *Azak* kasabası ve bunlardan başka *Kerç* limanı ve *Menküb* kalesi vardı. *Menküb* Kırım yarımadasının güneyinde ve sahilden içeride olup iskelesi *Balıklova* idi.

Bu sıralarda yani 1475 tarihinde oniki senedenberi Venediklilerle muharebe devam ediyordu; fakat Osmanlı devleti Venedik cumhuriyeti ile bir senelik bir mütareke aktederek derhal Karadeniz seferini yaptı.

1475 Mayıs sonunda vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa yetmiş bin asker ve büyük, küçük üçyüz parça donanma ile Karadeniz'e çıktı ve Haziran ibtidasında da *Kefe* limanı önüne demir attı ve derhal kırk bin kişilik bir kuvveti karaya çıkardı; muhasara tertibatı alınıp üç gün dayandıktan sonra şehir teslim oldu[1]; kaleye asker kondu, birçok ganimet elde edildi. Sonra donanma *Azak denizi*'ne girip *Don nehri* mansabına yakın olan ve eskiden *Tana* denilen *Azak* kalesini de sulhan aldı[2]. Bundan sonra Kırım yarımadası güneyinde bulunan sahile yakın *Menküb* kalesi de az bir tazyikten sonra hile ile elde edildi[3] ve buraya iltica etmiş olan Kırım hanlarından Menğli Giray diğer Cenevizlilerle beraber esir edildi. Menğli Giray, biraderiyle hanlık için mücadele edip muvaffak olamayıp Cenevizlilere iltica ederek donanmanın avdetinde diğer esirlerle beraber *İstanbul*'a getirilmiştir[4].

Kefe ile diğer yerlerin zaptında esir edilen Cenevizlilerin pek gençleri arasından bin beşyüzü, Yeniçeri Ocağı için ayrılarak Acemi Ocağına kayıt ile Türk terbiyesine verildiler; rivayete göre

[1] *Hammer tarihi* (C. III., s. 147) Cenevizlilerden İskoer Ciyafiko isminde birinin yerli ahaliden olan bazı Ermeni mûteberaniyle birlikte *Kefe*'nin kapılarını açarak şehri teslim ettiklerini yazmaktadır.

[2] Fâtih Sultan Mehmed daha sonra yani 1478'de *İşkodra* seferinden avdetinde *Kocaeli* sancağı beyini otuz parça kadırga *ile Azak denizi* taraflarına Gedik Ahmed Paşa tarafından zaptedilmemiş olan *Muta* hisarı alınmak suretiyle o sahillerde yabancı devlet müstemlekesi kalmamıştır.

[3] *Menküb* kalesi muhasara edilip teslim teklif edilince kale beyi hisardan çıkarak anahtarları teslim etmiş ise de kale beyinin akrabasından birisi teslim olmayarak kale kapılarını kapayıp mukavemete kalkıştı. Bunun üzerine hisarın zaptının uzun süreceği anlaşıldığından Ahmed Paşa sahte bir ric'at yaparak çekilir gibi göründü ve münasip yerlerde pusuya asker koydu; kaledekiler hakikaten Ahmed Paşa'nın çekildiğini zanniyle kaleden çıkıp takibe başladılar. Bunun üzerine pusudakiler meydana çıkıp bunları çevirerek kaleyi aldılar *(Tacü't-tevarih, c. I., s. 555)*.

[4] Gedik Ahmed Paşa'nın *İstanbul*'a getirdiği kırk bin kişinin çoğu Ermeni olmak üzere Cenevizli, Yahudi ve Rumdu. Cenevizliler ile Rumlar *Galata*'ya yerleştirildiği gibi Yahudiler *Hasköy*'e ve Ermeniler de Salmatomruk tarafına iskân edilmişlerdir (Mırmıroğlu, *Fatih*'in *donanması ve deniz savaşları, s. 105)*.

diğer esirlerin boyunları vurulması emrolunmuştu; bunun üzerine Menğli Giray iki rikât namaz kılmak için müsaade istediğinden İslâm ve Kırım hanzâdelerinden olduğu anlaşılarak afvedilip kendisine tahsisat bağlanmıştır.

Kırım hanlığı hakkında kısa malûmat

Kırım ve Altınordu hanlığı

Kırım hanlığı *Altınordu* veya *Deşt-i Kıpçak* büyük hanlığının Tokatimur şubesine mensuptur. Bu, Tokatimur şubesinden *Kazan*, *Astrahan* ve *Kırım* hanlıkları meydana çıkmıştır [1]. Bunların içinde en mühimmi Kırım hanlığı olup âile arasındaki hanlık mücadeleleriyle yıpranmış ve sonra Osmanlı nüfuzu altına girmek suretiyle üç buçuk asır daha yaşamıştır.

Toktamış Han'ın Timur'a mağlûp olmasından sonra Altınordu hanlığı eski kuvvetini kaybederek dahilî mücadeleler yüzünden bir daha belini doğrultamamış, nihayet parçalanmış ve Kırım hanlığı bu parçalardan birini teşkil etmiştir; burada ibtida hanlık etmek isteyen Taştimur veya Timurtaş Bey olup adına para bastırmıştır; bundan sonra oğlu Giyasüddin Kırım hanı olmuş, fakat Altınordu hanlığı tarafından sıkıştırıldığından *Litvanya*'ya kaçmıştır. Bu âileden olan ve Timurtaş Bey'in torunu olması kuvvetli ihtimal dahilinde bulunan Hacı Giray *Litvanya*'da doğmuştur [2].

Bu sıralarda Altınordu hanlığı beylerinden olup bu hanlıkta atabey olan ve hattâ 1399'da Toktamış Han'ı [3] merkezi olan Volga üzerindeki *Saray* şehrinden kaçıran [4] Nogayların reisi Edige veya İdüge Bey kendi arzusuyla Altınordu hükümdarlı-

[1] *Kazan hanlığı* 1438 'den 1552 senesine kadar ve *Astrahan hanlığı* 1466 dan 1554 tarihine kadar devam etmişlerdir. *Kırım hanlığı* ise 1420 'den 1783 senelerine kadar kalmıştır.

[2] *Umdetü't-tevarih*'in kaydına göre Hacı Giray'ın babası Devlet Berdî ve bunun babası Taştimur Oğlan, onun da babası Cigay Oğlan imiş.

[3] Toktamış'ın ölümünden sonra Altınordu hanlığında saltanat mücadeleleri neticesinde birçok rakip hanlar meydana çıkmıştır.

[4] Toktamış Han, Timur'dan yediği son darbeden sonra 1398 'de merkezi olan *Saray* şehrine dönmüş ise de eski düşmanı olan Urushan'ın torunu Timur-Kutluğ tarafından Nogay reisi İdigü veya Edüge'nin gayretiyle devlet başkentinden çıkarılmış ve iltica etmiş olduğu *Litvanya*'da ölmüştür (1406).

ğına Urus Hanlardan birtakım hükümdarlar intihap etmiş ve bir aralık bunun tahakkümünden bıkan bazı ümera kendisinden kurtulmak istemişlerdir; bunlar 811 H. (1408 M.) senesinde Edüge'nin, Altınordu hükümdarı Pulad Han ile *Moskova* üzerine yaptığı seferi fırsat bilerek Uruslardan Timur Kutluğ Han'ın oğullarından Timur Han'ı hükümdar ilân etmişlerdir. İdüge, bunu haber alınca, Pulat Han ile birlikte Kırım'a çekilmiş ve Kırım'da bulunan Giyasüddin Han da yukarıda söylediğimiz gibi *Litvanya*'ya kaçmıştır.

Timur Han'dan sonra Altınordu hanlığında birbirini takiben Toktamış'ın oğullarından Celâlüddin hükümdar olduysa da, kardeşi Kerim Berdî Han bunu öldürüp hanlığa geçti; Kerim Berdî'nin oğullarından Kadir Berdî (veya Cabbar Berdî) Han, Edüge ile yaptığı bir mübarezede maktûl olduysa da aynı zamanda Edüge de katlolunarak ordusu dağıldı[1].

Kırımda Giray ailesinin hanlığı

İşte Altınordu hanlığındaki bu saltanat mücadeleleri sırasında *Litvanya*'da bulunan Hacı Giray oradan aldığı yardımcı kuvvetle 832 H. (1438 M.)'de Kırım'ı elde edip hanlığını ilân eyledi. Bu esnada Altınordu hükümdarlığında bulunan Timur Kutluğ'un oğullarından Uluğ Mehmed Han buna karşı ses çıkarmadı ve bu suretle Hacı Giray, *Kırım*'da yerleşti, adına para bastırdı. Hacı Giray, Altınordu hanlığı ile münasebetleri iyi olan Cenevizlilerin elinden *Kefe*'yi almak istedi ve Ceneviz kuvvetlerini bozdu ise de kaleyi alamadı (1438).

Altınordu hanlarından sonuncusu olan Seyyid Ahmed Han, Kırım'ı ilhak etmek istiyordu. Hacı Giray buna karşı dostları *Litvanya* ile *Lehistan*'a güvenemediğinden Osmanlı devletine başvurdu; Osmanlılar 1454'de Kırım sahillerine ve *Kefe*'ye elli kadar kadırga gönderdiler. Hacı Giray altı bin kişilik bir kuvvetle *Kefe*'yi karadan kuşattı; bunun üzerine Cenevizliler, Hacı

[1] *Hammer tarihi* Edüge Bey'i, İdeko diye yazar ve bunun Özbek olup iptida Toktamış'ın hizmetinde bulunup 1388 'de *Semerkand*'a Timur'un yanına kaçıp Timur'u Toktamış'ın üzerine sevkte başlıca âmil olduğunu bildirir. Edüge, Altınordu devletinde onaltı sene hâkim-i mutlak olmuştur *(C. III., s. 150)*.

Giray ile anlaşarak ona bir miktar vergi vermeyi kabul ettiler.

Hacı Giray'ın bu hareketi Altınordu hükümdarını harekete sevketti ve Kırım'a hücum ederek Hacı Giray'ı yaralı olduğu halde kaçırdılar. Hacı Giray yedi sene kadar Kırım haricinde kaldı. Nihayet taraftarlarından Tekne Mirza, Altınordu kuvvetlerini Kırım'dan çıkarıp Hacı Giray'ı tekrar Kırım hanı ilân eyledi.

Hacı Giray bu ikinci Kırım hanlığında, Moskova Grandükü Büyük İvan (1462-1505) ve Lehistan kıralı IV. Kazimir (1445-1501) ile dostluk ve ticaret muahedeleri akteyledi; bundan dolayı Hıristiyanların dostu olup *Litvanya*'da doğup büyüyen Hacı Giray'ı Papa Osmanlılar aleyhine tahrik etmek istemişti.

Menğli Giray'ın hanlığı

Hacı Giray 1466'da öldüğü zaman oniki oğlundan sekizi ve akrabaları birbirleriyle mücadeleye başladılar; Kırım hanlığını elde edenleri, yerlerini az sonra rakiplerine bırakıyorlardı. Bir aralık Hacı Giray'ın oğullarından Menğli Giray Han da bu arada üç ay kadar Kırım hanlığı yapabildi; fakat sonra kardeşlerinden Nurdevlet ile yaptığı muharebede mağlûp olarak Cenevizlilere ait Menküb kalesine kaçmıştı.

Kardeşlerinden bazılarını öldürüp bazılarını da *Rusya*'ya kaçmağa mecbur eden Nurdevlet Han takriben iki buçuk sene kadar Kırım hanlığı yaptı. Bir taraftan Altınordu'dan diğer taraftan da biraderi Menğli Giray'dan çekinmekte idi; korktuğu başına geldi. 1469 senesinde *Şirin beyleri*'nden Mamak Bey oğlu Eminek Bey'in[1] ve diğer taraflarının yardımiyle Menğli Giray Han, ikinci defa Kırım hanı oldu ve 1474 M. (879 H.) senesine kadar kaldı. Bu sırada Altınordu hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ın Kırım'a hücumu üzerine Menğli Giray yine Menküb kalesine kaçtı ve yerine Seyyid Ahmed Han tarafından Canıbey Giray vali tâyin edildi ve pek az sonra yani 880 H. (1475 M.) de Nurdevlet Han ikinci defa Kırım hanı oldu.

[1] Şirin beylerinin mîr-i mîranı yani beylerbeyi olan Eminek Bey, Kırım'ın en nüfuzlu beylerinden olup babası Mamak Bey ve onun babası da Tekne Bey'di.

Kırım hanlığının Osmanlı nüfuzu altına girmesi

Hem kardeşi Menğli Giray'a ve hem de Altınordu hükümdarına karşı durmak zorunda kalan Nurdevlet Han, Osmanlılara dostça münasebata girişmiş ve Fatih Sultan Mehmed'e çok mütevazi ve hürmetkâr mektuplar gönderilmiştir. 882 H. (1477 M.) tarihli olan bir nâmesinde Osmanlı hükümdarına karşı çok mütevazi ve hürmetkâr bir lisan kullanmıştır; fakat 881 H. (1476 M.) de Boğdan üzerine yapılan seferde Osmanlılar tarafından davet edilmiş ise de Altınordu hanlığı tarafından tehdid edildiğinden ne kendisi gelebilmiş ve ne de yardımcı kuvvet göndermiştir[1].

Nurdevlet Han'ın bu hareketi aleyhdarlarına fırsat vermiş ve Menğli Giray adamları ve bilhassa Eminek Bey'in gayreti neticesi olarak *İstanbul*'da bulunan Menğli Giray, Kırım hanlığına tâyin olunup kendisine tuğ ve sancak verilerek Kırım'a gönderilmiş (1477 sonu) ve işte bu suretle Kırım Hanlığı Osmanlı nüfuzu altına girmiştir.

Menğli Giray Han, bundan sonra Osmanlı himayesinde olarak 883 H. (1487 M.) ile 921 H. (1515 M.) arasında Kırım hanlığında bulunup daha sonra kendisine 1197 H. (1783 M.) tarihine kadar üç asırdan ziyade oğul ve torunları halef olmuştur[2].

[1] 881 'de Fâtih'in *Boğdan*'a yapacağı seferde davet edilen Kırım da şirin beylerinden Eminek bey *Bogdan*'ı yağmalamış ise de memleketine düşmanın taarruzu sebebiyle dönmeğe mecbur olduğunu bildirerek özür dilemiştir. Sene 881 C. (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6495).

[2] Kırım hanlığının Osmanlı devleti zamanındaki idare şekli ayrı bir kısım olarak yazılmıştır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

FATİH VE V. ALFONS'UN SİYASETLERİ - II. MEHMED'İN SON SENELERİ OLAYLARI VE ÖLÜMÜ

Karşılıklı iki siyaset

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden az evvel vezir-i âzamlıktan mazul olan Gedik Ahmed Paşa kumandasiyle Güney-İtalya'ya yapılan ihraç hareketinin sebep ve maksadını iyi anlamak için Osmanlı istilâsının Adriyatik kıyılarına kadar yayılmasını önlemek maksadiyle Aragon ve Napoli kıralı V. Alfons'un siyasetini ve bu hususta almış olduğu ihtiyatî tedbirleti bilmek faydalı olur.

Fatih ve Alfons

Aragon kıralı Ferdinand'ın oğlu olup babasının sağlığında *Sicilya*'da bulunduktan sonra 1416'da *Aragon* ve *Napoli* kıralı olan V. Alfons, Balkanları ve Akdenizi nüfuzu altına almak amacını takip ederek bu suretle bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu siyasetinden dolayı Akdeniz'de büyük menfaatları ve sömürgeleri olan Venediklilerle arası açılmış ve Arnavutluk işlerine de karışarak Osmanlılarla çarpışan İskender Bey'i himayesi altına alıp ona yardım etmiş ve bir kısım Arnavud senyörlerini de hâkimiyeti altına sokmuştu.

V. Alofons'un siyaseti

Kıral Alfons'un kendisi bilfiil *Arnavutluk* ve *Mora*'da yayılan Osmanlılara karşı hasmâne bir vaziyet almamakla beraber Türklerin, onun yayılma mıntakalarına girmeleri dolayısiyle bilvasıta o sahalarda Osmanlı yayılmasını önleyecek tedbirler almakta idi; fakat Alfons'un Arnavutluk'ta hâkimiyetini genişletmesi sebebiyle Venedikliler de buna muhalif bir siyaset yürütmek suretiyle Arnavutları ikiye ayırmışlardı.

İstanbul fethini mütaakıp Alfons, buradan kaçmış olan bâzı ilim ve fen adamlarını himaye ile, takip ettiği siyasete bunu

da bir vasıta yapmıştı. Alfons tahakkuk ettirmek istediği emellerinden bir kısmını kaybetmekle beraber hiç olmazsa Balkan yarımadasının batısında bir koalisyon teşkiliyle *Adriyatik* sahillerinde hâkimiyetini iyice kuvvetlendirmek için İskender Bey'i himaye ile Arnavutluk'a girmiş olan Türklerin *İtalya* yarımadasına geçmelerini önlemek istemişti.

İşte bu suretle Arnavutluk'ta ayrı ayrı nüfuz ve hâkimiyet siyaseti takip eden Venedik cumhuriyetiyle Napoli kırallığı siyasetinin birleşmesi Osmanlı istilâsını uzun müddet geciktirebilirse de Venediklilerin Arnavutluk'ta yalnız kendi nüfuzlarını yürütmek istiyerek Napoli kıralını rakip saymaları ve buna karşı da Osmanlı hükümetinin Arnavutluk'taki Venedik hâkimiyetini tanıyarak orada onlara iskele ve liman vermeği kabul etmiş olması, Venedik ve Napoli siyasetinin birleşmesine mâni oluyordu; hattâ ticarî ve iktisadî menfaatlerini her şeyin üstünde tutan Venedikliler, 1453 senesinde Türk tehlikesine karşı cumhuriyetle birlikte hareketi tavsiye eden Papa V. Nikola'nın beyannamesine ehemmiyet vermemişlerdi.

Bu suretle V. Alfons 1458'de ölümüne kadar, Türklere karşı evvelâ Akdeniz ve Balkanlar'da hâkim olmak siyasetini ve buna muvaffak olamayınca Arnavutluk'a girmiş olan Türklerin Adriyatik kıyılarına inmekten uzak tutma emelini takip eylemişti.

Fatih Sultan Mehmed'in siyaseti

Filhakika Osmanlı'lar, Arnavutluk ve *Mora*'yı işgalden ve *İyoniyen* adalarını aldıktan sonra *İtalya*'ya atlamak tasavvurunda bulunmuşlardı. Bundan dolayı V. Alfons'a halef olan oğlu Ferdinand, babası gibi hayalî bir politika takip etmemekle beraber tehlikeyi takdir ederek Türklerin bu kadar sokulmalarını önlemek istiyordu; nitekim Osmanlıların *Ağrıboz* adasını zaptetmeleri üzerine Fatih Sultan Mehmed'le dostluk siyaseti takip etmekte olan Napoli kıralı tehlikenin ilerlediğini takdir ederek tertip edilen Deniz Haçlı Seferine iltihak ile Osmanlılara karşı fîlen tecavüze geçmişti (1470).

Osmanlı devleti, aleyhine tertip edilen bu tehlikeli vaziyetleri büyük bir azim ve kiyasetle önlemeğe muvaffak olup 1479'da Venediklilerle sulhü imzaladıktan sonra bunun müttefiki olan Rodos şövalyeleri Napoli kırallığına karşı harekete geçmiştir.

Netice itibariyle, Türkleri Adriyatik sahiliyle İyoniyen denizine kadar getirmemek için yapılan faaliyet fayda vermemiş ve buralara kadar gelen Türkler plânları mûcibince karşı sahile geçmeği pek tabiî bulmuşlar ve bu tasavvurlarını fîle çıkarmak istemişlerdir.

Bunun için Osmanlı hükümeti Güney-İtalya'ya bir adım daha yaklaşmak için Yunan denizi adalarından olan *Zanta*, *Kefalonya* ve *Ayamavra* (Santa Marya)'yı elde etmek istedi; bu adalar Türklerin elindeki Epir sahillerine yakın olduklarından adaların beyi olan Leonardo muahede mûcibince *Yanya* sancakbeyleri vasıtasiyle Osmanlılara her sene muayyen bir vergi verdiği gibi her yeni tâyin edilen Yanya sancakbeyine de beşyüz duka yol parası veriyordu.

Bu adaların prensi Leonardo, Sırp despotu Lazar'ın damadı olup zevcesinin ölümünden sonra Napoli kıralı Ferdinand'ın akrabasından birisiyle evlenmişti. Bu son evlenme Osmanlıların Napoli kırallığına karşı yapacakları hareket için bir mânia gibi görülmüş ve zaten vergi verdiği Osmanlılara karşı Venediklilerle müttefikan hareket etmiş olması Leonardo'nun hakkından gelmek için kendisi Osmanlı-Venedik sulh andlaşmasına idhal edilmemişti.

Osmanlı hükümeti, Leonardo'nun kendisinin muvafakatini almadan Napoli kıralının akrabasından birisiyle evlenmesini ileri sürerek Güney-İtalya istilâsına mukaddime olmak üzere İyoniyen adalarının zaptına karar verdi; bu sırada Venediklilerle Napoli kırallığı arasında muhasama da vardı ve istilâ plânı tam zamanında tatbik edilmişti [1].

İtalya seferi

Yukarıda gösterdiğimiz sebepler dolayısiyle Venedikle aktedilen sulh muahedesini mütaakıp 1479 senesinde İtalya seferine Gedik Ahmed Paşa memur edildi [2]. Ahmed Paşa, donanma ile hareket ederek *Zanta*, *Kefalonya*,

[1] *Hammer tarihi* (*C. III., s. 191*) Venediklilerin teşvikiye İtalya seferinin açıldığını yazar. Frances (Bon tab'ı, s. 94) Fâtih'in *Rodos* seferinde İtalyanların şövalyelere yardımlarından dolayı İtalya seferini açtığını beyan eder.

[2] Gedik Ahmed Paşa, Fâtih'in teklif ettiği Arnavutluk seferine gitmek istemediğinden dolayı 1477 senesinde vezir-i âzamlıktan azlolunarak *Rumeli Hisarı*'na hapsedilmiş ve pâdişah bizzat sefere çıkmıştı. Fatih bu *İşkodra*

Ayamavra adalarını almış ise de Leonardo elde edilemiyerek *Napoli*'ye kaçmış ve kıral tarafından himaye edilmişti; bundan sonra Güney-İtalya'nın istilâsı için hazırlanan plânın tatbikine geçilmiş ve bu münasebetle Arnavutluk sahilinde *Avlonya* beyliği de Gedik Ahmed Paşa'ya verilerek orayı üs yapacak olan Osmanlı donanmasının ertesi sene Doğu-İtalya sahillerine geçmesi takarrür etmiştir.

İşte bu plân mûcibince 1480 senesi Temmuzunda *Polya* sahillerinde görünen Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki donanma 25 Temmuzda *Otranto* limanına demir atmış ve karaya asker çıkararak *Otranto* (Taranto)'yu muhasara etmiştir.

Napoli kıralı Ferdinand burayı kurtarmak için *Kalabriya* dukası olan oğlu Alfons kumandasiyle asker gönderdiyse de bir işe muvaffak olamıyarak çekilmiş ve hücum neticesinde şehir Türklerin eline geçmiştir (3 Cemaziyelâhır 885 = 11 Ağustos 1480). Gedik Ahmed Paşa bundan sonra *Otranto* etrafındaki diğer kaleleri de alıp içerisine asker, erzak ve mühimmat koymuştur. Burası elde edilip üs olduktan sonra İtalya fütuhatını devam ettirmek istiyen Ahmed Paşa taze kuvvetle gelmek arzusunda idi; fakat bu sırada 3 Mayıs 1481 'de Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve yerine hükümdar olan II. Bayezid'in daveti üzerine Ahmed Paşa geri döndü ve yeniden kuvvet sevkedilmediğinden dolayı İtalya istilâsı da durdu.

Gedik Ahmed Paşa, İtalya'dan ayrılırken yerine Hayreddin Paşa isminde birini vekil bırakarak *Otranto* kalesini tahkim ile içine sekiz bin asker ve bir buçuk senelik erzak ve harp levazımı koyduktan sonra oradan ayrıldı; beraberinde pâdişaha takdim edilmek üzere bir haylı hediye vardı.

seferinde inişte yaya yürüyerek yorulmuş (dizleri ağrılıklı idi) ve "Bir işgüzar vezirim yok ki bu hizmeti yapıp bize zahmet çektirmiye idi" demiş. O tarihte mîr-i âlem bulunan Hersek-zâde Ahmed Bey (Paşa) o vezirin Gedik Ahmed Paşa olacağını söylemesi üzerine Ahmed Paşa'yı mahbesten çıkarmıştır. Rahmetli Prof. Mükrimin Halil Yınanç *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığına göre mahbesten çıkan Ahmed Paşa donanma kumandanlığına tâyin olunup Yunan denizindeki adaları zaptına gönderilmiştir. Osmanlı tarihleri ise Gedik Ahmed Paşa'ya hapisten çıktıktan sonra evvelâ Selânik sancağının verilip sonradan Avlonya sancağına tâyin edildiğini beyan ederler *(Tacü't-tevarih*, c. I., *s. 566* ve *Âli tarihi*, *s. 95)*.

Napoli kıralının Otranto'yu geri alması

Otranto'nun zaptından sonra Napoli kıralı Ferdinand damadı olan Macar kıralına haber gönderip yardım istemişti; Matyas Korven tecrübe sahibi iki kumandanla iki bin seçme suvari gönderdi; bunlar bazı muvaffakiyetler elde ettiler. *Otranto*'daki muhafız Türk kuvvetlerine yardım gönderilemediğinden dolayı *Kalabriya* dukası kırk parça Napoli ve Aragon gemisi ile gelerek elde edilen yerleri geri aldılar. Nihayet onüç ay Türklerin elinde bulunan *Otranto* 10 Eylül 1481 'de düştü ve diğer kalelerde olduğu gibi bütün muhafızları öldürüldü. İtalya fütuhatının akim kalmasında Cem hâdisesinin de tesiri vardır [1].

Rodos Seferi

Rodos Şövalyeleri

Anadolu yarımadasının güney-batısında bulunup Anadolu, Balkanlar, Suriye ve Mısır yolu üzerinde olan Rodos adası Sen Jan Şövalyeleri tarafından idare edilmekte idi. Bunlar, Haçlı seferleri esnasında *Kudüs*'ü İslâmların elinden almak için gelen şövalyelerden olup Kudüs'ten çıkarıldıktan sonra evvelâ *Akkâ*'ya ve oranın da İslâmların ellerine geçmesi üzerine 1292'de *Kıbrıs*'a gelmişlerdi; fakat Kıbrıs kıralı bu şövalyelerin adaya yerleşmesini kendisi için tehlikeli gördüğünden iskânlarına müsaade etmedi. Bunu mütaakıp şövalyeler Bizans imparatorluğuna ait *Rodos*'a gelip burasını pek beğendiklerinden satın almak üzere Fransa kıralı Güzel Filip ile Papa V. Kleman'ın tasvipleri üzerine her sene imparatora üçyüz şövalyeden mürekkep yardımcı asker vermek şartiyle adanın kendilerine terkini Bizans İmparatoru II. Andronik'ten istemişler ise de teklifleri kabul edilmemişti; bunun üzerine Papanın teşvikiyle toplanan bir Haçlı kuvveti *Brendizi* limanından gemilere binerek 1306'da Rodos'a gelip adayı işgal ile şövalyeleri yerleştirmişlerdi. Şövalyeler pek az bir zaman içinde *İstanköy*, *Kalimnos*, *Leryos*, *Sömbeki* ve o mıntakadaki diğer adaları ele geçirmişlerdir. Şövalyeler bundan sonra daha kuzeye doğru çıkarak *İzmir* civarında

[1] Bayezid Napoli ve Sicilya Kralı Ferdinand'a elçi göndererek *Otranto*'da ellerine geçen harp levazımını ve esirleri istemiş bundan telâşa düşen kıral kendi eline geçen top ve sair levazımı ve esirleri geri vereceğini bildirmiş ve bu hususta Gedik Ahmed Paşa'nın tavassutunu rica ile bir de muahede akdetmiştir (Topkapı Sarayı Arşivi, no. 3972 ve Belleten s.

bir kaleyi de almışlardı; hattâ Çelebi Sultan Mehmed *İzmir*'i Aydın oğlu Cüneyd Bey'in elinden aldığı zaman bu şehir yakınında, şövalyelere ait bir kaleyi de işgal etmiş ve buna mukabil bunlara güneyde *İstanköy* adası karşısındaki *Halikarnas* yani *Bodrum*'u vermişti[1]. Rodos Şövalyeleri kumandanına *Grandmaitre* deniliyordu.

Rodos şövalyeleri gerek Bizanslıların ve gerek adaya sahip olmak isteyen Menteşe beyliği Türklerinin ve Memlûk sultanlarının hücum ve muhasaralarına rağmen[2] adayı ellerinde tutabilmişlerdi. 1344'de Aydın oğlu Umur Bey donanmasının Frenkler tarafından yakıldığı zaman bunlar arasında Rodos şövalyelerinin gemileri de vardı.

Osmanlı devleti denizde de gelişmeğe başlayınca Anadolunun batısındaki birçok adaların ya doğrudan doğruya ilhakı ve yahut vergiye bağlanmaları üzerine sahile yakın ve yol üzerinde bulunan bu adanın da alınması zaruri idi; şövalyeler bilhassa korsan gemilerine müzahir oldukları gibi kendi gemileriyle de hem korsanlık ediyorlar ve hem de Osmanlılar aleyhine olan her mücadeleye iştirâk eyliyorlardı.

Akdeniz adaları ve Papa'nın faaliyeti başlıklı kısımda görüldüğü üzere Rodos şövalyelerinin diğer adalar gibi vergiyi kabul etmemeleri üzerine[3] birincisi İstanbul fethinden sonra yani 1455

[1] Jona, *Kıbrıs, Kudüs, Ermenistan ve Mısır devletlerinin tarihi* isimli eserinde şövalyelerin, altı kadırga ile Karya sahilinde Türklere ait bir kaleyi zapt ile *Sen Piyer* adını verdiklerini kayıt ile bunun takribî olarak 1401'de olduğunu beyan ediyor (S. *912*). Bu kayda göre Çelebi Mehmed sonradan burayı almış oluyor. Prof. B. Avram Galanti Bodrumlu, *Bodrum tarihi* adındaki eserinde *Halikarnas*, Sen Jan şövalyelerine verildikten sonra onların burada yaptıkları kaleye *Sen Petrom* yani *Sen Piyer* adını verdiklerini yazmaktadır. Filhakika *Petrom* ismi sonradan tahrif edilerek *Bodrum* olmuş ve *Halikarnas* adı tarihe kalmıştır.

[2] Memlûkler *Rodos*'u almak için en son olarak 848 H. (1444 M.) senesinde İnalü'l-Ecrud kumandasında buraya donanma ve asker gönderip şehri muhasara ettilerse de alamayıp geri dönmüşlerdir (Sehavî, *Et-Tibrü'l-mesbûk*, التبر المسبوك *Ayasofya kütüphanesi nushası, No. 3113).*

[3] İstanbul fethinden sonra Şövalyelerin üstad-ı âzamı Osmanlılara bir sefaret heyeti yollayarak Rodosluların Anadolu sahil ve iskelelerinde ve Osmanlıların da Rodos ile Şövalyelere ait diğer adalarda ticaret yapmalarını teklif ettiyse de Osmanlılar, ticarî anlaşmanın evvelâ Rodos'un kendilerine vergi vermesiyle kabil olacağı cevabını vermişler ve bu suretle müracaat akim kalmıştır.

de ikincisi Ağrıboz seferi esnasında yani 1467'de olmak üzere adaya iki sefer yapılmış ise de bir netice vermemişti.

İşte gerek askerî ve gerekse ticarî bakımından önemi olan *Rodos*'ta şövalye adiyle bir korsan sınıfının bulunarak bunların Türkiye, Mısır, Suriye arasında gidip gelen tüccar mallarını yağma ve gemilerini zapt ve halkını esir etmeleri ticarete de mühim sekte verdiğinden Venediklilerle sulh aktedildikten sonra serbest kalan Osmanlı hükümeti 1479'da hem İtalya ve hem de Rodos seferini tertip etmiştir.

Rodos muhasarası

Osmanlı hükümeti bir taraftan İtalya üzerine Gedik Ahmed Paşa'yı sevkederken aynı zamanda bazı mühtedilerin *Rodos* zaptının kolay olduğu hakkında verdikleri izahat üzerine[1] keşif vazifesi görmek üzere ibtida Mesih Paşa kumandasiyle *Rodos*'a yüz kadar gemi gönderilmişti. Bu donanma *Fenike* limanına gelerek orada birikmiş olan askeri aldıktan sonra adanın *Sen Etyen* tarafına çıkarmış ve bazı keşifler yaptıktan sonra 1479 senesi Aralık ayında çekilmişti.

Mesih Paşa vaziyeti tesbit ettikten sonra elindeki kuvvetlerle adanın alınamıyacağını anlayıp *Marmaris* limanına çekilmiş ve bu hafif donanma ile kışı orada geçirip *Gelibolu*'dan gelecek büyük donanmanın gelmesini beklemiştir. Filhakika 1480 senesi ilkbaharında altmışı kadırga ve diğer muhtelif sınıf gemiden mürekkep olmak üzere yüz altmış gemiden müteşekkil büyük donanma gelmiş ve Mayıs sonlarına doğru bütün donanma Rodos limanı önüne demirleyip[2] şehrin batı sahilindeki *Triyanda* tarafındaki

[1] *Hammer tarihi*, bu üç dönmeden birinin Rodos'un Rum asilzâdelerinden Antuvan Meligalo, ikincisinin *Ağrıbozlu* Dimitriyos Sofyan, üçüncüsünün Usta Jorj adında topçu bir Alman olduklarını ve bu üçüncünün adanın zaptı hakkında verdikleri plânlardan Jorj'un plânının kabul edilip adanın muhasarasında yine Jorj tarafından tatbik edildiğini beyan eder *(C. III., s. 205, 207)*. Jorj sonradan Rodos önünde Türk ordusundan kaçarak kalcye alındıysa da kendisinin casus olmasından şüphe edilerek öldürüldü.

[2] Rodos adasının merkezi olan *Rodos şehri*, adanın kuzey ucundaki burun üzerindedir; denize doğru uzanarak müntehalarında bir kavis gibi bükülüp birbirine yaklaşan iki dil, emniyetli ve geniş bir liman vücuda getirir. Limana giren gemilerin solunda kalan dil şehir istihkâmları dışında olduğundan üzerine

Etyen tepesi civarına asker çıkararak faaliyete geçmiştir. Bu çıkarma hareketini önlemek için şövalyelerin taarruzları püskürtülmüştür.

Rodos bu seferde de alınamadı

Mesih Paşa'nın evvelâ denizden ve sonra karaya çıkardığı askerle Rodos şehrine yaptığı müteaddit taarruzlar epi ilerledi, fakat müdafaa edenler dinî bir vecd ile çalışıyorlardı. 28 Temmuz 1480'de *Yahudi mahallesi* tarafından büyük bir taarruz başladı; bu taraftaki surlar tamamen tahrip edildi, gediklerden içeri giren Türk askeri surun üzerine çıkarak kumandan bayrağını dikmişler ve surun şehir tarafına dört merdiven uzatarak kaleye girmişlerdi; fakat Mesih Paşa'nın şehrin işgalinde yağmaya müsaade etmeyerek hazinelerin pâdişaha ait olduğunu ilân etmesi, askerin heyecanını kırdığından içeri girenlere arkadan yardım gitmemiş ve şövalyeler tekrar eski yerlerini almışlardır. Netice itibariyle Mesih Paşa'nın evvelâ yağmaya müsaade ettiği halde kalenin alınacağı sırada bundan vazgeçmesi muvaffakiyetsizliğe sebep olmuştu [1].

Rodos muhasarası üç ay sürmüş, muhasarayı kaldıran Mesih Paşa donanma ile beraber evvelâ *Fenike* limanına ve sonra aldığı emir üzerine *Halikarnas* (Bodrum) önüne gelerek yine şövalyelere ait Petroniyom yani Bodrum kalesini almak istediyse de ona da muvaffak olamıyarak *İstanbul*'a döndü; muvaffakiyetsizliği sebebiyle *İstanbul*'a girmesine müsaade olunmayarak donanma ile *Beşiktaş* önüne gelir gelmez vezirlikten azlolunup donanma ile *Gelibolu* sancakbeyliğine gönderildi [2].

* * *

Fatih Sultan Mehmed'in Rodos şövalyelerine açtığı harbin mesarifini ve Rodosluların zarar ve ziyanlarını yine Osmanlılar ödediler. Çünkü, Fatih'in ölümünden sonra Şehzâde Cem, Şövalyelere iltica ettiği zaman Sultan Bayezid, Cem Sul-

yel değirmenleri yapılmış ve nihayetinde de *Melekler kulesi* ile muhafaza altına alınmıştır. Diğer taraftaki dil üzerinde de değirmenler vardı.

[1] *Tacü't-tevarih*, c. I., *s. 574* ve *Âli tarihi (Kütüphânemizdeki birinci cilt, s. 97)* ve onlardan nakleu *Hammer tarihi (Atabey tercümesi)*, c. III., *s. 210.*

[2] Mesih Paşa, Rum kaynaklarına göre Paleolog imparator âilesine mensup olup II. Bayezid devrinde vezir-i âzam olmuştur.

tan'ın salıverilmemesi için Şövalyelere senede kırk bin, Cem Sultan'ın mesarifi olarak otuz beş bin ve Rodos muhasarası zamanındaki tahribata mukabil de on bin duka vermeği kabul eylemişti.

Osmanlı - Memlûk devletleri ihtilâfı ve II. Mehmed'in Asya seferi

Hicaz su yolları meselesi

Fatih Sultan Mehmed 1481 ilkbaharında (886 H.) Anadolu tarafına sefere çıktı; o devri yaşayan *Tarih-i Ebû'l-feth* müellifi Dursun Bey'in kaydına göre bu hareket Memlûk devleti üzerine idi[1].

Sultan II. Mehmed'in Hicaz güzergâhındaki su yollarının tamiri meselesiyle Dulkadır oğulları arasındaki beylik mücadelesinden ve bir de teşrifat meselesinden dolayı Memlûk sultaniyle araları açıktı. Fatih Sultan Mehmed, Hicaz'dan dönen ulemadan birinden, hacıların yollarda susuzluktan çok sıkıntı çektiklerini duymuş ve 863 H. (1459 M.)'de Memlûk sultanı Seyfeddin İnal'a bir nâme göndererek su yollarını tamir ile imkân nisbetinde yeni havuzlar yapmasına müsaade istemiş ve Seyfeddin İnal da bu müracaatı müdahale ve Mekke emîrini tahrik telâkki ile yapılan teklifi reddetmiş ve bu hâdise iki taraf arasında soğukluğu mûcib olmuştu.

Dulkadır oğulları meselesi

Bundan sonra iki taraf arasındaki asıl münaferet, Memlûklere tâbi olan Dulkadır hânedanı arasındaki beylik dâvasına akrabalık sebebiyle Osmanlıların müdahaleleri yüzünden olmuştur[2] 1465 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in kayınbiraderi olan Melik Arslan

[1] Dursun Bey, (گفتار در قصد کردن پادشاه اسلام استخلاص مصر و شام) başlığıyle yapılacak hareketin Memlûkler üzerine olduğunu kaydediyor *(S. 171)*. Müverrih Âlî de Pâdişahın Arap ve Acem fütuhatı niyetiyle sefere çıktığını yazıyor (*S. 99*). Fatih Sultan Mehmed, Üsküdar karargâhına geldiği zaman hasta idi. Vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa kendisini teselli için ".. İnşaallah Mısır'a sultan olursunuz, ol mülkü tercih edip anda kalursız, Rum'u şehzâdelerinize erzani buyurursuz..." demiş ve bu sözler pâdişah'ın hoşuna gitmişti (*Tarih-i Ebû'l-feth*, s. *172*); İbn-i Kemal, c. VII., s. 597.

[2] Çelebi Sultan Mehmed, Dulkadır oğlu Suli Bey'in küçük kıziyle evlenmiş ve Sultan II. Mehmed de Dulkadır oğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Mükrime Hanım'ı almıştı.

Bey, Dulkadır beyi idi; bunun emîrliğine kardeşi Şah Budak muhalefet ederek *Kahire*'de bulunduğu sırada (1465) Melik Arslan'ı öldürtmüş ve Memlûk sultanı tarafından Dulkadır beyliği kendisine verilmiştir.

Şehsuvar Bey

Şah Budak Maraş ve Elbistan'a geldiği zaman Türkmen beyleri bunun emîrliğini kabul etmiyerek Osmanlıların yanında bulunan diğer kardeşleri Şehsuvar Bey'i isteyip bunun kendilerine bey yapılmasını Fatih Sultan Mehmed'ten rica etmişlerdir[1]. Bunun üzerine Dulkadır oğulları işine müdahale eden Osmanlı hükümdarı bir menşurla Şehsuvar'ı Dulkadır beyi tâyin ederek bir miktar kuvvetle *Elbistan*'a göndermiş ve bu suretle Şehsuvar Osmanlılar tarafından Dulkadır beyi olmuş (871 H. = 1466 M.) ve Şah Budak da *Kahire*'ye kaçmıştır.

Şah Budak, Memlûklerin verdikleri kuvvetle *Maraş* ve *Elbistan*'a geldiyse de muvaffak olamadı ve Şehsuvar Bey, Memlûk kuvvetlerini müteaddit defalar mağlûp etti; bundan müteessir olan Memlûk Sultanı Kayıtbay, Fatih Sultan Mehmed'e nâme yollayıp Şehsuvar'a müzaheret etmemesini rica etti ve pâdişah da Şehsuvar'a, ileri gitmemesi için tebligatta bulundu ise de Şehsuvar Bey bunu dinlemedi ve Osmanlılar da kendisine yardımı kestiler[2].

Şehsuvar Bey 876 H. (1471 M.')de yaptığı *Antep* muharebesinde Memlûklere mağlûp olarak *Zamantı* kalesine kaçıp orada Memlûk kuvvetleri kumandanı Emîr Yeşbek Devadar tarafından muhasara edildi ve teslim olduğu takdirde yine Dulkadır

[1] Şehsuvar Bey 870 H. (1465M.)'de Osmanlılara iltica ederek aynı sen Rebiulevvel [Ekim] tarihli bir menşurla Artukâbad, Bozok vesair yerlerden babası Süleyman Bey'e aid yerler kendisine verilmiş ve kendisinin amcası Rüstem bey yerine emîr olması için Memlûk sultanına nâme yazıldığı bildirilmiştir (Fatih devrine âid münşeat, s., 41, 44.).

[2] Filhakika Şehsuvar Bey'i bozup *Anteb*'i aldıktan sonra Şeyh Alâüddin Hısnî'yi hem Sultan Mehmed'e ve hem de *Amasya* valisi Şehzâde Bayezid'e göndermişti. Bayezid buna birtakım hediyelerle mukabele etmiş ve Mısır askerinin *Zemendo*'ya (Zamanti) gelmesinden memnun olduğunu ve vaziyetten kendisinin sık sık haberdar edilmesini, zahire ve yiyecek lâzım olursa gönderileceğini bildirmişti (İbn-i Eca, *Tarih-i Yeşbek*, *Topkapı Sarayı*, Nr. *3057*, s. *72*, *92*).

emîrliğinde kalacağı yolunda yapılan vâde aldanarak teslim oldu ve *Kahire*'ye gönderilip orada asıldı (1471).

Şehsuvar'ın yerine Memlûkler ikinci defa Şah Budak'ı tâyin ettiler; fakat Osmanlılar da bunun diğer kardeşi Alâüddevle Bozkurt'u tâyin edip bir miktar kuvvetle gönderdiler. Alâüddevle maiyyetindeki Türkmen beylerinin hiyanetleriyle evvelâ mağlûp olduysa da ikinci defaki yardım üzerine Dulkadır beyliğini elde etti (884 H. = 1479 M.)[1].

Bundan başka sefir kabulü esnasında ve nâme yazılışında teşrifata aykırı hareketler gibi ikinci derecede gelen bazı ihtilâflar da iki taraf arasını iyice gerginleştirerek[2] harbe sebep olacak raddeye varmıştı.

Fatih Sultan Mehmed'in hareketi

İşte hulâsa edilen yukarıki sebepler dolayısiyle gerginleşen münasebet harbe müncer olacak dereceye gelmişti; bunun için Osmanlı pâdişahı rahatsız bulunmasına rağmen[3] 27 Safer 886'da Kapıkulu askerleriyle Üsküdar'a geçti; Karaman valisi Şehzâde Cem, bir miktar kuvvetle *Suriye* hududuna yollandı. Pâdişah *Üsküdar*'a geçtiği zaman hasta idi; *Üsküdar* karargâhında birkaç gün oturdu ve sonra araba ile hareket ederek Rebiulevvelin dördüncü perşenbe günü *Gebze*'ye yakın *Tekirçayırı* veya *Hünkârçayırı* denilen ordugâha indi; hastalığı arttı[4] ve orada iken 886 Rebiulevvel'inin dör-

[1] Âşık Paşa-zâde, İstanbul fethini mütaakıp tebrik için Mısır'dan elçi gelmemesini ve bundan dolayı Osmanlı hükümdarının da gerek Hoşkadem'in ve gerek Kaytbay'ın cülûslarını tebrik etmediğini, pâdişahların Memlûk sultanlarına gönderdikleri nâmelerde "*Sultan-ı haremeyn babam*" tâbirinin yerine Fatih'in *Hâdim-i haremeyn Mısır sultanı kardeşim*" diye hitap ettiğini yazar ve bundan başka Fâtih Sultan Mehmed'e su-i kasd için Mısır'dan gönderilen fedainin yakalanarak öldürülmeyip yine Mısır'a iade edildiğini beyan eder *(S. 209, 213)*; İbn Kemal, c. VII., s. 598, 599.

[2] Osmanlıların yardımlariyle Alâüddevle Bey'in Şah Budak'a galebe çalarak Dulkadır beyliğini işgal ile Maraş'a giderek halkın kendisine ıttılâ ettiklerine dair Amasya valisi Bayezid'in divana mektubu, sene 884 H. (1479 M.) (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 6517).

[3] Behiştî ve *Tacü't-tevarih*.

[4] "Amma dest-i takdir pençe-i tedbirin bozmuş ve ayak zahmetiyle huzurun uçurmuştu; ol sebebden uzak yere azm idemezdi, nikris zahmeti... merhuma müstevli olmuştu.. (İbn Kemal, c. VII., s. 619).

düncü perşembe günü ikindi ile akşam arasında (4 Mayıs 1481) elli bir yaşında vefat etti[1].

Ölümü belli edilmiyerek hamam yapmak üzere *İstanbul*'a geçtiği söylenip askerin yerinde kalması emrolundu ise de birkaç gün sonra kayıklarla İstanbul tarafına geçen yeniçeriler vefat hâdisesini öğrenip bazı edebsizliklerde bulundular. Fatih'in ölümü ancak onbir gün askerden saklanabilmiştir[2]. Fatih'in ölümünün saklanması ve heyecanlı durum nedeniyle cesedin ihmal edilerek kokduğu ve İstanbul muhafızı İshak Paşa'nın emriyle üzerine mum yakılarak cesedin tahnit edildiğine dair mühim bir vesika görülmektedir[3].

Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti

1451'de yirmi bir yaşında üçüncü defa Osmanlı hükümdarı olan Sultan II. Mehmed İstanbul'u fethedip bin yüz yıllık Şarkî Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak bihakkin *Fatih* unvanını aldığı gibi yüksek kabiliyet ve dehasiyle dost ve düşmana kudretini teslim ettirmiş büyük bir devlet reisi idi.

Fatih Sultan Mehmed 886 H. (1481 M.) tarihine kadar otuz sene pâdişahlık etmiş bizzat yirmibeş seferde bulunmuştur. Yıl oldu ki sefere gitti, sefer oldu ki iki üç seferi bir yılda yaptı. Mevcud Osmanlı mülküne onsekiz iklim kattı. Anadolu'da da bir hıristiyan devleti bırakmadı. *Bosna* da dahil olmak üzere Balkanları tamamen ele geçirdi[4]. Yirmi üç yaşında *İstanbul* fatihi olan Sultan Mehmed azim ve irade sahibi, temkinli ve verdiği kararı mutlak surette tatbik eden bir şahsiyetti. Devlet idaresinde sertti.

[1] Âşık Paşa-zâde'ye göre ayağından ızdırabı vardır, yapılan ilâç tesir etmiyordu. Nihayet bir konsültasyon yapılarak ayağından kan alınmış ise de ıztırabı artmış ve sonra şerbet verilip ağzından kan gelmiş ve ondan mütessiren vefat etmiştir (S. 219). Fatih'in ölümünün zehirlenmek suretiyle olduğu rivayeti vardır. Hekim Lari-i acemî tıbdaki meharetinden dolayı hassa tabibi olmuştu. Güya vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa'nın teşvikıyle Fatihi zehirlettirmişti. Şekayık müellifi bu rivayeti Eyyub'ta oturan Amasyalı İbrahim'den duyduğunu kaydediyor *(Şekayık tercümesi, s.* 239*)*. Mühtedi Yakup da Fatih'in baştabibi olup Karamanî Mehmed Paşa bunun pâdişah'a tekarrübüne hased etmiş ve bu yüzden pâdişah'a kızmış bu sırada pâdişah hastalanmış ve Molla Yakup usul üzere tedavisine başlamış, fakat Mehmed Paşa tedaviye hekim Larî'yi sevk ederek hekim Yakub'un tedavisini bozdurmuş, pâdişahın zâfı artmış, bunun üzerine tekrar Yakub'un tedavisine lüzum görülmüş. Hekim Yakup pâdişah'ın zâfının arttığını görerek hekim Larî'nin tedavisinin isabetli olduğunu söylemiş ve bu suretle pâdişah vefat etmiş imiş *(Şekayık Tercümesi*, s. 237*)*.

[2] Feridun Bey münşeatı, c. I., s. 16.

[3] Belleten sayı 134 s. 231.

[4] İbn Kemal, c. VII., s. 612.

hissiyatını gizlemeyi bilir, yapacağı seferleri tatbik sahasına koyuncaya kadar gizli tutar ve sonra maksadını birden bire meydana kordu; bu yüzden düşmanlarını şaşırtarak bir senede birkaç fütuhata birden nail olurdu. Harpte cesurdu; îcabında ve bir tehlike vukuunda mağlûbiyeti önlemek için ileri atılır, askeri teşci ederdi. Yerinde soğuk kanlılığını ve itidalini muhafaza etmesini bilirdi.

Kendisi bilgili, birkaç lisana vâkıf ve aynı zamanda şâirdi. Serbest fikirli olup taassubu yoktu; âlimleri davet ederek ilmî mübahaseler yaptırırdı. Bazan müşkül mevzular vermek suretiyle âlimlere risaleler yazdırır ve bunları tetkik ederdi; Farsçadan ve Rumcadan Arapçaya tercüme edilmiş felsefî eserleri okur ve yanına celbettiği âlimler ile müdavele-i efkâr ederdi. Batlamyos haritasını 1466 senesinde Filozof İvrokios'a yeniden tercüme ettirip haritadaki isimleri Arap harfleriyle yazdırmıştır[1]. İlmî meselelerde herhangi din ve mezhebe mensup olursa olsun âlimleri himaye ile onlara eserler yazdırmıştır; hattâ Trabzon İmparatoru David'in maiyyetinde bulunan ve sadr-ı âzam Mahmud Paşa'nın akrabasından olduğu rivayet edilen âlim, fazıl ve filozof Yorgi Ameruk'yi kendisine müsahip yapıp sık sık huzuruna celb ile mütalâalarından istifade eder ve kendisiyle mubahaselerde bulunurdu.[2] Her nerede yüksek bir âlim duyarsa onu İstanbul'a getirmek için her fedakârlığı yapardı. Meşhur heyet-şinas Ali Kuşçu, bunun zamanında *İstanbul*'a geldiği gibi Molla Cami'yi de davet etmişti[3]. Meşhur ressam küçük Bellini de davetle *İstanbul*'a gelerek Fatih'in resmini yapmış ve büyük bir himaye görmüştü.

Fatih Sultan Mehmed *İstanbul*'u şenlendirmek için gerek Anadolu'daki Türklerden ve gerek zaptettiği yerlerdeki Hıristiyanlardan bir haylı aileyi buraya naklettirdiği gibi *İstanbul*'u kültürel ve sosyal müesseselerle de süslemiş ve camiinin yanına zamanının hukuk ve ilâhiyat fakültelerinden olan meşhur *Sahn-ı Seman* medreseleriyle buna mahrec olan *Tetimme* medreselerini yaptırmıştır.

[1] Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sânî, s. 182.*

[2] Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî, s. 156.*

[3] *Şakayik tercümesi* (Mecdî).

Fatih Sultan Mehmed, ecdadı zamanındanberi mevcut olan kanunları *Kanunnâme-i Âl-i Osman* ismi altında tedvin ettirdiği gibi kendisinin koyduğu kanunları da buna ilâve etmiştir.

Fatih devrinde Karamanî Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar herhangi bir vakfın memur ve hademeleri vakıf mütevellilerinin keyif ve arzusuna göre tâyin ve azl edilirlerken bunun zamanından itibaren bunların tâyin ve azillerinin divanın kararı ve pâdişahın beratının verilmesiyle yapılması usulü kanun olmuştur[1]. Bundan başka 883 H. (1478 M.) tarihine kadar tımar ve zeamet sahiplerinin isimleri bir sicille kaydolunarak dirlik verilirken karışıklığı mûcib olan bu tarz bundan sonra kaldırılarak tımar ve zeamet sahiplerine kendi isimleriyle köy isimlerini ve senelik varidatlarını gösterir suretleri tapuda kayıtlı beratları verilmek suretiyle pek mühim olan bu işi sağlam bir kaideye bağlatmıştır[2]. Bir de yine Karamanî Mehmed Paşa zamanında *emîrî arazi*'den olan yani devlet hazinesine ait bulunan bir haylı yer, vakıf ve mülk olarak bir emr-i hayır için veya hizmete mukabil mülk olarak verilmiş olduğundan dolayı bu hal hem tımarlı sipahi adedini ve hem de hazine gelirini azaltmış olduğundan Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında ve Karamanî Mehmed Paşa'nın vezir-i âzam bulunduğu tarihlerde bu vakıf ve mülk yerlerden mühim bir kısmı hazineye alınmıştır[3].

Osmanlı devleti bunun zamanında saltanat usûlünü kabul etmiş, divana riyaset etme usulü vezir-i âzama verilip Arz odası yapılmış; o tarihe kadar pâdişahlar vezirleriyle yemek yedikleri halde Fatih bunu da kaldırmıştır.

Zamanının olayları iyice tetkik edildiği zaman Sultan Mehmed'in tab'an mutaazzım, az vefakâr, çabuk usanıcı ve gaddarlığa mâil olduğu görülür. Âli, Hızır bey oğlu Sinan Paşa'-

[1] *Tacü't-tevarih*, c. I., *s. 556 ve Hammer tarihi*, c. III., *s. 151.*

[2] *Tacü't-tevarih*, c. I., *s. 562 ve Hammer tarihi*, c. III,. *s. 156.*

[3] Bu hususta o tarihe ait gördüğüm tapu defterlerinde bazı kayıtlar bulunduğu gibi Âşık Paşa-zâde, Karamânî Mehmed Paşa'yı zikrederken bilmünasebe bundan bahsetmektedir (*S. 192*).

nın tercüme-i hali zeylinde Fatih'in mütelevvin olduğunu söylüyor [1].

Fatih Sultan Mehmed'in yaş sırasiyle Bayezid, Mustafa ve Cem adlarında üç oğlu olmuştu. İkinci oğlu Mustafa 879 Şaban (1474 Aralıkta)'da vefat ederek Karaman'a Kastamonu Sancak beyi Cem tâyin edilmişti.

[1] Âli (Basılmamış beşinci cild), s. 115.

Onuncu Bölüm

İstanbul'un fethini mütaakip Bizansta'ki eserlerin İtalya'ya gittiği ve Bizans kültür hayatının orada tetkik edildiği hakkındaki isnadın nekadar yersiz olduğu ve Bizans ilim hayatının İstanbul fethinden evvel ne elîm durumda olduğu hakkında rahmetli Dr. Adnan Adıvar'ın (İstanbul fethi sırasında kültür vaziyeti) isimli tetkikine bakılmalıdır[1].

Fâtih'in ilme karşı alâkası

Fâtih zamanına kadar Osmanlılarda fıkıh, kelâm, mantık, meânî ve buna müteallik ilimler eski islâmî medreselerde olduğu gibi okutulmuş, fakat müsbet ilimlere karşı pek alâka görülmemiştir.

Fâtih'in cülûsundan îtibaren felsefî ve ilmî düşünceler –bu hükümdarın alâkası ile– başgöstermiş olduğu görülmektedir. Fâtih herhangi din ve mezhebte olursa olsun ilim adamlarını himayede büyük alâka ve kadirşinaslık göstermiştir.

Bizans müverrihleri bilhassa Kritovulos Fâtih'in Arapça ve Farsçadan başka, İbranice, Keldanice, Yunanca, İslâvca ve Lâtince bildiğini yazmakta iseler de bunun biraz mübalâgalı olduğu ihtimal dahilindedir. Fâtih'in Arapça ve Farsça bildiği malûm olup diğer dillerde belki biraz konuşma lisanını bilecek veya anlayacak kadar Rum vekayinâmelerini tetkik yollu Rumca ve Lâtince bildiği tahmin edilebilirse de diğerleri hakkında haklı olarak şüphe edilir.

Edward Gibbon, Plutarque'ın meşhur adamların hayatı isimli eseri, Fatih'in emriyle Yunancadan Türkçeye çevrilmiştir. Fâtih'in sarayında biri Lâtince diğeri Yunanca bilen iki kâtip bulunuyor ve bunlar Pâdişaha eski çağlar tarihini öğretiyorlardı. Nitekim Plutarque'dan istifade etmesi Kritovulos'un Fâtih'in, İskender ve Pompeyüs'un ve Jül Sezar'ın hayatlariyle

[1] İstanbul fethi sırasında kültür vaziyeti, İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 3.

alâkadar olduğunu zikretmesiyle anlaşılıyor (Kritovulos tercümesi, s. 16)

Pâdişahın emriyle tercüme edildiği rivayet edilen İtalyalı Giovanni Mario Angiolello'nun Uzun Hasan'ın hayat ve mukadderatına dair eseri varmış, fakat görülmemiştir. Bu, Giovanni Mario Angiolello, Fâtih'in oğlu Şehzâde Mustafa ile beraber Uzun Hasan muharebesinde bulunarak yukarıda adı geçen eseri yazmıştır. Bu zat hem Türkçe ve hem İtalyanca olarak Fâtih'in hayatına dair diğer bir eserde yazmış imiş.

Angiolello sarayda meşhur ressam Gentile Bellini'ye tesadüf etmiştir. Bellini 1479-1480'de *İstanbul*'a gelerek sarayda yaşamış, Fâtih'in resmiyle diğer bazı resimler yapmıştır. Fâtih'in resmi Londra'da Nasyonal Gallery'de bulunmaktadır.

Yine Fâtih, *Varona*'lı ressam Madalyoncu Matteo D'Patsi'yi Venedik cumhuriyetinden istemiş o da hemen İstanbul'a gönderilmiş ise de eseri henüz ele geçmemiştir.

Yine Fâtih'in emriyle Batlemyus'un coğrafyası da tercüme edilmiş olup aslı Ayasofya kütüphanesindedir. Yirmi beş sene evvel Berlin Üniversitesi Profesörlerinden Adolf Deismann'ın *İstanbul*'da Topkapı Sarayında Fâtih kitapları denilen kitap koleksiyonunda yaptığı tetkikat ile gayri islâmî eserlerin mevcudunun 585'i bulduğu kaydedilmiştir. Bu mevcuttan başka 1685 senesinde 185 kadar yunanca yazma eser, saray kütüphanesinden satılmıştır. Deismann'ın bahsettiği yazmaların XI. ve XV. asırlara ait olup Fâtih zamanında elde edilerek kütüphanesine konulmuştur. Bu yazmaların bazıları fizik ve riyaziyeye dair olup diğerleri kitab-ı mukaddes ve tefsirleridir. Bu yazmaların içinde birisi de Kritovulos'un Fâtih'in hayatına dair olan ve Karolidi Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen tarihtir. Fâtih'in gayri islâmî eserleri havi olan kütüphanesindeki eserler arasında mühimmi Batlemyus'un (Claudius Ptolomaios)'un meşhur eseridir. Bu eser heyet ve coğrafyaya aittir. Fâtih 869 H. (1465 M.) senesinde ulemayı sarayına toplayarak Batlemyus'un bu eserini Trabzonlu Gorgios Amirokis ile birlikte tetkik etmiş ve Arapçaya tercümesini Amirokis'e emretmiştir. Bu tercümede oğlu kendisine yardım etmiştir. Amirokis, İstanbul fethinde esir düşmüş, ilmî kudreti sayesinde ilim adamlarını himaye eden Fâtih'in en yakın musahipleri arasında yer almıştır. Hıristiyanlığa

aid bilgisinden başka filozofide de yüksek âlimlerden olan bu zat Aristo silkine mensup idi. Riyaziyat ve edebiyatta mahirdi. İki oğlundan birisi müslüman olarak Mehmed adını almış ve Fâtih'in emriyle İncil'i Arapçaya tercüme etmiştir. Batlemyus coğrafyasının iki nüshası saray kütüphanesinde bulunmaktadır.

Batlemyos tercümesinin Arapçaya tercüme edilen iki nüshası Ayasofya kütüphanesinde (Nr. 2610 ve 2569) da bulunmaktadır; kütüphane kataloğunda (خريطة بريه فى الجغرافيه مع ترجمة كتاب بطلميوس بالعربى Harita-i berriyye fi'l-coğrafiye maa-tercüme-i kitab-ı Batlemyos bi'l-arabî) ve (Tercüme-i kitab-ı Batlemyos fî coğrafya) isimleri altındadır; evvelkisinde altmış bir harita vardır. Yine Fâtih kütüphanesinde Batlemyus coğrafyasının Jakobus Anglos tarafından yapılmış Lâtince aslına mutabık bir tercümesi de bulunmaktadır.

Fâtih'in Amirokis ile oğlundan başka sarayında arkeoloji meraklısı *Angona*'li Criacus isminde bir zatı da görüyoruz. Eski eserler meraklısı olan bu zat, bu merakla çok yer dolaşmış, *İstanbul*'a gelmiş ve 1452, 1454 'de bulunduğu sırada İstanbul fethini mütaakıp Fatih'in sarayında kâtip olarak görülmüştür.

Fâtih Sultan Mehmed, fevkattabia meseleleri, edyan, mezhep ve akideleri tetkike meraklı idi. Hurufîlerin akaidini tetkik eylediği hakkında *(Şakayık tercümesi, Fahreddin'nin tercümeihali, s.* 82*)* malûmat olduğu gibi tevhid hakkında Hoca-zâde ile Molla Zeyrek'i huzurunda mübahase ettirdi; bu mübahase yedi gün sürdü (Molla Husrev hakemdi), neticede Hoca-zâde galebe çaldı *(Şakayık tercümesi, s.* 142, 143*)*.

(Not : Hoca-zâde ile Tûsi arasında da (تهافت) tehafüte dair mübahase olmuştur. Bu mesele hakkında Sayın Dr. Mubahat Türker'in "Üç tehafüt bakımından felsefe ve din münasebeti" adlı 1956'da basılmış kıymetli eserine bakınız).

Fâtih İstanbul fethinden sonra hıristiyan akaidinin tetkikiyle meşgul olmuş ve bu hususta İstanbul patriği tâyin ettiği âlim Gennadios (o aralık patrikhane olan) Pammachrist (Fethiye camii) de mübahase ederek hıristiyanlık akaidine dair ondan tahrirî malûmat almıştır. Bu malûmat *Karaferye* kadısı Molla Ahmed tarafından Türkçeye çevrilmiştir (bunu tercüme eden zat Kadı Ahmed Birgili'dir. Gennadios, Bizans'ın son ve değerli

âlimi olup Lâtin kilisesi aleyhindeki polemikleriyle pek meşhurdu. Fâtih'in bunun mütalâasını beğendiği görülüyor. Fâtih'in bunu Lâtin kilisesine karşı Patrik yaparak lâtinlere karşı Rumları tarafına celb etmesi ve bu suretle iki kilise arasındaki anlaşma fikirlerini önlemek siyasetini takip ettiği de hatıra gelir.

Yine Fâtih'in hıristiyan akidesine dair Patrik Maksim Manuel ile de huzurunda bir mübahase yapılmış ve bu mübahasenin zaptını Pâdişah patrikten istemiştir. (Bk. G. Gillet L'histoire du régne Mohammed II, s. 142 153). Fâtih'in güya hıristiyanlık hakkındaki bu tetkikatı dolayısiyle Papa II. Pi (Pius) Fâtih'e uzun bir mektup yazarak hıristiyan dinini kabul ettiği takdirde bütün Şarkın ve Bizans'ın İmparatorluğu'na nasbedileceğini bildirmiştir. Mektupta vaftiz için birkaç damla suyun kâfi olduğu da kayıtlıdır.

(Osmanli Türklerinde İlim'den hulâsa, s. 26–29).

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN İMARI VE KALKINMASI İÇİN GÖÇMEN NAKLİ - İLMÎ, İÇTİMAÎ MÜESSESELER VE SARAYLAR İNŞASI

Fethi mütaakıp İstanbul'un durumu

Sultan II. Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra ilk cuma namazını camie çevirdiği *Ayasofya kilisesi*'nde kılmış ve Hıristiyanların bu muazzam mâbedini İslâm ibadethânesi olarak kullanmıştır.

İstanbul'un îmar ve iskânı için atılan ilk adım surların tamiriyle başlar. Fetih münasebetiyle şehir halkından hal ve vakti müsait olan bazı aileler *İstanbul*'dan ya kaçmış veya saklanmışlardı; ortalığa sükûnet geldikten sonra şehir halkı kendisini toparlayıp fethin üçüncü gününden îtibaren emniyet içinde yaşamağa ve şehirde bir hayat eseri görülmeğe başlamıştır.

Ortalık sükûnet bulup aradan bir müddet geçtikten sonra son imparator devrinde dahi münhal bulunmakta olan Rum patrikliğine Rumların isteği üzerine bu cemaatin ileri gelen ailelerinden ve ruhban sınıfından Gennadios intihap edilerek patrikliği pâdişah tarafından tasdik olunup kendisine imparatorlar zamanındaki dinî selâhiyeti verilmiştir. İstanbul Rumları da diğer Hıristiyan tebaa gibi *cizye* denilen bir baş vergisine (Şahsî vergi) bağlanmış ve senelerdenberi muhasara ve hicretler sebebiyle tenhalaşmış olan şehir ile yöresine muhtelif memleketlerden İslâm ve Hıristiyan göçmenleri nakil ve iskân edilmiş ve bu suretle Kostantiniyye şenlenerek bir müddet sonra devletin başkenti olmuştur.

Fetihden sonra az bir müddet *İstanbul*'da kalan Fatih Sultan Mehmed şehrin inzibat ve idaresine Süleyman Bey adında bir subaşı ile Hızır Bey isminde bir kadı tâyin ederek *Edirne*'ye dönmüş ve *İstanbul*'un iskân ve imarı işiyle meşgul olmuştur.

İstanbul'a göçmen nakli

İstanbul'a evvelâ Türk nüfusu yerleştirmek için Anadolu'ya hükümler yollanarak arzu eden muhtelif san'at erbabının nakilleri emrolunmuştur; fakat bu suretle nakil işinin herkesin arzusuna bırakılması müsbet

bir netice vermediğinden bunun üzerine arzuya bakılmıyarak zengin ve iş ehli olan her zümreden muhtelif şehir ve kasabalardaki Türklerin aileleriyle birlikte derhal *İstanbul*'a nakledilmeleri emredilerek bu sayede Anadolu'dan bir haylı sanatkâr başkente gönderilmiştir [1]. Bu şekilde yapılan nakil işinden başka bulundukları memleketin âsayişine halel vermek suretiyle devleti gaileye sokan bazı şehirler halkından bir kısmı da bu meyanda *İstanbul*'a tehcir edilmiştir. Osmanlıların Karaman oğullarına ait bazı yerleri aldıktan sonra *Konya* ile *Karaman* ve daha sonra İshak Paşa seferinde *Aksaray* şehir ve kasabalarındaki halktan bir kısmının nakli bu cümledendir; bu suretle Osmanlı hükümeti hem o şehirlerdeki kesafeti azaltıp muhalefet etmesi muhtemel bir zümreyi bertaraf etmiş ve hem de bu suretle *İstanbul*'a Türk nüfusu iskân eylemiştir. Bu *Karaman eyaleti* şehirlerinden başka İstanbul'a *Edirne*, *Bursa*, *Gelibolu* ve *Filibe*'den de Türkler nakledildiler. Fatih aynı zamanda işgal ettiği bazı yerler halkından olan Hıristiyanlardan bazılarını *Karaman*'da takip ettiği siyasetle İstanbul'a meselâ *Sırbistan*, *Mora*, *Bosna* ile *Eski-Yeni Foçalılar*'dan bir kısmını ve *Taşoz*, *Semadirek*, *Midilli* ve *Kefe* halkından bazılarını *İstanbul* şehriyle, şehir haricindeki mahallere nakil ve iskân ettirmişti [2]. Bu naklolunan Hıristiyan halkın yerlerine de Türkler gönderilerek oralara da bilmukabele Müslüman halk yerleştiriliyordu.

İstanbul, sur içindeki şehirlerin en büyüklerinden biri ve belki birincisi olduğundan kolay kolay kalabalıklaşmıyordu; bundan başka Türklerin buraya yerleşmelerine karşı Rumların teşvikiyle bazı mânialar da çıkarılmakta idi. Evvelâ türlü türlü vaidlerle *İstanbul*'a nakledilen Türklere verilmiş olan evlerin

[1] *Tacü't-tevarih*, *c. I.*, *s. 447*. Âşık Paşa-zâde de şöyle diyor : ".. Pâdişah İstanbul'u kim fethetti, subaşılığını kulu Süleyman Bey'e verdi ve cemi vilâyetine kullar gönderdi. Hatırı olanlar gelsin, evler, bağlar, bahçeler, mülkler verelim dediler. Her kim geldiyse verdiler, bu şehri mamur ettiler, Pâdişah yine emretti kim ganîden fakirden evler sürdüler ve her vilâyetin subaşılarına ve kadılarına adamlar gönderdiler : anlar dahi mübalâğa evler sürdüler ve bu gelen halka dahi evler verdiler; şehir kim mamur oldu.." *(S. 142)*.

[2] Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî ve Tarih-i Ebû'l-feth*, *s. 67* ve *Âşık Paşa-zâde tarihi* ve *Lütfi Paşa tarihi*, *s. 184* ve *Hammer tarihi*, *c. III.*, s. 18.

mukataaya rabtı emrolunmuştu; halbuki bunlara gelir gelmez ev ve dükkânları mülk olarak verilmiş olduğundan bu emirle mülkiyetleri kalkıyordu; bu karar şikâyeti mûcib oldu; hattâ bir çok san'at ve mesken sahipleri çoluk, çocuklarını bırakarak *İstanbul*'dan kaçtılar. Bunun üzerine eski vezirlerden Kula Şahin Paşa genç pâdişaha bu kararın mahzurlarını izah ile :

"Atan ve deden nice memleketler fethetti; hiç birine mukataa vaz'etmedi" diyerek yapılan yanlışlığı düzelttirdi ve bu suretle *İstanbul*'a gelen ve getirilen göçmenler mülk sahibi oldular ve tabiî olarak imar faaliyeti arttı. Aradan bir müddet geçtikten sonra vezir-i âzam Rum Mehmed Paşa zamanında iş yine bozuldu. Mehmed Paşa, Rum dönmesi olup *İstanbul*'a Türklerin iskânını istemeyen Rumların teşvikiyle mülk yerleri yine mukataaya bağlamağa teşebbüs etti ve muvaffak da oldu [1].

Fatih Sultan Mehmed, bu suretle Müslüman ve Hıristiyanlardan bir kısmını *İstanbul*'a göç ettirmekle kalmadı; fetihten sonra etraf şehir ve kasabalara çekilmiş olan ilim ve fikir adamlarını birbir arattırıp İstanbul'a getirterek bunları sur dahilinde iskân ettirdi. O sırada Cenevizlilerin elindeki *Amasra*'ya memurlar göndererek buradaki ilim ve fen adamlarını ve san'at sahiplerini ve tüccarları İstanbul'a naklettirdi.

Kültürel ve sosyal müesseseler

Bir taraftan İstanbul nüfusunu çoğaltmak, ticarî ve iktisadî faaliyeti arttırmak için çalışılırken diğer taraftan da yeni Türk eserleriyle şehrin kültürel ve sosyal sahada inkişafına gayret edilmekte idi; bunun için başta pâdişah ile vezirleri oldukları halde kudreti müsait olanlar tarafından *İstanbul*'un muhtelif semtlerinde cami, medrese imaret, han, hamam, hastahane bedesten vesaire gibi eserler vü-

[1] "... pâdişaha bir vezir geldi kim bir kâfirin oğluydu: pâdişaha gayet mukarrip oldu ve bu *İstanbul*'un eski kâfiri vezirinin eski dostları idi. Yanına girdiler kim 'Hey neylersin bu Türkler bu şehri mâmur etti, senin gayretin kanı? Atan yurdunu ve bizim yurdumuzu aldılar, gözümüze karşı tasarruf ederler; imdi sen hod pâdişahın mukarribisin cehd eyle kim bu imaretten halk vazgeçe. Yine evvelki gibi bu şehir bizim elimizde ola.' Vezir dahi bir gün pâdişâhın kalbine ilka etti, yine mukataa ettirdi... Sual: ol vezir kimdir? Cevap: Rum Mehmed Paşa'dır kim soura ani it gibi boğdurdu...." (*Âşık Paşa-zâde tarihi, s. 142*).

cüda getirilmiştir. Mimarisine dokunulmadan Ayasofya kilisesi tamir edilerek bir minare ilâvesiyle cami yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed fetihten on sene sonra yani 867 H. (1462 M.)'de camiini yaptırmağa başlamış ve sekiz senede (875 H. =1470 M.) sona ermiştir; bu cami yeri *İstanbul*'un ikinci tepesi üzerinde bulunup bunun yerinde harap bir halde Rumların Havariyun kilisesi ve Bizans İmparatorlarının mezarları vardı[1]. Camiin etrafına dördü kuzeye ve dördü güneye tesadüf etmek üzere sekiz medrese ile tetimmeleri ve imaret ve hastahanesini yaptırdı[2]. Mahmud Paşa kendi adına olan cami, imaret ve hamamını, İshak, Gedik Ahmed ve Karamanî Mehmed Paşa'lar ve sâirleri de ilmî ve içtimaî eserlerini vücuda getirdiler. Bugün İstanbul'un en işlek yerindeki *Kapalıçarşı* ile *Bedesten* de Fatih Sultan Mehmed zamanında yaptırılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed sur dahilinde ilk defa Ayasofya odalarını medreseye çevirdiği gibi sur haricinde de bugün *Eyyüp* dediğimiz mahalde peygamberimizin eshabından Halid b. Zeyd Ebû Eyyüb Ensârî'nin[3] kabrinin yanına bir cami ile bir de medrese yaptırarak az zamanda buranın sür'atle îmarını temin etmiş, dinî bir kudsiyetle *Eyyüp* semti kısa bir müddet içinde bir şehir haline almış ve *Havass-ı Kostantiniyye* ismiyle burası Eyyüp kadılığı olmuştur.

[1] Fatih'in yaptırmış olduğu cami II. Bayezid zamanında (915 H.=1509 M.) tamir edilmişti. Cami 1179 H. (1765 M.)'de kurban bayramının üçüncü günü (11 Mayıs) vukua gelen zelzelede kubbesinin çökmesiyle yıkılmış ve ertesi sene Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılması emrolunarak şimdi görülen şekilde yaptırılmıştır. Yeni inşaat beş sene sürmüştür.

[2] *Sahn* (صحن) *medreseleri* yapılmadan evvel Sahn yerine kaim olmak üzere *Zeyrek medreseleri* vardı.

[3] Ebû Eyyüb Ensarî Halid b. Zeyd, Medine halkından ve İslâmiyeti ilk kabul edenlerdendir. Hazret-i Peygamber *Mekke*'den *Medine*'ye hicret buyurdukları zaman bir müddet bu zatın evinde kalmışlardır; bundan dolayı kendisi Mihmandar-i Peygamberî yani "Peygamberi misafir eden" diye şöhret almıştır. Halid b. Zeyd, Hazret-i Ali ile rakibi Muaviye arasındaki harpte Ali tarafında bulunmuş ve daha sonra İstanbul üzerine yapılan sefere iştirak ederek şehrin muhasarası esnasında vefat etmiştir (53 H. = 573 M.) İstanbul fethini müteakip kabri bulunarak üzerine türbe ve etrafına cami, medrese yaptırılmıştır. Şimdiki camii Sultan III. Selim yaptırmıştır.

Eski ve Yeni saraylar

İstanbul'u devlet merkezi yapmak isteyen Fatih Sultan Mehmed fetihten iki sene sonra kendisi için şehrin ortasında ve şimdi *Bayezid*'te Üniversite binasının olduğu yerde *Eski Saray* denilen bir saray yaptırmıştı[1]; Fakat burada oturmakta mahzur gördüğünden daha sonra *Saray-ı Cedid-i Âmire* adı verilen *Yeni Saray*'ı inşa ettirdi. Eski saray terkedildikten sonra burası vefat eden hükümdarların aileleriyle kızlarına ikametgâh olarak tahsis edilmiştir.

Yeni saray binası *Zeytinlik* denilen mevkide olup yakînînde *Aya İrini* veya *Sent İren kilisesi* (Şimdiki Askerî Müze) vardır. Yeni saray'a 866 H. (1461 M.) veya 872 H. (1467 M.)'de başlanarak *Bâb-i hümâyun* denilen büyük kapının üzerindeki kitabeye göre 883 H. (1478 M.) senesinde bitmiştir. Saray sahası üçken şeklinde olup iki dıl'ı deniz ve bir dıl'ı karadır ve her taraftan surla çevrilmiştir.

İstanbul'un emniyet altında bulunup her türlü taarruzdan masun kalması için *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazları toplarla tahkim edilmiş ve bilhassa Akdeniz'den gelmesi melhuz donanmalara karşı koymak için *Çanakkale* oldukça müdafaa edilir derece kuvvetlendirilmiştir. Fetihten bir buçuk asır sonra İstanbul nüfusu sur haricine taşarak bir buçuk misli artmıştır[2].

Patrik intihabı

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldığı zaman Patrik Greguvar'ın İtalya'ya kaçması dolayısiyle Rum patrikliği münhaldi. Ortodoks ve katolik kiliselerinin birleştirilmesi hakkındaki ihtilâflar sebebiyle bu makam epi zamandanberi açık bulunmakta idi. *Sultan Mehmed*, fetihten sonra *Edirne*'ye gidip üç ay sonra İstanbul nüfusunun azalmakta olduğunu görüp sebebini sordu ve Rumların başlarında ruhanî reisleri bulunmadığı için dağılmakta olduklarını öğrendi; Bizans zamanında ne suretle patrik intihap ediliyorsa yine öyle yapılmasını

[1] Eski Saray, yeniçeri ocağının ilgasından sonra *Asâkir-i mansûre* teşkilâtında *Serasker kapısı* adiyle yeni asker kumandanlığına daire olmuş ve meşrutiyetin ilâm üzerine (1908) Harbiye nezareti adını alıp bu isim Osmanlı İmparatorluğunun ilgasına kadar devam etmiştir. Asıl Eski Saray binası, *Asâkir-i mansûre* teşkilini mütaakıp yanmış ve şimdiki bina souradan yapılmıştır.

[2] *Mühimme defteri, Numara 71, s. 236.*

emretti. Halk ve ruhanî reisler Gennadios ismindeki âlim ve fâzıl bir zatı münasip görüp arzettiler[1].

Asıl adı Scolarüs olan Gnadios patrik intihap edilince Papalar gibi adını değiştiracrek Gnadiyüs unvanını aldı[2]. Gennadios bu sırada *Edirne*'de bir ağanın yanında esir bulunuyordu. Ruhanî derecesi de patrikliğe müsait değildi. Derhal Gennadios İstanbul'a getirilip kilise kanununa göre sür'atle ruhanî rütbesi arttırılarak en son ruhanî rütbe olan Havariyun kilisesi piskoposluğuna intihap edildikten sonra Patrik oldu (1454). Gennadios, intihabından sonra saraya davet olundu; kendisine patriklik asası verildi. Pâdişahın ihsan ettiği ata binerek merasimle Patrikhane olan Havariyun kilisesine (Fatih camiinin bulunduğu yerde idi) gönderildi[3]. Gennadios, Patrik olduktan bir buçuk sene sonra zaten harap bir vaziyette bulunan Patrikhanenin *Pammakaristos* manastırına (Şimdiki Fethiye camii) naklini rica ettiğinden dediği yapıldı.

[1] Halkondil teşkilât kısası (Kütüphanemizdeki tercüme sahifesi 272, 273).

[2] İmparator Manuel tarafından 1402 senesinden sonra İstanbul'da yüksek bir mektep açılmıştı. Bu Fakülteye III. Yuannis tarafından Profesör olarak Georgios Kutesis (Scolariüs) tâyin edilmişti ki Fatih tarafından Gennadios namiyle patrik tâyin edilen zattır.

[3] Havariyun kelimesinin eski adı (Ekanim-i selâse kilisesi) olup sonradan 356 senesinde Efes'ten havariyundan Timesteos ve sonra patrastan havariyundan Andresa ve Tep den yine havariyundan *Lukas*'ın kemiklerinin buraya nakledilmesi üzerine Havariyun kilisesi diye şöhret bulmuştur. Bu Havariyun kilisesini yaptıran I. Kostantin burada medfundur. İmparator Jüstinyen zamanında yeniden genişletilmek suretiyle yaptırılmıştır.

İstanbul fethinden sonra bu kilise patrikhan olup bir buçuk sene kadar kalmış ise de Müslümanların buraya kesretle yerleşmeleri sebebiyle patrikin pâdişahtan ricası üzerine patrikhane Pammakaristos [Fethiye] manastırına nakl edilmiş ve yedi sene sonra Havariyun kilisesinin yerine 1462'de başlayarak 1470 de biten Fatih Camii yaptırılmıştır.

Sultan III. Murad zamanında Fethiye tarafında bulunan Müslüman halk Rumlardan zarar gördüklerinden vaki şikâyet üzerine hem Rumlar ve hem patrikhane Fener'e nakl edilmişlerdir (Ebû Bekr Dımışkî, *Kitab-i nusratü'l-İslâm ve's-sürur*, Bağdad Köşkü kitapları No. 325, varak 108). Havariyun kilisesinde birinci Kostantin'den başka oğlu Kostantinüs, İmparator Justinyanüs İmparator İovanios, İmparator Teodosius, İmparator Markianos ve daha birçok İmparator ve İmparatoriçe ve oğullar medfundurlar.

İmparator ve havariyunun medfun bulundukları kabristan tetkike göre bugün cami kabristanının bulunduğu yerdir.

Gennadios birinci defaki patriklikte iki sene kadar kalarak 1456'da istifa edip *Serez* civarında *Prodromos* manastırına çekildi ve orada dinî ve felsefî tetebbuatla meşgul oldu. Gennadios'un yerine İzidoros patrik olup 1462 Temmuz tarihinde öldüğünden yerine Gennadios ikinci defa patrikliğe seçildi; fakat bir sene sonra tekrar istifa ile yine pek sevdiği tetebbuat âlemine daldı ve yerine 1463'de Sobromos getirildi ise de bir sene sonra istifa eylediğinden Gennadios üçüncü defa Patrik oldu; fakat 1464 Aralık ayında istifa edip yine *Serez*'deki manastıra çekildi ve 1472'de vefatına kadar mutalâat ile meşgul oldu. Fatih Sultan Mehmed, Gennadios ile ilmî mubahaselerde bulunarak onun ilim ve faziletini takdir etmiştir.

Fatih zamanında intihap olunan patrikler arasında ilim ve fazileti dolayısiyle Sultan Mehmed'in çok takdir ettiği bir zat da 1476'da, Patrik Rafael'in yerine intihap olunan Maksimos'dur. Fatih bu zattan Hıristiyan din ve erkânı hakkında bir rapor istemiş ve almıştır. Maksimos, Fatih'le aynı sene içinde vefat etmiştir[1]. Osmanlı devleti, sonuna kadar Patrik intihabı işini Rum cemaatine bırakarak öylece devam ettirmiştir.

[1] Patrik intihabı hakkındaki bu hulâsayı vâki ricam üzerine muhterem dostum Vladimir Mırmıroğlu göndermiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

ONİKİNCİ BÖLÜM

SULTAN BAYEZİD VE CEM SULTAN MÜCADELESİ İLE NETİCESİ

Saltanat kavgası

Bayezid ve Cem

Fatih Sultan Mehmed öldüğü zaman büyüğü Bayezid ve küçüğü Cem olmak üzere iki oğlu kalmıştı; Bayezid merkezi *Amasya* olarak Rum eyaleti ve *Cem* de merkezi *Konya* olmak üzere Karaman eyaleti valisi idiler. Fatih'in, Mustafa isminde bir oğlu daha olup bu, babasının sağlığında 879 Rebiulâhır (1474 Ağustos)'da vefat etmiş olduğundan o sırada *Kastamonu* sancakbeyi bulunan Şehzâde Cem biraderinin yerine Karaman valiliğine tâyin edilmişti.

Babası öldüğü zaman büyük Şehzâde Bayezid otuz dört yaşında olup 1459'da doğan Cem Sultan da henüz yirmi üç yaşında bulunuyordu. Her iki şehzâde de iyi tahsil görmüş ve iyi yetişmişti; kardeşinden onbir yaş büyük olmasından dolayı Bayezid, malûmatca daha üstün olmakla beraber meşreb ve incelik itibariyle Cem daha sevimli olup aynı zamanda cesur ve dinamik idi.

Sultan II. Mehmed tedvin ettirdiği kanunnâmede kendisinden sonra evlâdlarından hangisinin hükümdar olacağını göstermiyerek eski an'aneyi kabul etmiş ve evlâdlarından her kime saltanat nasip olursa nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesi hakkında kanuna açık olarak bir madde koydurmuştu. Şu halde hükümdar olmak iki tarafın faaliyetine ve devlet erkânının ittifakına ve bazı defa da Kapıkulu yaya askerinin yani hükümdar muhafızı yeniçerilerin istediklerine bağlı kalıyordu.

Fatih Sultan Mehmed'in, iki oğlundan Cem Sultan'ı daha çok sevdiği anlaşılıyordu. Bayezid sefahete meyli sebebiyle babasının ihtarına mâruz kalmıştı. Bu işte Cem'i seven vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa'nın da rolü vardı; hattâ bunun vezir-i âzamlığı zamanında tedvin edilmiş olan *Kanunnâme-i Âl-i Osman*'da şehzâdelere yazılacak elkab nümunesi gösterilirken vezir-i âzamın gayretkeşliği ile Cem'in isminin zikredilmesi ve bu

kayda pâdişahın ses çıkarmaması dikkati çekmektedir[1]. Bununla beraber Fatih, hükümdarlık işini kadere bırakmıştır.

Her iki şehzâdenin babalarının yanında rehin olarak oğulları vardı. Bayezid'in oğlunun adı Korkud ve Cem'in oğlunun da Oğuz Han idi. Vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa ile o sırada İtalya seferinde bulunan eski vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa, Cem taraftarı oldukları gibi yeniçeriler de Bayezid'e meyyal idiler.

Bayezid'in hükümdarlığı

Fatih ölür ölmez vezir-i âzam Mehmed Paşa ekseriyete uyarak bir taraftan Keklik Mustafa adında bir çavuşu, büyük Şehzâde Bayezid'i davet için *Amasya*'ya yollarken diğer taraftanda kendi adamlarından birini Cem Sultan'a gönderip yolu uzak olan Bayezid gelmeden evvel onu İstanbul'a davet ile bir emr-i vaki yapmak istemişti; fakat Cem'e bu gizli mektubu götüren şahsı Anadolu beylerbeğisi Bayezid'in damadı Ayşe Sultanın zevci Sinan Paşa[2] yakalayarak öldürdü; bunu, Bayezid'in gelmesini bekleyen yeniçeriler duyunca ayaklanarak vezir-i âzamı öldürdükleri gibi bazı evleri de yağmaladılar[3]; bu anarşinin önünü almak için Bayezid gelinceye kadar büyük babasının yanında bulunmakta olan Bayezid'in oğullarından Korkud babasına vekâleten tahta

[1] *Kanunnâme*'deki bu elkab şöyledir: "Ferzend-i ercümend-i es'ad ve emced vâris-i mülk-i Süleymânî nûr-ı hadeka-i sultanî tâc-ı rûsü's-selâtin.. Oğlum Cem edamallahu bekahu" (TOE neşri, s. 32 ve ilâvesi).

[2] *Halkondil zeyli*'nde, Karamanî Mehmed Paşa'nın Cem'e gönderdiği mektubun Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın eline geçtiği yazılıdır *(S. 288)*.

[3] Vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa Fâtih'in vefatı üzerine bunu askerden saklayarak pâdişah istihmam etmek ister deyu meytin arabaya koyup hemen tabiblerle İstanbul'a geldi; arabayı saraya götürüp kendi bizzat iskeleye varup leşkerden kimse geçmeden yasaktır deyu tenbih eyledi.

Mezkûr Mehmed Paşa'nın âdası gayet bî-nihaye idi, kasd ile bu kazıyyeyi şâyi eylediler...piyade ve suvari işiden kişi orduyı bozup iskeleye döküldüler. Âhar yeniçeri bir pereme (Kayık) bulup anınla geçüp bir at gemisi alup yoldaşların geçirüp iskeleye geçtiler. Mezkûr paşaya cebren geçtiler deyu haber oldu, yasak itmeğe iskeleye iner bunlara tehdid ve inzar edip itâle-i lisan ider ve anların hod maksudları ol idi, defi içün yaraya el urdular, bu hali görüp kaçar, ardınca gelüp yetişirler, divanhanesinde başını keserler, katili bilfiil subaşıdır (Behiştî, Kütüphânemizdeki nüsha, s. 135).

geçirildiyse de söz ayağa düştüğünden Bayezid'in gelmesine kadar âsayiş yerine gelmedi; yeniçerilerin ısrarları üzerine Vezir-i âzamlık vekâletinde olan ihtiyar İshak Paşa Bayezid'i davet için arka arkaya adamlar gönderiyor ve tereddüt içinde bulunan Bayezid'i bekliyordu, bununla beraber vezir, İshak Paşa bir dereceye kadar fenalığı önlemeğe muvaffak oldu [1].

Babasının ölümüyle İshak Paşa'dan davet mektubunu almış olan Bayezid, tereddüd etti ve İshak Paşa'dan aldığı son mektup üzerine acele ederek dokuz günde *Üsküdar*'a geldi ve *İstanbul* tarafına geçip saraya gelerek hükümdar ilân olundu (886 Rebiulevvel=20 Mayıs 1481). Şımarmış olan yeniçeriler İshak Paşa'nın teşvikiyle, Bayezid'le beraber *Amasya*'dan gelmiş olan Hamza Bey-zâde Mustafa Paşa'yı tekrar *Amasya*'ya döndürdüler ve vezir-i âzamın ölümünden dolayı afvlarını istediler. İstekleri kabul edildi; İshak Paşa, vezir-i âzam olmasından korktuğu Mustafa Paşa'nın *Amasya*'ya dönmesinden sonra meydan kendisine müsaid olduğundan vezir-i âzam tâyin edildi.

Bayezid'le Cem arasındaki mücadele

Karamanî Mehmed Paşa'nın ölümüyle arzu ettiği hükümdarlığı elde edemeyen Cem Sultan, biraderine karşı asker çekti; acele *Bursa* üzerine yürüdü ve iyi karşılandı. Çünkü *Bursa* halkı yeniçerilerin İstanbul'daki edebsizliklerini duymuş oldukları için Cem Sultan'a taraftar olmuşlardı [2]. Cem, Bayezid tarafından Ayas Paşa kumandasiyle üzerine gönderilen kuvvetleri bozdu (886 Rebiulevvel = 28 Mayıs 1481) ve üç gün sonra şehre girip adına para kestirip hutbe okuttu ve bu suretle hükümdarlığını ilân eyledi. Bunu mütaakıp büyük halası Selçuk Sultan baş-

[1] İdareyi ele alan ve Fatih'in sefere hareketi esnasında İstanbul Muhafızı tâyin edilen en kıdemli vezir İshak Paşa Amasya'ya Sulan Bayezid'e üst üste muhtelif yollardan ulaklar göndermişse de hiç biri avdet etmemiştir. Bundan telâşa düşen İshak Paşa bizzat kendisinin geleceğini bildirmiştir (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 1408).

[2] Bayezid, Cem'e galebe edip *İstanbul*'a dönerken *Bursa*'ya yaklaştığı sırada Bursa halkının Ayas Paşa ile gönderilen yeniçerilere kapılarını açmamalarından dolayı şehri yağma etmek istemişlerse de buna izin verilmiyerek her yeniçeriye bin akçe ihsan verilmek suretiyle bu arzuları önlenmiştir *(Tacü't-tevarih, c. II., s. 15 ve Hammer tarihi* [Atâ Bey tercümesi], *c., III., s. 249)*.

kanlığında biraderine bir hey'et gönderip[1] Osmanlı memleketlerinin ikiye taksimi ile kendisinin Anadolu'da ve Bayezid'in Rumeli'de hükümdar olmalarını teklif ettiyse de devlet bütünlüğünü parçalayan bu tehlikeli teklif kabul edilmedi[2].

O tarihe kadar hazırlığını bitiren II. Bayezid derhal ordusunun başında olarak *Bursa* üzerine yürüdü ve ilk iş olarak Cem'in lalası Aştin oğlu Yakup Bey birtakım vaidlerle ele alınmış olduğundan 20 Haziran'da (22 Rebiulâhır) *Yenişehir* ovasında iki taraf arasında vukua gelen muharebede Yakup Bey'in karşı tarafa geçmesiyle Cem Sultan mağlûp olup *Eskişehir*'e ve oradan da yaralı olarak *Konya*'ya kaçtı, bütün eşyası ve hazineleri yağmalandı; beş günde *Konya*'ya geldi; fakat tutunamıyacağını anladığı için hemen validesi Çiçek Hatun ile ailesini ve yanında bulunan Murad adındaki oğlunu alıp üç gün sonra 28 Haziranda *Suriye*'ye iltica ile Kahire'ye Memlûk sultanının yanına gitti (25 Ağustos).

II. Bayezid'in cülûsu üzerine *İtalya*'dan geri çağrılmış olan Gedik Ahmed Paşa geldiği zaman Bayezid, *Yenişehir* ovasında bulunuyordu. Ahmed Paşa el öperek hediyelerini takdim etti; Bayezid'le arası iyi olmamakla beraber, yeni hükümdar kendisine güler yüz gösterdi; bu sırada Gedik Ahmed Paşa'nın kayın pederi İshak Paşa'nın vezir-i âzam olması onun Bayezid'ten emin bulunmasını mûcib olmuştu. Bayezid, Ahmed Paşa'ya donanmış bir at ihsan ederek onu yanına aldı ve kendisine teminat verdi[3] ve Cem mağlûp olunca Gedik Ahmed Paşa'yı takibine gönderdi; fakat Ahmed Paşa Cem'e yetişemediğinden veya kendisi Cem taraftarı olması sebebiyle bililtizam işi ağır aldığından dolayı Cem Sultan Memlûk devleti hududunu aşmıştı.

[1] Bu hey'et başkanı olan Selçuk Sultan, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olup heyetin diğer âzaları da Fatih Sultan Mehmed'in şehzâdeliğinde hocası olup *Bursa*'da oturan Molla İlyas ile Müverrih Şükrullah'ın oğlu Ahmed Çelebi idi.

[2] Cem'in *Bursa*'da ilân ettiği hükümdarlık, kendisinin bizzat *Bursa*'ya girmesinden îtibaren onsekiz gündür.

[3] *Halkondil zeyli*'nde Bayezid'le, Gedik Paşa'nın aralarının açık olmasının sebebi şöyle gösteriliyor: Güya *Otlukbeli* muharebesine tekaddüm eden günlerde Fatih Sultan Mehmed orduyu teftiş ederken Bayezid'in kuman-

Cem Sultan Kahire'de

Cem, *Kahire*'de hükümdarlara mahsus teşrifatla karşılandı, kendisine mükellef ziyafetler çekildi[1]. Osmanlılarla arası iyi olmayan Sultan Kaytbay, Cem Sultan'ı elinde siyasî bir koz olarak kullanmak istedi.

Cem'in kaçması üzerine Karaman valiliği, büyük babası zamanında *Saruhan* (Manisa) sancakbeyi olan Şehzâde Abdullah'a verilmiş[2] ve Gedik Paşa ile birlikte gönderilmişti. Cem'in Memlûklere ilticasını haber alan Gedik Ahmed Paşa, şehzâdeyi makamına oturtup yanına bir miktar da kuvvet bıraktıktan sonra *İstanbul*'a döndü[3].

Cem Sultan Mısır'dan biraderine gönderdiği mektupta sıkıntısından bahsediyordu. Bayezid cevaben hükümdarlık iddiasından vazgeçmesi şartiyle kendisine senede bir milyon akçelik

dasındaki kuvvetleri intizamsız görmüş ve bunun yoluna konmasını Gedik Ahmed Paşa'ya emreylemiş; o ise bunu yaparken Bayezid'i muahaze ederek gücendirmiş o da Ahmed Paşa'ya "Zamanı gelince bu söylediklerine nâdim olursun" demiş ve paşa da: "Eğer siz bir gün saltanat makamına geçerseniz ben bu kılıcı takmaktan vaz geçerim" diye mukabele etmiş imiş.

Bayezid hükümdar olup Ahmed Paşa, *Yenişehir* ovasında Bayezid'in elini öpüp tebrik ettikten sonra kılıcını çıkararak atının terkisine asmış. Bayezid, Gedik Paşa'nın maksadını anlayarak, elindeki saltanat asasının ucunu Ahmed Paşa'ya uzatıp: "Lala gördüm ki pek eskiden olan bir şeyi hâlâ unutmamışsın, artık o maziye karıştı, şimdi teşrik-i mesai zamanı; kılıcını kuşan, maziyi unut" demiş *(S. 290)*.

[1] Cem Sultan kaçarak *Haleb*'e gelmiş, Memlûk sultanı az bir maiyyetiyle *Kahire*'ye gönderilmesini emreylemiş ve merasimle karşılanıp Kal'atü'l-Cebel'e sultanın yanına çıkarılmış. Sultan biraz hareket etmişse de ayağa kalkmamış hil'at giydirip donanmış ata bindirerek önünde emîrleri yürütüp kendisini (كاتب المماليك) *Kâtibü'l-memâlik* bulunan İbn-i Cülûd'un evine misafir ettirmiş yanında validesi ile evlâd ve ailesi de bulunuyormuş (İbn-i Iyas, *Bedayiü'z-zühur, Paul Kahle neşri, c. I., s. 206 - 208'den hulâsa)*.

[2] Saruhan valisi olan Bayezid'in oğullarından büyüğü Abbdullah, Cem'in *Bursa*'ya hücumunda *İstanbul*'dan gelecek kuvvetle birleşerek amcasının *Bursa*'ya girmesine mâni olmak için vazife almış ise de zamanında yetişemiyerek *Manisa*'ya da dönemeyip *Gelibolu*'ya geçmiş ve oradan *İstanbul*'a gelip *Yenişehir* muharebesinde bulunmuştu.

[3] O devri yaşayan Behiştî (S. 147) şehzâdeyi *Konya*'ya yerleştiren Gedik Ahmed Paşa'nın *İstanbul*'a davet olunarak vezir-i âzam olduğunu yazmakta ve hattâ pâdişah'ın iradelerine karşı muhalefet ederek kendi bildiğini yapması sebebiyle azl ve haps olundu ise de İshak Paşa ve diğer devlet adamlarının ricasiyle afiv edildiğini beyan etmektedir.

bir tahsisatın verileceğini bildirdi ise de saltanat hırsı devam etmekte olan Cem, bunu kabul etmedi ve o sene (28 Şevval 886= Aralık 1481) validesi ve haremi ile birlikte hacca gitti ve haccettikten sonra 21 Muharrem 887'de (Mart 1482) *Kahire*'ye döndü.

Saltanat mücadelesinden Karaman oğlunun istifade etmek istemesi

Osmanlılar Karaman illerini tamamen aldıktan sonra Pîr Ahmed Bey ölmüş ve biraderi Kasım Bey de Akkoyunlulara iltica eylemişti; bu sırada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in oğlu Sultan Yakup'tu. Bayezid'le Cem arasındaki mücadele Kasım Bey'i ümide düşürdü ve Akkoyunlu hükümdarından müsaade alarak *Taşili*'ne girince, Karaman oğulları ailesine bağlı olan beyler, *Varsak* ve *Turgutlu* aşiretleri reisleri hemen etrafına toplandılar. Bunun üzerine Karaman beylerbeği Hadım Ali Paşa biraz askerle Kasım Bey üzerine gittiyse de kuvveti az olduğundan çekilmeğe mecbur oldu. Kasım Bey de evvelâ *Lârende*'ye ve oradan da *Konya*'ya geldi ve Şehzâde Abdullah ile Ali Paşa'yı orada muhasara etti.

Bu vaziyet *İstanbul*'da duyulur duyulmaz tecrübesine binâen Gedik Ahmed Paşa iki bin yeniçeri ve kapıkulu suvarisiyle dört bin azap ve Anadolu eyaletinin tımarlı sipahilerine kumandan tâyin olunarak gönderildi ve Cem taraftarı olmasından şüphe edildiğinden oğlu rehin olarak alıkonuldu[1].

[1] Gedik Ahmed Paşa, yapmış olduğu hizmetler sebebiyle mağrur ve tab'an dik başlı bir vezir idi. Bayezid'in *Amasya*'dan tekrar getirtmiş olduğu Hamza Bey-zâde Mustafa Paşa, hükümdarla Gedik Paşa'nın arasını açmış ve Cem'in takibinden bir müddet sonra pâdişahı doldura doldura Gedik Ahmed Paşa'yı hapsettirmiş ve İshak Paşa ile Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ricaları üzerine Ahmed Paşa serbest bırakılmıştı. Bu defa Karaman oğlu Kasım Bey'in Karaman'a gelmesi ve o taraflarını karışması üzerine Gedik Ahmed Paşa, Karaman taraflarına serdar tâyin edilmek istenmiş ise de Ahmed Paşa, kendisini haksız olarak hapsettirmiş olan Mustafa Paşa da aynı suretle hapsedilmezse sefere gitmiyeceğini ileri sürerek ayak diredikten başka tahrik neticesi kendisiyle beraber Karaman seferine gidecek olan yeniçeriler de Mustafa Paşa'nın hepsinde ısrar eylediklerinden dolayı Sultan Bayezid bu ısrarlara boyun eğerek Mustafa Paşa'yı hapsettirmişti. Gedik Ahmed Paşa hakkında pâdişahın şüphesi kemalde olduğu için bunun bir hiyanet yapmasından korkduğundan oğlunu rehin olarak *İstanbul*'da alıkoymuştur *(Tacü't-tevarih, c. II., s. 16)*.

Kasım Bey, Gedik Ahmed Paşa'nın *Afyonkarahisarı*'na geldiğini haber alınca Konya muhasarasını kaldırarak *Taşili*'ne çekildi; *Konya*'ya gelen Gedik Ahmed Paşa oradan da kuvvet alarak *Taşili*'ne geldiği zaman Kasım Bey'in *Tarsus*'a çekildiğini öğrendi ve o da *Silifke*'ye geldi.

Kasım Bey, zahire tedariki için *Mut*'da kalan Ali Paşa'ya baskın yapmak istediyse de vaziyeti daha evvel haber alan Hadım Ali Paşa, Gedik Paşa'dan yardım istedi; o da bizzat gelip Kasım Bey'i sıkıştırdı. Karşı koyamıyacağını anlayan Kasım Bey gece olmasından istifade ederek kaçtı; takip edildiyse de ele geçmeyip Memlûk devleti hududunu geçti.

Cem'in Anadolu'ya girerek Karaman oğlu ile birleşmesi

Gedik Ahmed Paşa, Kasım Bey'i kaçırdıktan sonra kış gelmiş olduğundan o kışı *Lârende* (Karaman)'de geçirmek istemiş ve keyfiyeti devlet merkezine bildirmişti. Cem Sultan *Hicaz*'dan *Kahire*'ye döndükten sonra Karaman oğlu Kasım Bey ile Gedik Ahmed Paşa'nın maiyyetinde bulunan Ankara sancakbeyi Trabzonlu Mehmed Bey'den[1] davet mektubu alıp ümide düşmüştü; bu mektuplarda halkın Sultan Bayezid'ten yüz çevirip kendisini bekledikleri yazılıyordu; bu davetler üzerine Cem Sultan, Memlûk hükümdarından müsaade alarak 17 Rebiulevvel 887 (6 Mayıs 1482)'de *Haleb*'e geldi[2]. Bu sırada Gedik Ahmed Paşa'nın yanından kaçmış olan Trabzonlu Mehmed Bey ile zaim ve sipahilerinden çoğu *Haleb*'te Cem Sultan'a mülâki olup birlikte hududu geçtiler.

[1] Bu Trabzonlu Mehmed Bey, Fatih Sultan Mehmed zamanında ve 1476 tarihinde yapılan Boğdan seferi esnasında Yeniçeri ağası idi (*Tacü't-tevarih*, *c. I.*, *s.* 559).

[2] *İbn-i Iyas tarihi*'nde Cem Sultan'a Cemceme deniliyor: ".. Cemceme Mısır'da oturmaktan sıkıldı kardeşiyle muharebe etmek üzere memleketine gitmek istedi. Sultan, ümerayı topladı; bu hususta onlarla görüştü, sonra Cemceme'yi getirtti, Cem, ümera ile çok sözler teati etti; Atabey Özbek ona nasihat etti, birçok ağır sözler söylediyse de memleketine gitmekten vazgeçiremedi. Nihayet Sultan istemiyerek ona izin verdi; halbuki bu ayn-ı hata idi; bu yüzden yeri geldiği vakit zikredeceğimiz birçok olaylar meydana geldi (*İbn-i Iyas'tan tercüme*, *s. 22*). İbn-i Iyas'ın bu yüzden çıktığından bahsettiği birçok olaylardan maksadı Cem'in *Anadolu*'ya salıverilmesinin daha sonraki tarihte vukua gelen Memlûk devletiyle olan harp sebeplerinden olduğuna işarettir.

Cem'in Karaman illerinde faaliyeti

Bu hâdise İstanbul'da duyulunca telâşı mûcib oldu ve Gedik Ahmed Paşa'nın Şehzâde Abdullah'ı alarak *Bursa* taraflarına hareket eden pâdişah kuvvetlerine iltihak etmesi emrolundu ve Ahmed Paşa verilen emre göre hareket etti[1]. 19 Mayısta *Haleb*'ten çıkan Cem Sultan *Adana*'ya kadar geldi ve Karaman oğlu Kasım Bey'le görüştü; aralarında bir ittifak yapıldı; bu ittifak mûcibince Cem, hükümdar olursa bütün Karaman ilini Kasım Bey'e verecekti.

Cem ve Kasım'ın kuvvetleri derhal *Konya* üzerine yürüdüler; Cem Sultan sulh yapmak vesilesiyle Gedik Paşa ile Şehzâde Abdullah'ı kandırarak yakalamak istediyse de muvaffak olamadı. Şehzâde ile Ahmed Paşa, *Seyitgazi*'de pâdişah kuvvetlerine iltihak etmişlerdi.

Cem Sultan'la Kasım Bey 18 Rebiulâhır 887 (6 Haziran 1482)'de *Konya*'yı muhasara ettilerse de Hadım Ali Paşa dayandı ve *Konya* halkı da Bayezid'e sadık kaldıklarından kale alınamadı. Cem'in kumandanlarından Trabzonlu Mehmed Bey pâdişahın *Seyitgazi*'ye geldiğini duyunca bin kadar maiyyetle *Ankara*'da bulunan ailesini almak üzere o tarafa gittiyse de ailesinin daha evvel *İstanbul*'a nakledildiğini duyarak müteessir oldu. Birkaç gün *Ankara*'da kalan Mehmed Bey, Sultan Bayezid kuvvetlerine iltihak etmek üzere gelen *Sivas* beylerbeğisi Süleyman Paşa kuvvetleriyle yaptığı müsademede maktûl düştü ve askeri dağıldı. Bunun üzerine Süleyman Paşa'yı yakalamak üzere *Ankara*'ya gelen Cem Sultan, paşanın geçtiğini duyunca *Ankara* kalesini sarmış, fakat pâdişahın bu tarafa döndüğünü duyunca acele çekilmiş ve dağılmış olan kuvvetleri *Akşehir*'de kendisine iltihak etmişlerdir.

Cem Sultan, *Akşehir*'den geçerek Kasım Bey'le birlikte Aksaray'ı kuşattı. Fakat *Konya* halkı gibi bura halkı da Baye-

[1] Ankara beyinin Cem sultan tarafına kaçması üzerine Gedik Ahmed Paşa hakkında şüpheler arttı. Mehmeh Bey'in Cem'in yanına gitmesinin Ahmed Paşa ile aralarında bir muvazaa olduğu zanediliyordu, onun için Ahmed Paşaya ağır bir hüküm yazılarak yanındaki kuvvetlerle pâdişah kuvvetlerine iltihakı emrolunup geri çağrıldı *(Behîşti'den)*.

zid'e bağlı kaldıkları için alamıyarak çekildi.[1] Sultan Bayezid, Cem'in takibine sadık bendelerinden İskender Paşa'yı memur edip beş bin askerle ileri gönderdi. Halbuki Cem durmayarak *Konya Ereğlisi*'ne kadar çekilmiş ve orada da kalmayarak Rebiulâhırın sonucu günü (18 Haziran) *Taşili*'ne gitmiştir.

Bayezid, *Konya Ereğlisi*'ne gelince, Cem'in *Taşili*'nde olduğunu haber aldı ve kendisiyle anlaşma yapmak için itimad ettiği bir adamını göndermesini istedi; o da kapıcıbaşı Sinan Bey'i yolladı, görüşüldü; Cem mutlak surette devletin ikiye ayrılarak bir parçasının kendisine verilmesinde ısrar etmekte idi. İsteği kabul edilmedi, ikinci defa Cem'in defterdarı Mehmed Bey'le yapılan müzakere de akim kaldı ve pâdişah Osmanlı devletinin kabil-i taksim olmadığını bildirdi ve aynı zamanda Bahşâyiş oğlu İmam Ali'yi yollayarak "beyhude yere kan dökülmesine sebep olmamasını ve *Kudüs*'te oturup şehzâdeliğinde geliri ne ise onun yine gönderileceğini" bildirdi ise de Cem katî olarak hükümdar olmağa azmetmiş olduğundan anlaşmak kabil olmadı. Bunun üzerine Hersek-zâde Ahmed Paşa, Cem üzerine yollandı.

Cem Sultan'la Kasım Bey'in müzakereleri

Cem Sultan ile Karaman oğlu Kasım Bey, şayet muvaffak olamayıp kaçmak lâzım gelirse ne tarafa gitmeleri îcabettiğini görüştükleri sırada Kasım Bey, şehzâdeyi deniz yoluyla Rumeli taraflarına sevk etmek arzusunu gösterdi. Bundan maksadı da Bayezid, Rumeli'de Cem'le meşgulken o da pâdişahla anlaşarak hiç olmazsa bir kısım Karaman ülkesine hâkim olmaktı. Halbuki Cem'in maksadı Akkoyunlu hükümdarının yanına gitmekti; fakat Kasım Bey'in teklifini arzusuna daha uygun buldu ve kendi adamlarından Frenk Süleyman adında birisini *Rodos şövalyeleri* reisine yollayarak yardımını istemişti. Cem Sultan daha evvel yani babasının sağlığında Karaman valisi iken ve Rodos muhasarasından evvel Şövalyelerle bilvasıta temas etmiş olduğundan dolayı aralarında tanışıklık vardı.

[1] Bu hâdise savulup Karaman beylerbeyliğinde arazi tahriri yapılırken Sultan Bayezid, Cem vak'asında kendisine karşı bağlılıklarını göstermiş olan *Konya* ile *Aksaray* kasabaları halkını devlet tekâlifinden afvetmiştir.

Cem'in Şövalyeleri ilticası

Cem'in *Rodos*'a göndermiş olduğu Frenk Süleyman vasıtasiyle oradan haber gelmeden evvel yakalanmaktan korkarak Kasım Bey'in tavsiyesiyle deniz sahiline çekilmeyi muvafık buldu. Filhakika Hersekzâde kuvvetlerinin tazyikiyle Cem *Taşili*'nde durmağa muvaffak olamadı ve 16 Temmuz 1482'de otuz kadar maiyyetiyle *Kerküs* veya *Korkos* limanına[1] inerek sahildeki bir gemiye bindi ve üçüncü günü Frenk Süleyman'ın Şövalyelerden aldığı üç gemi *Anamur* limanına gelmiş olduğundan o gemilere geçerek üç gün sonra 26 Temmuz Pazar günü *Rodos* adasına geldi[2]. Rodos adasında Şövalyelerin reisi Pierre d'Aubusson, Cem Sultan'ı karşıladı ve lâzım gelen ihtiramı gösterdi.

Şövalyelerden bir kısmı şehzâdeyi *Rodos*'ta alıkoymak istedilerse de Bayezid'in adayı muhasara ve tazyik etmesi ihtimali gözönüne alınarak bu fikir muvafık görülmedi. Bunun üzerine şehzâdenin *Fransa*'ya götürülmesi şıkkı kabul edildi. Bu suretle mutlaka *Rumeli*'ye geçmek isteyen Cem'in Avrupa yoluyla geçirilmesi de onun Rumeli'ye nakli arzularına bir oyalama teşkil edecekti. Hakikatte ise bu nakil işi para çekmek için Şövalyelerin elinde önemli bir gelir vasıtası olacak ve bu geliri temin için Cem Sultan, Osmanlılara karşı güzel bir silâh olarak kullanılacaktı.

İşte Cem Sultan, Fransa'ya nakledildikten sonra *Macaristan* yoluyla *Rumeli*'ye geçirilmek vâdiyle avutulup otuz kadar maiyyeti ve Rodos'tan satın aldığı Türk esirleriyle beraber *Fransa*'ya yollandı (17 Receb 887 = 1 Eylül 1482). Şu halde Cem Sultan *Rodos*'ta beş hafta kadar kalmıştı.

[1] *Korkos*, *Silifke*'nin cenubundaki *Akliman* kıyılarında idi ve *Korikos* diye de adlandırılırdı.

[2] Cem Sultan'ın, *Korkos*'dan gemi ile *Anamur*'a gelmesi ve oradan *Rodos*'a hareketi senesi hakkında, Osmanlı tarihleriyle *Vâkıat-ı Cem* ve ecnebi tarihlerindeki kayıtlar arasında farklar vardır. Ben bu hususu incelemiş olan Profesör Bay Cavid Baysun'un İslâm Ansiklopedisindeki tetkikini kabul ettim.

Cem'le Şövalyeler reisi arasında imzalanan ahidnâme

Cem Sultan Rodos'tan ayrılırken Şövalyelerin reisine, hükümdar olduğu takdirde Şövalyelerle daimî surette sulh halinde yaşayarak onlara ticaret serbestîsi vereceğini ve Türklerin ellerindeki esirlerden her sene üçyüz kişinin satın alınmasına müsaade edeceğini ve Şövalyeleri tuz resimlerinden muaf kılacağını ve kendisine yapılan masrafa mukabil yüz elli bin altın vereceğini mutazammın bir ahidnâme vermişti[1].

Cem'in Fransa'daki hayatı

Cem Sultan'ın Avrupa'ya naklinden ölüme kadar başından geçen hâdiselerin hulâsası şöyledir: Osmanlı şehzâdesi, *Fransa*'ya naklolunurken Macaristan yoluyla Türkiye'ye gireceğini ümit etmekte idi; fakat bu zannında ikinci defa aldanmıştı[2]. Çünkü II. Bayezid, Şövalyelerin reisiyle anlaşarak Cem'in hiçbir tarafa salıverilmemesi için her sene onlara kırk beş bin altın vermeği taahhüt etmişti.

Cem Sultan, *Rodos*'tan hareketinden sonra *İstanköy* adası, *Siraküza*, *Mesina* ve nihayet 3 Ramazan 887 (16 Ekim 1482)'de *Savu* sahiline geldi ve sonra *Nis* şehrine çıkarıldı. Burada dört ay kaldı. Sonra Nis'te veba hastalığı çıktı; Şövalyeler kalmak istemeyerek Savua dukalığının merkezi olan *Chambéry*'ye ve oradan da *Rumilly*'ye gittiler (21 Şubat 1483=13 Muharrem 888). Cem burada iken henüz onbeş yaşında bulunan *Savua* dukası Prens Şarl ile görüştü; Şarl ona acıdı ve kurtarmağa teşebbüs etti. Fakat Şövalyeler bunu haber alınca Cem'i oradan uzaklaştırdıkları gibi Cem'in, daha evvel Frenk elbisesi giydirerek Şövalyelerden gizlice Macaristan kıralının yanına göndermiş olduğu iki adamını da yokettiler.

Sultan Bayezid, Cem'in salıverilmemesi için Fransa kıralı XI. Lui'ye mektup yazmış ve buna mukabil bir haylı para vâdiyle hediyeler de göndermişse de Hüseyin adındaki Türk murahhası bunları kırala kabul ettirememiştir.

[1] *İslâm Ansiklopedisi, Cem maddesi.*

[2] Cem Sultan, *Anamur*'dan Şövalyelerin gemilerine binerken, Frenk Süleyman Bey, bu Şövalyelerin vaziyetinden şüphelenerek bunların yanına gitmemesi için şehzâdeyi ikaz ettiyse de, Cem, sâfiyeti cihetiyle Şövalyelerin yeminlerine ve teminatlarına inanmış, fakat iş işten geçtikten sonra aldandığını anlamıştır.

Şövalyeler, Cem Sultan'ı muhafaza için onun maiyyetindeki adamlarından yirmi dokuz kişiyi *Rodos*'a gönderip kendisini de *Sassenage* şatosuna naklettiler. Cem, buranın beyi Baron Jean de Sassenage'ın kızı Helen ile sevişti. Şövalyeler Cem'in kaçırılmasından korkarak onu şatodan şatoya naklediyorlardı. Nihayet *Boislamy* şatosuna naklini mütaakıp burada iki sene kadar kaldı.

Bu sırada Osmanlılara karşı harp açmak isteyen Macar ve Napoli kırallariyle Papa, bu şehzâdeyi ellerinde iyi bir koz olarak kullanmak istedilerse de Rodos Şövalyeleri reisi daha kurnaz hareket ederek bu kârlı işten epi istifade ile hem Bayezid'ten ve hem de *Kahire*'de bulunan Cem'in validesi Çiçek Hatun'dan ve Cem'in zevcesinden para sızdırmıştır.

Cem'in Papaya teslimi

Şövalyeler, Cem'in bulunduğu yerdeki vaziyetini kendileri için tehlikeli gördüklerinden Cem'i oradan da alarak yine *Fransa*'da *Burganeuf*'de yaptırdıkları yedi katlı bir şatoya nakleylediler; nihayet Cem Sultan, yedi sene süren bu esaret hayatından sonra Fransa kıralı VIII. Şarl ile Papa VIII. İnosan arasında siyasî ve maddî menfaat elde etmek için hasıl olan anlaşma üzerine mühim bir menfaat mukabilinde Şövalyelerin elinden alınarak Papa'ya teslim edildi ve *Roma*'ya naklolundu. Papa, o tarihe kadar şövalyelerin her sene Sultan Bayezid'ten almakta oldukları kırk beş bin dukanın kendilerine terkine mukabil bu tarihten sonrası için Şövalyelere mühim imtiyazlar verdi ve Rodos Şövalyeleri reisi D'Aubusson'u vaki hizmetine mükâfaten kardinal derecesine çıkardı. Bu suretle Cem Sultan bir bazirgân şövalyeler zümresinden en büyük bir din reisi olan Papa'nın eline teslim edildi. Cem'in muhafazası için Osmanlı hükümetinin her sene vereceği paranın on bin dukası Fransa kıralına verilecek ve mütebakisini Papa alacaktı. Cem Sultan, *Marsilya* yoluyla *Tuluz*'a ve oradan da maiyyeti ile beraber iki Rodos kadırgasına bindirilerek *Roma*'ya getirildi (13 Mart 1489).

Cem Sultan merasimle Roma'ya nakledildikten sonra resmî surette Papa'ya takdim edildi ve daha sonra Papa'dan hususî bir mülâkat isteyerek çektiği esaret hayatını ve validesiyle ailesinden uzak kalmaktaki elîm vaziyeti anlattı, *Mısır*'a gitmek istediğini

söyledi. Papa ise şimdilik *Mısır*'a gitmenin muvafık olmadığını ve Macar kıralı kendisinin Rumeli hududunda bulunmasını arzu ettiğini ve her şeyden evvel de Hıristiyanlığı kabul eylemesini söyledi.

Cem Sultan, Papa'nın, Rumeli hududunda bulunması teklifini kabul etmediği gibi, din değiştirme teklifine karşı da ne Osmanlı pâdişahlığı ve ne de dünya saltanatı için dinini terk edemiyeceğini katî bir dille Papa'ya söylemiştir.

Cem'in muhafazası için Bayezid'in Papa ile anlaşması

Sultan Bayezid, Cem Sultan'ın *Roma*'ya getirildiğini anlayınca Papa'yı ele alarak aradaki dostluğu kuvvetlendirmeye çalıştı. 1490'da *Roma*'ya gönderilen kapıcıbaşı Mustafa Ağa (Bayezid'in son vezir-i âzamı olan Koca Mustafa Paşa) Cem'in muhafazası için üç senelik tahsisatı birden getirmiş ve her sene için kırk bin altın verileceğini söylemiş ve Papa İnosan da bunu kabul ederek pâdişaha bir nâme yollamıştır. Mustafa Ağa, Cem Sultanla da görüşüp ona biraderinin nâme ve hediyelerini vermiştir.

Cem'in muhafazası veya ölümü hakkında Papanın Bayezid'e teklifi

1492 'de VIII. İnosan ölünce yerine IV. Aleksandr Borjiya geçmiş ve Cem Sultan evvelkine nisbetle daha serbest bir hayat yaşamağa başlamış ise de bu çok sürmemiştir Aleksandr Borjiya, bir taraftan Cem'i böyle serbest yaşatırken diğer taraftan da Bayezid'e elçi yollayarak her sene verilecek tahsisatın devamı suretiyle şehzâdenin muhafazasını veya def'aten üçyüz bin altın verilmek suretiyle zehirletilerek öldürülmesini teklif etmekte idi.

Cem'in Fransa kralına teslimi, hastalanarak ölmesi

Bu sırada Fransa kıralı VIII. Şarl, Napoli kıralhğını ortadan kaldırmak üzere *İtalya*'ya girdi; maksadı Cem Sultan'ı yanına alarak *Kudüs*'e gitmekti. Papa bunu duyunca şehzâdeyi iyice muhafaza altına aldı. Fakat bu sırada *İstanbul*'dan dönmüş olan Papalık elçisinin Sultan Bayezid'ten Papa'ya getirmekte olduğu bir nâmede, şayet Cem'i öldürecek olursa üçyüz bin altın verileceği yazılı idi. Bu nâme Şarl'ın eline geçince *Floransa* yoluyla

birdenbire 1495 Ocak ayı başlarında *Roma*'ya gelerek Papa'dan Cem'in kendisine teslimini istedi[1] ve bazı şartlarla onu aldı (26 Aralık) ve Napoli üzerine yürüdü; fakat yolda iken (16 Şubat 1495) Cem Sultan hastalandı ve bu hastalık sür'atle ilerledi; yüzü gözü ve boynu şişti; ata binemez hale geldi ve bir aralık araba ve sedye ile nakledildi. 22 Şubat 1495'de Fransa hükümdarı ordusiyle *Napoli*'ye girerken Cem son olarak müşkülâtla ata bindiyse de bundan sonra bir daha kalkmamak üzere yattı. İyi olamıyacağını anlayınca yanındakilere aile ve çocuklarının himayelerini biraderine söylemelerini, cesedinin Osmanlı topraklarına naklini vasiyet etti; hastalığı sırasında Cem'i sık sık ziyaret eden Fransa kıralı ona serbest olduğunu söylemiş, Cem'in senelerdenberi özlediği bu hürriyet en çok iki gün sürmüş ve 1495 Şubatının yirmi beşinci Çarşanba günü (25 Cemaziyelevvel 900) sabaha karşı vefat ederek macerası sona ermiştir.

Cem'in yanındaki felâket arkadaşları Celâl ve Sinan Bey'ler tarafından dinî merasim yapıldıktan sonra kıralın müsaadesiyle cesedi tahnit olunarak kendilerine teslim edilmiştir.

Cem'in cesedinin Bursa'ya nakledilerek gömülmesi

Sultan Bayezid, Cem'in ölümünü duyunca, Osmanlı ülkesinde Cem için gâib cenaze namazı kıldırmış, üç gün matem tutturmuş ve yüz bin akçe sadaka tevzi ettirmiştir. Cem'in cesedi epey müddet Napoli'de kaldıktan sonra Bayezid'in talebi üzerine 1499 senesi başlarında Napoli kıralı Frederik tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. Cem'in cesedi Bursa'da *Muradiye*'de Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzâde Mustafa'nın, yani büyük biraderinin yanına gömülmüştür; ölümünde otuz altı yaşında idi.

Cem'in ölümü hakkında muhtelif tefsirler varsa da bunlardan kabule şayan olanı Fransa kıralına teslim edilmeden evvel Papa Aleksandr Borjiya tarafından zehirlettirilmiş olmasıdır. Esaret hayatı onüç sene sürmüştür[2]

[1] Fransa ve İspanya kırallarının Cem Sultanı Papa'dan istedikleri ve red cevabı aldıkları ve saireye dair *Şirmerd* imzasiyle II. Bayezid'e arîza (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 5904).

[2] Cem Sultan'a dair Topkapı sarayı arşivinde 1459, 1464, 2783, 2970, 3062, 3070, 3273, 5446, 5457, 5493, 5497, 5800, 6061 6071, 6601, 6608, 6679 numaralı vesikalar vardır. Vesikalardan 6071 numaralı zarfta otuzbeş vesika vardır.

Cem'in oğulları Cem'in üç oğlu vardı: Biri Oğuz Han, diğerleri Ali ve Murad'dır. Oğuz Han, büyük babasının yanında rehin olarak bulunmuş ve sonra Gedik Ahmed Paşa'nın himaye etmesiyle Bayezid bu çocuğun bir müddet hayatına dokunmamış sonra da Gedik Ahmed Paşa'nın *Edirne*'de katlini mütaakıp o da Bayezid'in emriyle İstanbul muhafızı bulunan İskender Paşa tarafından öldürülmüştür[1].

Cem'in diğer oğlu Murad, Mısır'da ailesinden ayrılarak Rodos'a gelmiş ve orada kalarak Katolik olmuştur. *Rodos*, Kanunî Sultan Süleyman zamanında zaptedilince ele geçen Murad ile oğulları öldürülüp iki kızı (Gevher Melek ve Ayşe Sultanlar) ile zevcesi *İstanbul*'a yollanmıştır[2]. Ali hakkında bilgimiz yoktur, yalnız bunun bir kızı olduğunu biliyoruz. Cem Sultan'ın Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Türkçe şiirlerinde üstadı olan Bursalı Ahmed Paşa ile kısmen de Şeyhî'yi ve Necatî'yi taklit etmiştir[3]. İyi yetişmiş olan Cem Sultan saltanat hırsı yüzünden hem kendisini felâkete sevk etmiş ve hem de Şövalyelerin ve Papanın elinde Osmanlı devleti aleyhine bir âlet olmuştur.

Cem'in Kahire'deki oğlu Murad 895 Recebinde (Haziran 1490) Memlûk sultanı Kaytbay'ın oğluyla beraber sünnet edil-

[1] Oğuz Han'ın boğulması hakkında Bayezid'in Edirne'den İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya gönderdiği tuğralı ve 887 Şevval tarihli ferman şöyledir : Kulum İskender! Biti sana vâsıl olduğu gibi bilesin ki Gediği tepeledim; gerekdir ki sen de Cem'in oğluna mecal vermeyüp boğdırasın ki gayet mühimdir amma bir ahad vâkıf olmaya şöyle bilesin alâmet-i şerif üzere îtimad kılasın, tahriren evâil-i şehr-i Şevval, sene seb'a ve semanîne ve semane mie. Bi-mekam-ı Edirne *(Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 11983)*.

[2] Cem Sultan'ın Avrupa'daki hayatı *İslâm Ansiklopedisi*'nde Prof. Bay Cavid Baysun'un kaleme aldığı Cem maddesinden hulâsa edilmiştir.

[3] Cem Redifli bir gazelinden iki beyit :

Bin yıl yanarsa aşk odına bir karâre Cem
Bahr-i gamında gelmeye hergiz kenare Cem
Had yok belâ vü derde yüz ur Âsitanına
Dök yaşların sitaresini ey bî- sitare Cem

üstüne redifli bir gazelinden :

Dil helâk eyler gözün hançer çeker cân üstüne
Gör ne hunidir görün kim kan ider kan üstüne
Didim ey can kaçma Cem'den hacıdır: güldü dedi
Gerçi hacıdır veli can verdi cânan üstüne

mişlerdi. Cem'in validesi olan Çiçek Hatun 903 H. (1497 M.)'de *Kahire*'de vefat etmiştir [1].

Cem'in firarı sebebiyle Şövalyelerle Bayezid'in anlaşması

Cem'in Rodos şövalyelerine ilticası, Şövalyeler reisi D'Abusson için ümid edilmez bir fırsat oldu ve bundan bol bol istifade ettikten başka Papa tarafından kardinallığa çıkarıldı. Kendisi Avrupa hükümdarlariyle Papa'ya gönderdiği mektuplarda bu fırsattan dolayı Hıristiyan âlemine büyük hizmetler yapacağını bildiriyordu; Bayezid, Şövalyeler reisinin Hıristiyan âlemine yapmak istediği hizmetin büyük bir para sarfiyle yapılacak fedakârlıkla da olsa mümkün olduğu kadar Osmanlı devleti aleyhine olmaması için tedbir almayı ihmal etmedi. Cem'in Şövalyelere ilticasını duyunca derhal Gedik Ahmed Paşa'yı Şövalyeler reisiyle bilvasıta görüşmeğe memur etti. Grand-maître görüşmeden evvel *Teke* sancakbeyinin esir ettiği Hıristiyanların serbest bırakılmasını istediğinden dediği yapıldı ve bundan sonra Şövalyeler tarafından *İstanbul*'a iki defa elçi geldi. İlk görüşme Gedik Ahmed Paşa ve ikinci görüşme de Mesih Paşa vasıtasiyle oldu. Neticede Şövalyeler reisi, Cem Sultan'ı salıvermemeyi taahhüt ederek buna mukabil Osmanlı hükümeti de 1482 Aralık tarihli bir ahidnâme ile, Şövalyeler elinde kaldığı müddet zarfında Cem'in mesarifine karşılık olarak her sene şövalyelere kırk beş bin duka vermeği ve Bayezid saltanatta bulunduğu müddetçe Şövalyelerle sulh halinde yaşamağı ve ticaret serbestîsini ve *Bodrum*'daki *Sen-Piyer kilisesi*'nin taarruzdan masun kalmasını kabul ediyordu.

Cem Avrupa'ya nakledildikten sonra da Cem'in Papa'ya teslimine kadar Şövalyelerle olan mukavele devam etmiş ve bu defa da menfaat temini Papa ile Fransa kıralına geçmişti. II. Bayezid, Papa ile de anlaşmıştır. *Macar* kıralı Matyas Korven, Cem hâdisesinden istifade ile Türklere karşı yeni bir Haçlı Seferi yapılmasını istiyordu. Fransa kıralı VIII. Şarl da Arnavutluk ve Mora'daki Hıristiyanları ısyana teşvik ile aynı zamanda Papa da beraber olarak *Macaristan* ve *Lehistan* ile birlikte Osmanlılar aleyhine bir Haçlı Seferi yapmak tasavvurunda idi. Bu maksadı için *Roma*'da bulunan Cem Sultan'ı, Papa'nın elinden almış ve kendisiyle beraber *Napoli*'ye kadar getirmiştir.

[1] *İbn-i Iyas tarihi (Bedâyiü'z-zuhur), c. I., s. 263, 340.*

Cem'in Avrupa'da bulunması sebebiyle Bayezid'in Rumeli'de ihtiyatî tedbir alması

Fransa'ya naklinden sonra Cem Sultan'ın bazı Avrupa devletlerinin elinde (bilhassa Macarların ve Fransızların) âlet olacağı gözönüne alınarak II. Bayezid 888 H. (1483 M.) senesi ilkbaharında *Rumeli*'de sefere çıktı[1] ve *Filibe*'yi karargâh yaptı ve evvelce Macarlar tarafından *Morava* suyu üzerine yapılıp sonradan Fatih Sultan Mehmed'in yıktırmış olduğu kalelerin yapılmasını emretti. Bu esnada pâdişah *Köstendil* kasabasına gelip sonra o taraftaki *Samako* demir imalâthanelerini görüp *Sofya*'ya geçti ve bu sırada kalelerin yapıldığını haber alınca Eylülde *Edirne*'ye geldi. Bu tarihe kadar iki kardeş arasındaki vaziyete bakıp yeni hükümdara saltanat tebriki için henüz elçi göndermemiş olan devletlerden bundan sonra elçiler gelmeğe başladı.

Gedik Ahmed Paşa'nın katli

Osmanlı devletinin fütûhat devrinde yetiştirdiği büyük kumandanlardan olan Gedik Ahmed Paşa devşirmeden veya pençik esirlerindendi. Hangi milletten olduğu muhakkak surette bilinmemekle beraber Arnavut olduğu ve Yeniçeri Ocağından yetiştiği rivayet edilmektedir. Gedik Ahmed Paşa'yı ilk defa 1461'deki seferde beylerbeği olarak görmekteyiz. Daha sonraki seferlerin hepsinde mevcuttur. 1474 senesinde Mahmud Paşa'nın ikinci defa vezir-i âzamlıktan azli üzerine o makama tâyin edilmiştir[2]. Gedik

[1] *Edirne*'ye giden pâdişahın ".. muradları Rumeli vilâyetini tebeddül-i saltanat evanında zuhur eden fetret istimaiyle harekete gelen âdây-ı din taarruzundan sıyanet olmağın..." *(Tacü't-tevarih*, c. II., *40)*.

[2] Bazı müdekkikler Gedik Ahmed Paşa'nın vezir-i âzamlığını Mahmud Paşa'nın katlinden sonra gösterip aynı zamanda Cem Sultan'ın lalası olduğunu kaydederlerse de hâdiselerle tetabuk etmemektedir; çünkü Mahmud Paşa 1474 ibtidalarında azlinden sonra kendi vakıflarının bulunduğu *Uzuncaova Hasköy* kasabasına gönderilmiş ve yerine Gedik Ahmed Paşa gelmiştir. Şehzâde Mustafa'nın ölümü 3 Rebiulâhır 879 (17 Ağustos 1474) olduğuna göre Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'nın katlinden epi zaman evvel vezir-i âzam bulunmaktadır. Cem'in lalası olduğuna gelince bu da vekayie uymuyor; çünkü Cem *Konya*'ya gelmeden evvel Ahmed Paşa, vezir-i âzam olmuştur ve Cem *Konya*'ya 879 Şabanında gelmiştir. Ahmed Paşa *Konya*'da Cem'in yanında kalmış olsa bile vezir-i âzam olması sebebiyle Cem'e lala olamaz. Gedik Ahmed Paşa'nın Cem taraftarı olduğuna dair bazı emareler vardır; nitekim,

Ahmed Paşa 1478 baharında yapılacak *İşkodra* seferine memur edilmiş, fakat itizar ile istifa eylemiş ise de kabul olunmıyarak azl ve *Rumeli Hisarı*'na hapsedilip yerine ilmiye sınıfından ve Fatih'ın hocası Hızır Bey oğlu Sinan Paşa vezir-i âzam olmuştur (1477 sonları). Bunun üzerine Fatih 1478 ilkbaharında bizzat sefere çıkmıştır. Gedik Ahmed Paşa, beş altı ay sonra afvolunarak kendisine Gelibolu sancağı verilmiş ve 1479'da Venediklilerle sulh yapıldıktan sonra mükemmel bir donanma ile Güney-İtalya zaptına memur edilip, sonra Fatih'in ölümü üzerine Cem'e karşı yapılan harekâtta hizmet etmiş, fakat aleyhdarları tarafından Cem'in *Suriye*'ye kaçması kendisinin müsamahasından ileri geldiği yolunda pâdişaha telkin yapılarak Gedik Ahmed Paşa hapsettirilmiştir. İşte bu telkinler sebebiyle zaten şehzâdeliğindenberi Ahmed Paşa ile araları iyi olmayan Bayezid'in Ahmed Paşa hakkındaki şüphesi artmış ve bu hususta Hamza Beyzâde Mustafa Paşa'nın mühim tesiri olmuştur; nitekim Gedik Ahmed Paşa da kendi aleyhine hareket eden Mustafa Paşa'yı, kayın pederi İshak Paşa ile ittifak ederek istemeye istemeye pâdişaha öldürtmüşler[1], sıkışık bir vaziyette kalmış olan Bayezid ise bunların bu hareketlerine karşı intikam almayı münasip bir zamana bırakmıştır.

Cem gailesi bir karara bağlanıp Karaman oğlu Kasım Bey'e de *İçel*'de yer verilip sükûnet avdet ettikten sonra Bayezid diş bilediği Gedik Ahmed Paşa'dan intikam almak istedi ve Ahmed Paşa'yı öldürmek için yeniçerilerden çekindiğinden, bu işin *Edirne*'de yapılmasını muvafık buldu ve kendi adamlarından İskender Paşa'yı İstanbul muhafazasında bırakarak devlet erkâniyle ve bir kısım yeniçeriyle beraber *Edirne*'ye gitti.

18 Aralık 1483 (6 Şevval 887) pazar gecesinde *Edirne*'deki Yeni saray'da pâdişahın huzuriyle işret meclisi kurulup içilip eğlenildikten sonra orada bulunanlara hil'atler giydirilip ikram

Cem'in oğlu Oğuz Han'ın hayatı Ahmed Paşa'nın hayatiyle kaim olmuş ve Gedik "tepelendikten" az sonra Oğuz Han da öldürülmüştür.

[1] Gedik Ahmed Paşa, Cem'in Suriye'den Anadolu'ya girmesi üzerine şehzade Abdullah ile birlikte pâdişah'ın yanına davet edilmiş ve kayın atası İshak Paşa ile anlaşan Gedik Paşa, Mustafa Paşa'yı Yenihisar'da haps ettirip katl ettirmişlerdir (Bihiştî, s. 150).

olunurken Gedik Ahmed Paşa'ya da siyah kaftan giydirilip öldürüldü ve kayın pederi İshak Paşa da vezir-i âzamlıktan azlolunarak *Selânik* sancağiyle tekaüd edildi[1]. Gedik Ahmed Paşa'nın katli dolayısiyle *Edirne*'deki yeniçeriler ayaklanıp *Edirne* subaşısını öldürdülerse de hâdise bastırıldı.

Gedik Ahmed Paşa iyi bir asker, cesur ve tedbirli bir kumandan olup en mühim işleri başarmıştı. Karaman ilinin tamamen işgali, *Alâiye* beyliğinin alınması, Kuzey - Karadeniz fütûhatı, İtalya seferi ve *Taranto*'nun zaptı hep onun eseridir. Tarihî tetkiklere göre mağrur, dik başlı, açık sözlü bir devlet adamı ve mâhir bir kumandandı. Ahmed Paşa'nın katlinden sonra, Bayezid, *Edirne*'den, İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya bir emir göndererek "Gediği tepelediğini ve kendisinin de orada yani sarayda bulunan Cem'in oğlunun (Oğuz Han) hemen hesabını görmesini" emreylemiş olduğundan dediği gibi yapılmıştır.[2] Hassas ve ateşli bir şair olan Cem'in divanı Topkapı sarayı kütüphanesinde Revan odası kitapları arasında 739 numaradadır. Divan, münacat, tevhid, naat-i şerîf, terci-i bend ve muammaları ihtiva etmektedir.

[1] İshak Paşa'nın azl ve tekaüd edilmesi üzerine yerine Davud Paşa vezir-i âzam olmuş ve uzun müddet bu makamı muhafaza eylemiştir.

[2] Bayezid'in, İskender Paşa'ya tezkiresi, Topkapı Sa. Arşivi, Nr. 11983.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİ VE AKKİRMAN'IN ALINARAK BOĞDAN'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ VE LEHİSTAN SEFERLERİ

Boğdan seferi

Fatih Sultan Mehmed zamanında Boğdan'a bir sefer yapılmış ve pek çetin döğüşen Boğdanlılar mağlûp edilmişlerse de orduda çıkan hastalık sebebiyle Sultan Mehmed tasavvurlarını tatbik etmeden geri dönmeye mecbur kalmıştı (1476).

Karadeniz'in dörtte üç sahillerini almış olan Osmanlıların hem ticaret ve hem de yapacakları seferler için Polonya yolu üzerinde bulunan ve mühim üs olan bazı sahil şehirlerini almaları îcabediyordu; hususiyle Boğdan'ın can damarı olan ticaret iskelelerinin alınması bu prensliği ister istemez Osmanlı nüfuzu altına sokacaktı.

Bu sırada yani 888 H. (1483 M.)'de Polonyalılar ile Macarlar ve Venedikliler, Osmanlılarla anlaşmışlardı. Hattâ Boğdan'da bir nüfuz politikası takip etmek isteyen Macar kıralhğı bu yıl içinde Osmanlı devletiyle bir adem-i tecavüz muahedesi imzalanmış olduğundan o taraftan da bir endişe yoktu[1].

II. Bayezid bu suretle Balkan vaziyetini emniyet altına aldıktan sonra 1484 baharında[2] *Edirne*'ye doğru hareket ederken deniz yoluyla da *Tuna*'ya hem donanma ve hem de levazım sevkettirdi. Pâdişah *Edirne*'de bazı müesseselerin temel atma merasimini yapıp inşaata başlanmasını emrettikten sonra yola çıktı, *Dobrice*'ye girdi ve *İsakçı* iskelesinden *Tuna*'yı geçti. Bu sırada Eflâk voyvodası Rahip Vlad Calugarul (1482-1495) yirmi bin kişilik mevcudiyle orduya iltihak ettiği gibi Kırım hanı da sefere davet edilmişti.

[1] Boğdan seferinden dönüşte pâdişah *Edirne*'de kışı geçirdiği sırada Macar elçisi gelmiş ve barışıklığı iade eden muahede tasdiknâmesini getirmiştir.

[2] *Tacü't-tevarih*'e göre Rebiulâhırın dördüncü günü cuma namazını kıldıktan sonra *İstanbul*'dan hareket etmiştir.

Kili ve Akkirman'ın alınması

Osmanlı ordusu evvelâ *Tuna*'nın sol sahilinde bulunan ve Boğdan'ın Karadenize kapısı olan *Kili* (Chilia)'yi karadan ve donanma da denizden sardı. Kale kumandanı bu kuvvetlere karşı koyamıyacağını anladığından dokuz gün muhasaradan sonra teslim oldu 889 H. (15 Temmuz 1484). Kalenin içine asker ve mühimmat konduktan sonra daha kuzeyde *Besarabya* kıt'asında *Dinyester* nehrinin vücuda getirdiği küçük bir körfezin kenarındaki *Akkirman* (Cetatea Alba) kalesi üzerine gidildi; bu sırada Kırım hanı Menğli Giray elli bin[1] kişilik bir kuvvetle gelip orduya iltihak etti; *Akkirman* muhasara olundu; burası *Kili*'ye nazaran daha müstahkem olup her şeyi boldu ve karadan pek derin ve geniş bir hendek ile çevrilmişti; burası da ancak oniki gün dayanabildi (11 Ağustos 1484).

Akkirman'ın alınması askerî harekât için pek önemli idi; bundan sonra Osmanlı kuvvetleri *Dobrice* ile Tuna arasından geçerek Karadeniz'le *Pirut* nehri arasından kuzeye doğru çıkabilecekler ve böylece Kırım hanlığı ile de muvasala temin eyliyeceklerdi.

Osmanlıların âdeti üzere yeni alınan yerlerin hemen tahriri yapıldı; arzu edenlerin istedikleri yerlere gitmelerine müsaade olunduğu gibi halkın bir kısmı da *Marmara* kıyısındaki *Eski Biga*ya naklolundular[2]. Kırım hanı ile Eflâk voyvodası harp ganimetlerinden mühim pay aldılar. Sultan Bayezid bu sefer esnasında almış olduğu ganimet malını *Edirne*'de başlattırmış olduğu ilmî ve içtimaî müesseselere sarfetti[3] ve seferden avdeti mütaakıp devlet erkânı arasında bazı değişiklikler yaptı[4].

[1] Behişti'ye göre otuz bin ile gelmiştir (S. 156).

[2] *Tacü't-tevarih*, c. I., *s.*, *43.*

[3] Metinde söylediğimiz gibi II. Bayezid Boğdan seferine giderken *Edirne*'de bir hastahâne ile cami, medrese, imaret yaptırılmasını emretmiş ve Tunca nehri kenarında temellerini arttırdığı bu kültürel ve sosyal müesseseleri bu ganimet parasiyle inşa ettirmiştir. Pâdişah Boğdan'a hareketinden evvel *Edirne*'de çıkan yangında ahşap Bedesten ile Tahta kale ve bir haylı yerler yanlış olup Bayezid bunların kârgir olarak yaptırılmalarını da emretmiştir.

[4] Boğdan seferinden avdette ikinci vezir Mesih Paşa vezirlikten ve İskender Paşa Rumeli beylerbeğilinden azlolunmuşlardır. Mesih Paşa tekaüd edilerek *Filibe*'de oturtulmuş ve İskender Paşa'nın yerine de *Semendire* beyi Hadım Ali Paşa tâyin olunmuştur.

Boğdan beyinin mukabil hareketi

Kili ile *Akkirman*'ın alınması ve Osmanlıların *Boğdan* prensliğiyle Karadeniz arasına girerek Boğdan'ın deniz yolunu kapamaları bu prensliği iktisaden pek zor bir duruma sokmuştu. Hattâ Boğdan beyi Stefan Çel Mare, Venedik cumhuriyetine gönderdiği bir raporda "*Kili* ile *Akkirman*'ın bütün *Moldavya* yani Boğdan demek olduğunu ve Boğdan'ın da *Macaristan* ve *Litvanya* için bir sed teşkil ettiğini" yazmıştı.

Bundan dolayı Boğdan'ın can damarı olan bu iki ticaret şehir ve iskelesinin geri alınması zarurî görülüyordu. Kalenin zaptından sonra *Akkirman*'da kalmış olan bazı Boğdanlılar, Boğdan prensine haber gönderip onu kalenin alınması için davet ettiler ve kale muhafızlarının gafletinden istifade ile ipler takarak bir kısmı kaleye çıkıp bir kısmı da iplerin üzerinde iken muhafızlar haber alarak kaleye girenleri yakalayıp diğerlerini de temizlediler. Kaleye girenler *İstanbul*'a gönderildi.

Boğdan beyinin bu hareketi duyulur duyulmaz Rumeli beylerbeği Hadım Ali Paşa Boğdan seferine memur olarak kendisine Kapıkulu askerinden bir miktar kuvvet gönderildi. Hadım Ali Paşa Eflâk beyi ve Eflâk kuvvetleri de beraberinde olarak Boğdan'a girdi (25 Şaban 890 = 1585 Eylül). Boğdan Prensi Stefan Çel Mare mukavemet edemiyeceğini anlayarak hem yardım istemek hem de hayatını kurtarmak üzere Lehistan kıralı Kazimir'in yanına gitti. Boğdan vuruldu; birçok beyler gelip itaat ettiler; pek çok ganimet malıyla dönüldü.

Boğdan beyinin taarruzu üzerine Malkoç oğlu'nun akını

Hadım Ali Paşa kuvvetleri döndükten sonra memleketine avdet eden Stefan Çel Mare, 891 H. (1486 M.) tarihinde *Kili* ve *Akkirman* taraflarına tekrar taarruz etti. Bunun üzerine akıncı kumandanı ve *Silistre* sancakbeyi meşhur Malkoç oğlu Bâli Bey Boğdan harekâtına memur edildi. Bu ünlü akıncı kumandanının *Boğdan*'a girmesi üzerine Stefan Çel Mare, Leh ve Macar kıralarından yardım istedi, onlar da birtakım yardımcı kuvvet gönderdiler. *Pirut* nehri üzerine köprü kuran Malkoç oğlu, kendi akıncılariyle orada durup tımarlı sipahi kuvvetlerini ileri göndermişti; Bu sırada düşmanın gözcüsü, Malkoç üzerine baskın yaptıysa da hiç telâş göstermiyen bu tecrübeli kumandan

bir taraftan mukabele ettiği gibi diğer taraftan da bir kısım kuvvetlerini, bayrakları ve mızraklariyle beraber pusuya yatırarak yanında az askerle epey döğüştükten sonra pusudaki askeri birdenbire meydana çıkararak yeni kuvvet geldi zanniyle düşmanın mâneviyatını sarsıp onları bozmuş ve bir haylı ganimet malı almıştı.

Boğdan'ın Osmanlı hâkimiyetini kabulü

Boğdan Prensi Stefan Çel Mare, Osmanlılarla başa çıkamıyacağını anladığından ömrünün sonlarına doğru Türklerin hâkimiyetine boyun eğmiş ve her sene vermek üzere dört bin altın vergiyi kabul etmiştir. Stefan, 1504 'de vefat ederek ölümünden evvel Boğdan adındaki oğluna Osmanlı hâkimiyetini tanımasını vasiyyet etmiştir.

Lehistan seferi

Lehlilerle ilk temas

Osmanlı devleti hududunu *Akkirman*'a dayadıktan ve daha sonra Kırım hanlığı ve Boğdan'ı nüfuzu altına aldıktan sonra komşuluk dolayısiyle Leh devletiyle de dostane münasebata girişmiş olup bu münasebet 1498 tarihine kadar yani sekiz senedenberi devam etmekte bulunmuş idi; hattâ Lehistan IV. Kazimir zamanında ve 1490 senesinde Osmanlı devletiyle Leh devleti arasında ilk muahede yapılmış ve bu muahedenâme Kazimir'in oğlu olup 1492'de babasının yerine geçen Jan Albert tarafından da üç sene daha temdit edilmişti.

Leh kıralının Boğdan'a tecavüzü

Lehistan kıralı Jan Albert, Osmanlı himayesinde bulunan Boğdan üzerine bir sefer açmak suretiyle başını derde soktu; Boğdan Voyvodası Stefan derhal Osmanlı devletine başvurarak şikâyette bulundu (902 H. = 1497 M.) ve kendisine biraz kuvvetle yardım edilecek olursa düşmana karşı koyacağını bildirdi. Macar kıralı Vladislas, Lehistan'a karşı yapılacak Osmanlı harekâtının önüne geçmek ve kendisiyle Osmanlılar arasında aktedilmiş olan otuz senelik muahedeye Lehistan'ı da idhal etmek istediyse de Osmanlılar bunu kabul etmiyerek Boğdan Voyvodası'na yardım etmeğe ahden mecburiyet gördüler; bunun üzerine ümeradan bir kumandan altı

yüz kişi ile Boğdan'a girerek voyvodanın gösterdiği yerde pusuya girdi.

Boğdan Prensi Stefan Çel Mare aynı zamanda Leh kıralını iğfal için Osmanlıların hududu geçip taarruz ettiklerinden bahis ile kıraldan yardım istemiş ve yardıma gelen beş altı bin kişilik Leh kuvvetini *Suçiova* muharebesinde çevirip beşte dördünü imha etmiştir.

Malkoç oğlu akıncılariyle yapılan ilk Lehistan seferi

Leh kıralının Osmanlılara tâbi Boğdan üzerine taarruzu dolayısiyle Osmanlı hükümeti Lehlilerle olan muahedenin bâdema hükmü kalmadığını ileri sürerek *Silistre* sancakbeyi ve akıncı kumandanı Malkoç oğlu Bâli Bey'i ilkbaharda kırk bin kişilik bir kuvvetle *Lehistan*'a yolladı (903 H. = 1498 M.). Boğdan Prensi bu akıncı kuvvetlerine rehberlik etti. Osmanlı kuvvetleri *Turla* yani *Dinyester* suyunu, nehir gemileri üzerine kurdukları köprüden geçerek Lehistan'a girdiler. Bâli Bey büyük oğlu Ali Bey'i askerine ardçı ve küçük oğlu Tur Ali Bey'i de öncü yaparak Leh topraklarında ilerledi. *Dinyester* üzerindeki *Karkova* veya *Sorukhisarı*, daha içeride *Dreşni* veya *Dereczny*, *Glagori*, *Kanczuga* (Cinanca) *Gelebanya* ile kıralın sayfiyesi olan *Braklav* kaleleri alınarak yıkıldı veya yakıldı. Metanetinden dolayı *Radimin* hisarı alınamadı; Bâli Bey burada kalarak oğlu Tur Ali Bey ile Yahya Paşazâde bazı yerleri işgal edip vurduktan sonra döndüler. Hasan Voyvoda ismindeki bir akıncı beyi de bir günlük yere akın yaptıktan sonra birçok ganimet malıyla döndü.

Bundan sonra mevsimin geçmesi sebebiyle geri dönüldü; düşman *Dinyester* üzerindeki köprüyü yıkmış ve köprüden sonra geçilecek olan dar derbendi (vâdiyi) tahkim eylemiş ve bu suretle Bâli Bey'in avdet yolunu kapamıştı.

Bâli Bey, maiyyeti akıncı beylerinden yukarıda adıgeçen Hasan Voyvoda'yı gönderip müşkülâtla *Dinyester* üzerine yeni bir köprü kurdurmuştu. Köprü geçildikten sonra iki gün çetin bir çarpışma neticesinde derbend zaptolunarak asker selâmetle orayı da geçmiş ve daha sonra yine bazı zor durumlar muvaffakiyetle atlatılıp *Akkirman* yoluyla huduttan içeri girmişlerdir; her seferde

olduğu gibi bu seferde de elde edilen ganimetin beşte biri devlet hazinesi için alındı[1].

Boğdan voyvodasına verilen tuğ ve sancak

Boğdan Voyvodası Stefan Çel Mare, bu sefer esnasındaki hizmet ve sadakatinden dolayı samur kürklü hil'at, beylerbeği rütbesinde olarak iki tuğ ile sancak ve bir de başına giymek üzere yeniçeri orta kumandanlarının serpuşu olan *kuka* denilen tüylü serpuş ile taltif olundu.

[1] Hammer, Macar tarihçilerinin kayıtlarına dayanarak Lehistan seferinin aynı senede ilkbahar ve sonbahar olmak üzere iki defa yapıldığını söylüyorsa da *(C. IV., s. 32)* kendisi de bir defa olarak anlatıyor. *Tacü't-tevarih*'te ise *(C. II., s. 79 — 85)* bir defadır. Zaten aynı sene içindeki bunlar akıncı seferleridir; iki sefere hemen imkân yok gibidir. Hammer'in Macar kaynaklarından naklen verdiği malûmat olsa olsa Boğdan'a yardım için gönderilen ilk küçük seferle onu mütaakıp yapılan Bâli Bey seferinin ayrı ayrı olmasından dolayı olacaktır. Halbuki 1497'de yapılan hücum, sefer denemiyecek kadar önemsiz olup altı yüz kişiye münhasırdır.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. BAYEZİD ZAMANINA KADAR OSMANLI-MEMLÛK DEVLETİ MÜNASEBETLERİ

XIV. ve XV. yüzyıllarındaki münasebat

İlk münasebetler

Osmanlılarla *Mısır*, *Suriye*, *Elcezire*, *Güney-Anadolu* ve *Hicaz*'a sahip olan Memlûk sultanları arasındaki[1] münasebat ilk zamanlardan yani XIV. asrın ikinci yarısından îtibaren dostane bir şekilde başlamıştır. O tarihlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların *Rumeli*'deki muvaffakiyetleri ve İslâm hudutlarını genişletmeleri Memlûk devleti tarafından memnunlukla takip olunuyor ve her vesileden istifade edilerek İslâm âlemindeki mevkileri sebebiyle Memlûk sultanlariyle muhabereye devam ediliyordu.

Sultan I. Murad, *Kosova* meydan muharebesinde (1789) şehit düştüğü zaman Memlûk sultanı Melik Zâhir Berkuk, Sultan Murad'ın *Bursa*'daki türbesinde okunmak üzere her bir cüzü ayrı ayrı olmak üzere otuz cüz Kur'an-ı Kerim vakfetmişti. Yıldırım Bayezid, *Bursa*'daki hastahanesini yaptırdığı zaman Sultan Berkuk'tan mesleğinde mehareti olan bir tabib istemiş ve o da Tabib Şemseddin b. Sagîr'i göndermişti. Berkuk öldüğü zaman oğlu Melik Nâsır Ferec'in hükümdarlığını temin için Yıldırım Bayezid yirmi bin kişilik bir kuvvetle kendisine yardımda bulunmuştu (1399).

İşte dostluk bu suretle devam ederken Memlûklerin *Malatya* valisi Mintaş'ın ısyanı üzerine *Sivas* hükümdarı Kadı Burha-

[1] *Eyyubî*'lerden sonra *Mısır*, *Suriye*, *Elcezire* ve *Hicaz*'da, *Bahriyye ve Burciyye Memlûkleri* denilen iki sınıf Kölemen tabakası idareyi ellerine almışlardır. Bunlardan *Eyyubîler*'in yetiştirdikleri Türk Memlûkleri 1250'den 1382 senesine kadar yüz otuz iki ve yine Türk Memlûklerinin yetiştirdikleri Çerkes Memlûkleri de -ki bunların içlerinden bir kısmı ırken Türk oldukları halde bu isimle şöhret bulmuşlardır- 1382'den 1517'ye kadar yani yüz otuz beş sene sultanlık etmişlerdir. Osmanlılarla ilk münasebette bulunan Memlûk sultanı Melik Zâhir Berkuk, *Burciyye* Memlûklerinin birincisidir.

neddin'e geçen Malatya'nın, Burhaneddin'den sonra Yıldırım Bayezid tarafından alınması neticesinde Memlûklerle Osmanlılar arasındaki dostluk bozulmuştu.

Osmanlıların hudut sahası genişledikçe Memlûklerle temas ziyadeleşmiş ve bu temas dostça ve düşmanca bazı ihtilâflara sebep olmuş ve Timur hâdisesinden sonra Çelebi Mehmed dostluğu tekrar tesis etmişti.

II. Murad zamanında münasebet

Osmanlıların Karaman oğullarına karşı hasmâne vaziyetleri ve Karaman oğullarının da Memlûk devletinin himayesine ilticaları ve buna mukabil Memlûk sultanına karşı muhalefet eden Memlûk emîrlerinden Canbey Sofi ile Dulkadır oğlu Nasırüddin Mehmed Bey'i Sultan II. Murad'ın himaye ederek Dulkadır oğluna yardım etmesi yüzünden iki taraf arasında bir müddettenberi düzelmiş olan durum yine bozulmuştu. Bundan başka Osmanlı hükümdarı Emîr Süleyman Çelebi'nin torunları Süleyman ile Fatma'nın, kaçarak Memlûk sultanına ilticaları ve iyi muamele görmeleri Sultan II. Murad'ı kuşkulandırmış ve bu çocukları kaçırmak için yaptığı teşebbüs akim kalmıştır.

839 H. (1435 M.)'den îtibaren iki taraf arasındaki münasebetin yine iyi mecra takip ettiğini görüyoruz; bu tarihte Memlûk sultanı Melik Eşref Barsbay kendisini tehdit etmekte olan Şahruh'la muharebe etmek üzere hazırlanırken Sultan II. Murad'a da bir nâme yollayarak kendisine yardım etmesini istemişti[1]. Bir sene sonra *Karaman* ve *Dulkadır* oğullarından dolayı iki taraf arası açılır gibi olduysa da aynı senede yine düzelmişti. 848 H. (1444 M.)'de *Varna* muharebesinden sonra Sultan Murad bir elçi ile *Kahire*'ye epi ganimet malı göndermişti[2].

[1] *Vekayi-i Türkmaniyye* (Topkapı Sarayı, III. Ahmed kitapları), *varak 43.*

[2] *Varna* muharebesinde alınan esirlerden bir kısmı düşman ordusunun itibarlı ümerasından idiler; bunların içinden onaltısı harbteki kıyafetleriyle başlarında miğfer ve üstlerinde zırhlariyle at üzerinde olarak teşhir edilmek üzere gönderilmişti. Bunlardan başka Sultan II. Murad, Memlûk Sultanı Melik Zahir Çakmak'a elli köle, beş beyaz has cariye, bir haylı kumaş ve ipek de yollamıştı (Sehavî, *Et-tibrü'l-mesbûk*, *Ayasofya kütüphânesi*, *Nr. 3113. varak 190).*

Fatih zamanında

857 H. (1453 M.)'de İstanbul fethinin, nâme ve hediyelerle Memlûk sultanına tebşiri *Kahire*'de büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, şenlikler yapılmış ve Memlûk sultanının ikamet etmekte olduğu *Kal'atü'l-Cebel*'de beşaretler (Bando) çalınmıştı[1].

Bu dostluk on, onbir sene daha güzel devam etmiş ve sonra her gün geçtikçe siyasî hâdiseler sebebiyle iki tarafın münasebatı gerginleşmiştir. Bunun başlangıcı 863 H. (1463 M.) senesidir. Bu tarihte Memlûk sultanı Melik Zâhir Hoşkadem olup *Kahire*'ye gönderilmiş olan bir Osmanlı elçisine usule mugayir merasim yapıldığından dolayı güceniklik hasıl olmuş ve daha sonra Karaman oğlu İshak Bey'in Memlûkler tarafından himaye edilmesi ve Osmanlıların da Karaman oğlu Pîr Ahmed Bey'i tutmaları aradaki münasebatı gerginleştirmiş ve bunlara ilâveten Hac yolundaki su havuzları meselesi ile Dulkadır oğulları Türkmen beyliğine bey intihabı mücadelesinin iki tarafça şeref telâkki edilmesi bu gerginliği çok arttırmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında Hindistan'da *Dekken* kıt'asındaki Hind-İslâm hükümdarı, Osmanlı pâdişahına bir elçi ile bazı hediyeler yollamış, Fatih de buna mukabele ederek ulemadan Molla Efdal oğlu Mehmed'i elçilikle Hindistan'a göndermişti. Vazifesini yapan Osmanlı elçisi yeni Hindistan hükümdarı II. Mahmud Şah'ın[2] gönderdiği elçi ile beraber dönmüştü[3]. Bunlar *Cidde*'ye geldikleri zaman Fatih Sultan Mehmed'in öldüğünü haber almışlar ve Mahmud Şah'ın pâdişaha

[1] Fatih Sultan Mehmed Memlûk Sultanı olan İnal'ın hem saltanatını tebrik ve hem de *İstanbul* fethini tebşir için nâme ve hediye yollamıştı. Bu hediyeler arasında Rum büyüklerinden iki esir de vardı. Bu fetih münasebetiyle *Kahire*'de yapılan donanma, günlerce sürdü: umum ahali çok sevinmişti, tabılhâne-i sultânî (saltanat bandosu) hergün sabahları çalmıyordu. Gönderilen hediyeler Türklerin itikatları üzere dokuzar sandıktı, bunlar dokuz sandık samur, dokuz sandık vaşak, dokuz sandık sincab, dokuz sandık sırma işlemeli kadife, dokuz sandık sırmasız renkli kadife, dokuz sandık atlas kumaşlar ve otuz kadar köle idi (İbn-i Tagrıberdî, *Havadisü'd-dühûr*, *Ayasofya kütüphanesi*, *Nr. 3185*, *s. 277*; *İbn-i Iyas tarihi*, *c. II.*, *s. 44)*.

[2] Dekken (Behmeniyye) devleti 1347'den 1526 senesine kadar devam etmiş olup II. Mahmud, babası Mehmed Şah-ı sânî'nin yerine 1482'de hükümdar olmuştur.

[3] *Tarih-i Ebû'l-feth*, *s. 182*, *183*; *İbn-i Iyas tarihi*, *s. 227.*

gönderdiği kıymetli hediyeler de Memlûklerin *Cidde* nâibi tarafından gasbolup bunlar Memlûk sultanı Kaytbay'a yollanmış ve o da bu hediyeler arasından bir hançere tenezzül edip almış ve bu küçüklük Osmanlı hükümdarı Bayezid'in canını sıkmış ise de ses çıkarılmamıştır[1].

Bayezid devrindeki münasebet

Bayezid'e muhalefet eden kardeşi Cem Sultan'a karşı Memlûk sultanının hüsnü kabul göstermesi ve bundan başka Cem'in *Anadolu*'ya geçmesine müsaade etmesi Sultan Kaytbay'ın Osmanlı devleti aleyhine çalıştığını gösteriyor ve bununla beraber Memlûk sultanı ihtiyatı elden bırakmıyordu. Nitekim Bayezid'in cülûsundan sonra *İstanbul*'a gelen Memlûk elçisi hem Bayezid'in saltanatını tebrik etmiş ve hem de Hindistan'dan gelirken gasbolunan eşyayı getirtip sultan namına özür dilemişti.

Bu hal aradaki gerginliği bir derece hafifletmiş ise de bunu mütaakıp Osmanlıların himayesiyle Dulkadır emîri olan Alâüddevle Bozkurt, Memlûklerle uğraşmağa başlamış ve 888 H. (1483 M.)'de *Malatya*'yı muhasara eylemiş ve Osmanlı devletinin yardımiyle 1484 'de iki defa üst üste Memlûk kuvvetlerini bozmuştu.

Osmanlılarla karşılaşmayı arzu etmeyen Memlûk sultanı, emîrleriyle bir görüşme yapmış ve Atabey Özbek ile diğer emîrler Osmanlı hükümdarına elçi ve hediye gönderip aralarının düzelmesini teklif ettiklerinden bu teklif kabul olunarak ikinci emîr-i âhur Emîr Cani Bey Habib elçi olarak deniz yoluyla gönderilmiştir.

Memlûk sultanı Seyfeddin Kaytbay, II. Bayezid'e müsait tekliflerde bulunuyordu. Bu tekliflerden en mühimmi Osmanlı pâdişahının elindeki bütün yerlerde sultan makamında olmasını kabul etmesi idi. *Mısır*'daki Abbasî halifesi I. Mütevekkilalellah tarafından buna alâmet olmak üzere Bayezid'e bir de sultanlık menşuru yollanmış ve halife aynı zamanda iki İslâm hükümdarı arasında ihtilâfın bertaraf edilmesini tavsiye etmişti.

[1] Memlûklerle olan gerginlik sebebiyle Fatih Sultan Mehmed'in *Suriye* üzerine giderken vefatı üzerine aradaki fena durum bir müddet için sükûnet kesbetmiştir.

Deniz yoluyla gidip karadan *Malatya* yoluyla dönmüş olan elçiye iyi muamele edilmemiş ve bu elçi dönmeden evvel Memlûk devletine tâbi beylerinin bu devletin mezaliminden şikâyet ettikleri vesile ittihaz edilerek elçinin geri dönmesinden evvel Karaman beylerbeyi ve Şehzâde Abdullah'ın lalası Karagöz Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri 890 H. (1485 M.)'de hududu geçerek Memlûklere ait bazı kaleleri ve bu arada *Gülek* kalesini almış ve bu suretle harp fiilen başlamıştır[1].

Osmanlı - Memlûk muharebesi

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebe 1485'den 1490 senesine kadar (890-895 H.) beş sene sürmüş ve altı seferde bitmiştir. Osmanlılar, Karaman oğulları devletini tamamen kaldırdıktan sonra Memlûklere tâbi Ramazan oğulları Türkmen beyliğiyle hemhudud olmuşlar ve bu suretle taarruzlarını *Adana* ve havalisine tevcih ederek *Gülek* kalesini ve boğazını zaptetmişlerdir.

Osmanlılardan himaye gören Alâüddevle Bozkurt, Memlûklerin sıkıştırması üzerine yardım istediğinden hudut kumandanlarından Yakup Paşa kuvvetleriyle kendisine yardım edildi. Bunlar Memlûk kuvvetlerine galebe çalmış ise de mukabele olmak üzere Özbek kumandasiyle sevkedilen asker *Malatya* civarında evvelâ Alâüddevle'yi ve sonra da Yakup Paşa'yı bozmuştur; Bu muvaffakiyetten sonra Memlûk ordusu *Adana* ve *Tarsus* taraflarına dönmüş ve *Gülek* kalesiyle Osmanlılara geçen diğer kaleleri geri almıştır.

Bunun üzerine Anadolu beylerbeğisi Hersek-zâde Ahmed Paşa serdar tâyin olunarak Karagöz Mehmed Paşa ile Hızır Bey-zâde Mehmed Paşa bunun maiyyetine verilmişlerdi. Bu kuvvetler elden çıkan kalelerle *Kilikya*'nın zaptına memur edildiler; *Adana* hududunda Atabey Özbek kumandasındaki Memlûk ordusuyla yapılan muharebede Hersek-zâde'nin başkumandanlığını çekemeyen Karagöz Paşa ile Hızır Bey-zâde'nin yardım etmemeleri yüzünden Ahmed Paşa kuvvetleri mağlûp ve kendisi de yaralı olarak esir düştü (1486)[2].

[1] Bu kısımlar, İbn-i Iyas'ın *Bedayiü'z-zuhur* adlı eserinden hulâsaten tercüme edilmiştir *(C. II., s. 221 - 231)*.

[2] Hersek-zâde diğer Osmanlı esirleriyle zincire vurularak *Kahire*'ye getirilmişti. Ahmed Paşa, boynunda zincir olarak at üzerinde olduğu halde

Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın mağlûp olarak esir düştüğü duyulunca işin ciddiyetine mebnî bu defa 1487'de vezir-i âzam Davud Paşa sefere memur olduğu gibi[1] Rumeli beylerbeği Hadım Ali Paşa da *Rumeli*'den *Anadolu*'ya geçirilmiştir; fakat Davut Paşa karşısında hiçbir kuvvete rastlamadığından *Adana* ve *Tarsus*'u alıp tahkim ettikten sonra geri dönmüştür.

893 H. (1488 M.)'de Rumeli beylerbeği iken kendisine vezirlik verilen Hadım Ali Paşa karadan ve Hersek-zâde Ahmed Paşa da donanma ile denizden sefere memur edilmişlerdir. Hadım Ali Paşa, *Konya Ereğlisi* yoluyla *Adana*'ya gelip gerek burasını ve gerek *Tarsus*'u tahkim ettikten sonra *Ayn-ı Zerbe* (Anazarva), *Küre*, *Nemrun* ve *Melvane* kalelerini alıp şiddetli bir savaştan sonra *Sis* kalesini de zaptetmiştir.

Hersek-zâde kumandasiyle gelen donanma *Ayas*'ı zaptettikten sonra *Trablusşam* sahillerini vurmuş ve sonra *İskenderun* sahil geçidinden geçecek olan Mısır kuvvetlerini tutup karaya asker çıkarmağa memur edilmiş ise de denizde fırtınanın şiddeti sebebiyle geçid önünden ayrılmağa mecbur olduğundan Memlûk ordusu bundan istifade ile *Bagras* adındaki bu geçidi geçip *Adana*'da *Ağaçayırı* mahalline ve Osmanlı ordusunun karşısına konmuştur. Bu Memlûk ordusunun başında yine Emîr Özbek vardı. 17 Ağustos 1488 (8 Ramazan 893) tarihinde vukua gelen muharebede evvelâ Osmanlı kuvvetleri galebe etmiş ise de Evrenuzzâdelerden İsa ve Süleyman Bey'lerin şehit düşmeleri üzerine Karaman askeri kaçmış ve neticede Osmanlı kuvvetleri mağlûp olmuştur. Bu mağlûbiyet üzerine Hadım Ali Paşa *Konya Ereğlisi* ve *Lârende* taraflarına çekilerek dağılmış olan orduyu toplamış ve bu muharebede de gayretsizliği görülen Karagöz Paşa idam olunmuştur[2]. Bu üzerine mağlûbiyet Emîr Özbek

teşhir edilmişti. Memlûk sultanı Hersek-zâde'yi tekdir etmiş ve onu emîr-i âhur Kansu Hamsemie'ye teslim etmiştir. Ahmet Paşa 1486 Ağustosunda *Kahire*'ye getirilmiş ve beş ay sonra diğer esirlerle beraber salıverilerek memleketine dönmüştür.

[1] Karagöz Mehmed Paşa Hersek-zâde'ye yardım etmemişti. 891 Rebiulâhır tarihiyle (1486 Nisan) Davud Paşa'ya gönderilen fermanda Karagöz Paşa'nın yakalanarak Karahisar kalesine hapsedilmesi emr olunmuştur (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 5592)

[2] Karagöz Paşa birinci defaki gayretsizliğinde Şehzâde Abdullah'ın lalası olduğu için yakayı kurtarmıştı; fakat bu defa hiyanetinin cezasını gördü.

Adana'yı muhasara edip o sırada Adana cephanesine ateş isabet etmekle karşı koymaktan âciz kalan şehir teslim olmuştur (894 Safer sonu = 1 Nisan 1489)[1].

Alâüddevle'nin Memlûklerle anlaşması

Bundan sonra altıncı ve son sefer Dulkadır oğlu Alâüddevle'nin Osmanlılardan yüz çevirmesiyle yapılmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakiyetsizliği üzerine Alâüddevle, Memlûk sultaniyle anlaşmayı kendi hesabına doğru bulduğundan oğlunu *Kahire*'ye rehin olarak göndererek o tarafla anlaşmış ve Osmanlılara karşı hasmane vaziyet almıştır.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Alâüddevle'nin yerine *Şam* kalesindeki mahbesten kaçıp devlete iltica ederek kendisine *Vize* sancakbeyliği verilmiş olan Şah Budak'ı tâyin etmiştir (1489). Şah Budak'a yardım etmek üzere Mihal oğlu İskender Bey kumandasiyle kuvvet gönderilmiş ise de vukua gelen muharebede İskender Bey esir ve oğlu maktûl olduğundan Şah Budak muvaffak olamamıştır[2]. Esir edilen Mihaloğlu'nu, Alâüddevle *Kahire*'ye götürmüştür. 895 H. (1490 M.)'de Alâüddevle'ye yardım etmek üzere gelen Emîr Özbek kumandasındaki kuvvetler hududa gelip beklemişlerdi; bu sırada Memlûk sultanı bir anlaşma yapmak için Mamay Haseki adında birini Osmanlı hükümdarına yolladıysa da, sefirin tevkif olunarak geri gönderilmemesi üzerine Emîr Özbek *Kayseri* taraflarına taarruz ile burasını muhasara etmiş, fakat Hersek-zâde kumandasiyle kuvvet geldiğini duyunca çekilerek *Niğde*, *Karaman* ve *Ereğli*

[1] İbn-i Iyas'a göre 894 Cemaziyelâhırında (1489 Mayıs) vezir-i âzam Davud Paşa tarafından Memlûk sultanına bir elçi ile mektup yollanarak bunda Osmanlı hükümdarına bir elçi göndermesi ve bu suretle belki sulh yapılabileceği bildirilmişti. Memlûk hükümdarı verdiği cevapta :

"Memlûk ve esir tüccarlarının bu tarafa geçmesine — Osmanlılar *Kafkasya*'dan *Suriye*'ye esir geçmesine müsaade etmiyerek yolu kapamışlardı — müsaade edilir ve alınan kalelerin anahtarları yollanırsa sulh için mektuplaşır ve elçi göndeririz" demişti. Fakat bir netice çıkmadı *(İbn-i Iyas tarihi, c. II., s. 260)*.

[2] Şah Budak muvaffak olamıyarak Osmanlı hükümdarının kendisini öldürmesinden korkarak Memlûk devletine iltica ile kendisine *Menfilut* tarafında yer gösterilip kifayet miktarı maaş tahsis edilmiştir *(İbn-i Iyas tarihi, c. II., s.* 261).

taraflarını yağmaladıktan sonra Gülek'de vaziyete intizar etmiştir [1].

Osmanlıların harbi devam ettireceklerini haber alan Memlûk sultanı hazinesinde para bulunmaması ve askerin serkeşliği sebebiyle pek ziyade sıkılmış ve *Mısır* ulemasiyle emîrleri toplayarak: "Osman oğlu Mısır askeriyle muharebeden vaz geçmiyor; *Bilâd-ı Cebeliye* ahvali fesada vardı, harap oldu; tüccar Mısır'a getirilebilecek olan muhtelif eşyayı, getirmekten imtinâ ediyor, asker maaş istiyor, maaş vermezsem Mısır'ı ve *Kahire*'yi yağma edip evleri yakacaklardır. İbn-i Osman'ın askeri *Bilâd-ı Cebeliye*'ye tekrar gelecek olurlarsa Mısır askeri para almayınca mukabeleye çıkmaz" diye vaziyeti anlatmış ve halka vergi tarhını istemiştir [2]. Filhakika Osmanlıların temadi eden bu muvaffakiyetsizlikleri üzerine bizzat Bayezid'in sefere çıkması tekarrür etti ve pâdişah *Üsküdar*'a geçmek üzere *Beşiktaş* tarafına nakletti.

Memlûklerle barış

Bayezid'in vezirleri işin gevşeklikten bu şekle döküldüğünü örtmek maksadiyle sefer için acele edilmemesini istiyorlar, fakat bunu pâdişaha söyliyemiyorlardı. Nihayet ulemâdan Molla Arap demekle meşhur Müftü Alâüddin Ali, bu hali yani harbe acele etmenin muhataralı olduğunu arzederek işi önledi ve bu suretle o sırada *İstanbul*'a gelen *Tunus* elçisinin de [3] gayretiyle müsalâhaya doğru bir adım atıldı.

Nihayet 1491 Nisan (896 Cemaziyelâhır)'da evvelce elçilikle Osmanlılara gönderilmiş olan Mamay Haseki serbest bırakılarak Osmanlı devletinin murahhaslariyle *Kahire*'ye geldi. Osmanlı elçisi *Bursa* kadısı Şeyh Ali Çelebi adında [4] bir zattı; sultan

[1] *İbn-i Iyas tarihi, s. 264* (895 Cemaziyelâhır). Bu haber hecinli posta ile Receb ayında *Kahire*'ye gelmiştir.

[2] İbn-i Iyas, *Bedayiü'z-zuhur, c. II., s. 258.* İspanyol müverrihlerinden Fray Antonio Agopida, Memlûk sultanı Kaytbay'ın Osmanlı hükümdarına karşı *Napoli* kıralı ile ittifak etmiş olduğunu beyan etmektedir *(Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, Sene 1, s. 214).*

[3] Bu elçi bir Kelâm-ı Kadim ve bazı hadîs kitaplarını hâvi hediyelerle *Tunus* sultanı tarafından gönderilmişti.

[4] Bu, Ali Çelebi'nin, Bursa kadılığı ve Anadolu kazaskerliğinde bulunan Fenarî-zâde Alâüddin Ali olması muhtemeldir.

tarafından huzura kabul edilen elçi *Adana* ve *Tarsus*'un *Mekke* ve *Medine* evkafına ait yerler olmasından dolayı buralarla diğer kalelerin anahtarlarını Memlûk hükümdarına iadeye memurdu ve öyle de yaptı. Bu suretle Osmanlılar gûya zevahiri kurtararak mağlûbiyeti örtmek istemişlerdi. Memlûk sultanı elçiye fevkalâde ikram etti ve esir edilip hapsolunan Mihal-zâde İskender Bey'le diğer esirleri salıverdi ve İskender Bey'e hil'at giydirdi[1] ve Osmanlı elçisine mukabele olmak üzere Osmanlı hükümdarına Canbulad adında bir elçi yollandı[2].

Bu müsalâha ile iki taraf arasındaki barış iade edilmiş ise de bu hal Osmanlıları tatmin etmediğinden bir mütareke mahiyetinde idi. Barış, arada çıkan bazı engeller bertaraf edilmek suretiyle onbeş sene kadar devam etmiştir[3].

[1] İbn-i Iyas *Bedayîü'z-zuhur*, *c. II.*, *s. 261*, *270.*

[2] İbn-i Iyas, *s. 272.* Bu Canbulat 1500'de altı ay kadar Memlûk sultanı olmuştur.

[3] 906 Şevval (1501 M.)'de Şah İsmail-i Safevî Venediklileri Osmanlılar aleyhine tahrik için *Suriye*'den geçmek suretiyle cumhuriyete bir sefaret heyeti göndermişti. Osmanlı hükümdarı Memlûk topraklarından bu elçilerin geçirilmesine müsaade edildiğinden dolayı Mısır hükümetini protesto ederek bu yüzden iki taraf arasında siyasî vaziyet gerginleşip harp çıkacak dereceye gelmiş ise de Memlûk sultanı, Osmanlı devletini tatmin için *Mısır* ve *Suriye*'de bulunan Venedik tüccarlarını tevkif ettirmek suretiyle işi önlemeğe muvaffak olmuştur.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL SONLARINDA KOMŞU DEVLETLER İLE ENDÜLÜS İSLÂMLARI VE KEMAL REİS

İslâm devletleri

Bu XV. Yüzyıl sonunda Osmanlıların *Asya* ve *Afrika*'daki bazı İslâm devletleriyle olan münasebetleri iyi idi. Memlûk devletiyle barış olmuş, aradaki harbe son verilmişti. Afrika'da merkezi *Tunus* olan *Beni Hafs* devleti[1] Osmanlılarla dostane münasebet tesis etmek için bazı hediyelerle *İstanbul*'a bir elçi göndermiş ve bunun da tavassutiyle Memlûk devletiyle sulh yapılmıştı.

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un Osmanlılarla münasebatı dostane idi; bunun ölümü üzerine yerine geçen oğlu Bay Sungur'a karşı açılan hükümdarlık mücadelesinde ve ondan sonraki hallerde bu kargaşalıktan istifade eden Şah İsmail, Safevî devletini kurmak için faaliyetten geri durmuyordu.

Hıristiyan devletler

Osmanlıların birinci derecede en kuvvetli hasmı olan Matyas Korven, otuz iki sene kırallık ettikten sonra 895 H. (1490 M.)'de ölmüş, yerine Yagellon ailesinden *Bohemya* kıralı VII. Ladislas Macar kırallığına intihap olunmuş ve bu 1495'de Osmanlılarla otuz senelik bir muahede imzalamıştı. Kıral bu muahedeye biraderi olan Lehistan kıralını da sokmak istediyse de Lehlilerin *Boğdan*'a taarruzları sebebiyle buna muvaffak olamamıştı.

Venediklilerle Napoli kırallığı ve İtalya yarımadasındaki Papalık, Floransa, Milan ve Piza hükümetlerinden her biri aralarındaki rekabet dolayısiyle Osmanlılarla dost geçiniyorlardı. Napoli kıralı II. Alfons 1494'de memleketini işgal etmek isteyen

[1] *Benî Hafs* devleti 625 H. (1228 M.) senesinde *Tunus*'ta kurulmuş ve 981 H. (1574 M.) senesine kadar üç buçuk asra yakın bir müddet devam etmiştir. Bu devleti kuran Berberîlerden *Hentate* kabilesi reisi Şeyh Ebû Hafs isminde biri olup *Muvahhidîn* devletinin müessisi *Ebû Tomret*'in mürîdlerinden idi ve onun namına *Tunus*'ta vali bulunmuştu.

Fransa kıralı VIII. Şarl'a karşı Osmanlılardan yardım istemiş ve nihayet kırallığı, oğlu II. Ferdinand'a terkeylemiş ve Ferdinand'ın da bir sene sonra ölümü üzerine yerine III. Frederik Daragon geçmiş ve bu da Osmanlı devleti ile 15 Temmuz 1498'de bir dostluk muahedesi aktetmiş ise de memleketi evvelâ Fransızlar ve sonra da İspanyollar tarafından işgal olunmuştur.

Venedik cumhuriyetine karşı İtalya'daki küçük hükümetler

Venedik cumhuriyetinin geniş ticareti, doymaz hırsı ve iki taraflı siyaseti yüzünden İtalya'daki küçük devletler ve Papa bu cumhuriyete hasım vaziyette olup Osmanlıları Venedik aleyhine tahrik ile intikam almak istiyorlardı. Bilhassa Milâno dukası Louis Sforce Venediklilerle harp ede ede bezgin bir hale gelmiş olduğundan bu, Osmanlı hükümetini tahrikte daha ileri gidiyordu. Venedik aleyhine olan İtalya küçük cumhuriyetlerinin faaliyetlerini Papa ile beraber Alman İmparatoru Maksimilyan da desteklemekte idi.

Küçük cumhuriyetlerin, Osmanlıları Venedikliler aleyhine tahrik etmeleri, bu devletin işine de uygun gelmiş ve bu suretle Akdeniz'de en kuvvetli bahrî bir devlet olan Venediklileri diğer devletlerden ayırmıştır.

Venedik cumhuriyeti kendi aleyhine olan bu faaliyetlerden kuşkulanarak Zankani adında birini elçilikle *İstanbul*'a yollayarak siyasî durumu düzeltmeğe çalışmak istemiş ve Osmanlı devleti, cumhuriyeti iğfal yollu eski muahedenâmeyi yenilemiştir.

Lehler ve Ruslar

Onüçüncü Bölümde görüldüğü üzre Osmanlılarla Lehlilerin arası bozulmuş olup henüz bir salâh hali yoktu. Maamafih artık Osmanlılarla karşılaşabilecek bir durumda değildi.

II. Bayezid devrinde Osmanlı devleti ile dostluk ve ticarî münasebetlerini tesis için Moskova Grandükü'nün Kırım hanı vasıtasiyle olan teklifine muvafık cevap verilmiş ve Osmanlı - Rus münasebatı kısmında görüldüğü üzere Grandük'ün 31 Ağustos 1492 tarihli bir nâmesiyle Mihail, Bilisti Aşciyef adında ilk sefir gelmiştir.

İspanyollar ve Endülüs İslâmları

92 H. (711 M.) tarihinde Kuzey-Afrika'yı baştan başa kateden İslâm mücahitleri *İspanya*'ya girdikten sonra orayı terk edinceye kadar *İberik* yarımadasını medenî eserleriyle süslemişler ve binlerce kültürel ve sosyal müesseseler vücuda getirmişlerdi; *Kurtuba* (Kordo), *İşbiliye* (Sevil), *Mürsiye*, *Belensiye* (Valansiya) *Tuleytıla* (Toledo) ve Gırnata bu mamûrelerin en önde gelenlerindendi. Pek çok mütefekkir yetiştiren Endülüs Müslümanları Avrupa'nın temeddününde birinci derecede âmil olmuşlardır.

Endülüs yani İspanya'da 139 H. (756 M.)'de Endülüs Emevîlerinden sonra 898 H. (1492 M.) senesine kadar yedi asırdan fazla bir müddet zarfında *Tevâif-i Mülûk* denilen bir hayli İslâm devletleri meydana çıkmış ve bunların birbirleriyle mücadeleleri, Gaskonya körfezi kenarına sığınmış olan Hıristiyanların yavaş yavaş Müslümanların zararına olarak genişlemelerine sebep olmuştur[1].

Tecavüzünü devam ettiren Leon kıralı Alfons'a mukabele edilemediğinden dolayı Afrika'daki *Murabıtîn* devletinden yardım istenmiş ve bunlar iki defa yardıma gelerek düşman istilâsını durdurmuşlarsa da Endülüs'ü bir eyalet haline sokmuşlardı (483 H. = 1090 M.). *Murabîtîn* devletinin inkırazından sonra burası 540 H. (1145 M.)'de *Müvahhidîn* devletinin eline geçmiştir.

Muvahhidîn devletinin inkırazından sonra İberik yarımadasının doğusuyla güneyindeki *Belensiye* ile *Mürsiye* ve *Gırnata* kısımlarında birkaç küçük devletten en mühimi başkenti Gırnata olan *Benî Ahmer* devleti idi. İki buçuk asır (631 H. = 1233 M. — 898 H. = 1492 M.) süren bu devlet uzun zaman Hıristiyan istilâsına karşı durabilmiş ise de artık yarımadanın cenup kısmında kalan bir avuç Müslümanın bu taarruzlara karşı koymalarına imkân olmadığından nihayet bu devlet de son nefesinde idi.

[1] Hıristiyanların yavaş yavaş ilerlemelerinden ibtida *Aragon*, *Navar* ve *Leon* kıralıkları meydana çıktı; daha sonra *Kastilya* ve *Portekiz* kıralıkları ilâve olundu. Bunlar *Benî Ahmer* devletinin toprakları hariç olarak *XIV.* asrın son yarısında tekmil yarımadayı işgal etmişlerdi. *XV.* asrın ikinci yarısında ise *Kastilya* ve *Aragon* kıralıkları Ferdinand Katolik ile İzabella'nın izdivaçları sebebiyle birleşerek büyük bir devlet vücuda gelmişti ki *Benî Ahmer* devletini ortadan kaldıran bu İspanya devleti olmuştur.

Böyle pek sıkışık bir durumda olan *Benî Ahmer* hükümdarı, Katolik Ferdinand ile kıraliçe İzabella taraflarından iyice tazyik olunması sebebiyle 891 H. (1486 M.)'de Osmanlı devletine bir elçi yollayarak acıklı durumunu anlatmıştı. Bu elçi İslâmların feci hallerini anlatan ve meşhur şair Ebû'l-Beka Salih b. Şerif'in kaleminden çıkmış olan manzum bir feryadnâmeyi de beraberinde getirmişti.

Osmanlı devletinin Endülüs Müslümanlariyle ilk alâkası

Bu tarihlerde Osmanlı devletinin deniz kuvveti uzak denizlerde savaşacak kadar o denizleri bilir, mahir kaptan ve mürettebata malik olmadığından ve bundan başka o sırada Cem Sultan'ın Avrupa'da siyasî bir âlet olarak kullanılmasından dolayı istenilen yardım yapılamamış ve daha sonraları yani 911 H. (1505 M.)'de *İspanya* sahillerini vurmak için Kemal Reis kumandasiyle bir filo gönderilmiş[1] ve bir kısım İslâm ve Yahudi kurtarılarak ilk kafilesi Türkiye'ye getirilmişti.

Benî Ahmer devleti, Osmanlılara başvurduğu gibi Memlûk devletine de müracaat etti ise de kuvvetli donanmaları olmamasından dolayı onlar da yardımda bulunamadılar. Memlûk hükümdarı, Endülüs Müslümanlarına yapılan mezalimi önlemek için Papa'yı ve Ferdinand Katolik'i tehdit ederek eğer İspanyollar *Gırnata* İslâmlarından el çekmezlerse bütün *Filistin* Hıristiyanlarını *Kamame* kilisesinde kestireceğini ve Hıristiyanlara *Suriye* ve *Kudüs* kapılarını kapayacağını söylemek üzere bir heyet gönderdi ise de tesiri olmadı.

Bundan sonra *Benî Ahmer devleti* Ocak 1492 (29 Safer 897)'de bir muahede ile teslim oldu ve hâkimiyeti sona erdi. Aktedilen muahede ve teslim şartlarına göre İslâmlara fena muamele edilmiyecek ve onların cemaat hakları tanınacaktı; Fakat bu ahde ancak üç hafta riayet edildi ve bundan sonra gün geçtikçe arttırılmak suretiyle orada kalmış olan Müslümanlara yapılmadık eza ve cefa kalmadı. Çıkmak isteyenlere müsaade edilmiyordu;

[1] *Kitab-ı Bahriye*'ye göre Kemal Reis'in İspanya seferi 910 H. (1505 M.) senesindedir. Kâtip Çelebi, *Takvimü't-tevarih*'te Kemal Reis'in *Gırnata* pâdişahına yardım için İspanya sahiline gönderildiği tarihi 896 H. (1490 M.) olarak göstermekte ise de bu tarihte Kemal Reis henüz devlet hizmetine girmemişti.

çünkü Müslümanlar san'atkâr ve iş sahibi idiler; fen, ilim, san'at ve ziraat erbabının çoğu Müslümanlardı. Bunlar giderlerse memleket bu işlerden mahrum kalacaktı; fırsat bulanlar kafile kafile Afrika sahillerine can atıyorlar ve içlerinden bazıları korsanlık yaparak İspanyolları tehdit ediyorlardı. 1520'de *Belensiye*'deki Müslümanlar katledilip çocuklarla kadınlar esir edilmişlerdi. —

Osmanlı gemileriyle Endülüs Müslümanlarının Afrika'ya nakli

Osmanlı devleti muhtelif seferler ve gaileler sebebiyle Endülüs Müslümanlarına yardım edememiş ve bu işi ancak XVI. asır ortalarından itibaren *Cezayir* beylerine bırakmıştır; bir aralık donanma ile *İspanya*'daki Müslümanların himayesi düşünülmüş ise de *Kıbrıs* fethi ve onu mütaakıp *İnebahtı* (Lepant) mağlûbiyeti bu tasavvurun fiile çıkmasına mâni olmuştu. Bununla beraber hükümet, kapdan-ı derya ve Cezayir beylerbeğisi Kılıç Ali Paşa'ya göndermiş olduğu 977 Zilkade (1570 M.) tarihli bir hükümle *İspanya*'daki Müslümanlara mümkün olduğu kadar yardım etmeyi emreylemiştir[1].

Bunun neticesi olarak birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmiş ve daha sonra bunlardan bir kısmı *Adana*, *Uzeyr*, *Tarsus*, *Sis*, *Trablusşam*, *Kars-ı Zülkadriye* (Zülkadirli) sancaklarına yerleştirilmiş ve bu muhacirler kendilerini toplayıp müstahsil bir hale gelinceye kadar beş sene müddetle bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuşlardır[2].

[1] *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sene 3, s. 220, 221.*

[2] *Mühimme defteri, 78, s. 441 (Sene 1022)*'deki bir hükümde şöyle deniliyor :

"Tunus Beylerbeğisine ve Tunus kadısına hüküm ki, gayret-i diniyye ve islâmiyye muktezasınca İspanya vilâyetinden memâlik-i mahrûseme sığınan müdeccir (مدجر : dağılmış, başı boş ve herc ü merc olmuş halk demek olup buna Avrupalılar مضيار = Mudayyâr derler ki İspanyollaşmış Araplar demektir) tâifesi südde-i saâdetime gelip mekân-ı mukayyedleri olmamağla ekseri ehl ü ıyâldan dûr oldukları ecilden cümlesi bir yere gelip birbirine imdad ve iânet ile tedarik-i maişet ve ziraat ve haraset etmekliğe sebep olmağıçün memalik-i mahrusemde *Adana* ve *Uzeyr* ve *Sis* ve *Trablus* [Şam Trablusu] ve *Kars* [Zülkadriye] sancaklarında bazı mahaller kendülere yurt tâyin olunup beylerbeği ve sancakbeği voyvodaları ve adamları ve ümerâ ve ummâl tâifesi ve gayriler min-ba'd dahl etmeyip ve beş seneye değin bilkülliyye muâf olup hasıl eyledikleri meyve ve terekeden öşür ve resim taleb olunmayıp inşaallahü teâlâ beş seneden sonra âşâr-i şer'iyyeleri halen İstanbul'da bina olunan cami-i şerîfim (Sultan

Kemal Reis ve Türk denizciliğinin inkişafı

Osmanlı donanması

Fatih Sultan Mehmed devrinde ehemmiyet kesbetmeğe başlayan Osmanlı donanması adetçe Akdeniz'de en kuvvetli donanması olan Venedik cumhuriyeti donanmasından fazla ise de henüz onlar kadar üstün denizcileri yoktu; fakat XV. asır sonuyla XVI. asır başlarında Venediklilerle başa baş gelmeğe başlamışlardı.

II. Bayezid devrinde adedi fazla olan donanmanın yeni inşasında değişiklik yapıldı. Bilhassa Venedikliler ve onların müttefikleriyle yapılan ve uzun süren deniz savaşlarında Osmanlı donanmasının noksanları görülmüş ve bunların düzeltilmesine çalışılmıştır. Nitekim II. Bayezid zamanında Venedik gemileri tarzında *çekdiri*, *kalyon* ve *güğe*[1] denilen ve çekdiri ile kalyon arasındaki iki katlı iki gemi yapılmıştır. Bunların beheri o zamanın parasiyle yirmi beş bin altına çıkmıştı. 27 Rebiulâhır 893 (1488 Nisan) tarihli bir gemi levazım defterinde Osmanlı donanması arasında *barça*[2], *ağribar*[3], *kadırga*[4], *kalite*[5], *mavna* ve *top gemisi* ve dört adet te *kalyon* bulunmaktadır. Sultan Bayezid daha sonra iki güğe yaptırıp bunların idaresini Kemal ve Burak Reis'lere vermişti. Yine Sultan Bayezid *İnebahtı* seferinden dönerken *Preveze* sancakbeyi Mustafa Bey'e Venedik gemileri tarzında kırk kadar *top mavnası* yaptırmasını emreylemişti. De-

Ahmed camii) evkafına ilhak olunmak ve zabt ü rabtı içün tâife-i mezbûreden dergâh-ı muallâm müteferrikalarından olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Ali zîde mecduhu sancakbeği tâyin olunmak rica eylediklerinden mezid-i merhametimden veçh-i meşrû üzere nihayet olunup ellerine nişan-ı hümâyunum verilmiştir....

[1] *Güğe*, hem çekdiri yani kürekle hareket eder ve hem kalyon yani yelkenli olarak kullanılırdı. Osmanlılarda güğe *İnebahtı* zaptında kullanılmıştı. Güğe, iki katlı olup alt katı top anbarı idi. *Tuhfetü'l-kibar*'da altı mavna ve üstü kalyon olan iki katlı gemilere güğe denildiği yazılıdır.

[2] *Barça*, hem nakliye ve hem harp gemilerinden olup altları düzdü ve kalyon envaındandı.

[3] *Ağribar* XV. yüzyıl sonlarında kullanılan büyük gemilerdendi; büyük küçük yirmi dokuz topu vardı.

[4] *Kadırga*, kürekle hareket eder, elli beş, elli altı zirâ' uzunluğunda (bir zirâ' 75,8 santimdir) kürekli gemilerdir. Yirmi dört oturaklı olup her küreğini dörder kişi çekerdi. Yalnız kürekçisi 196 kadardı.

[5] *Kalite* de çekdiri nev'inden yani kürekli gemilerdendi; kadirgadan küçüktü.

nizcilikten alınan tecrübeler neticesinde Venedik gemileri örnek yapılıyordu.

Kemal Reis

Osmanlı donanması, Kemal Reis denilen meşhur Türk korsanının devlet hizmetine alınmasiyle yeni bir devreye girmiş ve bu değerli denizcinin tecrübelerinden çok istifade edilmiştir. Yani Kemal Reis hem gemi inşasında ve hem denizci yetiştirmekte Osmanlı bahriyesine isabetli bir veçhe vermiştir.

Kemal Reis, XV. yüzyıl sonlarında *Akdeniz*'in en mâhir Türk korsanı idi. Emri altındaki gemilerle *İspanya* ve *Afrika* sahillerinde, *Septe boğazı* ve *Balear adaları* çevrelerinde dolaşmış, Hıristiyan korsanlariyle muvaffakiyetli olarak çarpışmış ve Frenk sahillerini vurmuştur.

Bilhassa XV. yüzyılda Batı-Anadolu halkından veya Adalara iskân edilmiş Türklerden bazıları gemi donatarak *Akdeniz*'de korsanlık ederler ve karşılarına çıkan Frenk korsanlariyle çarpışırlardı. Bu Türk korsanları Batı-Akdeniz'e kadar gittikleri halde Frenk korsan gemileri Anadolu sahillerine kadar gelemezlerdi.

Asya ve Avrupa kıt'alarında (Anadolu ve Rumeli) geniş sahillere malik olan Osmanlı devleti, karşısına çıkan Venedikliler ve müttefikleriyle muvaffakiyetli surette boy ölçüşebilmek için tecrübeli gemicilere muhtaçtı; bunu temin için Sultan Bayezid çok isabetli bir görüşle Akdeniz'deki Türk korsanlarından istifadeyi düşündü ve meşhur Türk korsan reisi Kemal Reis'i devlet hizmetine dâvet etti.

Kemal Reis 900 H. (1494 M.)'de Sultan Bayezid'in dâvetine icabet ederek geldi :

Ki bir gün lûtf idüben Bayezid Han
Bize gönderdi geldi emr ü ferman
Buyurmuş kim Kemal gelsün kapûma
Deniz hizmetlerin etsün tapûma
O emrin tarihi bû îdi ey can
Dokuz yüzde gelüben tuttuk evtan [1]

Kemal Reis derhal donanmada tâdilât ve ıslâhat yaptı ve ölümüne kadar şerefle Türk gemiciliğini müdafaa etti. Kemal

[1] Pirî Reis *Kitab-ı Bahriye* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından).

Reis'i tanımış olan İbn-i Kemal, bu büyük denizcinin *Gelibolu*'lu olduğunu kaydetmektedir[1]. Babasının adı sarih olarak bilinmiyor; rivayete göre kendi adı Ahmed Kemal ve babasının adı Ali imiş. Kemal Reis'in, Hacı Mehmed isminde bir kardeşi olup bu da, *Kitâb-ı Bahriye* sahibi meşhur Pirî Reis'in babası idi[2].

Kemal Reis'in devlet hizmetine girmesi ve ıslâhatı pek hayırlı olmuştu; çünkü dört beş sene sonra Venedik cumhuriyeti ile yapılan muharebedeki başarılar, Kemal Reis ile arkadaşları olan Burak Reis, Kara Hasan Reis, Herek reis ve Pirî Reis gibi denizcilerin gayretleriyle husûle gelmişti[3]. Memlûklerle yapılan 1491 M. (896 H.) muahedesi mucibince *Adana* ve *Tarsus*'taki *Mekke* ve *Medine*'ye ait vakıfların varidatı her sene gemilerle *İskenderiye*'ye nakledilir ve oradan yollanırdı; fakat *Rodos* şövalyelerinin taarruzları sebebiyle bu varidat Osmanlı gemileriyle daha emin bir surette götürülüyordu; bundan dolayı 903 H. (1498 M.) senesindeki bu vakıf varidatını Kemal Reis'in kumandası altındaki donanma nakletmişti. Bu gidiş ve dönüşte Kemal Reis Rodos şövalyelerinin gemileriyle çarpışmış ve bunlara galebe ederek beş parça gemilerini zapt ile bir haylı esir almıştır[4].

910 H. (1504 M.)'de Türk ve Müslüman gemilerine rahat vermiyerek hem seyr ü seferi ve hem ticareti sekteye uğratan şövalyeler üzerine Kemal Reis müthiş bir akın yapmış, Rodos'a asker döküp çok yerlerini vurarak adanın zaptını ileri sürmüşse de siyasî düşüncelerden ötürü arzusuna muvaffak olamamıştı.

Kemal Reis 19 Cemaziyelevvel 913 (1507 Eylül)'de Kahire'ye gitmiştir. Mehazımız olan *İbn-i Iyas tarihi* bunun ne için geldiğini[5] beyan etmeyerek hakkında şu mütalâayı yazıyor:

[1] Bazı eserlerde Kemal Reis'in Karamanlı veya Ağrıbozlu olduğu yazılıyorsa da muasırı olan ve kendisini tanıyan İbn-i Kemal'in mütalâası tabiî hepsine müreccahtır.

[2] *Kitâb-ı Bahriye*'de (S. 3) şöyle deniliyor: "... bu ez'afü'l-ibâd-ı bî-mikdar birader-zâde-i merhum Reis Gâzî Kemal, Pirî Reis b. el-Hac Mehmed....".

[3] Burak ve Kara Hasan Reisler *İnebahtı* seferi esnasındaki deniz savaşında şehid olmuşlardır. Burak Reis'in 893 H. (1488 M.) senesindeki Mısır seferinde kadırga reisi olduğu görülüyor.

[4] *Âşık Paşa-zâde tarihi, s. 250, 251.*

[5] Daha yukarıda geçtiği gibi belki *Adana* ve *Tarsus*'a ait *Mekke* ve *Medine* vakıf varidatını getirmek suretiyle gelmiştir.

" . . . Bunun gece ve gündüz Frenklerle cihaddan usanmaz ve yılmaz olduğu ve Frenklerin bunun elinden âciz kaldıkları ve bu adamın mücahid bir reis olduğu söylendi. Bu gelince sultan buna mübalâğalı ikramlarda bulundu ve bu da az bir müddet Mısır'da ikamet ile memleketine döndü[1]".

Bu sırada bazı Frenk gemilerinin *Kızıldeniz*'de faaliyete geçip Hicaz sahillerine taarruzları ihtimaline mebni Mekke emîri, Memlûk hükümdarından donanma ile yardım istemişti. Donanma levazımı *Anadolu*'dan tedarik edildiğinden Memlûk sultanının müracaatı üzerine Osmanlı hükümdarı bedeli mukabilinde derhal istenilen donanma levazımının verilmesini emrettiği gibi kendisi de ayrıca hediye olarak birçok levazım hazırlattırmış ve bunların Şehzâde Korkut'u *Mısır*'a götüren gemilerle nakli emrolunmuştu. Bu gemi levazımından bedeli mukabilinde gönderilecek olanlar yüklenip tam gidecekleri sırada Rodos şövalyeleri gemileri, *Alâiye* taraflarında baskın yaparak alıp gitmişlerdi.

Bu vak'a haber alınır alınmaz Rodos şövalyelerinden intikam almak üzere 916 H. (1510 M.) senesinde Kemal Reis sefere memur oldu. Rivayete göre kendisinin şöhretini çekemeyen Kaptan Paşa tarafından verilen reis gemisi işe yaramaz bir şeydi. Denize açıldıktan sonra nihayet şiddetli bir fırtınadan Kemal Reis'in gemisi battı ve kendisi de kurtulamayarak boğuldu[2]. Hattâ 916 Zilkadesinde (1511 Mart) Sultan Bayezid tarafından Memlûk sultanına gönderilmiş olan bir nâmede, Memlûk hükümdarı tarafından istenilen donanma levazımından birkaç gemi yükü yollandığı beyan edilip sâlimen gelip gelmediği yazıldıktan sonra mücahid Kemal Reis'in gark olduğu ve hiçbir haber alınmadığı zikrolunarak o taraflarca bir haber olup olmadığı sorulmaktadır[3]. Bu kayıtlara göre Kemal Reis 916 hicrî senesine müsadif 1511

[1] *İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 119* (Paul Kahle neşri).

[2] Müverrih Âli "Meğer kaptan olan bed-nihad-ı Ongürüs - nijad" diyerek Kaptan Paşa'nın Macaristan'lı olduğunu kaydettikten sonra "Kaptân-ı bed-aslın nice yıllar Harem-i pâdişahîde hizmet etmesi islâmına sebep olmadı, bed-sirişt olmağın suret-i zâhiri batınına uymadı" demektedir *(Basılmamış birinci cilt, s. 201, hâdise-i erbaîn kısmı)*.

[3] *İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s.* 202. Âlî de boğulduğu tarihi 916 H. olarak gösteriyor.

milâdî senesi başında vefat etmiş oluyor; halbuki Pirî Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sinde Kemal Reis'in 917 H. (1512 M.)'de boğulduğu ve Osmanlı denizciliğine onyedi sene hizmet ettiği yazılmaktadır[1]. Bu iki kaydı telif edecek olursak bu büyük mücahidin 916 hicret yılı sonlarında boğulduğu ve vefatının 917 ibtidalarında tahakkuk ettiği anlaşılır.

[1] *Kitâb-ı Bahriye*'den (Türk Tarih Kurumu neşriyatından, *s.* 17) :

Gör Kemal'i gelmeğe gitmiş idi
Ol murâda irmeyüp batmış idi
Bayezid Han hizmetinde iken ol
Azrail derya yüzünde buldu yol
Onyedi yıl hizmet etti şâha ol
Tâ dokuz yüz on yedide gitti ol.

Kitâb-ı Bahriye'yi tetkik ederek Kemal Reis hakkında ilk isabetli malûmatı veren deniz tarihçimiz Bay Ali Rıza Seyfi Seyfoğlu'dur. Seyfoğlu'nun *Kemal Reis ve Baba Oruç* isimli eseri 1325'de *İstanbul*'da basılmıştır.

ONALTINCI BÖLÜM

BAYEZİD'İN RUMELİ SEFERİ—VENEDİK VE HAÇLILARLA SAVAŞ

Macaristan olayları

Bayezid'in Rumeli seferi

Macar kıralı Matyas Korven 895 H. (1490 M.) de kalb sektesinden ölmüş, yerine meşrû varisi kalmayıp dahilî mücadele başlamıştı. Bundan dolayı bir kısım Macar Ban'ları yani beyleri akrabalık sebebleriyle Lehistan kıralının oğlunu Macar kıralı yapmışlarsa da buna muvafakat etmeyen diğerleri muhalefete kalkışmışlardı[1]. Matyas gibi kuvvetli ve azimli bir hükümdarın ölümü Osmanlı devleti için memnuniyeti mûcibti; çünkü onun mukavemeti Türk fütûhatının süratle yayılmasını önlüyordu.

Matyas'ın ölümü, hemen hudut beyleri tarafından *İstanbul*'a bildirmiş ve *Semendire* muhafızı Hadım Süleyman Paşa da bu fırsattan istifade ile *Belgrad*'ı kolayca elde etmek için oranın muhafızı olan Oylak adındaki kumandana haber gönderip onu birtakım vaidlerle kendi tarafında çekmiş; eğer kaleyi teslim ederse *Belgrad*'la beraber bazı kalelerin beyliğine nâil olacağını kendisine yazmış[2] ve o da pâdişah gelirse *Belgrad*'ın teslimi ihtimalini bildirmişti. Bunun üzerine Bayezid 1492 baharında sefere

[1] Bu hususta *Tacü't-tevarih* (c. II., s. 69) şöyle diyor :

"Ongürüs kralı olan Yanko [Matyas] sakar rahına sefer idüp sene seb'a ve tis'înde [897 H.=1492 M.] ümerâ-i hudud tarafından der-i devlete haber geldi ki ol cehennemînin nikâhsız tasarruf ettiği tersa-zâdeden mütevellid olan veledinden gayri halefi kalmadığı cihetten hudud-ı Ongürüs nigehbanları olan Banlar ol mechûlü'n-nesebe ser-fürû etmeğe âr idüp Leh kıralının bir oğlunu alâka-i karabet takibiyle getürüp Ongürüs tahtına iclâs ettiler ve ol müşaverede bulunmayan Banlar anların tâyinine rıza göstermeyüp serkeşliğe âğâz ettiler". Matyas'tan sonra Macaristan kırallığına Lehistan kıralı Kazimir'in oğlu olup *Çek* kıralı bulunan Vladislas intihap olunmuştur. Matyas'ın tabiî oğlu *Jan*, babasının yerine kıral olmak istemişse de muvaffak olamamış ve 1504'de ölmüştür.

[2] *Tacü't-tevarih, c. II., s. 69.*

çıkmış ve şayet bu işte bir engel olursa boşuna geri dönmemek için Arnavutluk tarafına geçmeyi muvafık bulmuştu.

Filhakika pâdişah *Sofya*'ya geldiği zaman Macar hükümeti tarafından *Belgrad* muhafızının vaziyetinden şüphe edilip oradan kaldırılarak yerine başka bir kumandanın geldiği ve Macar kıralı intihabı meselesi de hal olunarak kırallığa Lehistan kıralının oğlunun intihap edildiği haber alınmakla Sultan Bayezid sulhu bozmak istemeyip *Sofya*'dan *Manastır*'a geçerek oradan Arnavutluk'a girdi (897 H.=1492 M.). Bayezid, Arnavutluk'ta evvelce alınamıyan ve Venediklilerin ellerinde bulunan bazı kaleleri aldıktan sonra avdet esnasında Manastır'dan Pirlepe'ye giderken bir Kızılbaşın taarruzuna uğramış ise de kurtulmuştur[1].

Bayezid, Arnavutluk'ta iken (1492) müteaddit akıncı kollarını *İstirya*, *Karintiya*, *Karniyol* ve Kuzey-Venedik taraflarına sevketmiştir.

Türk akıncılarının faaliyetleri

Bosna'nın fethine kadar Osmanlılar *Semendire* ile *Orsova* arasından *Tuna*'yı geçerek *Banat* mıntıkasiyle *Erdel* veya *Transilvanya*'ya akın yaparlarken *Bosna*'nın alınması üzerine bu akınlar *Sirmiye*, *İsklavonya*, *Hırvatistan* ve *İllirya* hattâ Kuzey-Venedik taraflarına kadar teşmil edilmiştir.

XV. asrın sonlarındaki akınlarda eski akıncılardan Mihal oğlu Ali Bey'i faaliyette görmekteyiz; bunun kardeşi olan Bosna beyi İskender Bey daha evvel ölmüştü. 1478'de *İzonzo*'yu aşan ve İllirya'yı vuran Turahan-zâde Ömer Bey de artık hayatta değildi; Malkoç oğlu Bâli Bey *Silistre* taraflarında ve Evrenuz oğulları da Arnavutluk'taki sancakbeyliklerinde bulunuyorlardı.

[1] Bayezid, Manastır'dan *Pirlepe*'ye giderken yolda hacca gideceğinden bahsile sadaka istemek bahanesiyle pâdişahın yanına sokulan Kalender kıyafetinde bir şahsın, yolun dar bir yerinde taarruzuna uğramış, pâdişâhın yanındaki solaklar kaçmışlar ve bu sırada İskender Paşa yetişerek herifin kafasına bir kılıç vurmuş ve diğerleri de yetişip parça parça etmişlerdir. Solakların pâdişahı muhafaza edemiyerek dağılmaları bunların vazifelerinden tard edilmelerini mûcib olmuş ve Bayezid, memleket dahilinde seyahat eden bu gibi Işık, Torlak ve Abdalların hudut dışı edilmelerini emreylemiştir. Bu hâdiseden sonra sefer esnasında divan kurulduğu vakit hükümdar kapıcılarının kılıç takmaları emrolunmuştu *(Tacü't-tevarih, c. II., s. 72)*.

Mihal oğlu Ali Bey ile Yakup ve İskender Paşalar

Daha evvel söylendiği gibi Sultan Bayezid Arnavutluk'ta bulunduğu sırada *Macaristan* ve *Venedik*'e akın yapılmasını emreylemişti; bunun üzerine 1492 senesi akını denilen ve Osmanlıların pek ağır muvaffakıyetsizliğiyle neticelenen bu akın bir Haçlı Seferi istidadını göstermiş ise de bir netice hasıl olmamıştır; çünkü Hadım Ali Paşa tarafından *Transilvanya*'ya ve Mihal oğlu tarafından *Laybah* şehri civarına yapılan akınlardan Ali Paşa *Kırmızıkule* boğazında mağlûp edilerek on beş bin telef ve mecruh verdikten başka bütün esir ve ganimet mallarını da kaybetmiştir. *Karniyola* taraflarına giren Mihal oğlu Ali Bey yirmi bin akıncı ile *Laybah* yakınlarına kadar gelip pek çok esir ve ganimet malı ile avdet ederken Alman İmparatoru Maksimilyan'ın kumandanlarından Rodolf dö Keven Holler'in kumandasındaki mühim bir kuvvet tarafından yolu kesilmiş ve Ali Bey burada muharebeyi kabule mecbur olmuş ve muharebe esnasında beraberinde getirmekte olduğu esirlerin de akıncılara hücumu üzerine akıncılar bozulup on bin telef ve yedi bin esir vermişlerdi; bu esirler arasında bulunan Mihal oğlu Ali Bey, kurşuna dizilmek suretiyle idam olunmuştur. Osmanlı akıncılarının bu muvaffakıyetsizlikleri Macar kıralına cesaret vererek bir kısım beylerini *Bosna*'nın tahribine memur ettiği gibi Papa'dan da yardım istemişti.

Bu sırada *Bosna* sancakbeyliğinde, Bayezid'in Amasya'da bulunduğu sırada kapıağası olan Hadım Yakup Paşa bulunuyordu. Macar beyleri Osmanlılara karşı beraber hareket edecekleri yerde birbirleriyle mücadeleye girişmiş idiler; hattâ bunlardan bir kısmı kıralından ve bir kısım da Yakup Paşa'dan yardım istiyorlardı; işte Yakup Paşa evvelki muvaffakıyetsizliklerin intikamını almak üzere sekiz bin kişilik bir kuvvetle ve süratle *İstirya*'ya girdi; kırallık zamanında *Bosna*'nın merkezi olup Macarların elinde bulunan *Yayça* hisarı önünden geçen Yakup Paşa ora beğini mağlûb ettikten sonra *Ona* suyunu geçerek *İsklovanya*'ya girdi; evvelki akınların hiçbirinde gitmedikleri *Slavin* ve *Külpa* üzerine yürüdü; onbeş gün *Hırvatistan* ile *Güney-İstirya* yağmalandı; bunların savletlerine karşı o taraf banları *Hırvatistan*'a çekildiler; fakat birbirleriyle anlaşarak akından dönmekte olan Yakup Paşa'yı ağaçlarla kapalı *Sadbar* veya *Sadvar* adlı dar bir boğazda önlediler; her taraf düşmanla çevrilmiş

olduğundan ne ileri gitmeğe ve ne de geri dönmeğe imkân vardı. Bu düşman kuvvetlerine Hırvat Banlarından Derenkezeni kumanda etmekte idi[1].

Müşkül durumu takdir eden Yakup Paşa para alınması suretiyle kendisine yol verilmesini istediyse de düşman serdarı bütün esirlerle ganimet malların verilmesini şart koyduğundan anlaşılamadı ve Yakup Paşa çarpışmağa karar verdi. Derenkezeni, Yakup Paşa'nın fazla kuvveti olduğunu zannederek (halbuki düşman kuvveti daha çoktu) çekilmek istediyse de Bernarden dö Franjipan adındaki ban, buna razı olmayarak harp istedi. Fakat bu teklifler ve münakaşalarla birkaç gün vakit kazanan Yakup Paşa ormandaki ağaçları kestirerek kendisine yol açtı ve boğazı geçmekten kurtuldu; yolda geçtikleri bir şehirde bir hayli silâh ele geçirdiler; fakat düşman kendisini takip ettiğinden Yakup Paşa ister istemez harbe karar verdi. 7 Zilhicce 897 (9 Eylül 1493)'de bir sabah erkenden *Adbina* veya *Korbova* muharebesi yapıldı; altı bine yakın Macarlı maktûl Derenkezeni ailesinden esir edilip üç Franjipan kontundan biri kaçtı ve birisi esir ve diğeri de maktûl oldu.

Derenkezeni tutulduğu zaman hüviyetini gizlemiş ise de öldürüleceğini anlayarak sonradan kendisini söyleyip *İstanbul*'a gönderilmiş ve kardeşi ile oğlu Yakup Paşa tarafından öldürülmüştür. Derenkezeni *İstanbul*'a geldikten sonra pâdişahın huzuruna çıkarılmış ve isticvabında dürüst ve haşin mukabelede bulunmasına rağmen öldürülmeyip *Afyon Karahisar* kalesinde hapsedilip orada ölmüştür[2].

Yakup Paşa bu *Korbova* muzafferiyetini kendisi nazmen kaleme almıştır[3]. Yakup Paşa bu mühim muzafferiyeti sebebiyle atıyyeden başka bir kılıç ve bir atla taltif edilmekle beraber kendisine Rumeli beylerbeğiliği verilip selefi Yahya Paşa Bosna sancağına naklolunmuştur. Bir ecnebi casusun II. Bayezid'e olan arizasında "Bosna Sancak beği Yakub ağa (korbavya) melketine seğirttiki Engürüse tealluktur. Büyük kırgın eyleyup yalın ve oda kodı ol cemi-i memleketikim bu memleket Talyanın kapusı ve sınurıdır" (Top. Arşivi evrak 5705)

[1] Bu isim, *Tacü't-tevarih*'te *(C. II., s. 73)* Derencil ve hâşiyesinde Derencini tarzında yazılmıştır.

[2] *Hammer tarihi (C. IV., s. 28)* iki hademesiyle beraber ismini kaydetmediği bir adaya gönderilip üç ay sonra orada zehirlenmek suretiyle veya iklimin tesiriyle öldüğünü yazıyor.

[3] Yakup Paşa'nın bu *Korbova* zafernâmesi yirmi beyittir. İçinden birkaç beytini naklediyorum :

Yakup Paşa'dan sonra akıncılardan bir kısmı *Kuzey-Dalmaçya*'ya kadar *İstirya* kıt'asında ve *Temeşvar*'a kadar da *Banat* mıntakasında dolaşarak bir hayli esir ve ganimetle dönmüşlerdir. İmparator Maksimilyan akıncıları *İstirye*'den çıkardıysa da bunlar yedi bin kadar esir alıp götürmüşlerdi. Macarlar *Banat* akınına karşı harekete geçerek *Semendire*'nin mahallelerini yakıp ve bu mıntakadan kıymetli eşya, esir, hayvan ve zahire nakletmişlerdi. Bunlar o kadar çok esir ve hayvan elde etmişlerdi ki beş öküz bir dukaya ve dört kızıyle beraber bir kadın onsekiz akçeye satılmıştı.

Nihayet bu hale bir son vermek için 1495'de Macarlarla otuz senelik bir sulh muahedesi imzalandı; bu barışıklığa esas olarak Derenkezeni'nin mağlûbiyetinde elde edilen esirlerin iadesi; sulh müddetince akınların durması ve mütarekenin sona ermesinden üç ay evvel muahedenin temdid veya feshi hakkında malûmat vermek gibi kayıtlar vardı.

Muahede mucibince *Macaristan*'a akın yapmayan Türk akıncıları 1496'da *Bosna*'da elde edilemeyen dört kaleyi aldıkları gibi *Dalmaçya*'ya da akın yaparak *Zara* taraflarını vurduktan sonra *Feriyol*'da *Laybah* şehrine kadar ilerlemişlerdi.

Daha sonraki Venedik savaşı kısmında görüleceği üzere Sultan Bayezid, Venedik cumhuriyetine dargın olan Papa ile

Buluştuk düşmana çün Korbova'da
Nidâ erişti kim kır bu arâda
Hak emriyle ettim bir gaza kim
Murad Han etti ancak Kosova'da
Ururduk kâfirin boynuna şimşir
Melekler bağlayup saflar havâda
Dokuz bin dâhi beşyüz sayulurdı
Ko kalanın derede ve ovada
Tutulan dirile on bin var idi
Esir oldu kamusu o arâda
Derencil Ban kıral beylerbeğisi
Bile çok ban tutuldu ol arâda
Şehinşeh devletinde ol melâin
Yatup mahbus olup bend-i belâda
Çü sultan Bayezid ibn-i Muhammed
İnayet kıldı iriştim murâda
Benim Bosna beyi Derviş Yakub
Hüda avniyle irdim bû cihâda

Alman İmparatoru'nun ve *Napoli*, *Floransa* ve *Milân* hükümetlerinin teşvikleriyle Venedik'e ilân-ı harp ile *Mora* yarımadasında bu cumhuriyete ait *İnebahtı* ve *Koron*, *Mudon* taraflarını almağa karar verdiği vakit *Bosna* taraflarından da tazyik yapmak ve ayni zamanda yapılacak taarruzu önlemek için İskender Paşa'yı Bosna sancakbeyliğine tâyin ile Bosna beyi Yahya Paşa'yı oradan çekmişti.

İskender Paşa vezir rütbesinde iken kendi arzusiyle tekaüt olmuş, fakat evvelce Bosna beyi bulunup Bayezid'in de itimadını haiz olması sebebiyle kendisine Venedik seferinden evvel Venedik arazisine akın yaparak düşmanın Mora'ya asker göndermesini önlemesi emrolunmuştur (904 H.=1499 M.).

Filhakika İskender Paşa Venedik cumhuriyetine tâbi Dalmaçya'daki *Zadine* veya *Zâra* taraflarına akın yaparak külliyetli ganimet malı alarak İnebahtı seferine gitmeden evvel hükümdara takdim etmiş, bunlar makbule geçerek *Venedik*'e tekrar bir akın daha yapması emrolunmuştur ki İskender Paşa 1499 Eylülünde *Üdine* sahrasına ordugâhını kurup *Feriyol* ile *Karintiya* arasındaki yolu kestikten sonra on bin suvari ve beş bin piyadeyi üçe ayırarak Venedik körfezine dökülen *Tagliyamento* (Aksu) nehrini aşıp etrafı vurduktan sonra yedi kolu olan *İzonzo* nehrini geçmiş ve Venedik şehri yakınlarına kadar gelmiştir; buraya kadar yüz otuz kasaba vurulup sekiz bin esir alınmıştır.

İskender Paşa geri dönerken akıncı kuvvetleri *İzonzo* kenarına gelince[1] suların taşması ve bu sırada düşmanın sıkıştırması üzerine müsademe vukua gelerek müşkülâtla nehir geçilmiş, fakat aynı suretle taşkın bir halde bulunan *Tagliyamento* suyunu geçerken yine yollarını kesen düşmanla çarpışmışlar ve daha sonra *Bosna*'ya dönmüşlerdir.

Bu akıncılardan başka bir kol da *Karniyol* ve *Karintiya* bölgelerini vurmuşlar ve birçok esir alarak *Kastelnova* yoluyla *İllirya*'dan dönmüşlerdir.

İskender Paşa 905 H. (1500 M.) senesinde *Bosna* kırallığının eski merkezi olan *Yayça*'yı almak istediyse de muvaffak ola-

[1] *Tacü't-tevarih*'te *Tagliyamento*'ya *Aksu* ve *İzonzo* nehrine de *Doline* denilmektedir (C. II., s. 87).

madı; çünkü Macar kıralı Matyas'ın oğlu Jan, kalenin yardımına gelerek İskender Paşa'yı çekilmeğe mecbur etmiştir.

Osmanlı - Venedik savaşı

Venedik ile Fransa'nın ittifakları neticesinde elinden *Milân* şehri alınmış olan Ludvik Sforça[1] ile *Floransa* ve *Napoli* hükümetleri, Papa ve Alman İmparatorunun muvafakatlariyle Osmanlıları Venedikliler aleyhine tahrik etmişler ve muvaffak da olmuşlardı.

Osmanlıların kendi aleyhlerine hazırlanmakta olduğunu hisseden cumhuriyet, geniş selâhiyetle *İstanbul*'a bir elçi gönderip bu tahrikâtı önlemek ve münazaalı meseleleri halletmek istediyse de zâhiren eski ahidnâme yenilenerek iş kapanmış gibi gösterilmiş, hakikatte ise harp önlenememiştir. Venedik elçisi gelirken *Zanta* adasının vergisini de getirmiş ve *Gelibolu*'da Osmanlı donanmasının hazırlığını da görmüştür.

Osmanlılarla sıkı surette ticarî münasebetleri olan İtalya'daki küçük hükümetlerin teşviklerinden başka Venedik'e ilân-ı harp edilmesinin başlıca iki sebebi vardı; biri Arnavutluk'ta bulunan İskender'in oğlu Jan Kastriyota'ya Venediklilerin yardım etmeleri, ikincisi de Memlûk devletiyle yapılan harpte Hersek-zâde kumandasiyle *İskenderun*'a giderek fırtına münasebetiyle *Kıbrıs* limanına iltica etmiş olan donanmanın adaya kabul edilmemesi idi. Küçük İtalya hükümetlerinin müracaatları ve bu müracaatı Papa'nın tasvip etmesi Osmanlıların Venediklilerle yapacakları harpte Avrupa'dan emin olmalarını icabettireceği zanniyle küçük Cumhuriyetlerin arzuları Osmanlı siyasetine uygun düşmüştür.

Osmanlı divanı, daha Venedik'e harp açmadan evvel *Mora*'daki Venedik müstemlekeleri üzerine yapacağı hareketi kolaylaştırmak ve Venediklilerin buraya yardım edememelerini temin için *Bosna* beyliğine tâyin edilen İskender Paşa vasıtasiyle Kuzey-Venedik arazisine şiddetli bir akın yaptırtmıştı (1499).

[1] Milân dukası Sforça, Venediklilerle mücadele halinde olup, Fransa kıralı XII. Lui, büyük validesi dolayısiyle *Milân* üzerinde bir hak iddia etmekte idi. Bunun için Venedik cumhuriyetine *Lombardiya* kıt'asını vaad ve Papa'yı da ikna ederek *Milân* şehrini *Lüvici* veya Lüdvik, Sforça'nın elinden aldı ve bu suretle *Milân*, ondört sene Fransızların elinde kaldı.

Kaptan Küçük Davud Paşa[1] kumandasında hazırlanan ve altmış yedisi kadırga ve yirmisi büyük olmak üzere *Gelibolu*'dakilerin de iltihakiyle iki yüz yetmiş veya üçyüz parça donanma[2] *Gelibolu*'da tekmil levazımatını ikmal ile üç gün *Kilidülbahir*'de yattıktan sonra Boğazdan çıktı. Donanmada Anadolu ve Rumeli sipahileri ile Kapıkulu yaya ve suvarileri de dahil olmak üzere altmış binden fazla kuvvet vardı. Kaptan Davud Paşa maiyyetinde meşhur denizcilerden Kemal Reis'le Burak, Kara Hasan ve Herek Reis'ler bulunuyorlardı. Kemal ve Burak Reis'lere yeni yaptırılan iki *göğe* verilmişti.

Rodos şövalyeleri bu donanmanın kendi üzerlerine gelmesinden korkarak Fransa kıralı XII. Lui'ye başvurup yardım istemişlerdi. Filhakika şövalyelere kıral tarafından yirmi iki kadırga ile yardım yapılmıştır.

Venedikliler her ihtimale karşı hazırlıklı idiler; kırk yedi kadırga, onyedi büyük gemi ve daha başka müteaddit gemilerle *Mudon* limanında bulunuyorlardı; amiralleri de Andre ve Antoniyo Grimani idi.

İnebahtı seferi

II. Bayezid denizden donanmayı gönderdikten sonra kendisi de 20 Şevval 904 (1 Haziran 1499) da *İstanbul*'dan *Edirne*'ye ve oradan da *Mora*'ya doğru hareket etti ve Rumeli beylerbeğisi Koca Mustafa Paşa'yı kara tarafından *İnebahtı*'nın muhasarasına memur eyledi. Osmanlı donanması fırtına yüzünden üç ay denizde çalkandı, hattâ Kemal Reis ile sekbanbaşı'nın bulunduğu gemiler fırtınadan dolayı donanmadan uzağa düşüp oniki gün çalkandıktan sonra donanmayı bulabilmişlerdi.

[1] Tarihçilerimiz bu kaptan Davud Paşa'yı vezir-i âzam Davud Paşa'dan ayırdetmek için İkinci veya Küçük Davud Paşa diye adlandırırlar.

[2] *Tacü't-tevarih (C. II., s. 90)* ile ondan naklen *Sahaifü'l-ahbar*'da *(C. III., s.424)* üç yüz parça, *Halkondil zeyli*'nde (*S. 303*) ve *Hammer tarihi*'nde (*C. IV., s.38*) iki yüz altmış parça olduğu yazılıdır; Âşık Paşa-zâde miktar söylemiyor. *Tacü'ttevarih*'te gemiler arasında boyları yetmişer ve genişlikleri otuzar ve serenlerinin kutru dörder zirâ olmak üzere iki göğe bulunduğu yazılıdır. Hammer bu göğelerden her birinin iki bin beşyüzer tonluk olduğunu beyan etmektedir.

Kara ordusu *İnebahtı* civarına gelip karadan kaleyi kuşattığı halde donanmadan haber yoktu, nihayet donanma *Mudon* önüne geldiyse de Venediklilerin müdafaasiyle limana giremedi. Donanma efradı açlık ve susuzluktan çok sıkıntı çekti; nihayet daha aşağıda yazıldığı üzere *Zenşiyo* (Navarin) deniz muharebesinden sonra *Halomiç* limanında kendilerine yardıma gönderilen Hersekzâde kuvvetleriyle takviye edildiler ve sonra *İnebahtı* limanına doğru yol aldılar.

Osmanlı donanmasının fırtınaya tutulması Venediklilerin işine yaradı; çünkü bunlar deniz tarafından *İnebahtı*'yı müdafaa için amiral Antoniyo Grimani kumandasında yüz elli, yüz altmış parça gemi ile[1] *İnebahtı* limanını kapattılar. Bu sırada Osmanlı donanması *Navarin* limanı ile *Brodano* adası arasındaki kanala girmiş ve düşman donanması tarafından yolunun kesildiğini görmüştü.

Brodano veya Zenşiyo deniz muharebesi

Amiral Grimani Osmanlı donanmasının kendi donanmasından üstün olmasından dolayı tereddüt ederken Loredano kumandasında *Korfo*'dan onbeş gemi daha gelince muharebeye karar verdi ve iki donanma harp nizamı aldılar; rüzgâr Venedik donanmasına müsait esmekte idi.

Venedik donanmasının öncü gemisi kumandanı Armeniyo, Türk donanmasının baş tarafında bulunan Burak Reis'in gemisini, Kemal Reis'in gemisi zannederek ona yanaşmak istedi ve arkasından Loredano da ona yardıma koştu.

Burak Reis'in şehit düşmesi

Burak Reis'in üzerine saldıran gemilerin adedi yirmi kadardı; her birinde biner kişi olan iki büyük *karaka* ile her birisinde beşer yüz kişi bulunan diğer iki *karaka* Burak Reis'in gemisinin üzerine atılarak Osmanlı gemisini ortaya aldılar; diğer iki büyük Venedik karakası da Herek Reis'in gemisine rampa etmek istediyse de muvaffak olamayıp açılmağa mecbur kaldı. Bunun üzerine Herek Reis'in gemisinden atılan toplarla bu iki Venedik karakası battı; asıl müt-

[1] *Tacü't-tevarih*'te *(C. II., s. 92)* Venedik donanması yüz elli ve *Hammer tarihi*'nde *(C. IV., s. 39)* yüz altmış olarak gösteriliyor.

hiş muharebe sarılmış olan Burak Reis gemisinin etrafında cereyan etti. Gemiler Venedik donanmasına doğru akıyorlardı. Faik kuvvetlere karşı müthiş harp eden Burak Reis mevcudunun azaldığını görünce kurtulmak ümitleri kalmadığını anladı; soğukkanlılıkla son çareye başvurdu; neft ile düşman gemilerini tutuşturdu, yangın az zamanda yayılarak üç gemiyi birden sardı ve üçü de yanarak battı, Türk denizcisi Burak ve Kara Hasan Reis'lerle[1] Yenişehir sancakbeyi Kemal Bey ve Venedik kaptanı Loredano ile Armeniyo da[2] gemileriyle beraber yandılar (28 Temmuz 1499).

Beşyüz mevcutlu Burak Reis'in gemisinden ancak doksan kişi kurtuldu; Türk gemicileri muharebenin cereyan ettiği *Brodano* adasına *Burak reis adası* adını vererek bu büyük Türk denizcisinin ismini unutmadılar.

Rakibi olan Loredano'nun ölümünden memnun olan Andre Grimani bir iş göremiyeceğini anladığından *İnebahtı* yolunu Türk donanmasına açık bırakarak *Korfo*'ya çekildi; daha yukarıda işaret ettiğimiz gibi Türk donanması Halomiç limanından kuvvet aldıktan sonra sahilden şimale doğru seyrederek *İnebahtı* körfezine doğru ilerledi; Grimani, *Korfo* adasında iken Fransızların Rodos şövalyelerine yardım olarak gönderdikleri yirmi iki Fransız ve iki Rodos gemisiyle de takviye edildikten sonra *İnebahtı* körfezi ağzına yakın gelerek Türk donanmasını bekledi; bir gece baskını ile Türk gemilerini yakmak istediyse de muvaffak olamadı ve bazı çarpışmalardan sonra Türk donanması ışıklarını söndürerek 25 Ağustosta *İnebahtı* limanına girmeğe muvaffak oldu[3]. Bir iş başaramayan Venedik amirali Grimani de çekilmeğe mecbur kaldı.

[1] Kara Hasan *İzmir*'in *Seferihisar* kazası halkındandı. Kendisi mücahit bir denizci olup korsanlık ederdi ve denizde birkaç gemisi vardı. Şehit düşünce yanında bulunan kardeşi Kara Durmuş kaçmış ve birkaç gemi donatıp korsanlığa başlamıştı; fakat Kara Durmuş İslâm gemilerine musallat olmuştu. Bu halinden devlete şikâyet edildi ve hakkında sıkı takibat yapıldı; kendisi kıyafetini değiştirip saklandı, *Seferihisar*'daki evi basılarak birçok gemi levazımatı elde edildi; nihayet Aydın beyi Sinan Bey tarafından yakalanan Kara Durmuş *İstanbul*'a yollandı ve 909 H. (1504 M.)'de asılmak suretiyle öldürüldü.

[2] *Halkondil zeyli*'nde *(S. 305)* Armeniyo'nun esir edilerek *İstanbul*'a yollanıp orada öldürüldüğü yazılıdır.

[3] Türkler *Lepanto* (Teopaktos)'ya *İnebahtı* derler. Burası Korint körfezinin

Bu deniz savaşlarında fırtınadan çok hasara uğrayan ve aylarca yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken Türk donanmasının Venedik donanmasına galebe edercesine bunları sarsması artık Türk denizcilerinin Akdeniz hâkimiyetini ele almağa namzed olduklarını göstermişti.

İnebahtı'nın teslim olması

Venedik donanmasının çekilmesinden sonra *İnebahtı* kumandanı Zoano Mori (Zoan Mori) dayanmakta bir fayda görmediğinden kalenin anahtarlarını Rumeli beylerbeğisi Mustafa Paşa'ya gönderdi ve bu suretle Ağustos 1499 senesinde *İnebahtı* alındı[1]. Bu sırada Sultan Bayezid fazla sıcak olmasından dolayı o tarafta yaylağa çıkmıştı. Yaylaya çadırların kurulduğu sırada vezir-i âzam Çandarlızâde İbrahim Paşa vefat ederek nâşı *İznik*'e naklolunup yerine Mesih Paşa tâyin edilmiştir.

İnebahtı'ya asker ve mühimmat kondu; körfezin muhafazası için iki tarafına kule yapılması münasip görüldü ve donanmanın *İstanbul*'a veya *Gelibolu*'ya avdeti muvafık olmadığından *İnebahtı* körfezinde ve *Korint* berzahına yakın bir yerde *İspire İspiti* veya *Gazi Umur Bey limanı*[2] denilen mahalde kalması muvafık görüldü ve bundan başka Preveze muhafızına da ertesi sene yapılacak seferde kullanılmak üzere Venedik gemileri modelinde kırk

mühim limanlarındandı. *İnebahtı* kalesi mahrutî şekilde bir yokuşun üzerinde olup birbiri üzerinde üç kaleyi havi idi.

[1] *İnebahtı*'nın teslimini *Hammer tarihi* 26 Ağustos 1499 olarak gösteriyor *(C. IV., s. 41)*. *Tacü't-tevarih* ise *(C. II., s. 95)* aynı kaçında olduğunu göstermiyerek 905 senesi Muharremini yazıyor ki Muharremin biri Ağustosun sekizinci gününe rastladığından 26 Ağustos, Safer ayı başlarına gelmektedir. *Feridun Bey Münşeatı*'ndaki fetihnâmede *İnebahtı*'nın 23 Muharrem'de teslim alındığı yazılıyor ki Ağustos'un 19 uncu gününe tesadüf ediyor.

[2] Buraya *Gazi Umur Bey* limanı denilmesinin sebebi, bu taraflara müteaddit seferleri olan Aydın oğlu Umur Bey'in yine bir seferi esnasında donanmasının bir kısmını *Korint* berzahının bir tarafından yani Adalar denizinden *İnebahtı* körfezine geçirip ismiyle zikredilen limanda yatmış olmasıdır. "... Hattâ ol yerin eski kâfirlerinden şöyle işittik kim merhum Gazi Umur Bey *Atina* körfezinden mezkûr *İnebahtı* körfezinde karadan altı mildir, bu altı mil yere gemilerin aşırıp zikrolan *İnebahtı* kurbinde bazı yerleri fethettikten sonra mezkûr gemileri ol diyarda oda urup aldığı esirleri karadan sürüp bu canibe (yani Atina körfezindeki donanmasına) götürmüş vesselâm...." *(Kitâb-ı Bahriye, s. 315)*.

kadar top gemisi yaptırılması emredildikten sonra ordu avdet ederek pâdişah kış mevsimini *Edirne*'de geçirdi.

İnebahtı (Lepant)'nın alınması ve denizdeki muvaffakiyetsizlik Venediklileri pek müteessir etti; Venedik ve İspanya gemileri Türklerin nüfuzu altındaki *Kefalonya* adası önüne gelerek [1] burayı işgal ettikleri gibi *Preveze* civarında bir kale daha elde ederek *İnebahtı*'nın zaptına mukabele ettiler [2]; fakat buralar biraz sonra geri alındı.

Mudon'un muhasarası ve zaptı

İnebahtı gibi mühim bir limanın elden çıkması Venediklileri mukabil harekete sevketmiş ise de kendi zaaflarını hissetmişler ve uzun harp masraflarına dayanamıyacakları için Osmanlılarla anlaşmayı muvafık görerek Lui Maventi adındaki bir elçi vasıtasiyle Osmanlı devletine başvurmuşlardır. Venedik elçisi sulhe mugayir harekette bulunmadıklarından bahis ile Venedik tüccarlarının serbest bırakılmasını ve *İnebahtı*'nın iadesini istemiş ve bunlar kabul olmazsa hiç olmazsa sulhün yenilenmesini söylemişti. Sultan Bayezid elçiye :

"Eğer benimle sulh yapmak istiyorsanız *Mora*'da elinizde bulunan *Mudon*, *Koron* ve *Napoli* (Napoli di Malvazya) şehirlerini teslim ile senede bir vergi vermelisiniz" cevabını verdi [3]. Elçi tabiî selâhiyeti olmadığından dolayı gitti. Kış ortasında Yakup Paşa'nın donanma ile birlikte hareket ederek *Mudon*'u muhasara etmesi emrolundu ve pâdişah da ilkbaharda (7 Nisan 1500=Ramazan 905) *Edirne*'den hareket etti ve Temmuzun yedisinde donanmanın Mudon önüne geldiğini haber alınca dört günde *Güney-Mora*'ya indi; burası bir aydan beri Rumeli ve Anadolu kuvvetleri tarafından sarılmıştı.

Venedik amiralı, Türklerin evvelâ *Mora*'nın güneyindeki *Napoli*'ye taarruz edeceklerini zannederek buraya bir miktar

[1] *Kefalonya* adasını, Gedik Ahmed Paşa, buranın prensi Leonardo'dan almış ve sonra bunun kardeşi Antoniyo burayı elde etmiş ise de Venediklilerin tazyikiyle çıkarılarak ada tekrar Osmanlı hükümetine verilmişti; işte bu 1499 harbinde Venediklîler burayı alarak *İnebahtı*'nın elden çıkmasına mukabele etmiş oldular.

[2] *Tacü't-tevarih*, c. II., s. 97.

[3] *Halkondil zeyli*, s. 306.

donanma yollamıştı; çünkü Türkler, Venediklileri şaşırtmak için bir miktar kuvvetle karadan buraya taarruz ettiklerinden dolayı Venedik amiralı taarruzun *Napoli*'ye yapılacağını zannetmişti.

Davut Paşa kumandasında bulunup *İnebahtı* limanında yatan donanma 27 Temmuz 1500'de bu limandan çıkıp *Navarin* limanı önünde Venedik gemileriyle çarpıştı. Davut Paşa kendi gemisiyle (Baştarda) düşman amiralının baştardasına rampa ettiyse de diğer bir düşman mavnası da Davud Paşa gemisine rampa ettiğinden Kaptan Paşa tehlikeli duruma düşmüştü; bereket ki Pirî Reis kendi gemisiyle yetişerek Kaptan Paşa'yı kurtarıp donanmanın bozgunluğunu önlemişti [1].

Pek müstahkem olan *Mudon* üç hafta muhasara edildi; son günlerde Venedik amiralı Trevizani donanma ile yardıma geldiyse de iş işten geçmişti [2]. Trevizani, şehre yardım için Türk donanmasını yararak ikindi zamanı limana dört kadırga sokmuş ise de bunlar limana gerilen zinciri geçememişlerdi; gemilerin zinciri geçmesi için kale muhafızlarından bir kısmı istihkâmlarını bırakarak yardıma koştukları sırada Sultan Bayezid şiddetli hücum emrini verdiğinden Anadolu beylerbeği Damad Sinan Paşa kuvvetleri açtıkları gediklerden içeri girerek *Mudon*'u aldıkları gibi limana giren dört Venedik kadırgasını da yakmışlardır (13/14 Muharrem 906 = 9/10 Ağustos 1500) [3].

Koron ve Navarin'in alınması

Mudon kalesinin tamirine Damad Sinan Paşa memur olup buradan sonra *Koron* kalesinin zaptı için karadan ikinci vezir Hadım Ali Paşa ve denizden Kaptan Paşa memur oldular. Hadım Ali Paşa *Koron*'a giderken evvelâ *Anavarin* (Navarin) veya *Zenşiyo* kalesini harpsiz aldı ve içindeki Lâtinler çıkıp giderek yerli halk yani Rumlar cizye denilen başvergisine bağlandı. Buradan *Koron* üzerine gidilip orası

[1] Safaî, *Fetihnâme-i İnebahtı ve Mudon*, s. 107.

[2] *Halkondil zeyli*'nde *Mudon*'a imdada gelen amiralın Kontarini olup bunun mağlûp olarak *Zanta* (Zağlisa) adasına çekilip zayiatını telâfi ettikten sonra *Mudon* önüne geldiği yazılıdır (S. 306, 307).

[3] *İnebahtı*, *Mudon ve Koron* seferlerinde bulunmuş olan Sinoplu Safaî bu seferlere dair manzum olarak *Fetihnâme-i İnebahtı ve Mudon* isimli bir eser yazmıştır *(Topkapı Sarayı kitapları, Nr. 176 - 1271)*.

da *Navarin* halkı gibi teslim oldu (16 Ağusto)[1]. Bundan sonra Venediklilerin ellerindeki diğer bazı kaleler de alındı ve her tarafa fetihnâmeler yazıldı[2].

Venedik harbinin Haçlı deniz seferine inkılâbı

Venediklilerin Avrupa'dan yardım istemesi

İnebahtı, *Mudon*, *Koron* ve *Navarin*'in Venediklilerden alınması fetihnâmelerle beylerbeğilerle, İslâm ve Hıristiyan devletlere ve bu meyanda Macaristan, Lehistan, Fransa ve İspanya kıral-lariyle Ceneviz cumhurreisine ve Rodos şövalyeleri granmetrine bildirilmişti.

Venedik cumhuriyeti iki sene üst üste inen bu darbelere karşı koyamıyacağını, kendisine yardım edilmesini Alman İmparatoru ile Papa'dan ve İngilterc, Fransa, İspanya, Napoli Lehistan ve Macaristan kırallarından rica etti. Türkleri Venedikliler aleyhine sevketmiş olan Papa bu defa da Türkler aleyhine yeni bir Haçlı Seferi açılması için faaliyete geçti. İlk defa müşterek menfaatleri sebebiyle Venedik, Papa ve Macaristan arasında 1500 senesi sonbaharında bir muahede yapılarak 1501 senesinde yortuya rastlayan bir pazar günü ilân edildi. Müttefikler denizde meşgullerken Macarlar da karadan taarruz edeceklerdi.

1 Kanunî Sultan Süleyman 938 H. (1532 M.)'de Alman seferine giderken V. Şarl'in (Şarlken) amiralı Andrea Dorya, *Mora*'daki *Koron* şehrini muhasara ve zapt ile *Patras*'ı işgal etmiş ve Bayezid'in *İnebahtı* körfezinin iki tarafına yaptırdığı kaleleri yıktırmıştı. Şarlken *Koron*'un, Macaristan tacının Ferdinand'a verilmesiyle iade olunabileceğini sefiri vasıtasiyle bildirmiş ise de hükümet orasının silâhla geri alınmasının daha şerefli olduğunu beyan etmiş ve fiilhakika bir sene sonra yani 1533'de *Koron* istirdat olunmuştur (*Peçevî tarihi*, *c. I.*, *s. 172* ve *Hammer tarihi*, *c. V.*, *s. 126*, *164*).

2 Bayezid tarafından oğlu Şehzâde Ahmed'e gönderilen 906 Muharrem sonu tarihli *fetihnâmede* buraların zaptına dair malûmat olduğu gibi *Mudon*, *Koron* ve *Navarin*'den başka alınan kalelerin isimleri de yazılmıştır (*Feridun Bey Münşeatı*, *s. 331*). Yine aynı tarihli Bursa kadısiyle Bursa Subaşısına da *fetihnâme* yollanmıştır, (Taci-zâde Sâdi Çelebi, münşeat, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul Enstitüsü yayınlarından, 1956). Kış esnasında Venedik amiralı Benedetto bir baskınla *Navarin* aldıysa da karadan Ali Paşa ile denizden Kemal Reis'in gayretleriyle istirdad edildi.

Haçlı donanmasının faaliyeti

1500 sonbaharında Venedik amirali Pisaro Türklere ait *Egine* adasını aldığı sıradan İspanya ve Venedik donanması da *Kefalonya* adasını ele geçirmişti. Fransızların gönderdikleri onbeş bin askeri hâmil bir donanma da *Zanta* adasına gelip demirlemişti; bundan başka *Aragon* ve *Sicilya* kıralının donanması da *Korfo* adasına yanaşmıştı. Amiral Ravestayn kumandasındaki donanma ile birleşen Venedik gemileri mevcudu iki yüz kadardı; bu muazzam donanma *Ege Denizi*'ne gelerek *Midilli* adasını muhasara etmişlerdi.

Midilli adasının muhasarası

Midilli'nin muhasarası *İstanbul*'dan duyulunca telâşı mûcip oldu; buranın düşman eline geçmesi diğer adalar halkının isyan ederek buraların elden çıkmasına sebep olacağından, adaya mühim bir kuvvet sevkine zaruret görüldü; derhal asker gelmesi için memleket dahiline seksen ulak gönderildiği gibi pâdişah bizzat bu işle meşgul olarak şehirliden ve san'at erbabından adam yazıp Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında üç yüz parça gemi ile adaya gönderdi.

Müttefik donanmasının bir kısmı *Ege* sahillerini tahrip ettiği gibi *Rodos şövalyeleri* reisi Kardinal Döbusson'un emri altındaki donanma da, Akdeniz'deki Osmanlı adalarını vurdu.

Adanın muhasaradan kurtarılması

Midilli'nin muhasarası, buraya en yakın olarak *Saruhan* sancakbeyi Şehzâde Korkud tarafından duyulur duyulmaz ilk olarak şehzâde tarafından kethüdası kumandasında sekiz yüz kişi ile *Karesi* sancakbeyi maiyyetindeki tımarlı sipahi kuvvetleri derhal adanın yardımına koştular; bir kısmı kaleye girdi ise de bir kısmı giremedi ve şehzâde kethüdası da müsademede şehit oldu; bunu mütaakıp da İstanbul'dan asker ve donanma yetişti (1501 Ekim).

Türk donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Fransız kumandanı ve Fransa kıralının biraderinin oğlu kaleyi zapt için yaptığı son bir hücumda maktûl düştü [1]. Fransız amiralı da kendisine yardıma gelmekte olan Rodos şövalyelerinin yirmi dokuz gemisini beklemeden demir alıp kaçtı; yolda *Cerigo* adası civarında

[1] *Tacü't-tevarih*'te Fransız kuvvetleri kumandanının, Fransa kıralının birader-zâdesi olduğu yazılıdır (C. II., s. 110).

fırtınaya tutulan Fransız donanması tamamen battı; *Midilli* kalesi tamir olunup yeniden asker kondu[1].

Müttefiklerin faaliyetlerinin artması

Bu muvaffakiyetsizlik müttefikleri daha ziyade gayrete sevketti. Yeni bir Fransız donanmasiyle Papa ve Venedik donanmaları birleşerek *Santamavra* veya *Lukas* adasını muhasara ettiler. Burası *Preveze* ile *Karlıili* sahiline pek yakındı ve arada dar bir boğaz vardı. Müttefikler kara tarafındaki sahile de asker çıkararak o taraftan yani *Ergiri* ve *İnebahtı* sancakbeyleri taraflarından gelecek yardımı önlemek istediler; Türk kuvvetleri bunları defetmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Bu suretle bu son harpte *Kefalonya* ile *Santamavra* adaları iki sene ara ile Venediklilere geçti. Müttefiklerin bu faaliyetine mukabil Osmanlı hükümeti *İlbasan* sancakbeyi ve akıncı kumandanı Evrenuz-zâde İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey'i memur ederek 1479 muahedesiyle Venediklilerin elinde kalmış olan Arnavutluk'a ait *Drac* şehir ve limanını 1502 H. (908 M.)'de mahirane bir harp plâniyle aldığı[2] gibi Venediklilerin müttefiki olan Macarlar elinden de *Bosna* valisi İskender Paşa vasıtasiyle *Kuzey-Bosna*'da Macarlara ait bazı kaleler alındı.

Macarların Venediklilere yardımı

Macarlarla arada otuz senelik bir muahede olmasına rağmen Venediklilerin müracaatı ve Papa'nın ısrarı üzerine ve bazı maddî menfaatler de gösterilerek Macarlar da müttefiklere iltihak etmişlerdi; Venedikliler üç taksitte tesviye edilmek üzere mühim bir para mukabilinde Macarları Türklere karşı sevke muvaffak olmuşlardı. Bu ittifaka, üç sene müddetle Macar kıralı Vladislas'a senede dörder yüz altın vermek şartiyle Papa da dahil olmuştu.

Osmanlılar yukarıda söylediğimiz gibi *Kuzey-Bosna*'da Macarların elindeki bazı kaleleri almışlar ve 907 H. (1501 M.)'de bir

[1] *Midilli*'nin Haçlı kuvvetleri tarafından muhasarası ve çetin bir muhasaradan sonra düşmanın muhasarayı terk ederek çekilmesi ve muharebe safahatı hakkında 907 H. (1501 M.) tarihli vesika (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 5027).

[2] Behiştî (908 H. = 1502 M.)'de İlbasan sancak beyi İshak Bey oğlu İsa Bey oğlu Mehmed Bey'in Drac'ı aldığını yazıyor (S. 194). Âşık Paşa-zâde burasının alınması olayını 906 senesinde gösterir (S. 260).

akıncı kolu da *Sava* ile *Drava* nehirleri arasındaki *Pozaga* ve havalisini yağmalamış ve *Yayça* kalesine sevkedilen eşya ve zahire kolları İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından vurulmuştu.

Osmanlıların taarruzlarına karşı Macarlar da mukabele ettiler. *Transilvanya* ve *Tameşvar* Banlarıyla *Belgrad* muhafızının kuvvetleri birleşerek Tuna nehrini geçip *Vidin*, *Kladuva* ve *Niğebolu* kasabalarını tahrip ederek çok esir aldılar. Seferden getirilen Türk başları *Budin*'de kazıklara vurularak Macar kıralının sarayı önünde teşhir edilmişti.

Venediklilerin harpten çıkmak istemeleri

İttifak ve faaliyetlerine rağmen Venedikliler harpten çıkmak istediler ve bu hususta Fransa kıralı XII. Louis veya Lehistan kıralının tavassutuna başvurdular[1]. Osmanlı hükümeti de bu hususta sulha taraftardı; çünkü bu sırada doğu hududunda, Akkoyunlu devletinin yerine Şiî devletini kurmuş olan Şah İsmail tehlikesi başgöstermişti.

Osmanlı hükümetiyle Venedikliler arasındaki müzakere esaslarını, harpten evvel *İstanbul*'da Venedik elçisi olarak bulunan ve casusluğundan dolayı tevkif edilen Andre Gritti isminde biri idare ediyordu; sulh istendiği takdirde selâhiyeti haiz bir murahhasın gönderilmesi hakkında vezir-i âzam Hersek-zâde Ahmed Paşa tarafından[2] Venedik senatosuna bir mektup yollandı. Bu sulh teşebbüsü üzerine Venedik cumhuriyeti müttefiki olan Macarlara da müracaat ederek onların muvafakatini aldı ve Zaharya Freşi'yi murahhas tâyin edip İstanbul'a gönderdi.

[1] *Halkondil zeyli*'nde Venediklilerin, Fransa kıralının tavassutunu istedikleri yazılıdır. Hammer ise (C. IV., s. 52) sulh müzakeratı için *Lehistan* elçisinin tavassutunu yazıyor ki daha doğrudur.

[2] Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'nın 1499 Ağustosunda ölümünden sonra Mesih Paşa ve ondan sonra Hadım Ali Paşa ve onun azlinde ikinci defa Hersek-zâde Ahmed Paşa vezir-i âzam tâyin edilmişti ki bu sulh müzakeresi Ahmed Paşa'nın ikinci vezir-i âzamlığı zamanına tesadüf ediyor. Fakat Hersek-zâde'nin bu ikinci tâyini *Hadikatü'l-vüzera*'da 1503 senesine tesadüf etmektedir. Bununla beraber Hammer'in vesika üzerine olan kaydının tercih edilmesi daha doğrudur.

Venediklilerle sulh şartları

Nihayet 14 Aralık 1502 (908 Receb)'de Osmanlılarla Venedikliler arasında otuz bir madde üzerine bir muahedenâme imzalandı; on gün içinde tatbik mevkiine konacak olan bu muahedenâmenin başlıca maddeleri şunlardı :

1. Venedik cumhuriyeti *İnebahtı*, *Mudon* ve *Koron* ile oradaki diğer küçük kaleleri Osmanlılara terkettiği gibi Arnavutluk'ta elinden alınan *Drac*'ın zaptını da tanıyordu [1].

2. Venedikliler Osmanlılardan zaptettikleri adalardan *Kefalonya*'yı kendilerinde alıkoyup *Santamavra* adasını iade ediyorlardı [2].

3. Harp esnasında Türkler tarafından müsadere edilen eşhasa ait şeyler geri verileeckti. Venediklilerin her sene verecekleri on bin duka altının ve Santamavra'nın zaptında Venedik amiralı Pesaro'nun eline geçmiş olan yirmi dört bin dukanın iadesi bu meyanda idi.

Muahedenâmeyi Subaşı Ali, Venedik senatosuna götürüp kendisi yemin edip tasdik ettirdikten sonra avdet etti. 1479 muahedesiyle cumhuriyetin *İstanbul*'da sefir bulundurmasına müsaade edilmişti. Bu 1502 muahedesiyle de Venediklilerin üç senede bir değişmek üzere *İstanbul*'da yine bir elçilerinin bulunması kabul edilmiştir.

Macarlarla da anlaşma

Yine ayni sene içinde Macarlar tarafından gönderilen Barhabas Belabi adındaki sefir ile de yedi senelik bir anlaşma yapıldı. Osmanlı hükümeti, Macar kıralını, *İsklovanya*, *Moravya*, *Silezya* ve *Lozasi* hükümdarı olarak da tanımakta idi. Macaristan kıralı, Osmanlı akıncılarının *Kuzey-Bosna*'da son aldıkları yerlerin Osmanlılarda kalmasını kabul ediyordu; iki taraf ticaret serbestîsini ve bu münasebetle tüccarların birbirlerinin memleketlerine gidip gelmelerine müsaade etmekte idiler. Macar kıralı dört İncil üzerine ve Osmanlı vezir-i âzamı da Kur'an-ı kerîm üzerine yemin ederek muahedenâmeyi tasdik etmişlerdi (909 Rebiulâhır = 20 Ağustos 1503).

[1] *Adriyatik*'te *Drac*'tan başka *Antivari* (Bar) ile *Ülgün* Venediklilerde kalmış ve oraları da 1571'de alınmıştır.

1500 sonbaharında *Kefalonya* adası Venedik ve İspanya donanmaları tarafından alınmış olup ertesi sene Papa donanmasının kumandanı Pesaro Venedik donanmasiyle de birleşerek epi uğraştıktan sonra adayı almışlardır.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLETİNİN ZUHURU VE FAALİYETİ

Erdebil sofuları ve Safevî devletinin kuruluşu

Safevî ailesi

İran'da *Şiâ* yani Hazret-i Peygamber ile evlâd ve ahfadından Oniki İmam'a muhabbet edip taraftar olanlardan mürekkep *İsnâ-aşeriyye* denilen bir mezhep vardır[1]. Bu mezhebin istinad ettiği Oniki İmam, cenab-ı peygamberin damatları Ali b. Ebi Talip ile oğulları İmam Hasan ve Hüseyin ve Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidin ve onun oğlu ve torunları İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kâzım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Takî, İmam Muhammed Nakî, İmam Hasan Askerî ve İmam Muhammed Mehdî'dir. İşte Safevî âilesi bu İsnâ-aşeriyye mezhebine mensup ve aslen tarikat şeyhi bir Türk ailesi iken siyasî hâdiselerden istifade ederek şeyhlikten şahlığa çıkmışlardır.

Safevî ismi, İsnâ-aşeriyye mezhebini devletin resmî mezhebi îlân eden Şah İsmail'in büyük ceddi Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin adından alınmıştır. Halis Türk olan bu âilenin siyasetlerine âlet olmak üzere yayınladıkları silsilenâmelerine göre kendilerini *Sâdât-ı Hüseyniyye*'den (İmam Hüseyin b. Ali evlâdlarından) göstermişlerdir.

Devlete adı verilen Şeyh Safiyüddin 650 H. (1253 M.)'de İran Azerbaycanı'nın *Erdebil* kasabasında doğmuş olup babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır. Şeyh Safiyyüddin, Halvetiyye tarikati müessisi İbrahim Zahid Ceylânî'ye intisab ederek yetişmiş ve 735 H. (1334 M.)' de vefat ettiği vakit yerine oğlu Sadrüddin Musa Erdebil şeyhi olmuştu. Şeyh Safiyyüddin *İran*'da büyük şöhret kazanıp birçok mürid ve muhib peyda

[1] Hazret-i Ali ve ehl-i beytine hürmet ve muhabbetten doğmuş olan şîa mezhebi müteaddit kollara ayrılmıştır. Bu müteaddit fırkalar arasında *İmamiyye* fırkasından *İsnâ-aşeriyye* fırkası zuhur etmiştir ki bu gün de İranlıların resmî mezhebidir.

etmiş ve hattâ kendisini İlhanlı hükümdarı Muhammed Hüdâbende de ziyaret ederek hakkında hürmet göstermiştir.

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar

Sadreddin Musa'dan sonra oğlu Alâüddin Ali ve onun oğlu Şeyh İbrahim'e kadar siyasî bir emel takip etmeyerek tarikatlerinin neşriyle iktifa eden bu şeyh ailesi, İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneyd'ten itibaren o sıradaki karışık vaziyetlerden istifade ile şeyhliğe şahlığı da ilâve etmek üzere çalışmağa başlamışlardır.

Şeyh Cüneyd, daha Karakoyunlular zamanında faaliyete başlamış ise de bunun hali Cihanşah'ın dikkatini çektiğinden derhal hudut dışı edilmişti. Bunun üzerine Cüneyd, *Anadolu*'daki Alevîler arasında çalışmak isteyerek Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'dan kendisine bir yer gösterilmesini istemiş ise de maksadı anlaşılarak kendisine yüz verilmeyip biraz para gönderilmekle iktifa edilmiştir.

Bu taraftan yüz bulamıyan Şeyh Cüneyd, Karaman taraflarına gidip orada da maksadı anlaşıldığından Türk aşiretlerinden Varsak aşiretinin yanına çekilmiş ve sonra epi bir kalabalıkla *Samsun* ve *Trabzon* taraflarına geçmiştir. Cüneyd daha sonra başındaki adamlarla *Trabzon*'a hücum etmiş, imparatorun kargâhını basarak şehri işgal etmişse de kaleyi alamayıp dönmüştür.

Şeyh Cüneyd bundan sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitti; Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı bunun kuvvetlerinden ve taraftarlarından istifade etmek isteyerek Şeyh Cüneyd'e derhal kız kardeşi Âlemşah Hatun'u nikâhladı ve Karakoyunlu devletinin sona ermesi üzerine şeyhi *Erdebil*'e aile ocağına yolladı.

Şeyh Cüneyd, mürîdleriyle Gürcüler üzerine müteaddit seferler yapmıştır. 860 H. (1456 M.) 'de *Şirvan* hâkimi Sultan Halil ile yaptığı bir müsademede maktûl olan Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Haydar babasının yerine Erdebil sofularına şeyh olmuştur.

Şeyh Haydar, babasından daha haristi; bu da Gürcüler üzerine gaza adiyle seferler yaptı; annesi Uzun Hasan'ın kız kardeşi olduğu gibi bu da dayısı olan Uzun Hasan Bey'e damad olmuştu.

Siyasî emellerini tahakkuk ettirmeğe çalışan Şeyh Haydar, *Şirvan* taraflarına hücum ile muvaffak olmuştu. Bunun maksadı Şirvan hâkimi Ferruh-Yesar tarafından Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'e bildirilmiş ve onun, Süleyman Bijen kumandasiyle sevkettiği kuvvetlerle çarpışan Şeyh Haydar, hasımlarına galebe etmek üzere iken okla vurulup maktûl olmuş ve bu da arzusuna nâil olamamıştır (893 H. =1488 M.).

Bundan sonra bu şeyh âilesi hakkında takibata başlayan Sultan Yakup, *Erdebil*'i zaptettikten sonra Şeyh Haydar'ın oğullarını *Fars*'a naklederek *İstahr* kalesinde hapsetmiş ve bunlar, Sultan Yakub'un 1490'da ölümüne kadar orada kalmışlardır.

Yakub'un ölümünden sonra Akkoyunlu ailesi arasındaki saltanat mücadelesi esnasında bunların nüfuzlarından istifade etmek isteyen Rüstem Bey b. Maksud Mirza, *İstahr* kalesinde mahbus olan Şeyh Haydar'ın oğullarını serbest bırakarak onların *Erdebil*'e yerleşmelerine müsaade etti ve bunların rakibi Baysungur Mirza ile *Şirvan* hükümdarı Ferruh-Yesar'a galebe çaldı.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra *Erdebil* sofularının başında oğlu ve Şah İsmail'in büyük biraderi Şeyh Ali bulunuyordu. Bunun başındaki kalabalık Rüstem Bey'in de dikkatini çekip kardeşi Şah İsmail'i yanına getirterek kimse ile görüştürmedi; maksadı da Ali'yi öldürmekti. Şeyh Ali bunu haber alarak kaçıp *Erdebil*'e geldi ve başına adamlarını topladı; üzerine gönderilen Rüstem Bey askeriyle çarpışırken attan düşüp boynu kırıldı ve yakalanıp başı kesildi (1494); Şah İsmail'den maada diğer kardeşleri de öldürülmüştü.

Şah İsmail

Henüz küçük yaşta olan İsmail, *Erdebil*'den mürîdleri tarafından alınarak İmam Ali sülâlesinden *Geylan* hükümdarı Kârkeya Mirza Ali'nin yanına kaçırıldı[1]. Rüstem Bey, Şah İsmail'i almak için Geylân hü-

[1] *Kârkeyâ* hânedanı 760 H. (1359 M.)'den 999 H. (1590 M.) tarihine kadar iki yüz otuz bir sene *Geylân*'da hüküm sürmüş olup İmam-ı-Ali neslindendiler. Bu ailenin sonuncu hükümdarı Kârkeya Han Ahmed, Safevî hükümdarı Şah Abbas'ın tazyiki üzerine Osmanlılara iltica etmiş ve memleketini Şah Abbas almıştır (1590).

kümdarına birkaç defa haber gönderdiyse de Mirza Ali birtakım bahaneler bularak İsmail'i yollamadı ve o burada büyüdü.

Rüstem Bey'in katlinden sonra Akkoyunlu hükümdarlığına II. Bayezid'in yeğeni ve damadı Göde Ahmed Bey geçmiş, sonra buna karşı da rakipler çıkıp birbirlerini yerken Şah İsmail meydana atılmıştır.

Azim ve irade kudreti ve büyük bir cesaretle ortaya çıkan Şah İsmail 907 H. (1502 M.)'de Elvend Mirza'yı *Nahcıvan*'da bozup *Diyarbakır*'a kaçırdı ve *Azerbaycan*'ı istilâ etti ve sonra yine Akkoyunlulardan *Irak* ve *Fars* hükümdarı Murad Bey'i de 908 H. (1503 M.)'de *Hemedan*'da bozarak *Şiraz*'ı ve daha sonra *Bağdad*'ı elde etti.

Şah İsmail'in Osmanlılarla ilk teması

Şah İsmail, *Irak* taraflarını tamamen istilâ ettikten sonra 910 H. (1504 M.) senesinde II. Bayezid'e elçi ve hediyeler gönderip bu fütuhatını bildirmiş ve kendisine tebrik yazılıp mukabele olunmuştur.

Şah İsmail ve Alâüddevle

Fars ve *Irak* hükümdarı Murad Bey, Şah İsmail tarafından kaçırıldıktan sonra Dulkadır Türkmen beyi Alâüddevle'nin yanına sığınmış ve ona damat olmuştu. Şah İsmail, Murad Bey'in Alâüddevle ile birlikte kendi üzerine geleceklerini duyunca onlardan evvel davranarak *Elbistan* üzerine yürümek istedi[1] ve hareketini hiç sezdirmeden o tarafa gitmiyerek Osmanlı hududunu geçip *Tokat* taraflarına geldi. Bu hal devletçe haber alınır alınmaz derhal Yahya Paşa kumandasiyle *Ankara* taraflarına kuvvet sevkedildiği gibi bu küstahça tecavüzü kendisinden soruldu; cevap olarak "Pâdişah benim babamdır, onların memleketinde gözüm yoktur" diye birtakım özürler dileyerek sür'atle *Elbistan*'a girdi[2].

[1] Osmanlı tarihlerine göre Şah İsmail, Alâüddevle'nin kızını istemiş, o da vermekte tereddüt ettiği için Şah İsmail bunun üzerine yürümüştür.

[2] Şah İsmail'in, doğrudan doğruya Alâüddevle üzerine gitmeyip Osmanlı ülkesinden geçmesi iki maksada hamlolunur : Biri, Alâüddevle'nin hazırlanmasına vakit bırakmayıp hiç ummadığı bir yerden taarruz etmesi, diğeri de Osmanlı hududunu geçip Osmanlı idaresindeki Alevîleri tahrik ile onlara cesaret vermek istemesidir.

Bunun başka yoldan ve anî olarak gelişinden şaşıran Alâüddevle Bey *Turna dağı*'na çekildi. Şah İsmail girdiği yerleri yaktı, yıktı ve *Harput* ile *Diyarbakır*'ı aldı (913 H. = 1507 M.).

Alâüddevle, *Diyarbakır*'ı kurtarmak için oğlu Sarı Kaplan ile kuvvet gönderdiyse de muvaffak olamadı. Ustaclu oğlu Mehmed Han, Sarı Kaplan'ı yakalayıp öldürdü ve *Diyarbakır* bu suretle elde edildi. Alâüddevle bundan sonra da mücadeleye devam ettiyse de iki oğlunu daha kaybettiğinden ümidi kırıldı (914 H. = 1508 M.)[1].

Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyeti

Şah İsmail *İran*, *Azerbaycan* ve *Irak*'ı aldıktan sonra cür'eti arttı. *Anadolu*'da yani Osmanlı memleketlerinde bir hayli Alevî vardı ve bunlarla *Erdebil sofuları* arasında eskiden beri sıkı bir münasebet mevcuttu. Şah İsmail, teşkil ettiği askerlerine kırmızı çuhadan taclar giydirdiğinden dolayı onun taraftarlarına *Sürhser* yani *Kızılbaş* denilmiş ve bu isim taammüm etmiştir. Şah İsmail, *Anadolu*'daki Alevîleri iyiden iyiye kendisine celb etmek için buraya kendi adamlarını gönderip propaganda yaptırıyor ve el altından Osmanlı hükümeti aleyhine geniş bir ısyan hazırlıyordu. Bu faaliyeti kolaylaştıracak sebepler de vardı. Osmanlı hükümdarının zâfı, vükelânın kayıtsızlığı, şehzâdelerin hükümdar olmak hususundaki rekabetleri bu cümledendi. Bilhassa Osmanlı şehzâdeleri arasındaki saltanat rekabeti kızıştığı sırada bundan bilistifade Şah İsmail'in *Anadolu*'ya yolladığı Rûmiyeli Nur Ali Halife *Koyluhisar*'a geldiği zaman o taraf Alevîlerinden üç, dört bin suvari bunun başına toplandılar, üzerlerine sevkedilen Faik Bey (Paşa) kumandasındaki üç dört bin kişiyi bozup *Tokad*'ı zapt ile Şah İsmail adına hutbe okuttular. Buradaki *Avşar*, *Varsak*, *Karamanlı*, *Turgutlu*, *Bozoklu*, *Tekeli*, *Hamidelli* aşiretlerinden mühim kuvvet toplayıp faaliyete başladılar; *Amasya* valisi Şehzâde Ahmed tarafından bunların üzerine Yularkıstı Sinan Bey gönderildiyse de o da mağlûp oldu. Bir müddet sonra

[1] Şah İsmail'in böyle hodbehod Osmanlı topraklarından geçtikten sonra Memlûklere tâbi bir Türkmen beyi olan Alâüddevle üzerine yürüyerek onun yerlerini tahrip etmesi, Memlûk sultanını pek müteessir ettiyse de kendisine karşı ses çıkarılamadı.

Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olması bu tehlikeli vaziyeti düzeltti.

Şahkulu

Şahkulu Baba Tekeli veya Karabıyıkoğlu denilen ve Osmanlı tarihlerinde *Şeytankulu* adı verilen bu Kızılbaş, yine Alevîlerden Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife isminde birinin oğludur ve Korkudili kazasına bağlı Yalımlı köy halkındandır. Hasan Halife, iki defa Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın hizmetine gelmiş, hizmet ederek halifesi olmuş ve sonra memleketi olan *Tekeili*'ne (Antalya ve havalisine) gönderilip ora halkını Şeyh Haydar'a bağlamağa memur edilmiştir.

Gerek Hasan Halife ve gerek oğlu Şahkulu *Antalya* taraflarında kendi köyü civarında bir mağarada ibadetle meşgul olarak büyük bir şöhret kazanmışlardı. Hattâ bunların zühd ve takvâsı Sultan Bayezid'e kadar duyurulduğundan duasını almak için bunlara her sene altı, yedi bin akçe yollardı. Bu suretle mutemadî çalışarak zemini kendisine hazırlayan Karabıyık epi taraftar peyda ettikten sonra Şah İsmail bu Şahkulu vasıtasiyle Batı - Anadolu ve Rumeli'de *Serez*, *Selânik*, *Yenice-i Zagra*, *Filibe*, *Sofya* ve diğer kazalarda halifeler vasıtasiyle halkı Şah İsmail'e biate dâvet ediyordu. Şehzâdeler arasındaki hoşnutsuzluk ve devlet erkânının kayıtsızlığından istifade ederek ayaklandı. Emri altında on bin kişi vardı. O sırada *Antalya*'dan *Manisa*'ya dönmekte olan Şehzâde Korkud'un hazinesini vurup ellerine epi para geçirdikten sonra Şah İsmail'in halifesiyim diye etrafa taarruza başladı; *Antalya*'yı basıp kadıyı öldürdü; sonra *Kızılcakaya*, *İstanos*, *Elmalı*, *Burdur*, *Keçiborlu* kasabalarını basıp kadılarını ve bir kısım halkı katl edip *Kütahya* önüne gelmiştir; ilk hedefleri *Karaman* taraflarını elde etmekti. Bunları tenkile Anadolu beylerbeğisi Karagöz Ahmed Paşa memur edildi. Fakat tecrübesiz olan Karagöz Paşa bunlara ehemmiyet vermeyip az bir kuvvetle hareket ettiğinden iptida bunları mağlûp ettiyse de sonradan kendisi mağlûp ve esir edildi; Şahkulu gelip *Kütahya*'yı kuşattı ve kale önünde Ahmed Paşa'yı öldürdüyse de şehri alamadı (23 Muharrem 917 = 22 Nisan 1511).

Manisa valisi Korkud bu hâdiseyi merkeze yazdı. Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa ile Amasya valisi Şehzâde Ahmed

ve *Beyşehri* veya *Niğde* sancakbeyi Şehzâde Şehinşâh'ın oğlu Mehmed Şehzâde Ahmed'in oğlu Osman bunları tenkile memur edildiler. Şahkulu kuvvetleri Karaman beylerbeği Haydar Paşa'yı da öldürdükten sonra kuzeye doğru ilerlediler. Sefere memur şehzâdeler *Altıntaş* (Kütahya'da) mevkiinde Ali Paşa ile birleştiler ve âsileri bir sarp dağda sardılar. Şehzâde Ahmed, âsileri tenkil edeceği yerde "saltanat bana verilmiştir" diye Ali Paşa ile gelen yeniçerileri kendisine bîat etmeğe dâvete kalktı; fakat red cevabı aldı. Bu sırada sarılmış olan âsiler bir yol bulup o muhasaradan kurtuldular; Ali Paşa hemen bunları takibe koyulduysa da Şehzâde Ahmed, kendisine bîat etmeyen yeniçerilere küserek Ali Paşa ile birlikte hareket etmeyip onların yanına oğlu Alâüddin Ali'yi verdi ve kendisi sancağına çekildi; bu kayıtsızlık Kapıkulu efradının teessürünü mucip oldu. Hadım Ali Paşa *Çubukova*'da Şahkulu kuvvetlerine yetişerek *Gedikhanı*[1] mevkiinde iki taraf çarpıştı. Karaman sipahileri aralarındaki sözleşme mucibince harpten el çekip dağıldılar; Ali Paşa büyük gayret gösterip bozgunluğu önlemeğe çalıştı. Bu esnada Şahkulu bir ok isabetiyle öldü, Kızılbaşlar arasında kargaşalık çıktı. Hadım Ali Paşa lüzumsuz cesaret göstererek atını mahmuzlayıp ileri gitti; asıl kuvvetten ayrılınca Şahkulu adamları etrafını sarıp onu okla vurarak öldürdüler (917 Rebiulâhır = 2 Temmuz 1511);[2] galebe etmiş olan hükümet kuvvetleri başsız kalarak ilerleyemediler bakiye kalan Şahkulu kuvvetleri de *İran*'a doğru çekilip gittiler[3].

Bu çapulcular *Erzincan* hududunda iken *Tebriz*'den *Anadolu*'ya gelmekte olan beş yüz kişilik bir tüccar kafilesine baskın yapıp katlettiler; bunun üzerine, ticareti ve tüccarı himayeye büyük ehemmiyet veren Şah İsmail de bunların ileri gelenlerini öldürttü (917 H. = 1511 M.).

[1] Tacüttevarihte *Gökçay* Solak-zâde de *Gökhan* yazılı.

[2] Şahkulu âsilerini takip hakkında Şehzade Ahmed'in divan-ı hümayuna mektubu vardır (Top. Sa. Ar. No. 3062 Şehzâde Ahmed'e aid zarf). Şehzade Ahmed mektubunda kendisinin âsileri takibe Ali Paşa'nın mâni olduğunu (Başım gittiğine razıyım sizin gitmenize kail değilim) dediğini ve yeniçerilerin de gitmesini münasip görmediklerini ve Ali Paşa'nın yanına oğlu Ali'ye terfik ettiğini yazıyor.

[3] Osmanlı hükümeti, Şahkulu vak'asını mütaakıp *İsparta* ve *Antalya* taraflarında ele geçirdiği Kızılbaşları *Mora*'da zaptedilen *Mudon* ve *Koron* taraflarına tehcir etmiştir.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

II. BAYEZİD'İN SON SENELERİ VE YAVUZ SELİM'İN HÜKÜMDARLIĞI

II. Bayezid'in son seneleri ve şehzâdeler

Küçük kıyamet

915 Rebiulâhırın 25 inci salı günü gecesi (1409 Ağustos) Memalik-i Rum denilen *Amasya*, *Tokad*, *Sivas*, *Çorum* ve havalisinde başlayıp kırk beş gün şiddetle devam eden depremde halk iki ay dışarıda çadır ve örtü altında kaldı. Ayni şiddetle bu deprem *İstanbul* ve *Edirne*'de de oldu. *Küçük kıyamet* denilen İstanbul depreminde yüz dokuz mescid, bin yetmiş ev harap olduktan başka halktan beş bin kişi telef oldu. *Eğrikapı*'dan *Yedikule*'ye kadar olan üç kat İstanbul suru yıkıldığı gibi *Yedikule*'den de başlayıp deniz kenarında *İshakpaşa* semti kapısına kadar harap oldu. Bunlardan başka Fatih camiinin kubbesi ve direklerinin başları çatladığı gibi imaret, hastahâne ve Sahn medreselerinden bazılarının ve diğer bazı medreselerin de kubbeleri yıkıldı. Fatih tarafında Karaman mahâllesi baştan başa harap oldu. *Sultan Bayezid camii*'nin kubbesi dağıldı ve *Hadım Ali Paşa camii*'nin (Divanyolundaki Atik Ali Paşa camii) kubbesi düştüğü gibi *Atmeydanı*'ndaki sütunlardan altı tanesi devrildi. Yeni Sarayın (Topkapı Sarayı) deniz tarafı yer yer harap oldu.

Sultan Bayezid bu zelzele münasebetiyle *Edirne*'ye gittiyse de aynı sene Recebinin dokuzunda yani İstanbul zelzelesinden on beş gün sonra da İstanbul'dakinin aynı şiddetle orada da bir deprem oldu. Mimar Hayreddin, on beş günde pâdişah için *Edirne*'de bir çatma ahşap ev yaptı ve Bayezid orada oturdu, aynı sene Şabanının üçünde *Edirne*'de yine aynı şiddette deprem oldu ve Tunca taşarak üç gün geçit vermedi ve pek çok nüfus telef oldu.

İstanbul'daki yıkılan yerleri yaptırmak için yirmi evden bir kişi ve ev başına yirmi ikişer akçe takdiriyle *cerahor*, yani ücretli

amele tedarik edildi; bu suretle Anadolu'dan otuz yedi bin ve Rumeli'den yirmi dokuz bin cerahor çıkarılıp üç bin kadar mimar ve dülger getirildi. Bunlardan başka *yaya*'lardan sekiz bin ve *müsellem* tayfasından üç bin kişiye de kireç yaktırıldı. Bu suretle devlete ait olan *İstanbul* ve *Galata* taraflarındaki yerler için 915 Zilhiccesinin on sekizinde başlayan inşaat altmış beş günde sona erdi[1].

Osmanlı şehzâdeleri

Sultan II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Mahmud, Mehmed, Ahmed, Korkud, Selim isimlerinde sekiz oğlu olmuş ve bunlardan yaş sırasiyle, Ahmed, Korkud ve Selim'den maadaları babalarının sağlığında ölmüşlerdi; hayatta olanların içlerinden en büyüğü Ahmed, ikincisi Korkud ve en küçükleri de Selim'di[2]. Şehzâde Korkud *Saruhan* (Manisa), Şehzâde Ahmed *Amasya* ve Şehzâde Selim de *Trabzon* valiliklerinde bulunuyorlardı. Bunlardan başka bu şehzâdelerin çocuklariyle diğer ölmüş olan şehzâdelerden bazılarının çocukları da birer küçük sancakbeyliğinde hizmet ediyorlardı. Meselâ Selim'in oğlu Süleyman evvelâ *Şarkî Karahisar*'a tâyin edilmiş ve Şehzâde Ahmed'in kendisine yakınlığı sebebiyle itiraza uğradığından şehzâde *Bolu*'ya naklolunmuştu. Şehzâde Ahmed bu sefer de kendi ile *İstanbul* arasında rakibi olan Selim'in oğlunun bulunmasını istememesinden dolayı, babasının yanında bir sözü iki olmayan Şehzâde Ahmed'in tekrar itirazı kabul edilerek Şehzâde Süleyman'a bu defa da Selim'in oğlu Süleyman'ın kendi yakınında bulunmasını ısrarla talep etmesi üzerine Süleyman'a *Kefe* sancağı verilmiş[3] ve *Bolu*'ya Ahmed'in oğlu tâyin edilmiştir. Şeh-

[1] Bu tamir edilen yerler arasında kale surları, *Galata*'daki mahzenler ve saireden başka Kule-i bahreyn de denilen *Kızkulesi*, Rumeli ve Anadolu hisarları fenerliği, *Çekmece köprüleri*, *Silivri kalesi* ve *Burgas* denilen hisarlar da vardır. Bütün inşaat Mimar Hayreddin b. Mimar Murad'ın nezareti altında yapılmıştır *(Âlî tarihi, basılmamış birinci cilt, s. 200 - 201)*.

[2] Son tetkiklere göre II. Bayezid'in yedi oğlundan en büyüğü Abdullah olup diğerleri yaş sırasiyle Şahinşah, Alemşah, Ahmed, Korkud, Selim Mehmed ve Mahmud'dur. Bunlardan Bayezid'in son senesinde hayatta kalan üç şehzâdesi yaş sırasiyle Ahmed, Korkud ve Selim'dir.

[3] *Tacüt'tevarih*, c. II., s. 135, 146. Süleyman on beş yaşında ve 915 senesi Rebiulâhırında (1509 Temmuz) sancağa çıkarılmıştır (Topkapı Sa. Ar. Nr. 9510)

zâde Şehinşah'ın oğlu Mehmed Çelebi *Beyşehri*'nde bulunup Karaman valisi olan babasının ölümü üzerine *Konya*'ya tâyin edilmiş, Âlemşah'ın oğlu Osman Çelebi de *Çankırı* sancakbeyliğinde bulunmuştu.

Şehzâde Mahmud'un Orhan, Musa, Emirhan isimlerinde üç oğlundan babasının *Manisa*'ya nakliyle Orhan *Kastamonu* ve Musa *Sinop* beyi olmuştu; Emirhan henüz küçüktü.

Korkud'un şahsiyeti ve Mısır'a gitmesi

Bayezid'in hayatta kalan üç şehzâdesinin en ortancası olan Korkud, 872 H. (1467 M.)'de doğmuştur; daha küçük iken büyük babasının yanında büyümüş, tahsiline itina edilmiş olup, âlim, fazıl, şair ve musikişinastı; İslâm hukukuna dair geniş bilgisi olup Arapçayı hem anlar ve hem yazardı; babasına gönderdiği bazı mektupları Arapça idi. Harimî mahlasiyle şiirleri vardı. Babası zamanında 888 Zilhiccesinde evvelâ *Manisa* sancağına tâyin edilmiş sonradan biraderi Ahmed'in tesiriyle İstanbul'dan uzak olan *Antalya*'ya nakl olunmuştu.

Korkud, Bayezid'in son zamanlarında devlet idaresinin bozukluğu ve halkın ıztırabı sebebiyle acı acı mektuplarla babasını ikaz etmiş ve devlet merkezinde vezir-i âzam Hadım Ali Paşa ile diğer bazı ricalin Şehzâde Ahmed'in saltanatı için çalıştıklarını duymuş olduğundan babasına vekâlet etmiş olmasından dolayı saltanata kendisinin geçeceğini umarken işin bu şekil almasından müteessir olup Şehzâde Ahmed'in tesiriyle bu hal, teessürünü bütün bütün arttırmış ve sancağının tekrar *Manisa*'ya tebdili hakkındaki istirhamının da kabul edilmemesi dolayısiyle yeise düşmüş olduğundan birden bire kendisine ait sekiz gemi ve sekseni mütecaviz kölesi ve elli nefer maiyyeti ile *Mısır*'a gitmiş ve babasına gönderdiği arîzada da hac etmek için gittiğini bilmiştir (915 Muharrem = 1509 Nisan.)[1]

Selim oğlu Süleyman'a sancak verilmesini istemiş, fakat kendi sancağı olan *Trabzon*'a uzak yerlerden gösterildiğinden kabul etmemiş Şarkî Karahisar ve *Kefe*'den birisinin verilmesini yazmış nihayet *Kefe* verilmiştir (Top. Sa. Ar. Nr. Nr. 5970).

[1] Müverrih Âlî "*otuz altıncı vâkıa*" da şöyle diyor: "Bayezid, Şehzâde Ahmed'in hükümdarlığa namzed olduğunu îma ile Ali Paşa da buna taraftar

Bu suretle amcası Cem Sultan gibi bir mâceraya atılan Korkud'a, Memlûk sultanı çok ikram edip hediyeler verip maaş tahsis eylemişti; Memlûk sultanı ile ilk görüşmede sultan evlâd makamında olarak Korkud'un gözlerinden o da baba makamında olarak Memlûk hükümdarının gerdanından öpmüştür.

Korkud'un *Mısır*'a gelmesi ve sonra hacca gitmek istemesi Osmanlıların Memlûklerle aralarını açması ihtimaline mebni Sultan, bu hususta ihtiyatlı davranarak Korkud'un hacca gitmesine müsaade etmedi. Korkud, sonradan yaptığı harekete pişman olarak vaziyeti kurtarmak için vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'ya bir mektupla müracaat ederek haslarına yüksek zam yapıldığını bildiren dâveti hakkında aldığı muvafık cevap üzerine afvı hakkında Memlûk Sultanı'nın rica ve tavassutiyle *Antalya*'ya döndü. Rodos şövalyeleri, şehzâdenin *Mısır*'a gidip oradan avdet edeceğini duyarak yolunu bekleyip onu da Cem Sultan gibi ellerinde âlet yapmak istemişlerdi; fakat muvaffak olamadılar. Korkud *Antalya*'ya gelerek vürudunu babasına bildirdi ve hediyeler de gönderdi. Korkud *Mısır*'da bir seneden fazla kalmıştı; İbn-i Iyas'a göre yaşı otuzla kırk arasında olan Korkud orta boylu esmerce, zayıf vücutlu, kara sakallı yakışıklı bir genç imiş.

Korkud, *Antalya*'dan sonra *İstanbul*'a yakın olmak üzere babasından müsaade almadan eski sancağı olan *Manisa*'ya nakletmiş ve Şehzâde Ahmed'le Şehzâde Selim arasındaki mücadeleli zamanlarda biraderi Selim'le ittifak etmişti; Yeniçerilerin Selim'i pâdişah yapmak için ayaklanmalarında birdenbire *İs-*

olmuş; bundan başka evvelce vezir-i âzam haslarından iken Şehzâde Korkud'a verilen bir hası vezir-i âzam Hadım Ali Paşa tarafından tekrar alınmasından da şikâyet eden Şehzâdeye nasihat etmek üzere büyük kadılardan İmam Ali demekle maruf Mevlâna Alâüddin *Antalya*'ya gönderilip kendisiyle görüşmüştür. Korkud, bu zata bana saltanat ve vilâyet gerekmez diye istigna göstermiş, haslarına *İzmir* mukataatının ilhak olunduğu bildirilmiş ise de kabul etmemiş; daha sonra haraç akçesinden seneden seneye on sekiz yük akçe teklif edilmiş; ona karşı sükût ederek yapacağı işi meydana çıkarmamış, vezirler ihtilâfın hallolunduğunu zannetmişler, fakat günün birinde Şehzâdenin *Mısır*'a gittiği duyulmuş ve bu hal büyük telâşı mûcib olmuştur (*Âlî* bu mütalâayı o tarihte hayatta olan Edirneli Neşrî Efendi'nin tarihi ile *Dürr-i meknun*'dan nakleylemiştir).

tanbul'a gelerek hükümdarlığını temin için Yeniçeri ocağına dehalet etmiştir[1].

Şehzâde Ahmed Bayezid'in hayatta kalan en büyük oğlu olup 870 H. (1465 M.) doğmuştur. Babasının pek sevgilisi olduğu gibi vezir-i âzam Hadım Ali Paşa da onun taraftarı olduğundan hükümdar olması gün meselesi idi. Şehzâde Ahmed, mutedil ve müdebbir olduğundan bir kısım devlet ricali de babasının yerine bunun gelmesini istediklerinden devlet erkânı arasında taraftarları çoktu; hattâ Şahkulu'yu tenkile memur olan Hadım Ali Paşa, Şehzâde Ahmed'le görüştüğü zaman kendisinin hükümdar olduğuna dair pâdişah nâmına şehzâdeye teminat vermiş ve bu işin Şahkulu ısyanının bastırılmasını mütaakıp olacağını söylemişti; bundan dolayı Şehzâde Ahmed kendisini hükümdar bilerek askere ve kumandanlara ihsanlarda bulunuyordu; fakat kendisine biat ettirmek istediği yeniçerilerin, "Pâdişahımız hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanımayız" diye red cevabı vermeleri şehzâdeyi müteessir etmişti. Ahmed, en ziyade kardeşi Şehzâde Korkud'un hükümdar olacağından endişe ediyordu. Şehzâde Ahmed'in en samimi taraftarı olan Hadım Ali Paşa'nın, Şahkulu müsademesinde ölümü bunun işini bozmuşsa da gerek babası ve gerek diğer ileri gelen birtakım devlet ricali *Rumeli*'de Mihal oğulları ile diğer Rumeli beyleri kendisini istiyorlardı. Hattâ Rumeli akıncıları "biz sana tâbiyiz ne dursun" diye Ahmed'e haber göndermişlerdi (Sultan Ahmed casusunun ifadesi, 7993 Top.) Fakat Hadım Ali Paşa'nın ölümü üzerine onun Şahkulu âsilerini takip etmeyip *Amasya*'ya gidişi yeniçerilerin hoşnutsuzluğunu mûcip olmuştu.

Şehzâde Şehinşah 869 H. (1464 M.)' de doğduğu rivayet edilen Şehinşah'ın validesi Hünişah Hatun Karaman oğullarından Nasuh Bey'in kızıdır[2]. Bu, biraderi Şehzâde Abdullah'-

[1] Şehzâde, Türk korsanlarına ve bilhassa Oruç Reis ile biraderi Hızır Reis'e (Barbaros) yardım etmiştir. Bundan başka *Antalya* valisi iken *Rodos* şövalyelerinden bedeli mukabilinde Türk esirlerini kurtarmayı âdet edinmişti *(Âli tarihi, c. II., varak 32).*

[2] *Konya mecmuası, Sayı 32, s. 1795.*

dan sonra en büyük şehzâde olduğundan Karaman valisi olup saltanat mücadelesine kalkmamış ve babasının saltanatı Selim'e terkinden dokuz ay evvel yani 5 Rebiulâhır 917 *Konya*'da vefat etmiştir[1]. Bursa'da II. Murad türbesi civarına defnedilmiştir. Şah İsmail bununla muhaberede bulunmuş olup Şahinşah Anadolu'da şahın en mutemed adamı idi.

Şehzâde Selim

875 H. (1470M.)' de *Amasya*'da doğmuş ve babasının hükümdarlığı zamanında *Trabzon* valisi olmuştur. Târife göre orta boylu, toparlak ve kırmızı ile karışık beyaz yüzlü, çatık kaşlı, beyaz dişli, omuzları ile göğüs arası açık, sakalsız, uzun bıyıklı ve sert bakışlı idi.

Şehzâde Selim babasının epi zamandanberi bozuk giden devlet işlerinden müteessiren saltanatı terk edeceğini haber aldığı için tertibat almayı muvafık buldu. Hânedan içinde bir veraset-i saltanat kanunu olmadığından dolayı Fatih'in kanunnâmesi mucibince hükümdar olan şehzâde diğer kardeşlerini öldürecekti; bunun için biraderleri Korkud ile Ahmed'in vaziyetlerini gözden kaçırmıyordu. Kendisi *İstanbul*'a uzak olduğundan çabuk ve muntazam haber alamıyordu. Şehzâde Ahmed'in yazmasiyle oğlu Süleyman *Bolu*'dan *Kefe*'ye nakledilmişti.

Şehzâde Ahmed itidali ve hilmiyeti cihetiyle bütün devlet ricalinin hürmetini celbettiği halde onun zıddı olan Selim ise şiddeti ve cevvaliyeti ve amansız hareketi cihetiyle etrafına korku bırakmıştı; hattâ Şehzâde Selim bu sırada *Erzincan* ve havalisinde faaliyette bulunan Şah İsmail'i o mıntakadan defettiği gibi, Gürcüler üzerine de sefer yaparak o taraflarda da kendisini göstermiş olduğundan bu halleri babasına karşı "serkeşane vaziyet aldı" şeklinde gösterilmişti. Şehzâde Selim, saltanatı elde etmek isteyen biraderlerine mukabil o da hazırlık yapmış kendi maiyyeti kuvvetlerinden başka Kırım hanı kuvvetlerinden de istifade etmişti. Rumeli'ye geçtiği sırada han'ın küçük oğlu kumandasında yanında üç yüz elli Tatar askeri vardı [2] ve taraftarları vasıtasiyle bu işte en müessir olan Yeniçeri ocağını elde etmişti.

[1] Şehinşah'ın vefatına dair validesi tarafından divandaki vezirlere gönderilen mektup, Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 3058.

[2] Malkoç oğlu Bâli Bey'in raporu, Topkapı Sa. Ar. Nr. 6329.

Şehzâde Selim'in bütün arzusu icabında maksadına kavuşabilmek için devlet merkezine yakın bir mahalle nakletmekti; bunun için maksadına uygun olarak Rumeli'de bir sancak istedi ve hemen *Kefe*'den, *Kırım*'dan[1] *Tuna*'ya doğru yürüdü; kendisine *Trabzon*'a ilâveten bir yer (Kefe) verildi ise de kabul etmiyerek[2] babasından tekrar rica etti; bu defa da şehzâdeye nasihat etmek üzere ulemâdan Nureddin Sarıgürz gönderildi; fakat Selim, bunu geri çevirdi; "*Anadolu*'da nereyi istersen verelim" dediler; "babama mülâki olmayınca cevap veremem" diye mukabele etti ve istediği gibi bir cevap alamayınca derhal Kırım hanından aldığı kuvvetle *Silistre* yoluyla *Rumeli*'ye (Balkanlar'a) gelmişti. Sarıgürz ikinci defa gene gönderildi ve kesin olarak red cevabı verdi[3]

Amasya valisi Şehzâde Ahmed, hükümdarlığına eyiden eyi kail olduğundan, Korkud'un babasından izinsiz *Antalya*'dan kalkıp *Manisa*'ya gitmesini ve Selim'in de Rumeli'ye geçmesini doğru bulmadığından, evvelâ Korkud'un sonra da Selim'in tedipleri için pederinden müsaade istemiş ise de Sultan Bayezid,

[1] *Hammer Tarihi (C. IV., 243).* Bilmünasebe Menğli Giray'ın, Selim'in kayınpederi olduğunu yazıyor.

[2] Selim Kırım'dan kalkıp Tuna taraflarına gelerek vezir-i âzama gönderdiği mektupta Silistre sancağını istemiş *Kefe* hasılatı yetmezse *Kili* ve *Akkirman* hasılatından temin edilmesini (vallah ve billah min-bâd Tuna suyunun ötesine (yani avdete) geçmek muhal olduğunu isteklerinin babasına arzını bildirmiştir (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5443).

[3] Sarıgurz'un Selim'le son görüşmesi

Şehzâdenin huzuruna mukaddema varup devletlu pâdişah selâm ittilerve hatırımızı sordular deyu arz ittikte sakit oldular ve devletlu pâdişah benüm rızamda olmak saadet-i dareyn deyu arz olundukta şöyle cevab verdi ki ben anların rızasında olmadığım bir nice defa vaki olmuştur ve ben terk-i rıza ittiğüm şimdi mi bildiler? günah-ı sagîre had ısrar ile kebireye yetişür ve günah-i kebîre hod ısrar ile neye yetişdüği malûm değildir; ve rızalarında olmadığın ya bedbahtlığından veya devletimden ola dedi ve rızalarından garaz Trabzon'a varmak ise gökten Cebrail inüp ve peygamber dilek iderse kabul eylemezin dedi ve sen anda varup ademin gelip cevab getirinceye değin bunda ancak tehammül idesin dedi ve beni şöyle sanmasunlar ki Korkud emrem gibi bir yire varup yine rücû eylemek ihtimali ola; ben bu hususta baş vermeğe razı olup fikrimden dönmek ihtimali yoktur dedi ve bizim gibi bir duacımız risalete geldiği cemi-i âleme malûm olup bilâhara devletlu pâdişah'ın emr-i şerifine imtisal eylemeyüp muhalefet eylemekten devletlu pâdişaha hacalet lâzımgelür ve nice fitneye sebeb olur denildikte ne gerekse olsun deyu cevap verdi (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6322).

memlekette büyük bir teşettüte sebep olacak olan bu teklifi red ile Şehzâde Ahmed'i tekdir etmiştir.

Şehzâde Selim'in Rumeli'ye geçişi *İstanbul*'dan duyulunca, vükelâ pâdişahı *Edirne*'ye götürmek üzere yola çıkarmışlar ve Selim'in üzerine asker sevketmek istemişlerdi. Bunu haber alan Selim, "asi olmadığını, babasına tâzimlerini arz için geldiğini" beyan etmiş ve kendisine nasihat için babası tarafından gönderilen elçiye riayet eylemiş ve avdet eden elçi şehzâdenin babasının elini öpmek üzere geldiğini arzeylemiştir.

Selim'in aleyhtarları, bu desiseyi kabul etmiyerek Selim'in üzerine Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'yı göndermişlerse de Hasan Paşa, ya muharebe etmek istemiyerek veya cesaret edemiyerek *Edirne*'ye dönmüş ve bunun üzerine pâdişah bizzat Selim'e karşı hareket etmiştir.

Bayezid, ihtiyar olduğu için araba ile hareket edip *Çukurçayır*'da Selim'in ordugâhı karşısına gelmişti. Selim, karşı taraftan bir taarruz vâki olmadıkça katîyyen mukabele edilmemesini kendi kuvvetlerine şiddetle emretmişti. Bayezid'e, binmiş olduğu arabanın penceresinden kendisinin elini öpmek üzere gelen oğlunun kuvvetleri gösterilince Bayezid teessüründen ağlamıştır. Şehzâde Selim'e taraftar olmaları ihtimali kuvvetli olan Rumeli akıncı ve sancakbeylerinin istirhamlariyle muharebeden vazgeçilerek iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre Selim'e bir heyet yollanıp bu defa babasiyle görüşmesine imkân olmadığı ve Şehzâde Ahmed'in katîyyen veliahd yapılmıyacağı temin edilmiş ve Rumeli'den istediği *Semendire* sancağı tevcih olunarak [1] beratı gönderilmekle beraber bu sancağa *Alacahisar* ve *İzvorvik* sancakları da ilâve olunmuştur. [2]

[1] Selim'in Semendire sancağını kabul ettiğine dair vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa'nın Sultan Bayezid'e arîzası (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6265) Arz-ı bendegi budur ki, Mevlâna Nureddin (Sarıgürz) duacımız gelüp ne ise haber alındıkta Semendire'yi kabul ettiler deyu cevab getürdiler, geç vakit olmağın divan'a varılmadı inşaallah mevlâna hizmetleriyle mülâkat oldukta tahsilen malûm oluna. Baki ferman.... Bende-i fakir ....

[2] Şehzâde Ahmed tarafından Hersek-zâde Ahmed Paşa'ya gönderilerek pâdişah'a takdim edilen mektupda Şehzade Ahmed: karındaşım Selimşah bey tarik-i ısyan üzere Rumeli'de asker çekip Hudavendigârın üzerine geldiği sebebden hilâf-ı âdet Semendir'e ve Vidin ve Niğebolu sancaklariyle bazı maadin ve

Bayezid, şehzâdelerinden hiç birini diğerine tercih ile veliahd yapmayacağına dair bir de ahidnâme yazdırarak bu hâdisenin birinci safhasını böylece kapatmıştır.

Bu suretle veliahd tâyini işini önlemeğe muvaffak olan Selim, emri altındaki askerle *Semendire*'ye gitmeyip, Rumeli beylerinin kararıyle *Eski Zağra* ve *Filibe* taraflarında kalarak *Semendire*'ye bir vekil göndermişti.

Şehzâde Selim'in *Semendire* sancağına tâyinini vezir-i âzam Hadım Ali Paşa, Şahkulu ile müsademeden evvel haber almış bu hususta canı sıkılmıştı; aynı zamanda Şehzâde Ahmed taraftarları da son vaziyeti kendisine bildirmişlerdi.

Baba - oğul mücadelesi ve Selim'in hükümdarlığı

Karışdıran muharebesi

Şehzâde Selim *Semendire*'ye gitmeyip yolda ayak sürürken merkezden sancağa gitmesi emrolundukça Şahkulu muharebesi neticesini ve Ali Paşa'nın muzafferiyet haberini beklediğini arzediyordu. Filhakika Şahkulu muharebesi olmuş ve muzafferiyet yerine Ali Paşa maktûl düşmüş, Şehzâde Ahmed, asileri takip edecek yerde *Amasya*'ya çekilmişti.

Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'nın maktûl olduğunu duyan Sultan Bayezid yine o sırada Karaman valisi olan oğlu Şehinşah'ın vefatını da haber alınca fazla müteessir olarak *Edirne*'den

harac ve sair haslariyle beş kere yüz bin akçe verilmiş olduğu halbuki zahiren üç sancak ise de amma mânen Rumeli'nin külliyyen verilmesi dimek olup hemen umur-i saltanattan bir hutbe ve bir de sikke kaldığı ve halbuki kendisinin babasının rızasından başka bir şey gözetmeyip pederini asla incitmediği ve bu suretle itaat yüzünden kazıyyenin ber-aks olduğunu, bunun için babası sağ oldukça saltanata tamaı olmadığını, fakat âsi biraderinin üzerine gitmesine müsaade edilmesini, aksi takdirde Anadolu'dan Rumeli'ye bir kişiyi geçirmiyeceğini ve keyfiyetin babasına arz edilip kendisinin de bunu vezir-i âzama bildirdiğini beyan etmektedir (Topkapı Sarayı Arşivi, 3062 Nr.lı zarf ve Nr. 6043). Yine vezir-i âzam'a göndermiş olduğu mektubunda : Muhibbiniz Yenişehir civarında olup benim aksa muradım varup hayır dualarım almaktır. Bu miktar yakın yere gelmişken talebim red olunup halk içinde hacil oldum, muradımın hüsulü içün gayret idiniz; mezkûr Selim her zaman muhalefet üzre olup bu muhlısınız otuz yıl daima itaat ve inkıyad üzere olduğunu arada farkı nedir? İmdi muradımın husulüne himmet ediniz demektedir (Aynı tasnif, 3062 Nr.lı zarf).

İstanbul'a hareket edip saltanattan katî surette çekilmeğe karar verdi; devlet ricalini dâvet ederek görüştü; ekseriyet Şehzâde Ahmed'in hükümdar olmasını muvafık gördüler.

Hadım Ali Paşa'nın yerine Hersek-zâde Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştu; o, verilen bu karara iştirâk etmedi; pâdişahın çekilmemesini, Şehzâde Selim'in *Semendire*'de kalıp Ahmed'in de *Amasya*'dan Karaman eyaletine naklini muvafık gördü ise de başta pâdişah olarak ekseriyet Şehzâde Ahmed'in hükümdarlığa dâvetini istediklerinden kendisine haber gönderildi. Halbuki Selim'e verilen ahidnâmede hayatta oldukça saltanatta kalacağı ve hiç kimseyi yerine namzed göstermiyeceği yazılmış olduğundan Bayezid ahdine sadık kalmamakta idi[1]. Şehzâde Ahmed'in hükümdarlığına karar verildikten sonra pâdişah ileri gelen Rumeli beylerini dâvet ederek onlardan Şehzâde Ahmed'e itiraz etmiyeceklerine dair söz aldı ve sonra *İstanbul*'a hareket etti. Yeniçeriler, Ahmed'in hükümdarlığını önlemek için pâdişaha "Senin sağlığında biz başkasını pâdişah istemeyiz" diye teminat vermişlerdi. *Filibe*'de bulunan Şehzâde Selim bütün bu görüşme ve kararlardan adamları vasıtasiyle haber alıyordu.

Selim alınan kararın kendisine verilen ahidnâme hilâfına olduğunu anlayınca kırk bin kişilik bir kuvvetle birdenbire Çorlu'da babasının kuvvetlerinin bulunduğu *Karışdıran* ovasına geldi. Şehzâde Ahmed taraftarları, pâdişah, Selim'in aleyhine tahrik için arabasının örtüsünü kaldırarak "Elinizi öpmeğe gelen oğlunuzun kuvvetini görün, müretteb ve müsellâh askerlerle oğul babayı böyle mi ziyaret eder?" diyerek Bayezid'i oğluyla muharebeye teşvik etmişlerdi.

Selim'in mağlûp olarak kaçması

917 Cemaziyelevvelinin sekizinci günü (Ağustos 1511) iki taraf arasında vukua gelen muharebede Selim kuvvetleri bozuldu, şehzâde takip edenlerin elinden güçlükle kurtularak Karadeniz sahiline geldi ve kendisine iltihak edenleri alıp *İnada* (İğne ada) 'dan gemiye atlayarak

[1] Sultan Bayezid ".... Muaccelen Ahmed Han'ı getürün ve benim fermanımı yerine yetirün; mülkü sahibine virem, tahtı vârisine teslim kılam.." diye Şehzâde Ahmed'in getirilmesini emreylemişti *(Âli tarihi, basılmamış birinci cilt, s. 208)*.

Kefe'ye gittiği haber alındı[1]. Şehzâde Ahmed hükümdar olmak üzere dâvet edildi[2]. Bayezid Cemaziyelevvelin on yedisinde *İstanbul*'a geldi.

Selim'in bu suretle mağlûbiyeti üzerine Şehzâde Ahmed'in hükümdarlığı artık tahakkuk etmiş gibi idi; bir an evvel gelmesi kendisine yazıldı; Hersek-zâde "evvelce verilen ahidnâmeye sadık kalınmasını ve hiç birisinin diğerine tercih edilmemesini ve askerin Selim'e mütemayil olduğunu ve Kapıkulu ocaklarının Ahmed tarafına imalesinden sonra saltanatı terk etmesini ve Ahmed'i *İstanbul*'a getirtmeyerek *Karaman*'da alıkoymasını" pâdişaha arz ettiyse de sözü dinlenmedi. Şehzâde Ahmed aldığı emir üzerine sür'atle *Gebze*'ye ve oradan *Maltepe*'ye geldi ve *İstanbul*'a girmek için müsaade istedi; *İstanbul*'a girdiğinin ertesi günü de hükümdar ilân edilmesi tekarrür etmişti.

Yeniçerilerin ayaklanması

O akşam yeniçeriler aralarında görüşerek Şehzâde Ahmed'i hükümdar tanımamağa karar verdiler ve bundan başka üç bin kadar yeniçeri, vezir-i âzam Hersek-zâde Ahmed ikinci vezir Koca Mustafa Paşa'larla Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'nın, kazaskerlerden Müeyyed-zâde Abdurrahman ve Nişancı Tâci-zâde Cafer Çelebi'lerin evlerini yağma ettikleri gibi, fırsat bulan bazı ayak takımı da bazı yahudi evleriyle bir kısım ticarethâneleri yağmaladılar. Vezir-i âzam Hersek-zâde saklandı ve hemen azlolunarak yerine ikinci vezir Koca Mustafa Paşa vezir-i âzam oldu (917 Cemaziyelâhır sonu = 1511 Eylûl sonu).

Yeniçeriler, Selim'e sadakat göstererek onun gelmesinde ve veliahd olmasında ısrar ettiler. Bu haberi Şehzâde Ahmed

[1] Dergâh-ı muallâya ve bargâh-ı a'lâya mâruz-ı bendegî oldur ki, Sultan Selim tahkik *İnada*'da gemiye girdi, anda varup gelen âdemümiz ulağla der-i devlete gönderildi. Haberi asliyle andan alasız; baki ağız haberin ne vechile girüp hakına ne ısmarladığını varan âdemden sorasız, tahkik bilesüz. Elfakirü'l-hakîr Mahmud (*Topkapı Sarayı Arşivi, Evrak kısmı, Nr. 3703)* Lütfi Paşa tarihi de (S. 202, 203) Selim'in bozulduktan sonra Ahyolıya varup orada hazır bulunan gemilere binerek Kefe'ye gittiğini yazar.

[2] Ahmed 917 C tarihli tuğrasını havi olarak Eskişehir'den Turgut oğullarına gönderdiği fermanda emr-i âli ile astane-i saadete gittiğini bütün maiyyetiyle kendisine iltihakını bildirmiştir (Top. Sa. Ar. Nr. 3062).

duyunca *Anadolu*'ya döndü[1] ve orada faaliyete geçti ve ilk iş olarak babası Şehinşah'ın ölümünden sonra Karaman valisi tâyin edilen Şehzâde Mehmed'i *Konya*'da muhasara ederek orayı aldı.

Selim aleyhdarlarının Korkud'u davetleri

Selim'in aleyhdarları, Ahmed'in muvaffak olamaması üzerine bu defa da Şehzâde Korkud'u hükümdar yapmak çaresine başvurdular ve kendisi acele *İstanbul*'a dâvet etttiler. *Manisa*'da bulunan bu şehzâde sür'atle *Mihalıc*'e ve oradan kayıklarla 12 Muharrem 918'de Davutpaşa iskelesine gelip karaya çıkarak yeniçeri ocağına gitmiş sonra babasını görüp biraderi Ahmed'ten kaçtığını söylemiştir. Yeniçeriler *Korkud'a* hürmet gösterdiler; fakat Selim'den başkasını istemediklerini de söylediler ve aynı zamanda kendisinin hayatına dokunulmamasını temin için söz verdiler.

Selim'in hükümdarlığı

Bu vaziyetler karşısında muztar kalan ve artık hüküm ve nüfuzu kalmayan Sultan Bayezid, oğlu Selim'i *İstanbul*'a dâvet etti ve o da kara tarikiyle *Kefe*'den *Akkirman*'a ve oradan da Rumeli'ye geçerek *İstanbul*'da *Yenibahçe* mevkiine geldi; kendisini devlet ricali istikbal ile tebrik ettiler ve divan-ı hümâyuna gelerek babasının elini öpmesini söylediler; bir su-i kasda uğraması ihtimalini düşünerek babasiyle at üzerinde görüşmeğe muvafakat etti[2]. Ertesi gün ayak divanı olup, devlet erkânı da hazır olduğu halde babasiyle görüştü. Bayezid ibtida saltanattan çekilmeğe yanaşmayarak

[1] Üsküdar Maltepesine kadar gelmiş olan Şehzade Ahmed'in geri dönmesi için yeniçeri ocağı tarafından gönderilen yayabaşılar'a Ahmed'in itibar etmemesi üzerine anlar geri dönüp Ahmed'in muhalefetini söylediler. Galeyana gelen yeniçeriler ağalarının üzerine hücum edip "pâdişahımız Sultan Selim'i baş dikip bizi Sultan Ahmed üzerine göndersin demeleri üzerine yeniçeri ağası vezirlere gidip hali anlattı, vezirler" kul nerede ise biz oradayız" diyerek hep beraber gidip durumu Sultan Bayezid'e arz edince pâdişah da "asker nerede ise ben oradayım cevabını verince Selim'i dâvet etmek üzere evvelce Selim'den mektup getiren kapıcıbaşı Yusuf'u çağırıp "oğlumu askerime baş diktim vallah ve billah ve tallah hiç bir vechile hayal etmeyup bu canibe müteveccih olsun, bir dürlü şüphe etmesün" diyerek Selim'e dâveti mutazammın 918 evasıt-ı Muharrem tarihli ferman göndermiştir (Top. Sa. Ar. Nr. 7072).

[2] Bunu, müverrih Âli, *Dürr-i meknun*'dan naklen beyan etmektedir *(42. vâkıa)*.

Selim'i Şah İsmail üzerine yapılacak sefere serdar tâyin etmeği teklif etmiş ve o da askeri zapt ve rabt için ordu başında hükümdarın bulunmasının muvaffakıyeti temin ettiğini söylemiş ve bu suretle o gün iki taraf bu kadar görüşme ile birbirlerinden ayrılmışlardı. Bayezid, oğlunun hükümdar olmak istediğini ve askerle bir kısım ricalin Selim'e taraftar olduklarını görünce saltanatı kendisine terk eyledi (7 Safer 918 = Nisan 1512)[1].

Bayezid'in Dimetoka'ya giderken yolda vefatı

Bayezid saltanatı oğluna terkettikten sonra arzusu üzerine yirmi yük, yani iki milyon akçe yıllık maaş tâyiniyle *Dimetoka*'ya gönderildi. Sultan Selim babasını teşyî etti. Hizmetine Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa ile defterdar Kasım Çelebi'yi[2] ve Tabib Ahî Çelebi denilen Mehmed b. Kemal'i tâyin edip gönderdi; Bayezid daha *Dimetoka*'ya varmadan *Çorlu* civarında ansızın vefat etti[3]; tarihler yolda hastalandığından veya ihtiyarlığa keder de munzam olarak öldüğünden bahsederlerse de *Tenkihü't-tevarih* zehirlenmek suretiyle öldüğünden bahsetmekte ve gösterişte o rivayeti teyid eylemektedir[4]. Şamdanî-zâde de *Müriü't-tevarih*'te Karıştıran'da şehiden vefatını yazar (S. 507). Şehzâde Ahmed memlûk sultanına gönderdiği arîzada ise *İstanbul*'dan çıkarılan babasının *Karlıdere*'de hastalanarak vefat ettiğini beyandan sonra halk arasında vefatının kardeşi tarafından olduğunun şâyi olduğunu yazmıştır (Top. Sa. Ar. 3062 Nr.lı dosya).

II. Bayezid'in şahsiyeti

Sultan Bayezid ecdadına ve babasına nisbetle daha az cevval idi. Spandoni'nin bir Venedik raporundan alıp naklettiğine göre Bayezid, sükûn ve rahatı severdi. Bayezid'in hayatını iki devreye ayırmak

[1] Bayezid, Sultan Selim'e saltanatı terkederken şehzâdelerden herhangi birisinin kendisine muhalefet etmedikçe öldürülmemesini tavsiye ile oğlundan söz almıştı *(Âlî tarihi, varak* 254*)*.

[2] Kasım Çelebi *Eyüp*'te cami ve medresesi olan Kasım Paşa'dır *(Tacü't-tevarih, s.* 205*)*.

[3] "... bâdehu Sultan Selim saraya gelüp tahta cülûs eyledi ve Sultan Bayezid *Dimetoka*'ya varmadan esnay-ı rahda şehadetle âhıreti teşrif buyurup" *(Tenkihü't-Tevarih)*. Bayezid han *Dimetoka*'yı ihtiyar edip koçile saraydan çıkıp... *Karışdıran*'a vardıkta Sultan Selim'den ecel şerbeti gelüp bile bile yedirdi vefat etti. *(Müriü't-tevarih Topkapı Sarayı Hazine kitapları:* 1338*)*.

[4] Celâl-zâde Mustafa Bey *Selimnâme*de Edirne civarında *Söğütlüdere* konağında 918 Rebiulevvel on birde ve Yunus Paşa'nın arîzasında Rebiulevvelin

lâzımdır: Biri şehzâdelik hayatiyle saltanatının ortalarına kadar olan devri; ikincisi de buradan ölümüne kadar geçen zamandır; bu iki hayat devresi birbirinden tamamen ayrı ve birbirine zıddır.

Şehzâdelik devri *Amasya*'daki yârânı ile zevk ve safa ve îyş u nûş âlemleriyle geçmişti; bu tarihlerde kendisi uyuşturucu maddelerden afyon macunu da kullanmıştı. Muhitinde sohbetine iştirak edenlerin içinden en meşhurları Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi ile hasekisi Hacı Mahmud Bey adlarında iki kişi idi. Hattâ Fatih Sultan Mehmed, bu iki adamın oğlunu sefahate alıştırdıklarını duymuş ve şehzâdenin lalası Fenarî-zâde Ahmed Bey'e 12 Muharrem 884 tarihli bir hüküm göndererek bu iki şahsın macun veya esrar yahut başka bir madde ile öldürülmesini ve oğlunun kullandığı maddelerin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesini emreylemişti[1]. Bunun üzerine müşkül duruma düşen Fenarî-zâde keyfiyeti Bayezid'e bildirmiş ve o da bu iki dostunu tehlikeden muhafaza ederek birer miktar para verip yanından uzaklaştırmış ve onlar da Osmanlı devleti hudutları haricine çıkmışlardır[2]. Bayezid babasından özür dileyerek mükeyyifatı terk ettiğini bildirmişti[3].

Bayezid, babasına yazdığı cevabında evvelce bazı mükeyyifat istimal etmişse de artık pederinin hayır duasiyle o gibi şeylerden tamamen vazgeçtiğini arzederek babasının hiddetini teskin etmiştir; hükümdar olduktan sonra bir müddet daha içki âlemleri tertip etmiş ve sonra tamamen terk ile ibadetle meşgul olmuş ve bu hali ömrünün sonuna kadar devam ederek devlet idaresini vezirlerinin ve bilhassa ikinci defa vezir-i âzam olan Hadım Ali Paşa'nın eline bırakmıştır.

II. Bayezid, babasının zamanında *İstanbul*'da başlıyan ilim cereyanlarını teşvik etmiş; âlim, şâir ve edibleri himaye ile onlara muayyen tahsisat vermiş ve bu suretle *İstanbul*'u İslâm

yirmi beşinci perşembe günü İsalar mevkiinde vefat ettiğini yazmışlardır (Top. Sa. Ar. Nr. 6335).

[1] *Feridun Bey Münşeatı*, c. I., s. *263*, *264*; *Kınalı-zâde tezkiresi* (Hatemî'nin tercüme-i hali kısmı).

[2] *Şakayık tercümesi* (S. 308), Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin tercüme-i hali.

[3] Bayezid'in babasının gönderdiği arîza sureti bu cildin sonunda Müeyyed-zâde'nin tercüme-i hali kısmındadır.

âleminin ilim merkezi haline sokmuştur. Fakat fikir hürriyeti babası zamanındakine nisbetle geri olup bu yolda mutaassıp ulemanın kurbanı olan mütefekkirler de görülmüştür ki İbn-i Kemal'in hocası Tokad'lı Molla Lütfi bunlardandır.

Venedik elçisi meşhur Andre Gritti, Bayezid'i şöyle tavsif etmektedir:

"Bayezid'in boyu ortadan yüksek olup rengi zeytunîye çalar[1]. Çehresi zihnen ciddî ve ağır şeylerle meşgul bulunduğunu gösteriyor; fıtraten mağmûm ve mahzundur. En mes'ud hâdiseler zuhurunda bile asla sevinip gülmez. Hiç şarap kullanmaz, az yemek yer, ata binmekten pek zevk duyar, giriftar olduğu nikris illeti menetmese, en sevdiği şey av eğlenceleri ve at talimleridir. Dinî merasimin hiç birini ihmal etmez, pek çok sadaka dağıtır. Felsefede behre ve malûmatı olmakla övünür; kozmoğrafya ile fazla meşgul olur."

Gritti bu izahattan sonra Sultan Bayezid'in icraatından da şöyle bahsediyor:

"Pâdişah tetebbu ve mutalâaları dışında ordusunun ıslah ve tensiki ile meşgul olmaktadır. Kölemenlere karşı olan mağlûbiyeti, ordudaki inzibat fıkdanına atfeden Bayezid yeniçerilerinin adedini arttırdığı gibi askeri yeni silâhlarla da techiz etmiştir; bilhassa topçu ve suvari teşkilâtı ve top nakliyatı ciddî bir ıslahata tâbi tutuldu. Atlı atsız askerler ile donanma efradı şahidi olduğumuz hârikulâde şeylerin tahakkukuna âmil olmak üzere sür'atle cem ve tahşid olunmaktadırlar[2]."

II. Bayezid *İstanbul*'da cami, medrese, imaret ve mektep[3], *Edirne*'de cami, medrese ve hastahâne ve[4] *Amasya*'da da cami, medrese, imaret ve mektep ve diğer yerlerde köprü, zaviye ve sair kültürel ve sosyal eserler yaptırmıştır. Cesedi, *İstanbul*'da

[1] Âlî, Bayezid'in hilyesini şöyle tarif etmektedir: Uzun boylu, küşade yüzlü, çatma karakaşlı, elâ gözlü, buğday benizli, arslan burunlu, geniş göğüslü.

[2] Sp. Cantacasin, *Petit traicté de l'origine des Turcqz*, *Schefer* tab'ı, 1896 Paris.

[3] İstanbul'daki tesislerini mimarının Yakup Paşa olduğu görülüyor (Edirne ve Paşa livası, s. 478).

[4] Edirne'deki Darüşşifasında 3 tabib, iki göz hekimi, iki cerrah, bir kâtip vesair müstahdemîn vardır (Başvekâlet arşivi, maliyeden arşive devr edilen vesikalardan 70 sıra numaralı vesika).

Bayezid'teki camiinin yanındaki türbededir. II. Bayezid vaktinin çoğunu mutalâa ile geçirir, okuduğu kitablar hakkında düşüncesini yazardı, kendi namına çok eser yazılmıştır.

Sultan II. Bayezid iyi bir tahsil görmüştür Adlî mahlasiyle Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Kendisinin :

هر ناله که پیدا شود ازسینهٔ چاکم
أبری شود و کریه کند بر سرخاکم

Matla'h Farsça bir gazelini Müeyyed-zâde Abdurrahman İbn-i Kemal, Hacı Hasan-zâde, Taci-zâde Cafer Çelebi, Necati taraflarından tenzir edilmişlerdir[1].

II. Bayezid her sene hanedan âzalarına askerî devlet adamlarına ulema, meşayih ve sair saray erkânına ihsanlarda bulunurdu[2].

Sultan Bayezid'in oğlu Selim hakkında sonradan onun ağzından kaleme alınmış bir firaknâme vardır ve şöyle başlar[3]:

Benüm ekmeğimi tahvif idenler
Beni koyub Selim şah'a gidenler
Hakikat râhına doğru varanlar
Görün beyler bana nitti Selim şah

[1] Aşık Çelebi tezkiresi.
[2] Edirne ve Paşa livası, s. 470, 485.
[3] Topkapı Sa. Ar. Nr. 8525.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

SULTAN SELİM'İN İÇ DURUMU DÜZELTMESİ, ÇALDIRAN MUHAREBESİ VE DULKADIR BEYLİĞİNİ ALMASI

Sultan Selim'in iç durumu düzeltmesi

Şehzâdelerin bertaraf edilmeleri

Yeni hükümdarın karşısında en zorlu rakip Şehzâde Ahmed'di; bu, *Maltepe*'den *Anadolu*'ya döndüğü zaman biraderinin oğlundan *Konya*'yı almış, genç Şehzâde Mehmed'i yakalamış ise de babasının tazyiki üzerine çocuğu serbest bırakmıştı. Şehzâde Ahmed Anadolu'da muvaffak olacağını umarak Selim'e karşı hazırlık yapıyordu.

Selim'in karşısında ikinci rakibi Şehzâde Korkud'du. Yukarılarda söylediğimiz gibi Korkud yeniçerilere iltica etmiş ve Selim hükümdar olunca onların tavassutiyle hayatına dokunulmayarak yine *Manisa*'ya gönderilmiş ise de tabiî şüphe altında idi.

Sultan Selim, Safevîler hariç olarak kendisinin cülûsunu tebrik için gelen Macar, Venedik, Memlûk ve diğer devletlerin[1] elçilerini kabul edip dostluk ve sulh muahedelerini yeniledikten sonra[2] evvelâ biraderi Ahmed'in gailesini bastırmakla işe başla-

1 Şehzâde Ahmed'in oğullarından Süleyman ve Alâüddin 918 Zilkadesinde Memlûk topraklarına kaçarak oradan da *Kahire*'ye gelmişlerdir. Hattâ Şehzâde Süleyman, babası Ahmed'in *Kahire'ye* geleceğini söylemiş ve bu söz Memlûk Sultanın hoşuna gitmemiş, Osmanlılarla yeni bir macera açacağını düşünerek endişeye düşmüştü. Şehzâde Süleyman 919 Safer ayında ve Alâüddin de ondan yirmi gün sonra tâundan vefat etmişlerdir. Şehzâde Ahmed'in diğer oğlu Şehzâde Kasım da *Kahire*'ye gelip *Merc-i Dabık* harbinde bulunarak sonra *Mısır*'a kaçmıştır (*İbn-i Iyas tarihi*, c. IV., s. *289*, *291*, *303*, *306*). Âlî de Alâüddin'in *Kahire*'ye giderek orada tâundan 8 Rebiulâhır 919 cumartesi günü vefatını kaydederse de (S. 257) Kasım'dan bahsetmez. Şehzâde Ahmed'in Murad ve Osman adlarında iki oğlu daha olup bunlardan Murad'ın kızılbaşlardan tac giyerek onlarla ittifak ettiği görülüyor (Top. Sa. Ar. Nr. 6522).

2 Müverrih Âlî elçilerin tebriklerinin şehzâdeler gailesinden sonra olduğunu ve *Edirne*'de yapıldığını yazar (S. 257).

mıştı; Anadolu'da hükümdarlığını ilân eden Ahmed'in oğlu Alâüddin bir miktar kuvvetle *Bursa* üzerine gelip orayı zaptetmiş ve babası adına hutbe okutmuştu[1]. Alâüddin üzerine kuvvet sevkedilerek *Bursa*'dan kaçırılmış ve bu şehzâde *Malatya* yoluyla Memlûklere iltica eylemiştir[2]. Yavuz Sultan Selim, şehzâdelerin Avrupa'ya kaçarak bir gaile çıkarmalarını önlemek için Anadolu sahillerinekadırgalar yollamıştı.

Sultan Selim, Şehzâde Ahmed'in üzerine de meşhur Malkoç oğlu Bâli Bey'in oğlu Ali Bey kumandasında kuvvet yolladı; Ahmed iki oğlunu yardım istemek üzere Şah İsmail'e gönderdi ve kendisi de *Malatya*'ya kaçtı ve sonra vaziyeti müsait gördüğünden *Amasya*'ya döndü[2]; çünkü hükümet erkânından bazılarının ve bilhassa vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa'nın kendisine taraftar olması ve gizli muhabere etmesi, yeniçeri ocağı büyük zabitlerinin kendisini hükümdar yapmak için mektup gönderip dâvet etmeleri şehzâdeyi ümide düşürmüştü; bu vaziyeti Malkoç oğlu, *Bursa*'ya gelen pâdişaha bildirdi.

Sultan Selim, saltanat kanunu mûcibince kendi oğlu Süleyman'dan başkasını hayatta bırakmamağa karar verdi ve *Bursa*'ya gelerek ibtida elinde bulunan biraderleri Şehinşah, Âlemşah ve Mahmud'un oğullarını boğdurarak işe başladı[3].

[1] Bursa'dan haber geldi kim Sultan Ahmed oğlu Sultan Alâüddin Bursa'ya gelüb ve Bursa'yı zabtedüb subaşısına ve Sultan Selim'e tâbi olanları ekserisini kılıçtan geçirip ve mîrîye müteallik emvali zabtedüb ve şehirlüsünden nice mal ve menal olub ve babası Sultan Ahmed adına hutbe okutub (Lütfi Paşa tarihi, s. 204).

[2] Hammer, *Kemah*'a kaçtığını yazıyorsa da Lütfi ve diğer Osmanlı müverrihleri *Malatya*'ya gittiğini beyan ediyorlar. Şehzâde Ahmed'in oğlu Süleyman'ın Kahire'ye geldiği zaman babasının geleceğini söylemesi, Ahmed'in *Malatya*'ya ilticasını gösterir. Malatya naibinin (valisinin) vezir-i âzam Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektupda Sultan Ahmed'in üçbin kadar âdemle Darendeye gelerek Memlûk Sultanına elçi gönderüp kardeşiyle barışmak istediğini, lâkin Şah İsmail ile mütemadiyen muhabere ittiğini, barışıklık olmazsa şah'ın yanına gideceği rivayet olunup yanında beş yüz kadar adamı kaldığı, kaçanlar öldürülmeyecek olursa yanında kimse kalmayacağını bildirmiştir (Top. Sa. Arşivi 3062 Nr. lı dosya).

[3] *Künhü'l-ahbar*, Şehinşah'ın oğlunun Mehmed ve Mahmud'un oğullarının bir yerde Musa, Emin, Orhan ve diğer bir yerde Mustafa, Orhan ve Süleyman adlarında olduğunu kaydediyor ve bu üç şehzâde *Tacü't-tevarih*'te *(C. II., s. 230)* doğru olarak Mahmud'un oğulları diye zikredildiği halde Âlî

Sonra biraderi Korkud'un fikrini anlamak istedi; devlet adamları lisanından ona mektuplar yazdırarak saltanat hırslarını tahrik ettirip muvafakat ettiğini ve kendisine söz verdiği halde[1] saltanat arzusunun hâlâ devam ettiğini öğrenerek *Bursa*'dan kalkıp ansızın *Manisa*'ya gitti ve şehzâdeyi sarayında muhasara ettiyse de elde edemedi; Korkud, Selim'in gelmekte olduğunu paşalardan birinin gönderdiği adamından haber alıp gece yarısı yükte hafif, bahada ağır eşyasiyle ve Piyâle isminde sadık bir kölesiyle beraber sakalını beyaza boyayarak külâh geyip şemle sarmak suretiyle kıyafetini tebdil ederek sarayının arka kapısından kaçmağa muvaffak oldu; mağarada saklandı: maksadı *Antalya* sahiline inip bir gemi ile Avrupa'ya kaçmak veya Rodos şövalyelerine iltica etmekti; fakat arzusuna muvaffak olamadı; üç hafta kadar saklandı. Mağara bir köylü tarafından haber verilerek yerleri bulunup yakalandılar; verilen emir üzerine Korkud *Bursa*'ya getirilirken yolda Emed kasabasında ve uyku esnasında kapıcıbaşı Sinan Ağa tarafından kemend ile boğularak cesedi *Bursa*'ya *Orhan Gazi türbesine* defnedildi ve sadık kölesi yani sadık musahibi Piyâle Bey de türbesine türbedar tâyin olundu[2] (5 Muharrem 919 = 13 Mart 1513).

Korkud'un Ferahşad ve Fatıma adlarında iki kızı kalmıştır, amcası Selim'in yanında rehin olan oğlu boğulmuştur[3].

sehven bunları Şehzâde Mehmed'in oğulları olarak gösteriyor. Âlemşah'ın oğlunun adı Osman'dı *(Künhü'l-ahbar, Kütüphânemizde basılmamış birinci cilt, s. 255, 258)*. Mahmud'un bu üç oğlu *Bursa*'da Sultan II. Murad türbesinde medfundurlar.

[1] Korkud biraderinin hükümdar olması üzerine *Manisa*'ya dönerken "Benim vicdanımda mülk ve devlete cidden rağbet yoktur; muradım bir köşede huzur edip devam-ı devletiniz duasına muvazabettir" demişti *(Âlî tarihi, s. 212)*.

[2] Spandoni, Korkud'un *Rodos*'a yakın Anadolu sahiline çekilerek, kendisini götürecek şövalyelerin gemisini beklerken, adamlarından birinin ıhbarı üzerine yakalandığını yazmaktadır.

[3] Anadolu'da faaliyette bulunduğu ve İstanbul'a dâvet edildiği sırada Sultan Ahmed, Korkud'un oğlunun yanına gönderilmesini istemiş o da: "Bundan evvel bu bendenize mektub irsal edip oğlunuzu bize gönderin varalum pâdişahımızın elini öpdürelim deyu buyurmuş idiniz... amma oğlumun bir nesnesine hata olunmamasına boynunuza alırsanız işte anda devlet âstanesine adamımız varıyor.... (Top. Sa. Ar. Nr. 8517).

Bundan sonra sıra Şehzâde Ahmed'e geldi. Evvelâ Şehzâde Ahmed taraftarı olup bununla gizli muhaberesi olan vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa Bursa'da idam olunarak yerine Hersekzâde Ahmed Paşa dördüncü defa vezir-i âzam oldu.

Yavuz'un yanındaki devlet adamları lisanından Ahmed'e mektuplar yazılarak şehzâdelerin ve vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa'nın katledilmelerinden ve kendilerinin zor durumundan şikâyet edilerek "gelecek olursa ilk çarpışmada kendisine iltihak edecekleri hususunda" şehzâde inandırılmıştı.

Bu mektupları alan Ahmed, büyük ümide düşerek *Malatya*'dan *Amasya*'ya avdet ve oradan topladığı askerle *Konya*'ya ve oradan *Bursa* üzerine yürüdü. Şehzâdeye mukabele etmek üzere Karaman valisi (Beylerbeği) Hemdem Paşa ile Anadolu beylerbeği memur olmuşlar ve mirahur Bıyıklı Mehmed Ağa da pişdar tâyin edilmişti. İki taraf *Yenişehir ovası*'nda karşılaştılar; pâdişah da *Bursa*'dan harp meydanına hareket etti.

Şehzâde Ahmed çarpışmalarda mektupların yalan olup aldatıldığını anladı ise de çekilmeğe imkân olmadığını görerek harp etti; nihayet atından düşerek yakalandı ve askeri bozuldu; o da Sinan Ağa tarafından boğuldu[1] ve bu suretle Şehzâdeler gailesi tamamen sona erdi (918 Şevval=1514 Ocak). Yalnız şehzâde Ahmed'in Kasım adındaki oğlu Memlûklere iltica etti ve Murad adındaki diğer oğlu Şah İsmail'in yanında bir müddet kaldı. Şehzâde Murad, *İran*'da sancakbeyi derecesinde bir hizmette iken vefat etmiştir.

Şehzade Ahmed'in hükümdar sıfatiyle Anadolu'daki faaliyetine dair Topkapı Sarayı arşivinde çok vesika vardır.

[1] Şehzâde Ahmed yakalandıktan sonra Yavuz'un huzuruna getirilerek öldürülmeyip bir yerde oturtulmasını rica etmiş ise de Sultan Selim kabul etmiyerek birtakım mütalâalar serdiyle derhal boğdurmuştur. Şehzâde Ahmed'in metrukâtı İznik kadısı tarafından tesbit olunmuştur (Top. Sa. Arşivi Nr. 5598).

YİRMİNCİ BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİM'İN CÜLÛSUNDA ANADOLU'DA KIZILBAŞ FAALİYETİ

Akkoyunlu devletini yıkarak Şia mezhebinde (İsnâ-Aşeriye= On iki İmam) şeyhlikten şahlığa geçmek suretiyle büyük ceddi Şeyh Safiyüddin Erdebilî'ye izafeten Safevîye devletini kurmuş olan (907 H. 1502 M.) Şah İsmail asırlardan beri Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlara Dâî veya Halife isimlerinde propagandacılar göndererek onları da kendi camiası altına sokmağa çalışıyordu.

Anadolu Selçukileri zamanında ve II. Gıyasüddin Keyhusrev (1236-1246) devrinde Orta-Anadolu'da *Sivas*, *Amasya*, *Tokat*, *Çorum*, *Malatya* havalisinde Baba İshak'ın idare ettiği Alevilerin yani kızılbaşların ayaklanmaları ve daha sonra *Batı-Anadolu*'da ve *Rumeli*'de Balkanlar'da *Samavna* kadısı oğlu Bedrüddin Mahmud'un tertip ettiği alevî ayaklanması gibi kanlı olaylar cereyan etmişti.

Şah İsmail'in halifelerinden *Nur Halife* Orta-Anadolu'da müridleri vasıtasiyle çalışıyor, *Sivas*, *Tokat*, *Amasya* ve *Çorum*'daki alevileri Şah adına birliğe dâvet ediyordu. Aynı suretle Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden olan Anadolu alevilerinden Hasan Halife oğlu Şah Kulu da *Antalya* ve havalisinden başlayarak Şah adına çalışıyor ve bu, aynı zamanda faaliyetini adamları vasıtasiyle Rumeli'ye de teşmil etmiş bulunuyordu (915 H. 1509 M.)[1].

[1] *Filibe* Sancak beyinin, Şah Kulu'nun faaliyeti hakkında yakaladığı casus Pir Ahmed'in istintakındaki ifadesine göre arîzası :

"Şahkulu *Antalya* kurbinde Yalınlu nam karyenin yanında bir mağarada olurdu ve mevludu dahi ol karyede idi.

Sual : Sen onda iken *Şahkulu*'nun yarar âdemisi kimler idi?'deyince

Cevaben biri Safer ve biri İmamoğlu nam kimesnelerdir.

... Sen *Şahkulu*'nun yanından ne vakit gittin deyu sual olıcak, geçen yılın Safer ayında gittim. Kaç kişi idiniz deyu sual olıcak dört kişi idik dedi. Her birimize yirmişer kâğıt (davetiye) verdi. Ol kimesnelerin adları nedir deyicek biri Safer, biri İmamoğlu ve biri Tacüddin ve biri dahi mezkûr Pîr Ahmed.

Şah İsmail el altından için için çalışırken bilhassa bu 1509 tarihinden îtibaren Güney - Anadolu'da *Antalya* sancağı sahasında Şah Kulu Halife'nin faaliyeti artmış, aynı zamanda Şah İsmail sancaklardaki bazı şehzâdelerin cemiyetlerine adamlar sokmuş ve şehzâdelerle mektuplaşmağa başlamıştı [1].

Tarihlerde Şah Kulu denilen Hasan Halife oğlu (ismi malûm değildir) Korkuteli tarafından *Yalınlıköy* halkındandı. Bu şahıs kendi köyü civarında bir mağarada oturup ibadetle meşgul olur görünüp kendisini ziyarete gelenler vasıtasiyle veli olarak şöhreti artmış, hattâ Sultan II. Bayezid bile kendisine para göndermekte bulunmuştu.

İşte bu suretle şöhreti artan Şah Kulu, gizli maksadını fiile çıkarmak için münasip bir zaman ararken Sultan Bayezid'in devlet işlerini vezirlerine bırakması ve fiilen işten çekilmesi ve oğullarının saltanata geçmek için hırsları, Şah Kulu'ya cesaret vermiş, fakat Antalya sancakbeyi Şehzâde Korkud bunun maksadını anlayarak kendi adamlarından subaşı Hasan Ağa ile kuvvet sevkederek cemiyetini dağıtmış ise de Şah Kulu kaçmağa

Bunlar nereye vardılar deyu denince, Safer *Serez*'e vardı, İmam oğlu Selânik'e vardı, Tacüddin ve Şuca ve Şeyh Çelebi ve mezkûrun imamı Muhiddin Halifelere kâğıtlar verdim dönünce de Ercanlı halifeye kâğıt verdim ve esbabım ve bazı kâğıtlarım Ercanlı halifede emanet kodum..." diğer gezdiği yerlerde kimlere kâğıt verdiyse de onları da zikretmiştir (*Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6636).*

[1] Memlûk devletin idaresinde bulunan Divriği sancağının naibi yani valisi olan Mamay tarafından asılları Memlûk Sultanına gönderilmek suretiyle Halep naib-i saltanasına ve suretleri de Dulkadır oğlu Alâüddevle'ye yollanan ve Konya valisi Şehzâde Şehinşah'ın Şah İsmail ile muhaberesine dair olan mektuptan bazı kısımlar:

Maruz-ı bendegî oldur ki; elhaletü hazihi bundan akdem Erdebil oğlu'nun (Şah İsmail'in) ve Mehmed Ustaçlu'nun iki nefer kaasıtları hazret-i şehzâde-i âlemyan Celâlüddevletü ve-d'din Şehinşah Bey kaasidiyle ellerinde mükâtebat ve merasim (hüküm) olup *Divriği* vilâyetinden geçerken bu bende-i muhlis tutup hapsedip bazı mektupları *Halep* Melikü'l-ümerasına (Hâyır Bey) irsal olundu öyle olsa zât-ı şerifleri ile iktiza etti ki mükâtebat-ı mezkûre Sultan-ı Mısır نصره الله nasarahullahu hidmetine techiz olunup suretleri yazılıp bu bendenin âdemisiyle hidmet-i şerife irsal olundu. Haliyâ *Erdebil oğlunun* iki bayrağiyle baki mükâtebatın sureti irsal olundu. İmdi re'y-i şerifiniz muktezasınca dergâh-ı selâtin-penâh hizmetine (II. Bayezid'e) arz etmesi ne vechile mutasavver ise fikr-i sâkıbımıza menut ve müfevvazdır.... (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5812).

muvaffak olmuş, fakat yakalanan adamlarından maksadı anlaşılmıştı [1].

Şah Kulu kaçtıktan sonra *Yenice* derbendine varıp dört, beş yüz kadar avenesiyle ısyan etmiş, ele geçen kadı ve naibleri katletmiş, *Manisa*'ya gitmiş olan Korkud'un adamlarından mürekkep kafileyi vurmuş ve mukabelesine gönderilen kuvvetler arasındaki sipahilerin Şah Kulu tarafına geçmeleri üzerine hükümet kuvvetleri bozulmuş ve Şah Kulu *Antalya* üzerine gelerek şehri kuşatmıştır [2].

Hükümetin, mevzii bir ısyan zanniyle ehemmiyet vermediği hâdise büyümüş, Şah Kulu'nun cüreti artmış, *Burdur*, *Keçiborlu*, *İstanos* (Korkuteli) *Isparta*, *Gölhisar*, *Sandıklı* tarafları bunların yağma ve katliâmlarına uğramış, bunlara karşı Anadolu valisi Karagöz Ahmed Paşa gönderilmiş ise de *Kütahya* önünde o da mağlûp ve maktul düşmüş ve Şahkulu tarafından kazığa vurulmuştur (23 Muharrem 917 = 22 Nisan 1511).

Şah Kulu bundan sonra *Bursa* üzerine yürümeğe başlayarak mukabelesine gönderilen subaşı Hasan ağa'yı da bozup katl ettiğinden *Bursa*'da heyecan artmış Şehzâde Korkud *Manisa* kalesine kapanmıştır. Bunun üzerine *Bursa* kadısı iki güne kadar kuvvet yetişmezse neticenin pek vahim olacağını *İstanbul*'a bildirmesi neticesinde [3] devlet merkezi gözünü açmış ve vezir-i âzam Hadım Ali Paşa ısyanı bastırmağa memur edilmiştir.

Hadım Ali Paşa'nın yeniçeri kuvvetleriyle üzerine gelmekte olduğunu haber alan Şah Kulu çekilmeğe mecbur olmuş ve vezir-i âzam tarafından takip olunarak *Sivas* civarında *Çubuk çayı* veya *Gökçay* [4] mevkiindeki müsademede Ali Paşa maktul

[1] *Antalya* kadısının 916 Zilhicce (30 Mart 1511) tarihli olup *Antalya*'yı bırakıp *Manisa*'ya giden Şehzâde Korkud'a arîzası *(Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5321)*.

[2] *Antalya*'da bulunan Şehzâde Korkud'un defterdarının arîzası *(Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5035)*.

[3] Bursa kadısı Ahmed Bükâî Efendi'nin yeniçeri ağasına mektubu *(Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5451)*.

[4] *Tâcü't-tevarîh c. II., s. 177)* Bu mevkii, *Gökçay* diye kaydediyorsa da, Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in divân-ı hümayuna göndermiş olduğu arîzada Çubuk çayı deniliyor. *(Topkapı Sarayı Arşivi, 3062 Nr.lı dosya)*

olmuş ve bozulan Şah Kulu'dan bir haber alınmamıştır (917 Rebiulâhır = 1511 Temmuz).

Trabzon valisi Şehzâde Selim, Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyetini ve Şah Kulu hâdisesini, alevilerin yer yer hareketlerini dikkatle takip ettiği gibi durumun nezaketini ve bazı şehzâdelerin, Şah İsmail ile münasebetlerini ve biraderi Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad'ın Şah İsmail'in halifesi elinden taç giydiğini haber alarak neticeyi gözden kaçırmıyordu. Selim'in cülûsunu mütaakıp Sultan Ahmed'in ve oğlu Murad'ın alevi kıyamının başına geçmeleri ve *Sivas*, *Çorum*, *Tokat* ve havalisindeki fâciaların artmasına sebep olmuştu[1].

Tarihî olayları vesikalara dayanarak incelemeden hüküm verenler Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduktan ve şehzâdeler meselesini hallettikten sonra Şah İsmail ile muharebeden evvel Anadolu'daki azılı kırk bin kızılbaşın îdam veya hapis olunmalarını sebepsiz bulurlar ve Sultan Selim'i muaheze ederler. Yukarıdan beri vesikalarla gösterilen olaylar gözönüne alınacak olursa pâdişahın ne kadar isabetli hareket ettiğini ve bütün bu işlerde baş rolü olan Şah İsmail üzerine giderken gerisindeki tehlikeyi bertaraf etmek istediği görülür.

[1] Devam-ı ömrü devlet ve mezid-i izzet ve rif'at ed'iyesi tâze ve tekrar kılmaktan sonra arz-ı bendegî budur ki haliyâ bu diyarda sofular baş kaldırıp hurûc ettiler. Kara İskender nam şahsın idlâliyle Sultan Murad (Şehzâde Ahmed'in oğlu) taç giyip surhseri kendüye asker etti; on binden ziyade oldular yevmen feyevmen Sofu İsa halife oğlu nam mülhidin üzerine cem olurlar ve Seydî Ali halife dahi kendüye (şehzâdeye) nöker olup güldüğüne bağladılar ki fesad-ı azim ideler, nice köyler talan ettiler ve nice adamları katledip atlarını ve esbablarını yağma ettiler. Bu diyarda ot kalmadı, Alâüddevle'ye (Elbistanda Dulkadır oğlu) varırız derler. Sultan Murad her tarafa adamlar gönderip asker cem eder ve Sultan Ahmed dahi Süleyman Bey'i Sinan Paşa ile *Karaman*'a dâvet etti. Anlar anda dura kendü Sultan Korkud üzerine gider dirler..... *Amasya*'da yirmi bin sofu cem olup nice Müslümanları katlettiler. Sultan Murad'ı alıp *Güldüğün*'e götürdüler, anda dahi fesâd-ı azim ettiler. hocasın ve paşasın kaçırıp şehre girdiler, kale kapısın yaptılar, *Çorum* kadısı Nuşirvan'ı katlettiler ve *İskilib*'i Kara İskender'e verdi. İl ve şehir ürküp kimi dağa ve kimi kaleye girdiler. Sultan Ahmed'e ulaklar gitti, feryad ettiler. ol dahi on bin adamla Davud Paşa oğlu'yla Kızıl Ahmed oğlu'yla asker gönderdi, yolda gelür dirler. Nebi halife bu veçhile haber getürdü ve sofu askeri *Sivas*'a çıkıp Şaha elçi gönderdiler. Bu diyarın ahvali bir türlü dahi oldu, ehl-i islâm muhatarada ve tehlikede kaldı *(Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6522)*.

Bundan dolayı Sultan Selim hükümdar olduktan sonra Şah İsmail'in üzerine gitmeden evvel bilhassa Orta-Anadolu'daki Kızılbaşlar hakkında inceden inceye tahkikat yapılmasını arzu ederek bu hususta bir karar alınması için bizzat kendi riyasetinde bir divan akdiyle bu hususdaki mütalâasını beyan etmiş [1], memleket içindeki bu tehlikeyi önlemedikçe Şah İsmail'e karşı harekete geçilemiyeceğini, çünkü muharebe esnasında bunların ordunun gerisinde ayaklanabileceklerini beyan etmiş ve bu suretle yediden yetmiş yaşına kadar Kızılbaş oldukları sabit olanları tahrir ettirerek bunların kimini katl ve kimisini hapsetmiştir [2].

Şah İsmail üzerine hazırlık ve İran seferi

Anadolu'daki bazı Kızılbaşların tevkif ve idamları

Yavuz Sultan Selim, şehzâdeler gailesini iki senede bertaraf ettikten sonra *İran* seferine hazırlanıyordu; fakat Şah İsmail'in Anadolu'da el altından yaptığı tahrikâtiyle Osmanlı idaresinde bulunan Alevîler (Kızılbaşlar) o tarafa meyletmişlerdi ve bunu Şah Kulu hâdisesi göstermişti. Bundan dolayı Şah İsmail ile yapılacak harpte memleket içinde yer yer Alevî kıyamlariyle devletin başına büyük bir gaile çıkması durumu pek ziyade tehlikeye düşürebilirdi; bunun için Anadolu'daki beylerbeği ve sancakbeylerine verilen emirler üze-

[1] Sultan Selim, bu hususta vezirleri ve uleması ile görüştüğü sırada: Mâdemki Kızılbaş serdarlarının tahrikâtı önlenip anların hakkından gelinmeye, zararları devam etmek muhakkaktır; zira Anadolu vilâyetinde olan Kızılbaşlar Şah İsmail ile iştirak üzere olup gaibâne ana iktida ve ehl ü ıyal ve mal ve menallerin yoluna feda ederler ve iktidarı olanlar birçok nezr ve hediyeler ile ziyaretine giderler ve anın halifeleri ile her yıl nezirler yollarlar... *(Tacü't-tevarih'ten hulâsa).*

[2] Bundan akdem Pâdişah "Anadolu'da ârâm eden Kızılbaşları teftiş için hükkâm-ı memâlike hükümler gönderip yedi yaşından yetmiş yaşına varınca Kızılbaş olduğu sabit olanların isimlerini deftere kayıt ile kendisine gönderilmesini emretmişti. Pâdişahın emri üzerine tahkik ve teftiş neticesinde kırk bin kişi tevkif olunarak kimi katledilmiş ve kimisi hapis olunmuştur *(Tacü't-tevarih, c. II., s. 245)*; aynı suretle *Âlî* basılmamış birinci cilt *(kütüphanemizdeki nüsha), s. 260; Solak-zâde, s. 360, 361.*

rine bunlar araştırılarak Şah İsmail'e taraftar olan ve ayaklanmak ihtimalleri bulunanların bir defteri yapılmış ve bu suretle mazarratları dokunacak olan kırk bin kişi haps ve idam ettirilmiştir. Bundan sonra Sultan Selim, İran seferi kısmında görüleceği üzere Şah İsmail tarafından halife nâmiyle *Anadolu*'ya gönderilip hem casusluk yapan ve hem halkı Şah İsmail'e bîate dâvet eden bir halifeyi hapisten çıkarıp Farsça bir nâme ile "Var gördüğünü söyle" diye Şaha yolladı[1].

Şah İsmail'in siyaseti

Akkoyunlu devletini ortadan kaldırarak *Azerbaycan*, *Irak-ı Acem*, *Irak-ı Arab* ve *İran*'ı ele geçirerek *Ceyhun* nehrine kadar hududunu genişleten Şah İsmail, 916 H. (1510 M.)'de doğuda Özbeklere de[2] galebe çaldıktan sonra Osmanlı vilâyetlerine gönderdiği halifeler vasıtasiyle Alevîleri tahrik ederek kendisine bağlamağa başlamış ve Sultan Bayezid'in yumuşaklığı ve bir kısım devlet adamlarının kayıtsızlığı ve bazılarının da Alevîliğe mütemayil bulunmaları Şah İsmail'in cesaretini arttırmış ve faaliyetine germi verdirmişti. Bundan dolayı Anadolu Kızılbaşları tarafından her sene Şah İsmail'e birçok nezir ve hediyeler yollanarak ona karşı sadakat ve rabıtaları teyit olunmakta idi.

Şah İsmail'in bu faaliyeti sıralarında *Trabzon* valisi bulunan Sultan Selim, Şah'ın maksadını tamamen anlamış ve hattâ onun taraftarlarını tenkil ile *Erzincan*'ı bile muvakkaten işgal eylemiş ve bundan dolayı Şah İsmail, şehzâdeyi babasına şikâyet etmişti.

Bayezid'in son senelerinde şehzâdeler arasındaki vaziyetlerden istifade eden Şah İsmail, faaliyetini arttırmış ve daha sonra kendisinin yanına kaçan Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad'ı

[1] *Tacü't-tevarih*, II., s. 246; Âlî, basılmamış cilt, s. 260.

[2] Bu Özbek devleti, *Şeybanî*'lerdir. Bu devletin müessisi Mehmed Şeyban Moğol prenslerinden olup 906 H. (1500 M.)'de *Semerkand*'ı almış, 916 H. (1510 M.)'de *Merv*'de Şah İsmail ile yaptığı muharebede maktûl düşmüştür. Bu muvaffakiyet Şah İsmail'i doğu tarafından emniyetli bir duruma sokmuş ve bundan sonra batıda Osmanlılarla Memlûklere karşı faaliyete geçmişti.

himaye eylemiş ve Sultan Selim'in cülûsunu tebrik için bir elçi göndermiyerek bu saltanat tebeddülünden memnun olmadığını göstermişti.

Biraderleri gailesini halleden Sultan Selim, maksadını keşfettiği Şah İsmail'e mühim bir darbe vurmak için hazırlanmağa başlamış ve daha evvelki kısımda söylendiği üzere *Anadolu*'daki Kızılbaşlardan tehlikeli bir kısmını ya hapsetmiş veya öldürmüş ve bu suretle içeride çıkması muhtemel isyanları önlemişti.

Şah İsmail Memlûkler için de korkunç bir düşmandı; çünkü *Kahire*'deki sünnî mezhebinin halifesine karşı şiî mezhebini çıkarmış ve Akkoyunluların siyasetini takip ederek Frenkleri Memlûkler aleyhine tahrik ile Frenklerin denizden ve kendisinin karadan *Suriye*'ye yürümesini teklif etmişti[1]. Osmanlılar Safevîlere karşı harbe hazırlanırken Memlûklere de haber göndererek ittifak teklif etmişlerse de uzun müzakerelerden sonra Memlûk hükümeti tarafsız kalmayı ve vaziyeti tetkik ile hazır bulunmak için *Haleb* taraflarında kuvvet bulundurmayı siyasetlerine daha uygun görmüştü[2].

Sultan Selim, babasının yerine yeni hükümdar olduğu zaman yeniçerilerin ağa, kethüda, bölük ağaları ve odabaşılarını da toplayarak *Yenibahçe*'de bir görüşme yapmış ve Osmanlı devleti için büyük ve tehlikeli bir düşman olan Şah İsmail'in vaziyetini, şeyhlikten şahlığa nasıl çıktığını ve bugünkü durumu anlattıktan sonra bu hususun asla ihmal edilemiyeceğini beyan ile "Şah İsmail üzerine seferim vardır" diye askerden bir cevap istemiş ve maksadını üç defa tekrar ettiği halde bir ses çıkmamıştı. Fakat son tekrarında Abdullah adında dokuz akçe yevmiyeli bir oda kethüdası birkaç adım ilerleyerek pâdişaha duadan sonra: "Bizim arzumuz da aynıdır, ferman pâdişahımızındır" deyince padişah pek memnun olmuş ve kendisine derhal Selânik beyliğini verip vezirlere de bu parasız adama yardım etmelerini emreylemişti[3]. Filhakika devlet erkânından bazıları bu sefere taraftar

[1] İbn-i Iyas, *Bedayîü'z-zuhur, c. IV., s. 191.*

[2] İbn-i Iyas, *Bedayîü'z-zuhur, c. IV., s. 372, 376.*

[3] Âlî *(Basılmamış birinci cilt, kütüphânemizdeki nüsha), s. 259*; Âlî'den naklen *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), *c. IV., s. 123.*

değillerdi. Yavuz'un bu sözleri ve arzusuna muvafık cevap alamaması yeniçerilerin de aynı suretle elde edildiği şüphesini uyandırmıştı ki bunu gerek sefere giderken ve gerek avdette de görmekteyiz.

Şah İsmail'e gönderilen nâmeler

Şehzâdeler ve dahildeki Kızılbaşlar işini halleden Sultan Selim on bin azab askerinin hazırlanması için *Anadolu*'ya hükümler gönderdiği sırada bütün kuvvetlerin *Yenişehir ovası*'nda kendisine iltihakını emretti. Pâdişah bu esnâda *Edirne*'de bulunuyordu : *Manisa* valisi olan oğlu Süleyman'ı *Edirne*'ye getirterek *Rumeli* muhafazasında alıkoydu ve 920 senesi Muharrem ayının 23 üncü Salı günü (19 Mart 1514) *Edirne*'den İstanbul'a hareket etti ve bir ay sonra da *Üsküdar*'a geçti ve bilmünasebe daha yukarıda yazıldığı üzere Şah İsmail'in halifelerinden olup mahbus bulunan Kılıç adında birisi vasıtasiyle Şaha Farsça nâme gönderdi. Sultan Selim *İzmit*'ten gönderdiği 920 Safer tarihli olan bu nâmesinde "Şahın Müslümanlığa mugayir hareketlerinden, mezaliminden bahis ile kendisinin Müslümanlığı takviye ve mezalimi kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı işler sebebiyle katline fetva verildiğini ve kılıçtan evvel İslâmiyeti kabul etmesi lâzımgeldiğini ve atlarının ayaklarını bastıkları yerlerin kendisine verilmesini ve bunun için Safer ayında *İstanbul*'dan hareket ettiğini ve bizzat muharebeye hazır olacağını" bildirmişti [1]. Elçi Kılıç, Şah İsmail'i *Hemedan*'da bularak nâmeyi vermiş ve o da "muharebeye hazır olduğunu" bildirmiş [2] ve bu cevap Osmanlı ordusu *Erzincan* sahrasına geldiği sırada alınmıştır; Şah İsmail nâmeyi getiren Kılıç'ı öldürtmüştür [3].

[1] Şah İsmail'e yazılan bu Farsça nâme sureti *Feridun Münşeatı ile Tacü't-tevarih* ve *Âlî tarihi*'nde aynen vardır ve « قال الله الملك العلام انالدين عندالله الاسلام و يتبع غير الاسلام . . . بعدما ابن خطاب مستطاب از جناب جلالت مآب كه . » diye başlar Âlî (Basılmamış birinci cilt, s. 260; *Münşeat*, c. I., s. 351).

[2] *Münşeât*, c. I., s. *357*.

[3] Şah İsmail harbe dâveti mutazammın askerine ve maiyyetine: diyar-ı Rum'dan bir kervan gelürmüş size firavun genc ve mal getürür, üşenmem. Korkmam ki onları adamlarımıza viripdir ki şimdi on iki imam leşkeriyle gelip "bunda alem dikmişler el'an bizimledirler" diye askerinin mâneviyatın yükselmek istemiştir (Lütfi Paşa tarihi, s. 219).

Şah İsmail bu nâmesinde "Er isen meydana gelesin, biz de intizardan kurtuluruz" demiş ve Yavuz'a bir kadın elbisesiyle, yaşmak yollamış. Bu nâmenin cevabı 920 Cemaziyelevvel sonunda *Erzincan*'dan yollamıştır. Yavuz'un bu nâmesinde Şah İsmail er meydanına dâvet ediliyor ve hâlâ kendisinden bir eser olmadığı beyan olunuyordu. Şah İsmail kendisine gönderilen nâmelere cevap vererek bunda "gerek Sultan Bayezid zamanındaki ve gerek kendisinin *Trabzon* valiliğindeki dostluklarından bahsederek aradaki düşmanlığın neden ileri geldiği malûm olmadığını, Osmanlı hânedaniyle kadim dostluğa mebnî Timur zamanındaki bir şûriş gibi fena bir netice hasıl olmasını istemediğini ve nâme yazan kâtiplerin yazılarını afyon tesiriyle yazdıkları için bir altın hokka ile afyon macunu yolladığını" beyan etmektedir. Yavuz Sultan Selim ise Cemaziyelâhır nâmesiyle bu nâmeye ağır bir cevap ile mukabele etmiş ve demiştir ki :

"Dâvete icabet edip uzun yolları kat' ile memleketine girdik; fakat sen meydanda görünmüyorsun. Pâdişahların ellerindeki memleket onların nikâhlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar kendisinden başkasının ona elini dokundurtmazlar; halbuki bunca gündür askerimle memleketine girip yürüyorum, hâlâ senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerimden kırk bin kişiyi ayırıp *Sivas*'la *Kayseri* arasında bıraktım; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da saklanıp gözükmezsen erkeklik sana haramdır, miğfer yerine yaşmak ve zırh yerine çadır (çarşaf) ihtiyar eyleyip serdarlık ve şahlık sevdasından vaz geçesin" [1].

Sultan Selim bu nâmesiyle beraber Şah İsmail'in gönderdiklerine mukabele olarak kendisinin menşeini telmihen hırka, şal, asa, misvak ve şed (kuşak)'den ibaret tarikat levazımı yollamıştı.

[1] Bu Türkçe olan cevabî nâme de Âlî'de vardır. Şah İsmail'e gönderilen dört nâmeden ikisi Farsça ve ikisi Türkçe olup ikinci Farsça nâmeyi Mevlânâ Mürşid-i Acem yazmış. Diğer üçünü de Tâcî Bey-zâde Cafer Çelebi kaleme almış, fakat hepsini bizzat Sultan Selim okuyup Farsçaya derin vukufu sebebiyle bazı noktalarda tashihler yapmıştır *(Âlî tarihi*, s. *263)*. Aynı nâmenin tarihi *Feridun Bey Münşeatı*'nda 920 Cemaziyelâhır sonlarıdır.

Ordunun hareketi

Kapıkulu ocakları *Üsküdar*'a geçerken Rumeli kuvvetleri de *Gelibolu*'dan *Anadolu* yakasına geçip verilen emir üzerine *Bursa Yenişehri* ovasında toplandılar; Rebiülevvelin yedisinde *Seyitgazi* mevkiine gelindi, burada üç gün istirahat olunup Kapıkulu askerinden her nefere biner akçe *sefer bahşişi* verildi. Vezir Dukakin oğlu Ahmed Paşa, yirmi bin tımarlı sipahisi ile Şah tarafından bir haber almak ve vaziyeti tecessüs için hududa gönderildiği gibi Sinop beyi Karaca Paşa denilen Ahmed Bey de Şah tarafından esir almak üzere beş yüz suvari ile akına yollandı ve bunları takiben Mihal oğlu Mehmed Bey de akıncılariyle akına memur edildi.

Ordu *Konya*'ya gelip *Filâbad çayırı*'na kondu, pâdişah şehre girip Hazret-i Molla Hünkâr türbesini (Mevlânâ Celâleddin Rumî) ziyaret ederek yüz bin akçe sadaka dağıttı; bütün tımarlı sipahiye de binde yüz akçe terakki verilerek *Kayseri* ve sonra *Sivas*'a gelindi; burada ordu yoklaması yapıldı; mevcudun yüz kırk bin olduğu görüldü; bu askerin içinden yaşlı, yaşı küçük ve hasta olan kırk bin asker ayrılarak İskender Paşa kumandasında olarak *Sivas* ve *Kayseri* arasında hem muharebe cephesinden ve hem de dahilden çıkacak bir fevkalâdeliğe karşı ihtiyat kuvveti olarak bırakıldı.

Şah İsmail'in batı hududu kumandanı Ustaclu oğlu Mehmed Han idi; bu Osmanlı kuvvetlerine mukavemet edemiyeceği için ordunun geçeceği yerleri yakıp yıkarak oraları çöle çevirip Şahın yanına çekilmişti.

Zahire darlığı

Ordu ağırlıkları, hazine ve tımar defterleri *Sivas* kalesine konulup ilerlendi ve *Koçhisar* (Hafik) kazasına gelinince harp tertibatı alındı; yeniçeriler pâdişah otağını sarıp muhafaza altına aldılar; bundan sonra bu tertip üzere gidildi. Akşehir[1] ve İran'la hudut olan Suşehri'nden itibaren Safevî devletinin topraklarına girildi ve Ustaclu oğlu'nun tahribatı sebebiyle ordunun durumu müşkülleşmeğe başladı.

[1] *Akşehir sahrası*, *Koyulhisar* mukabelesinde ve yine Akşehir sahrasındaki *Şahne* menzilinden sonra doğuya doğru ilk konak olup ondan sonra aynı sahradaki menzillerden *İzbider* konağına ve daha sonra *Suşehri*'ne gelinir.

Osmanlı hükümdarı, bu sefere giderken Dulkadır beyi Alâüddevle'ye nâme yollayarak kendisini harbe iştirake dâvet ettiyse de Alâüddevle bu teklife yanaşmadıktan başka zahire kollarını vurmak suretiyle orduyu sıkıntıya sokmakta idi.

Osmanlı ordusu mütemadiyen ilerliyor ve bu harabelerde yiyecekten sıkıntı çekiliyordu; fakat bu sıkıntı darlık olup kıtlık değildi; çünkü ihtiyat olarak gemilerle *Trabzon*'a naklolunan erzak ve mühimmattan birçoğu deve ve katırlarla orduya sevk olunmakta idi; bundan başka Gürcü hükümdarına da orduya yiyecek yollaması için nâme gönderilmişti.

Biraz yukarıda Şah İsmail ile teati edilen nâmeler kısmında söylendiği üzere *Erzincan* muzâfatından *Yassıçemen*'de[1] *Hasanbey çayırı* mevkiine gelindiği zaman Şah İsmail'in cevabî nâmesiyle elçisi geldi; "*Vaktine hazır ol*" diye cevap verilerek daha yukarıda yazıldığı üzere kendisine şeyhlik alâmetleri yollandı; o da bilmukabele pâdişahın nâmesindeki hakaretâmiz tâbirlerden şikâyet ile bu yazıların afyonkeş kâtipler tarafından yazılması sebebiyle bir altın kutu içinde afyon macunu yolladığını bildirdi. Hakikatte ise II. Bayezid'in afyonkeşliği sebebiyle oğlunun da babası gibi olduğu îma edilmekte idi.

Vezir ve beylerin geri dönmek istemeleri ve Hemdem Paşa'nın katli

Ordunun harap yerlerde müşkülâta düşmesi Şah İsmail ile muharebe aleyhdarlarına fırsat verdi ve yavaş yavaş askeri tahrik ettiler, orduda fısıltılar başladı. *Fırat* kenarına ve *Erzincan*'a gelindiği zaman asker, kumandanlar ve vezirler düşmanın meydanda olmamasından dolayı daha ileri gidilmeyerek avdet etmek hususundaki arzularını hükümdara söylemek istediler. Pâdişah bir münasebetle *Erzincan*'dan *Azerbaycan*'ın merkezi olan *Tebriz*'in kırk merhale olduğunu beyan edip o tarafa gidileceğini söylediği zaman devlet erkânı muztarip oldular ve korkularından bir şey söyliyemediler. Fakat daha ileri gidilmemesini arz için Karaman valisi olup pâdişahın pek sevip itimad ettiği Hemdem Paşa'yı ileri sürdüler. Hemdem Paşa, Şehzâde Ahmed vak'asında pâdişaha sâdıkane hizmet ile şehzâdenin ah-

[1] *Yassıçemen*, *Suşehri*'nin doğusunda *Erzincan*'a tâbi *Kurutepe* yaylağı yakınlarındadır.

valinden Sultan Selim'i haberdar etmiş olduğu için hakkındaki teveccühe güvenerek ileri gidilmemesi hakkında ordunun mütalâasını arzetti ve derhal orada kellesi uçuruldu (920 Cemaziyelevvel = 1514 Temmuz) ve yerine ümerâdan Zeynel Bey Karaman beylerbeğisi oldu. Padişâhın bu hareketi, vermiş olduğu katî kararın önlenmesine mâni olmak içindi; bu hal orduda bir sükûnet tesis etti ve ileri gidildi.

Dönmek için yeniçerilerin tahrik edilmesi

Ordu *Tercan* taraflarına geldiği vakit Polak Mustafa Bey ve *Trabzon* sancakbeyi Mehmed Bey kumandasiyle *Bayburt*'u zaptetmek üzere bir miktar kuvvet yollandı ve bu sırada *Gürcistan* beyi tarafından iki bin baş koyun ve bir miktar balmumu geldi; *Eleşgird*'in *Sakallı* konağı mevkiine gelindiği zaman bu defa yeniçeri ocağı tahrik edildi; bunlar ayaklandıkları gibi bir kısım yeniçeriler de yine teşvik ile "düşman meydanda yok; bu harap yerlerde ilerlemek, askeri beyhude telef etmektir; geri dönelim" tarzında pâdişahın çadırına mektuplar bıraktılarsa da bu işe katî surette azmetmiş olan Sultan Selim yapılan gürültülere ehemmiyet vermemişti.

Nihayet daha ileri giden yeniçeriler bir sabah erkenden ansızın çadırlarını yıkıp muhafaza etmekte oldukları pâdişahın çadırına kurşun atacak kadar cesaret ve serkeşlik gösterdiler [1]. Yavuz Sultan Selim bu işin müşevviklerini öğrenmiş olmakla beraber şimdilik ses çıkarmayı doğru bulmadı ve hemen çadırından çıkıp atına binerek yeniçerilerin içine girdi ve askere kısa, katî ve fakat acı bir hitabede bulunarak onların gurur ve izzet-i nefislerini tahrik etti [2]. Bu sırada Şahın, *Hoy* kasabasında bulunduğu ve *Çaldıran*

[1] *Tacü't-tevarih*'de (C. II., s. 295) şu kayıt vardır :

Yavuz Sultan Selim bir gün musahebe esnasında nedimi Hasan Can'a otağ-ı hümâyundaki delikleri göstererek "O edepsizlerin hareketleri Kızılbaşların bekasına sebep oldu; yoksa o sene *Azerbaycan*'da kışlansa bu Kızılbaş ahvali bertaraf olurdu" demiş ve avdet için otağına kurşun attıklarını söylemişti. Ayrıca bk. Âlî, *Künhü'l-ahbar* (Basılmamış birinci cilt), s. 265.

[2] Yeniçerilerin *Eleşgird* ovasında daha ileri gitmemekte ayak diremeleri üzerine Yavuz Sultan Selim askere hitaben : "Biz henüz kastettiğimiz yere varmadık, düşmanla karşılaşmadık; dönmek ihtimali yoktur; hattâ bunu düşünmek bile fasid hayaldir. Teessüf olunur ki şahın maiyyeti kendi efendileri yoluna

sahrasında mukabele edeceği haberi geldiğinden yeniçeriler utanarak tekrar ilerlemeğe başladılar.

Hakikaten ordu yiyecekten çok sıkılıyor ve *Trabzon* yoluyla gelmekte olan zahire kifayet etmiyordu; nihayet akıncı kumandanı Mihal oğluy'la Dulkadır oğullarından Şehsuvar-zâde Ali Bey'den gelen haberler neticesinde Şah İsmail'in meydana çıktığı haber alındı.

Çaldıran muharebesi

İki tarafın harp nizamı

İki ordu *Azerbaycan* vilâyetinin kuzey-batısında ve *Doğu-Bayezid* kasabasının 80 km. güney-doğusiyle Vangölünün kuzey doğusunda bulunan *Çaldıran ovası*'nda karşılaştılar (2 Receb 920=Ağustos 1514).

Osmanlı ordusu *Çaldıran*'a geldiği vakit Şah İsmail orada idi. Gerek Ustaclu oğlu Mehmed ve gerek Osmanlı memleketlerinde propaganda yapmış olan Nureddin veya Nur Ali Halife, Osmanlılar harp saflarını tanzim etmeden evvel hücum edilmesini söyledilerse de Durmuş Han Şamlu bu mütalâayı kabul etmedi.

Çaldıran sırtlarından ovaya inen Osmanlı ordusu tertibatını aldı; usul üzere pâdişah, kapıkulu efradiyle yani yeniçeri, topçu ve cebeci ve Kapıkulu suvarisiyle ordu merkezinde yerini aldı. Maiyyetinde vezir-i âzam Hersek-zâde Ahmed Paşa ile

can verdikleri halde biz şeriat-ı Ahmediyyeye muhalif hareket eden bunları yola getirmek için bu serhadlere kadar gelmişken bir takım gayretsizler bizim mesaimizi akim bırakmak için geri çevirmek isterler. Biz kat'iyyen yolumuzdan dönmiyeceğiz; ulilemre itaat edenlerle kastettiğimiz yere kadar gideriz. Kalbleri zayıf olanlar, ehl ü ıyallerini düşünenler ve yol zahmetini bahane edenler, kendileri bilirler; dönerlerse din-i mübîn yolundan dönerler. Eğer bahane düşman gelmediği ise düşman daha ileridedir. Er iseniz benimle beraber gelin ve illâ ben tek başıma da giderim" diye atını ileriye sürünce yaptıklarına utanan yeniçeriler, pâdişahı takip etmişlerdir (*Âlî tarihi*'nden hulâsa, s. *265*). *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'nde de kapalı olarak bu vak'a şöyle kaydediliyor :

"Yevmü'l-hamis (perşenbe günü) 24 Cemaziyelâhırda Eleşgird tevabiinden Kara sakallı konağında : Ol gün bir iki defa yeniçeri tâifesi şenaate başlayıp bâis-i fesad malûm iken mukayyed olunmayıp iskât olundu" denilmektedir. Bu kayda göre Yavuz, askeri tahrik edenleri bildiği halde tediplerini geriye bırakmıştır.

ikinci vezir Dukakin oğlu Ahmed Paşa ve üçüncü vezir Mustafa Paşa vardı. Sağ cenaha Anadolu beylerbeğisi Hadım Sinan Paşa ve sol cenaha Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa kumanda edecekti[1]. Yeniçerinin önüne sağ kola Anadolu azab'ı ve sol tarafa Rumeli azab'ı konmuş ve bunların önüne de beş yüz Zarbazen top sıralanmıştı (Lütfi Paşa tarihi, s. 227).

Şah İsmail sağ kola en büyük kumandanı Durmuş Han Şamlu ve Nur Ali Halife ile diğerlerini, sol kola *Diyarbakır* beylerbeği Ustaclu oğlu Mehmed Han'ı koymuş ve kendisi de muhafız efrad ile geride ihtiyatta kalmıştı. İki taraf kuvvetleri müsavi gibi idi[2].

İki ordunun durumu

Osmanlıların yaya yani yeniçeri kuvvetleri çok muntazam olup buna mukabil Şah'ın da altmış bin kişilik mükemmel suvari kuvveti vardı. Şah'ın kuvvetleri yorgun değildi; fakat Osmanlı kuvvetleri bin türlü açlık ve sıkıntı içinde iki bin beş yüz kilometrelik yolu katedip yorgun ve aç bir halde gelmişlerdi. Zaten Şah'ın maksadı da Osmanlı ordusunu harabelerden içeri çektikten sonra imha etmekti; Osmanlı suvarisi bitkindi; buna mukabil İran ordusunda top yoktu.

Harp meclisi

Yavuz Sultan Selim, *Çaldıran* sahrasına gelir gelmez derhal bir harp meclisi akteyledi; askerin istirahati için harbin yirmi dört saat tehiri mi yoksa sabahleyin şafakla beraber harp edilmesi mi muvafık olacağı görüşüldü. Vezirler birinci şıkkı muvafık buldular; başdefterdar Pirî Mehmed Çelebi, asker arasında Şah İsmail'e taraftar bulunması ve bilhassa akıncıların büyük bir kısmının Alevî olmalarına binaen bunların karşı tarafla anlaşmadan evvel harbe girilmenin muvafık olduğunu söyledi.

[1] Osmanlı ordusu Rumeli'de yani Avrupa'da harp ederse kanun üzere ordunun sağ cenahına Rumeli beylerbeğisi ve harp Anadolu'da veya Asya'da olursa sağ cenahta Anadolu beylerbeğisi bulunurdu.

[2] *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'nde, Hammer ve diğerlerinde sağ cenaha bizzat Şah İsmail'in kumanda ettiği kayıtlıdır,

ÇALDIRAN MEYDAN MUHAREBESİ

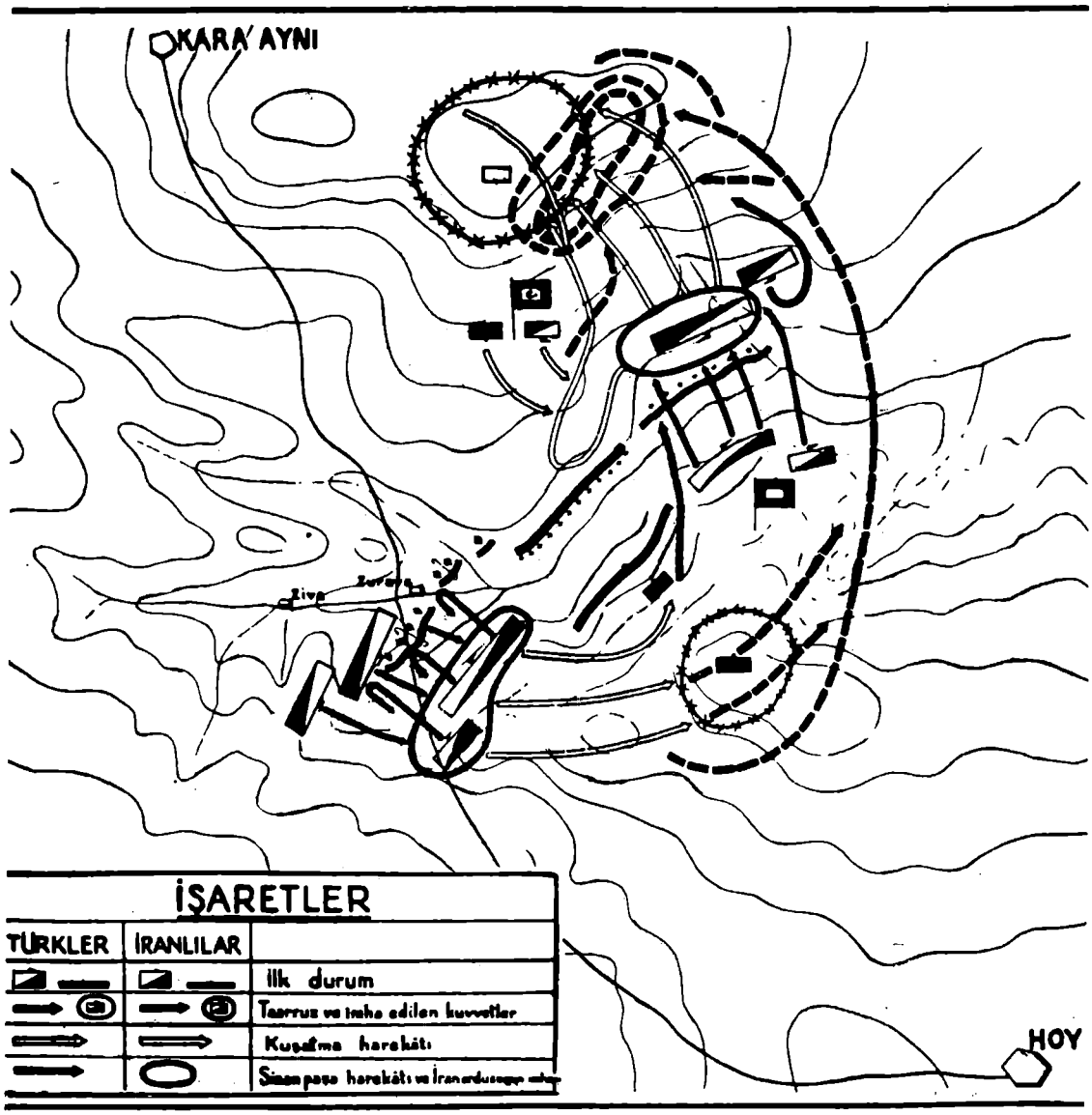

Başdefterdarın bu mütalâası Yavuz'un hoşuna giderek: "*İşte yegâne rey sahibi bir adam, yazık ki vezir olmamış*" demiş ve sabah şafak sökerken harp olmasına karar verilmiş ve ertesi gün savaş başlamıştır (3 Receb 920 = 24 Ağustos 1514).

Savaş

Şah İsmail esir ettiği bir asker vasıtasiyle Osmanlı ordusunun tertibatını öğrenmiş olduğundan bir tuzağa düşmemeğe çalışıyordu[1]. Bundan dolayı hücum etmiyerek cenaha (sol kola) yükleniyordu. Şah'ın sağ cenahı, Osmanlıların sol cenahını bozmuş ve beylerbeği Hasan Paşa maktûl düşmüştü; bu cenahın bozulmasına sebep ordu önünde bulunan azapların (hafif piyade kuvvetleri) topların önünden içeri alınamıyarak topların zamanında işletilmemesi olmuştur; fakat sağ cenah kumandanı Hadım Sinan Paşa topları tam zamanında ateşliyerek Şah'ın sol cenah kumandanı Ustaclu oğlu Mehmed Han maktûl olarak kuvvetleri bozulmuş ve Rumeli koluna yardım etmek üzere merkezdeki yeniçerilerin tüfenk ateşi karşısında Şah'ın galib gelen sağ cenahı da bozulmuş ve bütün İran cephesinde kahkaharî bir bozgunluk yüz göstermişti.

Şah'ın kaçırılması

Bu sırada Şah İsmail kurşunla kolundan yaralanarak atından düşmüştü. Bir Osmanlı suvarisinin mızrakla hücumu üzerine Şah'ın maiyetindeki zabitlerden Mirza Sultan Ali, "*Şah benim,*" diye suvariye doğru koşarak esir düştü, bu sırada Hızır adında bir seyis Şah'a atını vererek onun kaçmasını temin etti[2]. Şah bu suretle ve zorlukla kendisini kurtarabilmiş, fakat bütün eşya ve karargâhı ele geçip gözdesi veya haremi Taclı Hanım Vidin sancakbeyi Mesih Bey'in adamları tarafından esir edilmiştir[3]. Muharebe esnasında akıncı kumandanlarından Malkoç-zâde Bâli Bey'in

[1] Şah İsmail Osmanlı ordusunun tepeden *Çaldıran* ovasına inerken görmüş ve esir askerden her kısmı sorup öğrenmiştir *(Hammer tarihi*, c. IV., s. 135*)*. Lütfi Paşa tarihi, s. 221, 227. Malkoç oğlu'nun adamlarından olup esir düşen birinin verdiği malûmat.

[2] *Tacü't-tevarih*, c. II., s. *270; Hammer tarihi*, c. IV., s. *138.*

[3] Topkapı Sarayı Ar. Nr. 636. Taclıhanım'ın hilliyatı dolayısiyle vezir-i âzam Pir Mehmed Paşa ve ikinci vezir Mustafa Paşa'nın tahkikat arîzaları, Belleten (1959), sayı 92.

küçük oğlu *Silistre* sancakbeyi Tur Ali Bey bizzat Şah İsmail tarafından öldürülmüştür[1].

Çaldıran mağlûbiyeti üzerine Şah İsmail *Tebriz*'de tutunamıyacağını anlayarak *Dergüzin*'e kaçmış ve Osmanlı kuvvetleri *Tebriz*'i işgal eylemişlerdir. Yavuz, *Tebriz*'de sekiz dokuz gün kadar kaldı ve *Tebriz*'deki sanat erbabı, tüccar ve sair işe yarayacaklardan bin haneyi *İstanbul*'a naklettirdi[2] ve bu meyanda Timur'un ahfadından Bedîüzzaman da vardı[3].

Çaldıran savaşı dönüşü

Yavuz Sultan Selim bu savaştan sonra Şah İsmail'in yakasını bırakmak istemiyerek onu tamamen ezmek azminde idi; bundan dolayı o sene kışı *Azerbaycan*'da *Karabağ*'da geçirip ertesi sene tekrar harekete geçmek istiyordu. Bu maksatla *Karabağ*'a yönelmişti; fakat *Aras* nehri kenarında yine bazı devlet adamlarının yeniçerileri kışkırtmaları üzerine orada oturamıyarak ortalık sükûnet

[1] Malkoç oğlu Bâli Bey'in iki oğlundan büyük oğlunun adı Ali ve küçüğünün adı da Tur Ali idi. Gerek *Silistre* beyi Tur Ali ve gerek ağabeyisi *Sofya* sancakbeyi Ali Bey'lerin ikisi de Çaldıran harbinde şehit düşmüşlerdir *(Hammer tarihi, c. IV., s.* 302*; Tacü't-tevarih, c. II, s.* 268*; Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Münşeatı, c. I., s.* 41*)*. Bâli Bey, *Silistre* sancakbeyi ve akıncı kumandanı idi.

[2] "... Şah İsmail'in *Horasan*'dan *Tebriz*'e sürdüğü (naklettiği) üstadan-ı ehl-i hıref ve sair tüccar ve mütemevvilan ve Horasan pâdişahı oğlu Bedi'ü'zzaman Mirza sair namdan kimesnelerle *İstanbul*'a sürülmek emrolundu..." *(Haydar Çelebi ruznâmesi, Feridun Bey münşeatı, c.* 1., *s.* 463*)*. 920 Receb 12 Yavuz Sultan Selim'in esirlerden, Şah İsmail'in eşyasından, Heşt Bihişt sarayından, mehterhanesinden, üstadlarından alıp getirdiği eşyanın defteri *(Topkapı arşivi* 10734*)*.

[3] Bedîüzzaman Mirza, Hüseyin Baykara'nın oğlu olup babasının 912 H. (1506 M.) tarihinde vefatı üzerine biraderi Muzaffer ile birlikte Horasanda tahta geçmişlerse de pek az müddet kalmışlar ve Muzaffer'in vefatından sonra bunların ülkesine Özbek devletini kuran Mehmed Şeybanî hücum ettiğinden Bedîüzzaman, Şah İsmail'in yanına kaçmış ve orada bulunduğu sırada Yavuz Sultan Selim'in *Tebriz*'i işgali üzerine kendisi bilinerek hakkında riayet gösterilip günde bin akçe ulûfe tâyin edilip sonra *İstanbul*'a naklolunmuş ve 933 H. (1517 M.)'de tâundan vefat ile *Eyüb*'e defnedilmiştir.

Yavuz Tebriz'de Bedîüzzaman'la tanışınca;

"Sultan Selim Bedîüzzaman'ın halini bilmek, envâ dürlü riayetler idüb ve dahi vâfi in'âmlar idüb altun irler (eğerler) mecid kotazlar ve tâzi atlar gönderüb dahi envâ libaslar virüb ve Rum vilâyetine bile götürüb vâde idüb dedikim eğer hak celle ve alâ ecelden aman verirse seni tahtına kavuşturam (Lütfi Tarihi, s. 236).

buluncaya kadar *Amasya*'da oturup orada kışlamayı uygun gördü ve hareket etti.

Avdette *Nahcivan*'da iken askerlerin bazı köy evlerini yakmalarını vesile yaparak, "*Siz askeri muhafazada ihmal gösteriyorsunuz*" diye vezir-i âzam Hersek-zâde ile ikinci vezir Dukakinzâde'nin çadırlarını başlarına yıktırarak azletti ve böylece *Amasya*'ya geldi; buradan ilkbaharda tekrar İran seferine gideceği mütalâasiyle top ve cephâneyi *Şarkî Karahisar*'da bırakmış ve askerin de *Ankara*'da kışlamasını emreylemişti. Yavuz geri dönerken İran'daki sanat erbabından ve tüccardan iki yüz aileyi İstanbul'a nekletmiştir (Lütfi tarihi, s. 237).

Dukakin oğlu'nun vezir-i âzamlığı ve katli

Yavuz Sultan Selim bu suretle *Amasya*'da oturduğu sırada (920 Zilkade) Dukakin oğlu Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam ve başdefterdar Pirî Mehmed Efendi'yi de üçüncü vezir tâyin etmişti. Dukakin oğlu'nun vezir-i âzam olmasından iki iki ay sonra yani 921 Muharreminde (1515 Şubat) pâdişahı İran seferinden alıkoymak için yine devlet erkânının tahrikiyle bir yeniçeri ayaklanması vukua gelmiş ve yeniçeriler *Amasya*'da divan-ı hümâyun ittihaz edilen yere gelerek ileri-geri lakırdı etmişlerdi. Bu hale karşı canı sıkılan Yavuz bu hâdiseden on gün sonra Dukakin oğlu Ahmed Paşa'nın hâdisede muharrik ve müşevvik olduğunu ve aynı zamanda vezir-i âzamın, Dulkadır oğlu'yla ittifakı olup mektuplaştığını anladıktan sonra Ahmed Paşa'yı huzuruna çağırıp bizzat kendi hançeri ile yaraladıktan sonra içoğlanlara başını kestirmiş ve bir müddet vezir-i âzamlığa kimseyi tâyin etmemiştir.

İran şahı tarafından elçi gelmesi

Pâdişah *Amasya*'da bulunduğu sırada Şah İsmail tarafından Abdülvehhab adında bir elçi gelerek sulh istediyse de İran seferini devam ettirmek istiyen pâdişah, cevap vermiyerek elçiyi nezaret altına aldırmıştır [1].

[1] Şah İsmail daha sonra pâdişah'ın *İstanbul*'a avdetinimüt aakip 921 senesi ortalarına doğru sulh yapmak için Hüseyin Bey ve Behram Ağa isimlerindeki elçileri gönderip Osmanlı hükümdarına yolladığı nâmesinde pek uysal davranmış ise de Sultan Selim bunun sözlerine itimad etmediğinden,

Kemah'ın alınması

Yavuz Sultan Selim kışı *Amasya*'da geçirip askerin vaziyeti sebebiyle Şah İsmail üzerine tekrar sefer yapılamıyacağını anladıktan sonra doğu ve güney hudutlarına ait bazı yerleri almayı muvafık bulmuş ve elde edilmiş olan *Bayburt* ve *Erzincan* ile *Kiği* taraflarına harpte gayreti görülen mirahur Bıyıklı Mehmed Ağa'yı beylerbeği olarak tâyin edip göndermişti. Bazı tecrübeli beyler, *Kemah* kalesi Kızılbaşların elinde bulundukça *Bayburt* ve *Kiği* ile *Erzincan*'da emniyet hasıl olamıyacağından, burasının alınmasını ileri sürdüler; bunun üzerine pâdişah 1515 Nisanında (921 Safer sonu)[1] *Amasya*'dan çıkarak *Kemah* üzerine gitti ve kendisi gelmeden evvel *Kemah*'ın muhasarasını Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emretti; pâdişah aynı sene Mayıs içinde (921 Rebiulâhırının beşinci günü) bizzat kuvvetleriyle muhasaraya iştirak edince, kale muhafızı o gün ikindi üzeri kaleyi teslim etmiş[2] ve Şehzâde Süleyman ile Kırım Hanına bundan sonra zaptedilen Dulkadır ve Kemah fetihnâmeleri gönderilmiştir[3].

Dulkadır beyliğinin ilhakı

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebe münasebetiyle söylendiği gibi Dulkadır oğlu Alâüddevle kendisini beylik makamına getiren Osmanlı hükümetinden yüz döndürerek neticede Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakiyetsizliğine sebep olmuştu.

Yavuz Sultan Selim İran seferine giderken Alâüddevle'nin Şah İsmail'e karşı husumeti sebebiyle harbe iştirakini istemiş ise de, Alâüddevle bunu kabul etmedikten başka kendisine tâbi bazı aşiret kuvvetleri Osmanlıların zahire kollarını vurmuşlardı.

gelen elçileri *Dimetoka* kalesinde ve maiyyetlerini de *Kilidülbahir*'de tevkif ettirmiştir *(Tacü't-tevarih, c. II., s. 323)*.

[1] *Haydar Çelebi ruznâmesi*'nde pâdişahın *Amasya*'dan çıkışı Safer sonu olup Müverrih Âlî bunu Rebiulevvelin beşi gösterir.

[2] *Ruznâme (Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 413* ve *362, 363)*.

[3] *Kemah*, Yıldırım Bayezid zamanında Timur'un müttefiki olan Erzincan hâkimi Tahirten'in elinden alınmış ise de sonra Timur burayı geri alıp Tahirten'e vermiş ve en son Akkoyunlulardan Şah İsmail'e geçmişti.

Şehsuvar oğlu Ali Bey

Evvelce Osmanlıların yardımiyle Dulkadır beyi olan Şehsuvar Bey en son uğradığı muvaffakiyetsizlik üzerine mağlûp ve esir edilip *Kahire*'de asıldıktan sonra Osmanlılara iltica etmiş olan oğlu Ali Bey devlet hizmetine girmiş ve *Çaldıran* harbine tekaddüm eden günlerde ve harpte büyük hizmet ve gayret göstermiş ve hattâ pâdişah tarafından Gedik Ahmed Paşa'ya ait olup hazineye alınmış olan bir altın kılıç ile taltif edilmişti; bundan başka Ali Bey'e Alâüddevle'nin elinden alınacak yerlerin verilmesi de pâdişah tarafından va'd olunmuş ve buna mukaddime olmak üzere *Çaldıran* seferinden avdette *Kayseri* ve *Bozok* sancaklarının ikisi birden kendisine verilerek Dulkadır hududuna tâyin edilmişti.

Şehsuvar oğlu'nun bu iki sancağa tâyini dolayısiyle bu halden kuşkulanan Alâüddevle keyfiyeti, Memlûk Sultanı Gavri'ye arz ile şikâyette bulunmuş [1] ve sultan da *Kemah* üzerine sefere gittiği sırada Yavuz'a elçi gönderip bu halden şikâyet ederek Ali Bey'in o sancaklardan alınmasını rica etmişti; fakat buna mukabil Yavuz Sultan Selim, Dulkadır memleketlerinin Alâüddevle'den alınarak Ali Bey'e verilmesini istemiş olduğundan bu teklif Memlûk hükümdarını korkutmuştu.

Hadım Sinan Paşa'nın Dulkadır beyliğini işgali

Yavuz Sultan Selim *Kemah*'ı alıp *Sivas*'a geldiği sırada Hasan Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeğiliğine tâyin ettiği [2] Hadım Sinan Paşa'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle Dulkadır memleketlerinin zaptı için ileri gönderdi ve Şehsuvar oğlu Ali Bey'i de bu kuvvetlere rehber ve öncü tâyin eyledi ve kendisi de bunları takiben *Ürgüb*'le *Kayseri* arasındaki İncesu'ya kondu [3].

[1] *İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 437* (Alâüddevle'nin 10 Muharrem tarihiyle Memlûk sultanına arîzası).

[2] Hadım Sinan Paşa, *Çaldıran* harbi esnasında Anadolu beylerbeğisi idi; muharebede başarılı hizmette bulunmuş ve şehit olan Hasan Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeğisi olmuştu. Dulkadır oğlu üzerine giderken bu vazifede idi.

[3] *Kayseri*'den Kırım hanına yazılan 921 Cemaziyelevvel evasıtı tarihli fetihnâmede pâdişahın Dulkadırlılara ait *Cebni* kalesinde bulunduğu anlaşılıyor (*Münşeat, c. I., s. 264*).

Sinan Paşa'nın Dulkadır hududunu geçtiğini duyan Alâüddevle, karşı çıkıp yaptığı *Göksun* muharebesinde bozularak sür'atle kaçıp *Elbistan*'ın güneyindeki *Turna* (Nurhak) dağına çıktıysa da takip olunup müsademeden sonra kendisi dört oğlu ile beylerinden otuzu ve bir haylı akrabasiyle beraber maktûl oldu ve kardeşi Abdürrezzak Bey, oğullariyle birlikte esir edildi (29 Rebiulâhır 921 = Haziran 1515)[1].

Dulkadır memleketleri tamamen işgal edildikten sonra buraları Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında olmak üzere Şehsuvar oğlu Ali Bey'e verildi; maktûl Alâüddevle ile oğullarının başları Memlûk sultanına gönderildi[2]. Dulkadır ailesini bir hamlede ortadan kaldıran Hadım Sinan Paşa bu hizmetine karşılık olarak münhal bulunan vezir-i âzamlığa tâyin edildi[3].

Dulkadır memleketlerinin ilhakı, Memlûk devletinin *Suriye* ve *Elcezire* taraflarındaki yerlerini ve bilhassa *Suriye*'yi tehdit altına soktu; bu hale karşı Kansu Gavri çok telâşa düştü; Memlûk emîrleri, sultana ağır sözler söyleyerek onu muaheze ettiler[4].

Doğu - Anadolu'nun ilhakı

Diyarbakır'ın alınması

Safevî devletinin batı hududunda elinde bulunan şehir ve kalelerden en mühimmi *Diyarbekir* (Diyarbakır) idi. Osmanlılar burayı elde ederlerse *İran*'ı tehdit altına alırlardı. *Kemah*, *Erzincan* ve *Bayburt*'un kuzeyden ve *Diyarbakır*'ın güneyinden Osmanlıların doğu hududunu teşkil etmesi, kendileri için çok önemli olduğu takdir edildiğinden *Diyarbakır*'ın alınması kararlaştırılıp Osmanlılara iltica etmiş olan meşhur âlim ve müverrih İdris-i Bitlisî vası-

[1] Abdürrezzak Bey'le Alâüddevle'nin büyük oğlu ve bunun kardeşlerinden kurtulanlar sonradan bir yolunu bulup *Kahire*'ye gelmişlerdir.

[2] Alâüddevle'nin başı bir çekmece içinde olarak elçi 14 Ca. 921 'de bir nâme ile Seyfüddin Bey adında bir elçi ile yollanmıştı (Feridun Bey Münşeatı). Osmanlı elçisi 25 Cemaziyelâhır 921'de *Kahire*'ye Sultanın huzuruna kabul edildi. Sultan gönderilen başları görünce ürktü ve Selim'in elçisine: "*Bu başları bana niye göndermiş, bunlar Frenk başları mı ki muvaffakiyet eseri olarak bana gönderiyor*" diye teessüründen hastalanmıştı *(İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 462)*.

[3] Sultan Selim'in *Kayseri*'den oğlu Süleyman ile Kırım Hanına yolladığı fetihnâmelere bakınız (*Feridun Bey Münşeatı, I., s. 362)*.

[4] *İbn-i Iyas, c. IV., s. 462.*

tasiyle burasının sulhen alınmasına teşebbüs edildi ve filhakika muvaffak olundu.[1]

Şah İsmail, Osmanlı ordusunun *Tebriz*'den ayrılmasını mütaakıp kaçtığı yerden buraya dönünce *Diyarbakır*'a Çaldıran seferinde maktûl düşen Ustaclu oğlu Mehmed Han'ın yerine onun biraderi Karahan'ı yollamış ve o da *Diyarbakır*'ı muhasara etmişti; bu sırada pâdişah *İstanbul*'a dönmüştü; buranın muhasaradan kurtarılması için mirahur iken 921'de Erzincan, Bayburd Şebinkarahisar, Trabzon havalisi kendisine verilen Bıyıklı Mehmed Paşa'yı memur etti ve *Sivas* beylerbeğisi Şadi Bey'i de Mehmed Paşa'ya yardım için gönderdi ve Şadi Paşa'nın serasker Bıyıklı Mehmed Paşa ile geçinemiyerek ayrılması üzerine Konya beylerbeğisi Husrev Paşa yollandı; ve İdris-i Bitlisî de Kürd beyleriyle on bin gönüllü ile bunlara iltihak etti; bu kuvvetler *Diyarbakır* üzerine yürüdüler. Karahan karşı koyamıyarak *Mardin* taraflarına çekildi ve şehir muhasaradan kurtarılıp içerisine girildi ve bundan sonra İdris-i Bitlisî'nin teşebbüsiyle *Mardin* de alındı[2]. *Diyarbakır*'ı geri almak için

[1] *Kemah*'ın alınmasından sonra Cafer imzasiyle vezirlerden birine mektup : Sivas'a gelindikte Alâüddevle beğ'in üzerine dört yüz yeniçeri ve her sancaktan yarar yoldaş kapu halkından özendeleyüp bu cümleye Sinan Ağa [Hadım Sinan Paşa] karındaşımızı baş diküp ılgar tarikiyle ileri gönderip akabine hudavendigâr önce Anadolu askeri yürüyüp Göksunhisarı demekle mâruf hisar civarına şeref-nüzul vaki oldukta bir saab derbend var idi. Sinan Ağa hazretleri geçüp Alâüddevle Bey akabinde irişüp bazı muharebe ve tarîk-i kîr ü zâre sülûk eyledikte kuvvet-i cazibe-i saltanat-ı pâdişah, âda mağlub olup cemi-i serdarları kayd ü bend ve Alâüddevle hâk ile yeksan başını göğdesinden cüda edip bu saab ve taab derbendin ağzında hudavendigâr hazretleri bir gün karar gösterüp yarındası seher Anadolu askeriyle yürüyüp derbende girecek mahalde Alâüddevle'nin başını bir destmal içinde getirüp ve oğullarından ikisinin başını getürdüler bir oğlu firarı ihtiyar edip halâs buldu. Alâüddevle'nin ferman-ı emanında olan memalik mahrusası Şehsuvar oğlu Ali Bey'e verilüp vaki olan kılâ hâs'a kayd olunup sancak tarikiyle sekiz yüz bin ile mezkûr Ali Bey'e dirlik tâyin olunup maada hâs'a kayd olunup gümüş madeni dahi var imiş hassa-i hümayuna kayd ettiler (Topkapı Sa. Arşivi, Nr. 5461).

Mektup sahibi zatın Nişancılıktan Anadolu kazaskerliğine nakledilen Tâcî-zâde Cafer Çelebi olması ihtimali vardır.

[1] İdris-i Bitlisî, Akkoyunluların divan kâtiplerinden idi. *Çaldıran* harbinden sonra Osmanlıların hizmetine girmiş ve Yavuz *Amasya*'da kışlarken

Karahan tarafından yapılan hücumlar akim kaldı ve nihayet 923 H. (1517 M.)'de Karahan'ın *Mardin* civarında *Koçhisar* mevkiindeki bir muharabede maktûl olması üzerine *Diyarbakır* işi halledildi[1]. Buraya Osmanlı müteferrikalarından olup aslen Diyarbakırlı olan Ahmed Bey isminde biri vali oldu.

Diğer Doğu memleketlerinin alınması

Diyarbakır ve diğer doğu memleketlerinin alınmasında İdris-i Bitlisî'nin büyük hizmeti görüldü. Bu zat sünnî olan Kürd beylerini görüp anlaşarak onları Osmanlıların tarafına çekti; bu suretle *Urmiye*, *İtak*, *İmadiye*, *Cizre*, *Eğil*, *Bitlis*, *Hizran* (Hizan), *Garzan*, *Palu*, *Siirt*, *Hısn-ı Keyfa* (Hasankeyf), *Meyyafarikin* (Mafarkın), *Cezire-i İbn-i Ömer* ve sair mecmuu yirmi beş mıntaka beyi devlete itaat edip kendilerine eski tertipleri üzere yerlerini idare etmek üzere beratlar gönderildi. Bu beylerden Palu hâkimi Cemşit Bey pâdişah *Çaldıran* seferine giderken itaatini arzedip orduda bulunmuştu.

Devlete itaat ile Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul etmiş olan bu Kürd beyleri arasında *Bitlis* hâkimi Emîr Şerefeddin ile *Hizran* meliki Emîr Davud ve *Hısn-ı Keyfa* emîri Eyyubîlerden Melik II. Halil[2] ve *İmadiye* hâkimi Sultan Hüseyin ileri gelenlerden idiler. Eyalet ismiyle büyük Kürd beyleri Sancakları: Cezire, Bitlis, Suran, Hısn-ı keyfa, Imadiye, Çemiş-

İdris-i Bitlisî'yi *Doğu-Aadolu*'yu nüfuzu altına almak için propaganda yapmak üzere o taraflara yollamıştır.

İdris-i Bitlisî'nin faaliyeti hakkında Tacü't-tevarih'te etraflı malûmat vardır *(C. II., s.* 299 - 313*)*.

[1] Karahan'ın başı, Yavuz Mısır seferine giderken *Konya*'da bulunduğu sırada gelmiştir ki 922 senesi Cemaziyelevvelinin sonlarıdır *(Tacü't-tevarîh, C. II., s.* 329*)*. Karahan, Şah Alâüddin'in kardeşi olup asıl adı Viraş Han'dır (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 5599).

[2] Eyyubîler devletini kuran âilenin *Hısn-ı Keyfa* şubesi emîrlerinden olan II. Halil, emîr Süleyman'ın oğludur. Bir aralık bu âile (1461'de) Akkoyunluların nüfûzu altına girmiş ise de onların inkırazı sırasında bu II. Halil *Siirt* ile *Hısn-ı Keyfa*'yı almıştır. Melik Halil, bir aralık kayınpederi olan Şah İsmail'in yanına gidip orada tevkif ve hapis edilip *Çaldıran* seferinden sonra oradan kurtulup memleketine dönmüş ve Şah İsmail'e karşı Osmanlı hâkimiyetini kabul eylemiştir. Melik Halil'in oğullarından II. Süleyman, biraderleriyle mücadeleden bıkarak 930 H. (1524 M.)'de *Hısn-ı Keyfa*'nın anahtarlarını *Diyarbakır* beylerbeğisi Hüsrev Paşa vasıtasiyle Kanunî Sultan Süleyman'a takdim eylediğinden bu suretle *Hısn-ı Keyfa* doğrudan doğruya ilhak olunarak Melik Süleyman'a *Ruha* (Urfa) sancakbeyliği verilmiştir. *Hısn-ı Keyfa* kalası *Diyarbakır* beğlerbeğisinin idaresi altında olup kazalarını Halil oğlu Süleyman Bey altı kerre yüzbin akçe ile sancak olarak idare eder. *(Topkapı arşivi* 10057 *sene* 939*)*.

kezek. Bunlardan aşağı Kürt beyleri sancakları: Hizan, Sason, Palo, Çapakçur, Egil, Sincar, Elok, Çermük, Hızo, Zerik, Siverek.

Bundan sonra ve Yavuz'un Mısır seferi esnasında *Haleb*'in fethini mütaakıp ve bu seferden avdetinde *Malatya*, *Urfa*, *Behisni*, *Ergani*, *Harput*, *Divriği*, *Siverek* ve ikinci defa *Mardin* ve diğer bazı şehir ve kasabalar Osmanlı idaresine geçmiştir. *Elcezire* ve *Doğu-Anadolu*'nun elde edilmesi mütemadî uğraşılarak üç senede sona ermiş ve bu hususta yine İdris-i Bitlisî'nin büyük hizmeti görülmüştür.

Seferden avdette Yavuz'un icraatı

Askeri tahrik edenlerin idamları

Yavuz Sultan Selim İran seferinden avdet edip 1515 Temmuz'da (29 Cemaziyelevvel 921) *Gebze*'de *Tekir çayırı*'na gelip *Dil iskelesi*'nden kayıkla Topkapı Sarayına geçti; bir buçuk ay sonra bizzat tahkikata başladı. Vezirlerin ayrı ayrı Arzodasına dâvetle isticvab etti; bunları müteaddid defa huzuruna getirip sorguya çekti; bazılarını tevkif ettirdi; askerin zabitlerini dâvet etti: "Bana doğruyu söylemezseniz saltanattan çekileceğim" dedi; yeniçeriler "Hepimiz günahkârız" diye bilvasıta af dilediler. O bununla kanaat etmiyerek tahkikatı derinleştirdi[1]; nihayet iş anlaşıldı ve müşevvik olarak meşhur münşî Kazasker Tâcizâde Cafer Çelebi'yi[2], ikinci vezir İskender Paşa'yı[3] ve ocakta Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'yı buldu.

İskender Paşa ile Osman Ağa'yı getirterek ibtida onları isticvab etti ve sonra kazaskeri dâvet etti. Cafer Çelebi geldiği vakit ona:

"İslâm askerini itaatsizliğe ve ısyana tahrik edenin cezası nedir" diye fetva istedi; o da :

"Eğer sâbit olursa cezası idamdır" deyince :

"Senin fesadın bence gerek lâhikan ve gerek sabıkan sabittir ve kendi hakkındaki fetvayı kendin verdin" diyerek divan-ı hümâyun önünde evvelâ İskender Paşa'nın ve sonra Tâci-

[1] *Haydar Çelebi Ruznâmesi* (Feridun Bey Münşeatı, *c. I.*, s. 412).

[2] Cafer Çelebi, Çaldıran seferinden dönüşte 920 Şaban'da nişancılıktan Anadolu kazaskeri tâyin edilmiş ve yerine Edirne'de Yeni Medrese müderrisi hoca oğlu Mehmet Çelebi Nişancı olmuştur (Feridun Bey, Haydar Çelebi Ruznamesi, c. I., s. 412).

[3] İskender Paşa Gelibolu kaptanı iken vezir Mustafa Pdşa'nın yerine ikinci vezirliğe tâyin edilmişti *(Haydar Çelebi Ruznâmesi)*.

zâde ve en son Balyemezin boyunlarını vurdurdu[1] (Receb 921 = 18 Ağustos 1515).[2]

Yavuz Sultan Selim bu hâdiseden sonra askeri tahrik edeceklerini gözönüne alarak ocaktan yetişenlerden yeniçeri ağası usulünü kaldırarak saraydan yetişme ve itimada lâyık olanlardan ağa yapma usulünü koymuştur.

Yavuz'un üç vezir-i âzamı

Dukakin oğlu ve Hersek-zâde Ahmed ve Hadım Sinan Paşalar

Yavuz Sultan Selim hükümdar olduğu zaman Koca Mustafa Paşa'ya halef olan Hersek-zâde Ahmed Paşa dördüncü defa vezir-i âzam bulunuyordu; bu zat, II. Bayezid'in, saltanatı Şehzâde Ahmed'e terk etmesine aleyhtar olup hükümdarlık işini pâdişahın vefatına talik eylemesini tavsiye etmişti.

Hersek-zâde, Yavuz'un İran seferinden avdetine kadar vezir-i âzamlıkta kalmış, *Aras nehri* taraflarında İstanbul'a avdet için yeniçerilerin yaptıkları serkeşlikten dolayı bunu önleyemediği için bir bahane ile azlolunmuş ve *Amasya*'ya gelindiği zaman Dukakin-zâde Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştu (920 H.= 1515 Ocak); fakat Dukakin oğlu, iki ay sonra yeniçerileri tahrik ve Dulkadır oğlu'yla gizli muharebesi üzerine *Amasya*'da iken katlolunarak vezir-i âzamlık makamı dört aya yakın bir zaman münhal kalıp Rumeli beylerbeğisi Hadım Sinan Paşa'nın Dulkadır oğlu işini halletmesi üzerine vezir-i âzamlığa Hadım Sinan Paşa tâyin edilmiştir[3].

[1] *Âlî tarihi*, s. 273. Yavuz Sultan Selim, Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi ile Tâci-zâde Cafer Çelebi'den birincisi için fazl ve kemalini zikr ile "Son zamanına yetiştik" ve ikincisi için de "Kendi elimizle kıydık" diye teessürünü beyan edermiş : *Çaldıran* harbinde Şah İsmail'in esir düşen zevcesi Taclı Hanım'ı pâdişah Cafer Çelebi'ye vermişti. Cafer Çelebi'nin katlinden sonra Sultan Selim bu hanımı onun evinden aldırıp kendisine hadım ağası, at, araba ve beş bin altın ihsan etmiştir *(Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 418)*.

[2] Bunların katillerini Sultan Selim Kasr-ı âdil'den seyretmiştir (Haydar Çelebi Ruznâmesi, s. 415).

[3] Bu kısmın açılmasına sebep tarihlerde Dukakin-zâde'nin vezir-i âzam olduğuna ve Hersek-zâde'nin beşinci defa vezir-i âzamlığiyle Hadım Sinan Paşa'nın iki defa vezir-i âzam tâyin edildiğine dair kayıtlar bulunmamasıdır.

İstanbul'a gelindikten sonra pâdişah, Rumeli beylerbeğiliğinden birdenbire usûl hilâfına vezir-i âzam yapmış olduğu Hadım Sinan Paşa'dan memnun ise de herhalde ya vezirlerin memnun olmamasından veya başka bir sebepten dolayı bunu değiştirerek yerine tekrar Hersek-zâde'yi getirmek istemişti; fakat Hersek-zâde hem ihtiyarlığını ve hem de romatizmadan dolayı hastalığını ileri sürerek pâdişahın teklifini kabul etmemiş ve bundan dolayı Sultan Selim'in çok canı sıkılmış ve günlerce vüzera ile konuşmamıştır. Nihayet bazı vezirlerin yazmaları üzerine *Bursa*'da bulunan Hersek-zâde'nin vezir-i âzamlığı kabul ettiği haberi alınmış ve 14 Şaban 921 (1515 Ekim)'de *Edirne*'ye gelip makamına oturmuştur. Bunun üzerine Sultan Selim, Hersek-zâde'nin selefi olan Hadım Sinan Paşa'nın gönlünü alarak kendisine üç yüz bin akçe, bir kılıç, iki kaftan ve bir samur ihsan etmiştir.

Hersek-zâde bu beşinci vezir-i âzamlıkta yedi buçuk ay kaldı; 922 Rebiulevvel (1516 Mayıs) tarihinde pâdişah tarafından saraya dâvet olundu. *Diyarbakır* beylerbeğisi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın *Diyarbakır*'da muhasara edilmesinden dolayı fevkalâde müteheyyic olan pâdişah, ihtiyar vezirin başına birkaç yumruk vurduktan sonra Pirî Paşa ile beraber kendisini azledip *Yedikule*'ye gönderdi ve mühr-i hümâyunu aldırarak ikinci defa Hadım Sinan Paşa'ya verdi[1].

Yeni vezir-i âzam, mührü aldıktan sonra pâdişahtan istirham ederek her iki veziri hapisten çıkartmış ve bunların hânelerinde oturmalarına müsaade almıştır.

Bu mütalâalar Yavuz'un İran seferinde tutulan Haydar Çelebi Ruznâmesi'nden alınmıştır.

[1] *Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 416-424'deki Ruznâme.*

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÛKLERLE SON MÜNASEBAT VE MISIR SEFERİ

Memlûklerle son münasebat

1490 muahedesinden sonra

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebeyi mütaakıp 1490 tarihinde aktedilen muahede âdeta bir mütareke hükmünde idi; bundan sonra II. Bayezid'le Memlûk sultanı arasında dostluk devam etmiş ve bu dostluk iki hükümet beyninde samimî bir şekil almış ise de Osmanlılar Memlûklere karşı olan muvaffakiyyetsizliği hazmedememişlerdi.

Bu sırada Memlûk devleti iki tehlikeli hasım karşısında bulunuyordu. Bunlardan birisi Osmanlı devleti ve diğeri Safevîye Şahlığı idi; Osmanlılarla, Safevîler arasındaki mücadele ve *Çaldıran* seferinde Osmanlıların galebesi sünnî olan Memlûk Sultanlığını sevindirmiş ve bundan dolayı *Suriye* ve *Mısır*'da şenlik yapılmıştı; çünkü Akkoyunlulardan *Irak*'ı, *Şarkî-Anadolu*'yu alarak Memlûklere tâbi olan Alâüddevle'nin memleketine girerek onu mağlûp eden ve bundan başka halifeleri vasıtasiyle şî'a propagandası yaptıran Şah İsmail bu suretle Osmanlılardan çok daha tehlikeli görünüyordu.

Yavuz Sultan Selim programla hareket eden bir hükümdar olduğu için yapacağı işleri sıraya koymuş, *Çaldıran* seferine giderken casusları vasıtasiyle Şah İsmail'e yardım etmek üzere ordusuyla *Haleb*'e gelmiş olan Sultan Gavri'yi sünnî mezhebinde olması cihetiyle Memlûk hükümdarını ittifaka dâvet etmiş ve onun bu sefere iştirak etmiyeceğini bildiği halde onun tarafsızlığını temin ile Osmanlılara karşı itimatsızlıkları varsa onu önlemek istemişti.

Çaldıran muharebesinde mağlûp olan Şah İsmail, Memlûklerle müttefikan Osmanlılara karşı harbetmeyi, Kansu Gavri'ye teklif ettiyse de Osmanlı hükümdarının Memlûklere karşı bir harekette bulunmıyarak Safevîler üzerine ikinci bir sefer hazırlığı yapıldığını işâa etmesi Memlûk Sultanını teskin eylemiş

ve bu suretle Safevîlerle ittifak edememişlerdi; o bununla beraber Memlûkler her ihtimale karşı hazır bulunmayı münasip görmüşlerdi; çünkü bunlardan herhangisi galebe ederse sıranın kendilerine geleceğini anlamışlardı[1].

Hâyır Bey'in vatanı aleyhindeki casusluğu

Osmanlı hükümeti Memlûklerle harbetmeden önce *Suriye* ve *Mısır*'daki teşkilâtiyle oralardan muntazam surette haber almakta idi; bu hususta Yavuz, birçok vaidlerle elde etmiş olduğu Memlûk hükümetinin *Haleb nâibü's-saltana*'sı (beylerbeği) Hâyır Bey vasıtasiyle en doğru malûmatı alıyordu.

Hâyır Bey'le Memlûk Sultanının araları açıktı; Sultan bir fırsat düşürerek Hâyır Bey'i öldürmek istiyor ve o da ihtiyatlı davranarak icabında Osmanlılara yaranmak için memleketi hakkında bunlara malûmat veriyordu. Memlûk sultanlarının ümerasını öldürmesi için onların ekseriyetle karar vermeleri icabettiğinden dolayı Sultan Gavri, Hâyır Bey'e dokunamamıştı; hattâ *Şam nâibü's-saltana*'sı Sibay, Hâyır Bey'in Osmanlılarla olan münasebatını arzettiği halde Kansu buna inanmamıştı. Çünkü Kansu Gavri, *Şam* beylerbeğisini kendisine rakip sayarak bundan çekindiği için sözünü garaza hamleylemişti.

Yavuz'un Memlûk sultanını tatmin edici nâmeleri

Osmanlı pâdişahı Memlûklere karşı açacağı seferi hiç sezdirmek istemiyor ve bütün harekâtını İran üzerine tevcih edilmiş gibi gösteriyor, Kansu Gavri'ye hürmetkârane mektup ile samur, kadife, köle ve yünlü kumaşlar hediyesiyle onu iğfal etmek istiyordu; hattâ 922 senesi ibtidasında (1516 Şubat) gönderdiği bir nâmesinde :

"*Sen benim pederimsin, sizden dua isterim; ben Alâüddevle memleketine ancak senin izninle girdim; bu bana âsî idi; pederimle Sultan Kayıtbay arasındaki fitneyi meydana getiren bu adamdı. Onun ölümü ayn-ı sevab oldu. Onun yerine tâyin edilen Şehsuvarzâde hoşunuza giderse ibka ediniz, gitmezse değiştiriniz, size ait bir iştir. Size köle getiren tüccarı ben menetmedim*[2]. *Ben Alâüd-*

[1] *İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 3* (922 vekayii arasında).

[2] Kafkasya ve Kıpçak'tan tedarik edilen köleler, esirciler vasıtasiyle kafileler halinde Anadolu'dan geçerek *Suriye*'ye götürülürlerdi: Yavuz köle getiren tüccarı menetmediğini yazıyordu.

devle'den aldığım yerleri yine size iade ediyorum; sultan daha ne arzu ederse onu da yaparım" diye yazıyordu [1]. Bundan başka yine Osmanlı hükümdarı :

"*Sultan benim pederimdir, ondan dua isterim; lâkin benimle Şah İsmail arasına girip tavassut etmesin; ben şahın çadırını yer yüzünden kaldırmayınca dönmiyeceğim; sulh için aramıza girmesin*" diye nâme ve hediye göndermişti. Hakikatte ise Suriye üzerine yürümek için tertibat alıyordu; çünkü Sultan Selim İran seferine gittiği vakit casusları vasıtasiyle arkadan Memlûk kuvvetleri tarafından vurulacağını haber almış ve hileli tedbirlere müracaat etmişti. Hâtta Memlûk sultanına gönderdiği bir nâmede, aralarında babalık, evlâdlık varsa *Suriye*'den *Kahire*'ye avdetini rica etmişti [2].

Memlûk sultanının mukabil tedbirleri

Sultan Gavri, Osmanlı ve Safevî devletlerinin birbirleriyle mücadelesinden memnundu. Bu hal onun ülkesini tehlikeden koruyordu. Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği nâmelerden memnun olmakla beraber her ihtimale karşı o da mukabil tedbirler alıyordu. Nitekim *Anadolu*'dan kaçarak lalasiyle beraber *Haleb*'e iltica etmiş olan Şehzâde Ahmed'in oğlu olup takriben on beş yaşındaki

[1] *İbn-i Iyas tarihi, c. V., s. 43.*

[2] Tarihlerin rivayetine göre Şah İsmail Memlûklere müracaat ederek kendisinden sonra sıra Suriye istilâsına geleceğini bildirip Osmanlılarla arasının bulunmasını rica etmiş, Memlûk sultanı ittifak için nedimlerinden Acemi Çanakcı namında birisini Şah İsmail'e yollamış ve Osmanlıların, Şah İsmail üzerine gitmesini önliyecek tertibat almışlardı.

Sultan Selim yukarıda kayd edildiği üzere Dulkadır oğlu Alâüddevle Bey'in başını Memlûk sultana gönderdikten sonra Gavri şaşırarak Şah İsmail'e başvurup ittifak teklif etti ve ona, Sultan Selim'i aradan giderdikten sonra (Rum mülki senin olsun, bana nesne gerekmez) diyordu.

Bu nâme mündericatından memnun olan Şah İsmail, Karahan adındaki kumandanını mühim bir kuvvetle *Diyarbekir* taraflarına gönderdi. Karahan evvelce muvaffak olduysa da sonra bozulup maktul düşmüştü.

Şah ile Memlûk Sultanı hududlara mühim kuvvetlerle geleceklerdi. Kansu Gavri *Haleb*'e geldi ise de Şah İsmail, Karahan'ın katlinden sonra yerinden kımıldamamıştır.

Sultan Selim Memlûk Sultanına nâme göndererek kendisinin Şah üzerine gideceğini ve Sultanın *Haleb*'ten *Mısır*'a dönmesini rica etti ise de Gavri bu iğfale kapılmayarak "memleketimdir bir tarafa gitmem" diye mukabele etti, bu-

Şehzâde Kasım'ı gizlice *Kahire*'ye getirerek lüzumu halinde ondan istifadeyi düşünmüştü; hattâ ordusuyla *Haleb*'e girerken Şehzâde Kasım'ı beraberine alarak ona mahsus sancaklar açtırmış ve onu Osmanlı tahtına namzed göstermişti [1].

Vezir-i âzam Sinan Paşa'nın hareketi

Yavuz Sultan Selim, kışı *Edirne*'de geçirdikten sonra 1516 ilkbaharında (H. 922) vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle *Maraş* üzerinden Fırat tarafına sevketti. Bu sefer zâhiren Safevîler üzerine idi; bu hususa dair Memlûk Sultanına da nâme gönderilmişti. Sinan Paşa, *Kayseri*'de toplanan kuvvetleri alarak *Maraş* ve *Malatya* üzerinden *Diyarbakır*'a doğru gidecek ve şayet yolda bir mâniaya tesadüf edecek veya tereddüdü mucip bir vaziyet görecek olursa keyfiyeti derhal pâdişah'a bildirecekti.

Hadım Sinan Paşa, *Fırat*'ı geçip *Diyarbakır*'a gitmeğe memur olduğunu huduttaki Memlûk beylerine bildirdi ve *Fırat*'ı geçmek üzere müsaade istedi; Suriye hududuna kuvvet göndermiş olan Memlûk kumandanları Sinan Paşa'nın teklifini bâridane reddettiler.

Safevîlerle Memlûklerin ittifaklarının kendisi için müşkül olacağını bilen Sultan Selim Memlûk Sultanını iğfal için gönderdiği nâmelerden başka halifeye ve nüfuzlu Memlûk beylerine de en kıymetli hediyeler göndererek onları da avlamış ve Safevîlerle Memlûkler arasındaki ittifak tasavvurunu fiile çıkartmamıştı [2].

Sinan Paşa'nın Memlûk hudutlarına gelmesi üzerine Kansu Gavri de elli bin kişilik bir kuvvetle beraberinde Şehzâde Kasım olduğu halde *Şam*'a gelmiş ve *Mısır*'da yerine kardeşinin oğlu olan Tomanbay'ı bırakmıştı.

Hadım Sinan Paşa bütün vaziyeti pâdişaha arzetti; zaten Memlûklere harp açmak için bu bahaneyi bulan Osmanlı

nun üzerine Sultan Selim: "Senin kasdın böyle olacak sen aşikâr âdem imişsin Şah İsmail gaibdir; senin *Haleb*'de oturduğun benim leşkerime ve vilâyetime hayır değildir; senin düşmanlığın göz göre dururken ben görürünmez düşmana varıp seni arkamda komazım" deyüp *Malatya*'dan *Haleb*'e döndü (Lütfi Paşa tarihi, s. 241 - 247'den kısaltma).

[1] İbn-i Iyas, *Bedayiü'z-zuhûr*, *c. V.*, *s.* 47.

[2] *Âlî tarihi*'nde *Hâdise-i Aşere.*

hükümdarı, Kansu Gavri'nin Şah İsmail ile ittifak etmesini vesile yaparak Memlûklerle harbe karar verdi; Kansu'nun bizzat *Haleb*'e gelmesi Şah İsmail ile anlaşmasına mebni idi; Yavuz, bunu haber alınca çok kızmıştı; bundan dolayı kendisinin mülhidler üzerine giderken buna mâni olmak isteyen bir İslâm hükümdarına karşı ne yapmak lâzımgeldiğini ulemadan sordu; onlar da o İslâm hükümdarının aleyhinde fetva verdiler; nihayet bütün bu çevirme hareketleri sünnî bir İslâm devleti olan ve aynı zamanda Abbasî halifesini himaye etmekte bulunan Memlûklere karşı yapılacak harbin meşrûiyetini isbat içindi; bunun üzerine kendi kumandasında gidecek askerin *Kayseri*'de toplanmasını emretti.

Yavuz Sultan Selim Memlûk Sultanına Rumeli kazaskeri Zeyrek-zâde Rüknüddin ile ümeradan Karaca Paşa'yı elçilikle yolladı; bunlar Kansu Gavri *Haleb*'e gelmeden evvel oraya varmışlardı. Sultan gelince onun tarafından kabul edilip Sultan Selim'in nâmesini takdim ettiler. Yavuz, bu nâmesinde, İran üzerine hareket ile oraları mülhidlerden temizleyeceğini ve kendisine hayır dua edilmesini istiyordu.

Kansu, Dulkadır oğullarına ait yerlerin işgalinden dolayı müteessir olarak elçilere ağır sözler söyledi ve ibtida hapsetti. Elçiler, kendilerine verilen talimat mucibince sultanı iğfal edeceklerdi. Bunun üzerine elçiler :

"Hükümdarımız işin hallini bize bıraktı, sultan nasıl isterse öyle yapınız, bana sormayınız" diye müsaade ettiğini söylediler; bundan başka Sultan Selim, Kansu'dan şeker ve helva istiyordu; kendisine yüz kantar şeker ve büyük kutularla helva yollandı[1].

Sultan Selim'in hareketi

Osmanlı pâdişahı Memlûklerle harbe karar verip elçileri gönderdikten sonra 922 Cemaziyelevvel (1516 Haziran)'de *Üsküdar*'a geçti; oğlu Süleyman'ı *Edirne*'de ve mazûl vezirlerden Pirî Mehmed Paşa'yı *İstanbul*'da ve Hersek-zâde'yi muvakkaten *Bursa*'da bırakarak sür'atle hareket etti. Bu sırada Osmanlı donanması da Suriye sahillerine gönderildi.

[1] İbn-i Iyas, *Bedayiü'z-zuhûr, c. V., s. 58.*

Kansu, Osmanlı ordusunun yaklaştığını haber alınca elçileri serbest bırakıp hediyelerle beraber yola çıkarmış ve kendisi de Moğolbay Devadar ismindeki bir emîrini elçilikle göndermişti. Bu elçi iki taraf arasında sulh yapılması için geliyordu ve Memlûk sultanı nâmesinde emîrlerin ve askerlerin buna muntazır olduklarını yazıyordu. Zeyrek-zâde pâdişah *Bucakdere*'de iken orduya geldi ve vak'ayı anlattı. Fakat Kansu aynı zamanda *Suriye*'ye getirip *Hama* kasabasında bıraktığı Osmanlı Şehzâdesi Kasım'ı *Haleb*'e getirerek yanında bir Osmanlı şehzâdesi bulunduğunu ilân ile Sultan Selim'i tehdit ediyordu.

Yavuz gönderdiği elçilerin hapsedildiğini öğrendiği zaman, Kansu'nun göndermiş olduğu Moğolbay'ı derhal zincire vurdurdu ve zavallı elçi güçlükle ölümden kurtuldu. Memlûk hükümdarının gönderdiği Kertbay, yolda Moğolbay'ın başına geleni ve sakalı tıraş ettirilerek geri gönderildiğini duyunca derhal geri döndü[1]. Sultan Selim Moğolbay'ı geri gönderirken: "*Efendine söyle, Merc-i Dâbık'ta karşıma çıksın*" demişti.

Osmanlı ordusu Anteb'e yaklaşınca Memlûklerin Antep valisi Yunus Bey Osmanlılara dehalet ederek *Haleb*'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik etmeyi üzerine aldı. Bundan sonra Osmanlı pişdarları *Malatya*'ya gelip *Behisni*, *Kerker* ve sair kaleleri istilâya başladılar.

Merc-i Dâbık muharebesi

İki taraf orduları Memlûk sultanı Kansu Gavri yanında halife de olduğu halde bütün ordusuyla *Haleb*'ten çıkarak *Merc-i Dâbık'a* gelmiş ve karargâhını kurmuştu. Selim'e, son olarak gönderdiği mektupta *Haleb*'e gelmesinin kendi elinde olmayıp ümerasının ısrariyle olduğunu beyan ile özür diliyordu. Fakat *Merc-i Dâdık*'a gelmesi artık bütün ümitleri kırdı.

24 Ağustos 1519 (26 Receb 922)'da *Merc-i Dâbık*'ta iki taraf karşılaştı. Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu beylerbeğisi Zeynel Paşa, sol kolunda Rumeli beylerbeğisi Küçük Sinan

[1] Moğolbay Devadar Sikkîn, başı tıraş edilmiş, üzerine bir yağlı çul giydirilmiş ve cılız bir iğdiş üzerine bindirilmiş olarak *Haleb* ordugâhına avdet etmiştir.

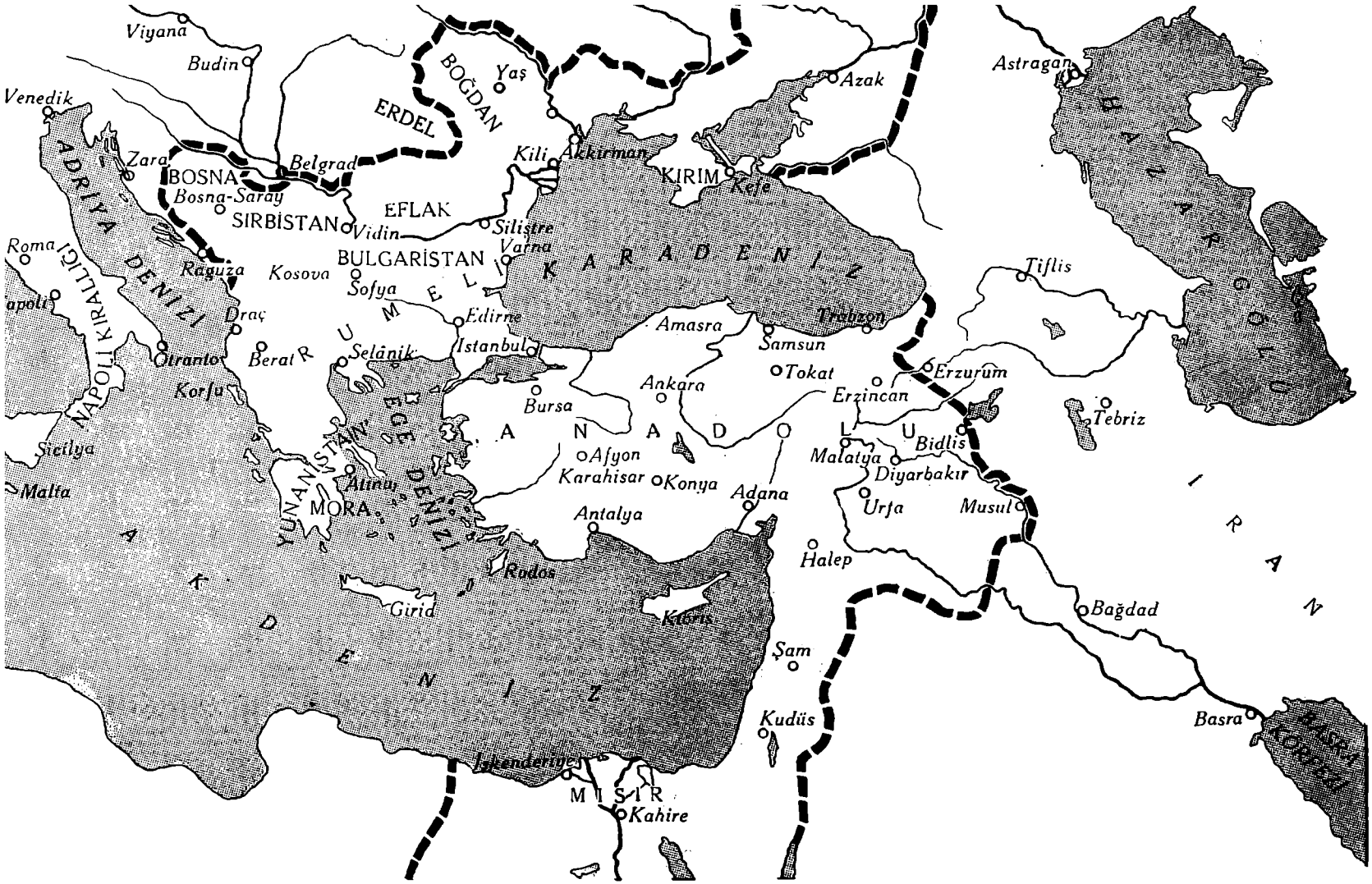
Viyana
Budin
Venedik
Yaş
BOĞDAN
ERDEL
Azak
Astragan
Zara
BOSNA
Belgrad
Kili
Akkirman
KIRIM
Kefe
Bosna-Saray
SIRBİSTAN
EFLAK
Vidin
Silistre
Varna
Roma
Kosova
BULGARİSTAN
Sofya
Tiflis
Draç
Edirne
Amasra
Trabzon
Samsun
Otranto
Berat
Selânik
İstanbul
Tokat
Erzurum
Korfu
Ankara
Erzincan
Bursa
Tebriz
Sicilya
Afyon
Bidlis
Malatya
Karahisar
Konya
Adana
Diyarbakır
Malta
Atina
MORA
Antalya
Urfa
Musul
Halep
Rodos
Girid
Kıbrıs
Bağdad
Şam
Kudüs
Basra
İskenderiye
MISIR
Kahire

Paşa ve merkezde pâdişah ile Kapıkulu yaya ve atlılariyle topçular bulunmakta idi.

Memlûklerin sağ kolunda *Haleb nâibü's-saltanası* Hâyır Bey, sol kolda, *Şam nâibü's-saltanası* Sibay ve merkezde de Sultan Gavri maiyyetiyle cephe almışlardı.

Bozgun Muharebede ibtida Memlûklerin sağ kol kumandanı Hâyır Bey bozulup *Haleb*'e ve oradan da *Şam*'a doğru kaçtı. Bu suretle beş altı saat içinde Memlûk ordusu târumar oldu. Kansu Gavri yalnız kalmıştı; Silâhdar Emîr Timur'un ihtarı üzerine *Haleb*'e kaçmak istedi; fakat teessüründen nüzûl isabetiyle düşüp öldü.[1] Vefatında seksen dört yaşında olup hunhar ve merhametsiz idi. İbn-i Iyas, Kansu'nun gaddar olduğunu, onbeş sene on ay süren saltanat müddeti esnasında her gününün ahaliye bin sene kadar ağır geldiğini yazmaktadır.

Merc-i Dâbık muharebesi güneş doğmasiyle başlayıp öğleden sonraya kadar devam etmiştir. Memlûk sultanının karargâhı bütün eşyasiyle elde edildi; Osmanlı kuvvetleri vezir Yunus Paşa kumandasiyle sür'atle hareket ederek *Haleb*'e girdi ve oradan da kaçanlara göz açtırmayarak *Hama* ve *Hums*'u, arkasından da sür'atle *Şam*'ı işgal eyledi. Memlûk kuvvetleri müthiş bir panik halinde olup bu kuvvetleri toplayacak bir baş yoktu. Osmanlı kuvvetleri sür'atle hareket ettiği için bunlara göz açtırmayıp bulduğunu imha ediyordu.

Sultan Selim, *Haleb* beylerbeğiliğine pişdar kumandanı Karaca Ahmed Paşa'yı tâyin etti ve buradan oğlu Şehzâde Süleyman ile ecnebi devletlerine 27 Ağustos 1516 tarihli fetihnâmeler gönderdi.

[1] *Tâcü't-tevarih*'in kaydına göre Kansu Gavri'nin, maiyyeti erkânından biri esir edilerek efendisinin bulunduğu yeri haber vermiş, hemen oraya bir çavuş yollanmış. Çavuş, Memlûk Sultanını ölü olarak seccadesi üzerinde görüp başını kesip getirmiş; Yavuz ölünün başının kesilmesinden dolayı çavuşu idam etmek istemişse de vezirlerin ricasiyle vazifesinden kovmakla cezalandırmıştır. Lütfi Paşa, Gavri'nin mağlûbiyetten müteessiren zehir içerek öldüğünü yazar *(S. 250)*.

Mısır seferine hazırlık

Şam'ın işgalinden sonra derhal *Mısır* üzerine gidilmedi; Yavuz Sultan Selim orduyu yeniden tensik etti; aynı zamanda *Urban*'ı elde ederek bunlara bol para ve hediye verip gönüllerini aldı. Dehalet eden bir kısım ümerayı afvetti; Suriye sancaklarına kendi tarafından sancakbeyleri tâyin eyledi. Dürzîlerin memnun olması için onların beylerinden olan Maan oğlu'na sancakbeyliği verdi.

Memlûklerin ordusunun çoğu imha edilip *Suriye*, *Elcezire* ve *Kilikya* ile *Filistin* elden çıkmış olduğundan bundan sonra *Suriye* tarafına bir ordu sevkedecek kuvvetleri yoktu. Osmanlılar dört beş ayda kendilerine göre buraları teşkilâtlandırmışlardı. *Güney-Suriye* ve *Filistin*'deki belli başlı şehirlerden *Safed*, *Nablus*, *Kudüs*, *Aclûn*, *Gazze* sancakları ve etraf kazaları alındı. Vezir-i âzam Sinan Paşa kumandasiyle ileri sevkedilen yani *Mısır*'a doğru yürüyecek olan ileri kuvvetlere karşı, Memlûklerin *Gazze* valisi Canberdi Gazalî, Hanyunus'te mukavemete kalktıysa da mağlûp olarak çekildi ve böylece *Mısır*'a kadar Osmanlı ordusunun önünde bir mâni kalmadı (922 Za. = 1516 Aralık).

Tomanbay'ın hükümdarlığı

Memlûk ordusunun bozulmasından sonra bozgun kuvvetlerle kaçabilen beyler, *Kahire*'ye can attılar. Kansu'nun yerine onun vekili olarak *Mısır*'da bırakılan biraderinin oğlu olup *Devadar* (Divittar) bulunan Emîr Tomanbay'ı hükümdar intihap ettiler. Tomanbay hükümdar olmamak için sonderece ısrar ettiyse de mukabil tazyiklere karşı duramayıp Memlûk sultanlığını kabule mecbur oldu (14 Ramazan 922 = Kasım 1516).

Sultan Selim, bizzat *Mısır*'a doğru yürümeden evvel 922 senesi Zilkadesinde (Aralık 1516) *Tomanbay*'a bir nâme yollıyarak kendisine tâbi olmasını istiyor ve *Gazze*'den itibaren *Mısır*'ı kendisine bırakacağını bildiriyordu[1]. Selim, bundan başka Hâ-

[1] Selim bu nâmesinde "Tomanbay'ın alınır, satılır bir köle olup saltanata lâyık olamıyacağını, kendisinin yirmi ceddine kadar hükümdar oğlu hükümdar olduğunu, kendisine (Selim'e) her sene *Mısır* haracını gönderip namına hutbe okutup para bastırırsa Tomanbay'ı *Mısır*'dan *Gazze*'ye kadar olan yerlere kendi tarafından vali nasbedeceğini" bildiriyor ve aksi takdirde pek şiddetli hareket edeceğini yazıyordu. Tomanbay bu mektubu okuyunca korkmuş ve ağlamıştı.

yır Bey vasıtasiyle Mısır beylerini Osmanlılara itaate dâvet ediyor ve kendisi lehinde propaganda mektupları yolluyordu.

Yeni Memlûk sultanı ve Mısır beyleri, Suriye ve Kilikya'nın işgalini muvakkat addediyorlar, Yavuz'un Mısır üzerine gelemiyecek Cengiz ve Timur kuvvetleri gibi Suriye ve Filistin'den döneceğini zannediyorlar. Pâdişah'ın Anadolu'ya dönmesini mütaakıp işgal edilen yerlerin istirdad edileceğini umuyorlardı. Pâdişah tarafından Mısır üzerine gidilip gidilmemesi hususunda fikri sorulan vezir Yunus Paşa da gidilmenin tehlikesini arzetmiş; fakat Sultan Selim, Mısır alınmadıkça zaferin muvakkat olduğunu düşünerek Mısır'ın fethine karar vermişti.

Ridaniye muharebesi

Mısır'a hareket

Osmanlı kuvvetleri *Gazze*'den sonra *Ariş*, *Hanyunus*, *Salihiye*, *Bilbis* yoluyla *Ridaniye*'ye geldiler. Tomanbay *Salihiye*'de cephe tutmak istemişse de emîrler bunu kabul etmediklerinden *Ridaniye*'yi kabule mecbur oldu. *Ridaniye*, *Kahire* şehrinin kuzey-doğusunda bir köy olup şehre pek yakın bir mesafede bulunuyordu ve iyice tahkim edilmişti.

Osmanlı kuvvetleri büyük bir şans eseri olarak çölü yağmur yağarken geçtiler; hiç su sıkıntısı çekilmedi; bu suretle *Ridaniye*'ye gelince Memlûk kuvvetleri ile karşılaştılar ve *Bürketü'l-hac* denilen mahalle inerek Tomanbay ordusuna karşı cephe aldılar.

Ridaniye ordugâhı

Burada yapılacak muharebe, *Merc-i Dâbık* muharebesinden daha zor ve tehlikeli idi. *Ridaniye* cephesi elli binle yirmi bin arasındaki bir kuvvetle [1] ve Frenklerden tedarik edilen iki yüz kıt'a topla, siper ve hendeklerle tahkim edilmişti. Tomanbay ecnebilerden top ve topçu tedarik ederek *İskenderiye* sahilindeki topları da buraya getirmişti [2].

[1] *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'nde Tomanbay'ın kuvveti yirmi bin olarak gösteriliyor.

[2] *Haydar Çelebi Ruznâmesi* şöyle diyor: "... Cündi askeriyle Tomanbay hendekler kazıp ve metrisler edip ve envâi toplar kurup... cündiden ve Araptan ve zenginden yirmi bin miktarı adam cemeyleyip Frengistan'dan gelmiş topçular ve tüfekçiler tedarik edip asker-i hümâyun mukabelesinde toplar ve tokatlar ve metrisler kurup kendüler baştan ayağa âhen-puş olup at arkasına gelip hazret-i pâdişah dahi bu halden agâh olup Cebel-i Mukattam demekle maruf yoldan yürüyüp..." *(Feridun Bey Münşeatı*, c. I., s. *488)*.

Tomanbay'ın harp cephesi *Kahire*'nin kuzey-doğusundaki *El-Mukattam* dağından soldan *Nil* nehrine kadar dayanmıştı. Bu kadar müstahkem bir cepheye çarpacak olan Osmanlı ordusu darmadağın olabilir ve cepheyi yarsa bile pek büyük telefat neticesinde bir iş göremiyecek hale gelirdi; başka geçilecek saha da yoktu.

Yavuz'un taarruz plânı

Osmanlı ordusunun sağ koluna Anadolu beylerbeğisi Mustafa Paşa ve sol cenahına Rumeli beylerbeğisi Küçük Sinan Paşa tâyin edilip Yavuz'un yerine ordu merkezinde vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa bulunuyordu.

Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'ın tertibatını öğrendikten sonra askerî dehasını gösterecek olan bir plân tatbik etmek istedi; evvelâ araziyi tetkik ettirip düşmanın maksadını anladı ve ona göre tertibat aldı.

Bu plâna göre cepheden taarruz tehlikeli ve muvaffak olunsa bile pek çok telefatı mucip olacağından buraya doğrudan doğruya hücum etmiyerek düşmanın ya gerisine veyahut yan tarafına taarruz edilmek lâzımdı; yandan yapılacak taarruzla Memlûk ordusunun solundaki *Nil*'i geçmek şimdilik mümkün değil ve köprü de olsa pek müşküldü; sağ cenahta ise pek yüksek olmayan *Cebel-i Ahmer* veya *El-Mukattam* dağı bulunup burayı dolaşmak mümkündü; bu plân tatbik edilecek olursa düşman yandan ve geriden vurulmuş olacak ve pek tabiî olarak çok miktarda olan toplarını kullanamıyacaktı[1].

Yavuz'un kendi plânını yine kendisinin tatbiki

Bu karar alındıktan sonra bizzat kendisi bir kısım suvari kuvvetleriyle geceden hareket ederek *El-Mukattam* dağını dolaştı ve Tomanbay'ın ordugâhına güney-doğudan taarruz edildi; bu taarruz 22 Ocak 1517 (29 Zilhicce 922)'de yapıldı. Sabah erkenden başlayan taarruz pek şiddetli olarak devam etmişti. Bu plânın tatbikinden dolayı düşman şaşırmış, fakat şiddetli

[1] *Ridaniye* dirler bir yer vardı; anda hendek kazıp ve toplar çıkarıp kendülerine savaş yerin düzüp Sultan Selim'in gelmesine muntazır olup durdular. Sultan Selim dahi bunların hendeğinden ve toplarından haber alıcak ol ciheti koyup *Mısır*'ın üstü yanından sağ tarafın tutup gelüp Çerakisenin alayları yan-

mukavemet göstermişti. O gün bitmeyen harp ertesi günü ikindi vaktine kadar devam etti. Bir aralık Canberdi Gazalî kuvvetleri sağ cenaha Şehsuvar oğlu Ali Bey ile *Diyarbakır* beylerbeğisi Mehmed Paşa üzerine hücum ederek şaşkınlık verdilerse de Sinan Paşa'nın gayretiyle vaziyet ıslâh edildi ve Sinan Paşa da yaralandı.

Muvaffakiyetten ümidini kesen Memlûk Sultanı Tomanbay son bir ümid ile Osmanlı ordusunun merkezine hücum ederek Yavuz Sultan Selim'i yakalamak veya öldürmek istemişti; fakat Yavuz merkezde yoktu, *El-Mukattam* dağını dolaşan kuvvetlerin başında idi; burada bulunan vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa ile Ramazan oğlu Mahmud ve Yunus Bey'ler maktûl düşmüşlerdir. Sinan Paşa'nın yerine on gün sonra (11 Muharrem 923 = Şubat 1517) Yunus Paşa vezir-i âzam olmuştur.

Tomanbay muvaffakiyetten ümidini keserek kaçtı; *Ridaniye* ordugâhı bütün toplariyle zaptedildi; *Kahire* alındı; Memlûk sultanlığı fiilen sona erdi. Muzafferiyetten üç gün sonra Sultan Selim *Kahire*'yi gezdi ve yine karargâhına döndü[1].

Mısır'ın işgalinden, pâdişahın İstanbul'a dönüşüne kadar olan olaylar

Tomanbay'ın faaliyeti

Yavuz Sultan Selim, *Kahire*'nin zaptından sonra karargâhını *Bürketü'l-hac*'dan *Ridaniye*'ye ve oradan da *Bulak* mevkiine naklettirdi; *Kahire*'de henüz tehlike olduğundan orada kalmadı. Tomanbay elde edilmemişti; hattâ bir gece yani 27-28 Ocak gecesi (923 Muharreminin beşinci çarşamba gecesi) yatsı namazından sonra on bin kişiyle ansızın pâdişahın karargâhına hücum edip kuşattı, orada şiddetli harp oldu; bu mücadele ertesi günü de devam etti. Maamafih Osmanlılar daha evvel vaziyetten haberdar edildikleri için gafil

larından inüp ol hendekler ve toplar battal olup kaldı (Lütfi Paşa tarihi, s. 256); *Tâcü't-tevarih* (C. II., s. *354*).

[1] İbn-i Kemal (فاتح ممالك عرب Fâtih-i memalik-i Arab) terkibini tarih düşürmüştür. Yavuz Cuma namazını Melik Müeyyed Camiinde kılmıştır; hatib, hutbede (Hadimü'l-harameyni'l-şerîfeyn) unvaniyle kendisini yad etmesi üzerine heyecandan yüzünü yere koyup ağlamış ve namazdan sonra hatibe iki yüz altın ile üç hil'at göndermiştir (صحائف الاخبار *Sahâifü'l-ahbar*, c. III., s. *67*).

avlanmadılar; fakat Tomanbay iki gece sonra yani cuma gecesi askeriyle *Kahire*'ye girerek hendekler kazdırıp barikatlar yaptırdı ve şehirde elde ettiği Osmanlı askerlerini öldürdü.

Yunus Paşa yeniçeri kuvvetleriyle *Kahire*'ye girdi; üç gün üç gece *Kahire* sokaklarından muharebe oldu; bütün şehir halkı Tomanbay'a yardım ediyor, kadınlar bile iş görüyorlardı. Osmanlılar nihayet bu tehlikeli durumu düzeltmeğe muvaffak oldularsa da kadın kıyafetinde kaçmağa muvaffak olan Tomanbay'ı elde edemediler[1]. Tomanbay yedi kişiyle kaçmıştı; lâkin mukavemetten ümidini kesen Memlûk beyleri gelip teslim oldular ve afvedildiler; bunlar arasında Canberdi Gazalî de vardı. Bu son taarruzda Tomanbay dört bin telefat verdikten başka bir haylı da esir bıraktı; Osmanlı kuvvetlerinden de çok kayıp vardı.

Tomanbay, *Saîd* taraflarına kaçıp oradan afvedilmesi hakkında kâğıdı geldi ve bir aralık afvolundum diye *Kahire*'ye yakın gelip oradan *Şam* yoluyla doğuya kaçmak istedileyse de muvaffak olamadı. Kendisine amannâme gönderilip iki defa afvedildi; fakat itimat etmiyerek giden hey'et âzalarını öldürdü.

Tomanbay'ın ölümü

Tomanbay son defa olarak başına topladığı üç bin kişiyle talihini son defa olarak tecrübeye kalktıysa da muvaffak olamayıp *Buhayre* taraflarına kaçtı ve Şehsuvar oğlu Ali Bey tarafından şiddetle takip olundu. *Nil*'i karşıya geçip kurtulmak istedi ve kendisini suya attı; fakat derhal kemend atılarak yakalandı (1517 yılı Mart sonları) ve divana getirildi; kendisine lâzım gelen hürmetin gösterilmesi emrolunarak kapıcılar çadırında tevkif edildi.

Kahire halkı, Tomanbay'ı seviyorlardı; Sultan Selim, kendisinin cesaret ve şecaatini takdir etti; fakat böyle cür'etkâr düşmanı arkada bırakmak doğru olmıyacağı için on yedi gün sonra Şehsuvar-zâde Ali Bey'e teslim edildi; o da vaktiyle Memlûk Sultanının, babası Şehsuvar'ı asmış olduğu *Bâb-ı Züveyle*'de Tomanbay'ı astı; cesedi üç gün ipte kaldı, herkes öldüğünü görüp inandı ve sonra hükümdarlara mahsus merasimle defnolundu.[2]

[1] Tafsilât için bk. Lütfî Paşa Tarihi, s. 261-263.

[2] Sultan Selim, Sultan Gavri'nin oğlu Seydi Mehmed Bey'e : vallahi katline niyetim yoktu, anı Rum'e götürüp kayd-ı hayat ile bir sancak vermek maksadım idi; veli irade-i hak bu imiş demiştir (Keşfî'den, Esad Efendi

Yavuz Sultan Selim, cenaze namazında bulunarak ruhu için çok para tasadduk etti (13 Nisan 1517 = 21 Rebiulevvel 923) [1].

Mekke Şerîfi'nin Haremeyn'in anahtarlarını takdimi

Yavuz Sultan Selim 1517 Eylülünün onuncu gününe kadar (23 Şaban 923) sekiz ay *Mısır*'da oturdu; mahallî ıslahat yaptı; kendisini tebrike gelen Urban şeyhlerine güler yüz gösterdi. Bu sırada *Mekke-i Mükerreme* ve *Medine-i Münevvere*'de emîrlik edip Memlûklere tâbi olan Mekke Emîri Şerîf Ebû Berekât, oğlu Şerîf Ebû Nümey vasıtasiyle *Mekke*'nin anahtarlarını gönderip Osmanlılara itaatını arzetti.

Sultan Selim, Mekke şerîfinin oğluna riayet gösterdi, avdetinde emîre, emîrlik beratı ile beraber birçok hediye ve Mekke ile Medine ahalisine *surre* denilen para ve külliyetli zahire gönderdi; Osmanlı devleti tarafından *Mekke*'ye bir memur tâyin edildi. Yavuz, *Mısır*'da iken üç yüz parçadan ibaret olan donanma Cafer Bey kumandasında *Suriye* sahillerini gezerek *İskenderiye*'ye gelip buradaki Memlûk gemilerini aldı. Pâdişah *Nil*'e gelen bir kadırga ile *İskenderiye*'ye gidip burada donanmayı teftiş ettikten sonra *Kahire*'ye döndü.

* * *

Memlûk Sultanlığının ortadan kalkması, Osmanlı devletine Asya kıt'asında *Suriye*, *Filistin* ve *Elcezire* ile *Hicaz*'ı ve *Afrika*'da ise *Mısır* gibi mühim ve mamur bir kıt'ayı kazandırdı; *Mısır*'ın güneyine doğru hudud *Nabya*'dan *Sevakin*'e kadar uzanmıştır. Ve Yavuz, Abbasî halifesinden hilâfeti de alarak İslâm âlemi üzerindeki nüfuzunu arttırdı.

Venedik cumhuriyeti, *Kıbrıs* adasından dolayı her sene Memlûklere sekiz bin duka altını vermekte idi. Osmanlıların Memlûk Sultanlığı yerine kaim olmaları üzerine *Kahire*'ye yollanan Kontarini ve Moçenigo isimlerindeki iki murahhas vasıtasiyle aynı vergiyi Osmanlı hükümetine vermeği kabul

kitapları, Nr. 2146, varak 54 b.) Yine Keşfî, Tomanbay'ın katlinde Hâyır Bey'le Canberdi Gazalî'nin müessir olduklarını yazar.

[1] *Ruznâme Münşeat-ı Feridun*, c. I., s. 436. Memlûklerin *Memalik-i Çerâkise* denilen ikinci tabaka hükümdarları Kahire'deki emîrlerin intihabiyle hükümdar seçilirlerdi. 784 H. (1382 M.)'den 923 H. (1517 M.) senesine kadar yüz otuz beş sene *Suriye*, *Elcezire* ve *Mısır* ve *Hicaz* ve *Yemen*'de hükümet sürmüşlerdir.

ettiler. *Mısır* ve *Suriye*'nin alınması Osmanlıların ekonomik durumunu çok kuvvetlendirdi.

Yavuz'un İstanbul'a dönüşü ve bazı Mısırlılar'ın İstanbul'a nakilleri

Mısır'ın ve *Kızıldeniz*'in karşılıklı iki sahiline sahip olan Osmanlılar *Hind* ve *Akdeniz* arasındaki *Kızıldeniz* ticaret yoluna hâkim olmuşlar demekti. Pâdişah *Mısır*'dan *İstanbul*'a dönmeden evvel vezir-i âzam Yunus Paşa'yı *Mısır* valisi olarak tâyin etti ise de[1] bunun, halkı ve Urbanı tazyik eyliyerek irtikâp ve irtişasını duymuş olduğundan bu tâyinden vazgeçip *Mısır* beylerbeğiliğine Gavri zamanında *Haleb* beylerbeği olan Hâyır Bey'i tâyin etmiştir.

Sultan Selim *İstanbul*'a hareketinden evvel idarî bir tedbir olarak *Kahire*'deki bazı hükümdar oğullariyle, halife ve akrabalarını, nüfuzlu âlim, şeyh ve beylerden tehlikeli olanları ve aynı zamanda mimar, mühendis vesair san'at erbabından bir haylısını ve kütüphânelerdeki bazı kıymetli eserleri deniz yoluyla payitahtına naklettirmiştir; bu nakillerin hepsi deniz yoluyla yapılmıştır. Vukuflu biri vasıtasiyle *Mısır* ehramları ve *Nil* hakkında malûmat edinmiştir (Lütfi Paşa tarihi, s. 272).

İstanbul'a gönderilenler arasında *Mısır*'daki Abbasî halifesi III. Mütevekkil-alâllah ile amcası Halil'in oğulları ve Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed de[2] vardı.

Merc-i Dâbık muharebesinden sonra Sultan Selim'e dehalet eden halife Mütevekkil-alâllah'ın yerine onun babası olup *Kahire*'de oturan ve seksen yaşında bulunan sabık halife Müstemsik-billah Yakup, oğluna vekâleten halife ilân edilmişti. Yavuz, *Kahire*'yi aldıktan sonra beraberinde getirdiği Mütevekkil-alâllah'ı yine makamına oturtmuş ve bu, pâdişahın kendisine gösterdiği hürmet sebebiyle büyük bir nüfuz kazanmış ve *İstanbul*'a nakledildikten sonra bir müddet daha kendisine itibar edilmiş ve sonra gözden düşmüştür.

[1] "Yunus Paşa, Hüdavendigâr'ın mübarek elini öpüp *Mısır*'da bey olup kalması mukarrer oldu. 923 Rebiulevvel...Hâyır Bey divana getirilip *Mısır* verilmek tedbir kılındı" *(Ruznâme*, s. 488, 491).

[2] Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Bey'in kızını Kıbrıs fâtihi meşhur Lala Mustafa Paşa almış ve bundan Mehmed adında bir oğlu olup *Haleb* beylerbeği iken vefat etmiştir.

Halife Mütevekkil, *İstanbul*'a nakledildikten sonra kendisine emanet edilen malları gasbederek bundan başka kadınlarla da sefihâne hayata dalmasından dolayı amca-zâdelerinin şikâyeti üzerine gözden düşerek 925 H. (1520 M.)'de *Yedikule*'ye hapsedilmiş[1] ve sonra Sultan Selim'in vefatını mütaakıp, Sultan Süleyman zamanında *Kahire*'ye dönmesine müsaade olunarak orada ölmüştür.

III. Mütevekkil-alâllah, *İstanbul*'da bulunduğu sırada hilâfeti Sultan Selim'e terk eylemiş olduğundan bu tarihten itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisinin 26 Recep 1342 (Mart 1924) tarihinde hilâfeti ilgasına kadar Osmanlı pâdişahları dört asır büyük bir İslâm kütlesi tarafından halife olarak tanınmışlardır.

Yunus Paşa'nın katli

Yavuz *Mısır*'dan ayrıldıktan sonra *Salihiye*'den itibaren vezir-i âzam Yunus Paşa ile musahabe ederek gitmekte idi. Yunus Paşa, *Mısır* beylerbeğiliğinin kendisinden alınarak Hâyır Bey'e verilmesinden dolayı müteessirdi. Yolda musahabe esnasında pâdişah, "*Mısır*'ı arkada bıraktık", demiş bunu fırsat bilen Yunus Paşa'nın teessürünü izhar ederek şu kadar zahmet çekilip külliyetli telefat verilerek kazanılan *Mısır*'ın yine bir Çerkese verilmiş olmasını tenkit ile sarfedilen emeğin boşuna gittiğini beyan etmesi üzerine at başını çekip duran Selim, atının yanında yürüyen solaklar kethüdasına emrederek vezir-i âzam'ın derhal boynunu vurdurmuş ve bir kapıcı vasıtasiyle başını gövdesinden ayırdıktan sonra hiddetinden üç gün beraberinde götürüp sonra *Katye*'ye gömdürmüştür[2].

Pirî Paşa'nın vezir-i âzamlığı

Yunus Paşa'nın vezir-i âzamlığı sekiz ay kadardır; pâdişah *Şam*'a gelinceye kadar bu makamı münhal kalmış ve bu müddet zarfında vezir Zeynel Paşa tecrübe edilmiş ise de hükümdarın tab'ına uygun

[1] *İbn-i Iyas tarihi*, c. V., 926 vekayii arasında.

[2] "25 Şaban 923 *Bilbis*'den geçit ile geçip gelirken sabah gün doğduktan sonra yol üstünde Yunus Paşa'ya gazap eyleyip solaklar kethüdasına emredip boynunu vurdu; bâdehu bir kapıcıya buyurup başını gövdesinden ayırıp hiddet ve gazabından üç gün götürüp bâdehu *Katye*'ye defnettirdi" *(Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı*, c. I., s. *492)*.

gelmemiş ve *İstanbul* muhafazasında bırakılmış olan Pirî Mehmed Paşa'ya haber gönderilerek *Şam*'a getirtilip bir milyon iki yüz bin akçe dirlik ile vezir-i âzam tâyin edilip kendisine mühr-i hümâyun verilmiştir (924 Muharrem=1518 Aralık)[1]. Pirî Paşa dürüstlüğü, sözünü açıkca söylemesi, mütalâalarının isabeti cihetiyle Yavuz'un itimadını kazanmış, bununla beraber onun epice de sitemini görmüş ise de hayatına dokunulmayarak Yavuz'un ölümüne kadar bu makamda kalmıştır.

Muhyiddin-i Arabî kabrinin meydana çıkarılması

Yavuz Sultan Selim iyi tahsil görmüş, müsait zamanlarda vaktini tetebbuatla geçirmiş âlim hükümdarlardandı. Kendisi tasavvufun *vahdet-i vücut* felsefesini terviç ettiğinden bu felsefenin Anadolu'da yayılmasını temin eden Şeyh-i Ekber nâmiyle maruf Muhyiddin-i Arabî'ye hürmetkârdı. *Merc-i Dâbık* zaferinden sonra *Şam*'a girdiği vakit Şeyh-i Ekber'in kabrini sormuş ve mutaassıb *Suriye* ve *Mısır* âlimleri tarafından Şeyh-i Ekfer diye tahkir edilmiş olan bu büyük zatın kabrini buldurmuş ve avdette dört ay kadar *Şam*'da ikameti esnasında şeyhin kabrine türbe ve yanına bir de cami ve imaret yapılmasını ve kendisinin hareketinden evvel tamamlanmasını emretmiştir. Filhakika mimarlarla usta ve ameleden bir kısmı gece çalışmak suretiyle bunlar tamamlanmıştır. Yavuz bu camide ilk cuma namazını kılmış, vakıflarını tertip ettirmiştir.

Şah İsmail'in elçi göndermesi

Yavuz Sultan Selim, *Çaldıran* seferinden sonra Şah İsmail'in sulh için yaptığı teklifleri kabul etmemiş olup maksadı o tarafa yeni bir sefer açmaktı; bu, *Mısır* seferinden sonra yine o tarafa gitmek niyetinde idi. Fakat *Şam*'a geldiği vakit Şah İsmail'in nâme ve hediyeleriyle elçilerini oraya gelmiş buldu; Şah İsmail *Mısır* seferinden sonra sıra kendisine geleceğini takdir ederek telâş etmiş ve bunun önünü almak istemişti. Şah İsmail, gönderdiği nâmede Sultan Selim'e tazimkârâne kelimelerle hitap edip :

[1] "924 Muharrem 18 - Divan oldu, hil'at-i vezaret mühr-i sultanî ile Pirî Paşa'ya gönderildi. 19 Muharrem - Pirî Paşa hil'at-i vezaretle divana gelip el öptü ve mührü takındı..." *(Ruznâme, Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı*, c. I., s. *495)*.

"Sen birçok belde ve tebaaya malik oldun; bilhassa *Mısır*'ı almakla *Hâdim-i Haremeyn-i Şerîfeyn* unvanını aldın. Şimdi sen arzın *İskenderi*'sin; aramızda geçen geçmiştir; bir daha avdet etmez; sen memleketine git, ben de memleketime gideyim; aramızda Müslümanların kanlarını dökmeyelim, arzun ve maksadın ne ise onu ben yerine getiririm" diyordu.

Sultan Selim bu sözlere itimad etmemekle beraber askerin yorgun olmasına binâen Şah İsmail üzerine gitmedi; mamafih her ihtimale karşı îcabeden tedbiri almayı da ihmal eylemedi. Avdette *Merc-i Dâbık* mevkiine geldiği zaman vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa'yı iki bin yeniçeri ve bir haylı eyalet askeriyle *Diyarbakır* tarafına yolladı ve kendisi de *İstanbul*'a hareket etti; Pirî Mehmed Paşa bir müddet Fırat nehri kenarında kaldı ve Şah İsmail'in hiçbir harekette bulunmadığını gördü. *Ane* ve *Hit* kalelerini aldı ve verilen emir üzerine avdet ederek *Edirne*'de bulunan pâdişahın yanına geldi.

Şehzâde Kasım'ın ölümü

Mısır'ın zaptı ve Tomanbay'ın katlinden sonra Osmanlı hükümdarının en mühim arzusu Kansu Gavri'nin kendisine rakip olarak meydana çıkardığı biraderi Ahmed'in oğlu Kasım Çelebi'yi elde etmekti. Bu şehzâde *Merc-i Dâbık*'ta maiyyetiyle beraber ipekten yeşil ve kırmızı sancaklarla Memlûk ordugâhında bulunarak bozgunluktan sonra *Kahire*'ye gelmiş ve yeni hükümdar Tomanbay da kendisini aynı maksadla istihdam etmiş ve şehzâde, *Kahire* katliâmında da bulunup Memlûklerle beraber *Kahire* içindeki Osmanlı askerlerinin öldürülmesine iştirak etmişti.

Şehzâde Kasım, Tomanbay'ın yakalanmasına kadar onunla beraber bulunmuş ve sonra saklanarak aranmasına rağmen ele geçmemiş, fakat *Mısır*'da gerek Memlûk emîrleri ve gerek Kapıkulu askeri taraflarından Sultan Selim'e karşı yapılan su-i kasdlarda bu şehzâdenin hükümdarlığı için faaliyet gösterildiği anlaşılmıştır.

Sultan Selim mutlak surette şehzâdeyi elde etmek istediğinden, *Kahire*'den ayrılırken Hâyır Bey'e emirler vermişti. Nihayet Şehzâde Kasım, kölelerinden bazılarının haber vermeleri üzerine *Berkıye* taraflarında tutuldu ve kaleye çıkarılarak derhal zindana konuldu.

Kasım'ın yakalandığı *Şam*'a hareket etmiş olan pâdişaha haber verilse aradan epi zaman geçeceği ve bu sırada Türkmenlerin zindanı basıp çıkarmaları ihtimaline binaen Hâyır Bey, diğer Türk beyleriyle görüştükten sonra şehzâdenin boğulmasına karar verip bu kararı icra ettirdi (17 Muharrem 924 = 1518 Ocak sonu). Şehzâde Kasım ölümünde on yedi yaşında olup başı bir çekmece içinde *Şam*'da bulunan amcası Sultan Selim'e yollandı. Sultan Selim *Şam*'dan hareketinden evvel *Mısır*'da olduğu gibi buraya da Memlûk devleti zamanındaki Çerkes beylerinden Canberdi Gazalî'yi beylerbeği tâyin etmiştir[1].

Kızılbaş Celâl

Bozok Türkmenleri'nden ve *Amasya*'nın *Turhal* kasabası halkından Celâl isminde dirlik sahibi (yani tımarlı) bir Kızılbaş ayaklanarak[2] başına yirmi bin kişi toplayıp Mehdîlik dâvasiyle *Tokat*'a gelmişti. Şah İsmail'e güvenilerek veya onun teşvikiyle tertip edilen bu hâdisenin sür'atle bastırılması için bir taraftan Rumeli beylerbeği Ferhad Paşa, vezirlikle bunun üzerine memur edilmiş ve ayni zamanda Şehsuvar oğlu Ali Bey'e de haber verilmişti. Ferhad Paşa gelmeden evvel *Elbistan* valisi Şehsuvar-zâde acele Kızılbaş Celâl'in üzerine yürüyerek onu Şah İsmail tarafına kaçarken *Erzincan Akşehri*'nde yakalayıp öldürmüş ve tarafdarlarını perişan etmiştir (924 H. = 1518 M.).

XVI. asır başlarında Osmanlılarda bahrî faaliyet

II. Bayezid zamanında donanmaya ehemmiyet verilerek bu sayade *İnebahtı*, *Mudon ve Koron* seferleri yapılmış ve Osmanlı donanmasına yeni gemiler ilâve edilerek denizcilik cihetinden de bir inkişaf gösterilmiş olduğunu daha yukarılarda söylemiş ve Kemal Reis'in Osmanlı donanmasına yapmış olduğu büyük hizmetleri kısaca göstermiştik.

[1] Sultan Selim'in *İran* ve *Mısır* seferlerine dair Keşfî'nin iki eseri olup birer nüshası Esad Efendi kütüphanesinde 2164, 2147 numaralardadır.

[2] *Haydar Çelebi Ruznâmesinde* Amasya kurbinde *Turhal* nâm mahalden Celâl demekle maruf bir şahsın ısyanı deniliyor. Lütfi Paşa ise Zülkadir vilâyetinden Şahkul nam müfsid Celâli olup huruç etti kaydı var (S. 283).

Yavuz Sultan Selim'in denizciliğe ehemmiyet vermesi

Osmanlı donanmasının gerek adedini ve gerek faaliyetini arttırmak için Yavuz Sultan Selim zamanında yeni bir harekete geçilmiştir. *İran* ve *Mısır* seferlerinde Osmanlı donanmasından muharebesiz olarak orduya yardım ve ordunun mâneviyatını takviye için istifade edilmiş ve aynı zamanda donanmanın bazı noksanları da görülmüştü.

İstanbul fethinden altmış sene geçtiği halde orada hâlâ esaslı bir tersane yapılmamıştı. Hernekadar *İstanbul*'da Bizans İmparatorluğu zamanından kalma olup Fatih Sultan Mehmed tarafından gemi inşası için kullanılan bir kadırga tersanesi ile Haliç'de küçük bir tersane mevcud idiyse de evvelkisi bakılmamak yüzünden harap bir hale geldiği gibi Haliç tersanesi de ihtiyaca kâfi değildi.

Karada, başarıdan başarıya koşan Osmanlıların denizden de kuvvetli olmalarını ve aynı zamanda geniş sahilleri sebebiyle *Akdeniz*'i bir Türk denizi yapmak isteyen Sultan Selim, vakit geçirilmeden bu işe başlanmasını emretti. Pâdişah daha *Mısır*'da iken Memlûkler zamanında *Kızıldeniz*'de donanma kumandanı olan Selman Reis'i huzuruna kabul etmiş ve 29 Rebiulâhır 924 (1518 Mart)'de Nasuh Ağa'ya verilen bir hükümle Selman Reis'in *İstanbul*'a gitmesi emrolunmuştu[1]. Bundan maksat da bu değerli denizciden istifade edilmek istenmesi idi.

Nişancı Celâl-zâde Mustafa Bey'in, müverrih Âli'ye söylediğine göre, Sultan Selim maksadını vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa'ya açtı ve *İstanbul*'da Frenklerin tersanesine müşabih bir tersane yapılmasına karar verildi; bunun da *Haliç*'te evvelce Bizans tersanesi olan yerde yapılması muvafık görüldü. Fakat burası uzun zaman terk edilmiş olduğundan mezarlık olmuştu. Bu mezarlıktan tersane olacak kadar bir yer ayrıldıktan sonra çıkarılan ölü kafalariyle kemikleri uzun hendekler kazarak oralara

[1] *Haydar Çelebi Ruznâmesi (Feridun Bey Münşeatı*, c. I., s. *491, 498)*. Selman Reis daha sonra yani Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk devirlerinde *Mohaç* seferi sıralarında *Süveyş*'ten yirmi kadırga ile *Yemen* ve *Aden* taraflarını zaptına memur olmuştur *(Âlî tarihi*, varak *11)*. Filhakika Selman Reis, *Yemen*, Sevakin ve Hindistan hakkında bir lâyıha verdiği gibi *Cidde* limanında bulunan Osmanlı donanması hakkında da bilgi verir ve donanma mevcudunu gösterir (Top. Sa. Arşivi, Nr. 6458).

gömdüler ve kabir olduğuna işaret olmak üzere o hendeklerin baş ve ayak uçlarına işaretler koydular. Sonraki nesiller o uzun hendekleri mezar zannederek boylarının uzunluğuna hayret etmişler. Yavuz Sultan Selim tersaneyi bu kadar bırakmıyarak Galata'dan Kâğıthane deresine kadar büyüterek üç yüz kadar inşaat tezgâhı yapmak niyetinde idiyse de[1] ömrü vefâ etmedi[2].

İşte Yavuz Sultan Selim zamanında devlet merkezinde kurulan *Haliç tersanesi* Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar devam etti ve *Gelibolu*'daki büyük tersane ikinci dereceye inmekle beraber XVI. asır sonlarına kadar önemini kaybetmedi.

Mısır seferinden avdette *İstanbul* tersanesinde yaptırılan müteaddit *göz* yani gemi tezgâhlarının herbirine o zaman için mühim bir para olan ellişer bin akçe sarfedildi. Denize çıkmağa hazır yüz gali'yi (çekdiri)[3] yeter görmiyen pâdişah, yüz elli gemi daha yapılmasını emretti. Bunların yüz tanesi büyük gali, yirmisi fosta, yirmi biri barça[4] ve üç tanesi büyük yelkenli ve altı tanesi de perkendi[5] olacaktı. Bu gemiler için *Suriye* ve *Mısır*'dan Arap kürekçiler getirtiliyordu.

Yavuz'un deniz seferine hazırlığı

Yavuz Sultan Selim *Mısır* seferinden döndükten sonra yukarıda kaydettiğimiz gibi hummalı bir surette donanmaya ehemmiyet vererek hazırlık yapıyordu. Bu hazırlığın ne tarafa olacağı belli olmamakla beraber birinci derecede Venedikliler telâşa düştüler. *Kıbrıs* adasına ait vergiyi vermekle beraber her ihtimale karşı adayı da tahkim edip Avrupa'da müttefik aradılar; bundan başka *Rodos*'un

[1] Yavuz Sultan Selim bir gün İbn-i Kemal'e "Tersanayi üç yüz adet yapmak istiyorum, tâ *Galata Hisarı*'ndan *Kâğıthâne*'ye dek olmak gerektir; inşaallah niyetim feth-i efrencedir" demişti. Bk. Lütfi Paşa, *Âsafnâme* ve *Tevârih-i âl-i Osman*, İstanbul tab'ı, s. 305 not.

[2] Tersanenin Haliçte yapılması tarihi sarih olmayıp bunun Hadikatü'l-cevâmî (C. II., s. 23) 922'de Tâcü't-tevarih ile Sahâfü'l-ahbar 921 gösterirler, c. II,, s. 388.

[3] *Gali* mavna denilen gemi nevilerinden olup nakliyat için kullanılırdı.

[4] Hem nakliye hem harp gemilerinden olup altları düz ve kalyon envaındandı. XV. asrın sonlarına doğru Osmanlılar kullanmışlardır.

[5] *Perkendi*, *Pirgende* veya *Pirgandi* on sekiz ve on dokuz oturaklı harp gemisidir.

zaptı için de hazırlık yapıldığı istidlâl olunmakta idi; bir kısım devlet ricali pâdişahı *Rodos*'un zaptına teşvik ediyorlardı; fakat adanın zaptı için hazır bulunan dört aylık levazımın yeter derecede olmadığını söyleyen Sultan Selim, bu husus için daha iyi hazırlanılarak büyük babası zamanındaki muvaffkiyetsizliğe düşülmemesini arzu ediyor ve bundan dolayı *Rodos* seferini geri bırakıyordu[1]. *Rodos* seferini istemeyen bir kısım devlet ricali de Şah İsmail'in hakkından gelinmesinin kalc zaptından daha mühim olduğunu söylüyorlardı.

Yavuz'un geniş mikyasta donanma hazırlamasının *Sicilya*'nın ileri gelenlerinin dâveti üzerine olduğunu ve bu adaya kuvvetili bir ihraç kuvveti sevk için tedarikli hareket etmek lâzım geldiğinden donanmayı kuvvetlendirdiğini bazı ecnebi kaynakları yazıyorlar[2]. Bu hazırlığa asıl sebep Papa X. Leon'un Osmanlılara karşı bir sefer yapılması için sarfettiği faaliyetti. Filhakika İtalya'daki sükûneti fırsat bilen Papa, Osmanlı devleti aleyhine bir ittifak yapmak için *Avusturya*, *Fransa*, *İngiltere* ve *İspanya* devletlerine birer kardinal yollanmıştı. Yavuz'un maksadı geniş sahilleri sebebiyle yapılacak herhangi bir tecavüzü önlemek için donanmaya ehemmiyet vermekti. 1519'da Kamame kilisesiyle Hıristiyan ziyaretçilerinin muafiyetleri hakkında görüşmek üzere *İstanbul*'a gelen İspanya elçisi ile konuşan pâdişah, elçiye, İspanya kıralı kendisiyle muahede yapmak isterse murahhasını göndermesini beyan etmek suretiyle Papa faaliyetlerinden onu ayırmak istemişti[3].

[1] Yavuz, kendisini *Rodos*'un zaptına teşvik eden vezirlerine "Nekadar barutunuz var? ve *Rodos*'un zaptı için nekadar müddet lâzımdır?" diye sormuş. Onlar da "Dört aylık barut var" demişler. Canı sıkılmış. "Ceddim Sultan Mehmed zamanında *Rodos*'un alınamamasının mahcûbiyeti hâlâ devam edip dururken siz bu mahcûbiyeti iki kat mı yapmak istiyorsunuz? Dört aylık barut hiç yeter mi ? Benim de beraber bulunmamı arzu etmektesiniz : giderim; fakat eli boş dönersem birinizi sağ bırakmam. Oranın zaptı için dört aylık barutla değil iki mislini sarfetmekle muvaffak olunursa ne mutlu!" dedikten sonra "Bize sefer yok meğer sefer-i alıret" sözleriyle ölümünün yaklaştığını söylemiştir (*Tâcü't-tevarih*, c. II., s. 388 - 390) Şam'da iken Muhyiddin-i Arabî türbedarı istihraçla çok yaşamayacağını söylemiş olduğundan o tâbire göre öleceğini ima ediyordu.

[2] Sp. Cantacasin, *Petit traicté de l'origine des Turcz*, Schefer tabı, 1896.

[3] *Hammer tarihi*, c. IV., s. 245.

Yavuz Sultan Selim, donanma faaliyetiyle beraber yapacağı işler hakkında katî bir karar vermeden evvel [1] pek sevdiği *Edirne*'ye gitmek istemiş [2] ve vezir-i âzam Pirî Paşa'yı ordu ağırlığiyle daha evvelden *Edirne*'ye göndermiş, kendisi de daha sonra hareket etmişti; bu defa yapılacak seferin Macarlara karşı olduğu rivayet ediliyor ve buna sebep olarak da *Mısır* seferinde iken Macar kıralının *Bosna*'da *İzvornik* üzerine yürüyüp oranın sancakbeyi Mustafa Bey'in şehit etmesi gösteriliyor ise de Yavuz'un Macarlarla muahedeyi bir sene için tecrid etmesi sebebiyle bundan dolayı *Edirne*'ye gittiği doğru değildir.

Sultan Selim'in ölümü ve şahsiyeti

Son günleri ve ölümü

Sultan Selim vezir-i âzamı Kapıkulu askeriyle *Edirne*'ye yolladıktan sonra kendisi de 1520 Ağustosta (2 Şaban 926) yola çıktı. Rahatsızdı ve arkasında iki omuzu arasında sağ tarafa mâil olarak çıkan bir çıbandan muztaripti [3]. Yollarda ağır gidiliyor ve bazı menzillerde fazla kalınıyordu; kırk gün *Çorlu*'da başhekim Ahmed Çelebi

[1] *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'ne göre *Mısır* seferinden dönen Sultan Selim *Rodos* seferi için hazırlığa başlamış, fakat ulema ve devlet ricaliyle görüşmüş, onlar Şah İsmail işi daha ehem ve akdemdir dimeleriyle onu kabul etmiştir (*Münşeat-ı Feridun*, c. I., s. 447).

[2] *Edirne*'yi çok seven Yavuz Sultan Selim *Mısır*'da iken, bu iştiyakını Anadolu kazaskeri İbn-i Kemal'e açmış ve sevgisini bir beyitle belirttikten sonra İbn-i Kemal'e de bir şey söylemesini emretmiş ve o da iki beyit ile pâdişahın arzusunu yerine getirmiştir.

[3] Lütfi Paşa, 284. Müverrih Âlî çıbanın halk arasında *yanıkara* denilen çıban olduğunu yazıyor ki şîrpençe ismiyle maruf çıbandır. Yavuz *Edirne*'ye harekete karar verdikten sonra bir gün musahibi Hasan Can'la saray bahçesine inmiş, avdette yokuşu çıkarken Hasan Can'a arkasına bir şey battığını söylemiş o, evvelâ sathî bakmış. İkinci defa şikâyet edince Hasan Can düğmelerini çözüp sırtında henüz baş vermiş, etrafı kızıl, olmamış katı bir çıban görmüş ve söylemiş, Sultan Selim sıkmasını emretmiş ise de Hasan Can "Pâdişahım büyük bir çıbandır, henüz hamdır, zorlamak caiz değildir, bir münasip merhem koyalım" deyince Sultan Selim "Biz çelebi değiliz ki bir çıban için cerrahlara müracaat edelim" cevabını vermiş. O geceyi ıztırap içinde geçirmiş. Ertesi günü hamama giderek çıbanı hamamda oğdurmuş. Hamamdan çıkınca, Hasan Cana "Seni dinlemedik amma kendimizi telef ettik" diyerek çıban macerasını anlatmış; Edirne seferi evvelce tekarrür ettiği için geri dönmiyerek hasta olduğu halde 2 Şaban 926'da çadıra çıkmıştır (*Tâcü't-tevarih*, c. II., s. 391 - 394).

tarafından tedavi edildi. Yara büyümüş ve açılmıştı. Padişâh hareket edemiyecek kadar takatsız düşmüştü; iki aya yakın[1] kendisinden ümidini kesince *Edirne*'de bulunan vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa ile vezir Mustafa Paşa'yı ve Rumeli beylerbeğisi Ahmed Paşa'yı (Hâin Ahmed Paşa) acele çağırttı; vasiyetini yaptı; sonra Pirî Paşa ile yalnızca görüştü ve son demlerini yaşadığından acele gelip yetişmesi için Manisa valisi Şehzâde Süleyman'a haber gönderdi ve oğlu gelmeden evvel 21 Eylül 1520 (8 Şevval 1926) cuma günü akşamı[2] elli bir yaşında *Çorlu* karargâhının bulunduğu *Sırt* köyünde vefat etti ve *Manisa* valisi bulunan tek oğlu Şehzâde Süleyman gelinceye kadar vefatı gizli tutuldu; yeni hükümdarın Şevvalin onbirinci günü *İstanbul* tarafına gelip kadırga ile saraya indiği haber alındıktan sonra Selim'in vefatı ve yeni pâdişahın *İstanbul*'a geldiği ilân olundu.

Devlet erkânı acele *İstanbul*'a gelip tebrik resmini yaptıktan sonra bütün alâkadarlar tarafından Edirnekapı haricinde bağlar ucunda karşılandı ve hazırlanmış olan tabuta konup, Fatih Sultan Mehmed camiinde namazı kılındıktan sonra o tarihlerde *Mirza sarayı* denilen şimdiki Sultan Selim camii yanındaki mahalle defnolundu; Sultan Selim vefatından evvel arasıra gezinti yaparak geldiği ve pek sevdiği bu mevkie cami temellerini attırıp işe başlattıysa da ömrü vefa etmedi ve sonra oğlu Sultan Süleyman tarafından cami ve türbesi yaptırıldı.

Sultan Selim'in şahsiyeti

Yavuz Sultan Selim uzuna mâil orta boylu, toparlak kırmızı yüzlü, çatma siyah kaşlı, iri kemikli büyük başlı, koç burunlu, boynu uzun, iri bıyıklı ve yüzü tıraşlı yani sakalsız, yarı belinden yukarısı aşağısına nisbetle kısa, bakışı müessir yani keskin ve nafiz, mizacı asabî idi; konuşurken bazı kelimeleri fart-ı zekâ ve asabiyetinden dolayı birkaç defa tekrarladı.

[1] Lütfi Paşa, kırk yedi ve *Ruznâme* elli bir ve *Tâcü't-tevârih* ise iki ay mikdarında diyorlar.

[2] *Tâcü't-tevarih* ve *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'yle *Âlî tarihi*'nde Yavuz'un vefatı Şevvalin dokuzuncu gecesi olarak gösteriliyor. *Feridun Bey Münşeatı*'nda bulunan ve *Mısır* beylerbeğisi Hâyır Bey'e gönderilen nâmede ise Şevvalin sekizinci cuma günü, akşam vaktinde vefat ettiği gösterilmektedir ki o da dokuzuncu gece demek olur. Tabakat'ül-memalik'te 926 Şevvalinin dokuzuncu günü Şenbih gecesi vakt-ı seherde vefat etti deniliyor.

Devlet işlerinde katî programla hareket eden bir Osmanlı hükümdarıydı ve herhangi bir devlet işini kesin olarak meydana koymadan evvel, muhtelif yollarla onun hakkında vezirlerin ve sair alâkadarların mütalâalarından istifade eder ve günlerce düşünür, nihayet son kararını verdikten sonra ondan dönmez ve bu kararın aleyhinde söz söyleyenleri öldürürdü; bundan dolayı hususî meclislerindeki güler yüzlülüğü ve müsamahasına veyahut yaptığı hizmet dolayısiyle teveccühüne mağrur olup pâdişahın kararı haricinde mütalâa beyan edenlerin ne suretle idam edildikleri *İran* ve *Mısır* seferlerinde görülmektedir; irade ve azim kudreti, derin görüşü ve yüksek dehasiyle babası zamanında uyuşuk ve durgun bir hale gelmiş olan idareyi pek kısa bir zamanda cevval bir hale getirmiş ve buna mâni olmak isteyenleri tepelemiştir. Kendisinin muntazam casus teşkilâtı vardı; bu sayede gerek memleket dışında ve gerek içeriden malûmat alırdı; pek mühim işlerde bizzat tahkikat yapardı; hudutlardan uygunsuz haberler aldığı vakit "Siz işlere bakmıyorsunuz" diye vezir-i âzamları hem döğer ve hem de hapsettirirdi; Hersek-zâde Ahmed Paşa ile Pirî Mehmed Paşa bu vartaya uğramışlardandır.

Bütün bu hiddet ve şiddetine rağmen kadirşinas olup adam intihabında büyük bir isabeti vardı. Fikrini açık söyleyenin mütalâasını kendi mütalâasına aykırı olsa bile kızıp söylenerek dinler ve hak sözü kabul ederdi. Kendisinin şiddet ve gazabından korkan ve her an ölüm tehlikesi geçiren Pirî Paşa bir gün usanarak "Pâdişahım, önünde sonunda bir bahane ile beni öldüreceksin; hemen bir gün evvel halâs etsen münasiptir" sözleriyle ve yeisle teessürünü izhar edince, bu söze bir haylı gülen Yavuz Sultan Selim:

"Benim dahi bu mâna muradım; lâkin yerini tutar bir adam bulunmaz; yoksa seni muradına eriştirmek kolaydır" sözleriyle kadirşinaslığını göstermişti[1].

Memleketin genişlemesi ve bu yüzden işlerin artması sebebiyle vezir-i âzam Pirî Paşa bir telhis ile kendisine bir yardımcı vezir yani bir muavin istemiş, pâdişah muvafık görmüş, birkaç gün

[1] Pirî Paşa'nın tezkireciliğinde bulunmuş olan Koca Nişancı Celâlzâde'den naklen *Âlî tarihi*, *c. I.*, *s. 305.*

sonra Rumeli beylerbeğisi Çoban Mustafa Paşa'nın muavini olmasını arzedince Sultan Selim :

"Ben deli olmadım, öyle bir adamı tâyin edeyim" diye kabul etmemiş, aradan iki ay geçtikten sonra Pirî Paşa evvelki ricasını tekrar etmiş bunun üzerine Sultan Selim, "Mademki onun vezir olmasını istiyorsun senin vezirin olsun" diye Mustafa Paşa'nın vezirliğini istemiyerek kabul etmiş, beş altı ay sonra bir arz gününde Mustafa Paşa, Pirî Paşa'nın arzlarının yanlış olduğunu ileri sürerek itiraza kalkmış, pâdişah da "Ne ise söyle" diye müsaade etmiş ve o da bundan cesaret alarak vezir-i âzam aleyhinde söyliyeceğini söylemiş. Bunun üzerine Sultan Selim elindeki okla Mustafa Paşa'nın başına vurarak :

"Bire mel'un, bunca zamandanberi hizmetimi gören Türkün doğru veya yalanını bilmez miyim? Kalk sen benim vezirim değilsin anın vekilisin ve bu rütbeye anın arziyle nâil oldun" diye öldürmek istemişse de Pirî Paşa'nın istirhamiyle kurtarılmıştır[1]. Bu kayıtlar, Yavuz'un değerli adamlarına karşı olan itimadını göstermektedir.

Yavuz'un hususî meclislerinde ilmî, edebî mübahaseler olur ve değerli âlim ve şâirler bu meclise iştirak ederlerdi. Yavuz müsait zamanlarını mütalâa ile geçirirdi; mütalâalarını gözlükle yapardı. Kendisi mükemmel tahsil görmüş olup aynı zamanda güzel Farsça şiirleri de vardı. Edebî bir lisanla yazılarak pek muğlak olan *Vassaf tarihi*'ni mütalâa etmesi Arapça ve Farsçadaki yüksek vukufuna delildir. Türkçe nazımları az ise de Farsça epi şiiri vardır. Ve kendi elyazısiyle olan Farsça manzumeler *Topkapı Sarayı* arşivinde bulunmaktadır.[2] Hazar ve seferde vakit buldukça mütalâa ile meşgul olurdu. *Mısır*'daki ikameti esnasında *Hind* ve *Çin* haritalarını yaptırmıştır. *Mısır*'dan *İstanbul*'a gelinceye kadar İbn Tagrıberdî'nin *Nücumü'z-zâhire* isimli eserini İbn Kemal'e tercüme ettirerek menzillerde parça parça kendisine takdim edilen tercümeleri okurdu *(Osmanlı Tarih ve Edebiyat mecmuası*

[1] Pirî Paşa'nın tezkireeciliğinde bulunmuş olan Koca Nişancı Celâlzâde'den naklen *Âli Tarihî*, c. I., s. 305.

[2] Yavuz Sultan Selim'in Farsça divanı 1306'da İstanbul'da bastırıldığı gibi Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emri üzerine 1904 senesinde Berlin'de büyük kıt'ada tezhipli olarak da bastırılmıştır.

sayı 2, s. 25-26). Mükemmel bir divanı Alman İmparatoru II. Wilhelm adına Paul Horn tarafından bastırılmıştır. Yavuz şâir, filozof ve mutasavvıf bir hükümdardı. Osmanlı hükümdarları arasında ilim itibariyle en yükseği Yavuz'dur. Muhyiddin-i Arabî'ye fart-ı hürmeti ve seferleri esnasında Mevlâna Celâleddin Rumî'nin türbesini ziyareti Yavuz'un vahdet-i vücut felsefesine muhib veya müntesib olduğunu gösteriyor.

Âlimlere karşı hürmetkâr idi; meşhur müftü Zenbilli Ali Cemalî Efendi ile olan münakaşaları meşhurdur. Kendisini ikna edici sözü kabul ederdi.

Yavuz Sultan Selim, tab'an ihtişam ve debdebeye ehemmiyet vermez, sâdeliği sever ve sâde giyinirdi. Kendisi için fazla para sarfiyle köşk ve lüks şeyler yapılmasını istemezdi, bütün emeli devlet hazinesini her ihtimale karşı dolu bırakmaktı. Sirkeci ile Sarayburnu arasındaki sahile yakın basit bir köşk yapılmasını hazine defterdarı Abdüsselâm Bey'e emretmiş ve o da *Yalıköşkü* denilen köşkü yaptırmıştır. Sultan Selim burayı gezerken köşkün mükellef olduğunu görünce canı sıkılmış :

"Ben sana bu kadar para sarfına ruhsat vermemiştim; bir muhtasarca gölgelik yapasın diye emretmiştim" deyince Abdüsselâm Bey müşkül durumunu kurtarmak için köşkü kendi malından hediye olarak yaptığını arz ve kabulünü istirham eyliyerek vaziyeti kurtarmıştır[1].

Yavuz Sultan Selim'in *Şam*'da *Salihiye*'de Muhyiddin-i Arabî'ye yaptırdığı cami, imaret ve türbeden ve bir de *Konya*'da Mevlevî tekkesine getirdiği sudan başka bir hayır yapmasına ne vakti ve ne de zamanı müsait olmuştur; hattâ kendi camiinin bile yalnız temellerini attırabilmiş, tamamlayamamıştır.

Sultan Selim'in hizmeti

Yavuz Sultan Selim, büyük babası zamanındaki Akkoyunlu tehlikesi gibi olmayıp Osmanlı devletini kökünden sarsabilecek olan tarikat üzerine müesses Şah İsmail tehlikesine karşı zamanında yetişmiş ve kendisinin içeriden ve dışarıdan vurduğu kuvvetli darbe ile

[1] Defterdar Abdüsselâm Bey zamanının fevkalâde zenginlerinden olup Ebû'l-hayrat diye şöhret bulmuştu. Pâdişah, onun bu hediyesine mukabil vakıflarına yardım olmak üzere İzmit taraflarında bazı yerleri mülk olarak ver-vermiştir *(Âlî tarihi, basılmamış birinci cilt, s. 297)*.

bu nazik durumu ıslah etmiş, Doğu-Anadolu'yu ve Doğu Kürt beylerini kendi idaresi ve nüfuzu altına aldıktan sonra bu taraflarda emniyeti temin eylemiştir. Asıl maksadı Safevî devletini ortadan kaldırmak ve Orta-Asya'ya kadar gidip oralardaki sünnileri nüfuzu altına almaktı; bundan dolayı sulh için Şah İsmail'in gönderdiği elçilerle hiçbir suretle anlaşmayıp işi askıda bırakmış ise de arzusunu yerine getirmeğe ömrü müsaade etmemiştir.

Devletine ilhak ettiği Doğu-*Anadolu*'dan başka Güney-*Anadolu*'da Dulkadırlılardan almış olduğu yerlerle Ramazan oğullarına ait *Adana, Tarsus* ve havadisi, Memlûklerden aldığı *Elcezire, Suriye, Filistin, Mısır* ve *Hicaz* ile Osmanlı ülkelerine bir mislini daha ilâve etmiştir; bundan başka o asırlara göre ehemmiyeti olan bütün İslâm âleminin mânevî hükümdarlığı olan halifeliği alması, Osmanlı hükümdarlarının mevkilerini yükseltmiş ve İslâmiyetin meydana çıktığı *Mekke ve Medine*'nin Osmanlı devleti idaresi altına girip Yavuz'un mütevazi bir tâbir olan *Hâdim-i Haremeyn-i Şerîfeyn* unvanını alması bu devlete karşı olan hürmet ve itibarı kat kat yükseltmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Avrupa'daki vaziyeti olduğu gibi muhafaza etmiş ve asıl tehlikenin Asya'dan geleceğini takdir ile saltanatı müddetince bütün enerjisini o tarafa sarfetmiş ve böylece kendisinden sonra oğlunun Avrupa'da ve Akdeniz'de daha emniyetli faaliyette bulunmasını temin eylemiştir.

Selim'in bazı manzumelerinden beyitler.

Bir gazelinin birinci ve son beyitleri :

لشکر از تخت ستانبول سوی ایران تاختم
سرخ سر را غرقهٔ خون ملامت ساختم

ای سلیمی شد بنام سکهٔ ملك جهان
تا چو زر پوتهٔ مهرو وفا بگذاختم

* * *

این سفر کردن و این بی سرو سامانی ما
بهر جمعیت دلهاست پریشانیٔ ما

Türkçe bir gazelinden :

Ben yatam lâyık mı ol karşımda ayağın dura
Servi-i nâzıma deyin ben öldükte namazım kılmasun

*

Ey Selimî kan dökerse Çeşm-i giryânın nola
Lâl-i yâre dil verenler lâl-i Cevherden geçer.[1]

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

SULTAN SÜLEYMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE İLK BEŞ SENESİ

Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı

Sultan Selim'in Süleyman adında bir oğluyla altı kızı vardı[1]. Sultan Süleyman *İstanbul*'a gelerek yirmi altı yaşında ve 17 Şevval 926 (30 Eylül 1520)'da hükümdar olduğu zaman saltanatta kendisine rakip olacak kardeşleri bulunmadığından dolayı kardeş cesedi üzerine basarak tahta çıkmamıştır. Yarım asra yakın süren hükümdarlığı zamanında Türkiye, fütuhat ve siyaset, ilim ve irfan ve sanat îtibariyle en parlak devrini yaşadığı gibi hukuk ve arazi işlerine dair tedvin edilen veya yeniden vazedilen kanunlar ile de ne medenî bir devlet olduğunu göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa siyasetinde oynadığı rol ve gösterdiği maharet ayrıca tetkike değer bir mevzu olup bunu o devirde murahhaslıkla Türkiye'ye gelen elçilerin raporları vasıtasiyle, veyahut o devirde yazılmış olan eserlerden veya onlardan yapılan nakillerden anlamaktayız. Bununla beraber Kanunî'nin Avrupa seferlerinin bir kısmı plânsız gayesiz gösteriş çalım satma seferleri olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed zamanında aşiretimsi bir varlık olmaktan tamamen çıkan Osmanlı devleti XVI. asrın ortalarına doğru idarî, hukukî, iktisadî teşkilâtı, ilmî ve içtimaî müesseseleriyle yüksek bir İslâm medeniyetinin bütün vasıflarını haiz olarak görülmektedir.

Canberdi Gazalî'nin hükümdarlığını ilân eylemesi

Memlûk Sultanı Melik Eşref Kayıtbay'ın azadlı kölelerinden ve Sultan Gavri ile Sultan Tomanbay'ın nüfuzlu beylerinden olan Canberdi Gazalî, *Mısır*'ın zaptından sonra pâdişaha dehalet ederek Hâyır Bey'in tavassutiyle afv edilmiş ve

[1] Kızları Hatice (Hanım Sultan), Hafsa, Fatma, Yenihan, Şah Sultan, Şehzade Hatun bu hususta bu cildin sonundaki hanedan şeceresine bakın.

pâdişahın *Şam*'dan *İstanbul*'a hareketinde *Şam* beylerbeğiliğine ve ilâveten *Kudüs* ve *Gazze* sancaklarına tâyin edilmişti.

Canberdi Gazalî, Sultan Selim'in vefatını duyunca Melik Eşref unvaniyle hemen hükümdarlığını ilân ile adına hutbe okutup para bastırmış ve kendisiyle birlik olarak hareket edilmesi hakkında Şah İsmail ile[1] *Mısır* beylerbeğisi Hâyır Bey'e elçi ve mektup göndermiştir. Bu tekliften telâşa düşen Hâyır Bey, hemen deniz yoluyla keyfiyetten hükümeti haberdar ederek Gazalî'nin kendisine yolladığı mektupları da göndermiştir.

Canberdi Gazalî yirmi bin kişilik bir kuvvetle *Halep* üzerine yürüyüp orasını muhasara altına almış ise de şiddetli bir mukavemetle karşılaşmıştır. Hâyır Bey, Gazalî üzerine asker sevki hakkında hükümetin fikrini sormuş, fakat merkezin verdiği çok isabetli bir cevapla buna lüzum olmadığı ve îcabeden kuvvetlerin *Anadolu*'dan sevkedileceği bildirilmiştir. Filhakika üçüncü vezir Ferhad Paşa ile *Anadolu*, *Karaman* ve *Sivas* eyaletleri tımarlı sipahileriyle Kapıkulu efradından dört bin yeniçeri gönderilmiş ve aynı zamanda Dulkadır beyi Şehsuvar-zâde de yardıma memur edilmiştir.

Ferhad Paşa henüz gelmeden evvel Şehsuvar oğlu Ali Bey maiyyetindeki kuvvetle *Haleb*'i kurtarmağa gelerek Ocak 1521 (22 Safer 927)'de Canberdi Gazalî'yi bozup *Haleb*'i kurtarmış ve sonra *Halep* beylerbeği Karaca Ahmed Paşa ile birlikte onu takip edip ikinci bir muharebede bir daha mağlûp etmiştir. Bunu mütaakıp yetişen Ferhad Paşa kuvvetleri de beraber olarak son ve katî bir çarpışmadan sonra mağlûp olan Gazalî'nin başı kesilerek *İstanbul*'a yollanmıştır.[2]

Canberdi Gazalî, *Mısır*'dan kaçan Çerkeslerle *Nablus* ve *Kerâk* Urbânını yanına toplayıp on beş bin süvari ve sekiz

[1] Canberdi Gazalî, kendi imrahor ile İranlıların Bağdad valisi Şah Ali vasıtasiyle Şah İsmail'e birlikte hareket edilmesi hakkında yaptığı tekliften bahs ile Hit sancakbeyi Bâli bin Ahmed Bey'in hükümete arîzası var (Top. Sarayı Arşivi, Nr. 1021.)

[2] Canberdi Gazalî'yi Haleb'i muhasara ettiği sırada yanındaki bir Cebelisiyle beraber *Trablus-Şam* sipahilerinden Cerrah Ahmed katl etmiştir. Bu hususta *Haleb* beğlerbeği Ahmed b. Cafer Paşa'nın [Karaca Ahmed Paşa] arîzası vardır (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 6198).

yüz tüfenkendaz yani yeniçerilere benzer yaya askeri tertip etmişti ve iki defa cuma namazlarında adına hutbe okunmuştu.

Canberdi Gazalî vak'asının sür'atle bastırılması bu hâdiseden istifade ve Gazalî ile birlikte hareket etmek isteyen Şah İsmail'in işini bozmuştur; Gazalî'nin mağlûbiyetini duyan Şah İsmail yaylak bahanesiyle *Tebriz*'den kalkarak *Kazvin* tarafına gitmiştir. Elindeki kuvvetlerle bir müddet *Kayseri* taraflarında *İran* taraflarını tarassut eden Ferhad Paşa vaziyetten emin oluncaya kadar o taraflarda kalmıştır. Bu hâdiseden sonra *Şam* beylerbeğiliğine Ayas Paşa ve *Kudüs*, *Gazze* ve *Safed* sancaklarına da birer sancakbeyi tâyin edildi.

Şehsuvar oğlu Ali Bey'in katli

Daha evvel görüldüğü üzere Dulkadır memleketlerinin ilhakı üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından yarı müstakil olarak Dulkadır Türkmen beyliğine tâyin edilmiş olan Şehsuvar oğlu Ali Bey, *İran* ve *Mısır* seferlerinde cidden büyük hizmetlerde bulunmuş ve hattâ *İran* seferindeki hizmetinden dolayı Gedik Ahmed Paşa'ya ait olup hazinede bulunan kılıçla taltif edilmişti. En son *Şam* beylerbeği Canberdi Gazalî'nin muhasarasından *Haleb*'i kurtarması ve bunun tenkilinde mühim âmil olması rivayete göre Ali Bey'in gururunu arttırmış, söz dinlemez olmuş ve istiklâl fikriyle harekete başlamıştı. Hakkında yapılan şikâyet üzerine tahkikat için gidenleri öldürmesi, kendisinin serkeşliği yolunda söylenenleri teyid ettiğinden gürültüsüzce ele getirilmesi için tertibat alınmıştır[1]. Bunun üzerine güya *İran* seferine serdar tâyin edilen vezir Ferhad Paşa'nın maiyyetine verilen Ali Bey orduya dâvet olunarak *Tokat* taraflarında *Artukova*'daki karargâha gelmesini mütaakıp oğullariyle beraber katlolunarak elindeki yerler bundan sonra vilâyet halinde idare olunmuştur (928 H.=1522 M.). Ali Bey'in katlinde Ferhad Paşa'nın söylediği yalanların tesiri olduğunu tarihler yazarlar[2].

[1] *Tabakatü'l-memalik* (S. 119, 120) ve *Âlî tarihi (C. II., s. 5)* söz dinlemez olduğundan bahsediyorlar.

[2] Şehsuvar oğlu Ali Bey'in ve oğulları Uveys, Veled, Pir Ahmed ve İskender'in bir tertiple Artukova'daki Ferhad Paşa karargâhına getirilerek İskender'den maadasının katl edildiklerine dair Ferhad Paşa'nın arîzası (Top. Sa. Ar. Nr. 7097).

Şehsuvar oğlunun katlinden sonra "*Vilâyet-i Türkmanda vâki tımarlar*" devlet hazinesine alınmış olduğundan bu hal Dulkadır memleketlerindeki tımar sahiplerinin ısyanına sebep oldu ve bunlar Kalender Çelebi ayaklanmasında bu Alevî reisiyle beraber hareket etmişlerdi. Bu vaziyet iki seneye yakın devam ederek vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın gerek *Mısır*'dan dönmesi sırasında ve gerek Kalender ısyanının bastırılmasından sonra yapılan yanlışlığın düzeltilmesi neticesinde halledilmiş ve sipahilere yine tımarları verilmesi sâyesinde sükûnet iade edilmiştir (1524) [1].

Belgrad'ın zaptı

Kitabımızın birinci cildiyle bu cildin baş tarafında görüldüğü üzere Sırplara ait iken Türklere karşı müdafaa edemiyeceklerini bildikleri için Macarlara terkedilmiş olan *Belgrad*'ın XV. yüzyıl ortalarında Osmanlılar tarafından yapılan iki muhasarası da muvaffak olamamış ve hattâ ikinci muhasara esnasında Fatih Sultan Mehmed yaralanmıştı [2].

Sultan Selim'in *Mısır* seferinden avdeti zamanına kadar Macarlarla temdit edilen muahede mûcibince -bazı hudut hâdiseleri müstesna- iki taraf arasında muharebeyi mûcip bir hâdise çıkmamış, yalnız bu sırada Macar kıralının *İzvornik* üzerine yürüyerek oranın beyini öldürmesi Macarlarla olan muahedeyi bozmuş ise de muahedeyi bir sene temdit eden Yavuz'un Macarlara karşı alacağı vaziyet belli olmadan evvel Pâdişah vefat etmişti; Sultan Süleyman'ın cülûsunu haber vermek üzere Macar

[1] *Tabakatü'l-memalik* sahibi, Kalender ısyanında âsilerin çoğunun *Dulkadır* tayfasından olduğunu yazarken "Mukaddema ol memleketler Türkman elinden fetholunmağla tâife-i mezbûrenin tımarları ve dirlikleri alınıp havass-ı hümâyun için zaptolunmuştu; evbâş-ı memleket esbab-ı maaştan mahrum olmağın bizzarure fesada ikdam ve mübaşeret eylemişlerdi" diyor (Bk. S. 296). İbrahim Paşa, Kalender Çelebi işini hallettikten sonra bu *Dulkadırlı* tımarlarını geri vermiştir.

[2] Belgrad kalesi, Tuna ve Sava nehirlerinin arasında, *Belgrad* kalesi dedikleri asıl yukarı kale *Sava* nehrine doğru etekleri uzanan dağın üzerindedir. Bu kalenin pişgâhında nehir tarafında *Su kalesi* demekle maruf aşağı kale vardır. *Belgrad* şehri sağ tarafında *Tuna* nehri üzerindedir. Kalenin mürtefi olan sağ tarafında iki hendek ve iki köprü vardır.

kıralına gönderilen divan-ı hümâyun çavuşlarından Behram Çavuş adındaki elçinin hakaret görmesi veya katledilmesi ve *Bosna* sancakbeğinin Knin piskoposluk mezkezini elde etmesi üzerine[1] Macarlara karşı harekete karar verildi; sefere hareket olunurken *Karadeniz*'in *Tuna* nehrine kadar olan sahillerini muhafaza etmek üzere korsanlıktan yetişme Danişmend Reis memur edildiği gibi akıncılar da Mihal oğlu, Turahanlı (Turhanlı) ve Bosna beyi Yahya Paşa-zâde Bali Bey kumandanlarında olarak Macaristan içlerine sevkedildiler.

Pirî Paşa'nın mütalâası

Sultan Selim zamanında üç seneye yakın bir zaman devleti büyük bir kiyasetle idare eden vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa, genç pâdişahı gelip geçici bir Macaristan seferinden ziyade esaslı bir plân dahilinde harekete sevketmek istiyordu; bunun için vezir-i âzam'ın mühim miktarda tımarlı sipahi ile *Belgrad* üzerine gönderilip *Tuna*'nın sağ sahilinden şehrin uzaktan muhasara edilmesi kararlaştırıldı ve elli kadar küçük gemi ile *Tuna* nehrine harp levazımı yollandı. Sultan Süleyman kumandasında olan asıl ordudan üçüncü vezir Ahmed Paşa kumandasiyle sevkedilen kuvvetler de evvelâ *Sava* nehri üzerindeki mühim mevkilerden olup birkaç defa Macarlardan Türklere ve Türklerden Macarlara geçmiş olan *Böğürdelen* (Şabaç) kalesini aldı; Sultan Süleyman gelip burasını gezdi; "*İlk fethettiğim kale budur*" diye genişletilmesini ve bir de içkale yapılmasını emreyledi[2]. Bu mevki *Belgrad*'ın batısında ve Sava nehrinin sağ sahilinde olup burası alındıktan sonra nehrin sol sahiline yani karşı taraftaki *Sirem* yakasına geçildi; Pirî Paşa *Belgrad* muhasarasiyle meşguldü.

Vezir-i âzama rakip olan üçüncü vezir Ahmed Paşa (Hâin Ahmed Paşa), Macarların hükümet merkezi olan *Budin*'in zaptını ileri sürerek tecrübesiz hükümdarın zihnini çeliyordu. Pirî Paşa ise Macaristan'ın kilidi olan *Belgrad*'ın mutlak surette alınmasında ısrar ediyor ve burası alınmazsa Macaristan fütûhatının geçici olacağını söylüyordu; ilk önce vezir-i âzamın bu mütalâasına ehemmiyet verilmiyerek *Belgrad* muhasarasının *Se-*

[1] Bk. *Hammer tarihi, c. V., s. 15, 271.*

[2] *Haydar Çelebi Ruznâmesi* (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı), c. I., s. 508.

mendire sancakbeyine bırakılması emrediliyor ve bu yüzden vezir-i âzama tekdirnâmeler gönderiliyordu; bununla beraber Belgrad sıkıştırılıyordu.

Bu sırada Pirî Paşa Semendire beyi Sultan-zâde Hüsrev Bey'i gönderip *Tuna*'nın sol sahilinde *Belgrad*'a yakın olan *Zemun* taraflarını aldı ve *Salankamin* üzerine yürüyen ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa da *Salankamin*'i elde etti ve Pirî Paşa ile görüşerek *Belgrad*'ın ehemmiyetini anladı ve dönüşte keyfiyeti pâdişaha arzetti. Bunun üzerine *Budin* taraflarına gidilmekten vazgeçilerek *Belgrad*'ın alınmasına karar verildi[1].

Belgrad'ın alınması

Belgrad muhasarası bir ay sürdü; dayanamıyacağını anlayan kale muhafızı aman isteyerek kaleyi teslim etti (927 Ramazan = 1521 Ağustos). Kale halkından bir kısmı Macaristan'a gittiler; aslen Sırplı olanlar evlâd, aile ve mallariyle *İstanbul*'a naklolunarak *Yedikule* civarında iskân edilip *Belgrad* mahallesini kurdular[2]. *Belgrad kalesi* iki yüz top ile tahkim edilerek *Semendire* ile birlikte muhafazasına dokuz yüz bin akçe has ile *Bosna* sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bâli Bey tâyin edilip[3] *Bosna* da Sultan-zâde Hüsrev Bey'e verildi.

Belgrad seferi esnasında Osmanlı ordusunda fil de vardı[4]. Kanunî'nin bu ilk seferine *Edirne*, *Filibe* ve *Sofya* medreseleri talebeleri (softalar) iştirak etmişlerdi[5]. *Belgrad* bu tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühim üslerinden biri olmuş ve *Dârü'l-cihad* adını almıştır.

[1] *Tabakatü'l-memalik*, *s. 93-98. Belgrad* kalesinin muhasarası hakkında vezir-i âzam Pîr Mehmed Paşa'nın arizası (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5028 ve 6142).

[2] "Nefs-i İstanbul'da *Yedikule* tarafından Hisar duvarına karip olan mahallâttan *Belgrad, Samatya kapısı* mahallesi.." *(Mühimme defteri, Nr. 26, s. 47;* Kezâ *Tabakatü'l-memalik*, s. 111.*)*

[3] *Feridun Bey Münşeatı*, 1274 *tab'ı, c. I., s. 514.* Bâli Bey mükerreren *Rumeli* beylerbeğiliğinde ve *Bosna* sancakbeyliğinde bulunan *Rumeli* gazilerinden meşhur Yahya Paşa'nın oğlu olup on dört yaşında akına başlamıştır; Kanunî zamanındaki fütûhatta gerek bunun ve gerek oğullarının büyük hizmetleri görülmüştür.

[4] *Ruznâme (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı), c. I., s. 510.*

[5] *Ruznâme (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı), c. I., s 507.*

Rodos adasının alınması

Adanın önemi

Belgrad'ın zaptını Rodos adasının alınması takip eyledi. Şövalyelerin gerek *Ridâniye* muharebesi esnasında Memlûklere ve gerek Canberdi Gazalî'ye yapmış oldukları yardımdan dolayı kendilerine karşı intikam hırsı vardı; bundan başka adanın coğrafî vaziyeti ve *Anadolu* sahillerine yakınlığı dolayısiyle Türk ve Müslüman ticaretine engel olan bir korsan adası idi. Bundan dolayı evvelce de alınmasına lüzum görülmüşse de muvaffak olunamamış, fakat *Mısır* ve *Suriye*'nin Osmanlılara geçmesi bu adanın alınmasını artık katî ve zarurî kılmıştı.

Ada hakkında divan görüşmeleri

Rodos'un alınması hususunda divan-ı hümâyunda yapılan müzakerede ekseriyet, *Rodos* seferine taraftar değildi. Şövalyelerin şöhreti, adanın müstahkem olup uzun müddet muhasaraya dayanması ve Avrupa'nın burası ile yakından alâkası cihetiyle adaya sür'atle yardım etmeleri düşünülerek tehlikeli ve muvaffakiyetsiz bir maceraya girişilmek istenmiyordu. Vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa ile ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ve korsanlardan Kurd oğlu Muslihüddin Reis, *Rodos* seferine taraftar olup Avrupa tarafından endişe edilmemesini ileri sürmekte idiler.

Ada hakkında malûmat alınması

Osmanlı hükümeti bir taraftan *Rodos* başşövalyesi Vilye dö Lil Adam (Villiers de l'İsle Adam) ile mektuplaşarak ada hakkındaki maksadı ona sezdirmemek isterken diğer taraftan da adaya gönderdiği ve adadan elde ettiği casuslar vasıtasiyle de oradaki durum hakkında malûmat almakta idi. Fakat başşövalye de bilmukabele *İstanbul*'daki hazırlığın kendi aleyhine olduğunu casuslarının bildirmesiyle öğrenmiş bulunduğundan o da tabiî olarak chemmiyetli surette müdafaa tertibatı alıyor ve Papa ile *Fransa* kıralından yardım istiyordu. Bununla beraber vezir-i âzam, başşövalyenin korkusunu giderecek surette müslihane mektuplarla, Vilye dö Lil Adam'ın şüphelerini gidermeğe çalışıyordu. Fakat her ihtimale karşı başşövalye adaya bir sene idare edecek erzak ve mühimmat tedarikinden geri durmuyordu.

Çoban Mustafa Paşa'nın serdar tâyini

Rodos seferine vezir Ahmed Paşa serdar olmak istediyse de, Pirî Paşa'nın tavsiyesiyle ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa tâyin olundu. Elde Yavuz zamanında hazırlanmış mükemmel bir donanma vardı. Donanma kumandanı Pulak Mustafa Paşa idi ve donanma mevcudu dört yüzü asıl harp sefinesi olmak üzere yedi yüz kadardı[1]. Mustafa Paşa donanma ile beraber 928 Recepte denizden hareket ettiği gibi Sultan Süleyman da 18 Recepte *Üsküdar*'a geçip Kapıkulu askerleri ve sefere memur olan diğer eyaletlerin timarlı sipahileriyle birlikte karadan yola çıktı.

Mustafa Paşa *Rodos*'a gelince gemi kaptanlariyle ve bilhassa donanmanın sevk ve idaresi kendisine verilen Kurd oğlu Muslihiddin ile görüşerek adanın yardımına gelecek Avrupa gemilerine karşı limanın icabeden yerlerine muhafaza gemileri koyduktan sonra *Öküz limanı* cihetinden karaya asker çıkardı. *Likya* sahillerine gelmiş olan kara kuvvetleri de adaya geçirildi ve muhasaraya başlandı; muhasara uzun sürüyordu.

Pâdişahın adaya gelmesi

Sultan Süleyman, muhasaranın uzanmasından dolayı Ahmed Paşa'nın tesiriyle hareket ederek Pirî Paşa ile Mustafa Paşa'ya kızdı; bu sırada *Mısır* beylerbeği Hâyır Bey'in vefatı haberi geldiğinden Mustafa Paşa'yı *Mısır* valiliğine gönderip *Rodos* serdarlığını ve ikinci vezirliği Ahmed Paşa'ya verdi; Ahmed Paşa'nın en büyük arzusu vezir-i âzam olmaktı ve bu suretle ikinci vezir olmakla bu arzusuna yaklaşmıştı.

Kütahya ve *Aydın* yoluyla *Marmaris*'e gelen Sultan Süleyman, Kara Mahmud Reis'in kadırgasiyle adaya geçti. Muhasaranın uzun sürmesi Avrupa'daki faaliyeti arttırmıştı; *Mesina* ve *Napoli* limanlarında adaya yardım için asker ve gemi hazırlanıyordu. Maamafih Türkler *Rodos* istihkâmlarını hemen tamamen yıktıklarından yardım gelmeden adayı almağa çalışıyorlardı.

[1] *Tabakatü'l-memalik* (Millet Kütüphanesi Nüshası, Nr. 779), s. 138.

Başşövalyenin bir müracaatı

Rodos'un alınması yaklaştığı sırada başşövalye son bir çareye başvurdu. II. Bayezid, biraderi Cem hâdisesi münasebetiyle *Rodos* şövalyelerine vermiş olduğu ahidnâmenin bir fıkrasında, ahfadından bir hükümdar *Rodos* şövalyeleriyle harp edecek olursa onu tel'in etmekte idi. Başşövalye bu ahidnâmeyi Sultan Süleyman'a yolladı; pâdişah bunu okudu ve yırtıp attı ve kalenin katî surette teslimini istedi.

Rodos'un teslimi

Nihayet hariçten gelecek yardımdan ümidini kesen başşövalye bazı şartlar dahilinde teslime muvafakat etti; istediği şartlar şunlardı :

1. Adada kalacak Hıristiyanların dinî âyinlerinde serbest olması.
2. Adadan Kapıkulu ocakları için devşirme alınmaması.
3. Beş sene müddetle ada halkının vergiden muaf tutulması.
4. İsteyenlerin üç sene içinde adayı terk edebilmeleri.
5. *Kandiye* limanına gidecek olan Girid şövalyelerinin nakillerinin Türk gemileriyle yapılması.
6. Adanın on iki güne kadar boşaltılarak teslim edilmesi.

Başşövalyenin teklifleri kabul edildi ve kendisi Sultan Süleyman tarafından kabul olunarak hakkında hürmet gösterildi ve *Rodos* sancakbeyliğine meşhur denizcilerden Kurd oğlu Muslihüddin Reis tâyin edildi (5 Safer 929 = 1522 Aralık sonları). Şövalyeler bundan sonra *Malta* adasına yerleştirilmişlerdir. Bu muhasara esnasında adada asker olarak altı yüz şövalye ve dört bin beş yüz kişi vardı[1].

Rodos adasının alınmasını mütaakıp[2] şövalyelere ait olarak *Anadolu* sahilindeki *Bodrum* ve *Tahtalı* ve *Aydos* kaleleriyle *İstanköy* ve *Sömbeki* adaları alındı. *Rodos*'un fethi Türk topçuluğunun Avrupa topçuluğuna üstünlüğünü göstermiş ve alınması âdeta gayr-i mümkün telâkki edilen ve Hıristiyanlığın İslâm âlemine doğru bir kalesi sayılan adanın zaptı Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür uyandırmıştır. *Rodos*'un zaptını mütaakıp

[1] Amiral Jurien de la Graviere, *Malta muhasarası*, mütercimi Mustafa Şeref Kurtoğlu, s. 5 (Genel Kurmay Başkanlığı neşriyatından, 1936).

[2] Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakatü'l-memalik* adlı tarihinde Rodos kal'asının tavsifi vardır (Millet kütüphanesi nüshası, Nr. 779, s. 143).

Rodos hapishanesinden Müslümanlardan üç bin kişi kurtarılmıştır (Celâl-zâde Salih Çelebi, *Rodos*'un fethi, Üniversite kütüphanesi, Nr. 2628).

Rodos'ta yakalanan Cem'in oğlu ve kızları

Rodos'un işgalinden sonra Cem Sultan'ın Hıristiyan elbisesi giymiş orta yaşlı Murad adındaki oğlu ile zevcesi ve onların da bir oğlu ve iki kızı yakalandı. Burada Cem'in oğlunun bulunduğu biliniyordu; pâdişah *Rodos* şehrine girmeden önce, şövalyelerin reisine şehirde bulunan Cem'in oğlu kendisine teslim edilmedikçe mukavelenin hiçbir maddesini tatbik etmiyerek hiçbir kimsenin limanı terketmesine müsaade eyliyemiyeceğini katî surette beyan etmiş ve bu suretle Murad ile bunun Cem adındaki bir oğlu ve iki kızı teslim edilmişti[1].

Sultan Süleyman bunlara Müslüman mı, Hıristiyan mı olduklarını sordu, Murad Hıristiyan olduklarını söyledi; bunun üzerine Murad ile oğlu Cem boğdurulup karısı ile iki kızı *İstanbul*'a gönderildi[2].

Hâyır Bey'in ölümü ve Mısır isyanı

Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır valiliği

Mısır beylerbeğisi olan Hâyır Bey 1522'de vefat ettiğinden yerine ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa tâyin edilip *Rodos*'tan gönderilmiştir. Mustafa Paşa *Kahire*'ye yeni varmış ve fırsat kollayan Çerkesler tekrar Memlûk devletini kurmak için ayaklanmışlar ve divanı basarak paşayı elde edip *Mısır*'ı zapta karar vermişlerdi. Bunların ele başları Hâyır Bey'in imrahoru olan

[1] ".. Merhum Cem Sultanın kisve-i keferede bir orta yaşlı oğlu bulunup katlolundu ve mezkûrun oğlu ve kızları dahi var imiş. Oğlu dahi katledilip kızları ve avreti *İstanbul*'a sürülmek emrolundu.." *(Haydar Çelebi Ruznâmesi, Münşeat-ı Feridun, 1274 tab'ı, c. I., s. 539).*

[2] Spandoni'nin kaydına göre Sultan Süleyman itimad ettiği bir adamına, babası Cem gibi aynı ismi taşıyan prensin nerede olduğunu söyliyecek olursa kendisine günde on duka altın tahsis eyliyeçeğini va'detmiştir. Bu suretle bu prens iki oğlu ve iki kıziyle elde edilmiştir. *Rodos*'un zaptını mütaakıp üçüncü vezir Ahmed Paşa'nın arîzası: Arz-ı bende-i fakir budur ki, Cem oğlu adına olan kâfirin hususı için ferman olunmuş, mezkûrun iki kızı ve bir avreti ayağımız toprağına gönderilüp berüye döndükte Pirî Paşa'ya gelmişler bir emin kimesne bulup bir mahfuz kâfir evinde emanet konulmağın.... (Top. Sa. Ar. Nr. 5681).

Kansu ile küçük hazinedarı Mısırbay ve tüfekçibaşısı Budak idi. Fakat bunların teşebbüsü daha evvel duyulduğundan kendileri idam edilmişlerse de buna takiben şümullü bir ısyan hâdisesi meydana çıkmıştır.

Şarkiyye kâşifi yani sancakbeyi Canım, *Etfihiyye* kâşifi Hüdaverdi ve *Garbiyye* kâşifi İnal isimlerindeki Çerkes beyleri yirmi bin kişilik bir kuvvetle ayaklanıp etrafa mektuplar yazarak gayr-ı âdilâne olan devlet vergisinden bir yıllık vergiyi afvedip bundan sonra yarı vergi alınacağını ilân eylediklerinden epi taraftar peyda ettiler. Bunlar İnal'ın sultanlığını ilân eylemişlerdi.

Mustafa Paşa'nın tedbiri

Mısır valisi, elindeki muhafız kuvvetle bunlara karşı koyamıyacağını anladığından Çerkes beylerinin arasını bozmağı düşünerek Çerkeslerin ve Urbanın büyük şahsiyetlerine ve beylerine mektuplar yazarak onları ele aldı ve halka ağır gelen vergiyi bir miktar indirdi ve onların gönlünü hoş ederek âsi kâşiflerden ayırdı; sonra Kapıkulu ve gönüllü cemâatlerinden üç dört bin kişiyi Hızır Ağa kumandasiyle asıl sultanlığını ilân eden İnal üzerine gönderdi. İnal, *Kahire*'ye gireceği günü bile kararlaştırmış ve *Kahire*'deki Çerkesleri de haberdar etmişti. *Ridaniye* tarafında vukua gelen müsademede İnal mağlûp olarak başı kesilmiş ve *Mısır* isyanı da bu suretle bastırılmıştır. Vak'adan az sonra *Mısır* eyaleti Kasım Paşa'ya verilerek Mustafa Paşa *İstanbul*'a dâvet edilmiş ve onu mütaakıp ikinci vezir Ahmed Paşa *Mısır* valisi olmuştur.[1]

Bu isyan hâdisesinde halkın ve Urbanın âsilere iltihakının vergilerin fazlalığından ileri geldiği anlaşılıyor ki bu hoşnutsuzluk İbrahim Paşa'nın *Mısır*'daki ıslahatına kadar devam etmiştir. Bu ısyanın Hâyır Bey zamanında olmaması onun memleket mizacına vukufundan ve Memlûk kanunlarını tatbik etmesinden ileri geliyordu; halbuki Mustafa Paşa'nın tâyini hem şahsî ve hem de idarî bakımdan kendilerine yabancı gelmiş ve ağır vergi sistemi de halkın âsilere yardımına sebep olmuştu.

[1] *Tabakatü'l-memalik*, *s. 187*, *193* ve ondan naklen *Âlî tarihi*, *varak 5.*

İbrahim Paşa'nın vezir-i âzamlığı

Pirî Paşa'nın azli

İkinci vezir Ahmed Paşa, Çoban Mustafa Paşa'yı, Hâyır Bey'in yerine *Mısır* valisi tâyin ettirip kendisi de onun yerine ikinci vezir olduktan sonra bütün emeli başvezirliği elde etmek için çalışmak olmuştu; bunun için her fırsat düştükçe Pirî Paşa'nın aleyhinde söylüyor ve onun sözüne itimad eden tecrübesiz hükümdar da mütemadi surette vezir-i âzamı sıkıştırıyordu; Çoban Mustafa Paşa'nın *Mısır*'a gönderilmesi Pirî Paşa'yı yalnız bırakmıştı; bilhassa *Rodos* seferinden avdetten sonra Ahmed Paşa, Pirî Paşa aleyhindeki faaliyetiyle onun gözden düşmesine sebep olmuştu. Güya Pirî Paşa, Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul'a sürgün edilmiş olan şahıslardan rüşvet alarak onların memleketlerine gitmelerine müsaade etmiş ve Fenarî-zâdeler'den kazasker Muhyiddin Çelebi'nin tahkikatı da bunu teyid etmiş olduğundan bundan dolayı vezir-i âzam azledilmiştir[1].

Ahmed Paşa vezir-i âzamlık umarken pâdişah onun karıştırıcı mizacına vakıf olduğu için kendisiyle beraber Manisa'dan gelerek hasodabaşılıkla Enderunda bulunan İbrahim Ağa'yı Rumeli beylerbeğiliği ile beraber kaide ve teamül hilâfına vezir-i âzamlığa tâyin eylediğinden Ahmed Paşa beklediğine nâil olamadı (13 Şaban 929 = Temmuz 1523) ve teessüründen *İstanbul*'da kalmak istemiyerek *Mısır* valiliğini istedi. Bu sırada Çoban Mustafa Paşa *İstanbul*'a dâvet edilip yerine Kasım Paşa *Mısır* valisi olduysa da arzusu üzerine Ahmed Paşa vali tâyin edilmiştir. Yeni vezir-i âzam hükümet işlerinde acemi olduğundan dolayı divan kâtiplerinden olup Pirî Paşa'ya tezkirecilik eden Celâl-zâde Mustafa Bey tecrübesine mebni buna da tezkireci verildi.

Mısır'da Hâin Ahmed Paşa vak'ası

Ahmed Paşa b. Üveys Bey[2], Yavuz Sultan Selim'in çok sevip îtimad ettiği bir devlet adamı olup Selim, *Çorlu*'da babasına mağlûp olup kaçarken kendisine su-i kasd edenlere karşı

[1] Celâl-zâde hâdisenin mürettep olduğunu yazdığı gibi (Millet K. nüshası, s. 194. Âlî de Kazasker Fenarî-zâde'nin Ahmed Paşa'nın vezir-i âzamlığı için pâdişaha diller döktüğünü beyan eder *(Varak 5 b)*.

[2] Sultan Süleyman'ın validesi Hafsa Sultan'ın 929 Şaban tarihli vak-

şehzâdeyi müdafaa ederek onun hükümdarlığı zamanında imrahor ve beylerbeği ve *Belgrad* seferini mütaakıp de vezir olmuştu. Kendisinin Gürcü veya Arnavud olduğu söyleniyorsa da o devirde yaşayan müverrih Koca Nişancı Celâl-zâde Gürcü olduğunu beyan etmektedir[1].

Bu haris adam çeşit çeşit entrikaları neticesinde vezir-i âzam olamayınca *Mısır* valiliğini isteyip 1523 Ağustosunda *İstanbul*'dan ayrıldı. *Mısır*'da, Memlûklar zamanından kalma küskünleri ve isyanlarda medhali olanları ele alarak etrafını kuvvetlendirdi. Gerek *Kahire*'de ve gerek *Mısır*'ın diğer sancaklarından ve Arabistan'da ileri gelenleri elde edip müstahkem mevkileri de işgal ettikten sonra hükümdarlığını ilân edip *El-melikü'l-mansur Sultan Ahmed* namına hutbe okutup para bastırdı ve eski Memlûk teşkilâtını ihya etti; hariçten müttefik bulmak için Papa ile başşövalyeye başvurdu ve kendisine yardım ederlerse *Rodos*'u iade edeceğini va'd eyledi, sair Hıristiyan prenslerine de bu yolda mektuplar yazdı.

Ahmed Paşa'nın isyan ve hükümdarlığını ilânı duyulunca *Mısır*'ın eski beylerinden olan Kara Musa Bey'e beylerbeğilik verilerek Ahmed Paşa'nın hakkından gelmesi yazıldı ise de casusları vasıtasiyle yolları tutmuş olan Ahmed Paşa bu fermanı elde ederek Kara Musa Bey ile diğer bazı muhalif zannettiği adamları öldürdü.

Ahmed Paşa, Memlûkleri elde ettiği halde *Kahire* kalesini muhafaza etmekte olan yeniçerileri avlayamadı; sonra işi aleniyete vurarak kaleyi muhasara etti ve nihayet eski bir su yolundan Kölemenleri kaleye sokarak yeniçerileri öldürtüp kaleyi aldı.

Ahmed Paşa'nın tâyin ettiği vezirleri arasında Sultan Selim zamanında *Kırım*'dan gelip Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan Kadı-zâde Mehmed Bey de vardı[2]. Bu zat Ah-

fiyesinde İbrahim Paşa'nın babasının adının Yunus ve Ahmed Paşa'nın babasının da Üveys olduğu görülüyor. Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen vakfiyeler arasında 16 numaralı vakfiye.

[1] *Tabakatü'l-memalik*, s. 79, 80.

[2] Ahmed Paşa'nın vezir tâyin ettiği Kadı-zâde Mehmed Bey, Kırım hanı Menğli Giray tarafından, Şah İsmail'e karşı kazanılan zaferi tebrik için Sultan Selim'e gönderilmişti. Sultan Selim fazl ve kemali cihetiyle bu zatı geri göndermiyerek devlet hizmetine almış ve Mısır fethinde nişancı

med Paşa'nın tuttuğu yolun çıkmaz bir yol olduğunu takdir ederek bir gün hamamda iken kendisini bastırdı ise de elde edemedi; evvelâ kaleye kaçan Ahmed Paşa, oradan da *Benî Bekir* aşiretine iltica etti; sonra yanına topladığı adamlariyle gelip muharebe ettiyse de yakalanıp başı kesildi ve *Mısır* beylerbeğiliğine de Güzelce Kasım Paşa tâyin edildi (1524).

Vezir-i âzamın Mısır'a gitmesi

Hâyır Bey'in ölümünden sonra arka arkaya vukua gelen *Mısır* ısyanları hernekadar birtakım haris şahsiyetlerin başlarına topladıkları Memlûk Urban ve ayak takımlarının gayretiyle vukua gelmiş ise de askerî sınıftan olmayan halkın da buna iştiraki ve her kıyam edenin, vergilerin azaltılacağını ve Memlûk kanunlarını tatbik edeceklerini vaad eylemeleri Osmanlı kanunlarının bunların bünyelerine uymadığını ve bu işin ıslâh edilmesinin zarurî olduğunu gösteriyordu; bunun için hastalığı mahallinde tedavi için geniş selâhiyetle vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın *Mısır*'a kadar gitmesi kararlaştırıldı. Pâdişahın kız kardeşini alarak fevkalâde düğün yapılan vezir-i âzam dört buçuk ay sonra yani 930 Zilhiccesi ibtidasında (1524 Aralık) on kadar kadırga ile defterdar, çavuşbaşı, kendisinin tezkirecisi Celâl-zâde Mustafa Bey ve beş yüz yeniçeri ve otuz çavuş ve suvari ile deniz yoluyla hareket etti[1]. Mevsimin müsaadesizliği yüzünden gemi ile gidemeyip *Rodos* karşısındaki Anadolu sahilinde *Marmaris* limanına çıkarak karadan *Suriye* yoluyla (8 Cemaziyelâhır 931 = Nisan 1525) *Kahire*'ye geldi.

İbrahim Paşa'nın tetkikleri

Vezir-i âzam vaziyeti tetkik etti; memnuniyetsizliğin sebeplerini anladı. Sultan Kaytbay zamanında yapılan kanunu getirtip gözden geçirdi ve sonra Kansu Gavri ile Hâyır Bey zamanında bunun ne

yapmıştı. Sonra defterdar olmuş ve nihayet Ahmed Paşa ile birlikte *Mısır*'a gönderilmişti *(Âlî tarihi, varak 6)*.

[1] İbrahim Paşa fena bir havada gemiler ile *İstanbul*'dan çıkarak *Silivri* önüne kadar gelmiş ise de daha ileri gidemeyip Kızıl adalara dönmüştü. Bunların vaziyetinden haberdar olan Sultan Süleyman Osmanlı tarihinde emsaline rastlanmayan bir iltifat olmak üzere bir hassa kayığı ile adaya giderek İbrahim Paşa'ya iltifat eylemiş ve ertesi gün paşa hareket etmiştir.

suretle tatbik edildiğini öğrendi ve bundan sonra hem halkı ve hem de hazineyi koruyacak surette âdilâne bir kanun yaptırdı; bundan başka adlî ve askerî kanunları da tâdil ve ıslâh eyliyerek tertip ettirdiği gibi bu yeni kanunları hükümdara arzedip tasdik ettirerek *Mısır* hâdiselerinin önünü aldı ve *Şam* valisi Hadım Süleyman Paşa'yı *Mısır* beylerbeğiliğine tâyin ederek kendisi kara tarikiyle İstanbul'a döndü.[1]

Yoldaki icraatı

İbrahim Paşa *Suriye* yoluyla *Anadolu*'ya gelip *Maraş* ile *Kayseri* arasında iken Şehsuvaroğlu vak'asından sonra dirlikleri hazineye zaptedilen (yani havass-i hümayuna ilhak olunan) timarlı sipahilerin şekavete başladıklarını ve bunların *Mısır* hazinesiyle kendisine ait ağırlıkları vuracaklarını öğrendi. Bu *ocakzâde* sipahilerin ileri gelen boy beylerini getirtip görüştü; yapılan haksızlığı anladı ve dirlikleri kesilenlerin timarlarını geri verdirip o taraflardaki âsayişsizliği giderdi ve 931 Zilkade (1525 Ağustos) sonlarında *İstanbul*'a geldi.[2]

[1] İbrahim Paşa'nın *Mısır*'da kestirmiş olduğu ayarı halis Osmanlı altınlarına *İbrahimî* denilmiştir (Atayî, Şekayık zeyli, s. 93).

[2] *Tabakatü'l-memalik*, Millet K. nüshası, Nr. 779, s. 228.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MACARİSTAN SEFERİ VE MOHAÇ MEYDAN MUHAREBESİ

Osmanlı Türkleri Rumeli'ye ayak bastıkları tarihten itibaren bir buçuk asırdan fazla bir devirde karşılarında ya hasma yardımcı veya hasım olarak Macarları görmüşlerdir. Bundan dolayı Türklerin Macarlara ve Macarların Türklere karşı olan münaferetleri Macaristan'ın zaptiyle Macar kırallığının ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir.

Belgrad'ın zaptının faydası

Bundan evvel *Belgrad* ve diğer birkaç kalenin alınmasiyle Macarlara mühim bir darbe vurulmuş ve *Belgrad*'ın alınması Avrupa fütûhatına yol açan mühim bir âmil olmuştu; nitekim *Belgrad*'ın alınmasından sonra *Macaristan*, *Hırvatistan*, *Transilvanya* ve *Dalmaçya* daha emniyetli bir şekilde Türk akınlarına maruz kaldı. Gazi Hüsrev, Sinan ve Bâli Beylerin akınları *Mohaç* savaşına kadar devam etti.

Ordunun hareketi bâzı kalelerin alınması

Macaristan üzerine pâdişahtan evvel vezir-i âzam ve Rumeli beylerbeğisi İbrahim Paşa gönderildi, onun arkasından pâdişah yüz bin kişilik bir kuvvetle hareket etti (11 Receb 932 = 23 Nisan 1526). Anadolu ve Rumeli timarlı sipahilerinin iltihakiyle üç ayda *Belgrad*'a varıldı; bu sırada vezir-i âzam, Macaristan'da, *Tuna* nehri üzerinde bulunan *Petro Varadin* (Petervardayn)'i karadan ve nehirden sıkıştırarak aldı (17 Şevval). Bundan başka Bosna beyleri tarafından *Sirem* mıntakasındaki kaleler zaptedildi. Ordu *Tuna* boyunu takip ediyordu; *İyluk* (28 Şevval) ve daha on bir kale alındıktan sonra *Drava* nehri kenarındaki *Ösek* (Eszék) kalesi elde edilmişti.

Osmanlıların Macaristan'a yürüyeceklerini haber almış olan Macar kıralı II. Layoş (Lui) bir taraftan harbe hazırlanırken diğer taraftan da Avrupa kıral ve prenslerine müracaat ederek

yardım istemişti; Macar meclisi, kıralın bizzat savaşta bulunmasına karar vermişti.

Ösek kalesinin alınmasından sonra yine *Tuna*'yı takip için iki, üç gün içinde gemiler üzerine kurulan köprüden *Drava* nehri geçileceği sırada Macarlar karşı koymak istedilerse de muvaffak olamadılar, nihayet Macar ordusunun *Mohaç* ovasında bulunduğu öğrenildi[1]. Asıl hedefin *Budin* yani Macar kırallığının başkenti olduğu daha evvelden ilân edilmişti.

Osmanlı ordusu hem ağır yürüyor ve hem de harp tertibatı alıyordu; sağ kolda vezir-i âzam ve Rumeli beylerbeğisi İbrahim Paşa, sol kolda *Anadolu* beylerbeğisi Behram Paşa, merkezde pâdişah, yeniçeri ağası ve kapıkulu askerleri mutad olan yerlerini almışlardı.

Yeni bir harp nizamı

Macar suvarileri birbirlerine zincirlerle bağlı ve atları da talimli olduğundan hücum edecekleri cepheleri alt üst edebilirlerdi; filhakika kırk elli bin kişilik bir suvari kuvvetinin önüne durulamıyacağını tecrübeli akıncılar biliyorlardı. Bundan dolayı Macaristan'a akın yapan akıncılar, bunların bu tarzdaki hücumların da önlerinden kaçıp sür'atle gerilerinden ve yanlarından vuruyorlardı.

Mohaç sahrasında *Semendire* beyi Yahya Paşa-zâde Bâli Bey'in bu tarzdaki ikaz ve tavsiyesi üzerine ordu yeni bir harp nizamı aldı. Evvelâ ordunun ağırlıkları geride bırakıldı ve sonra ordunun iki kanadını açarak bu suvari kitlesinin içeri alınıp topların önüne çekilerek geriden ve yandan vurulması kararlaştırıldı; yeniçeriler bu defa geriye alınmışlardı; bunların önlerine zincirle birbirlerine bağlı toplar konmuştu; kapıkulu suvarisi ile *Bosna* beyi Hüsrev Bey'in deli kuvveti ihtiyatta kalıp ihtiyaç olmadıkça harbe iştirak etmiyecekler.

Mohaç meydan muharebesi

Muharebe 29 Ağustos 1526 (20 Zilkade 932) çarşamba günü ikindi zamanı başladı. Pâdişah cenk elbisesi yani zırhlı harp elbisesi giymiş ve bir ak ata binmiş geride yerini almıştı. Macarlar bu son Osmanlı

[1] *Mohaç ovası*, Sigetvar'ın doğusunda ve Ösek'in kuzeyinde olup doğu tarafı Tuna nehrine tesadüf eder.

plânına vakıf olmadıkları için altmış bin kişilik zırhlı suvarileriyle eski Osmanlı plânı zanniyle asıl merkeze hücum ile işi halledeceklerini ümit etmişlerdi; plân mûcibince Osmanlılar da Macarları merkeze çekerek imha etmek istiyorlardı. Macar kumandanlarından Piyer Pereney ile[1] Papas Pol Tomori[2] bütün kuvvetleriyle vezir-i âzam kumandasındaki *Rumeli* askeri üzerine hücum ettiler. Osmanlı kuvvetleri plân mûcibince geri çekilip düşmanı içeriye aldılar; bunun üzerine yandan *Anadolu* kuvvetlerinin tazyiki ile Macar kuvvetleri daha içeri alınıp topların önüne getiriliyordu. Bâli Bey kuvvetleri sür'atle düşmanın arkasını çevirerek Macar suvarilerini ikiye ayırdılar, bundan başka Macarların bizzat Kıral Layoş kumandasındaki ikinci kolu *Anadolu* kuvvetleri üzerine yüklendi, bu kuvvetler de mukavemet edememiş gibi hareket ettiğinden bunlar da merkez üzerine yani pâdişâhın bulunduğu ordunun kalbine doğru hücum ettiler. Kendisini muvaffak olmuş gören düşman iyice içeri girdi. Hattâ pâdişahı esir veya öldürmeğe yemin eden Markzali ismindeki birinin kumandasındaki fedaî müfreze tarafından pâdişahın üzerine ok yağdırıldığı, hattâ zırhına birkaç isabet olduğu halde Sultan Süleyman yerinden kımıldamıyordu.

Macar ordusu mağlûp ve kıral maktul oldu

Macarların bu kıral kumandasındaki kuvvetleri de içeriye alınıp topların önüne çekildikten ve daha evvel söylendiği gibi gerileri de akıncı ve deli kuvvetleri tarafından çevrildikten sonra üç yüz topa birden ateş verildi. Macar ordusu karmakarışık bir hale geldi, panik başladı. Bu kola kumanda eden ve yaralanan kıral artık bir daha görünmedi. Ordunun avdetinden sonra bataklıkta ölüsü bulunmuş[3] ve Macar krallarının medfeni

[1] Peçevî'nin Macar tarihinden naklettiği kısımda bunun adı Tomoribal olarak yazılıdır.

[2] Piyer Pereney (Pereni Petri) Mohaç muharebesinden sonra, Osmanlı devleti hizmetini kabul ile oğlunu rehin vermişti. Bunun düşmanlarla gizli muharebesi haber alındığı için Alman seferi esnasında tevkif edilmişti *(Âlî tarihi, s. 28)*.

[3] Peçevî'nin Macar tarihlerinden naklettiği diğer bir rivayette, kıral kaçarken Karasu ırmağını geçip yardan yukarı çıkarken atının ayakları kayarak suya düşüp boğulmuştur *(C. I., s. 113)*.

olan *İstoni Belgrad* (Stuhlweissenburg)'a nakl olunup gömülmüştür; vefatında yirmi üç veya yirmi dört yaşında idi[1].

Gerilerinden Bâli Bey tarafından sıkıştırılan Macar kolu ise darma dağınık olmuş, Osmanlıların kılıcından kurtulanlar da gece karanlığında bilmeyerek bataklığa düşüp boğulmuşlardır. Mohaç muharebesi iki saat sürmüş ve bu kısa savaş müstakil Macar kırallığını oraya gömmüştür; Fakat her ihtimale karşı asker, at üstünde ve silâh elde olarak harp meydanında kalmıştı. Bu muharebede Osmanlı ordusunun mevcudu üçyüz bin ve Macarlarınki yüzelli binden fazla idi[2].

Macar kıralı, kumandası altındaki Macarlardan başka Alman, Leh, Çek, İtalyan ve İspanyollardan mürekkep yetmiş bin kişilik zırhlı şövalyelere çok güvenmekte idi.

Budin'in alınması

Mohaç muzafferiyetinin ertesi günü akıncı kuvvetleri içeriye düşman memleketlerine akına gönderilmişlerdi. Macar ordusu tamamen imha edilmiş ve Osmanlı ordusunun önünde bir mâni kalmamıştı; *Mohaç* sahrasında üç gün istirahat edildi, Eylül başında hareket olunarak 20 Eylülde *Budin* önüne gelindi. Şehrin Hıristiyan yerli ahalisi kaçmış olup Yahudiler kalmıştı. Bunların reisi Salamon oğlu Yasef, *Budin* kalesinin anahtarlarını Sultan Süleyman'a teslim etmiş ve bu suretle şehir mukavemet etmeden Osmanlı hükümdarına teslim olmuştu[3]. Böylece hiç kimsenin burnu kanamadan Macar kırallığının payitahtı alındı. Pâdişah burada on dört gün kaldı; dönüşte *Segedin* ve diğer bazı şehirler alındı.

[1] Kıralların şeceresinde Layoş'un doğum tarihi 1506 ve Peçevi'nin Macar tarihlerinin nakline nazaran 1503 olduğundan metne her iki kaydı da koydum.

[2] Mohaç muharebesi hakkında Lütfi Paşa tarihi şöyle diyor: Askerini üç kola ayırmış olan kıral Layoş merkezden bizzat pâdişah üzerine yürüdü ise de yeniçerilerin önünde bulunan birbirlerine zincirlerle bağlı olan toplara karşı bir gedik bulamamışlar, fakat Rumeli kolunu geri çekilmeğe mecbur etmişler sonra Anadolu kolu da geri çekilerek metindeki plân mûcibince başarı hâsıl olmuştu.

[3] O. Prof. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, 1947, s. 36; buradaki ferman sureti yanlış ve bazı yerleri yakıştırmadır.

Macaristan'dan göçmen nakli

Bu sefer esnasında istîman eden köylü ve şehirli halktan gerek Hıristiyan ve gerek Musevilerden birçok hâne çoluk çocuklariyle birlikte *Tuna* gemilerine konulup iç memleketlere nakl olundukları gibi bunlardan bir haylısı *İstanbul*'da *Yedikule* taraflarına iskân edildi. Musevîlerden bir kısmı *Selânik*'e ve bir kısmı da sair şehirlere gönderildiler [1].

Macarların kıral intihabı

Jan Japolya'nın kıral intihabı

Yagellon kıral ailesine mensup olan son Macar kıralı Layoş'un çocuğu yoktu. Macarların başında bir kıral lüzum olduğundan Macar kont ailesinden *Zips* kontu ve *Erdel* voyvodası olan Yanoş veya Jan Zapolya'nın intihabı bir kısım Macar beyleri tarafından muvafık görüldü. Yanoş Zapolya'nın, sefahate düşkün olan genç Macar kıralı Layoş ile arası açıktı; hattâ kırala karşı muhalefete bile kalkmıştı. Yanoş Zapolya'nın, kırallığı bütün Macar asilzâdeleri tarafından kabul edilmemiş ve kendisine *Transilvanya* veya doğudaki Macar beyleri müzahir olmuşlar ve kıral Layoş'u defnettikten sonra Yanoş Zapolya'yı kırallığa seçmişlerdi (15 Kasım 1526). İşte Osmanlı tarih ve vesikalarında "Yanoş Kıral" diye anılan Macar kıralı bu Jan Zapolya'dır. Yeni kıralın makamına oturmasından sonra Osmanlı ordusu dönmüştür. [2]

Ferdinand'ın yeni kırala rakip çıkması

Jan Zapolya'ya karşı rakip olarak bir kısım Macar beyleri de Habsburg hânedanından Alman İmparatoru V. Şarl (Şarlken)'ın biraderi Bohemya kıralı ve Avusturya dükü Ferdinand'ı, Macar kıralı intihap ettiler. Ferdinand, maktul kıral Layoş'un kızkardeşinin kocası olduğu gibi aynı zamanda Kıral Layoş da

[1] *Peçevî tarihi*, c. I., s. 99. Daha evvelki kısımlarda da görüldüğü üzere Türkler bir yeri zaptettikleri zaman oralardaki tehlikeli ve kendi işlerine yarayan nüfusu daha emin ve halkı Türk ve Müslüman olan yerlere nakl ile onların yerlerine kendilerine mensup İslâm ahali ve asker iskân ederlerdi.

[2] *Erdel* Beyliğinden *Macar* kırallığına intihab edilen Yanoş'un 935 Macaristan seferinde orduya gelerek el öpmesi için yapılan merasim hakkında *Feridun Bey Müşeatı'nda* malûmat vardır (C. I., s. 569).

Şarlken ile Ferdinand'ın kız kardeşleri Mari'nin kocası idi. Bunun için Şarlken, Diyet Meclislerini içtimaa çağırdı. *Presburg* Diyet Meclisinin kararıyle Ferdinand meşrû Macar kıralı, Yanoş Zapolya ise âsi ve din düşmanı olarak ilân edildi.

Bu kararı mütaakıp aleyhtar Macar beyleri toplanıp Yanoş'u istemeyip *Viyana*'ya bir hey'et yollayıp Ferdinand'ı dâvet ettiler ve *İstoni Belgrad*'da mahfuz bulunan Macar kırallığı tacını başına koydular.[1] Bu suretle Macaristan'da biri Osmanlı devleti himayesinde Yanoş Zapolya ve diğeri Alman İmparatoru himayesinde Ferdinand isimlerinde ortaya iki kıral çıktı ve bu yüzden Türk ve Alman imparatorlukları münasebatı hasmâne olarak uzun yıllar devam etti ve nihayet Osmanlılar Macaristan'ı ilhak ile kırallık işini katî olarak hallettiler.

İkinci Macaristan seferi

Ferdinand'ın taarruzu

Jan Zapolya'ya muhalif olan ve ekseriyeti teşkil eden Macar beyleri tarafından kırallığa seçilen Ferdinand (Ferdinandoş) Osmanlı ordusunun geri dönmesinden sonra *Budin*'e hücum etti. Ferdinand'a karşı koymak isteyen Zapolya, *Tokay*'da mağlûp olduğundan evvelâ eski voyvodalık yeri olan *Erdel*'e ve oradan da kayın pederi olan Lehistan kıralının yanına gitti (1526). Ferdinand, Osmanlı hükümetinin kendisini burada bırakmıyacağını bildiğinden bir müddet sonra elçi yollayarak vergi vermek şartiyle Macar kıralı tanınmasını teklif ettiyse de kabul edilmiyerek, *Budin*'in Zapolya'ya iadesi bildirildi.

Yanoş Kıral'ın Osmanlı pâdişahının himayesine ilticası

Yanoş Kıral, *Presburg* Diyet Meclisi tarafından âsi ve din düşmanı ilân edilmesinden dolayı korkmuş olup Osmanlıları işe karıştırmadan kayın pederinin yardımiyle Macar kırallığını muhafaza etmek istiyordu. Böyle bir vaziyet ihdas ettiği takdirde Osmanlı ve Tatar kuvvetleri tarafından sıkıştırılacağını takdir eden Lehistan kıralı Sigismund ve diğer Leh devlet

[1] *Estoni-Belgrad*'daki kral kilisesi Macar kırallarının tac giydikleri kilise iken, kilisenin camiye tahvili üzerine içindeki kıral kabirleri bakayasının kaldırılması hakkında *Budin* Beğlerbeğisine hüküm, sene 976 C. 8 (Mühimme No. 7, s. 929).

erkânı kendilerinin bir şey yapamıyacaklarını ve Osmanlıların yardımiyle işi halletmesini tavsiye eylediklerinden o da Leh asilzâdelerinden Jerom Laçki'yi elçilikle *İstanbul*'a gönderip pâdişahın himayesini istedi; Laçki, bu sırada *İstanbul*'da devlet erkânı üzerinde büyük nüfuzu olan *Venedik*'li Gritti'yi elde etti ve onun vasıtasiyle işi anlatarak vergi vermek suretiyle kırallığın yine Zapolya'ya verilmesini rica eyledi.

Zapolya'nın elçisi Jerom Laçki, pâdişah tarafından kabul edildi; pâdişah ona, Zapolya'nın sadakatini kabul ettiğini, kendi kılıciyle fethettiği yerlerin ancak kendisinin olabileceğini, fakat gösterdiği sadakatten dolayı Macar kırallığını Zapolya'ya verip onu himaye edeceğini vaad eyledi (1528). Aynı sene içinde *Macaristan*'ın kendisine verilmesini istemek üzere Ferdinand'ın gönderdiği sefaret hey'eti bir şey elde edemedi.

Budin'in geri alınması

Zapolya'yı himaye ve müdafaa edeceğini vaad eden Sultan Süleyman 1529 Mayısında (2 Ramazan 935) iki yüz elli bin kişilik bir ordu ile *İstanbul*'dan çıkarak *Mohaç* ovasına geldiği zaman Zapolya yanında kendisine taraftar Macar asilzâdeleri olduğu halde pâdişahı karşıladı; *Budin*'in geri alınarak kendisine verileceği teyid edildi. Filhakika *Budin* yarım günlük bir mukavemetten sonra teslim oldu; burası senede muayyen bir vergi ile Jan Zapolya'ya verilerek kendisine merasimle Macar kırallığı tacı giydirildi.[1]

Viyana'nın birinci muhasarası

Budin alındıktan sonra Osmanlı ordusu yol üzerindeki *Estergon* (Gran)u muhasara edip[2] Ferdinand'ın bulunduğu *Viyana* üzerine yürüdü. Osmanlı - Fransız münasebatı kısmında yazıldığı üzere Türklerin müttefiki olan Fransız kıralı I. Fransuva bu sırada Alman İmparatoru Şarlken tarafından müşkül bir duruma

[1] *Viyana* muhasarası sırasında mühim dinî merkezlerden olan *Estergon* 936 Saferinin ikinci günü teslim olup ruhanî reisleri tarafından kale anahtarı *Viyana* önüne getirilip teslim olundu *(Âli tarihi, s. 24)*.

[2] 936 Muharremde Budin geri alındı. Sekbanbaşı Yeniçerilerle kral Yanoş'ı alıp tahta oturttular. Yanoş Sekbanbaşıyı iki bin altın ve varan Yeniçerilere dahi bin altın inam verdi (Münşeat-ı Feridun, c. I., s. 571).

düşürülmüş olduğundan *Viyana* muhasarası aynı zamanda Fransuva'nın durumunu da düzeltti; zaten *Budin*'in istirdadından sonra *Viyana*'nın muhasarası Fransa kıralına yardım için yapılmıştı (26 Eylül 1529).

Ferdinand, on altı bin kişilik bir müdafaa kuvvetini *Viyana*'da bırakıp kaleyi de iyice tahkim ettikten sonra kuvvet toplamak üzere Alman memleketlerini dolaşmağa gitmişti. Kendisine yardım edilmiyecek olursa sıra kendilerine geleceğini söyliyerek Almanları gayrete getirdi ve bu sayede Kont Palatini kumandasında yirmi iki bin yaya ve atlı ile yüz kıt'a büyük ve iki yüz küçük top tedarik ederek *Viyana*'ya yolladı.

Osmanlı ordusunun muhasarası Eylül sonuna rastladığı için mevsimsizdi; bundan başka ortalığa bir göz dağı verilmek istendiğinden büyük muhasara topları getirilmemiş ve Tuna nehri yoluyla getirilmekte olan top ve mühimmat ise bir Alman çetesinin taarruzuna uğrayıp batırılmıştı.

Sultan Süleyman, *Viyana*'nın teslimini istediyse de red cevabı aldı; bu muhasara Avrupa'da dinî galeyanı ve Almanya'da millî hissiyatı heyecana getirdi; hattâ protestan mezhebinin müessisi Lüter, bu münasebetle Türkler aleyhindeki meşhur askerî nutkunu neşretti. Şarlken hem kendi adına hem de Papa namına Türklerle harbetmek için düşman olan Fransa kıralına bile müracaat etti. Fransuva, Türklere karşı olan bu galeyandan ürküp Türklerle olan ittifakını gizleyerek iki taraflı bir siyaset takibine mecbur kaldı.

Başarısız Viyana dönüşü

Osmanlı ordusu başkumandanı, kaleyi düşürmek için sonderece tazyik etti, lâğımlar surun bir kısmını yıktıysa da bir netice hasıl olmadı; yapılan son bir umumî hücum da muvaffak olamadı. Soğuk şiddetli olup insan ve hayvan tahammül edemediği için muhasaraya devama imkân yoktu. Eğer, iki ay evvel gelinmiş ve büyük toplar da getirilmiş olsaydı *Viyana*'nın düşeceğinde şüphe yoktu. Muhasara yirmi bir gün sürdü. Osmanlı ordusu avdet etmeden evvel *Viyana*'da mahbus olan müslüman esirleriyle altmış kadar düşman esirini mübadele edip kurtardı (14 Ekim 1529). 60 bin esirle avdet eden pâdişah *Budin*'e geldi ve buradan ayrılırken, Macar kıralının

yanına zâhiren müşavir, hakikatte kıralın ahvalini tarassut etmek üzere yukarıda adıgeçen ve vezir-i âzamın müşaviri olan Venedikli Luici Gritti'yi bıraktı ve aynı zamanda kıralı muhafaza etmek üzere yeniçerilerle diğer kuvvetlerden de bir miktar kuvvet terketti.

Viyana önünden dönülürken yeniçerilere biner akçe bahşiş verilip tımarlı sipahilere de terakki yani her bin akçede münasip bir mikdar zam yapıldı.

Viyana muhasarası esnasında Türk akıncıları Yahya Paşazâde Bâli Bey oğlu Mehmed Bey kumandasiyle *Bavyera*'da *Ratisbon* ile bugün Çekoslovakya'nın mühim şehirlerinden olan *Brün*'e kadar gitmişlerdir.

Viyana muvaffakiyetsizliğinin uyandırdığı bir ümit

Türklerin *Viyana* önünden başarısız çekilmeleri üzerine Şarlken ile müttefikleri birbirleriyle daha mütesanid olmak lüzumunu hissederek Venedik cumhuriyetini aralarına almak istediler; fakat iş gevşek tutuldu; çünkü *Venedik*liler, Şarlken ile yapacakları ittifakın kendilerine pahalıya mal olacağını ve Türklerin şiddetli husumetini celbedeceğini bildikleri için menfaatlarının icabı olarak anlaşma teklifine yanaşmadılar ve Türklerle olan muahedelerini yenilediler.

Türklere gelince, bunlar *Venedik*lilerin iki yüzlü siyasetlerini bildikleri için onların vaziyetlerini gözden kaçırmıyorlardı. Türkler *Mısır*'a sahip olduktan sonra *İskenderiye*'yi ticaret merkezi olmaktan çıkararak *İstanbul*'u merkez yapmışlardı; bu şekil *Venedik* ticaretine mühim sekte vuruyor ve Türklere diş biliyorlardı; hattâ *Venedik* senatosu Macar kıralı Jan Zapolya ile onun kayın pederi *Lehistan* kıralı Sigismund'a müracaat ile her ikisini müttefikan Osmanlılara karşı teşvik etti ve filhakika Zapolya da üzerindeki vatan hâini damgasını silmek için Şarlken ve Ferdinand ile uyuşmak istediyse de muvaffak olamadı ve bunların anlaşmalarını temin etmek isteyen senatonun tavassutu da boşa gitti.

Üçüncü Macaristan veya Alman seferi

Ferdinand'ın ikinci müracaatı

Viyana muhasarasından geri döndükten sonra Ferdinand, vergi vermek şartiyle Macaristan kırallığının kendisine verilmesi için ikinci defa elçi gönderdiyse de tekrar red cevabı aldı. Macar kıralı Zapolya

da memlekette tamamen hüküm ve nüfuzunu tesis edememişti; ekseriyetle Macar beyleri Ferdinand'a taraftar idiler. Hattâ kendisinden memnun olmayan *Sigetvar banı* diğer Macar beylerine önayak olarak isyan etmişti.

Ferdinand'ın Budin'i muhasarası

Yanoş Kıral (Jan Zapolya) âsi banı te'dip için on bin Macar askeriyle *Budin*'de kendisini müdafaa etmek için bırakılmış olan üç bin kadar yeniçeri ve diğer Türk askerini *Sigetvar* üzerine gönderdiği sırada Ferdinand'ın *Budin* üzerine gelmekte olduğunu duyunca acele *Semendire* sancakbeyi Bâli Bey oğlu (Yahya Paşa-zâde) Mehmed Bey'e haber göndererek yardım istedi (937 H. = 1531 M.).

Ferdinand, Osmanlılara ait *Estergon*, *Vişegrad ve Vaç* kalelerini aldıktan sonra *Budin*'i muhasara etti; *Sigetvar* üzerine giden kuvvetler *Budin*'e geldilerse de orayı muhasara edilmiş bulup *İstoni Belgrad*'a gitmişler ve sonra *Budin* muhafızlariyle anlaşıp bir gece ansızın kaleye girmişlerdi. Filhakika Ferdinand'ın *Budin*'e karşı yaptığı taarruz muvaffakiyetsizlikle sona erdi; çünkü bu sırada *Semendire* sancakbeyi Yahya Paşa torunu Mehmed Bey ile *Bosna* sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey kumandasiyle gelen akıncı ve deli kuvvetlerinin *Budin*'e yaklaştığını duyan Ferdinand iki ateş arasında kalmaktan korkarak çekildi. Bu muhasara elli yedi gün sürdü. Akıncılar bunun üzerine Ferdinand'a ait yerlere akın yaparak çok miktarda esir ve ganimet malı aldılar.

Ordunun hareketi

Ferdinand'ın *Budin*'i muhasara etmiş olduğu duyulur duyulmaz, Osmanlı hükümdarı kırala verdiği söz üzerine 25 Nisan 1532 (19 Ramazan 938)'de Macaristan'a bir sefer daha açtı; *Niş*'e yaklaşıldığı zaman *Bosna* taraflarından geçerek gelmiş olan Ferdinand ile Alman İmparatoru Şarlken'in elçileri kabul olundu; bunlar yine vergi vermek suretiyle Ferdinand'ın kırallığını teklif ettilerse de muvaffak olamadılar; yine buralarda iken Fransa kıralının elçisi geldi; bu sırada *Belgrad*'a gelinmiş ve bunun batısındaki *Slavonya*'ya tâbi *Sirem* (Sirmiye) adasına geçilmişti; işte Şarlken ve Ferdinand elçileri önünde burada Fransa elçisine fevkalâde bir kabul resmi yapıldı.

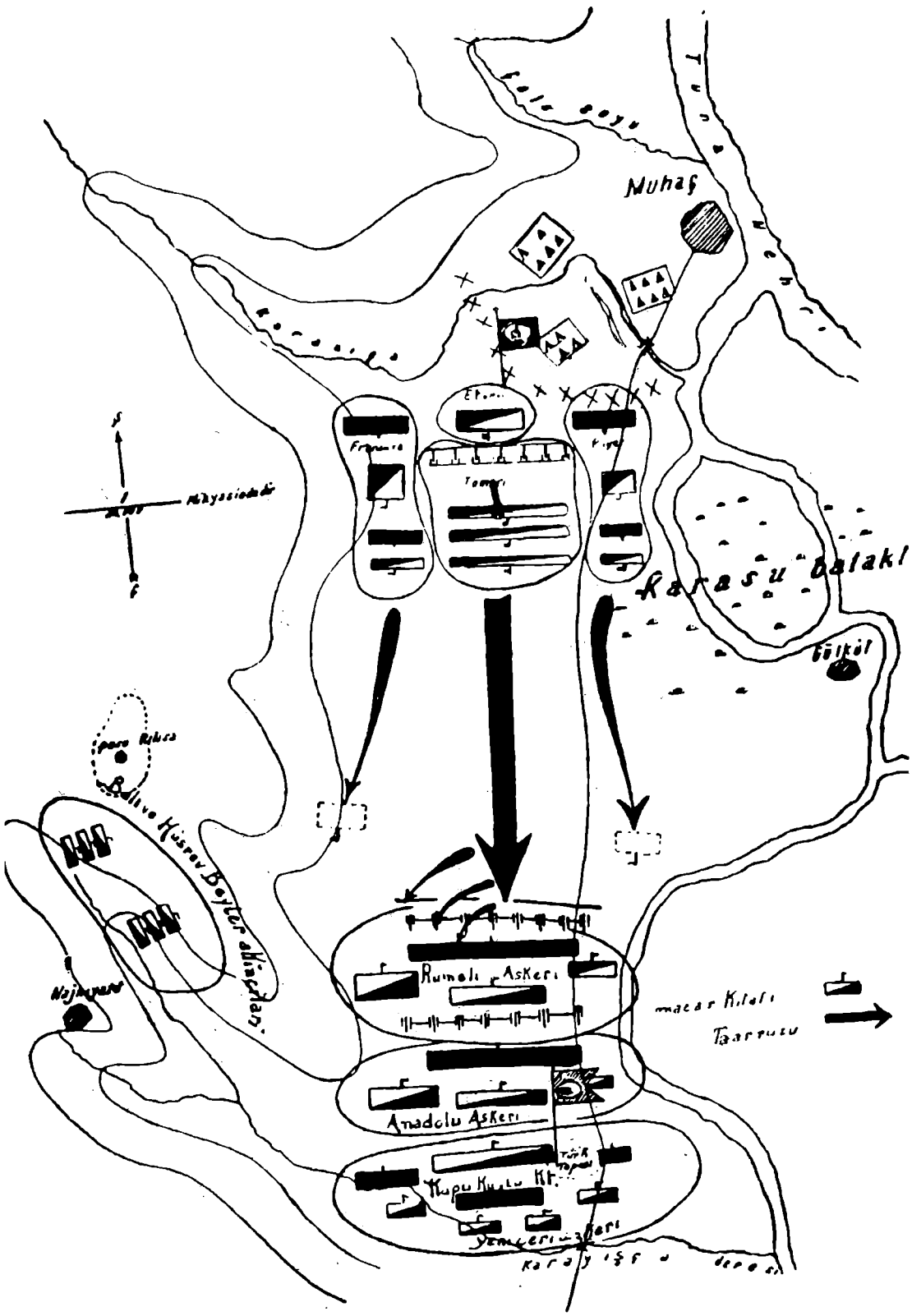

Mohaç Meydan Mul

Alman seferi

Macaristan'a giren ordu, *Budin* üzerine gitmiyerek kuzey-batıya doğru hareket etti; bu taraftaki kaleler mukavemet etmeden teslim oluyorlardı. Akıncı kumandanı Mihal oğlu Mehmed Bey elli bin ve *Bosna* beyi Gazi Hüsrev Bey- ki II. Bayezid'in torunudur - on bin deli kuvveti ile orduya geldiler.

Pâdişah, Alman İmparatoru'nu harbe dâvet etmiş olduğundan bu seferki seferi onun tarafına çevirmişse de Şarlken görünmüyor, her tarafa saldıran ve Almanya içerilerine kadar giren akıncılar imparatora dair bir haber alamıyorlardı; Şarlken bu sırada *Viyana*'nın yakınında *Lintz*'de bulunuyordu; Türkler ikinci defa *Viyana* üzerine gelecek olurlarsa nasıl mukavemet edeceklerine dair topladığı bir meclisle müzakere ediyordu; meclis, Türklerin *Viyana*'ya gelmelerine kadar vaziyetin tetkikine karar verdi; daha doğrusu hiçbir şeye karar veremedi. Şarlken'in elinde muhtelif millet askerlerinden bir ordu olduğu halde meydana çıkmağa cesaret edemiyordu; mağlûbiyeti halinde *Fransa*'ya karşı pek fena bir duruma düşebilirdi; Sultan Süleyman'ın maksadı bir meydan muharebesi yapmak olduğundan kale toplarını getirmemişti.

Osmanlı ordusu büyük küçük on beş kale aldıktan sonra *Viyana* yolunu açan *Gons* veya *Göns* kalesini üç hafta muhasaradan sonra zaptetti[1]. *Gradcaş* mevkiine kadar gidildi; eski merkezlerden olan burası da alınıp imparatorun meydanda olmadığı son olarak burada haber alındı ve mevsimin geçmesine mebni güney yoluyla geri dönüldü ve Sultan Süleyman, meydana çıkmamalarından dolayı Şarlken ile kardeşi Ferdinand'a ağır nâmeler yolladı.

Bu Alman seferinde ordu mevcudu iki yüz binden fazla olup *çekaloz* denilen ve kaz yumurtası şeklinde gülle atan üç yüz kadar küçük top vardı. Akıncı ve deli kuvvetleri seksen bin kadardı; Mihal oğlu Mehmed Bey ile Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey, Gazi Hüsrev Bey ve Kasım Bey bu deli ve akıncıların kumandanı idiler. Bunlardan oniki bin Türk akıncısına kumanda

[1] Müverrih Âlî'nin 939 Muharreminin sekizinden yirmi sekizine kadar yirmi gün muhasaradan sonra bin belâ ile fethinden bahsettiği ve ایا کوسك = *Ayaköşk* imlâsiyle yazdığı kale bu *Gons* kalesidir *(Varak 28)*.

eden Kasım Bey, *Viyana* yakınlarında *Baden* civarına kadar gelmiş, fakat pâdişahın güneye yani *İstirya*'ya dönmesi üzerine o da geri dönmüş, yolda düşman tarafından çevrilerek kendisi de dahil olmak üzere maiyyetinin çoğu şehit düşmüştür. Kasım Bey'in silâhları ile miğferi büyük bir muvaffakiyet eseri olarak Şarlken'e takdim olunmuştur.

Bu sefer esnasında evvelce devlete sadakat göstererek el altından casusluk yaptığı haber alınıp vezir-i âzam tarafından evvelâ *Belgrad*'a hapsedilen Peroni Petri'ye ait *Drava* nehri üzerinde *Şıkloş* müstahkem kalesiyle, *Papoçe*, *Şopron* (*Budin*'in batısında) ve eski başkentlerden olan *Gradcaş*'dan sonra güneye dönülüp, *Morava* ve *Drava* nehirleri geçilip *İslovenler* memleketine girildi ve *Podgogonce* ve *Zagreb* beyleri kalelerinin anahtarlarını gönderip itaat ettikleri için cizye ve haraca bağlandılar; *Pozaga*, *Zacesne*, *Nemçe* ve *Podgrad* kaleleri alındı.

Bu sefer yedi ay sürmüş ve pâdişah 1532 senesi Kasım (23 Rebiulâhır 939) ayı sonlarına doğru *İstanbul*'a gelmiştir.

Koron kalesinin alınıp verilmesi

II. Bayezid zamanında elde edilmiş olan *Koron* kalesi, Osmanlı hükümdarının Alman seferiyle Şarlken'i aradığı sırada onun amiralı meşhur Andrea Dorya tarafından hile ile Türklerden alınmış olup iç kaleye Frenkler ve dış kaleye yerli Rumlar yerleşip burayı müttefikan müdafaa etmekte bulunmuşlardı.

Alman seferinden avdette Ferdinand sulha talip olduğu sırada gönderdiği elçi, eğer Macar kırallığı Ferdinand'a verilirse *Koron* kalesiyle *Afrika* sahilinde Barbaros'a ait olan *Arcel* adasının iade olunacağını bildirmiş ise de vezir-i âzam İbrahim Paşa "Biz harple almayı tercih ederiz" demiş ve bunun üzerine *Semendire* sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bâli Bey-zâde Mehmed Bey'in *Mora* sancakbeyliğine nakledip *Koron*'un zaptını bu değerli kumandana havale etmişti (940 Ramazan=1534 Mart).

Mehmed Bey, Ferdinand ile anlaştıktan sonra taarruzundan önce iç kaledeki Frenklerle dış kale muhafazasında olan Rum ve Arnavutların aralarını bozup bunları birbirleriyle mücadele haline soktu ve nihayet fırsat zuhurunda iç kaleden başka yerleri aldıktan sonra iç kaledeki Frenklere de aman verip orasını da işgal etti.

Ferdinand ile birinci anlaşma

Ferdinand'ın Macar kırallığını almak için yaptığı teşebbüsler hep boşa gitmiş, Osmanlı hükümetinin Jan Zapolya'yı tutması onu maksadına muvaffak etmemişti. Osmanlı devleti karşısında biraderi V. Şarl'ın yardımı sayesinde tutunabilen Ferdinand, nihayet Batı-Avrupa'da görülecek işleri olan Alman İmparatoru'nun tavsiyesiyle Osmanlılarla anlaşmağa mecbur olarak devlete müracaat etti.

Ferdinand'ın müracaatı Osmanlıların da işine geldi; Macaristan'a yapılan seferler pek ağır masraflarla yapılıyor ve bu tarafla uğraşılması memleketin doğu hudutlarının ihmalini ve bazı hâdiselerin zuhurunu mucip oluyordu. Nitekim Şah İsmail'in vefatından sonra (1524) yerine geçen oğlu Tahmasp Han, Doğu-Anadolu'da faaliyete geçmiş ve iki taraf arasında bazı hâdiseler olmuştu; bundan dolayı Osmanlı hükümeti de sulhe taraftar ise de bunu göstermek istemiyordu.

Sulh şartları

İki taraf, epi çekişmeden sonra anlaştılar. Müsalaha mucibince Ferdinand, Macar kıralı Jan Zapolya'nın arazisine tecavüz etmiyecekti. İki taraf arasındaki hudut tahdit olunacaktı. Macar kıraliyle Ferdinand arasındaki mukaveleleri Osmanlı hükümdarının görüp tasdik etmesi şarttı; Ferdinand elinde bulunan Macaristan toprakları için Osmanlı hazinesine her sene otuz bin altın verecekti. Ferdinand ile yapılan anlaşmadan sonra Alman İmparatoru Şarlken de müsalaha için elçi yollayacaktı. Şarlken ile sulh olmazsa Osmanlılar ona karşı serbestîlerini muhafaza edeceklerdi. Müsalaha sene ile tahdit edilmeyip Ferdinand riayet ettiği müddetçe muteber olacaktı.

Bu anlaşma mucibince biri doğrudan doğruya Osmanlı devletinin himayesi altında Jan Zapolya'ya ve diğeri elindeki yerler için vergi vermek üzere Ferdinand'a ait iki Macaristan meydana çıkıyordu (1533 Temmuz).

Macaristan seferleri

1533 anlaşmasında sonra Macaristan

Ferdinand ile sulh yapıldıktan sonra Osmanlı devleti *İran* ile harp yapmış ve denizde Şarlken ile çarpışılmıştı; Osmanlıların denizde Venedik ve müttefikleriyle muharebe ettikleri sırada aradaki sulha rağmen Kaçiyaner kumandasındaki Ferdinand kuvvetleri hududu tecavüz etmiş ise de hudut beyleri bu kuvvetli ordûyu imha etmişlerdi (944 H. = 1537 M.).

Venedik'le sulh yapıldığı sırada Ferdinand da sefirler göndererek muahedeyi yenilemek istemişti; çünkü ahidnâme hilâfına yapmış olduğu tecavüzün acısının çıkacağından korkarak telâş etmişti.

Osmanlı himayesinde bulunan Yanoş Kıral'a (Jan Zapolya) gelince bu da Osmanlılardan kurtulup kayın pederi olan Lehistan kıralının yardımıyle kendi başına kalmayı istiyorsa da karşısında Şarlken gibi bir hasım varken ister istemez Osmanlıların himayesinde bulunmayı tercih etmekte idi; fakat Yanoş Kıral'ın Ferdinand ile gizli bir anlaşma yapmış olduğu hakkında evvelce Zapolya'nın hizmetinde bulunmuş olan Laçki adındaki Lehlinin Sultan Süleyman'ı tahrik etmesi üzerine Macaristan meselesi yeniden meydana çıktı; bu sırada Ferdinand'ın, Zapolya'nın elindeki Macaristan'ı istemesi tekrar reddedildi.

Yanoş Kıral'ın ölümü

1540 M. (947 H.)'de Jan Zapolya vefat etmişti. Zevcesi İzabella kocasının ölümünden evvel bir erkek çocuk doğurmuş olduğundan Macaristan işinin halli katî ve zarurî bir şekil aldı ve bu sırada kıraliçe Elizabet veya İzabella'nın da elçileri *İstanbul*'a geldi.

Kıraliçe, oğlu Sigismund'un Macar kıralı olmasını gönderdiği hey'et vasıtasiyle istirham etmiş ve bu hususta kendisine teminat verilmişti; Zapolya'nın ölümünü duyan Ferdinand ve Şarlken kuvvetleri *Budin*'i muhasara ettilerse de muvaffak olamadılar; bu vaziyetler üzerine Macaristan'a sefer yapıldı.

948 H. (1541 M.) Macaristan seferi

Osmanlı hükümdarı 1541 İlkbaharında hareketinden evvel, *Budin*'in Ferdinand'ın eline geçmemesi için alelacele Rumeli beylerbeği ve arkasından da üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı üçbin yeniçeri ve suvari kuvvetleriyle gönderdi; bundan sonra da bizzat sefere çıktı.

Budin'i kurtarmağa giden kuvvetler bir aydan ziyade uğraşmışlar, fakat düşmanı tarda muvaffak olamamışlardı. *Budin*'i almaktan ümidini kesen ve asıl ordunun yaklaşmakta olduğunu duyan Ferdinand kuvvetleri bir gece gizlice kaçmak istedilerse de muvaffak olamıyarak hemen hepsi imha edildiler; ordugâhları Türklerin eline geçti; başkumandanları olan Rokendorf yakalanarak Komaran (Komaron) mevkiinde öldürüldü. Pâdişahın kumandasındaki ordu *Budin*'e yaklaştığı sırada bu muvaffakiyet haberi alınmıştı.

Macaristan'ın ilhakı ve Erdel kıralliği

Budin'e geldikten sonra küçük kıral pâdişahın şehir haricindeki karargâhına getirilip alıkonularak evvelce verilen bir karar üzerine piyade kuvvetleri ile hiçbir sızıltıya meydan vermeden *Budin* işgal edilmiş, Kıraliçeye küçük kıral Sigismund büyüyünceye kadar *Budin*'in Türk işgali altında bulundurulacağı söylenerek altın ve lâciverd damgalı ahidnâme ile[1] Sigismund kendisine

[1] Bu ilhak dolayısiyle Sultan Süleyman tarafından vezir-i âzam Hadım Süleyman Paşa'ya gönderilmiş olan 1541 Ekim (948 Cemaziyelâhır) tarihli nâmede şöyle deniliyor:

"... fethettiğim *Ongürüs* vilâyetinin darü'l-mülkü olan *Budin* tahtı ki ol zamanda memalik-i islâmiyeden baîd ve zabtı (muhafazası) asîr olup Yanoş Kıral haracı iltizam itmeğin... *Ongürüs* kırallığı mezbûre tevcih olunup anın vefatından sonra oğlu İstefan (Sigizmund) Kıral'a inayet eylemiştim. *Ongürüs* memleketi ile hemcivar olan *Nemçe* kıralı Franduş (Ferdinand) ehl-i islâm ile bugz ve adavette ısrar üzre sahib-i kin bir müfsid ve fesat-karindir; *Ongürüs* iklimlerine dahi kıral olmak sevdasına düşüp karındaşı İspanya kıralı Karlo (Şarlken) ittifakı ve sair kefere muavenetleriyle diyar-ı dalâlet-âsârlarından mübalâğa asker-i küffar cemeyleyip Tuna suyu üzerinde dahi bî-nihaye gemiler ile topraklar ve bayraklar tertip eyleyip *Ongürüs* bey-zâdelerinden Pireni Petri (Piyer Pereni) ana tâbi olup gelip *Ongürüs* şehrine müstevli olup *Budin* şehrini hisar etmişlerdi.... asıl murad-ı hümâyunum *Budin* tahtını dâr-ı islâm edip düşman-ı reh-zen def olunduğu gibi *Budin*'de olan Yanoş Kıral'ın oğluna atasının ocağı olan *Erdel* vilâyetinin banlığını ihsan eyleyip hızâne-i âmireye bir

nâip olan validesiyle birlikte Zapolya'nın eski beylik mahalli olan *Erdel*'e (Transilvanya) gönderilmişlerdir.

İşte bu suretle Zapolya'nın elindeki Macaristan doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına ilhak olunup on iki sancaklık *Budin* beylerbeğiliği teşkil edilmiş ve beylerbeğiliğe *Bağdat* valisi olup aslen Macar olan Süleyman Paşa tâyin olunarak Macaristan'da arazi tahriri yapılmıştır[1]. Böylece Macaristan, Osmanlılara, Ferdinand'a ve bir de *Erdel*'de Sigismund'a ait olmak üzere üç kısma bölünmüş oldu.

Budin'de bulunduğu sırada Ferdinand orasını fazla vergi vermek şartiyle istemek üzere bir de elçi gönderdiyse de Sultan Süleyman: "Artık Macar memleketinden el çeksin ve *Nemçe*'deki yerler için haracını göndersin; başka türlü sulh olmaz" sözleriyle gelen elçiyi geri çevirmiştir.

950 H. (1543 M.) seferi

Ordunun *İstanbul*'a dönmesini mütaakıp Ferdinand'ın *Budin* ve *Peşte*'yi muhasarası üzerine bizzat Sultan Süleyman 23 Nisan 1543 (18 Muharrem 950)'de Macaristan'a tekrar sefer yaptı; bu seferki *Budin* muhasarası ehemmiyetli idi; Türklerin müdafaada bulunan sekiz bin kişilik kuvvetine karşı Ferdinand kuvvetleri seksen binden fazla idi; bunlar ordunun gelmekte olduğunu duyunca çekildiler.

Bu seferde Ferdinand'ın elinden eski Macar kırallarının merkezi olan *Gran* yani *Estergon* ve *Budin*'in güney-batısında Macar kırallarının kabirlerini havi *İstoni Belgrad* (Ştulvaysenburg) daimî olarak ve *Drava* nehri üzerindeki *Valpo* ve *Şikloş* ve *Budin*'in doğusundaki *Tata* gibi yerler muvakkaten alındı; *İstanbul*'a dönüldü. Ertesi sene Ferdinand'ın yerlerine akın yapıldığı gibi

mikdar mal vermek üzre ol canibe gönderildi; *Ongürüs* beylerinden sair sadakat üzre olanlara sancaklar verilip *Budin* şehrini tevâbii ve levâhiki ve muzafât ve ekalimi ile feth ve teshir eyledim... arazi-i *Ongürüs*'ü tamam kaleleri ve cümle-i muzafât ve levâhikiyle ve reâya ve berâyası ile sair memalik-i mahrûseme munzam kılınıp kadılar ve dizdarlar ve müstahfızlar nasbolunup hıfz ve haraset içün bir miktar asker ifraz olunup düstur-ı âsaf vezirim Süleyman Paşa... *(Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 487).*

[1] Macaristan'ın ilhakından *Budin* defterdarlığına tâyin edilen Candarlızâde Halil Bey tarafından ilk arazi tahriri yapılmıştır.

Budin beylerbeğisi Yahya Paşa-zâde Mehmed Paşa *Budin*'in kuzeyinde ve *Tuna* kenarında *Vişegrad*'ı ikinci defa olarak aldı.

Osmanlı ordusunun avdetinde yakınlığı sebebiyle Ferdinand kolayca taarruz ediyor; buna mukabil Osmanlı ordusu mesafenin uzaklığı sebebiyle daimî surette seferber halinde bulunuyordu; halbuki ordu *İstanbul*'a dönmüyerek o tarafta kışlayıp ertesi sene ilkbaharda *Viyana* üzerine yürüyerek katî bir galebe çalsa bu sürüncemeli işin halli mümkündü. Böyle yapılmadığından Macaristan dâvası uzayıp gidiyor ve hem askerin ve hem de hazinenin telefine sebep oluyor.

Beş senelik sulh

Nihayet Osmanlılarla başa çıkamıyacağını anlayan ve her seferde elindeki mühim şehir ve kalelerin bir kısmını kaybeden Ferdinand ile Şarlken iptida bir mütareke ve sonra da beş senelik bir sulh yaptılar. *Osmanlı - Avusturya* münasebetleri kısmında daha etraflı olarak görüleceği üzere Ferdinand Osmanlıların elindeki *Macaristan* ile son harpte, kendisinden alınan bazı yerleri terk etmeği ve Macaristan'a dair elindeki yerler için de senede otuz bin duka altını vermeği kabul ediyordu (19 Haziran 1547 = 954 Rebiulâhır). Bu müsalahaya Şarlken ile Papalık, Fransa ve Venedik devletleri de idhal edildiler.

Erdel meselesi

Beş sene için imzalanan bu muahede bir mütareke mahiyetinde kaldı; çünkü meydana çıkan *Erdel* hâdisesi harbin yeniden başlamasına sebep oldu. *Erdel* kıraliçesi yani sabık Macar kıralı Jan Zapolya'nın zevcesi İzabella Osmanlı himayesinde idi; maiyyetindeki müşavirlerinden birisi Ferdinand taraftarı olup *Erdel*'in buna verilmesine çalışıyor ve İzabella'yı hükümetten çekmek istiyordu; Osmanlı hükümeti bu hale vakıf olarak Ferdinand'ı tehdit ettiyse de ordu *İran* seferinde olduğu için aldırış etmiyerek *Erdel*'e taarruz ile hududu geçmişti.

Bu sırada Osmanlılar büyük kuvvetlerle *İran* seferini yapmakta oldukları için Sokullu Mehmed Paşa kumandasiyle Ferdinand'a karşı sevkedilen seksen bin kişilik kuvvet iptida *Beçkerek*, *Varat*, *Canad* gibi kaleleri aldıktan sonra müstahkem mevkilerden olan *Lippo* veya *Lipve*'yi zaptedip *Temeşvar*'ı muha-

sara etti; fakat havanın yağışlı olması ve siperlerin su ile dolması üzerine *Belgrad*'a döndü (958 H. =1551 M.).

Avusturya ordusunun imhası

Sokullu Mehmed Paşa'nın çekilmesi üzerine Avusturya ordusu *Erdel*'e girerek *Temeşvar*'ın kuzey-doğusunda bulunan *Lipve*'yi geri almış ve ahalisi tarafından gizlice dâvet edilen *Segedin*'i muhasara etmişse de *Segedin* sancakbeyi Mihal oğlu Hızır Bey'in iç kaleye kapanıp keyfiyetten *Budin* beylerbeğisi Hadım Ali Paşa'yı haberdar etmesi üzerine *Segedin* önüne gelen Ali Paşa, Avusturya ordusunu imha etmiş ve bu muzafferiyyet haberi *Tuna*'yı geçmekte olan Osmanlı ordusuna bildirilmiştir.

Temeşvar'ın zaptı

Lipve'nin düşman eline geçmesi ve bazı muvaffakiyetsizlikler üzerine bu defa da ikinci vezir Kara Ahmed Paşa, Macaristan serdarı oldu. Bu, doğrudan doğruya Macaristan'ın en mühim kalelerinden olan *Temeşvar* üzerine yürüdü ve otuz beş gün muhasaradan sonra burasını aldı; kale kumandanı yaralı olarak esir edildi; bundan sonra *Lipve* tekrar alındığı gibi *Balaton* gölünün kuzeyindeki *Vesprem* de ele geçti; mevkiinin ehemmiyetine binaen *Temeşvar* beylerbeğilik yapılarak valiliğine de hudut muharebelerinde mühim hizmet ve başarısı görülen Gazi Kasım Bey tâyin edildi.

Macaristan harekâtının devamı

Temeşvar'ın zaptı *Erdel*'in kuzeye doğru istilâsını kolaylaştırdı; sağdan sola birçok kaleler zapt edile edile *Haçova* cenubunda ve *Tise* nehri kenarındaki *Solnok* (Szolnak) alındı; *Eğri* veya *Erlav* kalesi bir buçuk ay kadar muhasara olunduysa da kış mevsiminin gelmesi ve kar yağması üzerine alınamadı.

Osmanlı kuvvetleri yalnız bu sahada faaliyette kalmayıp *Bosna* taraflarından da taarruz ettiler. Ferdinand tekrar ümitsizliğe düşerek vakit kazanmak için *Erdel*'in kendisine verilmesini istemiş ve bunun için senede yüz elli bin ve Macaristan'ın kendisinde kalan kısmı için de kırk bin ki cem'an her sene doksan bin altın vermeyi teklif eylemişti. Bu sırada Osmanlı ordusu pâdişah *İran* seferinde bulunmakta olup Rumeli kuvvetleri ile bir kısım Kapıkulu askeri Ferdinand'ın ordularını mağlûp etmeğe kâfi geliyordu.

İki taraf arasındaki harp bu suretle 970 H. (1562 M.) senesine kadar sürdü. Bu tarihte Ferdinand, Busbek adındaki elçisini anlaşmak üzere *İstanbul*'a göndermişti; bu sırada Ferdinand, Şarlken'in çekilmesi dolayısiyle beş senedenberi Alman İmparatoru bulunuyordu.

İşte en son olarak Ferdinand, *Erdel* (Transilvanya) kıt'asından vazgeçmiş ve eskisi gibi kendisinin elindeki Macaristan için otuz bin dukayı kabul ile sekiz senelik bir muahede imzalamıştı (1562) [1].

Boğdan seferi

Kitabımızın bu cildinin beşinci ve on üçüncü bölümlerinde görüldüğü üzere *Boğdan* Voyvodalığı, *Kili* ve *Akkirman* kaleleri alındıktan sonra sıkı bir surette devletin nüfuzu altına girmiş ve yarım asrı mütecaviz devleti işgal edecek hallerde bulunmamış, hernekadar bazan vergisini vermekte ihmal göstermişse de *İran*, *Mısır* ve *Macaristan* seferleri sebebiyle bu lâkaydîsine göz yumularak îkaz ile iktifa edilmişti.

Osmanlıların *Viyana* seferi esnasında *Boğdan* beyi Petro Rareş (1527-1538) orduya elçisini yollayarak sadakatını teyid ile bu seferinden avdette de vergisi olan dört bin duka ile kırk kısrak, yirmi taydan ibaret vergisini bizzat takdim eylemişti (1530).

Boğdan beyinin muhalefeti

Petro Rareş, bu tarihten sonra hariçten yapılan tesirle devlete karşı olan bağlılığını terk ederek gizlice Ferdinand ile muhabere ve müzakereye başlamış ve daha sonra Osmanlılar tarafından *Budin*'de bırakılıp ora ahvaline dair devlete haber vermekte olan Giritti'nin öldürülmesinde Rareş'in de eli olduğu anlaşıldığından kendisinin tedibine lüzum görülmüştür.

Osmanlı pâdişahı *Boğdan*'a yapacağı seferi gizli tutup ancak 945 Safer (1538 Temmuz)'de hareketini mütaakıp îlân eylemiş [2] ve kendisi de bizzat hareket eylemiştir.

[1] Bu kısımlar hakkındaki siyasî hâdiseler için *Osmanlı-Avusturya münasebatı* kısmına da bakınız.

[2] Sultan Süleyman, hareketine kadar yapacağı seferin ne tarafa olduğunu söylemeniş ve *Edirne*'den hareketi mütaakıp "*Seferimiz Boğdan üzerindedir*"

Petro Rareş, pâdişahın geldiğini haber alınca derhal bir elçi yollayarak ahidnâmeye riayet edeceğini arzeylemiş ise de kendisini orduya dâvet için gönderilen Sinan Çelebi ismindeki memura dâvete icabet edemiyeceğini bildirdiğinden sür'atle hareket eden ordu, *Tuna* ve *Pirut* nehirlerini geçerek *Boğdan*'a girmiştir.

Boğdan beyi seksen bin kişi ile Osmanlı kuvvetlerine karşı *Fokşani* mevkiinde pusu kurmak istediyse de mukavemet edemiyeceğini anlayarak bu fikrinden vazgeçip *Transilvanya*'ya kaçtı ve *Eflâk* Voyvodası üç bin kişilik bir kuvvetle bu kuvvetleri dağıttı.

Yeni voyvoda tâyini

Bu seferde Kırım hanı Sahip Giray iki yüz bin kişi ile bulunmuştur[1]. *Boğdan* beyleri Boğdan'ını ikinci derecede payıtahtı olan *Yaş pazarı* ile asıl payıtahtı olan *Seçav* (Suciova)'ın fevkalâde müstahkem olmasına rağmen mukavemet edemiyeceğini anladıklarından Osmanlı kuvvetlerine kale anahtarlarını getirip teslim ettiler. Bu beyler, bir toplantıya dâvet olunarak kendilerine bir voyvoda intihabı emrolundu (1538).

Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı Boğdan'da umumî af ilân etti. Boğdan beyleri tarafından voyvodalığa intihap olunan Petro'nun kardeşi İstefan'ın ve yahut İstefan Voyvoda oğlu Çetine'nin memuriyeti tasdik olunup[2] bir miktar askerle *Seçav*'da voyvoda makamına oturtuldu ve kendisine verilen beratta iki senede bir (bir sene elçisi ve bir sene kendisi) vergisini getirip takdim etmesi kaydedildi.

demiştir. Celâl-zâde şöyle diyor : "..Bu zaman gelince hazret-i Pâdişah-ı hilâfetpenâhına azimet-i sefer-i inayetleri ne cânibe idüği mahfî ve mestur olup elsine-i nâsta henüz mezkûr olmamıştı. Meğer vilâyet-i *Moldav* ki *Kara Boğdan* demekle meşhurdur, vâsi ve mâmur memleket olup bir canibi *Tuna* suyu ile mahdut olup bir tarafı *Ongürüs* vilâyetine ve canib-i âhari dahi *Leh* vilâyetine ve bir köşesi Deşt-i Kıpçak'tan Tatar memleketine mülâsik olur..." *(Tabakatü'l-memalik, s. 539)*.

[1] *Tabakatü'l-memalik (S. 555)* ile ondan naklen Âli *(Varak 43 b)* Kırım hanı kuvvetlerinin iki yüz bin olduklarını kaydederler.

[2] Bu seferde bulunan Nişancı Celâl-zâde eski voyvodalardan İstefan'ın oğlu Cetine'nin voyvoda olduğunu yazar (*S. 560, 561*) ve Âlî de aynı ismi söyler *(Varak 44 b)*.

Boğdan hududunun tahdidi

Boğdanlılarla asıl Osmanlıları arasındaki tporak arazi ihtilâflarının halledilmesi îcabettiğinden bu da yapıldı. *Pirut* suyunun *Akkirman* tarafından *Kalçın* şehri karşısında *Turla* yani *Dinyester* nehrine kadar muayyen bir hudut çizilip hududun sonunda iki kale yapılması tekarrür etti ve bu iş *Boğdan* Voyvodasına havale edildi. İşte bu suretle tahdit edilen *Besarabya* arazisinde *Akkirman* ve *Kili* nâmiyle bir sancak teşkil edildi[1].

* * *

Bu sefer esnasında Polonya kıralı Sigismund elçi ve hediye gönderdi. Sultan Süleyman da dost tanıdığı Polonya kıralına iltifatlı nâme yolladı.

Pâdişah avdette *Yanbolu*'ya geldiği zaman Barbaros Hayreddin Paşa'nın meşhur *Preveze* muzafferiyetini haber almıştır.

[1] *Tabakatü'l-memalik, s. 561; Âlî tarihi, varak 44 b.*

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALEVÎ ISYANLARI VE İRAN SEFERLERİ

Anadolu'da Kızılbaş hareketleri

Sünnî ve şiî münafereti, Anadolu'da asırlarca devam edip kanlı hâdiselere sebep olmuştu, Anadolu'daki Kızılbaş dedeleri ya hariçten veya dahilden gelen herhangi bir teşvik ile ayaklanıyorlardı; Selçuklular zamanındaki Baba İshak ve Osmanlıların ilk devirlerindeki Samavnalı Şeyh Bedreddin vak'aları bunun mühim tezahürlerinden olduğu gibi tarikat üzerine kurulan Safevî devleti zamanında Osmanlı topraklarındaki Şah Kulu ve Turhallı Celâl isyanları da bu mahiyette idi.

Safevî devletinin kurulmasından evvel Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın Anadolu'da yaptıkları tahrikler bu devlet kurulduktan sonra cür'etkârane bir şekil almış, âciz bir hükümdar ile liyakatsiz vezirlerin iş başında uyuşuk halde bu propagandalara kayıtsız kalmaları Şah İsmail'in tahrikâtını arttırmış, Anadolu'daki Alevîler, *Kızılbaş* ismi altında yüzlerini bu şî'a devletine çevirmişlerdi; fakat Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e vurduğu kuvvetli bir sille bu hükümdarı sarsmışsa da Anadolu Kızılbaşlariyle Safevîlerin mânevî rabıtaları kesilmeyerek el altından devam etmiş ve fırsat çıkınca yani devlet, haricî muharebeler sebebiyle meşgul oldukça Alevîler ayaklanmakta tereddüt göstermemişlerdir[1]. Şunu da söylemek lâzımdır ki bu ayaklanmaların meydana gelmesinde veya büyümesinde arazi tahrir memurlarının yaptıkları haksızlıklarla lüzumsuz yere hükümetçe dirlikleri kesilerek zarurete düşen tımarlı sipahilerin ısyan edenlere iltihaklarının da mühim bir âmil olduğu görülmektedir.

Bu cümleden olarak 932 H. 1526 M.'de yani *Mohaç* savaşı esnasında, Osmanlı ordusunun düşman karşısında bulunduğu

[1] Bu devirleri yaşayarak tarihini yazan ve devletin bütün mahrem işlerine vakıf olan Celâl-zâde Koca Nişancı Mustafa Bey, *Tabakatü'l-memalik* isimli eserinde Anadolu'da gizliden gizliye faaliyette bulunan Kızılbaşların Kanunî Sultan Süleyman devrinde her fırsat düştükçe ısyanlarından bahsetmekte olup bu ısyanlar sebebiyle kitabına yirmi beş sayfalık *(S. 279-304)* yer tahsis etmiştir.

sırada gelişmeğe başlayan ve nihayet meydana çıkan isyan 933 Zilkade (1527)'de *Bozok*'ta başgösterdi. Bu isyanda elebaşı, Sülün diye meşhur olan Kadri Hoca Baba ile oğlu Şah Veli idi; ve yine bura Alevîlerinden Baba Zünnun diye meşhur Alevî ayaklanması oldu. Bu kıyam gösterişe göre arazi tahririnde yapılan haksızlıkdan dolayı idi[1]. Yine ayni sene içinde *Adana*'da *Kara İsalı Türkmenleri*'nden Safevîlerin dâîsi olan Veli Halife ve Domuz oğlan ve *Tarsus*'ta Yekçe Bey isyanları vukua geldi ve yine aynı sene içinde bunlardan daha müthiş olarak Kalender Şah denilen Kalender Çelebi ayaklanması meydana çıktı[2]. Bu isyanlar *İran* devleti tarafından müzaharet görüyordu. Şah İsmail 930 H. (1524 M.)'de ölmüş ve yerine oğlu Tahmasb Han hükümdar olmuş ise de Osmanlı devleti, Şah İsmail'in müteaddit müracaatlarına rağmen sulh yapmamış ve iki devlet arasındaki münaferet bütün şiddetiyle devam etmekte bulunmuştu.

Kalender Çelebi isyanı

Hacı Bektaş-ı Veli postnişini olan Kalender Çelebi b. İskender, rivayete göre Hacı Bektaş'ın evlâdı telâkki edilen çelebilerden yani Balım Sultan evlâdındandı[3]. Bu da aynı tarihlerde başına

[1] *Bozok*'taki Kızılbaş Türkmenlerden Sülün oğlu'nun tasarrufundaki mezreasına arazi tahrir memuru iki yüz akçe vergi yazmış. Sülün oğlu tahrir memuru Kadı Muslihüddin ile sancakbeyi Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e baş vurarak bu resmin yüz akçesinin afvını rica etmiş ise de kabul edilmemiş ve bundan başka içlerinden bir dedenin uzun olan sakalını keserek tahkir etmişler. Bunun üzerine Baba Zünnun ile Sülün oğlu, taraftarlariyle beraber ayaklanarak büyüyen cemiyetleri *Sivas* taraflarına doğru yayılmış ve üzerlerine sevkedilen Karaman ve Sivas beylerbeğileri kuvvetlerini bozmuşlar: nihayet bunlar epi uğraşıldıktan sonra *Diyarbakır* beylerbeğisi Hüsrev Paşa ve *Adana* beyi Ramazan oğlu Pirî Bey'in gayretleriyle 1527 de bastırılmıştır.

[2] Sene ve ay kaydına göre Kalender hâdisesi 933 Ramazanında ve Zünnun ve diğerlerinin isyanı ayni sene Zilkade ayında bastırılmış olduğuna nazaran Kalender isyanı daha evvel çıkmış oluyor.

[3] Rivayete göre Kalender Çelebi, Kadıncık Ana oğlu Habib Efendi torunlarındandır. Babası İskender Çelebi, onun babası Balım Sultan, onunki Resul Çelebi, bunun da babası Habib Efendi imiş *(Âlî tarihi, basılmamış ikinci cilt, varak 17 b; Peçevî tarihi, c. I., s. 20)*. Balım Sultan XIV. asır sonlarında yaşamış olduğundan bu silsile doğru ise, İskender Çelebi ile Balım Sultan arasında bazı isimler daha olmak lâzımdır. Aynı zamanda silsilenin sıhhati de şüphelidir.

yirmi, otuz bin Alevî toplayarak ortaya çıkmış, etraftaki sancakbeyleriyle eyalet valilerini mağlûp ederek cür'et ve faaliyetini arttırmış olduğundan ısyan süratle bastırılmıyacak olursa Anadolu'da tehlikeli bir durum hasıl olacağı devlet merkezine bildirilmiş olduğundan işin ehemmiyetine mebni ısyanın tenkiline vezir-i âzam İbrahim Paşa gönderilmiştir.

İbrahim Paşa üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi (Kapıkulu süvarisi) ile *İstanbul*'dan çıktı; Anadolu ve Karaman beylerbeğileri eyaletleri askerleriyle kendisine iltihak ettiler; fakat ileri sevkedilen kuvvetleri Kalender Çelebi fena halde perişan etmiş ve Karaman beylerbeğisi Mahmud Paşa ile üç sancakbeyi maktûl düşmüşlerdi.

Bu korkunç haber üzerine İbrahim Paşa maiyyetindeki askerin mâneviyatını bozmamak için firarî askeri ordugâhına sokmadı; yanında yalnız beş bin kapıkulu askeri bulunuyordu; bunun üzerine paşa müessir bir tedbire başvurdu. Kalender'e iltihak edenlerden mühim bir kısmı Dulkadırlı sipahileri idi; bunların boybeyleri, İbrahim Paşa tarafından orduya dâvet olunarak kendileriyle görüşülüp anlaşılarak evvelce her ne sebebe mebni ise dirlikleri (tımarları) ellerinden alınarak âsiye iltihak eden sipahilerin yine dirlikleri verileceğini îlân eyledi ve bu tedbir Kalender Çelebi'nin kuvvetini sarstı. Geceleri yavaş yavaş, çözüntü başladı ve derhal yapılan taarruz üzerine Kalender Çelebi'nin kuvvetleri dağıldı ve kendisi de yakalanarak başı kesildi (933 H.=1527 M.).

Vezir-i âzam, ısyanı bastırmağa muvaffak olamıyan beylerbeği ve sancakbeylerini sorguya çekip mes'ulleri öldürmek istediyse de İçel sancağı beyi Pirî Paşa oğlu Mehmed Bey'in bu hâdisedeki muvaffakiyetsizliğin sebeplerine dair verdiği izahat üzerine bu fikrinden vazgeçti. Vezir-i âzam *İstanbul*'a avdet ettikten sonra ısyanı bastırmaktaki başarısından dolayı o tarihe kadar kanun üzere senede bir milyon iki yüz bin akçe olan hasları iki milyona çıkarıldı.

* * *

İki sene sonra yani 935 H. (1529 M.)'de *Adana*'da meydana çıkarak başına beş bin kişi toplayıp *Ayas* ve *Dulkadır Karsı*'nı

zapteden Kızılbaşlardan Seydî ve kendisine iltihak eyliyen İnciryemez lâkablı diğer bir Kızılbaş, Ramazan oğullarından Adana beyi Pirî Bey tarafından elde edilerek öldürülmüşlerdir.

Irakeyn[1] seferi ve Bağdad'ın alınması

Çaldıran harbinden sonraki Osmanlı - İran münasebetleri

Sultan Süleyman *İran* seferini tasarlayıp fiiliyata geçmeden evvel şi'a mezhebinde olan İran'a karşı Orta-Asya'da *Semerkand*, *Buhara*, *Belh*, *Türkistan* ve diğer sünnî Türk hükümdarlariyle onlara tâbi büyük küçük, baba oğul ve sair emîrlerin kimler olduklarını ve nekadar kuvvetleri bulunduğunu tahkik ettirerek bunlar hakkında bilgi edinmiştir. Bu hanlar Şeybanî ailesinin mensubu idiler.

Bunlardan *Semerkand* hanı Ebû Said, *Buhara* hanı Ubeydullah, *Türkistan* hanı Abdullah, *Dutbiye* hakimi Abdullâtif, Karkol hâkimi Abdulaziz ve sair Sultanlardan idiler (Topkapı Sa. Arşivi, Nr. 1291).

Osmanlı devletiyle Safevîler arasındaki münasebetler *Çaldıran* harbinden sonra da düzelmemiş ve Şah İsmail'in, el altından Anadolu'yu tahrikî sebebiyle onunla sulh yapılmamış ve bu hükümdarın hileli tekliflerine ve maskeli güler yüzüne îtimad edilmemişti. Sultan Süleyman hükümdar olduğu zaman *İran* tarafından tebrik için bir elçi gelmemekle beraber Şah İsmail, *Belgrad* ve *Rodos*'un alınmalarından sonra *İstanbul*'a beş yüz kişilik bir sefaret heyeti yollamıştı; *Üsküdar*'a kadar gelen bu heyetten yirmi kadarı elçi ile beraber *İstanbul* tarafına geçirilerek diğerleri *Üsküdar*'da alıkonulmuşlardır.

Olama ve Şeref Hanlar

Şah İsmail otuz sekiz yaşında olarak 1524'de vefat edip yerine Şah olan büyük oğlu Tahmasb Han da babasının hasmâne siyasetini takip eylemiş ve hattâ Şarlken ile Ferdinand'a elçiler gönderip Osmanlılar aleyhine ittifak bile teklif eylemişti; bununla beraber Osmanlı devletiyle, Safevîler arasında muharebe yoktu; nihayet bu muhasamaya *İran* beylerinden Olama Han'ın Osmanlılara ve Osmanlı-

[1] Irak-ı Arap : Musul, Bağdad, Basra tarafları olup Irak-ı Acem de İran topraklarındaki Hemedan, Kirmanşah vesair daha dahilde olan şehirlerdir.

lara tâbi *Bitlis* hâkimi Şeref Han'ın *İran*'a iltica etmeleri sebep oldu. Bunlardan başka *Bağdad* hanı Zülfikar Han, Osmanlılara tâbi olup, gizlice *Bağdad*'ın anahtarlarını göndermiş ise de bu, Şah tarafından duyularak *Bağdad* uzun müddet muhasara edilip nihayet Zülfikar içeride Şah tarafından elde edilen adamlar tarafından öldürüldüğünden *Bağdad* bu suretle Şah'ın elinde kalmıştır; bu sıralarda Osmanlılar Avrupa seferleriyle meşgul olduklarından *İran* taraflarına bakamamışlardır.

Olama Han, aslen Anadolu'da Teke (Antalya) sancağı tımarlı sipahilerinden olan bir Alevî idi. Şah Kulu hâdisesinden sonra Şah İsmail'in yanına kaçmış, *Erdebil* ümerasından olmuş ve sonra *Azerbaycan* sultanlığına, yani vali ve komutanlığına tâyin edilmişti[1]. Olama Han, Şah'dan yüz çevirdikten sonra Osmanlı ordusuyla beraber Alman seferinde bulunmuş ve sonra Han'ın kaçmasiyle açık kalan *Bitlis* hanlığı kendisine verilerek bu taraflara yollanıp *Diyarbakır*, *Dulkadır*, *Karaman* beylerbeğilerinin kendisine yardım etmeleri emrolunmuştur.

Kürd beylerinden olan *Bitlis* hanı Şeref Han ise Yavuz Sultan Selim zamanında İdris Bitlisî'nin teşvikiyle Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak, Safevîlerden yüz çevirmiş ve 939 H. (1532 M.)'de de Osmanlıları terk ile yine *İran*'a kaçmış ve bunun üzerine *Bitlis* sancağı Olama Paşa'ya verilerek o taraflara yollanmıştır.

Olama Paşa, *Bitlis*'i almak için burayı muhasara etmişse de Şeref Han'ın *İran* kuvvetleriyle gelmesi üzerine çekilmiş, fakat muvaffakiyetten ümidini kesmiyerek Şeref Han'la mücadelesine devam etmiş ve bu hâdise, Avusturya dukası Ferdinand ile sulh yapmış olan Osmanlı hükümetinin *İran* üzerine sefer açmasına vesile olduğundan 1533 Eylülünde vezir-i âzam İbrahim Paşa serdar tâyin edilmiştir.

Olama Paşa, vezir-i âzam hududa gelmeden evvel Şeref Han'la yaptığı muharebede galib gelerek Şeref'in başını kesip İbrahim Paşa'ya gönderdi (8 Cemaziyelevvel 940 = 21 Ekim 1533). Bunun üzerine Şeref Han'ın oğlu Şemseddin, başına topladığı kuvvetlerle mukabele etti ise de karşı duramıyacağını anladığından İbrahim Paşa'ya müracaat eyledi ve *Bitlis* hanlığı buna verildi ve Olama Paşa'ya da başka bir vazife verileceği

[1] Celâl-zâde, *Tabakatü'l-memalik*, s. 426.

va'd olundu; bu, çok isabetli bir tedbir idi; eğer yurtluk ve ocaklık olan *Bitlis* hanlığı ellerindeki beratları hilâfına silsile halinde gelen bu aileden başkasına yerilecek olursa burası gibi diğer yurtluk, ocaklık yerlere sahip olan Kürd beyleri bu halden şüphelenerek devlete karşı îtimatsızlık gösterecekler ve ilk fırsatta *İran*'a tâbi olacaklardı.

Ordunun hareketi

Yukarıda söylendiği gibi hudut hâdiseleri sebebiyle vezir-i âzam İbrahim Paşa İran üzerine serdar tâyin olunarak sonbaharda yani 1533 Eylül sonlarına doğru *İstanbul*'dan hareket etti. Tecrübesinden istifade edilmek üzere defterdar İskender Çelebi pâdişahın emriyle vezir-i âzama müşavir ve kethüda tâyin olundu. *Konya*'ya yaklaşıldığı sırada muharebede katledilen Şeref Han'ın[1] başı geldi; ordu *Haleb*'e girdi, askerler yer yer kışlalara dağıtıldı.

Bu kış esnasında İbrahim Paşa İranlılara tâbi kale Beylerini gizlice elde ederek ilkbaharda yapacağı hareketleri kolaylaştırmak için tedbirler aldı; *Adilcevaz*, *Erciş*, *Van* ve *Ahlat* kaleleri bu suretle kolayca ele geçti. Ordunun baharda hareket mevsimi gelince *Halep*'ten çıkıldı.

İbrahim Paşa'nın maksadı *Musul* yoluyla *Bağdad*'a inmekti; fakat başdefterdar İskender Çelebi'nin teşvikiyle *Tebriz* tarafına dönüldü; o sırada av bahanesiyle Şah Tahmasb *Tebriz*'den ayrılmış *Horasan* taraflarına gitmişti; şayet *Tebriz* alınırsa *Bağdad* da kolayca düşer zan edilmişti.

Diyarbakır'dan hareketten sonra büyük, küçük bir haylı kale sulhen teslim oldu ve 13 Temmuz 1534'de (941 Muharrem) İbrahim Paşa muharebesiz olarak *Tebriz*'e girdi. Şirvan-şah âilesinden Sultan II. Halil b. İbrahim[2] ile Geylân han'ı Emîr Dubaç Muzaffer Han[3] Osmanlılara itaatlerini

[1] *Âlî tarihi* (basılmamış ikinci cilt) *varak 31 b.* Bu Şeref Han silsilede dördüncü Şeref Han'dır.

[2] Burada Şirvan-şah denilen hükümdar, Şirvan-şahların *Derbendiyye* şubesini teşkil eden aileden Sultan II. Halil olup az bir müddet sonra 942 H. (1535 M.)'de ölmüştür.

[3] Geylân hâkimi İshakiyye sülâlesinden olup adı Dubaç iken Şah İsmail'e tâbi olarak kendisine Muzaffer Han unvanı verilmiştir. *Tebriz*'de İbrahim Paşa ile görüşüp devlete itaatini arzetmiş ve daha sonra Safevîler tarafından memleketten çıkarılarak Şirvan-şah Halil'in yanına kaçmıştır.

arzeylediler. İbrahim Paşa, *Azerbaycan* eyaletini Olama Han'a ve Irak hükümetini de Akkoyunlu hânedanından olan Murad Bey'e verdi[1].

Bu sırada yani 941 Rebiulâhırda Dulkadırlı ailesine mensup olan Şahruh Bey oğlu Mehmed Han da Safevî'lerden yüz çevirip devlet hizmetine girdi ve bir müddet sonra kendisine Erzurum beylerbeğiliği verildi.

Pâdişahın İran seferine hareketi[2]

Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'yı önden gönderip kışı *İstanbul*'da geçirmişti. Ordunun düşman topraklarında geçirmesine lüzum hasıl olması sebebiyle ortaya çıkan ciddî durumdan dolayı İbrahim Paşa tarafından vâki dâvet üzerine pâdişah 1543 Haziran (28 Zilkade 940)'da hareket edip üç buçuk ay sonra *Tebriz*'le *Hoy* arasındaki *Ucan* mevkiinde vezir-i âzam tarafından karşılandı (1534 Eylül). Geylan hâkimi Muzaffer Han burada pâdişah tarafından kabul olunarak itaatini arz ile el öptü ve ordunun güneye hareketinden evvel kendisinin memleketine dönmesine müsaade edildi. Pâdişah geldiği zaman sefer mevsimi geçmiş olduğundan o kış, *Tebriz*'de kalınıp teşkilât yapılarak elde edilen yerler kuvvetlice idare altına alınmak ve *Bağdad* seferi bahar mevsimine kalmak icap ederken bunlar yapılmayıp bin meşakkat ve pek çok telefat ve yüz kadar top götürülemediği için yerlere gömülmek suretiyle hesapsız ve plânsız hareket olundu.

Bağdad üzerine hareket

Ordu *Tebriz*'den çıkıp çöl halinde bulunan *Karahan Derbendi*'ni müşkülâtla geçtikten sonra *Dergüzin*'den hareket edildi, yolda başdefterdar olan İskender Çelebi azlolunup daha sonra *Hemedan* taraflarına gelindi; *Kasr-ı Şirin* yoluyla *Tebriz*'den yirmi yedi günde *Bağdad*'a inildi. *Bağdad* muhafızı Tekeli Han, Osmanlı kuvvet-

[1] Bu Murad Bey'in Uzun Hasan'ın torunu ve Yakup Bey'in oğlu Murad Bey olması şüphelidir. Çünkü tarihler Yakub'un oğlu Murad Bey'i 1514'de ölmüş gösterirler. Mamafih sarih bir şey söylenemez.

[2] Sultan Süleyman İran üzerine tahrik ve beraber hareket etmek üzere Şeybanî hükümdarı Ubeydullah b. Mahmud Han tarafından Kanunî'ye Farsça nâme gelmiştir. Ubeydullah Han'ın hükümdarlığı 940-946 (1533-1539) arasındadır (Top. Sa. Ar. Nr. 5686).

leri gelmeden evvel *Bağdad*'ı terk etmiş olduğundan şehir işgal ve *Bağdad* kalesi mukavemet etmeden elde edildi ve derhal bayraklar çekildi. 1534 Aralık (24 Cemaziyelevvel 941) Sultan Süleyman ibtida, Hanefî mezhebi müessisi İmam-ı âzam Ebû Hanife Nûman b. Sâbit'in kabrini buldurup ziyaret ederek çini ile müzeyyen bir türbe ile cami yapılmasını emretti; sonra İmam Musa Kâzım'ın ve diğer İslâm büyüklerinin türbelerini ziyaret ederek hem sünnî ve hem şiîleri memnun bıraktı.

Bağdad'ta ikamet ve avdet

Sultan Süleyman, *Burc-ı Evliya* denilen *Bağdad*'ı aldıktan sonra kışı burada geçirip *Irak*'a ait bazı teşkilât yapmak istedi; *Tebriz*'den *Bağdad*'a gelirken Nişancı Seyyid Bey yolda vefat etmiş olduğun dan *Bağdad*'a gelindikten sonra onun hizmeti, reisü'l-küttab olan Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye verildi. Bağdad'ta dört ay kalındı. Arazi tahriri, zeamet ve tımar teşkilâtı yapıldı. Bayat Türk aşiretinden olan şair Fuzulî meşhur *Bağdad* kasidesini bu sırada takdim etti[1]. Pâdişah orada iken İmam-ı âzamın kabri ve camii ve Hazret-i Abdülkadir Geylanî'nin türbesi ve diğer türbeler ve müesseseler tamir olundu. Bundan sonraki kısımda yazıldığı üzere 941 Ramazanının sekizinci günü (1535 Mart 13) vezir-i âzamla aralarındaki münaferete binaen İskender Çelebi, *Bağdad* çarşısında asılmak suretiyle idam edilmiştir. *Bağdad*'ta dört ay kalındı. Bu sırada Şah Tahmasb *Tebriz*'e gelip Olama Han'ı kaçırmış, o da *Van* kalesine iltica eylemişti. Sultan Süleyman bunu duyunca hemen *Bağdad*'tan kalkarak 1535 Temmuzunda *Tebriz*'e geldi; daha sonra *Halep* yoluyla 1536'da (4 Receb 942) *İstanbul*'a döndü[2].

[1] Bu kasidenin birinci (matla') beyti :

Münşi-i hikmet ki çekmiş hâme-i hikmet nigâr
Safha-i eyyama kılmış sebt-i vasf-ı her diyar

Son beyti :

Kıldı meşhur-ı Arab feth-i Acem tarihini
Geldi Burc-ı tvliya'ya pâdişah-ı nâmdar

[2] Bağdad fethinden üç sene sonra 945 H. (1538 M.)'de *Basra* hâkimi Megames oğlu Emîr Raşid birçok hediye ile oğlu Mâni'in riyaseti altında vezir ve kazaskerinden mürekkep bir heyetle *Basra*'nın anahtarlarını gönderip Osmanlılara tâbi olmayı kabul eylediğinden pâdişah adına para bastırıp hutbe okutmak şartiyle *Basra* kendisine tevcih olunarak beylerbeği alâmeti olarak kendisine

İskender Çelebi hakkında

İskender Çelebi b. Musa Bey[1] maliyeden yetişmiş, Yavuz'a *Yali köşkü*'nü yapan başdefterdar Abbdüsselâm Bey'den sonra vezir Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle başdefterdar olarak uzun seneler bu makamda kalmıştı. Bu sefere harekete kadar İbrahim Paşa, defterdara baba muamelesi yapıyor ve mütalâasından faydalanıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisine îtimadı vardı. Irakeyn seferinde tecrübesinden istifade edilmek üzere İskender Çelebi'yi serasker kethüdası tâyin etmiş ve Peçevî'nin kaydına göre *İstanbul*'dan hareket esnasında pâdişah bizzat: "*İskender Çelebi işbilir ve işgörür adamdır; reyine muhalefet eyleme*" diye tavsiyede bulunmuştu. Bundan dolayı bu sefer esnasındaki bir çok işlerde bunun sözü yürüyordu; hattâ bu Irakeyn seferinde *Haleb*'te kışlayan vezir-i âzam *Bağdad* üzerine gidecek iken, İskender Çelebi'nin tesiriyle *Azerbaycan* taraflarına harekete mecbur olmuştu; mes'ul olan vezir-i âzamın serasker kethüdasının defterdar İskender Çelebi'nin sözüyle hareketi gücüne gidiyorsa da pâdişah tarafından tâyin edildiğinden dolayı ses çıkarmıyor, kendisinin ikinci derecede kaldığına kızıyordu; vezir-i âzamın bu düşüncesine, *Haleb* defterdarı Nakkaş Ali Bey'in, İskender Çelebi'nin irtikâp ve irtişası hakkındaki sözleri de ilâve edilince İbrahim Paşa, İskender Çelebi'den yüz çevirmeğe başladı. Bu sırada, aralarını daha ziyade açan bir mesele de meydana çıktı; *Azerbaycan* hududuna varıldığı zaman vezir-i âzam dellâllarla bazı hususları orduda ilân ettiriyordu. Dellâl bağırırken "*Serasker sultanın emri budur*" diyordu; serasker kethüdası olan İskender Çelebi bu suretle bağıran dellâlı getirterek "*Serasker sultan deme, serdar hazretlerinin emri budur diye nida et*" diye dellâlı menetti. Bu da İbrahim Paşa'ya yetiştirilerek gücenikliğinin artmasına sebep oldu.

Sultan Süleyman, *Tebriz*'e geldiği zaman vezir-i âzama: "*Bu kadar mühim bir seferde kış ortasında düşman memleketinde kalınmasının ve orduyu tehlikeli bir duruma düşürmenin sebebi nedir?*

berat, tuğ ve sancak yollanmıştır. Emîr Raşid'in müracaatına sebep Hint denizi ve Hürmüz boğazı taraflarında faaliyette bulunmakta olan Portekizlilere karşı kendisini müdafaa için iyi bir tedbirdi *(Âlî tarihi, varak 436)*.

[1] Babasının adının Musa olduğu 930 Şaban tarihli Hafsa Sultan vakfiyesinde görülüyor.

diye sorunca vezir-i âzam : "*Biz ehemmiyeti olan bir adam mıyız? işlerin halli İskender Çelebi kulunuza verilmiştir; huzurunuzdan ayrılırken tercübelidir diye ben kulunuzu defterdara tavsiye buyurmuştunuz; onların tedbiri üzere hareket edildi, bu netice hasıl oldu*" cevabını verdi. Bu sözler pâdişahı İskender Çelebi'den soğuttu ve pâdişahın *Bağdad*'a gitmek üzere *Tebriz*den hareketini mütaakıp *Hemedan* a bir konak mesafede İskender Çelebi defterdarlıktan azlolunarak *Bağdad*'a gelindikten sonra 1535 Mart (8 Ramazan 941)'da burada asıldı.

İskender Çelebi zenginliğiyle ve kölelerinin çokluğu ile meşhurdu; İskender Çelebi'nin kölelerinden olup vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya damad ve 987 H. (1579 M.)'de vezir-i âzam olan Ahmed Paşa müverrih Âlî'ye : "Şimdi divan'da yedi veziriz [1], hepimizin mecmu-ı serveti merhum efendi kadar değildir" demiştir. İskender Çelebi öldüğü zaman kul defterinde altı bin iki yüz köle satın almış olduğu görülmüştür. Köle ve cariyeleri için her sene *Trabzon*'dan bir gemi yükü bez gelir ve bununla kölelerine don ve gömlek yapılırmış. Irak seferine giderken silâhları, atları, elbiseleri mükemmel bin iki yüz kişilik maiyyetiyle hareket etmiştir.

Asıldıktan sonra yüzden ziyade içoğlanı bulunup içlerinden seçilen on neferi saraya alınarak mütebakisi başkalarına verilmiş ise de Sultan Süleyman, bu çocukların fevkalâde olan terbiyelerini beğenerek diğer yerlere verilenleri de toplattırarak saraya aldırıp yetiştirmiştir ki yukarıda adıgeçen vezir-i âzam Ahmed Paşa ile ikinci vezir Piyale Paşa ve beylerbeğilerden Gülâbî Paşa, Behram Paşa ve Rus Hasan Paşa bunlardandır [2].

[1] Ahmed Paşa'nın bunu söylediği zaman divandaki yedi vezir Sokullu Mehmed Paşa, Pertev Paşa, Piyale Paşa, Zal Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa ve bir de Ahmed Paşa'nın kendisidir.

[2] *Âlî tarihi* (basılmamış ikinci cilt) *varak 38 b.* Âlî'nin kaydını yanlış anlayan bazı tarihçiler yukarı bir notta adıgeçen kubbe vezirlerinin hepsini İskender Çelebi köleliğinden yetişme zannetmişlerdir.

Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya dair

İbrahim Paşa'nın menşei

İbrahim Paşa için Rum veya Hırvat diyorlar; memleket söylenmiyerek aslen Frenk olduğunu da beyan ediyorlar[1]. Bir rivayete göre de aslen Rum olan Parga gemicilerden birinin oğlu imiş; Türk korsanları tarafından tutularak *Manisa* civarında bir dul kadın tarafından satın alınmış ve o da bunu yetiştirmekte iken *Manisa* sancakbeyi olan Şehzâde Süleyman tarafından alınmıştır. Başka bir rivayete göre de *Bosna* valisi İskender Paşa tarafından tahsil ettirilen İbrahim musikiye de vakıftı. Çok zeki, güzel söyler ve hoşsohbetti. İskender Paşa bu çocuğu büyük babası zamanında *Kefe* sancakbeyi olan Süleyman'a vermiş, ikisi yaşıt olduklarından beraber büyümüşler, Süleyman hükümdar olunca İbrahim'i beraberinde *İstanbul* sarayına getirerek, hasodabaşılığa tâyin etmiştir.

Vezir-i âzam olması

İşte aslı belli olmayan ve hasodabaşılıktan Rumeli beylerbeğiliği ile vezir-i âzam olan İbrahim Paşa'nın tercüme-i hali bu tarihten başlar (1523). O tarihe kadar olan kanun ve teamüle aykırı olarak vezir-i âzam tâyin edilen bu zat, devlet işlerinde tabiî acemi olduğu için kendisine divan usul ve kaidelerini öğretecek birisi lâzım olduğundan Pirî Paşa zamanında tezkirecilik eden, fazl u kemali ve kaleminin kudreti ve divan işlerine vukufu cihetiyle gerek Yavuz Sultan Selim ve gerek Kanunî Sultan Süleyman tarafından sevilen Celâl-zâde Mustafa Bey bu işe memur edilmiştir.

Tezkireciler, vezir-i âzam sarayındaki ikindi divanlarında divan-ı hümâyundaki reisü'l-küttaplar gibi vazife görürlerdi; İbrahim Paşa, bu ikindi divanında resmî işlerin nasıl görüldüğüne dair birçok şeyler öğrendi. İbrahim Paşa'nın bunu nasıl öğrendiğini Celâl-zâde şöyle anlatıyor:

"İbrahim Paşa vezir-i âzam olunca divan kâtiplerinden muamelâta vukufu olan birini istedi ve beni kendisine tezkireci yaptı; işlerin acemisi olduğundan şikâyetçi çoğalıyordu; ikimiz aramızda görüşerek işlerin sür'atle halli için şu şekle karar verdik:

[1] *Âlî tarihi* ile *Hadikatü'l-vüzera* Frenk olduğunu ve *Hadikatü'l-vüzera* aynı zamanda Rum aslından bulunduğunu yazarlar.

Eğer işler şer'-i şerîfe ait ise kazaskere, malî ise defterdara havale edecek, eğer müzakere edilecek şey kendisine veya vezaret makamına ait ise o zaman Celâl-zâde divit kaleme (hokka takımına) yapışacak, vezir-i âzam da bunun divana ait olduğunu anlayarak *hüküm yazılsın* diye emredecekti.

İbrahim Paşa'nın geniş selâhiyeti

İbrahim Paşa, vezir-i âzam olduktan on bir ay sonra pâdişahın hemşiresi kendisine nikâhlanarak *At meydanı*'nda sonradan *İbrahim Paşa sarayı* denilen sarayda düğünleri yapıldı, îtibarı kat kat arttı, bu sırada yaşı otuz kadardı; yüksek zekâ ve ihatası sebebiyle az zamanda devlet işlerini kavradı; *Mısır*'daki icraatı, Anadolu'daki Alevî isyanlarına karşı olan tedbirleri, Avrupa seferlerindeki muvaffakiyetleri, siyasî müzakerelerdeki (bazı şımarıkaç hareketleri istisna edilecek olursa) muvaffakiyeti ve devlet işlerini kavramış olması kendisinin iyi bir hükümet reisi olduğunu göstermektedir.

İbrahim Paşa'ya maaşlara zam yapmak veya in'am ve ihsan etmek (ikramiye vermek) gibi hükümdarın selâhiyeti dahilinde olan şeyler müstesna olmak şartiyle bütün devlet işlerine tam bir istiklâl ile hareket etmek üzere 1529 Martında (957 Receb) seraskerlik beratı verilmiştir[1]. Ferdinand'ın elçileriyle görüştüğü sıradaki sözleri kendisinin selâhiyet ve azametini göstermesi îtibariyle dikkate şayandır. Elçilere demiştir ki :

"Bu büyük devleti idare eden benim; her ne yaparsam yapılmış olarak kalır; zira bütün kudret benim elimdedir : Memuriyetleri ben veririm; eyaletleri ben tevzî ederim; verdiğim verilmiş ve reddettiğim reddedilmiştir. Büyük pâdişah bir şey ihsan etmek istediği veya ihsan ettiği zaman bile eğer ben onun kararını tasdik

[1] Sultan Süleyman, 935 Recebinde reisü'l-küttap olan Celâl-zâde'yi huzuruna celbederek "meşiyyet-i ilâhî birle eknaf-ı memleketimiz uzayıp mesalih-i müslimîn için mühimmatımıza nihayet yok; her hususta bizzat kendimiz mübaşeret etmek münasip olmayıp mühimmat-ı din ve devletin tenfiz ve icrası için İbrahim Paşa Serasker adına olup cümle kullarımız ana mütabaat ve inkıyad etmek için bir berat-ı şerif suretin tesvid edip getür deyu buyurdular. Yarımdası girû cenab-ı muallâlarına ma'ruz olup mazmunı sem'-i hümâyunlarına eriştikte makbul buyurulup istihsâne karîn oldu..." *(Tabakatü'l-memalik, s. 315).*

etmiyecek olursam gayr-i vâki gibi kalır; çünkü her şey harb, sulh, servet ve kuvvet benim elimdedir."

İbrahim Paşa'nın bu sözleri tamamen doğrudur; çünkü Sultan Süleyman'ın 1529 Martında vermiş olduğu seraskerlik beratında İbrahim Paşa'nın her şeye muktedir olduğu açıkça bildirilmişti [1].

Serasker Sultanlık

Vezir-i âzam İbrahim Paşa kendisine karşı gösterilen bu geniş selâhiyeti su-i istimal etti ve bu suretle aleyhdarlarının eline silâh verdi. *Irakeyn* seferinde bulunurken Olama Han'ın teşvikiyle kendisinin *serasker* unvanına bir de *Sultan* sıfatını ilâve etti; Olama Han, İbrahim Paşa'ya Acem Şahının Sultan unvaniyle beyleri ve hanları varken şarka, garba sahip olan Osmanlı pâdişahının vezir-i âzamının *Sultan* unvanını alması çok mudur? diyerek vezir-i âzam, tarafından pâdişah adına neşrolunan ferman ve menşurlarda *Serasker Sultan* tâbiri yazılmış[2] ve bundan başka ordugâhta dellâllar vasıtasiyle ilân edilen vezir-i âzamın emirlerinde de aynı tâbir kullanılmış ve hattâ bu suretle yapılan îlânın defterdar İskender Çelebi tarafından men edilmesi ürzerine İbrahim Paşa, defterdara gücenmişti.

Hurrem Sultan ve İbrahim Paşa

Bağdad'da defterdar İskender Çelebi'nin asılması pâdişahı sonradan müteessir etmiş ise de İbrahim Paşa'ya karşı ses çıkarmamış, fakat bu mesele vezir-i âzam aleyhinde bir adım atılmasına vesile olmuştu. İbrahim Paşa'yı asıl tehlikeye atan Sultan Süleyman'ın sevgili zevcesi Hurrem Sultan idi. Bu kadın güzelliği ve üç çocuk (Mehmed, Selim ve Bayezid) annesi olmakla pâdişahın iyice sevgisini kazanmıştı; Sultan Süleyman ölecek olursa kendi çocuklarından Şehzâde Bayezid'in hükümdar olmasını isti-

[1] Bu beratın sureti *Tabakatü'l-memalik* ile *Feridun Bey Münşeatı*'nda aynen vardır.

[2] *Tabakatü'l-memalik*, *s. 583.* Doğu - Anadolu'daki bazı Kürd beyleriyle *İran* sancakbeylerine *sultan* deniliyordu. Olama Han bundan dolayı İbrahim Paşa'yı teşvik etmişti. Halbuki pâdişah paralarında, fermanlarda ve kitabelerde kullanılan *Sultan* tâbiriyle İbrahim Paşa'nın bir gizli maksat takip ettiği aleyhdarları tarafından işâe edilmişti.

yordu. Halbuki o tarihte büyük olarak ortada Şehzâde Mustafa vardı. İbrahim Paşa yaş îtibariyle bunun hükümdarlığına taraftardı; Hurrem Sultan'ın ilk işi vezir-i âzamı ortadan kaldırmaktı; aleyhtarları tarafından fısıldanan saltanat aleyhinde hareket etmektedir, sözleri, Sultan Süleyman'ın kulağına kadar götürüldü; İskender Çelebi'nin öldürülmesi de buna munzam oldu[1].

İbrahim Paşa'nın katli

İbrahim Paşa, *Bağdad* seferinden *İstanbul*'a avdetten iki buçuk ay sonra ara sıra dâvet edildiği gibi Ramazanın yirmi ikinci gecesi (6 Mart 1536) saraya dâvet olundu. Gece saraydaki dairesinde uyurken katline Cellâd Ali memur edilerek bazı yardımcılariyle beraber uyurken paşayı boğdular[2]. *Bağdad* yollarında bol miktarda para sarf etmesi ve ayak takımına karşı gösterdiği muamele pâdişahın dikkatini çekmişti: hattâ Sultan Süleyman bir gün vezir-i âzam Ayas Paşa'ya İbrahim'in kasd-ı saltanat için çalıştığını ve din ve devlet düşmanıdır diyenlerin doğru söylemiş olduklarını beyan etmiştir[3]. Bununla beraber hükümdar olmak istediği hakkındaki mütalâa uydurmadır.

İbrahim Paşa'nın kabri Âlî'ye ve ondan naklen *Hadikatü'l-vüzera*'ya göre *Galata*'da *Canfeda tekkesi*'ndedir[4]. Artur To-

[1] İskender Çelebi asıldığı günün gecesinde Sultan Süleyman'ın rüyasına girerek elinde bir ip ile üzerine hücum ederek "Bire zâlim, ben günahsızı bir müfsidin telkini ile niçin astın?" diye boğmak ister. Pâdişah korku ile uyanır ve İskender Çelebi'yi astırdığından dolayı müteessir olur *(Âlî tarihi, varak 38 b)*.

[2] *Âlî tarihi* (basılmamış ikinci cilt), *varak 39 b.*

[3] *Âlî tarihi* (basılmamış ikinci cilt), *varak 39 b.* Âlî bunları zikrettikten sonra "egerçi mülke kastetti deyu müttehemdir; lâkin ol mânâ hilâf-ı vâki idüğü tahkik-i ukalâ ile müsellemdir" dedikten sonra pâdişahın ifrat derecede ikramı ve kendisinin bundan şımararak bazı yolsuzluklarda bulunması katlini mûcip olmuştur mütalâasında bulunuyor. Macar tarihleri, Sultan Süleyman'ı ıskat ile yerine hükümdar olmak istediği ve bu hususta Şarlken ile muhabere ettiğini yazıyorlarsa da hepsi aleyhdarları tarafından uydurulmuş şayialardır; bununla beraber Sultan Süleyman'ın son günlerde kendisinden çekindiğinde şüphe yoktur.

[4] *Âlî* şöyle diyor: *(varak 97)* : ".. Müttefikun aleyhe ayandır ki Saray-ı âmirede katlolundu. Meyti izhar olunmayıp mezarı nâ-malûm kılındı. Bazı havassından menkuldür ki Galata'da Canfeda tekkesi civarında defnolunmuş ola;

mas ise cesedinin denize atıldığını, *Sicill-i Osmanî* Okmeydanın'da medfun olduğunu yazarlar. Sultan Süleyman'la yaşıt olduğu rivayetine göre ölümünde takriben kırkla, kırk beş yaş arasında idi. Sultan Süleyman *Korfo* seferinden geri dönüp *Serez*'e geldiği sırada Anadolu ve Rumeli kazaskerleri Muhiddin ve Kadri Efendileri yanına alıp beraberce musahabe edip giderlerken bu görüşme esnasında bir sır olarak kalmış olan Damad İbrahim Paşa'nın katlinin sebebini sormuşlar; onların bu sorgusundan pâdişahın canı sıkılarak her iki kazaskeri de azledip *İstanbul* kadısı Ebussuud'u *Rumeli* ve *Mısır* kadısı Çivi-zâde'yi Anadolu kazaskeri yapmıştır[1].

İran seferi ve Amasya muahedesi

İran'la hâlâ anlaşma olmamış, 1534'de *Tebriz* ve 1535'de *Bağdad* alınmış olup sonradan *Tebriz* Safevîlere geçmiş ise de *Bağdad* Osmanlılarda kalmıştı; bundan sonra iki taraf arasındaki mücadele olanca şiddetiyle devam etmiş ise de Osmanlı hükümeti Ferdinand ile yeniden başlayan muharebeye ehemmiyet verdiğinden İran işini ikinci derecede bırakmış ve bundan istifade eden Şah Tahmasb elinden çıkmış olan bazı yerleri geri almıştı.

Elkas Mirza'nın ilticası

Bu sırada Şah Tahmasb'ın kardeşi olup *Şirvan* valisi bulunan Elkas Mirza şahlığı elde etmek için biraderi aleyhine hareket etmiş ise de muvaffak olamıyarak *Derbend* ve *Kıpçak* taraflarına kaçıp daha sonra *Kefe*'ye geçerek bir gemi ile *İstanbul*'a gelmişti (954 H.=1547 M.).

İran üzerine hareket

İran'la aramızın açık olmasına mebni Elkas Mirza hakkında fevkalâde ikram gösterildi; gerek bunun teşviki ve gerek Şahın eline geçen yerlerin geri alınması için ordu bizzat pâdişahın kumandası altında hareket etti (1548 Nisan=955 Safer); Olama Paşa *Rumeli*'den *İstanbul*'a dâvet olunarak *Erzurum* beylerbeğiliği ile Elkas Mirza'ya lala tâyin olunup pâdişahın hareketinden evvel hududa gönderildi.

baş ucunda dikilmiş erguvan ağacı bir makbere vardır, vezir-i zişanın kabri idüğüne şüphe olmıya.."

[1] Atayî, *Şakayık zeyli*, *s. 186.*

Pâdişahın kumandasındaki ordu üçüncü defa olarak *Tebriz*'e girdi ve sonra da İranlıların eline geçen *Van* kalesini dokuz günde aldı (1548 Ağustos); Şah Tahmasb âdeti üzere gözükmüyordu; ordu avdet ederek *Haleb*'e giderken Elkas Mirza, *Kâşan*, *Kum* ve *Isfahan* taraflarına akına yollandı. Ordunun avdetinden sonra meydana çıkan Tahmasb, *Van gölü* etrafını vurduysa da *Kemah* civarında mühim bir kuvveti imha edildi.

Gürcistan fütûhatı

Tahmasb Han'ın tekrar faaliyeti üzerine *Halep*'te kışlayan pâdişah 1549'da ordu ile *Diyarbakır*'a geldi. İki devlet arasında bulunan Gürcülerin bazan Osmanlılara ve bazan da mevkileri icabı İranlılara meyletmek suretiyle iki yüzlü hareketleri ve hükümetin Avrupa ve *Akdeniz*'deki meşguliyetli zamanındaki tecavüzleri sebebiyle bunların da bu meyanda haklarından gelinmesi kararlaştırılarak pâdişah *Diyarbakır*'da kalıp ikinci vezir Ahmed Paşa *Gürcistan* taraflarına yollandı. Bir buçuk ay içinde başta *Tortum* ve *Akçakale* olarak yirmi mühim kale alınmış ve bunlar bir sancak îtibar edilerek ümeradan birisine verilmiş ve Şah Tahmasb'dan bir ses çıkmadığından *Gürcistan* seferinden dönen kuvvetlerle beraber *İstanbul*'a gelinmişti.

Osmanlı ordusunun dönmesinden sonra Tahmasb Han, tekrar taarruza geçerek *Erciş*, *Âdilcevaz*, *Bargiri* ve *Ahlat* kalelerini elde etmeğe çalışırken Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza da *Erzurum* taraflarında bazı muvaffakıyetler elde etmişti.

Yine İran seferine gidiş

Bu haberler *İstanbul*'da duyulunca vezir-i âzam Rüstem Paşa kumandasiyle *İran* üzerine kuvvet yollandı; fakat yolda yeniçeriler arasında Karaman valisi Şehzâde Mustafa lehine söylenen bazı sözlerin duyulması üzerine Rüstem Paşa geri çağrılarak 1553 Ağustos sonlarında yine bizzat pâdişah *İran* seferine çıktı ve daha aşağıdaki bir bölümde izah edildiği üzere kendi tahtına göz diktiği söylenen büyük oğlu Mustafa'yı *Konya Ereğlisi*'nde boğdurdu ve oradan *Haleb*'e geldi. Sultan Süleyman *İstanbul*'dan Ağustos sonlarında çıkmış olduğundan *Haleb*'e geldiği vakit kış olmuştu. Şehzâde Mustafa'nın şehadetinde alâkası olan vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tâyin edilmişti. İlkbahara kadar burada kalındı; sonra *Diyarbakır*, *Erzurum* ve

Kars yoluyla *İran*'a girildi; dâvete rağmen Şah meydanda yoktu; *Nahçevan*, *Erivan* (Revan) ve *Karabağ* tarafları zapt ve tahrip edildi.

İran'la mütareke ve Amasya muahedesi

Pâdişah *Erzurum*'da bulunduğu sırada Şah Tahmasb'ın bir elçisi ile nâmesi gelerek mütareke istedi ve bu suretle iki taraf arasındaki muhasamata son verildi; 1554 Eylülünde ordu geri döndü; *Sivas* ve sonra *Amasya*'ya gelindi ve burada kışlanmak üzere kalındığı sırada 9 Cemaziyelâhır 962'de (1555 Nisan sonu) *İran* elçileri gelerek sulh işi görüşüldü ve bunun neticesinde Osmanlılarla Safevîler arasında otuz yedi senedenberi fasılalı surette devam eden harbe son verilerek 29 Mayıs 1555 (8 Recep 962) tarihinde *Amasya* muhedenâmesi imzalandı. Bu muahede mucibince *Azerbaycan* ile merkezi olan *Tebriz*, Doğu-Anadolu ve *Irak*-ı Arap Osmanlılarda kalıyordu.

İşte Osmanlılarla Safevîler arasında ilk defa yapılan bu anlaşma Şah Tahmasb'ın 1576'da vefatına ve *İran*'da karışıklıklar çıktığı tarihe kadar yirmi beş sene devam etmiştir.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ DEVRİNDE TÜRK DENİZCİLERİNİN FAALİYETLERİ

Oruç ve Hızır Reisler

Bu iki kardeş aslen *Ocak-zâde* yani babası ve ceddi tımarlı sipahi olan bir Türk ailesinden olup *Selânik* ile *Manastır* arasındaki *Yenice-i Vardar* kasabasından idiler. 1462 senesinde Fatih Sultan Mehmed zamanında Cenevizli bir ailenin elinden *Midilli* adası alınmış ve oraya tâyin edilen tımarlı sipahiler arasında Oruç ve Hızır'ın babaları Yakup adındaki sipahi de bulunmuştu.

Sipahi Yakub'un, İshak, Oruç, Hızır ve İlyas isimlerinde dört oğlu vardı; bunların arasında ibtida denizciliğe heves edip gemi ile korsanlığa başlayan Oruç Reis olup kardeşi İlyas ile beraber faaliyete geçmişlerdi; daha sonra ayrı bir gemi ile Hızır da biraderi gibi korsanlığa başlamıştı.

Oruç Reis'in maceraları

Bunlardan Oruç Reis *Anadolu*, *Suriye* ve *Mısır* sahilleri tarafından Hızır Reis ise *Ege Denizi* ve *Selânik* sahillerinde faaliyete geçmişlerdi; bunların seferlerinin birinde *Şam Trablus*'undan dönmekte olan Oruç, bir Rodos şövalyeleri gemisinin taarruzuna uğrayarak mücadele neticesinde kardeşi İlyas şehit ve kendisi yaralanarak esir olup şövalyelerin elindeki *Bodrum* kalesinde haps edilmiş ve bir müddet sonra kardeşi Hızır Reis'in gayretiyle esirlikten kurtulmuştur [1].

Oruç Reis bundan az sonra Memlûk devletinin hizmetine girerek bir kadırgada reislik etmiş ve onu mütaakıp *Akdeniz*'de korsanlık etmek üzere *Antalya* valisi bulunan Şehzâde Korkud'-

[1] Müverrih Âlî, Barbaros Hayreddin'den duyarak kaleme aldığı manzum لجة الابرار *Lüccetü'l-ebrar* isimli eserinde Oruç Reis'in, şövalyelere esir olarak *Bodrum* kalesine hapsedilerek, bin altın fidye mukabilinde salıverilmesi tekarrür etmişken bir gün kaleden denize atlayıp kurtulduğunu ve *Antalya*'ya varıp Ali isminde bir gemi sahibine yelkenci olup daha sonra bir gemi tedarik ettiğini beyan ediyor *(Varak 32)*.

un müsaadesini alarak on sekiz oturaklık bir gemi ile tekrar harekete geçmiş ve Rodos şövalyelerine göz açtırmamıştır.

Akdeniz'de düşmanlara dehşet veren Oruç Reis'i elde etmek için şövalyeler onu arayıp nihayet bir sahilde yatarken bastırdılarsa da Oruç, sahile çıkıp kurtulmuş ve gemisi şövalyelerin eline geçmiştir; Oruç Reis bu defa da, *Manisa* valiliğine nakletmiş olan Şehzâde Korkud'a baş vurarak onun emriyle *İzmir*'de yirmi dört oturaklı bir kadırga yaptırarak tekrar korsanlığa başlamış, fakat Korkud'un tavsiyesiyle faaliyetini İtalya sahillerinde göstermiştir.

Gerek İtalya sahillerinden ve gerek avdette yakaladığı düşman gemileriyle *Midilli* adasına gelmiş olan Oruç Reis, Şehzâde Korkud'un, saltanatı biraderi Şehzâde Ahmed'e vermek istemesinden dolayı babasına darılarak *Mısır*'a gittiğini öğrenince *Midilli*'de duramayıp *Mısır* sahillerine çekilip kışı orada geçirmiştir.

Oruç ve Hızır'ın Afrika sahillerindeki faaliyetleri

Oruç Reis bundan sonra *Garp Trablusu* ile *Tunus* arasında bulunan Gabis körfezindeki *Cerbe* adasına gelerek kardeşi Hızır Reis'le birleşip orasını kendisine merkez yapmıştır (916 H.=1510 M.).

Hızır Reis adalarla *Rumeli* sahilleri arasında korsanlık yaparken, yeni hükümdar Sultan Selim, biraderi Korkud'un gemilerle memleket dışına kaçmaması için bütün sahillere gemi girip çıkmasını menettiğinden Hızır Reis de bu suretle *Garp Trablusu* ile *Preveze* arasında iş yapmış ve daha sonra ise *Cerbe* adasına gelerek biraderi Oruç Reis ile birleşmiştir.

Afrika'da sahilinde üs temini

Bundan sonra iki kardeş beraberce denizciliğe başlamışlar ve Oruç Reis, kardeşine nisbetle daha tecrübeli olduğundan başkanlık ona verilmiş ve Türk leventlerinin Baba Oruç dedikleri bu değerli denizci bu suretle küçük bir filo kumandanı olarak daha geniş surette çalışmağa başlamıştı.

İki kardeş, *Benî Hafs* ailesinden *Tunus* sultanı Ebû Abdullah Muhammed Hâmis'e hediye takdimiyle müracaat ederek kendilerine ikametgâh olmak üzere *Tunus*'un iskele mevkii olan

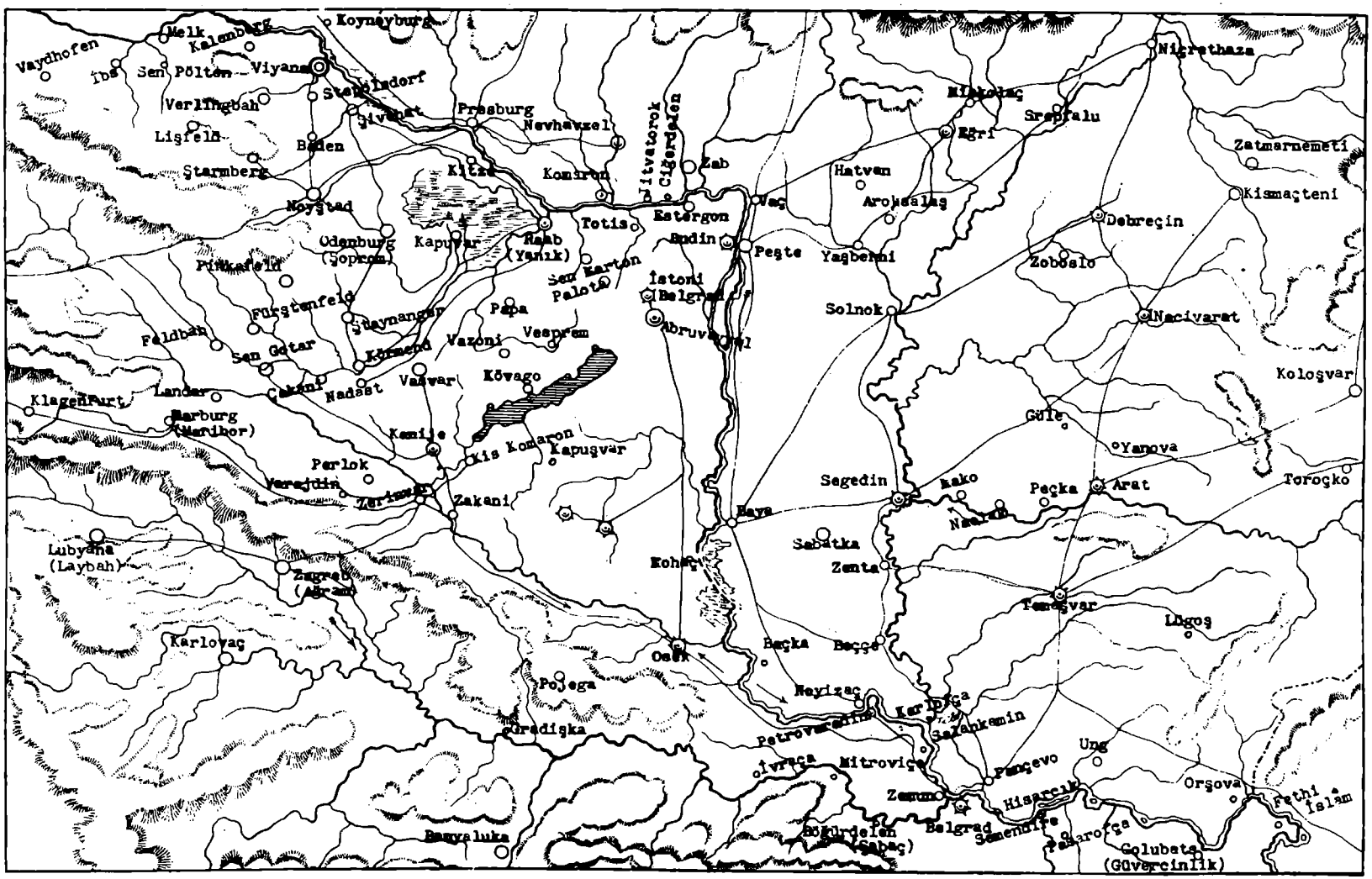
Koynayburg
Melk
Kalemberg
Vaydhofen
İbs
Sen Pölten
Viyana
Verlingbah
Lişfeld
Baden
Şternberg
Neyştad
Odenburg (Şoprom)
Kapuvar
Rabb (Yanık)
Totis
Komirom
Kitze
Prasburg
Nevhavzel
Jitvatorok
Cigerdelen
Zab
Estergon
Budin
Vaç
Peşte
Hatvan
Arokszalaş
Miskolç
Egri
Srapfalu
Nigrethaza
Zatmarnemeti
Kismaçteni
Debreçin
Zoboslo
Yaşberini
Solnok
Nacivarat
Koloşvar
Güle
Yanova
Toroçko
Arat
Peçka
Nako
Nadlak
Segedin
Baya
Sabatka
Zenta
Temeşvar
Lugoş
Becşe
Becka
Osek
Kohaç
Zakani
Zeredin
Zagreb (Agram)
Lubyana (Laybah)
Karlovaç
Pojega
Gradişka
Banyaluka
Petrovacadim
Mitroviça
Zemun
Belgrad
Semendire
Kasarofça
Colubata (Güvercinlik)
Hisarcik
Pançevo
Ung
Orşova
Fethi islam
Kerpiça
Yankamin
Neyizaç
Perlok
Kanişa
Kapuşvar
Kövago
Vaşvar
Körmend
Vazoni
Vesprem
Papa
Palota
Sen Karton
İstoni Belgrad
Abruvar
Fürştenfeld
Feldbah
Sen Gotar
Landar
Klagenfurt
Marburg (Maribor)
Nadast

Halkulval (Golta)'ı istediler[1]. *Tunus* sultanı, Oruç ve Hızır Reislerin elde ettikleri ganimet malından beşte birinin kendisine verilmesi şartiyle *Halkulvad*'a yerleşmelerine izin verdi.

Bu iki kardeşin 1513'de yapmış oldukları ilk müşterek seferleri muvaffakıyetle neticelendi ve bundan sonra da aynı başarı devam etti. Bu suretle Barbaros kardeşlerin şöhreti bütün korsanları korkuttu; Türk korsanlarından meşhur yedi reis, gemileriyle kendilerine iltihak ettiklerinden mükemmel bir korsan filosu meydana gelmişti. Kurd oğlu Muslihüddin ve Kemal Reis'in yeğeni Muhiddin Reis bu korsan reisleri arasında idiler.

Baba Oruç ve kardeşi îcabında yardımlarından istifade etmek üzere Osmanlı hükümdarına hediye göndermeyi ihmal etmiyorlardı; nitekim 921 H. (1515 M.)'de Muhiddin Reis vasıtasiyle Yavuz Sultan Selim'e hediye takdim edilmiş ve Osmanlı pâdişahı da bunlara donanmış iki kadırga vermişti.

İki Türk denizcisinin Afrika'daki mühim rolü

Afrika sahillerindeki İslâm devletlerinin[2] inhitatı Afrika ile karşı karşıya olan *İspanya* kırallığını buralarda bazı yerleri zapta sevketmişti. *Halkulvad*'ı kendilerine merkez yapan Oruç ve Hızır Reislere *Cezayir*'den gelen bir heyet, *Becaya* (Buci) mevkiine[3] yerleşmiş olan İspanyolların oradan tardını teklif etmiş olduklarından iki kardeş o tarafa gitmişlerdi. Bunlar İspanyolları oradan çıkaramadılarsa da evvelâ *Becaya*'nın altmış mil doğusundaki *Çiçel*'i alıp sonra da kara yoluyla kendilerinden yardım isteyen *Cezayir* üzerine gidip şehri işgal ettiler (1516).

[1] *Halkulvad* (Golta), *Tunus*'un iskelesi olup deniz ile *Tunus* gölünü birleştiren dar ve kısa bir kanalı muhafaza eden ve yekdiğerine bir mil mesafede bulunan murabba şeklinde iki kaleden biri idi. Bunlardan sahil tarafındakine *Suburcu* ve diğerine de *Halkulvad* denilirdi.

[2] Şimali Afrika'daki Müslüman devletlerinden *Tunus*'ta *Benî Hafs*, *Cezayir*'de *Benî Zeyan*, Merakeş'te de *Benî Mürin* vardı.

[3] Eskiden *Becaya* ve şimdi *Buci* denilen bu mevki *Cezayir*'in doğu tarafında ve deniz kenarındadır.

Cezayir'in işgali ve Oruç Reis'in hükümdarlığı

Cezayir'in Oruç ve Hızır Reisler tarafından işgali mühim bir hâdise oldu; burada bulunan İspanyollar *Cezayir*'in karşısındaki *Penon* adasına iltica ederek derhal Şarlken'den yardım istediler; o tarihte henüz İspanya kıralı bulunan Şarlken *Cezayir*'e bir donanma gönderdiyse de Orus Reis'i buradan çıkaramadılar.

Oruc buraya sahip olunca hükümdarlığını ilân etmiş ve içeriye doğru genişlemek için çalışmıştır. *Cezayir*'in doğusundaki en güzel ve mamur şehirlerden olan *Telemsan* ile bunun iskelesi olan *Oran* limanını İspanyollar elde ederek *Benî Ziyad* ailesinden olan *Telemsan* hükümdarlarını nüfuzları altına almışlardı.

Cezayir'i harble Baba Oruc'tan alamayan İspanyollar, kara yoluyla burayı elde etmek için *Telemsan* Emîrini memur ettilerse de bunu vaktinde haber almış olan Oruc Reis *Telemsan*'ı zaptediverdi; İspanyollara iltica etmiş olan *Telemsan* Emîri gerek İspanyol ve gerek Müslüman halktan topladığı kuvvetlerle *Telemsan*'ı geri almak istedi.

Oruç Reis'in ölümü

Oruç Reis *Telemsan*'da kalarak burayı müdafaa etti; fakat İspanyolların şiddetli muhasarası ve yerli ahalinin yardımı üzerine yedi ay müdafaadan sonra *Cezayir*'e dönmek üzere düşman muhasarasını yarıp dışarı çıktığı esnada iki yerinden vurularak şehit düştü (924 H. =1518 M.). Oruç'un *Çerçel* veya *Şerşel* kalesinde vefatı senesinde yaptırmış olduğu kale kitabesinde hükümdarlığını gösteren ibareler vardır[1]. Vefatında kırk dört yaşında olup *Cezair* hükümdarlığı kardeşi Hızır Reis'e geçmiştir[2].

[1] Oruç Reis'in Cezayir'de, *Çerçel* burcundaki 924 H. (1518 M.) tarihli kitabesinde *El-kaim bi-emrillah el-mücahid fî sebîli'l-lah Oruc b. Yakub* diye hükümdar olduğu görülüyor *(Afrika'da Arab ve Türk kitabelerine dair Gabriyel Kolen'in 1901'de Paris'te yayınlandığı Korpüs'ün 12 nci sahifesindeki kitabe).*

[2] Cezayir-i garb diyarını ebna-i Rumdan [Anadolu halkından] Oruc Bey nam gazi darb-ı şemşir-i Cihangir ile teshir edüp 916 (1510) tarihinde Sultan Oruc namı ile muavven olmuştu yirmi iki senesinde fevt olup biraderi Hayreddin Bey Canişin-i birader olmuşken bu esnada yirmi kadırga ile gelüp bende-i han-ı sultanî ve ol diyarın mirmiranı oldu (Atayî, s. 94).

Hızır Reis'in Cezayir sultanlığı

Baba Oruç'un şehadetinden sonra Frenklerin bu ismin muharrefi olarak söyledikleri Barbaros adı Hızır Reis'e de teşmil edildi. Türkleri *Cezayir* kıt'asından çıkarmak istiyen İspanyollar ile *Telemsan* emîri, vakit geçirmeksizin hazırlık yaptıktan sonra *Cezayir* üzerine geldiler. Hızır Reis kuvvetlerini toplayarak îcabeden müdafaa tertibatını aldı, İspanyolların donanma kumandanı Hogo dö Monkada isminde bir amiral olup *Cezayir* hem kara ve hem de denizden kuşatılacaktı. İspanyollar yirmi bin kişilik bir kuvvetle yaptıkları muhasarada muvaffak olamıyarak ancak beş altı bin kişi ile dönebildiler; karadan *Cezayir* üzerine gelen İspanyolların müttefiki *Telemsan* emîri III. Ebû Hamu da mağlûp edilerek kaçtı; bununla beraber Hızır Reis vaziyetini nazik gördü; bir avuç Türkle hem Şarlken'e ve hem de yerlilere karşı koymak imkânı çok azdı; bunun için îcabında kendisine müzahir olacak olan Osmanlı devletine müracaat etti[1]; 925 H. (1519 M.)'da dört gemi ile birçok esiri hediyelerle beraber *İstanbul*'a yolladı[2].

Hızır Reis'in Osmanlılara müracaatı

Yavuz Sultan Selim bu müracaattan memnun olarak *Cezayir* Sultanı, Hayreddin Hızır Reis'e bir hayli harp ve gemi levazımı gönderdi. Bundan başka emîrlik beratı ve iki üç bin kadar da asker yollandığı gibi Anadolu'dan lüzumu kadar da asker yazmasına müsaade edildi.

Şarlken'in *Cezayir*'i elde etmek için beş bin asker ve kırk parça gemi ile yaptığı hareket muvaffak olmadı ve donanması da

[1] Cezayir'de *Eski Cami* denilen Hayreddin Paşa Camii'nin 926 Cumadelûlâ tarihli kitabesindeki: (امر ببناء هذا المسجد المبارك السلطان المجاهد فى سبيل الله رب العالمين مولانا خير الدين ابن الامير المجاهد ابى يوسف يعقوب التركى) "Emere bi-binâi hazel mescidi'l-mubarek es-sultanü'l-mücahid fî sebili'l-lahi rabbi'l-âlemin Mevlâna Hayrüddin ibnü'l-mücahid ebî Yusuf Yakubü't-Türkî" ibaresi Hayreddin Reis'in 1520 senesinde yani Yavuz'un vefat ettiği senede Cezayir sultanı bulunduğunu gösteriyor (Gabriyel Kolen'in yukarıda adıgeçen eseri).

[2] Hayreddin Osmanlıların yanına gitmek istediyse de Cezayir ulema, kadı, tüccar vesair ileri gelenlerin Hayreddin reisin yerinde kalarak düşmanlardan kendilerini koruması hakkında Osmanlı hükümetine muracaatlerini havi arîzaları vardır (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6456).

mahvoldu; Barbaros'un Osmanlıların nüfuzu altına girmesi *Telemsan* ve *Tunus* hükümdarlarının rahatını kaçırdı; bunlar *Cezayir* ahalisini isyana teşvik için çalışıyorlardı.

Telemsan hükümdarının kardeşlerinden olup *Fas*'a kaçmış olan Mes'ud ve Abdullah isimlerinde iki kardeşten Mes'ud bir aralık Hayreddin Hızır'ın yardımiyle *Telemsan* hükümdarı olduysa da bunun kendisiyle yaptığı muahede hilâfına olarak İspanyollarla anlaşması Hayreddin'i şüpheye düşürdüğünden Mes'ud'un yerine onun kardeşi Abdullah'ı hükümdar yaparak bu suretle *Telemsan*'ı nüfuzu altına almış ve Ebû Muhammed Abdullah-ı Sânî diye anılan bu hükümdarı müdafaa etmek üzere yanına yüz elli kadar Türk muhafızı bırakmıştır.

Hayreddin'in Cezayirden ayrılıp tekrar burayı işgal etmesi

Bundan sonra *Tunus* hükümdarının teşvikiyle isyan eden İbnü'l-Kadî mağlûp edildi. Fakat şehirde çıkan bir isyanla Barbaros'un sarayı muhasara olundu ise de kendisine bir şey yapmağa muvaffak olamadılar; lâkin yerlilerle Türkler ve Araplar arasına nifak girdiği gibi *Cezayir*'e tâbi kaleler de elden çıkarak gelir menbaı azaldı; bunun üzerine Hayreddin mecburen *Cezayir*'i terk ile deniz seferlerine başlamak üzere *Çiçel*'e çekildi (930 H.=1524 M.).

Birkaç sene sonra gösterilen arzu ve ısrar üzerine *Cezayir* üzerine gidip Kadıoğlu'nu (İbnü'l-Kadî) mağlup ve aleyhdarlarını bertaraf ederek üç sene sonra *Cezayir*'e tekrar sahip oldu.

Hayreddin Reis *Cezayir* Emîri olmak dolayısiyle bizzat sefere çıkmadığı zamanlar kendi maiyyeti kaptanlarından Aydın Reis kumandasiyle mükemmel filosunu denize çıkarıp İspanyollarla deniz savaşları yapardı. Aydın Reis'in İspanyollara karşı kazandığı bir galebesinde elde ettiği ganimetten bir kısmı *Cezayir* Sultanı tarafından *İstanbul*'a yollanmıştı.

Emîr Hayreddin'in Andrea Dorya ile ilk mücadeleleri

1516 senesinde ve Oruç Reis zamanında *Cezayir* işgal edildiği halde şehrin önünde İspanyollara ait olup elde edilemeyen *Penon* veya *Adakale*'yi Barbaros, 936 H. (1530 M.) tarihinde zaptederek Cezayirlilere geniş bir nefes aldırdı; bu *Penon* adasının zaptı dolayısiyle Akdeniz'in en mahir denizcisi olup İspanyolların

hizmetinde bulunan *Cenevizli* Amiral Andrea Dorya, *Çerçel* veya *Şerşel* adasına bir baskın yaptıysa da yapılan taarruz defedildi ve bunu mütaakıp otuz beş gemi ile denize çıkan Barbaros düşman sahillerini vurarak ganimet malıyla *Cezayir*'e döndü.

Barbaros'un bu hareketinde elde ettiği esirlerden İspanyol kumandanının hazırlığı hakkında malûmat aldı; tedarikâtını arttırdı; *Cerbe* adasındaki Sinan Reis'ide yardıma çağırdı; bunlarla beraber filosunun adedi kırk sekizi buldu. Andrea Dorya'nın Fransa kıralının vermiş olduğu yirmi kadırga ile beraber altmış gemisi vardı. İspanya amiralı bu donanma ile *Çerçel* adasına hücum etmiş, şiddetli mukavemetle karşılaşmış ve bu sırada Barbaros'un geldiğini duyunca çekilmişti.

Hızır Reis'in Endülüs Müslümanlarını Afrika sahillerine nakli

Barbaros bundan sonra *Telemsan* hükümdariyle uğraşırken Andrea Dorya da bir donanma ile *Mora* sahillerine gitmişti. Dorya'nın yokluğundan istifade eden Barbaros on beş gemi hazırlayarak İspanyol sahillerindeki Müslümanları Afrika yakasına geçirmek üzere gönderdi; banlar gerek bu gemilere ve gerek İspanyol sahillerinde elde etmiş oldukları gemilere bindirmek suretiyle yetmiş bin Endülüs Müslümanını Cezayir taraflarına taşıdılar.

Bu gemiler dönüp gelirlerken on beş kadar İspanyol gemisi *Koyunluca* adasında Türk gemilerini vurmak istedilerse de muvaffak olamadılar ve bunlardan on dördü ele geçti. İspanya'da Müslümanlara karşı yapılan zulüm tahammülün üstünde idi. *Cezayir Emîri* Barbaros sonradan istimdat edilmesi üzerine otuz altı kadar gemi donatıp bunlarla İspanya sahillerine kuvvet göndermiş ve Müslümanların ihtiyar, kadın ve çocuklarını Afrika tarafına naklettirip kendi askerlerinden bir kısmiyle Müslüman gençlerini o tarafta müdafaa vaziyetinde bırakmıştır.

Barbaros Hayreddin Paşa

Barbaros'un Osmanlı devleti hizmetine çağrılması

Osmanlı ordusu Anadolu seferinde iken Andrea Dorya, *Mora* sahillerine hücum ile Koron kalesine baskın yapıp hile ve Rumlarla Arnavutların hiyanetiyle 1532 Ağustosunda burayı işgal etmiş ve daha sonra *Patras* ile *İnebahtı*'yı da almıştı.

Bunun üzerine seferden avdeti mütaakıp *Koron*'un geri alınması için *Semendire* sancakbeyi Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey memur edilerek bunun tedbiriyle kale muhafızları olan Frenk, Rum ve Arnavutların arasına sokulan nifak neticesinde *Koron* geri alındı.

Osmanlı ordusu karada mükemmel surette muvaffak olduğu halde denizde henüz bu dereceye gelmemişti; fakat sahilleri geniş olan Osmanlı devleti bu defa karşısında İspanya kıralı ve Alman İmparatoru Şarlken'i gördüğünden denizde de muvaffak olması lâzımdı. Bundan dolayı bir deniz kurdu olan Andrea Dorya ile karşılaşabilecek bir denizci lâzımdı ve bu *Cezayir Emîri* Barbaros Hayreddin olabilirdi.

Bunun için Sultan Süleyman tarafından Barbaros'a gönderilen fermanda yerini bir ehline bırakıp hemen *İstanbul*'a gelmesi, şayet orada yerine îtimat edilir birisi yoksa bildirmesi yazılmıştı.

Barbaros'un İstanbul'a hareketi

Barbaros, *Cezayir*'de îcabeden tertibatı aldıktan sonra yerine oğulluğu olan Hadım Hasan Ağa'yı vekil ve Ramazan Çelebi ile Hacı isminde birini ona müşavir bırakarak 1532 Ağustos ortalarında (939 Muharrem) on çektiriden mürekkep bir filo ile denize çıktı; deniz yolunda rastladığı Deli Yusuf kumandasındaki on altı çektiriyi de beraberine alıp *Sardunya* ile *Korsika* adaları arasındaki *Bonifaçyo* boğazından geçip *Sicilya* adasına buğday götüren on sekiz gemiyi zapt ile yükünü ve mürettebatını aldıktan sonra gemileri ateşledi; bu muharebede Deli Yusuf şehit düşmüş ve ele geçen esirlerden Andrea Dorya'nın elli parça gemi ile *Koron*'a gittiği öğrenilmiş ve sür'atle hareket olunup *Preveze*'ye gelindiği zaman Andrea Dorya'nın altı gün evvel İtalya'ya kaçtığı haber alınmıştı.

Barbaros Hayreddin'in beylerbeğilikle kaptan-ı derya olması

Barbaros, *Preveze*'den kırk dört gemi ile yola çıkıp içlerinden yirmi beş tanesi *Cezayir*'e yollanıp kendisi on dokuz gemi ile *Koron* kalesine geldi; orada kaptan Kemankeş Ahmed Bey ile buluşarak beraberce *İstanbul*'a gelip Ahmed Bey'in *Atmeydanı*'ndaki konağına misafir oldu (1533).

Sultan Süleyman, Barbaros ile on sekiz arkadaşını huzuruna kabul ederek görüşmüş, *Akdeniz*'deki faaliyetinden endişe ettiği Andrea Dorya'ya ait birtakım sualler sormuş, Barbaros'un verdiği pervasızca cevaplar hoşuna gitmiş ve beylerbeğilik rütbesiyle bütün tersane işlerini selâhiyetle yeni amirale vermiş ve aynı zamanda kendisini İran seferi münasebetiyle *Halep*'te kışlamakta olan vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın yanına göndermiştir. Vezir-i âzam *Halep*'te Hayreddin Paşa'yı kabul edip *Gelibolu* kaptanlığı ile *Cezayir* beylerbeğiliğini tevcih ederek hil'atini giydirip *İstanbul*'a yollamıştır[1].

Barbaros'un Osmanlı hizmetindeki deniz seferleri

İlk sefer ve Tunus'un zaptı

Barbaros Hayreddin Paşa *Halep*'ten *İstanbul*'a dönünce Osmanlı donanmasiyle ilk seferini 1534 senesi Mayısında (940 Zilkade) yaptı; bu sırada Sultan Süleyman, vezir-i âzamın *Tebriz*'den dâveti üzerine *İran* seferine gidiyordu. Hayreddin Paşa, seksen parça gemi ile İtalya sahillerine geçti. *Mesina* boğazında, *Reçyo* ve diğer mahallerde bazı muvaffakiyetler elde etti; bu harekâtıyle Andrea Dorya'yı deniz muharebesine mecbur etmek istiyordu.

Barbaros, Güney-İtalya sahillerini vurduktan sonra *Cezayir*'e gitti ve müsait hava ile *Tunus* önlerine geldi; *Tunus*'ta Benî Hafs ailesinden Mevlây Hasan hükümdardı. Bu adam kardeşlerinden kırktan fazlasını öldürmüş ve kırk beşinci kardeşi Reşid kurtularak *Cezayir*'e Barbaros'un yanına kaçmış ve daha sonra onunla beraber *İstanbul*'a gelmişti[2].

Barbaros, *Halkulvad*'a gelerek, *Tunus*'u zapt etmek üzere karaya asker çıkardı. Mevlây Hasan kaçtı ve *Tunus* işgal

[1] Barbaros Hayreddin Paşa ".. Gelibolu sancağı beyi ve sefâin-i pervin cem'in kaptanı ve Cezayir-i Mağrib-zemin beylerbeğisi.." oldu *(Tabakatü'l-memalik, s. 518)*. Pâdişahın, Hayreddin Bey'i *Haleb*'e göndermesi serasker olması itibariyle bütün azil ve tâyinlerin vezir-i âzamın selâhiyeti dahilinde olmasından ileri gelmişti. Osmanlı tarihleri pâdişahın "Sen bu dinin hayırlısısın, adın Hayreddin olsun" dediğini yazarlarsa da 926 H. tarihli Cezayir'deki camii kitabesinde Hayreddin adı görüldüğünden o rivayetin aslı yoktur.

[2] *Benî Hafs* hükümdarı Mütevekkil Alâllah Ebû Abdullah Muhammed'in 1525'de vefatı üzerine yerine oğlu Mevlây Hasan geçmişti. Mevlây Hasan, kırk dört kardeşinden kırk ikisini öldürmüş ve yalnız Abdülmümin ve Reşid

edildi; az sonra Mevlây Hasan etraftan topladığı kuvvetle iki defa *Tunus* üzerine geldiyse de muvaffak olamıyarak kaçtı ve İmparator Şarlken'e müracaat ederek yardım istedi [1].

Şarlken'in Tunus'u geri alması

Tunus'un Türklerin eline geçip onların buralara hâkim olmasından korkan Şarlken 1535 senesi Mayısında Andrea Dorya kumansdasında beş yüz parça donanma hazırlattı; imparator bizzat hareket ederek *Halku'l-vad*'a gelip yirmi beş bin kişilik kuvetini karaya çıkardı. Barbaros uzun mukavemetten sonra Tunusluların hiyaneti neticesinde bir kısım gemilerle *Cezayir*'e çekilmeğe mecbur oldu ve bu suretle *Tunus* Şarlken kuvvetleri tarafından işgal olunarak çok zulüm yapıldı. Bu harpte Mevlây Hasan, Şarlken ile beraber bulunmuş ve bunun *Tunus* halkına gönderdiği mektuplarla kale sukut etmişti. Şarlken, Mevlây Hasan'ın himayesi için asker ve donanma bırakarak Ağustos ayında döndü.

Bu sayede tekrar *Tunus* sultanlığını elde eden Hasan, beş sene daha İspanyolların himayesi sayesinde mevkiinde kalmış ve 1540'da oğlu Ahmed veya Hamid Sultan tarafından hal'edilmiştir.

Barbaros'un Batı-Akdeniz'de faaliyeti

Tunus'ta muvaffak olamıyarak *Bon* limanındaki bir kısım gemilerine binerek *Cezayir*'e çekilen Barbaros, burada büyük bir sevinçle karşılandı; on beş gün kadar *Cezayir*'de kaldı ve bu müddet zarfında hazırlandı. Oradaki bazı reislerle kadırgaları beraberine

isimlerindeki iki kardeşi kaçıp Arap kabileleri arasında saklanmışlardı. Mevlây Hasan pek sefihti; bunun bu halinden bıkan halk Reşid'e haber gönderip hükümdar yapmak istemişlerse de Hasan bunu duyup Reşid'i takip etmiş ve o da bulunduğu yerden kaçarak Cezayir'e gidip o zaman adı Hızır olan Barbaros'a iltica etmişti. Reşid'in Cezayir'de bulunması, Mevlây Hasan'ı kuşkulandırdığından, Sultan Süleyman'a şikâyeti üzerine Reşid İstanbul'a getirtilerek kendisine yevmiye beş yüz akçe tahsisat verilip alıkonulmuştu.

Mevlây Hasan muvaffak olamayınca Şarlken'in yanına kaçtı, sonra onun yardımiyle gelip Tunus'u zapt etti; fakat zalim olduğundan bir Arap kabilesiyle muharebesi esnasında halk kendisini hal'ederek yerine oğlu Hâmid'i *(Düvel-i İslâmiye*'de bu isim Ahmed diye yazılıdır) hükümdar yapmak istediler, kabul etmez isen amcan Abdülmümin'i hükümdar yapacağız dediler. O da kabul etti. Frenklerden yardım alıp gelen Mevlây Hasan muvaffak olamadı ve yakalanarak gözlerine mil çekildi *(Peçevî tarihi*'nden hulâsa, *c. I.. s. 491 - 494)*.

[1] *Peçevî tarihi, c. I., s. 493.*

alarak otuz iki kadar gemi ile denize çıktı[1]. *Mayorka* adası taraflarında İspanyolların *Tunus*'tan naklettikleri esir gemileriyle esirleri yakaladı; Müslümanları serbest bırakıp İspanyolları esir etti ve gemilerini yaktı ve *Balear* adalarını vurduktan sonra *İstanbul*'a geldi.

Venedik ve müttefikleriyle harp

Papanın faaliyeti ve Venedik harbinin sebebi

Venedik cumhuriyeti daimî surette iki taraflı siyaset takip ediyor, Osmanlılara karşı olan deniz savaşlarında Şarlken ile bulunuyor ve fırsat düştükce ticaret gemilerimizi zaptediyordu. Hattâ Venedik'e gönderilen elçi Tercüman Yunus Bey'in geri dönerken, Venedik gemileri tarafından tecavüze maruz kalması Cumhuriyetin hasmâne vaziyetini açıkça göstermekte idi; aradaki dostluk andlaşmasına rağmen Venedik'i bu tecavüze sevkeden sebep Papa III. Pol'ün faaliyeti idi; Papa, Türklere karşı Hıristiyanları bir araya toplamak isteyerek Şarlken ile Fransa kıralı I. Fransuva'nın arasını bulup on senelik bir mütareke yaptırmış ve bunları Türklere karşı sevkederken 1537'de Venedik cumhuriyeti de bu ittifaka girmişti.

Bu sırada *Bosna* beyi Gazi Hüsrev Bey Venediklilere ait *Solin* ve *Kilis* ile sair kaleleri zaptederken aynı senede ikinci vezir Lütfi Paşa, donanmadaki kara askerine serdar olarak Barbaros kumandasında bulunan donanma ile birlikte *Adriyatik* denizine hareket ettiler (1537 Mayıs=1 Zilhicce 943).

Korfo adası'nın muhasarası[2]

Donanma ve asker gönderdikten bir hafta sonra 1537 Mayıs (7 Zilhicce 943)'de Pâdişah da oğullarından Selim ve Mehmed de beraber olarak *İstanbul*'dan areket ile *Avlonya* sahillerine geldi; buraya gel-

[1] Seksen gemi ile *İstanbul*'dan çıkan Barbaros'un, *Tunus*'u muhasarasında epi gemi kaybettiği ve pek az gemi ile *Cezayir*'e kaçarak oradaki gemilerle mevcudunu otuz ikiye çıkardığı görülüyor.

[2] Korfo, Napoli kırallığına aid iken 1387'de Venediklilerin hâkimiyeti altına girmiş ve Osmanlıların tecavüzlerine karşı bir hudud muhafızlığı haline konmuştu (Silbersch miott-Venedik menbalarına göre Türk İmparatorluğu'nun zuhur zamanında Şark meselesi, Almancadan Türkçeye çeviren: Cemal Köprülü, s. 12, 13).

mesinin sebebi hem icabında Adriyatik'teki askere yardım etmek ve hem de Venediklilerin tahriki neticesinde *Delvine* ve havalisinde genişleyen isyanı bastırmaktı; şiddetli hareket neticesinde isyanlar bastırılarak o taraflardaki harekâta son verildi.

Yüz otuz beş tanesi kadırga ve mütebakisi diğer gemilerden mürekkep olan iki yüz seksen parça donanma, İtalya'nın doğu sahillerini vurmağa memurdu; donanma o taraflara giderken Andrea Dorya, *Gelibolu* tersane kethüdası Ali Kethüda kumandasiyle donanmaya iltihak etmek üzere giden on iki kadırgayı zapt ile batırmış ve bu fena haber *Avlonya*'da bulunan pâdişah tarafından duyulunca *Korfo* adasının muhasarası Lütfi Paşa'ya emrolunmuştur; Andrea Dorya Osmanlı donanmasının *Korfo*'ya geldiğini haber alınca *Mesina*'ya kaçmış ve Venediklilere ait olan *Korfo* muhasara altına alınmış pâdişah da *Avlonya*'da kalarak adaya karşı olan sahile inmiştir. Fakat kış mevsimi başlamak üzere olduğundan yirmi gün kadar süren bu muhasaradan bir netice hasıl olmadı, pâdişah sahilden bir gemi ile vezir-i âzam Ayas Paşa'yı adaya göndererek muhasarayı kaldırmalarını emretti. Lütfi Paşa, adanın zaptı yakın olduğunu söylediyse de muvafakat olunmadı[1]. Barbaros, Venediklilere ait olup onlara bahrî üs hizmetini görmekte olan *Şira*, *Patmos*, *Naksos* vesair adaları aldı; *Naksos* ile diğer beş ada Osmanlılara vergi vermek suretiyle yine eski dukasına bırakıldı.

1538 senesinde yine denize çıkan Osmanlı donanması Adalar denizindeki *Kerpe* ve diğer bazı adaları ve hattâ *Girid*'in *Hanya* ve *Milotpotamo* taraflarını vurarak Andrea Dorya'yı arıyordu.

Preveze muharebesi ve Akdeniz hâkimiyeti

Müttefik donanmaları

Osmanlı donanması adaları birer birer zaptederken müttefik devletler, yani Şarlken imparatorluğu, Venedik, Papa, Portekiz donanma kumandanlarının *Korfo* adasında toplanmaları takarrür etmişti. Ara-

[1] *Feridun Bey Münşeatı*, c. I., s. 606 (1274 basımı). Müverrih Âlî'nin bu seferde bulunan Mehmed b. Nasuh Reis'ten nakline göre siperde bulunan dört gazi, kaleden atılan gülle ile bir anda şehit olmuş, bunu pâdişah duymuş, mevsimin de geçtiğini görerek avdet emrini vermiş. Lütfi Paşa'nın bir müddet daha kalınırsa kalenin alınacağını arzetmesi üzerine Sultan Süleyman "Ben

larındaki görüşmelerde Şarlken tarafı, korsan yatağı olan *Cezayir*'in alınmasını Venedik cumhuriyeti ise Türklerin ellerine geçen adalarının geri alınmasını ileri sürmüşlerdi.

Korfo'ya ibtida Venedik ve sonra Papalık donanmaları gelmişlerdi; henüz Şarlken donanmasından haber yoktu; Papalık donanmasının amiralı Grimani, bu sırada *Yanya*'nın güneyindeki *Narda* körfezinde bulunan *Preveze* kalesine bir baskın yaparak muhasara ettiyse de muvaffak olamayıp o sırada Türk donanmasının geldiğini duyması üzerine *Korfo*'ya döndü. Nihayet Andrea Dorya 22 Eylül'de kırk dokuz kadırga ve elli barça ile *Korfo*'ya geldi.

Barbaros'un hareketi

Barbaros Hayreddin Paşa donanma ile *İstanköy* taraflarında bulunduğu sıralarda düşman hakkında malûmat almak üzere korsan reislerinden olup Osmanlı hizmetine girmiş olan Turgudca adındaki kaptanı ileri gönderdi; bu keşif donanması kırk parça düşman kadırgasına rast gelip asıl düşman donanmasının *Preveze*'de olduğunu öğrenmiş ve tabiî düşman gemileri de Türk keşif donanmasını görünce *Preveze*'de bulunan Papalık amiralı Grimani'yi vaziyetten haberdar etmişti.

Barbaros sür'atle ilerleyerek yolda *Kefalonya* adasını vurduktan sonra *Preveze*'ye geldi ve üç serî gemiyi haber ve esir almak üzere düşman sahillerine yolladı. Filhakika bir kayıkla yakalanan esir, İspanya, Portekiz, Papalık ve Venedik donanmalarının *Korfo*'da toplandıklarını söyledi.

İki tarafın gemi, asker ve toplarının mukayesesi

Türk donanması kürekli yani çekdiri sınıfından olarak yüz yirmi iki parçadan ibaretti. Gemi mürettebatından başka gemilerde yeniçeri ve donanma hizmetinde bulunmakla mükellef sancakların timarlı sipahileri vardı. Gemilerin baş taraflarında üçer adet uzun menzilli 166 adet top bulunuyordu.

25 Eylül 1538'de Andrea Dorya kumandasındaki müttefik donanması *Korfo*'dan güneye doğru hareket etti; bunların

bir mücahit kulumu bin böyle hisara değişmem" diyerek avdeti emreylemiş *(Varak 42)*.

mevcudu 162 kadırga ve 140 parça olup mecmuu 302 idi; bu gemilerde iki bin beş yüz top ve altmış bin asker vardı.

Şu halde Türk donanması adet itibariyle düşmana nazaran üçte bir ve top itibariyle on altıda birdi; bundan başka Türk donanmasında sekiz bin cenkçi askere karşı müttefiklerin gemilerinde altmış bin silâhendaz bulunuyordu.

İlk hareketler

Barbaros Hayreddin Paşa, *Preveze* önünde bulunurken müttefik donanması geldi, düşman kumandanlarından biri, Türk donanmasının ve Türk kalesinin topları önünde ileri varmak mümkün olmadığına göre karaya asker çıkararak *Preveze*'yi sukut ettirmek teklifinde bulundu ise de Andrea Dorya, Türklerin karada asker bulunduracaklarında şüphesi olmadığını söyliyerek bu teklifi kabul etmedi.

Müttefik donanması henüz *Preveze* önüne gelmeden evvel Barbaros, kumandanları toplayarak görüşmüştü. Bunlardan Sinan Reis ile sancakbeyleri düşman donanmasının *Akceom burnu*'na asker çıkarma tehlikesine karşı orasının tahkim edilmesini söyledilerse de Barboros buna lüzumu olmadığını beyan etti. Fakat kumandanların ısrarı üzerine teklife muvafakat ederek oraya bir miktar asker çıkardı. Kendisi gemi kaptanlarına lâzım gelen talimatı verdi.

Filhakika *Akceom*'a asker çıkarılması pek isabetli olmuştu; *Preveze* önüne gelen müttefik donanması *Akceom* sahiline keşif müfrezleri gönderdiyse de Türkler'in tüfenk ateşiyle karşılaştıklarından geriye döndüler; bu suretle karaya asker çıkarma teşebbüsü akim kaldı; fakat bu durum önüne gelen bazı düşman kadırgaları oradaki Türk askerleri üzerine gülle atıp epi zayiat verdirdiler; bunun üzerine iki taraf arasında ateş başladı.

Preveze deniz savaşının ilk safhası

Türklerin top ateşi karşısında düşmanın çektirileri yani kürekli gemileri kalyonların gerisine çekilmeğe mecbur oldular. Düşman kalyonlarının bazısı demir almış ve bazıları da demirlerini keserek bir an evvel sahilden ayrılmağa mecbur olmuşlardı; kürekli gemiler, kalyonlara yani yelkenli büyük gemilere halat vererek onları çekiyorlardı; bu suretle Türkler'in top ateşi karşısında Andrea Dorya çekilmeğe mecbur kalmıştı.

Bu vaziyeti mütaakıp Barbaros Hayreddin Paşa geriye dönüp karaya çıkarılan askerle topları tekrar gemilere aldı ve sonra limandan çıktı; gemileri harp nizamına koyduktan sonra burada kaldı ve gece yarısı düşmanı takibe çıktı; rüzgâr müttefiklere müsait esmekte olup bu, Osmanlı donanması için zararlı idi; çünkü yelkenli olan düşman barçalarına karşı Osmanlıların kürekli olan çektirileri dayanamıyorlardı. Fakat bir müddet sonra rüzgâr durduğundan düşman gemileri hareketten kaldı.

Çekilen düşman donanması

Andrea Dorya bu birinci çarpışmadan sonra gece yarısı *Ayamavra* adası[1] tarafına gelerek gemileri demirleyip deniz savaşı hakkında görüşmeğe başladılar ve nihayet *Inebahtı* üzerine yürüyüp Barbaros'u harbe mecbur etmeğe karar verdiler; henüz sabah olduğu sırada Türk donanmasının kendilerine doğru gelmekte olduğunu öğrendiler.

Muharebe ve katî netice

Müttefikler kumandanı Andrea Dorya Türklerin bu harikulâde cüretinden ürktü; harbe girip girmemekte müteredditti; nihayet üç saat düşündükten sonra kumandanların ısrarları üzerine harbe karar verdi.

Barbaros Hayreddin Paşa, hayrete şayan bir harp usuliyle kendisine kat kat faik olan bu müttefikler donanmasına galebe çaldı; tatbik ettiği tâbiye tarzı daha uzak mesafeden rüzgârın esmemesi yüzünden hareketten kalan düşman gemilerini tahrip etmekti; yoksa düşmanın gemi adedinin fazlalığı cihetiyle rampa usuliyle yapılan savaşta muvaffak olunamazdı. Andrea Dorya, kalyon nevilerinden olan bazı Türk gemilerinin arkasını çevirmeğe ve gemileri barçalar ile çektiriler arasına almağa çok çalıştıysa da Türk gemicileri kadırgalarla buna mâni olup toplarla düşman amiralının plânının tatbikini bertaraf ettiler; harbi kaybeden Andrea Dorya müttefiklerinin imdat istemelerine bakmayarak kaçtı. Düşmana galebe çalan Barbaros, bundan sonra doğru *Preveze*'ye geldi; hiçbir Türk gemisi batmamıştı; askerden dört yüz şehit, sekiz yüz mecruh vardı. Düşmandan otuz altı

[1] Âlî, Kefalonya adasının İncir limanı burnu tarafına geldiklerini yazar *(Varak 46)*.

kadırga ve firkate ve üç bine yakın esir alındı. Bu muharebe 1539 senesi Eylülünün yirmi sekizinde (945 Cemaziyelevvel) kazanıldı.

İşte müttefik devletlerin denize çıkardıkları 302 parça gemi ve altmış bin kişilik kuvvetin akıbeti Barbaros'un manevrası önünde perişan bir halde kahkarî ric'at şeklini aldı. Andrea Dorya *Korfo*'ya doğru kaçmıştı.

Dünya deniz tarihinde pek meşhur olan bu *Preveze muharebesi*, *Akdeniz* hâkimi olan Andrea Dorya'yı bu hâkimiyeti rakibi Barbaros Hayreddin Paşa'ya terke mecbur etti. Bu muharebe esnasında Barbaros, kat'iyyen barça yağması yapmamalarını emrederek düşmana fırsat vermek istememiştir.

Preveze muharebesi'nde gönüllü donanma kumandanı Turgut Reis'le, Murad ve Salih Reisler ve Güzelce Kaptan adlarındaki kumandanlar şöhret kazanmışlardır.

Preveze zaferi *Boğdan* seferinden dönüşte Barbaros'un oğlu Hasan Bey riyasetinde gönderilen bir heyet vasıtasiyle *İsakçı* veya *Yanbolu* taraflarında pâdişaha arzedilmiş ve bundan dolayı kaptan paşa haslarına yüz bin akçe zam yapılıp her tarafa fetihnâmeler yollanmıştır.

* * *

Andrea Dorya kaçarken Adriyatik sahilindeki *Kastelnova*'yı zapt ile içine altı bin kadar İspanyol kuvveti koymuştu. Ertesi sene, 1539 İlkbaharında denizden Barbaros'un ve karadan *Bosna* beyi Gazi Husrev Bey'in sıkıştırmalariyle kale geri alındı.

Venediklilerle anlaşma

Müttefiklerin İspanya'dan sonra en kuvvetlisi olan Venedikliler, bu harpten çok zararlı çıktılar; evvelden gözleri olan *Mora*'da bir iş göremedikleri ve tahrik ettikleri *Avlonya ve Delvine* ısyanlarından bir netice çıkmadığını gördükleri gibi müttefikleriyle de aralarında ihtilâf çıkması sebebiyle Osmanlılarla sulhe mecbur oldular.

Sulh şartları mücibince Venedik cumhuriyeti *Mora* ve *Dalmaçya* sahillerindeki kaleleri ve Barbaros'un zaptettiği adaları Osmanlılara terk ettiği gibi üç yüz bin altın tazminat vermeğe de mecbur olmuştu.

Osmanlı - İspanyol mücadelesi ve Fransızlara denizden yapılan yardım

Deniz muharebeleri

Barbaros Hayreddin Paşa'nın meşhur *Preveze* muharebesinden sonra Akdeniz hâkimiyeti Türkler'in eline geçmiştir; Osmanlılar Macaristan dâvasiyle uğraşıyorlardı. 1541 M. (948 H.) senesinde bir Osmanlı ordusu pâdişahın kumandası altında Macaristan'a giderken Barbaros da yetmiş kadar kadırga ile Adriyatik sahilinin muhafazasına memur edilmişti.

Cezayir beylerbeğiliği Barbaros'un üzerinde ise de kendisi devlet merkezinde olduğundan orası kendi namına vekâletle idare olunuyor ve oradaki Türk korsanları serbestçe faaliyetlerine devam ediyorlardı.

Şarlken'in Cezayir üzerine hareketi

İmparator, şimdiye kadar kendilerine bir şey yapılmayan ve bundan dolayı cür'etleri artan Cezayirlilerin hakkından gelmek üzere bizzat harekete geçti ve 1541 sonbaharına doğru yani Ağustos'ta on iki bin yaya ve bin kadar atlı ve büyük bir donanma ile Andre Dorya da beraber olarak *Cezayir* üzerine hareket etti. Maiyyetinde Papalık ile Malta şövalyeleri (eski Rodos şövalyeleri) gemileri de vardı; büyük küçük donanma mevcudu beş yüz on yedi ve asker mevcudu da yirmi beş bindi.

Cezayir'in müdafaası

Bu büyük donanma *Cezayir* önüne gelir gelmez derhal karaya asker çıkardı; kale halkı şiddetle mukâbele ettiler; kaleyi müdafaa eden Barbaros'un vekili ve eylâdlığı Hadım Hasan Ağa idi: düşman kuvvetleri hücum esnasında ve donanması da fırtınadan epi zayiat verdi; muharebe ve müdafaa dört ay sürdü; bir muvaffakiyet elde edemeyen Şarlken birçok asker telef edip yüz altmış gemi de kaybettikten sonra döndü (1541 Aralık). Bu seferde *Meksika*'yı zapt ile birçok mezalim yapmış olan Fernando Kortej de bulunmuş ve büyük bir ölüm tehlikesi geçirmişti.

Osmanlı donanmasiyle Fransızlara yapılan yardım

I. Fransuva ile Şarlken arasında devam etmekte olan harp henüz bitmemişti. Fransuva Osmanlı hükümdarından daimî surette yardım görüyorsa da Avrupa'daki dinî taassup sebebiyle iki yüzlü harekette bulunmağa mecbur oluyordu; bunun iki yüzlü hali bilinmekle beraber Sultan Süleyman kıralın hareketini mazur görüp kendi siyaseti îcabı istediği yardımı yapıyordu.

Fransa kıralı, denizden kendisine yardım edilmesini istiyordu; *Cezayir*'deki muvaffakiyetsizliğinden sonra Şarlken'in deniz faaliyeti durmuştu, Fransa denizden de Şarlken'e galebe edecek durumda değildi; Fransuva, Türklerle anlaşırken Şerlken de Fransa aleyhine İngiltere'yi ittifakına alıyordu; Osmanlı hükümdarı Venedik cumhuriyetinin de Türk - Fransız ittifakına iltihakını arzu ettiyse de Venedikliler tarafsız kalacaklarını beyan ile yapılan teklifi nazikâne savuşturdular; Osmanlı hükümdarının bu tekliften maksadı, *Preveze* harbinde olduğu gibi Venedik ile imparatoru birleştirmemek için teminat almaktı.

950 H. (1543 M.) senesinin baharında yüz on kadırga ve dört mavnadan mürekkep donanma, Barbaros Hayreddin Paşa kumandasiyle *Akdeniz*'e çıktı; Fransız sefiri Polen dö Lagard, Türk amiralının gemisinde idi. Donanma, *Napoli* civarında *Reçyo* önüne geldiği zaman kırk bir parçadan mürekkep *Cezayir* donanması da iltihak etti; *Reçyo* ve diğer bazı yerler işgal olunduktan sonra *Roma*'nın iskelesi olan *Ostiya*'ya gelindi; halk hayret ve şaşkınlık içinde idi. Fakat kendilerine teminat verildi. Türklerin sahil şehirleriyle yaptıkları alış verişlerin ciddiyeti ve herşeyin bedeli mukabilinde alınması Türk askerlerinin efendiliğini gösteriyordu; nihayet sahili takip eden Türk donanması 24 Haziran 1543'de *Marsilya*'ya geldi.

Barbaros'un Fransız kumandaniyle görüşmesi

Fransız donanması kumandanı Fransuva dö Burbon (yani Dük Dankiyen) Türk donanmasını merasimle karşıladı; bu kumandan yirmi üç yaşında bir genç idi: Barbaros bununla görüşerek harp plânını sordu; Türkleri yardımlarına çağıran Fransızların henüz bir muharebe plânı yoktu; bunun üzerine Barbaros kızdıysa da neticede *Nis*'in zaptına

karar verildi; burası Şarlken'in müttefiki olan *Savua* dukasının elinde idi. Barbaros bu karara itiraz etmemekle beraber, Fransız kuvvetlerinin noksanlarını, asker adediyle silâh miktarının azlığını söyledi.

Nis'in zaptı ve Barbaros'un ağır ve haklı sözleri

Şiddetli tazyik neticesinde 20 Ağustos 1543'de *Nis* teslim oldu; bu sırada, yani *Nis*'in iç kalesinin muhasarası esnasında Fransızlar Barbaros'a müracaat ederek barutları bittiğinden barut istemişlerdi; buna hayret eden Osmanlı amiralı, müttefik amiralı Dük Dankiyen'e:

"Ne güzel muharipler! Gemilerini şarap fıçılariyle doldurup baruttan başka bir şey unutmuyorlar" demiş ve yanındaki Fransız sefirine dönerek:

"*İstanbul*'da iken devletin büyük mikyasta hazırlandığını söylediğin zaman benimle eğleniyor muydun?" diyerek ağır itabta bulunmuş ve Fransızların kararsız, sebatsız ve âtıl olduklarından dolayı şikâyet etmiştir.

Turgut Reis'in esaretten kurtarılması

Bundan sonra Türk donanması kışlamak üzere Tulon limanına geldi; levend kaptanı olan Turgud'u, Andrea Dorya'nın yeğeni olup Türklerin Oğlan Kaptan dedikleri Janetino Dorya esir edip *Cenova*'da hapsetmişti; Hayreddin Paşa, burada bulunduğu sırada bizzat şehir önüne gelip "Turgud'u verin, yoksa bütün köylerinizi yakarım" diye tehdit edince Cenevizliler kendilerine taarruz etmemek şartiyle Turgud'u teslim edip Türk gemilerine kürek ve levazım vermeği kabul ettiler. Barbaros, Turgud'u divanına dâvat edip umum muvacehesinde "Bu benden yarardır" diyerek kendisine ait yedek gemisini ona vermiştir.[1] Turgut üç sene hapiste kalmıştı.

[1] Turgudça, Muğla'nın *Seroloz* nahiyesine tâbi bir köyde Veli adında bir çiftçinin oğlu olup denizde levendliğe başlamış ve sonra gemi reisi olmuştur. Bir aralık Cenevizlilere esir düşmüş ise de Barbaros'un Cenova önüne gelip Cenevizlileri tehdit etmesi üzerine salıverilmiş ve Barbaros buna kendi yedek gemisini hediye etmişti (*Tuhfetü'l-kibar*'dan hulâsa). Denizciliğe ait faaliyeti bu bölümün sonlarındadır.

Barbaros'un geri dönmesi

Hayreddin Paşa bundan sonra Batı-Akdeniz'de bulunduğu bu aylar içinde donanmadan ayırıp gönderdiği filolarla İspanya sahillerini ve *Sardunya* adasını vurdurdu; bir taraftan da Fransız deniz kuvvetleri düşmanlarına karşı bazı muvaffakiyetler elde etmişlerdi; vaziyetin Fransızlara müsait olması dolayısiyle Barbaros *İstanbul*'a döndü ve gelirken Fransız gemilerinde çalışan dört yüz kadar kürekçiyi de beraber alarak getirdi (1544).

Barbaros'un ölümü

Hayreddin Paşa Fransızlara yardımdan döndükten sonra artık sefere çıkmadı, çünkü hükümet Şarlken ve Ferdinand ile bir anlaşma yaparak harbi tatil ettiğinden deniz seferi yapılmadı. Zaten yaşı ilerlemiş olan Barbaros, Batı-Akdeniz'den döndükten sonra ancak iki sene daha yaşadı ve yaşı sekseni geçmiş olduğu halde şeref ve şan içinde vefat ederek Beşiktaş'taki türbesine defnedildi (2 Cemaziyelevvel 953=16 Temmuz 1546). Orada medresesi de vardı; bugün bir kadırga resmiyle heykeli konan yerin deniz tarafına eskidenberi *Hayreddin iskelesi* denilmektedir.

Barbaros'un yetiştirmeleri

Barbaros Hayreddin Paşa gibi kudretli bir denizcinin yerine Sokullu Mehmed Paşa kaptan olmuştu; fakat az sonra bunun Rumeli beylerbeğiliğine nakli üzerine vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın biraderi Sinan Paşa kaptan oldu[1]; bu, Barbaros'la beraber çalışan kaptan ve levend gemileri reislerini gücendirdi ise de vefatı üzerine yerine meşhur Piyale Paşa tâyin edildiğinden bu, Turgut, Uluc Ali, Hasan ve Salih Reislerle beraber çalışarak Osmanlı donanmasının satvet ve kudretini bir müddet daha muhafazaya muvaffak oldu.

[1] Sinan Paşa 961 H. (1554 M.)'de vefat etmiştir. Beşiktaş'taki büyük Sinan Paşa camiini ile medrese bunundur.

Turgut Reis

Turgut nasıl yetişti

Muğla'nın *Serdaloz* [1] nahiyesi köylerinden birinde *Veli* adında bir köylünün oğlu olan Turgudça [2], gençliğinde ziraatle meşgul olmayarak ok atmak ve pehlivanlık etmek gibi spor hareketleriyle vakit geçirmiş ve sonra Ege mıntakasında âdet olduğu üzere gönüllü olarak bir Türk korsan (Levend) gemisine yazılmış ve orada iyice yetiştikten sonra kendi hisabına bir levend gemisi donatarak ona reis olmuştur.

Turgut Reis *Preveze* muharebesinde harbe iştirak eden gönüllü gemileri (Türk levend gemileri) kumandanlığını yapmış ve harpten sonra serbest vaziyette korsanlığa devam ederek Venedik, Ceneviz, İspanyol, Napoli ve Sicilya denizcileriyle muvaffakiyetli surette çarpışmıştır.

Turgut Reis'in esir olması

Turgud Reis 1540'da *Korsika* adasında gemilerini yağlarken İspanyolların bir baskınına uğrayıp, kendisini toplamağa meydan kalmadan Türklerin Oğlan Kaptan dedikleri Janetino Dorya'nın adamları tarafından esir edilmiş [3] ve bu kaptan tarafından hediye olarak amcası meşhur Andrea Dorya'ya verilmiştir.

Bu suretle bir müddet gemilerde forsa (Esir kürekçi) hayatı yaşıyan Turgut, sonra Cenova'da hapsedilmişti; fakat 1543'de Barbaros, Fransızlara yardıma gelip *Tulon*'da kışladığı sırada onun tehdidi ve üç bin altın tazminat vermesi üzerine salıverilmişti.

Barbaros Hayreddin, "Benden yarardır" diye çok takdir ettiği Turgud'a kendisine ait yedek kadırgasını vermek suretiyle onu tekrar faaliyete sevketmişti.

[1] *Tuhfetü'l-kibar*'ın matbu nüshasında (S. 67) *Seroloz* imlâsiyle kayıtlı ise de kütüphânemizdeki Âlî'nin basılmamış nüshasında *Serdaloz* diye yazılmıştır.

[2] Turgud'un bütün macerasını akrabasından Kayıt Hasan Beyin'in oğlu Sami Bey'den naklen Âlî yazmış ve diğerleri ondan almışlardır.

[3] Rivayete göre, Turgut esir edilip henüz yirmi yaşında olan genç bir oğlanın karşısına götürülünce "Aman yarabbi, beni yeni hayız gören bir kızın eline mi düşürdün?" diye teessürünü izhar etmiş *(Tuhfetü'l-kibar'ın notu, s. 67)*.

Turgud'un tekrar faaliyeti

Turgut Reis, *Cerbe* adasını kendisine hareket üssü yaptı; bütün Türk ve Arap korsanlarını etrafına topladı; yeni *Tunus* hükümdarı Mevlây Ahmed veya Hamid ile bir anlaşma yaparak erzak ve cephane temin etti ve buna mukabil Turgut da ganimet malından *Tunus* Sultanına muayyen bir miktar verecekti. Yirmi beş gemiye kumanda ediyordu.

Turgut, bu anlaşmadan sonra *Tunus* ile *Trablus* arasındaki bazı yerleri zaptetti ve daha sonra da kendisi için emin bir mahal olan *Mehdiye* şehrini işgal eyledi (956 H.=1544 M.).

Turgut ve Andrea Dorya

Kuzey-Afrika'nın mamur şehirlerinden olan *Mehdiye*'nin Turgud Reis tarafından zaptedilmesi Güney-Avrupa'da hayret uyandırdı ve hemen Andrea Dorya kumandasiyle o taraflara mühim bir donanma sevkedildi; İspanyol amiralı evvelâ Turgut Reis'in eline geçen bazı kaleleri ve uzun bir tazyikten sonra da *Mehdiye*'yi aldı Turgut, buranın muhasarası esnasında donanmayı buradan ayırmak için İtalya sahillerini vurup *Mehdiye*'ye yardımcı kuvvet sokmak istemişse de muvaffak olamamıştır.

Cezayir'le alâkası dolayısiyle bu taraflarda cereyan eden hâdiseleri gözden uzak tutmayan Osmanlı hükümeti bu işe yabancı kalmadı; bundan sonra Turgud'un hareket üssü olan *Cerbe adası* tazyik edildi ve o da *Ege Denizi* taraflarına gelip vaziyeti hükümete arz etti ve kendisi *Ağrıboz* adasında gemileriyle emir bekledi.

Malta'nın birinci muhasarası ve Garp Trablusu'nun zaptı

1551 senesinin ilkbaharında doksan kadırgadan mürekkep bir donanma *Ağrıboz* adasındaki Turgut Reis donanmasıyle birleşti. Bunlar doğruca Akdeniz'de Hıristiyan korsanlarının merkezi olan *Malta* adası üzerine yürüdüler. Osmanlı kaptan-ı deryası Rüstem Paşa'nın biraderi Sinan Paşa idi; *Malta* kuşatıldı ve bir müddet sonra Sinan Paşa ile Turgut Reis arasında ihtilâf çıktı; Sinan Paşa askeri gemilere alarak ayrıldı; beraberce *Trablus-Garb*'e gelindi. Burası da *Malta* şövalyelerinin

elinde idi. Denizden ve karadan yapılan tazyik üzerine 958 H. (14 Ağustos 1551 M.)'de Trablus alındı[1].

Turgut Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine girmesi

Turgut Reis'in büyük bir denizci olduğu ve yanında da Akdeniz'in en mahir denizcileri bulunduğu bu *Malta* ve *Trablusgarp* seferinde görüldüğünden Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle Turgut Reis ve arkadaşları hizmete alınıp Turgud'a *Karlıeli* sancakbeyiliği ve maiyyetinde olan Gazi Mustafa, Uluc Ali, Hasan Kelle, Mehmed Reis, Sancaktar Reis, Deli Cafer ve Kara Kadı isimlerindeki reislere de yetmiş seksen akçe ulûfe ile fener taşımak hakkı yani Türk donanmasında gemi kumandanlığı (kadırga reisliği) etmek imtiyazı verilerek mirî gemilere reis tâyin edilmişlerdir. Turgut Reis, tâyininden sonra sancak merkezi olan *Preveze*'ye gitti.

Fransızlara ikinci deniz yardımı

Osmanlı donanması 1552 senesi ilkbaharında kaptân-ı derya Sinan Paşa kumandasiyle Batı-Akdeniz seferine çıktı; Fransa kıralı II. Hanri'nin Şarlken ile aralarındaki muhasama dolayısiyle kıralın ricası üzerine ikinci defa yardıma gidiliyordu; Fransız sefiri Daramon'da üç gemi ile Osmanlı donanmasiyle beraberdi. *Karlıeli* beyi Turgut Bey *Sicilya* sahillerini vurmağa memur edildi. Donanma İtalya sahillerini doşlaşarak *Napoli*'ye geldi ve orada Fransız donanması gelmediğinden yolda rastlanır diye bir müddet kuzeye doğru seyredildi; bu sırada Andrea Dorya'nın *Napoli* tarafına geçeceği haber alınarak Turgut Bey'in tavsiyesiyle *Ponza*[2] adaları tarafında pusu kuruldu ve bu pusuya düşürülen Andrea Dorya mağlûp edilerek *Sardunya* adasına doğru kaçtı.

[1] *Garp Trablus*'u, Müslümanlar tarafından alındıktan sonra *Aglebîler*'le *Fatimîler*'in idaresinde bulunup sonradan *Normandiyalılar*'ın eline düştü. Burayı *Muvahhidîn devleti* tekrar İslâm memleketleri arasına soktu; daha sonra *Tunus*'taki *Benî Hafs* devletine geçen *Trablusgarp* 1510'da *İspanyollar* tarafından zaptedildi ve 1530'dan itibaren *Malta adası*'yle beraber *Rodos*'tan çıkarılan *Sen Jan şövalyeleri*'ne verildi ve 1551'de de Osmanlıların idaresi altına girdi.

[2] *Ponza adaları*, *Napoli*'nin batısındaki küme adalardır.

Türk donanması iki aydan fazla Batı-Akdeniz'de dolaştığı halde kendisini yardıma çağıran Fransız donanması görünmüyordu. Bunun üzerine Türk donanması geri döndü.

Batı-Akdeniz seferleri

Bundan sonra gerek Sinan Paşa'nın ve gerek onun vefatı üzerine yerine gelen Piyale Paşa'nın deniz seferleri vardır; bunlardan biri 966 H. (1558 M.)'de İspanya sularında dolaşan Kaptan Piyale Paşa'nın *Minorka* adasının mühim şehirlerinden olan *Siüdadela* (Osmanlı vesikalarında da Siyedela)'yı zaptetmesidir[1]. Bundan başka yine bu meyanda Piyale Paşa maiyyetinde Turgut ve Salih Paşalar bulunduğu halde İtalya sahillerini vurup *Reçyo* şehrini zapt etmiş ve Afrika sahilinde *Oran*'ı İspanyolların elinden almış ve muvaffakiyetle dönmüştü; işte bunu mütaakıp Osmanlılar aleyhine İspanya ve Papa başta olarak İtalya yarımadasındaki hükümetlerin ittifakı vücuda gelmiş ve bu ittifak 1559'daki *Cerbe* muharebesini doğurmuştur.

Şarlken, imparatorluktan çekilmiş, yerine biraderi Ferdinand Alman imparatoru ve oğlu Filip de İspanya kıralı olmuşlardı. Filip Fransızlarla barışmış olup gözünü Akdeniz'e dikmişti; sahillerinin muhafazası için *Trablusgarb*'ın elinde bulunmasını istiyor ve ona göre hazırlanıyordu; Piyale Paşa 1559'daki deniz seferinde tuttuğu bir esirden aynı malûmatı almış ve hükümete bildirmişti.

Cerbe muharebesi

Bu sırada Trablusgarp beylerbeği bulunan Turgut Paşa[2] evvelce kendisine ait olan *Cerbe* adasını İspanyollardan zaptetmek isteyerek muhasara etmişti; bunun üzerine Osmanlılara karşı hazırlanmış olan iki yüz parçadan mürekkep müttefik donanması ihtiyar

[1] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 966.*

[2] Turgud'un, şöhreti Rüstem Paşa'nın biraderi kaptan Sinan Paşa tarafından çekilemez olmuş ve kaptan bulunduğu müddetçe onunla uğraşmıştır. Bir aralık Sultan Süleyman, *Karlıeli* sancakbeyi olan Turgud'un bilhassa Batı-Akdeniz'deki büyük muvaffakiyetlerinden fevkalâde memnun olarak kendisine kaptanlıkla *Cezayir* beylerbeğiliğini vermek isterse de Rüstem Paşa Turgud'un "Taşrada yetiştim, dergâh-ı muallâda hizmet edemem" demiş olduğunu söyliyerek mâni olur. *Trablusgarp* bunun gayretiyle elde edilmiş ve beylerbeğilik de vaad olunmuş ise de hasmı olan Sinan Paşa, Murad Bey'e verdirmişti. Nihayet bir gün Turgut Bey sefere gitmekte olan pâdişahı etekleyip

olup epeydir sefere çıkamayan Jan Andrea Dorya kumandasında olarak Cerbe önüne geldiğinden Turgut Paşa az bir kuvvetle bunlara mukavemet edemiyeceğinden *Trablus*'a çekilmiş ve keyfiyeti *Mora* sancakbeyi vasıtasiyle acele *İstanbul*'a bildirmişti.

Cerbe'yi alan İspanyol ve müttefikleri Osmanlı donanmasına karşı acele orayı tahkim ettiler. Buna karşı Piyale Paşa kumandasında iki yüz parçadan fazla donanma *Cerbe* adası önüne geldi, ve işte burada tarihçe meşhur *Cerbe muharebesi* yapıldı.

Bu muharebe, Andrea Dorya'nın Preveze'de Barbaros'tan yediği silleden sonra müttefiklere vurulmuş ağır bir darbe oldu; müttefiklerin altmış büyük gemisi batmış ve yirmi bin kişisi telef olmuş ve ancak on yedi gemi kaçıp kurtulabilmiştir.

Cerbe deniz muharebesinden sonra *Cerbe adası* muhasara edilmiş ve İspanyollar anûdâne müdafaa eylemişlerse de Türk azmi karşısında kale sukut etmiştir; buradaki İspanyol generali Alvaro bir gemiye atlayarak kaçmışsa da Turgut Paşa tarafından takip olunarak esir edilmiştir. Ada Turgut Paşa'ya verilmiş ve Piyale Paşa, *Trablus*'a uğradıktan sonra *İstanbul*'a dönmüştür.

İkinci Malta muhasarası ve Turgut Paşa'nın şehit düşmesi

Sen-Jan şövalyeleri

Rodos adası 1522'de Osmanlılar tarafından zaptedildiği zaman buradan çıkarılan *Sen-Jan şövalyeleri*'ne Şarlken tarafından *Malta adası* verilmiş ve aynı zamanda İspanyollara ait olan *Garp Trablusu*'nun muhafazası da bunlara bırakılmıştı. *Malta adası* az zaman içinde şövalyeler tarafından pek müstahkem bir hale konmuştu. Şövalyelerin *Rodos*'ta olduğu gibi mükemmel donanmaları olup daimî surette faaliyette bulunuyorlar ve fırsat buldukça Türk ticaret gemilerini zaptediyorlar ve Türk korsanlariyle savaşıyorlar ve bundan başka Türkler aleyhine olan seferlere iştirak ediyorlardı; nitekim *Prevéze* ve *Cerbe adası* muharebelerinde gemileriyle müttefiklere yardım etmişlerdi; bundan başka Hıristiyan korsan gemileri burada barı-

Trablusgarp beylerbeğiliğini ister ve pâdişah da derhal verir ve bu suretle on sene yani vefatına kadar orada beylerbeğilik eder. Turgud'un *Trablusgarb* beğlerbeğiliği 962 H. (1555 M.) senesindedir.

nıyorlardı. *Mısır*, *Trablusgarp* ile *Cezayir*'in ve diğer bazı mühim yerlerin elde bulunması yol üzerinde olan *Malta*'nın, emniyet bakımından Türk idaresinde bulunması îcap ettirmekte idi. İspanyollar ise *Malta*'nın zaptının neticesinde Osmanlı donanmasının *Sicilya*, *Napoli* ve havalisine geleceğini biliyorlar ve bundan dolayı *Malta*'nın müdafaasına ehemmiyet veriyorlardı. Adanın muhasarası için bir fırsat çıkmıştı. Bu sırada saray için alınan eşyayı getiren bir Türk gemisinin *Zanta* ve *Kefalonya* adaları arasında yedi *Malta* korsan gemisi tarafından zaptedilmesi adanın zaptı hakkındaki tasavvuru meydana çıkardı ve bu suretle Malta seferi yapıldı.

Malta seferi

1565 senesi Nisanında (H. 972) Osmanlı donanması sefere memur oldu; kara askerlerine beşinci vezir Kızıl Ahmed'li Mustafa Paşa[1] serdar tâyin edildi; Donanma amiralı Piyale Paşa idi; Piyale Paşa yüz seksen bir parça gemi ile denize çıktı; hareketinden evvel gerek Serdar Mustafa Paşa'ya ve gerek kaptan Piyale Paşa'ya "Adanın fethine ait bütün işleri Turgut başarabilir; kat'iyyen onun re'yinden hariç hareket etmeyiniz" diye şöylendi. Osmanlı donanma mevcudu sonradan iltihak eden Turgut ve Salih Paşa'ların gemileriyle beraber üç yüzü bulmuştu.

Malta adası önünde

İstanbul'dan gelen donanma ve asker *Malta* önüne geldiği vakit henüz *Trablusgarp* beylerbeği Turgut Paşa gelmemişti. Serdar ve Kaptan Paşa kendilerine pâdişah tarafından yapılan tavsiyeyi dinlemeyip aralarında görüşerek birkaç gün beklemeden karaya asker çıkarıp evvelâ lüzumu olmadığı halde donanmayı emniyet altına tutmak için serdarın ısrariyle limanı muhafaza etmekte olan *Sentelen* kalesini muhasara ettiler; bu sırada yani muhasaranın birinci günü Turgut Paşa on üç parça kadırga ile geldi.

Turgut Paşa'nın şehadeti

Turgut Paşa, Sentelen[2] muhasarasının yanlış olduğunu, asıl kalenin sukutu üzerine burasının tabiatiyle sukut edeceğini söylemiş ve fakat iş bu kadar ilerledikten sonra muhasara terk edilmeyerek umumî

[1] Bunlar *Kastamonu* ve *Sinop*'ta beylik kuran Candar ve oğulları ailesinden olan Kızıl Ahmed Bey kolundandır.

[2] Bu isim, *Tufetü'l-kibar*'da *Santarme* ve *Âlî tarihi*'nde *Senterme* diye kayıtlıdır.

bir hücum yapılmasını tavsiye eylemiş, kendisi de *Sentanj* hisarı hücumu idaresini ele almıştı.

İşte bu hücum yapıldığı sırada (18 Haziran) kaleden atılan bir güllenin taşa çarpmasiyle kopan taş parçası Turgut Paşa'nın başına isabet edip yaralandı; ağzından, burnundan ve kulaklarından kan geldi; dört gün dört gece kendini bilmeyerek yattı. Beşinci günü kale fethi sabahında vefat etti ve hemen cesedi beş parça kadırgasiyle *Trablus*'a gönderilip orada yaptırdığı cami ve medresesinin yanındaki türbeye defnedildi.

Sentelen kalesi on yedi günde alındı (24 Haziran 1565). Asıl maksat olan *Malta* muhasara edildiyse de deniz mevsimi geçmekte, erzak ve mühimmat da azalmakta olduğundan ve düşmana Fransız, Papa ve İspanya'dan istediği yardımın gelmesi ihtimali kuvvetlendiğinden, dönmeğe karar verildi ve Turgut gibi büyük bir denizcinin ölümü Malta adasının zaptına imkân bırakmadığı için boş dönüldü; bu muvaffakiyetsizlik üzerine Serdar Mustafa Paşa vezirlikten azlolundu.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

HİNT VE UMMAN SEFERLERİ

Portekizlilerin Hind Denizi'ndeki faaliyetleri

Portekizliler 1498'de Vasko do Gama vasıtasiyle Ümit Burnu yoluyla *Hindistan*'a gelmeyi keşfettikten sonra kuvvetli donanmalariyle buralarda hâkimiyetlerini tesise başlamışlardı. O tarihe kadar Arap gemileriyle *Mısır*'a kadar gelip oradan da *İskenderiye* vasıtasiyle Venedik gemileri tarafından Avrupa'ya nakledilen Hint eşyası bu yeni keşf hâdisesiyle artık yolunu değiştiriyordu, hattâ Albokerk adındaki Portekizli kaptan Kızıldeniz'in ağzındaki *Sokotra* adasiyle *Basra* körfezi medhalindeki *Hürmüz Boğazı*'nı zaptetmek suretiyle Doğu mallarını Akdeniz'e nakleden yolların kapılarını Müslüman gemilerine kapamıştı (1515).

Bu iki yolun kapanması ve Hint Denizi'nin bir Portekiz gölü haline gelecek derecede buradaki sahillere malik olmaları, bu havali ticaretini artık onların ellerine geçirmişti.

Memlûk devletiyle Portekizliler

Osmanlıların *Mısır* ve *Suriye*'yi işgalden evvel buralarda hüküm süren Memlûkler zamanında Portekizlilerin Hintlilere karşı yaptıkları mezalimden dolayı *Gücerat* hükümdarı I. Mahmud Han (1458-1511) Kansu Gavri'ye müracaat ile yardım istemiş ve o da 1508 senesinde Hüseyin Bey kumandasında toplarla mücehhez bir filo göndermiş, fakat bu filo birkaç çarpışmadan başka bir şey yapamıyarak geri dönmüştü; bundan sonra Portekizlilerin *Kızıldeniz* ve *Aden*'de yaptıkları tahribat üzerine Memlûkler elli kıta çektiri nevinden *Gurab* denilen bir filoyu Selman Reis adındaki bir Türk kaptanı ile Portekizlilere karşı sevketmişlerse de o sırada *Yemen*'deki vekayi sebebiyle bunlar da bir iş görememişlerdir.

Osmanlılarla Portekizliler

Memlûk devleti tarihe karıştıktan sonra o taraflara hâkim olmak Osmanlılar da aynı hal ile karşılaşmışlardı; *Basra* ve *Kızıldeniz* ağızlarının Portekizliler tarafından tutulması tabiî olan *Basra*, *Bağdad*, *Yemen*,

Hicaz ve *Mısır* havalisine sahip olan Osmanlılara karşı da siyasî ve iktisadî bir darbe idi. Bundan başka Portekizlilerin mezaliminden dolayı Gücerat hükümdarı da Osmanlılardan yardım istiyordu; nitekim 1535 senesinde Gücerat Sultanı, Bahadır-Şah, Osmanlı pâdişahına elçi ve nâme göndererek karadan Moğol hükümdarının[1] ve denizden Portekizlilerin tazyiki altında bulunduğunu bildirmiş, kendisine gönderilecek asker ve gemilerin masraflarına karşılık olmak üzere emanet olarak *Mekke*'ye gönderdiği altınlardan sarfedilmesini yazmıştı[2].

Bunların müracaatı, Osmanlıların bu taraftaki menfaatleri îcabı olarak gözönüne alınarak *Süveyş* limanında donanma inşasiyle Hindistan sularına kuvvetli bir sefer yapılması kararlaştırılıp bu iş için sabık *Mısır* beylerbeğisi olup bu sırada Anadolu beylerbeğisi bulunan Hadım Süleyman Paşa münasip görülerek vezir rütbesiyle Hüsrev Paşa'nın yerine tekrar *Mısır* valiliğine tâyin edilip gönderilmiştir.

Süveyş tersanesinde gemi yapılması

Memlûk devleti zamanında da *Süveyş*'te donanma yapılmıştı; burada yapılacak donanmanın malzemesi kısmen *Anadolu*'dan tedarik edilirdi. II. Bayezid zamanın Memlûk hükümdarının *Süveyş*'te yapacağı donanma için Osmanlı hükümeti bedelini almayarak lüzumu kadar inşaat malzemesini Memlûk sultanına hediye etmişti.

Bu defa da *Süveyş*'te donanma yapılması Hadım Süleyman Paşa'ya emrolununca gemi inşası için kaptan paşanın lâzım olan şeyleri yirmi gemiye yükleyerek derhal göndermesi emrolunmuş ve *Alâiye*'den tedarik edilen kerestelerle sair gemi levazımı

[1] Bu tarihte Hindistan'da Babür'un oğlu Hümâyun-Şah hükümdar bulunuyordu.

[2] Gücerat hâkimi Bahadır-Şah nâmesinde donanmaya lâzım olan harç için Hint-Moğol hükümdarı Hümâyun-Şah'tan korkarak *Mekke-i Mükerreme*'ye emanet olarak gönderdiği elli sandık ile bir milyon iki yüz yetmiş bin altı yüz miskal altından sarfedilmesini yazmıştı. Donanmanın *Süveyş*'te hazırlanıp gitmesi zamana mutavakkıf olduğundan bu donanma yapılıp gitmeden evvel Bahadır-Şah, *Diyu* adasında kendilerine üs vermiş olduğu Portekizliler tarafından 13 Şubat 1537 (Ramazan 943) tarihinde katledilmiştir; bunun üzerine Bahadır'ın *Mekke*'de emanet bulunan üç yüz sandık altın ve gümüşü verilen emir üzerine Hadım Süleyman Paşa tarafından *İstanbul*'a nakledilmiştir.

Salih Reis vasıtasiyle *İskenderiye*'ye ve oradan da *Süveyş*'e gönderilmiştir; bu suretle *Süveyş* tersanesinde muhtelif büyüklükte yetmiş altı parça gemi yaptırılıp bütün levazımatı ikmal edilmiş ve harekete geçmiştir.

Hadım Süleyman Paşa'nın Hint seferi ve Aden'in zaptı

Süveyş donanması hazırlandıktan ve içerisine yedi bin asker konulduktan sonra Hadım Süleyman Paşa kumandasiyle 1538 Haziran (945 Muharrem)'da hareket etmiş ve ilk icraatı olarak *Kızıldeniz*'in kapısı olan *Aden*'i zaptetmekle işe başlamıştır.

Kızıldeniz'e sahip olan Osmanlı devletinin *Yemen*, *Hicaz*, *Mısır ve Habeşistan*'da emniyet içinde bulunması için *Aden*'in elde bulunmasını takdir eden Hadım Süleyman Paşa, *Benî Tahir* ailesinden *Aden* hâkimi Âmir b. Davud'u hile ile gemisine getirterek tevkif ile kale suruna astırmış[1] ve buraya kendi maiyyeti ümerasından Behram Bey'i sancakbeyi tâyin eyledikten sonra *Hindistan*'a hareket etmiştir.

Osmanlı donanması *Hindistan*'ın batısındaki *Diyu* adası sahillerine gelerek demir attı; Hadım Süleyman Paşa, Bahadır-Şah'ın Osmanlı yardımı istemesinden ancak iki seneye yakın bir zaman sonra *Hindistan* sahillerine gelebilmişti; Bahadır-Şah 1537'de *Diyu* adasında *Portekiz*liler tarafından öldürülmüş ve ve yerine hemşiresinin torunu Handeş hânedanından Mîran Mehmed - Şah Farukî[2] hükümdar olmuş ve daha sonra Cücerat hükümdar ailesinden Bahadır'ın yeğeni III. Mahmud *Portekiz*'lilerin yardımlariyle aynı sene içinde idareyi ele almıştı. Hadım Süleyman Paşa *Diyu* adası önüne geldiği zaman III. Mahmud-Şah hükümdardı; bu, Süleyman Paşa'ya karşı Portekizlilerle ittifak etti.

[1] Hadım Süleyman Paşa'nın *Aden*'in mevkii ve ehemmiyetini takdir ederek *Hindistan*'a giderken orayı ne suretle zaptedip Aden hâkimini veziriyle beraber nasıl öldürdüğünü mufassal bir arîza ile hükümete bildirmişti. Bu arîzası *Belleten*'in 12 üncü sayısında fotografiyle beraber merhum Fevzi Kurtoğlu tarafından yayınlanmıştır. Arîza Topkapı Sarayı Arşivinde 6454 numarada bulunmaktadır.

[2] İkinci İslâm halifesi Hazret-i Ömer ibn-i Hattab sülâlesinden olduklarını ilân etmiş olan bu Handeş ailesi'ne Ömer'in lakabı olan Faruk'-

Diyu şehrinin muhasarası

Hadım Süleyman Paşa böyle bir mukavemete maruz kalınca topları ve kuvvetleri adaya çıkararak kaleyi muhasara etti; gemilerle o devre göre her biri bir kantar sıkletinde gülle atan en ağır toplar da getirilmişti; kalenin bazı tabyaları zaptedilmiş, fakat yirmi gün süren muhasara ve yapılan hücumlara rağmen kale mukavemet etmişti. Bu sırada bir Portekiz filosunun gelmekte olduğu ve deniz vaziyetinin de müsaadesizliği Paşa'yı, muhasara işini terke mecbur etti. Bunun üzerine Süleyman Paşa aydete karar verdi ve aynı sene Aralık ayının yirmi beşinde Yemen sahilindeki *Muha* limanına geldi.

Yemen ilhakının başlangıcı

Mısır Valisi Hain Ahmet Paşa zamanında Meşhur denizci Selman Reis ismen Osmanlı hâkimiyetini tanımış olan Yemen'e gönderildi. Cidde'de eski arkadaşı Hüseyin Bey'le birleştikten sonra Portekizlilerin elindeki Kamaran adasını zapt ile işe başlamıştı. Sonra *Yemen* tarafına geçti, orayı da Osmanlı hâkimiyeti altına sokduktan sonra idareyi Hüseyin Bey'e bırakarak *Süveyş*'e döndü, yalnız *Ideni* alamamıştı. Hadım Süleyman Paşa *Yemen*'in[1] en mühim limanı olan *Muha*'ya demirledikten sonra Rumilerden yani Türklerden *Zübeyd* emîri Nâhuda

dan dolayı Farukî'ler de denilir. Handeş ailesi 1399'dan 1600 senesine kadar Gücerat'ın batısında hüküm sürmüşlerdir.

[1] *Mısır*'ın alınması sırasında *Yemen*'de. *Kureyş* kabilesinden olduklarını iddia eden Beni Tâhir ailesi bulunuyordu. Portekiz gemilerinin Kızıldeniz'de de faaliyete başlamaları üzerinde 1516'da Memlûklerin son zamanlarında buraya Ahmed Bey kumandasiyle donanma gönderilmiş, Ahmed Bey, *Zübeyd* hâkimi Benî Tâhir ailesinden Melik Âmir'den istediği muaveneti görmemesi üzerine Zübeyd'i zapt ile orayı biraderi Barsbay'a bırakmıştı. Âmir ile kardeşi Abdülmelik ertesi 1517 senesinde Zübeyd'i almak üzere gelmişlerse de muvaffak olamıyarak harpte maktûl düşmüşlerdi. Bu esnada Memlûk devletinin sona ermesi üzerine Barsbay ile diğer beyler Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanıyıp Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutmuşlardı. Barsbay'ın Araplar tarafından katli üzerine yerine Çerkes İskender Bey, *Zübeyd* emîri olmuştur. İskender'in ölümünden sonra *Zübeyd* onun veziri Nâhuda Ahmed tarafından idare edilmekte iken Süleyman Paşa *Muha*'ya gelmişti. İşte bu kısa izahattan anlaşılacağı üzere *Yemen*'de idareyi ele almak için *Yemen* tarihlerinin *Rumlu Levendler* dediği Türkler ile yerli imamlar çarpışmışlar ve daha sonra ise Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur.

Ahmed Bey'i yanına davet etmiş ise de bu, Aden hâkimi Âmir'in âkıbetine uğramamak için ihtiyatlı davranarak gitmemiş ve Süleyman Paşa'nın *Zübeyd* beyliği tevcihi suretiyle kendisini avlamak istemesine karşı da bir tuzağa düşmiyerek "Ben burayı kılıçla aldım, benden de ancak kılıçla alınır" diye mukabele eylemişti.

Bunun üzerine Süleyman Paşa, *Muha*'dan ayrılıp *Kamaran* adasına giderek orada topların nakli için arabalar yaptırdıktan sonra *Salif* limanında karaya asker çıkarıp o tarafların hâkimi bulunan Kâşif Sinan'ı da beraberine alarak *Zübeyd* üzerine yürümüş, evvelce elde etmiş olduğu *Nâhuda*'nın beylerinden Veli Bey'le bir kısım askerin kendisinden yüz çevirmeleri üzerine Nâhuda Ahmed'i bozup sonra müsait şartlarla *Zübeyd* beyini teslim olmağa ikna ederek *Zübeyd*'i işgal ettikten sonra Nâhuda Ahmed'i öldürüp buranın idaresini *Gazze* sancakbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e vermiştir (1539 Mart = 9 Şevval 945 cuma) [1].

Yemen'de daha sonraki olaylar

Daha evvel *Aden*'in ve arkasından *Zübeyd*'in alınmasından sonra Osmanlılar *Yemen*'in diğer yerlerini de ele geçirmeğe başlamışlardır. İlk *Zübeyd* beyi Mustafa Bey'den sonra diğer bir Mustafa Bey burada sancakbeyliği ve sonra beylerbeğilik etmiş *Teaz* taraflarını elde etmek istemişse de muvaffak olamamış, yerine gelen Üveys Paşa *Zeydiye* ailesi arasındaki ihtilâftan istifade ile bunlardan Şerefeddin oğlu Emîr Mutahhar'a yardım etmek suretiyle *Teaz*'ı ele geçirmiştir (951 H.=1545 M); fakat bir müddet sonra Üveys Paşa idareyi ele almak istiyen Pehlivan Hasan isimindeki levendin tahrikiyle ve ulûfelerini istemek bahanesiyle vukua gelen isyanda hasmı tarafından katlolunduğundan [2] *Yemen* beylerbeğiliği Ferhad Paşa'ya verilmiştir.

[1] *Zübeyd* beyi Nâhuda Ahmed'in nasıl elde edilip Zübeyd'in ne suretle zaptedildiğine dair Hadım Süleyman Paşa'nın 945 Şevvalinde pâdişaha takdim ettiği mufassal arîza merhum Fevzi Kurtoğlu tarafından *Belleten*'in 13 üncü sayısında neşredilmiştir.

[2] Üveys Paşa, o tarihte mevsuk olarak söylendiğine göre şehzâdeliği zamanında Yavuz'un cariyelerinden biriyle münasebetinden doğmuştur. Sultan Selim sonra bu cariyeyi ümeradan birisine nikâh etmiş, hükümdar olduktan

Hadım Süleyman Paşa ile *Yemen*'e gelmiş olan Özdemir Paşa devlete sadakat gösterip *San'a*'yı zaptetti; Ferhad Paşa *Aden*'deki ısyanı bastırıp orayı itaat altına aldığı gibi *Yemen*'in *Cebel* ve *Tihâme* kısımlarında da sükûneti iade etti ve kendisi *İstanbul*'a dâvet edildiği için idareyi Özdemir Paşa'ya bıraktı[1]. Daha sonra buraya, *Zübeyd*'in ilk sancakbeyi olan Bıyıklı Mehmed Paşa oğlu Mustafa Paşa beylerbeği olarak gönderildi; Özdemir Paşa da *Habeş* taraflarında fütûhat yaptı.

Beylerbeği Mustafa Paşa *Yemen*'de âsileri ve düşmanlarını ele geçirince ikiye biçtirdiği için kendisine oraca *Neşşar* lâkabı verilmiş ve gösterdiği şedit icraatı ile *Yemen*'de âsayişi temin etmiş ve buradan ayrılırken yerine kethüdası Yusuf Paşa'yı vekil bırakmıştır. Bundan sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar Kara Şahin Mustafa Paşa ve bunun bir sene sonra *Mısır* valiliğine nakli üzerine Mahmud Paşa ve ondan sonra da Kara Şahin Mustafa Paşa'nın oğlu Rıdvan Paşa *Yemen* beylerbeğisi olmuşlardır (973 H.=1565 M.).

975 H. (1567 M.)'de *Zeydî* imamlardan Mutahhar ısyan ederek beylerbeği olan Murad Paşa'yı öldürüp *San*'a ve *Aden*

sonra çocuk doğmuş, fakat doğumu gizli tutulmuş; sonra çocuk yetişince vaziyeti bir vasıta ile arzetmiş; Sultan Selim kendi yanında doğmadığı için oğlum diyememiş, bir müddet daha zaman geçmiş, bilâhara ağalarından biri vasıtasiyle çocuğu saraya aldırıp kendisine benzemesi sebebiyle oğlu olduğuna kanaat getirmiş; daha sonra bunu Sultan Süleyman da öğrenmiş, fakat hiç ip ucu vermiyerek Üveys'in hayatına dokunmamış ve *İstanbul*'dan uzaklaştırarak *Yemen* beylerbeğiliğine yollamıştır, Üveys Paşa'nın katledildiği *İstanbul*'dan duyulunca o zaman Sultan Süleyman, "O benim baba bir kardeşimdi" demiş. "Neden fitne ihtimaline binâen öldürmediniz?" diyenlere de "Daima gönlümdeki Allah korkusu o işe mâni olmuştur" cevabını vermiştir *(Âlî tarihi, varak 105)*.

[1] Mısır fethinden sonra Memlûkler zamanından kalan Çerkeslerdendir. *Mısır*'da on akçe ile vazife görürken Hadım Süleyman Paşa'nın Hint seferi esnasında ben de bu sefere gitmek isterim amma atımdan ayrılmam demiş, herkes gülmüş, sonra Süleyman Paşa kendi atından başkasını koydurmadığı halde bunun atının da alınmasını emretmiş. Hint seferinde bulunup avdette *Yemen*'de kalmış, kolağalığı ve sonra sancakbeyliği vermiş ve *San'a*'da oturmuştur. *Zübeyd*'de beylerbeği olan Üveys Paşa'nın, Pehlivan Hasan tarafından katli üzerine Hasan bunu da öldürmek istediyse de ihtiyatlı davranan Özdemir Paşa, Hasan'ı tepeleyip başını *İstanbul*'a yollamıştır. Özdemir Paşa'nın *San'a*'yı ne suretle imamın elinden aldığı ve diğer *Yemen* olayları ahvaline dair gönderdiği Arabça raporun Türkçe tercümesi Topkapı Sa. Arşivinde 8342 numaradadır.

ve diğer şehirleri ele geçirmiş olduğundan buraya Sinan Paşa, Özdemir oğlu Osman Paşa ve Süveyş kaptanı Kurtoğlu Hızır Reis memur edilmişlerdir.

Hind Denizi'nde Portekizlilerle çarpışmalar

Pirî Reis'in Hint sularındaki faaliyeti ve ölümü

Hadım Süleyman Paşa'nın dönüşünden sonra Portekizlilerle çarpışmalar devam etti; nitekim onun *Mısır*'a gitmesi üzerine Portekizliler *Kızıldeniz*'e girip *Cidde* limanını işgal eylemek istedilerse de bir taraftan kale muhafızının müdafaası ve diğer taraftan *Mekke* emîri Şerîf Ebû Nümey'in Urbân kuvvetiyle sür'atle yetişmesi üzerine muvaffak olamadılar; bundan başka *Süveyş* tersanesini işgal ile Türk donanmasını yakma teşebbüsleri de akim kaldı; fakat *Tur-i Sîna* kasabasını yakmağa muvaffak oldular (950 H.=1543 M.). Portekizliler bu hareketleri esnasında ehemmiyetini takdir ettikleri *Aden*'i kısa bir zaman için elde ettilerse de *Süveyş* kaptanı meşhur Pirî Reis'in bizzat donanması ile tazyiki neticesinde *Aden* kale ve limanı kurtarılmıştır.

Pirî Reis[1] 958 H. (1551 M.)'de otuz kadar[2] gemiden mürekkep *Süveyş* donanmasiyle *Hind* Denizi'ne çıkarak *Cidde*'ye uğrayıp üç gün kaldıktan sonra *Umman* sahilini geçip Arabistan yarımadasının güney-doğusundaki *Maskat*'ı zapt ve Portekizlilerin yetmiş kadırgasiyle muharebe ederek galebe çaldıktan sonra *Hürmüz* adasındaki *Hürmüz* kalesine kaçan düşmanı orada muhasara ettiyse de kaleyi alamadı ve Frenklere yardım ettiklerinden dolayı şehri yağmalattı. Oradan *Basra*'ya gelip vali Kubad Paşa'dan yardım istedi; fakat vali ona "Sen Müslümanlara zulmetmiş ve mallarını yağma eylemişsin" diyerek yardım etmedikten başka Pirî Reis'i tutarak elindeki mallarını almak istedi.

[1] Pirî Reis, II. Bayezid devrinde Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan meşhur Kemal Reis'in yeğenidir. Amcasiyle beraber birçok deniz seferlerinde bulunmuş ve en son *Süveyş* kaptanı olmuştu. *Süveyş* kaptanlığı o tarihte *Kızıldeniz* ve *Hint suları*'nda faaliyette bulunacak donanmanın amirallığı demekti. Ölümünde yaşı takriben seksen kadardı. *Kitab-ı Bahriye* isimli mufassal ve mükemmel eseriyle atlası meşhur olup bunlar Türk Tarih Kurumu tarafından faksimile olarak bastırılmıştır.

[2] Kutbüddin Mekkî'nin الفوائد السنيه فى الرحلة المدينه والروميه adlı seyahatnâmesine nazaran yirmi beş kadırgadır.

Pirî Reis burada bulunduğu sırada Portekizlilerin *Basra* körfezini kapamak istediklerini duyunca içeride mahsur kalmak istemeyerek alelacele kendisine tâbi olan üç kadırga ile denize açıldı; gerek asker ve gerek diğer gemiler *Basra*'dan çıkmamışlardı.

Bu suretle yola çıkan, Pirî Reis bir gemisini de yolda zayi ettikten sonra 960'da *Süveyş*'e ve oradan da *Mısır*'a geldi; kendisinin bu hareketi *İstanbul*'a yazıldı. *Hüzmüz* muhasarasını kaldırması ve diğer gemilerle askeri *Basra*'da bırakarak gelmesi sebebiyle suçlu görülerek *Mısır* divanında başı kesildi ve malları müsadere olundu[1].

Murad Reis'in Süveyş kaptanlığı

Pirî Reis'ten sonra *Süveyş* kaptanlığı, *Basra* beylerbeğisi Kubad Paşa'nın *İstanbul*'a yazması üzerine sabık Katif (*Bahreyn*) sancağı beyi Murad Reis'e verildi ve Pirî Reis'le birlikte hareket etmiyerek *Basra* körfezindeki donanma ile orada kalması emrolundu; buna da sebep Portekiz donanmasının külliyetli miktarda *Hint* ve *Aden* denizindeki faaliyeti idi.

Murad Reis bir ara fırsat bulup on beş kadırga ve iki barça ile *Basra*'dan ayrıldı ise de *Hürmüz* adası civarında Portekiz donanmasına rastladı; yaptığı şiddetli deniz harbinde muvaffak olamıyarak tekrar *Basra* körfezine döndü; meşhur kaptanlardan Süleyman ve Recep reisler şehit olmuşlardı; Murad Reis, Pirî Reis gibi îdam edilmedi; fakat azlolundu (959 H.=1552 M.). Bu suretle *Süveyş* donanması *Basra* körfezinde mahsur kalmış ve bir gemi de Portekizliler tarafından zaptedilmiştir.[2]

Seydi Ali Reis'in kaptanlığı ve sergüzeşti

Bundan sonra Basra'daki donanmayı *Süveyş*'e getirmek için Süveyş kaptanlığına tersane kethüdası Hızır Bey'in oğlu olan ve tersane reislerinden (kadırga kaptanlarından) bulunan Seydi Ali Reis tâyin edildi (960 H.=1553 M.). *Haleb yo*luyla *Basra*'ya gelen Seydi Ali Reis on beş kadırgayı *Basra* körfezinden dışarı

[1] *Hürmüz* muhasarasında Pirî Reis'in para alarak muhasarayı kaldırdığı rivayetini Peçevî ve Âlî kabul etmiyerek garaza hamlediyorlar.

[2] Murad Reis 1018 H. (1603 M.)'de vefat ederek *Rodos*'ta sonradan kendi adına yapılan camiin avlusundaki türbesine defnedilmiştir.

çıkarmak istedi; İran sahilini takip etti. *Benderbuşir*, *Katif* yani *Bahreyn* adasına geldi; donanma *Basra*'dan hareketinin kırkıncı günü *Umman* sahillerinde yirmi beş veya yirmi sekiz mevcutlu bir Portekiz filosiyle karşılaştı; yapılan muharebede bir Portekiz gemisi batırıldı ve geceden istifade eden Portekiz filosu kaçtı.

Yoluna devam eden Türk donanması *Maskat* limanına yaklaştığı sırada otuz iki gemiden mürekkep bir Portekiz filosuna daha rastladı; açık deniz muharebesi yapamıyacağını anlayan Seydi Reis sahile müvazi olarak donanmasını sıralayıp harp etti. Muharebe sabah karanlığından akşam karanlığına kadar bütün şiddetiyle devam etti; gece her iki taraf da ziyade yorulup birbirlerinden ayrılmışlardı; Türk donanması *İran* ve sonra *Belücistan* sahiline düştü ve bir Müslüman levend gemisinin kılavuzluğiyle *Güvader* limanına geldiler. Buranın hükümdarı Celâleddin b. Dinar bunlara ikram ile yiyecek ve ihtiyaçları olan şeyleri verdi. Burada mümkün olduğu kadar kendilerine çeki düzen verdikten sonra ayrıldılar; yine batıya *Arabistan* yarımadası tarafına geliniyordu; bu seferde müthiş bir fırtına çıktı; Türk donanması kuvvetli dalgalarla Hindistan sahillerine doğru atılıyordu. Deniz üzerinde günlerce süren bin bir tehlikeden sonra *Diyu*, *Gücerat*, *Surat* taraflarına gelindi, donanmada artık harp edecek kudret kalmamıştı.

Seydi Ali Reis'in karadan İstanbul'a gelişi

Seydi Ali Reis, karaya çıkıp harp gemileriyle techizatından kalmış olanları ve birkaç topu *Surat* limanında Gücerat sultanının valisi bulunan Recep Han'a[1] bırakıp ve arzu eden askerleri onun hizmetine terkederek kendisi elli kadar arkadaşiyle *İstanbul*'a gelmek üzere karadan yola çıktı; *Sind*, *Hint*, *Zabulistan*, *Bedahsan*, *Maveraünnehir*, *Harezm*, *Horasan*, *İran* memleketlerinden geçerek Anadolu yoluyla üç senede *İstanbul*'a geldi.

Seydi Ali Reis bu seyahattan bahis ile kaleme almış olduğu *Mir'âtü'l-memalik* isimli eserini Sultan Süleyman'a takdim

[1] Bu hususta Gücerat hükümdarı Giyasüddin Sultan Ahmed'e yazılmış olan nâme-i hümâyun sureti Feridun Bey Münşeatı'nda vardır (C. II., s. 219). III. Mahmud'un oğlu olan Şah II. Ahmed 961 H. (1553 M.)'den 969 H. (1561 M.) tarihine kadar Gücerat hükümdarlığı yapmıştı.

ederek seksen akçe yevmiye ile hünkâr müteferrikası oldu ve arkadaşlarına da ikram edildi (1556)[1].

Kurd oğlu Hızır Reis

Seydi Ali Reis'ten sonra Süveyş kaptanlığı Kurdoğlu Hızır Reis'e verildi; bu sırada Portekizliler Hint Denizi'ndeki adaları ele geçiriyorlar ve bilhassa doğudan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı *Bahr-i Muhit-i Hindî* taraflarındaki adaları zaptediyorlardı.

Bu adalardaki hükümetler içinde en kuvvetlisi *Açe* veya *Açın* İslâm devleti olup *Sumatra* adasiyle *Malaka* yarımadası bunlara aitti; Portekizliler buraları almak istediklerinden *Açın* hükümdarı Sultan Alâüddin, donanmaları Hint sularına kadar gelmiş olan Osmanlı devletinden yardım istemek üzere 972 H. (1565 M.)'de *İstanbul*'a bir elçi yollamıştı.

Sultan Alâüddin, Osmanlı hükümdarından top ve tüfenk ve askerle kendisine yardım edilmesini istiyordu; bunun göndermiş olduğu nâmeden, Portekizlilerin Seylan ve Kalküta İslâm hükümetleriyle harp ettikleri anlaşılıyordu; bu elçinin gelişi Sultan Süleyman'ın *Sigetvar* seferine ve ölümüne tesadüf etmişti. Heyet iki sene kadar *İstanbul*'da kaldı.

Osmanlı devleti bu İslâm devletinin müracaatını kabul ile *Süveyş*'teki donanma ile yardıma karar verdi; yirmiyi mütecaviz gemi ile (19 tanesi kadırga) *Süveyş* kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis memur edildi. İstenilen levazım ile gemi yapan ve top döken ustalar da gemilere konarak denize çıkılmak üzere idi.

Tam bu sırada *Yemen*'de bir ayaklanma oldu; *Zeydî* mezhebi imamı *Mutahhar* ısyan ederek *San'a* ile birlikte *Yemen*'in mühim bir kısmını ele geçirdiğinden tabiî olarak *Açe* seferi geri kaldı ve Kurdoğlu Hızır Bey *Yemen* işine memur edildi ve Yemen'e serdar olan Sinan Paşa'nın maiyyetinde çalıştı; fakat *Açe* hükümetine gönderilmesi lâzımgelen harp levazımı ve sanatkârlar iki gemi ile sevk edildiler; bunlar *Açe* İslâm devletinin hizmetine girip orada yerleştiler.

[1] Seydi Ali Reis'in *Muhit* ve *Mir'âtü'l-memalik* isimli eserleri vardır. Bundan başka Ali Kuşçu'nun kozmografyaya dair *Fethiye* isimli eserini Türkçeye çevirmiştir.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

ŞEHZÂDELER VAK'ASI

Şehzâde Mustafa aleyhinde Hurrem Sultanın entrikaları

Ortada bir veraset kanunu olmadığından Sultan Süleyman'ın yaşı ilerledikçe oğulları da endişe içinde idiler. Aşağıda anlatacağımız, Şehzâde Mustafa hâdisesinde pâdişah henüz altmış yaşında bulunmakta idi.

Sultan Süleyman'ın 960 H. (1553 M.) tarihinde en büyüğü Mustafa olmak üzere Selim, Bayezid, Cihangir isimlerindeki dört oğlu hayatta idi[1]. Bunlardan Mustafa otuz dokuz, Selim otuz, Bayezid yirmi sekiz ve Cihangir ise yirmi üç yaşlarında idiler. Konya valisi Şehzâde Mustafa babasının Manisa sancakbeyliğinde bulunduğu 921 H. (1515 M.)'de doğmuş olup şekilen ve bedenen büyük babası Yavuz Sultan Selim'e benzemekte idi.

Şehzâde Mustafa iyi tahsil görmüş olup ahlâkî selâbeti ve ciddiyeti ve fazl ve kemali cihetiyle hem yeniçeriler ve hem de münevver zümre tarafından seviliyordu; yaşı ve vaziyeti îtibariyle hükümdarlığa namzetti; fakat buna Hurrem Sultan karşı çıkmıştı.

Sultan Süleyman'ın Osmanlı tarihlerinde Hurrem Sultan ve ecnebi kaynaklarında Rokzalan denilen diğer bir zevcesinden Selim, Bayezid, Mehmed ve Cihangir isimlerinde dört çocuğu doğmuştu. Bunlardan Şehzâde Mehmed daha evvel yani 950 H. (154 M.)'de Manisa sancakbeyi iken vefat ederek yeniçerilerin eski odaları karşısına defnedilmiş ve üzerine bir türbe ile yanına *Şehzâde camii* diye meşhur cami, medrese ve imaret yaptırılmıştı.

Hurrem Sultan, oğullarından Bayezid'i çok sevdiğinden onun hükümdar olması için el altından faaliyete geçmişti. Pâdişah

[1] Sultan Süleyman'ın Murad, Mahmud ve Abdullah isimlerindeki üç şehzâdesinden ilk ikisi pâdişahın *Belgrad* seferinden dönüşünde on gün ara ile vefat etmişlerdir. Bunlardan Murad iki yaşında olup 19 Ekim 1521'de ve dokuz yaşında olan Mahmud da 29 Ekimde ve Şehzâde Abdullah ise 1526'da vefat edip büyük babaları Sultan Selim'in türbesine defnedilmişlerdir.

bu güzel kadın efendinin tesiri altında bulunuyordu. Bayezid'i, hükümdar yapmak için önde bulunan Şehzâde Mustafa'nın bertaraf edilmesi lâzımdı[1]; vezir-i âzam İbrahim Paşa, Şehzâde Mustafa'nın hükümdarlığına taraftar olduğundan ilk fırsatta İbrahim Paşa aleyhindeki cereyanlardan istifade ile onu ortadan kaldırmağa muvaffak oldu.

Hurrem Sultan Şehzâde Mustafa aleyhinde tertibat aldı ve yavaş yavaş harekete geçti; *Manisa* sancakbeyi olan Mustafa *Amasya*'ya ve daha sonra *Konya*'ya nakledilmiş ve Hurrem Sultan'ın oğulları Selim *Manisa*'ya ve Bayezid de *Kütahya* sancaklarına gönderilmişlerdi. Şehzâde Mustafa, aleyhine hariçten alınması icabeden tertibatta da henüz kubbe veziri bulunan Damat Rüstem Paşa mühim rol oynuyor Mustafa'nın İran şahiyle muhaberesine dair imzasını taklid ile sahte mektuplar tertip ettiriyordu.

Sultan Süleyman bu sıralarda sefere çıkmayarak *Erdel* meselesinden dolayı Macaristan taraflarına vezir Kara Ahmed Paşa'yı ve doğu vilâyetlerine taarruz eden Şah Tahmasb'a karşı da vezir-i âzam olan damadı Rüstem Paşa'yı göndermiştir.

Şehzâde Mustafa hakkındaki şayialar

Rüstem Paşa hareketinden sonra *Aksaray* taraflarına gelince güya yeniçerilerin Şehzâde Mustafa'ya temayülleri olduğunu ve askerin, ihtiyarlığı sebebiyle sefere çıkamayan pâdişahı hal ile *Dimetoka*'da oturtup Mustafa'yı hükümdar ilân etmek istedikleri şayiasının yayılmakta olduğunu bildirmek üzere sipahiler ağası bulunan Kızıl Ahmedli'lerden Şemsi Ağa (Meşhur Şemsi Ahmed Paşa) ile çavuşbaşıyı *İstanbul*'a yolladı ve pâdişahın bizzat askerin başında sefere çıkmasını arz ile Aksaray'dan ileri gitmiyerek emir bekledi[2].

[1] Şehzâde Mustafa, babasından sonra başka anadan Hurrem Sultan'dan doğan Bayezid' ile Selim'den birinin hükümdar olması için Hurrem Sultan'ın çalıştığını haber alınca kendisine taraftar arıyordu. Mustafa'nın, *Bağdad* ve *Diyarbakır* beylerbeğisi Ayas Paşa'ya bu hususta mektubu (*Münşeat mecmuası*, Veliyyüddin Efendi kitapları, Nr. 2735).

[2] "... hikmet hüdanındır, ordây-ı hümâyunda bazı ahbâr şâyi olur oldu; netayic-i nârâyici Şehzâde Mustafa'ya râci bulunur oldu. Meğer ki leşker

Pâdişah bunu haber alınca Rüstem Paşa'yı geri çağırdı ve 1553 Ağustos sonlarında kendisi *İran* seferine çıktı; *Kütahya* valisi Bayezid'i Rumeli muhafazasında bulunmak üzere *Edirne*'ye gönderdi Bolvadin'e gelince *Saruhhan* (Manisa) valisi Selim orduya gelerek el öptü; bundan sonra pâdişah, *Karaman Ereğlisi* bir konak geçilince *Aktepe* konağına geldiği vakit sefere memur olan Şehzâde Mustafa orduya iltihak eyliyerek çadırı kuruldu. Ertesi günü kanun üzere ileri gelen devlet adamları Mustafa'nın çadırına gidip el öptüler ve hil'at giydiler; bundan sonra şehzâde babasının elini öpmek üzere divanhâne çadırına geldi, vezirler selâmlayıp önüne düşüp çadıra kadar getirdiler; çadıra girdiği zaman babasını göremeyince şaşırdı; yedi dilsiz kendisini karşıladılar ve hemen üzerine atılarak boğmak istediler, Şehzâde Mustafa bunların elinden kurtulup babasının yanına doğru kaçarken saray hademelerinden Zal Mahmud Ağa arkasından yetişip şehzâdeyi altına alıp boğdu (1553)[1].

Şair Yahya Bey'in mersiyesi

Mustafa'nın boğulduğunu duyan yeniçeriler buna sebep olanların cezalandırılmasını isteyerek ayak dirediklerinden Rüstem Paşa vezir-i âzamlıktan azlolunnup ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tâyin edildi; fakat yetişmiş olan bu şehzâdenin ölümü uzun zaman tesirini muhafaza etti. Bu katil hâdisesi sebebiyle şair Taşlıcalı Yahya Bey[2] çok acıklı bir mersiye

miyanında bâzı ağbiya şehzâde cenâbına arz-ı sıdk u safa edip valid-i mâcidin kocaldı, hareket ve sefere takat getürmekten hâli kaldı; anınçün Rüstem Paşa'yı *Anadolu*'ya serdar etti saldı; müşarünileyh paşa ise sana bedhâhtır, bu fırsatta leşkere gelip başını kesersen husûl-i meramına güvahtır deyu muttasıl ıdlâl etmişler; tek dururken bu sevdây-ı bâtıla dernek çıkarmışlar, bu minval üzre müteakip haberler göndererek ve her birinde pâdişahın gâh zaaf halini gâh iştidad-ı marazı ahvalini bildirerek derdmendi tarik-i isyana âzim etmişler; vezir bu güft ü gûnun sohbetini yazdı; ol hînde ebnâ-i sipahiyan ağası Şemsî Ahmed Ağa'yı ve çavuşbaşı olan Mukbil'i ulaklık ile cenâb-ı saltanata gönderdi; anlar gelince kendüsi meks ve tevakkuf kıldı *(Âlî tarihi, varak 59)*.

[1] Bu Mahmud Ağa, sonra vezir olup Eyüp'te cami ve medrese ve imareti bulunan damatlardan Zal Mahmud Paşa'dır.

[2] Taşlıcalı Yahya Bey, kendisini tanıyan müverrih Âlî'nin kaydına göre Dukakin-zâdelerden olup kendisi ve babası yeniçerilikten yetişmişlerdir. Yahya Bey, Kapıkulu suvarisi ve sonra bazı vakıflara mütevelli olmuştur.

yazmış ve bu mersiye asker arasında okunarak teessürü devam etmiştir :

Meded meded ki cihânın yıkıldı bir yanı
Ecel Celâlîleri aldı Mustafa Hânı

beytiyle başlayan bu meşhur mersiyenin bir yerinde :

Getirdi arkasını yere Zal-i devr-i zaman
Vücuduna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan

beytiyle bu katilde medhali olan Zal Mahmud Ağa ile Rüstem Paşa'yı açıkca göstermiştir. Rüstem Paşa ikinci defa vezir-i âzam olduğu zaman Yahya Bey'i çağırarak öldürmek istemiş ise de Sultan Süleyman muvafakat etmemiş ve *İzvornik* sancağında otuz bin akçelik bir zeametle *İstanbul*'dan uzaklaştırmıştır.

* * *

Sultan Süleyman bundan sonra *Haleb*'e gitmiş kışı orada geçirip *Diyarbakır*'a geldiği zaman sadakatlerinden şüphe ettiği askerin fikirlerini yoklamak için *izn-i âm* denilen umumî bir divan yaparak buraya gelen yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası, ocağın kâtip ve ağaları, yayabaşı ve bölükbaşılar, vekil harç, solaklar ve bölük ihtiyarlariyle görüşülüp onların sadakatleri anlaşıldıktan sonra *İran* tarafına yürümüştür.

Şehzâde Cihangir'in ölümü

Sultan Süleyman'ın Hurrem Sultan'dan doğmuş olan en küçük oğlu Cihangir büyük biraderi Mustafa'nın ölümünden çok müteessir olup içlenerek vefat etmiştir. Şehzâde Cihangir kamburdu. Çok zarif, mûnis ve hassas olup babası kendisini pek sevdiğinden yanından ayırmazdı. Hattâ yaşı sancağa çıkmak için çok müsait olduğu halde bu sevgi saikasiyle daima babasiyle beraber bulunurdu; bu defa Şehzâde Mustafa hâdisesinde de orduda bulunmuş ve bu feci âkıbeti görerek nihayet *Helep*'te vefat etmiştir (1553); cenazesi *İstanbul*'a naklolunarak Şehzâde camii yanında biraderi Şehzâde Mehmed'in türbesine defnedildi. *Cihangir camii* bunun hâtırası için yapılmıştır.

Şehzâde Bayezid vak'ası

Şehzâde Mustafa ve Cihangir'in de ölümlerinden sonra Sultan Süleyman'ın hayatta ana ve baba bir Selim ve Bayezid isimlerinde iki oğlu kalmıştı ve ikisinin de validesi Hurrem Sultan'dı. babasına benzeyen Bayezid annesi tarafından çok seviliyordu; filhakika bu şehzâde kültür îtibariyle yüksekti ve annesine benzeyen[1] Selim'e nisbetle çok yüksek, şair ve aynı zamanda mütevazi ve iyi ahlâklı, cevval ve cesur olması sebebiyle maiyyeti ve devlet erkânı taraflarından da seviliyordu. Çok cömert olan ve aynı zamanda kuvvetli bir muhit yapmak için fazla para sarf eden şehzâdeye tahsisatı yetişmediğinden dolayı validesi Hurrem Sultan tarafından da yardım ediliyordu.

Biraderi Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra Bayezid, babasından sonra kendisinin hükümdar olacağına iyiden iyiye hükmetmişti; hattâ 965 H. (1557 M.)'de *Mekke* emîri tarafından *İstanbul*'a gönderilen ve *Kütahya* taraflarından geçerken şehzâde ile görüşmüş olan Kutbüddin Mekkî şehzâdenin bu hususta ki ümit ve arzusunu açıkca yazmaktadır; eğer validesi Hurrem Sultan sağ olsaydı bu arzusuna nail olacağında şüphe yoktu; Hurrem Sultan 1558 Şubatta (26 Cemaziyelâhır 965) vefatına kadar oğullarının birbiriyle iyi geçinmelerini temin etmişti.

Validesinin biraderi hakkındaki faaliyetini bilen Şehzâde Selim ise kendi tâbiri veçhile Allah'a tevekkül ederek mukadderata bağlanmıştı.

Hurrem Sultan'ın vefatı iki kardeşi saltanat hırsiyle birbirlerine düşürdü. Bunların aralarındaki geçimsizliğe mebni Selim Manisa'dan Konya'ya ve Bayezid de *Kütahya*'dan *Amasya*'ya naklolundular; fakat Bayezid'in *İstanbul*'a yakın olan *Kütahya*'dan kaldırılması, şüphesini uyandırdı ve gitmek istemedi, Selim ise derhal fermana itaat ederek Manisa'dan ayrıldı. İki şehzâde arasında bir çarpışma olmaması için Şehzâde Selim'e vezir Sokullu Mehmed Paşa ve Bayezid'e vezir Pertev Paşa gönderilerek her ikisine de nasihat edildi. Hattâ pâdişah geçimsizlikte ısrar ederlerse saltanatı kız kardeşinin oğlu

[1] Busbek'ten naklen Hammer (Atabey tercümesi, c. VI., s. 581) ve Arthos Tomas Bayezid'in babasına ve Selim'in anasına benzediklerini yazıyor ki Fasıl 19) Selim'e, Sarı Sultan Selim denilmesi bundandır.

olan (Mora sancak beyi) Osman-Şah Bey'e vereceğini tehdid makamında oğullarına bildirmişti. Osman Şah'ın validesi Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Sultan diye maruf Hatice Sultan idi.[1]

İki şehzâde arasındaki bu mücadelede Rüstem Paşa ikinci defa vezir-i âzam bulunuyordu. Hurrem Sultan'ın pâdişah üzerindeki tesiri neticesinde 962 H. (1555 M.)'de katledilen Kara Ahmed Paşa'nın yerine Rüstem Paşa tekrar vezir-i âzam olmuştu.

Lala Mustafa Paşa'nın hileleri

Şehzâde Selim'in maiyyetinde bulunan Lala Mustafa Paşa, Rüstem Paşa aleyhdarı olduğu için şehzâdeler işinde rol alarak Selim'e taraftar olmuş ve onun saltanatını temin etmek üzere Selim'in muvafakatiyle Bayezid'i iğfal yollu mektuplar yazarak ondan aldığı cevapları pâdişaha göndermek suretiyle Bayezid'i âsi göstermiştir. Bayezid, evvelce kendi maiyyetinde bulunduğu için sadakatine emin olduğu Lala Mustafa'ya îtimad ederek bütün işleri yazıyordu.

Bayezid'in mektupları pâdişah üzerinde tesirini göstermiş ve Sultan Süleyman'ın:

"Bayezid Han'ım, biraderinle nifak ve şikakı defetmek husul-i meramına sebeptir, benim hayır duamı almak istersen bundan sonra bu yakışıksız hallerden sakın" yollu nasihatlerini havi emirleri şehzâdeye gitmiyerek Lala Mustafa'nın adamları tarafından elde edilip mektubu götüren adam öldürülüp bu hal Bayezid'in üstüne atılmış ve Bayezid'in babasına yazdığı îtizar arîzaları da Lala Mustafa tarafından elde edilmiştir[2].

İşte bu hâdiselerden sonradır ki yukarıda söylediğimiz gibi şehzâdelerin sancakları değiştirilmişti; Bayezid Amasya'ya gitmemekte iptida ısrar ettiyse de sonra birtakım şartlarla gitmege

[1] Şekayık zeyli Atâyî, s. 241.

[2] Bu hâdiselerin iç yüzüne vakıf olmayan Sultan Süleyman bir gün Rumeli kazaskeri Hâmid Efendi'ye: ".. nice mektuplar gönderdim, kablelharp ve bâdehu tevbesi makbul olmıyacağını bildirdim ve hattâ ubuvveti vasıta ittihaz edip vâfir yalvardım, habbeza mektupları ısgâ etmedi ve benim pendü nasihatlerimi tutmadı, maahâza gönderdiğim adamları katl ü helâkle zâyi kıldı.." demişti (*Âlî tarihi, varak 81*).

razı oldu ve gitti Lala Mustafa Paşa'nın şehzade Bayezid'e yaptığı hîlesine Rüstem Paşa vâkıf olduysa da kendisi Şehzâde Mustafa hâdisesinden dolayı lekeli olduğundan hükümdar olmasını istediği Bayezid'e karşı bir şey yapamadı; çünkü Lala Mustafa Paşa, vezir-i âzamın, Şehzâde Bayezid'i tahrik ettiğini bildirdiğinden Sultan Süleyman onun bu hâdiselere dair olan arzlarına kat'iyyen îtimad etmemekte idi.

Bayezid'in İran'a kaçması

Nihayet bu hîleli hareketlerin tesiri görülüp maiyyetine epi kuvvet toplamasının ve kardeşi Selim üzerine gitmek istemesi üzerine Bayezid babasına karşı âsi ilân edilerek Sokollu Mehmed Paşa kumandasiyle *İstanbul*'dan kuvvet sevkedildi; Bayezid, Selim ile yaptığı Konya muharebesinde evvelâ galip gelmiş ise de sonra bozularak *Amasya*'ya kaçtı; iş işten geçtikten sonra Lala Mustafa Paşa'nın kendisini iğfal ettiğine vakıf olup babasına afvi için arîzalar takdim ettiyse de bunlar da yolda Lala Mustafa Paşa'nın eline geçerek imha edildi. Neticede derdini babasına anlatmağa muvaffak olamayan Bayezid dört oğlunu yanına alıp[1] haremini *Amasya*'da bırakarak bin kadar adamiyle *İran*'a gitmek üzere yola çıktı; arkasından şiddetle takip edildiyse de yakalanamadı, *Erzurum* beylerbeğisi Ayas Paşa, kendisine verilen emir hilâfına Bayezid'i yakalamadıktan başka üstelik ona ihtiyacı olan nal ve mıh verdiğinden dolayı îdam edildi; Bayezid kendisini takip edenlerle *Aras* nehri civarında bir muharebe yapıp onları bozduktan sonra *İran* topraklarına girdi ve *Revan* valisi Şahkulu Sultan'a iltica etti (1560 Ocak=13 Rebiulâhır 967).

[1] Şehzâde Bayezid'in en büyüğü Orhan olmak üzere Osman, Mahmud ve Abdullah isimlerinde dört oğlu olmuştu. Osman'la Mahmud'un anneleri birdi. Bayezid'in Mihrümah, Hatice, Ayşe, Hanzâde isimlerinde dört te kızı olup en büyükleri olan birincisi on bir yaşında idi *(Bk. Kut-ı Mekkî seyahatnâmesi)*. Bayezid, Bulam tâbiriyle ablası Mihrimah Sultan'a kendi el yazısiyle olan mektubunda Amasya'dan çıkarak Gürcü boğazına geldiğini ve afvi için delâlet etmesini beyandan sonra (Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah'ı bile götürdüm demektedir (Top. Sa. Ar. Nr. 6057).

Bayezid'in teslimi hakkında

Sultan Süleyman tarafından İran şahı Tahmasb Han'a yazılan nâmede Bayezid'in teslimi veya îdam olunması ısrarla Şah'tan istenmiş ve üç defa heyet gidip gelmişti. Pâdişah Şaha birçok para va'd ettiği gibi saltanat rakibinden kurtulan Şehzâde Selim de *İran* Şahına heyet ve hediyeler yolladı.[1]

Bayezid ve oğullarının ölümleri

Nihayet üçüncü defa olarak giden *Van* beylerbeği Hüsrev Paşa ve kapıcıbaşı Sinan Ağa ve Selim tarafından da gönderilen çavuşbaşı Ali Ağa'dan mürekkep heyet Şah Tahmasb'ı iknâ ve itmâ ile şehzâdeyi Selim'in adamları teslim alıp onu orada dört oğluyla beraber boğdular (1561=Muharrem 969). Bunların cesetleri Anadolu'ya naklolunarak[2] *Sivas*'a defnedildi.

[1] Şah, Bayezid'i teslim etmiyeceğine ve öldürmiyeceğine dair yemin etmiş olduğundan durumu nazikti, bu yemin işi için bir tevil çaresi bulundu. Şah şehzâdeyi pâdişah'a teslim etmiyerek Selim'in göndereceği heyete teslim edeceğini bildirdi ve öyle yapıldı (İran şahına iltica etmiş olan Şehzâde Bayezid'in teslimi için Sultan Süleyman ve oğlu Selim tarafından şaha gönderilen altınlar ve kıymetli hediyeler (Belleten, sayı 93, sene 1960).

[2] Şehzâde Bayezid ve oğullarının katilleri ve gönderilen Ali Ağa'ya teslim edildikleri hakkında Şah Tahmasb'ın Şehzâde Selim'e mektubu ve Sultan Süleyman'a namesi suretleri (Esad Efendi kitapları, 3332 numaralı Düstûrü'l-inşâ دستور الانشا isimli mecmuada vardır).

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ'NİN SON SEFERİ - ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Avusturya ile sulhun bozulması

Yukarıda Macaristan seferleri kısmının sonunda söylendiği gibi 1562 M. (H. 970)'de Nemçe elçisi Busbek vasıtasiyle Avusturya ile sekiz senelik bir muahede yapılmış ve bu muahede yapıldıktan iki sene sonra Ferdinand vefat etmişti. Osmanlı hükümeti Ferdinand tarafından iki senedenberi verilmiyen vergiyi istediği gibi yeni hükümdar tarafından muahedenin bakiye kalan altı senesinin de kabul ve tasdikini talep eylemişti.

İmparator Ferdinand'ın yerine oğlu Maksimilyan geçmişti; yeni imparator bir taraftan kendisinden istenilen vergiyi *İstanbul*'a gönderip sülh muahedesini yenilerken diğer taraftan da *Erdel* beyi Sigismund ile Nemçe arasında muharebe oluyordu.

Osmanlı himayesindeki *Erdel* beyi, Nemçe yani Avusturya topraklarına tecavüzle, *Çatmar* veya *Zatmar* şehrini zaptetmiş ve İmparator bu halden hükümete şikâyetle buranın geri verdirilmesini rica eylemişti; fakat daha bu iş halledilmeden evvel imparatorun *Erdel* hududuna tecavüzle *Tokay* ve *Serenç* taraflarını zaptetmesi aradaki sükûnu ihlâl eylediğinden *Budin* beylerbeğisi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa *Erdel* beyine yardıma kalkmış ve o sırada yeni bir sefer açılmasına taraftar olmıyan vezir-i âzam Semiz Ali Paşa'nın vefatı ve yerine gelen Sokullu Mehmed Paşa'nın harbe taraftar olması üzerine Avusturya'ya karşı harp ilân edilmiştir (1566 Nisan sonu=9 Şevval 973).

Sigetvar seferi

Bu sefer Kanunî'nin bizzat ordusunun başkumandanı olarak yaptığı seferlerin on üçüncüsü[1] ve sonuncusudur.

Sultan Süleyman ihtiyarlığına mebni on üç senedenberi sefere çıkmıyordu; aynı zamanda Şehzâde Mustafa ve Bayezid

[1] Bu seferler sırasiyle şunlardır : 1521 *Belgrad*, 1522 *Rodos*, 1526 *Mohaç*, 1529 *Viyana*, 1532 *Alman*, 1533 *Irakeyn*, 1536 *Korfo*, 1538 *Boğdan*, 1541 *Budin*,

faciaları kendisini ruhan da muztarip etmişti. Yeni vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa, pâdişahın seferde bulunmasını muvafık görmüş, o sene yapılan ve başarısızlıkla neticelenen *Malta* seferinin fena tesirini örtmek istemişti[1].

Sultan Süleyman'ın yaşı yetmiş üçü bulmuştu; kendisi birtakım hastalıklarla malûl olduğu gibi ayaklarındaki nikris hastalığı sebebiyle de yürüyemediği için bu sefer esnasında bazan araba ve bazı yerde de tahtırevanla gidiyor ve kasabalara girileceği zaman dinçlik ve zindelik gösterip halk üzerinde iyi tesir yapması için ata biniyordu[2].

Hükümdar bizzat sefere çıkmadan iki ay evvel, ikinci vezir Pertev Paşa bir miktar Kapıkulu askeriyle hareket ve *Vidin* ve *Semendire* sipâhileri, *Eflâk*, *Boğdan* ve *Kırım* kuvvetleriyle birleşerek *Erdel* taraflarındaki Avusturya hududu üzerine gidip *Gyula* veya *Güle*'yi almağa ve *Zatmar* ile *Tokay* kalelerini istirdada memur edildiği gibi bir müddet sonra pâdişahın kumandasındaki ordu da *Belgrad* yoluyla *Macaristan*'a gelmişti; tarihlerin yazdıklarına göre Osmanlı ordusunun en tantanalı seferi bu idi; *Zemun* (Zemlin) sahrasında *Erdel* beyi maiyyetiyle geldi ve Pertev Paşa ile birlikte hareket etmek üzere o tarafa gönderildi.

1543 *Giran* veya *Estergon*, 1548 *Tebriz*, 1553 *Nahçevan* ve sonuncusu ise 1566'daki *Sigetvar* seferleridir.

[1] Sultan Süleyman 973 Şevvalinin dokuzunda *Sigetvar* seferine hareketinde oğlu Selim'e kendi el yazısıyle şu vasiyyetnâmeyi yazmıştır.

Benüm candan sevgili iki gözüm nuru Selim Han'ım

Bu iki bazubendi ve bir Ceheri al sandığı vakf eylemişimdir. İki Cihan fahri Muhammed Mustafa'nın ruhuna, sana vasiyyet ederim bunları satup Cidde-i mamureye su getiresin oğulluk idüp bu vasiyyeti yerine getiresiz ve cümle oda oğlanları şahiddir; sen benüm yazımı bilürsin, bu esbab fahr-i âlemindir benim değildir, göreyim nice yerine korsuz; dünya kimseye paydâr değildir, ümiddir ki behasiyle satasız. Hak teâlâ bu seferi mubarek edib gönül hoşluğiyle gelmek müyesser ide habib-i ekremi hürmetine aleyhisselâm (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5888).

Bu vasiyyetnâmenin aslı görülmedi. Arşivdeki de surettir. Merhum Osman Ferid Sağlam, bir mecmuadan naklen bu vasiyyetnâmeyi tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında (Sene 4, s. 1287) neşretmiş olup orada küçük farklar vardır.

[2] Sultan Süleyman bu son seferine giderken Edirnekapı'sından çıkacağı sırada bir pir yol kenarında dua edip "pâdişahım biz senden razı idik, Hak teâlâ senden razı ola demiş" pâdişah bu sözden seferde öleceğini anlamıştı (Atayî, *Şekayık* zeyli, s. 97).

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN ZAMANINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

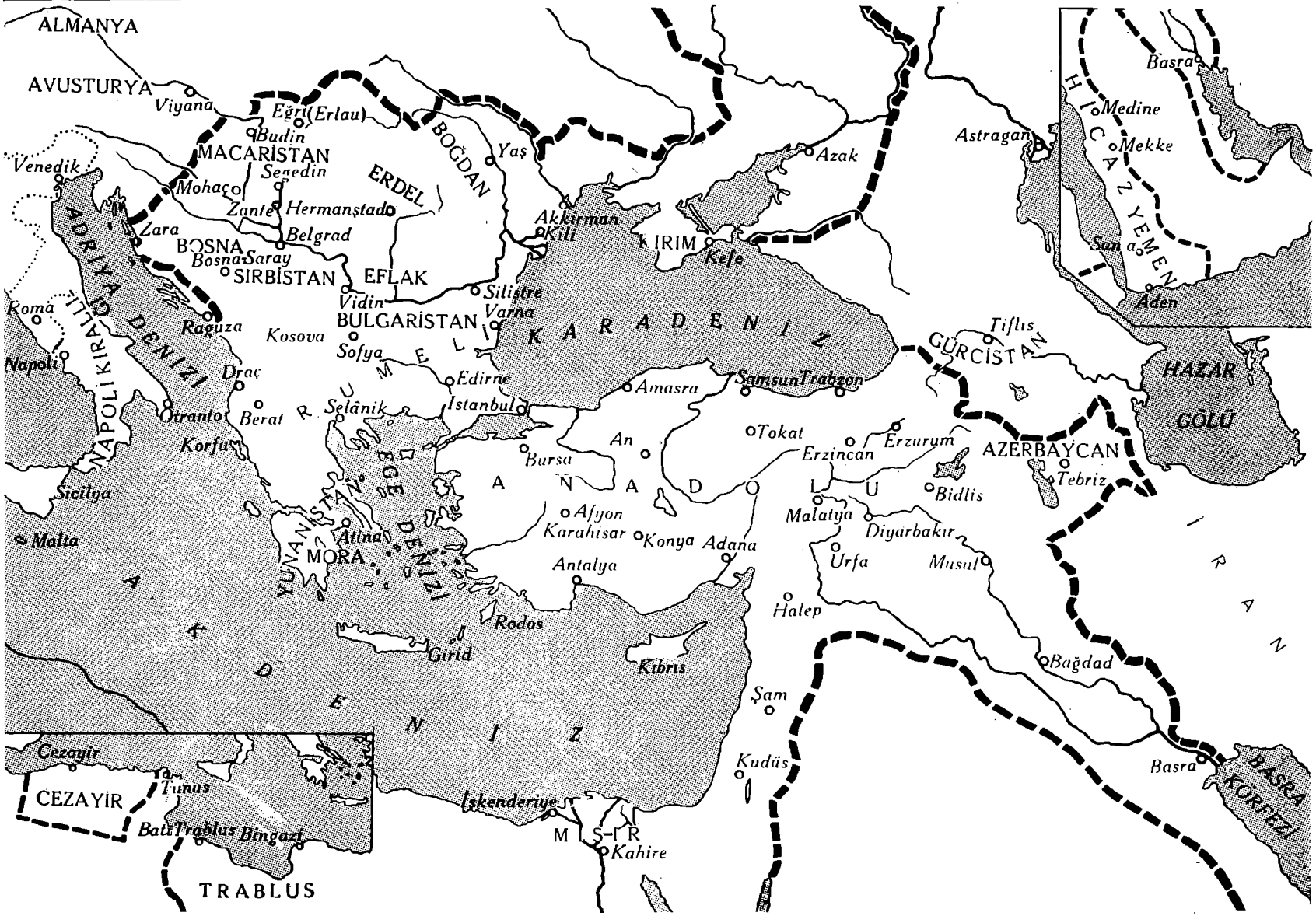

Zemun yakasına yani Macaristan toprağına geçildikten sonra *Eğri* tarafına gidilmesi kararlaştırılıp asker o tarafa sevkolunduğu sırada *Sigetvar* beyi Kont Zerini veya Osmanlı tarihlerine göre Zerniski Mokloş tarafından *Şikloş*'da, *Tırhala* sancakbeyinin oğluyla beraber şehit edildiği haberi gelmesi üzerine asker geri çevrilerek Batı-Macaristan'daki *Siket* veya *Siget* kalesi üzerine yürüdü.

Sigetvar'ın zaptı

1566 senesi Ağustosunun beşinde *Sigetvar* (Adalar şehri) muhasara edildi[1]. Burasını Kont Zerini müdafaa etmekte idi; evvelâ eski şehir topla dövüldü. Zerini, yeni şehri müdafaa edemiyeceğini anlayınca burasını yaktırdı; fakat Türkler hendekleri toprakla doldurup yeni şehir enkazının üzerinden eski şehri aldılar[2]; Kont Zerini kaleye çekildi; nihayet ümitsiz bir halde altıyüz kadar maiyyetiyle kaleden fırladı; göğsüne iki kurşun ve başına da bir ok isabetiyle düştü; bu suretle otuz dört gün muhasaradan sonra bir cumartesi günü *Sigetvar* alındı (7 Eylül 1566 = 21 Sefer 974)[3]. Vezir Pertev Paşa kumandasiyle *Erdel* Bey'ine yardım etmek üzere gönderilen kuvvetler de *Givula* veya *Güle* ile *Yanva*, *Lügos* ve diğer bazı kaleleri elde etmişlerdi.

[1] Sultan Süleyman'ın bu son seferi esnasında *Tatar Pazarcığı*'na geldiği zaman *Kütahya* valisi Şehzâde Selim'in oğlu Manisa sancakbeyi Murad'ın bir erkek oğlu doğmuş ve burada iken pâdişah'a bildirilerek bir isim koyması rica edilmiştir. Sultan Süleyman "*Ecdâd-ı kirâmımızda Murad oğlu Mehmed ola gelmiştir, nâm-ı şerîfi Mehmed olsun*" demiştir ki sonradan hükümdar olan Sultan III. Mehmed'dir. Bu suretle Sultan Süleyman son senesinde torununun çocuğunu görmüştür *(Selânikî, s. 22)*.

[2] Hammer'in kaydına göre *Siget* şehri her taraftan nehirle çevrilmiş olup eski şehir, yeni şehir ve kaleden mürekkeb olarak üç kısımda ve bunlardan her biri köprülerle birbirlerine bağlanmıştı. *Feridun Bey Münşeatı*'nda *(c. II., s. 469)*. Sultan Süleyman'ın vefatı ve Sultan II. Selim'in cülûsu münasebetiyle gönderilen nâmede : "Memalik-i mahrusamız kenarlarına karip Hıristiyan kalelerinden *Sigetvar* demekle iştihar bulmuş birbierine muttasıl dört kale-i hasîn..." sözleriyle *Sigetvar*'ın dört kısım olduğu beyan ediliyor.

[3] *Sigetvar*'ın zaptı hakkında Hammer mütercimi merhum Ata Bey'in tetkikine bakın *(Hammer tarihi tercümesi, c. VI., s. 356)*.

Sultan Süleyman'ın vefatı

Sigetvar kalesi hücumları devam ederken yetmiş üç yaşında ordusunun başında on üçüncü seferini yapmış olan Gazi Sultan Süleyman 6-7 Eylül (20 Safer 974) cuma günü akşamı yani cumartesi gecesi sabaha dört saat kala vefat etmişti[1]. Çadırın'da hasta halinde bulunan pâdişah kale zaptının uzamasından dolayı canı sıkılarak vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya hitaben en son olarak :

"— Şu ocağa yanacak dahi alınmaz mı?"

yazılı hatt-ı hümâyununu gönderip kalenin zaptını işaret etmişti; filhakika pâdişahın vefatının ertesi günü kale alınmış ve hükümdarın ölümü gizli tutulmuştur; düşman karşısında vukua gelen bu hal tehlikeli bir durum olduğundan başka kapıkulu ocaklarının teessürle ayaklanmalarını mûcip olacağından dolayı fena bir vaziyet husule getirebilirdi. Fakat Sokullu Mehmed Paşa'nın müdebbirâne hareketi hiçbir hâdiseye meydan vermemiştir.

Şehzâde Sultan Selim'e haber gidiyor

Sokullu, pâdişahın ölümünü duyar duymaz vezirleri haberdar etmiyerek yalnız kendisinin kâtibi Feridun Bey'e (meşhur *Münşeatü's-Selâtin* müellifi) haber vermiş ve derhal *Kütahya* valisi Selim'e, Hasan Çavuş adında bir divan çavuşuyla mektup gönderip[2] acele ordugâha yetişmelerini bildirmişti.

[1] Sultan Süleyman'ın vefatı günü ve gecesi ve bu münasebetle tarihi, müverrihlerce karışıktır. Peçevî, Selânikî ve Âlî gün ve gecesini ayrı ayrı yazmışlardır; *Sigetvar*'da bulunmuş olan Selânikî'nin kaydı diğerlerine nazaran daha uygun olduğundan onun kabulü zarurîdir. *Hammer tarihi* mütercimi Atâ Bey de tahlil etmek suretiyle o tarihi tercih etmiştir. II. Selim tarafından cülûs münasebetiyle *İran* Şahına gönderilen nâmede Sultan Süleyman'ın vefatının fethi mütaakıp olduğu şöyle kaydedilmektedir : "... *Sigetvar*'ın esnây-ı cenk ve harbte harap ve viran olan mevazii tamir olunur iken ferman-ı hayy-i kadir ile فضل‌الله المجاهدين على القاعدين اجراً عظيما fermanı mûcibince merhum dâr-ı fenâdan sarây-ı bekaya intikal eymişler..." *(Münşeat, c. II., s. 469).*

[2] Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa *Kütahya* valisi Selim'e babasının ölümünü tahriren bildirirken mektubu götüren Hasan Çavuş'a ağızdan "Yolun üstünde *Sıçanlı* sahrasında Şehzâde Sultan Selim Han hazretlerine mektubumuzu îsal ile fetih haberini ilâm eyliyesin ve şevketlû pâdişah hazretleri kaleyi tamam muhkem yapmayınca göç etmez diyesin ve âfiyet ve selâmet haberin viresin demişti..." *(Selânikî tarihi, s. 53).*

Hasan Çavuş giderken hakikatte asıl meselenin ne olduğunu bilmeyip yalnız *Haleb* beylerbeğiliğine tâyin olunan bir paşaya müjdeci olarak yollandığını ve geçerken de bu mektubu şehzâdeye vermeğe memur olduğunu zannediyordu; bu sırada Selim, *Sıçanlı* sahrasında yaylada bulunmakta idi; Hasan Çavuş buradan geçerken vezir-i âzam'ın mektubunu şehzâdeye verip ağızdan da *Sigetvar* fethi haberini ve pâdişahın âfiyette olduğunu söyleyip geçecekti[1].

Vezir-i âzam bir taraftan otağ-ı hümâyunda, yazısı pâdişahın yazısına benziyen silâhdar Cafer Ağa'yı oturtup onun yazısiyle muhtelif işler hakkında hatt-ı hümâyunlar gönderterek pâdişah hayatta imiş gibi hareket ederken diğer taraftan da merhum pâdişahın naşını otağ-ı hümayunda yıkatıp vefat haberine vâkıf olan tabip Kaysûnî-zâde, pâdişah imamı Derviş ve rikâbdar Mustafa, Musa ve Hasan Ağa'lar ve hepsi on iki kişiden mürekkep bir cemaatle namazını kıldırıp dahilî ahşâsını çıkarıp gömdürmüş ve cesedi ilâçlatıp ve kokulu şeylere ve muşambalara sardırdıktan sonra bir tabuta koyup otağ-ı hümâyundaki tahtın altına saklatmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa'nın tedbirleri

Sokullu Mehmed Paşa *Sigetvar*'ın alınmasından sonra vezirleri pâdişahın vefatından haberdar etmiş ve harice karşı bir şüphe hasıl olmamasına çalışılmıştı; hattâ kendisine ikinci defa nişancılık verilen Celâl-zâde Mustafa Bey ordugâha geldiği vakit Sultan Süleyman'ı vefat etmiş bulup kendisine nişancılık hil'ati otağ-ı hümâyunda giydirildiği zaman pâdişahın vefatına muttali olduğundan kendisinin yetişmesine sebep olan ulu hakanın ölümünden müteessiren ağlamağa başlayıp sonra zorla kendisini tutmuş, içi ağlar ve yüzü güler bir hale memnun olarak otağ-ı hümâyundan çıkmıştır.

[1] Şehnâme-i Sultan Süleyman'da, *Sigetvar*'ın zaptından evvel pâdişah vefat etmiş; vezir-i âzam, ölümün duyulmaması için içeride mahrem-i esrarı olan şahsa haber yollayarak pâdişah ağzından (bukadar zaman kale alınmadı elbette bugün alınmalıdır) diye kapıcılar kethudasiyle bir emir gönderilmesini bildirmiş, söylediği gibi yapılmış vezir-i âzam bu emri divana tebliğ etmiş, ertesi günü iç kalenin alınmasiyle *Sigetvar* ele geçmiştir.

Sokullu, muayyen ve mahdut bir zümreden başka pâdişahın ölümünü hiç kimseye haber vermiyerek fetih ve zafer münasebetiyle etrafa fetihnâmeler yolluyor, kaleyi tamir ettirip asker ve silâh koyuyor, muzafferiyetten dolayı otağ-ı hümâyunda ve ertesi günü kendi çadırında mevlûtler okutturuyor, şenlikler yaptırarak *Siget-var* kilisesini tamir ile camie çevirerek pâdişahın cuma namazına çıkacağını îlân ettiriyor ve birkaç gün sonra nikristen fazla muztarip olan pâdişahın namaza çıkamıyacağını yaydırıyordu; hattâ pâdişah namazda bulunsa ve in'am ve ihsan olunsa diye asker arasında dedikodu olduğunu duyan vezir-i âzam bilmemezlikten gelerek derhal orduda dellâllar gezdirip "Beyler, ağalar yarın hazır olasız, divan vardır" diye îlân ettirince pâdişahın öldüğünden şüphelenenlerin gizli gizli fısıltıları kesilerek herkes Sultan Süleyman'ın sağ olduğuna inanmış ve asker arasında gizlice söylenen bazı dedikodular kesilmişti.

Sokullu Mehmed Paşa, divanın akdinden bir gece evvel Feridun Bey'le bütün vezirlerin çadırına haber yollayıp yapılacak işlerde ağız birliği edilmesini tavsiye etti; asıl korkulan şey yeniçerilerin ayaklanmaları idi; bunun için vezir-i âzam, bu hususta yeniçeri ağası Ali Ağa ile görüşüp bir çare bulmuşlardı.

Divan toplantısı

Ertesi günü on iki direkli çadırda divan oldu; umum Kapıkulu askeri divan haricindeki muhafaza hizmetinde yerlerini aldılar; müzakere oldu, kanun üzere askere yemek çıktı; âdet üzere yemekten sonra ibtida yeniçeri ağası otağ-ı hümâyuna yani pâdişahın huzuruna girdi ve az sonra dışarı çıktı vezir-i âzam ile tertip ettikleri veçhile yeniçerilere hitaben: "Yoldaşlar, şevketlû pâdişahımız buyurdular ki berhurdar olup yüzleri ak olsun ve gazaları mübarek ola; yoldaşlıkların tamam edip kaleyi tekmil etsinler; az kalmıştır. Cümlesinin terakkîleri (maaş zamları) ve bahşişleri verilsin, makbulümdür; hayır dumamı alsınlar" sözlerini pâdişah ağzından söyler söylemez pâdişahın emrini süratle yerine getirmek için at hazır olsun diye bağırınca yeniçeriler "Bahşişler nice olur" deyince yeniçeri ağası: "Cümlesine ben kefilim, baş üzerine; hemen pâdişahımızın dileği yerine gelsin, kaleye yetişelim" diye atının üzerine atlayıp çadır önünde inmeyip kaftaniyle sarığını at üzerinde değiştirip yeniçerileri toplayıp kale tarafına doğru çekip götürdü.

Anadolu beylerbeğisi Zal Mahmud Paşa kereste yetiştirmeğe memur olduğu gibi Rumeli beylerbeğisi Şemsi Ahmed Paşa da iki bin yeniçeri de beraber olarak Rumeli askeriyle o civardaki *Bobofca* kalesini zaptetmeğe yollanmış ve bu suretle karargâh mümkün olduğu kadar askerden tenhalaşmıştı.

Selim'in hareketi

Sultan Selim'e vezir-i âzamın mektubunu götüren Hasan Çavuş sekiz günde *Sigetvar*'dan *İstanbul*'a ve oradan da dört günde *Sıçanlı* yaylağında Sultan Selim'in bulunduğu mahalle gelmiş ve vezir-i âzam'ın mektubunu şehzâdenin kapı ağasına teslim edip ağızdan da kale fethini ve pâdişahın sıhhatte olduğunu söylemişti. Sultan Selim mektubu okuyunca vaziyeti anlamış ve mektubu getiren Hasan Ağa'nın adını sorup öğrendikten sonra kendisine yol harçlığı vererek gideceği yere gitmesini emretmiş ve kendisi de hemen hocası Ataullah Efendi ve lalası Hüseyin Paşa ile birlikte *Kütahya*'ya inmiştir.

Sultan Selim, cuma namazına yakın bir zamanda *Kütahya*'ya gelerek yolda saray arkasında *Hisarbey camii* hatîbi Feyzullah Fakih'e rast gelmiş; fakih, şehzâdenin selâmına durmuş ve şehzâde hatîbe selâm verdikten sonra : "Merhum ve mağfurunleh babamın rahmet-i rahmana gittikleri haberi geldi; hutbede bizim nâmımıza dua eyleyip cemâate bildiresiniz" demiş ve hemen o günün akşamında yola çıkmıştır.

Sultan Selim *İstanbul*'a gelip tahta cülûs ederek ecdadı türbeleriyle Eyüp ziyaretini yaptıktan sonra *İstanbul* ile *Belgrad* arasındaki yolu on beş günde alarak *Belgrad*'a gelmiştir.

Ordugâhtaki vaziyet

Ordugâhta her gün geçtikce Sultan Süleyman'ın ölümü hakkındaki şüpheler artıyor, yeni hükümdarın *İstanbul*'a geldiği şayiası orduda yayılıyordu. Bu durum şüpheleri teyit etmeğe başlamış, vezirler telâş ederek Sultan Selim'e acele gelip yetişmesi için arîza göndermişlerdir [1].

[1] Bu arîzanın hulâsası şöyledir : Vezir-i âzam kullarına hitaben gelen hükm-i hümâyunlarında *İstanbul*'dan orduya doğru hareket olunduğu ve gelinceye kadar askerin zabt u rabtı tahrir buyrulmuş; bu kulları bu canibte asâkiri mansûre ile altmış günden fazla bir müddettir bulunuyoruz, merhum pâdişah vefat edeli

Ordunun avdeti

Sultan Selim, *Belgrad*'a geldiğini vezir-i âzam'a haber verince Sokullu cevap olarak askerin kanun üzere cülûs in'amı isteyeceklerinden ve ordu hazinesinde yetişecek para olmadığından dolayı *Belgrad*'da kalmasını tavsiye etmiş ve Sokullu askerin maaşını verdikten sonra hareket etmişti; Kale fethinden sonra tamir bahanesiyle tam kırk üç gün geçmişti.

Sultan Süleyman'ın nâşını havi arabanın[1] içinde pâdişaha benzeyen hasoda oğlanlarından Bosnalı Hasan Ağa vardı; Hasan Ağa, beyaz yüzlü, doğan burunlu, köseç sakallı hasta mizaclı olup boynu sargılı idi; araba etrafında vezirler, solaklar ve peykler ve alkışçı divan çavuşlarının alkışları arasında avdete başlandı.

Hasan Ağa, sağ ve soldan askere selâm verdikçe arabada bulunup iyi seçilmediği ve pâdişaha benzediği için ölüm şayaisının aslı olmadığı ve bu hususlaki şüphelerin dağıldığı görülüyordu. Vezir-i âzam da ara sıra arabanın yanına sokularak güya bazı şeyleri arzediyordu.

Birkaç menzil sonra eski huduttan içeri girilince vezir-i âzam ikindi divanında "Şimdi memleket dahiline girilmiştir, pâdişah hazretleri rikâb ağalariyle tenha kalacaktır" diye askeri uzaklaştırdı; *Belgrad*'a dört konak kalmıştı; vezir-i âzam hafızları çağırarak "Arabanın yanına gidip Yâsin, Kehf suresini ve Kur'andan ne isterseniz okuyunuz, zikrullah ederek ilâhi okuyun pâdişah hazretleri ziyade hazzeder" dedi[2]. Sabaha dört saat kala hareket olundu; altı hafız okumağa başladı; bu hafızlardan biri de müverrih Selânikî Mustafa Efendi idi; bu zat tarihinde bunu şöyle nakletmektedir :

otuz beş gün oluyor, zahire azalmıştır; düşmana cesaret vermeyip askerin mâneviyatı zayıflamamak için vefat hâdisesi gizli tutulmaktadır; lâkin, *İstanbul*'da taht-ı saltanata cülûsları haberi buraya gelenlerden haber alınmaktadır; sür'atle orduya gelmeleri her türlü fena hareketi önleyecektir; siz gelmeyince asker hareket ettirilmiyecektir *(Münşeat-ı Feridun, c. II., s. 477)*.

[1] Âlî de arabada getirildiğini yazıyor *(Varak 94)*.

[2] *Selânikî tarihi, s. 62.*

Askerin teessürü ve Sokullu'nun nutku

"Altı nefer adam, vardığımız gibi solaklar sizin burası yürüyecek yeriniz değildir dediler; biz zikrullaha başladık, gece bir orman kenarı mahal idi; gayet müessir düştü. Gerçi merhumun intikalini bilmez adam kalmamıştı ve merhumun meyti bu vakte değin kırk sekiz gün setrolunmuş oldu, ama keşf-i sır olup âşikâr olmağın kırk sekiz yıldanberi serir-i izzette pâdişah-ı âlem-penah mevti hasreti tesir edip suziş-i mâtem ile herkes âh ve nâle ve efgana ağaz eyledi ve hay hay ile ağlaşıp eğleştiler ve şol mertebeye vardı ki yürümeyip *hay Sultan Süleyman Han* deyu feryada başladılar; vüzeray-ı ızâm bir yere gelip meyti izhar ettiklerine nâdim oldular; evvelki hal ile gitmek evlâ imiş dediler; âhır-ı kâr vezir-i âzam hazretleri gelip 'kardeşler, yoldaşlar niçin yürümezsiz? yürüyelim, bunca yıllık İslâm pâdişahıdır; Kur'an-ı azîm ile tâzim eyliyelim; bu denlü gazevât edip *Ongürüs* vilâyetin dâr-ı İslâm eyledi ve cümlemizi nimet ü ihsaniyle besledi; ıvaz bu mudur ki mubarek cesedini başımızda götürmiyelim; işte oğlu Sultan Selim Han pâdişahımız on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır; merhum Gazi pâdişah rahmetullahi aleyh cümleye bahşiş ve terakkîlerinizi tesviye etmiştir, bittamam ihraç olunur, hep aluruz; hafızlar durman Kur'an-ı azîm okuyup yürüyelim' demekle o donmuş kalmış kitle birden canlanarak derdimize derman Kur'andır; din ve imanımız Kur'andır; îmanla Kur'anla gidelim deyip sabah karip idi ki *Sahray-ı Sirem* kenarına gelindi" [1].

Sultan Süleyman'ın tabutu *Belgrad*'a gelince orada bulunan oğlu Sultan Selim de beraber olduğu halde otağ önünde cenaze namazı kılınarak tabut, vezir Ahmed Paşa ile Sultan Süleyman'ın sevdiği adamlardan mîrahurluktan çıkan Ferhad Ağa ve sabık *Mısır* valisi Ali Paşa ve orduda dervişleriyle beraber bulunan Şeyh Nureddin Efendi-zâde'ye verilerek dört yüz kişi ile *İstanbul*'a gönderilip yaptırdığı Süleymaniye camii yanındaki türbesine defnedildi.

Sultan Süleyman'ın şahsiyyeti

Kanunî Sultan Süleyman ne babası gibi asabî ve mütehevvir, ne de sakalını ele verecek kadar yumuşaktı; ciddî,

[1] *Selânikî tarihi, s. 62, 63.*

vakur olup teennî ile hareket ederdi. Yuvarlak yüzlü, elâ gözlü, kaşlarının arası biraz açık, doğan burunlu, uzunca boylu, uzunca boyunlu ve seyrek sakallı idi.

Babasından rakipsiz olarak aldığı saltanatı yarım asra yakın zaferle süslemiş, ordusunun başında olarak batıya, doğuya birçok sefer yapmış ve son seferinde ordusunun kumandanı olarak muharebe sahasında ölmüştür, bu son seferine giderken ihtiyarlığı ve buna inzimam eden rahatsızlığı sebebiyle araba ve tahtırevanla götürülmüş ve ancak şehirlere girildiği zaman ata bindirilmiştir.

Ordusu üzerinde hiçbir Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman kadar sevgi ve saygı uyandırmamıştır; ordusunun intizamına, askerin terakkisine dair mühim ve esaslı kanunlar koymuş olması itibariyle yapılan hürmet ve tâzim tam mahalline masruf olmuştur; orduya genç yaşında girmiş olan askerler kırk, elli yaşlarına geldikleri halde başlarında hep bu gazi hükümdarı görmekle ona ne kadar bağlı iseler ondan ayrılıkları da aynı kuvvette acıklı olmuş ve zafer sevinciyle dönen ordu birdenbire dona kalmış ve bir adım ileri atamamıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın şöhreti yalnız seferleri ve kazandığı zaferleriyle değil, aynı zamanda koydurmuş olduğu kanunlarının devlet teşkilâtı ve ordusunu zamanın ihtiyaçlarına göre asrî şekilde tertip ve tanziminde görülür; gerek Kapıkulu ocakları ve gerek tımarlı sipahi ve tersane ocağı yani ordu ve donanma onun zamanında dünya ordu ve donanmalarının birincisi olmuş ve toprak teşkilât kanunları yine onun zamanında tekemmül etmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman iş başına getirdiği adamların kabiliyet ve derecelerini bilirdi; bundan dolayı kendisine gelişi güzel iltimas ile adam tavsiye edilemezdi, bundan başka adam yetiştirmesini de iyi bilirdi; oğlu Selim'in saltanatı müddetince ve torunu III. Murad zamanında kısmen ileri bulunan devlet adamları onun zamanında yetişmiş olanlardır.

Kanunî vakur, azim ve irade sahibi, tab'an sükûtî olup vereceği kararda acele etmez, düşünür, taşınır, neticede verdiği emirden geri dönmezdi; bundan dolayı hükümet erkânı verecekleri kararda inceden inceye düşünmeğe mecbur idiler; devlet nüfuz ve haysiyetine halel verecek bir şeyde müsamaha etmediği gibi bu gibi hallere meydan verilmemesini de tavsiye ederdi.

Kendisiyle görüşenlerin kapalı mütalâalarından, maksatlarını sezer ve ona göre cevap verirdi.

Sultan Süleyman'ın *Muhibbî* mahlasiyle şiirleri olup eski harflerle matbu bir de divanı vardır. Topkapı Sarayı Arşivinde kendi el yazısiyle manzumelerini havi perakende müsveddeleri görülür :

Âlem içre mûteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

meşhur beyti Kanunî'nindir. Meşhur şair Bâki'nin şiirdeki kudretini anlayarak onun elinden tutmuş ve yetişmesine himmet etmiştir. Nimetşinas olan Bâki'nin, Sultan Süleyman'ın vefatına dair kaleme aldığı mersiye edebiyatımızın şaheserlerindendir [1].

Sultan Süleyman, büyük ceddi Fetih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu *Sahn-ı Seman* isimli İlâhiyat ve Hukuk Fakültesinden başka yine *İstanbul*'da kendi camii civarında *Sahn-ı Süleymaniye* adındaki Tıb ve Riyaziye Fakültelerini vücuda getirmiştir.

Sultan Süleyman bir gün mahremleriyle görüşürken onlara velinimet-i âlem kimdir diye sormuş, onlar da pâdişah hazretleridir demeleri üzerine : "Hayır velinîmet-i âlem reâyâ yani köylüdür ki ziraat ve haraset emrinde huzur ve rahatı terk ile iktisab ettikleri nimetle bizleri it'âm ederler" demiştir.

Sultan Süleyman ilim ve marifet erbabına itibar ve riayeti pek ziyade idi; zamanında yetiştirdiği ulema ve şuarânın eserlerini kütüphanesinde hıfz ederdi.

[1] Sultan Süleyman'ın Türkçe ve Farsça şiirleri kendisinin müsaadesiyle Ferhad isminde bir bendesi tarafından cem edilmiştir. Vukuflu bir zat olan Ferhad, bu şiirlere bir dibace yaparak (Ahlâk-ı Süleymanî) adını vermiştir. Bu eser 2665 numara ile Üniversite kütüphanesinde Hâlis Efendi kitapları arasındadır.

Bu Ferhad Ağa'nın Şehzâde Mehmed'in kızı Hüma Şah'ın kocası olup Kapucubaşı, Yeniçeriağası, Vezir olan ve 982 H.'de vefat eden âlim ve hattat Mustafa Paşa oğlu Ferhat Paşa olması muhtemeldir.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

OSMANLILARA TÂBİ İMTİYAZLI HÜKÜMETLER

Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığının Osmanlı nüfuzu altına girmesi

Sekizinci bölümde Osmanlı vekayii arasında Kırım hanlığının ne suretle teşekkül edip ne sebeple Osmanlı nüfuzu altına girdiği kısaca gösterilmiş olduğundan bu bölümde XVI. yüzyıl ortalarına kadar bu hanlıkla Osmanlı hükümeti arasındaki münasebetlerden bahsedilecektir.

Osmanlı nüfuzu altında bulunan Kırım hanları[1] içişlerinde müstakil olup hutbelerde Osmanlı hükümdarından sonra hanların adları zikredilir ve namlarına para basılırdı. Kendilerinin divanları ve sair teşkilâtları vardı. Hanların merkezi *Bahçesaray* şehri idi. Hanların başkanlığındaki divana *han görünüşü* denilirdi. Han intihabı Mirzalara ait olup bu, XVII. asra kadar sürmüş, sonradan bunların tâyin ve azilleri Osmanlı hükümetince yapılmıştır.

Kırım hanları Cengiz'in oğlu Cuci Han evlâdından olup *Kiray* veya *Giray* denilen bir aileden idiler. *Kiray* veyahut *Giray*, kuvvetli mahlûk ve dev mânasına gelmektedir.

Daha Kırım hanlığının teşekkülünden evvel yarımadaya sahip olan Altınordu hanlığiyle Osmanlılar arasında dostça münasebet olup bu, Yıldırım Bayezid ile Toktamış ve II. Murad'la Uluğ Mehmed Han (1418-1437) arasında mektuplaşmak suretiyle devam etmiştir. Daha sonra Kırım'a sahip olan Taştimur ve ilk Kırım hanı Hacı Giray da gerek Altınordu'ya ve gerek diğer düşmanlarına karşı Osmanlılarla iyi münasebetler kurmuşlardı. Hattâ Hacı Giray, Osmanlılarla anlaşarak Cenevizlilerin elindeki *Kefe*'yi almak istemiş, fakat muvaffak olama-

[1] Nurdevlet'in 882 H. (1447 M.) tarihli bir mektubunda Fatih Sultan Mehmed'e karşı "Padişâhım biz kulunuz" ve "Devlet eşiğinde kulluğumuza el bağlayıp,, gibi tâbirler kullandığı görülüyor (Fevzi Kurtoğlu, *Belleten, sayı 3-4*).

mıştı (1454). Lâkin Kırım hanının teşvikiyle yapılan bu teşebbüs, daha sonra Osmanlıların bu mühim ticaret şehrini almalarına sebep olmuştur.

Hacı Giray 1466'da öldü; oğulları arasındaki hanlık mücadelesi yaşça büyük olan Nurdevlet'in galebesiyle neticelendi. Fakat Şirin kabilesine dayanmış olan kardeşi Menğli Giray bir müddet dayandı ise de nihayet *Kefe*'ye kaçmağa mecbur oldu ve Cenevizlilerin yardımiyle, biraderine galebe etti (1468).

Menğli Giray Kırım hanlığını istilâ etmek isteyen Altınordu'ya karşı Moskova Grandukalığiyle ittifak ederken Altınordu da Kırım hanlığı aleyhine olarak Lehistan'la anlaşıyordu.

Kefe, esasen Kırım hanlarına ait olup onlar burasını bir vergi mukabilinde Cenevizlilere bırakmışlardı; bu ticaret iskelesinden alınan gümrük resminin bir kısmı Kırım hanına ait olduğundan orada Hanın bir memuru bulunuyordu. Menğli Giray zamanında burada Eminek Bey adında bir memur vardı; Cenevizliler, bunun Osmanlılara taraftar olduğunu anladıklarından zorla kendisini azlettirmişlerdi.

Bunun üzerine Eminek Bey, isyan ederek Menğli Giray'ı *Kefe*'ye kaçırdığı gibi orayı da kuşattı ve aynı zamanda Osmanlı hükümdarını da *Kefe*'nin zaptına teşvik etti; bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa *Kefe* üzerine gönderildi ve burası alınarak (1475) Cenevizliler tarafından hapsedilmiş olan Menğli Giray ikinci defa hanlığa getirilmiş ve Osmanlı hükümdariyle müttefikan hareket edeceğine dair bir mukavele imzalamış ve eskisi gibi *Kefe* gümrük gelirinin bir kısmı cep harclığı veya kaftan parası olarak kendisine bırakılmıştır.

Menğli Giray 1476'da Altınordu hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ın başkenti olan *Saray* şehrine taarruz etti ise de muvaffak olamayıp yaralı olarak kaçtı ve Osmanlıların elindeki *Kefe*'den maada bütün yarımada Altınordu kuvvetleri tarafından işgal olundu; Menğli Giray *İstanbul*'a geldi; bu sırada meydana çıkan Nurdevlet Altınordu kuvvetlerini tarderderek Kırım hanı oldu (882 H.=1477 M.)[1].

[1] Osmanlıların *Kefe*'yi almasından az sonra Seyyid Ahmed Han'ın *Kırım*'ı istilâ etmesi tarihi olaylara da uymakta ve bu suretle *Feridun Münşeatın*'daki *Kırım* hanı Ahmed Han'a yazılan mektubun *Kırım*'ı istilâ eden Seyyid Ahmed Han'a gönderildiği anlaşılmaktadır.

Nurdevlet'in, diğer biraderi Haydar ile yaptığı hanlık mücadelesinden dolayı Kırım harap olduğundan bu hal ezerine Eminek Mirza tarafından İstanbula gönderilen bir heyet Nurdevlet'ten şikâyet ile Menğli Giray'ın hanlığa intihap edilip hanlığının tasdikiyle gönderilmesini rica ettiklerinden bu suretle Menğli Giray Kırım'a gönderilmiştir (883 H=1478.)[1].

Menğli Giray Han

Menğli Giray, II. Bayezid zamanında yani 889 H. (1484 M.)'de *Boğdan* üzerine yapılan seferde ilk defa elli bin kişilik bir kuvvetle bulunmuş ve bundan sonraki seferlerde de hizmete gelmesine müsaade istemiş[2] ve bu suretle Osmanlı devletinin bütün Avrupa ve kısmen Asya seferlerinde *Kırım* hanlarının mühim kuvvetle bulunmaları veya kuvvet yollamaları kanun olmuş ve bu hususta bazı merasim yapılmıştır. Hanların her seferde orduda kuvvet bulundurmaları 1593'den itibaren devam etmiştir.

Menğli Giray Han'a *Kefe*, *Gözlöve* ve *Balıklova* limanları gümrük hasılatından bir kısmı *kaftan parası* namiyle bırakılmış ve bu varidat Menğli Giray'dan sonraki hanlar zamanında da devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında da devlet hazinesinden Kırım hanlarına günde bin akçe ve yakını olan Mirza ve ağalarına da üç yüz akça tahsis edilmiştir.[3]

Yavuz Sultan Selim zamanında, *Kırım* hanı olanların oğul veya kardeşlerinden birini rehin olarak *İstanbul*'a yollamaları kanun oldu ve ilk defa Menğli Giray'ın oğlu Saâdet Giray rehin olarak *İstanbul*'a gönderildi.

[1] Menğli Giray'ın 883 H. C. (1478 M.) ve "padişah-ı muzazzam cazzallahü ensarehû" başlığıyle Osmanlı pâdişahına takdim ettiği arîzasında bir mukaddimeden sonra : "... mâruz olunan oldur ki sultanımun buyruğuyla bu memlekete geldik idiyse bu memleket aşırı harap olmuş; şimdiki halde memleket harablığından düşelik dahi kalmamış, imdi halimiz aşuru mükedderdir; sultanımun nice bizim gibi sadakasını ister kulları vardır; biz dahi onlar gibi bir kuluyuz; inayet sultanımundur.." demekte olduğuna göre Menğli Giray'ın ya 883 senesi birinci ayında ve yahut 882 senesi sonlarında (1478 Mart) *Kırım*'a gönderildiği anlaşılıyor.

[2] *Âlî tarihi* (Basılmamış birinci cilt) *Umumî kütüphane nüshası*, *s. 200; Hammer tarihi*, *c. IV.*, *s. 11.*

[3] *Âlî tarihi* (Kütüphânemizdeki nüsha, *s.* 280); *Solak-zâde*, s. 428.

Osmanlı hükümeti *Kırım* hanlığına tâyin edilenlere hanlık alâmeti olarak berat veya menşur ile kılıç ve bayrak (sancak) da verirdi. Tarihî işaretlere göre Menğli Giray, Yavuz Sultan Selim'in kayın pederi idi.

Mehmed Giray

921 H. (1515 M.)'de vefat eden Menğli Giray'ın yerine sekiz oğlundan en büyüğü olan Mehmed Giray ittifakla *Kırım* hanı oldu. Mehmed Giray pederinin civar hükümetlerle yaptığı muharebelerde Kırım'da kalarak babasına vekâlet eder, yani *kalgay*'lık yapardı. Bu bir nevi veliahd demekti[1]. Mehmed Giray Kırım hanı olunca o da kendisine *kalgay* veya *kağılga* olarak kardeşi Bahadır Giray'ı tâyin etmişti.

Mehmed Giray *Astragan* (Hacı Turhan)'ı zapt ile oralardaki Nogayları idaresi altına almış ise de Kırım'a dönmeden önce bir gece *Nogay* beylerinin hücumuna uğrayıp biraderi *Kalgay* Bahadır Giray ile beraber şehit edilmişlerdir (929 H.=1523 M.).

Gazi ve Saâdet Giray'lar

Mehmed Giray'ın ölümünü mütaakip yerine oğlu Gazi Giray, Kırım hanı oldu ise de ekseriyet kendisinden memnun olmadıkları için yerine Menğli Giray'ın oğullarından Saâdet Giray, Hanlığa gelmiş, buna karşı da Mehmed Giray'ın diğer oğlu İslâm Giray harekete geçip işi ele almış ve bununla başa çıkamıyacağını anlayan Saâdet Giray hanlıktan çekilerek *İstanbul*'a gelmiştir.

Sahib Giray Han

İslâm Giray yaptığı işin iyi netice vermiyeceğini takdir ederek hanlıktan çekildiğini *İstanbul*'a bildirmiş olduğundan Menğli Giray'ın *İstanbul*'da bulunan oğullarından Sahib Giray, hanlığa tâyin edilerek topçu, cebeci ve Kapıkulu askerlerinden bir kısmiyle yani bin beş yüz kişilik bir maiyyetle *Kırım*'a gönderilmiş ve makamına oturtulmuştur (939 H.=1532 M.).

[1] Rivayete göre Menğli Giray sefere hareket edeceği zaman kendisine "*Kırım*'da kimi bırakacaksınız" diye sormuşlar, o da "Büyük oğlum Mehmed Giray kalgay" demiş. Bu tâbir sonradan Kırım hanları veliahdlarına alem olmuştur. Kalgayların merkezi *Akmescit* idi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın 945 H. (1538 M.) tarihindeki *Boğdan* seferinde, Kırım kuvvetleriyle Kırım hanı Sahib Giray bulunmuş ve Macaristan seferinde de oğlu Emin Giray kumandasiyle asker göndermiştir.

Sahib Giray kendisinin yakından ve uzaktan rakiplerini ortadan kaldırmayı âdet etmişti; bu meyanda *İstanbul*'da bulunup sevilen biraderinin oğlu Devlet Giray'ı da *Ejderhan* hanlığına tâyin ile ele geçirmek istemiş ve nihayet aleyhdarlarının ve bu arada arasının açık olduğu *Kefe* beyi Kasım Paşa'nın tedbiriyle Çerkezistan seferinden avdette oğullariyle beraber *Taman* geçidinde katledilmiştir (958 H.=1551 M.).

Devlet Giray

Devlet Giray *İstaubul*'da yetişmiş ve bir ara Saâdet Giray zamanında *kalgay* olmuş, Saâdet Giray çekilince o da *İstanbul*'a gelmiş ve Sahib Giray'ın katli üzerine Kırım Hanlığına tâyin olunup gönderilmiştir.

Devlet Giray'ın hanlığı zamanında Rusların eline düşen *Ejderhan* geri alınmış (961 H. = 1554 M.) ve bundan başka *Moskova*'ya akın yaparak Rusları vergiye bağlamıştır.

Devlet Giray, *Sigetvar* seferinde mirzalar kumandasında Tatar askeri göndermiştir. Bu kuvvetler Erdel beyi Sigismund Zapolya ile beraber bir sene evvel Avusturyalıların eline geçen bazı yerlerin geri alınmasında hizmet etmişlerdir.

XVI. Yüzyıl ortalarına kadar gelen Kırım Hanları

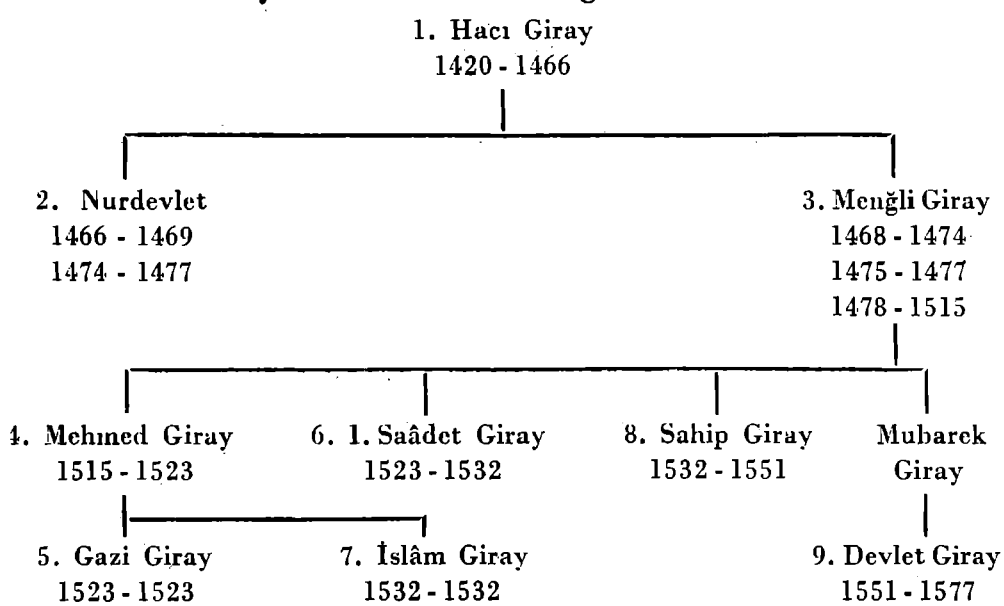

Kırım hanlığının Osmanlı nüfuzu altına girmesi Lehistan kırallığının Karadeniz'e inmek emellerini bertaraf ettiği gibi daha sonraki tarihlerde de Ruslara karşı aynı siyaset takip edilmiştir.

Mekke-i Mükerreme Emîrliği

Mekke Emîrleri

Asya'nın güney-batısındaki *Arabistan* yarımadasının Kızıldeniz havzasına düşen *Hicaz* kıt'ası İslâm âleminin kıblegâhı olan *Mekke-i Mükerreme*'deki Beytullah ile Peygamberimiz Hazret-i Muhammed Mustafa (S. A.)'nın medfun bulundukları *Medine-i Münevvere*'yi havi olup çok zaman *Mısır*'da hâkimiyet tesis etmiş olan İslâm devletleri bu *Hicaz* kıt'asını da nüfuzları altına almışlardı; bundan dolayı Yavuz Sultan Selim 923 H. (1517 M.)'de *Mısır*'ı aldıktan sonra Memlûklerin nüfuzu altında bulunan Mekke emîri bu defa da Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir.

Osmanlı hükümdarının *Mısır*'ı aldığı sırada Mekke emîri, şerîflerin *Katade* ailesine mensup olan Şerîf Berekât b. Muhammed Hasanî adında biri idi[1]. Şerîfler Hazret-i Peygamber'in büyük torunları İmam Hasan Müctebâ evlâdından idiler. Yavuz Sultan Selim *Mısır*'da bulunduğu sırada, *Mekke* emîri, henüz on iki yaşında bulunan oğlu Şerîf Ebû Nümey'in riyasetindeki bir heyet ile *Mekke*'nin anahtarlarını takdim etmek suretiyle itaatını arzetmiştir (923 Cemaziyelâhır=1517 Ağustos).

Hicaz'da Osmanlı hâkimiyeti

Şerîf Ebû Nümey'in *Mısır*'a gelişinde, pâdişah tarafından kabul ve avdetinde merasim yapılmış ve divan içtimaında da vezir-i âzam Yunus Paşa ile Rumeli kazaskerinin arasına oturtulmak suretiyle hakkında hürmet gösterilmiştir; Ebû Nümey bir aya yakın *Kahire*'de kalarak babasının *Mekke* emîrliği beratını aldıktan sonra birçok hediye ve *Mekke* ve *Medine* halkına dağıtılacak para ve zahirelerle beraber avdet etmiş[2] ve bu tarihten îtibaren *Hicaz* ve onu takiben *Yemen* kıt'aları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.

[1] Şerîf Berekât b. Muhammed'in silsilesi on beşinci göbekte İmam Hasan b. Aliyyü'l-Murtaza'ya varmaktadır.

[2] Yavuz Sultan Selim, *Mekke* ve *Medine* halkına dağıtılmak üzere iki yüz bin altın ve külliyetli miktarda zahire göndermiş ve bunları kendi tarafından giden memurlar dağıtmışlardır.

Mekke ve *Medine*'nin inzibat ve âsayişi her sene münavebe ile *Mısır*'daki yedi ocaktan gönderilen askerî kuvvetle temin edilmiştir; lüzumu halinde *Suriye*'den de buraya kuvvet sevkolunmakta idi.

Mekke emîrlerinin gerek *Mısır* hazinesinden ve gerek *Cidde* gümrüğü varidatından tahsisatları vardı; *Mısır*'dan gönderilen paraya atiyye-i hümâyun denilirdi; bunlardan başka surre-i hümâyun ile de ayrıca altın yollanırdı.

Osmanlı hükümeti, kendilerinden evvelki devletlerin yaptıkları gibi *Mekke* emîrlerinin *Hicaz* kıtasındaki haklarını kabul etmiş, fakat onları kendi hâkimiyetleri aleyhinde hareket ettirmemek, için *Mekke* ve *Medine*'yi kontrol altına almışlar ve muhafız asker, kadılar göndermişler ve bir de *Cidde* sancakbeyliğini ihdas etmişlerdir.

Şerîf Ebû Nümey

Mekke emîri Şerîf Berekât b. Muhammed 931 H. (1525M.)'de vefat ettiğinden yerine oğlu Şerif Ebû Nümey yirmi beş yaşında iken *Mekke* emîri oldu. İyi idareli cesur bir zattı; bunun emîrliği zamanında 948 H. (1542 M.) senesinde Kızıldeniz'de de faaliyette bulunan Portekiz gemileri ansızın *Cidde*'ye asker çıkararak kalesini almağa çalışmışlarsa da bir taraftan *Cidde* sancakbeyinin müdafaası ve bir taraftan da Şerîf Ebû Nümey'in Urbandan topladığı kuvvetlerle yetişmesi üzerine Portekizliler çekilmişlerdir. Şerîf Ebû Nümey'in bu hizmetine karşılık olarak kendisine *Cidde* gümrüğü hasılatının yarısı verilmiş ve bu varidat kendisinden sonra gelen şerîfler zamanında da devam etmiştir.

Şerîf Ebû Nümey 992 H. (1584 M.) senesine kadar altmış seneden fazla *Mekke* emîrliği etmiş olup vefatında seksen yaşını geçmişti; ihtiyarlığı sebebiyle son zamanlarına doğru kendisine oğlu Şerîf Hasan yardım etmekte idi.

Eflâk Voyvodalığı

Kitabımızın birinci cildinde *Eflâk*'ın ne suretle Osmanlı nüfuz ve hâkimiyeti altına girmiş olduğunu göstermiştik. Bu cildin Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Kazıklı Voyvoda diye meşhur olan Vilad Çepeş'in ısyanı ve caniyâne

hareketleri şiddetle bastırılmış ve asıl bundan sonra Eflâk prensliği tamamiyle mümtaz bir eyalet haline gelmiştir.

XVI. yüzyıl ortalarına kadar gelen voyvodalar

Kazıklı Voyvoda'dan sonra Eflâk Voyvodalığına Osmanlıların yanında bulunan kardeşi Radu tâyin edilmiş, kendisine voyvodalık alâmeti olarak altın başlı sancak, kılıç ve kemer verilmiştir.[1]

Daha sonra gelen Eflâk voyvodaları bir zaman bizzat getirmek suretiyle vergilerini muntazaman verip icabında askerleriyle yardıma gelerek devlete sadık kalmışlar ve sükûnetle memleketlerinin imarına çalışmışlardı. 1512'den 1521 senesine kadar Eflâk Voyvodası olan Neagol Basarab'ın ölümünden sonra bazı hâdiseleri mütaakıp *Erdel* (Zips) kontu Jan Zapolya'nın yardımiyle[2] voyvoda olan Radu dela Afumaçi devlete isyan ettiyse de hile ile elde edilip öldürüldü ve yerine hükümet tarafından Vilad adında biri tâyin edildi; fakat voyvodayı intihap etmek hakları olan Eflâk boyarları bu tâyini kabul etmediklerinden[3] boyarlar tarafından evvelce voyvoda intihap olunup hükümet tarafından kabul edilmeyerek[4] *İstanbul*'da alıkonulan diğer bir Radu'nun

[1] *Tarih-i Ebû'l-feth, s. 110.* Yavuz Sultan Selim, vergisini bizzat getiren Neagol Basarab'ı *Edirne*'de huzuruna kabul ederek başına (kanun-i kadim üzere ak sorguçlu solakvarî sivri üsküflü doğru kızıl börk) ile arkasına (bir şıb frengî giydirilüp) sene 921 Şaban [1515 M.]. *Feridun Münşeatı, c. I., s. 418.*

Radul 909 Safer (1503 Temmuz)'de şahin ve at göndermiş olup buna inam defterinde Radul b. papas deniliyor ki (Edirne ve Paşa livası 5. 484) papas Vilad'ın oğludur. Buna büyük Radu deniliyor. Kütüphanemizdeki *Eflâk* voyvodaları cedveline göre 1494'den 1507 senesine kadar voyvodalık etmiştir.

[2] 928 Recep (1522 Haziran) Rodos seferi esnasında "Rumeli'den Ulahlar gelip *Erdel* nam ban *Eflâk* üzerine azmettiği ecilden ol diyarda fetret olduğu haberini verdi... 25 Zilhicce (1522 Kasım) Rumeli'den, ulaklar gelip *Erdel banı Eflâk* içine girip zaptetmeğe mübaşeret ettiği haberin verdi *(Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı, c. I., s. 529, 535).*

[3] Neagol Basarab'ın ölümünden sonra Osmanlı devleti *Eflâk*'ı doğrudan doğruya idaresi altına almağa çalışmış ve Neagol'un küçük çocuğuyla zevcesini *İstanbul*'a getirtmiş ise de boyarlar muhalefet ederek kendilerine Afumaçi adındaki papası voyvoda yapmışlar ve Osmanlıların gönderdiği Radu'lu kabul etmemişler ve Osmanlı hükümeti de onların intihap ettikleri voyvodayı tanımamıştı

[4] Bu hususa ait dikkate şayan bir vesika :

"Ferruh ağaya mektub ki,

İstima olundu ki Radul Voyvodayı vilâyet halkı voyvodalığa kabul edip

voyvodalığı tasdik edilmiş ve Eflâk'a gönderilmiştir (1526). Bu, üç sene kadar voyvodalık etmiştir.

Voyvoda intihabına hükümetin müdahalesinin sebebi

Osmanlı hükümetinin voyvoda intihabını dikkatle takip edip îcabında müdahale etmesinin ve bazan namzed göstermesinin sebebi, Lehistan ile Avusturya'nın burada rol oynamak istemelerinden ileri geldiğinden voyvoda intihabı işini başı boş bırakmıyordu. Hükümet Radu'yu voyvoda yapıp gönderirken Eflâk'ın her sene vermekte olduğu oniki bin altın haracı ondört bine çıkarmıştır.

Radu'dan sonra Osmanlılar tarafından voyvoda tâyin edilmiş olan Moisi Osmanlı ordusunun Viyana önünden muvaffakiyetsizlikle dönmesi üzerine Avusturyalılara meyletmiş olduğundan yerine tâyin edilen Vilad tarafından öldürülmüştür (1530). İki sene kadar voyvoda olan Vilad 1532'de *Dimboviça* nehrini geçerken boğulmuştur.

1535 senesinde Osmanlıların yardımlariyle voyvoda olan Petro Poisiye, boyarlar tarafından kabul edilmediyse de hududtaki kumandanların yardımlariyle tekrar makamına oturtulmuş, fakat sonra hakkında şüphe edilerek *İstanbul*'a getirilip *Mısır*'da ikamete memur edilmiştir.

Bunun yerine geçen Çoban Mircea sekiz sene voyvodalıktan sonra Avusturya kıralı Ferdinand taraftarı olduğu anlaşıldığından 1554'de azlolunarak yerine[1] Papas Radu yani yukarıda adıgeçen Afumaçi'nin oğlu Petreşku getirildi.

Çoban Mircea, Kırım hanının yardımiyle 1558'de ikinci defa voyvoda olduysa da bir sene sonra öldüğünden yerine oğlu olup oniki yaşında bulunan Topal Petro voyvoda tâyin edilip

iskemleye (tahta) oturtup voyvodalığı zabt eylemiş. İmdi sana mektup varup vusul buldukta bu hususa onat veçhile mukayyed olup göresin. Filvaki... voyvodalığı zabt eylemiş ise sana verilen mukarrernâme hükmün... bir ferde göstermeyüp vaki hali tafsil üzere yazıp.. îlâm eyliyesin. Olmıya ki bir fitne ve gavgaya sebeb olasın. Sana küllî itimadımız vardur. Bir iş eylemeyesin ki sonra sana bâis-i zarar ve nedamet ve bize dahi huzur-ı pâdişâhîde mûcib-i hacalet vaki ola" *(Başbakanlık Arşivi Fekete tasnifi vesikalar, Nr. 100)*.

[1] Eflâk Voyvodasının Müslüman olan oğlu Mehmed'in yirmi akçe ulufesine on akçe ilâvesiyle Dergâh-ı âli müteferrikalığına tâyini (Fekete tasnifi, Nr. 330). Bu çocuğun Çoban Mircea'nın oğlu olması muhtemeldir.

validesi Kiajna kendisine nâib tâyin edilmişti; fakat muhaliflerinin iftiraları üzerine 1567'de Petro ile validesi *Konya*'da ikamete memur edilmişlerdir. Topal Petro'nun yerine gelen Aleksandr, herhangi bir muhalefeti önlemek için ilk iş olarak rakiplerini ortadan kaldırmıştır.

Eflâk'da voyvoda intihabı

Eflâk voyvodaları mahallî kanun mûcibince *boyarlar* yani Eflâk beyleri ile başpiskopos ve papaslar tarafından intihap olunup asaletinin tasdiki için keyfiyet Osmanlı hükümetine bildirilirdi; bunun üzerine hükümet bu intihabı tasdik edip yeni voyvodaya verilecek berat ile tuğ, sancak, serpuş ve hil'ati götürmek ve kendisini voyvoda makamına oturtmak üzere kapıcıbaşılardan birisi *iskemle ağası* tâyin olunup iki üç yüz kişi ile birlikte Eflâk'a gönderilirdi; yeni voyvodaya bir heyetle gönderilen sancağı, sancak çavuşu götürürdü. Heyet reisi olan kapıcıbaşı getirdiği şeyleri beyleri ve tebaası huzurunda giydirip teslim ettikten ve voyvodayı tahtına oturttuktan sonra dönerdi. Bunların serpuşu ak sorguçlu rikâb-ı hümâyun solaklarınınki gibi sivri uçlu kızıl börk yani kırmızı üsküftü[1]. Eflâk beylerinin dereceleri beylerbeği itibar edildiğinden dolayı iki tuğları vardı.

1517 senesine kadar hükümet Eflâk voyvodalarını *Boğdan* voyvodalarından daha itibarlı tutardı; fakat 1521 tarihli bir fermanla *Boğdan* voyvodaları, diğeri üzerine takdim edilmiştir; Buna da sebep Afumaçi'yi voyvoda yapmak için Eflâk boyarlarının ısyanı sırasında Osmanlılar bunlarla uğraşırlarken *Erdel* kontunun Eflâk'a yardım etmesine mukabil *Boğdan* voyvodası IV. İstefan'ın devlete sadık kalmasıdır.

Eflâk voyvodaları her sene saray hayvanları için sekiz bin mud (bir mud yirmi İstanbul kilesi) arpa ve saray matbahı için de yirmi bin koyun, balmumu, bal, tuz verirler, pâdişaha cins atlar, av kuşları ve bazan da av köpekleri yollarlardı. Sefer vukuunda da asker verip top arabası, beygiri ve öküz arabası gönderirlerdi[2]. Eflâk voyvodaları XVI. asır sonlarında her sene nevruzdan nevruza hazineye yüz yük yani on milyon akçe haraç verirlerdi[3].

[1] Haydar Çelebi Ruznâmesi *(Feridun Bey Münşeatı, 1274 tabı, c. I., s. 470)* ve *Tarih-i Ebû'l-feth, s. 103.*

[2] Bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı ve Mühimme Defteri, Nr. 71.*

[3] *Mühimme defteri, Nr. 70, s. 250.*

Boğdan voyvodalığı

Moldavya dahi denilen *Boğdan* kıt'ası Osmanlılarla ilk temas sırasında *Besarabya* ile *Pirut* nehrinin sağ ve sol kısımlarını *Karpat* dağlarının doğusuna kadar olan bölgesini ihtiva ediyor ve *Tuna* nehri ağızları da *Boğdan*'da bulunuyordu. Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere *Boğdan* voyvodası 1456'da Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altına girmişti; filhakika Osmanlı hükümetinin *Boğdan*'la ilk münasebeti 860 H. (1455 M). senesinde olup *Boğdan* beyi Piyer veya III. Petro zamanında aktedilen muahede ile başlamıştır; bu muahede mûcibince Petro Osmanlı hazinesine her sene iki bin altın vergi ile seferlerde asker beygir ve saraya av kuşu vermeyi kabul ediyordu; bu vergi ilk defa *Boğdan* prensi namına *legofet* yani başvekil Mihail vasıtasiyle takdim edilmiştir.

III. Stefan Çel Mare (1457-1504)

Osmanlılar *Kefe*'yi aldıktan sonra *Boğdan* topraklarına kaçan esir Cenevizlileri memleketine kabul ettikten başka vergisini de vermek istemiyen Stefan Çel Mare'nin üzerine 1475 senesinde (880 H.) Hadım Süleyman Paşa gönderilmiş ise de, Süleyman Paşa buna karşı mağlûp olduğundan prensin cesareti artmış ve bu muvaffakiyetinden dolayı Papa kendisine *İsa*'nın *pehlivanı* unvanını vermiştir. Bunun üzerine 1476'da bizzat pâdişahın kumandasiyle *Boğdan* üzerine sefer yapılarak Stefan mağlûp edilmiş ve daha sonra 889 H. (1484 M.)'de yine muhalefete kalkan bu prensin elinden *Kili* ve *Akkerman* alınarak *Tuna* ve Karadeniz sahilleri Osmanlılara geçmiştir.

902 H. (1496 M.)'de *Boğdan* beyinin de yardımiyle *Lehistan*'a karşı yapılan harekette *Boğdan* beyi Stefan sadakat gösterdiğinden kendisine kırmızı keçeli altın üsküf giydirmiştir.

1517'de III. Boğdan'ın vefatı üzerine yerine küçük yaşta bulunan oğlu Stefan voyvoda olmuş[1] bu büyüyünceye kadar memleket Boğdan divanı tarafından idare edilmiştir.

Osmanlı hükümeti, voyvoda intihabındaki haklarına tecavüz edildiğinden dolayı muhalefete kalkan Eflâklılarla uğraşırken

[1] Yavuz Sultan Selim'in *Mısır* seferinde 6 Recep 923'de şehzâdeden (Süleyman Rumeli muhafazasında bırakılmıştı) ulak gelip Kara *Boğdan*'ın Voyvodası öldüğü haberini getirdi ve yerine *Boğdan* Voyvodası olan İstefan Voyvoda'nın elçileri geldi *(Haydar Çelebi Ruznâmesi, Münşeat, c. I., s. 491)*.

bu IV. Stefan (1517-1528) kendisini teşvik eden Leh ve Macarlara kapılmıyarak *devlete* karşı bağlılığını gösterdiğinden dolayı Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine beyaz keçeden yeniçeri ustası serpuşu giydirilmiştir; IV. Stefan pek genç yaşta Leh kıralının teşvikiyle karısı tarafından zehirlenmek suretiyle ölmüştür.

Petro Rareş ve Aleksandr Voyvodalar

Boğdan voyvodası Petro Rareş'in ısyanı üzerine 945 H. (1538 M). senesinde bizzat Sultan Süleyman'ın kumandası altında *Boğdan* seferi yapılmış, Petro, *Erdel*'e kaçmış[1] ve yerine kardeşi Stefan, voyvoda olup *Boğdan*'a ait olan *Güney - Basarabya* yani *Bucak* mıntakası Osmanlı topraklarına ilhak edilmiş ve bu arada Osmanlıların *Bender* dedikleri —*Dinyester nehri* kenarındaki — *Tiglina* Türklere geçmiştir.

Lakusta yani çekirge lakabiyle anılan Stefan memleketin mühim bir kısmını Osmanlılara terk ettiğinden dolayı iki sene sonra boyarlar tarafından öldürüldü (1540) ve yerine boyarların intihabiyle III. Aleksandr getirildi ve bu, Türklerin elindeki *Kili*, *Akkerman* ve *Bucak* mıntakalarına hücum ettiyse de bir netice elde edemedi.

Bu sırada eski voyvoda Petro Rareş bir yolunu bulup *İstanbul*'a gelerek kendisini afvettirdi ve pâdişahın tevecciihünü kazandı; bunu haber alan voyvoda Aleksandr, Rareş'in tekrar voyvoda tâyini ihtimaline binaen Avusturyalılara başvurarak ittifak teklif etti; fakat bu teşebbüsler devletçe haber alınarak Petro Rareş ikinci defa *Boğdan* voyvodalığına tâyin edilip bir miktar askerle gönderildi (1541); bununla beraber *Boğdan*'ın iki bin altın ile başlayan vergisi arta arta bu defa on iki bin altına çıkarıldı.

Müslüman İlya Voyvoda

Rareş 1546'da ölüp yerine oğlu İlya voyvoda olmuştu; bu, babasının voyvodalığı zamanında rehin olarak *İstanbul*'da bulunmuştu. İlya voyvodalığında 1550'de *Erdel*'de faaliyette bulunan Avusturyalılara karşı mücadele etmiştir. İlya, daha sonra İslâmiyeti kabul ile

[1] Haydar Çelebi Ruznâmesi (*Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 602, 603)*; *Peçevî tarihi, c. I., s. 204, 207.*

Silistre sancakbeyliğinde bulunup[1] *Halep*'te vefat etmiştir; bunun *Boğdan* Voyvodalığı 1546'dan 1551 senesine kadar beş yıl sürmüştür. Yerine kardeşi VII. Stefan *Boğdan* Voyvodalığına intihap edilmiştir. Bunun da kardeşi gibi Müslüman olduğu şâyi olduğundan 1552 (959 H.)'de öldürülmüştür.

II. Aleksandr Voyvoda

Stefan'ın yerine II. Aleksandr, voyvoda olmuştu; bazı *Boğdan* voyvodalarının Lehistan kırallığına temayüllerinden dolayı Osmanlı hükümeti bu hususta dikkat etmekle beraber bunun önüne geçemiyordu; hattâ 1555'de Lehlilere meylettiğinden şüphe edilen Aleksandr bir aralık azlolunup *İstanbul*'a dâvet edilmiş ve o da hiç korkmadan emre itaat ederek gelmiş olduğundan hakkındaki şeyin iftira olduğu anlaşılmasına mebni yine voyvodalığına gönderilmiştir.

Yani Vasilikos

Bu, Aleksandr zamanında eski *Boğdan* prensleri ailesinden olduğunu iddia eden Yuvan veya Yani Vasilikos isminde biri meydana çıkarak kıral Ferdinand ile Lehistan'daki boyarladan yardım görüp topladığı Macar, Alman ve Leh kuvvetleriyle 1562'de *Boğdan* üzerine hücum ile Aleksandr'ı mağlûp edip memleketten çıkarmış ve onun makamına oturmuştu; Yani Vasilikos, voyvodalığının tasdiki için hükümete müracaat etmiş ve *Boğdan* vergisi, vezir-i âzam ve kubbe vezirleri ve diğer bazı ileri gelen devlet adamlarına verilen hediyeler de dahil olmak üzere otuz binden kırk bin altına çıkarılmak suretiyle istediği yapılmış ise de bu hal, *Boğdan*'da memnuniyetsizliği mûcip olmuştur; bunun neticesi olarak boyarlar gizlice Vasilikos aleyhine tertibat alıp maiyyetindeki askerin bir kısmını imha ve bir kısmını hududa sevk edip ihtilâl çıkardılar. Bunun üzerine Yani Vasilikos, *Suçava*'ya kaçtı[2]. Boyarlar, bunun yerine Stefan Tomşa adında birini voyvoda intihap

[1] İlya, Müslüman olunca Mehmed adını almış (958 Ca) kendisine vezir Ahmed, İbrahim, Haydar Paşa'larla defterdar Abdi ve defterdar Musa Çelebiler ve daha birçok zatlar hediyeler vermişlerdir (Atıf Efendi kütüphanesi, No. 1734) ve Belleten sayı 69, sene 1954.

[2] Yani Vasilikos sonra teslim olup boyarlar tarafından voyvodalığa seçilen Tomşa tarafından başına bir topuz vurularak öldürüldü. *Moldavya* tarihleri, Tomşa'yı memuriyeti Osmanlı hükümeti tarafından tasdik edilmemesine rağmen voyvoda gösterirler.

ettilerse de Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmeyerek eski voyvoda Aleksandr tekrar tâyin edildi (972 H.=1564 M.).

Boğdan'da voyvoda intihabı

Boğdan voyvodalarının tâyinleriyle hukukî vaziyetleri Eflâk beylerinin aynı idi; bunlara da bir çavuş veya kapıcıbaşı vasıtasiyle tuğ, sancak, topuz ve kılıç gönderilirdi. *Boğdan* voyvodaları Osmanlı hazinesinden başka Kırım hanlarına da vergi veriyorlardı; eğer Kırım hanı bir tecavüz vukuunda *Boğdan* beyine yardım edecek olursa bu vergi o zaman iki kat alınırdı.[1]

Raguza (Dubrovnik) ve Sakız Cumhuriyetleri

Raguza Cumhuriyeti

Osmanlıların ilk devirlerinden Orhan Gazi zamanından îtibaren Osmanlı himayesine girip devlet hazinesine senevî bir vergi vererek[2] Osmanlı memleketlerinde ticaret yapmasına müsaade edilen Raguza veya

[1] *Eflâk* ve *Boğdan*'ın XVI. asır başlarındaki (918 H.=1512 M.) vergileri. Aynen : *Boğdan* vergisi. Kara Boğdan'ın haracı merhum Sultan Mehmed [Fatih] Han zamanında 885'e gelince her yıl beşer bin flori verirler imiş bişin. Merhum Sultan Mehmed altı bin eylemiş, sonra merhum Hudavendigâr [II. Bayezid] serir-i saltanata cülus ettikte (Sitte ve semanine ve semane mie) Ramazanını (1481 Ekim) sekizinde beş bin flori mukarrer olup bini ref olmuş, bu zamana gelinceye değin beş bin verirler, sabıkta Sultan Mehmed zamanında efrenciye verirler imiş, sonra bulunmaz deyu merhum Hudavendigâr zamanında *Engürüsi*'ye verir olmuşlar.

Eflâk vergisi :

Eflâk Voyvodası merhum Sultan Mehmed zamanında 866'da (1461 M.) beş yüz bin nakd akçe verirler imiş, sonra *Basarabe* [gene Basarabe] Voyvoda olıcak paşalar hissesiyle altı yüz bin akçe verilmek mukarrer olmuş, sekiz yüz yetmiş dokuzunda (1474 M.). Bâdehu 884 Zilkadesinde (1479 M.) meblâğ-ı mezbur için on dört bin engürüsî filorini verilur olmış, sonra merhum Hudavendigâr zamanında (Bayezid) Mihal oğlu Ali Bey Karaman'da seferde *Eflâk* kazıyeler'in arz eylemiş, merhum hudavendigâr yüz bin akçesinden vazgeçmiş, sonra yine *İstanbul*'da Eflâk Voyvodası ol yıl kendü gelüp iltimas etmiş, yüz bin akçesi dahi afvolunmuş, ceman iki yüz bin akçe afvolunmuş amma ol yıl yine haraç altı yüz bin üzerine gelip elli bin akçe afvolunup beş yüz elli bini kalmış, ol zamandan Mihne Voyvodaya gelince (1507-1510) beş yüz elli bin verilür imiş, mezkûr Mihne, Voyvoda oldukta altı yüz bin göndermiş, bâdehu *Basarabe* [Neogol Basarab] Voyvoda oldukta ki şimdi vayvodadır yüz bin ziyade edip bilfiil yedi yüz bin gelür (918 H. = 1512 M.) (Topkapı sarayı Müzesi Ar. Nr. 6995.)

[2] Raguza Cumhuriyetinin her sene on iki bin beş yüz filori haraç verdiği

Dubrovnik cumhuriyeti gerek karada ve gerek denizde Osmanlıların en geniş himayesine nâil olmuştur. Bunlar Almanya, İspanya ve İtalya gibi civar devletlerin arazisinde ticaret yaparken buralarda cereyan eden olaylardan Osmanlıları haberdar ederlerdi.

Raguza veya Dubrovnik cumhuriyetinin doğrudan doğruya Osmanlı devletinin nüfuzu altına girmesi XV. yüzyılın ikinci yarısı içindedir [1].

Sakız Cumhuriyeti

Sakız adası Cenevizlilerin ellerinde bulunup bir cumhuriyet halinde, seçilmiş yedi kişilik bir heyet tarafından idare ediliyordu. Osmanlı kanunnâme ve vesikalarında bunlara *Sakız beyleri* denilmektedir.

Osmanlı idaresi Ege sahillerine kadar genişledikten sonra Sakız adası da bu devletin nüfuzu altına girerek ona senevî bir vergi vermekte idi; bu ada hernekadar Cenevizlilere ait olup Osmanlı - Ceneviz münasebetleri kısmına dahil olmak îcabeder gibi ise de hakikatte müstakil idi ve ismen Ceneviz'e bağlı bulunuyordu; bundan dolayı Osmanlılara vergi vermesi münasebetiyle bu devlete tâbi beylikler arasında zikredildi.

Osmanlı devletiyle Sakız cumhuriyeti arasındaki anlaşma mûcibince bu cumhuriyet anlaşma müddeti bitince veya pâdişah değişmesi münasebetiyle Osmanlı hükümetiyle muahedesini yeniliyerek kendisine bir ahidnâme verilirdi. Bu yenilenen ahidnâmelerden biri 927 Muharrem (1520 Aralık) tarihlidir. Bu muahede mûcibince Sakız cumhuriyeti her sene devlete on bin Frengî filorin (altın) veyahut bunun karşılığı olarak dört yüz elli bin

görülüyor. Yavuz Sultan Selim tarafından 918 Zilhicce (1513 Şubat) tarihli ahidnâme (Bursa Mahkeme-i şeriyyesi sicilli, 917-918 senesi sicilli, s. 387. Bu tarihte Yavuz Bursa'da bulunuyordu.

[1] Nişân-ı hümâyun ve tuğrây-ı meymun hükmü oldur ki,

Şimdiki halde Dubrovnik kenizi ile sipahileri bana itaat edip kullarım ve haracgüzârlarım oldukları sebepten ellerine bu hükm-i cihan-mutâ'ı verdim ve buyurdum ki benüm vilâyetlerimde öte yakalara ve beru yakalara ve denizde ve kuruda yürüyüp âdet üzere gümrüklerin verdiklerinden sonra hiç ahad kâniyyen min kân mâni ve dâfi olup medhal kılmaya ve taarruz degürmiye... tahriren fî hâmis-i aşer Zilhiccetü'l-mübareke, sene sitte ve sittîne ve semâne mie

Beyurd-ı
Üsküp

(F. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkische Sprache*, s. 46).

akçe (gümüş para) verecekti[1]. Eğer bu paraya mukabil kumaş alınması arzu edilirse kumaş vermek suretiyle vergisini ödeyecekti.

Ahidnâme mûcibince Sakız adası cumhuriyeti, Türkiye ile ticaret yapacak ve her sene gösterilecek yerde bedeli mukabilinde *Edirne* mudiyle iki bin mud hububat alabilecekti[2]. Sultan Süleyman Sakız cumhuriyetine vermiş olduğu ahidnâme sonunda mukaveleye sadık kalınacağına dair şöyle yemin ediyor:

"Kuşandığım kılıç hakkı için ve atam ve dedem ruhları için ve yüz yirmi dört bin peygamber hürmeti için ve hazret-i resulün aleyhi's-selât-ü ve's-selâm pâk, münevver, mutahhar ruhu için ve dinim hakkı için ve yeri, göğü yaradan perverdigâr hakkı için bugünden sonra mademki anlar kendulerinde kaim ve daim olup anlardan hilâf-ı ahd nesne zâhir olmıya; ben dahi bu ahd üzerine sabit ve kaim olam; hilâf-ı ahd benden zâhir olmıya. Şöyle bileler, alâmet-i şerif üzerine itimad kılalar. Fî Muharrem, sene 927 bimakam-ı Kostantiniyye[3].

Malûm olduğu üzere Sakız adası *Sigetvar* seferi esnasında ve 973 H. (1565 M.)'de Piyale Paşa tarafından zaptedilerek Osmanlı memleketlerine ilhak edilmiştir.

Erdel Voyvodalığı

Hududu

Osmanlı tarihinde *Erdel* denilen ve bir adı da *Transilvanya* olan bu ülke Romanya'nın batı taraflarına düşmekte olup coğrafî hududu doğuda *Boğdan*, güneyde *Eflâk* (Ulahya) batı - güneyinde *Banat*, batıda Macaristan ve kuzeyde de tarihî *Erdel*'in bir kısmını teşkil eden ve merkezi *Siget* olan Marmaroş vilâyetidir; üç taraftan *Karpat* ve *Transilvanya* dağlariyle çevrilmiş olan başlı başına bir bölge teşkil etmekte olup Macar kırallığına bağlı bir voyvodalıktı ve merkezi de *Sibin* denilen *Hermanştad* şehri idi.

[1] Bu kayda göre o tarihlerde bir filori altını kırk beş akçeye tekabül etmektedir.

[2] Bir *Edirne* mudunun kaç kile olduğunu bilmiyorum; ekseriyet itibariyle bir mud yirmi *İstanbul* kilesi itibar edilmiştir.

[3] *Kanunnâme, Veliyyüddin Efendi kütüphânesi, Nr. 1970, varak 149.*

Osmanlıların Erdel ile ilk temasları

Macaristan'a tâbi olan *Erdel* ile ilk Osmanlı teması XIV. asrın yarısında ve Sultan I. Murad zamanındadır. *Vidin* Bulgar kıralı olan Stratisimir, *Erdel* Voyvodası Dionisiüs tarafından tehdid edildiğinden Osmanlılar Bulgar kıralını müdafaa etmişlerdi (1367). *Erdel*'e karşı sistemli surette Osmanlı akını 793 H. (1391 M.)'den îtibaren Macaristan'ın istilâsına kadar muhtelif tarihlerde devam etmiştir.

1438'de bizzat pâdişahın da bulunduğu bir akında *Eflâk* beyi de bulunmuş ve Türk kuvvetleri *Erdel*'in merkezi olan *Sibin* şehrine kadar sokulmuşlardır; daha sonra 1442'de Mezid Bey ve Kula Şahin Paşa kuvvetlerinin akınları vardır ki her ikisi de *Erdel* beyi Jan Hunyad'a karşı mağlûp olmuşlardır.

Osmanlıların *Mohaç* muharebesi ve Macaristan'ı istilâları esnasında *Erdel* Voyvodası ve Macarların başkumandanı rütbesinde olan Yanoş Zapolya adında birisi idi; bunun babası olan *Zips* kontu İstefan Zapolya, Macar asilzâdelerindendi[1]. 1486'da doğmuş olan Yanoş veya Jan Zapolya[2] 1507'de *Transsilvanya* Voyvodası olmuştu. Japolya 1514'de *Erdel*'deki Macar köylüleri ile Ulahların ısyanını bastırmıştı.

Yanoş Zapolya, yeni Macar kıralı II. Layoş'un saltanat nâibi olmuş ise de genç kıralın memleket işleriyle meşgul olmayıp sefahete düşkünlüğünden dolayı araları açılmış, hattâ bir defa idaresi altındaki halkı kıral aleyhine ayaklandırmış ise de muvaffak olamıyarak 1528 senesinde Lehistan'a kayın pederi olan Leh kıralının yanına çekilmiş ve bir sene sonra kıral ile arası bulunarak tekrar *Erdel* Voyvodalığına dönmüştü[3].

[1] Etyen veya İstefan Zapolya, Macaristan'daki kırallık mücadelesinde Matyas Korven tarafını tutmuş ve Macar tahtını elegeçirmek isteyen IV. Kazimir'in oğlunu def'e muvaffak olmuştu. Etyen İstefan 1479-1485'de *Transilvanya*'ya akın yapan Türklerle çarpışmış, 1483 senesinde *Erdel* Voyvodalığına tâyin edilmiştir. Vefatı 1499 senesindedir.

[2] Rumların Yuannis veya Yani adı lâtinlerde Jan, Civan ve Macarlarda Yanoş olarak kullanılır; malûm olduğu üzere Araplar buna Yahya derler. Lui ismi de Macarlarda Layoş'tur.

[3] Kıral II. Layoş veya Lui hakkında: "... yaramaz lalaları sebebiyle mülkünün zabtında süs idi, daima ayş ü işrete ve lehv ve lû'be ve şikâra meşgul idi, ol ecilden Macar kavmi babasından razı olmadıkları gibi kendüsünden dahi

Yanoş'un kıral seçilmesi

Yanoş Zapolya 1526'da *Mohaç* meydan muharebesine iştirâk etmiyerek *Segedin*'de kalmış ve muharebeden sonra gizlice pâdişahla buluşarak Macar kırallığı için muvafakatini almış[1] ve bir kısım Macar asilzâdelerinin karariyle kendisini Macar kıralı îlân ettirmiş ve *İstoni Belgrad*'a gidip Macar kırallığı tacını giymiştir (15 Kasım 1526); fakat bu intihap işi bütün Macar beylerinin karariyle olmadığından buna karşı Habsburg hanedanından Avusturya grandükü Ferdinand rakip çıkıp o da taraftarı olan Macar banlarını dâvet ederek *İstoni Belgrad*'a gidip aynı kırallık tacını giymiştir[2].

Ferdinand'ın kırallık iddiası

İşte bundan dolayı bir taca sahip olmak isteyen iki müddeî arasında mücadele başlamıştır. Çünkü imparator V. Şarl (Şarlken) 1521'de *Vormüs* ve 1522'de *Brüksel* umumî meclisleri (Diyet meclisleri) huzurunda Macaristan ve Avusturya üzerindeki haklarını biraderi Ferdinand'a terk etmiş olduğundan Diyet meclisi Ferdinand'ı Macar tacının meşrû hükümdarı saymış ve Yanoş'un gâsıp olduğunu îlân etmişti; bundan dolayı Ferdinand mühim bir kuvvetle gelerek *Tokay* sahrasında iki defa Yanoş Zapolya'yı mağlûp ederek *Budin*'i zaptettiğinden o da, kayın pederi olan Lehistan kıralının yanına kaçarak ondan yardım ummuştu; bundan maksadı Macaristan'a kendi kılıciyle sahip olmuş gibi Osmanlı hükümetini işe karıştırmadan Lehistan kıralının yardımı ile kırallığını sağlamaktı.

razı değillerdi; *Erdel* Voyvodası Zapolayı Yanoş (Jan Zapolya) her hususta kenduye muhalefet ederdi; hattâ bir defa hal' olunması için Kiristos askeri kaldırmış, yani nefir-i âmı etmişti ve ol asker münhezim olmakla adaveti müşted olmuştu..." (Macar tarihinden naklen *Peçevî tarihi, c. I., s. 108*).

[1] *Peçevî tarihi, c. I., s. 114.*

[2] İslâm Ansiklopedisi'ndeki *Erdel* maddesinde Ferdinand'ın *Bratislav* (Pressburg)'da Macar kırallığı tacını giydiği yazılmışsa da ben daha doğru olarak Peçevî'nin (*C. I., s. 139*) Macar tarihinden naklettiği gibi Ferdinand'ın *İstoni Belgrad*'da taç giydiğini kaydettim.

Yanoş'un Osmanlı himayesini istemesi

Yanoş bunun üzerine *Erdel* ve Macaristan'ın ileri gelenleri ve taraftarlariyle, ayrıca bir kısım Leh ricaliyle görüştü; hem bu heyet ve hem de Leh kıralı, Zapolya'ya Osmanlı hükümdarına başvurmasını tavsiye eylediler; bilhassa Lehistan kıralı her iki tarafı gücendirecek olan tehlikeli bir duruma düşmek istemedi ve Zapolya da ister istemez *Siradi* veya *Erdel* palatin'i[1] yani valisi Jerom Laçki isminde bir asilzâdeyi elçilikle *İstanbul*'a yolladı ve kendisine yardım edilmesini rica etti (1527). Epi uzun süren görüşmelerden sonra devlet, otoritesini muhafaza için (Yanoş'un Osmanlılar sayesinde kıral olmasına rağmen Lehlilerden yardım istemek hususundaki kusuruna bakılmayarak) kendisine yardım edilmesine karar verildi ve 27 Ocak 1528'de (934 H.) Sultan Süleyman tarafından kabul edilen elçiye padişah:

Yanoş'a yardım vâdi

"Zapolya'nın sadakatini memnuniyetle kabul ettiğini, Macaristan kendi kılıciyle zaptedildiği için Osmanlılara ait olup lâkin Zapolya'nın kendisine intisabı sebebiyle ona mükâfat olarak Macaristan'ı verdiği gibi onu Ferdinand'a ve sair düşmanlarına karşı da himaye edeceğini söylemiştir.

Bunu mütaakip 29 Şubat 1528'de Macar kırallığı ile Osmanlı devleti arasında ilk defa bir muahede aktedilmiş, Zapolya'nın elçisine harp levazımı verilmiş ve ordunun hazırlanması da emrolunmuştur.

Ferdinand'ın Osmanlı pâdişahına başvurması

Yanoş Kıral'ın Osmanlı devletine müracaat ederek himayesini temin ettiğini haber alan Ferdinand, Macar kırallığının ve hattâ zaptolunan yerlerden *Belgrad*'ın bile kendisine verilmesini istemiştir; bu küstahca isteğe karşı canı sıkılan vezir-i âzamı İbrahim Paşa, Ferdinand'ın elçisi ve eski *Yayca* beyi Hoburdanski'ye "Ferdinand'ın *İstanbul*'u niçin istemediğine hayret

[1] *Hammer tarihi (C. V., s. 76, 81)* ile *Peçevî tarihi*'nde *(C. I., s. 140) Erdel* vilâyetinin *Palatinos*'u deniliyor. Nemçe İmparatoru'na yazılan bir nâmede (*Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 351*) *Palatenyos* deniliyor. *Palatin* Macaristan'da vali-i umumî ve Polonya'da alelıtlak vali demektir. *Palatina*, Palatinlerin şatoları, ikametgâhları mânasınadır.

ettiğini söylemiş ve pâdişah da kabul ettiği elçiye yakında hududa gelerek istediklerini Ferdinand'a kendi eliyle vereceğini" beyan ederek heyeti geri göndermiştir.

Yanoş'un Budin tahtına oturtulması

935 H. (1529 M.)'de Macaristan üzerine yapılan seferde *Mohaç*'a gelindiği vakit Yanoş Kıral altı bin kişiyle gelerek 20 Temmuz'da (14 Zilkade 935) merasimle karşılandı ve *Budin* istirdat edildikten sonra kırallık tahtına oturtuldu ve sonra malûm olduğu üzere yanına muhafız olarak üç bin kadar asker kondu ve sonra meşhur Viyana muhasarası yapıldı; avdette Yanoş Kıral *Budin*'de kaldı[1].

Ferdinand tarafdarlarından olup Jan Zapolya'ya muhalefet eden *Sigetvar* banı Türük Vallend'in[2] üzerine kuvvet sevk edildiğini duyan Ferdinand, hemen *Budin* üzerine yürüyüp orayı kuşattıysa da *Semendire* beyi Yahya Paşa oğlu Mehmed ve *Bosna* beyi Gazi Husrev ve *Alaca Hisar* beyi Yahya Paşa oğlu Ahmed Bey kuvvetlerinin yetişmesi üzerine çekildi ve bunun üzerine Ferdinand'a tâbi yerlere akın yapıldı.

Macar kırallığının kendisine verilmesi hakkında Ferdinand'ın müteaddit istekleri reddedildi ve bu ihtilâflar arasında Jan Zapolya veya Yanoş Kıral 1540 senesinde vefat ederek Etyen (Stefan) veya Sigismund adında yeni doğmuş bir çocuk bıraktı[3].

Zapolya oğlu Sigismund

Jan Zapolya'nın ölümü, Ferdinand'a yeniden ümit verdi. Zapolya'nın son senelerinde kendisini *Transilvanya* dukası ilân etmiş olan Malyat (Malyat İştvan)ın bu çocuğun meşrû olmadığı hakkındaki îmaları

[1] Jan Zapolya, Macar kıralı olunca yerine Batori İştvan'ı voyvoda tâyin etmişti.

[2] Sonradan Osmanlılara sadık kalan Türük Vallend veya Valanten Türük Osmanlılara dost görünmekle beraber Jan Zapolya'nın oğlunun müşaviri Martinoçi'nin ihbarı üzerine casusluğundan şüphe edilerek Yedikule'ye gönderilip orada ölmüştür. Türük, hapisten kurtulmak için iki oğlunu birden rehin vermek istediyse de kendisine ait *Siget* kalesinin teslimi suretiyle serbest kalacağı bildirildi.

[3] Bu isim, Yanoş Sigismund, Etyen Sigismund, Simon Yanoş, İstepan Kıral ve Kıralzâde olarak vesikalarda muhtelif şekilde zikredilmektedir ki hepsi de aynı şahıstır.

hükümetin gönderdiği divan çavuşunun getirdiği haberle bertaraf edildi; valide kıraliçe İzabel, gelen çavuşun yanında çocuğuna süt verdi ve pâdişah namına on beş yaşına gelince bu çocuğun Macar kıralı olacağı vadini aldı.

Ferdinand, Yanoş'un ölümünü duyunca biri kıraliçeye ve diğeri Osmanlı hükümdarına olmak üzere iki elçi gönderdi, tatlı diller dökerek *Budin*'i istedi. Elçi kraliçe ile buluşunca Ferdinand'ın nâmesini verdi ve aynı şeyi talep etti. Kraliçe bu teklife karşı "Bu büyük bir iştir; Macar beyleriyle görüşmeğe muhtaçtır, derhal cevap verilmez" dedikten sonra: "Benim ulucum (büyüğüm) dahi vardır ki ol Leh kıralı babamdır, Ferdinand Kıral'ın dahi dostudur, ona da haber gönderip danışayım ve ol tarafeyne eyilik ister adamdır; görelim anın dahi re'yi nedir? Nice makul görür? Eğer hod asker çeker zor ile alırım derse bir dul avret üzerine ve bir saçı bitmedik yetim üzerine gelmeğe âr etmiyecek mi? Şimdiki halde benim ona cevabım budur" cevabını yollamıştır. Ferdinand'ın elçisi kıraliçenin maksadının işi uzatmak olduğunu ve Türk askeri gelmeden evvel asker sevk edilmesini söylediğinden derhal asker sevkedip *Vişegrad*, *Vaç* ve *Peşte*'yi alıp *Budin*'i kuşattı ise de[1] yetişen kuvvetler *Budin*'i muhasaradan kurtardılar (1541). Bunun üzerine Macaristan'a yeni bir sefer daha yapıldı, pâdişah *Budin* önüne gelerek henüz bir yaşında bulunan küçük kıralı çadırına getirtip orada alıkoyarak *Budin*'i kendi askerine işgal ettirmiş ve Sigismund'u büyüyünce babasının yerine Macar kıralı olmak üzere Erdel beyliğine göndermiştir. İşte bu suretle Macaristan Osmanlı topraklarına ilhak olunarak eyalet suretiyle idare edilmiş ve *Budin*'in en büyük kilisesi camie çevrilerek Ebussuûd Efendi'nin güzel sesli talebelerinden biri tarafından pâdişah adına ilk hutbe okunmuştur[2].

[1] *Peçevî tarihi, c. I., s. 240, 241.*

[2] Bu 948 H. (1541 M.) Macaristan seferlerinde kazasker olarak Ebussuûd Efendi de bulunmuştur. Bunun iki güzel sesli talebesi olup pâdişah bunların seslerinin güzel olduğunu biliyormuş. Ebussuûd Efendi bunların hangisinin hutbe okumasına müsaade buyurulur diye pâdişaha arzetmiş. Sultan Süleyman, bunlar fethe dair birer hutbe tertip etsinler, hangisi muvaffak olursa hutbeyi o okusun demiş. İkisinden birinin hutbesi beğenilerek hutbe ona okutturulmuş, pâdişah buna mülâzemet ile bir avuç altın vermiş. Seferden avdette *Belgrad*'a gelindiği vakit, Ebussuûd Efendi talebesine karşı pâdişah'ın gösterdiği

Sultan Süleyman, Sigismund'u papas Martinoçi ve Petroviç'in vesayetleri altında olarak bir miktar vergi ile *Erdel* beyliğine tâyin edip hendisine berat verdi; bundan sonra yani 1541 den îtibaren *Erdel* beyi Sigismund Osmanlılara vergi vermek suretiyle ölünceye kadar burada kaldı.

Osmanlı hükümeti voyvodanın *Lipa* veya *Lipve*'de oturmasını muvafık görerek ibtida burası merkez oldu; 1542'de bu merkez, Diyet meclisinin kararıyle *Erdel Belgrad*'ına naklolundu. Diyet meclisi *Erdel*'in dahilî idaresini tanzim ettiği gibi Osmanlı devletinin arzusu üzerine Papas Martinoçi'yi kıral nâibi seçti; fakat bu papas, Ferdinand'ın elçileriyle anlaşıp 1551'de *Erdel*'i ona teslim etmiş ve bunun üzerine Sigismund validesiyle beraber *Lehistan*'a iltica etmişti.

Martinoçi'nin bu hareketinden daha evvel kıraliçe İzabel Osmanlı hükümetini haberdar etmiş olduğundan bu hâdise haber alınır alınmaz Sokullu Mehmed Paşa kumandasiyle *Erdel*'e kuvvet sevkedilerek Baturi Andraşi kuvvetlerinin mağlûbiyetiyle *Lipve* geri alındı ise de kışın tekrar Avusturyalıların eline geçti ve *Erdel* bir müddet Avusturyalıların elinde kaldı. Nihayet *Lehistan*'da bulunan kıral Sigismund ile validesi Osmanlı hükümetinin muvafakatiyle 1556'da Diyet meclisi tarafından *Erdel*'e dâvet edilerek gelmişlerdir; aynı zamanda hükümet bunlara yardım için beylerbeyi ve hudut beyleriyle *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalarına emirler göndermiştir.

Sigismund *Erdel*'e geldikten birkaç sene sonra büyümüş olduğu için vesayetten kurtulup doğrudan doğruya idareyi ele alması *Fransa* kıralı tarafından da rica edilmiş olduğundan[1]

teveccühten istifade ile ona kadılık arzedince, pâdişah "Yok molla, tezdir" diye reddetmiş. Ebussuûd Efendi bir daha bu talebesi hakkında hiçbir mâruzatta bulunmağa cesaret edememiş; aradan epey zaman geçtikten sonra bir gün Ebussuûd Efendi arza girdiği vakit pâdişah "Yeni mülâzımı unuttun, bundan sonra mülâzemeti pâyâna erişti" diye kadı olmasına müsaade etmişti *(Peçevî tarihi, c. I., s. 229)*.

[1] Bu hususa dair Fransa kıralının nâmesine cevap olarak yazılan nâme-i hümâyundan: "...vilâyet-i Ongürüs'e kıral iken fevt olan Yanoş Kıral oğlu İstepan Kıral babında ulu âsitanemizden istidây-ı âtıfet edip şemşir-i şihab-âsârımızla fetholunan *Erdel* vilâyeti ki mezburun atası ocağıdır, inayet

bu suretle baba ocağı olan *Erdel*'in idaresi Sigismund'a bırakıldı. Sigismund veya Stefan Voyvoda 1559 tarihinden itibaren on dokuz yaşında iken bizzat idareyi eline aldı.

Sigismund, 1556'da memleketine döndüğü zaman kendisine verilen ahidnâme mûcibince Osmanlı hükümeti, bunun müdafasını üzerine alıyor ve voyvodaya beylik alâmeti olarak menşur veya berat ile kuka serpuş, tug sancak ve topuz veriyordu. *Erdel* Voyvodası bu ahidnâme mûcibince her sene devlet hazinesine on bin duka altın verecekti; bu vergi Sigismund'un ölümünden sonra 1575'de arttırılarak on beş bin dukaya çıkarılmıştır.

Sigismund veya Stefan Yanoş Avusturyalıların tazyikinden bıkarak *Budin* beylerbeğisine müracaat ile yardım istedi ve o da hudut vaziyetini hükümete yazdı. Bundan ve diğer bazı hudut hâdiselerinden dolayı 973 H. (1566 M.)'de Avusturya üzerine sefer açıldı, pâdişahın Zemun sahrasına gelmesinden bir gün sonra Tuna gemileriyle Stefan Yanoş geldi, merasimle karşılandı. Divan olup sonra huzura kabul edilerek [1] kendisine hükümdarlara mahsus kırmızı otağ kuruldu, voyvodanın ısrariyle seferin *Eğri* üzerine yapılması tekarrür etti; fakat *Sigetvar* beyinin teca-

olunması aksây-ı meramınız olduğun îlâm edip sizin, müşarünileyh hakkında vaki istîdânız hayyiz-i kabulde vaki olup ana binaen kıral oğluna ve kıraliçeye yüce âsitanemden defeatle istimaletnâme gönderilip ve Macar ve *Erdel*'de olan beylere ana itaat ve inkiyat eylemeleri emrinde dahi vâd-i vaid ile ahkâm-ı şerife gönderilip her veçhile muavenet ve müzaheret etmek içün serhad cânibinde olan beylerbeğilerime.. *Boğdan* ve *Eflâk* Voyvodalarına ahkâm-ı şerife gönderilmiştir. Öyle olsa Kıraloğlu hususunda girû inayet-i aliyye-i pâdişahânem her veçhile bî-diriğdir; madem ki yüce âsitanemize sadakat ve ihlâs ve doğruluk üzre ola, vilâyet-i *Erdel* babası Yanoş Kıral'a ne veçhile verilmiş ise mezbura dahi ol tarikle inayet olunur; hilâfına cevaz gösterilmez... gerektir ki siz dahi anlar hakkındaki inayetimizi kendülere bildirip atası ocağına gelmelerine tergîb eyliyesiz." *(Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 410).*

[1] "... Mezbur İstefan Kıral vüzerâ ile huzura girdiklerinde âdetleri üzere başından şapkasını çıkarıp pâdişahın karşısında kulluk makamında diz çöküp oturunca pâdişah kalksın diye emretmiş, o da emre imtisalen kalkıp iki hatve yürüyüp yine diz çökmüş, üçüncü defa pâdişahın eteğini öptükten sonra kalkınca vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa inci dikilmiş iskemleyi koyup İstefan Voyvoda'yı oturtmuştur. Kıral huzurda 'kadimî kuloğlu kulum, ferman pâdişâhım hazretlerinindir' deyince pâdişah 'iyilik üstüne olsun, iyilik görsün' diye mukabele etmiştir" *(Selânikî tarihi, c. II., s. 461).*

vüzü, seferi o tarafa çevirtti. *Erdel* Voyvodası Avusturyalıların bir sene evvel kendisinden aldığı bir iki kalenin geri alınmasını rica ettiğinden, kendisine Kırım hanı kuvvetleri koşuldu ve o tarafa gönderildi.

Stefan Yanoş vefatından bir sene evvel üzerindeki Macaristan kıralı unvanını Avusturya kıralına terk etmiş ve 979 H. (1571 M.)'de de çocuk bırakmadan vefat etmiştir.

OTUZUNCU BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI DEVLETİNİN ASYA VE AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlı - Akkoyunlu münasebetleri

Kardeşi Cihangir Mirza'yı da bertaraf ederek Akkoyunlu hükümdarı olan Uzun Hasan Bey (Hasan Pâdişah) Osmanlılarla komşu olup ilk merkezi *Diyarbakır*'dı. Hasan Bey, kendisinden çok kudretli olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı 1467 (872 H.)'de ve Timur'un torunlarından *Herat* ve *Horasan* hükümdarı Ebû Saîd'i de 1469 (874 H.) senesinde mağlûp ederek her ikisini de öldürdükten sonra *Sivas* hududundan *Horasan*'a ve *Gürcistan*'dan *Basra körfezi* ve Güney-*İran*'a kadar sahip olmuş Gürcüleri de vergiye bağlamıştı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Karaman oğullariyle Candaroğlu'nu Osmanlılara karşı himaye eden Uzun Hasan, aynı zamanda Osmanlılar aleyhine Frenklerle de ittifak yapmış ve Akdeniz'de kendisine bir mahreç tedariki için *İskenderun*'a inmek istediğinden dolayı da Memlûk devletiyle arası açılmıştı.

Uzun Hasan'ın Karaman oğullarını himaye ile Osmanlıların doğu hududunu tahrip ederek Karaman'a gönderdiği kuvvetler 1472'de Karaman valisi Şehzâde Mustafa ve bizzat kendisi de ertesi sene Otlukbeli muharebesinde Fatih Sultan Mehmed taraflarından mağlûp edilmiş olduğundan sesini kesmiş ve 882 H. (1478 M.)'de *Tebriz*'de vefat etmiştir.

Akkoyunluların en büyük hükümdarı ola Uzun Hasan Bey devletini bir aşiret beyliği halinden çıkararak Osmanlılar gibi muntazam idarî, askerî bir teşkilât vücuda getirmek istemişse de buna ömrü yetişmediği gibi, yerine gelenler de hem kifayetsizlikleri ve hem de dahilî mücadelelerle uğraşmaktan dolayı kendi yolunda gidememişlerdir.

Hasan Bey'in yerine oğlu Halil Bey hükümdar olmuş ise de bazı beylerin de teşvikiyle aile arasında muhalefet baş göstermiş ve Sultan Halil az zaman sonra yerini kardeşi Yakub'a terk etmeğe mecbur olmuştur.

Osmanlı devleti, *Otlukbeli* muharebesinden sonra bu devletin inkırazına kadar Akkoyunlulara ait topraklar üzerinde hiçbir emel beslememiştir; bundan dolayı Yakup Bey'in on üç sene sürmüş olan saltanatı zamanında Osmanlı - Akkoyunlu münasebetleri çok samimî olarak devam etmiş ve her iki taraftan dostça nâmeler teâti edilmiştir [1].

Sultan Yakub'un 896 H. (1490 M.)'de ölümü Akkoyunlu devletinin yıkılmasının başlangıcıdır. Yakup Bey, memleketindeki Kızılbaş hareketlerini bastırmış, Şeyh Haydar'ı öldürerek bu hareketi durdurmuştur; bunun ölümünden sonra yaşları küçük olan hükümdar çocukları, beylerin ellerinde oyuncak olmuşlardır; Yakub'un yerine lalası Sofu Halil'in karariyle oğlu Baysungur Mirza hükümdar ilân edilmişse de buna karşı Rüstem Mirza rakip çıkmış, daha sonra Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in damadı Göde Ahmed Bey az bir müddet hükümdarlığı ele almış ve devlet bütünlüğü parçalanarak muhtelif yerlerde aynı aileden hükümdarlar türemiş ve nihayet Şah İsmail bu parçalanmadan ve tefrikadan istifade ile yer yer bunlara galebe çalıp 907 H. (1502 M.)'de Safevî devletinin temelini atarak sonra da hududunu genişletmiştir [2].

[1] Bk. *Feridun Bey Münşeatı, c. I.*

[2] Akkoyunlular hakkında toplu bilgi için "*Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu devletleri*" isimli eserimize bakın.

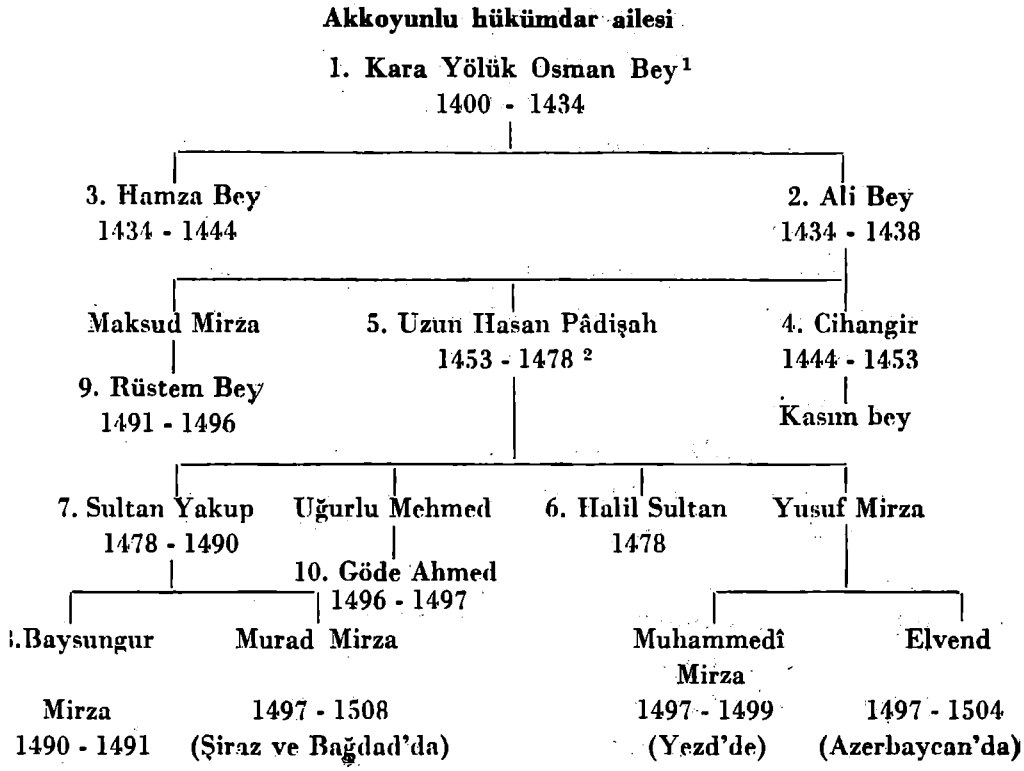

Osmanlı - Safevî devletleri münasebetleri

Osmanlı devleti vekayii kısmında görüldüğü üzere Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî[3] torunlarından olan Cüneyd ile onun oğlu Haydar'ın faaliyetleriyle ehemmiyet kesbetmiş olan şîalık nihayet Şah İsmail'in yüksek enerjisi sayesinde 907 H. (1502 M.)'de bir devlet halinde meydana çıkmış ve az zaman içinde *Azerbaycan*'dan başka *Irak-ı Acem* ve *Irak-ı Arab*'ı, *Fars* eyaletini ve doğuda *Horasan*'ı da içine alarak *Herat* ve *Ceyhun* nehrine kadar genişlemiştir. Batıda Osmanlılarla olan hudut *Erzurum*, *Erzincan*, *Kemah* İran'da kalmak üzere şimdiki *Suşehri* taraflarında başlıyor ve *Rize*, *Hopa* Osmanlılarda kalarak Karadeniz sahiline iniyordu.

[1] Kara Yölük Osman Bey, Trabzon İmparatoru Aleksi'nin kızı ve III. Manuel'in kız kardeşini almıştı.

[2] Uzun Hasan Bey, Trabzon İmparatoru IV. Yuannis'in kızı Katerina veya Teodora ile evlenmişti.

[3] Erdebil, İran Azerbaycanı'nda bulunup Şeyh Safiyyüddin orada medfundur.

Genç ve faal olan Şah İsmail, propagandacı halifeleriyle Anadolu'da epey faaliyette bulunmuş ve Osmanlı devletini içinden yıkmak istemiş ve bunda epey muvaffak olmuş ise de neticede karşısına çıkan Yavuz Sultan Selim'in şiddetli bir darbesiyle bu gayreti duraklamış ve ölümüne kadar Osmanlıların taarruzundan korkmuş ve sinmiştir.

Şah İsmail, Osmanlılarla Memlûklere karşı Uzun Hasan'ın siyasetini aynen takip ile ecnebi devletlerle muhaberede bulunarak onları da bu iki devlet üzerine tahrik için *Şam-Trablus* ile *İskenderiye*'deki ecnebi konsoloslara yolladığı mektuplar Memlûk hükümetinin eline geçerek maksadı tamamen anlaşılmıştı [1].

Yavuz Sultan Selim, *Çaldıran* muharebesinden sonra Safevî'lerin merkezi olan *Tebriz*'i muvakkaten işgal etmiş, fakat *Bayburt*, *Kemah*, *Erzincan* taraflarını ve daha sonra *Erzurum*, *Diyarbakır*, *Mardin*, *Bitlis* ve havalisini ilhak eylemiş ve Doğu-Anadolu Kürd beylerini emri altına almak suretiyle Safevî hükümdarına hem maddî ve hem mânevî darbeyi vurmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in anlaşmak için yaptığı müteaddit müracaatlara cevap vermiyerek onu daimî surette tereddüt ve korku içinde bırakmış olduğundan iki tarafın anlaşması mümkün olamamıştı.

Yavuz öldüğü zaman geniş bir nefes alan Şah İsmail yeni hükümdarı tâziyet ile cülûsunu tebrik etmemiş ve ancak iki sene sonra yani 1522'de *Rodos*'un zaptı dolayısiyle tebrik ve tâziyeti beyan etmek üzere bir heyet göndermiştir. Şîa ulemasından Tacüddin Hasan Halife'nin başkanlığında olan beş yüz kişilik heyetten ancak yirmi kişi *İstanbul* tarafına geçirilip diğerleri *Üsküdar*'da alıkonulmuştur.

Şah İsmail'in gönderdiği nâmeye cevap olarak 930 Muharrem 24 (1524 Aralık) tarihli memnuniyeti havi bir nâme yollanmış ve Şah İsmail de aynı senede vefat etmiştir [2]. Şah İsmail'in yerine geçen oğlu Şah Tahmasb tarafından da devlete karşı

[1] *İbn-i Iyas tarihi*, *c. I.*, *s. 191* ve *204*, Sene 916 vekayii. Memlûk Sultanı Kansu Gavri Birecik sancakbeyinin elde edip gönderdiği bu mektupları alınca konsolosları dâvet edip tehdit etmiş ve bunlar hakkında istintak yapılmasını emreylemiştir.

[2] *Feridun Bey Münşeatı*, *c. I.*, *s. 364*, *473*, *475*.

hiçbir dostluk emaresi gösterilmediğinden dolayı Kanunî Sultan Süleyman, Celâl-zâde kalemiyle *İran* Şahına hem hakareti ve hem de tehdidi havi acı bir nâme göndermiştir[1].

Şah Tahmasb bu nâmeye mukabele etmiyerek Alman İmparatoru, Macaristan ve Portekiz kırallarına müracaat ile Osmanlılar aleyhine tedafüî ve tecavüzî bir ittifak yapılmasını istemiştir. Sultan Süleyman derhal *İran* seferine çıkmayarak Macaristan, Viyana ve Alman seferleriyle meşgul olarak Tahmasb'ın müttefik olmak istediği bu devletlerin hakkından geldikten sonra ancak 940 H. (1533 M.)'de *Irakeyn* seferi adı verilen *İran* seferini yapmıştır. Bu seferde *Erciş*, *Adilcevaz* *Ahlat*, *Van* kaleleri alınmış ve daha sonra yani 1535'de *Bağdad* elde edilmiştir.

Bu seferden on üç sene sonra, Şah Tahmasb'ın Osmanlıların Avrupa'da meşgul oldukları esnada fırsat kaçırmayarak *Van* havalisini istilâ etmesi üzerine tekrar sefer yapıldı. Tahmasb'ın biraderi olan Elkas Mirza'nın 1547'de Osmanlı devletine ilticası da bu seferi kolaylaştırdı. 955 H. (1548 M.) ve 956 H. (1549 M.)'de bizzat Sultan Süleyman *İran* üzerine iki sefer yaptı; Şah Tasmasb'ın eline geçenler geri alındığı gibi *Gürcistan*'dan da yirmi kadar kale zapt edildi[2]. Elkas Mirza 1549 seferinden evvel bazı Kürdlerin teşvikiyle pek aşırı ve serkeşâne hareketinden dolayı pâdişahtan korkarak saklandıysa da *İran* kuvvetleri tarafından yakalanarak bir kaleye hapsedildi.

Pâdişahın *İstanbul*'a dönmesinden sonra tekrar hududu geçen Şah Tahmasb üzerine evvelâ vezir-i âzam Rüstem

[1] Sultan Süleyman'ın nâmesinde ".. niçün dergâh-ı cihan-penâh ve bârgâh-ı felek-iştibahımıza âdem gönderip arz-ı ubûdiyyet etmedin. Bu noksan akılla tamam gururun ve daire-i dalâletten adem-i udûlün olmağın inşaallah benim dahi an-karib Diyar-ı Şarka teveccüh-i hümâyûn ve azimet-i meymunımı mûcib ve bâis oldu. Otağ-ı gerdun-nitâk arazi-i *Tebriz* ve *Azerbaycan* ve belki *Horasan* sahralarında kurulmak mukarrer oldu. Bu zamana değin te'hire sebep küffar-ı Ongürüs ve Efrencde vâki olan *Belgrad* ve *Rodos* seferleridir.." denildikten sonra nâmenin en sonunda ".. Ferman-ı cihan-nefazıma cevap gönderip er isen vaktine hâzır olasın" sözleriyle nâmeye son verilmektedir.

[2] *Van* ve *Gürcistan* harekâtı ve Elkas Mirza'nın kaçması hakkında Sultan Süleyman tarafından Fransa kıralı I. Fransuva'ya gönderilen nâme-i hümâyunda izahat vardır.

Paşa gönderilip sonra geri çağırılmasiyle[1] (28 Ağustos 1553'de) bizzat pâdişah serfere çıkmış ve *Karaman* valisi Şehzâde Mustafa vak'ası olduktan sonra ordu *Halep*'te kışlayarak ilkbaharda *İran* üzerine yürümüştür (1554 M.). Pâdişah tarafından muharebe meydanına dâvet edilen Şah Tahmasb meydanda yoktu. *Azerbaycan*'da bazı yerlerin zapt ve tahribinden sonra geri dönüldü; o sene *Amasya*'da kışlanarak ertesi sene tekrar harekâta başlanması takarrür etmişti; Pâdişah *Erzurum*'da bulunduğu sırada Şahın elçisi gelip mütareke istediklerinden bu teklifleri kabul olunarak bunun müddeti *İran*'ın mütarekeyi bozduğu tarihe kadar Şaha bırakıldı; bu suretle muharebeye son verildikten sonra Şah Tasmasb ikinci defa sulhe talip olduğundan — sulh için ilk defa 1553'de elçi göndermişti — 1555 Nisanı sonlarında (962 H.) Şahın elçisi olan eşik ağası Ferah-zâde Bey ile Şahın nâmesi geldi; nâmenin sonunda *İran* hacılarının mukaddes mevkileri ziyaretlerine de[2] müsaade istenmişti; bunlar yapıldı ve Şahın nâmesine cevap verildi[3]. *Amasya* muahedesi 29 Mayıs 1555 (8 Receb 962)'de imzalandı.

* * *

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Safevîlerin Şîa mezhebi üzerine bir devlet kurmaları münasebetiyle Kanunî zamanında da el altından yaptıkları tahrikât üzerine hükümetin Frenklerle muharebe ve mücadele ettiği sırada Anadolu'daki Kızılbaşların müteaddit ayaklanmaları vukua gelmiştir ki Kalender Çelebi, Baba Zünnun, Veli Halife, Sülün oğlu ve saire bunlardandır.

* * *

İran elçileri *İstanbul*'a geldikleri zaman bir kısım cebecilerle topçular, kendi ağalariyle beraber *Üsküdar*'a geçirilerek elçi alayını *Tekke* mevkiinde (Şahkulu tekkesi) karşılayıp *Üsküdar*'a

[1] Rüstem Paşa sefere giderken yeniçerilerin Konya valisi Sultan Mustafa'ya mütemayil olduklarını bildirmesi üzerine pâdişah vezir-i âzamı geri çağırarak bizzat sefere çıkmıştı.

[2] Bu mevaki-i mukaddese yerlerine *Mekke* ve *Medine*'den başka *Kûfe* ve *Kerbelâ*'daki *Meşhed-i Ali* ve *Meşhed-i Hüseyin* ile *Bağdad*'taki İmam Musa Kâzım ziyaret yerleri de dahildir.

[3] Bu muahedenâmeler *Feridun Bey Münşeatı*'nda *(C. I., s. 507, 510)* ve *Peçevî Tarihi*'nde *(C. I., s. 329, 337)* de aynen vardır.

getirerek orada hazırlanan konağa indirirlerdi. Elçiyi hükümet namına çavuşbaşı karşılar ve kendisine mihmandar tâyin edilirdi. Bundan sonra Tersaneden gönderilen kadırga ile elçi *İstanbul* tarafına geçirilip *Eminönü*'nde yeniçerilerden bir müfreze sefiri karşılayıp kendisine ve maiyyetine gönderilen atlara binerek ikametine tahsis edilen konağa götürülürdü [1]. Elçi vazifesini bitirip gidinceye kadar kendisine devlet hazinesinden yiyacek tahsisatı verilmesi kanundu.

Osmanlı - Memlûk devletleri münasebetleri

Her iki devlet münasebetleri hakkında Osmanlı devleti vekayii kısmında kâfi derecede malûmat verilmiş olduğundan burada tekrar edilmedi.

Osmanlı devletiyle Trabzon İmparatorluğu münasebetleri

XV. yüzyıl ortalarına kadar Trabzon imparatorluğu

Kitabımızın bu cildinin Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Trabzon İmparatorluğu Lâtinlerin *İstanbul*'u zaptetmeleri üzerine *Trabzon*'a kaçmış olan Komnen ailesinden Aleksi Komnenos tarafından 1204 (601 H.) senesinde kurulmuştu. İlk devirlerde *Karadeniz Ereğlisi*'nden *Batum*'a kadar olan sahil kısmı ile dahilde ona muvazi bir kısım yerler bu imparatorluğun idaresinde iken batı hududundan bir parçasının yani *Ereğli* ile *Amasra*'nın *Trabzon* kumandanı David'in hiyaneti neticesinde ve daha I. Aleksi'nin sağlığında ve bir parçasının yani *Sinob*'un da yine aynı hükümdarın esir düşmesiyle 611 H. (1214 M.)'de Anadolu Selçuk hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus tarafından alınması üzerine küçülmüş ve imparator vergi ve asker vermek suretiyle esaretten kurtulmuştu.

Bu tarihten sonra XII. yüzyılın ortalarına doğru, doğuda *Kolkid* yani *Batum* ve *Poti* mıntakalarının elden çıkması ve XIV. asırda da Türkmenlerin Anadolu'da sahile doğru inmeleri neticesinde *Halipya* denilen *Giresun* ve *Ordu* taraflarının İm-

[1] *Mühimme Defteri 7, s. 261.* İran elçilerinin kabulü hakkında *Osmanlı devletinin merkez teşkilâtı* isimli eserimize de bakın.

parator II. Yuannis (1280-1297) zamanında Türkmenler tarafından işgal edilmesi Trabzon İmparatorluğu'nu daha ziyade küçültmüş ve imparatorluk toprakları *Giresun* ile *Batum*'un batı sahilindeki sahaya inhisar etmişti.

Trabzon imparatorluğu Anadolu Selçukluları hükümdarı I. Alâüddin Keykubad zamanında Celâlüddin Hârezmşah ile Selçuk devleti aleyhine ittifak etmiş ise de Celâlüddin'in mağlûp olması üzerine İmparator I. Yuannis (1235 - 1241) Selçuklulara vergi vermeğe mecbur olmuş ve daha sonra Moğollara, Timur'a ve en son Osmanlılara vergi vermiştir.

Trabzon İmparatorluğu ticaretle geçinir bir devlet olduğundan sahillerinde mühim antrepoları ve Cenevizlilere ait ticaret iskeleleri vardı. Anadolu Selçuklularının inkırazından sonra, imparatorlar, etrafındaki Türkmenler'le iyi geçinmeğe çalışmışlar, Akkoyunlu aşiret reislerine ve daha sonra Akkoyunlu hükümdarlarına kız vermişler ve bu sayede haricen mevkilerini muhafaza etmek istemişlerdir; Uzun Hasan'ın zevcelerinden biri İmparator Yuannis'in kızı olup adı Todora veya Katerina idi.

Trabzon İmparatorluğu yalnız hariçteki taarruzlarla yıpranmamış, asıl dahilî hastalık ve fırka mücadeleleri ile de sarsılmıştır; bilhassa bu fırka mücadeleleri 1340 ile 1344 tarihlerinde en had şeklini almış, imparatorların biri hal' edilip diğeri çıkarılmıştır[1].

İmparatorluğun tarihe karışması

Osmanlıların bu taraflara kadar sokulmaları üzerine Trabzon İmparatoru IV. Yuannis, Osmanlılara tâbi olmayı ve vergi vermeyi kabul etmiştir. *İstanbul* fethini mütaakıp Osmanlı hükümdarı, Trabzon İmparatoru'na nâme yollayarak her sene tâzimatını arz için *İstanbul*'a gelip vergisini getirmesini bildirmiş ve 1456 senesinde *Belgrad* muhasarası esnasında *Amasya* sancakbeyi Hızır'ı Trabzon üzerine yollayarak onu vergiyi kabule mecbur eylemişti; hattâ İmparator IV. Yunannis, ikinci bir hücumda Trabzon'un alınacağını düşünerek biraderi David'i 1458'de *İstanbul*'a yollayarak üç bin altın vergi vermek suretiyle Osmanlı hâkimiyetini tanımıştı. Son Trabzon İmparatorları IV. Yuannis ile biraderi

[1] Ph. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu tarihi*, Münih 1827. Almanca olan bu mühim eseri Türk Tarih Kurumu Türkçeye çevirtmiştir.

David Komnenos'un Osmanlılar aleyhine bir Haçlı Seferi yapılması için Papa'ya (IV. Öjen) başvurmaları ve David'in bilhassa Fransa kıralı VII. Şarl'den yardım istemesi Güney - Karadenizi almak isteyen Osmanlı hükümetinin işine yaramıştır[1].

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere David'in, biraderinin damadı olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım görmesine meydan verilmeden mâhirane bir siyasetle ve sür'atle denizden ve karadan yapılan tazyik üzerine *Trabzon*

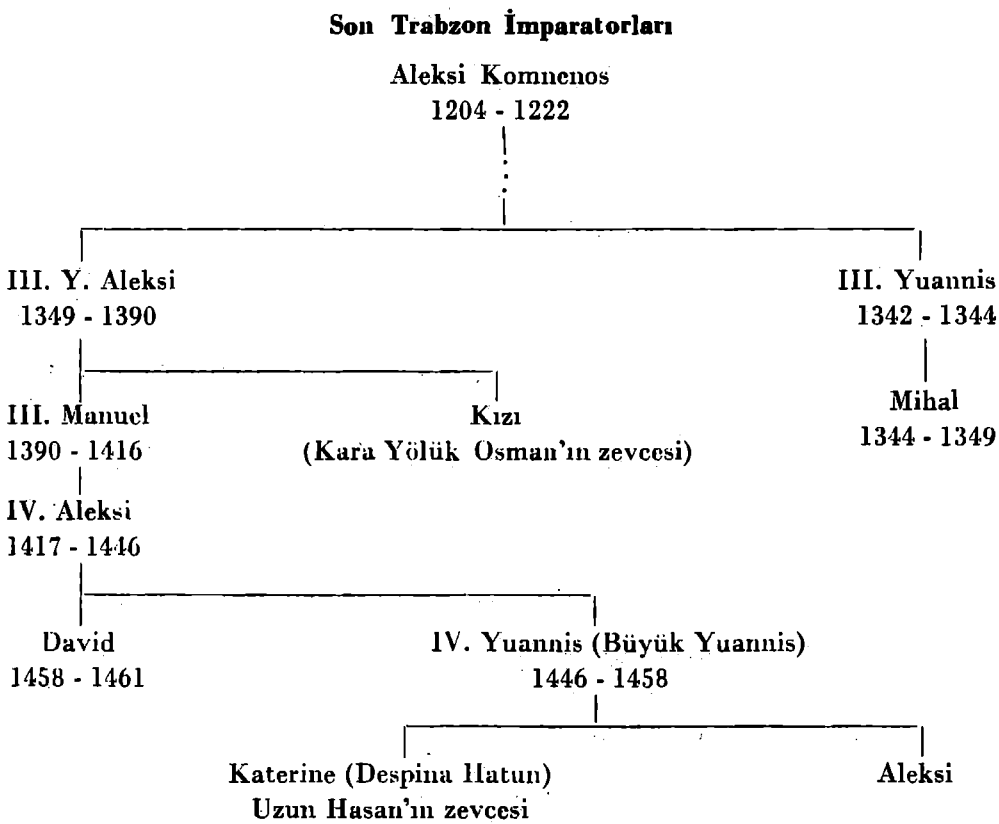

[1] Son Trabzon İmparatoru David Komnen, 22 Nisan 1459 tarihli ve Papa II. Pi vasıtasiyle *Burgondiya* dükü Filip'e gönderdiği bir mektupta Türkler aleyhine ittifak teklif ederek Macarları Türkler aleyhine tahrik etmesini tavsiye edip şayet Filip Kudüs'ü zapta gelecek olursa kendisinin yardıma geleceğini yazıyor ve Uzun Hasan'ın ittifakını kazanmak için biraderinin kızını ona verdiğinden ve kendisinin otuz gemi ve yirmi bin muhariple hazır olduğundan ve Uzun Hasan'ın elli bin muharibiyle Gürcistan kıralının altmış bin muharibinden ve diğer Gürcistan prensleri kuvvetlerinden ve sair kuvvetlerden bahsediyordu (Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, London 1926).

teslim olmuş ve *Bizans* İmparatorluğu tarihe karıştıktan sonra mevcudiyeti Osmanlılar için —Avrupa devletlerinin tahrikleri dolayısiyle— bir ilinti olan bu Rum imparatorluğuna da son verilmiştir (26 Ekim 1461). Yorgi Amiruki (G. Amoiroutzes)'nin 11 Aralık 1461 *Edirne*'den, İtalya'da bulunan kız kardeşi Besariyon'a gönderdiği mektupta Türklerin hücumlarının âni olduğunu ve hiçbir şey kurtarmağa vakit bulunamadığını, Türk donanmasının yüz parçadan fazla olmamakla beraber iyi mücehhez olduğunu ve kara kuvvetinin yüz elli binden fazla bulunduğunu yazmaktadır [1].

Osmanlı devletinin Buhara ve Semerkand hükümetleriyle münasebatı

Sünnî Osmanlı devletinin Şiî Safevî devletiyle Yavuz Sultan Selim zamanında başlayan hasmâne münasebetleri esnasında Cengiz'in oğlu Cuci ahfadından *Buhara* ve *Semerkand* havalisine sâhib olan sünnî Şeybaniye devleti de Safevîlere karşı cephe alarak bu hususta Osmanlı devletiyle beraber hareketi havi iki devlet arasında nâmeler teati edilmiştir.

Buhara hükümdarı Ubeydullah b. Mahmud tarafından 941 Şaban tarihiyle Sultan Süleyman'a gelen nâmesiyle vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya gelen Farsça mektubunda *İran*'a karşı müttefikan hareket edilmesi teklif edilmektedir [2]; gene bu suretle aynı aileden olan Abdüllâtif hanında cülûsunu mütaakıp 947 tarihli bir nâmesi de vardır. Abdüllâtif Han bu nâmesinde İranlılara karşı galebesini ve aynı senede hükümdar olduğunu bildirmektedir [3].

Şeybanîlerle münasebet hakkında III. cildin ikinci kısmında (S. 252 - 260) toplu malûmat vardır.

[1] Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, London 1926, p. 104-5.

[2] Topkapı Sa. Ar. Nr. 5686, 5905.

[3] Topkapı Sa. Ar. Nr. 5989. Abdüllâtif Han 946 H. (1539 M.)'de biraderi Abdullah'ın yerine hükümdar olmuştur.

OSMANLI - AKDENİZ DEVLETLERİ MÜNASEBETLERİ

Osmanlı devleti İtalya yarımadası ve Akdeniz'deki Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri ve Napoli kırallığı, Papalık hükümeti, Milano ve Floransa dukalıkları, Sakız Cenevizlileri ile münasebetlerde bulunmuştu. Bunlardan bazılariyle yalnız ticarî ve bazılariyle hem siyasî ve hem ticarî münasebetler tesis edilmişti. Bilhassa Papalık ile olan münasebetler Cem Sultan'ın orada bulunduğu müddetçe iki tarafın da menfaati dolayısiyle dostâne geçmişti; fakat sair zamanlarda Papalar, Türkler aleyhine Avrupa'yı tahrikten hâli değildiler; *Milano* ve *Floransa* ile olan münasebetler ise bu tarihlerde ticarî idi.

Osmanlı - Papalık münasebetleri

Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel olduğu gibi Osmanlılar devrinde de İslâmlar aleyhine yapılan veya yapılacak her hareketin başında garp kilisesinin en büyük reisi olan Papalar bulunuyorlardı; *Varna* muharebesindeki mağlûbiyetten sonra faaliyeti söner gibi görünen Papalık *İstanbul*'un alınması üzerine tekrar heyecana gelip Osmanlılar aleyhine Avrupa'yı tahrike kalkıştı ise de eski galeyanı bulamamıştı.

Osmanlı vekayii arasında (Akdeniz adaları ve Papa'nın faaliyeti) başlıklı kısımda görüldüğü üzere Papa III. Kalikst Türklere karşı sevkettiği donanma ile muvakkat bir zaman için bazı muvaffakiyetler elde etmişler, bir müddet için Osmanlıların Akdeniz fütûhatını geri bıraktırmıştı (1457).

Kalikst'in 14 Ağustos 1458'de ölümü üzerine II. Pi namiyle Papa olan zat işi bizzat eline alarak Türklere karşı Avrupa'yı ayaklandıracağını söylediyse de pek o kadar taraftar bulamadı; bununla beraber 1463'de Mantua'da bir meclis toplıyarak bir Haçlı Seferi tertip ederek bunun bizzat başına geçmek istediğini beyan etmişti; fakat Karaman oğlu İbrahim Bey'in Hıristiyan devletlerden ve hattâ II. Pi'den yardım istemesi üzerine büyük

bir donanma hazırlamak için [1] *Ankona*'ya giderek burada kendisine refakat edecek olan Venedik gemilerinin gelmesini beklerken 1464 senesi Ağustosunda öldü [2].

Bundan sonra Fatih Sultan Mehmed'in Venediklilerle olan muharebesi sırasında Papa'nın da bilfiil Türkler aleyhine harekete geçtiği ve II. Bayezid zamanındaki 1499-1502 harbinde de yine Papa'nın faaliyette bulunduğu ve Şehzâde Cem'in Avrupa'daki vaziyeti ve *Roma*'da geçirdiği günler esnasında Papa VI. Aleksandr Borjiya'nın büyük kazançları ve şehzâdeyi zehirletmek cinayetini irtikâb etmesi ve Yavuz Sultan Selim zamanında Papa X. Leon'un Fransa, Avusturya, İngiltere ve İspanya devletlerine müracaatla Osmanlılara karşı bir sefer açmak istemesi ve pek mutaassıp olan Papa III. Pol'ün (1535-1550) Venedik cumhuriyetini Osmanlılar aleyhine tahrik ile Şarlken ile I. Fransuva'nın aralarını bulmağa çalışması ve daha sonra Medici ailesinden olan IV. Pi'nin (1559-1565) Papa olduktan sonra Osmanlılar aleyhine faaliyette bulunması ve bu faaliyetin daha sonra da devam etmesi Papaların Türk istilâlarına karşı birbirlerini takiben çalıştıklarını açıkça göstermektedir.

Osmanlı - Venedik münasebetleri

Osmanlılarla Venediklilerin münasebetleri hakkında yazılacak bütün olayların pek çok kısmı Osmanlı vekayii kısmında gösterildiğinden burada yalnız bir hulâsa yapacağız.

Venedik cumhuriyetinin esas umdesi dinî bir taassupla uğraşmaktan ziyade münasebette bulunduğu devlet hangi din ve mezhepte olursa olsun onunla ticarî menfaatini temin etmekti. Venedik cumhuriyeti bundan dolayı menfaatine halel gelmedikçe karşısındaki devlete hasmâne bir cephe almamakla beraber Avrupa'da Osmanlılara karşı yapılan hareketleri, Haçlı Seferlerini el altından da teşvik etmekten geri kalmıyordu.

[1] Sp. Cantacassin Papa'nın ölümüyle donanmanın dağılması, Almanların da Macarlarla harp halinde bulunmaları Karaman oğluna yapılacak yardımı akîm bıraktırmıştır diyor.

[2] Papa II. Pi'nin projeleri ve Venediklilerle Karaman oğlu İbrahim Bey'in ittifakları hakkında malûmat almak için Aeneas Silvius ile Barbara'nın mektuplarına müracaat edilebilir.

Cumhuriyetin kendi menfaatinden başka hiçbir şey düşünmemesi, nüfuz mıntakası tesisi ve Akdeniz ticaretinde en yüksek mevkii alması sebebiyle diğer Akdeniz devletleri onu istirkab ettikleri için aralarında mücadele eksik olmuyordu. Bu yüzden Napoli kırallığı, Ceneviz cumhuriyeti ve Milan dukalığıyle savaşmış ve Osmanlıların Arnavutluk istilâsında tuttukları isabetli plânın tatbikinde rakibi olan Napoli kırallığına karşı Türklerin hareketini kolaylaştırmıştı.

Osmanlıların XV. yüzyıl ortalarından îtibaren artan ve Akdeniz'de oldukça mahirane faaliyette bulunup bir kısım Ceneviz adalarını elde eden donanmalarına karşı Venedik cumhuriyeti endişede idi; cumhuriyetin hernekadar donanması çok, gemicileri mâhir ise de Osmanlılar karada kuvvetli oldukları için *Mora* ve Arnavutluk'taki Venedik sömürgelerine ve elde ettikleri *Bosna* yoluyla Venedik topraklarına kadar girip kazançlar elde ediyorlardı.

İşte, *İstanbul* fethinden sonra Cumhuriyet, sulhu yenilemek üzere Marsel adında bir murahhas göndermişti; bununla beraber her gün daha ziyade zarar gören Venedik cumhuriyeti Türk ilerleyişini durdurmak ve kaybolmuş menfaatlerini elde etmek için İskender Bey'le Macarlara başvurmuş ve Papa, Fransızlar ve Napoli kırallığıyle ve hattâ Akkoyunlular ve Karaman oğullariyle ittifak yapmış, Akdeniz'e muazzam Haçlı donanmaları çıkarttırmış, fakat neticede Malipiyeri ve Dorya vasıtasiyle 883 H. (1479 M.) ve Ceyiritti ve Sagundino'nun murahhaslıklariyle de 908 (H. 1502 M.)'de Osmanlılarla mağlûbâne iki muahede imzalamağa mecbur kalmıştı. Bu muahedeler mûcibince harp tazminatından başka Arnavutluk'ta *İşkodra* ile diğer bazı şehirler ve *Ağrıboz* adasiyle *İyoniyen* adalarını ve *Mora*'da *İnebahtı*, *Mudon*, *Koron* ve Arnavutluk'ta *Drac* mühim limanlarını kaybetmişti.

Mısır'ın zaptından sonra Venedikliler Kontarini ve Mocenigo adlarındaki murahhaslar vasıtasiyle *Kıbrıs* adası için her sene Memlûklere verdikleri vergiyi Osmanlılara ödemeyi kabul etmişlerdi.

Venediklilerin Akdeniz'de mühim bir üssü olan *Ağrıboz* adası Osmanlılara geçtikten sonra bunların elinde Adriyatik

denizinde *Korfo* ile *Kefalonya*[1] ve bir de *Girit* adasiyle Batı-Akdeniz'de *Kıbrıs* adası kalmıştı; bilhassa *Mısır* ve *Suriye*'yi elde etmiş olan Osmanlı devletinin *Kıbrıs* adasını alması zarurî ise de sırası gelmemişti.

Venedik cumhuriyeti 1502 anlaşmasından sonra bazı hallerine göz yumulmak suretiyle 1537 senesine kadar otuz beş sene Osmanlılarla hoş geçinmiş ve bilhassa vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın kendilerine karşı temayülü ve onun yerine gelen Ayas Paşa'nın sulhü bozmuyacak surette mûtedilâne hareketi bu hususta müessir olmuştu.

Venedik cumhuriyeti Marko Memmo vasıtasiyle 928 Muharrem (1 Aralık 1521) tarihli ve otuz maddeyi havi bir ahidnâme ile Osmanlı memleketlerinde kendileri için mühim imtiyazlar elde etmişlerdi; ticaretin serbestîsi, dâvalara ve mirasa ait hukukî imtiyazlar, elçilerin hak ve selâhiyetleri, firarîlere ve Venedik gemilerine karşı yapılacak muameleler bu ahidnâme ile cumhuriyet lehine büyük kazanç temin ediyordu.

Venedik cumhuriyeti eski siyaseti îcabı sinsi ve iki yüzlü hareket ediyordu. Belli etmiyerek deniz muharebelerinde Alman İmparatoru ve İspanya kıralı Şarlken ile birlikte hareket etmekte idi; nitekim *Koron*'un muhasarası esnasında *Girit* kumandanı marifetiyle ehemmiyetli bir Türk filosunu perişan etmiş ve buğday yüklü iki gemiyi müsadere eylemişti; bu hallere karşı sıkıştığı zaman özür dileyen cumhuriyet vezir-i âzam İbrahim Paşa sayesinde sıkışık durumdan kurtulmuştu[2].

Osmanlı hükümetinin Şarlken'e karşı Fransa ile ittifak etmesi için Venedik'e yaptığı teklifi kabul etmeyen cumhuriyet, el altından Şarlken'in taraftarı gibi hareket ediyordu; bundan başka *Adriyatik denizi*'nde cumhuriyetin ilk müdafaa noktası olan *Korfo* adası vasıtasiyle *Epir* ve *Arnavutluk* sahillerinde tahrikât yaparak halkı devlet aleyhine ayaklandırmıştı; hattâ bu yüzden Sultan Süleyman, *Avlonya* taraflarına kadar giderek

[1] Venedik kuvvetleri evvelce Osmanlı işgaline uğrayan *İyoniyen* adalarından *Santamavra* ve *Kefalonya* adalarını zaptetmiş ve 1502 muahedesiyle *Santamavra*'yı geri verip *Kefalonya*'yı muhafaza etmişlerdi. 14 Aralık 1502 (908 Cemaziyelâhır) tarihli muahedenin Türkçe ve Rumca metinleri Venedik arşivinde imiş.

[2] *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), *c. V., s. 180.*

Korfo adasını muhasara ettirmiş ise de alamamış ve Arnavutluk sahilindeki *Bütrinto* tahrip ve *Korfo*'nun cenubundaki *Paksos* adası işgal edilmişti; aynı zamanda Barbaros Hayreddin Paşa da Venediklilere ait *Şira*, *Patmos* ve *Naksos* (Nakşiye) adalarını zaptetmişti (1536).

Bundan sonraki *Preveze* muharebesinde Venediklilerle müttefik olan Papa ve İspanyol donanmalarına karşı Barbaros'un kazandığı büyük muzafferiyet cumhuriyete yeni bir ders vermişti. Venedik hükümeti 1538 muahedesiyle *Mora* ve *Dalmaçya* sahilindeki kalelerle, Adalar Denizi'nde Barbaros'un zaptettiği adaları Osmanlılar'a bıraktıktan başka üç yüz bin altın tazminatı da kabul eylemişti.

Osmanlı devleti ile Napoli kırallığı münasebetleri

Napoli kırallığı[1] ile olan münasebet ticarî şekilde olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısı içinde ve Anju hânedanı zamanında başlamıştır; daha sonra Napoli kırallığı Anju hânedanından çıkarak Aragon hânedanı'na geçince[2] Osmanlı devletinin genişlemesi sebebiyle XV. asır ortalarından ve *İstanbul*'un zaptından sonra bu yeni hânedanla olan münasebat bir müddet gergin ve daha sonra dostça devam etmiş, fakat Arnavutluk ve *Ağrıboz*'un zaptı ile siyasî ve hasmâne bir şekil almıştır; bu tarihlerde Napoli kırallığında, burayı Anju hânedanının elinden almış olan Aragon ve Sicilya kıralı V. Alfons ile oğlu Ferdinand bulunmakta idi[3].

V. Alfons, büyük emellerle hududunu genişletmek, Balkan yarımadasiyle Akdeniz'e hâkim olmak istemekte idi. Bu cildin

[1] *Napoli* ve *Sicilya* 1284 senesine kadar birleşmiş iken bu tarihte Anju ve Aragon ailelerinin zuhuru üzerine ayrılmış, *Napoli*'yi Anju'lar ve *Sicilya*'yı da Aragonlar idare etmişlerdi; XV. yüzyıl ortalarına doğru her iki kırallığı Aragonlar bir idare altında birleştirmeğe muvaffak olmuşlardır.

[2] Anju hânedanından Napoli kıralı *Düras*'lı III. Şarl'ın kızı olan Napoli kıraliçesi II. Janet'in evlâdı olmadığından Aragon kıralı V. Alfons'u evlâdlığa kabul etmişti. Alfons bir an evvel verasete konmak için pek sefih olan bu kıraliçe aleyhinde hareket ettiğinden, Janet bu defa başka avlâdlıklar da almış ve 1435 de ölünce bu evlâdlıklar arasındaki veraset mücadelesinde Napoli kırallığını Alfons elde etmiştir.

[3] Alfons, Aragon kıralı olduğuna göre beşinci ve sonradan Napoli kıralı olduğuna göre de birinci Alfons diye zikredilir.

vekayii kısmında görüldüğü üzere bu emeline hizmet etmek üzere Arnavutluk beyi İskender'i desteklemişti. Alfons'un bu suretle nüfuz mıntakası tesisiyle Arnavutluk'a hulûl etmek istemesi Venediklilerin hiddetini mûcib olduğundan mühim donanmaya sahip olan bu iki devlet Osmanlılar aleyhine birleşememiş ve Osmanlı hükümeti de basiretli hareketiyle buna mâni olmuştur.

1458'de vefat eden V. Alfons'un yerine tabiî oğlu olan Ferdinand geçmiştir. Ferdinand, kendisine karşı çıkan ve eski kıral ailesinden olan Anju'lardan *Kalabria* dukası Jan'ı Arnavut beyi İskender'in yardımiyle mağlûp ederek kırallığını sağlamıştır. Ferdinand babası gibi geniş hayal peşinde koşmadığından Fatih Sultan Mehmed'le bir zaman hoş geçinmiş ve kendi itirafından da anlaşılacağı üzere, tebaası hakkında Türklerin gösterdikleri dostça muameleden dolayı pek müteşekkir kalmıştı; fakat Venediklilere ait *Ağrıboz* adasının zaptı ve bunun Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine bildirilmesi üzerine 4 Eylül 1470 tarihli cevabında Hıristiyanlara ve bilhassa dostu ve müttefiki olan Venediklilere karşı devam eden muharebeden dolayı aradaki dostluğu devam ettirmenin imkânsız olduğunu ve bütün kuvvetiyle Türklere karşı harp açarak Venedik donanmasiyle birleşeceğini ve Venediklilere karşı kendisinin hiyanet edeceği zan ve tahmin ediliyorsa bunun yanlış olduğunu ve *Ağrıboz*'un Türklerin eline geçmesiyle büyük ıztırap duyduğunu bildirmiş ve filhakika Türklere karşı hazırlanan Deniz Haçlı Seferine iştirak etmiştir; Ferdinand'ın Venediklilerle ittifak ederek Osmanlılara karşı hasmane vaziyet almasında Papa'nın tesiri vardı.

Ferdinand, Venedik muharebesinin bitmesinden evvel ittifaktan ayrılarak Osmanlılarla anlaştı ve bu anlaşmaya damadı olan Macar kıralı Matyas Korvin'i de soktu. Bu suretle Napoli kıraliyle münasebet düzelince ticaret işi yeniden düzenlendi ve aradaki dostluk, vefatı tarihi olan 1494 senesine kadar devam etti.

Ferdinand'ın yerine geçen oğlu II. Alfons, tebaası tarafından sevilmiyordu; pek kayıtsızdı; bunun kıral olduğu sırada Napoli kırallığına hak iddia eden ve Napoli halkı tarafından istenen Fransa kıralı VIII. Şarl *İtalya*'ya girerek Napoli üzerine yürümüştü. Bu dar vakitte Alfons, Osmanlılardan yardım istemişse de bir şey elde edememiş ve ümitsiz bir vaziyette kırallığı oğlu II. Ferdinand'a terk ile *Sicilya*'ya çekilmiştir.

VIII. Şarl'ın avdetinden sonra en son iltica etmiş olduğu *Iskiya* adasından memleketine dönen II. Ferdinand çok yaşamıyarak 1496 senesinde genç yaşında ölmüştür.

Bunun üzerine amcası III. Fredrik *Napoli* ve *Sicilya* kıralı olmuştur. Fredrik, murahhas Tomazi Paleolog vasıtasiyle Osmanlı devletiyle 15 Temmuz 1498 (903 H.) tarihli bir dostluk ve ticaret muahedesi yapmış ise de[1] sonra memleketi Fransa kıralı XII. Lui ve *Aragon* ve *Kastil* kıralı Ferdinand Katolik taraflarından 1500 senesinde zaptolunarak aralarında taksim edilmiştir.

Son Napoli kıralı Fredrik, *Fransa*'ya naklolunarak kendisine gösterilen mahalde tahsisat verilmek suretiyle vefatı tarihi olan

XIV. yüzyıl sonuyla XV. yüzyılın ilk yarısında Anju hânedanından gelmiş olan Napoli ve Sicilya kıralları

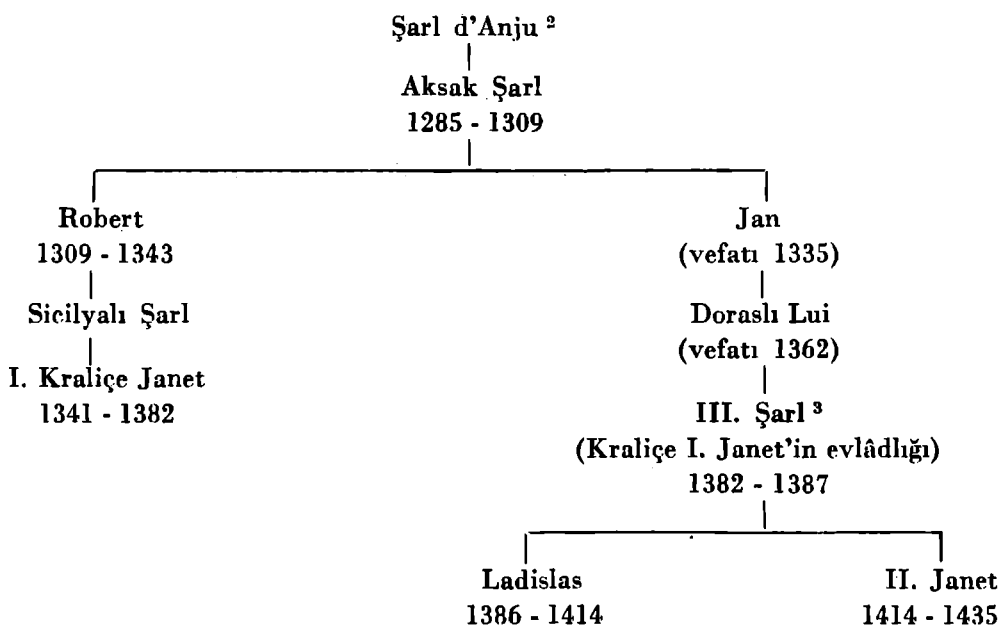

[1] Bu muahedenâmenin İtalyanca tercümesi Başvekâlette *Karakoç külliyatı* arasındadır.

[2] *Anju* ve *Provans* kontu olan I. Şarl, Fransa kıralı VIII. Şarl'ın oğlu ve yine Fransa kıralı Sen Lui'nin kardeşidir. Papa'nın teşvikiyle Hohenstaufen hanedanından Menfruva (Mainfroi)'nın (1258-1266) elinden *Sicilya* ve *Napoli* kırallığını almış ve bu suretle 1266'da *Napoli*'de *Anju* hânedanı kıralığını kurmuştur. Vefatı 1285'dedir.

[3] III. Şarl kıraliçe I. Janet'in evlâdlığı olup pek sefih olan bu kıraliçeyi öldürüp yerine geçmiştir.

1504 senesine kadar yaşamıştır; bunu mütaakıp aynı sene içinde Fransa kıralı, *Blois* muahedesiyle *Napoli*'yi Ferdinand Katolik'e terk etmeğe mecbur olmuştur.

Anju'lardan sonra gelen Napoli ve Sicilya kıralları

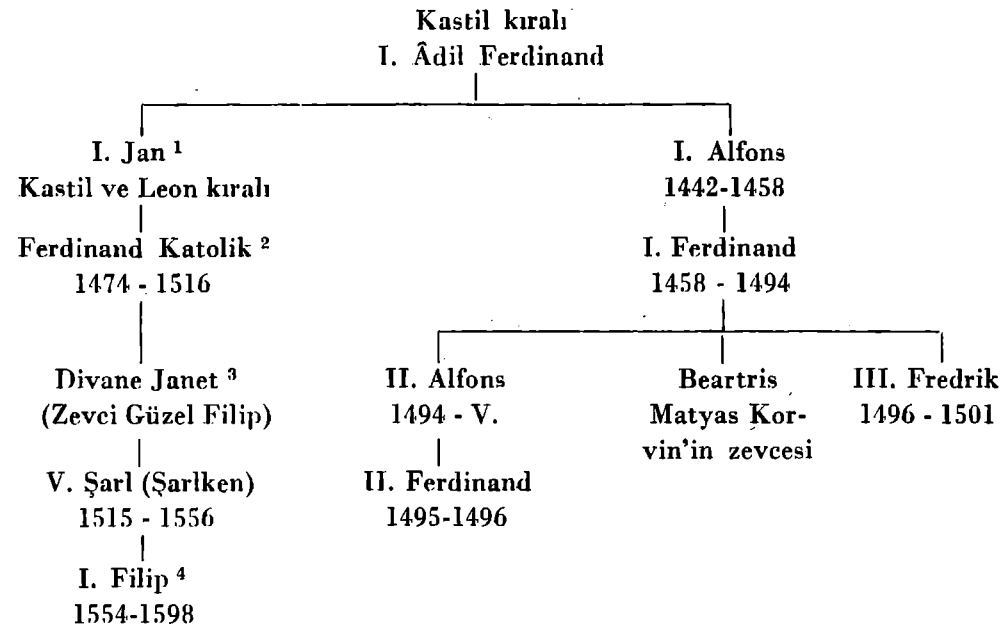

Bu şecerede I. Alfons olan kıral, Aragan kırallığında beşinci olduğundan biz kitabımızda onu beşinci gösterdik. Keza İspanya kıralı II. Filip Napoli kırallığında I. Filip'dir.

Osmanlı devletiyle Milano dukalığı münasebetleri

Kuzey-İtalya'da *Lombardiya* kıt'asının merkezi olan bu şehirde XV. yüzyıl ortalarından îtibaren fasıla ile yarım asır kadar

[1] I. Jan, *Napoli* ve *Sicilya* kıralı olması sebebiyle birinci ve Navar ve Aragon kıralı olduğu için de II. Jan diye maruftur.

[2] Ferdinand Katolik'in babası Jan, V. Alfons'ın ölümü üzerine 1485 de *Aragon* ve *Sicilya* kıralı olmuş ve *Napoli* kırallığında Alfons'un meşrû oğlu Ferdinand kalmıştır. Ferdinand Katolik 1479'da *Aragon* ve *Sicilya* kıralı olmuş ve 1504 senesinde Napoli kırallığını ele geçirmiştir.

[3] Ferdinand Katolik'in kızı olan Divane Janet, Kastil kıraliçesi olup Habsburglardan Alman İmparatoru I. Maksimilyan'ın oğlu Avusturya Arşidükü Güzel Filip ile evlenmiştir. Güzel Filip 1506'da Janet ise 1555'de vefat etmişlerdir; bunların izdivacından meşhur Şarlken (V. Şarl) doğmuştur.

[4] Şarlken'in oğlu olan Filip'e *Napoli* ve *Sicilya* kıralı olduğuna göre I. ve İspanya kıralı olduğuna göre de II. Filip denilmektedir.

Sforça ailesinden bazıları dukalık etmişlerdi ki birincileri 1450 den 1466 senesine kadar duka olan Françesko Aleksandr adında bir zattır.

Milano dukalığı bir zaman ticarette mühim mevki tutuyordu; bu yüzden Venediklilerle aralarında rekabet vardı ve çok zaman mücadele halinde yaşamışlardı; Osmanlı devletini, XV. yüzyılın ilk yarısında Milano cumhuriyeti ile dostluk tesis etmiş görüyoruz; bu dukalık Sultan II. Murad'a Benedikto adında bir elçi göndererek ticaret ve dostluk muahedesi akdine muvaffak olmuştu[1].

Venedik cumhuriyetine karşı açtığı harpte Venedikliler tarafından çok hırpalanmış olan *Milano* cumhuriyeti, Osmanlı devletine müracaat ederek 1499' da Osmanlı-Venedik harbinin açılmasında müessir olmuştu; fakat Osmanlılardan bu suretle yardım isteyen Ludovik Sforça More[2] bu defa karşısında Venediklilerden başka *Milano*'ya veraset suretiyle sahip olmak isteyen Fransa kıralı VIII. Şarl'ı buldu.

Ludovik Sforça, *Napoli* kıralı tarafından tehdit edildiğinden Fransa kıralı VIII. Şarl'ın yardımını istemişti; Şarl. 1494'de *Napoli*'yi işgal ettiği için Sforça bu tehlikeden kendisini kurtardı; fakat bunun yerine *Valva* şubesinin Orlean hânedanından XII. Lui 1498 senesinde kıral olduğu zaman büyük babasının buradaki veraset hakkı dolayısiyle[3] o da *Milano* üzerinde bir hak iddiasına kalktı. Kendisini, *Milano*'ya rakip olan Venedik cumhuriyeti de tahrik etmişti.

Bunun üzerine Fransa kıralı XII. Lui 1499'da taarruza geçti. Ludovik Sforça, memleketini müdafaa etti; askeri ücretli olduğundan yedi ay sonra *Novare* muharebesinde askeri tarafın-

[1] *Bertrandon de la Brocquiere seyahatnâmesi.* Bu seyahatnâme sahibi, Milano elçisi ile bizzat bulunmuştur.

[2] Ludvik Sforça'nın rengi esmerdi; bundan dolayı kendisine Mavritanyalı Sforça da denilirdi. 1494'den 1500 senesine kadar altı yıl dukalıkta bulunmuştur.

[3] VIII. Şarl çocuk bırakmadan öldüğü için yerine amcasının oğlu olup Fransa kırallarından V. Şarl'in torunu ve Orleon dukası Şarl'ın oğlu olan XII. Lui kıral olmuştur (1498). XII. Lui'nin büyük pederi ve VI. Şarl'ın biraderi Dük d'Orlean Milano'nun ilk dukası Civani Galyas Marya'nın kızı ile evlendiğinden dolayı Fransa kıralı bu noktadan Milan üzerinde bir hak iddia etmişti. Sforça ailesinden Civani Galyos Marya 1476'dan 1494 senesine kadar Milan dukalığında bulunmuştur.

dan terk edilip esir oldu ve Fransa'ya sevkedilerek *Loşi* şatosunda hapsolunup 1510 senesinde orada öldü[1] ve bu suretle *Milano* dukalığı 1513 senesine kadar *Fransa* kıralının elinde kalıp sonra burasını Alman İmparatoru Maksimilyan aldı; fakat 1515'de XII. Lui'nin yerine kıral olan yeğeni ve damadı I. Fransuva aynı sene Eylül ortasındaki *Marinyan* muzafferiyeti neticesinde o da yeni bir hakla[2] bu dukalığa sahip oldu.

I. Fransuva, İmparator Şarlken'e esir düştükten sonra 1526 senesi başında imparatorla aktettiği *Madrit* muahedesiyle gerek *Napoli* ve gerek *Milano* üzerindeki haklarından vazgeçtiyse de esaretten sonra bunları tanımadı; fakat uzun muharebelerden sonra *Milano* üzerindeki hakkını 1455'de Şarlken ile yaptığı muahede ile tasdik ettirerek buraya ikinci oğlunu tâyin etti.

Osmanlı - Floransa münasebetleri

İtalya yarımadasında *Toskana* kıtası'nın merkezi olan *Floransa*, bilhassa XIV., XV. ve XVI. ve kısmen XVII. asırlarda Avrupa'nın en mamur ve müreffeh şehirlerindendi; burada XIII. asır ortalarından beri Floransa zâdegânından bulunan Filip dö Medici ailesi ilim ve sanat âşıkı ve hâmisi olarak tanınmışlardı; Kozma de Medici ile bunun torunu olan Loren dö Medici, başta gelen dukalardandı. Meşhur heykeltıraş Mikelanj'ı himaye eden Loren dö Medici idi; bunların içinde cumhurreisi veya duka ve Papa olanlar da vardı. Papa X. Lui (1513 - 1523) bunlardandı[3].

Floransa, ticareti ile çok zengin olmuştur. Floransa tüccarları XIV. asırdan itibaren Osmanlı memleketleriyle alış veriş

[1] Meşhur ressam Leonardo de Vinci (1452-1519) bu Ludvik Sforça'nın hizmetinde yetişmiş ve *Milan*'ın zaptına kadar burada kalmıştır.

[2] Fransa kıralı I. Fransuva (1515-1547) Valantin viskontu ahfadından olan validesinden miras saydığı için *Milan* üzerinde bir hak iddia etmişti.

[3] VII. Kleman namiyle 1523'de Papa olan Jül dö Medici evvelce Malta şövalyeleri reisi ve Floransa kardinal ve arşeveki idi. 1516'da ölen ve yine Medici ailesinden bulunan I. Loren'in oğlu II. Jül dö Medici, Namür dükası idi. 1503'de vefat eden II. Piyer, *Floransa*'da devlet reisi bulunmuştur. Bunun torunu ve II. Loren'in kızı Katerin dö Medici Fransa kıralı II. Hanri'nin zevcesi idi; Aleksandr dö Medici ile (vefatı 1537) Kozma dö Medici (vefatı 1562) *Floransa* cumhurbaşkanı idiler.

yapmışlar ve bu hususta birtakım imtiyazlara nail olmuşlardır.[1] Osmanlı vesikalarında ve nâme-i hümâyunlarda Floransa dukalarına Flordin beyleri denilmektedir; Floransa tüccarlarının *İstanbul*'da antrepoları vardı[2] ve Flordin kumaşları denilen Floransa çuhaları Osmanlılarca pek makbuldü.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında 934 Muharrem (1524 Ekim) tarihinde Floransa cumhuriyeti ile yenilenen bir ahidnâme elimizdedir[3]. Bundan başka 945 H. (1538 M.) tarihinde ticaret muahedesini yenilemek için gönderilen bir heyeti *İstanbul*'da görmekteyiz[4].

Kanunî Sultan Süleyman 1541'de Ferdinand üzerine sefere giderken *Niş*'e geldiği zaman kendisine takdim edilen *Floransa* elçileri ile mülâkatta bulunmuş ve gelenlerle cumhur başkanı Kozma dö Mecidi'ye hitaben dostluğu havi bir nâme göndermişti. 1562 (971 H.)'de *İstanbul*'a gelmiş olan bir *Floransa* murahhası[5] II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında kendilerine verilen ahidnâmeleri yenilemişlerdir; bu ahidnâmeler mûcibince *Floransa* bütün Osmanlı memleketlerinde *Venedik cumhuriyeti* gibi haklara malik olup[6] *Bursa*'dan ibrişim alarak

[1] XVI. asır başlarında İstanbul'da Floransa dukalığının bir balyosu yani elçisi vardı bir Flordinlinin Bursa'da vefatı dolayısiyle ahidname mucibince görülen dâva hakkında Bursa Mahkeme-i şeriyyesinde kayıd vardır (Şer'î defter A. $\frac{23}{25}$ s. 274 Sene 919 Ramazan)

[2] *Hammer tarihi, c. IV., s. 82.*

[3] *Kanunnâme, Veliyyüddin Efendi kütüphanesi, Nr. 1970, varak 149 b.*

[4] Bu heyet, Kozma dö Medici'nin pâdişaha gönderdiği kıymetli hediyelerle nâmesini takdim etmişti. Sultan Süleyman sefirin hemen avdet etmiyerek *İstanbul*'da fazla oturmasını arzu eylediğinden kendisine yiyecek masrafı olarak hazineden tahsisat verilmişti *(Hammer tarihi, c. V., s. 198* ve *Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 393)*.

[5] Kanunî Sultan Süleyman'ın sureti aşağıdaki notta nakledilen nâmesinde bu elçinin adı Gütrokerda diye zikredilmektedir *(Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 395)*.

[6] Sultan Süleyman'ın nâmesinden "... nice diyarların sultanı Sultan Süleyman Han b. Sultan Selim Han'ım ... şimdiki halde Flordin beyleri Gütrokerda nâm yarar ve mûtemed adamların südde-i seniyye-i âlempenâha.. elçi gönderip merhum ceddim Sultan Bayezid Han ve merhum babam Sultan Selim Han... ile olan sulh ve salâh mûcibince tecdid-i ahd olunmasını talebettikleri ecilden mukarrer ve musaddak tutup işbu ahidnâme-i

Avrupa'ya sevkederler ve kendileri de gemileriyle *Flordin* çuhası diye meşhur olan çuhayı getirip satarlardı.

Floransa tüccarlarına bir teveccüh eseri olarak bunların Karadeniz'de de ticaret yapmalarına müsaade edilmiş, bundan başka *Floransa* cumhur başkanı tarafından tâyin olunan konsolosların Türkiye'de bulunmalarına ve kendilerine yani *Floransa* tebaasına ait muamelelerin onlar vasıtasiyle yapılmasına müsaade edilmişti [1].

Osmanlı - Ceneviz münasebetleri

İstanbul fethinden sonra Osmanlı devleti ile *Ceneviz* cumhuriyeti arasındaki iyi münasebetleri eski sıcaklığını kaybetmişti; bunda, Cenevizlilerin Karadeniz ve Akdeniz'deki sömürgelerinin elden çıkması birinci derecede âmil olmuştu; zaten bu cumhuriyetin XV. asrın ilk yarısından îtibaren artık eski ehemmiyeti kalmamıştı.

İstanbul'un son muhasarası esnasında *Galata*'daki Cenevizliler müşevveş bir siyaset takip etmekle beraber birtakım vaidlerle Osmanlılara daha ziyade yardım etmişlerdi; bundan dolayı fetihten sonra *Galata* tarafı işgale tâbi tutulmıyarak *Galata* ahalisine 858 H. (1453 M.) tarihli bir ferman verilmiş ve bunda *Galata Cenevizlileri*'nin gerek kara ve gerek denizden ticaret için gelenlerinden gümrük resimleri alınarak *Bizans* zamanında olduğu gibi *Galata*'ya temellük gibi hiçbir imtiyaza malik olmadıkları tasrih edilmişti; *Galata*'yı ellerinden kaçıran Cenevizliler biraz kafa tutar gibi harekete geçmişlerdi. *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarını ele geçiren Osmanlı devletinin Akdeniz devletlerinin, Karadeniz kıyılarında müstemlekeleri olmasına müsaade etmesine imkân yoktu; bundan

şerifimi verdim ve buyurdum ki mezkûr Flordin beyleri balyos göndereler ki gelip maslahatların göre ve gümrüğü Venedik nice verirse anlar dahi öyle vireler, eğer anlardan bir kimsene borçlu olursa deyni talep oluna, anın borcu içün âhar tutulmaya ve âhardan talep olunmaya ve bir kimesne fevt oldukta rızkın kime vasiyyet ederse ol ala; eğer vasiyyetsiz ölürse balyosları ala; beytü'l-mal emini dahl etmiye ve Flordin halkı memâlik-i mahrûsemde ne yerde isterse anda yürüye, kimesne mâni olmaya ve üşündirmiye ve gemileri Karadeniz'e vara; bey u şirâ ve ticaret ne ise şolki mukarrer rusûm-ı âdiyedir verdiklerinden sonra kimesne anlara mâni olmaya...." *(Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 395).*

[1] *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), *c. VI., s. 107, 108.*

başka müstemlekeleri dolayısiyle bazı Ceneviz gemileri Karadeniz'-de yakaladıkları bazı Türk gemilerine taarruz ediyorlardı. 1465'den evvel Marino Sigala adındaki bir Ceneviz kaptanı *Sinop*'tan esir yüklü gelen bir Türk gemisini zapt etmişti. *Tacü't-tevarih*'de de[1] *Amasra*'nın zaptı dolayısiyle Cenevizlilerin Karadeniz'deki Türk sahilleriyle gemilerine taarruzları ve şikâyet edildikçe bunu yapanların kendileri olmayıp korsan gemileri olduğu hakkındaki tevilleri bu denizin tamamiyle emniyet altına alınmasını îcap ettirmekte idi. Bundan dolayı ibtida Karadeniz'de ellerinde bulunan *Amasra* (1460) ve daha sonra *Kefe*, *Menküb* ve *Azak* kale ve şehirleri alınan Cenevizliler Karadeniz'den çıkarılmışlardır (1475).

İşte Cenevizlilerin *Galata*'dan el çekmeleri, Karadeniz kolonilerinin elden çıkması, bu cumhuriyete büyük bir darbe olduğu gibi Osmanlı vekayii arasında görülen ve Cenevizli asilzâdelerin ellerinde bulunan *Enez* limaniyle *Taşoz*, *Semadirek*, *İmroz*, *Limni*, *Midilli* adalariyle *Foça* limanıda alınmış ve *Ege* Denizinde bunlara ait *Sakız* gibi devlete vergi verir adalar kalmıştı.

Ceneviz cumhuriyeti zayıf düşmekle beraber XVI. ve XVII. asırlarda da Osmanlılarla ticarî münasebetleri devam etmiştir; maamafih bu son ticaret hareketlerini Fransız bayrağı altındaki gemilerle yaparak Fransa'nın nüfuzu altına düşmüşlerdir.

Osmanlı - Macar münasebetleri

Osmanlı devleti kurulup Balkan yarımadasına ayak bastıktan îtibaren bizim tarihlerde *Ongürüs* denilen Macarlarla çarpışmış ve bu çarpışma fasılalarla XVI. asrın ilk yarısına kadar (1525) devam etmiştir. İlk defa Balkanları nüfuzu altına almak isteyen ve Anju hânedanından olan Macar kıralı I. Layoş (Büyük Lui)[2] Katolik mezhebine sokmak istediği Balkan devletlerine zâhiren yardım etmek üzere bizzat *Edirne* civarına kadar gelmiş *Meric* veya *Sırpsındığı* muharebesinde mağlûp olarak kaçmıştı; kita-

[1] *Tacü't-tevarih*, *c. I.*, *s. 471.*

[2] I. Layoş yahut Büyük Lui, Anju hânedanından Şarobret'in oğlu olup 1326'da doğmuş, 1342'de Macaristan ve 1370'de Polonya kıralı olarak 1382'de vefat etmiştir. Margirt adındaki ilk zevcesi Lüksenburg hânedanından Moravya marki IV. Şarl'ın kızı olup ikinci zevcesi Elizabet ise Macaristan kırallığına tâbi Bosna banı Etyen (İstefan)'in kızıdır.

bımızın I. cildinde görüldüğü üzere Osmanlı - Macar mücadelesi Macar kıralları Sigişmund, Albert, V. Ladislas, Jan Hunyad ile oğlu Matyas Korvin ve VI. Ladislas zamanlarında da devam etmiştir.

Macarlar, Balkanların kuzeyine doğru yayılmakta olan Osmanlı fütûhatını önlemeğe çalışmışlar, *Eflâk*, *Sırbistan* ve *Bosna* üzerinde hâmi vaziyeti almışlarsa da buna rağmen Eflâk ile Sırbistan epi mücadeleden sonra nihayet Osmanlı hâkimiyetine girmiş, birincisi imtiyazlı bir beylik diğeri de bir sancak olmuştur.

Macarlarla olan mücadele, XV. yüzyılın son yarısında da hızını kaybetmemiştir. Bu hususta mücadelenin mihrakını *Belgrad* ile onun etrafındaki kaleler teşkil etmiştir. Çünkü *Belgrad* Macaristan'a karşı yapılacak askerî harekât için bir kapı ve bir üs teşkil edeceği için her iki taraf da almakta ve vermemekte inat ediyorlardı. *Belgrad*'ın alınmamasına mebni Türkler tarafından *Tuna* ve *Sava* nehirleri kenarlarında elde edilen kaleler bundan dolayı birkaç defa el değiştirmişti.

Bosna'nın Osmanlıların işgali altına girmesi Macaristan'ı bu taraftan tehdit etmesi îtibariyle pek mühimdi; burası aynı zamanda Venedik arazisine de akın yapmağa müsaitti; nitekim *Bosna*'nın zaptı Macarları telâşa sokup buradaki bazı kaleleri işgal ile sıkı sıkıya ellerinde tutmağa mecbur etmiş, fakat buna rağmen Türk akıncıları *Esklavonya*, *Hırvatistan* ve *Vesperim* havalisine akın yapmışlardır.

Bosna kırallarının merkezi olan *Yayça* ilk defa Osmanlılar tarafından alındı ise de sonradan burasını Matyas Korvin geri almış ve Osmanlıların müteaddid hareketlerine rağmen XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar alınamamıştı.

Osmanlı istilâsına karşı Jan Hunyad ile oğlu Matyas Korvin büyük bir enerji ile mukavemet etmişlerdir; *Morava* ve *İzladı* taarruzlariyle Türk harekâtını gerileten Jan Hunyad, *Varna* ve *İkinci Kosova* muharebelerini kaybettikten sonra kabuğunun içine çekilerek artık müdafaa vaziyetinde kalmış ve Osmanlıların almak istedikleri *Belgrad*'ı kurtardıktan sonra burada almış olduğu yaradan müteessiren vefat etmişti (1456).

Jan Hunyad'ın ölümünden bir sene sonra onun nâiblik ettiği Macar kıralı VI. Ladislas'ın kırallıktan çekilmesi üzerine Alman İmparatoru III. Fredrik Macar kırallığını elde etmek istediyse de Macar zâdegânının ekserisi *Peşte* civarında *Rahas* ovasında toplanarak Hunyad'ın oğlu Matyas Korvin'i Macar kıralı ilân eylediklerinden bu intihap Macarları Almanlarla harbe sevk etmişti [1].

Babası Hunyad gibi azimli ve kudretli bir hükümdar olan Matyas (1458-1490) Türk istilâsını önlemek için çok çalışmış, Türkler aleyhine yapılan her ittifaka girmiş ise de hudutlardaki Türk akıncılarının akınlarını önlemekten başka bir harekette bulunamamıştır [2].

Matyas'dan sonra yerine, Polonya'da hüküm süren Yagellon ailesinden olan Ladislas Macar kırallığına intihap edilmiş ve bu kıral 1495'de Osmanlılarla otuz senelik bir muahede imzalamış ise de 1499'da başlayan Osmanlı-Venedik harbinin geniş ittifaklara yol açması üzerine cumhuriyetin gösterdiği menfaat ve Papa'nın teşviki ile Macar kıralı muahedeyi fesh ederek 1500 senesinde Venediklilerle ittifak etmiştir. Bunun ittifaka dahil olmasiyle almış olduğu rol, Osmanlılara kuzeyden tazyik etmekti, fakat bu yapılamadı; nihayet 1503'de Venedik'le akt edilen müsalehayı mütaakıp 20 Ağustos 1503'de (28 Safer 909) Macar kıralı ile de *Rod*'da yedi senelik bir muahede imzalanmıştır [3]. Bu muahede mûcibince her iki devlet hâl-i hâzırda ellerinde bulunan yerleri muhafaza edecekler ve tüccarların serbestçe gidip gelmelerine müsaade eyliyeceklerdi. Yine bu muahede mûcibince Macar kıralı elindeki yerler dolayısiyle *Eskalavonya*, *Hırvatistan* *Moravya* ve *Silezya* hükümdarı olarak da tanımakta idi.

[1] Matyas Korvin 1443'de doğmuştur. Sigismund'un kızı Elizabet'le Macar kıralı (sonradan Alman İmparatoru olan) Albert'den doğan VI. Ladislas, hakkındaki umumî nefrete binaen 1457'de Macar kırallığını terk ederek *Bohemya*'ya çekilmesi üzerine Matyas Korvin on yedi yaşında kırallığa intihap edilmiştir. Vefatı 1490'dadır. 1469'da doğmuştur, Jan Matyas adında bir oğlu vardı.

[2] Matyas ile II. Bayezid arasında 888 H. (1483 M.)'de beş sene üzerine bir mütareke yapılmış ise de Türk akınlarından kurtulamamıştır.

[3] Bu muahedenâmenin Türkçe metninin fotoğrafisi Belleten, sayı 84'de Tayyib Gökbilgin tarafından yayınlanmıştır, Ahidnâmenin aslı Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 7675 dedir, 5861'de diğer bir ahidnâme de vardır.

Bu muahedeye rağmen hudut hâdiseleri eksik olmuyor ve her iki taraf fırsat buldukça akından hali kalmıyordu; nitekim *İstanbul*'da muahede yenilendiği sırada Türklerin taarruzlarına karşılık olmak üzere *Vesperim* kontu Berislov, *Ona* ve *Sava* nehirleri arasında Türklerden iki bin kişiyi öldürmüş ve diğer taraftan *Transilvanya* beyi Jan Zapolya da Eflâk'a taarruz ile esir almıştı.

Bu sıralarda VII. Ladislas'ın göndermiş olduğu Marten Çobur, hudut münazaalarına rağmen muahedeyi yenilemeğe muvaffak oldu; Macarların bu taarruzları bir muharebeye sebep olabilirse de Yavuz Sultan Selim, *İran* işini baş plâna koymuş olduğundan bu karşılıklı taarruzlara ehemmiyet vermiyerek muahedeyi üç sene için temdit etti (1513).

14 Safer 922 (1516) tarihinde Macar kıralı birbiri ardından üç elçi göndererek Osmanlılarla olan ahidnâmeyi temdit etmek istedi; *Mısır*'a karşı hazırlık yapmakta olan Sultan Selim de anlaşmak arzu etti ve divanda bu iş görüşülürken Macar kıralının ölümü haberi geldiği için müzakereden bir netice hasıl olmadı; üç elçiden ikisi memleketlerine giderek yeni kıraldan sulh akdine dair mezuniyet aldılar; bu elçileriyle beraber yeni kıralı tebrik için Kemal Bey adında bir elçi de gönderildi. Yeni kıral olan II. Layoş ahidnâmeyi yeniledi[1].

Bu muahede hilâfına olarak Macarlar, Sultan Selim'in *Mısır*'da bulunduğu sırada hududu tecavüzle *İzvornik* sancakbeyi Mustafa Bey'i şehit etmişlerdi. Bundan sonra Macarlarla yapılan muahede Yavuz'un ölümüne kadar birer sene müddetle temdit edildi.

1520'de Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine Sultan Süleyman hükümdar olunca Macar kıralı II. Layoş (Lui)'a cülûsunu haber vermek üzere Behram Çavuş adında bir elçi gönderilmişti; sebebi pek de malûm olmayarak bu elçi tahkir, hapis ve bazı karinelere göre katledilmiş olduğundan her türlü hukuk-ı düvel kaidelerine aykırı olan bu hal — zaten birkaç senedenberi yapılmakta olan hudut tecavüzlerine ilâve olarak — Macaristan'a karşı bir sefer açılmasını zarurî kılmıştır.

[1] *Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 475, 476 ve 482.*

Bu sefer neticesinde *Belgrad* muhasara edilip alındığı gibi (1521 M.) Mihal oğlu Mehmed Bey kumandasiyle *Transilvanya* ve *Bosna* taraflarında Yahya Paşa-zâde Bali Bey kuvvetleriyle yine o taraflara akınlar yapılmış ve *Belgrad*'tan başka *Şabaç (Böğürdelen)* ile *Zemun* (Zemlin) ve *Slankamin* kaleleri alınarak Macaristan'ın istilâsına yol açılmıştır; filhakika akıncılar Macaristan, Hırvatistan ve Dalmaçya'ya mütemadî akın yapıyorlardı; nihayet Fransızların da tahriki ve aradaki hasmâne vaziyetin devamı dolayısiyle *Mohaç* meydan muharebesinde Kıral Layoş maktûl olup merkezi olan *Budin* alınmış ve bu suretle bir buçuk asırdan fazla bir zaman (1363'den 1526'ya kadar) Osmanlı devletiyle çarpışan Macar kırallığına son verilmiş (932 H.=1526 M.) ve Macaristan'ın Avusturya'da kalan parçası için de her sene otuz bin duka vergi alınmıştır.

Son Macaristan kıralı II. Layoş VII. Ladislas'ın oğlu olup 1503 veya 1506'da doğmuş[1] 1515'de Alman İmparatorluğu generali ve 1516'da babasının yerine Macaristan ve Bohemya, kıralı olmuştur. II. Layoş aşağıdaki cetvelde görüleceği üzere Yagellon hânedanından olup Macaristan'da kırallık eden hükümdarların otuzuncusu ve sonuncusudur. Çocuğu olmamıştır. Zevcesi Mari (vefatı 1558) Habsburglardan Kastil kıralı Güzel Filip'in kızı ve Şarlken ile Ferdinand'ın kız kardeşi idi.

Budin alındıktan sonra bir kısım Macar asîlzâdelerinin intihabiyle Macaristan kırallığına *Erdel* Voyvodası Yanoş Zapolya (Jan Zapolya) seçilmiş ve bu, Osmanlı hazinesine her sene bir vergi vermek suretiyle Macar kıralı tanınmıştır ki Osmanlı tarih ve vesikalarında Yanoş Kıral diye adı geçmektedir.

Macar kıralı VII. Ladislas'ın damadı ve Layoş'un kayın biraderi olduğu için Macaristan kırallığına hak iddia eden Habsburglardan Avusturya dukası Ferdinand ile Macaristan kıralı Yanoş Kıral arasındaki mücadele ve Osmanlıların müdahalesi ve neticede Macaristan'ın ilhakı gerek Osmanlı vekayii arasında ve gerek *Erdel* Voyvodalığı kısmında zikredilmiştir.

* * *

[1] *Peçevî tarihi*, Macar tarihlerinden naklen II. Layoş'un 1503 senesinde doğmuş olduğunu yazar.

Macar kıralları *İstoni Belgrad* (Ştulvaysenburg)'da merasimle kırallık tacı giyerlerdi; bu taç daimî surette *Vişegrad*'taki hazinede muhafaza ediliyordu; Macaristan kıralı II. Layoş'tan sonra Jan Zapolya veya Yanoş Kıral ve onu mütaakıp Macaristan kırallığına hak iddia eden Ferdinand orada taç giymişlerdi; bu taç, Macarların namlı beylerinden biri vasıtasiyle *Vişegrad*'dan alınarak *İstoni Belgrad*'a (bazı vesikalarda İstuvani Belgrad) getirilip yine aynı suretle ve merasimle yerine gönderilip onu götüren Macar beğinin mührüyle mühürlenip mahalline kilitlenirdi.

Macaristan'ın işgalini ve Yanoş Kıral'ın Macaristan kırallığına intihabını mütaakıp, Ferdinand da taç giydikten sonra bu taç Ferdinand tarafından Şikloş ve Valpo banı yani beyi olan Perrin Petri'ye (Petri Pereney'e) teslim edilmiş ve o da bunu *Vişegrad*'a götürmeyip kendi kalesi olan *Şıkloş*'a götürmüştü; çünkü kendisi Macaristan kıralı olmak istiyerek bu hususta Osmanlılara temellük etmişse de ümidi boşa çıkmıştır.

Petri Pereney, Sultan Süleyman'ın *Budin-Viyana* seferini duyunca *korone*'yi yani tacı alarak Ferdinand'ın yanına kaçmak istemişse de yolda yakalanıp taç elinden alınarak Jan Zapolya'ya verilmiş ve Petri Pereney de Osmanlı himayesini kabul etmiştir [1].

XIV. asrın ikinci yarısından XVI. asrın ilk yarısına yani Macaristan kırallığının ortadan kalkmasına kadar gelen Macar kıralları Anju, Yagellon ve Zapolya isimlerinde üç hânedana mensup olup her biri ayrı ayrı aşağıdaki silsilelerde gösterilmiştir.

[1] *Peçevî tarihi, c. I., s. 151.* Bu Perin Petri veya Petri Pereney hakkında Macaristan'ın ilhakı kısmına da bakınız.

Anju hânedanından gelen Macaristan kıralları [1]

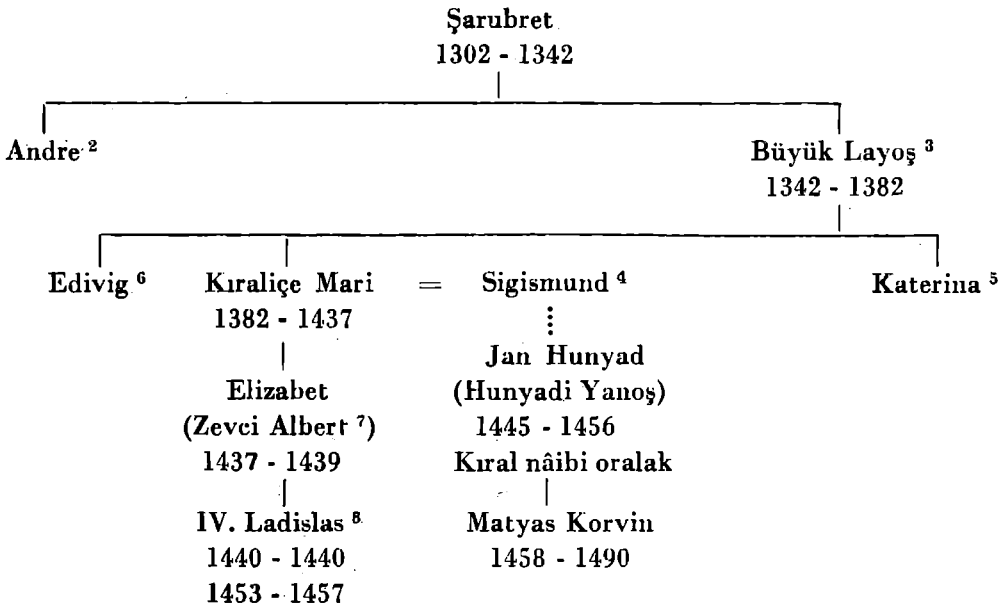

[1] Kıralların isimleri altındaki tarihler cülûs ve vefat tarihlerini göstermektedir.

[2] Anjulardan, Napoli kıraliçesi I. Janet'in zevci olup 1345'de karısı tarafından öldürülmüştür.

[3] Büyük Layoş aynı zamanda 1370'de Polonya kıralı da olmuştur.

[4] Lüksenburg dukası IV. Şarl'ın oğludur; 1368'de doğmuş ve 1382'de Macaristan kıraliçesi Mari'yi alarak Macaristan kıralı olmuştur. 1411'de Alman İmparatorluğuna intihap olunarak 1437'de ölmüştür.

[5] Fransa kıralı V. Şarl'ın oğlu Lui'ye nişanlı idi.

[6] Polonya kıraliçesi olup Litvanya Grandükü Yagellon tarafından nikâhlanmış ve bu suretle kocası Polonya kıralı olmuştur.

[7] Elizabet'in zevci Albert, Avusturya dukasının oğlu olup 1437'de Elizabet'i alarak Macaristan kıralı olmuştur; Alman İmparatorluğuna da intihap edilen Albert çok yaşamıyarak 1439'da ölmüş ve Ladislas adında bir erkek çocuk bırakmıştır.

[8] Henüz doğup babasının yerine kıral intihap edilmiş ise de Macar beyleri bunun yerine Yagellon hânedanından Polonya kıralının oğlu ve Litvanya dukası diğer Ladislas'ı kıral intihap etmişlerdir. Ladislas veya Vladislas 1444'deki *Varna* muharebesinde maktul düştüğünden Hunyadi Yanoş veya Jan Hunyad bu küçük kırala nâib olmuş ve 1453'de kırallığa getirilmiş ise de dört sene sonra Bohemya kırallığına çekilmeğe mecbur olup yerine Macar beyleri tarafından Matyas Korvin kıral seçilmiştir.

Yagollon ailesinden gelen Macaristan kıralları

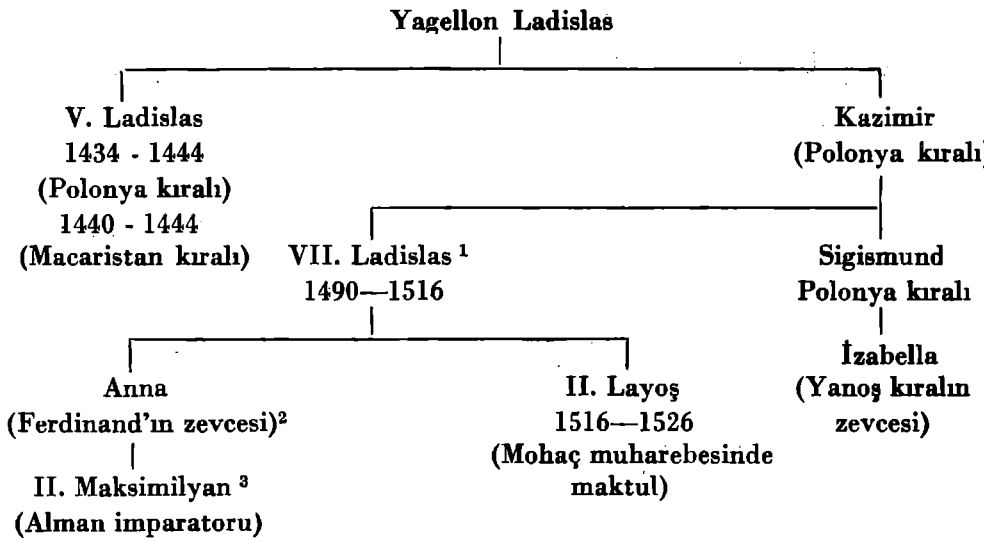

Zapolya ailesinden olan Macar kralları

Etyen (İstefan) Zapolya
|
Yanoş Zapolya
1526 - 1542
|
İstefan Zapolya (Sigismund) [4]
(Birkaç sene ismen Kıral-zâde denilip sonra Erdel)
beyliğine tâyin edilmiştir.

[1] Matyas Korvin'in vefatı üzerine Bohemya kırallığına ilâve olarak 1490'da Macaristan kıralı olmuştur.

[2] Şarlken'in biraderi ve Avusturya dukası meşhur Ferdinand'ın zevcesidir.

[3] Ferdinand'ın oğlu olup babasından sonra Alman İmparatoru olmuştur.

[4] Buna hem babasının babası Etiyen veya Stefan'ın ve hem de annesinin babası Lehistan kıralı Sigismund'un adı konmuştur. Nâme ve vesikalarda her iki isimle zikredildiği gibi, *Kıral-zâde* diye de kaydedilmektedir.

Osmanlı - Rus münasebetleri

Asıl vatanları olan yukarı *Dinyeper*, *Divina* ve *Nolhof* havzalarında müteaddid Rus prenslikleri bulunmakta olup bunların dinî ve siyasî merkezleri *Kiyev* idi. Moğollar buralarını işgal edince (1238-1240) prensliklere ilişmiyerek senevî bir vergi almakla iktifa etmişler ve prenslerin azil ve tâyinlerini yeni kurulan Altınordu hanlığına bırakmışlardı; bu suretle Ruslar üç asır Altınordu hanlığının idaresi altında kalmışlar ve bu hanlığın parçalanması üzerine genişlemeğe başlamışlardır. Moğol idaresinde iken Moskova knezliği, Altınordu hanlığınca daha ehemmiyetli sayıldığından Moğollar Rus prensliklerinin vergilerinin tahsilini bu knezlik vasıtasiyle yapmışlardı; bundan başka Tatarlara ısyan eden Rus prenslerinin yola getirilmesinde yine bu Moskova prensliği, hanlara yardım etmek suretiyle Ruslar üzerinde hâkim ve nâfiz bir mevki almıştı.

1362'den 1389 senesine kadar Moskova prensliğinde bulunan Dimitri İvanoviç bir muharebede Altınordu hanı kuvvetlerine galebe çaldıysa da yine vergi vermekten kurtulamamıştı. Moskova knez'i Kör Vasil'den (1448 - 1462) sonra knez olan oğlu III. İvan (1462 - 1505) Rusya'daki prens ve derebeylerini etrafına toplayarak Rus devletinin temelini attı; *Beyaz Deniz*'le *Ladoga* gölüne kadar topraklarını genişletti; zayıflamış olan Altınordu hanlığına vergi vermekten kurtuldu.

Ruslar, Tatar hanları arasındaki mücadeleden istifade ile Altınordu devleti parçalarından *Kırım*, *Kazan* ve *Astragan* hanlıklarını birleştirmemek için kendi hesaplarına çok isabetli bir siyaset takip ettikleri gibi bazan Kırım hanlariyle beraber *Litvanya — Polonya*'ya karşı da muharebe etmişlerdir.

* * *

Osmanlılar *Mora*'yı aldıktan sonra iki Mora despotunun küçüğü olan Tomas Paleologos, buradan kaçarak Napoli kırallığına iltica etmişti. Fransa kıralı VIII. Şarl Napoli kırallığını eline geçirdiği vakit (1495) Tomas orada idi. Geniş emeller peşinde koşmakta olan Şarl'a, *Bizans* İmparatorluğu tacını sattı ve Fransa, kıralı imparatorluk alâmeti olarak asâ ile küreyi alıp *İstanbul* imparatoru ve Kudüs kıralı olarak Napoli'de taç giydi, Tomas'ın, Sofya adında bir kızı vardı; Papa IV. Sixte, Osmanlı-

lara karşı kullanmak için bu kızı Rus grandükü (knez'i) III. İvan'a vermişti[1]. III. İvan, bu kızı aldıktan sonra *Bizans*'ın iki başlı kartalını kendisine arma olarak kabul etti.

Papa'nın arzusuna göre hareket edebilmesi için ilk evvel, İvan'ın Kırım hanlığını bertaraf etmesi lâzımdı; halbuki bu hanlık Osmanlı devleti himayesinde bulunduğu için diş geçirilemiyeceği gibi o sırada Kırım hanları, başlı başına Moskova grandükünü haklayacak vaziyette bulunuyorlardı.

İvan iyi görüşlü bir devlet şefi olduğu için Cenevizlilerin yerine Kırım sahillerine ve Azak Denizine yerleşen Osmanlılarla iyi dostluk tesisiyle ticaretini geliştirmek istiyordu; buna binaen 1492' de ve II. Bayezid zamanında *İstanbul*'a bir sefaret heyeti yollamayı düşünerek Moskova knezliğinin Altınordu nüfuzundan kurtulmasına yardım eden dostu, Kırım hanı Mengili Giray vasıtasiyle ve 31 Ağustos tarihli bir nâme ile hükümetten istimzacta bulunmuş ve muvafık cevap aldıktan sonra Mihail Pleşçeyev'in başkanlığında bir sefaret heyeti yollamıştır. Bu heyetin getirmiş olduğu nâmede Kuzey-Karadeniz'de Osmanlılara ait iskele ve limanlarda ticaret yapan Rus tüccarlarına karşı sancakbeyleri tarafından Osmanlı reâyâsı gibi muamele yapılmasından, angaryada çalıştırılmalarından ve mallarının kısmen ellerinden alınmasından dolayı şikâyet ediliyor ve Rus tüccarlarının serbest ticaret yapmaları isteniyor ve bundan başka komşuluk sebebiyle dostluk tesis edilmesi arzu olunuyordu.

Rus elçisi basit, haşin ve teşrifat usulüne vukufsuz bir adam olduğundan terbiye ve nezakete aykırı bazı hallerine müsamaha edilerek[2] bu halinden metbûuna şikâyet de edilmiyerek Çarın istediği şeyler kabul olunup Mihail Pleşçeyev geri gönderildi; fakat İvan'ın nâmesine cevap verilmeyip elçinin kabalığı Kırım hanına bildirildi.

Bundan sonra Yavuz Sultan Selim'in cülûsuna kadar Rusya'dan *İstanbul*'a sefir gelmedi. Çünkü o tarihte siyasî bir

[1] III. İvan'ın birinci karısı *Tver* Grandükü Boris'in kızıdır; ikinci karısı da bu Tomas Paleologos'un kızı Sofya olup 1503'de ölmüştür.

[2] Elçi Pleşçeyev'e, gerek pâdişahın oğlu olan Kefe sancakbeğini ve gerek bizzat pâdişahı, diz çökmüyerek eğilmek suretiyle selâmlanması emredilmiş olduğundan o da öyle yapmıştı.

ehemmiyeti olmayan Ruslarla, olacak ticarî münasebetlerin *Kefe* sancakbeği olan şehzâde ile temin edilmesi tensip edilmişti. Bu suretle *Kefe* ve *Azak*'da iki taraf arasında ticarî faaliyet başlamıştı. Osmanlı devleti günden güne büyümekte olan Ruslara karşı hiçbir ehemmiyet vermeyip yalnız kuvvetli bir devlet olarak Lehistan'a [Litvanya-Lehistan] karşı alâka gösteriyordu.

Bu sırada Moskova knezi IV. Vasili (1505 - 1533) hem ticatini arttırmak ve hem de Osmanlı devletiyle ittifak yapmak için kendi maiyyeti adamlarından Aleksiyev adında birini elçi olarak 1514'de *İstanbul*'a yolladı. Bu da evvelki elçi gibi efendisinden talimat almıştı; o da, pâdişahı selâmlarken diz çökmemesi, kendi adı [knez'in adı] zikredilmeden evvel pâdişahın hatırının sorulmaması gibi mûtad hilâfında bazı şeylerdi.

Knez Vasili'nin nâmesinde dostluktan bahsediliyordu; Sultan Selim elçiye iltifat etti ve *Menkûb* beyi olan Kemal Bey'i elçi olarak Rus sefiriyle beraber *Moskova*'ya yolladı. Vasili'ye hitaben biri Türkçe ve diğeri Sırp lisaniyle yazılmış iki nâme gönderildi Ertesi sene yani 1515'de Kemal Bey avdet ederken knez'in, Koruböf adında bir elçisi geldi ve pek çok hediye getirdi[1]. Vasili bu defa Kırım hanı'nın Litvanyalılara (Lehliler) yardım etmesinden dolayı şikâyet ile buna nihayet verilmesini rica ediyor ve bundan başka Osmanlılarla Ruslar arasında tedafüî ve tecavüzî ittifak yapılmasını istiyordu. Vasili'nin birinci dileği yapıldı ise de ikincisi nâzikâne geri bırakıldı; yani Sultan Selim bu teklifi doğrudan doğruya red etmiyerek bu iş için *Moskova*'ya ayrı bir elçi göndereceğini söyleyip işi geri attı ve sonra *İran* ve *Mısır* seferi sebebiyle bu mesele tamamen unutuldu. Rusların teklif ettikleri bu ittifakın Lehliler aleyhine müteveccih olduğu daha sonraki müracaatlarında da görülüyor.

Vasili, Kırım hanı Menğli Giray'ın oğlu Mehmed Giray'la muharebe ettiği zaman *İstanbul*'a bir elçi göndererek ittifak meselesini tekrar kurcaladı ise de bir netice alamadı; bundan

[1] 10 Recep 921 : divan oldu, Moskova elçisi gelip el öptü; arz-ı ubûdiyyet ve ihlâs eyledi. Garrâ samurlar ve vaşaklar ve siyah tilkiler ve bir tane siyah balık derisi ve ak balık dişleri ve sungurlar ve ispiri çakırlar ve türlü türlü sungur tahta getirdi: gayet tertîb-i azametle divan durdu.." *Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı, c. I., s, 467 ve 1264 tab'ı, c. I., s. 415.*

başka Vasili hem Kırım hanının taarruzlarını önleyecek[1] hem de *Litvanya* ve *Polonya* kıraliarını korkutacak bir ahidnâme koparmak istediyse de buna da muvaffak olamadı; maksadı Osmanlı kudret ve satveti ile gücü yetmediği hükümetlere kafa tutmaktı; müracaatında yalnız ticaret serbestîsi yenilenmekle iktifa olundu[2].

Kanunî Sultan Süleyman'ın cülûsunu mütaakıp hem cülûs tebriki yapmak hem de bazı hususlar hakkında anlaşmak üzere gelen Tretyak Gubin (Tretjak Gubin) adındaki Rus elçisi Grandükün yani knez'in ricası üzerine Kırım hanının Rusları rahatsız etmemesi için hana bir nâme gönderilmesine muvaffak oldu ve elçi ile Kırım hanzâdelerinden İskender Bey adında biri pâdişahın dostluğunu teyid etmek üzere *Moskova*'ya gönderildi. Vasili'nin 1531 tarihli bir nâmesi İvan Morosov adında bir elçi ile *Rodos*'un zaptını mütaakıp *İstanbul*'a gelmiştir. Vasili bu nâmesinde memleketinin büyüklerinden olup 1529'da elçi olarak *Belgrad*'a gönderilmiş olan iki beyzâdenin avdet etmediklerinden şikâyet etmekte idi[3].

Grandük Vasili 1533'de öldü, yerine oğlu IV. İvan Moskova knezi oldu ve 1547'de Çar unvaniyle taç giydi; tarihlerde Müthiş İvan denilen bu azimli hükümdar babasının ölümünden yedi sene sonra 944 H. (1547 M.)'de saray zabitlerinden olan Adaşev adında bir elçi ile nâme yollayıp Lehistan aleyhine olmak üzere bir ittifak teklif etmiş ise de kabul edilmiyerek eskisi gibi yalnız ticaret muahedesi yenilenmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman takriben 1557 senesinde Rus hükümdarına gönderdiği nâmede ona Çar unvaniyle hitap etmiş ve

[1] Kırım Hanı Mehmed Giray, daimî surette kendisine taraftar olanlardan birisinin tâyinini istediği Kazan hanlığına Mehmed Emin Han'ın yerine biraderi Sahip Giray'ın han olmasını Vasili ile kararlaştırmış ise de bu karar Vasili'nin işine gelmediğinden Şeyh Ali adında bir mülteciyi göndererek *Kazan*'ı nüfuzu altına almak istemişti. Moskova Grandükü aynı zamanda *İstanbul*'a bir sefaret heyeti yollıyarak Mehmed Giray'ın zulmünden şikâyet etmişti *(Telfikü'l-ahbar ve Karamzin*'den naklen *Gülbün-i Hânan, s. 28-30)*.

[2] *Hammer tarihi, c. IV., s. 111-112.* İlk temaslardan itibaren Rus tüccarları ile Türk tüccarları gelip gitmeğe başlamışlardır *(Mühimme defteri 42, s. 286)*.

[3] *Hammer tarihi c. IV., s. 311*'deki Lâtince kısımdan tercüme. Vasili nâmesinde Osmanlı hükümdarını demir ve ateşle tehdit ederek "Kim ki adaleti öldürürse cennete girmez" cümlesini havi bir hadîsten yani Hazret-i Peygamberin sözlerinden bahsediyor.

aradaki ticarî münasebetlerden bahsederek kürk mubayaası için o tarafa gönderilen Türk tüccarlarının müsaadeye mazhar olmasını istemiştir. Bundan sonra 1570 senesine yani II. Selim'in cülûsuna kadar Rusya'dan elçi gelmemiş ve II. Selim'in hükümdar olması üzerine tebrik için Novoziltzov adında bir elçi gelmiştir.

Korkunç İvan, kudretli ve teşkilâtçı bir hükümdar olduğundan devlet işlerini bilfiil ele almış, yeni teşkilât yapmış, Çar kanunnâmesi denilen bir anayasa tertip ettirmiş, bir ordu vücude getirmiştir. Bunun zamanında ve 1552'de Kazan hanlığı ve 1556'da Astragan hanlığı elde edilerek[1] bu suretle Ruslar Türk illerine ve Kafkasya'ya doğru yayılmağa başlamışlardır.

Osmanlılarla münasebette bulunan Moskova knezleri :

III. İvan
1462 - 1505
|
IV. Vasili
1505 - 1533
|
IV. Korkunç İvan
1533 - 1584
(1547'de Çar ilân edilmiştir)

Osmanlı - Lehistan münasebetleri

Lehistan kırallığı ile ilk temastan bahsederken söylediğimiz gibi Yagellon hânedanından olan Lehistan kıralı IV. Kazimir zamanında ve 1490'da Osmanlılarla Lehliler arasında ilk muahede yapılmış ve bu muahede Kazimir'in oğlu Jan Albert devrinde üç sene uzatılmıştı; fakat Jan Albert'in Boğdan Voyvodalığı üzerinde nüfuz tesisine kalkması neticesinde 903 (H. 1498 M.)'de Osmanlılardan ehemmiyetli bir sille yemiş ve bundan sonra ikinci bir tecrübeye kalkmayarak dostça münasebetlerini idâme ettirmiştir.

[1] Kazan hanlığı teşettüt neticesinde ve 1487'de Ruslar'ın eline geçmiş ise de III. İvan'ın ölümünden sonra geri alınmış ve Kırım hanı Sahib Giray zamanında Kırım ve Kazan kuvvetleri burayı almak istiyen Rusları mağlûp etmişlerdi. Müdhiş İvan Çar olduktan sonra Kazan'ı almak istemiş ise de evvelâ muvaffak olamamış ve nihayet 1552'de elde etmiştir. *Kazan* ve *Astragan*'ın işgalleri, bundan sonra Rusya'nın doğu ve güney-doğusundaki Türk ülkelerinin işgaline kapı açmış oldu.

Bu kısa mukaddimeden sonra *Osmanlı - Lehistan* münasebetlerini şöylece gösterebiliriz:

Osmanlı - Lehistan münasebetleri sırasında Lehistan'da *Yagellon* âilesi kırallık etmekte olup ilk münasebet bu ailenin ikinci hükümdarı VI. Vladislas Yagellon (1434 - 1444) zamanında başlamıştır.

Macaristan tahtındaki ihtilâf dolayısiyle Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'ın Macaristan kırallığı meselesinde işe karışması münasebetiyle Leh kırallığiyle ilk temas vukua gelmiş ve Lehistan hükümeti de Vladislas'ın Macaristan kırallığına seçilmesi dolayısiyle Osmanlı hükümetinin ne gibi bir vaziyet alacağını anlamak üzere 1440'da *Edirne*'ye Jan Rizezovski ile Şuşodovski isimlerinde iki elçi göndermiştir; bu suretle hem Leh ve hem Macarlara kıral olan Vladislas Osmanlılarla muharebe ederek, Yanoş Hunyadi'nin gayretiyle epi kazanç elde etmiş; fakat 1444'de *Varna* muharebesinde mağlûp ve maktûl düşmüştü.

Kırım'ın Osmanlı devletine bağlanması ve *Boğdan*'ın Türk nüfuzu altına girmesi sebebiyle kuzey hudutlarda Ruslar ve Lehlilerle tabiî olarak temas vukua gelmiş ve 1478 senesinde bir Türk sefiri Litvanya'da *Berzec* şehrine gelmiş ve buna mukabil Lehistan-Litvanya kıralı IV. Kazimir de bir elçi yollamağı va'detmişti. Aradan on bir sene geçtikten sonra yani 1489'da *İstanbul*'a gelen Leh murahhası Nikola Feiley ilk defa Osmanlı ve Lehistan ticarî ahidnâmesini almağa muvaffak olmuştur[1].

1492 senesinde Lehistan kıralı Albert Yagellon'un cülûsunda yenilenen ahidnâme bir Türk elçisi ile Leh kıralına yollanmıştır; 1500 senesinde müddeti bitmiş olan ahidnâmenin uzatılması münasebetiyle bir Türk elçisi ahidnâmeyi götürüp 1501 ibtidasında dönmüştür.

İşte bundan sonra ilk defa akdedilen 1489 muahedesi, müddeti bittikçe bunun yenilenmesi için Leh elçisi gelip giderdi; meselâ 1525 senesinde gelen elçi ile beş sene ve 1532'de gelen elçi Opalinski ile üç sene ve keza diğer senelerde de gelen elçiler vasıtasiyle

[1] II. Bayezid'in muahede akdine muvafakati dolayısiyle Lehistan kıralına gönderdiği cevabî nâmesi 3 Mart 1489 (30 Rebiulevvel 894) tarihlidir. Bayezid, Selim, Kanunî Süleyman taraflarından Leh kırallarına gönderilen nâmeler hakkında bakınız (Üçüncü Türk Tarih Kongresi zabıtları, s. 662-665).

üç, dört sene müddetle eski ahidnâme hep yenilenmekte idi[1]. *Gran* [Estergon]'un zaptından dolayı Leh kıralı 1453'de bir heyet gönderip pâdişahı tebrik etmişti.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından Lehistan kıralı Sigismund Ogüst'e gönderilmiş olan 1551 Haziran tarihli bir nâmede, Leh kıralının yeğeni (kız kardeşinin oğlu) olan *Erdel* kıralı İstefan Sigismund'un Macar kırallığı üzerindeki hakkının muhafazası vaad ediliyordu; 1552 tarihli nâme-i hümâyun da Lehistan'la dostluk teminatını ihtiva etmekte idi.

Sultan Süleyman 962 H. (1555 M.) senesinde *İran* seferinden dönüp *Amasya*'da kışladığı sırada Lehistan kıralı tarafından gönderilmiş olan Nikola Erini adında bir elçiyi kabul etmiş ve kıral, gönderdiği nâmede hudut ahvaline dair bazı şikâyetlerde bulunmuştur; pâdişah tarafından 19 Muharrem 966 H. (1558 M.) tarihli nâme ile kıralın nâmesine verilen cevapta :

"Elçi sizin tarafınızdan her ne takrir etmiş ve nâmenizde dahi ne yazılmış ise eğer beyler hususu, eğer çobanlar ahvali ve sair umûr malûm-ı şerîfim olup muradınız müstedâsınca sâbıka gönderilen ahidnâme-i şerîfimin üç sureti yazılıp nişân-ı hümâyunumla muanven kılınıp ve *Budin* beylerbeğisine ve Akkirman beyine ve memâlik-i mahrusam kadılarına ahkâm-ı şerîfe yazılıp mezbur elçinize teslim olundu" denilmektedir[2].

Leh devleti, Kırım hanlarına her sene muayyen bir vergi vermekte idi[3]. Lehliler, Osmanlı devletinin buhranlı zamanlarında veya fırsat buldukça *Boğdan*'da tahrikât yaparlar ve buraya tâyin edilecek voyvodaların kendilerine taraftar olmasını isterlerdi.

[1] Hiçbir ecnebi devlet Leh kıralları kadar sık sık elçi göndermemiştir. Bunlardan bazısı muahedeyi tecdid etmek ve bir kısmı Kırım hanından şikâyet eylemek ve bazıları da diğer havadisleri vermek ve Lehistan'a karşı olan Türk akınlarını önlemek üzere 1549'dan itibaren 1553 senesine kadar her sene böylece gelip gitmişlerdi (*Bk. Hammer tarihi, Atâ Bey tercümesi, c. V., s. 53, 124, 322; c. VI., s. 15, 38, 29 6,297).*

[2] *Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 501.*

[3] Kırım hanına yazılmış olan 22 Ramazan 985 tarihli nâme-i hümâyundan :

"... mektûb-ı saâdet-üslûbınız vârid olup âbâ ü ecdadınız zamanlarından beru vilâyet-i Lih kıralı ve sair keferesi nükûd ve çuha ve kumaştan her sene otuz bin filori vire gelmişler iken on iki yıldan beri vermeyip vaki olan verginiz alasız deyu emr-i şerif vaki olmağın *(Mühimme Defteri, N. 33, s. 123).*

XIV. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Lehistan hükümdar ailesi

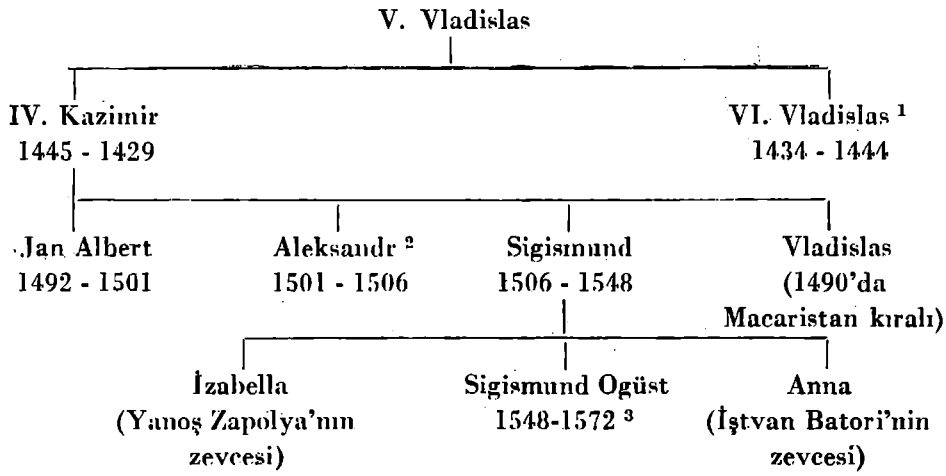

Osmanlı - Avusturya münasebetleri

Habsburg hânedanından olan Şarlken ile kardeşi Ferdinand arasında ve 1521'de ellerindeki memleketler taksim edildiği vakit İspanya, Burgonya ve Felemenk Şarlken'e, yani V. Şarl'a ve Avusturya da Arşidük Ferdinand'ın hissesine düşmüştü. Ferdinand sonra Çekya, Macaristan, Moravya ve Silezya'yı ve diğer bazı yerleri de nüfuzu altına almıştı. Ferdinand Macaristan kıralı VII. Ladislas'ın damadı olup bundan dolayı Macar kırallığı üzerinde bir hak iddia ederek zevcesi Anna'dan dolayı bunu şiddetle müdafaa ediyordu [4].

Osmanlı orduları Macaristan kıralı II. Lui'yi *Mohaç* meydan muharebesinde mağlûp etmişler ve kıral kaçarken telef olmuştu (1525). Bunun üzerine *Budin* alınmış ve Lui veya Layoş'un zevcesi Mari Avusturya'ya kaçmıştır [5]. Osmanlı vekayii ve *Erdel*

[1] Hem Lehistan ve hem Macaristan kıralı olup Varna muharebesinde maktûl düşmüştür.

[2] Kazimir'in vefatından sonra büyük oğlu Albert Lehistan'da ve kardeşi Aleksandr Litvanya'da kırallık etmişlerdi; hattâ bu ayrılışı fırsat bilen Rus knezi İvan, Litvanya'ya karşı harp açarak *Dineper* ve *Desna* nehirleri sahillerinde mühim yerler elde etmişti.

[3] Polonya ile Litvanya bunun kırallığı zamanında ayrılmıştır.

[4] Macaristan kıralı VII. Ladislas'ın kızı Anna 1503'de doğmuş 1521'de Arşidük Ferdinand'a varmış ve 1527'de babasının yerine Alman İmparatoru olan II. Maksimilyan'ı doğurmuştur; vefatı 1547'dedir.

[5] Mari, Kastil kıralı olan Habsburglardan Güzel Filip'in kızıdır. 1505'de doğmuş, 1521 senesinde Macaristan kıralı II. Layoş ile evlenmiş ve 1558'de

Voyvodalığı kısımlarında görüldüğü üzere Osmanlı hükümdarı, Macar kırallığına bir kısım Macar beylerinin intihabiyle *Erdel* Voyvodası Yanoş Zapolya (Japolski)'yı getirmiş, fakat Macar beylerinin diğer bir kısmı da Avusturya Arşidükü Ferdinand'ı Macar kıralı intihap etmişlerdi; Şarlken'in emriyle müzakereye çağrılan iki Diyet Meclisi Ferdinand'ı Macaristan'ın meşrû kıralı ve Yanoş Zapolya'yı da gâsıb îlân etmişti (1526).

İşte bu vaziyet üzerine Macar kırallığı tacı yüzünden Ferdinand ve ona yardım eden biraderi Şarlken ile Osmanlı hükümdarı arasında 1526 senesinde başlayan muharebe birinci safha olarak 1547'ye ve 1555'de başlayan ikinci safha 1562'ye ve 1566'da başlayan üçüncü safha, 1568 senesinde kadar otuz sene devam etmiştir.

Ferdinand, Zapolya'yı *Tokay*'da mağlûp ederek *Budin*'i aldı; Yanoş, kayın pederi Lehistan kıralının yanına kaçtı; ondan yardım umuyordu; fakat kıral ona asıl hâmi olarak Osmanlılara müracaatı tavsiye etti; Osmanlı hükümeti otoritesini muhafaza için Yanoş Zapolya'yı tutmağa mecbur oldu ve Macaristan kıralı tanıdığı Zapolya ile 1528'de bir mukavele akdetti; bu mukavele mûcibince Yanoş Kıral senevî bir vergi vermek suretiyle Osmanlı devletinin himayesini kabul ediyordu.

Bunu haber alan Ferdinand kendisini Macaristan kıralı olarak kabul ettirmek için Jan Hoburdanski'nin riyasetinde üç kişilik bir sefaret heyeti gönderdi; bunlar 28 Mayıs 1528 senesinde *İstanbul*'a geldiler; getirdikleri nâmede *Belgrad* da dahil olmak üzere Macarlardan alınan yerlere kıral olmasını istiyordu; Ferdinand'ın nâmesini gören vezir-i âzam İbrahim Paşa Avusturya sefaret heyeti başkanına :

"*İstanbul*'u niçin istemiyorsunuz?" diye sordu; bu heyet pâdişah tarafından kabul edilmiyerek dokuz ay nezaret altında kaldılar ve ancak 1529'daki *Viyana* seferi esnasında her birine beşer yüz duka hediye verilerek Ferdinand'ın yanına gönderildiler. Mohaç ovasında pâdişahı karşılayan Yanoş Kıral hakkında bir hükümdara mahsus kabul resmi yapıldı; *Budin* geri

ölmüştür; çocukları olmamıştır. Şu kayıtlara göre Ferdinand ile Şarlken'in kız kardeşi Mari'yi Macaristan kıralı Layoş almış ve Layoş'un kız kardeşi Anna'yı da Ferdinand nikâhlamıştır.

alınarak kendisi tahta oturtuldu ve oradan aynı zamanda Şarlken'in Fransa'ya karşı olan tazyikini hafifletmek için *Viyana* üzerine gidilip muhasara edildi ve geri dönüldüğü sırada Yanoş Kıral'ın yanına muhafız olarak Osmanlı askeri bırakıldı.

1530 Ekim'de Ferdinand tarafından *İstanbul*'a ikinci bir sefaret heyeti gönderildi; bu heyetin başkanları Hıristiyan şövalye ve kumandanlarından Nikola Yürisiç ile şövalye ve kont Jozef dö Lamberg idiler. Bu heyet de Ferdinand'ın irsen Macaristan'da hakkı olduğunu ve kıralhk kendisine verilirse her sene Osmanlı hazinesine bir vergi vereceğini söylediyse de vezir-i âzam, Macaristan'ın iki defa kılıç ile alınarak Zapolya'nın oraya kıral yapıldığını ve bundan dolayı burayı pâdişahın kime isterse verebileceğini ve böyle Macaristan istenmekte devam edilirse Türk ordularının Alman hududuna kadar gelebileceğini söylemiştir.

Ferdinand'ın sefirleriyle *İstanbul*'da bu müzakereler devam ederken Ferdinand bir emr-i vaki yapmak üzere generallerinden Rogendorf'u gönderip *Budin*'i muhasara ettirdi. Kalede kıraldan başka Osmanlı kumandanı Kasım Paşa ile yeniçeri ve eyâlet kuvvetleri vardı; muhasara bir buçuk ay sürdü. Rogendorf, Semendire sancakbeyinin gelmekte olduğunu duyunca çekildi.

Bu esnada pâdişah *Bursa*'da avla meşguldü; *İstanbul*'a dönünce Avusturya ve Almanya üzerine sefer açmak için kışı hazırlıkla geçirdi ve 25 Nisan 1532 (19 Ramazan 938)'de *Alman seferi* niyetiyle *İstanbul*'dan çıktı. Ferdinand tarafından gönderilerek *Niş*'te orduya gelen Lamberg ve Nogarola isimlerindeki elçiler, yine eski nakaratı tekrar ile buna mukabil her sene pâdişaha yüz bin duka vermek teklifinde bulundularsa da red cevabı aldılar.

Ordu *Ösek*'den sonra yol üzerindeki *Şikloş*, *Babuca*, *Gons* ve daha on beş kadar kaleyi süratle aldıktan sonra ilerledi; bunların içinden *Gons* kalesi üç ay dayandı; burası daha evvel elçi olarak *İstanbul*'a gönderilmiş olan Nikola Yürisiç tarafından müdafaa olunmuştu; bu kale Viyana yolu üzerinde bulunduğu için alınmasına katî lüzum görülmüştü.

Ordu *Viyana* önüne gitmedi; Şarlken de karşı çıkmadı; Avusturya'ya akınlar yapıldı. Pâdişahın maksadı Şarlken ile bir meydan muharebesi yapmaktı; gerek Şarlken ve gerek Ferdinand'ın meydanda olmamalarından dolayı canı sıkılan Sultan Süleyman, iki defa orduya gönderilen Ferdinand'ın

yukarıda adıgeçen iki elçisi ile Şarlken'e ağır bir mektup yolladı. Peçevî İbrahim Efendi'nin Macar tarihlerinde gördüğü bu nâmenin hulâsası şöyle idi [1].

"Bu kadar zamandır erlik dâvası yapıp durursun; ne senden ne kardeşinden nâm ve nişâne yok; sizlere saltanat ve erlik dâvası haramdır; askerinden, belki karından dahi utanmaz mısın? Belki kadında gayret var sizde yok; er isen meydana gelesin takdir ne ise yerine gele; gel seninle saltanatı *Beç* sahrasında üleşelim; reâyâ fıkarası dahi âsûde olsun; yoksa meydanı arslandan hâli buldukça tilki gibi fırsatla şikâr almağı erlik sayma. Bu kere dahi meydana gelmezsen avratlar gibi çıkrık alıp dahi pâdişahlık tacını örünmiyesin ve erlik adını diline getirmiyesin".

Yine Macar kaynağına göre Şarlken nâmeyi alınca hazırlanmış olan seksen bin yaya ve kırk bin atlı ile harekete geçmeğe muktedir değilmiş; çünkü memlekette kıtlık ve hastalık varmış.

Karşısında çarpışacak kuvvet bulamayan Osmanlı ordusu yedi ay sonra 1532 Kasımında (19 Rebiulâhır 939) *İstanbul*'a döndü.

Osmanlı hükümdarının Lüter taraftarlarını tahriki

Kanunî Sultan Süleyman, Ferdinand'ın arkasında destek olan Şarlken'in harple hırpalayamıyacağını anladığından onu kendi içinden vurmayı düşündü. Bilindiği gibi Lüter Protes'tan mezhebini meydana çıkarmış ve katolik âlemini galeyana getirmişti; Lüter'in faaliyeti ve Papaya karşı muhalefeti sırasında Şarlken, Alman İmparatorluğuna seçilmişti (1520). V. Şarl, mutaassıp bir katolik olmakla beraber protestanlar hakkında gösterilecek şiddetin tepki yapacağını düşünerek endişe etmekte idi; nihayet Diyet Meclisi tarafından verilen bir kararla Lüter itikatsızlıkla itham edilerek hakkındaki karar ilân edildi. Lüter'i, taraftarlarından Saksonya elektörü sakladı; mezhebi yayılmağa başladı; Almancaya tercüme edilen *kitab-ı mukaddes* süratle yayıldı; bu yüzden ve bunu vesile yaparak ısyanlar oldu. Şarlken 1529'da yeni bir Diyet Meclisi toplayarak Lüter mezhebinin şimdiye kadar kabul edilen yerlerden başka yerden intişar etmesine

[1] *Peçevî tarihi, c. I., s. 170.*

müsaade edilmemesi hakkında bir karar aldıysa da bu karar kabul edilmiyerek her taraftan protesto edildi.

Bu kısa mukaddimeden anlaşılacağı üzere *Flander* ve *İspanya*'daki Lüter mezhebi taraftarları Diyet Meclisi kararıyle Papa tarafından kendilerine gösterilen şiddetten dolayı hariçten bir yardımcı aramışlar ve o sırada Şarlken'e karşı cephe alan Kanunî Sultan Süleyman'ı bularak ondan yardım istemişlerdi; bunların gönderdikleri mektuplar elimizde olmamakla beraber verilen cevaptan Lüteriyenler'in puta tapmayıp, kiliseden putları çıkarıp kendilerine düşman olan Papa ile mücadele halinde oldukları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Muharrem adında biriyle gönderilen nâmede Osmanlı devletinin karadan ve denizden kendilerine yardım edeceği bildirilerek nâmeyi götüren Muharrem'in hüviyeti tesbit edilerek sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası olduğu ve bu suretle bir yanlışlığa meydan verilmemesi de yazılmıştır. Bu nâmenin bazı kısımlarını kısa olarak naklediyorum[1].

"... Flandre ve İspanya memleketlerinde Lüteran mezhebi üzere olan beyler ve bey-zâdeler ve sair Lüteran mezhebi âyânı... mektup vâsıl olıcak mâlum ola ki rûy-i zeminde olan selâtin-i izâm mâbeyninde hânedan-ı saltanat-unvanımız... cümleden kuvvetli, kudretli, azametli olup nice taç ve taht sahiplerinin memleket ve vilâyetleri ve Akdeniz ve Karadeniz ve hesabı yok nice vilâyetlerin pâdişahlığı bize nasib olmuştur. Biz cenâb-ı hakkın birliğine ve Muhammed Mustafa Efendimizin hak peygamberliğine âmme-i ehl-i İslâmla îtikat ve îtimadımız olup siz dahi puta tapmayıp, kiliselerden putları ve suret ve nakusları reddedip hak teâlâ birdir ve Hazret-i İsa peygamber ve kuludur deyu itikat edip... Papa denilen bî-din, halikını bir bilmeyip ve Hazret-i İsa aleyhisselâma tanrılık isnad edip halkın nice kulların ol tarik-i dalâlete sevkedip nice kanlar dökülmesine sebep olmağla siz, Papaluya kılıç çekip merhamet-i şâhanemiz sizin tarafınıza masruf olup kara ve deryadan her hal ile size muavenet-i husrevânemiz zuhura gelmek ve ol zalim-i bî-din elinden sizi halâs ve hak dine sevk etmek lâzım gelmiştir; imdi size olan dostluk ve muhabbetimizin îlâmı haylıdanberi maksûd-ı hümâyunumuz ol-

[1] *Feridun Bey Münşeatı*, c. II., s. *450 (1265 senesi tab'ı)*.

muştur; Hâlâ yüce âsitânemiz kullarından Muharrem nâm kulumuz ol tarafın dilini ve ahvalini bilir ve îtimad olunur kulumuz olmağın irsal olundu. Vusul buldukta gerekdir ki cümle beyler ve Lüteran bey-zâdeleri ve âyânlarısız dostluğumuzu mukarrer bilip ve hüsn-i ittifakla mezkûr kulumuz ile mükâleme ve müşavere edip ağızdan dediği ve kâğıt ile bildirdiği cemi-i kelimatın mübarek ağzımızdan sâdır olmuş gibi mukarrer bilip dahi her yılda ve zamanda ittifakla Papa bî-dinine asker çekmek ve cenk etmek murad ediniyorsanız ona göre îtimad olunur adamlarınızı yüce âsitanemize gönderip mezbûr kulumuz ile maan ahvalinizi bildiresiniz. Merkum kulumuz, Muharrem'in sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası vardır; ana göre mukayyed olup nâme-i hümâyumuzun âharın eline düşüp hile ve hud'a ile mabeynde olan dostluğu bilip zarar ve gezend eriştirmek ihtimali olmıya vesselâm[1]".

* * *

Ferdinand ile ilk anlaşma

Alman İmparatoru Şarlken Batı-Avrupa vaziyetinin iyi olmadığını görerek Ferdinand'a Osmanlılarla sulh yapmasını tavsiye ile onu sıkıştırmış ve Osmanlı hükümeti de Avusturya ve Almanya'yı kendi aleyhine tahrik etmekte olan İran şâhiyle harp etmek üzere bunlarla anlaşmağa muvafakat etmiş ve 1533 Ocak ayında Jerom isimindeki Avusturya murahhası *İstanbul*'a gelmiştir.

İlk müzakerede elçiden *Gran* kalesinin anahtarları istendi, bu anahtar gelmedikçe sulh yapılmıyacağı katî olarak söylendi; *Gran* (Estergon)'ın anahtarlarının istenmesi Bohemyalıları korkuttuysa da, Ferdinand bunun, kalenin Türklere teslim değil itaat alâmeti mânasına geldiğini ve bu hususta vezir-i âzamın yeminle teminat verdiğini şöyliyerek halkın heyecanını teskin etti ve *Viyana*'ya gönderilen Türk elçisiyle anahtarları yolladı;

[1] Fransa kıralı IV. Şarl tarafından 1572 senesinde gönderilen bir nâmede kendisinin İngiltere kıraliçesi ve protestan Alman beyleri ve hemşiresinin kocası protestan mezhebindeki Navar kontu ile birlikte İspanya ve Papa'ya karşı ittifak edip Osmanlı hükümdarının bu ittifaka dahil olması ve hep birden düşmana karşı yürünmesi ve müttefiki Lüteran (Lüterist) mezhebindeki beyleri takviyet için onlara bir nâme-i hümâyun gönderilmesini rica ve teklif etmiştir *(Mühimme Defteri 19, s. 330, 359)*.

anahtarlar vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya verildiği zaman paşa bundan memnun olarak elçi Jerom'a :

— Maksat tarziye idi; biz îcabederse kaleyi kılıcımızla alabiliriz" diyerek kalenin anahtarlarını geri verdi; anahtarları, son Macar kıralı II. Layoş'un zevcesi Mari'nin elçisi Kornelyüs Şeper getirmişti.

Sefir Kornelyüs, Ferdinand'ın nâmesini verdiği zaman vezir-i âzam onu oturduğu yerden almış ve Şarlken'in nâmesini ise ayağa kalkıp aldıktan sonra öpüp başına koymuştur. Şarlken, nâmesinde Macaristan'ın Ferdinand'a Afrika sahilindeki Barbaros Hayreddin Paşa'ya ait *Ercel* adasının eski sahiplerine verilip ve buna mukabil zaptettiği *Koron* kalesinin iade edileceğini beyan ediyordu; nâmeyi tercüme ettirip mealini anlayan vezir-i âzam :

"Pâdişah *Koron*'u almayı arzu ederse onu kılıçla almağı tercih eder[1]. Macaristan'ı ise Jan Zapolya'ya vermiştir; hiç bir kuvvet onun elinden geri alamaz; *Ercel* adası ise Barbaros'un sancağıdır" cevabını vermiştir.

Bundan sonra murahhaslar, vezir-i âzamın mahrem-i esrarı olan ve bu siyasî işlerde mühim rol oynayan Andrea Gritti ile görüştüler[2]; o da aşağı-yukarı aynı şeyleri söyledi. Nihayet bundan sonraki mülâkatlarda çekişmelerden sonra Macaristan'ın Ferdinand'a verilemiyeceği katî olarak söylendi ve :

"Şarl İtalya'da Türkleri harp ile tehdit etmek ve Lüter mezhebi erkânını cebren eski mezheplerine sokmak istemekle meşgul idi. Almanya'ya geldi, bir şeye muvaffak olamadı; ruhbanlar meclisinin toplanmasını istedi; fakat toplanmadı, *Budin*'i

[1] Nitekim bu müzakereler esnasında *Koron* kalesi Semendire beyi Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey'in tertip ve plâniyle elde edildi.

[2] Bu, Lui veya Alvaziyu Gritti 1497'de *İstanbul*'da Venedik elçisi bulunarak 1502'de Venediklilerle Osmanlılar arasında sulh imzalanmasını idare etmiş olan Andrea Gritti'nin tabiî oğludur. Andre Gritti *İstanbul*'da elçi bulunurken İstanbullu bir Rum kadınla sevişmiş ve bu münasebetten Alvaziyo Gritti doğmuştur. Andrea Gritti 1502 Aralık ayında Venedik'e dönerken bu tabiî oğlunu da beraberinde götürmüştür. Andrea Gritti sonra Venedik cumhurreisi oldu; işte yirmi yirmi beş sene sonra Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı siyasî işlerinde mühim rol oynayan Alvaziyo Gritti bu, Andrea Gritti'nin oğludur *(Hammer tarihi*, c. IV., s. *37, 53)*.

muhasara etti alamadı; Macaristan kıralı yatağında can vermiş olsaydı ihtimal ki Ferdinand'ın bazı mertebe veraset hakkı olabilirdi. Lâkin muharebe meydanında maktûl olduğu için kıralhığı bize âittir; çünkü kılıcımızla fethedilmiştir; biz Macaristan'ı istilâ ettik" diye kesilip atıldı[1].

Nihayet bir anlaşma zemini bulundu; buna göre Ferdinand, Yanoş Zapolya'nın arazisine tecavüz etmiyecek, Macaristan'da elindeki yerler için her sene devlet hazinesine otuz bin altın verecekti. Sulhun müddeti tahdit edilmemiş, Ferdinand'ın bozacağı zamana kadar tutulmuştu; muahede Ferdinand ile yapılıp Şarlken bunda dahil değildi (1533 Temmuz).

Akdeniz'de Barbaros Hayreddin ile Şarlken'in faaliyetleri görülüyordu; tarihlerde Venedik muharebesi adı verilen savaş hakikatte Venedik, İspanya ve Papa ile yapılıyordu. 1536'da başlayan bu sefer 1538'de bitti. *Preveze* muharebesiyle Barbaros, Şarlken'e büyük bir darbe vurdu. Venedik harpten çıkmakla beraber İspanya ile olan mücadele Afrika sahillerinde devam etti; bu arada ahidnâmeye muhalif olarak Ferdinand da birkaç defa tecavüze geçti; hattâ bir defasında yani 1536 *Korfo seferi* esnasında bu tecavüze mukabele edilerek Semendire sancakbeyi Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey, Hırvatistan hududundaki *Pojega* kalesini ve Bosna beyi Gazi Hüsrev Bey hem kendisi ve hem de kethüdası Murad Voyvoda vasıtasiyle Bosna'da bazı kaleleri ve sarp bir yerde olan *Kilis* kalesini almışlardır.

Ferdinand'ın sulhu bozması üzerine Semendire Beyi'nin faaliyeti

Buna mukabil Ferdinand, pâdişahın *Korfo* seferinde bulunmasından istifade ile maruf generallerinden *Karniyola*'lı Kaçiyaner kumandasında on altı bin yaya ve sekiz bin atlıdan mürekkep büyük bir kuvveti bunların üzerine sevketti[2]. Bunu haber alan Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey *Alacahisar* muhafızı Ahmed ve Bosna beyi Hüsrev, Kilis sancakbeyi voyvoda Murad Bey'lere haber gönderdi; Kaçiyaner ordusunda sekizi büyük çapta olarak kırk dokuz top vardı; muhasara edeceği *Ösek*

[1] *Hammer tarihi*, c. V., s. *135 (Atâ Bey tercümesi)*.

[2] *Peçevî tarihi*, c. I., s. *201*; *Hammer tarihi*, c. V., s. *188*. Peçevî tarihinde Kaçiyaner'e Koçyani deniliyor ve bunun kuvvetlerinin Çek, Nemçe, Macar, Hırvat kuvvetlerinden mürekkep olduğu yazılıyor.

hisarı altına kadar gelmişti; Mehmed Bey yetişen yardım kuvvetleriyle bunları bulup sıkıştırdı. Müdafaa vaziyetinde kaldıklarından *Ösek* kalesine taarruz edemediler. Mehmed Bey tedarik ettiği Eflâkan, Çingene ve Martalos'lardan bir kısmını bunlara musallat ederek top arabalarını, nakliyat hayvanlarını ve öküzlerini çaldırdı ve bunlar yerlerinden zor kımıldanacak bir hale geldiler, zahireleri de gelmez oldu; çünkü akıncılar her taraftan yolları kesmişlerdi. Vodka (Vuka) nehrini geçerken köprü yıkılıp topları nehre gömüldü; müdafaa tertibatı alıp ordugâhlarını çevirerek ağır ağır çekiliyorlar ve akıncılar tarafından da müsait zamanı gelinceye kadar takip ediliyorlardı; nihayet geniş sahrada çevrilen düşman şiddetli bir muharebeden sonra tamamen denilecek derecede imha edildi ve pek çok esir alındı; Mehmed Bey bunlardan bin kadarını oğlu Arslan Bey (sonraları Budin beylerbeği olan Arslan Paşa) ile *Edirne*'de bulunan pâdişaha gönderdi ve babasının hizmetine karşılık olarak Arslan Bey'e *Pojega* sancakbeyliği verildi [1].

Kaçiyaner bu mağlûbiyetten başını zor kurtarıp *Viyana*'ya gitti; kıral vaziyeti haber alınca onu hapsetti; Kaçiyaner bir yolunu bulup hapisten kaçtıysa da yakalanıp öldürüldü ve başı Ferdinand'a gönderildi (1537 Aralık).

İşte *Korfo seferi* meşguliyetinden istifade eden Ferdinand'ın yirmi beş bin kişilik bir kuvveti bu suretle mahvedildikten başka elindeki topraklarının bir kısmını da kaybetmişti; bunun üzerine telâşa düşen Ferdinand, Laçki ismindeki Lehli'yi sefir olarak *İstanbul*'a gönderdi (1539) [2].

[1] *Peçevî tarihi*, c. I., s. *203*; *Hammer tarihi*, c. V., s. *188*; *Âli tarihi, basılmamış son kısım, otuz beşinci vâkıa, varak 42 b.*

[2] Bu Laçki, Jan Zapolya'nın adamı olup Zapolya, Ferdinand'a mağlûp olup *Erdel*'e kaçtığı zaman aslen Lehli olan Laçki'yi *İstanbul*'a gönderip kırallığı tekrar elde etmesi için pâdişahın yardımını rica etmişti. Laçki *Budin*'de Zapolya'nın yanında bulunurken Macar-Avusturya hududunu tahdide memur edilen Giritti öldürülmüş ve bunun kimin öldürdüğü belli olmamış, fakat Zapolya bu cinayetin Laçki tarafından yaptırıldığına kani olarak onu tevkif ettirmişti; fakat Laçki, Lehistan kıralının emri ve kıraliçe İzabel'in iltimasiyle kurtulup Zapolya'dan ayrılarak kıral Ferdinand'ın yanına gitmişti. İşte Laçki bu tarihte Ferdinand'ın elçisi olarak *İstanbul*'a gelmişti. Bu da Gritti gibi bir sergüzeştçi ise de evvelkisi kendi menfaatini de gözönünde bulundurmakla beraber devlete sadık kalmış, Laçki ise efendi değiştirerek Jan Zapolya hakkında bazı ifşaatta bulunmuştur.

Laçki *İstanbul*'a geldikten sonra eski efendisini (Jan Zapolya'yı) lekelemek için onun Ferdinand ile *Gros Vardayn*'da Türkler aleyhine bir ittifaknâme imzaladığını söyliyerek her iki hükümdarın aleyhinde hareket etti; bu söz üzerine Sultan Süleyman vezir-i âzam Lütfi Paşa'ya hitap ederek :

"*Bu iki kıral başlarında taç taşımağa lâyık değillerdir; sözlerinde durmazlar; ne Allah korkusu ne de insanların korkusu; muhafazasına yemin ettikleri ahidnâmeyi nakzetmekten kendilerini menedememiştir*" demiştir. Elçinin bu suretle *İstanbul*'da müzakerelerde bulunduğu sırada Ferdinand, Zapolya'ya ait bazı şehirleri almakta idi.

Bu sırada Jan Zapolya ölmüş ve henüz doğmuş bir çocuk bırakmıştı (1540). Bunun üzerine Ferdinand *İstanbul*'a acele Trankilüs adında bir elçi yollayıp yine Macaristan'ı isterken elçisine, vezir-i âzam Lütfi Paşa ile Rüstem Paşa'yı ve divan-ı hümâyun tercümanı Yunus Bey'i kazanması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemesini emreylemişti.

Zapolya'nın ölümünden sonra bir emr-i vakiyle Ferdinand *Budin*'i ele geçirmek isteyip şehri muhasara ettirdiyse de alamadı; fakat *Peşte*, *Vişegrad*, *Izen* mevkilerini zapteyledi; İzabella'nın Macaristan'ın vergisiyle beraber yardım istemek üzere *İstanbul*'a gönderdiği elçi huzura kabul olundu (Ekim 1540); pâdişah çocuk büyüyünceye kadar valide kıraliçenin kıral nâibi olarak işleri idare etmesini muvafık buldu ve *Budin*'i muhasaradan kurtarmak üzere üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli beylerbeğisi Hüsrev Paşa'yı mühim bir kuvvetle acele o tarafa yolladı.

Ferdinand'ın sefiri Jerom Laçki, birtakım dilbazlıklarla vezir-i âzam ile diğer verzirleri bir dereceye kadar yumuşatmış ise de huzura kabulünde Sultan Süleyman'ın :

"— Ferdinand'a, Macaristan'ın bana ait olduğunu söylemedin mi? O halde buraya niçin geliyorsun? diye şiddet göstermesi üzerine elçi Arz Odasından dışarıya çıkarıldı. Vezirler huzurda üç saat görüştükten sonra harp îlânına karar verildi ve Laçki vezir-i âzam sarayında gözaltına alındı; Lütfi Paşa, Laçki'nin pazar günleri kiliseye çıkmasına müsaade etti; vezir-i âzam kendisini Gritti gibi devlet hizmetine almak istediyse de Laçki kabul etmedi.

23 Haziran 1541 (28 Safer 948) pâdişah bizzat sefere çıktı. *Belgrad*'a gelindiği zaman *Budin* muhasarası kaldırılmış ve Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey ile Bosna valisi Olama Paşa (Gazi Hüsrev Bey vefat etmişti) Rogendorf kumandasındaki Avusturya ordusuna galebe çalmışlardı.

Budin'in eyalet merkezi olması

Sultan Süleyman *Budin* önündeki eski Budin sahrasında ordugâhta oturup çocuk kıral ile validesine hediyeler gönderdi ve seferde babalariyle beraber bulunan Şehzâde Selim ile Bayezid de henüz bir yaşındaki küçük kırala hediyeler yolladılar; pâdişah çocuğu görmek istedi; valide kıraliçe tereddüd ettiyse de papas Martinoçi'nin tavsiyesiyle adı Sigismund veya İstefan olan küçük kıralı, takdime karar verdiler; araba ile maiyyeti, sütninesi tarafından pâdişahın huzuruna getirilen çocuğu Sultan Süleyman, özengi ağaları ve bölük halkı ile istikbal ettirdi ve huzura kabul etti ve küçük kıralın yanındakilere *Budin*'i kendisine tahsis ettiğini söyledi ve küçük kıralı dadısı ve birkaç belli-başlı lalasiyle Harem-i Hümâyuna yolladı.

Kıralın maiyyeti erkânına yemek verilirken evvelce kararlaştırılan plân mûcibince, yeniçeriler beşer, onar kişi kaleyi seyretmek bahanesiyle *Budin*'e girdiler, kale kapılarını tuttular; ahalinin silâhlarını teslim etmesi ve yeniçerilere hüsn-i kabul gösterilmesi, herkesin mal ve canından emin olması dellâllarla halka bildirildi ve bu suretle güneş batmadan evvel *Budin* sükûnetle işgal ediliyordu. Zâhirî karara göre kıral büyüyüp idareyi ele alacak yaşa gelinceye kadar *Budin* Osmanlı hükümetinin elinde kalacaktı; bu hususta kıraliçeye de bir berat verildi; küçük kırala, Martinoçi ve Petroviç'in nezaretleri altında olmak üzere Transilvanya eyaleti verildi ve az bir müddet sonra kıraliçe çocuğu ve maiyyetiyle beraber *Erdel*'e gitti; işte bu suretle Macaristan, biri doğrudan doğruya Osmanlı idaresine, bir kısmı Ferdinand'a ve bir parçası da (Erdel kısmı) küçük kırala ait olmak üzere üçe ayrıldı.

Budin'deki Sent Mari (Meryem Ana) kilisesi[1] camie çevrilerek Sultan Süleyman burada cuma namazını kıldı; *Budin*

[1] Macaristan kıralı I. Layoş 1363'de *Sırpsındığı*'nda Türklerin baskınından kurtuluşunu boynunda taşıdığı Meryem Ana tasvirine hamlederek

valiliğine aslen Macar olup Anadolu beylerbeğiliğinde bulunmakta olan Süleyman Paşa ve kadılığına da Hayreddin Efendi tâyin edildi ve Hıristiyanların hâkimliği de İzabella'nın gönderdiği son elçisi Şansöliye Verbeci'ye verildi.

Macaristan vaziyetinin bu şekle girmesi üzerine Ferdinand ile Şarlken telâş ederek *Budin*'e acele iki elçi gönderip senede yüz bin duka vergi vermek şartiyle Macaristan'ın kendilerine verilmesini ve eğer bu teklif kabul edilmiyecek olursa Jan Zapolya'nın ölümündenberi Ferdinand tarafından zaptolunan yerlerin[1] kendisine bırakılmasını isteyip ve yukarı Macaristan için senevî kırk bin filori tediyesini taahhüt ediyorlardı.

Sultan Süleyman elçileri kabul ederek onlar vasıtasiyle Ferdinand'a şu katî kararını bildirdi :

1 — Ferdinand'ın Zapolya'dan aldığı yerlerin tamamen geri verilmesi.

2 — Macaristan'ın Ferdinand'da kalan kısmı için vergi tediyesi.

Pâdişahın *İstanbul*'a avdetinden sonra Ferdinand elçi yolladıysa da kabul edilmedi ve seksen bin kişilik bir kuvvetle *Peşte* üzerine yürüyüp almak istediyse de *Budin* beylerbeğisi Yahya Paşa oğlu Bâli Paşa müdafaa ederek[2] etraftan yetişen Bosna valisi ve *Pojega* sancakbeyi kuvvetleri tarafından mağlûp edildi; buna mukabele olmak üzere hudut beyleri Ferdinand'ın topraklarına tecavüz edip bazı yerleri işgal ettiler.

Kışı *Edirne*'de geçiren Sultan Süleyman 23 Nisan 1453 (18 Muharrem 950)'de bizzat Macaristan'a hareket etti; bu sefer, pâdişahın onuncu seferi idi; oğlu Şehzâde Bayezid de yanında bulunuyordu. Bu sefer esnasında Macaristan'da Ferdinand'ın

şükrâne olmak üzere onun adına bu Sent Mari kilisesini yaptırmış olduğunu Hammer tarihi yazar.

[1] Bu yerler *Gran* yani *Estergon*, *Valpo*, *Şikloş*, *Peçuy* (Peç), *Tata*, *Vişegrad* ve *Stülveysenburg* yani *İstoni Belgrad* şehirleri idi.

[2] *Budin*'in ilk valisi Macar Süleyman Paşa, bir müddet sonra tekaütlüğünü isteyerek yerine uç beylerinden Bâli Bey beylerbeği tâyin edilmişti. Bâli Paşa, Ferdinand'ın *Peşte* muhasarasını refettirdikten bir müddet sonra vefat ettiğinden yerine *Semendire* sancakbeyi olan kardeşi Yahya Paşazâde Mehmed Bey tâyin olunmuştur. Mehmed Paşa'nın Arslan ve Derviş isimlerinde iki oğlu vardı.

adına geçen yerler yani *Valpo*, *Şikloş*, *Peçevî*[1] *Estergon*, *Tata* ve Macar kıralların medfeni ve cülûs ettikleri şehir olmakla meşhur *Stülveysenburg* — ki Osmanlı tarihlerinde İstoni Belgrad denilir— alındı; bunlar *Budin* beylerbeğiliğine ilhak olundu. Daha sonra *Budin* beylerbeği Yahya Paşa-zâde Mehmed Paşa ikinci defa *Visegrad*'ı aldı ve hudut beyleri taraflarından İsklavonya ve Hırvatistan taraflarına kuvvetli akınlar yapıldı.

Yeni senelik sulh mukaddemesi

Daha evvel teklif edilen müsait şartlarla sulha yanaşmayan Ferdinand'ın elinden hergün bir kısım mühim şehirlerin alınması ve biraderi Şarl-en'in de denizde Barbaros Hayreddin Paşa tarafından mağlûp edilmesi üzerine ikisi birden sulh istediler; uzun müzakerelerden sonra bir esasa varılabildi; buna göre Ferdinand Macaristan'ın kendisine ait yerleri için senede otuz bin duka vergi verecekti. 954 H. (1547 Haziran)'da tesbit edilen muahedeye Sarl-en ile Papa, Fransa ve Venedik devletleri de idhal edildi-Muahedenin müddeti beş sene idi[2].

[1] Peçevî'nin Macarcası *Peç*, Almanca adı da *Fünfkirchen*'dir. İslavlar bunu Pecuy okuyorlar. Biz tarih sahibi İbrahim Efendi'ye (Peçuyî) dememiz doğru iken de galat-ı meşhûr olarak Peçevî denilmiştir.

[2] Muahedenâmenin *Feridun Bey Münşeatı*'ndaki metninde hicrî tarih ile rûmî tarihi arasında tehalüf vardır. Muahedenin pâdişah tarafından tasdiki 13 Şaban 954'tür. Bunun milâdisi 18 Eylül 1547 olmak icabederse de nâme yanlış olarak 1545 gösterilmiştir (Bk. C. I., s. 341). *Münşeat*'ta yazılı muahedenin bazı kısımları :

ki... Sultan Süleyman Han b. Sultan Selim Han b. Sultan... Bu bizim mubarek ahidnâmemizi okuyup işitmiyenlere ... Romanların (Roma'lıların) ve ana tâbi olanların kıralı olan Fransa izzetlû, azametlû dergâhıma yarar elçisin ve adamın gönderip bâb-ı ... cânibi ile sulh ve salâh rica edip ve gönderdiği elçi dahi ... vilâyet-i İspanya kıralı Karlo tarafından dahi vekil idügin ... bilfiil *Ongürüs* vilâyetinden Hıristiyan tâifesinin ellerinde olan yerler ... her yıl dergâhımıza otuz bin sikke Macar altını kesim vermek ... amân-ı şerîfim talep edip inayet-i şâhânemden kendüye ve müşarünileyh ... kıralına beş yıla değin amân-ı şerîfim ihsan edip şol şart üzre beyan olunur ... vilâyet-i Ongürüs, şimşîr-i zafer-te'sir ile fetholunmuş bir memleket olup ... gol kaleler ve kasteller ki bilfiil benim askerim ve beylerim tasarrufunda ... içine yarak ve adam konulup zabt olunmuş ola; ol asıl kalelere ve ... tâbi olan köyler ve yerleri ve bağları ve bağçeleri ve reâyâları bilcümle ... ve sınurlariyle kemakân ehl-i İslâmın tasarrufunda ola. Vilâyet-i

Ferdinand ile bu muahede imzalandıktan sonra Osmanlı hükümeti İran tarafındanki olaylarla meşgul olmağa başladı ve 1555'de Şah Tahmasb ile *Amasya* muahedesi imzalandıktan sonra *Erdel* veya *Transilvanya* meselesinden dolayı husûle gelen ve hudut çarpışmalarını intaç eden hâdiseler Macaristan meselesini yeniden meydana çıkardı.

Transilvanya işinin hulâsası

Bilindiği gibi Sultan Süleyman *Budin*'i aldıktan sonra Kıral Jan Zapolya'nın oğlu Sigismund'u büyüyünceye kadar validesiyle beraber *Transilvanya* voyvodalığına tâyin edip göndermiş ve bunları papas Greguvar Martinoçi ile Petriç veya Petroviç'in nezaretleri altına vermişti.

Kıral Ferdinand'ın, *Transilvanya*'yı elde edip Sigismund ile validesi Kıraliçe İzabella'yı oradan çıkarmak için papas Greguvar Martinoçi ile muhabere etmekte olduğu hükümet tarafından haber alınması üzerine *Erdel*'de oturan üç millete (Macar, Ösek ve Saksonlar'a) gönderilen fermanda papasın elde edilerek teslimi ve halkın Petroviç'ten başkasını tanımaması emrolunmuştur; bunu haber alan papas, *Viyana*'ya kaçmış ve *Budin* valisi ile *Hatvan* sancakbeyi Yahya Paşa-zâde Arslan Bey kıraliçe İzabella'ya yardıma memur edilmişler ve Sokullu Mehmed Paşa da seksen bin kişilik bir kuvvetle *Erdel*'e giren Avusturya kuvvetlerini çıkarmağa memur olmuştur (1551).

Bu, *Erdel* Voyvodalığına ait yerler için iki sene mütemadî harp oldu; vezir Kara Ahmed Paşa, 1542'de Sokullu'nun bir sene evvel alamadığı *Temeşvar*'ı aldı, *Segedin* önünde düşman kuvvetleri mağlûp edilerek on binden fazla ölü bıraktırdı. Düşman askeri arasında Alman, Avusturya, İspanyol askerleri

Ongürüs'te dahi şol kaleler ve kasteller ki reâyâsı ehl-i İslâmın tasarrufuna gelmemiş ola anların mukabelesinde her yıl hızâne-i âmireme otuz bin altın sikke gelip vasıl ola..... Fransa pâdişahı, Venedik dukası benim Âsitane-i saâdet-bahşım ile dostluk üzre olanlar ahidnâme-i şerîfimde bile dahil olmak üzre yazılıp bu babta varid olan elçisi kendüye irsal olunmuştu. Hâlâ dergâh-ı saadet-destgâhıma girû mûtemedün aleyh adamlar gönderip Yanoş Marye ile Poşte (Yosti Arjento, Ferdinand'ın murahhası Veltvik ile İstanbul'a gelmiş olan memur) nâm yazıcısın atebe-i aliyyeme gönderip muahede-i hümâyunumu kabul edip...".

vardı. *Temeşvar*'dan başka *Lipa* veya *Lipve*, *Solnok* ile *Banat* mıntakasından mühim olarak on kale daha alındı. *Temeşvar* beylerbeğilik yapılarak idaresi Kasım Paşa'ya verildi; bu seferde Ahmed Paşa tarafından kırk beş gün *Eğri* kalesi muhasara edildiyse de alınamadı; *Budin* valisi Hadım Ali Paşa ile Yahya Paşa-zâde Arslan Bey de bazı yerleri almışlar ve 1552 Ağustosunda *Fülek*'de on dört bin kişilik bir düşman kuvvetini bozguna uğratmışlardı; bir Türk esirinin delâletiyle *Fülek* de alındı.

Ferdinand tekrar sulha talip oldu; Fransuva Zay ve Vranci isimlerinde iki elçi gönderdi ve altı aylık mütareke istediğinden kabul edildi; bu sırada Sultan Süleyman İran seferine hareket etti (28 Ağustos 1553). Avusturya ile olan mütareke müddeti bitmiş ve talimat almak üzere *Viyana*'ya giden elçi Malvezi ölmüş ve onun yerine elçi tâyin edilen Belçikalı Busbek *İstanbul*'a gelip oradan *Amasya*'da bulunan pâdişahın yanına gitmişti (1554).

Ferdinand *Transilvanya* üzerinde hak iddia ederek oranın vergisini yolladı ise de Osmanlı devleti böyle bir hak tanımadığından sefirleri iade etti; Busbek yeni talimat almak üzere *Viyana*'ya gidip beraberinde bulunan ve daha evvel Malvezi ile beraber gelmiş olan diğer iki elçi *İstanbul*'da kaldı; mütareke altı ay olarak uzatıldı.

Busbek, pâdişaha vedâ ettiği sırada müsait bir cevap ile avdet edeceğini ümit eylediğini söylemiş; Sultan Süleyman da (biz de ümid ederiz) diye mukabele eylemiştir. Busbek *Transilvanya*'nın Etyen (Stefan) Sigismund Zapolya'ya ait olduğu hakkında 1555 Haziran (962 Receb) tarihli bir nâme ile Ferdinand'ın yanına gitti; mütareke müddeti bitince hudutlarda muharebeler devam etmekte idi; bu taarruzlar esnasında elden çıkmış olan *Tata* kalesi ikinci defa alınmış ve yine evvelce alınarak sonradan karşı tarafa geçmiş olan *Şikloş* da tahrip edilmiştir.

Elçi Busbek 1556'da avdet ederek Ferdinand'ın cevabî nâmesini getirdi. *Siget* kalesi meselesinden dolayı iki taraf anlaşamadı. Osmanlılar *Siget*'in terkini ve Avusturya'lılar da *Tata* kalesinin geri verilmesini istiyorlardı; Busbek tercüman Murad vasıtasiyle "*Siget* terk edilmedikçe sulh aktedilemiyeceği" cevabını katî olarak aldı; fakat mâhir bir diplomat olan Busbek yedi sene kadar mütarekeyi temdide muvaffak oldu; Osmanlı hükü-

metinin mütarekeyi böyle yedi seneye kadar uzatması bu sırada Şehzâde Selim ile Bayezid arasındaki münaferetin dahilî bir harp tehlikesi göstermesi idi; bununla beraber sulh işleri de konuşuluyordu.

Nihayet Busbek, Rüstem Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Semiz Ali Paşa sadaretinde sekiz senelik bir muahede akdine muvaffak oldu. 1562 senesinde (970 H.) imzalanan bu muahedenin başlıca maddeleri şunlardı :

1. Ferdinand elindeki Macaristan arazisi için her sene otuz bin duka altunu vermeği, 2. *Transilvanya*'dan tamamen el çekmeği, 3. Macar mevkileri hakkında *Erdel* kıralı Stefan Sigismund ile anlaşmağı, 4. *Tuna* 'nın öte tarafındaki kaleleri rahatsız etmemek şartiyle *Tata*'nın Türklerde kalmasını, 5. Hudut münazaalarının tâyin edilecek komiserler vasıtasiyle hallini, 6. Evveldenberi her iki tarafa vergi verenlerin yine evvelki gibi vergilerini vermelerini kabul ediyordu.

Ahidnâme Türkçe ve Lâtince olarak iki nüsha idi; muahedenâmeyi Lehli dönmesi İbrahim Bey *Frankfurt*'a götürüp imparator ilân edilmiş olan[1] Ferdinand'a tasdik ettirdi ve Osmanlı tercümanı 1562 Kasım ayında Roma kıralı ilan edilen Ferdinand'ın oğlu Maksimilyan'ın taç giyme merasiminde bulunduktan sonra *İstanbul*'a döndü.

Muahedenin akdinden iki sene sonra yani 25 Temmuz 1564'de imparator Ferdinand ölmüş ve yerine oğlu Maksimilyan imparator olmuştu[2]. Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı imparatorun cülûsunu tebrik için Ali Çavuş adında bir divan çavuşunu yolladığı gibi aynı zamanda iki senedenberi verilmeyen vergi ile muahedenin bakiyye kalan altı senesinin yeni imparator tarafından tecdidini istedi; halbuki bu vergi gönderilmiş ise de yolda kalıp henüz *İstanbul*'a gelmemişti.

[1] Ferdinand, büyük biraderi V. Şarl'ın çekilmesi üzerine 1556'da Alman İmparatoru olmuştu.

[2] Ferdinand azim sahibi bir hükümdardı. Habsburg hanedanından olup Kastil kıralı Güzel Filip'in oğlu ve Şarlken'in küçük kardeşidir. 1503'de doğmuş, 1521 senesinde Avusturya Arşidükü ve 1527'de Macaristan ve Bohemya kıralı ve 1531'de Roma kıralı olmuştur. Ferdinand 1556 senesinde imparator olduktan sekiz sene sonra yani 1564 Temmuzunda ölmüş ve yerine oğlu II. Maksimilyan imparatorluğa getirilmiştir.

Bu sırada *Transilvanya* veya *Erdel* kıralı Etyen (Stefan) Sigismund, karşı tarafa ait olan *Zatmar*'ı almış ve Alman İmparatoru da buna mukabil *Tokay*'ı zaptetmiş olduğundan bu vaziyet Osmanlı hükümdarının canını sıkmıştı; bu arada elçiler gelip her defasında bir ihtilâf çıkıyordu; *Tokay*'ın zaptı dolayısiyle Osmanlı hükümeti *Budin* ve *Temeşvar* beylerbeğilerine orayı kurtarmak için emir verdiği sırada *Erdel*'den gelen mektuplar da vaziyetin ciddiliğini gösteriyordu. Bu mektuplarda eğer pâdişah yardım etmezse Erdel'in elden çıkacağı yazılıyordu (1565 Temmuz).

Bu vaziyet üzerine Semiz Ali Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Sokullu Mehmed Paşa, Alman elçisi Çernoviç'i dâvet ederek :

Evvelce Ferdinand ile Etyen Sigismund arasında aktedilen *Zatmar* muahedesinin tanınmadığını, *Naki*, *Banya* ve *Tokay* şehirlerinin *Erdel* kıralına terkini, *Transilvanya*'daki imparator kuvvetlerinin çekilmesini ve bir de evvelce elçi olarak imparatora gönderilmiş olan Hidayet Çavuş'un serbest bırakılmasını havi Sultan Süleyman'ın, imparatora yazdığı nâmeyi kendisine verdi.

İşlerin yine karışması üzerine hudutta faaliyet başladı. İmparator sulha taraftar olmakla beraber harp için de hazırlanıyordu; Maksimilyan, *Erdel* kıralına ait *Tokay* şehrini iade etmediğinden dolayı Osmanlı hükümeti harp ilân etti; *Erdel* beyini himaye etmek zaruretine mebnî Sultan Süleyman ihtiyar ve hastalıklı olmasına rağmen vezir-i âzamın teşviki üzerine son seferine çıktı.

1562 muahedesiyle Osmanlılara terki istenilen *Siget*'i Ferdinand vermemiş ve buna mukabil *Tata* kalesi Osmanlılarda kalmıştı. Bu defa harp ilân edilir edilmez Kuzey-Macaristan'da *Eğri* (Erlav) üzerine yürünmesi kararlaştırıldı; fakat *Budin* beylerbeğisi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa, pâdişah gelmeden evvel bir muvaffakiyet elde etmek için *Paluta* kalesini almak istediyse de muvaffak olamadığı gibi üstelik *Vesprem* ile *Tata*'yı düşmana kaptırdığından dolayı îdam edildi.

Sultan Süleyman 1566 senesi Mayısının başında (9 Şevval 973) *İstanbul*'dan hareket etti: İkinci vezir Pertev Paşa asıl kuvvetlerden evvel hareket ederek *Temeşvar* ve *Belgrad* kuvvetleriyle beraber *Gilva* (Güle)'yı almağa ve Transilvanya kıralı Sigis-

mund ve *Kırım* hanı ile birleşerek Almanların eline geçmiş olan *Zatmar* ve *Tokay* kalelerini istirdada memur edildi. *Zemlin* sahrasında, Sigismund Zapolya pâdişahı karşıladı, pâdişah kendisine "oğlum" diye hitap etti ve iki gün sonra Pertev Paşa ile birleşmek üzere o tarafa yollandı.

Kararlaştırıldığı gibi ordu *Eğri* tarafına geçeceği sırada *Sigetvar* beyi Kont Zerrini'nin, *Şiklos* beyini bastırıp oğluyla beraber öldürdüğü haber alınınca *Eğri* tarafına gitmekten vazgeçilerek batıya dönüldü, *Sigetvar* üzerine gidilmiş ve Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere kalenin fethinden bir gece evvel Sultan Süleyman ölmüş ve ertesi gün de burası sukut etmişti (1566 Eylül). *Erdel* taraflarına gönderilen Pertev Paşa da *Givla* veya *Güle*, *Yanova*, *Lügos* ve diğer bazı kaleleri almıştır.

Ordunun avdetinden sonra *İstanbul*'da nezaret altında bulunan Husototi ile Alber Dövis'den[1] evvelkisi bazı şerait altına sulh akdi için imparatora yollandı. Bunun üzerine 1567 senesi başında imparatordan, biri Sultan II. Selim'in cülûsu münasebetiyle tebriki havi ve diğeri sulha muvafakat ettiğine dair nâme geldi: hükümet muhasamatın tatilini hudut kumandanlarına emretti.

İmparatorun üç elçisi, *Eğri* Piskoposu Antuvan Verantiyüs, Kristof Tufenbah[2] ile Alber Dövis olup bunlarla çetin müzakereler yapıldı; en müşkül işler hudut kalelerine ve arazi taksimine ve oralardaki reâyânın vergi vermelerine dair olan müzakerelerdi. Bu müzakerelerden ikisi pâdişahın huzurunda olmuş ve hepsi on dört celsede ve yedi ayda sona ermiştir; nihayet 29 Şubat 1568 (975 Ramazan başları)'de[3] yirmi beş madde üzerine sekiz senelik katî bir muahede yapıldı; bu muahede mûcibince:

[1] Daha yukarıda aktedildiğini kaydettiğimiz sekiz senelik muahede de bu Alber Dövis'in adı "Albu Töruz" olarak geçiyor *(Feridun Bey Münşeatı* c. II., s. *325)*.

[2] Sultan Selim tarafından verilmiş olan ahidnâmede bu isimler *Eğri* piskoposu Altınzincir ve Kristofer Tubbah suretinde yazılmıştır *(Münşeat*, c. II., s. *325)*.

[3] Ahidnâmenin başlangıcında 975 Recep gurresi ve 1586 Niyar ayı deniliyor. Receb'in ibtidası kânun başından îtibar ediliyor ise de sonundaki tarih 975 Ramazan evâili olarak görülüyor. Ramazan evâili tâbiri Ramazanın biri ile onu arasında olduğundan bu tarihin ya 29 Şubat'a veya Mart ayının ilk günlerine tesadüf ettiği anlaşılıyor.

1 — İmparator Maksimliyan ile kardeşleri Ferdinand ile Şarl[1] *Macaristan*, *Dalmaçya*, *Hirvatistan* ve *İsklavonya*'da sulhün akdi tarihinde ellerinde bulunan yerleri muhafaza edecekler ve bilmukabele *Transilvanya* ile *Eflâk Boğdan* voyvodalarının hudut ve arazilerine riayet edeceklerdi.

2 — İki hükümdar sulhun voyvodalar tarafından ihlâline hiçbir suretle meydan vermiyecekler ve bunların arîzalarını tahkik ve tetkik etmeden ihtilâfa düşmiyeceklerdi[2].

3 — Her iki taraftaki âsâyişi bozmakta olan levend ve martoloslar gibi eşkiya ve haydut zümreleri şiddetle tedip olunacaklardı.

4 — *Sigetvar* seferi esnasında Osmanlılar tarafından zaptedilerek harap olan kaleler olduğu gibi bırakılıp her iki taraftan yeni kaleler yapılmayacaktı.

5 — Hudut âsâyişini ihlâl eden münferid taarruzlar (hudut beylerinin taarruzları) katî olarak önlenecekti.

6 — İki komşu devlet arasındaki ihtilâflı meseleler bilhassa arazi işleri *Budin* ve *Macaristan* valileri huzurlariyle ve onların pâdişaha vekâletiyle müzakere ve hal olunacak yahut her iki taraftan tâyin olunacak komisere havale edilecekti.

7 — Elçiler, maslahatgüzarlar ve memurlar ile maiyetleri diğer devletlerin memurları gibi serbest olup istedikleri yerde oturacaklardı; şayet sulh bozulup muhasamat başlayacak olursa bunlar gözaltı edilmeyip memleketlerine dönmek üzere kendilerine müsaade verilecekti.

8 — Halledilmeyen sınır tahdidi ile köylerin taksimi meselesi tâyin olunacak bir komisyon vasıtasiyle halledilecekti.

9 — İmparator her sene Niyar (Yenar, Yanuar) ayında bir

[1] İmparatorun kardeşleri olan Ferdinand, Tirol kontu ve Şarl ise Avusturya Arşidükü ve Stirya dukası bulunuyorlardı.

[2] Bu madde *Erdel* kıralının Osmanlılara güvenerek taarruz etmemesi için konmuş ve Eflâk ile Boğdan da maddeye sokulmuştu. *Erdel* beyi, aktedilen muahedeye mâni olmak için *İstanbul*'a iki defa elçi yolladıysa da muahede aktedilmiş olduğundan bir tesir yapamamıştır (*Hammer tarihi, c. VI., s. 200).*

sefaret heyetiyle (elindeki Macar topraklarına mukabil) vergi olarak otuz bin Macar altını gönderecekti[1].

10 — Bu muahede de Françe, Leh ve Venedik ile de dost olunduğu teyid ediliyordu.[2]

Bu 1567 muahedesi sekiz sene temdidi ile yirmi dört sene devam etmiş ve 1592 senesinde bozulmuş ve bu suretle uzun süren Avusturya seferi açılmıştır.[3]

XV. Yüzyılın son yarısiyle XVI. yüzyılın son yarısına kadar Habsburg imparator ve kıral ailesi

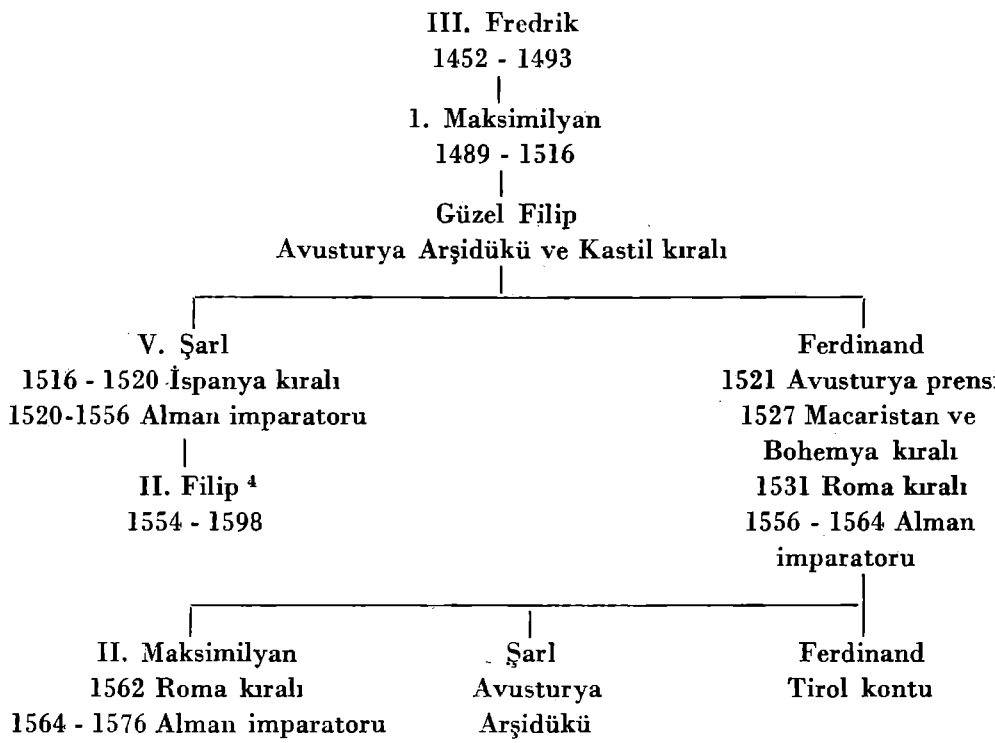

[1] Hammer bunu vergi olarak zikretmeyip hediye olduğunu yazıyorsa da ahidnâmelerle Osmanlı fermanlarında sarih olarak vergi diye kaydedilmektedir *(Mühimme 26, s. 289* ve *Mühimme 42, s. 47)*.

[2] *Feridun Bey Münşeatı, c., II. s. 324.* Halbuki elçiler aldıkları gizli talimat ile bu maddenin Fransa ile Venedik'e teşmiline mâni olmağa çalışacaklardı; fakat buna muvaffak olamadılar.

[3] Bu muahede tarihi itibariyle Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı tarihinde bıraktığımız kadromuzu aşıyorsa da bunu intaç eden muharebe Kanunî'nin son senesinde yapılmış olduğundan dolayı olayların tamamlanması zarurî görüldü.

[4] II. Filip 1554'de Sicilya ve Napoli, 1556'da babasının çekilmesiyle İspanya kıralı olmuş ve 1580' de de Portekiz kırallığına getirilmiştir.

Osmanlı - Fransız münasebetleri

Doğu fütûhatı için hayalî emeller takip etmiş olan Fransa kıralı VIII. Şarl'ın 1498'de evlad bırakmadan[1] ölümü üzerine bunun amcasının oğlu Orlean dukası XII. Lui kıral olmuş ve bu suretle Fransa'da Kapet sülâlesinden olan Valva hânedanının Orlean kolu teessüs etmiştir.

Osmanlı devletiyle Fransa kırallığı arasındaki münasebetler bir ahidnâme tanziminden evvel *Pavye* muharebesinde kıral I. Fransuva'nın V. Şarl'a esir düşmesiyle başlar. Bu münasebetten evvel, II. Bayezid zamanında kıral VIII. Şarl'ın *Napoli*'yi işgal ile Bizans tacını giymesi ve Venediklilerin müttefiki olan Fransızların *Midilli*'ye asker çıkararak burayı muhasara etmeleri gibi hasmane vaziyetler varsa da bunlar muvakkat şeylerdi. Bundan dolayı Fransa ile ilk siyasî münasebet Kanunî Sultan Süleyman zamanında Fransa kıralının Şarlken'e karşı Osmanlı hükümdarından yardım istiyerek pâdişahı Macaristan üzerine harekete teşvik ve tahrik etmesiyle başlar.

Avrupa kıt'asının en nüfuzlu hükümdarı olmak isteyen I. Fransuva, Şarlken'in imparatorluğunu çekememiş, onunla mücadeleye girişmiş ise de başa çıkamamıştı; bunun için Doğuda pek kuvvetli olan Türk hükümdarını Şarlken ile tutuşturup bundan istifade etmek emelini takip etmiş, fakat Katolik olması dolayısiyle bir İslâm devletiyle hemdin ve mezhebi olan V. Şarl aleyhine açıktan açığa ittifak etmekten çekinmiştir; bununla beraber Fransuva, sıkıştıkça Osmanlı hükümetinin lûtf ve mürüvvetine dehalet ve sıkıntıdan kurtulunca Osmanlı hüküm-

[1] VIII. Şarl'ın, Napoli'yi zapt ile Bizans İmparatorluğu tacını giyip *İstanbul*'a, *Balkanlar*'a sahip olmak, *Kudüs*'ü fethetmek emellerini takip ettiği malûmdur. Şarl Balkanlara karşı yapacağı harekât için Epir ve Arnavutluk'un eski yerli hanedanından istifade etmeği düşünerek bu ailelerden, bir zaman Epir'e sahip olan Komnen ailesine mensup Araniti Topia Golem'in oğlu ve *Ahaiya* dükü unvanını haiz bulunan Kostantin'den istifade etmek istemiştir. 1469'da babasının yerine Epir prensi olan Kostantin Türklerin o tarafları işgali üzerine İtalya'ya kaçıp bir müddet Roma'da kalmış ve sonra Sırbistan desputu İstefan Brankoviç'in kızı Mari'nin dâveti üzerine *Monferra* dükü Bonifas Paleologos'un yanına gitmiş (1489) ve bundan sonra VIII. Şarl *Epir*'e yapacağı sefer için bundan istifade eylemek istemişti.

dariyle Alman İmparatoru arasında tavassut etmek gibi iki yüzlü bir siyaset takip eylemiştir.

Fransızlara karadan yardım

Fransa ile Osmanlı devleti arasındaki ilk siyasî temas 1525 senesinde başlamıştır. Bu tarihte İstanbul'a gönderilen Fransız elçisi Laforest Bosna'da öldürüldüğünden onun yerine büyük elçi olarak birtakım hediyelerle Kont Jan dö Franjipan (Jean Frangipani) adında Fransız elçisi gelmişti.[1] Fransuva'nın 24 Şubat 1525'de *Pavye* muharebesinde esir düşmesi üzerine valide kıraliçe Düşes Dangolem, Franjipan'ı acele oğlu ve kendi tarafından olmak üzere iki nâme ile[2] yardım istemek üzere Osmanlı hükümdarına gönderip esir ve hapis olan oğlunun kurtarılması için Macaristan'a bir sefer yapılmasını rica etmişti; Fransuva da, pâdişah Macaristan'a yürürse kendisinin de hapisten çıkıp Şarlken üzerine yürüyeceğini bildirmişti.

Kont Franjipan, aldığı talimat üzerine Osmanlılarla ittifak ederek pâdişahı Macaristan üzerine hareket ettirmeğe memur olmuş ve yaptığı temaslar neticesinde 1526 Ocak (932 Rebiulâhır) tarihli vadi havi bir nâme alıp geri dönmüştü; bu nâmesinde Sultan Süleyman şöyle diyordu:

"Sen ki Françe vilâyetinin kıralı Françesko'sun, dergâh-ı selâtîn-penâhıma yarar adamın Frankipan ile mektup gönderip ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp memleketinize düşman müstevli olup el'an hapiste idigünizi îlâm edip halâsımız hususunda bu

[1] Kont Franjipan'dan evvel esir Fransa kıralının nâmesiyle yüzüğünü getirmekte olan Laforest adındaki bir Fransız elçisi Bosna taraflarında maiyyeti ile beraber öldürülmüş; fakat nâme ile yüzük bulunarak *İstanbul*'a yollanmış ve bu yüzüğü sonradan vezir-i âzam İbrahim Paşa altmış bin dukaya almıştı *(Hammer tarihi, c. V., s. 137)*.

[2] *Hayrullah Efendi tarihi*'nin kaydına göre *(C. X., s. 229)* Fransuva'nın validesiyle kendisi tarafından gönderilmiş olan iki mektup tercümesi vardır; bu mektubun birincisinde valide kıraliçe, oğlunun esaret ve hapsinden bahs ile "Şimdiye kadar oğlumun halasını Şarl'ın insaniyetine bırakmış idim, halbuki memulümüz olan insaniyeti icra etmedikten başka oğlumun hakkında hakaret dahi etmektedir; imdî âlemin musaddakı olan azamet ve şanınız ile oğlumu, düşmanımızın pençe-i kahrından halâs ile ibrâz-ı übbehet buyurmanızı zâ-i şâhanenizden niyaz ederim" demektedir. Valide Kıraliçenin bu mektubu aynı mealde olarak *Hammer tarihi*'nde de vardır *(C. V., s. 134)*.

canibten inâyet ve meded istida eylemişsiz; her ne ki demiş iseniz.. tamam malûm oldu. İmdi pâdişahlar sınmak (mağlûp olmak) ve hapsolunmak acib değildir. Gönlünüzü hoş tutup azürde-hâtır olmıyasız; öyle olsa daima def'-i düşman ve feth-i memalik için... gece, gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Hak sübhanehû ve teâlâ hayırlar müyesser eyleyip meşiyyet ve irâdâtı neye müteallik olmuş ise vücuda gele...."

Pavye muzafferiyeti ve Şarlken'in, Fransa kıralını esir alması ümidin fevkında bir kazanç olduğundan bu galibiyet Şarlken'i birden bire Avrupa'da en hâkim mevkie çıkarmıştı. Fransuva 1526 senesinin Ocak ayında *Madrit muahedesi*'yle birçok haklarından ve yerlerinden vazgeçmek suretiyle esirlikten kurtulmuştu. Şarlken'in bu üstünlüğüne karşı Alman ve İtalya'daki prensler ses çıkaracak durumda değillerdi; fakat Şarlken'in bu galibiyeti İngiltere kıralı Hanri ile Papa VII. Kleman'ı ve Almanya'da protestan mezhebini kabul etmiş olan prensleri korkutarak onları Fransuva ile ittifaka sevketti.

Şarlken'in, Fransuva'ya galebesiyle bozulmuş olan Avrupa muvazenesinin yeniden tesisi için Osmanlıların Avrupa işlerine müdahaleleri zarurî görülmüştü. Nitekim 1526 Mohaç muharebesi ve 1529 Viyana muhasarası ile yapılan harekât ve müdahale sayesinde Şarlken'in tahakkümü bertaraf edilmiş ve bunun neticesinde Alman İmparatoru *Kambire muahedesi*'yle ısrarla istediği *Burgonya*'dan vazgeçmeğe mecbur olmuştur.

Şarlken'in nüfuzunu kırmak için az evvel işaret ettiğimiz gibi Fransa'ya ilk fîlî hareket Sultan Süleyman'ın Fransa kıralına göndermiş olduğu nâmeyi mütaakıp aynı senede yapılmış, Macaristan kıralının devletler hukukuna aykırı hareketi neticesinde 1526'da *Mohaç* harbi ile Macaristan'ın mühim bir kısmı ve devlet merkezi olan *Budin* işgal edilmis ve Macaristan'daki kıral hânedanına son verilmiştir.

Şarlken, *Mohaç* mağlûbiyetinin Fransa kıralının tahriki neticesinde vukua geldiğini tahmin ile Hiristiyan bir kıralın müşrik olan Türklerle[1] ittifakından bahis ile mutaassıb katolik âlemini

[1] Vezir-i âzam İbrahim Paşa, imparator Şarlken ile Ferdinand'ın elçileriyle görüşürken ".. eğer Şarlken bizimle müsaleha ederse yalnız o zaman imparator olacaktır; zira Fransa ve İngiltere kırallarına ve Papa'ya ve protestanlara biz onu o sıfatla tanıttıracağız.." demiştir *(Hammer tarihi, c. V., s. 137)*.

Fransuva aleyhine hareket ettirmeğe çalışıyordu. Bu propagandadan çok korkarak Türklerle ittifakını saklamağa mecbur olan Fransa kıralı, bütün bu felâketlerin müsebbibi Şarlken olduğunu söyledikten sonra "Eğer imparator arzu etseydi Türkleri geri püskürtürdük" diye aleyhine yapılan propagandaya mukabele ediyordu.

Macaristan seferleri, Viyana muhasarası, Avrupa'da Türkler aleyhine galeyanı mûcip oldu; Papa bir Haçlı Seferinden bahsediyor, Lüter 1529'da (Viyana muhasarası senesinde) Türkler aleyhine askerî nutkunu yayınlıyor ve Erasmus da neşrettiği eserlerle Türkler aleyhine olan heyecanı körüklüyordu; bundan dolayı Fransuva bunun neticesinin kendi aleyhine yapacağı fena tesirden korktu; *İstanbul*'a sefir yollamadığı gibi Osmanlılar aleyhine harp yapılmasını da kabul ediyordu; çünkü hasmı olan Şarlken Alman imparatorluğundan başka İtalya ve Sicilyateyn kırallıkları tacını giyerek Papa ile de uyuştuğundan bu vaziyet karşısında Fransuva da Türklere karşı harp açmak isteyen Papa ile İmparator Şarlken'in tekliflerini kabule mecbur olmuştu; fakat Türklere karşı hareket için iki taraf ta anlaşamadılar; çünkü Fransuva diş bilediği hasmına karşı sözünde samimî değildi; vaziyetinden korktuğu için imparatorun teklifini kabule mecbur olmuştu. Fransa kıralı İtalya'da bulunmak suretiyle Türklerle harp edeceğini söylüyor, Macaristan taraflarına asker göndermeği istemiyordu; Şarlken ise Fransızların İtalya'daki eski nüfuzlarını ve orada yerleşmek istediklerini bildiği için Fransa kıralının teklifini kabul etmemişti. Tabiî bu haller Osmanlı hükümeti tarafından bilinmekle beraber her hususta Fransuva'dan istifade için ona karşı mülâyim bir siyaset takip edilmekte idi.

Sultan Süleyman 1532 M. (938 H.)'de Alman seferine giderken *Belgrad*'da Fransa elçisi kaptan Renson (Rinçon)'u kabul eyledi. Bu diplomat daha evvelce Lehistan ve Transilvanya'da Fransuva'nın elçisi olarak bulunmuş ve Lehlilerin, Türklerin bir taarruzuna uğramaması için Jan Zapolya'yı, Osmanlılarla anlaşmağa sevketmişti. Renson veya Renkon Avrupa vaziyetine göre Fransa kıralı nâmına pâdişahı Alman seferinden vazgeçirmek istediyse de muvaffak olamıyarak döndü. Bu hususta sefire, *Belgrad*'a kadar gelen bir ordunun geri dönmesinin memleket ve ordu üzerinde sû-i tesir yapacağı söylendiği gibi gerek kıralı ve

gerek Papa'yı haps ve tahkir eden bir hükümdara karşı muharebe istenmiyerek Fransuva tarafından bunun önüne geçilmek istenmesinin taaccübe şayan olduğu söylenmiş ve bununla beraber kırala karşı pâdişahın dostluğu teyid edilmiştir. Fransuva'nın bu tarzda hareketi daha yukarıda hulâsa ettiğimiz Hıristiyanlık (Katolik ve Protestanlar birlikte) galeyanı neticesi idi.

Fransızlarla aktedilen ilk muahedenâme

Sultan Süleyman 942 H. (1535 M.)'de *Irakeyn* seferinden geri döndüğü zaman devleti namına Fransa elçisi Lafore vasıtasiyle Osmanlı - Fransız ticarî muahedesi aktedilmişti; iki devlet arasındaki ilk ahidnâme bu idi; bu ahidnâmeye göre Fransız tüccarlarının yüzde beş gümrük ile her iki devlete ait gemilerle serbestçe seyr ü sefer etmeleri ve bütün hukukî muamelelerde Fransız konsoloslarının kaza hakları kabul ediliyordu; bundan başka Fransız tebaası hakkındaki dâvalara kadılar bakmayarak bunlara divan-ı hümâyunda bakılmakla beraber hüküm verecek kadıların (kazaskerlerin) yanında birer Fransız tercümanı hazır bulunacaktı, İslâm tebaadan birisine olan borcunu ödemeden kaçan bir Fransızın yerine başka bir Fransız veya konsolos yakalanmıyarak Fransa kıralı aleyhine dâva açılacaktı; Fransız tebaası mahallî hâkimlere (kadılara) müracaat etmeden vasiyyet olunan emval, Fransız konsolosuna teslim olunarak Fransız kanunlarına göre muamele görecekti; esir olan Fransızlar serbest bırakılacak ve bundan sonra yakalananlar esir muamelesi görmiyeceklerdi.

Bu ahidnâme ile Fransızlar, Osmanlı memleketlerinde önemli imtiyazlar sağlamışlar ve *İngiliz*, *Sicilya*, *Ceneviz* ve saire gibi devletlerin ticaret gemilerinin Fransız bayrağı ile tehlikesizce seyrüsefer ve ticaret yapmalarını temin ile bu devletlere karşı bir müddet üstün durumda kalmışlardır.

* * *

Fransızlara denizden yardım

Osmanlı devleti karadan başka, denizde de Fransızlara yardım etti. 1541'de Sultan Süleyman, *Budin*'de bulunduğu sırada bahriye yüzbaşısı olan Polen (Baron Dö Lagard) adında bir Fransız elçisi gelmişti. Bu elçi, kendisinden evvel gönderilmiş olan elçi Renkon (Renson)'un yolda *Pavye*'de bulunduğu sırada Şarlken

tarafından verilen emir üzerine öldürüldüğünü haber vermiş ve sonra ordu ile beraber *İstanbul*'a gelmişti.

Polen, müteaddit görüşmelerden sonra Osmanlı hükümetini denizde İspanyollar'la harp etmeğe iknâ etmiş ve bunu haber vermek üzere Fransa'ya dönmüştü. Osmanlı hükümeti bu hususta donanmalarından da istifade edilmek üzere Venediklilerin de kendileriyle beraber olmasını arzu ederek tercüman Yunus Bey'i Venedik'e yolladıysa da cumhuriyet, iki büyük devlet arasındaki mücadeleye girecek kudrette olmadığından bahis ile tarafsız kalmayı tercih etmişti; bunun üzerine yardım işi vezir-i âzam Hadım Süleyman Paşa'nın tereddüdü üzerine suya düşer gibi olduğu sırada yanında Pelisiye adında diğer bir elçi ile *İstanbul*'a gelen Polen, ikinci vezir Rüstem Paşa'nın tesiriyle huzura kabul olunarak evvelki vaid tekrarlandı ve elçiye bir de nâme-i hümâyun verildi.

Polen bir müddet sonra Barbaros Hayreddin Paşa kumandasındaki donanma ile Akdeniz'e açıldı ve *Marsilya*'ya gelindi (1543). Donanma *Marsilya*'ya gelmeden evvel Fransuva orada yapılacak işler hakkında (Polen)'e talimat göndermişti; bu talimat Osmanlı ve Fransız donanmalarının birleşerek *Nis*'i muhasara etmeleri idi; Türk donanması mevcudu yüz on kadırga, kırk kadar daha küçük gemi olup Fransız donanması yirmi iki kadırga ve on sekiz büyük gemiden mürekkepti; muhasara sonunda 20 Ağustos 1543 (19 Cemaziyelâhır 950) tarihinde Nis alındı.

* * *

Fransa kıralı I. Fransuva'nın 31 Mart 1547'de ölümünden sonra dahi Şarlken ile mücadele devam etmiş ve yeni Fransa kıralı II. Hanri de müteaddit nâmeleriyle ve elçisi Gabriyel Daramon vasıtasiyle Osmanlı pâdişahının yardımını rica etmiştir; hattâ 1552 senesinde II. Hanri ile Şarlken arasında yeniden muharebe başladığı zaman Hanri nakdî yardım mukabilinde Alman prenslerini elde etmiş ve aynı sene Şubatında onlarla anlaşmış ve bu sayede Doğu-Fransa'da *Meç* ve *Tûl* şehirlerini almış olup bu ittifak ve neticelerinden Osmanlı pâdişahını haberdar etmişti; bunun üzerine bu, 1552 (959 H.) senesinde kaptan paşa kumandasiyle Turgut Reis de beraber olarak Batı-Akdeniz'e bir donanma gönderilmiş ise de Fransız donanması görünmediğin-

den dolayı birleşmek imkânı olmamış ve Türk donanması iki ay sonra geri dönmüştü[1]. Nitekim 1553 M. (960 H.) senesinde İran seferine hareket eden pâdişah *Halep*'te kışladığı sırada Hanri'den bir nâme gelerek Karlıeli beyi Turgut Reis'in denizden yardımı istenmiş ve bu sırada Turgut Reis'ten de gelen arîzada Fransız donanmasiyle birleşerek Şarlken'e karşı faaliyette bulunması için pâdişahtan müsaade istenmiştir.

Sultan Süleyman bir sefer üzerinde iken ikinci bir seferin açılmasını muvafık bulmayıp bilfiil yardım etmesini İran seferinden avdete tâlik eylemiş ve bununla beraber Turgut Reis'in bilvasıta Fransa kıraliyle temas ederek düşmanın def'ine çalışmasını tavsiye yollu kırala cevabî nâme göndermiştir[2].

[1] Divan-ı hümâyundan Şarlken aleyhine olarak Fransızlarla ittifak etmiş olan Alman prenslerine nâme-i hümâyun yollanarak bunlar Ferdinand ile kardeşi Şarlken aleyhinde tahrik edilmiştir. Bu ittifakı ve bazı şehirlerin Fransızlara geçtiğini haber alan V. Şarl acele gelip *Meç*'i kuşatmışsa da alamamış ve büyük kayıp vererek çekilmiştir. Osmanlı pâdişahının göndermiş olduğu nâmede:

"Mefahir-i ümera-i milleti'l-mesihiyye... Alaman beylerinden, dostumuz Françe kıralına dostluk üzere olan ulu beyler (prensler) ve hâkimler ve duka vesair müşarünileyh ile ahd ve amanı olanların sagir ve kebiri vesair memleket halkı; ahidnâme-i hümâyunum vâsıl olıcak malûm ola ki... Françe kıralının yüce âsitâne-i saâdetimizde olan elçilerine mektubu gelip sizin kendü ile olan ittifak ve ittihadımız ve İspanya kıralının size envâ-ı hiyle ve hüd'ası olduğunu ve kendünün kadimü'l-eyyâmdan beru yüce dergâhımıza dostluk ve ıhlâsı olduğu ecilden cümle dostlarının bâb-ı adalet-intisabımıza iyiliklerin îlân edip sizin can ü dilden kendüye sadakat üzre olduğunuzu bildirmiş. Müşarünileyh Françe kıralının dostluğu müekked ve muhkem olmağın sizin dahi doğruluğunuza ve yararlığınıza îtimad-ı şerîfim olmuştur. İmdi İspanya kıralının ve kardeşi Frenduş'ün daima işleri ve güçleri hiyle hüd'a olup asla îtimad edecek halleri yoktur; geçen sene Tanoş (Yanoş) Kıral oğlu İstepan'ı aldatıp kadimi ocağından ihraç eyleyip kıral oğluna tâbi olan bazı Macar beylerinin dahi memleketlerini ellerinden almak için iğfal ve ıdlâl ile başlarına nice belâlar getirip bu denlû aldayıp, kullanıp sonra katlettirip halkı ihtilâle düşürüp mezkûr Yanoş Kıral oğlu yüce âsitanemize iltica etmiş kulum oğlu olmağın ol yetimin hakkında mezid-i merhametim zuhura getirüp istikamet ettiği için ben dahi karadan azîm asker ve deryadan bî-nihaye kadırgalar ile donanmây-ı hümâyun irsal eyleyip avn ve inayet-i hakla ahde muhalefet edenlerin haklarından gelmek için küllî tedarik olunmuştur... Bu sefer tedariki, kıral oğlunu memleketinden çıkaran Frenduş ve İspanya tâifesi içündür... Françe kıraliyle hüsn-i ittifak üzre olup yüz aklıkları zuhura getürmeğe sây eyliyesiz... *(Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 413)*.

[2] Bu husus hakkında Fransa kıralına yazılmış olan nâmeden hulâsa :

Turgut Reis bu sıralarda denize çıkmış olduğundan kendisiyle muhabere etmek mümkün olamamış, bunun üzerine kıral ertesi sene iki devlet donanmasının birleşmesini rica ile kendisinin ayrıca karadan da taarruza geçeceğini Osmanlı hükümetine bildirmiştir.

Bunun üzerine İran seferinden avdet etmiş olan Sultan Süleyman gönderdiği cevabî nâmede gelecek ilkbaharda Piyale Paşa ve Turgut Reis kumandalarında denize çıkacak donanmanın Fransız donanmasiyle birleşeceğini, fakat fıransız donanmasının bir an evvel hazır olmasını ve deniz mevsimi geçmeden faaliyete geçilmesini tavsiye ve donanmanın kışın *İstanbul*'a avdet edip dışarıda kalamıyacağını beyan etmiştir; çünkü pâdişah Fransız donanmasının zamanında hazır olmaması ve malzeme noksanlığı yüzünden bir netice elde edilemiyeceğine kani bulunuyordu. Filhakika Piyale Paşa donanma ile *Toskana* taraflarına giderek *Piyombino* kalesine hücum edip sonra Fransız donanmasiyle birleşerek bazı nümayişlerde bulundular; bu deniz harekâtı Şarlken'i düşündürdü; yukarıda zikri geçen Alman prensleriyle II. Hanri arasındaki ittifak ve bu ittifakta Osmanlıların da eli

"Hâliyâ yarar adamlarımızdan elçilik tarikiyle irsal olunan Kadinyak nâm adamımız vasıtasiyle mektup irsal olunup... südde-i saadetimizde sâbıka elçilik hizmetinde bulunan Mısır Gabriyel Daramon nâm elçinize icazet-i hümâyunumuz mukarin olduğu ihbarı malûmunuz olmağın onun yerine müşarünileyh elçiniz irsal olunduğu iş'ar olunup... ve İspanya canibine müteallik bazı ahbar dahi derc ve beyan olunup sene-i sâbıkada mahud-ı mezbûre ve memleket ve vilâyetine envâ-ı hakaret ve hasaret olunduğunu bildirip ve mabeynimizde olan muhabbet ve dostluk kemakân olup ve yevmen feyevmen mütezayid idüğün arz ve takrir eyleyip *Karlıeli* beyi Turgud dâme izzuhû donanmây-ı hümâyunumuzla sizin gemilerinize mülâki olması münasip olup düşmanın kal'u kam'ına انفع enfâ ve rızây-ı hümâyunuma sezavâr olduğın bildirmeğin sizin canibinize müteallik olan ahval alâ veçhi't-tafsil malûmum olmuştur... Tâife-i Kızılbaş-ı evbaş üzerine mâh-ı Cemaziyelevelin on yedinci günü (960 H.=1552 Nisan) *İstanbul*'dan çıkıp *Haleb*'e nüzul olundu. Kızılbaş tâifesinden arsa-i zemin tathir olmayınca bir emre dahi şürû olunmak musammem değildir... inşallah bu meramın husulünden sonra o iş de hallolunur. Bunun için sefiriniz *Haleb*'ten *İstanbul*'a iade olunmuştur; derya caniplerinin muhafazası için Turgud'un denize çıkması emrolunmuştur; sizinle müşavere ve ittihad edip veçh ve münasip görüldüğü üzere düşmanın kal'u kam'ına münasip tedariklar oluna deyu yazılmıştır. Kara canibinden dahi mübalağa asker tedarik olunup vezir Mehmed Paşa (Sokullu) onlara başbuğ gönderilmiştir *(Münşeat*, c.II., *s. 404)*

bulunması Şarlken'i son bir hamle yapmağa sevketmiş ise de *Meç* muhasarasında muvaffak olmayıp pek çok telefat vermesi üzerine müteessir olarak imparatorluktan çekilmiş ve yerine kardeşi Ferdinand'ı imparator yaptırmış ve bu suretle elindeki yerleri Ferdinand ile oğlu Filip arasında taksim etmiştir.

İşte bu suretle Şarlken imparatorluğunun ikiye ayrılması her cihetten Şarlken tarafından kuşatılmış olan Fransa'ya oldukca bir nefes aldırmıştır.

Bundan sonra Osmanlılarla Fransızlar arasındaki bu yoldaki yardım isteme işi, 1559 Nisanında İspanya ve İngiltere arasında imzalanan *Kato Kambrezi* (Cateau - Cambresis) muahedesinden sonra sona erdi. Bu sırada İspanya'da Şarlken'in oğlu II. Filip ve Fransa'da II. Hanri hükümdar bulunuyorlardı. Fransa kıralı, donanma ile Osmanlılardan yardım istedikten bir müddet sonra 1559'da İspanya kıraliyle yaptığı sulhtan bahis ile Osmanlı hükümetine (vesikalara göre) Ferdiyan adında bir elçi göndermiş olduğundan[1] kırala yardım için *Cezayir* beylerbeğisi Salih Paşa'ya verilen emirden sarfınazar edilmiş ve yazılan cevapta yapılan sulhtan dolayı memnunluk gösterilip dostlukta devam edileceği de beyan edilmiştir.

II. Hanri *Kato Kambrezi* muahedesinden az sonra ölmüş ve yerine büyük oğlu II. Fransuva kıral olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman 1566'da vefat ettiği zaman Fransa kırallığında Hanri'nin ikinci oğlu IX. Şarl hükümdar bulunuyordu.

[1] Bu elçinin [belki Franjipan] adını Hammer yazmıyor. Osmanlı-Fransız ittifakına göre her iki devlet aynı zamanda sulh yapacaklardı; halbuki II. Hanri daha Osmanlı devletiyle Avusturya arasında sulh yapılmadan evvel ittifakı bozmuş ve sonra bunu tevile kalkışarak bir sefir göndermişti. Fakat kendi siyasî maksadına zarar vermeyen bu anlaşmaya Sultan Süleyman o kadar ehemmiyet vermeyerek Fransa elçisi vasıtasiyle memnuniyetini beyan eylemiş; fakat uzun süren husumet sebebiyle sulh yaptığı devletlerin dostluklarına derhal inanmıyarak müteyakkız bulunmasını kırala tavsiye etmiştir.

XVI. Yüzyılda Valva hânedanından gelen kıral ailesi

Şarl d'Orlean
(Angulem kontu)
Vefatı 1496

I. Fransuva
1515—1547

II. Hanri
1547—1559

II. Fransuva	IX. Şarl	III. Hanri
1559—1560	1560—1574	1574—1589

Osmanlı - İspanya münasebetleri

Osmanlıların İspanya ile münasebetleri, Kemal Reis'in *Endülüs* İslâmlarına yapılan mezalimi tahfif için İspanya sahillerini vurmasiyle başlamıştır ki II. Bayezid zamanıdır. Yavuz Sultan Selim zamanında, Akdeniz'de önemli bir donanmaya mâlik olan ve İspanya kırallığını kuran Ferdinand Katolik devrinde Osmanlılar, İspanya kıralığı ile alâkalanmışlardı[1]. Hattâ Mısır seferinden avdetten sonra İspanya kıralı tarafından *İstanbul*'a gönderilen bir İspanya elçisi *Kudüs-i Şerîf* ve Hacılar meselesini görüşmüş, kendisine iltifat edilmiş ve hattâ Osmanlı devletinin İspanya ile ticaret anlaşması yapabileceği elçiye söylenmiştir[2].

Osmanlı - İspanya münasebetleri daha sonra Kanunî'nin ilk senelerinden yani *Belgrad* ve *Mohaç* seferlerinden evvel arkadan arkaya hasmâne olarak başlamıştı; çünkü İspanya kıralı ve Almanya İmparatoru Şarlken (V. Şarl) Macarların hamisi olduğu gibi kız kardeşi Mari son Macaristan kıralı ikinci Layoş'un zevcesi

[1] *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'nden : ".. 921 safer 25'de İspanya pâdişahı (Ferdinand Katolik) ki diyar-ı frenkte olan şehriyârların nâmdârlarındandır; fevt olduğu haberi geldi, yerine Fraşe nâm kâfir pâdişah olmuş" *(Feridun Bey Münşeatı*, c. I., s. *475)*.

[2] *Hammer tarihi*, c.IV., Hammer Papa X. u Leon'un Osmanlılar aleyhine İspanya, Fransa ve İngiltere ile beraber Deniz Haçlı Seferi yapmak istemesine karşı Osmanlı hükümdarının bir siyaset ile İspanya'yı bu teşebbüsten hariç bırakmak istediğini yazmaktadır.

idi; bundan başka Şarlken'in biraderi Ferdinand da Layoş'un kız kardeşini almıştı; bu himaye ve sıhrî rabıtalardan dolayı Şarlken'in elçisi ve muharip bir asker olan Franjipan kontu Kristof, on altı bin kişi ile *Bosna*'ya gelerek Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılan *Yayça*'yı kurtarmış ve bu hizmetine karşılık olarak Macar kıralı II. Layoş kendisine *Dalmaçya ve Hırvatistan hâmisi* unvanını vermişti[1].

Osmanlı - İspanya münasebatı, Şarlken'in imparatorluktan çekilerek yerine kardeşi Ferdinand'ın imparator olmasına kadar Osmanlı - Avusturya, Osmanlı - Almanya ve Osmanlı - İspanya münasebetleri şeklinde karışık olarak devam etmiştir; yani Fransa ve İngiltere hariç olmak üzere Batı ve Orta-Avrupa'da Mukaddes Cermen imparatoru olan Şarlken ile Osmanlılar arasındaki münasebetler pek az fasıla ile hep mücadele halinde sürüp gitmiştir demek, daha kestirme olur; Akdeniz'de ve Kuzey-Afrika'da yayılmak isteyen Osmanlı devleti, karşısında kuvvetli bir hasım olarak İspanya'yı görmüş olduğundan ilk defalarda Macaristan üzerinde tekâsüf eden Osmanlı - İspanya (Osmanlı - Almanya) rekabeti bu siyasî emeller münasebetiyle Akdeniz'e ve Afrika'ya intikal eylemiştir ki bu olayları Osmanlı vekayii kısmında görmüştük.

V. Şarl, Bohemya ve Macaristan kırallıklariyle beraber Alman İmparatorluğu'nu, Avusturya Arşidükü olan kardeşi Ferdinand'a bırakıp çekilirken *Napoli*, *Sicilya*, *İspanya* kırallıklariyle *Felemenk* ve *Franş Konte*'yi de oğlu Filip'e vermişti (1556 Ocak). Bundan dolayı Osmanlıların İspanya kırallığiyle münasebetleri Şarlken imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra II. Filip zamanında başlamaktadır ki bunu Osmanlı - Fransız münasebetleri kısmında ve Osmanlıların Akdeniz ve Afrika harekâtı kısmında gösterdiğimizden burada tekrar etmiyeceğiz.

Ferdinand ile 1562'de aktedilen muahededen bir sene sonra İspanya kıralı Filip de, Ferdinand'ın elçisi Alber Dövis vasıtasiyle bir anlaşma müzakeresi açmış ve bundan evvel Franki ve Vargas isimlerindeki iki elçi ile elde edilemeyen mütareke bu defa yani 1563 senesinde sekiz sene için kabul edilen bir sulh muahedesine inkılâp etmiştir[2].

[1] *Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. V., s. 54.*

[2] *Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. VI., s. 107.*

Osmanlı - Portekiz münasebetleri

Portekiz yahut Portügal (Osmanlı vesikalarından Portakal) kırallığı, İberik yarımadasının Atlas denizi sahilinde küçük bir parçası olup *Endülüs*'teki İslâm devletlerinin yerine *Leon*, *Kastil* ve *Aragon* kırallıkları kaim oldukça bu da o kırallıklar gibi yarımadanın batısında meydana çıkmıştır.

Portekiz kıral ailesi Burgonyalı Hanri adında bir prense mensup olup bu prens, *Kastil* (Kaştala) kıralı VI. Alfons'un 1086'da İslâmlarla olan muharebesinde kıralın yardımına gelmiş ve bu hizmetinden dolayı kırala damat olarak Kuzey-İspanya'da Müslümanlardan alınan *Porto* ve havalisi kendisine verilerek burada bir kontluk kurmuş ve sonra yavaş yavaş büyüyen bu kontluk kırallık olmuştur; bu küçük kırallığın merkezi Müslümanlar zamanında El'eşboniye denilen *Lizbon* şehri idi.

Portekiz, yeni keşfiyat sayesinde deniz ticaretiyle zenginleşmiş ve bilhassa XVI. yüzyılda Hint denizinde pek mühim sömürgeler elde etmiş ve karşısına çıkan rakiplerle muvaffakiyetle mücadelelerde bulunmuştur. XV. yüzyıl sonlarında Güney-Afrika'da *Umitburnu* keşfedilip Vaskodögama, bu yol vasıtasiyle Hint denizine geçip *Kalküta* taraflarına geldikten sonra (20 Mayıs 1498) Portekiz'de ticarî faaliyet artmış ve bu ticareti elden kaçırmamak için daha yukarıda söylediğimiz gibi *Hindistan* sahillerinde sömürgeler tesis edilmiştir.

Portekizlilerden evvel Hindistan ve Arabistan ticareti Arap gemicileri vasıtasiyle yapılıyor ve bunlar aldıkları eşyayı *Kızıldeniz* ve *Mısır* vasıtasiyle Akdeniz'e nakl ile Venediklilere satıyorlardı. Portekizliler Hint denizlerinde faaliyete başladıktan sonra kendi gemilerinden veya kendileri tarafından bu taraflarda seyrüsefere izin verilmiş gemilerden başka hiçbir geminin gezmesine müsaade etmedikleri için bu hal hem Arap tüccarlarına ve hem de Venediklilere karşı mühim bir darbe vurmuştu.

Bu sırada yani XVI. yüzyıl başlarında *Mısır* ve *Suriye* ve *Yemen* Memlûk sultanları elinde bulunmakta idi; Portekizlilerin mezaliminden şikâyet eden Gücerat hükümdarına yardım etmek üzere 914 H. (1508 M.) senesinde *Süveyş*'te yaptırılan bir donanma Hüseyin Bey kumandasiyle Hind denizine çıkarak Portekizlilere karşı ibtida bazı muvaffakiyyetler elde etmiş ise de Portekiz

kaptanı Almeida 1509 senesinde bu Memlûk donanmasını *Diyu* adası civarında mağlûp ettiğinden Portekizliler cüretlerini arttırmışlar, *Aden* ve *Kızıldeniz*'e girerek sahil şehirlerini tahrip etmişlerdi.

Portekizlilerin Venedik ticaretine vurdukları bu mühim darbeye karşı Cumhuriyet, Hint ve Avrupa yolunu kısaltmak için *Akdeniz*'le *Süveyş* körfezi arasında bir kanal açmak tasavvurunda bulunduysa da, siyasî hâdiseler sebebiyle bu düşünce tatbik edilemedi.

Hindistan yollarının kapanması sebebiyle Venedik ticareti mühim surette baltalanmış; bu, aynı zamanda Türk memleketlerinin Hindistan ve Arabistan'la yapılan ticaretini de mühim surette sarsmıştı. Çünkü Portekiz kırallığının müstemlekelerini idare eden kaptan Albukerk 1513 senesinde Hint denizinde (Umman denizinde) *Hadramut* karşısındaki *Sokotra* adasını ve iki sene sonra da Basra körfezinin *Hürmüz boğazı*'nı elde ettiğinden iki mühim Hint ticaret yolu kapatılarak Avrupa'ya nakledilecek bu havali metalarının yalnız Portekizliler vasıtasiyle nakline zaruret hasıl olmuştu [1].

Bu hale karşı Memlûk Sultanı Kansu Gavri *gurab* adı verilen çektiri nevinden elli parça gemiden mürekkeb bir filoyu 921 H. (1515. M)'de Selman Reis kumandasiyle Portekizlilere karşı sevk ettiyse de o sırada Yemen hâdiseleri sebebiyle Portekizliler üzerine bir hareket yapılamamıştır.

Osmanlı devleti *Suriye*, *Mısır* ve *Arabistan* yarımadasıyle daha sonra *Bağdad* ve *Basra* taraflarına yerleştikten sonra karşısında böyle ticaret yollarını kapatmış bir rakip ile karşılaştı; bunun üzerine *Süveyş*'te Memlûkler zamanından kalma tersane ıslah ve tevsi edilerek gemiler yapıldı. Portekiz gemileri *Kızıldeniz*'e girerek *Mekke*'nin iskelesi olan *Cidde*'ye asker bile çıkarmışlar ise de Mekke Emîri Ebû Nümey ile *Cidde* sancakbeyi kuvvetleri tarafından püskürtülmüş, fakat Portekiz gemileri

[1] Albukerk, Hint Okyanusu'nun doğusundaki boğazları da zaptetmek suretiyle Hint Bahr-i muhitini sırf Portekizlilere hasretmiştir. Fakat onların bu faaliyetleri ticaret maksadiyle sırf sahillere inhisar edip içerilere girmek suretiyle yerleşme şeklinde olmadığından daha sonraları kuvvetli rakipler karşısında buraları elden çıkarmağa mecbur olmuşlardır.

Tûr-i sîna kasabasını yakmışlar ve aynı zamanda *Süveyş*'teki Osmanlı donanmasını yakmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardı (948 H. = 1541 M.).

Süveyş'te hazırlanan Osmanlı donanmasının Portekizlilerle muharebeleri hakkında Osmanlı devleti vak'aları anlatılırken malûmat verilmiş ve Hadım Süleyman Paşa ile Pirî Reis, Murad Reis ve Seydi Ali Reis'in faaliyetleri zikredilmiş olduğundan burada o kısımların tekrarına lüzum görülmemiştir.

Osmanlıların Portekizlilerle devam eden çarpışmaları esnasında 951 H. (1544 M.) senesi sonlarına doğru Portekiz kıralı III. Civan, Hint denizindeki muhasamatın tatili için Edvard dö Kataneo (Odoardo Coteneo) adında bir büyük elçi göndermişti; bununla beraber Şarlken'in elçisi *Erlav* (Eğri) beyi Adorno da beraber gelmişti. Portekiz elçisi Osmanlı gemilerinin Hint denizinde serbest gezebilmeleri için bir resim verilmesini teklif ettiyse de Hint sularını nüfuzu altında sayan Osmanlı devleti bu teklifi ilk ve son olarak katî surette reddetmiştir[1].

Portekizliler'in Kızıldeniz'deki faaliyeti daha sonraları da devam etmişti; hattâ 967 H. (1559 M.) senesinde Mekke kadısiyle *Cidde* emini taraflarından gelen mektuplarda Portekiz'lilerin Kızıldeniz'deki faaliyeti bildirilmiş olduğundan *Süveyş*'teki gemilerin süratle yapılması için Mısır beylerbeğisine hüküm gönderilmiştir[2]. Portekiz kıralı daha sonra da Hint denizinde iki taraf arasında muhasamatın tatili için bir nâme gönderip bu hususta görüşmek üzere bir elçisinin *İstanbul*'a gelmesine müsaade istemiş ve 28 Muharrem 972 (1564 Eylül) tarihli bir nâme ile hükümetçe buna muvafakat edilmiştir[3].

[1] *Hammer (Atâ Bey tercümesi) c. V., s. 261, 264.*

[2] *Mühimme defteri 3, s. 195.*

[3] Portekiz kıralı (Sebastiyani'nin nâmesine verilen 972 Rebiulâhır tarihli (1564 Kasım) tarihli cevab. Mühimme defteri No. 6. s. 66' dadır. Aynı defterin 122, 123 ve 517 nci sayfalarındada bu mevzu ile ilgili vesikalar vardır.) nâmesinde, Hindistan'daki Portekiz valileriyle Osmanlıların o taraflardaki valileri arasındaki muhasemata son verilmesini ve bu hususta görüşmek üzere bir elçinin *İstanbul*'a gelmesine müsaade isteniyor ve hükümet de buna muvafakat ederek Portekiz kıralına cevap yazıyor :

"... Hak sühânehû ve teâlâ hazretlerinin uluvvü inayeti ile... şark ve garbın reayâsı cenâh-ı devletimizle müstazıl olup daima reâyâ hakkında mezid-i

Portekizliler Hint denizinin doğusundaki adaları da ele geçirip *Sumatra* adasındaki *Açe* hükümdarı Sultan Alâüddin'i tazyik ettikleri için bu hükümdar 973 H. (1565 M.) de *İstanbul*'a elçi gönderip top, tüfenk ve askerle kendisine yardım edilmesini istemişti. Sultan Alâüddin'in gönderdiği mektuplardan Portekizlilerin *Seylan* ve *Kalküta* İslâm devletleriyle de harp ettikleri anlaşılıyordu. *Açe* hükümdarının istedikleri hazırlanıp donanma ile gönderileceği sırada *Yemen*'de İmam Topal Mutahhar'ın ısyanı sebebiyle Hint seferi yapılamamıştı[1].

Portekizlilerin, Osmanlı idaresi altındaki yerlerde faaliyet göstermeleri ve malzemesi Akdeniz'den nakil suretiyle *Süveyş*'te donanma yapılmasının zorluğu nazarı dikkate alınarak Sokullu Mehmed Paşa'nın teşebbüsiyle Akdeniz'le Kızıldeniz'in birleştirilmesi için emirler verilmiş ise de Akdeniz'de Venedik, İspanya ve Papa donanmalarının faaliyetleri Osmanlı hükümetinin o mühim işi başarmasına mâni olmuştur[2].

merhamet-i şâhânemiz mebzul olduğuna binaen ol caniplerde olan reâyâ ve tüccarın refahiyeti için mademki murad olunan dostluktan feragat olunmayıp diyâr-ı Hindistan'da ve Cezayir tarafında ve sair ol havalide olan memalik-i mahruse reâyâsı ve tüccarı ile derya yüzünden ve kara canibinden emn ü eman üzere olan memalik-i mahrusemiz hâkimlerine dahi tenbih olunmuştur..." (*Mühimme 5, s. 70*). Bu suretle kıralın elçisi gelip müzakeratın sonuna kadar Portekizlilerle muhasematın tatili için Osmanlı vali ve kumandanlarına emir verilip keyfiyet Portekiz kıralına da yazılmıştır.

[1] *Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 462.* Bu kısımlar hakkında Osmanlı vekayii arasındaki Hint seferlerine bakın.

[2] 975 Receb 12 (1568 Ocak) tarihiyle Mısır beylerbeğisine yazılan hüküm (*Mühimme 7, s. 258*).

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Burgovin hânedanından gelen Portekiz kıralları

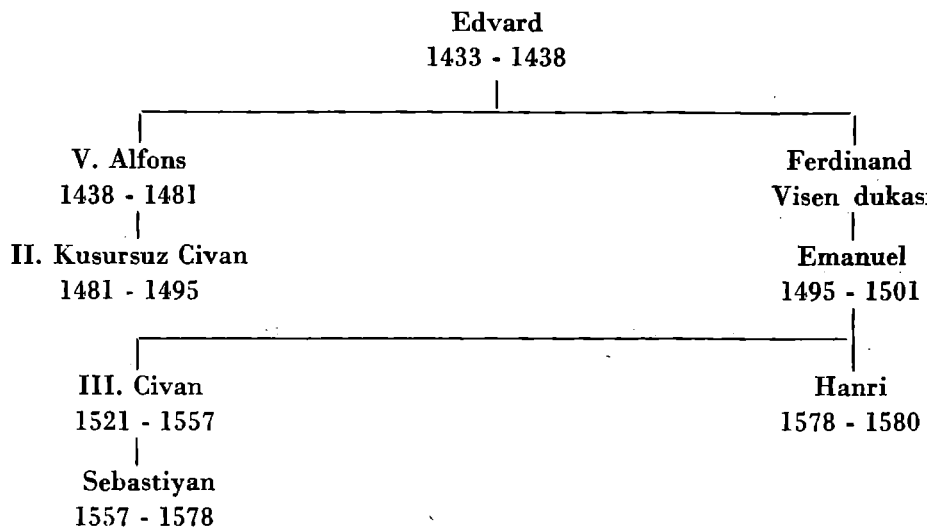

Osmanlı devletinin bu bir asırlık devresi içinde keşifler ve inkılâplara kısa bir bakış

Osmanlı devletinin 1453'den 1566'ya kadar olan bir asırdan fazla bir zaman içinde Avrupa'da mühim inkılâplar olmuş, *Rönesans* ve *Reform* hareketleri bu müddet içinde yapılmış, coğrafyadaki yeni keşiflerle Amerika kıt'ası ve Hindistan yolu bulunmuş, matbaanın îcadı sayesinde fikir hareketleri yayılmağa başlamıştır. Hindistan yolunun Portekizliler tarafından bulunması Hind denizini bunların nüfuzu altına soktuğu gibi Avrupa iktisadî durumunda da Venedikliler aleyhine ve Portekizliler lehine bir değişiklik vücuda getirmişti.

Matbaacılığın îcadı kültür cereyanlarının sür'atle genişlemesine ve pek çok kitap basılması sayesinde fikir hareketlerinin yayılmasına sebep oldu; XV. asır sonuyla XVI. asır başlarında yüksek kültürlü fikir ve sanat adamlarının yetişmesi sayesinde *Rönesans devri* açıldı; büyük bir himayeye mazhar olan bu fikir ve sanat sahiplari mühim eserlerini verdiler.

Yine bu XVI. asrın ilk yarısında o tarihe kadar esas îtibariyle ortodoks ve katolik olarak ikiye ayrılmış olan Hıristiyanlıktan başka bir de Lüter, Kalven ve Anglikan yani umumî tâbirle protestan mezhebi meydana çıktı. Bu hal katoliklerle yeni

mezhep taraftarları arasında pek çok kan dökülmesini mûcip oldu; neticede Papaların tahakkümlerine son verildiği gibi, Papalar da kendi aşırı ve çirkin hareketlerini tadil etmeğe ve yeni cemiyet ve teşkilâtla katolik mezhebini koruyup kuvvetlendirmeğe mecbur oldular. Avrupa'daki bu Lütercilerle katolikler arasındaki mücadelede Alman İmparatoru V. Şarl aleyhine olarak Osmanlı hükümeti de Lüteriyenleri teşvik etmişti.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI SARAYI VE OSMANLI HÂNEDANI

Osmanlı Sarayı

Osmanlı devleti büyüdükçe hükümdarların oturdukları saraylar da tabiî olarak devletin büyüklüğüyle mütenasip bir tarzda genişlemiş ve ihtişamı artmıştı; ilk Osmanlı sarayı mütevâzi olarak *Bursa*'da bulunup daha sonra *Edirne*'de mükellef olarak saraylar yapılmıştı; *İstanbul*'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından şehrin ortasında (Bayezid'te) yaptırılıp daha sonraları *Eski saray* adı verilen saray, beğenilmiyerek Marmara ile Haliç arasında bulunan çıkıntılı tepe üzerine yeni bir saray yaptırılmıştır[1]. İşte bundan sonra Osmanlı hükümdarları surla çevrili olan bu sarayda oturup birçok ilâvelerle burasını büyütmüşler ve süslemişlerdir[2]. Osmanlı pâdişahları bazan *Edirne* sarayında da oturmak suretiyle burasını ihmal etmediklerinden XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar burası da *İstanbul sarayı*'nın örneği olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

İstanbul sarayının taksimatı

Yeni saray ve daha sonra *Topkapı Sarayı* adını alan[3] *İstanbul* sarayı pâdişahın ailesine mahsus dairelerle harem-i hümâyun denilen *Enderun* ve dış hizmet ile alâkalı olarak *Bîrun* ismiyle üç kısımdan mürekkepti. Sarayın *Bâb-ı hümâyun* denilen Ayasofya camii karşısındaki en

[1] Osmanlı vesikalarında ilk saraya, *Saray-ı atik* veya *Eski saray* ve sonraki saraya da *Saray-ı cedid-i âmire* veya *Yeni saray* denilirdi. Daha sonraları Yeni saraya Topkapı sarayı denilmiştir.

[2] Yeni saray hakkında *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı* isimli eserimizle onun kaynaklarına bakın.

[3] Sonraki tarihlerde Sarayburnu üzerinde eskiden, sarayı denizden gelecek tehlikeye karşı muhafaza etmek üzere o tarafta bulunan topun yanındaki kapıya Topkapı denilmiş ve sonra oraya bir ahşap bina yaptırılıp Topkapı sarayı adını almış ve daha sonra bu isim Yeni saraya teşmil edilmiştir.

dış kapısiyle daha içerideki *Ortakapı* arasına *Birinci yer* ve Ortakapı ile *Bâbü's-saâde* veya *Akağalar kapısı* arasındaki avluya *İkinci yer* veya *Alay meydanı* ve *Babü's-saâde*'den içerideki *Üçüncü yer*'e de *Enderun* veya *Harem-i hümâyun* denilirdi. Devlet işleri görülen ve divan-ı hümâyun denilen bakanlar heyetinin toplandığı yer, sarayın ikinci yeri olan Alay meydanının solunda idi; burada hazine, defterhâne ve maliye kayıtlarını havi mahaller vardı.

Sarayın birinci avlusunda yani *Bâb-ı hümâyun* ile Ortakapı arasında Bîrun erkânı denilen saraya mensup vazife sahiplerinin daireleri bulunurdu. Sarayın Enderun ve Harem-i hümâyun kısmında başlıca pâdişahın divan heyetini ve elçileri kabul ettiği Arzodası ile mukaddes emanetleri havi Hırka-i saâdet dairesi ve pâdişah ailelerine mahsus dairelerle Enderun halkına mahsus oda ve koğuşlar vardı.

Sarayın Bâb-ı hümâyun denilen birinci kapısiyle daha içeriderki *Ortakapı*'da kapıcılar kethüdası denilen saray teşrifatçısına bağlı kapıcılar bulunur ve bu iki kapı bunlar tarafından muhazafa edilip *Bâbü's-saâde* ismindeki harem-i hümâyuna girilen üçüncü kapıyı da hadım *Ak ağalar* muhafaza ederlerdi.

Enderun ve iç oğlanları

Sarayın Enderun yani içeri (Harem-i hümâyun) halkı, *devşirme* denilen bazı Hıristiyan tebaadan veya harplerde esir alınıp yetiştirilen gençlerden mürekkepti; bu çocuklar devşirme kanunu mûcibince sekiz ile on sekiz yaşları arasında toplanıp ibtida Enderun dışındaki *Galatasarayı*, *İbrahim Paşa sarayı* ve bir aralık *İskender Çelebi sarayı*[1] denilen saraylarla *Edirne* sarayında tahsil ve terbiye görüp İslâm ve Türk âdet ve an'anelerini öğrendikten sonra Enderundaki ihtiyaca ve kıdemlerine göre Yeni saraydaki büyük ve küçük odalara verilirler ve bu odalarda da tahsil görüp saray âdap ve erkânını öğrendikten sonra istidat ve liyakatlerine göre

[1] *İskender Çelebi sarayı*, eski ismi *Makrihore* veya *Makrıköy* olan şimdiki *Bakırköy* taraflarında olup 1109 H. (1697 M.) senesinde bunun bulunduğu yere Baruthâne yaptırılmıştır *(Zübdetü'l-vekayi, varak 351 b)*. *Galatasarayı* şimdi Galatasaray lisesinin bulunduğu mahalde ve *İbrahim Paşa sarayı da* Sultan Ahmed camii karşısında Adliye sarayı inşası için yıktırılan mahalde idi.

Seferli, *Kiler* ve *Hazine odaları*'ndan birisine çıkarılırlar [1] ve buraya ait hizmet ve vazifeleri görürlerdi. Bundan sonra en mümtaz oda olan *Hasoda* gelirdi; kiler ve hazine odasındaki eskiler yani kıdemlilerin seçmeleri münhal vukuunda buraya verilirler ve yahut vakitleri gelince Kapıkulu suvarisi olarak dışarı çıkarılırlardı.

Gerek saray dışındaki saraylardan (Edirne, Galata, İbrahim Paşa, İskender Çelebi sarayları) ve gerek Enderun'daki küçük, büyük odalarla kiler ve hazine odalarından yaşları müsait olanlar mutlak surette odalarda bırakılmayarak *çıkma* tâbiriyle Kapıkulu suvarisi olmak üzere oda derecelerine göre farklı yevmiyelerle saraydan çıkarılırlardı.

Enderun odaları

Enderun-ı hümâyunda aşağıdan yukarıya *Küçük* ve *Büyük oda*'larla *Seferli*, *Kiler*, *Hazine* ve *Hasoda*'lar vardı. Küçük ve büyük odaların iç oğlanları Müslüman ve Türk kültürü üzerinde yetiştirilir, Kur'an-ı kerim ile beraber Türkçe, Farsça, Arapça gösterilir ve bunun haricinde spor hareketleri (güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak gibi) yaptırılırdı. Maruf tâbiriyle bu iki oda oğlanları *dolama* denilen üst elbisesi giydikleri için kendilerine *Dolamalı* ismi de verilirdi. Her iki oda aynı derecede olup içlerinden daha yukarı hizmete müstaidleri sıraları gelince *Seferli*, *Kiler* ve *Hazine* koğuşlarına geçerler ve diğerleri de çıkmalarda Kapıkulu suvari bölüklerine çıkarılırlardı. 1635 (1045 H.)'de Sultan IV. Murad zamanında ihdas edilmiş olan *Seferli koğuşu* oğlanları evvelce pâdişahın ve Enderun halkının çamaşırlarını yıkarlarken sonraları teşkilâtı genişletilerek sarayın hânende, sâzende, kemankeş pehlivan, berber, hamamcı ve dellâklarını yetiştirmiştir. Bu odanın büyük âmiri saray kethüdası olup her sınıfın, *çamaşırcıbaşı*, *sâzendebaşı* vesaire gibi âmirleri vardı.

Kiler koğuşu derece itibariyle Seferliden yüksekti; başları olan *kilercibaşı*, pâdişâhın yemeğini bizzat önüne kordu; kiler içoğlanları hükümdarın ve harem-i hümâyunun ekmek, et, yemiş, tatlı şerbet vesaire gibi yiyecek ve içecek şeylerini hazırlar, saray odalariyle saray camiine ait mumları tedarik ve hıfzederdi. Bu

[1] Kitabımızın bu cildini ihtiva eden tarihlerde Seferli koğuşu henüz teşkil edilmemişti; sırayı bozmamak için zikretmeği muvafık gördük.

odanın kilerci başıdan başka *kiler kethüdası*, *peşkir başı*, *mumbaşı* ve saire isimlerinde oda zabitleri vardı.

Derecesi kiler koğuşundan daha yüksek olan hazine koğuşu âmirine *Enderun baş hazinedarı* denilirdi; bu oda oğlanları Enderun hazinesini muhafaza ederlerdi; Enderun hazinesinde altın, gümüş paradan başka mücevherler, elmaslar, kürkler, şallar, elbiselik kıymetli kumaşlar, altın, gümüş ve mücevherli ve sair kıymetli eşya bulunurdu.

Hasoda, hazine koğuşunun üstünde olup pâdişaha en yakın olanlar burada bulup hizmet ederlerdi; asıl *Enderun ağaları* denilen sınıf bu hasodalılardı; bu odanın en büyük zabiti *Hasoda başı* ile *silâhdar*, *çuhadar*, *rikâbdar*'dı; hasoda efradı kırk kişiden mürekkep olup burada münhal oldukça hazine odasının en kıdemlisi buraya alınırdı; eğer münhal iki olursa bu ikinci açık yere de Kiler odasının sıra bekleyen en eskisi ve açık üç ise seferli koğuşunun kıdemlisi naklolunurlardı.

Hasodalıların asıl vazifesi Hırka-i şerif dairesinin temizlenip süpürülmesi ile geceleri ödağacı yakmak, gül suyu serpmek, şamdan, parmaklık ve diğer madeni eşyayı parlatmak ve temizlemek gibi hizmetler olup bunları nöbetle yaparlardı.

Oda zabitlerinden *Hasodabaşı*, merasimde pâdişahın elbisesini giydirir ve çıkarırdı; *silâhdar*, merasimde at üzerinde olarak sağ omuzunda pâdişahın kılıcını taşır ve *çuhadar* yine merasimde pâdişahın kaputunu götürüp halka çil para serper ve *rikâbdar* ise pâdişahın çizmelerine bakıp ayağına giydirirdi. Sonradan bu çizme giydirme işi başkasına verilip rikâbdar ata binerken pâdişâhın atının özengisini tutardı.

Ak'hadım ağaları

Osmanlı sarayının *Bâbü's-saâde* denilen kapısını *akağalar* denilen beyaz hadım ağaları muhafaza ederlerdi; XV. asırla XVI. asrın sonlarına yakın zamana kadar Osmanlı sarayının en büyük, en nüfuzlu ağası *Bâbü's-saâde* veya *Kapı ağası* idi. Kapı ağasının emri altındaki ak'hadımlar sarayın bu kapısını muhaza ediyorlardı; bunların miktarı otuz kadardı. Zâbit olarak kapı ağasından sonra *Saray ağası*'yle *Saray kethüdası* gelirdi.

Kara hadım ağaları

Bunlar, Osmanlı sarayının kadınlarla meskûn olan harem kısmında bulunurlardı; kara hadımlar'ın en büyük âmirine *Darü's-sâade* ağası veya *Kızlar ağası* denilirdi. Kızlar ağası ile maiyyeti XVI. yüzyıl sonlarına kadar Kapı ağasına tâbi idiler. Kara hadım ağalarına sarayın kadınlara ait kısmının hizmetinden dolayı *Harem ağaları* da denilirdi.

Sarayın Bîrun erkânı[1]

Osmanlı sarayının dış hizmetine bakan ve mutlak devşirmeden gelme olmayan, sarayda yatıp kalkmak mecburiyetinde olmayıp hariçte evleri bulunan Bîrun erkânı, *pâdişah hocası*, *hekimbaşı*, *cerrahbaşı*, *göz hekimi*, *müneccimbaşı*, *hünkâr imamı* gibi ulemâ sınıfından yetişmiş olanlarla *şehir emini* ve *matbah*, *darphâne*, *arpa eminleri* denilen sivil vazife sahiplerinden mürekkepti. Bunlardan üç evvelkilerin vazifeleri, sıfatları itibariyle malûm olup yalnız *hekimbaşı*'ların saraydan başka da vazifeleri vardı; Osmanlı memleketindeki bütün hastahanelerin tabip, cerrah ve eczacılarının tâyin ve azilleri ile herhangi din ve mezhepte olursa olsun Türkiye'deki serbest tabip, cerrah ve eczacıların teftiş ve kontrolu ve îcabında bunların imtihanları *hekimbaşı*'ya aitti. Saray hekimleri arasında Yahudi tabipler de vardı[2]. *Müneccimbaşı*'lar pâdişah cülûslarında, sefere çıkışlarda, donanma hareketinde, vezir-i âzama mühür verilişinde

[1] Fazla malûmat için *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı* isimli eserimize bakılsın.

[2] XV. yüzyıl ortalarındaki Hekim Yakup ile II. Bayezid ve Selim zamanlarında İspanya'dan hicret eden Yasef Hamun ile oğlu Moşe Hamun bu saray hekimlerindendir (bk. Prof. Avram Galanti, *Türkler* ve *Yahudiler*, *s. 130-131*). .....

اول دورده [اون آلتنجی عصرده] اطبا بیننده دائر اولان مراتبدن اولا ادرنه بیمارخانه‌سنه بعده استانبول بیمارخانه‌سنه طبیب نصب اولوندقدنصکره قاپو طبیبلکنه [خاصه طبیبی] کچمك قانونلری (شقایق ترجمه‌سی ص ٥١٥) حکیم عیسی بن حمزه‌نك ترجمهٔ حالی . سلیمانیه دارالشفاسی یاپلدقدنصکره بورانك باش حکیمی حکیم باشی اولوردی . قانونی زماننده اصلاً اسپانیول اولان حکیم دوتور اسمنده بر طبیب خاصه اطباسی آره‌سنده بولونارق (عصای پیران) اسمیله یازدیغی بر اثرینی قانونی سلطان سلیمانه تقدیم ایتمشدر . آلتی قسم اوزرینه اولان بو اثرك بر نسخه‌سی مالیه‌دن باش باقانلق ارشوینه دور ایدیلن کتابلر آراسنده ٧٤ نومروده‌در .

ve sair buna benzer hususlarda bir uğurlu saat intihap ederler ve bu gibi şeyler onların gösterdikleri uğurlu saatlerde yapılırdı.

Hünkâr imamı sarayda pâdişahlara namaz kıldırır, *şehremini* saraya ait inşaat ve tamirat ile sarayın maaşlarını tevzi edip lüzumu halinde bazı alış-veriş ile sarayın vekilharçlığını yapardı. *Matbah emini*, saray matbahı levazımı ile saray kilerine ait şeyleri tedarik ederdi. Saray matbahı için Rumeli ve Anadolu'dan, bazı adelarla Mısır, Eflâk ve Boğdan'dan muayyen olarak her sene malzeme gelirdi. *Darphâne emini*, İstanbul'da saray dahilinde para basılan dairenin müdürü idi. *Arpa emini* de ıstabl-ı âmire denilen saray ahırındaki hayvanların elçi ve bazı ricalin atlarının yiyeceklerini tedarik ederdi. Bütün bu eminlerin daireleri ve maiyetleri vardı.

Diğer Bîrun erkânı

Yukarıdaki Bîrun erkânından başka yine sarayın Enderun dışındaki hizmet erbabından *emîr-i alem*, *kapıcılar kethüdası*, *çavuşbaşı*, *imrahur* ve *bostancıbaşı* ve maiyetleri vardı. *Emîr-i alem* saltanat sancaklarını muhafaza eder ve sancak beyliği, beylerbeğilik, vezirlik ve voyvodalık verilen zatlara devlet tarafından verilmesi lâzım gelen sancak ve tuğları teslim ederdi. *Kapıcılar kethüdası*, sarayın Bâb-ı hümâyun ile Ortakapısını bekliyen kapıcıların âmiri olup elindeki gümüş âsa ile divan-ı hümâyun teşrifatçılığını yapardı.

Çavuşbaşı ilk devirlerde divan-ı hümâyun teşrifatçısı ve mübaşiri olup hükümetin zabıta ve muhabere vazifesini gören divan-ı hümâyun çavuşlarının âmiri idi. Divan günlerinde elindeki gümüş âsa ile kapıcılar kethüdasiyle beraber teşrifatçılık yapar, aynı zamanda divan-ı hümâyunda adliyeye ait ödevlerde tevkif ve hapis işleri buna verilirdi.

İmrahur veya *mîrahur*, hükümdara ve saraya âit atlarla at'-ahırlarına bakan ve geniş bir teşkilâta tâbi olan seyislerin âmiri idi. *Bostancıbaşı* ise gerek sarayın içindeki ve gerekse haricindeki saraya ait bahçe ve bostanlarda çalışan ve pâdişah ile saray erkânı kayıklarında hizmet eden bostancı ve kayıkçıların âmiri idi. Pâdişah kayıkla bir yere giderken kayığın dümenini bostancıbaşı tutardı. Bostancıbaşılığa tâyin edilene kürk giydirildikten sonra eline hazaren deynek verilmesi kanundu.

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı padişahlarının şahsiyetleri — Şehzâdeler

Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti

II. Mehmed İstanbul fethinden sonra ecdadı zamanındanberi gelen devlet idaresinde bazı yenilikler yapmış, tedvin ettirdiği *Âl-i Osman kanunu*'na bu husustа bazı maddeler koydurmuştur; meselâ divana bizzat riyaset etmek, vezirlerle beraber yemek âdetlerini kaldırmış, bir arzodası yapdırıp vezirleri orada kabul etmek kanunlarını koymuştur. Bunun zamanına kadar kazasker bir iken Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri olarak iki kazaskerlik ihdas edilmiştir. Arazi ve tımar teşkilâtında bazı yenilikler de bunun zamanında vücuda gelmiştir.

Fatih Sultan Mehmed azim ve irade sahibi, açık fikirli ilmî mübahaselerden hoşlanan ve ilim adamlarını himaye eden büyük bir hükümdardır. Kendisi birkaç lisana vâkıf olup aynı zamanda şairdi; şiirde *Avnî* mahlasını kullanmıştır. Zamanında büyük tehlikelerle karşılaşmış, aynı senelerde üç cephede yani Anadolu, Rumeli ve denizde mücadele etmek zorunda kalmış; tatbik etmiş olduğu vukuflu plânları ve soğuk kanlı hareketleriyle bütün zorlukları yenmeğe muvaffak olmuştur. Zihninde tasavvur edip tatbik sahasına koyacağı plânları hiç kimseye sezdirmeden hazırlığını yaparak süratle fi'liyata geçerdi; bundan dolayı düşmanları yapılacak hareketin ne cihete müteveccih olacağını bilmezlerdi. Bazı ulemâ hakkındaki muamelesi ve hocası meşhur Sinan Paşa'ya yaptığı küçüklük kendisinin tab'an müteleyvin ve bıkıcı olduğunu göstermektedir[1].

Sultan II. Bayezid'in şahsiyeti

Fatih'in oğlu II. Bayezid'in siması esmere çalan sarı renkte imiş. Malûmat itibariyle babasından yüksek ise de onun gibi açık fikirli değildi. Bunun zamanında *İstanbul* İslâm âleminin ilim merkezi olmakla beraber kendi kafasına uygun mutaassıp âlimler yüzünden babası zamanındaki serbest münazara kapısı kapanmıştı. Bayezid namına çok eser yazılmış ve oğullarını iyi tahsil ettirmiştir. Gençliği sefihane geçen Bayezid, hükümdar olduktan bir müddet sonra ve

[1] Müverrih Âlî, Fatih Sultan Mehmed'in, hocası Sinan Paşa hakkındaki fena muamelesini kaydettikten sonra bu muamelenin pâdişahın kemal-i televvününe delâlet ettiğini kaydetmektedir *(Basılmamış birinci cilt, s.* 115*)* ve filhakika *Şakayık-ı nûmaniye* ile tarihî kayıtlar da bunu teyid eylemektedir.

bilhassa hayatının son on senesi içinde kendisini ibadete vermiş ve devlet idaresini vezir-i âzamlara bırakmıştır. Kendisine takdim edilen eserleri dikkatle okurdu. Ulemâyı himaye ile onlara muayyen tahsisat ayırmıştı. Tab'an vefakâr ve kadirşinastı.

Sultan I. Selim'in şahsiyeti

Yavuz Sultan Selim azim ve iradesi, şiddet ve asabiyeti ve cevvaliyeti ile meşhurdur; yapacağı işleri uzun düşünür, katî kararını verdikten sonra tatbik sahasına kor ve o fikre karşı en küçük bir itiraza tahammül edemezdi. Makul sözleri kabul ederdi. Bütün devlet işlerinde programla hareket etmişti. Farsça şiirleri çok yüksektir; hususî hayatı, mütalâa ile geçer ve gözlük kullanırdı. Sevkulceyş ve tâbiye'de deha sahibi idi. *Ridaniye* muharebesinde bizzat kendisi tarafından idare edilen kuvvetlerle Memlûk ordusunu gerisinden vurmak suretiyle zaferi temin eylemiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın şahsiyeti

Yirmi altı yaşında hükümdar olmuş ve babası zamanından kalma tecrübeli devlet adamlarından istifade etmiş ve yeni yeni kanunlarla gerek Kapıkulu ocaklarını ve gerek eyalet kuvvetlerini esaslı surette tanzim ve tensik eylemiştir. Kadirşinas ve iradesi kuvvetli olup istidat sahiplerini bulup himaye ederdi; az söyler ve söylediği söz katî olur, asla dönmezdi; babası gibi şedit ve asabî değilse de çok ciddî ve çok vakur idi. Şöhreti, bizzat yaptığı on üç seferden ziyade tertip ettirmiş olduğu kanunlar dolayısiyledir; Osmanlı devletinin haricî siyaset noktasından en parlak devri Kanunî zamanıdır. Sultan Süleyman'ın *Muhibbî* mahlasiyle bir divan teşkil edecek kadar manzumeleri vardır. Divanı torunlarından II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan tarafından bastırılmıştır.

Âlem içre mûteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

meşhur beyti Sultan Süleyman'ındır.

Osmanlı Şehzâdeleri

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Osmanlı şehzâdeleri mühim yerlerde ve Anadolu beyliklerinden alınmış olan sancaklarda valilik etmişlerdi; aynı tarz Fatih zamanından îtibaren XVI. asır sonlarına kadar devam etmiştir.

Şehzadeliğinde söylediği (olasın) redifli gazelinin birinci beyti

Umar idim ki seni hasta; tene can olasın
Umar idim ki kaçup can gibi pinhan olasın

Fatih Sultan Mehmed vefatından evvel tedvin ettirdiği kanunnâmeye hanedanından hükümdar olanının nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesine dair bir madde koydurmuş ve o tarihe kadar an'ane olarak devam eden kardeş öldürme işi bu suretle kanun olmuştur.

Fatih öldüğü zaman hayatta, *Amasya* valisi Bayezid ve *Karaman* valisi Cem isimlerinde iki oğlu kalmıştı. Cem Sultandan evvel Karaman valisi olan Şehzâde Mustafa ölünce *Kastamonu* sancakbeyi olan Cem *Konya*'ya nakledilmişti. Saltanatı elde etmek için biraderiyle mücadele eden Cem'in âkıbeti malûmdur.

II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Alemşah Korkud Ahmed, Mahmud, Mehmed ve Selim isimlerindeki sekiz oğlundan her biri bir yerde ve hattâ torunlarından bazıları daha küçük mahallerde sancakbeyliği yapmışlardı. Bayezid'in son zamanlarında Korkud, Ahmed ve Selim adlarındaki üç oğlu *Manisa*, *Amasya* ve *Trabzon*'da valilik ediyorlardı; Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere *Trabzon* valisi Selim babasının elinden saltanatı alarak kardeşlerini bertaraf etmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in oğlu Süleyman rakipsiz olarak pâdişah olmuştu. Bunun oğulları Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Selim Anadolu'da valilik etmişlerdi; *Manisa* valisi Şehzâde Mehmed eceliyle ölmüş, Karaman valisi ve büyük şehzâde olan Mustafa, babası aleyhine hareket etmek istediği töhmetiyle *Karaman Ereğlisi*'nde boğdurulmuş, *Amasya* valisi Bayezid de kardeşi Selim ile aralarındaki rekabet sebebiyle babası tarafından âsî ilân olunarak iltica etmiş olduğu *İran*'da boğdurulmuş ve nihayet babasından sonra Osmanlı tahtı Sarı Sultan Selim'e nasip olmuştur. Sultan Süleyman'ın Cihangir adındaki sevgili oğlu babasının yanında bulunup *Haleb*'te vefat etmiştir.

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI VEZİR-İ ÂZAMLARI

Bu bir asırda gelmiş olan vezir-i âzamlar silsilesinde *Hadikat-ü'l-vüzera* ile diğer neşredilmiş olan vezir-i âzam cetvellerinden farklı olarak bazı tekerrür ve ilâveler görülüyor; bundan dolayı aşağıda vezir-i âzamların birinci tâyinlerinde kısaca hal tercümeleri yazıldıktan sonra bunların içinden ikinci, üçüncü defa vezir-i âzam olanlarının yalnız tâyin tarihleri işaret edilerek sıraları takip olunmuştur.

Halil Paşa (Çandarlı-zâde)

Fatih Sultan Mehmed'in ilk vezir-i âzamı olup II. Murad zamanındanberi yirmi beş sene bu makamı muhafaza etmiş ve *İstanbul* fethini mütaakıp evvelâ hapis ve kırk gün sonra îdam edilmiştir. Kitabımızın birinci cildi ile, bu cildin baş tarafında (S. 5-9) kendisinden bahsedildiği için burada tekrarlanmadı.

İshak Paşa (Birinci defa)

Kendi vakfiyelerinde ve Fatih'in 861 tarihli Eyyüb ve yine Fatih'in Edirne'de 867 tarihli vakfiyesinde şahid olarak bulunup babasının adının İbrahim olduğu görülüyor. Kendisi Enderundan yetişmiş II. Murad zamanında hazinedarlıktan vezir olmuştur[1]. II. Murad vefat ettiği zaman divanda üçüncü vezirdi.[2] Beylerbeylikte bulundu; İstanbul fethi sırasında Anadolu beylerbeğisi bulunuyordu, Kritovulos'un *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı sânî* isimli eserinde *İstanbul* fethini mütaakıp 857 H. (1453 M.)'de Halil Paşa'nın yerine vezir-i âzam olduğu yazılıdır[3]. Bunun bir müddet için muvakkaten mi yoksa asîl olarak mı vezir-i âzam olduğu hak-

[1] Topkapı Sarayı Ar. Nr. 8184 II. Bayezid'e arîzası.

[2] II. Murad vefat ettiği zamanda divanda Halil, Saruca ve İshak Paşa olmak üzere üç vezir vardı (İbn Kemal, s. 19).

[3] Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı sânî*, *s. 48, 92.*

kında bir kayıt yoktur; Osmanlı tarihlerinin sadaret makamının iki sene kadar münhal kaldığı hakkındaki kayıdlarına bakılırsa İshak Paşa'nın vekil olduğu anlaşılıyor. İshak Paşa 859 H. (1455 M.)' de yerini Mahmud Paşa'ya terketti.

İshak Paşa 875 H. (1470 M.)'de Rum Mehmed Paşa'nın yerine ikinci defa ve 886 H. (1481 M.)' de Karamanî Mehmed Paşa'nın yerine üçüncü defa vezir-i âzamlıkta bulunmuş ve 888 H. (1492 M.) senesinde bu son vezir-i âzamlıktan azlinden sonra menkûben *Selânik* sancağına gönderilip birkaç sene sonra yani 892 H. (1487 M.) tarihinde [1] orada vefat etmiştir; *İnegöl*'de medresesi ve *İstanbul*'da camii ve namına mensup mahallesi ve *Selânik*'te imaret ve sair hayratı vardır. 892 Cemaziyelevvel sonu tarihli vakfiyesinde babasının adının İbrahim olduğu görülüyor.

Mahmud Paşa (Birinci defa)

Gerek Kritovulos, Françes ve gerekse Hammer ile İorga aslen Rum olduğunu kaydederler [2]. O devirde sağ olan Kritovulos, Mahmud Paşa'nın baba ve ana tarafından muteber bir Rum ailesine mensubiyetini yazarak babası tarafından ceddi olan Flantropinos'un Yunanistan emîri olup Bizans'da İmparatordan sonra Kayser makamında bulunduğunu beyan ediyor (S. 192); yine aynı zamanda hayatta olan Halkondil de Mahmud'un babasının adının Mihail ve anasının da Sırp olduğunu ve *Kruşevac* yani *Alacahisar*'da doğduğunu yazmaktadır; İorga da aynı şeyleri söyler, diğer bazı mehazlar Boşnak, Sırp ve Hırvat yani Islâv ırkından bulunduğunu beyan ediyorlarsa da Halkondil'in kaydı üzere babasının Rum ve anasının Sırp olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Tarihlerin kayıtlarına göre Mahmud Paşa, küçük yaşta iken serhad gazileri tarafından *Novoberdo-yenidağ*'dan *Semendire*'ye

[1] Kabir kitabesinde :

كان تاريخه ثمانمائة
ثم تسعين بعده اثنان

beyti vefatının 892 H. (1487 M.) olduğunu gösterir.

[2] 1584'de *Bâl* şehrinde basılmış olan Türk - Yunan siyasî tarihinin *(Turko-Graecia)* 21. sayfasında Mahmud Paşa'nın ana cihetinden Bizans'ın büyük ailelerinden Yugarini'nin Sırbistan'da bulunan torunu olduğu yazılıdır (Vladimir Mırmıroğlu, *II. Sultan Mehmed devrinde ait vesikalar* ve İorga, *Osmanlı devleti tarihi, c. II., fasıl 8. s. 93).*

giderken esir edilip *Edirne*'ye getirildikten sonra ümeradan Mehmed Ağa adında biri tarafından satın alınarak okutturulmuş ve sonra Sultan II. Murad'a takdim edilerek oğlu II. Mehmed'in hizmetine verilmiş ve *İstanbul* fethi esnasında Anadolu beylerbeğiliğinde bulunmuştur. Rumeli beğlerbeğisi Karaca Paşa'nın Belgrad muhasarasında şehid olması üzerine Rumeli beğlerbeği oldu (Oruc bey tarihi, s. 72). Kritovulos'un yazdığı doğru ise birinci vezir-i âzamlığı İshak Paşa'dan sonra olup 859 H. (1455 M.) tarihindedir[1]. 872 H. (1467 M.) senesinde azledilip (İbn Kemal Mahmud'un yerine Kemal Paşa'nın vezir olduğunu yazar, s. 293). *Gelibolu* sancağına ve donanma kaptanlığına gönderilmiş ve 877 H. (1472 M.)'de ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve kendisi gibi Rum ve Paleolog aslından olan Has Murad Paşa'nın ölümü üzerine Rumeli beylerbeğiliği de ilâve olarak verilmiştir. Arnavutluk Sancak beyi Nasuh Bey'in mezalimi ve bunu Mahmud Paşanın himaye ettiği şikâyeti üzerine 878 H. (1473 M.)'de azlolunan Mahmud Paşa *Edirne* civarında vakıfları olan *Haskôy'de* oturmuştu. Şehzâde Mustafa'nın ölümü üzerine taziyet için *İstanbul*'a gelerek tekrar vezir-i âzam olmasından korkan hasımlarının gammazlığiyle (zevcesine tecavüzden dolayı araları açık olan Şehzâde Mustafa'yı zehirlettiği rivazeti üzerine) on beş gün kadar *Yedikule*'de hapsedildikten sonra on altıncı günü idam edilmiştir (1474 sonları). Âlim, fazilet sahibi, tedbirli iyi bir devlet adamı ve muvaffakiyetli bir vezir idi. İlim ve fazilet sahiplerini himaye etmiş ve adına bir hayli eser yazılmıştır. *Adnî* mahlâsiyle iki mürettep divanı vardır. *İstanbul*'da namına mensup mahalle ve çarşı ile cami, imaret, mektep, medrese ve hamamı bulunmaktadır. Kendisi camiin mihrabı önündeki tür-

[1] Mahmud Paşa'nın vezir-i âzamlığı tarihi sarih değildir. Kendisini (1456 sonu) Belgrad muhasarasında şehit düşen Dayı Karaca Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeği olmuş görüyoruz; Halkondil'e göre 1458 senesinde de Rumeli beylerbeğisidir; bu kayıtlara nazaran vezir-i âzamlığı bu tarihlerden sonradır. Bizim tarihler Çandarlı-zâde'den iki sene sonra vezir-i âzamlığını yazarlar ki 1455 senesine tesadüf etmektedir; Hammer de aynı şeyi tekrar eder; müverrih Âlî ise 1454'de birinci Sırbistan seferindeki *Ostrovitza* (*Sivrihisar*)'ın zaptındaki hizmetinden dolayı vezir olduğunu beyan eder. Bu kayıtlara göre vezir-i âzamlığını 1455 olarak kabul etmek en isabetli bir tahmindir. Hacı Hasan-zâde Mahmud Paşa'nın vezirliğini (vezir-i âzamlığını) 860 H. (1455 M.) gösterir (*Taci-zâde münşeatı*, s. 54).

besinde medfundur. Zaganos Paşa'nın damadı idi. Mahmud Paşa'nın gerek Anadolu ve gerek Rumeli'de mescit, medrese, imaret, han, hamam ve camileri vardır. Ankara'da yaptırmış olduğu 863 H. (1459 M.) tarihli Bezazhane denilen bina Ankara sofunun tevzi mahalli idi[1]. 878 Safer ortaları (1473 Temmuz) tarihli vakfiyesi kazasker Fenarî-zâde Ali b. Yusuf'un imzasını havidir[2]. İslâm Ansiklopedisinde Şahabeddin Tekindağ tarafından yazılmış etraflı biyografisi vardır. Enverî 869 Zilhiccesinde (1465 M.) tamamladığı Düsturnâmesini Mahmud Paşa'ya ithaf etmiştir.

Rum Mehmed Paşa

Irkan Rum'dur. Karaman seferinden avdet edilirken Vezir-i âzam Mahmud Paşa, bunun desisesiyle *Afyon Karahisar*'da azledilmiş ve yerine bu, Rum Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştur. (872 H.=1467 M.)[3] Rum Mehmed Paşa, Karamanoğulları memleketini tamamen zapta memur edildiyse de halka çok zulüm yapmıştı. 875 H. (1470 M.)'de Karamanî Mehmed Çelebi'nin teşvikiyle vezir-i âzamlıktan azl ve katledilip[4] yerine İshak Paşa vezir-i âzam olmuştur. Rum Mehmed Paşa'nın *Üsküdar*'da cami, imaret ve medresesi olup kendisi de orada medfundur. Yeni fethedilen *İstanbul*'a Anadolu'dan naklen Türklerin iskânına mâni olmak için çok çalışmış olduğunu o devri çok iyi bilen Âşık Paşa-zâde kaydetmektedir.

[1] Başbakanlık arşivindeki tapu defterlerinden 251 numaralı *İstanbul vakıfları defteri, s. 108.*

[2] *Engüri'de ol hidiv-i nâmver*
Yaptı bir bezzazhane mûteber
Şark u garba andan olur kım-ı sof
bihter istebrakdan ânun ismi sof

Enverî Düsturnâme, s. 107.

[3] İbn Kemal Fatih Sultan Mehmed'in 870 H. (1465 M.) tarihinde İskender Bey üzerine yaptığı seferden dönüşte Rum Mehmed Paşa'yı vezir yaptığını ve bunun İstanbul fethinde esir edilen Rum çocuklarından olduğunu yazıyor (C. VII., s. 278).

[4] İbn Kemal tarihi, c. VII., 279.

Ishak Paşa (İkinci defa)

Rum Mehmed Paşa'nın azl ve katli üzerine 875 H. (1470 M.)'de ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve 877 H. (1472 M.)'de Akkoyunlular üzerine yapılacak sefer münasebetiyle yerini Mahmud Paşa'ya terk etmiştir.

Mahmud Paşa (İkinci defa)

İshak Paşa'nın ikinci defa çekilmesi üzerine 1472 de ikinci defa vezir-i âzam olup 878 H. (1474 M.) de azlolunmuştur.

Gedik Ahmed Paşa

Fatih Sultan Mehmed zamanında başarılariyle şöhret kazanmış olan değerli kumandanlardandı; milliyeti ve ilk hizmetleri sarih olarak belli olmamakla beraber muasırı olan bir İtalyan'ın kaydına göre milliyeti Sırp'tır. Arnavud devşirmesi olduğunu yazanlar da vardır. Yeniçeri ocağından yetişme olduğu *Kavanîn-i Yeniçeriyan* ile *Yeniçeri ilmihali*'nde an'ane olarak kaydedilmektedir. Karaman beyliğinin kaldırılmasında, *Alâiye* ile *İçel*'in tamamen işgalinde, *Trabzon seferi* ve Uzun Hasan muharebesinde *Kefe*, *Azak* ve *Menkub* kalesinin alınmasında büyük gayret ve hizmeti görülmüş ve 1480'de Güney-İtalya fütûhatına başlamış ise de II. Mehmed'in ölümü bu teşebbüsü akim bırakmıştır.

Mahmud Paşa'nın 878 H. (1474 M.)'de vezir-i âzamlıktan azledilmesi üzerine yerine Gedik Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. Gedik Paşa 882 H. (1476 M.)'de Arnavutluk seferine memur edildiyse de gitmek istemediğinden dolayı azlolunarak *Rumelihisarı*'nda hapsedilmiş ve yerine Hızır Bey oğlu Hoca Sinan Paşa tâyin edilmiştir. Gedik Paşa sonra hapisten çıkarılarak Selânik ve arkasında Avlunya sancaklarına gönderilmiştir. Avlonya'da bulunurken İtalya sahiline geçmek için pâdişah'ın emriyle İstanbul'a dâvet edilmiş ve gelmiş[1] ve *Gelibolu*'daki donanma ile İtalya seferine memur olmuş ve Bayezid'in cülûsu üzerine avdet etmiştir.

Gedik Ahmed Paşa, II. Bayezid zamanında Cem tarafları olmakla zan altında bulunmuş ve nihayet pâdişah'ın huzuriyle *Edirne* sarayında tertip edilen bir işret meclisini mütaakıp ölüm alâmeti olan siyah kaftan giydirildikten sonra îdam

[1] Behiştî, s. 133, 134.

edilmiştir (887 Şevval = 18 Aralık 1482)[1]. Cesur ve değerli bir kumandan ise de inad ve serkeşliği felâketine sebep olmuştur. Gedik Ahmed Paşa, İshak Paşa'nın damadı idi. 879 H. tarihli vakfiyesi vardır.

Hoca Sinan Paşa

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey' in oğlu olup 844 H. (1440 M.)'de doğmuş, tahsilden sonra Edirne'de bir medreseye ve yine orada Darü'l-hadîs medresesine müderris olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, vezirlik verdiği Sinan Paşa'yı kendisine hoca tâyin etmiş ve 881 H. (1476 M.) 'de azl ve hapsettiği Gedik Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam tâyin eylemiştir. Sinan Paşa sebebi bilinmeyen bir olaydan dolayı 882 H.(1477 M.)'de azl ve Sivrihisar kadılığiyle İstanbul'dan çıkarılmıştır. Vezir-i azamlığı müddeti takriben bir sene kadardır.

Fatih'in ölümünden sonra Sinan Paşa avdet ederek tekrar vezir oldu. Ve Gelibolu sancağına tâyin olunup 891 H.(1486 M.)'de vefat etmiştir. Yüksek âlim ve mütefekkir bir zat olan Sinan Paşa'nın *Tazarruat* veya *Münacat* isimli eseri nesrimizin şaheseridir. Kabri bir rivayete göre Gelibolu'da veya Eyyup'ta türbe yanındandır.

Karamânî Mehmed Paşa

Fatih Sultan Mehmed'in son vezir-i âzamı idi. Mevlâna Celâlüddin Rumî neslinden olup babasının adı Arif Çelebi'dir[2]. İlmiye sınıfından yetişmiş, müderrislik etmiş ve sonra nişancı olmuş, vezirlik verilerek 882 H. (1477 M.) senesinde Sinan Paşa'nın yerine vezir-i âzam tâyin edilmiştir.

Karamanî Mehmed Paşa, Karaman valisi Şehzâde Cem taraftarlarından olmakla Fatih Sultan Mehmed'in vefatında Bayezid taraftarı olan yeniçerilerin ayaklanmasiyle öldürülmüştür (886 H.=1481 M.) Değerli ve âlim bir vezir olup Fatih Sultan Mehmed zamanında tedvin edilmiş olan *Kanunnâme-i Âl-i Osman* bunun sadaretinde kaleme alınmıştır. Birçok vakıf ve bir kısım mülkleri kaldırarak bunları timara

[1] İşret meclisinde Bayezid meclisteki vezirlere küfrân-ı nimet idenin cezasını sormuş, onlar da "katildir" demişler; bunun üzerine pâdişah işte ol münafık budur diye Gedik Paşa'yı göstermiş (Âlî, *s.* 162).

[2] Başbakanlık arşivinde *İstanbul Tapu (Vakıf) defteri, No. 251*, s. 252.

çevirdi ve vergiye bağladı[1] *Kumkapı*'da Nişancı camii diye meşhur olan cami bunun olupkendisi de orada medfundur; medresesi de vardır. Kendisinden sonra vakfına oğlu Ali Çelebi mütevelli olmuştur; diğer evlâtları da vardı. Mehmed Paşa'nın zevcesi Alaiye Bey'in kızı idi[2]. Karamanî Mehmed Paşa şairdir, Nişanî mahlasiyle şiirleri vardır.

Kaar-ı bâhr-i dilde kalur mı bu dürr-i şâhvâr
Ey Nişanî itibâr-ı hazret-i şâh olmasa

İshak Paşa (Üçüncü defa) Karamanî Mehmed Paşa'nın katlinden sonra 1481'de üçüncü defa vezir-i âzam olmuş ve 888 H. (1492 M.) de azlolunarak tekaüd edilip *Selânik* sancağına gönderilmiştir.

Davud Paşa Arnavut devşirmelerindendir, saraydan yetişmiş Anadolu ve Rumeli beylerbeğisi olup sonra vezir ve 888 H. (1483 M.)'de İshak Paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu ve on dört sene bu makamda kaldı. 903 H. (1496 M.)'de tekaüd edilen Davud Paşa'ya *Dimetoka*'daki malikânesinde oturmak üzere senede üç bin akçe tahsisat verildi; vefatı 905 H. (1499 M.) dedir. *İstanbul*'da cami, medrese, imaret ve mektebi ve namına mensup semti vardır.; muvaffakiyetli ve iyi idareli bir vezir olduğu tarihlerin tetkikinden anlaşılmaktadır; çok servet bırakmıştır.

Hersek-zâde Ahmed Paşa Ahmed Paşa *Sente Saba* dukası olup 870 H. (1466 M.)'de vefat eden İstefan Vorkşiş Kosariç'in oğlu[3] ve Hersek dukası *Ulriç* (*Ulrih*)'in kardeşidir; 863 H. (1458 M.) 'de doğmuştur. *Hersek* kıt'ası Osmanlı nüfuzu altına girdikten sonra rehin olarak Osmanlı sarayına verilen bu çocuk Türk terbiyesi görüp Ahmed adını almış ve Hersek-zâde diye şöhret bulmuştur.

[1] Âşıkpaşa-zâde, s. 192.

[2] Âşıkpaşa-zâde s. 192. İbn Kemal de Karamânî Mehmed Paşa aleyhindedir.

[3] İstefan Kosaric'in Vladislav, Vladko, Stefan ve Osmanlı sarayına alınarak Ahmed adı verilen dört oğlu vardı. Fatih Sultan Mehmed 24 Eylül 1474 tarihli Venedik beyine gönderdiği fermanda Ahmed Hersegoviç ile kardeşi Vladko'nun ona ve babalarından kalarak Dubravnik'te olan mirasın taksimini talep ettikleri ve bunun için İbrahim adında adamının gönderildiği bildirilmiştir (İstanbul Enstitüsü dergisi, I., s. 59).

Hersek-zâde Fatih zamanında yetişmiş mîr-i alemlik'le Fatih'in *İşkodra* seferinde bulunmuş, sonra beylerbeği ve vezir olmuş, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında beş defa vezir-i âzamlık etmiştir. Hersek-zâde Ahmed[1] Paşa'nın ilk vezir-i âzamlığı 903 H. (1498 M.) senesinde olup Davud Paşa'nın yerine gelmiştir; 904 H. (1498 M.)'de azledilip[2] sonra kaptan paşa olmuş ve *Gelibolu* sancağiyle o tarafa gönderilmiştir. 909 H. (1503 M.) 'de Hadım Ali Paşa yerine ikinci defa vezir-i âzam olup 912 H. (1506 M.)'de azlolunarak yine kaptan paşalığa tâyin edilmiş ve yerine ikinci defa Hadım Ali Paşa gelmiştir.

Hadım Ali Paşa'nın, *Şahkulu* muharebesinde maktûl olması üzerine Hersek-zâde Ahmed Paşa' 917 H. (1511 M.) de üçüncü defa vezir-i âzamlığa getirilmiş ise de aynı sene içinde yerini Koca Mustafa Paşa'ya terke mecbur olmuştur. Şehzâde Ahmed'in hükümdar olmak için faaliyeti sırasında Hersek-zâde'nin onunla mektuplaştığı anlaşılmış fakat Selim'in cülûsu üzerine Ahmed Paşa, Ahmed'e gönderdiği mektubta: "şimden sonra Hak teâla devleti çünki Sultan Selim" han'a verdi hemen farig olmaktan gayrı çare yoktur şöyle bilesiz demiş[3] (Top. Sar. Arşivi, Nr. 7993).

Yavuz Sultan Selim'in cülûsunu mütaakıp îdam edilen Koca Mustafa Paşa'nın yerine 918 H. (1512 M.)'de Hersek-zâde dördüncü defa vezir-i âzam tâyin edilmiştir. *Çaldıran* seferinden dönüşte 920 Ramazan (1514 M.)'da azledilerek yerine Dukakin oğlu Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştur. 921 H. senesi Şabanında (1515 M.) Hadım Sinan Paşa'nın vezir-i âzamlıktan birinci defaki infisalinde Hersek-zâde beşinci defa

[1] Hersek-zâde'nin 904 Muharrem tarihli bir pençesi kendisinin bu tarihte vezir-i âzam olduğunu gösterdiğinden vezir-i âzamlıktan infisali *Hadikatü'l-vüzera*'ya muhalif, yani bir sene sonra olarak kabul edilmiştir.

[2] Bayezid hükümdar olunca validesi Gülbahar Hatun oğluna gönderdiği mektupta "hem şimdi ilin dilinde şimdi bukim Hersek oğlunu yeniçeri istemez..." Top. Ar. Nr. 10288.

[3] Şehzâde Ahmed'in hükümdar olmak için faaliyeti sırasında Hersek-zâdenin anınla mektuplaştığı anlaşılmış, fakat Selim'in cülûsu üzerine Ahmed Paşa Ahmed'e gönderdiği mektubta (şimden sonra Hak teâla devleti çünki Sultan Selim han'a verdi hemen farig olmaktan gayrı çare yoktur şöyle bilesiz demiş (Top. Sar. Arşivi, Nr. 7993).

vezir-i âzamlığa getirilmiştir. Bu son vezir-i âzamlığı Yavuz'un ısrarı üzerine istemiyerek kabul etmiştir.

Ahmed Paşa 23 Rebiulevvel 922 (1516 Mayıs)'de doğu hududundaki hâdiseler dolayısiyle pâdişahtan dayak yedikten sonra azl ve *Yedikule*'de hapsedilmiş ise de aynı günde ikinci def'a vezir-i âzam olan Hadım Sinan Paşa'nın ricası üzerine Pirî Paşa ile birlikte affedilmişlerdir. Son vezir-i âzamlığı yedi aya yakındır. Mısır seferine iştirak etmiş ve pâdişahtan evvel bir kısım askerle avdet ederken *Dulkadır* eyaletinde *Kızılçul* yaylağında vefat etmiştir (924 H.=1518 M.). Tecrübeli ve değerli devlet adamlarındandı[1]. Hersek-zâde Ahmed Paşa ikinci Bayezid'in kızı Şehzâde Humdi hatunu almıştır.

İbrahim Paşa (Çandarlı-zâde)

İstanbul fethinden sonra îdam edilen Çandarlı-zâde Halil Paşa'nın en küçük oğlu olup 833 H. (1429 M.)'de doğmuş ilmiye sınıfında yetişmiştir. 855 H. 1453 M.)'de Edirne kadısı buluyunordu. 869 H. (1465 M.)'de kazasker olup 877 veya az daha sonra 878 H. (1474 M.)[2] de vezirlikle Amasya valisi Bayezid'in lalalığına tâyin edilmiş ve daha sonra (884 den evvel) *İstanbul*'a alınarak yerine Fenarî-zâde Ahmed Bey (Paşa) şehzâdeye lala tâyin olunmuştur.

İbrahim paşa II. Bayezid devrinde Anadolu kazaskeri iken 890 H. (1485 M.)'de Rumeli kazaskeri ve 891 (H. 1486 M.)'de divanda üçüncü vezir, bir sene sonra da ikinci vezir olmuştur. İkinci vezir bulunurken Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın yerine 904 Muharrem (1498 Ağustos)'de vezir-i âzam olup 905 H. 1409 M.)'de *İnebahtı* seferinde ordugâhta vefat ederek cesedi *İznik*'e nakledilip babasının yanına defnedilmiştir. İlim ve fazilet sahibi, iyi ahlâklı, cömert, iyiliksever ve tedbirli olduğunda tarihler müttefiktir. İstanbul'da *Uzunçarşı*'nın üst başında, Mercan yokuşundaki 883 H. (1478 M.)'de yaptırdığı cami, medrese ve mektep ile *Saraçhânebaşı*'nda bulunup yol açılırken yıktırılan çifte hamam bunun hayratından idi. *İznik*'te bir cami

[1] Beşinci defaki vezir-i âzamlığa tâyini ile azli hakkında Haydar Çelebi Ruznâmesi'ne bakınız *(Feridun Bey Münşeatı, c. I)*.

[2] Çünki İbrahim Paşa 877 Şevval (1473 Mart)'de, Fatih'in Uzun Hasan seferinde Amasya valisi Şehzâde Bayezid Lalası bulunuyordu (İbn Kemal, c. VII., s. 400).

ile Kastamonu'da medresesi vardır. Vakfiyesi 899 H. (1493 M.) tarihli olup Kazasker Mehmed b. Elhac Hasan imzalıdır[1]. Ahfadı zamanımıza kadar devam etmiştir.

Mesih Paşa

Bazı ecnebi muharrirlerle Hammer'in onlardan naklen yazdığına ve İorga'nın da kaydına göre aslen Rum olup Paleolog hanedanına mensup imiş. Beylerbeği ve vezir olup 884 Zilkade (1479 Aralık) ayında *Rodos* adasının zaptına serdar olmuş ise de muvaffak olamıyarak dönüp Gelibolu sancakbeyliği ve donanma kumandanlığına gönderilmiştir. Daha sonra divanda vezir bulunurken Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olmuştur. Mesih Paşa 907 H. (1501 M.)'de *Galata*'daki barut mahzenine yıldırım isabet etmesiyle vukua gelen yangında bulunup söndürülmesi için çalışırken *Galata* kadısı ile beraber bulunduğu yüksek yerden düşerek ayakları kırılmış ve bundan müteessiren birkaç gün sonra vefat etmiştir[2]. Mesih Paşa ilim ve marifet erbabını severmiş (Behiştî, s. 197).

Hadım Ali Paşa

Ak hadımlardan'dır. Saray-Bosna kazasına bağlı *Drozgometva* köyünden olup babasının adı Radoşin'dir; Profesör Tayyip Okiç tarafından yayınlanan hal tercemesine göre Ali Paşa'nın babası Radoşin onun babası Vuçina onunda babası Ostoya'dır (Merhum Necati Lügal Ermeyanı). Devşirme olarak alınıp sarayda akağlar odasında yetiştirilmişti. Mühim hizmetlerde ve Karaman beylerbeyliği ile bir aralık *Semendire* ve *İşkodra* kumandanlıklarında ve Memlûk ordulariyle olan muharebede ve Mora seferinde bulunup hizmetini beğendirmiştir. 893 H. (1488 M.)'de Rumeli beylerbeğiliğinden vezirliğe getirilip 907 H. (1501 M.)'de Mesih Paşa'nın yerine birinci defa vezir-i âzam olmuştur. 909 H. (1503 M.)'de azlolunan Ali Paşa 912 H. (1506 M.)'de Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam tâyin edilip 917 H. (1511 M.)'de *Kayseri*

[1] *Başbakanlık arşivi tapu defterinden 1251 No.lu defter. s. 174.*

[2] Müverrih Âli, Mesih Paşa'nın ölümünden sonra Fenarî-zâde Ahmed Paşa'nın vezir-i âzam olduğunu yazmakta ise de *(Basılmamış birinci cilt, s. 214)* başka bir mehazda bunu teyit eden bir kayıt görülmemektedir. Behiştî tarihi, Mesih Paşa'nın yerine Yakup Paşa olacak idiyse de aklına halel gelmesi sebebiyle (maslahat-ı vezareti görmeğe yine Ahmed Paşa'yı [Hersek-zâde] der-i devlete dâvet ettiler; Silivri'den müracaat edip Âstane-i saadete avdet eyleyüp maslahatına meşgul oldı) diyor (S. 197).

ile *Sivas* arasındaki *Gökçay* mevkiinde Şah İsmail üzerine hareket eden, Sultan Selim'in konduğı menzillerden bahseden Haydar Çelebi ruznamesinde Çubuk hanı ile Üsküfci hanı arasındaki Güdükhan mevkiinde şehid düşdüğü yazılıyor (Topkapı sarayı nüshası). *Şahkulu* muharebesinde maktûl düşmüştür. Şehzâde Ahmed'in Ali Paşa'ya îtimad ve emniyeti vardı. İstanbul'da biri Divanyolu'nda diğeri Fatih Zincirli kuyusunda olmak üzere iki camii ile bir medresesi ve bir imareti vardır. Zincirli kuyu camii yanındaki medrese Semiz Ali Paşa'nındır. Bunlardan başka *Edirne*'de de cami ve hankahı vardır. 915 Muharrem tarihli (1509 M.) vakfiyesi Kazasker Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin imzasını havidir[1]. *Kaariye camii* diye meşhur olan *Hora* manastırını camie çevirmiştir. İlim adamlarını himaye ederdi. Divanyolu'ndaki Camiine evvelce Sadefciler camii denilirdi.

Hersek-zâde Ahmed Paşa (İkinci defa)

909 H. (1505 M.)'de Hadım Ali Paşa yerine ikinci defa vezir-i âzam oldu.

Hadım Ali Paşa (İkinci defa)

912 H. (1506 M.)'de Hersek-zâde'nin yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuştur.

Hersek-zâde Ahmed Paşa (Üçüncü defa)

Hadım Ali Paşa'nın *Şahkulu* müsademesinde maktûl olması üzerine Ahmed Paşa 917 H. (1511 M.) senesinde üçüncü defa vezir-i âzam olmuş ve aynı senede yerini Koca Mustafa Paşa'ya bırakmıştır.

Koca Mustafa Paşa

II. Bayezid devrinde yetişmiş olup Frenk veya Rum aslındandır. Kapıcıbaşılık ile Enderundan çıkmıştır. Fransa'dan *Roma*'ya naklolunan Cem Sultan için Papa'nın yanına gönderilmişti. 903 Zilkade (1498 M.) de Rumeli beylerbeğisi ve 908 H. (1501 M.)'de vezir olmuştur[2]. 917 H. (1511 M.)'de Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın üçüncü defa çekilişinde vezir-i âzamlığa getirilmiş ve zamanında saltanat

[1] *Başbakanlık arşivi 251 numaralı tapu defteri (İstanbul vakıfları defteri s. 148).*

[2] Koca Mustafa Paşa b. Abdüssamed 886 H. (1481 M.)'de hazinedarbaşı, 892 H. (1487 M.)'de kapıcılar kethudası, 894-898 H. (1489-1492 M.) senelerinde kapıcıbaşı, 901 H. (1495 M.)'de Avlunya, 903 H. (1497 M.)'de Gelibolu sancakbeyi, 904 H. (1488 M.)'de Rumeli beğlerbeyi, 906 H. (1500 M.)'de vezir bulunduğu Vakıflar Umum Müdürlüğünün eski kayıdla müstakil defterinde görülüyor.

tebeddülü olarak Yavuz Sultan Selim hükümdar olmuştur. Selim'in zamanlarında mevkiinde bırakılan Koca Mustafa Paşa'nın Şehzâde Ahmed'le gizli muhaberede bulunması ve daha önce yani Bayezid'in hal'inden evvel Şehzâde Ahmed'i karşılamak üzere *Üsküdar*'da atlar hazırlatması dolayısiyle mimlenmiş ve son muhaberenin hakkındaki şüpheyi teyit eylemesinden dolayı pâdişahla beraber *Bursa*'da bulunurken îdam olunmuştur (918H. =1512 M.). Kabri, Pınarbaşı'nda, Bursa mevlevihânesi karşısında imiş[1]. *İstanbul*'da namına mensup *Koca Mustafa Paşa semti* olup orada cami, medrese, imaret, mektep ve tekkesi vardır; camii bitince II. Bayezid'i dâvet edip gezdirmiştir. Bu eserlerinden başka Eyüp'te bir cami, Rumeli'de *Yenice-i Karasu*'da imaret ve *Nevrekop*'ta cami ve mektep yaptırmıştır. Vakfiyesi Kazasker Balıkesirli Mehmed b. Hacı Hasan'ın tasdikini havidir[2] Koca Mustafa Paşa değerli bir vezir ise de vezir-i âzamlığı karışık devre tesadüf ettiğinden hayatını kaybetmiş ve rivayete göre Cem sultan'ın zehirlenmesinde âmil olduğu için tarihte fena ad bırakmıştır.

Hersek-zâde Ahmed Paşa (Dördüncü defa)

Koca Mustafa Paşa'nın 918 H. (1512 M.)'de katli üzerine dördüncü defa vezir-i âzam olmuş ve *Çaldıran* seferinden avdette 920 H. (1514 M.) tarihinde azledilerek yerine Dukakin oğlu Ahmed Paşa vezir-i âzam tâyin edilmiştir.

Dukakin oğlu Ahmed Paşa

Arnavutluk hânedanından bulunan Dukakinlerden[3] olup Osmanlı hizmetini kabul ederek kardeşi Mahmud Bey'le beraber Müslüman olmuştur. Ahmed Paşa sancak beylerinden iken terfi ve terakki ile Yavuz Sultan Selim zamanında ikinci vezir olmuş *Çaldıran* seferinden dönüşte azledilen Hersek-zâde'nin yerine vezir-i âzam tâyin edilmiştir. (920 Zilkade ibtidası=1514 Aralık)[4]. Sultan Selim'in *Amasya*'da

[1] Güldeste ile Gazzizade vefatını 919 H. (1513) olarak gösterirler.

[2] *Başbakanlık arşivi, 251 numaralı tapu defteri, s. 644.*

[3] Dukakinler hakkında kitabımızın birinci cildinin 98 ve 99. sayfalarındaki notlara bakınız.

[4] İran seferinden dönüşte Şeyh Ahmed zaviyesi köyünde bazı askerlerin köy evlerini yağmalamalarından dolayı Sultan Selim hiddetlenip Hersek-

kışladığı sırada ilk baharda tekrar İran üzerine gideceğini haber alan yeniçeriler 921 Muharreminin sekizinde (22 Nisan 1515) bir gece Dukakin oğlu'yla Pirî Paşa'nın evlerini basıp ertesi günü divana gelerek edepsizliklerinde devam ettiklerinden dolayı Yavuz Sultan Selim bu hareketin müretteb olmasından şüphelenerek gizli tahkikat yaptırıp ayaklanmada Dukakin oğlu'nun parmağının olduğunu anladığından huzuruna getirterek bizzat kendi hançeriyle Ahmed Paşa'yı yaralayıp yanında bulunan akhadımlara başını kestirmiş ve kethüdası olan Hasan'ı da öldürtmüştür. Dukakin oğlu'nun katlinin sebeplerinden birisi de Dulkadır oğlu Alâüddevle ile mektuplaşması imiş[1]. Dukakin oğlu Ahmed Paşa 18 Muharrem 921 (1515 Mart ortaları)'de katl olunup vezir-i âzamlığı müddeti iki buçuk ay kadardır[2]. Bir müddet sonra yerine Rumeli beylerbeğisi Hadım Sinan Paşa vezir-i âzam olmuştur. Dukakin oğlu Ahmed Paşa 909 H. (1503 M.) 'de Ankara sancakbeği iken II. Bayezid'in kızı ile Güvey Sinan Paşa'dan doğan hanım Sultan ile evlenmiştir[3].

Hadım Sinan Paşa

Akhadımlardan olup Dubrovnik vesikalarına göre Doğu-Bosna'da *Boroviniç* isminde asîl bir aileye mensuptur. Sancakbeyliğiyle saraydan çıkmış 920 H. (1514 M.)'de Bosna sancakbeği iken 920 Safer (1514 Nisan) pâdişah'ın İran üzerine hareketi sırasında[4] Maltepe mevkiinde 26 Safer 920 de Mustafa Paşa yerine Anadolu beylerzâde ile Dukakin oğlu'nu azletmiş (9 Ramazan 920) ve *Amasya*'ya gelindikten sonra Zilkade ibtidasında Dukakin oğlunu vezir-i âzam tâyin eylemiştir. Haydar Çelebi Ruznâmesi'nde şöyle deniliyor: "... şehr-i Zilkade 920. Dukakin-zâde vezir-i âzam oldu ve Gelibolu kaptanı İskender Paşa vezir oldu..." *(Feridun Bey Münşeatı, I., s. 412).*

[1] "... 921 Muharrem sekizinde yeniçeri tayfası şenaat edip Dukakin oğlu Ahmed Paşa'nın ve Pirî Paşa'nın gece ile evin basıp yarındası divana gelip çok türlü kîl ü kal ve cevap vaki oldu. On sekizinci gününde Dukakin-zâdeyi hünkâr hançerle vurup kapı oğlanları hadımlarına boynun vurdurdu; kethüdası Hasan'ı dahi katleyledi. Alâüddevle ile ittifakı var imiş, mektup varup geliyormuş dediler; gayri nesne zahir olamadı..." Haydar Çelebi Ruznâmesi *(Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 412).*

[2] Dukakin oğlu'nun mallarının musaderesi hakkında 18 Muharrem 921 tarihiyle Anadolu kadılarına hüküm sureti Bursa Mahkem-i şer'iyye sicilinde vardır (Sicil 24 26 A. S. 387).

[3] Edirne ve Paşalivası, s. 474.

[4] *Tacü't-tevarih, c. II., s.* 243 ve Müneccimbaşı, *c. III., s.* 45.

beyisi iken Çaldıran muharebesinde bulunmuş ve şehit düşen Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa'nın yerine tâyin edilmiştir (920 Receb = 1514 Eylül). Yavuz Sultan Selim *Amasya*'da Dukakin oğlu Ahmed Paşa'yı katlettikten sonra vezir-i âzamlığa derhal kimseyi tâyin etmeyip Rumeli beylerbeyisi Hadım Sinan Paşa'yı ilkbaharda Dulkadır oğlu Alâüddevle üzerine sevkedip kendisi de onu takiben Dulkadır hududu yakınlarına kadar inmişti. Hadım Sinan Paşa, Alâüddevle'yi mağlûp ettikten sonra başını keserek Yavuz'a göndermiş ve bu hizmetinden dolayı münhal olan vezir-i âzamlık henüz divanda vezir olmayan Hadım Sinan Paşa'ya verilmiştir (921 H.=1515 M.)[1].

Hadım Sinan Paşa bu makamda 921 senesi Şaban ayı ortalarına kadar (1515 Ekim) takriben üç ay kadar bir zaman kalmış ve yerine beşinci defa Hersek-zâde Ahmed Paşa tâyin edilmiştir; Hadım Sinan Paşa'nın azli bir gazab üzerine olmadığından hakkındaki teveccüh devam etmiş ve kendisini tatyip için pâdişah tarafından üç yüz bin akçe ile bir kabza kılıç, iki hil'at ve bir samur ihsan edilmiştir[2].

Diyarbakır taraflarında İranlıların bazı muvaffakiyetlerinden canı sıkılan Yavuz Sultan Selim vezir-i âzam Hersek-zâde'yi dövdükten sonra hapsetmiş ve Hadım Sinan Paşa'yı ikinci defa vezir-i âzam tâyin eylemiştir (23 Rebiulevvel sene 922 = Mayıs 1516). Hadım Sinan Paşa malûm olduğu üzere 3 Muharrem 923 (26 Ocak 1917)'de *Ridaniye* muharebesinde Çerkeslerin asıl ordu merkezine hücumlarında şehit olmuştur. Sadık ve cesur, aynı zamanda muvaffakiyetli olan bu değerli vezirinin vefatın-

[1] Yavuz Sultan Selim'in *Kemah* ve *Dulkadiriye* fetihnâmesinin tarihi 921 Cemaziyelevvel ortaları olup bu nâmede "... ol vakitte Rumeli beylerbeğisi olup hâlâ vezir-i âzam olan Sinan Paşa dâme ıkbaluhû'yı on bin nefer-i güzide leşker-i zafer-rehber ile üzerine gönderilip..." kaydından Cemaziyelevvel ibtidasında Dulkadır oğlu'nun başını pâdişaha gönderen Sinan Paşa'nın aynı ayın ilk on günü içinde vezir-i âzam tâyin edildiği anlaşılıyor. Müverrih Âlî, bunun vezir-i âzamlığını Cemaziyelevvelin altısı olarak göstermektedir ki vekayie uymaktadır *(Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 362* ve aynı tarih ile Kırım hanına gönderilen fetihnâme). Haydar Çelebi ruznamesinde vezir-i âzamlığı tarihi 921 Ca. 6 pazartesi (18 Haziran 1515).

[2] Vezir-i âzamlığı için "Hersek-zâde'ye hüküm yazıldı... beşinci (Şaban) gününde Sinan Paşa'ya üç yüz bin nakit ve bir kor (berkvar?) kılıç ve iki kaftan ve bir samur in'am gönderilip tesliye-i hatır oldu..." *(Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 417).*

dan Sultan Selim pek müteessir olmuş ve "*Yusuf*'un *tahtına nail oldum: fakat Sinan gibi sadık ve cesur serdarımdan ayrıldım*" sözleriyle elemini açıklamıştır.

Hersek-zâde Ahmed Paşa (Beşinci defa)

Hadım Sinan Paşa'nın birinci def'aki infisalinde 921 Şaban (1515) Hersek-zâde beşinci defa o makama gelmiş ve 922 H. (1516 Mart)'de yani altı buçuk yedi ay sonra azlolunup yerine ikinci defa Hadım Sinan Paşa getirilmiştir.

Hadım Sinan Paşa (İkinci defa)

922 H. (1516 M.)'de Hersek-zâde'nin yerine ikinci defa vezir-i âzam olup 3 Muharrem 923 (26 Ocak 1517)'de *Ridaniye* muharebesinde şehit olmuştur.

Yunus Paşa

Milliyeti meçhuldür. Rivayete göre yeniçerilikten yetişmiştir. Âli'ye göre Yeniçeri ağası iken Karagöz Ahmed Paşa'nın *Şahkulu* ile müsademesinde maktul düşmesi üzerine (917 H.=1511 M.)[1] Anadolu ve ortasında Rumeli beylerbeğiliklerinde bulunduktan sonra 922 Rebiulevvel (1516 Mayıs)'de kubbe veziri olup *Ridaniye* muharebesinde vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa'nın şehadetinden sekiz gün sonra vezir-i âzam olmuştur (11 Muharrem 923 = 3 Şubat 1517). Yunus Paşa vezir-i âzam oluşundan otuz sekiz gün sonra Mısır valiliğine tâyin edildi ise de irtikâp ve irtişası ve bazı urbandan vergi ve para istediği ve Çerkes beylerinin kadınlarını tehdit ile servet elde etmek gibi halleri duyulunca valiliğinden vazgeçilip Çerkes ümerasından sabık Halep Nâibü's-saltanası yani beğlerbeyi Hâyır Bey Mısır beylerbeği tâyin edilmiş ve Yunus Paşa yine vezir-i âzamlıkta kalmıştır.

Sultan Selim *Mısır*'dan avdette *Bülbis*'den geçerken pâdişahla konuşarak gelen Yunus Paşa'nın düşüncesiz bir söz sarf etmesi üzerine[2] derhal at başını çekip durduran pâdişah,

[1] Âli, Künhü'l-ahbar, basılmamış birinci cild, s. 218.

[2] Mısır'dan dönüşte Sultan Selim, Yunus Paşa ile konuşup gelirken "Mısır arkamızda kaldı" demiş. Yunus Paşa'da Mısır valiliğinde bırakılmayup valiliğin Çerkes Hâyır Bey'e verilmesinden müteessir olarak "Evet bu kadar zahmet çekildi, ordunun yarısı kumlar içinde mahvoldu. *Mısır*'ı böyle yine

solaklar kethüdasına emredip boynunu vurdurdu; söylenilen sözden dolayı hiddetini yenemeyen Yavuz, Yunus Paşa'nın başını gövdesinden ayırtarak üç gün götürttükten sonra *Katya*'da defnettirdi (923 Şaban = Eylül 1517)[1]. Yunus Paşa Mısır üzerine harekette çölü geçerken on beş bin deve ile ordunun su ihtiyacını temin ederek sıkıntı çektirmemiştir.

Sultan Selim, Yunus Paşa'nın yerine ikinci vezir Zeynel Paşa'yı tâyin etmek istediyse de onu bu işi başaracak kabiliyette görmediğinden yapmadı ve vezirlikten azlolunduktan sonra muhafızlıkla *İstanbul*'da bırakılmış olan Pîr Paşa'yı dâvet edip gelince vezir-i âzam tâyin eyledi.

Pir Mehmed Paşa [2]

Konya Aksaray'ında *Zincirlikuyu* medresesi müderrislerinden meşhur Cemalüddin Aksarayî torunlarından olup babası ulemâdan Mehmed Celâleddin b. Ahmed Çelebi'dir. Ana tarafından ceddi Larende (Karaman)'de medfun Mevlâna Hamazatüddin'dir. *Amasya*'da yetişmiş, medrese tahsili görmüş, kadılık etmiş ve daha sonra devlet hizmetine girip II. Bayezid zamanında Anadolu defterdarı olmuştur. 917 de Hızâne-i âmire defterdarı iken yevmiyesi onaltı akçe olup 918 R. de beş akçe terakki ile yirmibir akçe olmuştur (Topkapı arşivi defteri 9629).

Pîr Mehmed Çelebi, başdefterdarlıkla (Rumeli defterdarlığiyle) *Çaldıran* seferine iştirak etmiş, bir harp meclisinde söylemiş olduğu sözler Sultan Selim'in takdirini mûcip olmuş[3] ve seferden dönüşte *Nahcivan*'a gelindiği zaman azlolunan Mustafa Paşa'nın yerine 23 Şaban 920 Cumartesi günü (1514 Ekim) vezir olmuştur (25 Şaban 920 = Ekim 1514). Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın son def'a vezir-i âzamlıktan azlinde, Pîr Paşa da azil ve

Çerkesler elinde bırakacağınız bilinseydi zahmet çekilip buraya kadar gelinmezdi" sözleriyle mukabele etmişti.

[1] Haydar Çelebi Ruznâmesi, *Feridun Bey Münşeatı*, *c. I.*, *s.* 440.

[2] Vakfiyesinde ve arîzalarında Pîr Mehmed Paşa yazılıp (Pirî Mehmed Paşa) değildir.

[3] Sultan Selim ordu ile *Çaldıran* sahrasına geldiği zaman vezirler, derhal harbe girilmiyerek istirahat tavsiye etmişlerdi; fakat başdefterdar Pîr Çelebi orduda bulunan şiî akidesindeki bir kısım askerin, bu istirahatten istifade eden İran şiileriyle anlaşabileceklerini bir ihtimal olarak ileri sürdüğünden bu düşünce pâdişahın düşüncesine de uygun gelmişti. Başdefterdarın mütalâasına memnun olan Sultan Selim "işte yegâne rey sahibi bir adam, yazık ki vezir olmamış" diye Pîr Çelebi'yi takdir etmiş ve seferden dönüşte vezir yapmıştır.

tekaüd edilmiş ve Yavuz'un *Mısır* seferine hareketi üzerine İstanbul muhafızı tâyin olunmuştur (922 H. = 1516 M.).

Mısır'dan avdette Yunus Paşa'nın îdamı üzerine *İstanbul*'dan getirtilerek *Şam*'da pâdişahla buluşup vezir-i âzam tâyin edildi (924 Muharrem = 1518 Ocak) ve Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar mevkiini muhafaza ettiği gibi oğlu Sultan Süleyman'a da üç sene vezir-i âzamlık yaptıktan sonra 13 Şaban 929 (28 Haziran 1523)'da vezaret haslariyle tekaüd edildi.

Pîr Paşa bundan sonra *Silivri*'deki çiftliğine çekilerek on sene daha yaşadı ve 939 H. (1532 M.)'de rivayete göre vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından teşvik edilen ve *Edirne* kadısı bulunan oğlu Mehmed Efendi tarafından macununa konan zehirle zehirlenmek suretiyle ölmüştür[1]. *Silivri*'de camiinin yanında medfundur. Remzi mahlasiyle şiirleri vardır. Müdebbir, muktedir, ciddî ve vukur bir zattı. Yaptırdığı mescid dolayısiyle Haliç'te *Hasköy*'le *Halıcıoğlu* arasındaki Pirî Paşa mahallesi bunun adınadır. *İstanbul*'da cami, medrese ve mescit ve hankah (Koruklu tekkesi) ve *Silivri*'de cami, medrese ve imaret ve Konya Aksarayı'nda 927 H. (1521 M.) tarihli vakfiyesiyle mescit, imaret, zaviye, mektep gibi hayırlı eserleri vardır[2]. Pîr Paşa, Sultan Süleyman'ın huzuruna girdikçe pâdişah kendisine fazla hürmet gösterirmiş.[3] İmzasının sonunda Arab harfleriyle(ى=y) harfi olmayıp (Pîr) şeklindedir.

İbrahim Paşa

Parga'lıdır; Spandoni Arnavut ve *Hadikatü'l-vüzera* Frenk ve aynı zamanda Rum olduğunu, Hammer ile Âlî de Rum aslından bulunduğunu beyan ederler[4].

[1] Rivayete göre 933 (1527 M.)'de Sultan Süleyman'ın Alman seferinden avdette Pîr Paşa'ya fazla hürmet göstermesi İbrahim Paşa'yı telâşa düşürmüş. Bunun üzerine Pîr Paşa'nın, *Edirne* kadısı bulunan oğlu Mehmed Efendi'ye kazaskerlik vaadetmiş. Pâdişah bir müddet oturmak üzere *Edirne*'ye geldiği esnada Pîr Paşa hükümdarı istikbale çıktığı sırada hararet-i griziye verici olan macununa konulan zehirin tesiriyle vefat etmiş imiş *(Şakayık zeyli, Atâyî, s. 103)*.

[2] *251 numaralı tapu defteri, s. 764.*

[3] *Peçevî tarihi, c. I., s. 20.*

[4] Hammer, İbrahim Paşa'nın aslen Rum olup Parga gemicilerinden birinin oğlu olduğunu yazmaktadır. Gençliğinde mâhir bir kemancı iken Türk korsanları (levendler) tarafından tutularak *Manisa*'da bir dul kadın tarafından

Ümeradan biri tarafından esir edilen çocuklardan olup şehzâdeliğinde Kanunî'nin hizmetinde yetişmiş ve pâdişah olunca *hasodabaşı* tâyin edilmiştir. *Hasodabaşı*'ların seferde ve hazarda daima pâdişahla beraber bulunması kanun olduğundan Sultan Süleyman'ın fevkalâde teveccühüne mazhar olan İbrahim Paşa hakkında da bu teveccüh pek ziyade idi.

13 Şaban 929 (27 Haziran 1523)'de Pîr Mehmed Paşa'nın tekaüt edilmesi üzerine onun yerine vezir-i âzam olup uhdesine ilâveten Rumeli beylerbeğiliği de verilmiştir. Makbul İbrahim Paşa diye de şöhret bulan İbrahim Paşa 21 Ramazan 942 (15 Mart 1536)'de ölümüne kadar on üç sene, bir hükümdar gibi her istediğini yapmıştır. Elçilerle vuku bulan mükâlemeleri, sulh akdi için siyasî rolleri ile Kanunî devrine yakışır bir diplomat olduğunu ispat ettiği gibi dahilî işlerdeki hareketleri ile de iyi bir hükümet başkanı olduğunu göstermiştir. 1524'de Mısır'a kadar giderek oranın bozulmuş olan nizamını yoluna koymuş, Güney ve Orta-Anadolu'da ısyanları mûcip olan ocak-zâde timarlı sipahil işlerini tanzim ederek muhalefetleri önlemiş ve Orta-Anadolu'daki Kalender Çelebi ısyanını bizzat bastırmıştır ki bu hizmetleri hakikaten büyüktür. Macaristan ve Irak seferlerindeki sevk ve idare ve kumanda kudretiyle de değerini göstermiştir.

İbrahim Paşa Karaman valisi büyük Şehzâde Mustafa taraftarlarından olup halbuki Hurrem Sultan, babasından sonra kendi oğullarından Bayezid'i hükümdar yapmak istediğinden, bu kadının desisesiyle İbrahim Paşa 942 senesi Ramazanında Saraya dâvet olunarak orada boğduruldu ve bu öldürülmesinde İran seferinde almış olduğu *serasker sultan* unvanı da zahirî bir sebep

satın alınmış ve o da İbrahim'i *Manisa*'da bulunan Şehzâde Süleyman'a satmıştır *(Hammer, c. V., s. 36, 160)*. Kanunî Sultan Süleyman'ın validesi Ayşe Hafza Hatun'ın 929 Şaban (1523 Haziran) tarihli Manisa'daki vakfı dolayısiyle tertip edilen vakfiyesinin şahidleri arasında (الدستور الاكرم و امير الامراء بولايت روم ايلى ابراهيم بن يونس) imzasiyle babasının Yunus olduğu görülüyor. Maliyeden Başbakanlık arşivine devredilen vesikalardan 16 numaralı vakfiye. Bu vakfiyenin her yaprağında Kanunî'nin mührü vardır. 936 tarihli kendi vakfiyesinde de babası Yunus gösterilmiştir.

Pîr Mehmed Paşa'nın İstanbul'da, Konya ve Konya Aksarayı, Silivri ve 923, 927 tarihli (1517-1521) vakfiyeleri vardır (Evkaf Umum Müdürlüğü Haremeyn defteri 14 S. 178, 466, 481).

teşkil etti. İbrahim Paşa'nın Osmanlı hanedanından kız aldığı ve damad olduğu hakkında sürüp gelen mutaleaların aslı yoktur, zevcesi Muhsine isminde bir hanımdır. Mehmed adında bir de oğlu vardır. (Bu hususta Belleten c. XXIX, s. 355-361 de yayınladığım tetkikime bakın.) *Sultan Ahmed camii*'ne karşı olan ve bu son senelerde kalan bakiyesi de yıktırılan meşhur *İbrahim Paşa sarayı* buna nisbet edilir; burası İbrahim Paşa'nın katlinden sonra XVII. asır sonlarına yakın zamana kadar saray acemilerine mahreç olmuştur. İbrahim Paşa'nın kabri *Hadikatü'l-vüzera*'ya göre *Galata*'da Canfeda tekkesi sahasında imiş. İbrahim Paşa'nın Kumkapı kurbinde 939 H. (1532 M.) tarihli vakfından başka Galata, Kavala ve Hezergrat'ta camileri vardır. Galata'daki camii Yağkapan haricindedir (Evkaf, Cevdet tasnifi 783 ve Hadikatü'l-cevami). İbrahim Paşa'nın talik hatla hakkedilmiş büyükçe mührünün yazısı:

خاتم مهر چشم سلیم
بحق کزیدهٔ تعظیم
ازبندهٔ خان سلطان سلیمان شاه ابراهیم

Ayas Paça Arnavut olup Spandoni ve Venedik elçisi Bragadin, Epir sahilinde ve *Avlonya*'nın güneyindeki *Himara*'da doğmuş olduğunu yazmakdırlar ki bazı kayıtların *Avlonya*'lıdır demeleri bunun doğru olduğunu teyid etmektedir; papas olan üç kardeşi *Avlonya*'da oturmuşlardı. Ayas Paşa harem-i hümâyundan yani Enderundan yetişmiş, yeniçeri ağalığiyle saraydan çıkmış[1], *Kastamonu* sancakbeyi ve daha sonra beylerbeyi, vezir olup ikinci vezir iken İbrahim Paşa'nın katli üzerine 942 H. (1536 Mart)'de vezir-i âzam olmuştur; Ayas Paşa 946 Safer sonlarında (13 Temmuz 1539) tâundan vefat ederek *Eyyub*'a defnedilmiştir[2]. Ayas Paşa orta

[1] 919 Ramazan (1513 Kasım)'da yeniçeri ağası bulunduğu yeniçeri muhallebatı dolayısiyle Bursa kadısına göndermiş olduğu mektubundan anlaşılır (Bursa Sicili 23-25 A S. 282 B).

[2] Ayas Paşa'nın vefatı tarihleri 944 Zilhicce (1538 Nisan) olarak gösterilmiş ise de gerek Hammer tarihi ve gerek kendisine halef olan Lütfi Paşa bunu 946 Safer ayı olarak göstermektedirler; filhakika Ayas Paşa'nın kabir taşı kitâbesinde de vefatı evâhir-i Safer 946 olarak hâkkedilmiştir. Bu kitabede babasının adının Mehmed olduğu da kayıtlıdır ki bu bize babasının sonradan İslâmiyeti kabul etmiş olduğunu gösterir. 929 Şaban tarihli Hafsa Sultan vakfiyesinde Ayas Paşa'nın babasının adının Abdülhay olduğu yani bu tarihte babasının henüz Müslüman olmadığı görülüyor.

derecede, mutedil bir hükümet başkanı olup bulduğu idareyi bozmamıştır; değerli ve muvaffakiyetli kumandanlardandı. Kadınlara düşkün olup sarayında kırk beşik sallandığını tarihler yazarlar. *Beyoğlu*'nda namına mensup semtte geniş arazisi ve bahçesi (köşkü) vardı.

Lütfi Paşa

Arnavut devşirmelerinden olup II.Bayezid zamanında Enderuna alınarak sarayda yetişmiş iyi bir tahsil görmüş çuhadar iken Sultan Selim'in cülûsu üzerine elli akçe yevmiye ile müteferrikalık ile saraydan çıkmış, sonra çaşnigirbaşı, kapıcıbaşı ve mirâlem olmuş.

Lütfi Paşa daha sonra Kastamonu sancakbeği iken Karaman beğlerbeği ve arkasından Anadolu beğlerbeği olduktan sonra, 941 H. (1534 M.)'de üçüncü ve 945 H. (1538 M.)'de ikinci vezir olup bu hizmette iken Ayas Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam tâyin edilmiştir (946 Safer=1539 Haziran). Sultan Süleyman'ın hemşiresi olan zevcesi Şahî Sultan'la[1] geçimsizlik yüzünden azlolunup tekaüt haslariyle *Dimetoka*'da oturtuldu (948 Muharrem 9 =1541 M.) Osmanlı vezirlerinin âlimlerinden olup orta derecede ilmî kudreti hâizdi; mazul iken *İstanbul*'a gelerek bazı ricaları kabul edilmiş ve hacca da giderek avdette yine *Dimetoka*'da oturup eser yazmakla vaktini geçirmiştir; vefatı en yakın ihtimal olarak kendi zamanında yaşayan Müverrih Âli'nin kaydı üzere 970 H. (1562 M.) olup kabri de *Dimetoka*'dadır. İyi bir idareci ve teşkilâtçı olan Lütfi Paşa'nın *Tarih-i Âl-i Osman* ve bozulmuş olan bazı adab ve erkân ve kanunu düzeltmek maksadiyle veya vezir-i âzam olunca *Âsafnâme* isimli eserlerini yazmıştır. Bu iki matbu eserlerinden başka çoğu Arapça yazılmış olarak yirmiye yakın ve ekserisi fıkıh ve kelâm'a dair telifleri de vardır; *Âl-i Osman tarihi* 961 H. (1554 M.) senesine kadardır. Bilgisine magrur ve kendisini beğenmişlerdenmiş[2].

[1] Şehzâde Şahî Sultan veya Devlet Şâhi Sultan (XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşalivası, s. 498-499).

[2] Telif ettiği eserlerinin isimlerini *Tevârih-i Âl-i Osman* mukaddimesinde yazmıştır.

Hadım Süleyman Paşa

Akhadım ağalarındandır; Yavuz Sultan Selim'in son zamanında hazinedarbaşı olup odabaşılık hizmeti de ilâveten kendisine verilmişti[1]. *Şam* beylerbeğiliği ile saraydan çıkarak 931 H. (1525 M.)'de *Mısır* beylerbeğiliğine naklolundu; on sene kadar burada kaldı; 941 H. (1534 M.)'de azlolunup yerine Hüsrev Paşa tâyin edildi ve Süleyman Paşa da İran seferinde bulunarak aynı sene Şevvalinde (1535 Mayıs) Anadolu beylerbeğisi ve 943 (1537 M.)'de bu defa vezirlikle Mısır valisi tâyin edildi[2]. Bu ikinci Mısır valiliği Portekizlilerin Hind denizinde ve Kızıldeniz'de aşırı tecavüzî hareketleri zamanına rastladığından verilen emir üzerine *Süveyş*'te hazırlattığı donanma ile Hindistan sahillerine gitti; avdette 946 H. (1539 M.) senesinde kubbe vezirliğiyle *İstanbul*'a getirildi; ikinci vezir bulunurken Lütfi Paşa'nın yerine 948 Muharrem (1541 Nisan sonu ve Mayıs başları)'de vezir-i âzam tâyin edildi. Üç buçuk seneden fazla bu makamda kaldı; 13 Ramazan 951 (28 Kasım 1544)'de bir divan günü Mısır valiliğinde halef ve selef olmalarından dolayı araları açık olan[3] kubbe veziri Deli Hüsrev Paşa ile yaptığı münakaşa birbirlerine hançer çekmek derecesine vardığından dolayı vezir-i âzamlıkdan azlolunarak tekaütlük verilip *Malkara*'da oturması emrolundu ve 955 H. (1548 M.)' de orada öldü; çok zengin olup servetinin mühim bir kısmını Hind seferi esnasında tedarik etmişti; terceme-i halinin tetkikinden dessas ve merhametsiz olduğu anlaşılıyor.

Rüstem Paşa

Islâv ırkından olup Hırvat veya Boşnaktır. Saraydan yetişmiş, *Mohaç* seferinde pâdişahın silâhdarı iken başmirahurlukla Enderundan çıkmış ve sonra *Diyarbakır* beylerbeğisi ve onu mütaakıp Anadolu beylerbeğisi olup 946 H.

[1] *Tacü't-tevarih*, *c. II.*, Yavuz Sultan Selim'in vefatı kısmı.

[2] *Lütfi Paşa tarihi*, s. *357*, *358*; *Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları*, *Belleten*, *sayı 13*, *s. 60.*

[3] Hadım Süleyman Paşa, kendisinden evvel Mısır valisi olan Hüsrev Paşa'nın hem Mısır hazinesinden senetsiz olarak para almasından hem de Gücerat hükümdarına ait olup *Mekke*'ye gönderilen paradan bir haylı miktarını derceb etmesinden dolayı şikâyet etmiş ve sû-i istimali açıklamıştı *(Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları*, *Belleten*, *sayı 13*, *s. 60*, *63)*.

(1539 M.)'de vezirliğe tâyin edilmiş ve Sultan Süleyman'ın kızı Mihr-i mah Sultan'la evlenmiştir.

Rüstem Paşa 951 H. (1544 M.)'de üçüncü vezir iken Hadım Süleyman Paşa ile Hüsrev Paşa'nın azilleri üzerine vezir-i âzam olmuştur. 960 H. (1553 Ekim) senesinde Şehzâde Bayezid'e saltanatı temin için kayın validesiyle beraber, validesi başka olan büyük Şehzâde Mustafa'nın ölümünde âmil olmasından[1] dolayı yeniçerilerin ısyan etmelerinden korkularak vezir-i âzamlıktan azledilmiş ve yerine Kara Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştur.

Rüstem Paşa ikinci defa vezir-i âzam oluncaya kadar zevcesine aid *Üsküdar*'daki sayfiyesinde oturmuş, zevcesi ile kayın validesinin çevirdikleri dolap neticesinde Kara Ahmed Paşa katledilince Rüstem Paşa dâvet edilerek ikinci defa vezir-i âzam tâyin olunmuştur (962 H.=1555 Eylül). Rüstem Paşa vefatı tarihi olan 968 H. (1561 Temmuz) tarihine kadar mevkiini muhafaza etmiştir. Kabri, Şehzâde camii avlusundaki türbededir. Çok zengin olup vefatında bin yedi yüz kölesi, iki bin dokuz yüz harp atı, bin yüz altı devesi, yedi yüz bin sikke-i hasene (altın), beş bin dikilmiş kaftan ve elbise, bin yüz adet üsküf, altı yüz gümüş eğer, beş yüz altın eğer, bin beş yüz gümüş at başlığı ve yüz otuz üç çift altın özengi kalıp nakit altın ve gümüş ile altın, gümüş eşya ve mücevherat bunlardan hariçtir. Çinilerinin güzelliği ile meşhur İstanbul'da *Tahtakale*'deki Rüstem Paşa camiini yaptırmıştır; bundan başka Rumeli ve Anadolu'da da bir haylı cami, medrese, imaret ve çeşmeleri vardır. Hasis denecek derecede muktasid olup bu cihetten devlet hazinesinin varidatını çoğaltmış aynı zamanda irtikâbiyle de kesesini doldurmuştur[1]. İrtikâbına aid olarak pâdişah'a takdim edilmiş mufassal arîza Top. Mü. Ar. de 1122 numaradadır[2]

[1] Rüstem Paşa'nın taklid ettirdiği Şehzâde Mustafa'nın mühriyle güya şehzâde'nin Vastan beyi Zeynel Bey vastasiyle Şah Tahmasb'la mektuplaşması (Top. Ar. 5103).

[2] Rüstem Paşa'ya dair bazı bilinmiyen malûmat (Rüstem Paşa ve hakkındaki ithamlar) başlığiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisinde (C. VIII., s. 11-12) T. Gökbilgin'in bir yazısı vardır.

Kara Ahmed Paşa

Arnavut devşirmelerindendir; saraydan yetişmiş, kapıcıbaşılık ile dışarı çıkmış sonra yeniçeri ağası, Rumeli beylerbeğisi olmuş ve ikinci vezir iken *Temeşvar*'ı zapt eylemiş, Rüstem Paşa'nın birinci defaki vezir-i âzamlığından azli üzerine onun yerine tâyin edilmiştir. (960 H.= 1552 M.). Hurrem Sultan'la kızı Mihri-i mah Sultan Rüstem Paşa'nın tekrar hükümet başkanlığına gelmesini kararlaştırarak Kara Ahmed Paşa aleyhine ihtiyar hükümdarı tahrik edip bir divan içtimaını mütaakıp Arzodası önünde idam edilmesine sebep olmuşlardır (14 Zilkade 962=28 Eylül 1555).

Kara Ahmed Paşa, Osmanlı tarihinde *Temeşvar fatihi* olarak tanınmış değerli bir vezirdi; gerek Macaristan ve gerek İran seferlerinde ve Gürcistan istilâsında büyük hizmetleri görülmüştür. *Topkapı*'da kıymetli çinilerle süslü olan cami bunun olup vefatından az evvel yaptırmağa başlamış ise de tamamını görememiştir; kendisi camii yanında medfundur; Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultan'ı almıştı. Müverrih Celâl-zâde avamperestliğinden ve vezir-i âzam olmadan evvel halka karşı müşfik olup o makama geçince tamamen bunun aksini yaptığından bahsetmektedir. Camiinden başka medresesi de vardır.

Rüstem Paşa (İkinci defa)

Kara Ahmed Paşa'nın yerine 962 H. (1555 M.) senesinde ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve 968 H. (1561 M.)'de ölümüne kadar burada kalmıştır.

Ali Paşa (Semiz)

Hersek sancağında şimdi Bosna'da *Paraca* (Brazzo)[1] kasabasında *Braçiç* ailesinden Hüseyin adında[2] bir potur'un (yani Bogomil mezhebinde Hiristiyan iken İslâmiyeti kabul etmiş birinin) oğludur. Devşirme yoluyla saraya girmiş ve 952 H. (1545 M.)'de emîr-i âlem olarak Enderundan çıkmıştır. Bir sene sonra Yeniçeri ağalığında, Rumeli beylerbeğiliği, Mısır valiliği ve kubbe vezirliğinde bulunup ikinci vezir iken Rüstem Paşa'nın vefatı üzerine

[1] *Hammer tarihi (C. V., s. 96)*, Dalmaçya'da Braza taraflarından olduğunu söyler.

[2] Topkapı Sarayı Ar. 6798 numaralı II. Bayezid evkafına aid dosyada görülüyor.

vezir-i âzam olmuştur (968 H. = 1561). Ali Paşa vefatı tarihi olan 972 senesi sonuna (28 Temmuz 1565) kadar bu makamı güzel idare etmiştir; bunun vezir-i âzamlığı zamanında Avusturya ile sekiz senelik bir mütareke aktedilmiştir. Uzun boylu, çok şişman olduğundan kendisini taşıyabilecek at az bulunurmuş. Lâtifeci[1] ve hoş sohbet imiş. *Edirne*'deki *Ali Paşa çarşısı* buna aittir. *Eyyub*'ta *Akarçeşme*'deki çeşmeler de bunun eseridir; kabri *Eyyub* camii avlusunda Hacı Beşir Ağa türbesinin yanındaki mahaldedir.

Sokullu Mehmed Paşa

Bosna'nın *Višegrad* kazasına tâbi *Rudo* nahiyesinin *Sokkuloviçi* köyünden devşirme olup boşnakça adı *Bayo* idi. Takriben 918 H. (1512 M.)'de doğmuştur[2]; dayısı papas olup kendisi de küçük yaşta kilisede hizmet etmiş ve Kanunî'nin ilk zamanlarında devşirme memuru Yeşilce Bey tarafından alınarak Edirne sarayında yetiştikten sonra *İstanbul*'a nakledilip Küçük oda hizmetiyle Enderuna alınmıştır. Sokullu sonra Hazine odasına geçip oradan da Hasoda'ya ayrıldıktan sonra rikâbdar, çuhadar ve silâhdar olup sonra dışarı çıkarak çaşnigirbaşı ve kapıcılar kethüdası olmuş ve 953 H. (1546 M.)'de mîr-i mîranlıkla Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatında kaptan paşa olmuştur. 957 H. (1550 M.)'de Rumeli beylerbeğiliğine nakledilip daha sonra İran seferindeki hizmeti sebebiyle 961 H. (1554)'de vezirliğe yükselmiştir; üçüncü vezir bulunurken yani 969 H. (1561 M.)'de Şehzâde Selim'in kızı Esmihan Sultan'la evlenmiş ve 972 H. (1564 M.)'de ikinci vezir bulunurken Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olmuştur. Büyük bir devlet adamı olan Sokullu'nun asıl hizmeti bundan sonra görülür ki kitabımızın üçüncü cildinde anlatılacaktır. Kanunî'nin vefatını gizlemek hususundaki tedbiri kendisinin soğuk kanlılığiyle temkin ve kiyasetini gösterir.

[1] Ali Paşa Malta seferine muarız olup Mustafa Paşa kumandasiyle askeri sevkederken "paşalarımız Malta kalesini halvandan sanıp yemek isterler" demiştir.

[2] Sokullu'nun muhtelif müellifler tarafından gösterilen doğum tarihleri hep tahminîdir; bunu Doktor Çoroviç 1505 veya 1506 gösterip Vukiçeviç ise 1515'te acemi oğlanı olarak alındığını tahmin ile doğum tarihinin 1500 veya daha evvel olması icap ettiğini beyan ediyor.

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR ASKERÎ TEŞKİLÂT

Kitabımızın birinci cildinde (S. 507) Osmanlı devletinin XV. yüzyıl ortalarına kadar olan gerek merkez yani Kapıkulu ve gerek eyalet askerî teşkilâtından kısaca bahsederek derli toplu malûmat vermiştik. XV. yüzyıl ortalarından îtibaren Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatına kadar olan bu ikinci ciltte de bir asır zarfındaki askerî inkişaf ve teşkilâtı göstereceğiz.

I.

MERKEZ ASKERÎ TEŞKİLÂTI

Kapıkulu ocaklarından acemi ocağı

Acemi ocağının teşkilâtı

Birinci ciltte esir ve devşirmelerin ne gibi bir kanun ile toplandıklarını ve *Gelibolu acemi ocağı*'nda ne suretle yetiştirildiklerini göstermiştik; bu ciltte de devlet merkezinin İstanbul'a naklinden sonra acemi ocağının tekâmülünü izah edeceğiz.

Devşirme olarak alınan veya esir çocuklar (*Pençik oğlanı*) ilk devirlerde yalnız Anadolu çifçilerinin hizmetlerine verilirlerdi; sonradan Rumeli'de istikrar hasıl olunca bunların Rumeli'deki çiftçilerin de hizmetlerine verilmeleri kararlaştırıldı ve bunlara nezaret etmek üzere Anadolu ve Rumeli ağalıkları ihdas edildi; XV. asır ortalarından îtibaren evvelce yalnız Rumeli'ye hasredilmiş olan devşirme bu tarihten sonra tedricen Anadolu'ya da teşmil edildi.

İstanbul'un fethinden bir müddet sonra burada da yeni bir acemi ocağı tesis edildi. Bu ocak Vezneciler tarafında bulunup yeniçerilerin Eski odaları yakınında idi;acemi ocağı otuz bir orta yani bölük idi. Bu otuz bir ortanın birinci bölüğüne *ağa bölüğü* derlerdi; acemi ocağının âmiri de yeniçeri ağası ise de ağanın işinin çokluğundan dolayı bunlara *İstanbul ağası* denilen büyük

bir zâbit bakardı. Her bir ortanın çorbacı ismiyle bir bölük kumandanı olup bundan sonra her bölükte bir *bölükbaşı* vardı. Acemilerin çokluğundan dolayı birinci ağa bölüğü ortası sonra dokuz bölüğe (şubeye) ayrılmışsa da hakikatte bir bölüktü.

Ocağın en büyük zâbiti olan İstanbul ağasından sonra *kethüda* gelirdi; ocağın bütün inzibatından bu mesuldü; kethüdadan sonra gelen büyük zabite *çavuş* denilirdi.

Acemi ocağı devşirmeleri Hıristiyanlardan alınırken müstesna olarak Bosna'nın zaptından sonra İslâmiyeti kabul etmiş olan *Pataren* denilen Müslümanların çocuklarından da alındı ki Osmanlı vesikalarında bunlara *Potur oğulları* denilmektedir; bu, poturoğulları; çiftçilerin hizmetlerine verilmiyerek doğrudan doğruya saray ile bostancı ocağı hizmetlerine verilirlerdi.

Acemi ocağının elbise ve maaşları

Acemi ocağı efradına XV. yüzyılın ortalarından itibaren kaputluk çuha verilmesi kanun olmuştur. Her sene acemi ortalarının her birinden yirmi kıdemli acemiye yedi endaze (bir endaze altmış santimetredir) yağmurluk çuha ve mütebaki oda acemilerine de altı endaze çuha ve başlarına sarılacak bez verilirdi; acemilerin başlarında mahrutî şekilde ucu sivri sarı serpuşları vardı; kışlık çuhaları *Selânik*'te dokutturulurdu. Elbiselerini diktirmek için kendilerine ayrıca on birer akçe *yaka akçesi* verilirdi.

Her ulûfe yani maaş çıktıkça acemilerin maaşları kışlaları meydanında dağıtılırdı; bütün çorbacılar yani orta kumandanları çorbacı keçelerini ve İstanbul ağası da *mücevveze* denilen serpuşunu giyerek meydana gelirler ve bunların huzuriyle birinci ortadan îtibaren her ortanın maaşı verilirdi. Maaş acemi ocağı kâtibi tarafından üç günde dağıtılırdı. Birer akçe yevmiyeli olan acemilere *zerpul* ismiyle ayda beşer akçe papuç veya traş parası verilmesi kanunu, Sultan Süleyman zamanında konulmuştur. Acemi ocağı efradı aldıkları yevmiye ile iaşelerini temin ederlerdi; bunların yirmi beşi, otuzu yattıkları odalarda nöbet ile hergün yemeklerini pişirirlerdi.

Acemilerin diğer hizmetlere verilmeleri

Devşirmeler Türk çiftçilerinin, hizmetinden geldikten sonra bir kısmı acemi ocağına kaydedilirken bir kısmı da bostancı, cebeci, topçu ocaklarına, sekban fırınlarına, gemi hizmetlerine verilirlerdi. Acemi ocağı haricinde olan bölüklerden ekmekçibaşı hizmetinde, mîrî sebzeci, mîrî tavukçu, yoğurtçu, hasırcı vesair hükümete ait hizmetlerde bulunan otuzar, kırkar mevcutlu bölükler de vardı. Bunların içinden müstaidleri saray hizmeti için ayrılıp Galata sarayı, Edirne sarayı İbrahim Paşa sarayı, İskender Çelebi sarayı gibi yerlerde terbiye görüp içlerinden kabiliyetleri Enderuna alınırlardı; İstanbul sarayına gireceklere mahrec olmak üzere ilk defa II. Bayezid zamanında Galatasarayı mektebi tesis edilmişti.

Asıl acemi ocağına kayıtlı efrad hükümete ait yapı işlerinde, *İstanbul* ile *Galata* ve Üsküdar arasında işleyen hükümete ait kayıklarda, *İzmit*'ten İstanbul'a odun getiren mîrî gemilerde hizmet ederlerdi.

Asıl acemi ocağı efradının bu ocakta kayıtlı olarak kaç sene kalacakları belli değildi; buradan efrad nakli yeniçeri ocağında vuku bulacak münhallere göre olurdu; çünkü acemi ocağı yaya ocakları denilen, yeniçeri, topçu ve arabacı ocaklarına ve bilhassa bunlardan birincisine efrat yetiştirmek için ihdas edilmiştir.

Yeniçeri ve diğer ocaklardaki münhaller en büyük zabitleri tarafından divan-ı hümâyuna arzedilir ve onu mütaakıp hükümdar tarafından gönderilen bir fermanla bu münhallere acemi ocağından efrat verilerek açıklar kapatılır ve bu suretle acemi ocağındaki açıklara Türk çiftçilerinin hizmetindeki devşirmelerden verilir ve böylece yeni bir devşirme ile de noksanlar tamamlanırdı.

Acemi ocağı mevcudu XV. yüzyıl ortalarında üç bin ve XVI. yüzyıl ortalarında ise dört bin kadardı.

Yeniçeri Ocağı

Ocağın genişlemesi

Birinci ciltte yeniçeri ocağının XV. yüzyıl ortalarına kadar olan kuruluşu ile ocak taksimatı ulûfe ve elbiseleri spor hareketleri ve sairesinden bahsettik; şimdi bu ikinci ciltte ocağın tekâmülünden, hizmetlerinden bahsedeceğiz.

Birinci kısımda görüldüğü üzere XV. asır ortasında yeniçeri ocağının yaya veya cemâat denilen bölüklerine sekban bölükleri de ilhak edilmişti; XV. yüzyıl sonunda veya XVI. yüzyıl başlarında ocakta ufak, tefek bazı hâdiselerin zuhuru, Osmanlı hükümdarlarını, bazı ihtiyatî tedbirler almağa sevketmişti; nitekim Fatih Sultan Mehmed bundan dolayı sekban bölüklerini yeniçeri ocağına ilhak ederek onların cüretlerini kırmıştı.

Bunların Sultan II. Bayezid'in cülûsu esnasındaki itaatsizlikleri ve İran seferine gidilirken yaptıkları hareketler sebebiyle yeniçeri ağalarının ocaktan yetişme olmaları kaldırılmış ve bâdema ağaların pâdişaha yakın ve onun îtimadını kazanmış emîr-i âlem, mîrahur vesaire gibi sarayın iç ve dış hizmetine bakanlardan olması usulü konmuş ve bu yeni ağanın da *ağa bölükleri* ismiyle ocakta altmış bir bölükten mürekkep bir ağa bölüğü bulundurması kabul edilmek suretiyle yeni ağaya bir imtiyaz verilmişti; işte bu suretle yeniçeri ocağı yüz bir yaya veya cemâat, otuz dört sekban ve altmış bir ağa bölükleri olmak üzere yüz doksan altı orta yani bölükten teşekkül etmiştir; bundan sonra yeniçeri ocağına başka orta ilâve edilmiyerek bu üç sınıf, ocağın lağvına kadar böyle devam etmiştir.

Yeniçeri ocağının İstanbul'a nakli

İstanbul devlet merkezi olduktan bir müddet sonra *Edirne*'de bulunan yeniçeri ocağı buraya naklolunarak Eski ve Yeni odalar ismiyle biri Direklerarası ve Şehzâde camii taraflarında ve diğeri Aksaray semtinde olmak üzere kışlalar yaptırılmıştır; her bir orta kendi numarası ismiyle bir kışlada otururdu. Gerek Eski ve gerekse Yeni odalar kapılarla tahdid edilerek hariçle alâkaları kesilmişti.

Osmanlı tarihlerinde adıgeçen ve birçok vak'alara sahne olan *Orta cami* Yeni odalarda olup Kanunî'nin vezir-i âzamı İbrahim Paşa tarafından evvelâ bir mescit olarak yaptırılmış ve daha sonraki tarihlerde cami halinde konulmuştur; *Etmeydanı* denilen mahal de burada bulunuyordu.

Ocağın sefere gidişi ve silâhları

Yeniçeriler Osmanlı ordusunun yaya sınıfını teşkil ederler ve harpte ordu merkezinde pâdişahın önünde bulunup harp ederlerdi; pâdişah sefere giderken hududa yaklaşınca hükümdarın etrafında yürüyerek

gece gündüz onu muhafaza altında bulundururlardı. Harp silâhları bir zaman umumiyetle ok, daha sonra tüfenk, kılıç ve kalkan, yatağan tüfenk barut ve bıçağı olup cephelerde de kendilerine Cebeci ocağı tarafından siper kazmak için kazma ve kürek verilirdi.

Yeniçerilerin diğer hizmetleri

Yeniçeriler *İstanbul*'da bulundukları zaman içtima günlerinde nöbetle divan-ı hümâyun muhafızlığı yaparlar, yangın olursa söndürmeğe giderler, yeniçeri ağasiyle kol gezerek inzibatı temin ederler, *kulluk* denilen ve mıntaka mıntaka karakollarda bulunarak âsâyişi temin ederlerdi. Bundan başka yeniçeriler üç senede bir değişmek üzere hükümetçe münasip görülen kalelerde muhafızlık ederlerdi. Bu kale hizmetlerinin çoğu hudut kaleleri olup bundan dolayı buralardaki yeniçerilere maaşlarından başka yevmiye de verilirdi.

Yeniçerilerin talimleri

Yeniçerilere muayyen zamanlarda yani haftada üç gün ok ve tüfenk atış talimleri yaptırılırdı. Ok talimlerini *talimhanecibaşı* ve tüfenk talimlerini de *avcıbaşı* denilen zabitler yaptırırlardı. Gerek sefer olsun gerek olmasın üç dört ayda bir ocağın büyük zabitleri de talimhâneye gelerek atışlara nezaret ederlerdi.

Yeniçerilerin muharebe nizamı

Düşman arazisine girip düşmanla temas yaklaşınca yeniçeriler pâdişah maiyyetinde olarak arka arkaya dokuz saf teşkil ederlerdi. Yine bu sırada cebeci ocağı tarafından kendilerine silâh ve cephane, kazma, kürek verilirdi. Muharebeye başlayacakları zaman bir ağızdan mensup oldukları bektaşi tarikatine ait *gülbank* denilen dualarını okurlardı. Muharebe başlayınca dokuz sıra olan yeniçerilerden ön safta bulunanlar tüfenklerini ayakta olarak düşman üzerine boşaltırlar ve onlar diz çöküp doldururlarken ikinci sıra atış yapardı.

Yeniçeriler Yavuz Sultan Selim zamanına kadar bekâr olup sonra ihtiyar olmak kaydiyle evlenmelerine müsaade edilmiş ve daha sonra tedricî surette evlilik taammüm etmiştir.

Yeniçerilerin ceza görmeleri

Yeniçerilerin cezalandırılmaları, ortalarında kıdemli olup olmadıklarına göre değişirdi. Her bölük veya ortanın matbahı o orta veya bölüğün tevkifhânesi idi. Yeniçerilerden, idamdan maada suçlu olanlara

dayak atılırdı. Bunlar dayak yerken en fazla seksen deynek vurulurdu; dayak o yeniçerinin orta efradı huzurunda atılırdı. Ocağın inzibatını muhafaza için bazan yeniçeri ocaktan tardolunarak *merd-i kale* ismiyle bir kalede hizmet ettirilirdi; kabahatleri dayak derecesini geçip îdama müstahik olanlar ise haklarında verilen katl kararından sonra isimleri yeniçeri defterinden silinerek Rumeli hisarına yollanıp orada gece boğdurulup cesedi denize atılırdı.

Yeniçerilerin maaşları

Yeniçeriler acemi ocağından gelip ocak defterine kaydedilirlerken iki akçe yevmiye ile kütüğe yazılırlar ve sonra hizmetlerine ve verilen terakkiye göre gündelik artardı; en yüksek yevmiye sekiz akçeye kadar olurdu. Maaş üç ayda bir çıkar ve divan-ı hümâyunda her ortaya ayrı ayrı verilirdi; bu ulûfe divanına *galebe divanı* denilirdi. Her orta kendisine ait maaşını meşin keseler içinde olarak divandan alır ve omuzlarında odalarına getirirler, orada çorbacı denilen bölük kumandanları tarafından tevzi olunurdu. Bundan başka yeniçeri ocağına terakki olarak da ara sıra ikramiyeler verilirdi.

Yeniçeri çocukları

Yeniçerilerin evlenmelerine müsaade edildikten sonra bunların çocuklarını düşünmek îcabetmişti. Çocuk yetişmeden evvel yeniçeri ölürse o çocuğun evvelâ ölen yeniçerinin oğlu olduğu odası ihtiyarlarının şehadetleriyle ispat olunur ve sonra kendisine maaş bağlanırdı; çocuk yetişince babasının ortasına kaydolunurdu. Bu yeniçeri çocuklarına *kuloğulları* denilirdi.

Yeniçerilerin atlı olmaları

Yeniçeriler hizmetten sonra ya kapıkulu suvarisi veya tımarlı sipahi olarak ocaktan çıkarlardı. Kapıkulu suvarisi onlara üç yüz akçe, hayvan ve eğer bedeli verilirdi; yeniçeri neferliğinden tımarlı sipahi olanlara en aşağı beş, altı ve dokuz bin akçelik tımar verilirdi; derece ve rütbelerine göre bunlara verilecek tımarlar kanun ile tâyin edilmişti.

Yeniçerilerin oda sandıkları ve kara sandık

Yeniçeri ocağında her ortanın bir yardım sandığı olduğu gibi bundan başka Ağa kapısında yani yeniçeri ağası dairesinde de yeniçeri yetimlerinin paralarını saklamak üzere *Kara sandık* ismiyle bir sandık vardı; bu sandığa *beytülmal kâtibi* denilen memur bakar ve

ocağa ait beytülmal defterini tutardı. Yeniçerilerden vefat edenlerin emval ve eşyası satılarak yetişmiş oğlu varsa ona verilirdi. Çocuk küçük ise bu para o yeniçerinin odasına verilerek işlettirilirdi; çocuk büyüdükten sonra beytülmal kâtibi defterinden, odaya verilen para miktarını öğrenerek faiziyle beraber onu orta sandığından alırdı. Para işletilmek istenmezse Ağa kapısındaki kara sandığa konurdu.

Yeniçerilerin yemek usulleri

Yeniçerilerin her ortasının matbahı ve aşçısı ve aşçı ustası vardı; ve her orta kendi yemeğini kendi arzusuna göre ayrı ayrı pişirirdi; bunun için orta efradı kendi yevmiyelerinden her hafta kumanya parası olarak levazım heyetine bir para verir ve bu para ile bir haftalık yemek ihtiyacı temin edilirdi; hükümet bunların iaşeleriyle uğraşmazdı; yalnız yeniçerilere verilecek etin fiatı muayyen olup et fiatı ne kadar yüksek olursa olsun yeniçerilere o fiattan fazlaya verilmezdi. Fakat hükümet bu miktardan fazlasının parasını *zarar-ı lahim* ismiyle hazineden kasaplara öderdi. Yeniçerilerin yemekleri her ortanın matbahında pişerdi; yemek pişen kazan oda halkı tarafından mukaddes addolunur ve bir ısyan vukuunda bu kazanlar meydanlara çıkarılırdı ki buna tarihlerde *kazan kaldırma* denilmektedir.

Ocağın büyük ağaları

Yeniçeri ocağında en büyük kumandan *yeniçeri ağası* olup bundan sonra büyük ağa olarak sırasıyle *sekbanbaşı*, *kul kethüdası*, *zağarcıbaşı*, *samsoncubaşı*, *turnacıbaşı*, *hasekiler*, *başçavuş*, *muhzırbaşı*, *kethüdayeri* vardı; yeniçeri ocağı kâtibi büyük ve itibarlı ocak erkânındandı.

Yeniçeri ve acemi ocaklarının bütün ahvalinden yeniçeri ağası mesuldür. Kanunî zamanına kadar yevmiyesi dört yüz iken sonra beş yüze çıkmıştır; bunun başkanlığı altında *ağa divanı* denilen bir heyet toplanıp ocağı alâkalandıran işlere bakardı. Derecesi bir tuğlu sancakbeyi derecesi idi.

Sekbanbaşı, otuz dört orta yani bölükten teşekkül etmiş olan atlı ve yaya sekban bölüklerinin kumandanı olup derecesi yeniçeri ağasından sonra gelirdi; ağa bir yere giderse bu, ona vekâlet ederdi; bunun da derecesi bir tuğlu idi.

Kul kethüdası veya *kethüdabey* ocakta nüfüzu en çok olan bir kumandandı. Yeniçerilerle en çok bu temas eder ve harp zamanında tertibat bunun vasıtasiyle yapılırdı. Kul kethüdası *ağa bölükleri* teşkiline kadar başyaya başının odasında otururken ağa bölüklerinin teşkili üzerine bunlardan birinci bölüğün odası *kethüda odası* olmuştur. Kethüda bey ağa divanının âzasındandı.

Zağarcıbaşı, cemaat ortalarından altmış dördüncü orta kumandanı ve ağa divanı âzasındandı; bunun ortası hem yaya hem atlı idi: yine ağa divanı âzasından olan *samsoncubaşı*, cemaat ortalarından yetmiş birinci ortanın çorbası yani bölük kumandanı olup ortası, rivayete göre Fatih Sultan Mehmed zamanında teşkil edilmiştir.

Büyük ocak ağalarından olan *turnacıbaşı* cemaat ortalarından altmış sekizinci ortanın kumandanı bulunuyordu; rivayete göre turnacıbaşılık Yıldırım Bayezid zamanında ihdas edilmişti. Turnacıbaşı terfi ederse samsoncubaşılığa geçerdi.

Yeniçeri ocağı cemaat ortalarından olan 14, 49, 66, 67 nci ortalara *hasekiler* denilip her bir ortanın ayrı ayrı birer kumandanı olup bunlar da yeniçeri ocağının büyük ağalarındandı. Ağa bölüklerinden beşinci bölük kumandanı olan *başçavuş*, nüfuzu itibariyle kul kethüdasından sonra gelip bütün ocağın başçavuş idi.

Ağa bölükleriyle beraber yeniçeri ocağı muhzırlığı da ihdas edilmiştir. Ocak muhzırı, ağa bölüklerinden hangi bölüğün kumandanı ise o bölüğe *muhzır ağa bölüğü* denilmiştir. Muhzır ağa maiyyeti bölüğiyle beraber gerek seferde ve gerek hazarda Vezir-i âzam kapısında yani Bâb-ı âli'de bulunup Divan-ı hümâyun ve Paşa kapısından ocağa ait işleri takip eder ve neticeden yeniçeri ağasını haberdar eylerdi; vezir-i âzam *İstanbul*'da kol gezerken muhzır ağa da bir kısım maiyyetiyle onun maiyyetinde bulunurdu.

Ocak ağalıklarından birisi de *kethüdayeri* denilen ağalık olup ağa bölüklerinin ihdasından sonra meydana çıkmıştı; kethüdayerinin muayyen bir bölüğü yoktu; II. Bayezid zamanında kul kethüdası sefere gönderildiğinden onun yerine bu isimle bir vekillik ihdas edilmiş ve sonradan kaldırılmayarak kalmıştır.

Cemaat ortalarından 60, 61, 62, 63 üncü ortalara *solak ortası* denilip bunların dört yayabaşısı ile dört kethüdası hükümdarın muhafızlığını yaptıkları için itibarlı ağalardandı. Yeniçeri ocağın-

da *ağa imamı* veya *ocak imamı* denilen zat da ağa bölüklerinden birinin kumandanı olup ocak imamı yeniçeri ocağı efradı içinden medrese dersi görüp icazet alanlar arasından tâyin edilirdi.

Yeniçeri efendisi ve dairesi

Yeniçeri ocağının en ehemmiyetli ve îtibarlı vazifelerinden biri de *yeniçeri efendiliği* denilen yeniçeri ocağı kâtipliği idi; bunun maiyyetinde bir kalem heyeti bulunup yeniçerilerin maaş defterlerini yazarlardı. Yeniçerilerin beytülmal kâtibi de bunun maiyyeti idi. Yeniçeri efendisi kaleminde yeniçerilerin *kütük* denilen ana defteri ile acemi ocağı defteri de bulunup bunlar ocak kâtibinin kontrolü altında idi. Yeniçerilerin maaş defterleri her üç ayda bir *asıl*, *mükerrer* ve *hazine* isimleri altında üç tane olarak tertip edilirdi. Asıl denilen defter efendi kapısında (yeniçeri kâtibi dairesinde) durup mükerrer defter de ağa kapısında hıfzedilip hazine ismindeki defter ise saraya takdim olunurdu. Kalemden yetişen Yeniçeri kâtibini vezir-i âzam tâyin ederdi.

Ocağın küçük zabitleri

Yeniçerilerin büyük zabitlerinden başka bir de bölüklerindeki zabitler de vardı; bunların en büyüğü bölük kumandanı olan *çorbacı*'dır. Bu çorbacı, cemaat veya yaya bölükleri kumandanı ise kendisine *yayabaşı* veya *serpiyade* ve ağa bölükleri kumandanı ise *bölükbaşı* ismi verilirdi. Sekban bölükleri, cemaat ortalarının altmış beşinci bölüğünü teşkil ettiği için onlar cemaat ortalarından sayılmışlardır; yayabaşılara bazan hizmetleri dolayısiyle *subaşı* da denilirdi.

Bundan sonra bölük zabiti olarak yayalarda *oda kethüdası* ve ağa bölüklerinde *odabaşı* ve ondan sonra *vekilharç*, *bayrakdar*, *başeski*, *usta* veya *aşçıbaşı* gelirdi.

Ocağın mevcudu

Yeniçerilerin XV. yüzyıl ortalarına kadar mevcudu ortalama on bin kadar olup bundan sonra Kanunî'nin vefatına kadar bu miktarın on iki bini aşmadığını görmekteyiz; bunların orta veya bölük mevcutları bir olmayıp bir kısmında az ve bir kısmında çok efrad vardı; bilhassa ağa bölüklerinden *birinci kethüda bey bölüğü*'nün mevcudu pek çoktu.

Cülûs ve sefer bahşişleri

Pâdişah tahta cülûs ettiği zaman Sultan Yıldırım Bayezid tarafından ihdas edilen kanun mûcibince Kapıkulu ocaklarına cülûs bahşişi ismiyle para dağıtılırdı; bu para miktarı sonraları artmıştır. Bundan başka pâdişah ilk defa sefere çıkmış ise Kapıkulu ocaklarına *sefer bahşişi* adiyle ayrıca bahşiş vermesi de kanundu.

Cebeci ocağı

Ocağın vazifesi

Yalnız yeniçerilere ait ok, yay, kılıç, tüfenk, kazma, kürek, barut, kurşun, zırh ve tolga, harbe ve buna mümâsil harp levazımatını tedarik etmekle muvazzaf olan cebeci ocağı, muharebe zamanında bunları, yeniçerilere dağıtır ve harpten sonra toplar, bozuklarını tamir ve noksanlarını tedarik ederek yerlerine kordu. Ocağın atelyeleri vardı.

Cebeci kışlası ve ortaları

Bu ocağa, yeniçerilerde olduğu gibi acemi ocağından efrat alınırdı. Ocağa ibtida *şagird* ismiyle çırak olarak giren acemiler sonra intisap ettikleri sanatlarda yetişerek usta olurlardı. Cebeci kışlası Ayasofya camii karşısında idi; bundan başka Yerebatan taraflarından da yine bu ocağa ait imalâthane vardı.

Cebeci ocağı da yeniçeriler gibi ortalara ayrılmıştı; XVI. yüzyıl ortalarında mevcudu beş yüz kadar olup silâh yapan, tamir eden, barutları ıslâh ve harp levazımını tedarik eyliyen ve kumbarayı yapan ayrı ayrı sınıflar vardı.

Cebeci ocağının en büyük zabitine *cebecibaşı* denilirdi; bundan başka cebecilerin birisi *başkethüda* olmak üzere dört kethüdası vardı; yeniçerilerin muhafız bulundukları kalelerde cebeciler de bulunurdu.

Topçu Ocağı

Topçu kışlası ve imalâthanesi

Birinci ciltte görüldüğü üzere Osmanlılar XIV. yüzyıl sonlarına doğru ordularında top kullanmışlardır. Topçuluk bilhassa Fatih Sultan Mehmed zamanında tekemmül etmiştir; İstanbul'un *Galata* tarafındaki Tophâne mevkii, Kapıkulu topçuları için yaptırılmıştı. Topa lâzım olan demir, Rumeli ve Anadolu'daki maden-

lerden tedarik ediliyor ve gülleler muhtelif büyüklükte ve muhtelif toplara göre maden çıkan yerlerde döktürülüyordu. Taş gülle atan toplar da vardı.

Kapıkulu ocaklarından olan topçu ocağı efradı acemi ocağından alınmakta idi ve bu alınan acemilere cebeci ocağında olduğu gibi şagird yani çırak denilirdi.

Tophâne'de Kılıç Ali Paşa camiinin karşısında bulunan tophane, Fatih Sultan Mehmed ile oğlu Bayezid zamanında yaptırılmış ise de Kanunî Sultan Süleyman zamanında tevsi edilmiştir; top dökümhânesi Cihangir tepesinin altında olup etrafı duvarla çevrilmişti; top dökümhânesinden başka yine burada bir de topçu kışlası vardı.

İki sınıf topçu

Topçu ocağı biri top dökücüleri ve diğeri top atan efrad olmak üzere iki kısımdı. Top dökücü şagirdleri tezgâhlarda yetişerek usta olurlardı. Fabrikada dökücübaşının emrinde olarak tamirci, burgucu, yamacı, dökücü, delici vesaire gibi muhtelif sanat erbabı ile maiyyetleri vardı. Topların, zarbazen ismi altında müteaddit nevileri bulunduğu gibi, şakloz, prangı, bacaloşka, ejderdehen, havan vesair neviler de vardı.

Top atan topçular

Top atan topçular hem *İstanbul*'da bulunur ve hem de nöbetle kalelerde hizmet ederlerdi; hudud kaleleriyle bilhassa XVI. yüzyılda deniz muharebeleri sebebiyle hükümet sahil kalelerdeki topçulara çok ehemmiyet vermişti.

Top kullanan topçu ortalarının *İstanbul*'da Tophânede ustaların nezaretleri altında haftada iki gün nişangâha atış yapmaları kanundu; bu top atan topçular ağa bölükleri ve cemaat olarak başlıca iki kısım olup herbirinin müteaddit ortaları vardı ve cemaat kısmı yetmiş iki orta idi.

Topçu ocağının ağa ve zabitleri ile mevcudu

Topçu ocağının en büyük zabiti *topçubaşı* olup bundan sonra *kethüda* ve *dökücübaşı* gelirdi. XVI. yüzyılın ilk yarısında topçu ocağı mevcudu 1204 kadar olup aynı asır ortalarında bu miktar iki bini bulmuştu.

Top arabacıları ocağı

Osmanlıların ilk defa kullandıkları toplar deve, katır ve beygirlerle naklolunacak kadar küçük ve hafifti; aynı zamanda sarp yerlere top malzemesi naklolunularak toplar oralarda dökülürdü; XV. yüzyıl ortalarından sonra topçulukta ehemmiyetli surette yenilik yapan Osmanlılar, büyük toplar dökerek bunları top arabalariyle sevkettikleri için ayrıca bir de top arabacıları ocağı ihdas edilmiştir. Burada yetişen efrat da XVI. yüzyılda acemi ocağından alınırdı. Arabacı ocağı da müteaddit ortalara ayrılmış olup en büyük zabiti *arabacıbaşı* idi.

Kapıkulu suvarileri

Suvariliğe kimler alınırdı ?

Yeniçeriler arasında hizmet görmüş yoldaşlarla Enderun ve Enderuna mahreç saraylardaki (Edirne, Galatasaray, İbrahim Paşa sarayları gibi) içoğlanları ve büyük fedakârlığı görülen garip yiğitlerden alınan efradla vücuda gelmiş olan Kapıkulu suvarileri yeniçeriler ve diğer piyade sınıfları gibi maaşlı sınıftandı; Kapıkulu suvarilerini tımarlı sipahilerden ayırmak için bunlara Kapıkulu suvarisinden başka *bölük halkı* da denilirdi. Daha sonraları yalnız *Sipah* demekle Kapıkulu suvarileri kastedilmiştir.

Kapıkulu suvari ocağına yukarıda adıgeçen yerlerden efrad alınmasına *bölüğe çıkmak* denilir ve bu suretle buradaki münhaller doldurulurdu; altı bölük olan Kapıkulu suvari ocağına gerek saraydan ve gerek yeniçeri ocağından geçenlere bir hayvan veya hayvan parasiyle yay ve ok akçesi nâmiyle bir miktar para verilirdi.

Maaşları

Kapıkulu suvarilerinin maaşları bir değildi; bundan başka derece îtibariyle altı bölükten her birinin maaşları da birbirinden farklı idi: saray çıkmalarında Enderun içoğlanları bulundukları hizmete ve eskiliklerine göre, bölüğe çıkarılırlardı; saraydan yüksek yevmiyeli Enderunlular, sipah ve silâhdar bölüklerine, Galatasarayı ile *İbrahim Paşa* ve Edirne saraylarından çıkanlar bazan silâhdar ve ulûfeci bölüklerine kaydedilirlerdi.

Harp zamanındaki hizmetleri

Kapıkulu suvarilerinin harp ve sulh zamanlarında olmak üzere iki türlü hizmetleri vardı. Birinci ciltte söylendiği gibi muharebe zamanında ordu merkezinde ve yeniçerilerin cenahlarında bulunup yandan gelecek taarruzları önlerlerdi. Bundan başka bunlar yürüyüşlerde pâdişahın sağ, sol ve gerisinde giderlerdi. Harp zamanlarında ise sipahla silâhdar bölükleri nöbetle pâdişahın otağını ulûfeciler de hazineyi beklerlerdi; vezir-i âzam çadırı da böylece muhafaza edilirdi.

Sulh zamanındaki nöbet hizmetleri

Devlet merkezinde bulunan Kapıkulu suvarilerinin sulh zamanlarındaki hizmetleri XVI. yüzyılda divan, maliye, ihtisap ve sair bunun gibi kâtipliklerle avarız nüzül ve buna mümasil vergi kâtiplikleri ve koyun eminliği gibi vazifeler olup buralara hükümet tarafından tâyin edilirlerdi.

Kanunî Sultan Süleyman sefere gittikçe Kapıkulu suvarilerinin eskilerinden *mülâzım* ismiyle üç yüz kişi ayırıp bunları emirberlikte ve dairesi muhafızlığında istihdam eder ve seferden avdetinde hizmetlerine mükâfat olarak pâdişah vakıflarından bazılarının mütevelliliğini büyükçe mukataaların bir senelik idaresini vergi ve cizyelerin tahsili gibi hizmetleri bunlara verirdi; bu mülâzımların yukarıki hizmetlere gitmelerinden evvel bir sene kadar divan-ı hümâyûnda bulunup muamelâtı görmeleri kanundu.

Veledeş

Kapıkulu suvarilerinin evlenmelerine eskidenberi müsaade edilmişti. Kanunnâmede bunların oğullarına *veledeş* denilirdi; bunlardan yetişmişler varsa babalarının hayatında ve yetişmiş değillerse vefatlarından sonra askerlik çağına gelince suvari bölüklerine alınırlardı; suvari öldüğü zaman, oğluna yetimler için ayrılan tahsisattan maaş verilirdi.

Suvarilerin hizmet efradı

Kapıkulu suvarilerinin ilk dört bölüğü yani *sipah*, *silâhdar*, *sağ ulûfeciler* ve *sol ulûfeciler*'in kendilerinden başka yevmiyelerine göre maiyyetlerinde hizmet efradı vardı; bunlar aldıkları yevmiyenin her beş akçesine mukabil sefer esnasında masrafı kendilerine ait olmak üzere bir atlı seyis bulundurmak mecburiyetinde idiler.

Kapıkulu suvarileri atları ve maiyyetleri sebebiyle tamamen İstanbul'da bulunmayıp bir az kısmı *İstanbul*'da ve diğerleri *Edirne*, *Bursa* ve havalisi gibi İstanbul civarındaki mahallerde bulunup sefere dâvet vukuunda orduya iltihak ederlerdi. Kapıkulu suvarilerinin İstanbul'da oturanları Süleymaniye ve Çenberlitaş taraflarında bulunurlardı.

Kethüdayeri İstanbul'dan hariç yerlerde bulunan Kapıkulu suvarilerine nezaret etmek üzere her bir mıntıkada *kethüdayeri* ismiyle birer zabit vardı. Ocağın yani altı bölüğün büyük zabitleri İstanbul'da bulunup divanı hümayuna gelip kendilerine verilecek emre intizar ederlerdi.

Maaşlar Kapıkulu suvarileri maaşlarını diğer Kapıkulu sınıfları gibi üç ayda bir alırlardı; bu maaş *sergili* ve *taşralı* olarak iki kısım olup sergililer, bizzat maaşlarını alıp, İstanbul'da bulunmayan taşralıların maaşları ise zabitleri tarafından alınıp gönderilirdi; fakat bu XVI. yüzyıl ortalarına kadar suvariler İstanbul'a yakın bulunduklarından bizzat gelip maaşlarını alırlardı.

Kapıkulu suvarileri XV. asır ortalarında altı bölük bu mevcudu sekiz bin kadar olup Kanunî'nin son seferi esnasında (1566) yekûn on bir bini geçmişti.

II.

EYALET ASKERÎ TEŞKİLÂTI

Osmanlı devletinin eyalet kuvvetleri birinci cilttekine nazaran daha geniş olup bunlar zamanla bazı tadilâta uğramış ve bazıları da sonradan ilâve edilmiştir. Bu XV. yüzyıl ortalariyle XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan eyalet askerî teşkilâtı tımarlı veya topraklı sipahiler *yaya*, *müsellem* ve *yürükler cerahor*, *canbaz*, *tatar akıncılar*, *deliler*, *azaplar*, *gönüllü* ve *beşliler*'den mürekkep olup bunlardan her birine ait olan kısa malûmatı sırasiyle aşağıda gösterdik.

Tımarlı sipahiler

Tımarlı sipahi teşkilâtının genişlemesi

Bunlara *Topraklı sipahi* de denilmektedir. Kitabımızın birinci cildinde tımar usûlünün Osmanlı devletindeki ilk vaziyetinden, topraklı sipahi ile toprağı bilfiil ekip biçen ve *reâyâ* denilen köylünün sipahiye karşı vaziyetinden kısaca bahsederek XV. yüzyıl ortalarına kadar bu mühim suvari teşkilâtının ehemmiyetini izah etmiştik.

Osmanlı devletinin kuruluşundan îtibaren tatbik edilen tımar usûlleri zaman geçtikçe yeni yeni maddeler ve tadillerle tekemmül etmiş ve nihayet XVI. asır ortalarında en mükemmel ve katî şeklini almıştır. XV. yüzyıl ortalarından îtibaren hududun genişlemesi *emîrî* denilen devlete ait araziyi ve tımarlı sipahi adedini arttırdığı gibi Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki seferler de bu sipahi imtiyazlarını çoğaltmıştır.

Tımarlı sipahi defterleri

Her eyalette tımarlı sipahi ile zeamet sahiplerinin isim künye ve hüviyetleriyle tımar yerlerini ve miktarını gösteren defterler vardı; bunlardan tımarlı defterini o eyaletin *tımar defterdarı* ve zeamet defterlerini de *tımar kethüdası* tutardı; bu kayıtların bir aynı hazinedeki *mücmel* ve *mufassal* denilen arazi defterlerinde bulunuyordu. Sefer halinde o eyaletin beylerbeğisi bu tımar defterinin bir suretini beraberinde götürerek yoklama yapar ve harp sahasında münhalleri doldururdu. Tımar ve zeâmet tevcîhatı Nevruz'dan Nevruz'a, yapılıp bu tâyin ve aziller mûcip sebeplerle beylerbeğiler tarafından mühürlenen bir defterle hükümet merkezine bildirilirdi.

Tezkireli tezkiresiz tımarlar

Sonradan ihdas edilen bir usûlle kılıç tımar tevcîhatı iki suretle olurdu: Biri *tezkireli* diğeri *tezkiresiz;* Fatih Sultan Mehmed'in kanunnâmesinde görüldüğü üzere 5999 akçeye kadar olan bir tımarı, vezir-i âzam pâdişaha arzetmeden verebilirdi; pâdişahın mutlak vekili olan vezir-i âzamdan başkasına bu selâhiyet verilmemişti. Beylerbeğilerin kanun üzere arzedecekleri tımar itiraz edilmeden kabul olunurdu; 935 H. (1529 M.)'de ise beylerbeğilerin hükümet merkezine sormadan yalnız tımar tevcih

etmeleri kanun oldu; yani beylerbeğiler eyaletlerin derece ve ehemmiyetlerine göre altı bin, beş bin, üç bin akçeden birer akçe eksik olarak yani 5999, 4999, 3999 akçeye kadar olan kılıç tımarlar tevcih eylerlerdi; bunların kendi beratlariyle verdikleri kılıç tımarlara *tezkiresiz* denilip fazlası için beratı divandan alınmak üzere tezkire verirlerdi. Bundan dolayı Beylerbeğinin kendi verdiği kılıç tımara tezkiresiz ve beratı divandan alınmak üzere tezkire verdiği hisse tımara da *tezkireli tımar* denilmiştir. Altı bin, beş bin, üç bin akçelik tımarlar ise tezkireli tımar addedilip bunların tevcihi hükümete aitti. Beylerbeğilerin verdikleri tımar kendi isimlerini havi olarak verilip sonra tımar sahibi bunu merkezden değiştirerek pâdişah tuğrasını havi beratını alırdı. Tımar işinin ehemmiyeti, münhallerin kapatılması, berat almak için *İstanbul*'a gelip gidilmesi pek uzun olacağından dolayı beylerbeğilere yukarıda gösterdiğimiz miktarda tımar selâhiyeti verilmişti.

Bir tımar münhal olunca tımar sahibinin yetişmiş veya sabi oğlu hükümete müracaat ederek babasının tımarının kendisine tevcihini ister ve hükümet de ibtidadan olmak üzere o tımarın *kılıç hakkı* olarak bir kısmını o çocuğa verip mütebakisini dağıtırdı; yeni tımar sahibi yetişkin ise bizzat sefere gider, değilse kendi yerine *cebeli* denilen bir bedel gönderirdi.

Tımarlı sipahilerin sefere hareketleri

Bir harp vukuunda tımarlı sipahiler *cebeli* denilen maiyyetleriyle sefere giderlerdi. Kanun üzere eyaletin derecesine göre her tımarlı sipahi kendisinin kılıç hakkı olan tımardan fazlası için kanunda tasrih edilen miktara göre muayyen miktar cebeliyi sefere götürmeğe mecburdu. Her cebelinin atı, silâhı yiyecek ve içeceği kendi sipahisine aitti; bu cebeliler o sipahinin ya para ile aldığı veya harpte esir etmiş olduğu köleleri idi.

Pâdişah bizzat sefere giderse mazereti olmuyan sipahiler de beraber giderlerdi; her bin sipahi bir *alaybeyi*'nin kumandası altında giderdi; her alayda zabit olarak üç veya dört *subaşı* bulunurdu; bunlar sulh zamanlarında bulundukları kazanın asâyişi ile meşgul olurlardı. Hükümet sefere hareketten dört beş ay evvel beylerbeğilere seferin ne tarafa olduğunu bildirir ve tam techizatla hazırlanılmalarını emrederdi. Bunun üzerine beylerbeği sancakbeylerine ve o da alaybeylerine keyfiyeti bildirerek noksansız

olarak hazırlanıp muayyen zamanda emre intizar etmelerini yazardı.

Tımarlı sipahinin mutlak surette kazasında ve hiç olmazsa sancak dahilinde oturması şarttı. Çünkü sipahiler, cebelilerini hazırlayarak bazan pek kısa bir müddet zarfında hareket etmeğe mecbur oldukları için dirliğine yakın yerde oturmaları îcabediyordu; hükümetin müsaadesi olmadan sefere gitmiyen sipahinin dirliği elinden alınıp mâzul olurdu.

Tımarlı sipahiler alaybeyleri'nin onlar da sipahileriyle beraber kendi sancakbeyinin onlar da eyalet valisi olan beylerbeğinin kumandası altında sefere giderlerdi; bunlar kendilerine toplantı yeri olarak hükümdar tarafından bildirilen mahalde orduya iltihak edip pâdişahın huzurunda geçit resmi yaparak bir muayeneden geçirilirlerdi.

Tımarlı sipahilerin iyi atları ve kılıçlariyle kargı, kalkan, okları ve başlarında miğfer ve üstlerinde zırhları vardı. Seferde yararlık gösterenlerin dirliğine zam yapılırdı. Haddinden fazla bahadırlığı görülenlere de zeâmet tevcih olunurdu. Tımarlı sipahiler muharebede yarım hilâl şeklindeki Osmanlı ordusunun sağ ve sol kanatlarını teşkil ederek ordu merkezini yandan gelecek taarruzlara karşı muhafaza ederlerdi.

Beylerbeğiler beraberlerinde sefere götürdükleri defterlerle harp sahasında veya hudutta yoklama yaparlardı; yoklamanın biri harbe başlamadan evvel olup bu yoklamada bulunmayanların dirlikleri alınmıyarak son yoklamaya kadar beklenirdi; avdette yapılan yoklamada emirle mahallinde kalmamış olanların ellerinden dirlikleri alındığı gibi verilen emre göre de cezalandırılırlardı.

Savaşta ve yatağında ölen sipahiler

Osmanlı hükümeti fütûhatta mühim rolleri olan *tımarlı* veya *topraklı Sipahi*'lerden şevk ve gayreti görülenlerin sık sık dirliklerini arttırmak suretiyle terfilerine çalıştığı gibi öldükleri zaman da evlât ve ailelerini de himaye etmeyi ihmal etmemiş ve düşman karşısında ölen bir sipahi ile evinde, yatağında ölen bir sipahiyi birbirinden ayırarak şehit sipahi çocuklarını daha çok benimsemiştir. Meselâ on binle yirmi bin akçe arasında tımarı olan ve muharebede vefat eden bir sipahinin iki oğlundan birine dört bin, diğerine üç bin

akçelik tımar verilirdi. Eğer sipahinin tımarı on binden aşağı olup yine yoldaşlıkta vefat etmiş ise iki oğlundan birine üç bin diğerine iki bin akçe tımar tevcih edilirdi.

Tımarlı sipahi seferde ölmeyip evinde ölür ve tımarı da on binden yukarı ise silâha yarar iki nefer oğullarından birine üç bin, diğerine iki bin ve tımarı on binden aşağı ise her iki oğluna da ikişer bin akçelik tımar verilir.

Harpte ölen tımarlı sipahinin harbe gidemiyecek iki küçük yetimi kalmış ise bunlar silâh kullanmaya yarayıncaya kadar *cebeli* göndermek şartiyle müşterek olarak üç bin akçe tımara sahip olurlardı; küçük çocuk bir ise iki bin akçelik tımar verilirdi.

Evinde ölen tımarlının oğulları küçük ise kendilerine tımar verilmeyip bir ince hisar gediği verilip kılıca yarar sinne gelince o zaman kendisine tımar verilirdi.

Mâzul sipahiler

Tımar tevcihi hizmet mukabili olduğundan bu hizmeti yapmayanların tımarları ya muvakkaten veyahut tamamen ellerinden alınarak azlolunup tımarları başkalarına verilirdi; mâzul sipahinin vaziyeti sipahilikten tardını mûcip değilse yedi sene zarfında beylerbeği kapısına devama, harp zamanında da sefere gitmeğe mecburdu; devam etmezse ona katiyyen tımar verilmezdi.

Geri hizmet kıt'aları

(*Yaya, yörük ve müsellemler*)

Yayalar, Yörükler

Osmanlı devletinin ilk muntazam askerini teşkil etmiş olan *yayalar*'la *müsellemler*, yeniçeri ocağının yaya askeri yetiştirmesinden bir müddet sonra yavaş yavaş yani XV. yüzyıl ortalarına doğru artık muharebe hizmetinden alınıp geri hizmetlerde kullanılmışlardır. *Yayalar* Anadolu eyâletinin muayyen sancaklarında bulunup her bir ocağın bir *yayabeyi* vardı. Yayalar altı aydan altı aya nöbetle hizmete gelirlerdi. Yayaların altı yedi neferi birbirine yamak kaydolunup içlerinden nöbeti gelen hizmete veya sefere giderdi. Yayalar harp zamanında yol açmak, hendek veya siper kazmak, top çekmek gülle ve ağırlık nakletmek, askere zahire taşımak gibi ödevleri yaparlar ve sulh zamanlarında ise ihtiyaca göre kale tamiri, ma-

dende çalışma, tersane hizmeti ve buna mümasil hizmetler görürlerdi.

Rumeli'de aynı hizmeti görenlere *yörük* denilmektedir. Yörükler: Tanrıdağı yörükleri, Kocacık yörükleri, Vize yörükleri, Naldöken yörükleri, Ofcabolu yörükleri gibi muhtelif mıntakalarda bulunup her birinin bir yörükbeyi vardı. Yörüklerin yirmi dördü bir ocak îtibar edilmişti; yörüklerden biri *eşkinci* ve üçü *çatal* olarak nöbetle sefere gider, yirmisi *yamak* olarak yerlerinde kalırdı.

Yayalar'la yörüklerin yamakları sefere giden nöbetliye ellişer akçe harçlık verirlerdi ki kanunnâmelerde bunlara *ellici* denilmektedir. Harp Anadolu'da ise yayalar ve Avrupa kıt'asında ise yörükler sefere giderlerdi. Yörüklerin de büyük zabit olarak beyleri vardı. Gerek yayalar ve gerek yörükler yaya yani piyade olup kendilerinin, ok, yay, kılıç, kalkan ve künder denilen kargıları vardı.

Müsellemler

Bunlar da ilk muntazam teşkilâtın suvarisi idiler; yaya ve yörükler gibi sonradan geri hizmetlerde kullanılmışlardır. Müsellemlerin Anadolu'dakileri Müslüman ve Rumeli'dekilerin bir kısmı Müslüman ve bir kısmı ise sonra Hıristiyan tebaadan terekküp etmişti. Atlı olan müsellemler harp zamanlarında bir, iki gün evvel ordudan ileri sevk edilerek yol, köprü, ormanlıkları açarlardı. En büyük âmirleri müsellem sancakbeyleri olup bunların da otuz neferi bir ocak idi ve beşte biri nöbetle sefere giderdi.

Cerahur veya Serahurlar

Hudut ahalisinden olarak serhadlerdeki Osmanlı kuvvetlerinin amele ve inşaat efradına *cerahur* veya *serahur* denilirdi. Yol açmak, kale yapmak, ordunun geçmesine mâni ormanları kesmek, bataklıkları temizlemek, siperler kazmak ve ordu ağırlıklarını nakletmekle mükellef idiler. *Serahur*'lar ordunun amele taburları gibi olup Hıristiyan tabaadan alınırdı. Verilen emre göre serahur mıntakalarından herhangi bir hizmet için muayyen miktar serahur tedarik olunurdu.

Canbazlar, Tatarlar

Gerek canbaz ve gerekse tatarlar da yaya ve müsellemler gibi Osmanlı ordusunun geri hizmetlerinde kullanılan amele taburları veya bölükleri olup bunlardan canbazlar otuz dokuz ocak halinde *Vize* ve *Vidin*

taraflarında bulunurlardı. Tatarlar da aynı hizmeti görürler ve *Yanbolu*, *Vize* ve *Vidin* taraflarında otururlardı. Yine bunlara benzeyen ve *garipler* denilen bir sınıf daha vardı; bunların hepsi yani canbaz, tatar ve garipler yörükbeyine tâbi idiler.

Öncü kuvvetler

Akıncılar

Osmanlıların akıncı (hafif suvari) kuvvetlerine, ne kadar büyük ehemmiyet verdikleri tarihlerde görülüyor. Osmanlı hududu genişledikçe hudut muhafızı bulunan akıncılar da daha ileri gitmişlerdir; Fatih Sultan Mehmed ve bilhassa II. Bayezid ile Kanunî devrindeki akınlar fevkalâde hayret uyandırıcı mahiyette idiler. Bayezid devrindeki akıncılık *Bosna* üzerinden *Venedik* arazisine *Hırvatistan* ve *Dalmaçya*'ya ve biraz da Transilvanya taraflarına tevcih edilmiş olup Kanunî zamanında ise *Macaristan* ovaları, *Hırvatistan* ve *Almanya* içerilerine kadar yayılmıştır[1]. Yavuz Sultan Selim yalnız *Çaldıran* seferinde akıncı kullanmıştır.

Akıncılar Türkoğlu Türk olup ilk fütûhat devrinde Rumelideki muhtelif gayri müslim unsurlar gözönüne alınacak olursa bunların Rumeli'ye yerleştirilmelerinin ne kadar isabetli olduğu görülür.

İlkbaharda yapılacak harp daha evvelden akıncılara haber verilir ve ona göre hazırlanılırdı. Bunların, ocaklarından düşman hududuna kadar olan iaşeleri mahallince temin edilmek âdetti. Birinci ciltte söylendiği gibi bunlar ordudan birkaç gün önde gidip keşif yaparlar ve güzergâhı emniyet altına bulundururlardı.

Akıncıların silâhları, bir zırhlı göğüslük ve yaka ile mızrak, kalkan ve atlarının eğerine takılı başı topuzlu bir bozdoğandır; hepsi zırh kullanmazlar. Bunların yiyecek işleri de kendileri gibi hafifti; atlarının eğerine asılı birer küçük kuşhane ile işlerini görürlerdi, çok zaman bu tencerede pirinç, kavurma veya koyun pastırmasını kavurarak yerlerdi.

[1] Avusturya, Macaristan, Transilvanya, Lehistan, Hırvatistan, İstirya, Karniyol, Karintiya, Dalmaçya ve saireye otuz senede (1469'dan 1499 senesine kadar) yirmi defa akın yapılmıştır *(Hammer tarihi, c. V., s. 268)*.

Akıncılar mıntaka mıntaka ocak halinde olup her mıntakanın akıncı kumandanı ile *toyce* veya *doçe* denilen bölük kumandanları vardı; bu toyce'ler tımarlı olup diğer akıncıların tımarı yoktu. Macaristan'ın işgalinden sonra son akıncı kuvvetleri Mihal oğlu Hızır Bey ve Kasım Bey kumandalarında olarak *Segedin* ve *Temeşvar* taraflarında bulunmuşlardır; *Semendire*, *Bosna* gibi bazı mühim merkezlerde vücude getirilen *deli askerî teşkilâtı* akıncı teşkilâtını andırır ise de bunlar sancakbeylerinin idareleri altında bulunurlardı.

Hudut iyice genişleyince Evrenuz oğulları *Arnavutluk* ve *Dalmaçya* taraflarında, Mihal oğulları bir aralık *Bosna* ve sonra *Semendire* ve *Sırbistan* mıntakasında ve daha sonra *Macaristan*'da, Malkoç oğulları *Silistre* taraflarında ve Turahan oğulları da *Mora* taraflarında bulunmuşlardır.

Akıncı mevcudu muhtelif tarihlerde değişmiştir; 939 H. (1530 M.) *Budin* ve 938 H. (1532 M.)'deki Alman seferlerinde akıncı kumandanı Mihal oğlu Mehmed Bey'in kumandasında elli bini mütecaviz akıncı vardı.

Deliler

Hudut veya hududa yakın yerlerde bulunup *serhad kulu* denilen kuvvetler arasında bir de ekserisi Türk olarak iri yarı, şecaat ve cesaretleriyle meşhur ve akıncılara benzeyen bir hafif atlı sınıfı daha vardı ki harikulâde cesaretlerinden dolayı bunlara *deli* adı varilmiştir. Bazı tarihlerde bunları delil'den galat olarak *deli* denildiği yazılmış ise de yanlış olup pervasızca hasma saldırmaları, gözlerini budaktan esirgemiyerek hayatı istihkar etmeleri kendilerine bu lâkabın verilmesine sebep olmuştur; deliler sancakbeği veya beylerbeğilerin maiyyeti efradından idiler.

Ocaklarını halife Hazret-i Ömerü'l-Faruk'a mensup addeden deliler fevkalâde cesaret ve atılganlıkları ve korkunç kıyafetleriyle hasımlarına karşı daimî surette galip gelirlerdi; bunlarda esas akide ve iman, başa yazılanın mutlaka zuhurə geleceği kanaati olduğu için hiçbir tehlikeden kaçınmazlardır.

Deli askerî sınıfı, XVI. yüzyıldan evvel görülmeyip ancak bu asırda kısmen Türk ve kısmen de Boşnak, Sırp, Hırvat gibi Müslüman olmuş çengâver sınıflardan teşekkül etmişti. Tamamiyle Rumeli halkındandı; akıncıların silâhları tamamen bunlarda da

vardı, başlarında benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üzerine kartal kanatları takılmış bir başlık bulunurdu; şalvarları kurt veya ayı derisinden olup tüyleri dışarıda idi.

Deliler XVI. yüzyılda Rumeli beylerbeğisi ile *Semendire* ve *Bosna* sancakbeylerinin emirleri altında bulunurken daha sonraları diğer vezir ve beylerbeğiler de böyle bir sınıf vücuda getirmişlerdir; XVI. yüzyıl başlarından itibaren *Semendire* de Yahya Paşa-zâde Mehmed ve kardeşi Bâli Bey'lerle Bosna sancakbeyi Gazi Husrev Bey maiyetinde külliyetli deli kuvvetleri görüyoruz. Husrev Bey'in deli kuvveti on bin kadardı.

Delilerin elli ve altmışı bir bayrak olup, birkaç bayrak birleşince bir delibaşı emrine verilirdi.

Kal'a kuvvetleri

Azaplar

Tarihimizin birinci cildinde azapların nasıl bir sınıf olduklarını, yeniçerilerin önünde bulunup harbettiklerini söylemiştik; azap teşkilâtı sonraları genişletilerek *kal'a* ve *deniz azapları* diye iki sınıf daha vücuda getirilmiştir; 1501 senesinde Osmanlılarla Venedik ve müttefikleri arasındaki muharebede Fransız, Sicilya ve Aragon deniz kuvvetleri *Midilli* önüne gelerek orayı muhasara etmişlerdir. Hükümet acele olarak *Midilli*'ye azap kuvvetleri sevk etmiş ve bundan sonra azapların devlet hazinesinden maaşlı olarak kale hizmetinde bulunmalarını münasip görmüş ve bu tarihten sonra kalelere muhafız olarak maaşlı azap kuvvetleri konulmuştur.

Bu kale azaplığı ile beraber yaya azaplığı yani orduda hafif piyade azapları ihmal edilmiyerek XVI. asır ortalarına kadar bunlarda eskisi gibi vazife görmüşlerdir; nitekim Kanunî Sultan Süleyman'ın *Belgrad* seferinde Nakkaş Ali Bey kumandasında olarak Anadolu'dan on bin yaya azap gelip *Belgrad* alındıktan sonra bunlardan bir kısmı muhafız olarak burada alıkonulmuştur; keza Rodos seferinde de yirmi bin nefer yaya azap yazılmıştı[1]; daha sonraki tarihlerde Osmanlı ordusunda ve yeniçerilerin önlerince azap kuvvetleri görmüyoruz. Kale azapları serhadkulu denilen kuvvetlerin yaya kısmındandı.

[1] *Tabakatü'l-memalik*, s. *80, 110, 117.*

Deniz azapları'na gelince :

Bunlar tersane halkından olarak donanma hizmetiyle mükellef maaşlı bir sınıf idiler. Tersanede azaba ihtiyaç olunca kaptan paşaya bir hükümle miktarı muayyen azap tedarik edilirdi. Azaplar kalyon devrine kadar Osmanlı donanmasının esasını teşkil ederlerdi. Gemi reisleri ile dümenci, yelkenci ve vardiyanlar azap sınıfından idiler. Azaplar bölük halinde olup her bölükte reis, kethüda, odabaşı, zabit olarak bulunurdu. XVI. yüzyıl başlarında Gelibolu'daki donanma hizmetinde olarak doksan üç azap bölüğü vardı, her bölük mevcudu vasatî yedi, sekiz kişi idi.

Gönüllü ve Beşliler

Huduttaki kalelerin âni bir hücum karşısında muhafazası için buralardaki yerli ahaliden *serhadkulu* ismiyle hafif suvari kuvvetleri vücuda getirilmiş olup bunların maaşları bulundukları eyaletin maliyesinden verilirdi; gönüllerin *gönüllü ağası* ve beşlilerin *beşli ağası* isimlerinde büyük ağaları vardı; beşli teşkilâtı gönüllü teşkilâtından daha eski olup XVI. yüzyıl başlarında da görmekteyiz. Beşli askeri beş hanede bir alındığı için bu isimle meşhur olmuştur.

III.

XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDA DENİZCİLİK

Osmanlı devletinin ilk zamanlarında *İzmit*, *Gemlik* taraflarının ve daha sonra *Karesi ili*'nin elde edilmesi bu küçük beyliği tabiî olarak denizle alâkadar etmiş, mükemmel bir donanmaya malik olan Karesi beyliği gemilerinden de istifade edilerek Rumeli'ye geçilmiş ve daha sonra da yani XIV. yüzyıl sonlarında (1390) *Gelibolu*'da ehemmiyetli bir tersane vücuda getirilmiştir.

Bu ilk devirler Osmanlı denizciliğinin acemilik zamanı olup denizde pek kuvvetli ve mâhir olan Venediklilerle boy ölçüşecek kudrette değildi; bununla beraber bazı muvaffakıyetsizliklere rağmen günden güne tecrübeli bir Osmanlı denizciliği vücuda gelmekte idi; çünkü boğazlara ve Rumeli'ye de sahip olan Osmanlıların bu tarafa geçmek için düşmandan emin olacak bir donanmaya sahip olmaları zarurî idi; nitekim *Varna* muharebesine geldiği

sırada Boğaz tarafının düşman donanması tarafından kapandığını duyan Sultan II. Murad, yolunu değiştirerek İstanbul Boğazına gelip külliyetli bir para mukabilinde Ceneviz gemileriyle o tarafa geçmişti.

II. Murad zamanındaki donanma Trabzon İmparatorluğu'nu denizden tehdit edecek kadar çoğalıp deniz harekâtına alışmıştı. İstanbul muhasarasında da Osmanlı donanması manevrasında muvaffak olamamakla beraber adetçe üç yüz parçadan fazla idı.

Fatih Sultan Mehmed *İstanbul*'u aldıktan sonra burayı Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı muhafaza için *Çanakkale* Boğazını tahkim etmekle beraber Donanmaya da ehemmiyet verdi ve bu sayade *İmroz*, *Limni*, *Taşoz*, *Semadirek*, *Midilli*, *Ağrıboz* adaları alındı, *Sakız* ve *Sisam* vergiye bağlandı. Bu suretle Anadolu sahilleri emniyet altına girdi. Fatih devrinde *Rodos* muhasara edildi. Venedik ve müttefikleriyle yapılan muharebeler evvelkilere nazaran daha müsait geçti; Osmanlı hükümeti galip vaziyette muahedeler imzaladı.

Akdeniz'de korsanlık eden Türk levendleri reislerinden meşhur Kemal Reis'in Osmanlı devleti hizmetine girmesi donanmada yeni bir canlılık vücuda getirdi; Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Akdeniz'de İspanya sahillerine kadar gidildi.

II. Bayezid devrindeki gemicilik daha ziyade inkişaf etti; Memlûklerle yapılan muharebede Hersek-zâde kumandasiyle mühim bir donanma *İskenderun* sahillerine kadar gönderilmişti. Yavuz Sultan Selim, donanmaya çok ehemmiyet verdi; o tarihe kadar Osmanlıların asıl tersanesi olan *Gelibolu*'dan başka *Haliç*'te de mükemmel bir tersanenin esasını kurdu; gemiler yaptırdı. Karadaki büyük zaferleriyle eşit olmak üzere denizcilikte de Akdeniz hâkimiyetini elde etmek istiyordu. Fakat ömrü yetmedi; oğlu Sultan Süleyman, Akdeniz'de İspanyollarla daimî surette mücadele halinde bulunan ve müstakil *Cezayir* beyi olan Barbaros Hayreddin'i devlet hizmetine çağırdı ve gelir gelmez onu donanmaya umum kumandan yaptı; Hayreddin Paşa'ya ait Cezayir beyliğini yine ona verdi. Tersaneyi yeni tesisat ve ilâvelerle genişletti. Bu suretle bu büyük denizci Osmanlı devleti hizmetine girdikten ve birtakım muvaffakiyetlerden sonra İspanyolların meşhur denizcisi ve Akdeniz hâkimi Andrea Dorya'ya, *Preveze*'de vurduğu darbe ile dehasını gösterdi; Osmanlı

devleti bu suretle karadaki hâkimiyetine ilâveten deniz hâkimiyetini de elde etti.

Osmanlı hükümeti karada olduğu gibi denizde de yardım etmek suretiyle Fransa kırallığını büyük bir tehlikeden kurtardı; bu yardım Fransa kıralı I. Fransuva'nın hasmı olan Alman imparatoru V. Şarl (Şarlken)'ın vefatından sonra da devam etti. Batı-Akdeniz sularına giden Barbaros *Nis*'i aldı; Turgut Reis ve kaptan Piyale Paşa da Fransızlara yardım etmek suretiyle aradaki ittifaka riayet edildi.

Osmanlı donanması yalnız *Gelibolu* ve *İstanbul*'da yapılmayıp Karadeniz, Marmara denizi ve Akdeniz'deki inşaat tezgâhlarında da yapılırdı; Karadeniz'de *Sinop*, *Çayağzı*, *Kefken adası*, *Rumeli* sahilinde *Varna*, *Burgaz*, *Ahyolu* ve *Tuna* kenarında *Rusçuk*, Marmara denizinde *İzmit*, *Gemlik*, *Edincik*, *Karabiga* ve Ege denizinde bazı adalarla *Edremit*, *Ayasluğ* (Selçuk), *Milâs* (Küllük), Akdeniz'de *Bodrum*, *Antalya*, *Alâiye* ve *Rodos* adası bunlardan bir kısmıdır.

Osmanlılar gemi levazımatı olan yelken, halat, zift, kürek, tel, gemi demiri vesaireyi tedarik için ocaklık olarak yani daimî surette bunları hazırlayıcı bir teşkilâta malik olduklarından gerek gemi yapmak ve gerek bunların eşyasını tedarik hususunda asla sıkıntı çekmezlerdi.

İbtidadan XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda donanmanın esası çekdiri sınıfından *kadırga* olup bu o devirde Osmanlıların en ileri harp gemisi idi; bunlardan başka donanma olarak mavuna, kalite ve perkende ve küçük olarak İşkampavye, Firkate, Karamürsel, Kütük isimlerinde gemiler ve kayıklarla bir de *Çardak* ile *Gelibolu* arasında çalışan ve tımarlı sipahi ve atlı sınıfını nakleden *at gemileri* vardı. Bu asırlarda Osmanlı donanması çektiri nev'inden yani kürekli sınıfındandı.

Bir kadırganın boyu bodoslama arasında elli beş ve elli altı zirâ yani kırk iki metre olup yirmi dört oturaklı idi. Her oturağında dört kürekçisi bulunuyordu ve mevcut kürekçisi yüz doksan altı idi. Yüz kadar cenkçi kaptan, yelkenci, kalafatcı, dümenci ve sairesiyle *kadırga* mevcudu üç yüz otuz kişiyi bulurdu. On üç, on dört topu vardı. Mavuna kadırgadan büyük olup her küreğini

yedişer kişi çekerdi; yüz elli cenkcisi, yirmi dört topu vardı. *Kalite* ve *perkende* ve diğerleri kadırgadan küçüktü; *işkampavya* haberci gemisi idi.

Kaptan paşanın bindiği daha büyük kadırgaya *baştarde* adı verilirdi; kaptan paşa denize çıktığı vakit otuz altı oturaklı olan bu kadırgaya binerdi; her oturağında beş ilâ yedi kürekçisi vardı. Paşa baştardesinin mevcudu kaptan ve beş yüz kürekçi, iki yüz on altı cenkçi, topçu ve sair gemicileriyle birlikte sekiz yüz kadardı [1].

[1] Bu hususta daha fazla malûmat almak için *Osmanlı devletinin merkez teşkilâtı* isimli eserimizin Bahriye teşkilâtı kısmına bakın.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTASINDAN XVI. YÜZYIL ORTASINA KADAR EYALETLERİN İDARESİ

Osmanlı eyaletleri

Eyaletlere dair icmal

Kitabımızın birinci cildinde yazıldığı üzere eyaletlerin esas olarak askerî idaresi beylerbeğilere verilmişti; XV. yüzyıl ortalarına kadar olmak üzere biri Rumeli'de ve diğeri Anadolu'da iki beylerbeğilik vardı; bunlardan başka Anadolu'da şehzâde sancakları bulunuyordu. Rumeli'de şehzâde sancağı olmayıp *Silistre*, *Semendire* ve *Arnavutluk* hududunda akıncı sancakbeyleri vardı[1]. Karaman beyliğinin ortadan kalkması üzerine burası ibtida şehzâde sancağı ve sonra beylerbeğilik oldu; *Sivas* da böyle idi.

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar muhtelif tarihlerde Anadolu'da *Manisa*, *Kütahya*, *Konya*, *Kastamonu*, *Amasya*, *Trabzon*, *Antalya*, şehzâde sancağı idiler; ikinci derecede şehzâde sancakları da (Bolu, Akşehir, Kefe ve Menteşe gibi) vardı.

Anadolu beylerbeğiliğinin merkezi evvelâ *Ankara* iken sonra *Kütahya*'ya naklolunmuş ve daha sonra *Kütahya* şehzâde sancağı yapıldığından beylerbeğilik merkezi tekrar *Ankara* olmuş ve nihayet II. Selim'in hükümdarlığını mütaakıp *Kütahya* yeniden Anadolu beylerbeyiliğine başşehir olmuştur. Rumeli beylerbeyiliğinin merkezi ise bir aralık Filibe ve daha sonra Manastır'dı. Eyalet merkezini havi sancağa *Paşa sancağı* denilirdi.

Osmanlıların eyalet teşkilâtı XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil almıştı; Doğu ve Güney-Anadolu ile *Suriye*, *Mısır*, *Irak* ve Avrupa'da *Macaristan* kıt'alarının zaptı yeni ve mühim eyaletler meydana çıkarmıştı; bu suretle *Erzurum*, *Diyarbakır*, *Van*, *Dulkadıriye*, *Haleb*, *Suriye*, *Trablus-şam*, *Şehrizor*, *Mısır*, *Yemen*, *Bağdad*, *Basra* ve *Budin*, *Temeşvar* eyaletleri

[1] Bu hudut sancakları müstakil olmayıp Rumeli eyaletine tâbi ise de hudut üzerinde bulunmaları itibariyle daha serbest idiler.

teşekkül etmişti. Kuzey-Afrika'da *Cezayir* ile bu tarihlerde buraya tâbi olarak idare edilen *Tunus*, *Trablus-garp* imtiyazlı birer sancak halinde idiler. *Trablus-garb* Turgud'un 1565'deki vefatında beylerbeğilik idi. Bunlar denizle alâkalı kaptanlara verilirdi. Afrika eyaletlerinden, merkezi *Sevakin* olan bir de *Habeş eyaleti* vardı. *Adana* ve bazı Doğu sancakları XVII. yüzyıl başlarına kadar imtiyazlı bir halde bulunuyorlardı.

Salyânesiz ve salyâneli eyaletler

Eyaletler *salyânesiz ve salyâneli* yani yıllıksız ve yıllıklı olarak iki kısımdı. Bunların en çoğu yıllıksız olanı idi. *Rumeli*, *Budin*, *Anadolu*, *Karaman*, *Dulkadır* ve *Sivas*, *Erzurum*, *Diyarbakır*, *Haleb*, *Şam*, *Trablus-şam*, salyânesiz eyaletlerden idiler. Bunların mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrılmış ve hazineden ve defterhâneden idare edilmekte bulunmuştur. Yıllıksız eyâletlerin öşür ve resimleri *havass-ı hümâyun* ismiyle hanzineye ve beğlerbeyi ve sancakbeyi haslarına ve bir de zeamet ve tımara ait olmak üzere üçe taksim edilmişti.

Yıllıklı eyâletler *Mısır*, *Habeş*, *Bağdad*, *Basra*, *Yemen* ve Kaptan Paşa eyaletindeki bazı sancaklar olup buraların mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrılmayarak doğrudan doğruya devlet hazinesi tarafından mıntaka mıntaka her sene iltizama verilirdi; bu eyaletlerin senevî hasılatından bir kısmı beylerbeyi, sancakbeyi, asker ve sairlerinin maaşları için tevzi edildikten sonra kalanı devlet hazinesine yollanırdı. *Trablus-garp*, *Tunus* ve *Cezayir* eyaletleri de yıllık eyaletlerdendi.

Serbest mîr-i mîranlıklar ve yurtluk-ocaklık sancaklar

Bunlardan başka bir de Doğu-Anadolu'da mülkiyetleri Osmanlı hükümeti tarafından sahiplerine ait olarak kabul edilmiş olan ve kendilerine yazılan fermanlarda *cenab* tâbiri kullanılan *Cizre*, *Genç*, *Bitlis*, *İmadiye*, *Mahmudiye*, *Hakâri*, *Eğil*, *Palo* ve saire gibi sancaklar olup bunlar Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyetini tanıyorlardı. Her sene muayyen bir vergi verirler ve lüzûmu halinde askerleriyle hizmete gelirlerdi; bunlara *serbest mîr-i mîranlık* da denilirdi. Bu serbest mîr-i mîranlıkta tımar ve zeamet teşkilâtı olmayıp sancakları o beylerin mülkü gibi idi. Bunlardan başka Yavuz Sultan Selim zamanında devlete

sadık kaldıkları için Bıyıklı Mehmet Paşa'nın arziyle yurtluk-ocaklık olarak Kürt beylerine ait büyük, küçük bazı yerler sancak îtibariyle bu yerli beylere terk edilmişti. Bunların sancakları münhal olunca hariçten kimseye verilmeyip oğullarına, kardeşlerine ve en yakın akrabalarına verilirdi. Bu sancakbeyleri hangi eyalette ise o eyaletin beylerbeyisi ile beraber zeamet ve timarlı sipahileriyle sefere giderlerdi. Bu yurtluk-ocaklık sancakların başlıcaları *Sokman*, *Kulub*, *İtak*, *Tercil*, *Mihrânî*, *Pertek Çapakçur*, *Çermik*'ti.

Doğuda *Çıldır* eyaletinin teşekkülünden sonra buradan dört sancak mülkiyet üzere yurtluk-ocaklık îtibar edilmiştir. Bunlardan başka *Mîr aşiretliği* ismiyle *Van*, *Diyarbakır*, *Şehrizor*'da dört yüz kadar aşiret reislikleri vardı ki bunlar derece îtibariyle sancakbeyi ile zeamet sahipleri arasında idiler; bu reisler sancakbeyleri ile birlikte sefere giderler; vefat ettiklerinde dirlikleri oğullarına, yoksa en yakınına verilirdi.

Beylerbeyi ve sancakbeyleri

Eyaletleri idare edenler devlet adamlarına *beylerbeyi* veya bunun mukabili olarak *mîr-i mîran*[1] denilirdi, bunlar eyâletlerinin bilhassa askerî idaresinden mesul idiler; beylerbeyilerin idareleri altında birtakım sancaklar vardı; buraların idaresi de sancakbeylerine aitti; sancakbeylerine tâbi kazaların inzibat ve askerî idaresi tımar subaşılarına ait olup adlî ve hukukî ciheti kadılara bırakılmıştı. Kazaların iaşesi, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından istenilen şeylerin temin ve tedariki kadılara aitti; beylerbeyilerin bu cihetlere müdahalesi olmayıp yalnız nezâret hakkı vardı.

Beylerbeyi olmak için muhtelif yollar vardı; en mühimmi sancakbeyliğinden gelmekti; bundan başka sarayın herhangi bir hizmetinden, yeniçeri ağalığından ve saireden gelmek suretiyle de beylerbeyi tâyin olunurdu.

Beylerbeyilikte de derece vardı; en yüksek beylerbeyilik Rumeli ve sonra Anadolu beylerbeyiliği idi; Rumeli beylerbeyisi terfi ederse *küçük vezir* yani divan-ı hümâyunda sonuncu vezir

[1] (مير) Mîr, (امير) emîr'in muhaffefi olup *mîran* da *emîran*'ın muhaffefidir; yani emîr-i emîran, baştaki elifların kaldırılmasiyle daha kolay okunmak üzere mîr-i mîran olmuştur. Bu da beylerbeyi mukabilidir.

olurdu; Anadolu beylerbeyisi terfi ederse Rumeli beylerbeyisi olurdu; bu kanunî şekli olup def'aten vezir olan herhangi bir beylerbeyi dahi görülmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında *Mısır* müstesna olmak üzere eyaletlerde vezir vali yoktu. Hepsi beylerbeyi idi; daha sonraki tarihlerde mühimlerinden başlayarak eyaletlere tedricî surette vezir valiler tâyin edilmiştir, Beylerbeyilerin hasları yani dirlikleri muhtelifti; beylerbeyilerin iki tuğları ve sancakbeylerinin ise bir tuğları vardı. Bir sancakbeyinin beylerbeyi olması için senelik has miktarının en az dört yüz bin akçe olması lâzımdı.

Sancakbeylerinin birbirlerine nazaran dereceleri, haslarının miktarlariyle ölçülürdü; kimin hası fazla ise o diğerine tekaddüm ederdi. Sancakbeyliği hası en aşağı iki yüz bin akçe ile başlar, hizmeti görüldükçe artardı. Devlet merkezindeki yeniçeri ağası, nişancı, mîr-i alem, büyük mîrahor ve saire gibi hizmet sahipleri sancakbeyi olurlarsa beş yüz bin ve dört yüz bin ile tâyin edilirlerdi.

Eyalet merkezi

Beylerbeyi vilâyet merkezinde otururdu; kalabalık maiyyeti vardı. Adlî ve hukukî işler eyalet merkezindeki kadıya aitti. Beylerbeyinin riyaseti altında bir divan vardı ve buraya ait yazı işleri *divan efendisi* tarafından görülürdü; doğrudan doğruya hazineye ait paraları *hazine* veya *mal defterdarları* tahsil ederlerdi; zeâmet işleri o beylerbeyiliğin *tımar kethüdası* ve *tımar* işleri *tımar defterdarı* taraflarından görülürdü. Beylerbeyi sefere memur olursa yerine vekil olarak *mütesellim* denilen bir memur bırakarak maiyyeti kuvvetleri ve eyaleti dahilindeki sancakbeyleri, zeâmet ve tımar sahipleri ve bunların cebelileriyle birlikte sefere hareket ederdi.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR İLMİYE TEŞKİLÂTI

Kitabımızın birinci cildinde yazdığımız gibi Osmanlılarda medrese tesisi ilk olarak Gazi Orhan Bey zamanında başlamış olup gün geçtikçe bunların adedi artmış ve XV. yüzyılın ortasında *Edirne*'deki *Darülhadîs*, Osmanlı memleketlerindeki medreselerin birincisi olmuştu; bununla beraber Yıldırım Bayezid zamanından başlayarak *Sahn* medreselerinin kuruluşuna kadar medreselerde yapılan ıslahat ve tadilât muntazam bir silsile ve derece takip edecek mahiyette değildi.

Osmanlı Medreseleri [1]

Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleri

İstanbul'un fethini mütaakıp buradaki sekiz kilise derhal medreseye çevrildi ve ilk defa olarak bir fakültenin temeli atıldı; bu sekiz medreseden birisinin müderrisliği zamanın yüksek âlimlerinden Mevlâna Alâüddin Tûsî'ye, ikincisi Bursalı Hoca-zâde Mu-

[1] Tahsil müesseselerini söylerken ilk okuldan bahsetmemek o müesseselerin bulunmaması demek değildir. Anadolu Selçukluları zamanındaki usulü takip eden Osmanlılarda ilk tahsil okulları çoktu; bunlar hususî eşhas tarafından vakıf suretiyle yapılmışlardı; buradaki tedrisat alfabe, yazı okuma ve Kur'an-ı kerim ve bir de âmâl-i erbaa denilen hisaptı. Her mektebin vakfına göre hoca, kalfa ve hademesi vardı. XVI. yüzyıldaki mektep adedini bilmiyoruz; Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyıl başlarında İstanbul'daki mektep adedinin 1993 olduğu görülüyor; buna göre XV. ve XVI. yüzyıllarda *İstanbul*'daki mektep adedinin herhalde bin veya binden fazla olduğunu tahmin güç değildir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli eyaletinin merkez sancağında altmış, *Anadolu* eyaletinde yüz elli dört, *Nefs-i Amasya*'da ikiyüz, *Erzurum*'da yüz on sibyan mektebi (ilkokul) vardı. Mekteplerin yalnız vilâyet merkeziyle büyük kasabalarda bulunduğunu zannetmemelidir; XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu dahilinde gezmiş olan bir Fransız seyyahı her köyde mektebe rastlamış ve ilk tahsilin Türkiye'de garp memleketi mektepleriyle mukayese edilemiyecek kadar çok olduğunu hayretle görmüştür (Bk. Bayan Âfet İnan, *Türk Osmanlı tarihinin karakteristik noktalarına bir bakış, İst. 1937, s. 5)*. Bu ilkokulların çoğunda kimsesiz ve fakir çocuklara her sene elbise ve ayakkabı parası vakfedilmiştir.

lihüddin Mustafa'ya ve üçüncüsü Mevlâna Abdülkerim'e diğer beş medreseye de münasibleri tâyin edildi[1].

Bundan sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan câmiin kuzey ve güney taraflarına dörder büyük, yani sekiz medrese yaptırılmış ve *Sahn-ı seman* adı verilmiştir; bu medreselerden her birinin on dokuz odası vardı; bu odaların on beşi *dânişmend* denilen yüksek talebeye, ikisi *muîd* denilen müzakerecilere ve ikisi dahi medrese kapıcısı ile hademesine mahsustu[2]. Bundan başka her bir medreseye mahrec olmak yani talebe yetiştirmek üzere *Mûsıla-ı sahn* veya *Tetimme* medreseleri ismiyle lise hükmünde her bir sahn medresesinde birerden sekiz medrese daha vardı; her tetimmede sekiz oda ve her odada üçer talebe bulunacaktı. Hariç ve dahil kısımlarını havi olan tetimme medreseleri de Fatih camiinin Karadeniz ve Akdeniz'e bakan kısımlarına yani dört medrese kuzeye ve dört medrese de güney taraflarına düşmekte idi[3].

Sekiz sahn müderrisinden her birine günde ellişer akçe olarak maaş tahsis edildi; bundan başka her bir medreseye ekmek ve yiyecekten başka yirmi beşer akçe yevmiye ile birer *muîd* tâyin olundu; her medresenin *dânişmend* denilen on beş sahn talebesine günde ikişer akçe üzerinden maaş ile yiyecek verildi; muîdler, müderrislerin (Profesörlerin) verdikleri dersleri talebeye tekrar izah ile müzakereden başka bulundukları medresenin inzibatiyle de alâkadar idiler; muîdleri bugünkü doçentlere benzetebiliriz.

Tetimme medreselerindeki talebeyi, sahn medreselerindeki dânişmendlerden ayırmak için bunlara *suhte* (*softa*) denilmişti; bunlar ya mensup oldukları medreselerin muîdlerinden veyahut

İznik'te mevcut kırk altı mektebten Orhan Gazi, Süleyman Paşa, Aziz ve Tekeoğlu okullarının vakıf kayıtlarında, çocuklara her yıl elbise verilmesi tesbit edilmişti. Yavuz Sultan Selim'in validesinin *Trabzon*'da yaptırdığı *Hatuniye* mektebindeki talebeye hergün iki defa yemek ve bayramlarda elbise ve başlık ile bayram bahşişi verilmesi vakfiyesinde kayıtlı idi.

[1] Molla Tûsî sonradan Zeyrek camii olan mahalde ders okutmuştu (*Şakayık tercümesi, s. 117*).

[2] Sekiz medreseden herbirinin ikişer akçe yevmiyeli birer kapıcı, birer süpürücüsü vardı.

[3] *Âli tarihi* (basılmamış birinci cilt, s. 20) Tetimme medreseslerinin güney kısmı tramvay yoluna tesadüf ettiği için istimlâk edilmiş olup kuzey tarafına rastlıyan diğer dört tetimme de parça parça satılmıştır.

sahn talebesi olan dânişmendlerden ders görürlerdi. Tetimme talebelerinin her birine yemekten başka aydan aya on ikişer akçe mum parası dağıtılırdı; tetimmeyi bitiren öğrenci sahn medreselerine geçerdi.

Fatih Sultan Mehmed bu medreselerden başka Ayasofya camii ve Eyüp camii etrafına da Tetimme derecesinde iki medrese daha yaptırmış ve vezirlerden Mahmud, Davud, Mustafa Paşalar ile sair vezirler de yer yer medreseler inşasiyle İstanbul'u bir ilim şehri yapmağa gayret etmişlerdir.

Dânişmend, âlim demekti; bunların Sahn-ı semanda bir odaya sahip olabilmeleri için uzun tahsil ve imtihan geçirmeleri lâzımdı; bundan dolayı içlerinde bir hayli eser sahibi âlimler vardı; bunların kıdemlileri *muîd* olurlar ve yukarıda söylediğimiz gibi *mûsıla-i sahn* da denilen Tetimmelerdeki *softa*'lara ders gösterirlerdi.

Sahn medreselerine göre medrese dereceleri

Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın himmetiyle *İstanbul*'da ilk medrese teşkilâtı yapılırken gerek İstanbul'da gerek Türkiye'deki medreseler de bir tasnife tâbi tutuldu ve vakfiyelerine göre dereceleri tesbit edildi. Bunların dereceleri en aşağı derece olan meâniden *Şerh-i miftah*, ortası kelâmdan *Şerh-i mevâkıf* ve âlâsı fıkıhtan *Hidâye* olmak üzere bir esasa bağlandı; bundan daha yüksek olarak *dâhil elli* medreseleri denilen şehzâde valideleri, hükümdar kızları ve evlâdlarının medreseleri de bir sıraya kondu; bunlarda da derslerin en aşağısı fürûdan *Hidaye*, ortası usûlden *Telvih* ve âlâsı tefsirden *Keşşaf-ı Zemahşerî* ve *Kadı Beyzâvî* tedrisi idi.

Sahn medreselerinin binasiyle beraber medreselerin buraya göre ayarlanması neticesi olarak Osmanlı memleketlerindeki medreseler yirmi akçe yevmiyeli medreseden başlayarak iki hariç, iki dahil ve *mûsıla-i sahn* medreselerinden sonra *Sahn-ı seman* medreseleri geliyordu.

Medrese talebeleri

Medreseye girecek bir talebe, ibtida hariç dersleri okutan yani medrese tahsilinin ibtidasını gösteren ulemadan bir hariç medresesi müderrisinin dersine devam ederdi; bundan sonra hocasının delâletiyle dâhil denilen orta okul tahsili görür ve bunu mütaakıp *mûsıla-ı sahn* medresesi

yani orta tahsilin ikinci kısmı olan lise derecesindeki dersleri okur ve burada da muvaffak olduktan sonra *Sahn-ı seman* denilen Hukuk, İlâhiyat ve Edebiyat fakültesine girerdi.

Sahn talebesi dânişmend ismiyle yüksek tahsili görüp muvaffak olduktan sonra diplomasını alır ve *mülâzım* ismiyle deftere kaydolunup münhal vukuunda en küçük müderrislik olan yirmi veya yirmi beş akçeli müderrisliklerden birisine tâyin olunarak kendisine verilen medreselerde ders okuturdu; yeni müderrisin bundan sonraki yükselmesi göstereceği kabiliyete bağlı idi.

Fatih'in vakfiyesine göre *Sahn-ı seman*'da *softa* denilen Tetimme talebeleri mevcudu altı yüz kadardı[1].

Medrese dersleri

İlk tahsili gören talebe medreseye devam edecekse hariç medreselerinden birine girip ulema tarafından cüz'iyyat (ulûm-ı cüz'iyye) sayılan hisap, heyet (kozmografya), cedel[2] ilimlerini görürlerdi. Orta tahsil, hariç ve dahil iki kısımdı; mukaddimat-ı ulûm denilen sarf (gramer), nahiv (sentaks) وضع vazı[3], iştikak, hendese, hisap, münazara[4] ve mantıktan *İsagucî* ve *Şerh-i Fenarî* ile yine mantıktan *Hüsam-ı Kâtı* ile *Metâlî şerhi* ve kelâmdan *Haşiye-i tecrid* okutulurdu; bu orta okul medreselerine *Haşiye-i tecrid* medreseleri denilirdi. Medreselerin bu orta okul kısmındaki dersler sıra takip ederdi; meselâ bir aşağı sınıfta sarf okunursa daha yüksek sınıfta nahiv tedris edilirdi; bunun gibi mantıktan *İsagucî* ve şerhleri bu kısmın aşağı sınıfında okutulup daha mufassal olan *Metâli şerhi* ise aynı okulun daha yüksek derecesinde okutulurdu.

Bundan sonra tetimme medreseleri denilen medreselerin lise tahsili geliyordu; bunlardan aşağı derecesine *miftah* ve yukarı derecesine de *telvih* medreseleri derlerdi. Orada mantıktan *Şerh-i*

[1] Prof. Dr. Bay Süheyl Ünver tarafından neşredilen Fatih vakfiyesi'nin Türkçe hulâsası *(Vakıflar dergisi, c. I., s. 42)*.

[2] (جدل) *Cedel*; ilm-i kelâmla ilm-i fıkhın mebahisindeki mücadele ve münazara olup bu münazaraya (آداب البحث) *Âdâbü'l-bahs* de denilirdi.

[3] (وضع) *Vazı'*; elfâzın meâniye tahsis edilmesinin keyfiyet-i tarzı olup lûgat zümresindedir.

[4] (مناظره) *Münazara*; herhangi bir ilmî fikir ve mütalâanın iki tarafça sebebleri izah olunarak mubahese ve müdafaasını gösteren kaidelerdir. *İlm-i cedel* ve *ilm-i hilâf*, münazara ilminin şubeleridir.

şemsiye'den başlanarak belâgatten *Miftah şerhi* ile yine belâgat ilminden *Muhtasar-ı maâni* ve *Mutavvel*, usûl-i fıkıhtan *Tavzih* ve bunun şerhi *Telvih* ve kelâmdan *Tecrid şerhi* ile Teftazânî'nin *Telhis şerhi* ve yine kelâmdan Kadı Beyzâvî'nin *Tavâli*'ine İsfahanî'nin yazdığı *Tavâli şerhi* okutturulurdu.

Sahn-ı seman medreselerinde tefsirden keşşaf, kelâmdan Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Mevakıf şerhi* ve usûl-i fıkıhtan *Muhtasar-ı münteha* isimli şerh ve fıkıhtan *Hidaye* ile bunun şerhi olan Bayburtlu Ekmelüddin'in şerhi gösteriliyordu.

Sahn-ı Süleymaniye'deki ayrı ayrı medreselerde *usûl-i hadîs*, *hadîs*, *tıb*, *tabiiyyat* ve riyaziye dersleri tedris olunuyordu.

Süleymaniye medreseleri

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu *Sahn* medreseleri tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm ve edebiyat derslerine hasredilmişti; fakat talebeler, ilk ve orta tahsillerde, *hendese*, *kozmografya* ve *hisap* derslerini gördükleri için bu fen bilgilerine vâkıf idiler.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında riyaziye, tabiîyye ve tababet derslerine olan ihtiyaç sebebiyle bu sınıflara mahsus adam yetiştirmek üzere yeni fakülteler yaptırılması tekarrür etti; 957 H. Cemaziyelevvel (1550 M.)'de başlayan inşaat altı buçuk sene sürdü ve 963 Şevval (1556 M.)'de sona erdi; bu medreseler Süleymaniye camiinin etrafında dört medrese ile camiin kıble tarafında bir Darülhadîs ve bir de Tıb medresesidir.

Dört medrese doğrudan doğruya riyaziye tahsili için bina olunmuştu; gerek bu dört medresenin ve gerek tıb medresesi müderrisinin yevmiyeleri altmışar akçe idi; Darülhadîs müderrisliği ise en yüksek müderrislik îtibar olunarak müderrisine günde yüz akçe tahsis olunmuştu.

Hariç ve dahil derslerini gören bir öğrenci Hukuk, İlâhiyat ve Edebiyat fakültesi olan *Sahn-ı seman* medreselerine girmiyerek Riyaziyat ve Tıb fakültesi derslerini takip edecekse *mûsıla-i Süleymaniye* denilen medreselere devam eylerler ve burayı bitirdikten sonra *Sahn-ı Süleymaniye* denilen yüksek tahsili görürdü.

Mülâzemet

Sahn-ı Seman veya *Sahn-ı Süleymaniye*'yi bitiren bir talebe icazet aldıktan sonra *mülâzım* adını alıp kazasker defterine kaydolunup sırasını bekler ve buna *nevbet*

denilirdi. Bundan sonra müderrislik ve kadılık yollarından hangisini isterse oraya intisap eder ve kadılığa talip ise ibtidadan yirmi beş akçe ile tâyin edilir, buradan yüzelli akçe yevmiyeli kadılığa kadar çıkardı; bundan yukarı kadılıklar yani 150 ilâ 500 akçelik kadılık ancak *Sahn* müderrisliğinden kadılığa geçecek olanlara verilirdi.

Eğer mülâzım, müderrislik isterse yirmi akçe ile hâriç müderrisliğine tâyin olunur ve terfi ede ede *sahn* müderrisliğine çıkar ve isterse buradan kadılığa geçerdi. Yani bir müderris ilk defa *ibtida-i hariç* müderrisi olup sonra *hareket-i hariç* olarak bir derece terfi eder. Bunu mütaakıp *ibtida-i dahil* ve *hareket-i dahil* müderrisi olup sonra *mûsıla-i sahn* ve en son *Sahn-ı seman* müderrisliğine geçer ve bu suretle yüksek tahsil talebesine Profesör olurdu. *Sahn-ı Süleymaniye* müderrisliğine geçecekler ise *mûsıla-i* Süleymaniye tahsilinden sonra *Sahn-ı Süleymaniye*ye müderris olurlardı. Dersten mezun olup mülâzım olan bir zat kadılık veya müderrislikten hiç birine gitmiyerek askerî sınıfa geçecek olursa kendisine yirmi bin akçelik zeamet verilirdi.

Müftü veya *şeyhü'l-islâm*, pâdişah hocası, kazaskerler, İstanbul kadısı, şehzâde hocaları ve taht kadılarının oğulları bir imtiyaz olarak daha yüksek dereceli müderrisliklere tâyin edilirlerdi. Yani bir müderrisin uzun zamanda elde edebileceği bir medrese müderrisliği bunlara ilk kademe olarak verilirdi.

Gerek *mülâzemet* ve gerek *nevbe* usulü, meşhur Ebüssuud Efendi'nin 944 H. (1557 M.)'deki Rumeli kazaskerliği zamanında intizama girmiş ve bu hususa ait bir defter tutulmuştur; müderrislerin son mercii ve en yüksek âmiri bu tarihlerde kazaskerlerdi.

Kadılık - Kazaskerlik - Müftülük

Kadılık

Osmanlı memleketlerindeki kaza (hâkimlik-savcılık) işleriyle meşgul olan kadı sınıfının derecesi kanunnameler ile tesbit edilmişti. Malûm olduğu üzere kadılar kısmet, miras, nikâh, nafaka ve ailevî meseleler ve sair şer'î ve hukukî dâvalara bakarlar ve bu işlerden kanunla tâyin edilmiş olan resim yani vergileri alırlardı; bunların da en büyük âmiri bu asırlarda bulundukları kıt'alara göre Rumeli ve Anadolu kazaskerleriydi; kazaskerler, yüzelli akçeye kadar olan

kadılıkları tevcih ederlerdi; bundan yukarısının arzı ve tâyini vezir-i âzama aitti. Kadılığın en yüksek derecesi beş yüz akçelik taht kadıları idi; Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı devletinin kendisine merkez yaptığı yerlerin kadılıkları bu cümledendir; bu tarihlerde *Sahn-ı seman* müderrislerinden arzu edenler taht kadılığına tâyin edilirlerdi; Taht kadılarından bir derece aşağı olarak üç yüz akçeden başlayan ve mevleviyet denilen kadılıklar geliyordu; *Sahn* medreselerindeki hariç ve dahil müderrisleri isterlerse üç yüz akçelik kadılığa tâyin olunurlardı; yüz elli akçelik kadılıklar sancak kadılıkları idi.

Şu kayıtlara göre kadılık, nahiye, kaza, sancak, eyalet ve taht kadılıkları olmak üzere beş kısımdı; bir kadılığa birkaç kişi talip çıksa aralarında imtihan yapılırdı. Kadıların hizmet müddetleri derecelerine göre başka başka olup bu müddeti bitirince mâzul sayılarak yerine sıra bekleyen kıdemlisi tâyin edilirdi.

Bilumum kadılar ve bilhassa bunların içinden kaza kadıları, kazalarındaki hükümet işleriyle de meşgul olurlardı; zahire tedariki, maden, yol vesair işlere tâyin olunanların sevkleri devşirme işleri, velhasıl hükümetçe verilen görevleri dolayısiyle idarî işleri de görürlerdi.

Kazaskerlik Bu makam Sultan I. Murad zamanından ihdas edilmiş ve ilk defa Çandarlı Kara Halil, Efendi (Paşa) tâyin edilmişti; Osmanlı hudutlarının genişlemesi üzerine kazaskerlik Fatih Sultan Mehmed'in son senelerinde Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olarak ikiye ayrılmıştır.

Kazaskerler bu tarihlerde ilmiye sınıfının yani müderris ve kadıların en büyük makamı idi; askerî sayılan bütün sınıfların hukukî ve şer'î işleri bunun tâyin ettiği nâibler yani vekiller tarafından görülür ve bunlardan alınan resimler kendisine ait olurdu; vilâyet sancak ve kaza kadıları bunların işlerine müdahale edemezlerdi.

Divan teşkilâtı kısmında görüldüğü üzere kazaskerler; divan-ı hümâyun âzasından olup oraya gelen kendilerine ait dâvaları hallederler ve haftanın muayyen günlerinde kendi evlerinde de divan kurup kendilerine havale edilen hukukî ve şer'î işlere bakarlardı.

Müftülük

Osmanlıların ilk devirlerinde en yüksek ilmiye derecesi kazaskerlik idi; Fatih Sultan Mehmed zamanındaki kanunnâmeye göre *şeyhü'l-islâm* diye isim verilen *müftü* ulemânın reisi yani müderrislerin arasında en yüksek derecede idi; hattâ müftü ile pâdişah hocasının, vezirlerin de üstünde olmasına mebni vezir-i âzamın onlara riayeten üst tarafına oturtması kanundu.

Müftüler, bulundukları mıntakada dinî meseleler hakkında fetva vererek halkın sorularını cevaplandırırlardı; bunların XVI. asır başlarına kadar mevkileri hükümet teşkilâtında o kadar ehemmiyetli değildi; kazaskerlere nazaran cüz'i maaşları vardı.

II. Bayezid, meşhur medresesini (Bayezid'te şimdiki İnkılâp Müze ve Kütüphanesi) yaptığı zaman müftü olan Zenbilli Ali Cemalî Efendi'ye hürmeten medresesini müftü olanlara tahsis etmiştir; o tarihte müftülerin yevmiyesi yüz akçe iken bu medrese müderrisliği münasebetiyle müftülere elli akçe daha verilmiştir; Kanunî Sultan Süleyman zamanında Ali Cemalî Efendi'nin yevmiyesi yüz elliye çıkarılmış ve Ebussuud Efendi zamanına kadar bu miktar devam etmiştir.

Ebussuud Efendi müftü iken meşhur tefsirini yazarak bir kısmını takdim etmiş ve o tarihe kadar Bayezid medresesi müderrisliği ile beraber iki yüz akçe olan müftülük maaşı üç yüz akçe zammiyle beş yüze çıkarılmış ve tefsirini tamam edince yevmiyesi altı yüz akçe olmuştu. İşte bu tarihten itibaren müftülük kazaskerliğin üstüne çıkmış ve Rumeli kazaskerliğin üstünde müftülük en yüksek ilmiye makamı olmuştur; müftüler XIX. asra kadar kabineye dahil olmayıp sonradan buraya alınmışlardır; müftülere *şeyhü'l-islâm* da denilmiş olup bu tâbir XVII. asır sonlarından itibaren taammüm etmiştir.

OTUZALTINCI BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR İLİM VE FİKİR HAREKETLERİNE VE GÜZEL SANATLARA DAİR

İlim hareketlerinde müessir iki mektep

Birçok İslâm memleketlerindeki ilim müesseseleri Şeyhü'l-ulema İmam Fahreddin Râzî'ye mensuptur (vefatı 606 H.= 1209 M.). Osmanlıların medrese teşkilâtında da bu mektep esas olmuş ve bunu ibtida Molla Fenarî diye meşhur olan Şemseddin Mehmed kurmuştur. Bunun talebelerinden Molla Yeğen diye şöhret bulan Mehmed b. Armağan, Türkiye'de asırlarca devam eden Fahr-i Râzî mektebinin başında gelmektedir; bunun talebesi olan meşhur Hızır Bey XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıla ziynet veren talebeleri ile bu mektebi en yüksek derecesine çıkarmıştır ki Bursalı Hoca-zâde, Hayalî Şemseddin, Kastelânî, Sinan Paşa, Muarrif-zâde, Hatip-zâde bunlardandır. Sinan Paşa talebesinden Tokatlı Molla Lütfi onun talebesinden İbn Kemâl ve onun da talebesi Ebussuud Efendi de ayni mektebin en yüksek şahsiyetlerindendirler.

XVI. yüzyıl ibtidalarından îtibaren Türkiye'de Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi vasıtasiyle meşhur Celâleddin Devvanî mektebi kurulmuş ise de bu mektep Fahr-i Râzî mektebi kadar taammüm edememiştir.

Bu yüzyıllarda edebî ceryan

XV. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlılardaki kültür hayatının en yüksek bir devridir. Tahsilleri yüksek olan II. Mehmed ile oğlu II. Bayezid, devlet erkânından Mahmud, Karamanî Mehmed, Fenarî-zâde Ahmed, Çandarlı-zâde İbrahim ve Veliyyüddin oğlu Ahmed, *Tazarruat* sahibi Sinan, Cezerî Kasım Paşa'lar, gibi kıymetli âlim vezirler, gerek Türkiye'deki ve gerek hariçten gelmiş olan muhtelif âlim ve şairleri himaye

eylemişlerdir; bunlardan başka iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı şehzâdeleri bulundukları sancaklarda etraflarına âlim ve edibleri toplamışlardır.

Edebî hayat *İstanbul*, *Edirne* ve *Bursa*'dan başka şehzâde sancaklarında. *Bağdad*, *Diyarbakır*, *Konya* ve Rumeli'de bir ilim merkezi haline gelmiş olan *Üsküp* ile *Yenice-i Vardar*'da inkişaf etmekte olup buna da sebep buralarda şair ve edibleri himaye eden şahsiyetlerin bulunmaları idi.

Tazarruat sahibi Sinan Paşa bu yüzyılın nesir yazan ediblerinin başında gelmektedir. Sinan Paşa, asrının en kuvvetli mütefekkirlerindendi; Türk nesrinin azametini tecelli ettiren meşhur *Tazarruat*'ı fikrî metaneti, sanayi-i lâfzıyye ve hikemiyye itibariyle taklidi kabil olmayan fevkalâde sanatkârane bir eserdir; *Tezkire-i evliya*'sı da sanayi-i lâfzıyye cihetinden kuvvetli ise de *Tazarruat*ı kadar değildir; 893 H. (1486 M.)'de vefat etmiş olan bu büyük mütefekkir, İstanbul kadısı meşhur Hızır Bey'in oğludur.

Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa (vefatı 902 H.=1597 M.) büyük bir Türk şairidir. Asrının Osmanlı Türkçesini maharetle kullanan bu şair, bilhassa kaside vâdisinde çok muvaffak olmuş ve emsaline tefevvuk etmiştir; geniş hayali, ince üslûbu, zarif nükteleri ve lisaniyle Şeyhî'den sonra Türkçedeki kudreti ile aynı bir muhit yapmıştır; gerek kendi devrinde ve gerek kendisinden sonra gelen şairler (Visâlî, Konyalı Nizâmî, Şehzâde Cem vesaire gibi) üzerinde tesirini göstermiştir.

XV. yüzyıl sonlariyle XVI. yüzyılın ilk yıllarını yaşayan Necati (vefatı 914 H. =1508 M.) gazel ve mersiyeleriyle şöhret bulmuştu; Ahmed Paşa'dan sonra gelen en kıymetli üstad şairlerdendi. *Kastamonu* sancakbeyi olan Şehzâde Mahmud'un nişancısı ve musahibi idi. Kendisi meşhur *döne döne* redifli gazeli ile tanıtmıştı. Necati, efendisinin vefatından sonra *İstanbul*'a gelerek divan-ı hümâyunda kâtip olmuştu.

Necati derecesinde olmamakla beraber XV. yüzyılın sonlarında yetişen şairlerden Kadı İshak Çelebi zevcesi Amasyalı Zeyneb Hanım ile (vefatı 879 H. = 1474 M.) Mihrî Hanım'ı (vefatı 912 H. =1506 M.) zikretmek lâzımdır; Zeyneb Hanım, içinde Farsça beyitler de bulunan divanını Fatih Sultan Mehmed'e takdim ile iltifat görmüştür. Mihrî ise Necati'nin *döne döne* redifli gazeline muvaffakiyetli bir nazire yapmıştır.

Vezir-i âzam Mahmud Paşa (vefatı 879 H. = 1574 M.) gerek zatî fazileti ve gerek âlim ve şairleri himaye etmesi itibariyle XV. yüzyılın ikinci yarısına şeref veren kıymetli bir vezir olduğu gibi *Adnî* mahlasiyle yazdığı nazımları arasında çok kuvvetli olanları görülüyor; şuarâ tezkireleri, nesrinin nazmından güzel olduğunu yazarlar.

Hadım Ali Paşa ile Yunus Paşa'nın divan kâtipliklerinde bulunarak 918 H.(1512 M.)'de vefat eden *Şehrengiz* ve *Divan* sahibi Mesihî muasırları arasında şöhret sahibi olduğu gibi 914 H. (1508 M.)'den sonra vefat eden ve Firdevsî-i Rûm denilen Edincikli Uzun Firdevsî II. Bayezid'in himayesine nâil olarak bir hayli manzum eserler yazmışsa da sanatkârane değildir.

Yine bu devirde yetişmiş olan Ak Şemseddin'in oğlu Hamdullah'ın (vefatı 914 H. 1508 =M.)[1] mesnevî tarzı pek lâtif ve selis olup diğer eserleri arasından bilhassa *Leylâ ve Mecnun*'u ile *Yusuf ve Züleyha*'sı en güzel nazımlarındandır.

Şair Âhî'nin *Husrev ve Şirin* manzumesi nişancı ve kazasker Tâci-zâde Cafer Çelebi'nin *Hevesnâme*'si de, XVI. yüzyılın ilk seneleri içinde yazılmış edebî, güzel eserlerdendir. Yine bu devirde adedi epi bir yekûn tutan manzum vekayinâmeler görülmektedir ki hem nazım ve hem tarih bakımından dikkate şayandırlar; meselâ Sinoplu Hisalî'nin, Kemal Reis'in deniz gazalarına dair on bir bin beyitli mesnevisi ve Edirneli Cenanî'nin Bosna'da Davud Paşa'nın gazavatına dair on beş bin beyitli manzumesi, Sarı Kemal'in, II. Bayazid'e ithaf ettiği *Selâtinnâme*'si ve Sûzî'nin Mihal oğlu Ali Bey'in akınlarına dair kaleme aldığı on beş bin beyitli mesnevîsi ve şair Enverî'nin vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya ithaf etmiş olduğu *Düsturnâme*'si, yine Mahmud Paşa adına Müsannifek tarafından 861 (H. 1554 M.)'de hükümdar ve vezirlere nesâyihı havi on bab üzerine telif edilen *Tuhfe-i Mahmudiyye* ve Uzun Firdevsî'nin Midilli muhasarasına dair Kutubnâme isimli manzum vekayinâmesi, Serezli Abdurrahman b. Habib'in, II. Bayezid adına kaleme aldığı adalet, fazilet, akıl ilim ve hakşinaslıktan bahseden (نحلستان طرب فی محاسن ارض العرب) Nahlistan adlı eserler bunlardandır.

[1] *Keşfü'z-zünun*'da vefatı 909 olarak gösteriliyorsa da mevsuk değildir.

XVI. yüzyılın ilk yarısı Osmanlılarda şiir ve edebiyatın en yüksek devri sayılmak lâzımdır; bu şahika devrinde içine pek çok Arapça ve Farsça karışarak zenginleşen Osmanlı lisanı şiir ve edebiyatta Zâtî, Yahya, Bâkî, Fuzulî gibi şairler ve İbn Kemal, Tosyalı Nişancı Celâl-zâde Mustafa Bey ve Şakayık mütercimi Mecdî Efendiler gibi yüksek nâsir ve münşîler yetiştirerek ağdalı bir Türkçe ile maharetlerini göstermişlerdir.

XVI. yüzyılda Rumeli kıtası (Balkan yarımadası) artık kültürel olarak tamamen türkleşmiş ve bu kıtada (bilhassa Üsküp'te) birçok Türk âlim ve şairleri yetişmekte bulunmuştu; Osmanlı lehçesi ve şiiri Azerbaycan ile Kırım'da da kendisini göstermiş ve tesirini yapmıştır; Doğu-Anadolu'daki Kürdler arasında Türkçe taammüm etmişti; hulâsa Osmanlı devleti sahasını nerelere kadar genişletti ise bir müddet sonra harsını da oralara götürmüştür.

Yavuz Sultan Selim, babası ve büyük babası gibi şairdi; oğlu Sultan Süleyman'ın da şiirleri vardı. Gerek bunlar ve gerek bunların şehzâde ve vezirleri, edip, şair ve âlimleri himaye etmişlerdi. Vardar Yeniceli Hayalî (vefatı 985 H.=1577 M.) ve Bursalı Lâmiî (vefatı 938 H.=1531 M.)[1] ve yine Bursalı Rahmi (vefatı 975 H.=1567 M.) gibi âlim ve şairler vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın himayesine nâil oldukları gibi, meşhur Bâkî'yi de bizzat Sultan Süleyman himaye eylemişti.

Bu devrin şairleri içinde Balıkesirli Zâtî'yi (vefatı 953 H.= 1546 M.) başta zikretmek lâzımdır; Zâtî ile yetiştirdiği Bâkî ve Rahmî, Türk klâsik edebiyatını meydana getiren kuvvetli şahsiyetlerdendir; Zâtî bilhassa kaside ve gazelleriyle şöhret bulmuş ve bu hususta cidden muvaffak olmuştur. Vardar Yeniceli Hayalî ise Zâtî'den sonra kendisini göstermiş ve hususiyle gazellerinde pek ziyade muvaffak olmuştur.

Hayalî'den sonra Osmanlı paytahtında en mümtaz mevkii Bâkî işgal eylemiştir. Gazel ve kaside söylemekte XVI. yüzyılın en büyük simaları sırasiyle Zâtî, Hayalî, Fuzulî ve Bâkî'dir.

[1] Kanunî, Unsûrî'nin Farsça Vamuk ve Azrası'nın Türkçeye tercüme ettirilmesini kazasker Kadri Efendi'ye emretmiş, o da bunu Lâmî'ye vermiştir. Lâmî eseri manzum olarak muvaffakiyetle Türkçeye çevirmiştir.

Âzeri lehçesiyle pek muvaffakiyetli şiirleri olan ve gazel vadisinde büyük muvaffakiyet gösteren Fuzulî (vefatı 963 H.= 1555 M. veya 970 H.=1562 M.) Oğuzların Bayat kolundandır; Divânı, *Leylâ ve Mecnun*'u, *Beng u bâde*'si kendisinin kudretine delildir; hissiyatında tamamiyle samimî bir şair idi.[1]

XVI. yüzyılın en muhteşem ve lirik şairi Bâkî'dir (vefatı 1008 H.=1599 M.). Fatih camii müezzininin oğlu olan ve ilmiye sınıfından yetişerek kazaskerliğe kadar çıkan Bâkî, kaside ve gazelleriyle şöhret bulmuş ve şair Hayalî'den sonra şöhreti İmparatorluk dahilinde yayılmış ve hattâ *Hindistan*'a kadar gitmiştir; şiirlerindeki ahenk gayr-i kabil-i taklid olduğu için kendisinden üç asır sonraya kadar üstad olarak kuvvetini muhafaza etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın himayesi sayesinde süratle tefeyyüz etmiş ve bu büyük hükümdarın vefatına dâir söylemiş olduğu mersiyesi, velinimetinin kadirşinaslığına karşı minnet ve şükran hislerini belirten nimetşinaslığın şaheseri olarak şöhret bulmuştur.

Bu XVI. yüzyıl ortalarına doğru Batı Türk diline ve Türk gramerine dair Bergamalı Kadri isminde bir lisan âlimi tarafından kaleme alınarak 933 H. (1527 M.)'de vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya takdim edilmiş olan ميسرة العلوم = *Müyessiretü'l-ulûm* ismindeki eser Türk lisanî kavaidi cihetinden pek mühim olup Türk Dil Kurumu tarafından 1946 senesinde yayınlanmıştır. Merkez Efendi-zâde, Ahmed b. Musa Efendi lûgatten meşhur kamus (قاموس فیروز آبادی)'u Bâbus adiyle Türkçeye çevirmiş olup 950 H. (1543 M.)'de kendi hattiyle olan nüsha Atıf Efendi kütüphanesinde 692 numaradadır.

Riyaziye (Matamatik) tedrisatı

Osmanlı medreselerinin *Hâşiye-i tecrid medreseleri* adı verilen ilk kısmında hisap ve *eşkâl-i tesis* denilen hendese (geometri) ile kozmografya okutuluyordu; meşhur Ali Kuşçu Türkiye'ye geldiği zaman bu medrese derslerinden başka ayrı bir kurs açarak riyaziye okutmuştu; hattâ meşhur Sinan Paşa, Ali Kuşçu'dan

[1] Gerek Akkoyunlulardan sonra ve gerek Safevîler zamanında Osmanlı memleketine Âzerî lehçesiyle şiir yazan bir hayli şair gelmiştir ki Habibî ve Şahî de bunlardandır.

riyaziye öğrenmek için talebesinden Tokatlı Molla Lütfi'yi göndermiş ve o da öğrendiğini hocası Sinan Paşa'ya öğretmişti[1].

Bursalı Kadı-zâde-i Rûmî denilen Musa Paşa, büyük Türk riyaziyecisi ise de bu fenni, okuyup ve okutması Osmanlı memleketlerinde olmayıp *Semerkand*'dedir; yalnız XV. yüzyılın son yarısında Osmanlı medreselerinde okutulan riyaziye dersleri Kadı-zâde-i Rûmî mektebinin Ali Kuşçu vasıtasiyle devamından başka birşey değildir.

Malûm olduğu üzere Kadı-zâde-i Rumî, *Maverâünnehr*'e ve *Semerkand*'e giderek o tarafların ilim adamlarından ders görmüş, Timurîlerden Şahruh'un oğlu Uluğ Bey'e hoca olmuş ve Uluğ Bey'in (vefatı 853 H.=1449 M.) riyaziyedeki istidadına mebni kendisi de riyaziyeyi diğer ilimlere tercih ederek *Orta-Asya*'da şöhret kazanmıştı; işte Osmanlı hükümdarının daveti üzerine *İstanbul*'a gelen Ali Kuşçu da Uluğ Bey'in talebesi olup Türkiye'de ilk riyaziye mektebini açmıştır[2]. Fakat bu mütalâa XV. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye'de riyaziyeci yetişmemiş demek değildir; nitekim Ali b. Hibetullah adında bir zat Yıldırım Bayezid adına خلاصة المنهاج فى علم الحساب = *Hulâsatü'l-minhac fi ilmi'l-hisab* isminde bir eser vücude getirmiştir[3]; fakat riyaziye mektebi halinde ilk tedrisatı yapan ve talebe yetiştiren Ali Kuşcu'dur. Bilvasıta Ali Kuşcu'dan riyaziye ve heyet öğrenen Sinan Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Kadı-zâde'nin *Çağmînî*'ye yazdığı şerhe karşı bir haşiye ile kozmografyadaki vukufunu göstermiştir.[4]

Kadı-zâde-i Rumî mektebi esas olarak Ali Kuşcu vasıtasiyle Osmanlı memleketinde yayıldığı gibi yine Kadı-zâde

[1] *Şakayık tercümesi, s. 194.*

[2] Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed namına kozmografyadan *Fethiye* isimli eseri vardır. Bu eseri torunlarından Mîrim Çelebi şerhetmiştir.

[3] Matrakçı Nasuh, جمال الكتاب و كمال الحساب = *Cemalü'l-kitab ve kemalü'l-hisab* ve yirmi iki fasıl üzerine kaleme aldığı عمدة الحساب = *Umdetü'l-hisab* isimli iki eserini Yavuz Sultan Selim'e takdim etmiştir.

[4] II. Bayezid adına Muslihüddin b. Sinan tarafından 903 H. (1497 M.) de رسالهٔ افلاطونيه = Risale-i Eflâtuniyye ismiyle Arabça bir eser yazılmıştır. Yine bu hükümdar zamanında sahn müderrisliği yapan Şirazlı Muzafferüddin'in Oklidis'in hendesesini okuttuğu sırada ona bir şerh yazmıştır (Şakayık tercümesi, s. 340) ve (Osmanlı Türklerinde ilim).

talebesinden Fethullah Şirvanî ve onun talebesinden Niksarlı Muhyiddin (vetatı 901 H.=1495 M.) ile de şümullenmiştir. Kadı-zâde-i Rumî ile Ali Kuşçu'nun torunları Kutbüddin Mehmed ile kardeşi Mîrim Çelebi denilen ve Sinan Paşa talebesinden Mahmud ve مجمع الفؤاد = *Mecmau'l-fuâd* adlı muhtasar hisap kitabını yazan [1] Hacı Atmaca lakablı Muhyiddin Mehmed (vefatı 889 H.=1484 M.'den sonra) II. Bayezid devri riyaziyecilerinden Hayreddin ile bunun talebesi Pîr Mahmud Sıdkı [2] ve yine XV. yüzyıl sonlarında yetişmiş olan Efe-zâde Mehmed ve kozmografyadan السبع الشداد = *Es-seb'u'ş-şeddad* ve *Risale-i Heyula*'yı yazan Hafız Mehmed b. Ali (Vefatı 950 H.=1453 M.) ve heyet ile riyaziyede geniş vukufu olup *Muhit* ve *Mir'at-ı Kâinat isimli* eserleri yazan Seydi Ali Reis (vefatı 970 H.=1562 M.) bu riyaziyecilerin meşhurlarındandır.

Ali Kuşçu'dan sonra Osmanlı muhitinde riyaziyenin ilerlemesi için en çok çalışan Mîrim Çelebi'dir; risalelerinden bir çoğunu II. Bayezid'e ithaf etmiştir; heyet ve müsellesâta dair eserleriyle meşhurdur; eserlerinin en mühimmi kozmografyadan دستور العمل و تصحيح الجدل = *Düsturü'l-amel ve tashihü'l-cedel* olup bunu[3] Uluğ Bey zîci ile meşhur Gıyasüddin Cemşid'in (Trigonometri) زيج خاقانى در تكميل زيج ايلخانى = *Zîc-i hakanî der tekmil-i zîc-i İlhanî* adlı eserlerini tetkik ederek yazmıştır.

Tıp tedrisatı

Osmanlı Türkleri diğer ilmî müesseselerde olduğu gibi sıhhî müesseseler açmak ve sıhhî işlerle meşgul olanları himaye etmek suretiyle sağlık işlerine ehemmiyet vermişler ve hariçten gelmiş olan tabibleri teşvik eylemişlerdir; meselâ Geredeli Murad b. İshak[4]

[1] مجمع القواعد فى الحساب Mecmau'l-kavaid fî'l-hisab adiyle Selimiye kütüphanesinde 371 numarada kayıdlı olup Türkçedir, üç bab üzerine tertib edilmiştir (Âsâr-ı bâkiye ..... c. II., s. 287).

[2] Pîr Mahmud Sıdkı, hocasının مفتاح كنوز ارباب قلم ومصباح رموز ارباب رقم = *Miftâh-ı künûz-ı erbâb-ı kalem ve mısbah-ı rümûz-ı erbâb-ı rakam* ismindeki riyaziyeye ait eserini tevsian tercüme etmiştir.

[3] Mîrim Çelebi, Bayezid'in emriyle Düsturü'l-amel'de Uluğ Bey zîcini şerh etmiş ve aynı zamanda misallerle vuzuhlaştırmıştır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 18). Bir nüshası Ayasofya Ktp. Nr. 2697'dedir.

[4] Murad b. İshak'ın 792 H. (1390 M.) tarihinde Gerede'de Erkod dağındaki

ile Amasya hastahânesi başhekimi Sabuncu oğlu Şerefeddin ve Candar oğlu İsmail Bey'in himayesinde yetişerek sonra Sultan II. Murad adına 841 H. (1437 M.)'de *Zahîre-i Muradiye* isimli Türkçe mufassal bir tıb kitabı yazmış olan[1] Sinoplu Mümin bunlardandır. Mümin b. Mukbil, *Zahîre-i Muradiye*'yi yazarken Zeynüddin Cürcânî'nin (vefatı 530 H.=1134 M.) *Zahîre-i Harezmşâhi*sinden istifade etmiştir yine bunun II. Murad adına مفتاح النور و خزائن السرور = *Miftâhü'n-nur ve Hazâinü's-sürur* adlı eseri de 873 H. (1468 M.)'de Amasyalı Sabuncu oğlu Şerefeddin b. Hacı İlyas'ın okuduğu kitaplarla tecrübelerine dayanarak on yedi bab üzerine telif ettiği tıb kitabı dahilî ve haricî tedavi yollarını göstermektedir[2]. Keza şair Ahmedî'nin kaleme aldığı vardır.

otlar'ın tetkikiyle yazdığı خواص الادویه Havassü'l-edviye adında bir eseri vardır. Eserde bir kısım ilâçların kısaca hassalarından bahsetmiştir: burada malumatın mühim kısmı Zeynüddin Cürcanî'nin Zahîre-i Harezmşâhîsi ile İbn Sina'nın Kanunu'ndan alınıştır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 7).

[1] *Zahîre-i Muradiye*, mufassal bir tıb kitabı olup Arapça ve Farsça yazılmış tıbbî eserlerden faydalanılmak suretiyle vücuda gelmiştir. Bu eser kitap ismiyle üç kısım üzerine tertip edilmiş ve her kitap müteaddit bablara ayrılmıştır. Birinci kitabın birinci bahsi *Dimagî emraz* hakkında olup yirmi beş bâba ayrılmıştır. *Zahîre-i Muradiye*'nin bir nüshası sonu noksan olarak *Yahya Efendi kitapları* arasında 5507 numaradadır.

[2] Sabuncuoğlu, bu eserini seksen yaşını geçtikten sonra kaleme almıştır. Güzel ve resimli bir nüshası 79 numara ile Millet kütüphânesindedir. İkinci bir nüshası da 3729 numara ile Ayasofya kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sabuncuoğlu'nun *Cerrahnâme* ve *Mücerrebnâme* isimlerinde iki eseri vardır. Mücerrebnâmeyi 873 H. (1468 M). senesinde seksen beş yaşında iken yazmış olduğuna göre doğum tarihi 788 H. (1386 M.)'dir

Dr. Adnan Adıvar'ın tetkikinden anlaşıldığına göre *Cerrahnâme* Endülüslü Tabip Ebûlkasım Zahravî'nin (vefatı 404 H.=1013 M.) التصریف *Et-Tasrif* isimli cerrahî eserinden tercüme edilmiş ve buna ehemmiyetsiz bazı müşahede ve mütalâalar ilâve olunmuştur. Yalnız *Et-Tasrif*'de bulunan cerrahi âletlerin resimlerinden başka Türkçe tercümesinde hastaların vaziyetlerini gösteren resimler de ilâve olunmuştur.

Bu Türkçe tercüme zamanı itibariyle pek güzel olup Türkçe tıbbî ıstılahları da ihtiva etmesi cihetinden pek mühimdir. Bu eserin bir nüshası Millet kütüphanesinde müze kısmında 70 numarada bulunmaktadır.

Sabuncuoğlu'nun *Mücerrebnâmesi*, bazı tecrübeleri üzerine yazılmış olup bunu dostlarının arzuları üzerine yazdığını beyan ediyor. Bunun en iyi nüshası Ayasofya kütüphanesinde 3729 numarada olup aynı kütüphanede 3720 numarada da diğer bir nüshası ve Üniversite kütüphanesinde Yıldız kitapları arasında diğer bir nüshası da vardır *(Osmanlı Türklerinde ilim, s. 36, 37)*.

Tervihü'l-ervah isimli manzum tıb kitabı XV. yüzyıl ortalarına doğru yazılmıştır. ترويح الارواح = *Tervihü'l-ervah*'ta teşrihe ait kısa malûmat verildikten sonra birer birer hastalıkların tedavisinden bahsedilmektedir. Yıldırım'ın oğlu Süleyman Çelebi'ye ithaf edilmiştir (Ayasofya Ktp. Nr. 3595).

XV. asır sonları ve XVI. asır başlarında yazıldığı tahmin edilen *Yâdigâr-ı İbn Şerif* = يادكار ابن شريف adlı tıbbî eser havadan, sudan, yiyecek, içecekten, spordan, hastalıkların ârazından bahseder. İbn-i Sinan'ın Kanunu'yla İbn Boytar'un Müfredatı'ndan istifade etmiştir (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 52). Osmanlı devleti hariçten kendisine iltica eden veya herhangi bir suretle gelen tabiplere de fazlasiyle hüsn-i kabul göstermiştir; meselâ Timurîlerden Ebû Saîd'in tabibi Kutbüddin Ahmed (vefatı 903 H. =1497 M.) efendisinin, Uzun Hasan'a esir düşüp, katlinden (1469 M.) sonra Osmanlıların yanına gelmiş ve kendisine büyük bir teveccüh eseri olarak yevmî beş yüz akçe üzerinden maaş tahsis edilmiş ve bundan başka her ay yirmi bin akçe gibi yüksek bir para verilmiştir; bu rağbet dışarıdan bir haylı tabibin gelmesine vesile olmuştu ki Şirvanlı hekim Şükrullah, Hoca Ataullah, Hekim Lârî, Hekim Arap, Tebrizli Kemal bu suretle gelip yerleşmişlerdir; bunlardan Hekim Arap, Rumeli'de uç beylerinden meşhur İshak Bey oğlu İsa Bey'in hususî tabibi olup Fatih Sultan Mehmed bunun hazakatini duyduğu için yanına çağırtıp alıkoymuştur.[1]

Bu tabiplerden başka *nebatî tıbla* meşgul olan Altunî-zâde (vefatı XV. yüzyıl sonları) aynı zamanda operatörlük yapabilecek kudrette idi; bunun idrar darlığı sebebiyle kendi hocasına sonda ameliyatı yaparak muvaffak olduğunu *Şakayık* yazıyor. XVI. asır başlarında Necmeddin Mahmud'un الحادى فى علم الذادى = El-Hâdî

XV. asrın sonunda ve II. Bayezid zamanında *Mora*'da *Mudon* kalesinin zaptı esnasında İbrahim b. Abdullah adında biri tarafından Yunancadan Türkçeye *Cerrahnâme* adlı bir eser tercüme edilmiştir. Bu eser *Gota* kataloğunda bulunduğu gibi Millet kütüphanesinde 568 numarada علائم جراحين *Alâim-i cerrahîn* ismiyle kayıtlıdır. Tercüme 1500 senesinde ikmal edilmiştir. Eserin yirmi ikinci bâbında firengiden, Fransız hastalığı, yahut firenk uyuzu diye bahsedilmektedir. Frengi illeti, 1495 senesinde Fransa Kıralı VIII. Şarl'ın *Napoli* seferinde esnasında başgöstermiş olduğuna göre bu hastalıktan Osmanlılar ilk defa haberdar olmuşlardır *(Osmanlı Türklerinde ilim, s. 47)*.

fî ilmi'z-zâdî adlı eseri Mecmaü'l-mücerrebat = مجمع المجربات ismiyle ve ilâvelerle Türkçeye çevrilmiştir.

İzmitli Muhyiddin Mehmed (vefatı 910 H. = 1504 M.), Amasyalı Tabib Mehmed b. Lütfullah ve Hacı Hekim (vefatı 913 H. = 1507 M.) Kaysunî-zâde Bedrüddin (vefatı 920 H.=1514 M.), Sinanüddin Yusuf (vefatı 951 H. = 1544 M.) lûgatten *Bahrü'l-garâib* ve Tıbtan *Kasımiyye* müellifi Amasyalı Halimî (vefatı 882 H.=1478 M.'den sonra) tıb, riyaziye ve edebiyyatta şöhreti olup *Teshîl* adlı eserini yazan Perviz b. Abdullah (vefatı 978 H.=1570 M.) ve Tabib Tebrizli Kemal'in oğlu olup mesanedeki taşlara dair Türkçe bir eser yazmış olan Ahi Ahmed Çelebi (vefatı 930 H. = 1523 M.)[1] bu tarihlerde yetişmiş olan belli-başlı tabiblerdendi; bunlardan Muhyiddin Mehmed, Hacı Hekim, Kaysunî-zâde ile Sinanüddin Yusuf ve Ahi Çelebi hekimbaşılıkta bulunmuşlardır.

İbn Kemal'in رجوع الشيخ الى الصبا فى القوة على الباه = *Rücûü'ş-şeyh ile's-sabâ fi'l-kuvvet-i ale'l-bâ* isimli eseri Arabça olup Yavuz Selim'in emriyle kaleme alınmıştır. İhtiyarların kuvve-i bâhiyesinin arttırılmasına dairdir. İstanbul kütüphanelerinde vardır. Âli Çelebi tercüme etmiştir. Yukarıda adıgeçen âlimlerden Mehmed b. Lütfullah'ın. II. Bayezid'in oğlu Amasya valisi Şehzâde Ahmed adına *Müfredat-ı tıp* tarzında Arapça bir eseriyle kendisini himaye eden Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi namına da yine Arapça on yedi fasıl üzerine mafsal hastalıklarına dâir diğer bir eseri vardır. 911 H. (1505 M.)'de Cerrah İbrahim b. Abdullah tarafından Yunanca aslından tercüme edilmiş olan *Alâim-i cerrahîn*[2] ve 967 H. (1559 M.)'de vefat eden İlyas b. İsa'nın *Müfredat* isimli eserleri de XVI. yüzyılın ilk yarısına aittir; ulemadan Atufî Hayreddin'in de (vefatı 948 H. = 1541 M.) *Hıfzü'l-ebdan* isimli bir eseri vardır. Tıbbî eserlerden birisi de Yahudi Dotor adında bir

[1] Ahi Ahmed Çelebi *Edirne* hastahanesi başhekimi bulunduğu sırada İbnünnefis Alâüddin Ali'nin vefatı 687 H. (1288 M.) tıbdan موجز = *Muciz* isimli meşhur eseri tercüme etmiştir. Yavuz Sultan Selim saltanata geçince babasını *Dimetoka*'ya gönderirken bunu da yanına memur etmiş ve karinelere göre bu Ahi Çelebi Bayezid'i zehirlemiştir. Vaziyet îcabı olarak kısa bir müddet gözden düşen Ahi Çelebi sonradan Sultan Selim'in teveccühünü kazanmıştır.

[2] Alâim-i cerrahîn için 599 uncu sahife notuna bakın.

tabibin olup takriben 951 H. (1544 M.)'de ve Hekimbaşı Kaysunî-zâde zamanında كتاب عصای پیران Kitab-ı asây-i pîran isimli eseridir. Eser hava, yemek, içmek, uyku, hareket, sükûn vesaire olarak altı kısımdır. Dotor'un ceddi ve babası İspanya'da tabib imiş (Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen kitaplardan 74 numaralı kitap).

Hususi tabib ve cerrahlar ile ilâç satılan yerler

Osmanlı memleketi dahilinde hekimlik, cerrahlık ile meşgul İslâm, Hıristiyan ve Yahudiler vardı. Bunların ehil olup olmadıkları *hekimbaşı* tarafından yapılan imtihanla tâyin olunurdu; imtihanda muvaffak olanlara hekimbaşı tarafından ehliyetnâme verilir ve ellerinde vesikaları olmayanlara tabiblik ve cerrahlık yaptırılmazdı[1].

XV. yüzyılda yetişen Edirneli Safaî'nin san'atında mahir bir cerrah olduğunu ve kendisinin bir dükkânı bulunduğunu Sehi Bey ve Lâtifî tezkireleri yazmaktadırlar[2].

Tarih ve Coğrafya

Osmanlı tarihçiliği XV. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır; bu tarihten evvel yazılan vekayi pek az ve mübhemdir; Osmanlıların bu devirlerine ait bir kısım malûmatı Memlûkler devrinde Mısır ve Suriye'de yazılan Arap tarihleriyle *Bezm ü Rezm*, *Zafernâme* ve bunlara benzer eserlerden ve bir dereceye kadar da bazı anonim Âl-i Osman tarihlerinden öğrenmekteyiz.

Şimdiki halde Osmanlı tarihinden bahseden en eski eser şair Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eserine müstakil bir kısım olarak ilâve ettiği داستان تواریخ ملوك آل عثمان = *Dastân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman* isimli manzum parçadır[3]; bu manzum eser Osmanlı tarihinin şimdiye kadar bilmediğimiz kısımlarını öğretmek itibariyle mühimdir. Derli toplu bir tarih olarak yazılmış olanı

[1] *Mühimme defteri 2, s. 140, 203* ve *Mühimme 4, s. 28* ve *Mühimme* 23, *s. 22, 15.*

[2] *Sehi Bey tezkiresi, s. 121* ve *Lâtifi tezkiresi, s. 227.*

[3] *Dâstân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman* 1939'da İskendernâme'den ayrı olarak B. Nihat Sami Banarlı tarafından Ahmedî'nin diğer eseri Cemşit ve Hurşid mesnevisi ve Ahmedi hakkında güzel bir tetkik ile birlikte Türkiyat mecmuasının VI. cüzünden neşrolunmuştur.

Âşık Paşa-zâdenin *Tevârih-i Âl-i Osman* isimli eseri bundan sonra gelen mühim bir tarihtir. Aşık Paşa-zâde ilk Osmanlı vekayiini pederinden naklen Bursa'da Orhan Gazi Camii imamı Yahşi Fakih'den nakletmiştir.

Fatih Sultan Mehmed zamanında yaşayan Kâşifî'nin *Gazanâme-i Rum* isimli bir tarihi[1] ve bundan başka içinde Osmanlı vekayii bulunan Abdurrahman Bistamî'nin II. Murad zamanında yazdığı eser[2] Osmanlı tarihine ait bazı kısımları ihtiva etmektedir.

Bundan başka Amasyalı Mevlanâ Şükrullah'ın (vefatı 868 H. = 1464 M. den sonra) Farsça yazdığı *Behcetü't-tevârih* isimli eserin sonunda Fatih Sultan Mehmed'in cülûsuna kadar gelen muhtasar bir Osmanlı tarihi vardır[3].

XV. yüzyılın son yarısı içinde Enverî tarafından yazılarak kısmen Osmanlı tarihinden bahseden ve vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya ithaf olunan *Düsturnâme* ile Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin İstanbul fetihnâmesi ve Dursun Bey'in *Tarih-i Ebû'l-feth* isimli tarihi ve bir de Fatih'in son vezir-i azamı olan Karamanî Mehmed Paşa'nın Nişancı iken yazdığı Arabça Osmanlı tarihini[4] görmekteyiz. Son iki eser Fatih devrine aittir. Bu XV. yüzyıl ortalarında Rum beylerinden İmrozlu Kritovulos, Fatih Sultan Mehmed devrinin bir kısım vekayiini Rumca olarak *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî* ismiyle kaleme alarak pâdişaha takdim etmiştir[5].

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Şehdî isminde bir şair Âl-i Osman tarihini Şehnâme tarzında yazmağa başlamış ve on bin beyitten ziyade nazmetmişken vefatı dolayısiyle eseri

[1] *Yıldız kitapları Nr. 936.*

[2] *Ayasofya kütüphanesi kitapları, Nr. 3503.*

[3] *Behcetü't-tevârih* hilkatten itibaren Fatih devrine kadar on üç bab üzerine tertip olunmuştur; kitap Farsça olup Osmanlı tarihi kısmı B. Nihal Atsız tarafından Türkçeye çevrilerek bastırılmıştır.

[4] Bu Arabça tarih hakkında ilk def'a Profesör merhum Mükrimin Halil Yinanç malûmat vermiş ve tercemesini de Türk Tarih Encümeni mecmuasında (Sene 14, s. 85) yayınlamıştır. Mevlâna ahfadından olan Karamanî Mehmed Paşa'nın babasının adının Ârif olduğu vakfiyesinden anlaşılmasına mebni bu tarihin ona ait olduğu kesin olarak meydana çıkmaktadır.

[5] Bu Rumca tarih Türkçeye çevrilerek Tarih-i Osmani Encümeni tarafından bastırılmıştır.

noksan kalmıştır[1]: bundan başka kâtip Şevki'nin mensur olarak bir Osmanlı tarihi kaleme aldığını yine Sehi Bey yazmaktadır.[2]

XV. yüzyılın sonlariyle XVI. yüzyıl başlarında –bilhassa Sultan II. Bayezid devrinde– Osmanlı tarihi yazanlar çoğalmış gerek nazmen gerek nesren müellifleri malûm ve meçhul bir hayli tarihî eser meydanı almıştır; bunların içinde en ziyade îtimada şayan olanı Âşık Paşa-zâde ile Neşrî Mehmed Efendi ve Kâtip Ruhî ile Bihiştî ve Oruç Bey'in tarihleridir.

Bunlardan Âşık Paşa-zâde, Çelebi Mehmed zamanını idrak etmiş ve II. Bayazid zamanında kadar yaşayıp yüz yaşına yakın ömür sürmüştür;[3] kendisi XV. yüzyılın ilk yarısı vekayiinin içinde Çelebi Mehmed, II. Murad, II. Mehmed vekayii esnasında bizzat bulunarak birçok olaylara şahit olmuş ve Çelebi Mehmed'den evvelki vekayii de işiterek yazmıştır. Bundan dolayı 1418'den 1502 senesine kadar olan seksen beş senelik hâdiselerin içinde yaşamış olduğundan mütalâası en ziyade îtimada şayan olmak gerekir.

Germiyanlı olan Neşrî Mehmed Efendi'nin *Cihannüma* ismini verdiği tarih, Âşık Paşa-zâde tarihine benzemektedir; müderrislikte bulunmuş olan Neşrî, Sultan II. Bayezid'in emriyle Osmanlı tarihinin yazmıştır. Eserin baş tarafında Osmanlılardan evvelki Türklerin ve Tatarların tarihi yazılmış ve sonra Osmanlı tarihine girilmiştir; vefatı tarihi belli olmayan Neşrî'nin vekayinâmesi Âşık Paşa-zâde'den sonra en iyi yazılmış Osmanlı tarihidir; hattâ Âşık Paşa-zâde'de olmayan bazı Osmanlı vekayii bunda vardır. Neşrî Tarihi T. Tarih Kurumu tarafından bastırılmıştır.

XV. yüzyıldan itibaren gerek Türkçe ve gerek Farsça yazılmış Osmanlı tarihleri içinde İbn Kemal'in meşhur Osmanlı tarihiyle İdris-i Bitlisî'nin هشت بهشت = *Heşt Bihişt* isimli tarihi pek mühimdir. İbn Kemal, ilk kısmı 895 H. (1489 M.) senesine kadar yazmıştır; eser çok muğlak olup bir kısım vekayi tahrir tarzına feda edilmiştir.

[1] *Sehi Bey tezkiresi*, s. *67*.

[2] *Sehi Bey tezkiresi*, s. *81*.

[3] Âşık Paşa-zâde 898 senesi Zilhiccesinde hacca gitmiş ve avdette bu haccı II. Bayezid'e hediye ettiğini bir takrirle arz eylemiştir (Topkapı Sa. Ar. Nr. 10519)

XVI. asır başlarında yazılmış olan bu kısım sekiz cüz olup parça parça muhtelif İstanbul kütüphanelerinde bulunuyor.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey ve oğlu Yakup Şah zamanlarında divan kâtipliğinde bulunmuş olan ve Yakup Şah'ın adamlarından Kadı İsa'nın himayesinde yetişen İdris-i Bitlisî, efendisi Kadı İsa'nın ölümünden sonra *İstanbul*'a gelerek Sultan II. Bayezid'in emriyle Farsça *Heşt Bihişt*'i yazmıştır; eseri pek münşiyâne ve İran tarihlerinde görülen mübalağalarla dolu olmakla beraber münderecatı itibariyle en kuvvetli bir tarihtir; bilhassa mukaddimesi ve Osmanlı tarihine giriş kısmı çok kıymetlidir. Oğlu Ebû'l-fazl Efendi babasının tarihine zeyl yazmıştır.[1]

Yine bu XVI. asrın ilk yarısı içinde Bihiştî'nin ve daha sonra Lütfi Paşa'nın tarihleriyle Rüstem *Paşa tarihi* diye şöhret bulan Osmanlı tarihi kayda değer eserlerdendir; Rüstem Paşa tarihi'nin baş tarafı hemen tamamen Neşrî'den alınmıştır.

Osmanlı tarihleri arasında II. Bayezid, I. Selim, Kanunî Süleyman namlarına yazılmış olup miktarı bir haylı yekûn tutan Şehnâme veya bir mahallin zaptına ve yahut kısmen bir hükümdar devrine ait hususî tarihler varsa da[2] bunlar mevzuumuzla alâkalı olmadığı için ayrı ayrı bahsetmedik.

Bu mütalâalardan çıkan neticeye göre Osmanlıların ilk zamanlarına ait olan vakayi zaptedilmemiş olup bu noksanlık elde edilecek vesika, vakfiye, tapu (arazi tahrir) defterleri, kitâbeler, arşiv vesikaları, Venedik, Ceneviz, Bizans, Balkan memleketleri

[1] İdris-i Bitlisi'nin II. Bayezid adına Mir'ât-ı Cemal قانون شهنشاهی = Kanun-i şehinşâhî, Tuhfe-i dergâh-ı âlî = تحفهٔ درگاه عالی ve münazara-i rûz ve îd = مناظرهٔ روزه و عید isimlerinde üç eseriyle Yavuz S. Selim namına مرآة العشاق = Mir'âtü'l-uşşak isimli eseri, mektupları, Behariye, Hazaniye kasideleri Sultan Selim ile Mustafa, Davud ve İskender Paşa'lara kasideleri vardır (Esad Efendi Ktp. Nr. 1888).

[2] Uzun Firdevsî'nin *Midilli* vak'asına dair *Kutubnâme'siyle* Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakatü'l-memalik* ve biraderi Salih Efendi'nin *Fetihnâme-i Rodos* ve *Tarih-i Budun* (Budın) ve Matrakçı Nasuh'un *Fetihnâme-i Kara Boğdan ve* Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerini havi biri mufassal ve diğeri muhtasar *Selimnâme* ile Hoca Sadeddin Efendi Selimnâmesi ve Sultan Süleyman zamanını yazan *Süleymannâme*'ler ve *Şehnâme*'ler ve buna benzer bir haylı eser varsa da bunlar mevzuumuzun dışındadır.

kaynaklariyle seyahatnâmeler ve Suriye, Mısır tarihlerinden alınacak malûmat ile şöyle böyle yazılacaktır; bu yabancı kaynaklar bu devirdeki Osmanlı devleti olaylarını tamamen aydınlatamamakla beraber bir kısmı hakkında istifademizi mûcip olmaktadır[1]. Mütalâamızı hulâsa edersek bütün iç ve dış kaynaklar tetkik edilmek suretiyle henüz etraflı bir Osmanlı tarihi yazılmamış olduğunu görüyoruz.

Coğrafyaya gelince

Osmanlılarda coğrafyaya ait eserler yazılması XV. asrın ortalarından îtibaren fütûhatın iyice artmasiyle tedrici surette taammüm etmiş ve XVI. asrın ortalarında epi mühim ve mükemmel eserler vücuda gelerek bu hızla XVII. yüzyıl son yarısına kadar gitmiştir. Fatih Sultan Mehmed Batlamyus'un coğrafyaya ait levhalarını tetkik ederek bunların aslına mutabık bir tarzda tertibini emreylemiştir[2].

En eski Türkçe coğrafya kitabı Yazıcı-zâde Ahmed Bican Efendi tarafından 857 H.(1453 M.)'de *Gelibolu*'da tercüme suretiyle vücuda getirilmiştir. Ahmed Bican Efendi bunu Kazvinî'nin عجائب المخلوقات = *Acâibü'l-mahlûkat* isimli eserinden tercüme etmiştir[3]. Ancak XVI. yüzyıl ortalarında Meşhur Pirî Reis, *Kitab-ı bahriye*'sini ve Seydi Ali Reis *Muhit* isimli büyük ve kıymetli eserlerini yazmışlardır. Bahriye kitabı orijinal bir coğrafya olup haritacılık itibariyle de mühim bir terakki nümunesidir ve o tarihte Avrupa'daki haritaların en mükemmeli olduğunu mütehassıslar beyan ediyorlar[4]. Yine bu büyük denizcimizin *Amerika*'ya dair

[1] Mısır ve Suriye kaynaklarından (صبح الاعشى) *Subhu'l-âşâ*, (عقد الجمان) *Ikdü'l- Cüman*, (نجوم الزاهره) *Nücûmü'z-zâhire*, (سخاوى) Sehavî'nin, (ابن حجر) İbn-i Hacer'in, (مقريزى) Makrizî'nin, İbn-i Iyas'ın eserleri vesair Arapça tarihlerle (مسالك الابصار) *Mesalikü'l-ebsar*, (اجابة السائل) *İcabetü's-sâil* ve *İbn-i Batuta Seyahatnâmesi*, *Bezm ü Rezm*, *Zafernâme*, *Timurnâme* ve buna benzer eserler ve Bizans, Venedik ve Ceneviz, Ragüza menbaları Osmanlı tarihinin ilk bir buçuk yüzyıllık olayları hakkında en önemli kaynaklardandır.

[2] Kritovulos, *Tarih-i Saltan Mehmed Hân-ı Sânî*.

[3] Acâibü'l-mahlûkat şehir, nehir ve dağlardan bahsediyorsa da daha çok efsanevî olduğu için coğrafya sayılmamak lâzımdır.

[4] Bu mütehassıslar Herzog ile P. Kahle olup *Kitab-ı Bahriye*, Türk Tarih Kurumu tarafından faksimile olarak bastırılmıştır.

bir haritasiyle diğer iki haritası daha vardır. Bahriye kitabındaki haritalar XVI. asırdaki *Akdeniz* liman ve sahillerini şehir ve kasabalarını göstermek itibariyle de çok kıymetli bir Portulan'dır[1].

Seydi Ali Reis'in vücuda getirdiği *Muhit* eseri de pek mühimdir; Pirî Reisten sonra *Süveyş* kaptanı olan *Galata*'lı Seydi Ali Reis (vefatı 970 H.=1562 M.) *Umman* ve *Hind deniz*'lerindeki seferleri neticesinde baş tarafı kozmografya ve bunun kaidelerinden ve diğer kısımları *Kızıldeniz ile Aden* ve *Basra* körfezleri ve *Umman denizi* ahvalinden bahseden bu mükemmel eserini vücuda getirmiştir[2]. *Muhit* müstakil bir görüş mahsulü olmaktan ziyade daha evvel yazılmış olan Arapça eserlerden istifade edilerek vücuda gelmiş ve on bab üzerine tertip edilmiştir[3]. Bu iki mühim eser Türklerin deniz seferlerini harita ile ilmî bir şekilde yaptıklarını göstermektedir.

* * *

Osmanlılarda Astronomi (ilm-i heyet) fenni, esaslı olarak Ali Kuşçu'nun Türkiye'ye gelmesiyle başlar; bunun yetiştirmiş olduğu astronomlardan sonra gelenler aynı kuvvette yetişmemiş olduklarından bu ilim sönük olarak devam etmiştir. Bununla beraber XVI. yüzyılda astronomide ihtisası olan Sultan Selim muvakkiti Mustafa b. Ali ile Seydi Ali Reis gibi birkaç şahsiyet yetişmiştir. Bunlardan muvakkit Mustafa Çelebi, 931 H. (1524 M.) senesinde telif ettiği اعلام العباد فی اخبار البلاد =*Âlamü'l-ibâd fî Ahbari'l-bilâd* isimli eserini Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Muvakkit Mustafa Çelebi'nin bundan başka aynı mevzua dair on bir eseri daha vardır. Seydi Ali Reis'in yine Astronomiye ait beş kısım ve yüz yirmi bab üzerine kaleme aldığı *Mir'ât-ı kâinat* adlı eseri de pek mühimdir. Seydi Ali Reis'in yine bu ilimde başka eserleri de vardır.

[1] Partulan, daima haritaları muhtevi, liman ve sahillerin tavsifini ve tehlikesiz yolları bildiren eserlerdir, daha eski asırlarda da yapılmıştır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 62).

[2] *Muhit*'i müverrih Hammer Almancaya tercüme etmiştir.

[3] *Muhit*'in 962 H. (1554 M.)'de Hindistan'ın Gücerat vilâyetinin *Ahmedâbad* şehrinde yazılmış olan bir nüshası *Topkapı Sarayı* Revan odası kitapları arasındadır; bunun, Seydi Ali reis tarafından yazılmış veya yazdırılmış olan en eski nüsha olması muhtemeldir.

Matrakçı Nasuh diye şöhret bulan Nasuhü's-Silâhî'nin *İstanbul*'dan *İran* ve *Irak*'a kadar olan menzil ve konak yerlerini ve yol üzerindeki dağ ve şehirleri gösteren topografik bir nevi *Anadolu* atlası, bu XVI. yüzyılın orijinal eserlerindendir[1].

GÜZEL SANATLARA AİT ESERLER

XV. yüzyıldan itibaren XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlılardaki güzel sanatlardan mûsikî, yazı, resim, nakış, mücellitlik, müzehhiblik ve hakkâklik ile alçı, çini ve oyma tezyinatına, kumaş ve halıcılığa dair olan sanat eserleri hakkında bu kısımda sırasiyle kısaca malûmat vereceğiz.

Mûsikiye dair

Eski eserlerde *ilm-i edvar* diye anılan mûsikî, diğer Türk devletlerine nisbetle Osmanlılarda daha müterakki ve mütekâmil bir şekil almıştır; buna da sebep devletin bünyesi, devamı ve yeni muhitlerle teması ve bir refah devrinin açılmış olmasıdır; Anadolu Türkleri arasında şehir mûsikisinde XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Mevlevî tekkelerinin mühim âmillerden biri olduğunu unutmamak lâzımdır; Mevlevilik sahasını genişlettikçe bu mûsîki de o derece yayılmıştır.

Mûsikiye dair eserler

Sultan II. Murad'ın mûsikîye karşı fazla sevgisi, şair ve ediplerle hembezm olması kendisine ilk mûsikî eserinin takdimine vesile olmuştur ki bu Hızır b. Abdullah isminde bir mûsikî üstadının eseri olup adı *Edvâr-ı mûsikî*'dir. II. Murad'ın musahibi meşhur Amasyalı Ahmed oğlu Şükrullah[2], Safiyyüddin b. Abdülmümin'in Farsça on beş fasıl üzerine tertip ettiği *Kitab-ı Edvar*'ını İbn-i Sina, İbn-i Nasr, Kemal-i Tebrizî ve Şeyh Hüsameddin

[1] *Üniversite kütüphanesi*'nin *Yıldız yazmaları* arasında ve 35 numarada bulunan mühim eser de *Türk Tarih Kurumu* tarafından bastırılmaktadır.

[2] 1388'de doğup 1464'den sonra vefat etmiş olan Şükrullah'ın tercüme-i haliyle eserleri hakkında Bay Nihal Atsız'ın *Dokuzboy Türkleri ve Osmanlı sultanları tarihi* adlı tetkikine bakın.

Kâzerunî'nin eserleriyle *Ihvanü's-sefa* ve diğer eserlerden de yirmi bir fasıl daha ilâvesiyle Türkçeye tercüme etmiştir.

Bundan sonra *Lâdik*'li (Denizli) İsrafil-zâde Abdülmecid'in oğlu Mehmed Çelebi'nin *Fethiye* ismiyle Sultan II. Bayezid adına yazdığı mûsikî kitabiyle yine aynı hükümdarla babası Fatih Sultan Mehmed devrini idrâk eden ve Usta Şemsi denilen *Aydın*'lı Şemseddin Nahifî'nin *Bereket* isimli mûsikî kitabı[1], *Tire*'li Kadı-zâde'nin mûsikî risalesi ve Ahi-zâde'nin *Risale-i mûsikî fî Edvar* isimli mûsikî kitabı bu asırda Osmanlılarda mûsikîye dair yazılan eserlerdendir. Bunlardan başka *Kastamonu*'lu Şâver'in mûsikîye dair bir eseri olduğunu Lâtifî tezkiresi yazıyorsa da kitabın adını bildirmiyor.

Mûsikî âletleri

Bu asırlarda Osmanlı memleketlerindeki mûsikî aletlerinin nelerden ibaret olduğu tamamiyle bilinmemekle beraber bunlardan bir kısmının XIV. — XVI. yüzyıllarda *ney*, *kanun*, *ut*, *tanbur*, *çöğür*[2], *kemençe*, *kopuz*[3], *zurna*, *nekkare*, *daire* (tef), *zil*, *bulgari* veya *bağlama*[4], *nefir* (boynuzdan boru) ve envâı, *davul*, *kös* gibi mûsikî âletleri olduğunu muhtelif eserlerin tetkikinden anlıyoruz.

Yukarıda adıgeçen Şükrullah'ın eserinde *ud*, *ıklıgî*, *rebab*, *mizmar*, *pişe*, *çenk*, *nüzhe* ve *kanun* isimleri geçmekte ve her birinin yapılışından bahsolunmaktadır; bu kayıd, adıgeçen mûsikî aletlerinin çok daha evvel kısmen de XIV. ve XV. yüzyıllarda kullanıldığını göstermektedir[5].

Bu sazlardan *ut* malûm olup *ıklıgî* kemençe gibi küçük üç kirişli bir sazdır. Eskiden *Konya* ve *Akşehir* taraflarında kullanılmıştır.

[1] Bu, Usta Şemsi, İran mûsikîşinaslarının meşhurlarından Abdülkadir ile mubahese ederek ona galebe çalmıştır; vefatı 900 H. (1494 M.) senesindedir.

[2] On iki telli saz olup çalması zordu; XVIII. yüzyılda da Osmanlı sarayında çöğür vardı (*Emîrî tasnifi*, *Mehmed Rabî devri*, *11837*). Çöğür ile kopuz muharebe zamanında çadırlarda da çalınırdı (*Peçevî tarihi*, *c. II.*, *s. 304* ; *Tabakatü'l-memalik*)

[3] *Kopuz*, lavta nevinden eski bir sazdır. Osmanlılar zamanında bilhassa Rumeli serhadlerinde ve yeniçeriler arasında çalınırdı.

[4] *Bağlama* veya *Bulgarî* üç telli sazdır; bu isimle hâlâ *Anadolu*'da ve bilhassa Şarkî-Karahisar, Çankırı taraflarında kullanılır.

[5] Rauf Yekta Bey, *Eski Türk mûsikîsine dair tarihî tetebbûlar* (Millî Tetebbûlar mecmuası, Sayı 3-5).

Rebab'ın karnı toparlak, sapı daha uzun ve daha incedir[1]. *Mizmar* bir nevi ney olup bir parçası ağaçtan olmak üzere iki parçadan mürekkeptir. *Pîşe* de bir nevi ney olup bir karış iki parmak yani çığırtma buyundadır ve kamıştan yapılmıştır; boyu şimdi *nısfiye* dediğimiz mûsikî aletinden küçüktür; bu saydığımız mûsikî aletlerine *kâmil saz* ismi verilmektedir; bunlardan sonra yine mûsikî üstadları tarafından *eksik saz* denilen saz nevileri gelmektedir; bunlardan *çenk* kanuna benzeyen bir sazdır; çanağı bir torba gibi olup boynu eğridir. *Nüzhe* ise meşhur mûsikî allâmesi Safiyyüddin b. Abdülmümin tarafından tertip edilmiş olup yüz sekiz kirişli ve bir murabbaa yakın mustatil şeklinde bir sazdır; derinliği dört parmak olup yüzü tahta ile örtülmüştür, kanun gibi mandallı sazlardandır.

Kanun bugün de mühim sazlardandır; *muğnî* ismindeki sazı da Safiyyüddin tertip etmiştir; bu saz *rebab*, *kanun* ve *nüzhe*'den alınmak suretiyle vücuda gelmiştir; karnı îtibariyle rebaba benzerse de ondan daha büyüktür, üst kısmı kanun ve alt kısmı nüzhe tertibindedir. Evliya Çelebi bazı sazlardan bahsederken[2] kanun şeklinde yirmi dört kirişli olan bu *muğnî*'nin levendâne bir saz olup *Batı-Anadolu* halkı tarafından çalındığını beyan etmektedirî[3]. Sultan II. Bayezid'in oğlu âlim ve şair bir şehzâde olan Korkud, mûsikîde de üstad imiş ve kendisi her nevi sazı çaldığı gibi *gıdây-ı ruh* isimli bir saz da îcat etmişti.

Dursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-feth* isimli eserinde XV. yüzyılda *ut*, *şeştar*, *tanbur*, *rebab*, *berbat*, *kanun*, *ney* isimlerindeki sazları ve *Şehnaz*, *Uşşak*, *Neva*, *Muhayyer* makamlarının malûm olduğunu

[1] Evliya Çelebi bazı mûsikî âletlerinin isimlerini yazarken *ıklığî*'yi de *ıflık* diye zikretmektedir. K'nın F olması mürettip hatasıdır (C. I., s. 634). Onun kaydına göre kemençe gibi küçük ve üç kirişli olan bu saz Arabistan ve Türkistan'da kullanılırmış; bu sazı Sultan IV. Murad alayda kullanılmak üzere getirtmiştir.

[2] Evliya Çelebi *musikâr*, *çartar*, *ravza şeştar* ve kopuza benzeyen *şeşhâne*, *çeşte*, *berbat*, *ıklık*, *sunder* ve sair sazlardan bahsettiği gibi Ak Şemseddin'in torunu Şemsî Çelebi'nin *bonkar* sazını icat eylediğini ve yine onun tanbura cüssesinde boyu daha kısa *yeltem* adını verdiği bir saz vücuda getirdiğini ve İran'a kaçan Şehzâde Bayezid'in adamlarından Ferhad'ın tanbur şeklinde üç kirişli gövdeli bir saz yaptığını yazmaktadır *(Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, c. I., s. *636*, *639)*.

[3] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, c. I., s. *639*.

ve düğünlerde muganiye cariyelerle çenk isimli mûsikî âlâtını çalan çengiler'in bulunduğunu yazıyor[1].

Mûsikî üstadları

XV. ve XVI. yüzyıllarda yetişmiş olan bir hayli mûsikî üstadları vardı; bunların bir kısmı *bestekâr* ve bir kısmı da hem *bestekâr* ve hem de *sâzende* idi. Sultan II. Murad'a mûsikîye dair eserini takdim eden Hızır b. Abdullah kitabının mukaddimesinde *Edirne* sarayındaki üstad mûsikîşinasların yanında eser yazmak haddi olmadığını beyan ederken onların isimlerini de zikretmekte ve bu suretle o zamanki üstad mûsikîşinasları bize tanıtmaktadır ki onlar da Hacı Ali, Hüseyin, Ali, hânendelerden Eymen ve Mehmed adlarındaki üstadlar idi[2]. Kezâ Fatih Sultan Mehmed'in sarayına mensup olarak Şirmerd adında bir udî ile İshak adında bir kanunî'nin bulunduğunu biliyoruz[3].

Bu asırlarda eserleri görülmeyen, fakat saz çalmak ve bestekârlık etmek suretiyle tanınmış musikîşinaslardan İstanbullu Meşrebî Kalender, *Kastamonu*'lu Kadı Şemsi, yine *Kastamonu*'lu Şemsi ve tanburî Muslihuddin[4], *Mudurnu*'lu Tanburî Zârî ve riyaziyundan Muhyiddin Mehmed'i biliyoruz; yine bu devirde hânende olarak Senâyî, *Edirne*'li Ali ve kopuz çalmakta da mahir olan Sâgarî ile II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Mahmud'un adamlarından Andelib vardı. Sâgarî yukarıda adıgeçen Usta Şemsi (Aydınlı Şemsi) ile fasıl yaparlardı[5]. Bunlarla muasır olarak sazda mehareti olan bir de Pur Bey isminde biri vardı[6]. İran'da kemençe çalmakta büyük üstad olan meşhur Hüseyin Avvad'ın hocası Zeynelâbidin adındaki büyük üstad Anadolu'ya gelerek Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in dairesine intisab ile kendisine maaş tahsis edilmiştir.

XV. yüzyıl sonlariyle XVI. yüzyıl başlarına yetişen bestekâr ve şair Kâtibî ile XVI. yüzyılın bestekârlarından olup *İstanbul*'a

[1] *Tarih-i Ebû'l-fetih, s. 81.*

[2] ذيل على فصل الاخيان الفتيان = *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan, s. 389.*

[3] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, Cüz 49, 1339.*

[4] *Zeyl alâ fasi'l-ahiyâni'l-fetyan. s. 380, sene 908.*

[5] *Sehî Bey tezkiresi, s. 98.*

[6] *Sehi Bey tezkiresi. s. 98.*

getirilerek kendisine maaş tahsis edilen Serezli Makamî[1] de yüksek sanatkârlardandı. Yavuz Sultan Selim'in *Tebriz*'den *İstanbul*'a naklettirdiği *musavvir*, *nakkaş*, *hakkâk*, *çinici* vesair sanat erbabı arasında Nâyî Şeyh Murad, Neyzen İmamkulu, Kanunî Şahmeran ve daireci (tef çalan saz şefi) Maksud isimlerine tesadüf etmekteyiz[2].

Yüz seneden fazla yaşayarak XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde vefat etmiş olan Tokatlı Derviş Ömer Gülşenî, Kanunî devrinden itibaren mûsikîde bir yüzyıl üstad olmuştur[3].

Başbakanlık arşivi vesikaları arasında XVI. yüzyıla ait *Masraf-ı şehriyarî* isimli bir defterde[4] *Cemaat-i Şagirdân-ı ehl-i hiref* ismi altında 935 H. (1528 M.) tarihli bir vesikada ve saraya mensup sanatkarlar kısmında *çeng* çalan usta Nimetullah Çengî ile Kasım, Mustafa, Pervâne isimli üç şagirdinin ve Hasan Çelebi isminde bir *gûyende* (hânende)nin ve Neyzen Usta Hasan ile yine talebelerinden Ferhad ve Mustafa isimlerinde iki kişinin isimlerini görmekteyiz.

Azerbaycan'dan gelip *Eyüb*'e yerleşen bir zatın oğlu olan ve Nihanî lâkabiyle şiirleri buluna Durak Çelebi'nin *Saznâme* isimli bir eseri olup Evliya Çelebi bu eseri görüp saz isimlerini o kitaptan almıştır[5]. Bu Nihanî XVI. yüzyılın ortalarında şöhret bulmuş ve kardeşi Kaya Bey ile birlikte saz çalmıştır. Bu iki kardeş Dukakin-zâde Mehmed Paşa'ya intisap etmişlerdi; Kemençe çalan Nihanî aynı zamanda silâhşördü[6]. Nihanî, şehzâdeliğinde II. Selim'e intisap ile sefaretle *İran*'a gönderilmişti. Bir haylı mûsikîşinas yetiştirmiş olup Konyalı Meşâmî, Akşehirli Mekalî, Ulvî vesaire gibi şairleri himaye ile II. Selim'e intisap ettirmiştir. Sonraları saza tövbe ettirilerek mîrahurluk ve defterdarlık etmiş ve lalalık ümidiyle *İstanbul*'a gelmiş ve aleyhdarlarının faaliyeti neticesinde pâdişahı kuvve-i vâhimeye ilka etmekle itham edilerek îdam olunmuştur (973 H. = 1565 M.)[7].

[1] Kanunî'nin *Irakeyn* seferi esnasında *Bağdad*'ta vefat etmiştir.

[2] *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan*, s. *383*.

[3] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, c. I., s. *632*.

[4] *Başbakanlık arşivi dört numaralı masraf-ı şehriyarî defteri* (Cemaat-ı şagirdan ve ehl-i hiref kısmı).

[5] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, c. I., s. *639*.

[6] *Âlî tarihi (Basılmamış son cilt)*, *varak 229*.

[7] *Âlî tarihi (Basılmamış son cilt) varak*, *229 b*, *230*.

Yazı (hat) sanatı

Osmanlılarda her çeşit yazı güzel sanatlardan olarak zamanımıza kadar devam etmiştir. Bütün İslâm âleminde yazıyı en güzel yazan ve işleyen ve ona bir tavr-ı mahsus vererek muhtelif mekteppler halinde onu kemale eriştiren Osmanlı Türkleridir.

Bugün, *Anadolu*'daki birçok kitâbelerde ve vakfiyelerde gördüğümüz yazılar ile, çini, vazo, ağaç kapı ve dolaplara ve buna benzer şeylere tezyinî sanat olarak yazılmış olan XIII. yüzyıla ait yazıların pekazı müstesna hemen hemen hiç değerleri yoktur; XIV. yüzyılda sülüs, ilhânî, celî ve nesih yazıları *Anadolu*'da daha ince ve daha sanatlı bir şekil almıştır. *Hatt-ı ilhanî* denilen keşideli yazı İlhanlılar devrinde *Anadolu*'da birçok binalarda kitâbe olarak kullanılmış ve Osmanlı devrindeki eserlerde de tezyini sanat olarak kullanılan sülüs ve celî yazılarının yanında yer almıştır.

Yazı Osmanlılarda daha ziyade levhalar halinde veya cami, türbe içerisini, kubbelerin kenarlarını, pencere, mihrab üstlerini süslemek suretiyle kullanılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşundan îtibaren XVI. yüzyıl başlarına kadar geçen iki yüzyıllık bir zamanda yapılan bu gibi müesseselerin iç ve dış kısımlarına hâk ve tersim ettirdikleri yazıların *Bursa*, *Edirne* ve *İstanbul*'dakileri gözden geçirilecek olursa aradaki tekâmül kendisini göstermektedir.

Hat yani yazı, Osmanlılarda XVI. yüzyıldan îtibaren yabancı tesirinden kurtularak esaslı bir mektep halinde başlar ve XIX. yüzyıl sonlarında ve hattâ XX. yüzyıl başlarında bile dört yüz yıllık parlak bir devir arzeder.

İlk yazı üstadları

XVI. yüzyıl başlarına kadar Osmanlılarda henüz müstakil ve Türk zevkini temamen gösteren bir mektep yok gibiydi; yazı Arap ve İran (İlhâniler devri) tesiri altında yürüyordu; Osmanlılarda ilk mektebi açan kendisinden sonra gelecek yazı sanatkârlarına üstad olan ve hattatlar arasında *Şeyh* diye tanınılan Amasyalı Hamdullah (vefatı 926 H. =1520 M.) ismindeki zattır.

Gerçi Osmanlı idaresindeki yerlerde Hamdullah'tan evvel umumî olmamakla beraber Hamdullah'ın Hocası Maraşlı Hayreddin (vefatı 874 H. =1469 M.) ve Edirneli Yahyay-ı

Sofî vasıtasiyle Yakut Müsta'sımî mektebinin Abdullah Sayrafî kolu yürümüştür. Fakat asıl esas temeli Şeyh Hamdullah atmıştır. Yahyay-ı Sofî *İstanbul*'da Fatih camiinin şadırvanlarının haricinde pencere üzerindeki Fatiha-ı şerîfe ile aynı camiin Akdeniz tarafında birinci penceresi üzerindeki yazıları yazmıştır; bu Fatiha yeşil somaki ile mozayik olarak yazılıdır; bu yazılar şimdi camiin dış avlusunda bulunmaktadır. 882 H. (1477 M.)'de vefat eden Yahya, Edirneli Kazasker Muhyiddin ile Ahmed Karahisarî'nin hocalarıdır. Bundalardan başka Sofi Yahya'nın oğlu Ali b. Yahya, Fatih camiinin inşası tarihini gösteren kitabeyi yazmıştır ki hâlâ kapının iki tarafiyle ortasında hâkedilmiştir. Topkapı Sarayının Bab-ı hümâyun denilen dış kapısının üstündeki *sülüs* ve مثنا=*müsenna* celî kitabe ve خلد الله عز صاحبه cümle-i duâiyesi de bunundur. Bu suretle babasiyle oğlu yani Yahya ile oğlu Ali, Fatih devrini doldurmuşlardır.

* * *

Şeyh Hamdullah ve mektebi

Şeyh Hamdullah, Amasyalı Şeyh Mustafa isminde birinin oğlu olup 840 H. (1436 M.) 'de doğmuş ve Maraşlı Hayreddin'den sülüs ve nesih yazısını öğrenmiş ve yazısının güzelliği sebebiyle Amasya valisi Şehzâde Bayezid'e (II. Bayezid) intisap ederek onun oğullarına yazı meşketmiş ve daha sonra da musahibi olmuştur; Bayezid, pâdişah olunca *İstanbul*'da yaptırttığı meşhur camiinin mihrabı üzerinde ve kubbesi etrafındaki yazıları Şeyh Hamdullah'a yazdırtmıştır[1].

Hamdullah sülüs ve nesihte son zamana kadar devam eden maruf kaideyi koymuş olan Yakut Müsta'sımî (vefatı 699 H.=1299 M.) üslûbu ile yazmış[2] ve fakat kendisi de zevkine göre tâdilât yaparak namına mensup olan bir yazı tarzı koymuştur[3].

[1] Müstakim-zâde, *Tuhfetü'l-hattatîn*, s. *396*.

[2] Yâkut-ı Müsta'sımî ile Ergun Kâmil, Abdullah Sayrafî, Yahyay-ı Sofî, Mubarekşah-ı Süyûfî, Mubarekşah Kutub ve Şeyh Ahmed Sühreverdî gibi şagirdlerine hattatlar *Üstadân-ı Seb'a yani yedi üstad* derlerdi. Bunlardan Mubarekşah Süyûfî'nin 744 Ramazanında (1344 Şubat) bitirmiş olduğu bir Kuran-ı Kerim, *Bursa*'da Gazi Murad Hüdavendigâr türbesindedir.

[3] Nefes-zâde, *Gülzâr-ı savab*.

Hamdullah'ın *Aklâm-ı sitte* veya *Şeş kalem* ismi verilen *sülüs*, *muhakkak*, *nesih*, *rik'a*, *tevkiî* ve *reyhânî* adında altı türlü yazı nümunesini gösteren[1] bir meşk mecmuası Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi kütüphânesinde 2084 numarada bulunduğu gibi yine bu zatın aynı yerde ve 71 numarada pek mükemmel olarak yazdığı Kur'an-ı kerim de görülmektedir.

Şeyh'in (Hamdullah'ın) oğlu Mustafa Dede (vefatı 945 H. =1538 M.) ve damadı Şükrullah (vefatı takriben 950 H. =1543 M.)talebeleri ve hala-zâdeleri Celâl oğlu Muhyiddin ve kardeşi Cemalüddin ile Nefes-zâde tezkiresine göre Şeş kalemde Osmanlıların Yakut'ı sayılan Ahmed Karahisarî (vefatı 963 H.=1555 M.) ve Amasyalı Abdullah Çelebi vasıtasiyle taammüm eden Hamdullah mektebi tarzı daha sonraları dal-budak salıvermiştir ki Şeyh ile talebeleri olup yukarıda adları geçen yedi hattat'a bundan dolayı *Üstadân-ı Seb*'a denilmiştir[2].

Osmanlı memleketlerindeki bu yedi üstaddan Mustafa Dede'nin Topkapı Sarayı Hazine kütüphanesinde 2295 numarada bir kıt'ası ve Amasyalı Abdullah'ın yine orada 2300 numarada

[1] Müstakim-zâde *Tuhfetü'l-hattatîn*'de bu altı yazı'nın esasını kûfi yazısı olarak göstermekte ve nerelerde kullanıldıklarını yazmaktadır (S. 612).

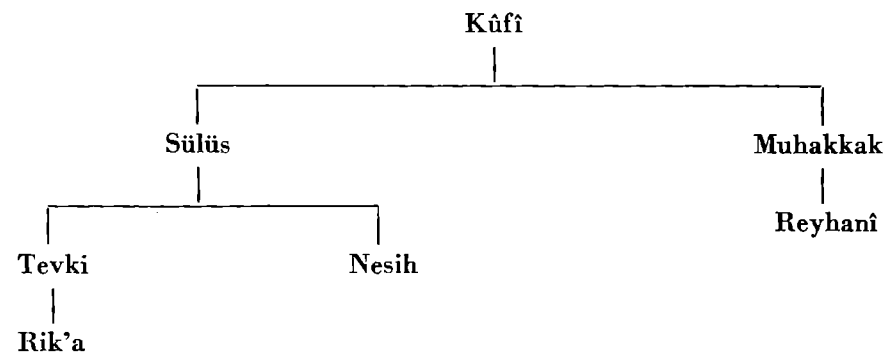

Muhakkak hattı tarihler, şiir ve kasidelerde; reyhanî, Mushaf, enam, delâil ve dua kitaplarında; nesih, tefsir, hadîs ve emsalinde; tevki, vali, sancakbeyleri, kadılar ve sairlerine yazılan ferman ve beratlarda; rik'a, mektup tahrirat ve kaimelerde kullanılıp sülüs ise yazı talimi için meşk verilirdi.

[2] Osmanlılardaki Üstadân-ı seb'ada, *Menakıb-i hünerveran*, Şükrullah'ın yerine yedinci olarak *Bursa* veya *Edirneli* Şerbetçi-zâde İbrahim Çelebi'yi zikretmektedir; çünkü bunlar, Şükrullah'ın, Hamdullah'ın oğlunun talebesi olduğunu zikrederler; Müstakim-zâde ise Şükrullah'ın, hocasına hem damat ve hem talebe olduğunu kayıt ve kabul etmektedir.

bir kıt'ası ile Ahmed Karahisarî'nin emanet hazinesinde 2089 numarada *muhakkak* ve *reyhânî* usulündeki yazıları Türk hattının şaheserlerindendir; Süleymaniye camiinin kubbesi etrafındaki yazılarda Karahisarî'nindir. Karahisarî, üstadı Yahya Sofî'den başka Kirmanlı Esedullah'dan yazının inceliklerini öğrenmiş olup *kalem-i müsenna* denilen *celî* yazıda büyük üstad olmuştur.

Bu üstadlardan sonra Ergun Kâmil mektebinin son talebesi Mevlâna Köse Muhyiddin ve Hamdullah kolundan Tatar Kâtip denilen Kırımî Abdullah (vefatı 999 H. = 1590 M.) ve Hamdullah'ın torunu ve Mustafa Dede'nin oğlu Derviş Mehmed Çelebi (vefatı 1001 H.=1592 M.) ve Gelibolulu Kâtip Hüsam ve Karahisarî'nin oğulluğu Hasan Çelebi b. Karahisarî her kalemde ve bilhassa sülüs ve celî de mahareti olan üstadlardan idiler; tâlik üstadları bunlardan başkadır.

Bu maruf hattatlardan Kırımî Abdullah'ın Topkapı Sarayı Emanet Hazinesinde ve 2115 numarada 969 H. (1561 M.) tarihli bir kıtası ile Zerrin-kalem Hüsameddin diye maruf olan kâtip Hüssam'ın yine Hazine kütüphanesinde 2295 numaradaki yazısı ve Hasan Çelebi'nin 974 H. (1566 M.) tarihli nefis eseri görülmektedir. Edirnede'ki Selimiye camiinin bütün yazıları Karahisarî'nin oğulluğu olan Hasan Çelebi'nindir.

Hamdullah'ın vefatından sonra gelen hattatlar onun yolundan ayrılmamakla beraber meşk ve icazet vermekte *Dede Çelebi kolu*, *Karahisarî kolu* gibi ayrı ayrı kollar teşkil etmişlerdir.

* * *

Tâlik, divanî ve siyakat yazıları

Şeyh Hamdullah mektebinden başka *İstanbul*'a İran Azerbaycanı'ndan bazı tâlik yazı yazan hattatlar gelerek ayrı bir mektep tesis etmişlerdir. Bu meyanda Sultan Ali talebelerinden Meşhedli Abdülvahid vardır ki Kanunî Sultan Süleyman'ın himayesine nâil olup *İstanbul*'da kalmıştır[1]. Yine bunun gibi bilvasıta Sultan Ali mektebine mensup Hoylu Mîr Seyyid Hüseyin

[1] Âlî, *Menakıb-ı Hünerveran*, *s. 39*. Talik yazıyı meydana koymuş olan Tebrizli Sultan Ali'dir. 919 H. (1513 M.)'de vefat etmiş olan talik üstadı da Mîr Seyyid İmadüddin Hüseynî'dir ki sünnî mezhebinde olmasından dolayı I. Şah Abbas tarafından 1027 H. (1617 M.) senesinde şehid edilmiştir.

ve Tebrizli Hacı Mehmed ve tâlikte hususî bir tarz sahibi olan Hârezmli Abdurrahim Enisî talebelerinden Molla Ali Sultan dahi aynı himayeyi görerek tâlik yazısının taammümünde hizmet etmişlerdir[1]. Divanî yazıda İdris-i Bitlisî kıymetli üstadlardandı; yukarıda adıgeçen Hoylu Mîr Seyyid Hüseyin, Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehnâmesini yazmıştır[2].

Osmanlı Türkleri divanî yazıyı hem kendi zevklerine uygun hem de okunması kolay şekle sokarak divan-ı hümâyun yazılarında yani berat ve fermanlarda kullanmışlardır; bu hususta riyaziyeci ve coğrafyacı Matrakçı Nasuh'un mühim hizmeti vardır[3]. Tâlik yazının fazla rağbet görmesi XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonradır.

Osmanlılardaki *siyakat* yazısını güzel yazıp tâmim edenler XVI. yüzyıl ortalarından îtibaren gelen siyakat yazanlar olup bunların da başlıcaları Hüsam-ı Rûmî, Beynî-zâde Mehmed Çelebi, Oğlan Memî, Selisî Ahmed Çelebi, Sünbül Çelebi gibi kâtiplerdir.

Resim ve nakış

XV. yüzyıl ortalariyle XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda (قطّاع) *kattâ*, *nakkaş*, *musavvir*, (طراح) *tarrah* ve *ressam* gibi[4] güzel sanat erbabı da yetişmiştir. Osmanlı devletinde bu sanatların nasıl başladığını bilmiyoruz; mamafih Selçuk memleketlerine sahip olan Osmanlıların *Konya*'da eski devirlerden kalma resim ve nakışlardan istifade ettiklerine şüphe yoktur; bununla beraber musavvirlik ve nakkaşlığın Osmanlılara girmesinin herhalde XV. yüzyılın ilk yarısı içinde olduğunu kuvvetle tahmin edebiliriz; nitekim *Bursa*'da *Yeşil cami* denilen Çelebi Mehmed camiinin nakkaşı *Bursa*'lı Ali b. İlyas bu söylediğimiz zama-

[1] *Menakıb-ı Hünerveran, s. 39, 40.*

[2] Müstakim-zâde *Tufetü'l-hattatîn.*

[3] *Menakıb-ı Hünerveran, s. 61* ve ondan naklen *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-feiyan, s. 369.*

[4] (قطّاع) *Kattâ*, çakı ile yazı veya resim oyarak onları başka bir satha yapıştıran sanatkâr. *Nakkaş*, boya ile resim yapanlar; *musavvir* insan resmi ve tablo resmi yapanlar; *tarrah*, tezyinât ve manzara resmi yapanlar; *ressam* da çizgi ile boyasız resim yapanlardır.

nın üstadlarındandır. Üstad Ali, küçük yaşta iken *Semerkand*'a götürülüp nakış sanatını orada öğrenmiş ve sonra memleketine dönerek *Yeşil cami*'in nakışlarını yapmıştır[1]. Daha sonra Sultan II. Murad zamanında *Bursa*'lı Nakkaş Sâfî isminde bir üstadı tanımaktayız[2]. XV. asrın ikinci yarısında yani 880 H. (1475 M.)'de *Bursa*'da vefat eden Hoca Yusuf b. Hoca Ferruh da nakkaştı.

Tebriz ve *Orta-Asya*'da ehemmiyetli surette taammüm eden musavvirlik ve nakkaşlık XV. yüzyıl ibtidalarından itibaren *Türkiye*'ye girmiş ve XVI. yüzyılın sonlarında epi rağbet bulmuştur. XV. yüzyıl ortalarında Sultan II. Mehmed'in hassa musavviri yani saray ressamlarından Sinan Bey isminde bir zatı tanımaktayız; bu, *Venedik*'te yetişmiş olup Mastori Pavli Daragoza (Matteo Pasti) adında bir ressamın talebelerindendir; Sinan Bey *Bursa*'da vefat etmiş[3] ve Şiblî-zâde Ahmed Çelebi'yi yetiştirmiştir; Şiblî-zâde eski tâbir ile *şebihnüvis*'likte yani insan resmi yapmakta (portraitiste) pek mahir imiş[4]. XV.

[1] *Elvâh-ı nakşiyye kolleksiyonu, s. 12.* Bursa'da Yeşilcami Hünkâr mahfeli üzerinde mihraba karşı olan kitabede « قدتم نقش العمارة الشريفة بيد افقر الناس علي بن الياس بن علي في اواخر رمضان سنه سبع عشرين و ثما نمايه » yazısı görülüyor ki bu ibare nakışların Ali b. İlyas tarafından yapıldığını göstermektedir. 847 Ramazan tarihli *Bursa*'da Tahtakale mahallesinde Hafsa Hatun mescidi vakfiyesinde hudutları sayılan mülkler arasında Nakkaş Ali'nin hanesinin adı da geçmektedir *(Topkapı Sarayı, Nr. 7083 vakfiye kısmı).*

[2] *Sehî Bey tezkiresi, s. 60* ve *Lâtîfî tezkiresi, s. 220.*

[3] Sinan Bey *Bursa*'da Deveciler kabristanında medfundur. Taşının bir tarafında "Sahibü'l-kabr Nakkaş Sinan", arkasında birtakım eşkâli muntazama içinde « صاحب القبر المرحوم المغفور السعيد الشهيد نقاش سلطان محمد سنان بك ابن ساعاتى ؟ » *Sahibü'l-kabr el-merhum el-magfur es-said eş-şehid nakkaş-ı Sultan Mehmed Sinan Bey ibn Saatî?* yazısı ve altında « المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار الفنا الى دار البقا » ibaresi vardır bu kabir taşını Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müdürü merhum Hasan Fehmi Bey bulmuştur. Bu kitâbe hakkında *Bursa*'da intişar etmiş olan *Arkadaş* gazetesinin 113 üncü nüshasında mufassal malûmat vardır. Viyana İmparatorluk Kütüphânesi Müdürü iken 1918'de vefat eden Karabaçek uzun tetkikat yaparak Sinan Bey'in ressam Bellini olduğu zannına düşmüş ise de merhum Hasan Fehmi'nin mezar taşını bulmuş olması Karabaçek'in tahmininde yanıldığını meydana koymuştur. Sinan Bey'in kabir taşı Bursa müzesindedir.

[4] *Menâkıb-ı Hünerveran, s. 68.*

yüzyıl nakkaşlarından Hasan ve Fazlullah isimlerinde iki kişi daha biliyoruz[1]. Bunlardan başka Bursa'da Deveciler kabristanında, 880 H. (1475 M.)'de vefat eden Hoca Yusuf b. Hoca Ferruh adında bir nakkaş görülmektedir; yine Bursa'da Sinan Bey'in kabrinin yanında nakkaş ve müzehhib Galatalı Memi Şah'ın 953 H. (1546 M.) tarihli mezar taşı vardır.[2]

Osmanlı hükümdarları şarktan getirttikleri musavvir ve nakkaşlardan başka *Venedik*'ten de ressam getirtmişlerdir; meselâ *İtalya*'da *Verona*'lı Matteo Pasti ve *Ferrara*'lı Konstaniço ve bunlardan başka resmen *Venedik* cumhuriyetinden vaki talep üzerine 1479 Ekim başlarında (884 H). *İstanbul*'a gelen Jantil Bellini bunlardandır. Bellini, bir Türk kadını ile bir solak yeniçeri ve biri madalyon ve diğeri yağlı boya olarak Fatih'in iki resmini ve bir de *Topkapı Sarayı* odalarının duvar nakışlariyle şehrin manzarasını yapmıştır; Fatih'in yağlı boya resmi *Londra* müzesindedir[3].

II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında meşhur Mikel Anj'ın iki defa *İstanbul*'a dâvet edildiği halde gelmediği malûmdur; *Viyana* İmparatorluk Kütüphânesi eski müdürü Karabaçek'in eserinde Bayezid'in Mikel Anj'ı *İstanbul* ile *Galata* arasında köprü yaptırmak için dâvet ettiği yazılıdır.

Yavuz Sultan Selim, İran seferinden avdet ederken Şah Mehmed, Abdülgani, Derviş Bey isimlerinde üç musavvir yani portretist ve Semihan, Alâüddin Mehmed, Mansur Bey, Şeyh Kâmil, Ali Bey Abdülhalık ile daha altı nakkaşı beraberinde *İstanbul*'a getirmiştir[4]. Yavuz Sultan Selim'in *Çaldıran* harbini tasvir eden ve mozayikle yapılmış olan bir tablonun saray köşklerinden birisinin kapısının üzerinde gördüğünü Nemçe elçisi Busbek beyan etmektedir[5].

[1] *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan, s. 382.*

[2] Memi Şah'ın kabir kitabesinin son beyti :

Bilmek istersen nedir tarihin
Oku ey dil ruhiçün fatiha 953

[3] *Elvâh-ı Nakşiyye koleksiyonu, s. 13* ve Ahmed Refik Bey'in *Jantil Bellini* isimli eseri.

[4] *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan, s. 382.*

[5] Busbek, *Türk mektupları* (Merhum Hüseyin Cahit Yalçın tercemesi), *Fikir hareketleri mecmuası, Sayı 116.*

Halkondil zeylindeki bir kayda da inanmak lâzım gelirse Yavuz iyi bir ressam imiş; yağlı boya olarak Şah İsmail ile vukua gelen *Çaldıran* muharebesini yaparak *Venedik* cumhuriyetine göndermiş; ve bu resim müverrih zamanında *Venedik* meclisi salonunda asılı imiş[1].

XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde (932 H. =1525 M.) devlet hazinesinden para alan nakkaşlar yirmi dokuz ve şagirdleri de on iki kişi idi[2]. Bunların bir kısmı *İstanbul*'da yetişmiş ve bir kısmı da *Azerbaycan*'dan gelmişlerdi; *Azerbaycan*'dan gelmiş olanlar Fatih Sultan Mehmed, Bayezid, Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında gelmiş veya getirilmişlerdi; bunlardan her birinin ismi, maaşı, nereden geldiği ve nerede yetiştikleri Topkapı Sarayı kütüphanesindeki sanatkâran defterinde gösterilmiş ve oradan naklen merhum Muallim Cevdet tarafından neşredilmiştir[3]. Bu üstadlardan Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in yanında bulunmuş olan yirmi iki akçe yevmiyeli ressam Şahkulu[4], yirmi dört akçeli Tebrizli Melek Ahmed ve yirmi akçe yevmiyeli Hasan b. Mehmed ve yirmi bir akçe yevmiyeli ressam Hasan b. Abdülcelil vardır.

Bunlardan musavvir ve nakkaş Şahkulu[5], Yavuz Sultan Selim zamanında *İstanbul*'a getirilerek evvelâ yirmi iki akçe ile hassa nakışhânesine alınmış ve daha sonra başnakkaş olmuştur. Şahkulu, resim ve nakışta meşhur Behzad'ın mensup olduğu Herat kolunu temsil etmiştir. *İstanbul*'da çok talebe yetiştirmiştir; Şahkulu mektebi *Cemâat-i Acem* nakkaşları adiyle İran sanatını temsil etmiş olup buna karşı yine XVI. yüzyılda Türk zevk ve sanatını gösteren *Cemâat-ı Rûm* nakkaşları vardı[6]. Şahkulu'nun

[1] *Arthur Thomas, s. 433.*

[2] *Zeyl, s. 359.*

[3] *Zeyl, s. 361.*

[4] *Menakıb-ı Hünerveran*, Şahkulu'nun, Tahmasb Han'ın nigârhânesi reisi iken Kanunî Sultan Süleyman tarafından yüz akçe yevmiye ile celb edildiğini yazmaktadır. Şahkulu'nun Şehzâde Ahmed'in yanında bulunduğu ve daha sonra Yavuz'un hizmetine girdiği malûm olup bundan sonra da başnakkaş olarak yevmiyesi yüz akçe olmuştur.

[5] Şahkulu'ya Ağa Mîrek vasıtasiyle veya doğrudan doğruya 916 H. (1510 M.)'de vefat eden *Herat*'lı üstad Behzad'ın talebesidir.

[6] Topkapı Sarayı müzesindeki vesikada bu sanatkârların isim ve gündelikleri gösterilmiştir (B. Tahsin Öz'ün notlarından).

Penahî mahlasiyle şiirleri olduğunu musavvirlik ve nakkaşlıkta fevkalâde mehareti bulunduğunu tezkire sahibi Âşık Çelebi yazmaktadır.

Tezhib sanatında da üstad olan Şahkulu'nun en kıymetli şagirdi müzehhib Kara Mehmed olup bunun Yıldız kütüphanesinde bulunan Kanunî Sultan Süleyman divanındaki tezhibi en nefis eserlerindendi[1]. Bunlardan başka Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in *Halep*'ten *İstanbul*'a gönderdiği Tacüddin Kürebend ve Hüseyin Bâlî ile Kanunî'nin ilk zamanlarında *İstanbul*'a gelen musavvir Kıncı Mahmud ve hem musavvir ve hem müzehhib olan Mısırlı Hasan ve talebelerinden üstad İbrahim ve Galatalı Mehmed ve *Hünernâme*'nin resimlerini yapan Üstad Osman ve kayın biraderi musavvir Ali ve Hasan Kefeli ve adı Mustafa olan şair Sâî ile[2] müneccim ve muvakkıt ve aynı zamanda nakkaş olan Ahmed Nakşî[3] XVI. yüzyıl musavvir ve nakkaşlarındandırlar[4].

Bunlardan başka yine aynı asırda yetişmiş olan Türk nakkaş ve ressamları arasında *Manisa*'lı hattat ve şair Camiî ile meşhur *Galata*'lı Nakkaş Haydar'ı da zikretmek lâzımdır. Bugün eserini gördüğümüz ve şiirde Nigârî mahlaslı olan Haydar Çelebi, hem şiir ve hem de resimde maharet sahibi idi; 980 H. (1572 M.)'de vefat eden Nigârî Haydar hassa gemilerinde yani Osmanlı donanmasında reislik (kadırga kaptanlığı) etmiş ve musahibi olduğu Sultan II. Selim ile Barbaros Hayreddin Paşanın resimlerini yapmıştır. Barbaros'un resmi *Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya dergisi*'nin üçüncü numarasında basılmıştır. Nigârî'nin *Londra* müzesinde iki minyatürü olduğunu[5] F. R. Martin ve ondan naklen merhum Halil Ethem Bey *Elvâh-ı*

[1] *Menakıb-ı Hünerveran* ve *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan*, *s. 398-400.*

[2] 1004 H. (1495 M.) tarihinde vefat ederek *Silivri kapısı* haricinde defnedilen Sâî, hassa nakkaşlarından olup Mimar Sinan'ın yâr-ı vefadarı idi *(Riyâzî tezkiresi)*.

[3] Âli, *Menakıb-ı Hünerveran*, *s. 68*, *69*.

[4] Topkapı Sarayı vesikaları arasında 933 H. (1526 M.) tarihindeki maaşlı nakkaşların adedi ressam Şahkulu ve Tebrizli Melek Ahmed başta olarak otuz ve talebeleri de on ikidir.

[5] *Minyatür*, pek ince ezilmiş, biraz zamk katılmış sulu boya ile yapılmış olan gayet rakik nakışlardır. Bunlar en iyi cins kâğıt üzerine yapılırdı.

Nakşiye kolleksiyonu isimli eserinde yazmaktadır[1]. Ressam ve şair Nigârî'nin ilk zamanlarda Tophane'deki evi ve sonra Eyüp tarafındaki köşkü âlim, edib, şair ve sanatkârlar mahfili idi[2]. Profesör Dr. Bay Süheyl Ünver tarafından *Ressam Nigârî-hayatı ve eserleri* hakkında 1946 tarihinde bir eser yayınlanmıştır. 979 H. (1571 M.)'de vefat eden ve *Topkapı Sarayı*'nın kapısiyle divanhanesinin nakışlarını yapan ve Baba Nakkaş diye şöhret bulan Şeyh Mustafa'nın adına *Çatalca*'ya yakın Baba Nakkaş adında bir köy vardır.

Nakışlar, cami, mescit, saray ve konakların ve evlerin duvarlarına, pencere kenarlarına tavanlara ve göze hoş gelecek yerlere yapılır ve binanın aydınlık veya loş oluşuna göre nakş edilirdi; nakışlarda lâle, karanfil ve nar çiçeği esastı.

Mücellitlik ve Müzehhiblik

Ciltçilik

Türk zevkinin inceliğini gösteren mücellitlik ve müzehhipliğe ait değerli eserlerin yüzlercesi bugün müze ve kütüphanelerimizi süsledikten başka yine yüzlercesi Avrupa müzelerinde bulunmakta ve takdirle ziyaret edilmektedir. Mücellitlik ve müzehhipliğin inceliği hakkında burada izahata kalkışmak selâhiyeti aşmak olur; bu iki güzel sanatın bilhassa XVI. yüzyılda Osmanlı Türkleri arasında pek ileri gittiği, görülen eserlerin tetkikinden anlaşılmaktadır; bu hususta *Topkapı Sarayı* müze ve kütüphaneleriyle *Üniversite*, *İslâm eserleri müzesi*, *Ayasofya* ve diğer İstanbul kütüphanelerindeki cilt ve tezhipleri görmek bu sanatın inceliğini anlamağa kâfidir.

XVI. asırda yetişmiş olan kıymetli mücellitlerden Alâüddin, Hudadâd, Yusuf Şaban ile Sultan I. Selım'in mücellitbaşısı Mehmed Çelebi ve oğlu Süleyman Çelebi ve Mehmed Çelebi'nin kardeşi Hüseyin Çelebi ve Mustafa Çelebi'nin isimlerini biliyoruz; İran mücellitleri ciltçilikte Osman-

[1] *Elvâh-ı nakşiyye kolleksiyonu*, *s. 16.*

[2] *Âşık Çelebi* ve *Riyazî tezkireleri*. Müverrih Âlî, Nigârî Haydar Reis hakkında "Galata reislerinden ve fanûs götürüp - kadırga feneri - kapudan namındaki meşâhirin eminlerinden... idi. Nakkaş Haydar namiyle şöhreti ve ol san'atta dahi şebih yazmakla -insan resmi yapmakla ırzı ve kudreti mukarrer idi" demektedir (Basılmamış son cilt, varak 229b).

lı mücellitleri kadar mâhir değillerdi; Müverrih Alî'nin *Menakıb-ı Hünerveran* isimli eserindeki kayda göre İran mücellitleri *tıla* yani rugan veya lâke denilen ciltleri altın varakla yaldızlamakta ve ciltlerin maktalarını tertipte mâhir olup buna mukabil Osmanlı mücellitleri de *zencîrek* veya *şemse* sanatiyle[1] ciltlerin zarif, nârin ve cazib olmasında büyük meharet sahibi idiler.

XVI. asır sonlarında Kara Mehmed, Mehmed b. Cafer, Ahmed b. Hasan, İsa b. Yusuf vesaire olmak üzere Enderuna mensub yirmi mücellit vardı.

Müzehhiblik Yazı ile beraber yürüyen *tezhib* kitapların baş kısımlarını, fasıl aralarını, etraf ve sayfalarını ve levhaların etrafını süslemek sanatıdır; bu tezyinat renkli olmayıp yaldızlı olursa ona *halkârî* denilirdi.

Osmanlılarda müzehhiblik XV. asrın ilk yarısı içinde görülmektedir. İlk zamanlarda Osmanlılar Karaman oğullarındaki müzehhiblerden istifade etmişlerdir; nitekim müzehhib ve hattat olan Konya Aksaraylı Ahmed b. Hacı Mahmud bunlardandır; 840 H. (1436 M.)'de şair Ahmedî'nin *Tervihü'l-ervah* ismindeki tıb kitabını yazan ve tezhib eden bu sanatkârdır[2]. Kezâ Fatih Sultan Mehmed için istinsah edilmiş olan bazı kitapların tezhibleri XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Türklerinde müzehhibliğin mevcudiyetini göstermektedir[3]. XV. asırda müzehhiblerden Şehabüddin Kudsî tezhiblerinin kenarına ismini yazardı.

XVI. yüzyılda tezhib sanatında eseri olan II. Bayezid'i görüyoruz. Heyete dair yazılan bir kitabın şerhinin kenarındaki

[1] *Zencîrek san'atı*, yazılacak eserin sayfalarının veya bir levhanın ve hattâ herhangi bir kapının etrafına yapılan küçük ve muhtelif şekillerdeki zincir resmi olup yorucu ve üzücü ince bir iştir. Âlî, *zencîrek*'i şemse ciltler mukabili olarak kullanıyor. Anadolu Selçuklularında da şemse ciltler görülmektedir: şemse cildin *soğuk şemse*, *gömme şemse*, *mülevven şemse* ve *yapıştırma şemse* gibi muhtelif nevileri vardır.

[2] Bu eser I. Abdülhamid kütüphanesindeki kitaplar arasında 1082 numarada bulunmaktadır.

[3] Topkapı Sarayı III. Ahmed kütüphanesinde bulunan 1996 numaralı *Kitabü'l-mesâil* ile 2082 numaradaki *Kitabü'l-ilel*'in tezhipleri Fatih devrine ait olup XVI. yüzyıldakine nisbetle basittir.

tezhip, bunun olup kenarında ismi vardır[1]. Yine bu asırda meşhur müzehhiblerden Kara Mehmed ile Üstad-ı Rûm diye meşhur olan Şaban ve İstanbul nakışhanesinde müzehhib Hüseyin vardır. Kara Mehmed'in en nefis eserlerinden biri, Kanunî Sultan Süleyman'ın divanına yaptığı tezhip olup Yıldız kitapları arasındadır[2]. Müzehhib Selânikli Abdullah b. Mehmed'in çıraklarından müzehhib ve hattat Mehmed b. İlyas tarafından 954 H. (1547 M.)'de bir Kelâm-ı kadim'e yapılan tezhib Topkapı Sarayı Koğuşlar kütüphanesinde ve 563 numarada bulunmaktadır.

İstanbul'daki müzehhibler her sene mûtad üzere Okmeydanındaki Okçular Tekkesinde talebelerine icazet vermek üzere toplanırlar ve merasim yaparlardı. Bunlara mücellitlerbaşı riyaset ederdi.

Alçı, Çini, Oyma ve Hâk sanatları

Osmanlılardaki güzel sanatlardan alçı, çini, oyma ve hâk gibi ince işler kendilerinden evvelki Türk eserlerine nisbetle daha mütekâmil olarak XVI. asır sonlarına kadar kendisini göstermiştir.

Alçı işleri

Cami, pencere ve cami kapıları etrafında ve mihrablarda, türbelerde kullanılmış olan alçı işleri, alçı çerçeveleri Osmanlılardan evvel Anadolu Selçuklularında, Karaman oğullarında ve diğer Anadolu beylikleri devrinde kullanılmış ince bir sanat idi. Karaman oğulları zamanında alçı işlerinin bu devlette pek ileri gittiği Karamanoğlu İbrahim Bey ile oğullarının kabirlerindeki alçı işlerinden anlaşılmaktadır. Ankara'daki cami ve mescitlerin çoğunun mihrabları ve bir kısmının pencere ve iç kapı kenarları (çerçeveleri) hep alçı ile süslenmiştir. Buradaki alçı işlerinin en güzeli Karaoğlan caddesindeki *Zincirli cami* mihrabıdır; yine Ankara Debbağhâne mescidi pencceresi ile alçıdan göbek tezyinatı da güzeldir.

Eski camilerin tavana yakın olan üst pencereleri müdevver veya beyzî şekilde kafesvârî alçıdan yapılmış olup aralarına yeşil

[1] *Elvâh-ı nakşiye kolleksiyonu, s. 15.*

[2] *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan, s. 382, 399, 401.*

camlar konmuştur. İçli dışlı olan pencerelerin dış kısmı sade alçı ile beyaz cam olup asıl iç kısımlar renkli camdan ve ince tezyinatlıdır; cam renkleri çok defa mavi, kırmızı ve sonra da yeşil, sarı, mor ve fîruzedir. Alçı işleri evvelâ resmedilir ve sonra da kalıbı çıkarılarak o kalıbın boşluklarına sulu alçı dökülürdü. Çeşitli süsleme yazılar alçıyı oymak suretiyle yapılır ve yerine göre yuvalara inceli ve kalınlı camlar yerleştirilirdi; bunda renklerin imtizacı esastı.

Bursa'daki Yeşil cami ile Çelebi Mehmed'in Yeşil türbesi içerisindeki hücreleri ve İstanbul'da *Şehzâde* ve *Süleymaniye* camilerinin alçı işleri bu sanatın en güzel nümunelerindendir; alçı tezyinatında nohut ve bezelye yaprakları kullanılmıştır.

Çini işleri

Eskiden çininin îmal edilmiş olduğu *Kâş* şehrine nisbetle çiniye *kâşî* ve Çin fağfurlariyle porselene de *çini* denilirdi; sonradan çini tâbiriyle kâşi kastedilmiş ve bu tevcih umumîleşmiştir. Çiniye *sırça* da denildiğini görüyoruz; 878 H. (1473 M.)'de Fatih tarafından yaptırılmış olan *Sırçalıköşk* (*Çiniliköşk*) ile *Konya*'daki *Sırçalı medrese* bu cümledendir[1]. Süslü çinilere "sürûc-i münakkaşa" da denilmektedir[2].

Anadolu Selçuklularından bu tarafa pek mükemmel bir halde devam edip gelen, cami, türbe, çeşme, medrese ve sair binaları süsleyen çinicilik ve çini tezyinatı, Osmanlılarda da pek revaçta idi. Bazı istidlâllere göre XIV. asır ortalarına doğru eski rağbetini kaybeden çinicilik bir asra yakın bir bocalama devri geçirmiştir; çünkü 1330 ile 1400 seneleri arasında çini sanatına ait *Anadolu*'da güzel bir esere tesadüf edilmemektedir; bu tarihlerde *Kütahya*'da Yakup Bey mescidinin (burası şimdi müzedir) bakiye kalan çinileri ile Aydın oğulları devrine ait *Birgi*'deki çiniler pek basittir[3].

[1] Topkapı Sarayı Müzesi emekli Müdürü B. Tahsin Öz'ün notlarından.

[2] Sırçalı veya Çiniliköşkün inşa tarihi o tarihte Nişancı bulunan Karamanî Mehmed Paşa tarafından söylenen (بیت سرور) Beyt-i sürur terkibi üzere 878 tarihidir (Taci-zâde Sâdi Çelebi Münşeatı, İstanbul Enstitüsü neşriyatından, sene 1956, s. 58).

[3] Selçuklular devrindenberi gelen çinicilikte kakma çini, düz çini ve çini isimleri altında muhtelif çini işçiliğine tesadüf etmekteyiz. Konya'da *Sahib Ata* minaresi, *Sırçalı mescid* ve *Sultan Alâüddin camii* mihrapları, *Sahib Ata*

Osmanlı memleketlerinde *İznik*'te Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın 780 H. (1378 M.)'de yaptırdığı *Yeşil cami* ile Bursa'da Çelebi Mehmed'e ait *Yeşil cami* ve *Yeşil türbe* çini ile süslenmiş olan ilk eserlerdendir; sonra bunu *Muradiye* künbedlerindeki çiniler takip etmiştir.

Âşık Paşa-zâde, çini sanatının Osmanlı memleketlerine Tokatlı Hacı İvaz Paşa'nın teşvikiyle girdiğini yazmaktadır [1]; *İznik* ve *Kütahya* çiniciliği asırlarca memleket ihtiyacı olan çinileri yapmışlardır; XV. yüzyılda bir de Bursa çiniciliği varsa da bu çok sürmemiş ve galip ihtimalle XV. yüzyıla inhisar etmiştir.

Osmanlı çiniciliği XVI. yüzyılda en yüksek derecesine varmıştır; en güzel çini yapan yer de İznik çini imalâthanesidir. İstanbul'da *Topkapı Sarayı* dahilindeki çinili köşk ve yine Topkapı Sarayının harem daireleriyle Şehzâde Mehmed türbesi, Süleymaniye cami ve türbeleri, Tahtakale'de *Rüstem Paşa camii* ve Topkapı haricindeki *Takkeci camii* ve *Eyyüb*'te türbenin dışında ve içindeki çiniler ve daha sonra yapılan *Edirne*'de Selimiye camii vesair daha birçok eserler Osmanlı Türklerindeki çini işlerinin en güzel nümunelerindendir. XVI. asrın ikinci yarısında saray için *İznik*'e pek çok çini sipariş edilmekte idi [2].

Çini üzerine yapılan süsleyici resimlerden en mühimmi lâledir; lâle XV. asrın ikinci yarısından îtibaren taammüme başlamış ve bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısında en önemli yer almıştır. Rüstem Paşa camii'ndeki çinilerde çok lâle resmi vardır; *Eyyüb*, *Haseki Hurrem Sultan* ve *Kanunî türbe*'lerinde ve *Piyale Paşa cami*'indeki lâleli çiniler pek mükemmeldir [3]. Lâleden sonra çinilerde nohut, fasulye, bezelye yaprakları ile karanfil, gül, sünbül,

türbesi duvar tezyinatı çinileri, kakma çini olup çinilerin duvarın içine sokulmasiyle husule gelmiştir. Düz çini birbirlerine çakı ağzı kadar farkla düz ve yanyana konurdu; Konya'daki *İnce minare*, *Sahib Ata camii mihrabı* ve *Osmanlı* devrindeki Çandarlılara ait *İznik Yeşilcami minaresi* düz çinilidir. Kesme çini, büyük parçada kesilen çinilerin sıralanmasiyle olur. Konya'daki *Karatay medresesi*, Bursa'daki *Yeşilcami*, İstanbul'daki *Çinilikköşk* bu kesme çini usûlündendir (Şehabettin Uzluk, *Selçuk ve Osmanlı çini işçiliği*, İst. 1931).

[1] *Âşık Paşa-zâde tarihi*, *s. 190.*

[2] *Mühimme defterleri*, *Nr. 26*, *s. 211*; *mühimme*, *Nr. 35*, *s. 314.*

[3] Çinilerdeki lâle hakkında *Vakıflar dergisi*'nin birinci sayısında (1938) B. Feyzullah Dayıgil'in bir tetkiki vardır.

nar çiçeği ve servi görülüyor; çinilerde hendesî şekiller kullanılmış ve aynı zamanda yazı yazılmıştır.

Oyma ve kakma işleri

Oymacılık, ağaç, tahta, taş, maden üzerine olmak üzere başka başkadır. Ağaç ve tahta üzerine yapılan oymacılığa قاطعجيلق = *kaatı'cılık* ve taş üzerine yapılan oymaya *senk-tıraşî* veya *naht*, madenî eşya üzerindeki kabartmalara da نقر = *nakr* denilirdi.

Ağaç üzerine yapılan oymalar minber, kapı, pencere kapağı, rahle gibi büyük ve enfiye kutusu, arka kaşağısı, müttekâ, küçük çerçeve ve el aynaları çerçeveleri gibi küçük kıtalarda olarak iki kısımdı.

Naht = نحت denilen taş oyması tezyinatı bazı cami minareleri şerefeleriyle[1] çeşme, taş çerçeveleri, hamam kurnaları, ayna taşları, mezar taşları ve buna mümasil yerlerde kullanılan bir sanat olup bugün bunun yüzlerce nümunesi görülmektedir; نقر = *nakr* sanatına ait işler de bugün müzelerimizi tezyin eden şamdan, buhurdan, kandil, ibrik, silâh, sahan ve hamam tası, mangal ve saire üzerlerindeki ince ve zarif tezyinattır; kuyumculukta bu sanat erbabına *kalemkâr* denilirdi.

Anadolu Selçukluları devrinde pek müterakki olan oymacılık, Eşref, Karaman, Aydın ve Candar beyliklerinde de kuvvetini muhafaza etmiş ve Osmanlılarda ise en orijinal şekillerini göstermiştir; *Bursa*'da *Ulucami*'in abonoz üzerine oyulmuş fevkalâde sanatkârane olan minberi ve *Yeşiltürbe* kapılarını 824 H. (1421 M.)'de Hacı Ali b. Ahmed isminde bir sanatkâr yapmıştır. Yeşil camiin muhtelif şekildeki pencere kanadları da fevkalâdedir.

Türk ince sanatlarından biri de *kakmacılıktır* ki bu da oyulan mâden veya ağacın içine fildişi, tel, sedef, kemik vesaire ile vücuda getirilen tezyinattır; bunlardan bir hayli müze, camî ve türbelerde görülmektedir. *Süleymaniye*'deki İslâm Eserleri Müzesi ile *Topkapı Sarayı* ve *Askerî Müze*'de bu sanat eserlerinden çok vardır. Kakmacılığın sedef işleriyle meşgul olan sanatkârına *sedefkâr* ismi verilmektedir.

[1] *Silivrikapı*'da Hadım İbrahim Paşa Camii'nin mermer minberi pek sanatlıdır.

Hakkâklik

Hakkâklik Osmanlılarda mühim sanatlardan olup gerek Osmanlı sarayında ve gerek hariçte rağbette idi. XVI. asır başlariyle aynı asır sonlarına ait saray hakkâklariyle talebelerinin isimlerini havi defterler Topkapı Sarayı vesikaları arasındadır.

Hakkâklar iki kısımdı; bir kısmı akik, fîruze, yeşim, necef gibi taşları işleyen sanatkârlar olup bir kısmı da mühür kazanlardı. Mühürler, altın, gümüş, pirinç gibi madenlere; bazan da akik, zümrüt nevinden kıymetli taşlarla hâkkolunurdu.

Diğer Türk sanatlarına bir bakış

Bundan evvelki bahislerde Osmanlıların meydana getirdikleri çeşitli devlet teşekküllerini, kültüre verdikleri önemi sırasiyle belirtmiştik. Bir devletin medenî inkişafını gösteren bir unsurun da sanat olduğu şüphesizdir. Zaten sanat hareketleri, iyice takip edilecek olursa bir devletin durumunu grafik gibi belirtmektedir. Türk silâhları üzerinde etüdler yapılınca Osmanlıların birçok zaferlerinin, üstün bilgi ve silâha dayandığı görülür. Türk ok ve yayları metaneti ve uzun mesafeye varması îtibariyle bugün bile hayret edilecek bir üstünlüktedir.

İstanbul'da Okmeydanı'nı Fatih Sultan Mehmed tesis etmiş, ve II. Bayezid de ayrıca bir vakfiye ile bu teşekkülü kuvvetlendirmiştir.

II. Bayezid zamanında meşhur yay üstadları Muhyiddin, Süleyman ve Bayezid'dir. Mamafih II. Bayezid'in de hem yay yapıcısı, hem de kemankeş (ok atıcı) olduğu bilinmekte olup kendi ismini taşıyan yaylar Topkapı Sarayı Müzesi silâh dairesinde bulunmaktadır[1].

Tarihi haylı eski olan top, Türkler tarafından tekemmül ettirilmiş ve o sayede Bizans surları tahrip edilmiştir. O devrin muazzam toplarından birçoğu bir anıt gibi bugün müzelerde bulunmaktadır.

I. Selim ve Kanunî zamanlarındaki Türk topçuluğu, silâh üstünlüğünden başka tâbiye bakımından da emsalsiz örnekler vermiştir.

[1] *Topkapı Sarayı Müzesi rehberi, İstanbul* 1933.

Türk silâhlarının diğer bir hususiyeti de süsleridir. Bu korkunç silâhlardan herbiri, Türklerin bezeme sanatındaki kudretini gösteren birer biblo haline getirilmiştir.

Türk kumaş ve kadifeleri

XVI. yüzyılda, kemha, altun telli kemha, ağır altun telli kemha, çatma, altun telli çatma, serâser, dîbâ atlas, zerbaft, serenk[1] gibi birçok çeşitleri bulunan Türk kumaşlarının dokuma merkez-i sikleti *Bursa* olmakla beraber, *İstanbul* hükümet merkezi olduktan sonra en nefis ve nadir kumaşlar *İstanbul*'da da dokunmuştur. Bugün dünya müzelerinde ve hususî koleksiyonlarda en mutena köşelerde yer tutan Türk kumaşları, renk, süsleme ve kalite îtibariyle cidden birer varlıktır. Bu kemale varması için de kanunnâmeler yapılmış, tekmil tedbirler alınmıştır. Sözü geçen şehirlerden başka, *Denizli*, *Ankara*, *Tosya*, *Musul*, *Mardin*, *Şam*, *Haleb*, *Bağdad*, *Bilecik* ve *Sakız*'da da çeşitli kumaşlar dokunduğu yapılan tetkikler neticesinde anlaşılmıştır..

Halıcılık

Dünyaya ün salmış olan bu Türk sanatından Marko Polo XIII. yüzyılda Orta-Asya seyahatinde hayranlıkla bahseder. Bu derecede ileri gitmiş olan bu sanat, Selçukluların Anadolu'ya yayılmasiyle buraya da intikal etmiştir. Şarkın bu kıymetdar halılarını, Batı memleketleri ancak XV. yüzyılda görüp tanıyabilmişlerdir. Hem de ilk defa tanınmağa ve sevilmeğe sebep olan parçalar Türk halılarıdır.

Türk halılarının bâriz hususiyetleri renklerinin güzelliği, desenlerinin diğer şark halılarına nazaran sadeliğidir; mamafih halıcılık, her yerde, her ferdin ayrı sanatı olduğundan desenlerde o nisbetde bir tenevvü görülür.

Türk halıları yüzyıllarca, yapıldığı bölge ve hattâ şehirlere göre de bir hususiyet ve karakter taşır. Tanınmış başlıca halı merkezlerimiz *Konya*, *Zile*, *Sivas*, *Kırşehir*, *Isparta*, *Lâdik*, *İzmir*, *Uşak*, *Bergama*, *Menemen* ve *İstanbul*'dur.

[1] Redhouse bunu *sirenk* olarak okumuştur. Bk. *Türkish and English Lexicon*, s. 1055.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDA İLİM HAREKETLERİ VE İLMÎ ESERLERE DAİR

İstanbul fethini mütaakıp ilmî faaliyet

1453'de *İstanbul* fethi ve daha sonraları *Anadolu*'da son ilim merkezi olan *Konya* ile *Kastamonu*'nun Osmanlılara geçmesi ve sahn-ı seman denilen İlâhiyat, Hukuk ve Edebiyat fakültelerinin teşkili, muhtelif yerlerde birçok ilim ve fikir adamlarının devlet merkezine gelmeleri *İstanbul*'u ilim merkezi haline getirmişti; *Otlukbeli* muharebesinden sonra Ali Kuşçu ile birtakım tabibler ve İdris-i Bitlisî gibi şöhret sahibi ilim adamları bu gelenler arasında idi.

Fatih Sultan Mehmed'in ilmî hüviyeti ve ilim adamlarını himaye eylemesi, memlekette serbest düşünceye riayet ve hürmet gösterilmesi, ilmî münazaralarda ancak ilmî kudrete îtibar edilmesi gibi haller Osmanlı ülkelerinde ve bilhassa *İstanbul*'da kültürel bir faaliyet uyandırmış[1] ve bu vâdide Osmanlı pâdişahiyle vezir-i âzamı Mahmud Paşa en önde bulunmuşlardı. Birçok ilim adamlarını himaye eyliyen istidatlı olanları yetiştiren, kendisi de âlim ve şair olan Mahmud Paşa ile efendisi Fatih Sultan Mehmed bu himaye ve teşvikleriyle XVI. yüzyıldaki ilim cereyanlarının kuvvetle devamında büyük âmil olmuşlardır[2].

Fatih külliyesinin yani *Sahn-ı seman* medreselerinin asıl semere verdiği devir XV. yüzyıl sonlarıdır; Bayezid ve Cem Sultan ile Bayezid'in oğulları itinalı bir surette tahsil görerek bulundukları vilâyetlerde ilim hareketlerinin başında bulunmuşlar ve namlarına eserler yazdırmışlardır.

[1] *Şakayık tercümesi, s. 186.*

[2] Fatih Sultan Mehmed, Farsça ve Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş olan felsefî eserleri mütalâa eder ve huzurundaki âlimler ile mubahaseler yapardı; bilhassa Aristo'nun felsefî mubaheseleriyle meşgul olurdu. *Mora* ve *Amasra*'da bulunan âlimleri *İstanbul*'a getirterek onlara iltifat ile himaye eylemiştir. *Trabzon*'u zaptettiği zaman şair, filosof Yorgi Amiroki'yi *İstanbul*'a getirtip fikir ve mütalâasından istifade etmiş ve kendisine mülk arazi vermişti (Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî).*

Medresede okutulan derslere dair âlimlerin yazdıkları şerh, haşiye ve talikat gibi[1] birçok kitaplardan başka bu bir yüzyılda muhtelif ilim ve fenlere dair bir haylı telif ve tercümeler de vücuda gelmiştir.

Telif ve tercüme olunan bazı eserler ve müellifleri

Bunlardan Fatih Sultan Mehmed namına hey'et (Kozmografya)'ten Ali Kuşçu'nun telif ettiği *Muhammediye* ile yine aynı hükümdar adına Sivaslı Şeyh İbrahim Tennur Âşık'ın Türkçe manzum گلزار نامه=*Gülzarnâme* isimli tasavvufî eseri ve Farsçadan Türkçeye bir lûgat olan ve Hasan b. Hüseyin İmadü'l-Karahisarî tarafından tertip ve tercüme olunan شامل اللغه = *Şamilü'l-lûga*, Molla Güranî Ahmed Şemseddin tarafından aruzdan altı yüz beyitlik *Şâfiye manzumesi* ve vezir-i âzam Mahmud Paşa adına İsfahanlı Şeyh Ali b. Fethullah tarafından Farsça yazılan ve edebî ve tasavvufî bir eser olan مناظر الليل و النهار = *Menazırü'l-leyl ve'n-nehar* ve ulemadan *Musannifek* demekle meşhur Ali b. Muhyiddin Mehmed'in, Mahmud Paşa'ya ithaf ettiği Farsça *Siyasetnâme* ve yine aynı vezir namına telif edilip mühim bir tarihî eser olan Enverî'nin manzum *Düsturnâme*'si Fatih devrinde yazılmış bir kısım eserlerdendir. Balıkesirli Deylet oğlu Yusuf'un fıkıhtan manzum *Vikaye* tercümesi de bu XV. yüzyılına aittir. Fatih Sultan Mehmed'in nedimi Şair Aşkî'nin divançesi pâdişah'a medhiyelerle doludur.

II .Bayezid namına Şeyh Mahmud b. İbrahim tarafından 901 H. (1495M.)'de yazılan *Gülşen-i inşa* isimli eser Yeni cami kitapları arasında 421 numaradadır. Amasya Darüşşifası tabibi Sabuncu oğlu'nun talebesi Muhyiddin Mehî tarafından yazılan ve tabip Hacı Paşa'nın tıbtan *Teshîl* ismindeki eserinin Türkçe nazmı olan *Nazmü't-teshîl*[2] ve yine aynı hükümdar namına Uzun Firdevsî'-

[1] *Şerh*, bir eserin metninin îzahı olup *haşiye*'de şerhinin îzahıdır; *Tâlikat* ise eserin herhangi bir bahsinin îzahı demektir.

[2] Muhyiddin Mehî, bu *Nazmü't-teshîl*'i 16 Muharrem 872 (1467 Ağustos)'de Bayezid, *Amasya* valisi iken yazmış, Bayezid'in oğlu Ahmed'e ithaf etmiştir. Bir nüshası Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı kütüphânesinde 1013 numaralıdır. Hacı Paşa'nın *Teshîl*'i Türkçe olup üç kısım üzerine tertip edilmiştir. Birinci kısım, tıbbın ilmî ve amelî kısımlarından, ikinci kısım yiyecek, içecek ve devalardan ve üçüncü kısım da marazların sebep ve alâmetlerinden bahsetmektedir.

nin *Şehnâme*'si[1] ile *Kıssa-i Midilli* veya *Kutubnâme* ve Arapçadan, Farsçaya bir lûgat olan مصرحة الاسما = *Musarrahatü'l-esma*[2] ve Mehmed isminde bir şair tarafından kaleme alınan ve Şemâil-i Nebeviyye'ye ait olup üç bab üzerine tertip olunan *Gülistan-ı Şemâil* ve muhtelif ilimlerin mevzularından bahsedip Tabib Şirvanlı Şükrullah tarafından kaleme alınan رياض العلوم = *Riyazu'l-ulûm*[3] ve yine II. Bayezid adına müneccim ve mütetabbib Hatayî el-Hüseynî tarafından 895 H. (1489 M.)'de altı makale ve hatime üzerine yazılan تحفة الحساب = *Tuhfetü'l-hisab* ve heyetşinas Kâtip Mehmed b. Sinan tarafından pâdişaha takdim edilen موضح الاوقات فی معرفة المقنطرات = *Muvazzıhu'l-evkat fî ma'rifeti'l-mukantarat*[4] ve Hanefî mezhebinin fürununa dair Elmalılı Şeyh Bâlî tarafından şerh edilen عيون الحقايق فی شرح کنوز الدقايق = *Uyûnü'l-hakayık fî şerh-i künûzi'd-dekayık* ve Murâdî'nin yedi bin beyitlik Farsçadan Gülistan ve *Baharistan* şeklinde kaleme alınan *Nahlistan* ve Mekke ulemasından olup Bayezid'in büyük ikrâmına nâil olan Ahmed b. Hüseyin'in kaleme aldığı کتاب الدر المنظوم فی مناقب السلطان بايزيد الروم = *Kitabü'd-dürri'l-manzum fî menakıbi's-sultan Bayezidi'r-Rum* isimli eser ve Alâüddin Kirmanî'nin yine bu hükümdara ithaf ettiği *Küre risalesi*[5] ve Heratlı آهی = Âhî tarafından yazılıp Fatih ve Bayezid devirleri olaylarından bahseden manzum Farsça *Şehnâme-i Âhî* ve Amasyalı Ahmed b. Hüsameddin'in siyaset ve mev'izadan bahseden *Mir'at* adlı telifi ve Bayezid'in vezirlerinden Mustafa Paşa adına Demirhisarlı Âbidin tarafından nazmen Türkçeye çevrilen شرعة الاسلام = *Şir'atü'l-islâm*[6] II. Bayezid devrinde birçoğu onun adına yazılan eserlerdendir.

[1] Uzun Firdevsî bu eserini üç yüz otuz üç cüz üzerine nazmederek II. Bayezid'e takdim etmiş, pâdişah bunu okuyarak içinden seksen cüzünü alıkoyup mütebakisini yaktırmış ve bundan müteessir olan Firdevsî *İran*'a gitmişti.

[2] Bu eser Bayezid'e şehzâdeliği zamanında ithaf edilmiş olup Arapçadan Farsçaya bir lûgat kitabıdır.

[3] Riyazü'l-ulûm dokuz bab üzerine tertip edilmiştir; bu da tasavvuf, mantık, heyet (astronomi), nücum (astroloji), hisap, firaset, şiir, muamma ve ilm-i inşâ'dır.

[4] Kozmografya'ya dair olan bu eser yirmi beş bab üzerine kaleme alınmıştır.

[5] Küre risalesinin müzehheb bir nüshası İstanbul'da Umumî kütüphânededir.

[6] *Şir'atü'l-islâm*, İslâm-zâde lâkablı Mehmed b. Ebû Bekir'in (vefatı

Yavuz Sultan Selim namına tımarlı sipahilerden Güvahî (vefatı 929 H. = 1522 M.) mahlaslı *Geyve*'li bir şairin nazmettiği Türkçe darb-ı meselleri cami *Kenzü'l-bedâyi*' isimli bir eser ile ilm-i ahlâka dair 1891 beyitli *Pendnâme* ve yine Sultan Selim'e ithaf edilmiş olan ve Abdullah adında bir âlim tarafından yazılan hisab ve cebirden bahseden مسائل ثلاثين = *Mesâil-i selâsîn* isimli eser ve Matrakçı Nasuh tarafından aynı hükümdara takdim edilen *Cemalü'l-kitap ve Kemalü'l-hisab* ile yine onun namına yazdığı كنعانيه فى علم الحساب = *Ken'aniyye fî ilmi'l-hisab* ve aynı müellifin *Umdetü'l-hisab* isimli eserleri ve riyaziyûndan Mîrim Çelebi'nin Ali Kuşçu'nun kozmografyadan *Fethiyye* isimli eserine şerh olarak yazıp yine Yavuz Sultan Selim'e takdim ile bu sayede kazaskerliğe terfi etmesine sebep olan telifi [1] ve Hekim Şah Kazvinînin Yavuz Sultan Selim namına olarak Farsçaya tercüme ettiği *Hayatü'l-hayvan* isimli eser ile yine Kazvinî'nin tıbdan muhtasar olarak Sultan Süleyman namına kaleme aldığı Aristo'nun İskender'e nasihatnamesi ve Anadolu beylerbeğisi Hasan Paşa namına 910 H. (1504 M.)'de Çullu Sinan denilen Yusuf b. Cüneyd tarafından kaleme alınan ilm-i ferâize dair Türkçe مظهر فى علم الفرائض = *Muzhar fî ilmi'l-ferâiz* XVI. yüzyılın başlarında yazılan eserlerden bir kısmıdır. Ali Kuşçu'nun *Risale-i Vaziye şerhi* II. Mehmed adınadır. *Risale-i Vaziye* kadı Adud'un olup Ali Kuşçu şerh etmiştir. Bu eser, herhangi bir kelimenin umumî ve hususî mânalarını izah ve bunların vazı ve tahsisinden bahseder. Bir nüshası İstanbul'da umumî kütüphanededir.

Şehzâde Alemşah b. Bayezid'in oğlu Osman Çelebi namına yazılan ve *Şir'atü'l-islâm* tercümesi olan *Ravzatü'l-islâm* ve Şehzâde Cem namına Tirmizli Seyyid Cemalüddin Ebû Cafer tarafından Türkçe olarak yazılan Tecvit'ten مذاق العشاق فى علم الآفاق = *Mezaku'l-uşşâk fî ilmi'l-âfak* ve Şehzâde Ahmed b. Bazeyid adına Cemalüddin Aksarayî tarafından yazılan شمسيه فى تأويل الكلمات الصديقيه = *Şemsiyye fî te'vili'l-kelimati's-sıddıkıyye* isimli eserler de XV. yüzyılın ikinci yarısiyle XVI. yüzyılın başlarına ait teliflerdendir. Yine aynı asır sonlarında veya XVI. asır başlarında Amasya valisi Şehzâde Ahmed, oğlu Süleyman

573 H. = 1177 M.) eseri olup sünen-i peygamberî'den bahseder. Bu eser 931 H. (1524 M.)'de vefat eden Yakup b. Seydî tarafından da şerh edilmiştir.

için Farsça bir lûgat kitabı tertibini emretmiş ismi meçhul olan bir âlim tarafından *Camiu'l-Fürs* = جامع الفرس adlı bir lûgat yazılmıştır[1].

Kanunî Sultan Süleyman zamanında onun adına *Kırımî*'nin خلاصة المزاج = *Hulâsatü'l-mizac* adlı eseriyle yine o hükümdar nâmına Abdülkerim b. Mehmed tarafından siyasete dair yazılan نصايح الابرار = *Nesayihü'l-ebrar* isimli eser ve Celâl-zâde Koca Nişancı Mustafa Bey tarafından ahlakî bir eser olarak telif edilen أنيس السلاطين = *Enisü's-selâtîn* ile tarihten كشف الغمم فى اخبار الامم = *Keşfü'l-gumem fî ahbari'l-ümem* tercümesi ve bunun kardeşi Celâl-zâde Salih Efendi'nin, Kanunî'nin emriyle sekiz cilt üzerine tercüme eylediği[2] *Menâkıb-i Behmen Şah b. Firuz Şah* hikâyesi ve kozmografya âlimi Konyalı Mehmed b. Kâtip Sinan tarafından kaleme alınan ميزان الكواكب = *Mîzanü'l-kevâkib* ve yine kozmografyacı Mustafa b. Ali'nin yazdığı اعلام العباد فى اخبار البلاد = *A'lâmü'l-ibâd fî ahbâri'l-bilâd* adlı kitabı ve Matrakçı Nasuh'un yine Sultan Süleyman namına Tarih-i Taberî'den tercüme eylediği مجمع التواريخ = *Mecma'ü't-tevarîh* ve Kanunî'nin oğlu Konya valisi Şehzâde Mustafa namına hocası Gelibolu'lu Surûrî Efendi (vefatı 969 H. = 1561 M.) tarafından yazılan ve şiir, vezin, kafiye kaideleriyle sanayi-i şi'riyeden bahseden بحر المعارف = *Bahrü'l-maârif* isimli müntehabat ve yine Şehzâde Mustafa'nın emriyle ahlâk ve saltanat levazımından olarak on bab üzerine yazılan ذخيرة الملوك = *Zahîretü'l-mülûk* tercümesi[3] de XVI. yüzyıl ortalarına kadar yazılmış belli-başlı eserlerdendir. Alâüddin Kirmanî'nin Kure risalesi II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. Müzehheb bir nüshası umumî Kütüphanededir. Ali Kuşçu'nun Farsça heyet risalesini üle-

[1] Bu Farsça eserin bir nüshası Şehid Ali Paşa kitapları arasında 2616 ve diğer nüshası Ankara Maarif kütüphanesinde 1678/28 numaralarda kayıdlıdır.

[2] Müstakim-zâde, *Tuhfetü'l-hattatîn*, *s. 229.*

[3] *Zahîretü'l-mülûk*, hükümdarların manevî cephelerini takviye, onları âdil hareketlere sevk için tertip edilmiş ahlâkî bir eser olup Farsçadır ve müellifi de (786 H.=1384 M.)'de vefat eden Ali b. Şahabeddin Hemedanî'dir. 1. İman, 2. Ubûdiyyet, 3. Mekârim-i ahlâk, 4. Ana ve baba hakları, 5. Saltanat ahkâmı, 6. Saltanat-ı mâneviyye, 7. Emr-i maruf ve nehy-i ani'l-münker, 8. Nimete şükür, 9. Musîbetlere sabır, 10. Kibir ve gazabın fenalığı bahislerini ihtiva eder.

madan Perviz Efendi Türkçeye çevirerek vezir-i âzam Makbul İbrahim Paşa'ya takdim etmiştir. İbn Kemal'in bazı Farsça kelimeleri Türkçe olarak tetkik eden (دقايق الحقايق = *Dekayıku'l-hakayık* risalesi de Makbul İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir.

Bu eserlerin tetkikleri Türkçenin memlekette artık umumî bir ilim lisanı olduğunu göstermekle beraber dilimize fazla miktarda Arapça ve Farsça kelimelerin karışması Türkçenin sadeliğinin bozulmasını ve bir kısım Türkçe kelimelerin yerlerine Arapça ve Farsçalarının kaim olmasını intaç etmiştir; fakat bu ilâveler Türkçemizi zenginleştirmiş ve Türkçe kitap yazısı dilinde genişlik husule getirmiştir; resmî devlet lisanı ise az tadile uğrayarak divan muhaberatı herkesçe anlaşılacak şekilini muhafaza etmiştir[1].

Yukarıda isimlerini saydığımız XV. yüzyılın ikinci yarısiyle XVI. yüzyıl ortalarına kadar yazılmış eserlerden başka tarih, edebiyat ve şiir, coğrafya, mûsikî, terceme-i haller, riyaziye ve sâir ilimlere ait daha bir haylı eserler kaleme alınmıştır ki bunlardan başlıcaları şunlardır :

Tarihlerden sade bir lisanla yazılmış olan Aşık Paşa-zâde, Neşrî, Kâtip Oruç, Rüstem Paşa, Lütfi Paşa tarafından yazılan tarihlerle diğer bir kısım anonim Âl-i Osman tarihleri ve Türkçe sadeliğin zıddına olarak muğlak bir dille kaleme alınan *Tarih-i Ebû'l-feth* (Dursun Bey'in), *Fetihnâme-i İstanbul* (Tâci-zâde Cafer Çelebi'nin) ve İbn Kemal'in Osmanlı tarihi ile Celâl-zâde'nin *Tabakatü'l-memalik* ve *Süleymannâme*'si ve Mecdî'nin *Şakayık-ı Nu'maniyye* tercümesi bu eserlerdendir.

Osmanlılarda XVI. yüzyıldan itibaren terâcim-i ahvale ehemmiyet verilmeğe başlanmış olup bu yüzyılda ilk olarak Edirneli Sehî Bey tarafından (vefatı 955 H.=1548 M.) *Heşt Behişt* ismiyle iki yüz on altı şairin kısa terceme-i hallerinden bahseden bir şuarâ tezkiresi kaleme alınmıştır. Bundan sonra Âşık Çelebi (vefatı 979 H.=1571 M.) ve Lâtifî (vefatı 990 H.=1582 M.) ve daha sonra Ahdî, Beyanî, Kınalı-zâde, Riyazî tezkireleri ve Şakayık tercümesine[2] zeyl yazan Atayî'nin eserleri bunları takip etmiştir.

[1] Bu hususları tetkik için XV. ve XVI. yüzyıllardaki resmî vesikaları ve yine bu yüzyıllarda yazılmış olan kitapları görmelidir.

[2] *Şakayık-ı Nu'maniyye*, XIV., XV. ve XVI. yüzyıllardaki bir kısım Osmanlı âlim ve âriflerinin terceme-i hallerini hâvi olup Taşköprülü-zâde Ahmed İsa-

Osmanlıların resmî lisanında ve divan kitabetinde muğlak olmamakla beraber oldukça münşiyane bir çığır açan ve bir aralık nişancılıkta bulunmuş olan Amasyalı Tâci Bey-zâde Cafer Çelebi'dir; bu zat (vefatı 920 H.=1514 M.) Çandarlı-zâde İsa Bey'den sonra nişancı iken eski, sade divan Türkçesinin yerine yeni bir tarz koymuş ve bundan sonra aynı tarzı Cafer Çelebi'nin yerine tekrar nişancı olan Çandarlı-zâde İsa Bey[1] ve daha sonra Seydî Bey ve Celâl-zâde yürütmüşlerdir.

müddin Efendi tarafından Arapça olarak yazılmış ve Edirneli Mecdi Efendi tarafından muğlak bir Türkçe ile dilimize çevrilmiştir. Şair ve âlim Nevî-zâde Atâyî bu Türkçe Şakayık tercümesine bir zeyl yazmıştır.

[1] 919 Şabanında Çandarlı-zâde İsa Bey'in nişancı olduğu görülüyor ve yine aynı sene Şevvalinin ibtidasında Cafer Çelebi'nin nişancı bulunduğu arazi tahrir kayıtlarında anlaşılmaktadır. Şu halde Cafer Çelebi takriben Ramazanda nişancı olmuş oluyor.

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDAKİ BAZI SOSYAL KURULLAR

Tarihin birinci cildinde Osmanlı devletinin kuruluşundan îtibaren XV. yüzyıl ortalarına kadar olan cami, imaret hastahane, kervansaray ve zaviyelerden kısaca bahsedilmişti. XVI. yüzyıl ortalarına doğru ise bu gibi sosyal kurullar devletin hudutlarının genişlemesi nisbetinde artmış olup bir de bunlara umumî kütüphaneler ilâve olunmuş ve aynı zamanda Türk mimarîsinde mühim bir yükseliş görülmüştür ki bunu daha sonra mimarî eserlere ait olan kısımda gösterdik.

Camiler

İçtimaî müesseselerin başında gelen camiler hem ibadet yeri ve hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket ve muhitlerine ait işleri görüşme mahalli olduğu için ehemmiyeti haizdi. Osmanlılarda çok zaman büyük ve zengin vakıflarla yapılan camilerin yanında medrese, imaret ve mektep de beraber yapılır ve bazan bu kurullara bir de hastahane ilâve olunurdu.

İlk Osmanlı camilerinden, gerek, büyük ilk ve gerekse mimarî bakımından en mühimleri Bursa'da Çekirge mevkiinde Sultan I. Murad camii, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed'e ait Ulucami ve Yeşilcamiler ve *İznik*'te Çandarlıların Yeşilcamileriyle *Edirne*'de Eskicami, Üç şerefeli ve *İstanbul*'da Fatih[1], Bayezid, Sultan Selim, Şehzâde, Mihrimah[2] ve Süleymaniye, Mahmud Paşa, Murad Paşa, Nişancı, Çandarlı zâde İbrahim Paşa, Atik Ali

[1] Fatih camiinin ilk binasına 867 H.(1461 M.)'de başlanıp 875 H.(1470 M.)'de bitmiştir; fakat bu bina zelzeleden yıkıldığı için şimdiki binaya 1181 H.(1767 M.)'de başlanmış ve 1185 H. (1771 M.)'de yani dört senede bitmiştir. Fatih Camii hakkında Halim Baki Kunter ile merhum Mimar Saim Ülken'in müşterek yazıları vardır (Vakıflar dergisi, Sayı 1).

[2] Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın zevcesi olan Mihr-i Mah Sultan'ın biri *Edirnekapı* ve diğeri *Üsküdar*'da iskele karşısında olarak iki camii vardır.

Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Kara Ahmed Paşa (Topkapulu Rüstem Paşa, Silivri kapıda İbrahim Paşa, Firuz Ağa ve bunlardan başka gerek İstanbul ve gerek vilâyet ve sancaklarda daha birçok pâdişah, şehzâde ve devlet adamlarının ve hayır severlerin bu bir yüzyıl içinde yaptırmış oldukları yüzlerce cami görülüyor ki bunların bir kısmı mimarîsi ve bir kısmı çinileri taş ve ağaç oymaları ve bir haylısı da her üç sanat noktasından tetkike şayandır.

İmaretler

İmaretlerin sosyal müesseselerin birinci derecede hayırlılarından olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Kitabımızın birinci cildinde XV. yüzyıl ortalarına kadar olan imaretler hakkında kısaca malûmat verdik; devlet hudutları genişledikçe tabiî olarak muhtelif sebep ve ihtiyaçlar saikasiyle bunların adetleri de artmıştır.

Medrese talebeleriyle gelip geçen misafirlere, fakir halka hergün akşam ve sabah yemek vermek üzere tesis edilen bu imaretlerden en mühimleri İstanbul'da Fatih camiinin yanındaki imarethane ile Amasya, Edirne ve İstanbul'da II. Bayezid, Sultan Selim ve Sultan Süleyman, Şehzâde imaretleri ve Karapınar, Konya ve Şam'da yine Sultan Süleyman ve Şam'da Sultan Selim'e ait imaretlerle Üsküdar'da Mihrimah ve Manisa'da Sultan Süleyman'ın validesine ait imaretler ve devlet adamlarından Gebze'de Çoban Mustafa Paşa[1], Amasya'da Bayezid Paşa, İstanbul'da Atik Ali Paşa ve Davud Paşa ve Burgaz, Hafsa, Bosnasaray ile Payas'da Sokullu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı imaretler Afyonkarahisar'da Gedik Ahmed Paşa'nın kütüphanesiyle beraber camiin yanındaki imareti daha böylece adedi yüzleri geçen imaretler, memleket içindeki fakir halkın ve medrese talebelerinin maişet sıkıntısını önlemişlerdir.

İmaretler vakfedenlerin servetlerinin çokluğuna ve azlığına göre değişirdi. Tabiî olarak bir hükümdar imaretiyle bir vezir

[1] XVI. yüzyılın ilk yarısı içindeki imaretler arasında Çoban Mustafa Paşa külliyesi zengin kurullardandı. 928 H. (1522 M.)'de *Gebze*'de bir cami ile on altı odalı medrese, on hücreli hankah, on iki talebe odası, yedi tabhâne (zuafâ misafirhânesi), iki ahır, kiler, yemekhâne, fırın, anbar ve kütüphaneyi havi olarak kurulmuştu.

imareti arasında fark olduğu gibi imaretlerin şehir, kasaba ve geçit yerlerinde yapılışlarına göre iaşe ve müstahdemler tahsisatı da değişirdi.

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı zengin imaret teşkilât ve iaşesine dair vakfiyesinden bazı kayıtları alarak bunun hakkında bir fikir vermek istiyorum.

Evvelâ imaretin kâtip, vekilharç ve kilercisi ile iki süpürücüsü ve bir kandilcisi, altı aşçı ve altı ekmekcisi, buhurdan temizleyicisi, iki bulaşıkçı, bir et hamalı, bir odun hamalı ve daha sair hademeler olmak üzere bu müessesenin muhtelif yevmiyeli otuz yedi müstahdemi vardı.

İmarette sabah ve akşam hergün iki defa yemek pişirilecekti. Cuma geceleri müstesna olmak üzere sabahları pirinç çorbası ve akşamları buğday aşı[1] ve cuma gecelerinde sabah buğday aşı ve akşam tane, zerde ve zırva pişecekti; her sabah ve akşam yemekleri için üç yüz yirmi okka koyun eti alınacaktı; Hergün pişecek buğday aşına yedi kile buğday ve pirinç çorbasına yedi buçuk kile pirinç verilecekti. Yine hergün altı yüz okka undan yetmiş iki dirhemle yüz dirhem arasında üç bin üç yüz adet fodla pişecek[2] ve hergün misafir için dört kişi bir sofra olmak üzere yüz altmış kişi için kırk sofra kurulacak ve her sofraya bir lenger pilâv ve iki lenger et ve zerde ve dört fodla verilecekti.

Fatih imaretinde cami, medreseler (Sahn ve Tetimme medreseleri) hastahane ve kütüphane memurları, velhasıl bu külliyenin bütün müstahdemleri yemek yiyeceklerdi; burada hergün talebe, müstahdemler, misafirler ve fukara olmak üzere binden fazla insan yemek yerdi.

Vakfiye mûcibince yemekler, ekmek yerine verilen fodla pidesinden başka pirinç çorbası, buğday aşı, et yahnisi, akşı aşı[3], zırva denilen şekerli tatlı[4] ile patlıcan, üzüm, soğan turşuları idi;

[1] *Buğday aşı*, yağsız helmeli, suluca pişmiş buğday olup içinde tuzu yoktur. İçine tuz konursa çorba gibi içilir ve şeker konursa aşure gibi yenirdi.

[2] *Fodla*, özsüz, çabuk kopan bir pide olup biraz ekşi olurdu.

[3] *Akşı aşı*, pirinç, kara üzüm, kızıl üzüm, incir ve erik ile karışık bir nevi kompostu veya hoşaf.

[4] *Zırva*, müsavi miktarda nişasta, şeker, kuru üzüm ve incirden mürekkep bir tatlı idi.

kabak zamanında kırk gün kabak yemeği verilmesi de vakfiyede yazılıdır.

Hastahaneler

XV. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in *Bursa*'da yaptırmış olduğu hastahaneden başka hastahane görülmüyordu; bu hükümdar ile kendisinden sonra gelen hükümdarlar zamanında Anadolu beyliklerinden alınan bazı şehirlerde eskiden yapılmış hastahaneler mevcut olduğundan bunlarla idare edilmişti; yalnız *Edirne*'de cüzzamlılara mahsus olmak üzere 1441 ile 1451 seneleri arasında yaptırılmış bir tecrithane görülmüştür.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleriyle cami ve imaretini yaptırdıktan sonra bir de hastahane vücude getirmiştir; bu hastahane 875 H. (1470 M.)'de açılmıştır; vakfiyedeki kayıtlara göre burası, hastahane ile hastalara yemek pişirecek imareti havi olmak üzere iki kısımdı; her hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun hastahaneye hazakat sahibi iki tabip ve yardımcıları ile hastaların ilâçlarını hazırlıyan bir eczacı ve bir göz hekimi ve bir cerrah tâyin edilmesi şartları îcabındandı; tabiblerin her birine günde yirmi, eczacıya altı, göz hekimi ile cerraha sekizer akçe yevmiye verilecekti; bunlardan başka hastahanenin kâtip, hasta bakıcıları, vekilharcı, anbar memuru, aşçı ve hastaların ilâçlarını muhafaza eden bir memur ile kapıcısı vardı.[1]

Hastahanede mevcut hastalardan başka hariçten ayakta tedavi için gelen fakir hastalar haftada bir gün muayene edilerek ihtiyaçları olan ilâçlar kendilerine verilecekti. Hastahane imaretindeki iki aşçı, tabiblerin hastalar için pişirilmesini emir eyledikleri perhiz yemeklerini pişireceklerdi; tabib ve müstahdemlerin yev-

[1] *Fatih'in vakfiyesi*, s. *15*, *120* ile mütaakıp sayfalar. Fatih vakfiyesinin bir tercümesi Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından neşredildiği gibi (Sene 1938) Vakıflar Dergisi'nin birinci nüshasında da Prof. Dr. Bay Süheyl Ünver tarafından *Fatih külliyesine ait diğer mühim bir vakfiye* ismiyle müstahdemlerin yevmiyelerini havi maaş hulâsa defteri yayınlanmıştır *(S. 40)*. 894 H. (1489 M.) tarihinde, Fatih hastahanesi etibba kadrosunda bir başhekim ile muavini ve bunlardan başka altı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tabib ve üç göz hekimi, iki cerrah bulunuyordu *(Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan, s. 379)*.

miyeleri vakfiyede inceden inceye tesbit edilmiştir; vakfiyelerde hastalar için hamam olmadığından dolayı vakfa tahsis edilen ilâç parasının fazla akçesinden verilmek şartiyle başhekim Hacı Musa'nın arzı üzerine 985 H. (155 M.)'de hamam yapılmasına müsâade edilmiştir [1].

XV. yüzyıl sonlarındaki hastahanelerden birisi de 890 H. (1485 M.)'de II. Bayezid tarafından *Edirne*'de Tunca nehri kenarındaki cami yanında yaptırılan hastahane ile tıp medresesi denilen yerdir. Bu medrese zamanımızın bazı müdekkikleri tarafından dârü't-tıb veya seririyat olarak kabul edilmektedir. Evliya Çelebi, *Medrese-i Etibba* ismini verdiği bu medresenin odalarında değerli talebe bulunduğunu ve bunların tıp ilminden bir şubeye intisap ile birçok kıymetli eserler okuduklarını yazar. Vakfiyesine göre hastahanenin biri baş olmak üzere üç tabibi ile iki göz hekimi, cerrah ve bir kâtibi ve diğer bir haylı müstahdemleri vardı. Evliya Çelebi bu *Edirne* Darüşşifasını çok meth ü sena etmektedir; ona göre burada zengin ve fakir herkesin tedavisinden başka deliler için de koğuşlar varmış; yine Evliya Çelebi hastahane vakfiyesinde bazı hastaların mûsikî ile tedavisinden bahsederek bu vakfiyeye göre burada on hânende ve sâzendenin haftada üç gün hastalara ve delilere muhtelif mûsikî parçaları okuduklarını beyan etmekte [2] ise de hastahane'nin 898 H. (1492M.) tarihi vakfiyesinde böyle bir kayıt yoktur.

Hastahanenin eczahanesinde hastalıklara göre macunların envâi bulunur ve bu ilâçlardan haftada iki gün hariçte ihtiyacı olanlara da verilirdi.

XVI. yüzyılda yani 920 H. (1514 M.)'de *Üsküdar*'da *Karaca Ahmed*'te hâlâ *Miskinler tekkesi* diye meşhur olan ve bundan yirmi sene evveline kadar hastaları bulunan cüzzamlılara mahsus bir tecrithane yaptırılmıştır; *İstanbul*'da Haseki Sultan camii yanında Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi Hurrem Sultan tarafından 946 H. (1539 M.)'de yaptırılan hastahane ile *İstanbul*'da 963 H. (1555 M.)'de cami, imaret, darülhadis, türbe, mutbah ve hamamı havi Süleymaniye külliyesiyle beraber yapı-

[1] *Mühimme defteri 31*, s. *376.*

[2] *Evliya Çelebi seyahatnâmesi, s. III., s. 466-470.*

lan hastahane ile tıp tedrishanesi[1] XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan sağlık kurullarındandır.

965 H. (1557 M.) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre Süleymaniye darüşşifası kadrosunda birisi otuz akçe yevmiyeli başhekim olmak üzere yirmi ve on akçe yevmiyeli üç hekim ve biri altı diğeri üç akçe yevmiyeli iki cerrah ile aynı yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczacı ve iki eczacı kalfası, bir vekilharç, bir kâtip, dört şerbetçi (şurupları yapan), bir kilerci ve hastalara hizmet eden ve delileri zapteden dört kayyum, iki çamaşırcı, bir berber, bir tellâk vardı; hergünkü ilâç masrafı olmak üzere başhekimin emrine üç yüz akçe konmuştu.

Süleymaniye hastanesinden başka tıp medresesine yirmi akçe yevmiyeli bir müderris (Profesör) tâyin edilmiş olup, tıp nazariyatını tedris edecek olan bu Profesörün sekiz de talebesi vardı. Tıb tedrisatı haftada dört gündü.

Süleymaniye hastahanesinde delilere mahsus ayrı koğuş vardı. Her sabah erken açılan hastahanede hariçten gelen hastalar da öğle vaktine kadar muayene ve tedavi edilirlerdi.

* * *

Osmanlı memleketlerindeki resmî hastahanelerle hassa tabipleri denilen resmî ve hususî tabib, cerrah ve eczacıların mercii hekimbaşılık idi. Hekimbaşılar resmî tabiblerin isim ve memuriyetlerini hâvi defterlerini tutarlar ve münhal vukuunda kıdemlisini ve ehlini arz ile tâyin ederlerdi. Bütün hastahanelerin bir tertip sırası vardı; en yüksek hastahane Süleymaniye darüşşifası idi; hususî tabibler de imtihanla ehliyetlerini ispat ederek hekimbaşıdan aldıkları ehliyetnâme ile tebabet yapabilirlerdi.

Kütüphaneler

Kütüphanelerin bir milletin irfan hayatında pek mühim rol oynadığı malûmdur; İslâm memleketlerinde toplu her irfan mües-

[1] Süleymaniye hastahanesi, şimdi Askerî matbaa olarak kullanılmaktadır. Süleymaniye hastahanesinin içinde kiler, matbah ve hamam vardı; burası yirmi altı oda olup tıbhâne denilen Tıb medresesinde de bir eczahanesi vardı. Hastahane her sabah açıldıkça müracaat eden hastalar meccanen tedavi olunur ve ilâçları da verilirdi.

sesesinin yanında bir de kütüphanesi vardı; Medrese denildi mi orada bu medrese talebesinin istifadesini temin edecek bir kütüphanenin bulunması pek tabiî idi. Fatih Sultan Mehmed, sahn ve tetimme medreselerini yaptırdığı zaman orada talebelerin istifadeleri için bir de kütüphane yaptırmış ve buraya günde altı akçe ile bir hâfız-ı kütüp tâyin etmiş ve bundan başka bu kütüphaneden müderris ve talebelerin âriyet (iğreti emanet) olarak alacakları kitapların listesini tutmak üzere bir kâtip de koymuştu[1]. Yine bunun gibi 928 H. (1521 M.)'de Çoban Mustafa Paşa tarafından *Gebze*'de yaptırılan cami, imaret ve medresenin yanında iki kütüphane de vücude getirilmişti; bu kütüphanede tefsir ve şerhleri olarak kırk altı cilt ile fetvadan on yedi, kelâm ve saireden kırk yedi ve diğer fenlerden de birtakım kitaplarla beraber mecmuu yüz altmış beş kitap vardı[2].

Medreselere ait olan bu kütüphanelerden başka hem medrese talebelerinin ve hem de hariçte mütalâa ile meşgul olanların tetkikleri için tesis edilmiş kütüphaneler de vardır. Bunlar küçük mikyasta ilk umumî kütüphanelerdir; bunların tesisi şimdiki halde XV. yüzyıl ortalarından îtibaren görülüyor. Bu umumî kütüphanelerden biri Fatih Sultan Mehmed'in *Eyyub camii* içinde ihdas etmiş olduğu küçük bir kütüphane (dolap) ile Timurtaş Paşazâde Umur Bey'in *Bursa*'da kendi camii yanındaki kütüphanesidir. Umur Bey'in kütüphanesine koydurduğu kitapların isimleri *Bursa*'da *Ulucami* kütüphanesindeki أنفس الجواهر = *Enfesü'l-cevâhir* isimli kitabın baş tarafında yazılıdır; bu eser 831 H. (1427 M.)'de Umur Bey namına telif edilmiştir; Umur Bey adına Müfredat-ı İbn Baytar tercümesi vardır; bu vakfedilen kitapların içinde hadisten *Buharî*'den maadası Türkçedir. 864 H. (1458 M.) tarihinde Kutbüddin Çelebi isminde bir zat *İstanbul*'da umuma ait olmak üzere kitaplarını vakfetmiştir ki bu kitaplar sonradan Umumî kütüphaneye verilmiştir. Daha sonraları Hızır Bey oğlu Müftü Ahmed Paşa ile Gedik Ahmed Paşa ve daha sair kütüphaneleri görmekteyiz.

[1] *Fatih Sultan Mehmed vakfiyesi*, bastırılmış olan Topkapı Sarayı nüshası, s. 119.

[2] *Çoban Mustafa Paşa vakfiyesi* (Evkaf Umum Müdürlüğü kuyûd-ı kadîme dairesi) ve ondan naklen Muallim Cevdet'in *Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan*, *s. 269.*

Medreselere bağlı olarak hem medreselilere ve hem de halka açık kütüphanelerden başka bir de şahsa ait hususî kütüphaneler vardır ki bu hemen her millette bulunmakta olup bunlar da sonradan umumî kütüphane olarak vakfedilmektedir. Meşhur âlim Molla Fenarî'nin hususî kütüphânesinde on bin cilt kitabı vardı. Âlim ve şair olan Şehzâde Korkud'un muazzam bir kütüphanesi olup bir yerden diğer bir mahalle naklettiği zaman bu kitaplar deve katarlariyle götürülürdü; II. Bayezid ve Sultan Selim devirleri âlimlerinden *Amasya*'lı Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin mükerrerlerinden başka pek çoğu nâdir eser olmak üzere yedi bin ciltli kütüphanesi bulunuyordu. Rüstem Paşa'nın beş bin ciltli kütüphanesi olduğunu Âlî yazıyor.

Henüz Osmanlılarda matbaanın bulunmadığı bu devirlerde kitap tedarikinin ne kadar müşkil ve istinsahlarının ne derece masraflı olacağı gözönüne alınacak olursa ecdadımızın bu binlerce cilt kitabı tedarik hususundaki himmetlerini takdir etmemek mümkün değildir.

Mimarî eserler

Osmanlı Türkleri mimarîsi Anadolu Selçuklulariyle onun muakkiplerinden olan Karaman, Eşref ve Aydın oğulları mimarîsinden farklı olarak ayrı bir üslûp ile yükselmiştir; Osmanlı mimarîsinde süs ve gösterişten ziyade metanet ve sadelik esas olmuştur.

Bursa'dan başlayıp tedrici surette tekemmül safhası gösteren Osmanlı mimarîsi *İstanbul*'da en yüksek derecesini alarak geniş hudutlar içinde yayılıp Macaristan, Rumeli, Irak, Suriye, Mısır ve hattâ Hindistan'a kadar gitmiştir.

Osmanlı Türkleri mimarîsinin *Bursa* ile başlıyan ilk devirden sonra XVI. asır başında başlıyan klâsik devri, Sultan Ahmed camiinin yapıldığı XVII. asır başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı mimarisi 822 H. (1419 M.)'de *Bursa*'da Yeşil camiin yapılışından îtibaren bir seciye arzeder; bu tarz Bayezid camiinin yapılışına kadar bazı İstanbul camilerine de esas olmuştu. Türk mimarî eserleri arasında Edirne'deki üç şerefli cami de (1432 M.) sanat

bakımından pek mühim olup bunda Selçuk mimarîsinin izleri görülmektedir.[1]

Osmanlı mimarîsinin *İstanbul*'da yükselmeğe başladığını ve kemale doğru gittiğini gösteren müteaddit eserler vardır; Fatih Sultan Mehmed'in, harap Havariyun kilisesi yerine yaptırmış olduğu (1462-1470) camii ile 867 H. (1463 M.)'de yapılan Mahmud Paşa camii ve 870 H. (1465 M.)'de bina olunan *Üsküdar*'da Rum Mehmed Paşa camii ile yine aynı senede yaptırılan *Aksaray*'da Murad Paşa ve Nişancı Mehmed Paşa camileri ve 883 H. (1478 M.) 'de *Uzunçarşı* başında Çandarlı-zâde İbrahim Paşa tarafından bina edilen cami bunlardandır. Bayezid camiinin inşasına yakın zamanlarda vücude getirilen *Divanyolu*'ndaki Firuz Ağa, *Çenberlitaş*'daki Atik Ali Paşa camileri *Bursa* camilerine pek ziyade benzemektedirler.

Bayezid camiinin yapılışında eski Fatih camii örnek olmuştur. Fatih Sultan Mehmed camiini yapmış olan Sinanüddin Yusuf ile mimar Ayas ve mimar Kemaleddin *İstanbul*'un ilk Türk mimarlarındandır[2]. Mimar Ayas'ın 879 Zilhicce (1475 M.) tarihli bir vakfiyesi olduğuna göre[3] vefatı bu tarihten sonradır.

Bundan sonraki yükseliş devrinde ilk büyük üstad olarak mimar Murad oğlu Mimar Hayreddin'i görüyoruz. Bayezid camiini yapmış olan bu üstad, Osmanlı mimarisinde klâsik devri açmıştır; bu camiin inşası dört buçuk sene devam edip 911 H. (1506 M.)'de bitmiştir. Bayezid camii *Bursa* mektebi ile Mimar Sinan

[1] A. Mimar Saim Ülgen, *Vakıflar dergisi, Sayı 1, s. 92.*

[2] Bunlardan, eski Mimar Sinan denilen Sinanüddin Yusuf rivayete göre Fatih camiinin mimarıdır. Devşirmelerden olan Sinanüddin Yusuf'un 869 H. (1464 M.) ve 873 H. (1468 M.) tarihli iki vakfiyesi olup *Kıztaşı* mahallesinde bir mescit, mektep ve bir zaviye yaptırmıştır. Vakfiyesinde adı "Sinanüddin Yusuf b. Abdullahi'l-atîki'l-mimar" diye geçiyor. Fatih Nişancısındaki *Kumrulu mescidi* de bu yapmış olup kabri de oradadır. Yine Fatih devri mimarlarından Mimar Ayas'ın kabri de Saraçhâne başındaki mescidin mezarlığında idi. Mimar Kemaleddin'in II. Bayezid devri mimarlarından olup *Divanyolu*'nda Sadr-ı âzam Sinan Paşa türbesi kabristanında medfun olduğunu Hadikatü'l-cevami yazar; bakiyye-i izamı sonradan Bayezid camii kabristanına naklolunmuştur. Namına mensup mescit ve mahalle de vardır *(Hadikatü'l-cevami, c. II., s. 26;* Celâl Esat, *Türk sanatı, s. 150).*

[3] *Başbakanlık Arşivi tapu* (Arazi tahriri) *defteri, numara 251, s. 390*; bu mescit vakfiyesi, Saraçhanebaşı'nda yaptırdığı mescidin vakfiyesi olmak gerektir.

mektebi arasında bir köprü vazifesini görmüştür; *Edirne*'deki Bayezid camii ile hastahane de Mimar Hayreddin'in eserlerindendir[1].

Mimar Hayreddin mektebini en yüksek derecesine çıkararak yeni bir mektep kurmuş olan *Kayseri*'li mimar Sinan'dır; mimar Sinan'ı yetiştiren devir imparatorluğunun en azametli devridir. Kendisini vezirlerden Lütfi Paşa himaye ile meydana çıkarmış, Sultan Süleyman da takdir ederek yetişmesine himmet etmiştir.

Yavuz Sultan Selim zamanında *Kayseri* köylerinden, devşirme olarak acemi ocağına alınmış olan Sinan, sonra Yeniçeri ocağına girmiş, atlı sekban bölüklerinde yetişmiş, *Mohaç* seferine gitmiş, avdette Yeniçeri ocağında *yayabaşı* yani cemaat ortalarından birinin kumandanı ve daha sonra yine ocakta endaht aletlerinden zenberekçi'lerin kumandanı olarak *zenberekçibaşı* olmuş, *Alman* ve *Irak* seferlerinde bulunmuştur.

Irak seferinde Lütfi Paşa'nın delâletiyle *Van gölü*'nde yapılacak gemilerin inşası buna havale olunarak üç kadırga yapmış ve seferden avdette yine ocakta terfi ile *Haseki* olmuştur. Kanunî'nin *Karaboğdan* seferinde *Pirut* nehri üzerine yapılan köprüler, oraların bataklık olmasına mebni tutmadığından Lütfi Paşa'nın tavsiyesiyle köprü yapması buna havale olunarak on üç günde metin bir köprü kurmuştur.

Bu seferden avdetten sonra hassa mimarı olan Acem Alisi[2] vefat etmiş olduğundan o sırada vezir-i âzam bulunan Lütfi Paşa'nın tavsiyesiyle Haseki Sinan Ağa mimarbaşı tâyin edilmiş ve bundan sonra başta Şehzâde, Süleymaniye, Edirne'de Selimiye camileri olarak pek çok cami, mescit, medrese, imaret, türbe, hastahane, köprü, kervansaray su kemerleri, saray, konak, mahzen ve hamam olmak üzere üç yüz yirmi üç eser vücude getirmiş olup, bunun seksen biri cami, ellisi medrese, on dördü imaret, on altısı kervansaray ve otuz ikisi hamam, üçü hastahane ve beşi de su kemeridir. Bu eserlerinin en güzeli *Süleymaniye* camii ile Edirne'deki *Selimiye* camiidir. Vefatı 996 H. (1588 M.')de ve kabri Süleymaniye camii yanındaki türbededir.

[1] Müverrih Âlî, Mimar Hayreddin b. Mimar Murad'ın zelzeleden harap olan Galata surlarını 915 H. (1509 M.)'de yaptığını yazmaktadır *(Basılmamış birinci cilt, s. 201)*.

[2] İstanbul'da mahalle ve mescidi olup 918 Safer ibtidaları (1512 Nisan

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDAKİ BAZI ŞÖHRETLİ İLİM ADAMLARI

Osmanlı tarihinde ilmî hüviyyet sahibi olan şahsiyetler, ilim ve fikir âleminde yeni bir devir ve mektep açacak kuvvette değillerdi; bunlar eskiden beri gelen şark klâsik usul ve kaideleri üzerinde yetişmişler ve ancak bu sahalarda bir varlık göstermişler ve Osmanlı Devleti dahilindeki ilmî inkişafta büyük hizmet etmişlerdir ki bunlardan ileri gelen bir kısmının kısa hal tercümelerini göstereceğiz.

Davud-ı Kayserî Tarihin birinci cildinde görüldüğü üzere Orhan Gazi'nin yaptırdığı *İznik* medresesinin ilk müderrisi olup babasının adı Mahmud'dur; hem zâhir (medrese) ve hem bâtın (tasavvuf) ilimlerinde yetişmiş değerli bir şahsiyetti; ilk tahsilini memleketinde yaparak o tarihlerde yani XIV. yüzyılın ilk yarısında şer'î ilimlerin ve Arap edebiyatının ihtisas mahalli olan *Kahire*'ye gitti ve ihtisasını yaparak memlekete döndü. Zâhir ilmiyle kanaat etmiyerek tasavvuf mesleğine de girdi. Şeyh-ü'l-Ekber Muhyiddin Arabî'nin üvey oğlu Şeyh Sadreddin Konevî'nin halifelerinden Kemâleddin Kâşânî'ye intisap ederek irfanen de yetişti. Memleketinde talebe yetiştirdi; bunun şöhretini duyan Orhan Gazi kendisini dâvet ederek *İznik* medresesine müderris tâyin etti ve 751 H. (1350 M.) senesinde vefatına kadar burada müderrislik etti. Kabri *İznik*'te Çınardibi'ndedir.

Davud-ı Kayserî, Muhyiddin Arabî'nin فصوص الحكم = *Fusûsü'l-hikem* isimli büyük eserine mükemmel bir şerh yazarak zekâ ve ihatasını göstermiştir; ehemmiyetinden dolayı Davud-ı Kayserî'nin bu eseri *Hindistan*'da basılmıştır. Bu zatın on üç eseri daha olup hemen hepsi de felsefîdir. Bunlar arasında büyük arif İbn-i Fârız'ın *Kaside-i Tâiye* şerhi ile[1] *Arûz-i Endülüsî*

[1] Yüksek irfan sahibi ve ilâhî bir âşık olan Ebû Hafs Ömer İbnü'l-Fâriz'in bu *Kaside-i Tâiye*'si büyük ve küçük olarak ikidir. Davud-ı Kayserî'nin

şerhi, *Kaside-i Hamriyye* şerhi, *Meratib-i Tevhid* ve *Nihayetü'l-beyan* vardır. Osmanlı memleketlerinde ilk defa Muhyiddin Arabî felsefesini (vahdet-i vücudculuğu) neşreden Davud-i Kayserî'dir.

Molla Fenârî

İlmî ve fikrî ihatası itibariyle büyük şöhreti olan Molla Fenarî'nin adı Şemseddin Mehmed babasının adı da Hamza'dır; 751 H. (1350 M.)'de doğmuş olup babası Hamza b. Mehmed bilvasıta Sadreddin Konevî'nin halifesidir. Bursa Yenişehri taraflarında Fener kasabasında doğduğundan dolayı Fenarî diye meşhur olmuştur[1].

Molla Fenarî, Kara Hoca denilen Alâüddin'den ders görüp sonra Konya *Aksaray*ı'ndaki *Zincirli medrese* müderrisi Cemalüddin Aksarayî'den okuyarak 778 H. (1376 M.)'de oradan *Kahire*'ye gidip büyük âlim *Bayburt*'lu Molla Ekmel'den (vefatı 786 H.=1384 M.) istifade ile memleketine dönmüştür.

Molla Fenarî zâhir ilimlerinden başka babasının mesleği olan tasavvufa da ehemmiyet vermiş, Muhyiddin Arabî felsefesini neşretmiştir. Molla Fenarî Osmanlılar zamanında *Bursa*'da müderrislik ve sonra kadılık etti[2] ve Yıldırım Bayezid'in teveccüh ve iltifatına nâil olup devlet işlerinde fikir ve mütalâasından istifade edildi[3]. Müteaddid defalar *Mısır*'a gitti, *Mısır* ve *Suriye* âlimleri kendisinin faziletine meftun olmakla beraber vahdet-i vücut mesleğine mensup olmasını bir kusur saymışlardı[4];

şerhettiği yedi yüz elli beyitli kaside büyük kasidesidir. Bu kasideye Molla Camî ile Ferganî'nin de şerhleri vardır.

[1] Başvekâlet Arşivi Mühimme defteri, Nr. 85, s. 131 (Anadolu beğlerbeğisi) vezir İlyas Paşa'ya ve Yenişehir ve Fenar mollalarına hüküm ki, Yenişehir kazası ehalisi südde-i saadetime âdem gönderüp bunlar havass-ı hümayunumun reâyâsı olup merhum Sultan Orhan Gazi zamanından beru... kaydı Fenar kasabasının Bursa sancağı dahilinde olduğunu gösterir.

[2] Yıldırım Bayezid'in 802 H. (1400 M.)'de tertip edilmiş olan vakfiyesinde Molla Fenârî'nin Bursa kadısı olduğu görülüyor.

[3] "Molla Enverî İbn-i Osman nezdinde kadri âli oldu; en yüksek mertebeye çıktı, cemi-i umûr, anın eline verildi; mânen vezir mertebesinde idi.." İbn-i Hacer, انباء الغمر *(Enbâu'l-gumr)*.

[4] İbn-i Hacer, *Enbâu'l-gumr*'da ve 834 hicret senesi vekayii arasında Molla Fenârî'nin ilmî kudretini ve fazl ve kemâlini söyledikten sonra ".. şu kadar var ki İbn-i Arabî'yi tâzim ile yadetmesi Fusûs'ı (Fusûsü'l-hikem) kabul

çünkü bu muhitlerde Muhyiddin Arabî felsefesine karşı aleyhdarlık vardı; bunlar Muhyiddin'i tekfir edecek derecede ileri gitmişlerdi; bundan dolayı aynı mesleğe mensup olan Molla Fenarî'ye de yan gözle bakmışlarsa da o aldırış etmemiş ve hattâ Memlûk sultanı Melik Müeyyed Şeyh'in dâveti üzerine 822 H. (1419 M.)'de *Kahire*'ye gidip oradaki âlimlerle görüştüğü sırada Muhyiddin felsefesine dair onlarla hiçbir suretle görüşmemiş, başka vâdilerde mubahese yapmıştır; bundan dolayı bazı Mısır müverrihleri ulûm-i akliyye ve nakliyyede İmam olan Molla Fenarî'nin *Kahire* ulemasiyle derin mubahese yapmamasını ya Mısır âlimlerini ehil görmediğine veyahut Muhyiddin Arabî taraftarı olmasından dolayı münazarayı mahzurlu görmesine atfetmektedirler [1].

Molla Fenarî, Çelebi Sultan Mehmed zamanında pâdişaha gücenip Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına gitmiş [2] ve Mehmed Bey, buna fevkalâde hörmet göstererek kendisine günde bin ve talebelerine de beş yüz akçe tahsis eylemişti; Çelebi Mehmed, Karamanoğlu'na galebe çalınca Molla Fenarî'yi alıp *Bursa*'ya götürdü ve ona yine *Bursa* kadılığını verdi ve onu her işte yine merci yaptı; bu hal Molla Fenarî'nin vezirlerle arasını açtı; vefatına kadar bu mümtaz mevkiini muhafaza etti.

Molla Fenarî 834 Receb (1431 Mart)'te *Bursa*'da vefat etti. Memlekette imam-ı âzam diye anılan Molla Fenarî'nin kabri camiinin yanındadır; vefatında bin cildi havi bir kütüphane bırakmıştı [3]. 833 H. (1430 M.) tarihli Bursa'da cami ve medrese vakfiyesi vardır. Vakfiyesinde, سلطان العلماء الاعلام ملك ائمة اهل اسلام صدر صدور و شيخ الاسلام olarak tavsif ediliyor.

Molla Fenarî tefsir, tasavvuf fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, mantık ve belâgat vadilerinde pek kıymetli eserler yazmış olup

ederek takrir etmesi ile tâyib olunurdu; *Kahire*'ye geldiği zaman bunlardan hiç bir şey sezdirmedi.." demektedir.

[1] المنهل الصافى = *El-menhelü's-sâfî* (Mehmed Molla Fenârî maddesi).

[2] *Şakayık-i Nûmaniyye*, Molla Fenârî'nin Yıldırım Bayezid'e darılıp gittiğini, yazmakta ise de Karaman ülkesi Yıldırım zamanında tamamen ilhak edilmiş olduğundan bu mütalâa doğru değildir. Molla Fenârî ya Ankara muharebesinden sonraki karışık devirde veyahut Çelebi Mehmed zamanında gitmiş olacaktır.

[3] *Şakayık tercümesi.*

yüz kadar ilim ve fenden bahseden أنموذج العلوم = *Enmûzecü'l-ulûm* adlı telifi oğlu Mehmed Çelebi'ye aittir ve Fahreddin Razî'nin حديقة الانوار = Hadikatü'l-envar adlı eserinden toplanmıştır.

Karamanoğlu Mehmed Bey adına yazdığı عين الاعيان = *Aynü'l-âyan* isimli fatiha tefsiri bilmünasebe tasavvuf, kelâm, usûl, meâni, belâgat vesair ilimlerden de bahsettiği için pek kıymetli olup bastırılmıştır. Usûl-i fıkh'a dair pek mühim eserlerin tetkikiyle kaleme aldığı فصول البدايع لاصولِ الشرايع = *Fusulü'l-bedâyi li-usûl'i'ş-şerayi'* isimli telifini otuz senede bitirmiş olup[1] bu kıymetli eseri de bastırılmıştır.

Molla Fenarî'nin yüzü mütecaviz eseri vardır. Bunların arasında Sadreddin Konevî'nin tasavvufî eserlerinin şerhleri ve Sadreddin'in halifelerinden *Kaşanî*'nin اصطلاحات صوفيه = *Istılâhât-ı sofiyye*'sine talikatı vardır.

Molla Fenarî, Davud Kayserî'den sonra Osmanlı memleketlerinde vahdet-i vücut felsefesinin yayılmasına çalışmış ve aynı zamanda medreseden yetiştirdiği ilim adamları ile Türkiye'deki ulema mektebinin müessisi olmuştur; kendisinden sonra yetişmiş olan âlimlerin hemen hepsi Molla Fenarî mektebine mensupturlar. Kendisine karşı gösterilen büyük hürmet îcabı olarak oğul ve torunları müderrislikte ilk defa kırk akçe yevmiyeli müderris olmak imtiyazına nâil olmuşlardır; bazı müellifler, öldüğü zaman yüz elli bin altunu çıktığını ve cömert olduğunu yazarlar[2].

Şeyh Bedreddin Mahmud

Kitabımızın birinci cildinde (S. 190 - 193) çıkardığı ısyan sebebiyle kendisinden bahsettiğimiz Şeyh Bedreddin'in terceme-i hali orada zikredilmiş olduğundan burada tekrar etmiyerek yalnız eserlerinden bazıları hakkında izahat vereceğiz.

Şeyh Bedreddin'in eserlerinden en meşhuru tasavvuf vâdisinde olan واردات = *Varidat* ve fıkıhtan جامع الفصولين = *Câmiu'l-fusûlîn* ile, لطائف الاشارات = *Letâifü'l-işârât* ve bunun şerhi olan *Teshîl*dir; Varidat sofiyye tarafından ve *Camiu'l-fusûlîn* de ulema tarafından pek mûteber olarak kabul ve tetkik edilmiştir.

[1] İbn-i Hacer, *Enbâu'l-gumr;* İbn-i Tanrıverdi, *El-menhelü's-sâfî.*

[2] *Enbâu'l-gumr.*

Bunlardan *Varidat*'da Bedreddin'in vahdet-i vücud, cennet ve cehennem, melek ve şeytan ve insan-ı kâmil nazariyeleri ile kendisinin felsefî fikri görülüyor; Varidat'a şerhler yazılmıştır. Bu eserinden dolayı bazıları Bedreddin'e hücum etmiş ve bazıları da onun sözlerini tevil ile müdafaa eylemişlerdir. *Varidat* mütefekkirlerin tetkik edeceği bir eserdir. Şeyh Bedreddin *Camiu'l-fusûlîn*'i 813 Cemaziyelevvelinde (1410 Eylül) yazmağa başlamış ve dokuz ay sonra yani 28 Safer 814'de bitirmiştir. Bu kıymetli eser, fıkhın yalnız muamelât kısmından bahseden Mehmed Üsruşî'nin *El-fusûl* isimli eseriyle[1] kırk fasıl üzerine tertip edilmiş olan Merginanî'nin Fusûl'ünün[2] birleştirilmesiyle vücuda gelmiş ve Bedreddin bu esere kendi mütalâalarını ve *Kahire* hazinesindeki fetva nümunelerini de ilâve eyliyerek içtihad ve görüşlerini göstermiştir.

Samavnalı Şeyh Bedreddin, 816 H. (1413 M.)'de *Edirne*'de yazmağa başlamış olduğu *Teshîl* adlı eserini, *İznik*'e nakledildikten sonra 818 Cemaziyelâhırında (1515 Eylül) ikmâl etmiştir. Bu eser, daha evvel söylendiği üzere yine Bedreddin'in yazmış olduğu *Letâifü'l-işârât* isimli eserin şerhidir.

Bedreddin'in ölümünden sonra Osmanlı tarihlerinde tesadüf edilen *Samavna sofuları*'nın meslek ve meşreplerine bakılıp hükmedilecek olursa Bedreddin'in tamamen batınî îtikadında olup bunu neşretmek istediği kuvvetle tahmin olunur. Muasırı olan Rum müverrihi Dukas'ın mütalâasiyle *Heşt Bihişt* sahibi İdris-i Bitlisî'nin Şeyh Bedreddin hakkında naklettiği sözler de[3] Bedreddin hakkında yukarıdakı mütalâayı teyid eylemektedir.

[1] Mehmed Üsruşî, Hidaye sahibi Burhanüddin Ali Mergînanî'nin talebelerinden olup 636 H. (1238 M.)'de vefat etmiştir. الفصول = *El-fusûl* isimli eserini otuz fasıl üzerine yazmıştır.

[2] *Mergînan* Türkistan'dadır. *Hidaye* müellifi Ebû'l-hasen Burhanüddin Ali (vefatı 593 H. = 1197 M.) hanefî mezhebi fıkıh kitaplarından olan *Hidaye*'sini *Bidâyetü'l-mübteda* ismindeki kendi eserine hâşiye olarak yazmıştır; fakat bu da metin mahiyetinde olup bu eserin bir hayli şerhleri içinde en marufu Ekmelüddin (Bayburtlu)'in şerhidir.

[3] "... gayıbdan işaret ile kendi yolumdakilerle (mürîdlerimle) âleme sahip olmak için zuhûr ve hurûc ederek memleketleri müridlerim arasında taksim edeceğim; kuvvet-i ilim ve sırr-ı tevhidin tahkikiyle taklid sahiplerinin millet ve mezhep kanunlarını ibtal ile haram sayılan bazı şeyleri helâl yapacağım..."

Hızır Bey

XV. yüzyıldaki Türk âlimleri arasında cidden yüksek fazilet sahibi olan Hızır Bey, rivayete göre Anadolu Selçukluları vezirlerinden olup Nasreddin Hoca diye şöret bulan Hâce Nâsırüddin Müstevfî (maliye bakanı) ahfadından imiş; Babası Kadı Celâl *Sivrihisar* kadılığında bulunurken Hızır Bey orada doğmuştur.

Hızır Bey ibtida babasından ders görmüş ve sonra Molla Fenarî talebesinden Molla Yeğen'den icazet alarak memleketi olan *Sivrihisar*'a müderris olmuştur; çok zeki ve çok ihatalı olan bu zat, kendisini tetebbua vererek geniş bilgisiyle şöhret buldu; ve tetebbu ve muhakeme kuvveti ve ilmî meseleleri kavrayış cihetinden Molla Fenarî'ye ikinci olduğu görüldü.

Hızır Bey *İstanbul* fethini mütaakıp ilk *İstanbul* kadısı oldu; pâdişah kendisini daha evvelden tanıyordu; Fatih'in saltanatının ilk senesinde *Mısır* ve *Suriye*'den gelen ve cidden yüksek fazilet sahibi olan bir âlimi, pâdişahın huzurunda ilmen ilzam etmesi pâdişahın Hızır Bey'i kadılığa tâyinine saik olmuştu[1]. Hızır Bey, Molla Fenarî mektebinin devamında ve yayılmasında mühim âmil olmuştur.

Hızır Bey 863 H. (1549 M.)'de vefatına kadar *İstanbul* kadılığında kaldı. Oğlu *Tazarruat* sahibi Sinan Paşa ile diğer oğulları Ahmed ve Yakup Paşa'lar ve Muslihuddin Kastelânî, Hayalî, Alâüddin Arabî, Bursalı Hoca-zâde, Hatip-zâde, Taci-zâde, Muaarrif-zâde ve Kadı-zâde-i Rûmî'nin oğulları Mehmed ve riyaziyeci Mîrim Çelebi ve riyaziyeci Kasım vesaire gibi XV. yüzyılın son yarısına şeref veren ilim adamlarını yetiştiren Hızır Bey'e âlimler arasında "*ilim dağarcığı*" denilirdi.

Samavnalı Şeyh Bedreddin'in mürîdleri, Lâilâheillâllah deyip Muhammed Resulûllah demiyerek bunu yani risaleti Şeyh Bedreddin'e bırakıyorlarmış.

[1] Hızır Bey عجالة الليلتين = *Acâletü'l-leyleteyn* ismiyle nazmeylediği bir kasideyi Fatih Sultan Mehmed'e takdim eylemiş; o da bunu Molla Güranî'ye göstermiş. Kasideyi okuyan Molla Güranî orada bir kavâid hatası görüp bunu kendi kalemiyle kasidenin arkasına tashih ile kasideyi iade etmiş; âlimleri birbirine tutuşturup mubahase ve münazara ettirmeği seven pâdişah, bir adamı vasıtasiyle kasideyi Hızır Bey'e göndermiş;bunu gören Hızır Bey kendi yazdığının doğru olduğunu isbat için فى قلوبهم مرض فزادهم الله مرضا âyet-i kerimesini yazarak bu âyetle kavâid hatası olmadığını isbat ve bu süretle Molla Güranî'yi ilzam etmiştir.

Ali Kuşçu

Maverunnehir'de doğmuş, Semerkand'de iken Uluğ Bey'den ve Kadı-zâde-i Rumî'den Riyaziye ve Heyet (Matamatik - Astronomi) tahsil etmiş Kirman'a giderek orada tahsilini ikmal ettikten sonra Semerkand'e dönmüştür. Kirman'da iken Hallü'l-eşkâl-i kamer = حل الاشكال قمر adlı bir risale yazmış Kadı-zâde'nin vefatıyle rasadhaneye müdür olmuştur.

Uluğ Bey'in şehadetinden sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanına gitmiş ve onun tarafından Fatih Sultan Mehmed'e elçilikle gönderilmiştir. Sefaret vazifesini yaptıktan sonra Osmanlı devleti hizmetine girip Sahn-ı Seman medreselerinden birisine müderris olmuştur. 23 Şevval 877 (Mart 1473) tekaüd edilen Ali Kuşçu bir buçuk sene sonra 879 H. (1474 M.) 'de vefat ederek Eyyüb'e defnedilmiştir.

Ali Kuşçu'nun belâgat, kavaid, mantık, tefsirdeki eserlerinden başka asıl şöhreti astronom ve matamatiktedir. *Risale fi'l-hey'e* adlı eserini evvelâ Farsça yazmış ve bunu Fatih'in Uzun Hasan seferinde Arapçaya tercüme ederek Fethiye adını vermiştir. Yine Farsça yazarak Arabçaya tercüme ettiği *Risale fi'l-hisab* adlı risalesine de *Risale-i Muhammediye adını* vermiş ve Fatih'e takdim etmiştir. Allâme Mahmud b. Mesud Şirazî'nin التحفة الشاهية فى الهية = *Et-tuhfetü'ş-şâhiye fi'l-hey'e* isimli eserine Ali Kuşçu bir şerh yazmış olup bir nüshası 2643 numara ile Ayasafya kütüphanesindedir. Eserlerinden en mühimmi Uluğ Bey Zîcine yazmış olduğu şerhtir.

Hoca-zâde Muslihuddin Mustafa

Hoca'nın bir mânası da zengin ve tüccar demektir; babasının zengin bir tüccar olmasından dolayı Muslihuddin Mustafa, *Hoca-zâde* diye şöhret bulmuştur; babası oğullarını ticarete sevketmek istemişse de bunlardan Muslihuddin daha ziyade okumayı tercih etmiş ve babasının menetmek istemesine rağmen bu şiddetli arzusundan dönmemişti; hattâ babası kendisine para vermediği için okuduğu kitaplardan alacağı notları helvacı kâğıtlarına yazarak çok sıkıntı içinde okumasına devam etti ve bundan evvel bahsettiğimiz Hızır Bey'den icazet alıp kendisine *muîd* (müzakereci) oldu. Hızır Bey talebeleri arasında en çok onu sever ve kendisine sorulan bazı suallere verilecek cevap için "*akl-ı selim*'e müracaat ediniz" diye Hoca-zâde'ye havale ederdi.

Hoca-zâde dersten mezun olduktan sonra iptida *Bursa*'da *Esediye* medresesine müderris oldu ve altı sene orada müderrislik etti ve *İstanbul* kadısı bulunan hocası Hızır Bey'in Fatih Sultan Mehmed'e tavsiyesiyle kıymetli ilim adamlarını *İstanbul*'da toplamağa çalışan hükümdarın emriyle *İstanbul*'a geldi; Sultan Mehmed o sırada *Edirne*'ye hareket etmekte olduğundan vezir-i âzam Mahmud Paşa vasıtasiyle huzuruna kabul olunup iltifat gördü; kendisine pâdişah tarafından sorulan suallere muvafık ve makul cevaplar verdiğinden ulemadan Molla Zeyrek'den yüksek olduğu anlaşıldı; huzurdan çıktıktan sonra Sultan Mehmed, Hoca-zâde'ye on bin akçe göndererek kendisini hoca yaptığını bildirdi ve tekrar yanına dâvet etti.

Hoca-zâde bundan sonra resmî ilmiye mesleğine girip kazaskerliğe çıktı, fakat onun bu ıkbalini çekemiyen bir zümrenin başında bulunan Karamanî Mehmed Paşa'nın tesiriyle *Bursa*'da *Sultaniye* medresesi müderrisliğine gönderilmek suretiyle istiskal gördü. *İznik* kadı ve müderrisi iken Hatip-zâde ile mubahasede bulunmak üzere *İstanbul*'a dâvet edildi; Karamanî Mehmed Paşa'nın bundan maksadı Hoca-zâde'yi mağlûp ettirmekti. Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa, kendisinin ders şeriki olan Hoca-zâde ile Hatip-zâde'nin ilmî kudretlerini yakînen bildiği için Karamanî Mehmed Paşa'ya giderek Hatip-zâde'nin galebesini ümit ediyorsanız bu mümkün değildir. Hoca-zâde onu ilzam eder demesi üzerine Hoca-zâde tekrar *İznik*'e vazifesi başına yollandı.

II. Bayezid'in hükümdar olması üzerine günde yüz akçe ile *Bursa*'da *Sultaniye* müderrisliğine ve *Bursa* kadılığına tâyin edilen Hoca-zâde'nin ilmî şöhreti İran ve Orta-Asya'ya kadar yayıldı; hattâ Sultan Hüseyin Baykara (vefatı 912 H.=1556 M.) cülûs tebriki için Bayezid'e gönderdiği elçi ile beraber Hoca-zâde'den ders okumak üzere *Horasan*'lı bir âlimi de göndermişti.

Meşhur Ali Kuşçu daha *İstanbul*'a gelmeden evvel Türkiyeden memleketine dönmüş olan meşhur âlim Alâüddin Tûsî ile görüştüğü sırada Tûsî ona: "*İstanbul*'a gittiğinizde Hoca zâde denilen Köseç ile hoş geçinin; kendisi ilimde fevkalâde müdekkik ve muhakkıktır" diye tavsiyede bulunmuştu; hattâ *İstanbul*'a geldiği zaman bir ilmî meselede Ali Kuşçu'nun hatasını tashih eden Hoca-zâde hakkında Fatih, Hoca-zâde'yi nasıl buldunuz

diye Ali Kuşçu'ya sorması üzerine Ali Kuşçu: "*Rûm'da ve Acemde emsâli yok*" deyince pâdişah "*Arapta dahi eşi yoktur*" demiştir.

Fatih Sultan Mehmed *Huccetü'l-islâm* İmam Gazalî'nin (vefatı 505 H.=1111 M.) kelâmdan تهافت = *Tehafüt* ismindeki felsefe kitabını[1] tetkik ile buna dair birer eser yazmalarını Hoca-zâde ile Alâüddin Tûsî'ye (vefatı 860 H.=1455 M. Semerkand) emretmişti. Bu eseri tetkik eden Hoca-zâde dört ayda ve Tûsî altı ayda mütalâalarını yazmışlardı. Pâdişah bunlardan Hoca-zâde'ye, Tûsî'ye verdiği on bin akçenin iki mislini vermiş ve buna gücenen Alâüddin Tûsî günde yüz akçesi olan müderrisliğini terk ile memleketine dönmüştür.

Hoca-zâde'nin *Tehafüt*'ü ulema arasında o kadar şöhret bulmuşdu ki meşhur âlim Celâl-i Devvanî, talebesi olan Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin Anadolu'dan getirdiği *Tehafüt*'ünü okuyunca fevkalâde takdir ederek:

"*Böyle bir kitap yazmak benim dahi aklımdan geçiyordu; bunu görünce yazmağa lüzum kalmadı. Allah, bu kitabı telif edenden ve bu diyara getirenden razı olsun*" demişti. Hoca-zâde'nin bu *Tehafüt*'ü, İmam Gazalî ve İbn-i Rüşd'ünkilerle beraber Mısır'da basılmıştır.

[1] تهافت = *Tahafüt* şiddetli arzu ve heves ile bir şeyin üzerine düşmek ve atılmak demektir. İmam Gazalî'nin *Tehafütü'l-felâsife*'si kelâmcılarla, hükema yani filozoflar arasındaki münakaşayı muhakeme eder; ilk *Tehafüt* İmam Gazalî'nin eseri olup İbn-i Sînan'ın bazı mütalâalarına îtiraz eylemiştir. İmam Gazalî "*Tehafütü'l-felâsife*" isimli bu eserinde İbn-i Sîna'nın aklı esaslı ölçü yapmasına îtiraz derek akıl ile her şey ölçülmez ve zayıf ve aciz olan akıl ölçüsüne itimad edilemez diyerek iddiasını isbat etmek istemiştir. Bu eser yazıldıktan takriben bir yüzyıla yakın bir zaman sonra Endülüs'lü İbn-i Rüşd, Gazalî'nin Tehafütüne itiraz ederek akıl ve imandan hangisinin üstün olduğunu tetkik ile aklın üstün olduğuna hüküm ile bunu isbat için *(Tehafütü't-tehafüt)* isimli eserini vücuda getirmiştir. İşte bu iki zıd mütalâa hakkında bir fikir elde etmek isteyen Fatih Sultan Mehmed bu meseleyi Hoca-zâde ile Alâüddin Tûsî'ye tetkik ettirmiştir. Her ikisi de İmam Gazalî'nin fikrini muvafık bulmuşlardır. İbn Kemal'in de Tehafütü vardır. Bunlardan başka Karabagî ile Mestçi-zâde'nin de (1100 H.) Tehafütleri görülüyor. Asistan bulunduğu sırada Sayın doçent Dr. Mubahat Türker (üç tehafüt bakımından Felsefe ve din münasebeti) adlı kıymetli bir tetkik vücude getirerek 1956'da basılmıştır. Bu eser Bayan Mubahat'ın doktora tezidir.

Son zamanlarında meflûç olan Hoca-zâde 12 Ra 893 H. (1488 M.) perşembe günü *Bursa* müftüsü iken vefat ederek Emîr Sultan medreseleri karşısındaki caddenin gerisine defnedilmiştir. Bu kıymetli âlimin kelâmdan مواقف = *Mevâkıf*[1] ile yine kelâmdan طوالع *Tevâli*[2] ve fıkıhtan *Hidaye*[3] şerhi ve usûl-i fıkıhtan تلويح *Telvih*[4] gramerden عزى = *İzzî*[5] üzerine şerh ve haşiyeleri vardır.

Molla Hüsrev

Osmanlı devletinde XV. yüzyılın ikinci yarısı içinde yetişen ve fıkıhta en yüksek ilim adamlarından olan Molla Hüsrev hakkında Fatih Sultan Mehmed "*zamanımızın Ebû Hanifesidir*" diye takdir ve iftihar ederdi. Molla Hüsrev'in babası *Yozgat* civarında *Yerköy*'de bulunan bir Türkmen aşiretine mensuptu; bu âlimin ismi Mehmed Hüsrev babasının adı Feramerz ve onun babası da Ali adında bir Türkmendir[6].

İslâm hukukçuları arasında bugün de büyük bir mevki tutmakta olan Molla Hüsrev, fıkıhtan *Dürer* ve *Gurer* isimli metin ve şerhi havi kıymetli eserleriyle şöhret bulmuştur.

[1] مواقف = *Mevâkıf* en meşhur kelâm kitabıdır; XIV. yüzyıl âlimlerinden Kadı عضدالدين = Adudüddin Abdurrahman İcî (vefatı 756 H. = 1355 M.) tarafından yazılıp mevâkıf denilen altı bab (mevkif) üzerine tertip edilmiş olup bundan dolayı bu esere Mevkıf'ın cem'i olarak Mevâkıf denilmiştir. Seyyid Şerif, İbn Kemal ve daha bazı âlimlerin de mevâkıf şerhleri vardır.

[2] طوالع = *Tavâlî* de ilm-i kelâmdan Kadî Beyzavî'nin (vefatı 685 H.= 1286 M.) eseri olup müteaddit şerhleri vardır.

[3] İslâm hukuku olan هدايه = *Hidaye*'yi Mergînanî kaleme almıştır. Hoca-zâde Ebheri'nin (vefatı 663 H. = 1265 M.) fizikten هدايت الحكمه = Hidayet-ü'l-hikme eserine Molla-zâde Ahmed Herevî tarafından yapılan şerhe bir haşiye yazmıştır. Bu haşiyenin bir nüshası Viyana kütüphanesinde 1445 numaradadır. Eserin izahı hakkında bakın (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 39).

[4] تلويح = *Telvih*, fıkıh usûlünden bahs etmekte olup medreselerde sadrü'ş-şerîa denilen Buharalı Abdullah b. Mesud'un (vefatı 745 H. = 1344 M.) Tavzih = توضيح denilen eserinin şerhi olan *Telvih* = تلويح ile beraber okutulurdu. Bu esere yani Tavzih'e Sadeddin Teftâzânî *Telvih* ismiyle bir şerh yazmış olup Hoca-zâde bunu şerhetmiştir.

[5] *İzzî* muhtasar gramer (sarf) kitabıdır.

[6] 875 Ramazan (1471 Mart) tarihli Sarı Bayezid'in mescid vakfiyesinin tasdikinde adı Mevlanâ Mehmed b. Feramerz olarak geçer *(Tapu defteri 251, s. 299 Başbakanlık arşivi)*.

Molla Hüsrev, Molla Fenarî evlâdından Yusuf Bâlî'den ders görüp icazet almış, *Bursa*'da müderrislik etmiş, *Edirne* kadılığında bulunup Sultan II. Mehmed'in birinci defadaki cülûsunda kazasker tâyin edilmiş ise de, II. Murad'ın tekrar hükümdar olması üzerine o da kazaskerlikten çekilerek şehzâde ile beraber *Manisa*'ya gitmiştir; hattâ Sultan Mehmed'in kendisinin diğerleri gibi makamında kalmasını arzu etmesine karşı "*uzlet zamanınızda sizi terk edemem*" diyerek birlikte gitmişti.

Molla Hüsrev, cülûstan sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından tâyin edilen maaş ile yanından ayrılmadı ve Hızır Bey'in vefatı üzerine 863 H. (1458 M.)'de *İstanbul* kadılığına tâyin edildi ve hatta *Bilâd-ı selâse* denilen *Galata*, *Eyüp* ve *Üsküdar* kadılıkları da vazifesine ilâve olundu; bu hizmetleri yapmaya yetişmekle beraber müsait zamanlarında kitap bile istinsah ederdi.

Bir düğün cemiyetinde pâdişahın, Molla Güranî'yi sağına ve kendisini sola oturtacağını haber alarak bu hale gücenip 867 H. (1462 M.)'de *İstanbul*'u terk ile *Bursa*'ya gitmiş ve orada bir medrese yaparak ders okutmağa başlamıştı. Yaptığı hatayı tamir etmek isteyen Sultan Mehmed, Molla Hüsrev'i *İstanbul*'a getirerek müftü yani şeyhü'l-islâm tâyin eyledi ve vefatı tarihi olan 885 H. (1480 M.)'ye kadar burada kaldı. Cenazesi *Bursa*'ya götürülüp medresesine defnedildi.[1]

Molla Hüsrev'in fıkıhtan درر=*Dürer* ile bunun şerhi olan غرر=*Gurer*'den başka usûl-i fıkıhtan *Mirkat* ile şerhi olan *Mir'at* ve belâgatten *Miftah şerhi* ve yine usûl-i fıkıhtan *Telvih* şerhi ve diğer bazı haşiyeleri vardır. Kendi el yazısı ile olan *Dürer* ve *Gurer*, *Mir'at* ve *Mirkat*'ı Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir. Bu takdim edilen eserlerden *Dürer*, Köprülü ve *Mirkat* ise Yenicami kitapları arasındadır. *Dürer* ve *Gurer*'in sonunda kendi künyesini: انا الفقير محمد بن فرامرز بن علی "*Ene'l-fakir Mehmed b. Feramerz b. Ali*" olarak ve Mirkat'da da (*Mehmed b. Feramerz b. Ali*) diye göstermiştir; Türkçe ve Arapça şiirleri de vardır.

[1] Bursa'da Zeynîlerde medrese harabesindeki kabir kitabesi ١ — منبع علم و هز وارث ٢ — علوم حضرت خیر البشر ٣ — فاضل خورشید اثر ٤ — صاحب الدور و الغرر ٥ — مولانا خسرو (Bursa Rehberi Merhum Hasan Fehmi, s. 337).

Hayalî Şemseddin Ahmed

İznik'li olup babası kadı idi; fart-ı zekâsiyle meşhur olan Hayalî, isminden ziyade mahalesiyle tanınmıştır; Hızır Bey'den icazet almış ve ona *muîd* olmuştu. Müderris olduktan sonra yüz akçe yevmiye ile *İznik* medresesine tâyin edilmiştir[1]. 875 H. (1470 M.)'de otuz üç yaşında vefat etmiş olan Hayalî genç yaşında ölmemiş olsaydı ulema sınıfının ön safında bulunacaktı[2]. Bir ilmî mubahesede Hoca-zâde'ye ömrü müddetince yalnız bir defa olarak bu galebe etmişti. Hoca-zâde bunu kendisine rakip addederek ifrat-ı zekâ ve ihatasından dolayı kendisinden çekinirmiş. Hayâlî'nin vefatını duyan Hoca-zâde "*Ancak şimdi müsterih olarak yatar uyurum*" demiştir. Kendisini himaye etmiş olan vezir-i âzam Mahmud Paşa namına *şerh-i akaid haşiyesi* vardır[3]. Hocası Hızır Bey'in *kaside-i nuniye*'sine pek mükemmel bir şerhi olup diğer şerhlerden üstündü. Üç lisanda da şiir söylerdi.[4]

Sinan Paşa

Meşhur âlim Hızır Bey'in oğlu olup ilmî görüşü itibariyle babasından yüksektir. Kendisine mahsus çok cazip bir üslûbu ve çok kuvvetli ifadesi vardır; XV. yüzyıl sonlarında yetişmiş olan âlimlerin bihakkin mütefekkirlerindendir; kendisinin açmış olduğu serbest fikirli mektep, pek değerli talebesi olan Tokat'lı Molla Lütfi'nin idamiyle kapanmıştır; devlet ricali ve halk arasında Hoca Paşa diye şöhret bulmuştur.

Sinan Paşa babasından ders görmüş, *Edirne*'de müderrislik etmiş ve sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından kendisine hoca tâyin edilmişti; ifrat-ı zekâ ve buna ilâve olan fazl u kemâli

[1] Ulemadan Hatip-zâde'nin yerine İznik medresesini dolduracak birinin tâyinini Fatih emreylemiş; vezir-i âzam Mahmud Paşa'da müderris Hayalî'yi tavsiye etmişti. Bunun üzerine Fatih: "Senin arzettiğin *şerh-i akaid*'i yazarak sana ithaf eden zat mıdır?" deyince Mahmud Paşa evet cevabını vermiş. Bunun üzerine pâdişah "ehlidir, yevmî yüz akçe ile ana verdim" diyerek Hayalî'yi tâyin etmiştir.

[2] Fatih Sultan Mehmed, Hayalî'nin Akaid şerhini, kendisine ithaf etmiyerek Mahmud Paşa'ya takdim etmesinden dolayı Hayalî'ye gücenmiş imiş.

[3] *Lâtifî ve Kınalı-zâde tezkireleri.*

[4] Hayâlî Şemsüddin'in Bursa'da Zeynîler'deki kalbir kitabesi ١ — هو الخلاق الباقی ٢ — غريق رحمت رب ٣ — المتعال مولانا ٤ — فاضل شمس الدين ٥ — احمد الخيالی ٦ — سنه ٨٧٥

kendisini paşalığa kadar çıkardı (875 H.=1470 M.). Bu vazifede iken talebesi Molla Lütfi'yi saraydaki hususî kütüphane hafızı kütüplüğüne tâyin ettirdi; 881 H. (1476 M.')de Gedik Ahmed Paşa yerine vezir-i âzam oldu. Bir seneye yakın bu hizmette kaldı, sonra bilmediğimiz bir sebeble pâdişahla arası açıldı; azil ve haps olundu; *İstanbul* âlimleri, pâdişahın bu hareketine karşı cephe aldılar; bunun üzerine pâdişah Sinan Paşa'yı hapisten çıkardı ve *Sivrihisar* kadılığını verdi. Fakat onu *İznik*'te tekrar tevkif ve haps ettirdi; lâkin ulemanın ısrariyle tekrar serbest bırakmağa mecbur oldu. Sinan Paşa'nın bu menkûp halinde talebesi Molla Lütfi de beraberinde idi. Sinan Paşa, Fatih'in ölümüne kadar beş sene *Sivrihisar*'da kaldı; II. Bayezid hükümdar olunca vezirliği iade edildi[1], yüz akçe yevmiye ile *Edirne*'de *Darülhadis* müderrisliğine tâyin edildi; rivayete göre Gelibolu sancağında bulunarak sonra tekaüd oldu; 891 H. (1486 M.)'de vefat edip *Eyyüb*'e türbe kabristanına, diğer bir kayda görede Gelibolu'da defnedildi.

Sinan Paşa, babasından sonra Hızır Bey mektebinin (Molla Fenarî mektebi) Sinan Paşa kolunu tesis etmiştir. *Tokat*'lı Molla Lütfi, *Balıkesir*'li Sarı Gürz Muhyiddin, *Aydın*'lı Karabâli, Taceddin İbrahim, Kadı-zâde-i Rûmi'inin oğlu riyaziyeci Mahmud, Karasılı Bedreddin Mahmud, Riyaziyundan mûsikîşinas Muhyiddin Mehmed, Mevlâna Abdurrahman, Müeyyed-zâde, Şeyh Hacı Çelebi gibi kıymetli talebeler yetiştirmiştir ki bunlardan Molla Lütfi, meşhur İbn Kemal'i ve o da Ebussuud gibi XVI. yüzyıla haklı olarak şeref veren din, felsefe ve hukuk âlimlerine icazet vermişlerdir.

Sinan Paşa, her zaman ilim adamlarından mürekkep bir meclis toplıyarak ilmî mubaheseler yapardı; Muslihüddin Kastalanî, Hatip-zâde Muhyiddin, Hoca-zâde, Zenbilli Ali Efendi gibi şahsiyetler bu meclisin müdavimlerinden idiler[2].

Sinan Paşa'nın gerek *Tazarruat* ve gerek *Tezkire-i evliya*'sındaki ifadelerinde görülen samimiyet fikir ve inanç kuvveti, sanayi-i lâfzıyye ile hikemî ve edebî cümleler bu eserleri okuyanları

[1] Bayezid'in validesinin oğluna mektubundan "... Hızır Bey oğluna vezirlik vermişsiz, hem dahi öyle gerekti, sizi sevenleri biz dahi severiz. (Top. K. S. Arşivi, Nr. 10288).

[2] *Şakayık tercümesi*, s. *165, 302.*

beraber sürükler; *Tazarruat*'ındaki ifade tarzının taklidi hemen imkânsızdır[1]. Buna nazire olarak kaleme alınanların hiç birisi bunun gibi muvaffak olamamıştır[2]. Sinan Paşa, zamanı mütefekkirlerinin toplanmakta oldukları *Şeyh Vefa tekkesi*'nin müdavim ve müritlerinden idi. Sinan Paşa natûk bir zat olup çok güzel söz söylemiş[3].

Molla Lütfi (Tokat'lı)

XV. yüzyıl sonlariyle XVI. yüzyıl başlarında yetişerek Türk ilim âlemine şeref veren Tokatlı Molla Lütfi, Sinan Paşa'nın değerli talebesindendir. Hocası sayesinde saray hâfız-ı kütüplüğüne tâyin edilmiş ve burada pek çok âlimin elde edemediği en nâdide eserleri mütalâa etmek sayesinde muasırlarına karşı üstünlük elde etmiş, hoş-meşrepliği ve bilgisi sayesinde Sultan Mehmed'in musahipleri arasına girmiş ve hocasının menkûbiyetinden o da müteessir olarak Sinan Paşa ile beraber *Sivrihisar*'a gitmiştir.

Molla Lütfi, Fatih'in ölümünden sonra *İstanbul*'a dönerek *Bursa*, *Edirne* medreselerinde ve *İstanbul*'da Sahn medresesinde müderrislik etmiştir; fikir îtibariyle Molla Lütfi ayarında olmayan ve onun tenkid ve târizlerinden usanan Hatip-zâde, Molla İzârî, Efdal-zâde Ahaveyn ve diğer bazı dar görüşlü âlimler, Molla Lütfi'yi ve bir vesile bularak itikatsızlıkla itham ile îdam ettirmek istediler[4]. Efdal-zâde ile Ahaveyn, îmanı ve Müslümanlığı meydanda olan bir şahsın îdam edilemiyeceğini ileri

[1] Sinan Paşa'nın tezarruat veya Münacat adlı eserinin temamı Nuruosmaniye kütüphanesinde 2609 numaradadır; matbu kısmı çok noksandır.

[2] *Kınalı-zâde Hasan Çelebi tezkiresi.*

[3] *Kınalı-zâde Hasan Çelebi ve Lâtifî tezkireleri.*

[4] Katline sebep olarak gösterilen delil şu idi: Molla Lütfi Sahn müderrisi iken derse başlamadan evvel vakıf şartları mûcibince Buharî'den bir hadîs okuyup onu şerh ve izah edermiş; yine bir gün böyle bir hadîs okuduktan sonra bir münasebetle Hazret-i Ali'nin bir harpte okla yaralanarak okun çıkarılmadığını ve cerrahlar tarafından çıkarılmak istendikçe acısına dayanamadığını beyan ile bir gün namaz kılarken okun çıkarılıp kendisinin acı hissetmediğini söyledikten sonra "hakikat-ı salât işte budur, bizim kıldığımız ise kuru eğrilip bükülmedir" demiş ve işte bu sözü aleyhdarları tarafından namaz kuru eğilip kalkmadır şeklinde işâa olunarak îdam olunmuştur.

sürdülerse de Hatip-zâde ile Molla İzârî'nin ısrarları üzerine[1] zavallı Molla Lütfi îdam edildi (900 Rebiulâhır=1495 Ocak).

Serbest düşünceli, rind-meşrep ve her türlü taassuptan uzak olan ve mütalâasını açık söylüyerek muârız olan dar zihniyetli âlimlerle alay eden Molla Lütfi bu halleriyle kendisine ulema arasında epey düşman peyda etmiş ve nihayet bunların kurbanı olmuştur.

Tokat'lı Molla Lütfi'nin kıymetli eserleri vardır. Bunlardan biri yüz kadar ilmin mevzuundan bahseden Mevzuatü'l-ulûm olup bundan başka hadîs, mantık, belâgat, âdap vesaireye dair müteaddit telifleri görülür. XVI. yüzyıl âlim ve mütefekkiri İbn Kemal, Molla Lütfi'nin talebelerindendir; Lütfi'nin ilmî hüviyetini ve değerini iyice anlamak için onun eserlerini tahlil etmek îcabeder[2]. Molla Lütfi'nin eserlerinden bir mühim telif de Hendese'ye dair Arabça تضعيف المذبح= taz'îfü'l-mezbah risalesi olup bu eser hakkında (Osmanlı Türklerinde İlim) adlı eserinde Merhum Dr. Adnan Adıvar tarafından (S. 44-46) toplu ve güzel malûmat verilmiştir. Taz'îfü'l-mezbah'ın bir nüshası Esad Efendi kitapları arasında 3596 numaradadır.

Bu Risale Diyanet İşleri Reisi merhum Şerafeddin Yaltkaya tarafından tab, Adnan Adıvar tarafından da Fransızcaya tercüme olunarak İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsünce bastırılmıştır. Lütfi'nin bir manzumesinden[3]:

Geçmedi aşktan heves nidelim
Olmadık ana destres nidelim
Hele biz vasfın iltimas idelim
Ele girmezse mültemes nidelim
Can bağışlar eğerçi bir nefesin

[1] Molla Lütfi, Hatip-zâde'nin kelâmdan *Tecrid haşiyesi*'ni tenkid etmiş ve Molla İzârî ile ilmî münakaşalarda bulunmuştu.

[2] Molla Lütfi'nin tercüme-i haline dair 1290'da Halet Bey tarafından Şakayık'dan alınarak *Dolap* mecmuasında bir seri makale yazılmış ve bu makaleler sonradan bir risale şeklinde neşredilmişse de ilmî bir kıymeti yoktur. Şimdi şu eserde Molla Lütfi hakkında kıymetli malûmat bulunmaktadır : Molla Lutfî-Maqtūl, *La Duplication de l'Autel.* Texte arabe publ. par Şerefettin Yaltkaya. Trad. français et introduction par A. Adnan et Henry Corbin. Paris 1940.

[3] Topkapı Sarayı, Bağdad köşkü kitapları, Nr. 406.

Bize irmez o bir nefes nidelim
Lütfi'ye kârbân-ı vaslından
İrmez âvâze-i ceres nidelim.

Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi

Hem yüksek fazileti ve hem de müstaid insanları himaye edip yetiştirmekle tanınmış olan Müeyyed zâde, ulemadan Divrik'li Yar Ali b. Siyavüş b. Evren'in torunlarındandır. Sivas ve Kayseri hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in (vefatı 1398) emriyle yazılmış olan *Bezm ü rezm*'de "Şeyhü'l-islâm Kutbü'l-muhakkıkîn" vasıflariyle meth ü sena edilen Şeyh Yar Ali, Kadı Burhaneddin'in hürmet edip beraberinde bulundurduğu ve murahhaslıkla bazı yerlere gönderdiği îtimada lâyık adamlarındandı. Yar Ali'nin vefatı 812 H. (1409 M.) senesindedir[1].

Bu aileden olup *Amasya*'da Yakut Paşa zaviyesi şeyhi iken 851 H. (1447 M.)'de vefat etmiş olan Divrikli-zâde Şemseddin Müeyyed Çelebi'den sonra bunun evlât ve torunları Müeyyed-zâdelikle anıldıklarından aynı aileden olan Abdurrahman Efendi de Müeyyed-zâde diye şöhret bulmuştur[2]. Abdurrahman Efendi Ali Çelebi'nin oğlu ve Şemseddin Müeyyed Çelebi'nin torunu olup 860 H. (1456 M.)'de *Amasya*'da doğmuştur.

Abdurrahman Efendi gençliğinde Amasya sancakbeyi olan Şehzâde Bayezid'in meclisine devam ederek onunla sohbet edip içki âlemlerinde bulunurdu; şehzâdenin bu hali ve yanındakilerin şehzâdeyi afyona ve sefahate alıştırdıkları Fatih Sultan Mehmed'e haber verildi; pâdişah şehzâdenin lalası Fenarî-zade Ahmed Bey'e 884 Muharrem tarihli bir hüküm göndererek Bayezid'i fena yola sevkedenlerin derhal tedip edilmelerini emreyledi[3]. Ahmed Bey keyfiyeti şehzâdeye gizlice anlattı.

[1] Şeyh Yar Ali b. Siyavüş b. Evren'in كتاب المقاصد التاجيه فى المبدأ و المعاش و المعاد = *Kitabü'l-mekasıdi'n-nâciye fi'l-mebde' ve'l-meâş ve'l-meâd* ismindeki dakîk eseri kendisinin irfan ve kemalinin delilidir. Bu güzel eseri Arif-i billah Şeyh Abdülmecid-i Sivasî Efendi tercüme ve şerh etmiştir. Yine Yar Ali'nin tasavvuftan لمعات عراقى = *Lemeat-i Irâkî*'nin şerhi olan لمعات = *Lemehat* isimli Farsça bir eseri daha vardır.

[2] Hüseyin Hüsameddin, *Amasya tarihi*, c. III., s. *219*.

[3] Fatih Sultan Mehmed, tarafından, şehzâdenin lalası Fenarî-zâde'ye gönderilen hüküm sureti *Feridun Bey Münşeatı*'nda vardır *(C. I., s. 263, 264)*.

Bunun üzerine Bayezid, Müeyyed-zâde'ye birkaç at, yol parası ve harçlık olarak on bin akçe vererek kaçmasını tavsiye etti; o da sakal ve bıyıklarını kestirip kıyafetini değiştirerek o zamanın abdalları olan derviş kıyafetinde *Amasya*'dan kaçtı[1] ve Bayezid de babasından özür diledi[2]. Müeyyed-zâde evvelâ *Haleb*'e gidip bir müddet orada oturmuştu. Bayezid kendisine el altından yardım etti. Abdurrahman Efendi orada iken medrese tahsili yaptı; sonra *Haleb*'e gelen tüccarlardan ilmî faziletini duyduğu Celâleddin Devvânî'den okumak üzere *Tebriz*'e gitti; Müeyyed-zâde üç sene Devvânî'den okudu; ulûm-ı akliye, edebiyat-ı arabiyye ve tefsiri tekmil eyleyip icazet aldı.

Bu sırada Fatih vefat ederek kendisinin hâmisi Bayezid hükümdarlığa geçmişti. Bunun üzerine Müeyyed-zâde 887 H. (1482 M.)'de *Amasya*'ya gelip kırk gün sonra *İstanbul*'a gitti. Yaptığı ilmî mubaheselerle faziletini *İstanbul* ulemasına tasdik ettirdi; hattâ Hatip-zâde, Abdurrahman Efendi'nin kudreti ilmiyesini tasdik ederek hükümdara bir şahadetnâme gönderdi ve ilk defa *İstanbul*'da Kalenderhâne medresesi müderrisliğine tâyin edildi (888 H.=1483 M.). Daha sonra *Sahn-ı seman* medreselerinden birinde müderris olup sekiz sene burada kaldı ve buradan *Edirne* kadılığına geçti ve 907 H. (1501 M.)'de Anadolu ve 911 H. (1505 M.)'de Rumeli kazaskeri oldu.

[1] *Riyazî tezkiresi*, Müeyyed-zâde'nin terceme-i hali kısmı ve *Şekayık tercümesi*,

[2] Amasya sancakbeyi Bayezid'in kusurunun afvi zımnında babasına gönderdiği arizası (Topkapı Sarayı, vesika Nr. 6366).

خلدالله سلطانه بره احسانه

Âsitâne-i saâdet-âşiyâne yüz sürdükten sonra mârûz-ı bendegî budur kim sâbıka def'i semen için bazı müferrihattan bi'l-cümle istîmal olunur gibi idi; âhar, zararı nef'inden ziyade müşahede olunmağın tedric ile def'e mülâzım olup bir cüz'î nesne kalmıştı. Elminnetü lillâh ki sultanımın yümn-i nefesiyle bi'l-külliyye andan halâs müyesser oldı; amma bu hususta bazı kimesneler mubalaga edip kendü şanlarına lâyık olan ef'al-i şenîadan bu canibe nisbet edüp olmaz harekât isnad iderler imiş, neûzü billâh min-zâlik hâşâ ki vaki ola. İnşaallah anlara ceza cânib-i haktan yetişe. Elhaletü hâzihi pâdişah-ı âlem-penâh devletinde mecmû-i umûr ve mesalih gereği gibi sûret-i intizam bulup lalalarımdan Allah râzı olsun, hizmetlerine kaim olup dakikat fevt itmezler, şol ki kemal-i sây ü kifayettir yerine getürürler [Arîzanın alt tarafı validesinin maiyyetinin israfından şikâyet ve babasını ziyaret etmek istemesine dairdir.]

Kazaskerliğinde daima ehil ve erbabını gözetip himaye eylemiştir. Bayezid'in son günlerinde *İstanbul*'da vukua gelen yeniçeri kıyamında evi yağmalandığı gibi kazaskerlikten de azlolundu; kendisine yüz elli akçe yevmiye tâyin edildiyse de kabul etmiyerek parasız olarak oturmayı tercih etti; Sultan Selim'in cülûsundan sonra ikinci defa Rumeli Kazaskeri oldu; Yavuz Sultan Selim *Çaldıran* seferinden avdet ettiği sırada hasımları pâdişaha, Müeyyed-zâde'nin Şehzâde Ahmed taraftarı olduğunu söylediklerinden Abdurrahman Efendi iki yüz akçe ile tekaüd edildi (920 H.=1514 M.)[1]

Abdurrahman Efendi 922 H. (1516 M.)'de altmış bir yaşında vefat etti. Vefatından Sultan Selim müteessir olmuştur. Kabri Eyyub'dadır. İbn Kemal bunun himaye ve teşvikiyle yetiştiği gibi[2] meşhur şair Necatî'yi de himaye etmiş, o da divanını Müeyyed-zâde'ye ithaf eylemiştir[3]. İbn Kemal'in Osmanlı tarihini yazması Abdurrahman Efendi'nin teşvikiyledir. Yazısı gayet güzel olup yedi bin ciltlik mükemmel bir kütüphanesi vardı[4]. İlm-i kelâm'ın bazı müşküllerinin halline dair kaleme alıp âlim ve fazıl Şehzâde Korkud'a takdim ettiği eserini tetkik eden Korkud çok beğenip takdir etmiştir; *Hatemî* mahlasiyle üç lisanda şiirleri vardır. *Sure-i kadir* tefsiri, fetvaları havi mecmua, cüz-i lâyetecezzâ'nın tahkikine dair risalesi, Miftah (Belagatten) ve Mevakıf (kelâmdan) şerhlerine yazdığı haşiyeler eserleri cümlesindendir.

Nice bir sofi sâfi ab içelim *Vakt-i gül geldi gel şarap içelim*
Ahırette olur şaraba hisab *Biz anı bunda bî-hisab içelim.*

rübâisi Müeyyed-zâde'nindir.

[1] Kendisinin Yavuz Sultan Selim tarafından da sevildiğini gören hasımları bunu çekemiyerek, Abdurrahman Efendi'nin Şehzâde Ahmed tarafdarı olduğunu havi Sultan Selim'e bir mektup yazıp okla pâdişahın çadırına attırmışlar; Sultan Selim bu mektubu Müeyyed-zâde'ye gönderip buna bâis olan kimdir diye sormuş; o da Molla Sarı Gürz ile iki talebesi olduğunu arzetmiş. Filhakika yapılan tahariyatta mektubun müsveddesi bulunmuş. İki talebe katledip, Molla Gürz de azledilmiştir.

[2] *Âlî tarihi (basılmamış birinci cilt)*, İbn Kemal'in terceme-i hâli kısmı.

[3] O tarihe kadar divanların, pâdişah ve vezirlere ithaf edilmesi âdetmiş. Necatî'nin Müeyyed-zâde'yi tercih etmesi vezirleri kızdırmış ise de Abdurrahman Efendi'nin nüfuzuna karşı bir şey yapamamışlar *(Lâtifî tezkiresi, s. 238 ve Âli tarihi)*.

[4] *Şakayık tercümesi, Tuhfetü'l-hattatîn, Âli* ve *Osmanlı müellifleri.*

Ali Cemalî Efendi

Halk arasında Zenbilli Ali Efendi diye anılarak adı zamanımıza kadar gelmiş olan Ali Cemalî Efendi, ilmî ve ahlâki fazileti ve dürüstlüğü ile tanınmış ilim adamlarımızdandır. Kendisi Molla Fenarî'nin hocası Cemaleddin Aksarayî neslinden olduğu için *Cemalî* mahlasını almıştır.

XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde yetişmiş olan âlimler arasında vekar ve ciddiyeti serbest düşüncesi ve yüksek seciyesi ile temayüz etmiştir; Molla Hüsrev'den ders gördükten sonra onun tavsiyesiyle Hüsam-zâde Muslihüddin'den okuyup hocasına hem muîd ve hem damat oldu.

Ali Cemalî Efendi, zamanın mütefekkirlerinden Sinan Paşa'nın meclisine devam edenlerdendi. Sinan Paşa'ya karşı rakip olan partinin başında bulunan Karamanî Mehmed Paşa bundan dolayı Ali Cemalî'ye düşman olmuş ve onun bir kısım müderrislik maaşını keserek istiskal göstermişti; bu halden mütessir olan Ali Cemalî Efendi derhal müderrislikten çekilerek o asrın irfan hayatında mühim rolü olan Şeyh Vefa'nın dergâhına intisap eylemiş[1] ve bu suretle aynı tarikata mensup olan Sinan Paşa'ya karşı rabıtasını paşanın menkûbiyetinde dahi muhafaza etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in vefatı ve vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine arzu etmemesine rağmen Ali Cemalî yeni hükümdar Sultan Bayezid'in katî emri üzerine tekrar müderrisliğe döndü ve hattâ Bayezid'in yaptırdığı *Amasya*'daki Bayezid medresesine müderris tâyin edildi; fakat bir müddet sonra *Amasya* valisi olan Şehzâde Ahmed'e gücenerek istifa eyledi; kendisini takdir eden pâdişah onu *İstanbul*'a aldırıp Sahn-ı Seman medreselerinden birine tâyin etti[2].

[1] *Zeyniyye* tarikatine mensup olup *Bursa*'da *Zeynîler* kabristanında medfun olan Abdüllâtif Makdesî'nin halifelerinden bulunan Konyalı Muslihüddin Vefa'nın tekkesi *İstanbul*'da ismine mensup olan Vefa semtinde idi. Şeyh Muslihüddin Vefa 896 H. (1491 M.)'de vefat edip tekkesine defnedilmiştir; ârif ve kâmil bir mürşit olan şeyhin kozmografya ve mûsikîye dair eserleri vardır; İstanbul'un tûl ve arzına göre bir ruzname de yapmıştır. Tekkesi münevverlerin içtimâ yeri olup mutaassıp ulema bu zümreyi itikatsızlıkla itham ederlerdi.

[2] Ali Cemalî Efendi, *Amasya*'daki müderrislikten çekilince Bayezid

Bir aralık hacca giden Ali Cemalî Efendi oradan dönmeden evvel müftü (Şeyhü'l-islâm) bulunan Efdal-zâde Hamidüddin'in vefatı üzerine Sultan Bayezid, onun yerine Ali Cemalî'yi tâyin edip hacdan dönmesini bekledi ve o gelinceye kadar îcabeden fetvaların sahn müderrisleri tarafından verilmesini emretti (903 H.=1797 M.). *Hicaz*'dan dönen Ali Cemalî Efendi yüz akçe yevmiye ile yeni vazifesine başladı ve üç pâdişah zamanında (Bayezid, Selim, Süleyman) ölümüne kadar yirmi dört sene dürüstlük ve ciddiyetle bu makamı muhafaza etti.

Sultan Bayezid *İstanbul*'da camii karşısındaki medresesini (şimdi İnkılâp Müzesi) yaptırdıktan sonra yevmî elli akçe ile müderrisliğini Seyhü'l-islâm olanlara verdiği için ilk defa Ali Cemalî Efendi buraya müderris oldu[1].

Ali Cemalî Efendi yaşadığı müddetçe ders ve fetva işiyle meşgul oldu. Kendisinden fetva almak üzere gelenleri beklettmemek için penceresinden sarkıttığı bir zenbille istenilen fetvaları alıp cevaplarını yine zenbile koyup verdiği için halk tarafından Zenbilli Ali Efendi diye şöhret bulmuştur. Kendisi fevkalâde mütevâzi ve mültefit olduğu için büyük ve küçük her tabakanın hürmetine mazhar olmuştur.

Yavuz Sultan Selim gibi gazaplı ve şedit bir hükümdar bile bazı işlerine müdahale eylemesine rağmen Ali Cemalî Efendiye karşı hürmetini muhafaza etmiş ve onun muahaze ve serzenişlerine tahammül göstererek hak söz söylediğine kail olduğu müftünün dediklerini yapmıştı.

Sultan Selim bir gün sûy-istimal sebebiyle hazine memurlarından yüz elli kişinin birden katlini emretmişti. Bunu haber alan veya felâketin önlenmesi kendisinden rica edilen Ali Cemalî Efendi, usul ve kanuna mugayir olarak derhal saraya divan-ı hümâyuna gelmiş[2] pâdişaha mâruzatı olduğunu söylemiş; gelme-

bunun açıkta kalmasını muvafık görmüyerek kendisini Sultan medresesine tâyin etmek istemiş, fakat bu medrese derecesinin Amasya medresesinden aşağı olduğu bazı vezirler tarafından söylenmesi üzerine sahn müderrisliğine tâyin etmiştir.

[1] Vakıf şartları mûcibince bu medrese müderrisliği saltanatın ilgasına kadar şeyhü'l-islâmlar üzerinde olarak devam etti; Şeyhü'l-islâma vekâleten *ders vekili* denilen ulemadan bir zat ona vekâlet eylerdi.

[2] Müftü veya şeyhü'l-islâmlar, divan heyetine dahil olmadıklarından dâvet olunmadıkça saraya gitmezlerdi. Bunların kabineye girmeleri XIX. asır ortalarından itibarendir. Lüzumu halinde mütalâalarından istifade edilirdi.

sine müsaade olunarak Sultan Selim'in huzuruna girmiş ve ziyareti sebebini arzederek bu bîçarelerin katillerinin muvafık olmadığını ve müftülerin vazifelerinden birisinin de hükümdarların uhrevî mesuliyetlerini nazar-ı dikkate almak olduğunu söylemiştir.

Yavuz Sultan Selim bu mütalâaya kızarak "*sizin bu sözünüz saltanat umûruna müdahale ve taarruz olup pâdişahlarla bu hususlarda görüşmek edebe ve terbiyeye aykırı harekettir*" sözleriyle mukabele ile müftüyü tekdir etti, Ali Efendi buna karşı :

— Filhakika pâdişahların işlerinde müstakil olmaları ve müdahaleden azâde kalmaları lâzımdır; fakat işlerinde müdebbir, tecrübeli kemal ehli olanlarla müşavere etmeleri zaruridir; aksi ise memleketin zararınadır; benim müracaatım saltanatınız işine müdahale değildir, belki umûr-ı âhıretinize hizmet olup bunu böyle söylemek bana lâzımdır ve benim vazifemdir; bunların kanından geçerseniz ne âlâ geçmezseniz Allah indinde mes'ulsunuz cevabını verdi.

Şedid bir hükümdar olmakla beraber ismi gibi aklı selimi olan Yavuz bu doğru sözü kabul etti ve "*afvettim*" dedi.

Ali Cemalî Efendi, buna teşekkür ettikten sonra vedâ edeceği sırada vazifesi harici olarak zarif bir ima ile :

— Bu adamların günahlarını afv buyurdunuz; bu âhıretiniz için idi, bu defa bunları memuriyetlerine iade buyurursanız o zaman şân-ı saltanata lâyık olan mürüvvet ve şefkati yapmış olursunuz dedi.

Bunun üzerine Sultan Selim:

— Ben senin bu meramda şefaatini kabul eyledim, fakat hizmetlerindeki kusurlarından dolayı tâzir ederim deyince Ali Efendi:

— Orası size aittir; bizim muvaffak olduğumuz nesne bize yeter, diye çıkıp gitmiştir.

Yine bu cümleden olarak Ali Cemalî Efendi *Edirne*'ye giden pâdişahı teşyî edip dönerken Türkiye'den ipek alınmasını mennetmiş olan pâdişahın emrine muhalif olarak ipek alan dört yüz kişinin elleri bağlı sevkedildiklerini görüp sebebini sorup öğrendikten sonra hemen geri dönerek pâdişahla buluşmuş ve bu halin zulûm olduğunu söyleyip ipek veren memurun bunlara ipek vermesi hükümdarın rızası olduğuna delildir diyerek itiraz

etmiş ve sözünü bitirdikten sonra pâdişahı selâmlamağa bile lüzum görmeden geri dönmüştür.

Bu müdahaleye canı sıkılan Yavuz Sultan Selim bir müddet at üzerinde düşünmüş ve sonra canı sıkkın bir halde yoluna devam etmiştir; bu vaziyet üzerine vezirler hayret ve korku içinde kalıp şaşırmışlar, bu hal ile *Edirne*'ye gelinmiş, yolda vicdaniyle epey mücadele eden Sultan Selim *Edirne*'ye gelince dört yüz kişinin afvını emreylemiştir.

Yavuz Sultan Selim, Zenbilli Ali Efendi'nin ciddiyetini ve hakikati söylemekten çekinmeyip şer'e muhalif iş görmediğini bildiği için Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerini birleştirip kendisine vermek istediyse de Ali Cemalî Efendi bunu katî surette reddederek müftülük ve müderrislikle kanaat eyliyeceğini söyledi ve bu mütalâası pâdişahın çok hoşuna gittiğinden kendisine beş yüz filori (altun) gönderdi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk senelerinde müftülük yevmiyesine elli akçe zammedilerek yüz elli oldu ve bu suretle Sultan Bayezid medresesiyle beraber müftülerin yevmiyesi günde iki yüz akçeye çıktı ve bir sene sonra yani 932 H. (1525 M.) de Ali Cemalî Efendi vefat etti.

Ali Cemalî Efendi'nin fıkıhtan ve fetva kitaplarından مختارات الفتاوى = *Muhtarâtü'l-fetâvâ*'sı meşhur olup bundan başka fıkhın fürunundan آداب الاوصيا = *Âdabü'l-evsıyâ* isminde bir risalesi vardır. Bu risale *Mısır*'da basılmış olan Samavnalı Bedreddin'in *Câmiü'l-füsûlîn* ismindeki eseriyle beraberdir. II. Bayezid namına ahlâka dair bir eseri ile şeyhlerle ulema arasındaki devrana dair olan ihtilâfta devran'ın caiz olduğu hakkında manzum bir risalesi de görülüyor.

İbn Kemal
(Ahmed Şemseddin)

Yalnız Türklerin değil bütün İslâm âleminin iftihar ettiği mümtaz ve muhakkik âlimlerden olup, şer'î meselelerle hukuk, tarih ve edebiyattaki yüksek vukufiyle tanınmıştır. İhatası, muhakeme ve münazaradaki kuvvet ve kudreti çok yüksekti; bu gibi vasıflarından dolayı kendisine مفتى الثقلين = *Müfti's-sakaleyn* denilmiştir; üç yüz kadar eseri olduğu gözönüne alınacak olursa bu vasfa lâyık olduğu teslim olunur.

İbn Kemal'in büyük babası olan Kemal Paşa Fatih devri ricalinden olup devlet hizmetinde yetişerek defterdar ve vezir olmuş ve babası Süleyman Çelebi de sancakbeyi rütbesinde iken vefat etmiştir[1].

İbn Kemal'in adı Ahmed, mahlası Şemseddin olup kendisi *Tokat* veya *Amasya*'da doğmuş ve *Edirne*'de yetişmiştir. Defterdar iken vezir olmuştur[2]. İbn Kemal iptida Tımarlı sipahi iken bir sefer esnasında vezir Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'nın riyaseti altında toplanan bir mecliste Tokatlı Molla Lütfi'nın akıncı sancakbeyi olan Evrenuz-zâde Ahmed Bey'in üst tarafında oturduğunu görerek Molla Lütfi'nin hüviyetini ve vazifesini sormuş[3] otuz akçe ile müderris (her halde orta bir medrese müderrisi) olduğunu duyanca kendisinin ne kadar çalışsa Evrenuz-zâde gibi olamıyacağını, fakat okursa sancak beylerinin üstüne geçebileceğini düşünerek hemen timarını terk ile Molla Lütfi'nin dersine devam ederek icazet almış ve iptida *Edirne*'de Taşlık medresesine müderris olmuştur.

İbn Kemal bundan sonra Edirne'de Alibey medresesi müderrisi ve onu mütaakıp daha büyük medreselerde müderrislik edip *sahn-ı seman* müderrisi, 921 H. (1515 M.) 'de Edirne kadısı ve 922 H. (1516 M.) 'de Mısır seferi esnasında Anadolu kazaskeri olmuş; Yavuz Sultan Selim'le Mısır'da bulunurken bir aralık bu kazaskerlikten azledilmişse de pek az sonra yine *Mısır*'da iken tekrar vazifesine iade edilmiştir. Daha sonra müderrisliğe dönmüş olan İbn Kemal 1932 H. (1525 M.)'de Ali Cemalî Efendi'nin vefatı üzerine müftülüğe tâyin edilip vefatına kadar bu vazifede kalmıştır.

İbn Kemal zamanını eser yazmak ve fetva vermekle geçirdi; tefsir, fıkıh, usûl-ı fıkıh, hadîs, tarih, lûgat, بديع = bedî, şiir vesaire olarak çok kıymetli eserler yazdı. Eserlerinden otuz altısı iki cilt halinde *İkdam matbaası* tarafından bastırıldığı gibi divanı da yine o vasıta ile tabedilmiştir. الصافات و = *Vessâfât* sûresine kadar

[1] Bazı kayıtlar Kemal Paşa'nın Amasya ve Süleyman Bey'in Tokat'ta vefatını kaydediyorlar ve *Hadîkatü'l-cevâmi* ise bu baba ve oğlun *İstanbul*'da vefatlarını yazıyor ve türbelerini gösteriyor.

[2] Topkapı Sa. Ar. Nr. 8184.

[3] Âli *(Basılmamış birinci cilt)*, Yavuz Sultan Selim devri üleması arasında İbn Kemal'in tercüme-i hâli.

bir tefsiri olup kelâmcılarla filozofları muhakeme için Hoca-zâde ile Tûsî'nin تهافت = *Tehafüt* ismindeki eserlerini tetkik ve tahlil ile mükemmel bir telif vücude getirmiştir. Meâniden *Miftah* ismiyle bir metin ile şerh yazmıştır; Molla Camî'nin *Baharistan* isimli eserine *Nigâristan* namiyle naziresi ve on bin beyitli *Yusuf ve Züleyha* manzumesi ve Farsça lûgatlerin müteradif, müşabih olanlarının tarifine dair دقايق الحقاق = *Dekayıkü'l-hakayık* isimli eserleri de görülür.

İbn Kemal'in 698 H. (1299 M.)'den başlıyarak bir kısım Kanunî Süleyman zamanı vekayiini de gösteren mühim bir *Âl-i Osman* tarihi vardır; bu tarih münşiyane olup İbn Kemal burada tahrir kudretini göstermiştir[1] İbn Kemal bu tarihini Müeyyed-zâde'nin Sultan Bayezid'e arzı ve pâdişahın emri üzerine yazmağa başlamıştır; Sultan Bayezid bu işe başlamak üzere İbn Kemal'e def'aten otuz bin akçe verdiği gibi ara sıra da ihsan göndermiştir. Bundan istifade eyleyen Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi, himaye eylediği İbn Kemal'in sür'atle yükselmesine himmet etmiştir.

Yavuz Sultan Selim'le *Mısır*'da bulunurken müverrih ve âlim Ebû'l-Mehasin Yusuf Cemalüddin İbn-i Tanrıberdi'nin (vefatı 874 H.=1469 M.) yazdığı *En-nücumü'z-zâhire fî mülûki'l-Mısr ve'l-Kahire* isimli tarihini Yavuz'un emriyle seferde iken sür'atle tercümeye çalışmıştır. Hattâ her gece tarihin bir cüzünü tercüme edip o gece Şeyhî-zâde'ye beyaza çektirdikten sonra ertesi sabah Yavuz ata bineceği sırada takdim edermiş.

İbn Kemal'in yukarıda bazılarını gösterdiğimiz eserlerinden başka Kadı Beyzâvî ve Keşşaf tefsirlerine haşiyeleri ve hadîsten Buhari'ye şerhi ve محيط اللغه = *Muhitü'l-lûga* ismiyle Arapça, Farsça ve Türkçe lûgati ve daha başka eserleri de vardır.

İbn Kemal Ahmed Şemseddin Efendi 942 Şevval (1536 Mayıs)'de vefat ederek Edirnekapısı dışında Emîr Buharî camii yanındaki kabrine defnedilmiştir. Vefatı *Mekke*'de haber alındığı zaman fazl u kemaline hürmeten salât-ı gaib denilen

[1] *Riyazî tezkiresi*, İbn Kemal'in bir *Selimnâme*'si olduğunu yazmıştır; bu eser İbn Kemal'in parça parça yazmış olduğu Osmanlı tarihinin Yavuz Sultan Selim devrine ait olan ayrı bir kısımıdır; keza Avrupa'da *Mohaçnâme* ismiyle basılan kısım da Kanunî devrine ait olan tarihindendir.

cenaze namazı kılınmıştır. İbni Kemal meşhur müftü Ebussuud Efendi'yi yetiştirmiştir.

İbn Kemal hoş-sohbet, zarif, nükte-perdaz ve güler yüzlü imiş. Nüfûz-ı nazar ve vukuf îtibariyle kendisini Seyyid Şerif ve Sadeddin Teftazânî'ye tercih edenler de vardır[1]. Meclisinde ilmî muhabaseler yapılırdı. Yavuz'un vefatına yazdığı terkib-i bendinden :

Azim nevcivan ü hazimde pîr
Hem saf âra idi hem âsaf rây
Eli şimşîr idi dili hançer
Âz müddette çok iş itmiş idi
Şems-i asr idi, asırda şemsin
Tâc ü taht ile fahr eder beyler
Girse meydân-ı rezme şîr-i dilîr
Alıcak dârügîr ol şîri
Sâhibü's-seyf ü sâibü't-tedbîr
Ne vezir ister idi ne de müşîr
Nîze idi kolu ve parmağı tîr
Sâyesi olmuş idi âlemgîr
Zılli memdûd olur zamanı kasîr
Fahr anınla ederdi tac ü serîr
Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i münîr
Ansun ve kan ağlasun şimşîr

Hayf Sultan Selime hayf ü dirîg
Hem kalem ağlasun ana hem tîg

İbn Kemal, babası Süleyman Bey ile büyük babası Kemal Paşa'nın medfun oldukları türbesinin yanındaki Ahmed Bey mescidine vakıf yapmış olup buna dair 936 Cemaziyelevvel (1530 Ocak) tarihli bir vakfiyesi vardır[2].

Celâl-zâde Mustafa Bey (Koca Nişancı)

Gerek tarihî ve ilmî eserleriyle ve gerek Osmanlı kanunnâmelerinin tertip ve tedvinindeki hizmetleriyle tanınan ve Koca Nişancı diye şöhret bulan Mustafa Bey *Tosya*'lı olup Kadı Celâl isminde eşraf-ı kuzattan bir zatin oğludur; memleketinde bir müddet tahsil gördükten sonra *İstanbul*'a gelip Sahn medresesine kaydedilmiş ve orayı ikmal eyleyip müderrisliğe geçmeyerek yazısının güzelliği ve kitâbetteki vukufuna mebni meşhur Pîr Paşa'ya tezkireci olmuş ve bu suretle Yavuz Sultan Selim zamanında Divan-ı Hümâyun kâtipliğine tâyin edilmiştir.

[1] İbn Kemal'in Ayasofya Kütüphanesinde 4794 numaralı mecmuada muhtelif mevzulara aid elli dokuz risalesi ve yine aynı kütüphanede bazıları 4794 te mevcud olan 4797 'de de risaleleri vardır.

[2] Başbakanlık arşivi 251 numaralı tapu (arazi tahriri) defteri, s. 274 (bu defter tapu defteri olmayıp İstanbul vakıflarını gösteren mühim bir defterdir). Kemal Paşa türbesi *Hadîkatü'l-cevâmi*'in kaydına göre Şehzâdebaşı taraflarında eski odalar yanında imiş.

Yavuz Sultan Selim divan kaleminde hizmet eden Celâl-zâde'ye bir kısım mahrem emirlerini yazdırmak suretiyle kendisine sonderece îtimat gösterdiği gibi îcabında arzettiği bazı mühim mütalâalarını da kabul ederdi[1]. Celâl-zâde Kânunî zamanından îtibaren yükselmiş olup iptida Kanunî'nin tavsiyesiyle divan işlerinde acemi olan Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya tezkireci olmuş, paşanın bütün işlerinde ona yardım etmiş, beraberinde *Mısır*'a gitmiş ve avdette 931 H. (1525 M.)'de Reisü'l-küttaplığa getirilmiş ve on sene sonra yani 941 H. (1535 M.)'de ve *Bağdad* seferi esnasında Nişancı Seydi Bey'in vefatı üzerine onun yerine tâyin edilmiştir.

Celâl-zâde yirmi üç sene nişancılıkta bulunduktan sonra Rüstem Paşa'nın istiskal göstermesine mebni fazla yorgunluğunu ileri sürerek tekaütlüğünü istemiş ve müteferrikabaşılık ve tam maaşla tekaütlükle *Eyyub Nişancısı*'ndaki köşküne çekilerek evvelce başladığı ilmî eserlerini ikmale çalışmıştır. Celâl-zâde *Sigetvar* seferi esnasında Sultan Süleyman'ın ısrariyle yine nişancılığa tâyin edilip *İstanbul*'dan orduya istenmiş[2] ve geldiği zaman pâdişahı vefat etmiş bulmuştur[3].

Celâl-zâde ikinci defa nişancı oluşundan bir sene sonra yani 975 H. (1567 M.) senesinde vefat ederek *Eyyub*'ta yaptırdığı camiinin haziresine ve kendisinden evvel vefat eden kardeşi Salih Efendi'nin yanına defnedilmiştir.

Nişancı Seydî Bey Kanunî'nin ilk zamanlarında, Osmanlı kanunnamelerini yeniden tedvin eylemiş ve Celâl-zâde ise bunu pek selâhiyetli bir surette yeni yeni maddeler ilâvesiyle devam ettirmiştir ki kendisine bundan dolayı Koca Nişancı ve Müfti-i kanun denilmiştir. Muhtelif kütüphanelerimizdeki kanun-

[2] "... Sultan Selim hân-ı kadîm vüzeradan mahfi etrafa bazı ahkâm ve evamir gönderilü oldukta bana yazdırırdı; bâzı umûrda muhalefet şeklin gösterip münasip olan böyle eylemektir pâdişahım. der idim; evvelâ hiddetlenir, doğruluğunda musır olunca hiddeti geçer ve imdi öyle yaz derdi *(Beyanî tezkiresi, Millet kütüphanesi)*.

[2] *Kınalı-zâde Hasan Çelebi tezkiresi.*

[3] Celâl-zâde Sigetvar'a gelince pâdişahın ölümünden haberi olmadığı için tâyin kürkünü giymek üzere otağ-ı hümâyuna girip hakikatı anlayınca ağlamağa başlamış; ölüm işini askerden saklamak isteyen Sokullu'nun îkazı üzerine tâyin hil'atini giyerek sevinçle dışarı çıkmıştır.

namelerin tetkiki Celâl-zâde'nin vukuf ve ihatasını pek açık olarak göstermektedir.

XVI. asır başlarında nişancılık eden meşhur âlim ve münşi Tacî-zâde Cafer Çelebi'nin Osmanlı divanına koyduğu tahrir tarzı Celâl-zâde tarafından daha mükemmel bir şekle sokularak bu yeni usul kendisinden sonra da birkaç asır devam etmiştir.

Çok halûk ve pek cömert olan ve müstaidleri yetiştirmeği bir vazife bilen Celâl-zâde'nin kanunnamelere koyduğu maddelerden başka Kanunî devrine ait *Tabakatü'l-memâlik ve derecatü'l-mesâlik* adlı Şehzâde Bayezid vak'asına kadar olan olayları gösteren bir Osmanlı tarihiyle *Enîsü's-selâtîn* isimli[1] ahlâkî eseri ve Yavuz Sultan Selim'in muharebelerinden bahseden *Selim-name*'si ve bunlardan başka معارج النبوه = *Meariciü'n-nübüvve* tercemesi[2] olan دلائل نبوت محمدی = Delâil-i nübüvvet-i Muhammedî, مواهب الخلاق = Mevahibü'l-hallâk, جواهر الاخبار = Cevahirü'l-ahyâr, هدية المؤمنين = Hediyyetü'l-mü'minîn ve sair isimli eserleri ve şiirleri vardır[3].

Meşhur Kutbüddin Mekkî, seyahatnamesinde Eyüp Nişancısındaki köşkünde kendisiyle görüşmüş olduğu Celâl-zâde hakkında çok medh ü senada bulunmaktadır.

Taşköprülü-zâde

İsmi Ahmed künyesi İsamüddin olup İbn Kemal, Ebussuud ve Kınalı-zâde gibi XVI. yüzyıla şeref veren muhakkik âlimlerdendir. Babası cihetinden *Taşköprülü* ise de kendisi *Bursa*'da doğmuştur. Büyük babası Hayreddin Halil, Molla Yeğen talebesinden

[1] Eserin asıl ismi مواهب الخلاق فی مراتب الاخلاق = *Mevahibü'l-hallâk fî merâtibi'l-ahlâk*) olup bunu iki pâdişahın mütalâa etmesine mebni *Enîsü's-selâtîn* demiştir. Bu eser Sultan Süleyman namına olup altı bâb üzerinedir. Mevahibü'l-hallâk'ı merhum Profesör B. Mehmed Ali Aynî *Türk Ahlâkçıları* isimli eserinde tahlil etmiştir.

[2] Eserin asıl ismi دلائل النبوة المحمدی و شمائل الفتوة الاحمدی = *Delâilü'n-nübüvveti'l-Muhammedî ve Şemâilü'l-fütüvveti'l-Ahmedî* olup Molla Miskin tarafından yazılmıştır; Peygamberler tarihi ve Siyret-i Peygamberî'den bahsetmektedir.

[3] Celâl-zâde Mustafa Çelebi ve kardeşi Salih Çelebi'ye dair kaleme aldığımız (Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Salih Çelebi) adlı yazımıza bakın (Belleten, c. XII., sayı 87, sene 1958).

ve kıymetli âlimlerden olup *Kastamonu* ve *Sinop* hükümdarı Candar oğlu İsmail Bey'in dâveti üzerine *Kastamonu*'ya gelmiş ve kendisine en yüksek yevmiye olan elli akçe ile *Taşköprü*'deki *Muzafferiyye* medresesi müderrisliği verilmiştir ki o tarihte Osmanlı memleketlerinde yalnız bu maaşa muadil *Edirne*'deki II. Murad medresesi müderrisliği vardı.

Fatih zamanında Candar beyliği Osmanlılar tarafından işgal edildikten sonra Sultan Mehmed, Hayreddin Halil'i Sahn medresesi müderrisliği için davet etmiş ise de gelmediğinden Muzafferiyye medresesi müderrisliğinden azlolunmuş bunun üzerine Hayreddin Halil Efendi *Küre* halkının dâveti üzerine oraya gidip 879 H. (1474 M.)'de vefatına kadar onların verdikleri maaş ile geçinip vaaz ve tetebbu ile iştigal etmiştir.

Hayreddin Halil'in oğlu Muslihuddin Mustafa da ulemadan idi; Yavuz Sultan Selim'e hoca olmuş, müderrislik ederek 936 H. (1528 M.)'de vefat etmiştir. Bunun oğlu da halltercemesini yazdığımız Ahmed İsamüddin Efendi'dir. Derin görüşü, tahlil ve terkipciliği ile mümtaz olan Taşköprülü-zâde 901 H. (1495 M.)'de doğmuş, babasından ve diğer âlimlerden ders görüp tedris hayatına atılmış, Sahn müderrisi olmuş 961 H. (1554 M.)'de gözleri görmez olup bu tarihten yedi sene sonra da *İstanbul*'da vefat etmiştir.

Ahmed İsamüddin Efendi'nin pek çok ilimlerde ve bilhassa tefsir, edebiyat, kelâm ve teracim-i ahvalde fevkalâde ihtisası vardı. En mühim ve meşhur eseri Arabça olarak kaleme aldığı *Şakayık-ı nu'maniyye* olup XIV., XV. ve kısmen XIV. asırlara ait altı yüze yakın âlim ve şeyh'in terceme-i hallerini havidir. Bu kıymetli eseri Edirne'li Mecdi Efendi حدايق الحقايق فى تكملة الشقايق = *Hadayıku'l-hakayık fî tekmileti'ş-şakayık* ismiyle Türkçeye çevirmiştir[1].

Taşköprülü-zâde'nin yine pek mühim olan مفتاح السعاده ومصباح السياده = *Miftahu's-saâde ve Misbahu's-seyâde* ismiyle beş yüz ilim ve fennin mevzuuna dair yine Arapça olarak kaleme aldığı bir

[1] Atayî Şakayık'ın Türkçe tercümesine 1044 H. (1634 M.) senesine kadar bir zeyl yazmış ve onu da 1044 H. (1129 M.)'den senesine kadar Şeyhî Mehmed Efendi ve Şeyhî'yi de 1142 H. (1729 M.) tarihine kadar oğlu zeyl etmiştir.

eseri daha vardır ki bunu oğlu Kemalüddin Efendi موضوعات العلوم = *Mezuatü'l-ulûm* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. *Mevzuatü'l-ulûm* 1321 senesinde İkdam matbaası tarafından bastırılmıştır [1].

Ahmed İsamüddin Efendi'nin sahabe, müctehid, veli, hekim, tabip ve heyetçilerin tercüme-i hallerinden bahseden ve üç fasıl üzerine tertip olunan نوادر الاخبار فی مناقب الاخیار = *Nevadirü'l-ahbâr fî menakıbi'l-ahyâr* adlı ve uzun emek mahsulü bir güzel eseri daha vardır [2].

Taşköprülü-zâde'nin bu mühim eserlerinden başka kelâm, mantık, gramer, metafizik, meâni, tefsir, hadîs ilimlerine ait de kıymetli eserleri görülmektedir.

Kınalı-zâde Ali Efendi

Meşhur Kâtip Çelebi'nin "*Allâme-i Rûm ve dehre bir gelenlerdendir*" diye senasında bulunduğu Kınalı-zâde [3] *Isparta*'lıdır. Babası *Mîrî* mahlâslı Kadı Emrullah ve büyük babası Abdülkadir Hamidî'dir. Abdülkadir, bir aralık Fatih Sultan Mehmed'e hoca olmuş ve Kazaskerliğe kadar çıkmıştır. Ali Efendi 916 H. (1510 M.)'de *Isparta*'da doğmuş, usul üzere medresede ders görmüş, müderrislik etmiş, Sahn-ı Seman ve Sahn-ı Süleymaniye medreselerinde bulunmuş [4], *Şam*, *Mısır*, *Bursa Edirne* ve *İstanbul* kadılıklarında hizmet etmiş ve Anadolu kazaskeri iken 979 Ramazan (1572 Ocak)'da vefat etmiştir. Kabri *Edirnekapısı* haricindedir.

XVI. yüzyıl ortalarında Ebussuud Efendi'den sonra teferrüd eden Kınalı-zâde ve Şah Mehmed Efendi'lerden birincisi vukuf ve malûmatı ile daha çok şöhret bulmuş olup ken-

[1] Taşköprülü-zâde'nin oğlu olan Mehmed Kemaleddin Efendi 1030 H. (1621 M.) 'de Sultan Osman'la *Lehistan* seferine giderken yolda vefat etmiştir. Şeyhü'l-islâm olmak hırsiyle Şehzâde Mehmed'in katline fetva vermiştir. *Mevzuatü'l-ulûm*'dan başka *Tarih-i Sâf* ve teracim-i ahvale dair diğer eserleri vardır; fıkıhta ihtisası vardı. *Tarih-i Sâf* matbûdur.

[2] نوادر الاخبار = *Nevadirü'l-ahbâr*, Ebû Muhammed'in *Siyer-i sahabe*'si ile İbn-i Hallegân'ın *Vefeyâtü'l-âyan*'ından ve Şehristanî'nin *Tarih-i hükemâ*'sından ihtisar edilmek suretiyle vücuda gelmiştir.

[3] *Mizanü'l-hak fî ihtiyari'l-ehak*, s. 21.

[4] Sahn-ı Süleymaniye yapıldıktan sonra ilk defa elli akçe yevmiye ile müderrislik edenlerden birisi de Kınalı-zâde'dir.

disini yakından tanıyan müverrih Âlî, eğer sağ olsaydı Ebussuud Efendi ayarında büyük bir şahsiyet olurdu demektedir. Şekayık zeylini yazan Atâyî, Kınazlı-zâde'yi *serdefter-i ulema* diye tavsif ettikten sonra *belâgat*, *edebiyat*, *riyaziye*, *fıkıh*, *felsefe*, *tefsir* ve *hadîs*'de mütebahhir olduğunu beyan ediyor.

Kınalı-zâde'nin en meşhur eseri اخلاق علائی *Ahlâk-ı Alâî* olup 971 - 973 seneleri (1563-1565) arasında Şam kadısı iken yazmıştır[1].

Kınalı-zâde dersten icazet aldıktan sonra arkadaşı Şah Mehmed Efendi, hocasına muîd olup Kınalı-zâde ise uzun zaman bir medreseye tâyinini beklemiş ve o müddet zarfında bazı kitaplar istinsah etmiş nihayet beklemekten usanarak yazdıklarını toplayıp o sırada kazasker bulunan Ebussuud Efendi'ye gidip "Arkadaşlar kapı kapı dolaşırlarken bu fakir eser yazdım, bu eserlerden başka şefîim yoktur, eğer zamanınızda buna ehemmiyet verilmezse başka bir kapıya müracaat edelim" deyince Ebussuud Efendi kitapları telmih edip :

— Böyle dilsiz şefîlerin şefaatleri ile mansıb almak gerek, bu harem-i sultanî şefaatinden yüz kerre daha müreccahdır. diyerek Kınalı-zâde'ye yirmi akçe ile *Edirne*'de Hüsamüddin medresesini vermiştir[2].

[1] اخلاق علائی *Ahlâk-ı Alâî*, ilk Türkçe ahlâk kitabı olup lisan itibariyle o yüzyılın icabatına göre münşiyâne yazılmıştır. *Ahlâk-ı Alâî*, Şam Beylerbeğisi bulunan Ali Paşa namınadır; Kınalı-zâde bu eserini Nasîr-i Tûsî'nin emîr Nasırüddin namına yazdığı *Ahlâk-ı Nâsırî*'si ile Heratlı Hüseyin Vâız'ın (vefatı 1505) Mirza Muhsin b. Hüseyin b. Baykara adına kaleme almış olduğu *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini ve Celâlüddin Devvanî'nin kaleme aldığı لوامع الاشراق = *Levâmiu'l-işrak* adlı *Ahlâk-ı Celâlî*'sini tetkik ve onlardan istifade ile buna birçok da ilâveler yaparak kaleme almıştır; *Ahlâk-ı Alâî* 1248 H. (1832 M.)'de *Mısır*'da Bulak matbaasında basılmıştır. Merhum *Mehmed Ali Aynî* tarafından *Ahlâk-ı Alâî*'nin güzel bir tetkiki Edebiyat Fakültesi mecmuasının dördüncü sayısında ve *Türk Ahlâkçıları* ismiyle de müstakil olarak ayrıca intişar etmiştir. Hüseyin Vâız'ın *Ahlâk-ı Muhsinî*'si Farsça olup meşhur İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebû'l-fazl Mehmed ve Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Abdülaziz Efendiler tarafından Türkçeye çevrilmiştir; bir nüshası Fatih kütüphanesinde 3688 numarada olup Merhum Mehmed Ali Aynî (Türk Ahlâkçıları) isimli eserinde bu tercümelerden bahsetmiştir. Abdülaziz tercümesi (2021 H. = 1621 M.) Sultan I. Ahmed namınadır.

[2] *Kınalı-zâde tezkiresi*: Atâyî *ve Şakayık zeyli.*

Kınalı-zâde'nin, evvelden okuduğu ve sonra da okuttuğu derslere haşiye (izahnâme) tâlikat (haşiyenin herhangi bir kısmının îzahı) yazmak âdeti imiş; bundan dolayı bir haylı haşiye ve tâlikatı vardır. Edebiyat-ı Arabiyyede yüksek olan bazı âlimlerin kendi kalem kudretlerini göstermek için yazdıkları *Risale-i kalemiye* ismindeki risaleler gibi bunun da çok kıymetli bir risalesi vardır. Fakat asıl şöhretini mûcip olan *Ahlâk-ı Alâî*'dir. Mutlakıyyet ve meşrutiyyet devirlerinde liselerde okutulan ahlâk kitapları, hep bu *Ahlâk-ı Alâî*'den alınmıştır; *Ahlâk-ı Alâî* bu gün de ilmî kıymetini muhafaza etmektedir.

Ebussuud Efendi

XVI. yüzyıla şeref veren değerli âlimlerin sonuncusudur. Ceddi *İskilib*'in *Direklibel* köyünden olduğu için zamanın modasına uygun olarak *İmadî* denilmiştir. Babası Şeyh Mehmed Yavsî'dir. Ebussuud Efendi İstanbul'da *Müderris köyü*'nde ve daha doğru rivayete göre *Eyyub Nişancısı*'nda babasının tekkesinde (şimdiki Sivasî tekkesi) 896 H. (1491 M.)'de doğmuştur.

Ebussuud Efendi, uzun müddet meşhur Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'den ders gördükten sonra ona damat oldu ve sonra İbn Kemal'den tahsilini ikmal ile icazet aldı. 922 H. (1516 M.)'de iptida *Çankırı*'da verilen bir müderrislikle tedris hayatına başladı; muhtelif yerlerde müderrislik ettikten sonra 934 H. (1527 M.)'de Sahn müderrisi ve daha sonra İstanbul kadısı ve 944 H. (1537 M.)'de Rumeli kazaskeri olup 952 H. (1545 M.)'de Şeyhü'l-islâm tâyin edildi ve yirmi sekiz sene bu makamda kaldı. 982 H. (1574 M.)'de seksen yaşını geçtiği halde vefat etmiştir. Kabri *Eyyub*'ta Oyuncakçılar içinde Sokullu Mehmed Paşa türbesinin yanındaki mektebinin bahçesindedir. Vefatı haberi Haremeyn yani *Mekke* ve *Medine*'de duyulunca Arap uleması *salât-ı gaib* denilen cenaze namazı kılmışlardır ki bu, ilmî büyüklüğüne karşı en son ihtiram nişanesidir. 965 H. (1558 M.)'de *Mekke*'den *İstanbul*'a gelen meşhur Kutbüddin Mekkî, Ebussuud Efendi ile görüşmüş olup onun hakkında şöyle demektedir:

"...Bana sure-i en'am tefsirinin iptidasından bir bahsi anlattı; sonra mesâil-i fıkhiyyeden bahsetti.... Ben onun sözünü can kulağiyle dinliyor, müstefid oluyordum, sözlerini istihsan ediyordum, kulak kesilerek susmuştum; huzurunda kemal-i

edeble bulunuyordum, çünkü şanının büyüklüğünü, derecesinin yüceliğini görmüştüm; benimle fasih, parlak Arapça konuştu".

Ebussuud Efendi, zamanını tetebbuat ve eser yazmakla geçirmiş siyasî entrikalardan uzak kalmış, umumî hürmeti kazanmış ve ilmî kudreti sebebiyle kendisine kazaskerlerin üstünde yer verilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin ilmî kudretini takdir eden Kanunî Sultan Süleyman Bayezid müderrisliği ile beraber o tarihte üç yüz akçe yevmiyesi olan müftülük (Şeyhü'l-islâmlık) vazifesi ilk kısmını pâdişaha takdim ettiği ارشاد العقل السليم الى مزايا القران العظيم *=İrşadü'l-akli's-selim ilâ mezâye'l-kur'ani'l-azîm* isimli Arapça tefsiri sebebiyle beş yüz akçeye çıkarılmış, tefsiri tamamlayıp takdim eylediği zaman ise yevmiyesi altı yüz akçe olmuştur. Bu tefsirini yazarken Beyzâvî'nin tefsirlerini ve Zemahşerî'nin *Keşşaf*'ını gözden geçirmiştir. Ebussuud'un tefsiri ulema arasında Keşşaf ve Kadî Beyzavî tefsirlerinden sonra üçüncü olarak kabul edilmiş olup[1] bastırılmıştır. Bu tefsirden başka *Fetavây-ı Ebussuud* ile bazı eserlere haşiyeleri vardır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki arazi kanunlarında kendisine mesele olarak sorulan maddeleri fetva vererek şer'îleştirdiği görülür; bu usul Ebussuud'tan îtibaren hep fetvaya istinat ettirilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin Arapça şiirleri pek yüksektir. Bazı Arap âlimleri tarafından şerhedilen *Kaside-i mîmîyye*'si ile Kanunî'nin vefatına söylediği mersiyesi Arapçada söylenen en güzel şiirlerindendir; Türkçe manzumeleri kuvvetsizdir.

Ebussuud Efendi'nin *İskilip*'te bir camii ile *İstanbul*'da bir hamamı ve *Eyyub*'da bir ilk mektebi (okul) vardır. Başbakanlık arşivi dahilinde ve Ebussuud caddesi üzerindeki kârgir bina Ebussuud dershanesi olarak meşhurdur.

Ebussuud Efendi'nin yetiştirdiği talebeler kendisinden sonra yarım asra yakın oldukça olgun klâsik bir ilim hayatı idame ettirmişlerdir; oğulları Ahmed, Mehmed ve Mustafa Efendiler değerli âlimlerden oldukları gibi Tacü't-tevarih sahibi meşhur Hoca Sadeddin, Cenabî tarihini yazan Cenabî Mustafa Efendilerle Şeyhü'l-islâmlardan Abdülkadir Şeyhî, Bos-

[1] *Âlî tarihi (Basılmamış ikinci cilt)*, Ebussuud Efendi'nin tercüme-i hali.

tan-zâde Mehmed ve Sunullah Efendilerle Malûl-zâde Mehmed Efendi talebelerinin başlıcalarındandır. Şâir ve kazasker meşhur Bâkî Efendi, Ebussuud'un oğlu Mehmed Efendi'nin talebelerindendir.

Ebussuud Efendi kazasker oluncaya kadar dersten mülâzım olmak kaydına yani mezuniyet sırasına bakılmıyarak herkes bir yolunu bulup müderris olurken Ebussuud Efendi, mülâzımlar yani dersten icazet alıp kazaskerlerin dairesine devam edip sıra bekliyenler için bir ruznâme tutarak bu işi sıraya koymuştur.

KIRKINCI BÖLÜM

XIV., XV. VE XVI. YÜZYILLARDA OSMANLILARDAKİ İKTİSADÎ DURUMA BİR BAKIŞ

Osmanlı devleti kurulduğu sıralarda çevresindeki hükümetlerde, Anadolu Selçukluları zamanından beri devam edip gelen iktisadî hareketler devam ediyordu; henüz küçük olan Osmanlı beyliğinin *Marmara* ve *İstanbul* taraflarına doğru genişlemesi ve Bizanslıların mühim şehirlerinden olan *Bursa*, *İznik* ve *İzmit*'in alınması Türklerin buradaki iktisadî durumdan istifadelerini temin ettiği gibi aynı zamanda bu vaziyeti genişletmelerine de sebep olmuştu; bilhassa mühim bir iktisadî merkez olan *Bursa*'nın ehemmiyeti Bizans devrine nisbetle çok artmıştı. Her nevî emtia ve bu meyanda ipek, yün ve pamuklu kumaşlar, beyaz sabunlar hariçten gelen tüccarlara satılıyordu. *Suriye*'den kaba ipek getiren ticaret kervanları veya hacı kafileleriyle *Ceneviz*, *Floransa* ve *İspanya* tüccarları her türlü kolaylıkla alış-verişlerini yapıyorlardı; pirinç boldu, *Karamürsel*, *Kartal* ve *Pendik* gibi mahallerde Türk halıları dokunuyordu [1].

Türkiye'de ipek, ipekli ve pamuklu dokumalar

Osmanlı hududu genişledikçe Anadolu beyliklerinden alınan şehir ve kasabalardaki müteaddit çeşitli müesseseler bunlara geçiyordu; *Denizli* ve *Alaşehir*'in kırmızı dokumalariyle *ak alemli* bezleri ve beyaz renkli sarıklık *tülbent*'leri bu cümledendi. Sultan Murad Hüdevendigâr başına *Germiyan bezi* denilen ve ince beyaz renkli olan bu tülbendi sarardı; bundan başka *Germiyanili*'nin *ak alemli* dokuması hil'at yani üst elbisesi olarak giyilirdi; *Alaşehir*'le *Balıkesir*'in ipekleri hem iç ve hem dış piyasada sarfedilen metalardandı [2]. Şöhretini son zamanlara kadar muhafaza etmiş olan *Ankara sofu* ile yine aynı isim altında *Tosya*, *Kalecik*, *Ayaş* ve *Sivrihisar*'da dokunan sof ve *muhayyer*

[1] İorga, *Osmanlı tarihi*, Murad Hüdavendigâr kısmı.

[2] Heyd ve *Âşık Paşa-zâde tarihi*.

denilen kumaşlar üst elbisesi olarak giyilirdi[1]. *Bilecik*'te kadife ve ibrişim işlenilirdi[2].

Karaman (Konya) vilâyeti dahilinde ve Konya *Aksaray*'ında ve *Diyarbakır*'da dokunan ipekli kumaşlar, *Malatya sofu* denilen beyaz sof ve *Hasankeyf* (Hısn-ı keyfa) sofu *abâyî* ve Mardin'in muhayyer ve sofları XIV.-XVI. yüzyıllarda hem dahilde ve hem de hariçte istihlâk edilmekte idi. *Nefs-i Halep* ile *Şam* ve oralara bağlı kazalarda *kutnî*, *mukaddem* ve buna benzer dokumalar yapılırdı[3]. Konya mıntakasında *bogası* ve *aster* denilen dokumaları yapan külliyetli tezgâhlar vardı[4]. Gönen'de dokunan bogası dokumasının topu büyük arşınla (çarşı arşını) on iki arşın olurdu[5].

Pamuk mahsulü ihraç eşyasından olup *Bursa* ile *Konya* arasındaki mıntakalarda, *Kilikya*, *Suriye* ve *Mısır*'da bol miktarda yetiştirilirdi. *Bursa* ile *Konya* arasındaki pamuğun pazar yeri *Bursa* ile *Ayasluğ* (Selçuk) ve Adana mıntakasının da *Payas* limanı idi. XVI. yüzyılda Trabzon bezleri çok meşhurdu. Kanûnî zamanında defterdar İskender Çelebi altı bini geçen maiyyeti ve köleleri için her sene gemilerle bu bezlerden getirtirdi (Âlî, basılmamış birinci cild, vrk. 38).

Madenler

Foça, *Ulubat* ve *Kütahya* (Şaphane) ve *Şarkî-Karahisar*'da çıkan şap maderlerini Cenevizlilerle Fransa cumhuriyetleri alırlardı. *Foça* şaplarının muayyen bir vergi ile Cenevizliler işletirler ve *Kütahya* şapları da *Büyük Menderes nehri* vasıtasiyle *Ege denizi*'ne sevkedilirdi. Zengin madenlerden olan *Şarkî-Karahisar* şapları bazen hükümet tarafından işletilir ve bazen iltizama verilirdi. XVI. yüzyıl ortalarında bu şap madeni bir Yahudiye iltizama verilmişti[6]. Rumeli'de *Gömülcine*'de de mühim bir şap madeni vardı; Felemenkliler (XVII. asra kadar Fransa bayrağı altında) buradan şap ve yün alırlardı[7].

[1] *Mühimme defteri, Nr. 23, s. 20.*
[2] *Mühimme defteri, Nr. 26, s. 86.*
[3] *Mühimme defteri, Nr. 23, s. 20.*
[4] *Mühimme defteri, Nr. 23, s. 25.*
[5] *Mühimme defteri, Nr. 43, s. 155.*
[6] *Mühimme defteri, Nr. 7, s. 860.*
[7] *Mühimme defteri, Nr. 90, s. 99.*

Bilecik'teki demir madeni Osmanlı ordusunun kurşun ve gülle ihtiyacını kısmen temin etmesi îtibariyle birkaç asır faaliyetini devam ettirmiştir; *Amasya*'da *Gümüş Hacıköyü* gömüş madeni ile *Kastamonu*'daki *Küre* bakır madeni meşhurdu. Bu Küre bakırı tercihan *Sivas*, *Tokat* ve *Amasya* bakırcı esnafına verilip fazlası *İstanbul*'a sevkedilirdi; bakırın İran tarafına kaçırılmamasına dikkat edilirdi[1].

Osmanlılar Anadolu'da Amasya'nın *Gümüş Hacıköyü*'ndeki madenle, Kütahya'nın *Gümüş* kazasındaki ve *Ulukışla* ve *Gümüşhane* madenlerinden ve bunlardan başka Rumeli'de *Selânik* civarındaki *Serez*'e üç saatlik mesafede *Sidre kapsi* ve Güney-Sırbistan'daki Novoberda (*Novobırdo*) gümüş madenlerinden istifade eylemişlerdir.

Osmanlıların elindeki *Bilecik* ve XVI. yüzyılda ellerine geçen *Kiğı* demir madenleriyle Rumeli'de *Rudnik* (Baç) Bosna eyâleti dahilinde *Banaluka* sancağındaki *Kamengrad* madenleri devletin harp levâzımını tedarik etmek için durmadan çalışırlardı. Burada çalışan amelenin birtakım muafiyetleri vardı[2]. *İznik*'de çini ve Kütahya'da fincan ve çini imalâthaneleri mevcuttu[3].

Kimlerle ticaret yapılırdı

Osmanlı devleti ile ilk ticarî münasebetler kuran devletler Osmanlılardan evvelki hükümetlerle iş yapmış olan *Ceneviz*, *Venedik*, *Dubrovnik*, *Floransa* olup bunlarla beraber *Milâno*, *Napoli*, *İspanya* (Katalan) da vardı; fakat en mühimleri ilk üç cumhuriyet idi[4]. Daha sonra XV. yüzyıl sonlarında *Lehistan*, *Rusya* ve XVI. asır ortalarına doğru *Fransa* bunları takip etmişlerdi. *İran* ile halı, dokuma gibi eşya alım-satımı yapılırdı; İran'la olan eşya nakliyatı kervanlarla olurdu.

[1] *Mühimme defteri*, *Nr. 7*, *s. 893.*

[2] *Kapıkulu ocakları*, *c. II.*, *s. 46.*

[3] *Mühimme defteri*, *Nr. 26*, *s. 211*, *261.*

[4] Ceneviz Cumhuriyeti orta çağlarda *Kefe*'nin ellerinden alınmasına kadar Hindistan ve diğer bazı mühim yerlerin kervanlarla Karadeniz sahiline gelen mallarını alarak Avrupa pazarlarına naklederler ve Venedikliler de Arap gemileriyle *Hindistan*, *Yemen* ve diğer mahallelerden *Mısır*'a getirilen baharat, ipek, kıymetli taşlar ve fildişi ve Arabistan esanslarını *İskenderiye*'den alarak Avrupa'ya götürürlerdi.

İhraç edilen başlıca eşya

Osmanlı hükümeti kendisiyle münasebette bulunan devletlerle vaziyetin îcabına göre hem siyasî hem iktisadî meseleler üzerine muahedeler yapmıştır; bazı fevkalâde zamanlardaki tahdid istisna edilecek olursa anlaşmalar mûcibince ecnebi memleketlere ipek, ipekli kumaşlar, yün ve yünlü kumaşlar pamuk ve pamuklu dokumalar, yapağı, tiftik yünü, mazı, halı ve şap ihraç edilirdi. Bazen fakat ender olarak Venediklilerin ricaları üzerine, zahîre ihracı da pek sıkı kayıtlara tâbi olarak yapılırdı.

Osmanlılarla münasebetleri olan her bir devlet bir elçi ile bedeli mukabilinde memnû olmayan bir eşya isterse o metâ ile alâkalı yerlere hükümler gönderilerek gelecek ecnebilere parası mukabilinde istenilen şeyler temin edilir[1] ve Osmanlı hükümdarı da aynı suretle hariçten hazinesi için eşya tedarik ederdi; hükümetler arasındaki bu alış-veriş, tüccar eşyası gibi gümrük resmine tâbi tutulmazdı; Türkiye'de her kime ait olursa olsun memleket dışına çıkacak eşya mutlak surette hükümetin müsaadesi alındıktan sonra mübayaa olunurdu[2]. Bütün eşya hükümetçe tâyin edilen narh üzerinden alınıp satılırdı[3]. Ahitnâme mûcibince Osmanlı hükümeti hazineye ait ipekten (mirî harirden) satılmak üzere memur-i mahsusla Venedik'e ipek yollıyacak olursa cumhuriyet o satılacak ipekten bac, gümrük, dellâliye ve ısdariye gibi hiçbir namla vergi almazdı[4].

Osmanlılarla ticaret yapan Müslim ve gayri Müslim tüccarlar ellerine verilen hükümlerle serbest olarak alacakları eşyanın dokunduğu ve yapıldığı yerlere kadar gidip aldıkları metâları *İstanbul*'a veya diğer yerlere sevkederlerdi[5].

[1] *Bağdad*'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılara gönderilen 988 H. (1585 M.) tarihli bir hükümde Leh elçisinin parası ile almak istediği iki bin zirâ çadır bezi, bir kantar penbe ipliği (pamuk ipliği), bir kantar çadır kolanı, yüz kıta (top) bogası ve birer kantar muhtelif eşya almasına müsaade edildiği bildirilmiştir *(Mühimme defteri, Nr. 43, s. 33)*.

[2] *Mühimme, Nr. 6, s. 93.* Leh kıralının kadife almak istemesi sebebiyle *Bursa* kadısına yazılan hüküm.

[3] *Mühimme, Nr. 23, s. 25.*

[4] *Mühimme, Nr. 67, s. 20.* Ticaret için memur olarak gönderilen Mustafa'nın alacağı kırk yük ipekten resim alınmamasına dair Venedik dojuna yazılan nâme.

[5] *Mühimme, Nr. defteri 78, s. 631.*

Lehistan, Osmanlı memleketlerinden kadife, balmumu, Venedikliler ipek ve ipekli kumaşlarla Mısır'dan baharat ve diğer vilâyetlerden ipek vesair eşya alırlardı[1]. Osmanlılar da Floransadan çuha ve Lehistan ile Rusya'dan başlıca samur ve bu çeşit eşyalar alırlardı[2].

Osmanlı devleti kumaş ve dokuma gibi yaptığı eşyanın dayanıklı ve renklerinin solmaz olması ve kumaş toplarının muayyen arşında yapılması için birtakım usul ve kaideler koymuştu; bunların iyi ve sağlam ve tam top olmasından esnaf şeyh ve kethüdaları yani esnaf heyetleri mes'uldü; memleket dahilinde birçok dokuma ve kumaş tezgâhları her zaman kontrola tâbi idi. Her kime ait olursa olsun memleket dışına çıkacak eşya için mutlak surette hükümetin müsaadesi lâzımdı; bütün eşya hükümetçe tâyin edilen narh üzerinden satılırdı[3]. Ecnebi memleketlere gönderilecek kumaşların sağlam, renkli sabit ve ölçüye muvafık olup olmadığı iyice tetkik edilip mirî damgasiyle damgalanır ve bu suretle bunların memleket dışındaki rağbetlerinin muhafazasına titizce îtina gösterilirdi[4].

İdhal edilen başlıca eşya

Osmanlılarla eskidenberi ticaret yapan Venedikliler Türkiye'ye çuha, sülyen, zeybak, bakır tel, sarı teneke, üstübec, kağıt, cam, sırça, boya, iğne, boncuk, makas, ayna gibi eşya getirirlerdi[5]. Rusya ve Lehistandan envai kürk, balık dişi, Floransa'dan, filordin denilen çuha, Lehistan ve Fransa'dan da çeşitli eşya ve masnuat idhal olundu.

Mühim ticaret ve iskele merkezleri

Osmanlı devletinin ticarî muamele yaptığı başlıca iskeleler gelen eşyanın nakledilecekleri yerlere yakın olması îcabettiğine nazaran muhtelif denizlerdeki iskelelere göre taksim edilmişti. Birinci derecede başlıca iskele tabiî olarak *İstanbul* limanı idi; buraya gelen her eşya için muayyen mahallerde antrepolar vardı; meselâ İzmir'den İstanbul'a gelen eşya İzmir iskelesine, Boğdan gemileri

[1] *Mühimme defteri, Nr. 19, s. 163 ve Mühimme defteri, Nr. 97, s. 20.*

[2] *Mühimme defteri, Nr. 7, s. 62* ve *Mühimme defteri, Nr. 42, s. 286* ve *Mühimme defteri, Nr. 58,* s. 195.

[3] *Mühimme defteri, Nr. 23, s. 25.*

[4] *Mühimme defteri, Nr. 6, s. 84 ve 154.*

[5] *Başbakanlık arşivi. Nr. Fekete tasnifi, Nr. 28.*

Unkapanı iskelesine, pirinç ve arpa getiren gemiler İhtisap iskelesine yanaşıp eşyalarını çıkarırlardı[1]; bunlardan başka bugün Haliç'in iki tarafından, Yağ iskelesi, Limon iskelesi ve saire gibi idhal iskeleleri eski isimlerini muhafaza etmektedirler; ondan sonra *Selânik*, *İzmir*, *Avlonya*, *Draç*, *Payas*, *Trablus-Şam*, *Sayda*, *İskenderiye*, *Basra*. Karadeniz'de *Kalas*, *Kefe*, *Sinop* ve *Trabzon* başlıca iskelelerdi. Memleket içindeki mühim ticaret merkezleri ise Rumeli'deki *Edirne*, *Gömülcine*, *Filibe*, *Sofya*, *Üsküp*, *Manastır*, *Yanya*, *Bosnasaray*, *Belgrad* ile *Macaristan*'da *Budin*, Anadolu'da *Bursa*, *Ankara*, *Konya*, *Diyarbakır*, *Mardin*, *Erzurum*. Suriye'de *Halep*, *Şam*, Mısır'da *Kahire*. Irak'ta *Bağdat* ve *Musul*'du; sahil ticaret iskelelerinden en mühimleri yani frenklerin çok bulundukları yerler *İstanbul*, *Kahire İskenderiye*, *Halep*, *Şam*, *Trablus-Şam*, *Selânik* ve *İzmir*'di[2].

Hariçten doğrudan doğruya memlekete gelen eşyadan iskeleler ve iç ticaret merkezlerinde gümrük resmi alınırdı. Bu resimler ahidnâmelere göre muayyen tarife dahilinde alındıktan sonra tüccarın eline vesikası verilirdi. Gelen eşya transit olarak geçecekse eşyanın cins ve nevine göre onun ayrı bir tarifesi vardır. Dahile nakledilen eşya kervanlarla götürülürdü.

Memleket dışına çıkarılması memnû eşya

Osmanlı hükümetinin sulh zamanlarında memleket dışına çıkaracağı eşya ile harp zamanlarında ihraç edeceği eşya arasında cins ve nevi itibariyle fark olup bunun muhtelif sebebleri vardı. Bu, ya harp zamanında o eşyaya olan ihtiyacı veyahut çıkaracağı eşyanın bilvasıta harbettiği devletin eline geçmesi ihtimali idi. Sulh zamanlarında memleket dışına çıkarılmasına müsaade edilmeyen eşyanın miktarı azdı ve bunların en mühimleri her nevi zahire ve bakliyat, at, silâh, barut, kurşun, bakır, kükürt, sahtiyan ve gön'dü. Bilhassa ilk beşinin her ne zaman olursa olsun çıkmasına müsaade edilmez[3] ve yalnız zahîre bir lûtf-i mahsus olmak ve

[1] *Mühimme defteri*, *Nr. 71*, *s. 66.*

[2] *Mühimme defteri*, *Nr. 10*, *s. 6.*

[3] Maâdin çıkarılan yerlerin kadılarına gönderilen 981 H. (1573 M.) tarihli hükümde "Firengıstan'a maâdinden haylı kurşun alıp gittikleri istimâ olundu, balmumu ve sahtiyan ve penbe ve yapağıdan gayri bir metâ verilmeye deyu emrim sâdır olup bu babta gereği gibi mukayyed olup kurşun çıkan madenin

memleketçe katiyyen sıkıntıyı mûcib olmamak üzere ender olarak çıkarılırdı. Hükümetçe çıkarılmasına müsaade edilen eşyanın ise dahilî ihtiyacı temin ettiği tahakkuk ettikten sonra fazlası ihraç edilirdi[1]. Sulh zamanlarında ihtiyaçtan fazlasının çıkmasına müsaade edilen eşya balmumu, donyağı, koyun derisi, çadır bezi, pamuk, pamuk ipliği, meşin, yapağı, ipek, ipekli dokumalar olup az evvel söylediğimiz gibi ihtiyaçtan fazla ise verilebilirdi[2].

Görülüyor ki Osmanlı hükümeti zahîre, at, silâh, barut, kurşun gibi kendisi için elzem olan başlıca eşyadan gayrı ihraç mallarını ihtiyaç ve siyasî vaziyet sebebiyle zaman zaman tahdid ve müsaade etmiye lüzum hissetmiştir; maadin olan yerlerin kadılarına ve maadin nazırlarına giden 981 H. 1573 M. tarihli bir hü-

üzerine varıp yılda her maâdinden ne kadar kurşun hasıl olur ale'l-infirad defter edip bir suretin dergâh-ı muallâma gönderesin. Darü'l-harbe kurşun gitmekten hazer eyliyesin.. Balmumu ve sahtiyan ve penbe (pamuk) ve yapağıdan gayri bir nesne verildiğine rızay-ı şerifim yoktur..." *Mühimme defteri, Nr.* 23, *s.* 95.

[1] Venedik tüccarları, Venedik ve Girit'den getirdikleri eşyayı boşalttıktan sonra hükümete müracaat ederek gön ve yapağı almak istemişlerdi; İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde bazı kayıt ve şartlarla bunların arzularına müsaade edilmiş olup hükümde şöyle denilmektedir :

"... imdi bir metâ ki memâlik-i mahruseme lâzım olup harice gitmek ile müzayaka lâzım gele ve yarak ve sair edevât-ı cenk ve cidal verilmeğe min-bâd rızây-ı şerifim yoktur. Buyurdum ki hükm-i şerifim vusul buldukta göresin gemileri ne makule gemilerdir ve ne zamandan gelip ne makule metâ ve ne makule getürüp gemilerinden ne miktar gümrük ve buradan ne miktar gön ve yapağı aldıkları, gön ve yapağı memâlik-i mahruseme lâzım mıdır? verilmek ile müzayeka lâzım gelir mi? şöyle ki alacakları yapağı ve gön memâlik-i mahruseme lâzım olmayıp verilmek ile müzayaka lâzım gelmiye, anın gibi müzayaka lâzım gelmeyip şehre lâzım olmayan eğer göndür ve eğer yapağıdır harç olunmayandan senin marifetin ile aldıklarında kimesne mâni olmaya.." *Mühimme, defteri, Nr.* 43.

[2] Prizerin beyine hüküm ki,

Balmumu ve tereke (zahîre) ve sahtiyan ve donyağı ve yarar at ve yarak ve kurşun ve pembe küffar canibine ve Dubrovniklüye dahi verilmeye deyu defaatle tenbih olunmuş iken mücerred Venediklü itaat ve sulh eylediler deyu bazı kimesneler sancağından balmumu ve sahtiyan ve yarak ve penbe alıp haylı yük edip küffara ilettikleri istimâ olunur; imdi bu husus din ve devlet umûrunda senin adem-i ihtimamından kemal-i musahelenden olduğu mukarrerdir; âdâ tarafına bu makule nesneler verdirilmeğe sebep nedir? Yapağıdan gayri nesne verildiğine rızây-ı şerifim yoktur.. *(Mühimme defteri, Nr.* 23, *s.* 94*)*. Birer sureti *Bosna ve Hersek* sancakbeylerine gönderilmiştir. Keza Mühimme 39 s. 190 sene 988 Rumeli yakalarında vaki beylere ve kadılara hüküm ve aynı mühimme s. 250 ve 342 ve Mısır beğlerbeğisine olan 988 Muharrem 24 tarihli hükümde, buğday, arpa, şeker, keten, nohut, mercimek vesair zahirelerin asla dışarı çıkarılmaması, Fransa, Girit, Nakşe ve sair darül harp gemilerine yün, balmumu, yelkenbezi, pamuk ve donyağı, zahire silah satılmaması *(Mühimme* 39 s. 341 *sene* 988, *diğer hükümlerde de yarak, barut, at, pamuk, kurşun deniliyor)*.

kümde (Mühimme 23595, madenden frengistane bir kâfi maden gittiğinin haber alındığı; balmamı, sathiyan pamuk ve yapağıdan başka bir metaın harice çıkarılmaması ve madenden katiyyen kurşun verilmemesi emrolunmuştur. Fakat yukarıki memnû eşyadan at, silâh, barut ve kurşunun çıkmasına katiyyen müsaade eylememiştir; bu hususta memleket dışına kurşun kaçırılmasından dolayı maden çıkan yerlerin kadılarına gönderilen bir hükümden daha evvel bir notta bahsetmiştim; at çıkarılmaması hususunda da dikkate şayan olan bir emir verilmiştir. Bu hal birinci derecedeki memnû eşyanın çıkarılmamasına ne derecede îtina edildiğini gösterir meselâ :

966 H. (1558 M.)'de Erdel kıralının validesi *İstanbul*'a bir sefaret heyeti göndermiş, bunlar vazifelerini görüp avdet ederlerken eşyalarını nakleden hayvanların katiyyen at olmayıp beygir olmasına dikkat edilmesi daha evvelden yol üzerindeki bütün kadılıklara tâmim edilmişti[1]. Bundan başka daha bazı hükümler de vardır[2].

Zaman zaman harp münasebetiyle miktarı tahdid edilen ve îcabında bir kısmı serbest bırakılan memnû eşyadan hangisinin çıkarılıp hangisinin çıkarılmıyacağına dair Arşiv Mühimme defterlerinde daha birçok kayıtlar vardı[3]. Tüccar gemilerinin boğazlardan giriş ve çıkışlarında kal'a dizdarı tarafından gemilerin yoklanıp içeriye girmesine ve çıkmasına izin verilmesi kanundu[4]. Akdeniz boğazından giren gemiler *Gelibolu*'da yoklanır ve oradaki *hassa harcemini* tarafından yoklandığına dair ellerine tezkire verilirdi[5].

* * *

Osmanlı devletinin herhangi bir devletle muharebe ettiği zamanlar kendi ülkelerinde bulunan tüccarları gözaltına alıp ellerindeki mallarına ve gemileri varsa gemilerine el koyup sulh yapılınca bunların geri verilmesine dair muahedelere kayıt koyar-

[1] *Mühimme defteri*, *Nr.* 3, *s.* 71.

[2] *Mühimme defteri*, *Nr.* 3, *s.* 236. Budin beylerbeğisine gönderilen 967 H. tarihli (1559 M.) hüküm sureti.

[3] *Mühimme defteri*, *Nr.* 39, *s.* 190, 250, 341, *ve* 342'de Venedik, Fransa, Girit, Eşkânos gemilerine bal, yelken bezi, pamuk ve donyağı zahire, silâh vesair memnû eşya verilmemesi ve keza harice zahîre, şeker, keten, nohut ve mercimek vesaire çıkarılmaması hakkında ve yine bu cümleden olarak sahil sancakbeyleriyle kadılara ecnebi gemilerine silâh, göderi, balmumu, donyağı, meşin, sahtiyen koyun derisi ve kurşun, yapağı, at, pamuk barut, zift, zahîre vesair gibi memnû eşya verilmemesi için hükümler gönderilmiştir.

[4] *Mühimme defteri*, *Nr.* 27, s. 277.

[5] *Mühimme defteri*, *Nr.* 33, s. 184.

lardı. Muahede mûcibince memleketlerine iade edilen tüccarlar her iki devletçe kararlaştırılan bir mahalde mübadele edilirlerdi [1].

İktisadî iç durum

Osmanlı devleti XIV., XV. ve XVI yüzyıllarda ordu ve donanmasının birinci derecede ihtiyacı olan eşyayı memleket dışına muhtaç olmadan içerden tedarik etmek için bütün tedbirleri almış ve lüzumu halinde bunları sür'atle tatbik ederek hiçbir sıkıntıya uğramadan fevkalâde zamanlar geçirmiştir. Hükümetin dahilden tedarik ettiği eşya kendi ihtiyacına kifayet etmiyorsa ancak o zaman hariçten mal geliyordu. Bu suretle lüzumu halinde Rusya, Lehistan, Venedik hükümetlerine ve daha sonraları İngiltere'ye *hassa tacirleri* denilen bir hey'et yollayıp kendi ihtiyacına ait eşyayı tedarik ederdi [2]. Yeniçeri efradına her sene verilen kaput için dahilen muayyen yerlerden ocaklık olarak her sene muayyen miktarda yapağı alır ve bunu *Selânik* ve köylerindeki tezgâhlara vererek yağmurluk dokuturdu [3]; keza yeniçerilerin iç çamaşırları için de ocaklık yerler vardı [4]. Donanma için de kereste, yelken bezi, gemi halatı, zift, üstübü, kürek, gemi demiri vesaire için muayyen ocaklık mahallerde çalışılıyordu [5].

Dahildeki diğer metaların hükümetin müsaadesi olmadıkça dışarı çıkması mümkün olmadığı için hükümet halkın ihtiyacına taalluk eden yiyecek, giyecek maddelerini muvazeneli tutup ve iç durumun vaziyetini gözönünde bulundurarak sıkıntıya meydan vermezdi.

* * *

Osmanlı memleketlerinin her yerinde muhtelif sanat erbabının kendisine göre bir teşkilâtı, esnaf şeyhi, kethüdası, yiğitbaşı ve ehl-i hibre gibi âzaları vardı; esnaf tarafından intihap edilip hükümetçe vazifeleri tasdik edilen bu heyet esnafın ahvalinden mes'ul oldukları gibi aynı zamanda hükümetle esnaf arasında da vasıta idiler; yolsuzluk eden sanat sahibi, bunlar vasıtasiyle

[1] *Mühimme, Nr. 10, s. 6 ve Mühimme defteri, Nr. 12, s. 515.*

[2] *Mühimme, Nr. 42 s. 286 ve Mühimme defteri, Nr. 58, s. 195.*

Nr. 58, s. 195.

[3] *Kapukulu ocakları*, birinci ve ikinci ciltler.

[4] *Mühimme, Nr. 42, s. 286 ve Mühimme defteri, Nr. 43, s. 187 Mühimme defteri.*

[5] *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı.*

ceza görürdü. Hükümet mahallî kadılar vasıtasiyle sanat erbabına yapacağı tebligatı bunlar vasıtasiyle yapardı. Esnafın alacağı ve satacağı eşyanın fiyatı muayyen olup defterde kayıtlı idi[1]. Bunun haricine çıkıp ihtikâr yapanlar ele geçerse şiddetli ceza görürlerdi.

Her esnafın, her yerde yani şehirde ve kazada miktarı ve dükkân adedi muayyendi. Ondan fazla dükkân açılması ihtiyaç üzerine hükümetin müsaadesine mütevakkıftı; keza usta ve kalfa adedi de öyle idi[2]. Bir çırağın kalfa ve bir kalfanın usta olması merasime tâbi olup derece ve adları deftere kaydedilirdi; yani önüne gelen dükkân açamaz ve usta olamaz; gizli olarak açılan dükkanlar derhal kapatılırdı[3].

Mendes Müessesesi

Sultan Süleyman'ın son zamanlariyle II. Selim devrinde bazı ticarî muameleler sebebiyle saraya çatarak siyasî işlerde de kullanılan meşhur *Portekiz*'li Yasef Nasi ismindeki Yahudi, Osmanlı memleketleri arasındaki balmumu ticareti *Girit* adasından Lehistan'la alınarak *Eflâk* ve *Boğdan*'a satılan şarabı inhisarı altına alıp hiçbir resim vermeden bu şarapları boğazlardan geçirip *Eflâk* ve *Boğdan*'a sevketmeğe mezun olmuştu[4]. Bu suretle Türkiye'de bir mevkî tutan Yasef Nasi hem halası ve hem kayın validesi

[1] İstanbul kadısına hüküm ki,

Mektup gönderip nalçacı tâifesi meclisi şer'-i şerife gelip kadîmden papuç ve başmak birer akçeye nalçalanıp ve çizme ve çizme papucu ikişer akçeye eğer mıhmuze (mahmuzlu) olursa üçer akçaya... olıgelip hâlâ ferdane ve zenne papuşi ve Başmak ikişer akçeye ve çizme dörder ve beşer akçeye nalçalanur olup nevbet ref' olunup her biri istedikleri yerlerde dükkân tutup işler oldular. Ber-karar-ı sâbık nalçalatmak nalçacılara vesair amme-i nâsa enfâ olup... *(Mühimme defteri, Nr. 51. s. 2).*

[2] İstanbul kadısına hüküm ki,

Südde-i saadetime mektup gönderip mahruse-i *İstanbul*'da vaki iğneci tâifesinin kethüdaları olan Mustafa ve şeyhleri Hacı Mustafa ve yiğitbaşıları Hasan ve ehl-i hibreleri olan İbrahim ve Hacı Safer nâm kimesneler iğneci namına olup kefilsiz bizim marifetimiz yok iken dükkâna geçip nice kimesnenin malını alıp bize bulmak teklif ederler, olbabta bize küllî zulm ve hayf olur; ol makule kimesnelerin men olunmasın rica ettiklerin bildirmişsin... *(Mühimme defteri, Nr. 47, s. 7).*

[3] *Mühimme defteri, Nr. 6, s. 84, sene 972.*

[4] *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 990, 991.*

olan Dona Grasia Mendes ile beraber bankamsı bir kredi müessesesi açarak Batı-Avrupa devletleriyle ticaret yapan ecnebilere kolaylık göstermişlerdi. *Felemenk* sahillerinden *İstanbul*'a kadar olan ticaret şehirlerinde büyük bir îtibar kazanan Mendes müessesesi bu yüzden epey iş yaptığı gibi bu bankanın sermayesiyle birçok devlet mukataa ve iltizamları bu Yahudi kumpanyası eline geçmiş ve bazı Müslümanlar da buraya girerek o sermaye sayesinde mukataacılık yapmışlardır[1].

Para tedavülü

Ticarette hem Osmanlı ve hem bir kısım ecnebi parası tedavül ederdi. Osmanlı parasiyle Avusturya ve Venedik dukası veya filori denilen altun ve daha sonraları Arslanlı denilen Felemenk altun ve guruşu ayarlanmış olduğundan ticarî muamele bunların herhangi birisi üzerinden yapılırdı.

Osmanlı paralarında esas vahid-i kıyasî dördü bir dirhem olan *akçe* ismindeki gümüş para idi. Kıymeti akçeden de az olmak üzere *Halep*, *Diyarbakır* ve *Erzurum* da XVI. yüzyılın ikinci yarısında (989 H.=1581 M.) İran muharebeleri dolayısiyle sekizi bir akçe olmak üzere *pul* kesilmesine müsaade edilmişti[2]. Akçe'nin ayarı bozuldukça altunlar ona göre ayarlanırdı. XV. yüzyıl sonlarına kadar bir *Venedik* dukası kırk akçeye tekabül ediyordu; Fatih Sultan Mehmed'in kestirdiği ilk Osmanlı altunu da *Venedik* dukasına göre ayarlanmıştı. *Sultanî* adı verilen Osmanlı altununun ayarı sonradan artmış olup II. Bayezid'in bastırdığı *Venedik* dukası kıymetindeki altunlar onlar gibi elli dört akçe tutarında idi; keza XVI. yüzyıl ortalarına kadar da bir duka elli dört ile altmış akçe arasında tedavül etmişti. Solak-zâde tarihi Yavuz Sultan Selim zamanında bir dukanın altmış akçe, Arslanlı denilen bir Felemenk altununun da otuz beş akçe olduğunu yazmaktadır.

XVI. yüzyıl sonlarına yakın zamana kadar bir altun altmış üç akçe iken muharebelerin zuhuru ve para ihtiyacı sebebiyle

[1] *Tarih-i Osmanî Encümeni*, *sene 3*, *s.* 1158.

[2] Erzurum beylerbeğine hüküm ki

kazaya defteri gönderip Erzurum vilâyetinde pul kesilmek bâbında kemal-i ihtiyac olduğu Halep ve Diyarbekir hisabı üzre sekizi bir akçelik pul kesilirse mal-i mirîye ve hazineye küllî sa'yı vardır deyu arz ittüğiniz ecilden Halep ve Diyarbakır'da kesildiği üzre Erzurum'da dahi kesilmek emr idüp olbabda maliye tarafından hükm-i hümayunum gönderilmiştir. *Mühimme defteri*, *Nr. 46*, *s. 27.*

akçenin ayarı bozulmuş, iptida bir altun yetmiş akçeye çıkmış ve sonra 992 H. (1584 M.)'de Sultan Süleyman kanununa muhalif olarak yüz dirhem gümüşten sekiz yüz akçe kesilmiş[1] ve bittabi altun yirmi akçeye fırlamıştır.

İhraç ve ithal eşyaları ve döviz muamelesi hakkında

Osmanlı devleti XVI. yüzyıl sonları ve hattâ XVII. yüzyılın ortalarına kadar birçok ihtiyacını memleketin muhtelif yerlerinden istihsal edilen maadin ve eşyadan tedarik ettiğinden dolayı memleket dışına fazla para çıkarmamakta idi. Müverrih Naima'nın memleketten para çıkması ve memlekete para girmesi hakkında nasihat başlıklı yazısı dikkate şayan olduğundan buraya aynen koymağı muvafık buldum. Bu yazı XVII. yüzyıla ait hâdiseler dolayısiyle konmuş olup tatbiki hem o yüzyıla ve hem daha evvele ait olduğundan ehemmiyeti haizdir:

"Kudemâ ve hükemâ kitaplarında mezkûrdur ki bilâd-ı âdâdan gelen, belki âhar devletin ikliminden hâsıl olan teref ve ihtişama müteallik emtia ve eşyaya çendan rağbet etmek pâdişahlara makul değildir ki anların rağbeti ile revac bulup memleketin nükûd ve emvâli ol metâ sebebiyle âhar memlekete gitmiye; ekseriya kendi memleketinde hasıl olan tuhaf emtiaya rağbet etmek lâzımdır ki mal memleketten hariç yere dağılmıya. Sâireden emtia getürüp füruht edenler aldıkları meblâğı bilâd-ı İslâmiyye mahsulünden kendülere lâzım eşyaya verirlerse devr-i dâim akçe yine memlekette kalmış olur; bu suretle defeâtle alınan gümrük fâideden addolunur. Efrenc tâifesi çok kumaş getirip bilâd-i İslâmiyeden yapağı ve tiftik[2] ve mazı ve şap ve kalye ve remad vesair gayri mâmülü'l-bey' şeyler alıp sefine ile memlû esedî altunu *İzmir* ve *Payas* ve *Sayda* ve *İskenderiye* iskelelerinde boşaltıp etraf-ı memâlike tevzi olunduğu gibi ki *Ankara* diyarı ve *Halep* ve *Sayda* ve *Trablus* ve cümle Dürzî cibali ol emval ile memlû olur; amma Moskov diyarından gelen samur vesair enva-ı zî-kıymet kürklere verilen akçeyi ol melâin memâlik-i İslâmiyenin metâına sarfetmezler; kezâlik *Hint* metâlarına bu kadar hazine, emvâl gider;

[1] Kanunî Sultan Süleyman zamanında yüz dirhem gümüşten beş yüz akçe kesilmişti.

[2] *Ankara sofu*, Ankara tiftik yününden yapılır; Naimâ'nın tiftik ihracından maksadı tiftik yünüdür.

Hindliler memâlik-i Osmaniyeden bir şey almazlar ve lâzımları dahi değildir; bunlardan gümrük alınmak fâidesi zımnında olan zarar-ı mâneviye değmez; iratları çok; bilâd-ı âhara adem-i ihtiyaçla masrafları yok menzilesinde olmağla dünyanın malı *Hind*'de ve kahvesi sebebiyle *Yemen*'de cemolup mütemevvilleri Karûna muadil olmuşlardır deyü naklederler[1].

[1] *Naimâ tarihi, c. IV., s. 286.*

D İ Z İ N

I. ŞAHIS ADLARI

A

Abbas, Şah, 227n$_1$.
Abdi Çelebi, defterdar, 433n$_1$.
Âbidin, Demirhisarlı, 631.
Abdullah, âlim, 632.
Abdullah, oda kethüdası, 259.
Abdullah, emîr, Benî Mürin'den, 3.
Abdullah, Kırımî, Tatar Kâtip, 615.
Abdullah, Şeybânîlerden, 454n$_3$.
Abdullah, Şehzâde, II. Bayezid'in oğlu, Saruhan (Manisa) sancakbeyi, 165, 166, 168, 178n$_1$, 191, 192n$_2$, 234, 237, 407, 527.
Abdullah, Şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu, 401n$_1$.
Abdullah, Türkistan Hanı, 348.
Abdullah b. Mehmed, Selânikli müzehhib, 623.
Abdüllah b. Mesud, Buharalı, 656n$_4$.
Abdullah Çelebi, Amasyalı, 614.
Abdullah Sayrafî, 613.
Abdurrahim Enisî, Hârezmli, 616.
Abdurrahman Bistamî, 602.
Abdurrahman b. Halil, Serezli, 593.
Abdurrahman (Çelebi) Efendi, Müeyyed-zâde, 243, 246, 248, 277n$_1$, 539, 591, 600, 644, 655, 662, 663, 664, 670, 677.
Abdurrezzak Bey, Dulkadırlı, 273.
Abdusselâm Bey, Başdefterdar, 305, 353.
Abdülâziz, Karkol hâkimi, 348.
Abdülâziz Efendi, Hoca Sadeddin'in oğlu, 676n$_1$.
Abdülgani, musavvir, 618.
Abdülhalik, nakkaş, 618.
Abdülhay, Vezir Ayas Paşa'nın babası, 547n$_2$.
Abdülkaadir, İranlı musiki-şinas, 608n$_1$.
Abdülkaadir Geylânî, 352.
Abdülkaadir Hamidî, Kınalı-zâde'nin dedesi, 675.
Abdülkaadir Şeyhî, Şeyhulislâm, 678.
Abdülkerim, müderris, 584.
Abdülkerim b. Mehmed, 633.
Abdüllâtif, Dutbiye hâkimi, 348.
Abdüllâtif Han, 454.
Abdüllâtif Makdesî, 665n$_1$.
Abdülmecid, İsrafil-zâde, Lâdikli, 608.
Abdülmecid Sivasî, Arif-i billah, Şeyh, 662n$_1$.
Abdülmelik, Melik Âmir'in kardeşi, 394n$_1$.
Abdülmümin, Mevlây Hasan'ın kardeşi, 372n$_2$.
Abdülvahid, Meşhedli, 615.
Abdülvehhab, elçi, 270.
Acem Alisi, Hassa mimarı, 646.
Acemi Çanakçı, 281n$_2$.
Adaşev, elçi, 478.
Adlî, Sultan II. Bayezid'in mahlası, 248.
Adnî, vezir-î âzam Mahmud Paşa'nın şiirde mahlası, s. 563.
Adorno, Eğri beyi, 515.
Adud, kadı, 632.
Adudüddin Abdurrahman Îcî, 656n$_1$.
Aeneas Silvius, 456n$_2$.
Afumaçi, Radu dela, 428, 430.
Ağa Mirek, 619n$_5$.
Ahaveyn, Efdal-zâde, 660.
Ahdî, 634.
Âhî, Heratlı, 631.
Ahî Çelebi, tabib, bk. Mehmed b. Kemal, 245, 600.
Ahî-zâde, 608.
Ahmed, Gıyasüddin Sultan, Gücerat hükümdarı, 399n$_1$.

Ahmed, Sinanoğlu, ulemadan, 102.
Ahmed, Sultan, 251n_3.
Ahmed Sultan, Mevlây Hasan'ın oğlu, 373.
Ahmed, Şehzâde, II. Bayezid'in oğlu, 109, 220n_2, 229, 230, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 249, 250, 252, 277, 281, 364, 527, 536, 539, 540, 610, 619, 630n_2, 632, 664, 665.
Ahmed I., Sultan, 676n_1.
Ahmed Bey, Alacahisar muhafızı, 489, 490.
Ahmed Bey, Diyarbakırlı, 275.
Ahmed Bey, Donanma kumandanı, 394n_1.
Ahmed Bey, Evrenuz-oğlu, 71, 72, 123, 669.
Ahmed Bey, Fenarî-zâde, 662.
Ahmed Bey, Göde, 105, 228, 446.
Ahmed Bey, Kemankeş, 371.
Ahmed Bey, Kızıl, Candar-oğlu, 49, 50, 93, 94, 95n_3, 389n_1.
Ahmed Bey, Pîr, Karaman-oğlu, 88, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95 n_3, 106, 107, 166, 189.
Ahmed Bey, Yahya Paşa-oğlu, 440.
Ahmed b. Hacı Mahmud, Konya Aksaraylı, 622.
Ahmed b. Hasan, mücellit, 622.
Ahmed b. Hüseyin, Mekke ulemasından, 631.
Ahmed b. Musa, Merkez Efendi-zâde, 595.
Ahmed Efendi, Ebussuud Efendi'nin oğlu, 678.
Ahmed Bican Efendi, Yazıcı-zâde, 605.
Ahmed Bükâi Efendi, 255n_3.
Ahmed Çelebi, Başhekim, 301.
Ahmed Çelebi, Molla Fenarî oğullarından, bk. Ahmed Paşa (Fenarî-zâde), 99, 246.
Ahmed Çelebi, müverrih Şükrullah'ın oğlu, 164n_1.
Ahmed Çelebi, Sarı Yakup-oğlu, 88.
Ahmed Çelebi, Selisî, 616.
Ahmed Çelebi, Şiblî-zâde, 617.
Ahmed Han, Kırım Hanlarından, 422n_1
Ahmed Han, Seyyid, Altınordu hükümdarı, 422.
Ahmed Herevî, Molla-zâde, 656n_3.
Ahmedî, İskendernâme müellifi, 601.
Ahmed İsamüddin Efendi, Taşköprülü-zâde, 634n_2, 673, 674, 675.
Ahmed Karahisarî, 613, 614, 615.
Ahmed Kemal, Kemal Reis'in esas adı, 204.
Ahmed Nakşî, 620.
Ahmed Paşa, Bursalı, 175.
Ahmed Paşa, Dukakin-oğlu, 360, 536, 540, 541, 542.
Ahmed Paşa, Fenarî-zâde, bk. Ahmed Çelebi (Fenarî-zâde), 99n_4, 537, 538.
Ahmed Paşa, Gedik, 30, 42, 53, 54n_1, 71, 91, 92, 93, 98, 103, 106, 107, 108, 119n_2, 120, 128, 133, 135, 136, 139, 156, 162, 164, 165, 166n_1, 167, 168, 175, 176, 178, 179, 218n_1, 272, 309, 422, 533, 534, 638, 643, 659.
Ahmed Paşa, Hâin, 302, 311, 317, 318, 319, 320, 394.
Ahmed Paşa, Hersek-zâde, 162n_2, 166-n_1, 169, 170, 191, 192, 221, 223, 240n_2, 242, 243, 252, 265, 270, 277, 278, 283, 303, 346n_1, 535, 536, 537, 538, 540, 542, 543, 544.
Ahmed Paşa, Hızır Bey-oğlu, müftü, 643, 652.
Ahmed Paşa, Kara, 341, 360, 402, 403, 406, 495, 550, 551.
Ahmed Paşa, Karaca (Ahmed b. Cafer-Paşa), 286, 308.
Ahmed Paşa, Karagöz, 230, 255, 543.
Ahmed Paşa (Bey), Mîr âlem, 135n_2.
Ahmed Paşa, Veliyyüddin-oğlu, 175, 591, 592.
Ahmed Paşa, Vezir-i âzam, 314, 316n_2, 353, 354, 418, 433n_1, 496.

Ahmed Sühreverdî (Şeyh, hattat) 613n_2.
Ahmed Şah II., Gücerat hükümdarı, 399n_1.
Ahmed Şemseddin, Molla Güranî, 630 668, 669, 670, 671.
Akşemseddin, 609n_2.
Alâüddevle, Bozkurt, 143, 190, 191.
Alâüddevle, Dulkadır-oğlu, 109, 193, 228, 229, 254n_1, 263, 271, 272, 273, 274n_1, 275n_1, 279, 280, 541, 542.
Alâüddin, Dulkadır-oğlu, 256n_1.
Alâüddin, Karaman-oğlu İbrahim Bey'in oğlu, 89n_3.
Alâüddin, Kara, Hoca, 648.
Alâüddin, Mevlâna, İmam Ali, 235n_1,
Alâüddin, mücellit, 621.
Alâüddin, Sultan, Açe hükümdarı, 400, 516.
Alâüddin Ali, Fenarî-zâde, 194n_4.
Alâüddin Ali, İbnünnefis, 600n_1.
Alâüddin Ali, müftü, 194.
Alâüddin Ali, Şehzâde Ahmed'in oğlu, 226, 231, 249n_1, 250.
Alâüddin Arabî, ulemadan, 652.
Alâüddin Beyhakî, kadı, 105.
Alâüddin Hısnî, Şeyh, 142n_2.
Alâüddin Keykubad I., Sultan, 452.
Alâüddin Kirmanî, 631, 633.
Alâüddin Mehmed, Nakkaş, 618.
Alâüddin, Tûsî, 583, 554, 655.
Albe Dövis (Albu Tövuz), 499, 512.
Albert, Jan, 479.
Albert, Kazimir'in oğlu, 482n_2.
Albert, Macar kralı, sonra Alman İmparatoru, 468, 469n_1, 473n_2.
Albert Yagellon, Leh kıralı, 480.
Albokerk, Portekizli kaptan, 391, 514.
Aleksandr, Eflâk voyvodası, 430.
Aleksandr, Despina'nın kardeşi, 57n_1.
Aleksandr, Kazimir'in kardeşi, 482n_2.
Aleksandr II., Boğdan hâkimi, 3, 433, 434.
Aleksandr III., 432.
Aleksandr Borjiya IV. Papa, 173, 174, 456.
Aleksandr dö Medici, 464n_3.
Aleksi, Gateluziyo'nun yeğeni, 57n_1.
Aleksi, Trabzon İmparatoru, 447n_1.
Aleksi I., 451.
Aleksi III., 51.
Aleksi Komnenos, 451.
Aleksiyev, elçi, 477.
Âlemşah, Şehzâde, II. Bayezid'in oğlu, 234, 250, 527.
Âlemşah Hatun, 226.
Alfons, Leon kıralı, 199.
Alfons I., Portekiz kralı, Burgonyi hanedanından, 4.
Alfons II., Napoli kralı, 197, 460.
Alfons V., Aragon, Napoli ve Sicilya kralı, 4, 5, 22, 23, 61, 64, 65, 66, 111, 133, 134, 136, 459, 460.
Alfons VI., Kastil kralı, 513.
Alfonso Borjiya, bk. Kalikst III., 5.
Ali, bir gemi sahibi, 363n_1.
Ali, Cem Sultanın oğlu, 175.
Ali, Edirne'li, 610.
Ali, İslâm Halifesi, 156n_3, 225, 660n_4.
Ali, Kara Halil Hayreddin Paşa'nın babası, 8.
Ali, Kemal Reis'in babası, 204.
Ali, Molla Hüsrev'in dedesi, 656.
Ali, musavvir, 620.
Ali, musiki-şinas, 610.
Âli, müverrih, 141n_1, 146, 205n_3, 244n_2, 247n_4, 249n_2, 358, 545, 548, 621n_2, 622, 644.
Ali, Subaşı, 224.
Ali, Şeyh, Şah İsmail'in kardeşi, 227.
Ali, Üstad, 617.
Ali Ağa, Çavuşbaşı, 408.
Ali Ağa, Yeniçeri Ağası, 415.
Ali Bey (Ali Bey-oğlu Ahmed Bey), 19.
Ali Bey, Arnavut beyi, 121.
Ali Bey, Bâli Bey-oğlu, 185, 250, 269n_1.
Ali Bey, Cihangir-oğlu, 101n_1.
Ali Bey, Evrenuz-oğlu, 15, 60, 76, 77.
Ali Bey, Mihal-oğlu, 80, 81, 98, 100, 123, 208, 209, 434n_1, 593.
Ali Bey, nakkaş, 574, 618.

Ali Bey, Şehsuvar-zâde, 265, 272, 273, 274n_1, 290, 291, 297, 308, 309, 310.
Aii b. Fethullah, Isfahanlı Şeyh, 630.
Ali b. Hibetullah, 596.
Ali b. İlyas, nakkaş, 616, 617n_1.
Ali b. Muhyiddin Mehmed, bk. Musannifek, 82, 630.
Ali b. Şehabeddin Hemedanî, 633n_3.
Ali b. Yahya, 613.
Ali b. Yusuf, Fenarî-zâde, 532.
Ali Cemalî Efendi, Zenbilli, 305, 590, 659, 666, 667, 668, 669.
Ali Çavuş, Divan Çavuşu, 497.
Ali Çelebi, 600.
Ali Çelebi, Şeyh, Bursa kadısı, 194.
Ali Çelebi, Karamanî Mehmed Paşa'nın oğlu, 535.
Ali Çelebi, Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin babası, 662.
Ali Efendi, Kınalı-zâde, 675.
Ali Kethüda, Gelibolu tersane kethüdası, 375.
Ali Kuşçu, 145, 400n_1, 95, 596, 597, 606, 629, 630, 632, 633, 653, 654, 655.
Ali Paşa, Atik, 638.
Ali Paşa, Hadım, 166, 167, 168, 182n_1, 183, 192, 209, 219, 220n_2, 223n_2, 230, 231, 235, 236, 237, 246, 255, 341, 342, 496, 536, 538, 539, 593.
Ali Paşa, Kılıç, 42.
Ali Paşa, Mısır valisi, 418.
Ali Paşa, Semiz, 409, 437, 498, 539, 551, 552,.
Ali Paşa, Şam beylerbeği, 676n_1.
Ali Paşa, Vezir-i âzam Kara Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu, 8.
Ali Rıza, İmam, Hazret-i Ali neslinden, 225.
Almeida, Portekiz kaptanı, 514.
Altunî-zâde, 599
Altunzincir, bk. Kristof Tufenbah, 499n_2.
Alvaro, İspanyol generali, 388.
Âmir b. Davud, Aden hâkimi, 393.
Âmir, Melik, Benî Tâhir âilesinden, Zülbeyd hâkimi, 394.
Amirakis, Georgios, 150, 151.
Andelib, 610.
Andre, Amiral, 214.
Andre Grimani, 216.
Andre Gritti, elçi, 223, 247, 490n_2, 291.
Andrea Dorya, 220n_1, 335, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 380, 382, 384, 335, 386, 388, 458, 476.
Andresa, Havariyundan, 158n_3.
Andronik Paleolog I., Bizans İmparatoru, 48n_2.
Andronik II., Bizans İmparatoru, 6n_4, 131.
Angel, Sırp tarihi müverrihi, 14n_3, 74n_1.
Anna, Ferdinand'ın karısı, 482,
Antoniyo, Epir despotu Leonardo'nun kardeşi, 42, 218n_1.
Antoniyo Grimani, amiral, 214, 215.
Antuvan, 119.
Antuvan Loredano, 121.
Antuvan Meligalo, 139n_1.
Antuvan Verantiyüs, Eğri piskoposu, 499.
Araniti Topia Golem, 502n_1.
Arap, hekim, 599.
Ârif Çelebi, Karamanî Mehmed Paşa'nın babası, 534, 602n_4.
Aristo, 151, 629n_2, 632.
Armeniyo, 215, 216.
Arslan Bey (Paşa), Yahya Paşa-zâde, 409, 490, 493n_1, 495, 496, 498.
Asanes, 25.
Âşık Çelebi, tezkire sahibi, 620, 634.
Âşık Paşa-zâde, 143n_1, 146n_3, 214n_2, 222n_2, 532, 602, 603, 625, 634.
Aşkî, şâir, Fatih Sultan Mehmed'in nedimi, 630.
Atabey Özbek, 167n_2, 190, 191.
Atâullah Efendi, Şehzâde II. Selim'ın hocası, 416.
Atayî, 634.

Atmaca Bey, Develi Karahisar beyi, 107.
Atufî Hayreddin, 600.
Avni, Fatih Sultan Mehmed'in şiirde mahlası, 525.
Ayas, mimar, 645.
Ayas Paşa, II. Bayezid'in vezirlerinden, 163.
Ayas Paşa, Bağdad ve Diyarbakır berlerbeği, 402n$_1$.
Ayas Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamlarından, 309, 358, 375, 407, 458, 547, 548.
Aydın Reis, 369.
Ayşe, Şehzâde Bayezid'in kızı, 407n$_1$.
Ayşe Hafza Hatun, 545n$_4$.
Ayşe Sultan, 162.
Ayşe Sultan, Cem Sultan'ın torunu, 175.
Aziz, 584n$_1$.

B

Baba İshak, 253, 345.
Baba Nakkaş, Şeyh Mustafa, 621.
Baba Oruç, bk. Oruç Reis, 364, 467, 368
Baba Zünnun, 346, 450.
Bâbur, 392n$_1$.
Bahadır Giray, 424.
Bahadır-Şah, Gücerat hükümdarı, 392, 393.
Bâki, şâir, 420, 594, 595, 679.
Balaban Paşa, 68, 69.
Balım Sultan, 346.
Bâli, Elmalılı Şeyh, 631.
Bâli Bey, Malkoç-oğlu, 123, 183, 185, 186n$_1$, 208, 238n$_2$, 250, 268, 269n$_1$.
Bâli Bey, Yahya Paşa-zâde, 185, 308n$_1$, 311, 312, 324, 325, 326, 471, 493, 574.
Barbara, 456n$_2$.
Barbaro, 117n$_1$, 118n$_1$.
Barbaros, bk. Hızır Reis, Hayreddin Paşa, 31, 237n$_1$, 335, 369, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 388, 459.
Barhabas Belabi, sefir, 224.
Barsbay, Melik Eşref, 188.
Barsbay, Osmanlı denizcisi, Ahmed Bey'in kardeşi, 394n$_1$.
Basaraba, Kazıklı Voyvodayı öldüren, 77n$_1$.
Batlamyos (Claudius Ptolomaios), 145, 150, 151.
Batori İştvan, 440n$_1$.
Baturi Andraşi, 442.
Bayezid I., Yıldırım Sultan, 29, 77, 187, 188, 421, 562, 583, 596, 619, 629, 637, 640, 648, 649n$_2$.
Bayezid II. Şehzâde ve Sultan, 11, 42, 52, 56, 73, 81, 84, 89n$_3$, 93, 98, 101, 102, 108, 109, 136, 140, 142n$_2$, 147, 156n$_1$, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 187, 190, 194, 198, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 217, 218, 219, 220n$_1$, 228, 230, 233, 234, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 254, 258, 261, 263, 271n$_3$, 277, 279, 297, 315, 334, 335, 357, 392, 397n$_1$, 409, 423, 434n$_1$, 446, 456, 465, 469n$_2$, 476, 480, 502, 511, 523n$_2$, 525, 526, 527, 533, 534, 536, 537, 539, 540, 541, 544, 546, 548, 550, 551n$_2$, 555, 556, 560, 572, 576, 590, 591, 593, 597, 599n$_1$, 600, 604, 604, 608, 609, 610, 613, 618, 623, 627, 630, 631, 633, 641, 644, 645n$_2$, 654, 659, 662, 663, 664, 665, 666, 668, 690, 691.
Bayezid Paşa, 9, 638.
Bayezid, Sarı, 656n$_6$.
Bayezid, Şehzâde, Kanunı Sultan Süleyman'ın oğlu, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 492, 493, 494, 527, 609n$_2$.
Bayezid, yay üstadı, 627.
Bayil Palaviçino, bk. Bayilan, 6n$_4$.
Bayilan, Bayil Palaviçino, elçi, 6n$_4$.

Bayo, Sokullu Mehmed Paşa'nın boşnakça adı, 552.
Bayram Bey, Türkmen beyi, 51n$_1$.
Baysungur Mirza, Sultan Yakub'un oğlu, 197, 446.
Baysungur Mirza, Timur oğullarından, 95, 227.
Bedîüzzaman Mirza, 269.
Bedrüddin, Kaysunî-zâde, 600, 601.
Bedrüddin Mahmud, Karasılı, 659.
Bedrüddin Mahmud, Samavnalı Şeyh, 253, 345, 650, 651, 652, 668.
Behram Ağa, elçi, 270n$_1$.
Behram Bey, ümeradan, 393.
Behram Çavuş, Divân-ı hümayun Çavuşlarından, 311.
Behram Çavuş, elçi, 470.
Behram Paşa, 324, 354.
Behzad, Heratlı nakkaş, 619.
Bellini, Gentile, 145, 150, 618.
Benedetto, amiral, 220n$_2$.
Benedikto, elçi, 463.
Berekât b. Muhammed Hasanî, Şerif, 426, 427.
Berislov, Vezperim kontu, 470.
Berkuk, Melik Zâhir, Memlûk sultanı, 187.
Besariyon, 454.
Beyanî, 634.
Beyzâvî, Kadı, 587, 656n$_2$, 670, 678.
Bihiştî, 603.
Birgili, Kadı Ahmed, 151.
Boğdan III., 431.
Bonifas Paleologos, Monferra dükü, 502n$_1$.
Boris, Tver grandükü, 476n$_1$.
Bragadin, elçi, 547.
Brankoviç, Yorgi, bk. Vilkoğlu, 5, 13, 14, 18, 19.
Budak, Tüfekçibaşı, 317.
Burak Reis, 202, 204, 214, 215, 216.
Busbek, elçi, 342, 409, 496, 618.

C

Cabbar Berdi, bk. Kadir Berdi, 130.
Cafer Ağa, silâhdar, 414.
Cafer Bey, Donanma kumandanı, 292.
Cafer Çelebi, Nişancı, Tacî-zâde, 243, 248, 261n$_1$, 274n$_1$, 276, 277n$_1$, 593, 602, 634, 635, 673.
Cafer Sadık, İmam, Hazret-i Ali neslinden, 225.
Canberdi Gazali, 287, 290, 291, 297, 307, 308, 309, 313.
Canbey Giray, 131.
Canbey Sofî, Memlûk emîri, 188.
Canbulad, Memlûk elçisi, 195.
Canım, Şarkiyye kâşifi, Sancakbeği, 317.
Cani Bey Habib, İkinci emîr-i âhur, 190.
Celâl, dirlik sahibi bir kızılbaş, 297.
Celâl Bey, Cem Sultan'ın gurbet arkadaşı, 174
Celâl-zâde, bk. Mustafa Bey (Koca Nişancı), 671, 673.
Celâlüddin, Toktamış'ın oğlu 130.
Celâlüddin b. Dinar, 399.
Celâlüddin Devvanî (Celâl Devvanî), 591, 655, 663, 676n$_1$.
Celâlüddin Harezmşah, 452.
Celâlüddin Rumî, Mevlâna, 305, 534.
Cellâd Ali, 358.
Cellad Vlad, bk. Vlad Çebeş, 73, 74n$_1$.
Cem, Şehzâde ve Sultan, 98, 108, 109, 137, 140, 141, 143, 147, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 190, 200, 236, 316, 455, 456, 527, 534, 539, 540, 592, 629, 632.
Cem, Cem Sultan'ın torunu, 316.
Cemalüddin, hattat, 614.
Cemalüddin Abdullah, Emîr Hoca, 18n$_1$.
Cemalüddin Aksarayî, 544, 632, 648, 665.
Cemalüddin Ebî Cafer, Seyyid, Tebrizli, 632.
Cemceme, Cem Sultan'ın İbn Iyas tarihindeki adı, 167n$_2$.
Cemşid Bey, Palu hâkimi, 275.
Cenabî, Mustafa Efendi, 678.

Cenanî, Edirneli, 593.
Cendral, bk. Kanalis, 115n_2.
Cendral, Frenk beyi, 34n_1.
Cengiz, 454.
Cerrah Ahmed, 308n_1.
Ceyiritti, murahhas, 457.
Cigay Oğlan, 129n_2.
Cihangir, Şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu, 401, 404, 405, 527.
Cihangir b. Ali Bey, Akkoyunlu hükümdarı, 3.
Cihangir Mirza, 93n_3, 445.
Cihanşah b. Kara Yusuf, Karakoyunlu hükümdarı, 3, 95, 226, 445.
Civan III., Portekiz kralı, 515.
Civani Dorya, 124, 125.
Civani Galyos Marya, 463n_3.
Criacus, Angona'lı, 151.
Cuci Han, Cengiz-oğlu, 421, 454.
Cüneyd, Şeyh, 226.
Cüneyd, Şeyh Safiyyüddin-oğlu, 447.
Cüneyd Bey, Aydın-oğlu, 138.
Cürcanî, Seyyid Şerif, 656n_1, 671.

Ç

Çakmak, Melik Zâhir, 188n_2.
Çelebi Mehmed, Sultan, 9, 88, 89n_3, 138, 141n_2, 188, 603, 629, 625, 637, 649.
Çepelaş, 77n_1.
Çernoviç, Alman elçisi, 498.
Çetine, İstefan Voyvoda-oğlu, 343.
Çiçek Hatun, 164, 172, 176.
Çivi-zâde, 359.
Çoban Mircea, 429.
Çullu Sinan, bk. Yusuf b. Cüneyd, 632.

D

Dan, Eflâk voyvodası, 73.
Dangolem, Düşes, 503.
Dânişmend Reis, 311.
Dankiyen, Dük, bk. Fransuva dö Burbon, 381, 382.
Dârab Bey, 102.
Daramon, Fransız elçisi, 386.
Darimini, Dük, 113n_1.
David, bk. Mora despotu Dimitriyos, 26n_2.
David, Trabzon kumandanı, 451.
David Komnen, Trabzon İmparatoru, 6n_3, 52, 53, 55, 56, 57n_1, 145, 452, 453.
Davud, emîr, Hizran Meliki, 275.
Davud Paşa, Küçük, 214, 219.
Davud Paşa, Vezir-i âzam, 66, 81, 94, 100, 123, 192, 214n_1, 535, 536, 585, 593, 604n_1, 638.
Davud-i Kayserî, 647, 648, 650.
Deismann, Adolf, 150.
Deli Cafer Reis, 386.
Deli Yusuf Reis, 371.
Derenkezeni, Hırvat banlarından, 210, 211.
Derviş, Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey'in oğlu, 493n_2.
Derviş Ağa, İmam, 414.
Derviş Bey, musavvir, 618.
Derviş Ali, mimar, 646n_2.
Despina, Uzun Hasan Bey'in karısı, bk. Katerina, 52, 54, 56, 57n_1, 117n_1.
Devadar (Divittar), 287.
Devlet Berdi, 129n_2.
Devlet Giray, 425.
Dimitri İvanoviç, Moskova prensi, 475.
Dimitriyos, Mora despotu, bk. David, 21, 22, 23, 24, 25, 26.
Dimitriyos Sofyan, Ağrıbozlu, 139n_1.
Dionisiüs, voyvoda, 437.
Dobreşin, Hadım Ali Paşa'nın babası, 538.
Dominik, Nikola (Nikürezüs)'nın kardeşi, 35, 37n_2.
Domuz Oğlan, 346.
Dona Grasia Mendes, 691.
Doryos (Dorya), Cenevizli, Semadirek adası beyi, 32, 33.
Dotor, yahudi hekim, 600, 601.
Dubaç Muzaffer Han, Emîr, Gaylan Hanı, 350, 351.

Durak Çelebi, Nihanî, 611.
Durmuş Han, Şamlu, 265, 266.
Dursun Bey, Tarih-i Ebû'l-feth müellifi, 50n$_1$, 72n$_2$, 74n$_1$, 80n$_2$, 141, 609, 634.

E

Ebheri, 656n$_3$.
Ebû Abdullah Muhammed, Mütevekkil Alâllah, 372n$_2$.
Ebû Abdullah Muhammed Hâmis, Tunus Sultanı, 364.
Ebû Bekir, Kadı, 91n$_2$.
Ebû Berekât, Şerif, Mekke emîri, 292.
Ebû Hafs, Şeyh, Hentate kabilesi reisi, 197n$_1$.
Ebû Hamû III., Telemsan emîri, 368.
Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Hamû, 3.
Ebû'l-Beka Salih b. Şerif, 200.
Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi, İdris-i Bitlisi'nin oğlu, 604, 676n$_1$.
Ebû'l-Hayrat, Abdüsselâm Bey'in lakabı, 305n$_1$.
Ebû'l-Kasım Zahravî, tabib, 598n$_2$.
Ebû Muhammed, 675n$_2$.
Ebû Muhammed Abdullah-ı Sâni, 369.
Ebû Nümey, Mekke emîri, Şerif, 292, 397, 426, 427, 514.
Ebû Said Han, Timurîlerden, 95, 101n$_1$, 348, 445, 599.
Ebussuud Efendi, 359, 441, 588, 590, 591, 659, 671, 673, 675, 676, 677, 678, 679.
Ebû Tomret, Muvahhidîn devleti müessisi, 197n$_1$.
Edige (İdige) Bey, Nogay reisi, 129, 130.
Ekmelüddin, Bayburtlu, 587, 651n$_2$.
Elen, Sırp despotu Lazar'ın karısı, 19, 20.
Elizabet, 473n$_7$.
Elizabet, Bosna banı Etyen İstefan'ın kızı, 467, 469n$_1$.
Elkas Mirza, Şirvan valisi, 359, 360, 449.
Elmelikü'l-mansur Sultan Ahmed, Hâin Ahmed Paşa'nın Mısır'da aldığı unvan, 319.
Elvend Mirza, 228.
Emin Giray, 425.
Eminek Bey, Mamak Bey-oğlu, 131, 132, 422, 423.
Emîrhan, Şehzâde Mahmud'un oğlu, 235.
Enverî, şâir, 593, 602, 630.
Erasmus, 505.
Erdel, ban, 428n$_2$.
Ergun Kâmil, hattat, 613n$_2$.
Esedullah, Kirmanlı, 615.
Esmihan Sultan, 552.
Etyen, Brankoviç'in oğlu, bk. İstefan, 19.
Evliya Çelebi, 583n$_1$, 609, 631.
Evrenuz Bey, Evrenuz-zâde Ali Bey'in oğlu, 76.
Eymen, musiki-şinas, 610.

F

Fahreddin Kutlu Bey, Akkoyunlu Türkmenleri reisi, 51n$_1$.
Fahreddin Razî, İmam, 82n$_2$, 591.
Faik Bey (Paşa), 229.
Fatma, Şehzâde Korkud'un kızı, 251.
Fatma, Emîr Süleyman Çelebi'nin torunu, 188.
Fatma Sultan, Yavuz Sultan Selim'in kızı 307n$_1$, 551.
Fazlullah, nakkaş, 618.
Ferah-zâde Bey, Eşik Ağası, 450.
Feramerz, Molla Hüsrev'in babası, 656.
Ferahşad, Şehzâde Korkud'un kızı, 251.
Ferdinand, Napoli kralı, 41, 42, 66, 67, 111, 112, 117, 118, 122, 134, 136, 137, 220n$_1$, 459, 460.
Ferdinand (Ferdinandoş - Frenduş), Avusturya kralı, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 348, 349, 356, 383, 387, 409, 429, 433, 438,

439, 440, 444, 442, 465, 471, 472, 474n$_2$, 482, 483, 484, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 500, 504n$_1$, 508n$_1$, 510, 512.
Ferdinand II., Aragon kralı, 198, 460, 461.
Ferdinand Katolik, Aragon ve Kastil kralı, 199n$_1$, 200, 461, 462, 511.
Ferdiyan, elçi, 510.
Ferganî, 467n$_1$.
Ferhad, hanende 611.
Ferhad, Şehzâde Bayezid'in adamlarından, 609n$_2$.
Ferhad Ağa, 418, 420n$_1$.
Ferhad Paşa, hattat Mustafa Paşaoğlu, 420n$_1$.
Ferhad Paşa, Vezir, Rumeli ve Yemen beylerbeği, 297, 308, 309, 395, 396.
Feridun Bey, münşeât sahibi, 413, 415.
Fernando Kortej, 380.
Ferruh-Yesar, 227.
Fethullah Şirvanî, 5997.
Feyzullah Fakih, Kütahya'da Hisarbey Camii hatibi, 416.
Filip, Ferdinand'ın oğlu, 510.
Filip, Burgondiya dükü, 453n$_1$.
Filip II., Şarlken'in oğlu, 387, 462, 501n$_1$, 510, 512.
Filip dö Medici, 464.
Firuz Bey, 14.
Flantropinos, Mahmud Paşa'nın ceddi, 530.
Franjipan, Bernarden dö, 210.
Franjipan, Jan dö (Jean Frangipani), Kont, 503.
Françesko Aleksandr, Milano hükümdarı, 4, 463.
Françesko Foskari, Venedik hükümranı, 4.
Françesko Kontarini, 121.
Franki, elçi, 512.
Franko Akciyaöli, Rainer'in yeğeni, 21n$_1$
Fransuva I., Fransa kralı, 329, 330, 374, 381, 449n$_2$, 456, 464, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 577.
Fransuva II., 510.
Fransuva dö Burbon, bk. Dankiyen (Dük), 381.
Fransuva Zay, elçi, 496.
Fray Antonio Agopida, İspanyol müverrihi, 194n$_2$.
Frederik Daragon III., Napoli kralı, 174, 198.
Fredrik III., Alman İmparatoru, 5, 461, 469.
Fredrik III., Lombardiya kralı, 3.
Frenk Süleyman, 169, 170, 171n$_2$.
Fuzûli, şâir, 594, 595.

G

Gabriyel Daramon, elçi, 507, 508n$_1$.
Gabriyel Kolen, 367n$_1$.
Gateluziyo, Midilli adası dukası, 57n$_1$.
Gâvur İshak, 100.
Gazali, İmam, 655.
Gazi Giray, 424.
Gennadios, Rum patriği, 1, 6, 151, 153, 158, 159.
Gegaj, A., 61n$_2$.
Georgios Kutesis (Scolariüs), bk. Gennadios, 158n$_1$.
Gevherhan Sultan, 105.
Gevher Melek Sultan, Cem Sultan'ın torunu, 175.
Gnadios, Gennadios'un unvanı, 158.
Gıyasüddin Han, Timurtaş Bey'in oğlu, 129, 130.
Gıyasüddin Cemşid, 597.
Gıyasüddin Keyhusrev I., 51n$_1$.
Gıyasüddin Keyhusrev II., 253.
Gin Zenibisi, Arnavut senyörlerinden, 61n$_2$.
Giovanni Mario Angiolello, 150.
Girin, Venedik elçisi, 117n$_1$.
Giritti, Alvaziyo, 480n$_2$.
Gritti, Andrea, 488.

Giritti, Luici, 331.
Giritti, Venedikli, 329, 342.
Grand-maître, Rodos şövalyeleri kumandanı, 138, 176.
Graviere, Amiral Jurien de la, 315n$_1$.
Greguvar, Patrik, 19, 157.
Greguvar Martinaçi, 495.
Grimani, amiral, 376, 377, 378, 379.
Gülâbî Paşa, 354.
Gülbahar Hatun, 536n$_2$.
Gülşah Hatun, 108.
Gütrokerda, elçi, 465n$_5$.
Güzelce Kaptan, 379,
Güzel Filip, Fransa kralı, 462n$_2$, 471, 482n$_5$, 497n$_2$.

H

Habib Efendi, Kadıncık Ana-oğlu, 346n$_3$.
Habibî, şâir, 595n$_1$.
Hacı, müşavir, 371.
Hacı Ali, musiki-şinas, 610,
Hacı Ali b. Ahmed, 626.
Hacı Bey, Aydın-oğlu, 99.
Hacı Paşa, tabib, 630.
Hacı Bektaş-ı Veli, 346.
Hacı Çelebi, Şeyh, 659.
Hacı Giray, Kırım Hanlarından, 127, 129, 130, 131, 421, 422.
Hacı Giray b. Gıyasüddin, Kırım Hanlarından, 3.
Hacı Hasan-zâde, 248.
Hacı Hekim, tabib, 600.
Hacı Mehmed, Akkoyunlu elçisi, 117n$_1$.
Hacı Mehmed, Kemal Reis'in kardeşi, 204.
Hacı Musa, Başhekim, 641.
Hacı Mustafa, İğneci tâifesi şeyhi, 690n$_1$.
Hacı Safer, İğneci tâifesi ehl-i hibresi, 690.
Hâdimü'l-harameyni'ş-Şerifeyn, Sultan Yavuz Selim'in Melik Müeyyed Camiinde hutbede okunan unvanı, 290n$_1$, 296, 306.
Hâfız Mehmed b. Ali, 597.
Hafsa Sultan, 307n$_1$, 318n$_2$, 353n$_1$.
Hâlet Bey, 661n$_2$.
Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb Ensarî, 156.
Halil, III. Mütevekkil Alâllah'ın amcası 293.
Halil, Sofu, Lala, 446.
Halil, Sultan, Şirvan hâkimi, 226.
Halil II., Melik, Eyyûbîlerden, Hısn-ı Keyfa emîri, 275.
Halil Bey, Sultan, Uzun Hasan'ın oğlu, 104, 105, 160, 446.
Halil b. İbrahim II., Şirvanşahlardan, 350.
Halil Paşa, İbrahim Paşa'nın oğlu, Kazasker, Vezir-i âzam, 9, 10, 11.
Halil Hayreddin Paşa (Halil Paşa), Kara, Çandarlı, 8, 103n$_4$, 339n$_1$, 529, 531n$_1$, 537, 589, 625.
Halimî, Amasyalı, 600.
Hamdullah, Akşemseddin-oğlu, 593.
Hamdullah, Amasyalı Şeyh (Hattat), 612, 613, 614, 615.
Hâmid Efendi, Rumeli Kazaskeri, 406n$_1$.
Hamid Sultan, Mevlây Hasan-oğlu, 373.
Hâmîdi, şâir, Acem, 50n$_1$.
Hamidüddin, Efdal-zâde, 666.
Hamusî, Çakırcı Hamza Bey'in Halkondil'deki adı, 75n$_1$.
Hamza Bey, Akıncı kumandanı, 25.
Hamza Bey, Çakırcı, Niğebolu sancakbeği, 74n$_1$, 75.
Hamza Bey, Gelibolu sancakbeği, 30, 34.
Hamza Bey, Hacı, Karaman-oğlu, 109.
Hamza Bey, İskender Bey-oğlu, 62, 66.
Hamza Bey, İskender Bey'in yeğeni, 61.
Hamza Bey, Kaptan, 44, 45.
Hamza Bey, Köse, 89.
Hamza Bey, Sivas beylerbeği, 102n$_1$.
Hamza Bey, Şarabdar, 93.

Hamza b. Mehmed, Molla Fenarî'nin babası, 648.
Hamza Paşa, Rum (Sivas) Beylerbeği, 54n1.
Hamza Zenebisi, Mizistra sancakbeği, 61n2.
Han-zâde, Şehzâde Bayezid'in kızı, 407n1.
Hani Sultan, 108.
Hanri, Burgonyalı, 513.
Hanri II., Fransa kralı, 386, 464n3, 507, 508, 509, 510.
Hanri VI., İngiltere kralı, Lankaster hanedanından, 4, 504.
Harimî, Şehzâde Korkud'un şiirde mahlası, 235.
Hasan, Hazret-i Ali'nin oğlu, 225.
Hasan, İğneci tâifesinin yiğitbaşısı, 690n2.
Hasan, Kefeli, 620.
Hasan, Kethuda, 541.
Hasan, Mısırlı, 620.
Hasan, nakkaş, 618.
Hasan, Şerif, Şerif Ebû Nümey-oğlu, 427.
Hasan Ağa, Hadım, 371, 380.
Hasan Ağa, Hasoda oğlanlarından, Bosnalı, 417.
Hasan Ağa, Rikabdar, 414, 416.
Hasan Ağa, Subaşı, 254, 255.
Hasan Askerî, On iki imamdan, 225.
Hasan Bey, Barbaros'un oğlu, 379.
Hasan Bey, Candar-oğlu, 49, 50, 52, 53, 54.
Hasan b. Abdülcelil, 619.
Hasan b. Aliyyü'l-Murtaza, 225, 426n1. 626.
Hasan b. Hüseyin, İmadü'l-Karahisarî, 630.
Hasan b. Mehmed, 619.
Hasan Can, Yavuz Sultan, Selim'in nedimi, 264n1, 301n1.
Hasan Çavuş, Divan Çavuşu, 413, 414, 416.
Hasan Çelebi, hanende, 611.
Hasan Çelebi b. Karahisarî, 615.
Hasan Halife, 230.
Hasan Mücteba, İmam, 626.
Hasan Paşa, Anadolu ve Rumeli beylerbeği, 240, 632.
Hasan Paşa, Derviş, 84.
Hasan Paşa, Rus, 354.
Hasan Reis, 383.
Hasan Kelle Reis, 386.
Hasan Voyvoda, 185.
Hatayî el-Hüseynî, mütetabbib, 631.
Hatemî, Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin mahlası, 664.
Hatice (Hanım Sultan), 307n1, 406.
Hatice, Şehzâde Bayezid'in kızı, 407n1.
Hatip-zâde, bk. Muhyiddin, 591, 652, 654, 658n1, 660, 661, 663.
Hayalî, Şâir, 595.
Hayalî, ulemadan, 652.
Hayalî, Vardar-Yeniceli, 594.
Hayalî, bk. Şemseddin Ahmed, 591, 658.
Haydar, Şeyh, 226, 227, 230, 253, 440, 447.
Haydar Mirza, Nurdevlet'in kardeşi, 423.
Haydar Paşa, vezir, 231, 433n1.
Hâyır Bey, Halep melikü'l-ümerası, 254n1, 280, 286, 287-288, 293, 294, 296, 297, 302n1, 307, 308, 314, 316, 317, 318, 543.
Hayreddin, Maraşlı, 612.
Hayreddin, riyaziyeci, 597.
Hayreddin b. Murad, mimar, 233, 645, 646.
Hayreddin Efendi, 493.
Hayreddin Halil Efendi, Taşköprülüzâde'nin büyük babası, 673, 674.
Hayreddin Paşa, bk. Barbaros, Hızır Reis, 39n1, 136, 344, 369, 371, 363n1, 367n2, 488, 489, 494, 507, 552, 576, 577, 620.
Hazret-i Peygamber, bk. Muhammed Mustafa, 156n3, 225.
Hekim-Şah, Kazvinî, 632.
Helen, Sassenage'in kızı, 172.
Hemdem Paşa, 252, 263.

Herek Reis, 204, 214, 215.
Hızır, Seyis, 268.
Hızır Ağa, 317.
Hızır Bey, Amasya Valisi, 51n1, 52, 56, 452,.
Hızır Bey, Mihal-oğlu, 341, 573.
Hızır Bey, ulemadan, İstanbul kadısı, 153, 178, 534, 592, 652, 653, 654, 657, 658.
Hızır b. Abdullah, 607, 610.
Hızır Reis, bk. Hayreddin Paşa, Barbaros, 237n1, 363, 364, 366, 367, 368.
Hızır Reis, Kurtoğlu, 397, 398, 400.
Hidayet Çavuş, 498.
Hisalî, Sinoplu, 593.
Hoburdanski, Jan, Yayça beyi, 439, 483.
Hoca Ataullah, tabib, 599.
Hoca Paşa, bk. Sinan Paşa, 658.
Hoca Sadeddin, 678.
Hoca Yusuf b. Hoca Ferruh, 617, 618.
Hoca-zâde, bk. Muslihüddin Mustafa, 151, 652, 656, 658, 659, 670.
Hogo dö Monkada, 368.
Hoşkadem, Melik Zâkir, 143n1, 189.
Hudadâd, mücellit, 621.
Hudaverdi, Çerkes beyi, 317.
Hundi Hatun, 537.
Hunyad, Jan, bk. Hunyadi Yanoş, 3, 5, 13, 14, 15, 16, 18, 59, 60, 63, 64, 87, 437, 468, 469, 473n8.
Hunyadi Yanoş, bk. Hunyad (Jan) 480.
Hurrem Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi, 357, 358, 401, 402, 404, 405, 406, 456, 551, 641.
Hurşid Bey, Uzun Hasan Bey'in amcası oğlu, 54.
Husototi, 499.
Husrev Bey, Gazi, Sultan-zâde, 84, 323, 324, 332, 334, 374, 379, 410, 489, 491, 492, 574.
Husrev Paşa, 316n1, 392, 408.
Husrev Paşa, Deli, Vezir, 549, 550.
Husrev Paşa, Konya beylerbeği, 274.
Hümaşah, 420n1.
Hümayun-Şah, 392n1.
Hüsam, Gelibolulu, Kâtip, 615.
Hüsameddin, Zerrin-kalem, 615.
Hüsameddin Kâzerunî, Şeyh, 607-608.
Hüsam-i Rûmî, 616.
Hüseyin, Braçiç ailesinden, 551.
Hüseyin, Hazret-i Ali'nin oğlu, 225.
Hüseyin, musiki-şinas, 610.
Hüseyin, müzehhib, 623.
Hüseyin, Sultan, İmâdiye hâkimi, 275.
Hüseyin, Türk murahhası, 171.
Hüseyin Avvad, 610.
Hüseyin Bâli, 620.
Hüseyin Baykara, Horasan hükümdarı, 95n2, 103, 269n3, 654.
Hüseyin Bey, Donanma kumandanı, 513.
Hüseyin Bey, elçi, 270n1.
Hüseyin Bey, Kansu Gavri'nin kumandanı, 391.
Hüseyin Bey, Koyulhisarlı, 53n1.
Hüseyin Bey, Selman Reis'in arkadaşı, 394.
Hüseyin Çelebi, mücellit, 621.
Hüseyin Paşa, 354n1.
Hüseyin Paşa, Şehzâde Selim'in lalası, 416.
Hüseyin Vâiz, Heratlı, 676.

I

Isfahanî, طوالع Tevali sahibi, 587.

İ

İbn Baytar, 599.
İbn Kemal, bk. Ahmed Şemsüddin, 204, 247, 248, 304, 591, 594, 600, 603, 634, 655n1, 656n1, 659, 661, 664, 668, 673, 677.
İbn Tanrıberdi, Ebû'l-Mehasin Yusuf Cemalüddin, 304, 670.
İbn Batuta, 605n1.
İbn Cülûd, Kâtibü'l-memalik, 165n1.

İbn Fârız, Ebû Hafs Ömer, 647.
İbn Hacer, 605n_1.
İbn Hallegân, 675n_2.
İbn Iyas, müverrih, 167n_2, 236, 286, 605n_1.
İbn Nasr, 607.
İbn Osman, 648n_3.
İbn Rüşd, 655.
İbn Sina, 599, 607, 655n_1.
İbnü'l-Kadi (Kadı-oğlu), 369.
İbrahim, 535n_3.
İbrahim, Amasyalı, 144n_1.
İbrahim, İğneci tâifesinin ehl-i hibresi, 690n_2.
İbrahim, İshak Bey-oğlu, 109n_2.
İbrahim, müzehhib, 620.
İbrahim, Şeyh, 226.
İbrahim, Vezir-i âzam İshak Paşa'nın babası, 529.
İbrahim Ağa, 318.
İbrahim Bey, Karaman-oğlu, 3, 87, 88, 92, 455, 456n_2, 623.
İbrahim Bey, Candar-oğlu, 49.
İbrahim Bey, Lehli dönme, 497.
İbrahim b. Abdullah, Cerrah, 599n_1, 600.
İbrahim Bey b. Mehmed Bey, Karaman beyliği hükümdarı, 3.
İbrahim Çelebi, Şerbetçi-zâde, Edirneli, 614n_2.
İbrahim Efendi, bk. Peçevî (Peçuyî) 353, 485, 494n_1.
İbrahim Paşa, Çandarlı-zâde, 9, 11, 217, 223n_1, 537, 538, 591, 645, 669.
İbrahim Paşa, Makbul-Maktul, Vezir-i âzam, 310, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 335, 347, 349, 350, 513, 353, 355, 356, 356, 357, 358, 359, 372, 402, 433n_1, 439, 454, 458, 483, 488, 503n_1, 504n_1, 545, 546, 547, 556, 594, 595, 634, 672.
İbrahim Paşa (II.), Halil Paşa-oğlu, 11.
İbrahim Temur, Âşık, Sivaslı Şeyh, 630.
İbrahim Zahid Geylanî, Halvetiye tarikatı müessisi, 225.
İdeko, Edüge Bey'in Hammer tarihindeki adı, 130n_1.
İdris-i Bitlisî, müverrih, 273, 274, 275, 276, 349, 603, 616, 629, 651.
İlya, Müslüman, Petro Rareş'in oğlu, 432.
İlyas, Oruç, Reis'in kardeşi, 363.
İlyas b. İsa, 600.
İlyas Paşa, 648n_1.
İmamkulu, Neyzen, 611.
İmam Ali, Bahşayiş-oğlu, 169.
İmamoğlu, Şahkulu'nun adamı, 253n_1.
İnal, Garbiye kâşifi, 317.
İnanü'l-Ecrud, Memlûk kumandanı, 138n_2.
İnciryemez, Kızılbaşlardan, 348.
İnosan VIII., Papa, 172-173.
İovanios, İmparator, 158n_3.
İren, Brankoviç'in karısı, 19.
İsa, Peygamber, 84, 122n_1, 486.
İsa Bey (Paşa), Çandarlı-zâde, 635.
İsa Bey, Evrenuz-zâde, 15, 59, 112, 192.
İsa Bey, İshak Bey-oğlu, 599.
İsa b. Yusuf, mücellit, 622.
İsa'nın Pehlivan, Papa'nın Boğdan beyi St. Çel Mare'ye verdiği unvan, 79, 431.
İshak, kanunî, 610.
İshak Bey, Karaman-oğlu, 66, 88, 92, 104n_1, 189.
İshak, Paşa, Vezir-i âzam, 11, 39n_1, 74, 76, 91, 94, 154, 156, 163, 164, 165n_3, 178, 179, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535.
İshak Reis, Oruç Reis'in kardeşi, 363.
İskender, Büyük, 149.
İskender, Şehsuvar-oğlu Ali Bey'in oğlu, 309n_2.
İskender Bey, Arnavutluk prensi, 1, 3, 5, 18n_1, 22, 23, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 67, 69, 70, 71, 73, 111, 112, 113, 116, 120, 122, 133, 134, 457, 460, 532n_3.

İskender Bey, Bosna beyi, 208.
İskender Bey, Kırım hanzâdelerinden, 478.
İskender Bey, Mihal-oğlu, 83, 123, 193, 195.
İskender Çelebi, defterdar, 350, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 682.
İskender Çelebi, Kalender Çelebi'nin babası, 346n3.
İskender Paşa, II. Bayezid'in sadık bendesi. İstanbul muhafızı, 169, 175, 178, 179, 182n4, 212, 213, 262, 276, 604n1.
İskender Paşa, Bosna Valisi, 222, 355.
İskender Paşa, Gelibolu kaptanı, 540n4.
İskender Araniti, 63.
İskoer Ciyafiko, 128n1.
İslâm Giray, 424.
İsmail Bey, Candar-oğlu, 348, 49, 50. 598, 674.
İsmail Bey, Hadım, Gelibolu Sancakbeği ve donanma kumandanı, 30, 34, 35.
İsmail Bey b. İbrahim Bey, Candaroğlu, 3.
İsmail Mirza, Şah Tahmasb'ın oğlu, 360.
İstefan, Petro Rareş'in kardeşi, 343.
İstefan (Etyen), bk. Stefon Sigismund, Sigismund Zapolya, 19, 60, 492, 496.
İstefan IV., Boğdan voyvodası, 430.
İstefan Brankoviç, Sırp despotu, 502n1.
İstefan Kosaroviç, 83.
İstefan Sigimand, Erdel kralı, 481, 497, 498.
İstefan Tomaseviç, Kostermaniç ailesinden, 3.
İstefan Vorkşiş Kosariç, 535.
İvan, Büyük, Moskova Grandükü, 131.
İvan, Rus knezi, 482n2.
İvan III., Rus çarı, 475, 476, 497n1.
İvan IV., Korkunç-Müthiş, 478, 479.
İvan Morosov, elçi, 478.
İvaz Paşa, Tokatlı, 625.
İvrokios, filozof, 145.
İzabel, Loren dukası, I. Şarl'ın kızı 67n1.
İzabella, Ferdinand Katolik'in kızı, 199n1, 200.
İzabella (Elizabet), Jan Zapolya'nın zevcesi, 337, 340, 441, 442, 490n2. 491, 493, 495.
İzidoros, Patrik, 159.
İzzeddin Keykâvus I., 451.

J

Jakobus Anglos, 151.
Jan, Kalabria dukası, 460.
Jan, Matyas Karven'in oğlu, 207n1, 213.
Jan, bk. Yani, 70.
Jan I., 462.n1.
Jan II., Kastil ve Leon Kralı, 4.
Jan Albert, Leh kralı, 184.
Jan Kastriyota, 61n2, 213.
Janet, Divane, Güzel Filip'in karısı, 462n3.
Janet I., Napoli kraliçesi, 467n3, 473n1.
Janet II., Napoli kraliçesi, 459n2.
Janetino Dorya, bk. Oğlan Kaptan, 382 384.
Jerom Laçki, Avusturya murahhası, 329, 337, 439, 487, 488, 490, 491.
Jerom Zorci, 120.
Jona, 138n1.
Jorj Kantakuzen, 21n1.
Jozef dö Lamberg, 484.
Jül dö Medici, bk. VII. Kleman, 464n3.
Jülyen, İmparator, 29.
Jül Sezar, 149.
Jüstinyen, İmparator, 158n3.

K

Kaçiyaner, Karniyola'lı general (Peçevî tarihinde *Koçyani*), 337, 489, 490.
Kadı Ali, Hısn-ı Keyf'li, 101.
Kadı Burhaneddin, Sivas hükümdarı, 188, 662.

Kadı Celâl, Celâl-zâde Mustafa Bey'in babası, 471.
Kadı Celâl, Hâce Nasırüddin Müstevfî'nin babası, 652.
Kadı Emrullah, Kınalı-zâde'nin babası 675.
Kadı İsa, 604.
Kadı Şemsi, Kastamonulu, 610.
Kadı-zâde, Tireli, 608.
Kadı-zâde-i Rumî, 652, 653.
Kadinyak, 508n$_2$.
Kadir Berdi, bk. Cebbar Berdi, 130.
Kadri, Bergamalı, 595.
Kadri Efendi, Kazasker, 359, 594n$_1$.
Kadri Hoca Baba, 346.
Kalender Çelebi (Kalender-Şah), 310, 348, 347, 450.
Kalikst III., bk. Alfonso Borjiya, 5, 44, 66, 455.
Kanalis, bk. Nikola Kanale, Cenderal, Nikola Kamapel, Venedik amiralı, 34, 38, 40, 115, 116.
Kansu, Hâyır Bey'in İmrahoru, 317.
Kansu Gavrî, 272, 273, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 291n$_2$, 293, 296, 307, 320, 391, 448n$_1$, 514.
Kansu Hamsemie, emîr-i âhur, 191n$_2$.
Karabâli, Aydınlı, 659.
Karabagî, 655n$_1$.
Kara Durmuş, 216n$_1$.
Kara Hasan Reis, 204, 214, 216.
Kara İskender, 256n$_1$.
Kara Kadı Reis, 386.
Kara Mehmed, müzehhib, mücellit, 620, 622, 623.
Karaca Paşa, Dayı, Rumeli beylerbeği, 16, 18, 531.
Karaca Paşa, Sinop beyi, 262, 283.
Karahan, bk. Viraş Han, Ustaçlu-oğlu'nun kardeşi, 274, 275, 281n$_2$.
Karahan-oğlu, 9.
Karagöz Paşa, 191.
Karaman, Karaman-oğlu İbrahim Bey'in oğlu, 89n$_3$.
Kârkeya Han Ahmed, 227n$_1$.
Karlo, İspanya kralı, 494n$_2$.
Karlo, Sırp despotu Leonardo'nun oğlu,
Karolidi Efendi, 150.
Karûn, 693.
Kasım, çengî, 611.
Kasım, riyaziyeci, 652.
Kasım, Şehzâde, 249n$_1$, 252, 282, 284, 296, 297.
Kasım Bey, Gazi, Mihal-oğlu, 334, 335, 341, 573.
Kasım Bey, Karaman-oğlu, 49n$_1$, 91, 93, 95n$_3$, 97, 106, 107, 108, 109, 119, 166, 167, 168, 169, 170, 178.
Kasım Bey, Pîr Ahmed Bey'in kardeşi, 29.
Kasım Çelebi (Kasım Paşa), defterdar, 245.
Kasım Çelebi, Kansu Gavri'nin yeğeni, 296.
Kasım Paşa, 317, 318, 484, 496.
Kasım Paşa, Cezerî, 591.
Kasım Paşa, Güzelce, 320.
Kasım Paşa, Kefe beyi, 425.
Kâşânî, Sadrüddin Konevî'nin Halifesi, 650.
Kâşifî, 602.
Kâşif Sinan, 395.
Kataneo, Edvard dö (Odoardo Coteneo), elçi, 515.
Katerin dö Medici, 464n$_3$.
Katerina, bk. Despina, 52.
Katerina, VI. Yuannis'in kızı, 447n$_2$, 452.
Katerino Zeno, 95n$_4$, 96, 117n$_1$, 118.
Kâtip Çelebi, 200n$_1$, 675.
Kâtibî, bestekâr, 610.
Kâtip Oruç, 634.
Kaya Bey, 611.
Kayıt Hasan Bey, 384n$_2$.
Kaysûnî-zâde, tabib, 414.
Kaytbay, Melik Eşref, Memlûk Sultanı, 105, 142, 143n$_1$, 165, 175, 190, 194n$_2$, 280, 307, 308, 320.

Kazıklı Voyvoda, bk. Vlad Çebeş, 73, 75, 76, 427, 428.
Kâzım Bey, Gelibolu Sancakbeği, 53, 56.
Kazimir IV., Lehistan kralı, 79, 131, 183 184, 207n_1, 437n_1, 479, 480, 482n_2.
Kazimir VI., Yagellon ailesinden, 3.
Kazvinî, 605.
Keklik Mustafa, Çavuş, 162.
Kemal, Tebrizli tabib, 599, 600, 5 607.
Kemal Bey, Menkûb beyi, 470, 477.
Kemal Bey, Yenişehir Sancakbeği, 216.
Kemal Paşa, Fatih devri ricalinden, İbn Kemal'in büyük babası, 531, 669.
Kemal Reis, 31, 200, 202, 203, 205, 206, 214, 215, 220n_2, 297, 366, 511, 576, 593.
Kemaleddin, mîmar, 645.
Kemaleddin Arabşah, Hoca, 225.
Kemaleddin Kâşânî, 647.
Kerim Berdî Han, 130.
Kertbay, 284.
Keşfî, 297n_1.
Kılıç, Şah İsmail'in halifelerinden, elçi, 260.
Kılıç Ali Paşa, 201.
Kılıç Arslan, Dulkadır-oğlu, 93.
Kılıç Arslan Bey, Alâiye beyi, 91, 92.
Kınalı-zâde, bk. Ali Efendi, 634, 673. 676, 677.
Kıncı Mahmud, 620.
Kıral-zâde (Kıral-oğlu), Sigismund'un nâme ve vesikalarda geçen adı, 474n_4, 508n_1.
Kırımî, 633.
Kızıl Ahmed-oğlu, 256n_1.
Kiajna, 430.
Kleman V., Papa, 137.
Kleman VII., bk. Jül dö Medici, 464n_3, 504.
Koçu Bey, Niğde Sancakbeği, 107.
Konstaniçe, Ferrara'lı, 618.
Kontarini, amiral, 117, 219n_2.
Kontarini, murahhas, 292, 457.
Korkud, Şehzâde II. Bayezid'in oğlu, 162, 205, 221, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 249, 251, 254, 255, 256n_1. 263, 264, 527, 644, 664.
Kornelyüs Şeper, elçi, 488.
Koruböf, elçi, 477.
Kostantin, Epir prensi, 502n_1.
Kostantin, İmparator, 19, 21, 43.
Kostantin I., 158n_3.
Kostantinüs, I. Kostantin'in oğlu, 158n_3.
Kozma de Medici, 464, 465.
Kör Vasil, Moskova Grandukası, 3, 475.
Köseç, Hoca-zâde'ye verilen lakab, 654.
Kristiyan I., Bavyeralı, Danimarka hükümdarı, 3, 4.
Kristof, Franjipan kontu, 512.
Kristof Tufenbah (Kristofer Tubah). 499.
Kritovulos, İmrozlu müverrih, 11n_1, 15n_2, 19n_1, 27n_2, 29, 33, 45, 114n_1, 149, 150, 602.
Kubad Paşa, 397, 398.
Kutbüddin Ahmed, tabib, 599.
Kutbüddin Çelebi, 643.
Kutbüddin Mehmed, 597.
Kutbüddin Mekkî, 397n_4, 405, 473, 477.

L

Ladislas, Albert'in oğlu, 473n_7.
Ladislas, bk. Vladislas, Macar kralı, Lüksemburg hanedanından, 3.
Ladislas (Vladislas), Polonya kralının oğlu, Litvanya dukası, 473n_8.
Ladislas V., Macar kralı, 468.
Ladislas VI., Macar kralı, 468, 469.
Ladislas VII., Bohemya, sonra Macar kralı, 197, 470, 471, 482.
Laforest (Lafore), Fransız elçisi, 503, 506.
Lagard, Baron dö, bk. Polen, 506.
Lakusta, Voyvoda Stefan'ın lakabı, 432.

Lamberg, elçi, 484.
Lâmiî, Bursalı, 594.
Lârî, hekim, 144n$_1$, 599.
Lâtif Bey, Alâiye beyi, 92n$_1$.
Lâtifî, 634.
Layoş I., bk. Lui (Büyük), 467n$_2$.
Layoş (Lui) II., Macar kralı, 323, 325, 326n$_1$, 327, 437, 470, 471, 472, 482n$_5$, 488, 492n$_1$, 511, 512.
Lazar, Brankoviç'in oğlu, Sırp despotu, 19, 20n$_1$, 42n$_2$, 135.
Leon X., Papa, 300, 456, 511n$_2$.
Leonardo, Kefalonya adası prensi, 218n$_1$.
Leonardo, Yunan adaları senyörü, 125, 135, 136.
Leonardo Buldo, İşkodra kalesi kumandanı, 116.
Leonardo Tocco, Epir despotu, 42.
Leonardo de Vinci, 464n$_1$.
Loren dö Medici, 464.
Lodivikos, 44n$_2$.
Lodoviko, elçi, 52n$_1$.
Loredano, Venedikli amiral, 27, 39, 71, 122, 215, 216.
Loren II., 464n$_3$.
Louis Sforce, Milano dukası, 195.
Lucio, Dominik'in oğlu, 37n$_2$.
Luci Loredano, bk. Yakomo Loredano, 113n$_2$.
Ludvik (Lüvici), 213.
Ludvik Sforça More (Mavritanya'lı Sforça), 463, 464n$_1$.
Lui, Büyük, bk. Layoş I., 467n$_2$.
Lui, V. Şarl'in oğlu, 473n$_3$.
Lui (Layoş) II., Macar kralı, 482.
Lui X., Papa, 464.
Lui XI., Fransa kralı, 171.
Lui XII., Fransa kralı, 213n$_1$, 214, 461, 463, 464, 502.
Lui İskarampa, kardinal, 44, 45.
Lui Maventi, elçi, 218.
Lukanes, 23n$_2$.
Lukas, Havariyundan, 158n$_3$.
Lüter, 330, 485, 505.
Lüteran bey-zâdeler, 487.
Lütfi, Tokatlı Molla, 591.
Lütfi Bey, Alâiye beyi, 3, 92n$_1$.
Lütfi Paşa, Vezir-i âzam, 286n$_1$, 374, 375, 491, 547n$_2$, 548 549, 604, 634, 646.

M

Maan-oğlu, 287.
Mahmud, Davud-i Kayserî'nin babası, 647.
Mahmud, kadı-zâde-i Rumî'nin oğlu, riyaziyeci, 659.
Mahmud, Sinan Paşa'nın talebesi, 597.
Mahmud, Şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu, 401n$_1$.
Mahmud, Şehzâde, Sultan II. Bayezid'in oğlu, 234, 250, 407n$_1$, 527, 592, 610.
Mahmud Ağa, Azaplar Ağası, 101n$_3$.
Mahmud Ağa, bk. Mahmud Paşa (Zal), 403, 404.
Mahmud Bey, Hacı, Haseki, 246.
Mahmud Bey, Ramazan-oğlu, 290.
Mahmud Bey, Turgut-oğlu, 108n$_2$.
Mahmud b. İbrahim, Şeyh, 630.
Mahmud b. Mesud, Şirazî, Allâme, 653.
Mahmud Han I., Gücerat hükümdarı, 391.
Mahmud Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i âzamı, 11n$_1$, 18, 19, 20, 22, 27, 28n$_1$, 30, 36, 37, 39, 48, 49, 50, 54, 55, 75n$_2$, 76, 82, 90, 94, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 106n$_2$, 108, 113, 114, 116, 145, 156, 177n$_2$, 530, 531, 532, 533, 585, 591, 593, 602, 629, 630, 654, 658.
Mahmud Paşa, Karaman beylerbeği, 347.
Mahmud Paşa, Yemen beylerbeği, 396.
Mahmud Paşa, Zal, 403, 404, 416.
Mahmud Paşây-ı Veli, Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın halk arasında yaygın adı, 104.
Mahmud Reis, Kara, 314.

Mahmud Sıtkı, Pîr, matamatikçi, 597.
Mahmud Şüreyhî, kadı, 101.
Mahmud-Şah II., Hind hükümdarı, 189.
Mahmud III., Bahadır-Şah'ın yeğeni, 393, 399n_1.
Makamî, Serezli, 611.
Makrizî, 605n_1.
Maksim Manuel, Patrik, 152.
Maksimilyan I., Alman imparatoru, 198, 209, 211, 409, 462n_3, 464.
Maksimilyan II., Alman İmparatoru, 482n_4, 497, 498, 500.
Maksimos, Ortodoks Patriği, 159.
Maksud, daireci, Tefci, 611.
Malipiyeri, 457.
Malvezi, elçi, 496.
Malyat (Malyat İştvan), 440.
Mamay, Divriği valisi, 254n_1.
Mamay, Haseki, 193, 194.
Mâni مانع, Emîr Raşid'in oğlu, 352n_2.
Mansur Bey, nakkaş, 618.
Manuel III., Trabzon-Rum İmparatoru, 158n_1, 447n_1.
Manuel Kantakuzen, Mora despotu, 21n_1.
Mara, bk. Meryem Sultan, 19, 21, 116, 120n_2.
Margirit, 467n_2.
Mari, Dük Ferdinand'ın kız kardeşi, 328.
Mari, İstefan Brankoviç'in kızı, 502n_1.
Mari, Macar kıralı II. Layoş'un karısı, 471, 473n_1, 482, 488.
Mari, Şarlken'in kız kardeşi, 511.
Marino Sigala, Cenevizli kaptan, 467.
Markianos, İmparator, 158n_3.
Marko Memmo, 458.
Marko Polo, 628.
Markzali, Macar fedayi müfreze kumandanı, 325.
Marsel, murahhas, 457.
Marten Çobur 470
Martinoçi, Sigismund Zapolya'nın müşaviri, Papaz, 492.
Marya, III. Aleksi'nin kızkardeşi, 51n_1.
Maryodi Tronki, elçi, 64.
Mastori Pavli Daragaza (Matteo Pasti), 617, 618.
Mateos Asanes, elçi, 23.
Matrakçı Nasuh, 596n_3, 604n_2, 607, 616, 632, 633.
Matteo D'Patsi, Varonalı ressam, 150.
Matyas Korvin, Macar kralı, 77, 81, 114, 120, 122, 137, 176, 197, 207, 213, 437n_1, 460, 468, 469, 473n_8, 474n_1.
Mecdî Efendi, Edirneli, Şakayık mütercimi, 594, 634, 674.
Mehmed, Amirokis'in islâm olan oğlu, 151.
Mehmed, Efe-zâde, 957.
Mehmed, Eflâk voyvodasının oğlu, 429n_1.
Mehmed, Galatalı, 620.
Mehmed, Kadı-zâde-i Rumî'nin oğlu, 652.
Mehmed, Lala Mustafa Paşa'nın oğlu, 293n_2.
Mehmed, Molla Efdal-oğlu, 189.
Mehmed, musikî-şinas, 610.
Mehmed, şâir, 631.
Mehmed, Şehzâde, II. Bayezid'in oğlu 234, 244, 250n_3, 420n_1, 527, 675n_1.
Mehmed, Şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu, 374, 401, 404, 527.
Mehmed, Şehzâde Şehinşah'ın oğlu, 231
Mehmed, Tebrizli, Hacı, 616.
Mehmed, Vezir Ayas Paşa'nın babası, 547n_2.
Mehmed II., Fatih Sultan, 6n_4, 9, 10, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21n_1, 22, 23n_1, 24n_1, 25, 26n_2, 20 29, 30, 33, 34n_2, 35, 36, 39, 41, 42, 44n_2, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55n_2, 56n_2, 61n_2, 63, 64, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 91n_2, 94, 95n_1, 97, 98, 99, 100n_3, 101, 101, 102, 103, 105, 114, 116, 119,

120, 122, 123, 125, 128n$_2$, 132, 133, 134, 135n$_2$, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 161, 162, 163n$_1$, 164n$_1$, 167n$_1$, 174, 177, 178, 181, 189, 190n$_1$, 202, 246, 298, 300n$_1$, 302, 307, 310, 357, 363, 420, 421n$_1$, 434n$_1$, 445, 445, 446, 460, 519, 525, 527, 529, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537n$_2$ 556, 560, 562, 563, 567, 572, 576, 584, 585, 586, 587, 590, 591, 592, 596, 599, 602, 603, 605, 608, 610, 613, 617, 618, 619, 622, 622, 624, 629, 630, 632, 639, 640 643, 645, 662, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 662, 663, 665, 674, 675, 691.

Mehmed III. Sultan, 412n$_1$.

Mehmed Ağa, Bıyıklı, 252, 271.

Mehmed Ağa, Trabzonlu, Yeniçeri Ağası, 80n$_1$.

Mehmed Ağa, ümeradan, 531.

Mehmed Bey, Evrenuz-zâde İsa Bey'in oğlu, 222.

Mehmed Bey, Kadı-zâde, 319.

Mehmed Bey I., Karaman-oğlu, 649, 650.

Mehmed Bey II., Karaman-oğlu İbrahim Bey'in oğlu, 87, 92.

Mehmed Bey, Mihal-oğlu, 262, 265, 334, 471, 573.

Mehmed Bey, Minnet-oğlu, 82-83.

Mehmed Bey, Seydî, Kansu Gavri'nin oğlu, 291n$_2$. 293.

Mehmed Bey, Trabzonlu, 167, 168, 169.

Mehmed Bey, Trabzon Sancakbeği, 264.

Mehmed Bey, Uğurlu, 99, 100, 101, 104-105.

Mehmed Bey, Yahya Paşa-zâde Bâli Bey-oğlu, 331, 332, 334, 335, 374, 573.

Mehmed b. Armağan, bk. Molla Yeğen, 591.

Mehmed b. Cafer, 622.

Mehmed b. Ebî Bekir, İslâm-zâde, 631n$_6$.

Mehmed b. Elhâc Hasan, Kazasker, 538.

Mehmed b. Hacı Hasan, Balıkesirli, Kazasker, 540.

Mehmed b. İlyas, müzehhib ve hattat, 623.

Mehmed b. Kâtip Sinan, Konyalı, kozmoğrafya âlimi, 633.

Mehmed b. Kemal bk. Ahî Çelebi, tabib, 245.

Mehmed b. Lûtfullah, tabib, 600.

Mehmed b. Nasuh, Reis, 375n$_1$.

Mehmed b. Sinan, Kâtip, 631.

Mehmed Efendi, Bostan-zâde, 678-79,

Mehmed Efendi, Ebussuud Efendioğlu, 678.

Mehmed Efendi, Malûl-zâde, 679.

Mehmed Efendi, Neşrî, 603, 604.

Mehmed Efendi (Bey), Pîr Mehmed Paşa'nın oğlu, 347, 545.

Mehmed Efendi, bk. Pîr Mehmed Paşa, 270.

Mehmed Paşa, Bıyıklı, 274, 278, 395, 396, 581.

Mehmed Paşa, Diyarbakır beğlerbeği, 290.

Mehmed Paşa, Dukakin-zâde, 611.

Mehmed Paşa, Hızır Bey-zâde, 191.

Mehmed Paşa, Karagöz, 191, 192.

Mehmed Paşa, Karamanî, 11, 71, 124n$_1$, 141n$_1$, 144n$_1$, 146, 156, 161, 162, 534, 535, 591, 602, 624n$_2$, 654n$_1$, 665.

Mehmed Paşa, Lala, Manisalı, 11.

Mehmed Paşa, Pîr, 11, 268n$_3$, 270, 283, 294, 295, 296, 298, 301, 302, 303, 304, 311, 312, 313, 314, 316n$_2$, 318, 355, 537, 541, 544, 545, 546, 671.

Mehmed Paşa, Rum, 39n$_1$, 90, 91, 103n$_4$, 155, 530, 532, 533.

Mehmed Paşa, Sokullu, 338, 340, 341,

354n_1, 383, 405, 407, 409, 410, 413, 414, 415, 417, 418, 442, 443n_1, 491, 395, 498, 508n_2, 516, 552, 638, 672n_3.
Mehmed Paşa, Yahya Paşa-zâde, 340.
Mehmed Paşa, Zal, 35 354n_1.
Mehmed Alpagot, Pîr, 101, 102.
Mehmed Celâleddin b. Ahmed Çelebi, 574.
Mehmed Çelebi, Beynî-zâde, 616.
Mehmed Çelebi, Derviş, 615.
Mehmed Çelebi, İsrâfîl-zâde Abdülmecid'in oğlu, 608.
Mehmed Çelebi, Karamanî, 532.
Mehmed Çelebi, Molla Fenarî-oğlu, 650.
Mehmed Çelebi, mücellitbaşı, 621.
Mehmed Çelebi, Pîrî, başdefterdar, (Vezir Pîrî Paşa), 266, 276n_2.
Mehmed Çelebi, Şehzâde Şehinşah'ın oğlu, 235.
Mehmed Emin Han, 478n_1.
Mehmed Giray, 424, 477, 478n_1.
Mehmed Han, Dulkadırlı Şahruh Bey-oğlu, 351.
Mehmed Han, Ustaclu-oğlu, 229, 254n_1. 262, 265, 266, 268, 274.
Mehmed Hüsrev 656.
Mehmed Kemalüddin Efendi, Taşköprülü-zâde'nin oğlu, 675.
Mehmed Münşî, Hoca Seyyid, 101.
Mehmed Reis, 386.
Mehmed Şah-ı Sâni, Hint hükümdarı, 189n_2.
Mehmed Şeybânî, 258n_2, 269n_3.
Mehmed Üsruşî, 651.
Mehmed Yavsî, Şeyh, 677.
Mekalî, Akşehirli, 611.
Melek Ahmed, Tebrizli, 619, 620n_4.
Melik Arslan Bey, Fatih Sultan Mehmed'in kayınbiraderi, 141, 142.
Melik Müeyyed, Memlûk Sultanı, 649.
Melik Nâsır, Ferec, 187.
Memi-şah, Galatalı, 618.
Menfruva (Mainrfroi) Hohenstaufen hamedanından, 461n_2.
Menğli Giray, Kırım hanlarından, 128, 129, 131, 132, 182, 239n_1, 319n_2, 422, 423, 424, 476, 477.
Mergunanî, Burhanüddin Ali, 651, 656n_3.
Meryem Ana, 492n_1.
Meryem Sultan bk. Mara, Fatih Sultan Mehmed'in analığı, 19, 21.
Mesih Bey, Vidin sancakbeği, 268.
Mesihî, Şehrengiz ve divan sahibi, 593.
Mesih Paşa, Vezir, 109, 139, 140, 136, 182n_4, 217, 223n_2, 538.
Mestçi-zâde, 655n_1.
Mes'ud, Telemsan hâkiminin kardeşi, 369.
Mesamî, Konyalı, 611.
Meşrebî, Kalender, İstanbullu, 610.
Mevlâna Abdurrahman, 659.
Mevlâna Hamzatüddin, 544.
Mevlâna Mürşit-i Acem, 261n_1.
Mevlây Ahmed (veya Hamid), Tunus hükümdarı, 385.
Mevlây Hasan, Benî Hafs âilesinden, 372, 393.
Mezid Bey, 437.
Mısırbay, Hazinedar, 317.
Mihal, Belgrad valisi, 18, 19.
Mihal, Legofet, 431.
Mihail, Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın babası, 430.
Mihail Bilisti Aşciyef, Rus elçisi, 198
Mihail Pleşçeyev, 476.
Mihail Paleolog, İznik İmparatoru, 6n_4.
Mihmandâr-ı Peygamberî, Ebû Eyyub'un lakabı, 156n_3.
Mihne, voyvoda, 434n_1.
Mihrî, şâir, 592.
Mihr-i Mah Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı, 550, 551, 637n_2, 638.
Mihr-i Mah Sultan, Kanunî'nin oğlu Bayezid'in kızı, 407n_1.
Mikelanj, heykeltıraş, 464, 618.
Mintaş, Memlûklerin Malatya valisi, 187.
Mîr Seyyid Hüseyin, Hoylu, 615, 616.

Mîran Mehmed-şah Farukî, 393.
Mîrî, Kadı Emrullah'ın mahlası, 675.
Mîrim Çelebi, riyaziyeci, 596n_2, 597, 632, 652.
Mirza Bey, Karaman-oğlu, 109.
Mirza Ali, Kârkeya, Geylân hükümdarı, 227, 228.
Mirza Mehmed Bâkır, 101.
Mirza Miranşah, 101.
Mirza Muhsin b. Hüseyin b. Baykara, 676n_1.
Mirza Muzaffer, 101.
Mirza Sultan Ali, 268.
Mişel Abogoviç, 20.
Moçenigo, Pietro, Venedik amiralı, 97, 106, 117, 118, 119, 122.
Moçenigo, Venedik murahhası, 292, 457.
Moğolbay Devadar Sikkin, 284.
Mois Golem, İskender Bey'in kumandanı, 66.
Moisi, voyvoda, 429.
Molla Ali Sultan, 616.
Molla Arab, Müftü Alâüddin Ali'nin lakabı, 194.
Molla Câmî, 145, 647n_1, 670.
Molla Ekmel, Bayburtlu, 648.
Molla Enverî, 648n_3.
Molla Fenarî, bk. Şemsüddin Mehmed, 591, 644, 648, 649, 650, 652, 657, 665.
Molla Güranî, 652n_1, 657.
Molla Hüsrev, bk. Mehmed Hüsrev, 151, 656, 657, 665.
Molla İlyas, 164n_1.
Molla İzarî, 660, 661.
Molla Lütfi, 247, 658, 659, 660, 669.
Molla Mehmed, Karaferye kadısı, 151.
Molla Miskin, 673n_2.
Molla Sarı Gürz, 664n_1.
Molla Yeğen, bk. Mehmed b. Armağan, 652, 673.
Molla Zeyrek, 151, 654.
Montanus de Marinis, 48n_2.
Moşe Hamun, hekim, 523n_2.
Muarrif-zâde, 591, 652.
Muaviye, Emevî halifesi, 156n_3.
Mubarek-şah Kutub, 613n_2.
Mubarek-Şah-ı Süyûfî, hattat, 613n_2.
Muhammed Bâkır Hazret-i Ali'nin neslinden (On iki imamdan), 225.
Muhammed Hüdabende, İlhanî Hükümdarı, 226.
Muhammed Mehdî, On iki İmamdan, 225.
Muhammed Mustafa (İslâm Peygamberi Hazret-i Muhammed), 410n_1, 426, 478n_3, 486.
Muhammed Nakî, On iki İmamdan, 225.
Muhammed Takî, On iki İmamdan, 225.
Muharrem, 486, 487.
Muhibbî, Kanunî Sultan Süleyman'ın şürde mahlası, 420, 526.
Muhyiddin, Celâl-oğlu, hattat, 614.
Muhyiddin, Edirneli kazasker, 613.
Muhyiddin, Hatip-zâde, 659.
Muhyiddin, Niksarlı, 579.
Muhyiddin, yazı üstadı, 627.
Muhyiddin Çelebi, 318.
Muhyiddin Efendi, kazasker, 359.
Muhyiddin-i Arabî, 295, 300n_1, 305, 647, 649.
Muhyiddin Mehmed, Hacı Atmaca, 597.
Muhyiddin Mehmed, İzmitli, 600, 610.
Muhyiddin Mehmed, riyaziyeci, musiki-şinas, 659.
Muhyiddin Mekkî, 630.
Muhyiddin Reis, 366.
Mukbil, Çavuşbaşı, 407n_2.
Murad, Akkoyunlu elçisi, 117n_1.
Murad, Cem Sultan'ın oğlu, 164, 175, 316.
Murad, nâyî, 611.
Murad, Şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu, 401n_1.
Murad, Şehzâde Ahmed'in oğlu 249n_1.
Murad, Şehzâde Selim'in oğlu (III. Murad), 412n_1.

Murad, tercüman, 496.
Murad I., Hüdavendigâr, 8, 15, 187, 589, 681.
Murad II., Sultan, 9, 13, 15, 19, 27n$_2$, 29, 35, 51n$_1$, 52, 61, 62, 63, 87, 64, 116, 158n$_3$, 188, 226, 421, 437, 463, 480, 529, 531, 576, 598 602, 603, 607, 610, 617, 657.
Murad III., Sultan, 419.
Murad IV., Sultan, 521, 609n$_1$.
Murad Bey, 387n$_2$.
Murad Bey, Akkoyunlu hânedanından, 351.
Murad Bey, Candar-oğlu, 53.
Murad Bey, Cihangir-oğlu, 101n$_1$.
Murad Bey, Bosna beyi Husrev Bey'in voyvodası, 84, 489.
Murad Bey, Irak ve Fars hükümdarı, 228.
Murad Bey, Kilis Sancakbeği, 489.
Murad b. İshak, Geredeli, 597.
Murad Paşa, Has, 98, 99, 100, 104, 531.
Murad Paşa, Yemen Beğlerbeği, 396.
Murad Reis, Katif Sancakbeği, 379, 398, 515.
Musa, Şehzâde Mahmud'un oğlu, 235.
Musa Ağa, rikâbdar, 414.
Musa Bey, İskender Çelebi'nin babası, 353n$_1$.
Musa Bey, Kara, 319.
Musa Çelebi, defterdar, 433n$_1$.
Musa Kâzım, Hazret-i Ali'nin neslinden, İmam, 225, 352, 450n$_2$.
Musa Paşa, Kadı-zâde-i Rumî, Bursalı, 596, 597.
Musannifek, bk. Ali b. Muhyiddin Mehmed-i Bistamî, 82, 593, 630.
Muslihüddin, Kadı, 346.
Muslihüddin, Hüsam-zâde, 665.
Muslihüddin, tanburî, 610.
Muslihüddin b. Sinan, 596n$_4$.
Muslihüddin Kastelânî, 591, 652, 659.
Muslihüddin Mustafa, bk. Hoca-zâde, 583-84, 653, 654, 655, 674.
Muslihüddin Reis, Kurd-oğlu, 313, 314, 315, 366.
Muslihüddin Vefa, Konyalı Şeyh, 665.
Mustafa, Amasyalı Şeyh, 613.
Mustafa, çengî, 611.
Mustafa, hanende, 611.
Mustafa, İğneci tâifesinin kethüdası, 690n$_2$.
Mustafa, Sancakbeği, 59n$_1$.
Mustafa, Şehzâde, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu, 90, 94, 98, 101, 106n$_2$, 107, 108, 118, 147, 150, 161, 174, 177n$_2$, 358, 360, 445 450, 531.
Mustafa, Şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 409, 527, 456, 550, 633.
Mustafa, Venedik'e gönderilen Osmanlı ticaret memuru, 684n$_4$.
Mustafa III., Sultan, 156n$_1$.
Mustafa Ağa, bk. Mustafa Paşa (Koca), 173.
Mustafa Ağa, rikâbdar, 414.
Mustafa Bey (Çelebi, Efendi), Celâlzâde, Koca Nişancı, Müftî-i kanun), 245n$_1$, 278, 303n$_1$, 315n$_2$, 318, 319, 320, 343n$_2$, 345, 352, 355, 356, 414, 449, 551, 594, 604n$_2$, 633, 634, 635, 671, 672.
Mustafa Bey, Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın oğlu, 346n$_1$.
Mustafa Bey, ilk Zübeyd beyi, 395.
Mustafa Bey, İskender Paşa'nın oğlu, 223.
Mustafa Bey, İzvornik Sancakbeği, 470.
Mustafa Bey, Karaman-oğlu, 109, 110.
Mustafa Bey, Polak, 264.
Mustafa Bey, Preveze Sancakbeği, 202. 301.
Mustafa b. Ali, muvakkit, 606.
Mustafa b. Ali, kozmoğrafyacı, 633.
Mustafa Çelebi, muvakkit, 606.
Mustafa Çelebi, mücellit, 621.
Mustafa Dede, hattat, 614, 615.

Mustafa Efendi, Ebussuud Efendi'nin oğlu, 678.
Mustafa Efendi, Selânikî, müverrih, 417
Mustafa Reis, Gazi, 386.
Mustafa Paşa, Anadolu beylerbeği, 289.
Mustafa Paşa, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın oğlu, 396.
Mustafa Paşa, Çoban, 304, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 552n$_1$, 544, 585, 604n$_1$, 631, 638, 643.
Mustafa Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in Vezirlerinden, 98.
Mustafa Paşa, Hamza Bey-zâde, 163, 166n$_1$, 178.
Mustafa Paşa, Kızıl Ahmed'li, 389, 390.
Mustafa Paşa, Koca, bk. Mustafa Ağa, 172, 214, 217, 240, 243, 250, 252, 277, 536, 539.
Mustafa Paşa, Lala, Kıbrıs Fâtihi, 293n$_2$, 354n$_1$, 406, 407.
Mustafa Paşa, Pulak, 314.
Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in Veziri, 266, 268n$_3$, 276n$_3$, 302.
Mutahhar, Şerefeddin-oğlu, emîr, Zeydî İmamlarından, 395, 396, 400.
Muzaffer. Hüseyin Baykara'nın oğlu, 269n$_3$.
Muzafferüddin, Şirazlı, 596n$_4$.
Müeyyed-zâde, bk. Abdurrahman Efendi, 659, 662, 663, 664, 670.
Mühtedi Yakup, Fatih Sultan Mehmed'in baştabibi, 144n$_1$.
Mümin, Sinoplu, 598.
Mümin b. Mukbil, 598.
Müstemsik-Billah Yakup, Halife, 293.
Mütevekkil-Alâllah I., Halife, 190.
Mütevekkil-Alâllah III., Halife, 293, 294.
Mütevekkil-Alâllah Ebû Ömer Osman, Benî Hafs'tan, 3.

N

Nâhuda Ahmed Bey, Rumîlerden (Türklerden), 394 - 95.
Naîma, müverrih, 692.
Nakkaş Ali Bey, Haleb defterdarı, 353.
Nakkaş Haydar, Galatalı, 620.
Nakkaş Sâfî, Bursalı, 617.
Nasrüddin, emîr, 676n$_1$.
Nâsırüddin Mehmed Bey, Dulkadırlı, 188.
Nâsırüddin Müstevfi, Hâce, 652.
Nasîr-i Tusî, 676n$_1$.
Nasrüddin Hoca, bk. Nâsırüddin Müstevfî, 652.
Nasuh Ağa, 298.
Nasuh Bey, Arnavutluk Sancakbeği, 531.
Nasuh Bey Karaman oğullarından, 237.
Nasuhü's-silâhî, bk. Matrakçı Nasuh, 607.
Nebi Halife, 256n$_1$.
Necatî, şâir, 175, 248, 592, 664.
Necmeddin Mahmud, 599.
Neagol Basarabe, voyvoda, 428, 434n$_1$
Neri, bk. Rainer, Atina dukası, 24n$_1$.
Neşrî, bk. Mehmed Efendi, 235n$_1$, 634.
Neşşar, Beyerbeği Mustafa Paşa'nın lakabı, 396.
Nigârî, Haydar Çelebi, 620, 621.
Nikola, elçi, 117n$_1$.
Nikola V., Papa, Papalık devleti hükümdarı, 4, 44n$_2$, 59, 134.
Nikola Erini, elçi, 481.
Nikola Feiley, Leh murahhası, 480.
Nikola Gateluziyo, bk. Niküresüs, Midilli beyi, 35, 37.
Nikola Kanale, bk. Cenderal Kanalis, 34, 39, 115n$_2$.
Nikola Kamapel, bk. Kanalis, 115n$_2$.
Nikola Yürüsiç, 484.
Nikürezüs, bk. Nikola Gateluziyo, 35.
Nimetullah Çengî, 611.
Nizamî, Konyalı, şâir, 592.
Nogarola, elçi, 484.
Novellüs, Venedik generali, 122.
Novoziltzov elçi, 479.
Nûman b. Sâbit, İmam-ı âzam, Ebû Hanife, 352.

Nurdevlet Han, Kırım Tatar Hanlarından, 80, 131, 132, 421n$_1$, 422, 423.
Nureddin Efendi-zâde, 418.
Nureddin Sarıgürz, 239, 240n$_1$.
Nur Halife, 253.
Nur Ali (Nureddin) Halife, 265, 266.
Nur Ali Halife, Rumiyeli, 229.
Nursofu, Karaman-oğlu İbrahim'in oğlu, 89n$_3$.
Nuşirevan, Çorum kadısı, 256n$_1$.

O

Oğlan Kaptan, bk. Janetino Dorya, 382, 384.
Oğlan Memi, 616.
Oğuz Han, Cem Sultan'ın oğlu, 162, 175, 177n$_2$, 179.
Oklidis, 596n$_4$.
Olama Han (Paşa), 348), 349, 351, 352, 357, 359, 492.
Opalinskî, elçi, 480.
Orasto Güstinyani, 114.
Orhan, Şehzâde Bayezid'in oğlu, 407n$_1$.
Orhan, Şehzâde Mahmud'un oğlu, 235.
Orhan Gazi, 434, 583, 584n$_1$, 647, 648n$_1$.
Oruç Bey, Kâtip, Tarih-i Âli Osman müellifi, 603.
Oruç Reis, 237n$_1$, 363, 364, 366, 367.
Osman, Sultan, 675n$_1$.
Osman, Şehzâde Ahmed'in oğlu, 231, 249n$_1$.
Osman, Şehzâde Bayezid'in oğlu, 407n$_1$.
Osman, üstad, 620.
Osman Ağa, Balyemez, Sekbanbaşı, 276, 277.
Osman Bey, Kara Yölük, Akkoyunlu beyi, 101, 447n$_1$.
Osman-Şah Bey, Yavuz Selim'in kızı Hatice (Hanım)Sultan'ın oğlu, 406.
Osman Çelebi, Şehzâde Âlemşah b. Bayezid'in oğlu, 235, 672.
Osman Paşa, Özdemir-oğlu, 397.
Oylak, Belgrad muhafızı, 207.

Ö

Öjen IV., Papa, 453.
Ömer Bey, Bektaş-oğlu, Akkoyunlu ümerasından, 93-94.
Ömer Bey, Turahan-oğlu (Turahanzâde), 21, 24, 25, 26, 27, 28, 71, 76, 99, 100, 102, 112, 114, 115, 121, 122, 208.
Ömerü'l-Faruk (Ömer İbn-i Hattab), dört halifeden ikincisi, 393n$_2$, 573.
Ömer Gülşenî, Tokatlı Derviş, 611.
Özbek, Atabey, Emîr, 192, 193.
Özdemir Paşa, 396

P

Palamidis, Enez beyi, 32.
Palatini, Kont, 330.
Palazoni, tercüman, 6n$_4$.
Papas Radu, bk. Petreşku.
Peçevî (Peçûyî), bk. İbrahim Efendi.
Pehlivan Hasan, 395, 396n$_1$.
Pelisiye, elçi, 507.
Penahî, Ressam Şahkulu'nun mahlası, 620.
Peroni Petri, 335.
Perrin Petri (Petri Pereney), 472.
Pertev Paşa, 354n$_1$, 405, 410, 412, 498, 499.
Pervane, çengî, 611.
Perviz Efendi, 634.
Perviz b. Abdullah, 600.
Pesaro, amiral, 221. 224.
Petreşku, bk. Papas Radu. 429.
Petro (Piyer) III., Boğdan voyvodası, 431.
Petro, Topal, 429, 430.
Petro Aron, Boğdan Voyvodası, 3, 78.
Petro Poisiye. 429.
Petro Rareş, 342, 432.
Petroviç, 442, 492, 495.
Pi(Pius) II., Papa, 26, 52n$_1$, 66, 67, 112n$_1$, 116, 152, 453n$_1$, 455, 456.
Pierre d'Aubusson, Rodos şövalyeleri reisi, 170, 172, 176, 212.
Pîr Ahmed, casus, 253n$_1$.

Pîr Ahmed, Şehsuvar-oğlu Ali Bey'in oğlu, 309n_2.
Pîr Paşa, bk. Mehmed Paşa (Pîr), 671.
Pîrî Bey, Ramazan-oğlu, 346n_1, 348.
Pîrî Reis, 204, 206, 219, 337, 398, 515, 605, 606.
Piyale Bey, Şehzâde Korkud'un sadık kölesi, 251.
Piyale Paşa, 354, 383, 387, 388, 389, 436, 509., 577.
Piyer II., Medici ailesinden, 464n_3.
Piyer Pereni (Pireni Petri), 325, 338n_1,
Plutarque, 149.
Pol II., Papa, 69, 374, 456.
Pol Erico, 40.
Pol Maneshi, İskender Bey'in kumandanı, 64.
Pol Tomori (Tomoribal), 325.
Polen dö Lagard, Fransız sefiri, 381, 506, 507.
Pompeyüs, 149.
Pulad Han, 130.
Pur Bey, 610.

R

Radul (Radu), Boğdan Voyvodası Vlad Çepeş'in kardeşi, 74, 75, 76, 77, 428, 429.
Rafael, Patrik, 159.
Rahmi, Bursalı, 594.
Rainer, bk. Neri, Atina dukası, 25n_1.
Ramazan Çelebi, 371.
Raşid, Emîr, Megames-oğlu, 352n_2.
Ravestayn, amiral, 221.
Recep Han, 399.
Recep Reis, 398.
Remzî, Pîr Mehmed Paşa'nın şürde mahlası, 545.
Renson (Rinçon-Renkon), elçi, 505, 506.
Reşid, Mevlây Hasan'ın kardeşi, 372.
Rıdvan Paşa, Yemen beylerbeği, 396.
Rişar, York dukası, 2.
Rizezovski, Jan, elçi, 480.
Rodolf dö Keven Holler, 209.
Rogendorf, Avusturyalı General, 338, 484, 492.
Rokzalan, Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcelerinden, 401.
Rone, Kral, 67n_1.
Ruhî, Kâtip, 603.
Rüknüddin, Zeyrek-zâde, kazasker, 283, 284.
Rüstem Bey b. Maksud Mirza, 227, 446.
Rüstem Paşa, 354, 360, 383, 385, 402, 403, 404, 406, 407, 491, 497, 507, 549, 550, 551, 634, 637n_2, 644, 672.

S

Saâdet Giray, 423, 425.
Sâd b. Ali, Benî Ahmer devleti hükümdarı, 4.
Sadeddin Efendi, Hoca, 604n_2.
Sadeddin Teftazânî, 656n_4, 671.
Sadreddin Konevî, Şeyh, 647, 648, 650.
Sadreddin Musa, 225, 226.
Safaî, Sinoplu, 219n_3.
Safer, Şahkulu'nun adamı, 253n_1.
Safiyyüddin Erdebilî, Şeyh, 225, 253, 447.
Safiyyüddîn b. Abdülmümin, 607, 609.
Sâgarî, 610.
Sagundino, murahhas, 457.
Sahip Giray, Kırım Tatar hanlarından 343, 424, 425, 478n_1, 479n_1.
Sâî, Mustafa, şâir, 620.
Salih Efendi (Çelebi), Celâl-zâde, 316, 604n_2, 633, 672, 673n_3.
Salih Paşa, 510.
Salih Reis, 379, 383, 387, 389, 393.
Sami Bey, Turgut Reis'in akrabası, 384n_2.
Sancaktar Reis, 386.
Sâra Hatun, 54, 55n_1, 56.
Sarı Gürz Muhyiddin, Balıkesirli, 659.
Sarı Kaplan, 229.
Sarı Kemal, 593.
Saruca Paşa, 29n_1, 529n_2.
Sikolaris, bk. Gennadios, 158.
Sassenage, Baron Jean de, 172.

Sebastiyani, Portekiz kralı, 515n_3.
Seferşah (Gaffarşah), Akkoyunlu elçisi, 117n_1.
Sehavî, 605n_1.
Sehî Bey, Edirneli, tezkire sahibi, 603, 634.
Selçuk Sultan b. Çelebi Mehmed, 163.
Selçuk Begüm Sultan, 100, 104, 105.
Selim I., Yavuz Sultan, 63n_1, 230, 233, 234, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 258, 258, 259, 260, 261, 264, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273n_2, 274n_2, 275n_1, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 314, 318, 319, 345, 349, 353, 355, 357, 364, 366, 368, 394n_1, 395n_2, 401, 406, 423, 424, 426, 428n_1, 431n_1, 435n_2, 448, 454, 456, 465, 470, 476, 477, 480n_1, 511, 523n_2, 526, 527, 536, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 548 549, 551, 557, 572, 576, 580, 583n_1, 594, 596n_3, 600, 604, 606, 611, 618, 619, 620, 621, 627, 632, 638, 644, 646, 664, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 691.
Selim II., Sarı Sultan, 374, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 410n_1, 412n_1, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 479, 492, 497, 499, 527, 552, 579, 611, 620, 690.
Selim III., Sultan, 156n_3.
Selman Reis, 298, 391, 394, 514.
Semihan, nakkaş, 618.
Senâyî, 610.
Sen Mark, 27n_2.
Serasker Sultan, Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın aldığı unvan, 357, 546.
Seydî, Kızılbaşlardan, 348.
Seydî (Seyyid) Bey, Nişancı, 352, 635, 672.
Seydî Ali Halife, 256n_1.
Seydî Ali Reis, 398, 399, 400, 515, 597, 605, 606.
Seyfoğlu, Ali Rıza Seyfi, 206n_1.
Seyfüddin Bey, elçi, 273n_2.
Seyfüddin İnal, Memlûk Sultanı, 3, 141, 189n_1.
Seyyid Ahmed Han, Altınordu hanı, 130, 131.
Seyyid Şerif (Cürcanî), 587, 656n_1, 671.
Sforca, Milân dukası, 213.
Sibay, Memlûklerin Şam nâibü's-saltanası, 280, 286.
Sigismund Erdel beyi, 409.
Sigismund (Sigizmund), Lehistan kralı, 328, 331, 334, 337, 338, 339, 344.
Sigismund, Macar kralı, 468, 469n_1.
Sigismund Ogüst, 481.
Sigismund Zapolya, bk. İstefon (Stefon) Etyen, Zapolya, 425, 474n_4, 492, 495, 499.
Sikst (Sixte) IV., Papa, 117n_2, 122, 475.
Sinan, mimar, 620n_2, 646.
Sinan Ağa, Kapıcıbaşı, 251, 252, 408.
Sinan Bey, akıncı, 323.
Sinan Bey, Aydın beyi, 216n_1.
Sinan Bey, Cem Sultan'ın gurbet arkadaşı, 174.
Sinan Bey, Kapıcıbaşı, 169.
Sinan Bey, rakkas, 56n_2.
Sinanbey, ressam, 617, 618.
Sinan Bey, Yularkıstı, 229.
Sinan Çelebi, 343.
Sinan Paşa, Damad, Güvey, II. Bayezid'in ümerasından, 162, 219, 541.
Sinan Paşa, Fatih devri âlimlerinden, Vezir-i âzam, Hızır Bey-oğlu, 71, 146, 178, 525, 533, 554, 591, 595, 596, 597, 652, 654, 658, 659, 660, 665.

Sinan Paşa, Hadım, 256n$_1$, 266, 268, 272, 273, 274n$_1$, 277, 278, 282, 287, 289, 536, 537, 541, 542, 543.
Sinan Paşa, Küçük, 284-285, 289, 290.
Sinan Paşa, Vezir-i âzam Rüstem Paşanın kardeşi, 383.
Sinan Paşa, Yemen Serdarı, 400.
Sinanoğlu Ahmed, Titrek, 102n$_1$.
Sinan Reis, 370, 377.
Sinanüddin Yusuf, bk. Sinan (mimar), 600, 645.
Sitti Mükrime Hatun, 141n$_2$.
Sobromas, 159.
Sofu İsa Halife oğlu, 256n$_1$.
Sofya, Tomas Paleologos'un kızı, 475.
Spandoni, 245, 251n$_2$, 316n$_2$, 545, 547.
Stefan, İstefan Kosaric'in oğlu, 535n$_3$.
Stefan, Petro Rareş'in kardeşi, 432.
Stefan IV., III. Boğdan'ın oğlu, Boğdan Voyvodası, 431, 432.
Stefan VII., Boğdan Voyvodası, 533.
Stefan Çel Mare, 78, 79, 183, 184, 185, 186, 431.
Stefan Çel Mare III., 431.
Stefan (İstefan Etyen) Sigismund (Bu ismin çeşitli şekilleri için bk. S. 440, not 3), 437, 440, 441, 442, 443, 444.
Stefan Tomaşeviç, Bosna kralı, 82.
Stefan Tomşa, Boğdan Voyvodası, 433.
Stratisimir, Vidin Bulgar kıralı, 437.
Suchetai, Jorj Kantakuzen'in lâkabı, 21n$_1$.
Suli Bey, Dulkadır-oğlu, 141n$_2$.
Sultan Ali, Tebrizli, 615.
Sunullah Efendi, 679.
Sürûrî Efendi, Gelibolulu, 633.
Süleyman, Amasya Valisi Şehzâde Ahmed'in oğlu, 32, 238, 249n$_1$, 250n$_2$.
Süleyman, Emîr Süleyman Çelebi'nin torunu, 188.
Süleyman, Emîr, Eyyubîlerden, 275n$_2$.
Süleyman, Kanunî Sultan, 175, 230n$_1$, 234, 250, 260, 271, 273n$_2$, 275n$_3$, 283, 286, 294, 298n$_1$, 302, 320, 311, 312, 314, 315, 316, 318n$_2$, 320n$_1$, 325, 326, 329, 330, 334, 337, 338n$_1$, 339, 342n$_2$, 345n$_1$, 348. 351, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 363, 371, 372, 375, 381, 387n$_2$, 395n$_2$, 396, 399, 400, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412n$_1$, 413, 414, 415 416, 417, 418, 419, 420, 425, 432, 436, 439, 441n$_2$, 442, 449, 450, 454, 458, 465, 470, 472, 478, 480n$_1$, 481, 484, 485, 486, 488n$_2$, 491, 492, 493, 494n$_2$, 495, 496, 498, 499, 501n$_3$, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 526, 527, 545, 546, 548, 550, 552, 553, 554, 556, 559, 563, 565, 566, 567, 572, 574, 576, 582, 587, 590, 594, 595, 604, 606, 611, 615, 619, 620, 623, 627, 632, 633, 637n$_2$, 638, 641, 646, 666, 668, 670, 672, 673, 678, 682, 690, 692.
Süleyman, Karaman-oğlu İbrahim Bey'in oğlu, 89 n$_3$.
Süleyman, Şehzâde, 234.
Süleyman, yay üstadı, 627.
Süleyman Bey, Balta-oğlu, 35.
Süleyman Bey, Dulkadır-oğlu, 141n$_2$.
Süleyman Bey, Evrenuz-zâde, 192.
Süleyman Bey, İstanbul Subaşısı, 153, 154n$_1$.
Süleyman Bey, Şehsuvar Bey'in babası, 142.
Süleyman Bijen, 227.
Süleyman Çelebi, emîr, 188.
Süleyman Çelebi, İbn Kemal Ahmed Şemseddin'in babası, 669, 671.
Süleyman Çelebi, mücellit, 621.
Süleyman Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğlu, 599.
Süleyman Paşa, Budin beylerbeği, 493.
Süleyman Paşa, Hadım, Mısır beylerbeğ (Vezir-i âzam), 207, 321, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 431, 507, 515, 549, 550.
Süleyman Paşa, Orhan Gazi'nin oğlu, 583n$_1$.

Süleyman Paşa, Rumeli beylerbeği, Hadım, 71, 78, 79, 120n$_1$, 121, 338n$_1$, 339.
Süleyman Paşa, Sivas beylerbeği, 168.
Süleyman Reis, 398.
Sülün-oğlu, Bozok Kızılbaş Türkmenlerinden, 346n$_1$, 450.
Sünbül Çelebi, siyakat yazarı, 616.

Ş

Şaban, Üstad-ı Rum, 623.
Şadi Bey, Sivas beylerbeği, 274.
Şah Ali, Bağdad valisi, 308n$_1$.
Şah Budak, Dulkadırlı, 141, 143, 193.
Şah İsmail, 195n$_2$, 197, 223, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 238, 245, 250, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 274, 275n$_2$, 277n$_1$, 279, 281, 283, 295, 296, 297, 300, 301n$_1$, 305, 306, 308, 309, 319n$_2$, 336, 345, 346, 348, 349, 446, 447, 448, 619.
Şahî, şâir, 595n$_1$.
Şahin Paşa, Kula, 100, 155, 437.
Şahin Mustafa Paşa, Kara, 396.
Şahkulu, ressam, 619, 620.
Şahkulu Sultan, Revan valisi, 407.
Şahkulu Baba Tekeli, Karabıyıklı-oğlu (Osmanlı tarihlerinde *Şeytankulu* olarak geçer), 230, 231, 237, 241, 253, 254, 255, 256, 297n$_2$, 543.
Şah Mehmed, musavvir, 618.
Şah Mehmed Efendi, ulemadan, 675, 676.
Şahmeran, kanunî, 611.
Şahruh, Dulkadırlı, 109, 188.
Şah Sultan, 307n$_1$.
Şahî Sultan (Devlet Şahî Sultan), 548.
Şah Veli, 346.
Şarl, Dük, 500.
Şarl, Prens, Savua dukası, 171.
Şarl, Orlean dukası, 463n$_3$.
Şarl I., Anju ve Provans kontu, 461n$_2$.
Şarl I., Loren dukası, 67n$_1$.
Şarl, III., Düraslı, Napoli kralı, 459n$_2$, 461n$_3$.
Şarl IV., Fransa kralı, 487n$_1$.
Şarl IV., Lüksenburg dukası, 473n$_4$.
Şarl IV., Moravya markisi, 467n$_2$. 337, 340, 342, 348, 367, 368, 372n$_2$, 373, 374, 375, 376, 380, 381, 382, 383, 387, 388, 438, 456, 462n$_3$, 463n$_3$, 471, 473n$_5$, 474n$_1$, 483, 484, 485, 488, 489, 493, 494, 497n$_1$, 502, 503, 504, 507, 509, 510, 512, 515.
Şarl VII., Fransa kralı, 4, 53, 453.
Şarl VIII., Fransa kralı, 26, 172, 173, 176, 198, 460, 461, 463, 475, 502, 599n$_1$.
Şarl VIII., İsveç-Norveç kralı, 3-4.
Şarl IX., Fransa kralı, 510.
Şarlken, Alman İmparatoru, 328, 329, 331, 332, 334, 335, 336, 464, 487.
Şarlken, İspanya kralı, Alman İmparatoru, 458, 505.
Şarobret, 467n$_2$.
Şâver, Kastamonulu, 608.
Şehdî, şâir, 602.
Şehinşah, Şehzâde, II. Bayezid'in oğlu, 109, 231, 234, 237, 238, 241, 244, 250, 254n$_1$, 527.
Şehristanî, 675n$_2$.
Şehsuvar Bey, Dulkadırlı, 142, 143, 272, 291.
Şehzâde Hatun, 307n$_1$.
Şemseddin, Şeref Han-oğlu, 349.
Şemseddin Ahmed, bk. Hayalî, 658.
Şemseddin b. Sagîr, tabib, 187.
Şemseddin Mehmed, 591.
Şemseddin Müeyyed Çelebi, Divriklizâde, 662.
Şemseddin Nahifî (Usta Şemsi), Aydınlı, 608.
Şemsî, Kastamonulu, 610.
Şemsi Ağa, bk. Şemsi Ahmed Paşa, Kızıl Ahmedlilerden, 402.
Şemsi Çelebi, 609n$_2$.
Şemsi Ahmed Paşa, bk. Şemsi Ağa, 416.

Şeref Han, Bitlis hâkimi, 348, 349, 350.
Şerefeddin, emîr, Bitlis hâkimi, 275.
Şerefeddin Sabuncuoğlu, 598, 630.
Şerif Cürcanî, Seyyid, 587.
Şevkî, Kâtip, 603.
Şeyh Ali, mülteci, 478n_1.
Şeyh Cüneyd, 345.
Şeyh Haydar, 345.
Şeyh Hüseyin, Çemişkezek Kürt beyi, 54.
Şeyh Kâmil, nakkaş, 618.
Şeyh-i Ekber, bk. Muhyiddin-i Arabî, 295.
Şeyh-i Ekfer, Muhyiddin-i Arabiye, tahkir için söylenmiş söz, 295.
Şeyhî, şâir, 176, 592.
Şeyhî Mehmed Efendi, 674n_1.
Şeyhî-zâde, 670.
Şirmed, ûdi, 174n_1, 610.
Şuşodovski, elçi, 480.
Şükrullah, Amasyalı, müverrih ve musîki-şinas, 164n_1, 602, 607, 608.
Şükrullah, hattat, 614.
Şükrullah, Şirvanlı hekim, 599, 631.

T

Tacî-zâde, bk. Cafer Çelebi (Tacî-zâde), 652, 673.
Tacı Hanım, 268.
Tacüddin, Şahkulu'nun adamlarından, 253n_1.
Tacüddin Hasan Halife, Şia ulemasından, 448.
Tacüddin İbrahim, 659.
Tacüddin, Girihtbend, 620.
Tahirten, Erzincan hâkimi, 53n_1, 271n_3
Tahmasb, Şah (Han), 336, 346, 348, 350, 352, 359, 360, 361, 402, 408, 448, 449, 450, 495, 550n_1, 619n_4.
Taşköprülü-zâde, bk. Ahmed İsamüddin, 673.
Taştimur (Timurtaş) Bey, Kırım hâkimi, 129, 421.
Tekeli Han, 351.
Teke-oğlu, 584n_1.
Tekye Bey, 131n_1.
Teodor Laskaris, 51.
Teodora, IV. Yuannis'in kızı, 447n_2, 452.
Teodosius, Büyük, İmparator, 6n_4, 158n_3.
Timestoes, Havariyundan, 158n_3.
Timur (Timurlenk), 102n_1, 129, 188, 261, 269, 271n_3, 288, 445, 452.
Timur, Silâhdar Emîr, Memlûklerden, 286.
Timur Han, Uruslardan Timur Kutluğ Hanım'ın oğlu, 130.
Timur Kutluğ Han, Uruslardan, 129n_4, 130.
Tokatimur, 129.
Toktamış Han, 129, 421.
Tomanbay, Memlûk hükümdarı, 282, 287, 288, 289, 290, 291, 296, 307.
Tomas Malipiyeri, 122, 123.
Tomas Paleolog, Mora despotu, 21, 22, 24, 25, 26, 475.
Tomaso, topçu kumandanı, 40.
Tomazi Paleolog, 461.
Topal Mutahhar, imam, 516.
Trankilüs, elçi, 491.
Tretyak Gubin (Tretjak Gubin), 478.
Trevizani, amiral, 219.
Tur Ali Bey, Malkoç-zâde Bâli Bey-oğlu, 185, 269.
Turgut Reis (Paşa), 31, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 507, 508, 577, 580.
Turgutça, Kaptan, bk. Turgut Reis, 376, 384.
Tûsî, Molla Alâüddin, 670.
Türük Vallend (Valanten Türük), 440.

U

Ubeydullah, Buhara Hanı, 348.
Ubeydullah b. Mahmud Han, Şeybânî hükümdarı, 351n_2, 454.
Ulriç (Ulrih), Hersek dukası, 535.
Uluc Ali Bey, 383, 386.
Uluğ Bey, Şahruh-oğlu, 596, 663.
Uluğ Mehmed Han, 130, 421.

Ulvî, şâir, 611.
Umur Bey, Gazi, Aydın-oğlu, 138, 217n$_2$.
Umur Bey, Timurtaş Paşa-zâde, 643.
Unsurî, şâir, 594n$_1$.
Urban Şeyhleri, 292.
Urushan, 129n$_4$.
Usta Hasan, neyzen, 611.
Usta Jorj, 139n$_1$.
Usta Şemsi (Aydınlı Şemsi), 610.
Uyuz Bey, Varsak beylerinden, 91.
Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Rum), 593, 630.
Uzun Hasan, Akkoyunlu hükümdarı, 3, 25, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57n$_1$, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 116, 117, 118, 150, 166, 226, 351n$_1$, 445, 446, 448, 452, 453, 533, 537n$_1$, 599, 604, 653.

Ü

Üveys, Şehzâde Ali Bey'in oğlu, 309n$_2$
Üveys Paşa, 395, 396n$_1$.

V

Vargas, elçi, 512.
Vasili IV., Moskova knezi, 477, 478.
Vasko dö Gama, 391, 513.
Veled, Şehsuvar-zâde Ali Bey'in oğlu, 309n$_2$.
Veli, Turgut Reis'in babası, 382n$_1$, 384.
Veli Bey, Nâhuda Ahmed'in beylerinden, 395.
Veli Halife, 346, 450.
Verbeci, şansölye, 493.
Viktor Kapello, amiral, 113, 114.
Vilkoğlu, bk. Yorgi Brankoviç, 3, 5, 13.
Vilye dö Lil Adam (Villiers de l'Isle Adam), Rodos başşövalyesi, 313.
Viraş Han, bk. Karahan, 275n$_1$.
Visâlî, şâir, 592.
Vlad Calugarul, Eflâk Voyvodası, Rahip, 181.
Vlad Çepeş, bk. Kazıklı Voyvoda, Cellad Vlad, 73, 74, 75, 76, 77, 427, 428, 429.
Vladislas, Çek kralı, 207n$_1$.
Vladislas, bk. Ladislas, Macar Kralı, Lüksenburg hanedanından, 3.
Vladislas, İstefan Kosaric'in oğlu, 535$_3$.
Vladislas, Macar kralı, 184, 222.
Vladislas Yagellon VI. 480.
Vladislav II., Eflâk prensi, 3, 73.
Vladko, İstefan Kosaric'in oğlu, 535n$_3$.
Vranci, elçi, 496.
Vukiçeviç, 552n$_2$.

W

Wilhelm II., Alman İmparatoru, 304n$_2$, 305.

Y

Yâdigâr Mehmed Mirza, 95.
Yagellon, Litvanya grandükü, 473n$_6$.
Yahşi Fakih, imam, 602.
Yahya Bey, Taşlıcalı şâir, 403, 404, 594.
Yahya Paşa, 210, 212, 228, 312n$_3$, 332.
Yahyay-ı Sofî, Edirneli, 612-13, 615.
Yakomo Loredano, bk. Luci Loredano, 113.
Yakup, hekim, 523n$_2$.
Yakup, Sipahi, Hızır Reis'in babası, 363.
Yakup Bey, Aştin-oğlu, 164.
Yakup Bey, Gelibolu sancakbeği ve kaptan, 30, 31, 53.
Yakup Bey (Sultan), Uzun Hasan Bey'in oğlu, 100, 104, 166, 197, 227, 351n$_1$, 445, 604.
Yakup b. Seydi, 631n$_6$.
Yakup Paşa, 53n$_2$.
Yakup Paşa (Yunus), Arnavut, 68.
Yakup Paşa, Hadım, 209, 210, 211 2118
Yakup Paşa, Hızır Bey'in oğlu, 652.
Yakup Paşa, hudut komutanı, 191.
Yakup Paşa, mimar, 247n$_3$.

Yani, bk. Jan, İskender Bey'in oğlu, 70.
Yani (Yuvan) Vasilikos, 433.
Yanoş Kral bk. Jan Zapolya (Jan Zapolya'nın Osmanlı tarihlerinde geçen adı), 327, 332, 337, 338n1, 439, 440, 442n1, 471, 472, 483. 484, 508n1.
Yanoş Marye, 494n2.
Yar Ali Bey, Tahirten'in torunu, 53n1.
Yar Ali b. Siyavüş b. Evren, Divrikli, 662.
Yasef, Salamon-oğlu, 326.
Yasef Hamun, hekim, 523n2.
Yasef Nasi, Portekizli, 690.
Yekçe Bey, 346.
Yenihan Sultan, 307n1.
Yeşbek Devadar, emîr, 142.
Yeşilce Bey, Devşirme memuru, 552.
Yorgi Amuruki (G. Amoiroutzesi Amiroçi), 55, 57n1, 145, 454, 629n2.
Yosti Arjento (Poşte), Ferdinand'ın murahhası Veltvik ile İstanbul'a gelen memur, 494n2.
Yuannis Paleolog, İmparator, 32.
Yuannis I., Trabzon Rum İmparatoru, 452.
Yuannis II., Trabzon Rum imparatoru, 51n1, 452.
Yuannis III., Trabzon Rum imparatoru, 158n1.
Yuannis IV., Trabzon Rum imparatoru, 3, 52, 447n2, 452.
Yugarini (vezir-i âzam Mahmud Paşanın ceddi), 530n2.
Yunus Bey, Gelibolu sancakbeği, 18, 30, 33, 44.
Yunus Bey, Ramazan-oğlu, 290.
Yunus Bey, Silistre beyi, kâtip, 75.
Yunus Bey, tercüman, 374, 491, 507.
Yunus Paşa, Arnavut, 68n2.
Yunus Paşa, Vezir-i âzam, 245n4, 286, 288, 290, 291, 293, 294, 426, 543, 544, 545, 593.
Yusuf, Deylet-oğlu, Balıkesirli, 630.
Yusuf, Kapıcıbaşı, 244n1.
Yusuf Bâli, Molla Fenarî'nin oğlu, 657.
Yusuf b. Cüneyd, bk. Çullu Sinan, 632.
Yusuf Şaban, mücellit, 621.
Yusuf Paşa, Beylerbeği Mustafa Paşa'nın kethüdası, 396.
Yusufça Mirza, 93, 94, 118.

Z

Zaccaria, Dağnu Senyörü, 60.
Zaganos Paşa, 6n4, 9, 10, 24n1, 25, 30, 532.
Zaharya, Galata podestası, 6n4.
Zaharya Freşi, 223.
Zankani, Venedik elçisi, 198.
Zapolya, Jan, 328, 329, 331, 336, 337, 339, 340, 428, 437, 438, 439, 440, 441, 470, 472, 472, 483, 484, 488, 489, 490n2, 491, 493, 495, 505.
Zârî, Mudurnulu tanburî, 610.
Zâtî, Şâir, 594.
Zemahşerî, 678.
Zeno, 100n3.
Zerini (Zerrini), kont, 412, 499.
Zerniski Mokloş, 412.
Zeyneb Hanım, Kadı İshak Çelebi'nin zevcesi, 592.
Zeynel Bey, ümeradan, 264.
Zeynel Bey, Mirza, Kör, Uzun Hasan Bey'in oğlu, 101.
Zeynel Bey, Vastan beyi, 550n1.
Zeynelâbidin, Hazret-i Ali'nin torunu, 225.
Zeynelâbidin, kemençe üstadı, 610.
Zeynel Bahadır, 103n1.
Zeynel Paşa, Anadolu beylerbeği, 284, 294, 544.
Zeynüddin Cürcanî, 597n4, 598.
Zoano Mori (Zoan Mori), 217.
Zülfikar Han, Bağdad hanı, 349.

II. YER, DEVLET, ULUS, TOPLULUK ADLARI VE BİRTAKIM DEYİMLER

A

Abdallar, 208n_1.
Acem (İran), ülke, 655.
Aclûn, 287.
Açe (Açın) İslâm devleti, 400.
Açe seferi, 400.
Adakale, bk. Penon adası, 369.
Adalar denizi, bk. Ege denizi, 43, 217n_1, 375, 459.
Adana, 1, 168, 191, 193, 193, 195, 201, 204, 306, 246, 247, 580, 682.
Adbina muharebesi, bk. Korbova muharebesi, 210.
Aden, 298n_1, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 514, 606.
Adilcevaz, 449.
Adilcevaz kalesi, 350, 360.
Adriyatik bölgesi, 133, 379, 380.
Adriyatik denizi ve kıyıları, 60, 67, 70, 121n_1, 134, 135, 374, 375, 475 - 58.
Afrika, 1, 197, 199, 201, 203, 292, 335, 364, 366, 367n_1, 370, 387, 488, 489, 512, 580.
Afyon Karahisar, 90, 94, 167, 250, 532, 638.
Aglebîler, 386n_1.
Ağa bölükleri, 556, 560.
Ağa divanı, 559.
Ağa kapısı, 558, 559.
Ağaçhisar, 74n_1.
Ağriboz adası, bk. Negrepon, 34, 38, 39, 40, 41, 97, 115, 116, 117, 119, 122, 131, 139, 202, 385, 457, 459, 460, 576.
Ahaiya (Patras ve Korent ile beraber Kuzey - Mora), 24, 28, 115, 502n_1.
Ahaiya kaleleri, 25.
Ahî ricali, 8.
Ahlat, 449.
Ahlat kalesi, 350, 360.
Ahmedabad, 606n_3.
Ahmed Bey mescidi, 6711.
Ahyolu, 243n_1, 577.
Ak - Ağalar, 520, 522.
Akçakale, 360.
Akceom burnu, 377.
Akçehisar, bk. Kroya, 59, 72n_1.
Akdeniz ve kıyıları, 30, 31, 43, 45, 65, 83, 91, 96, 97, 117, 119, 133, 134, 157, 198, 202, 203, 217, 293, 298, 306, 360, 363, 364, 369, 372, 375, 380, 381, 385, 386, 391, 445, 455, 457, 459, 466, 486, 507, 511, 512, 513, 514, 516, 576, 577, 584, 606, 613.
Akdeniz boğazı, bk. Çanakkale boğazı, 688.
Akdeniz ticareti, 457.
Akıncılar, 572.
Akkirman kalesi ve şehri, 181, 182, 183, 184, 185, 239n_2, 244, 342, 344, 341, 432, 481.
Akliman, 119, 170n_1.
Akmesçid, 424n_1.
Akkâ, 137.
Akkoyunlular ve Akkoyunlu devleti, 1,2, 53n_1, 56n_2, 87, 93, 95, 111, 117n_1, 223, 228, 253, 258, 259, 271n_3, 274n_2, 275n_2, 445, 446, 452, 457, 553, 595n_1.
Aksaray, 1, 91, 154, 168, 169n_1, 402, 545, 554, 556, 645, 648, 682.

Aksu, bk. Tagliyamento, 212.
Akşehir, 88, 89, 94, 168, 262, 297, 579, 608, 681.
Akyazı, 48.
Aktepe konağı, 403.
Alacahisar sancağı, 240.
Alâiye (Alanya), 91, 92, 205, 392, 533, 577.
Alâiye beyliği, 1, 111, 179.
Alay Meydanı, bk. İkinciyer, 520.
Albulena ovası, 66.
Albulena zaferi, 66.
Alessio, bk. Leş (Lisüs), 60.
Alevîler, bk. Kızılbaşlar, 226, 228n$_2$, 257, 258, 345.
Alibey Medresesi (Edirne'de), 669.
Ali Paşa çarşısı (Edirne'de), 552.
Âl-i Osman kanunu, 525.
Almanlar ve Almanya, 117n$_2$, 326,330, 409n$_1$, 433, 435, 456n$_1$, 469, 487, 495, 499, 504, 572.
Alman seferi (25 Nisan 1532), 484, 505, 545n$_1$.
Altınordu, 2, 80, 131, 422.
Altınordu hanlığı, bk. Deşt-i Kıpçak hanlığı, 127, 129, 132, 421, 475.
Altınova, bk. Ayazmend, 36.
Altıntaş (Kütahya'da bir nâhiye), 231.
Amasra (Amasteri - Amastris), 47, 48, 49, 53, 155, 161, 162, 451, 467, 629n2.
Amaya (Şehri, darüşşifası ve imareti), 56n$_2$, 163, 166n$_1$, 209, 229, 233, 234, 237, 238, 241, 242, 246, 247, 250, 252, 253, 270, 271, 274n$_2$, 277, 279, 361, 402, 406, 407, 450, 481, 496, 527, 540, 544, 579, 583n$_3$, 630n$_2$, 638, 662, 663, 665, 669, 683.
Amasya muhadenâmesi (29 Mayıs 1555) 361, 495.
Amerika, 517, 605.
Anadolu ve Anadolu eyâleti, bk. Rum, 1, 23, 42n$_1$, 43, 47, 51n$_1$, 78, 79, 82n$_2$, 98n$_1$, 102n$_1$, 116, 118, 137, 138, 141, 144, 145, 154, 162, 164, 167n$_2$, 178n$_1$, 190, 192, 203, 205, 214, 218, 226, 229, 231, 238, 239, 244, 249, 250, 251n$_2$, 252, 253, 239, 244, 249, 250, 251n$_2$, 252, 253, 256, 257, 258, 259, 260, 266n$_1$, 276n$_2$, 280n$_2$, 281, 288, 295, 308, 313, 315, 320, 321, 325, 326n$_2$, 345, 347, 348, 349, 356, 303, 368, 370, 392, 399, 402n$_2$, 408, 448, 450, 524, 525, 402n$_2$, 408, 448, 450, 524, 525, 526, 532, 548, 549, 550, 562, 572, 574, 576, 579, 580, 583n$_1$, 607, 608n$_4$, 612, 624, 628, 629, 675, 686,
Anadolu, ağası, 553,
Anadolu beyleri, 87.
Anadolu beylerbeğiliği, 582.
Anadolu beylikleri, 31.
Anadolu - hisarı, 234n$_1$.
Anadolu kazaskerliği, 588, 668.
Anadolu sahili, 41.
Anadolu Selçukluları, 92n$_1$, 452, 583n$_1$, 622n$_1$, 623, 624, 626, 644, 681, 683.
Anadolu Türkleri, 607.
Anadolu yakası, 262.
Anamur, şehir ve limanı, 170, 171n$_2$.
Anavarin kalesi, bk. Navarin, 219.
Ane kalesi, 296.
Anglikan mezhebi, 517.
Anju ailesi (hânedanı), 459, 460, 467n$_1$, 472.
Anjuvenler, 65.
Ankara, 49, 168, 228, 270, 456, 532, 579, 623, 628, 630n$_2$, 681, 686, 692.
Ankara kalesi, 168.
Ankara muharebesi, 649n$_2$.
Ankona, 112.
Antalya ve Antalya sancağı, 89, 96, 103, 118, 119, 230, 231n$_3$, 235, 236, 237n$_1$, 251, 253, 254, 255, 262n$_1$, 577, 579.
Antep, 142, 284.
Antivari (şimdiki Bar limanı), 61, 224n$_1$.
Aragon, 574.
Aragon hânedanı, 459.
Aragon korsanları, 36.

Aragon krallığı, 2, 199n$_1$, 513.
Araniti ailesi, 63n$_1$.
Araniti'ler, 60.
Arabistan ve Araplar, 102n$_4$, 319, 369, 397, 399, 426, 513,
Aras muharebesi, 95, 514, 683n$_4$.
Aras nehri, 269, 277, 407.
Arcel adası, 335.
Argos, şehri, 27, 68, 112n$_2$.
Argos kalesi, 28.
Arîş, 288.
Arkadya, 25, 27.
Arnavutlar ve Arnavutluk, 1, 3, 4, 5, 18n$_1$, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 78, 89, 111, 112n$_2$, 113, 114, 118, 123, 124, 133, 134, 208, 222, 224, 335, 370, 371, 457, 468, 459, 460, 502n$_1$, 533, 579.
Arnavutluk Belgradı, bk. Berat, 64.
Arnavutluk İskenderiyesi, bk. İşkodra, 71, 123.
Arnavutluk seferi, 533
Arslanlı (Felemenk altunu), 691.
Arta, 26.
Artukâbâd, 142n$_1$.
Artuk-ova, 309.
Arz odası (Topkapı Sarayı'nda), 276, 491, 520, 551.
Asâkir-i mansûre, 157n$_1$.
Astragan, bk. Hacı Turhan, 424.
Astragan hanlığı, 129, 475, 479.
Asya, 1, 197, 203, 266n$_1$, 292, 306, 423, 426.
At gemileri, 577.
Atik, 112n$_2$.
Atika, 38.
Atik Ali Paşa Camii, 637 - 38, 645.
Atina, 24, 27, 114.
Atina körfezi, 217.
Atinalılar, 24n$_1$.
Atlas denizi, 513.
Atmeydanı, 233, 350, 371.
Atolya, 38.
Avarin, 25.
Avcıbaşı, 557.
Avlonya sancağı, 135n$_2$, 374, 375, 458, 533, 539n$_2$, 547, 686.
Avlonya beyliği, 136.
Avlonya isyanı, 379.
Avrupa, 1, 3, 4, 5, 33, 41, 53, 95n$_1$, 111, 170, 171, 175n$_2$, 176, 199, 101n$_2$, 203, 213, 220, 250, 251, 266, 299, 306, 307, 312, 313, 314, 315, 323, 330, 356, 360, 381, 391, 423, 449, 454, 455, 456, 464, 466, 504, 505, 514, 517, 518, 571, 579, 605, 683n$_3$.
Avşar, Oğuz boylarından biri, 229.
Avusturya ve Avusturyalılar, 300, 341, 409, 410, 429, 432, 438, 442, 443, 444, 456, 471, 482, 483, 484, 487, 495, 496, 501, 510n$_1$, 552, 691.
Aya İrini Kilisesi, bk. Sent İren, 157.
Ayaköşk kalesi, bk. Gons kalesi, 334n$_1$.
Ayamavra, ada, 26.
Ayamavra, bk. Santa Marya, 42, 43, 135, 136, 378.
Ayaş, 192, 341, 681.
Ayasluğ, bk. Selçuk, 577, 682.
Ayasofya camii, 519, 562, 585.
Ayasofya kilisesi, 153, 156.
Ayazmend, bk. Altınova, 36.
Aydın, 314.
Aydın - oğulları, 624. 626, 644.
Aydos kalesi, 315.
Ayni Zerbe (Anazarva) kalesi, 192.
Ayvalık, 36.
Azak (kasaba), bk. Tana, 127, 477, 533.
Azak denizi, 128, 476.
Azak kalesi, 128, 467.
Azaplar, 566, 574,
Âzerbaycan, 1, 95, 225, 228, 229, 263, 265, 269, 353, 361, 447, 450, 594, 611, 615, 619.

B

Baba Nakkaş (Çatalca yöresinde bir köy), 621.
Baba Zünnun ayaklanması, 346.
Bâb-ı âli, 560.

Bâb-ı hümayun, 519, 520, 524, 613.
Bâb-ı Züveyle (Kahire'de), 291.
Babuca kalesi, 484.
Bâbussaâde (Akağalar kapısı), 520, 522,
Baden (Viyana yakınlarında), 335
Badera, köy, 68n$_1$.
Bagras geçidi, 192.
Bağdad, 228, 339, 348n$_1$, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 358, 359, 391, 449, 450n$_2$, 514, 579, 580, 592, 628, 684n$_1$, 686.
Bağdad kalesi, 352.
Bağdad seferi, 672.
Bahçe saray, 421.
Bahr-i Muhit-i Hindî, 400.
Balaton gölü, 341.
Balear adaları, 203, 374.
Balıkesir, 681.
Balıkova, 127n$_1$, 423.
Balkanlar ve Balkan yarımadası, 1, 2, 3, 4, 5, 6-7, 22, 29, 65, 78, 133, 134, 137, 144, 181, 253, 459, 467, 468, 502n$_1$, 594, 604,
Balkan dağları, 60.
Balkan devletleri, 87.
Balşa'lar, 60.
Banaluka, 84.
Banaluka sancağı, 683.
Banat, 208, 211, 496.
Banice, bk. Tirbiçe, 15.
Banya, 498.
Bar, bk. Antivari, 224n$_1$.
Barça, 202.
Bargiri kalesi, 360.
Bartın, 47n$_1$.
Basra, 348n$_1$, 352, 391, 397, 399, 514, 579, 580, 686.
Basra Körfezi, 391, 398, 445, 514, 606.
Becaya (Buci), 366.
Beçkerek kalesi, 340.
Bedahşan, 399.
Başkent, bk. Otlukbeli, Üçağızlı, 100.
Baştarde, 578.
Batı - Akdeniz, 203, 373, 383, 387, 458, 507.
Batı - Anadolu, 103, 203, 230, 253.
Batı - Avrupa, 2, 4, 336, 487, 512, 691.
Batı - Cezayir, 1, 3.
Batı - Macaristan, 412.
Batum, bk. Kolkid, 51n$_1$, 52, 451, 452.
Bavyera, 331.
Bayat, Oğuz boylarından 595.
Bayburt, 52, 54, 100, 107, 264, 271, 273, 274, 448.
Bayezid, semt, 157, 519.
Bayezid camii, 637, 644, 645.
Bayezid medresesi (Amasya'da), 665.
Bayezid medresesi (İstanbul'da), 590.
Bedesten (Edirne'de), 156, 182n$_3$.
Behisni, 276, 284.
Belensiye, bk. Valansiya, 144, 201.
Belgrad, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 80, 207, 208, 223, 310, 311, 313, 319, 323, 332, 335, 341, 348, 410, 416, 417, 418, 439, 441n$_2$, 452, 468, 471, 478, 483, 498, 505, 531, 574. 686.
Belgrad kalesi, 16, 310n$_2$, 312.
Belgrad mahallesi (İstanbul'da Yedikule'de), 312.
Belgrad seferi (1521), 312, 401n$_1$, 409n$_1$, 511, 574.
Belh, 348.
Belûcistan, 399.
Bender, bk. Tiglina, 432.
Benderbuşir, 399.
Benî Ahmer devleti, 2, 199, 200.
Benî Bekir aşireti, 320.
Benî Hafs ailesi, 364.
Benî Hafs devleti, 1, 197, 366n$_2$, 386n$_1$.
Benî Mürin devleti, 1, 366n$_2$.
Benî Tâhir ailesi, 393, 394n$_1$.
Benî Zeyan devleti, 1, 366n$_2$.
Benî Ziyad ailesi, 367.
Beotya, 38, 112n$_1$.
Berat, bk, Arnavutluk Belgradı 18n$_1$, 64, 65.
Berberîler, 197n$_1$.
Bergama, 628.
Berkıye, 296.
Berlin, 304n$_2$.

Berzec, 480.
Besarabya, 182, 344, 431.
Beşiktaş, 140, 194, 383,
Beşliler, 566, 575.
Beyaz deniz. 475.
Beyoğlu, 548.
Bey pazarı, 98.
Beyşehri (Beyşehir), 88, 89, 94, 231. 325.
Beytullah, 426.
Bihke kalesi, 84.
Bilâd-ı Cebeliye, 194.
Bilâd-ı selâse (Galata, Eyüp ve Üsküdar), 657.
Bilbis, 288.
Bilecik, 628, 682, 683.
Birecik, 96n_3, 448n_1.
Birgi, 624.
Birinci yer, 520.
Bîrun, 519.
Birun erkânı, 520, 523, 524.
Bitlis, 275, 349, 448.
Bitlis hanlığı, 349, 350.
Bitlis sancağı, 580.
Bizans, Bizanslılar ve Bizans İmparatorluğu, 6n_4, 32, 41, 48, 112n_2, 138, 157, 298, 454, 466, 476, 530, 604, 605n_1, 627, 681.
Blois (Bluva) muahedesi, 462.
Bobofca kalesi, 416.
Bodrum, bk. Halikarnas, 43, 138, 140, 140, 176, 577.
Bodrum kalesi, 315, 363.
Bogomiller, bk. Pataren, Potur-oğulları, 84.
Bogomil mezhebi, 84, 551.
Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul Boğazları), 118n_1.
Boğdan ve Boğdan voyvodalığı (Prensliği), bk. Moldavya, 3, 74n_1, 75, 77, 79, 80, 81, 127, 132, 167n_1, 181, 182, 183, 184, 197, 342, 343, 344, 379, 410, 423, 430, 431, 432, 433, 433, 434, 436, 442, 480, 481, 500, 524, 685, 690.
Boğdan seferi (1538), 409n_1, 425.
Bohemya, 2, 3, 471.
Bohemyalılar, 487.
Boislamy şatosu, 172.
Bolu ve Bolu sancağı, 48, 49, 50, 234, 238, 579.
Bolvadin, bk. Karamuk. 94, 403.
Bon limanı, 373.
Bonifaçyo boğazı, 371.
Boroviniç ailesi, 541.
Borpazarı, 108.
Bosna, Bosna beyliği ve krallığı, 1, 3, 4, 27, 38, 68, 81, 82, 83, 111, 112, 113, 114, 116, 122, 123, 144, 154, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 301, 311, 312, 323, 332, 341, 457, 468, 489, 512, 551, 552, 572, 573, 574, 593, 687n_2.
Bosna eyâleti, 683.
Bosna Hıristiyanları, 84.
Bosnasaray, 638, 686.
Boşnak, 530.
Boyana nehri, 72.
Boyarlar, 428n_3, 430, 433.
Bozcaada, bk. Tenedos, 37, 41, 42.
Bozok, 142n_1, 272, 346.
Bozok Türkmenleri, 297.
Bozoklu aşireti, 229.
Böğürdelen, bk. Şabaç, 20.
Böğürdelen kalesi, bk. Şabaç kalesi, 80, 120, 311, 471.
Braçiç ailesi, 551.
Braklav kalesi, 185.
Braşova, bk. Kronştad, 75.
Bratislav (Presburg), 438n_2.
Brendizi, 137.
Brodana adası, bk. Burak Reis adası, 215, 216.
Brüksel, 438.
Brün, 331.
Bucak, 432.
Bucakdere, 284.
Budin, 223, 311, 312, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 334, 337, 338, 342, 438, 440, 441, 443, 471, 481, 482, 482, 483, 484, 488, 490n_2, 491, 492, 493, 495, 498, 500, 504, 506, 573, 579, 580, 686.

Budin seferi (1541), 409n_1.
Budin - Viyana seferi, 472.
Buhara, 348, 454.
Buhayre, 291.
Bulak, 290.
Bulgaristan, 9, 74, 112n_2.
Burak Reis adası, bk. Brodana adası 216.
Burc-i Evliya, Bağdad'a verilen adlardan, 352.
Burciyye Memlûkleri, 187n_1.
Burdur, 230, 255.
Burganeuf, 172.
Burgaz, 577, 638.
Burgonya, 112, 482, 504.
Burgus hisarı, 234n_1.
Bursa, 9, 36, 49, 50, 108, 154, 163, 164, 168, 174, 187, 220n_2, 250, 251, 255, 273, 283, 434n_2, 465, 484, 519, 540, 541n_2, 566, 589, 592, 612, 613n_2, 616, 617, 618, 628, 628, 640, 643, 644, 645, 648, 649, 654, 656, 657, 660, 673, 676, 681, 682, 684n_2, 686.
Bursa mektebi (mimaride), 645.
Bursa mevlevîhanesi, 540.
Bursa Yenişehri, 98, 648.
Bursa Yenişehri ovası, 262.
Bülbis, 543.
Bürketü'l-hac, 288, 290.
Bütrinto, 459.
Büyük Menderes nehri, 682.
Büyük Oda'lar, 521.

C

Canad kalesi, 340.
Canbazlar, 566, 571.
Candar (Candar - oğulları) beyliği, 1. 47, 49, 52, 111, 626.
Candar - oğulları, 47, 95.
Canfeda tekkesi, 358. 547.
Cebeci ocağı, 557.
Cebel, 396.
Cebeli, 568, 570.
Cebel-i Ahmer, 289.
Cebel-i Mukattam, 288n_2.
Cebni kalesi, 272n_4.
Cem hâdisesi, 315
Cemâat-i Acem nakkaşları, 619.
Cemâat-i Rum nakkaşları, 619.
Cendere (Köy), 8.
Ceneviz, Ceneviz Cumhuriyeti ve Cenevizliler, 2, 4, 6, 18, 41, 43, 44, 47, 48, 51n_1, 78, 127, 128, 130, 155, 382n_1, 384, 422, 435, 452, 455, 457, 466, 467, 476, 506, 604, 605n_2, 681, 682, 683.
Ceneviz asilzâdeleri, 2.
Cenova, 382, 384.
Cenova Cumhuriyeti, 2.
Cerahor (Saruhor) lar, 566, 571.
Cerbe adası, 364, 370, 385, 388.
Cerbe muharebesi (1559), 387, 388.
Cerigo (Serigo) adası, 221.
Cetatea (Setetea) Alba, bk. Akkirman, 182.
Ceyhun nehri, 258, 447.
Cezayir, 201, 366, 367, 369, 370, 372, 373, 374n_1, 376, 380, 381, 385, 387n_2, 389, 515n_3, 580.
Cezayir beyliği, 576.
Cezayir eyâleti, 580.
Cezireti İbn-i Ömer, 275.
Chambery (Şambery), 171.
Chilia, bk. Kili, 182.
Cidde, 189, 190, 298n_1, 394, 397, 427. 514, 515,
Cihangir Camii, 404.
Cihangir tepesi, 563
Cizre sancağı, 275, 580.
Clytie kalesi, bk. Kiloç, Kliküs, 82.
Coryucus, bk. Korko, 106n_1.

Ç

Çaldıran, 269, 272.
Çaldıran muharebesi (harbi), 249. 348. 448. 542. 618, 619.
Çaldıran sahrası (ovası). 261 - 65. 266. 266. 268n_1. 544n_3.

Çaldıran seferi, 274, 275, 276n_2, 277n_1, 279, 295, 536, 540, 544, 572, 664.
Çanakkale, 11.
Çanakkale boğazı, 29n_1, 30, 31, 119, 121, 127, 157, 466, 576.
Çandarlı (Cendereli) hanedanı (ailesi), 8, 10, 11.
Çankırı, 235, 608n_4, 677.
Çapakçur sancağı, 581.
Çardak, 577.
Çarşamba suyu, 88.
Çatalca, 621.
Çatmar (Zatmar), 409.
Çavuşbaşı, 524.
Çayağzı, 577.
Çekirge (Bursa'da bir semt), 637.
Çekler, Çekoslavakya, Çekya, 326, 331, 482,
Çekmece köprüleri, 234n_1.
Çektiri, 202.
Çenberlitaş (semt), 566, 645.
Çerçel (Şerşel) adası, 370.
Çerçel (Şerşel) kalesi, 367.
Çerkesler ve Çerkezistan, 308, 316, 317, 396n_1, 542.
Çerkezistan seferi, 425.
Çerkes Memlûkleri, 187n_1.
Çermik sancağı, 581.
Çıkma, 521.
Çıldır eyâleti, 581.
Çınardibi (İznik'te), 647.
Çiçel, 366, 369.
Çiftegül muharebesi, 2.
Çin, 304.
Çingene, 490.
Çirmen sancağı, 102.
Çorlu, 242, 245, 301, 302, 318.
Çorlu kalesi, 69.
Çorlu suyu, 101.
Çorum, 233, 253, 256.
Çubuk çayı, bk. Gökçay, 255.
Çubukova, 231.
Çukurçayır, 240.

D

Dagnu, 61.
Dağpazarı, bk. Ermenâk, 89.
Dâî (Halife, Kızılbaş Propagandacıları), 253.
Dalmaçya ve Dalmaçya sahilleri, 118, 120, 124, 211, 212, 323, 379, 456, 471, 500, 512, 572, 573.
Danimarka krallığı, 2.
Dârende, 250n_2.
Darü'l-cihad, Belgrad'a verilen ad, 312.
Darü'l-hadîs (Edirne'de), 583, 659.
Darü's-saade Ağası (Kızlar Ağası), 523.
Davudpaşa iskelesi, 244.
Debbağhane mescidi (Ankara'da), 832.
Debre, 62, 63.
Debre-i Bâlâ, 62.
Dedeağaç, 2.
Dede Çelebi kolu (hattatlık sanatında), 615.
Dekken kıt'ası, 189.
Deli askerî teşkilâtı, 573.
Deliler, 566, 574.
Delvine, 375.
Delvine ısyanı, 379.
Deniz azapları, 574, 575.
Deniz Haçlı seferi, 134, 460, 511n_2.
Deniz Katalanları, 35.
Denizli, 628, 681.
Derbend, 359.
Derbendiye şûbesi (Şirvan - Şahlar'ın), 350n_2.
Dergas, 72.
Dergüzin, 269, 351.
Deşt-i Kıpçak, 342n_2.
Deşt-i Kıpçak hanlığı, bk. Altınordu hanlığı, 129.
Deveciler kabristanı (Bursa'da), 617n_3, 618.
Develihisar kalesi, 106.
Develi Karahisar, 107, 108.
Devşirme, 520.
Dil iskelesi, 276.
Dimboviça nehri, 429.
Dimetoka, 245, 402, 535, 548, 600n_1.

Dimetoka kalesi, 271n$_1$.
Dinyeper havzası, 475.
Dinyeper nehri (Özi), 482n$_2$.
Dinyester nehri (Suyu), bk. Turla, 182, 185, 344, 432.
Direklerarası, semt, 556.
Direklibel (İskilip'te bir köy), 677.
Dirin nehri, 61.
Divan Efendisi, 582.
Divân-ı hümâyun kapısı, 560.
Divanyolu, 539, 645.
Divina havzası, 475.
Divriği sancağı, 254n$_1$, 276.
Diyarbakır, 89, 94, 228, 273, 274, 275. 278, 282, 296, 349, 350, 360, 404, 445, 448, 542, 549, 579, 580, 581, 592, 682, 686, 691.
Diyar-ı Rum (Anadolu), 260n$_3$.
Diyet Meclisi, 483, 485, 489.
Diyu adası ve şehri, 392n$_2$, 393, 394, 399, 514.
Dobrice, 181.
Doğu - Akdeniz, 29, 43.
Doğu - Akdeniz adaları, 31, 35.
Doğu - Anadolu, 47, 53, 87, 273, 275n$_2$, 276, 306, 357n$_2$, 361, 379, 580, 594, 336,
Doğu - Anadolu Kürt beyleri, 448.
Doğu - Avrupa, 2, 3.
Doğu - Bayezit, 265.
Doğu - Bosna, 541.
Doğu - Cezayir, 1, 3,
Doğu - Fransa, 507.
Doğu - İtalya, 136.
Doğu - Yunanistan, 38.
Dolama, oda oğlanlarının giydikleri elbise, 521.
Dolamalı, oda oğlanlarına verilen ad, 521.
Doline, bk. İzonzo nehri, 212n$_1$.
Don nehri, 128.
Draç ve limanı, 60n$_1$, 61, 69, 73, 222, 224, 457, 686.
Drava nehri, 223, 323, 324, 335, 339.
Dreşni (Dereczny) kalesi, 185.
Drozgometva, köy, 538.
Dubrovnik ve Dubrovrik Cumhuriyeti, bk. Raguza, 434, 435, 535n$_3$, 683.
Dukakinler, 60, 61, 540.
Dulkadırlar, Dulkadır-oğulları ve Dulkadır Türkmen beyliği, 1, 141, 142, 188, 189, 283, 306, 309.
Dulkadır eyâleti, 349, 537, 542n$_1$, 579, 580.
Dulkadır Karsı, 347.
Dürzi cibali, 692.
Dürziler, 287.

E

Edincik, 577.
Edirne, 6n$_2$, 10, 13, 15, 26n$_2$, 33, 36, 55, 57n$_1$, 81, 98, 106n$_2$, 153, 154, 157, 158, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 214, 218, 233, 240, 241, 247, 249n$_2$, 260, 276n$_2$, 278, 282, 296, 301, 302, 312, 342n$_2$, 403, 428n$_1$, 436, 454, 467, 480, 490, 493, 519, 529, 531, 534, 537, 539, 545, 552, 556, 566, 583, 589, 592, 600n$_1$, 612, 615, 656. 537, 638, 640, 641, 644, 66, 654, 657, 660, 663, 668, 669, 675, 676, 686.
Edirne Darüşşifası, 641.
Edirnekapı, 410n$_2$, 637n$_2$, 670.
Edirne sarayı, 520, 521. 533, 552, 555. 564, 610.
Edirne - Segedin muahedesi, 9.
Edremit, 43, 577.
Edremit körfezi, 36.
Efes, (Ayasluk, selcuk) 158n$_3$.
Eflâk (Ulah) ve Eflâk prensliği, Voyvodanlığı, 1, 3, 4, 7, 59, 67, 75, 76, 77, 79, 80, 112, 343, 410, 427, 428, 429, 430, 434, 436, 437, 442, 468, 470, 500, 524. 690.
Eflâkan, 490.
Eflâni kalesi, 49.
Ege adaları, bölgesi, denizi ve sahilleri, 5. 29, 31, 35, 43, 44. 97, 221, 363,

384, 385, 435, 467, 577, 682.
Egine adası, 221.
Eğil sancağı, 275, 580.
Eğri (Erlav) ve Eğri kalesi, 341, 412, 443, 496, 498, 499, 515.
Eğrikapı, 233.
Ejderhan, 425.
Ekanîm-i selâse kilisesi, bk. Havariyyun kilisesi, 158n_3.
Eksamilion, bk. Germehisar, 27n_2.
Elbistan, 1, 142, 228, 273, 297.
Elcezire, 187, 273, 276, 287, 292, 306.
El'eşbonuye (Lizbon'un İslâmlar zamanındaki adı) 513.
Eleşgird, 264.
Elmalı, 230.
El-Mukattam dağı, 289, 290.
Emed, 251.
Eminönü, 451.
Emir Buhârî camii, 670.
Emir Sultan medreseleri, 656.
Enderun, bk. Üçüncü yer, Harem-i hümayun, 519, 521, 529, 547, 548, 551, 552, 564.
Enderun ağaları, 522.
Endülüs, 197, 370, 513.
Endülüs Emevîleri, 199.
Endülüs Müslümanları, 199, 200, 201, 511.
Enez kalesi ve limanı, 2, 10, 26, 32, 33, 34, 38, 39, 115, 116, 467.
Eolya (Edremit Körfezi ile İzmir arası) 117.
Epidamnos, 27.
Epir ve sahilleri, 59, 112n_2, 135, 458, 502n_1, 547.
Ercel adası, 488.
Erciş ve Erciş kalesi, 350, 360, 449.
Erdebil, 225, 226, 227, 349.
Erdebil sofuları, 229.
Erdel (Zips) ve Erdel Voyvodalığı, bk. Transilvanya, 208, 327, 328, 338, 339, 340, 341, 342, 409, 410, 412, 412, 428, 432, 436, 437, 439, 442, 443,
482 - 83, 490n_2, 492, 495, 498.
Erdel Belgradı, 442.
Ereğli (Karadeniz'de), 52, 451.
Ereğli (Konya'da), 193, 169, 192, 360, 403, 527.
Ergani, 276.
Ergiri, 222.
Ergiri kasrı, 61n_2.
Ergun Kâmil mektebi (hattatlık sanatında), 615.
Erivan (Revan), 361.
Erkod dağı, 597n_4.
Erlav (Eğri) kalesi, 341, 515.
Ermenâk ve kalesi, bk. Dağpazarı, 1, 89, 106, 107, 119n_2.
Ermeniler, 128n_4.
Erzincan, 53, 54, 56n_2, 93, 99, 101n_2, 105, 231, 238, 258, 261, 263, 271. 273, 274, 447, 448.
Erzurum, 351, 359, 360, 361, 447, 448, 450, 579, 580, 583n_1, 686, 691.
Esediye medrecesi (Bursa'da), 654.
Eski Biga, 182.
Eskicami (Cezayir'deki Hayreddîn Paşa Cami'i), 368n_2.
Eskicami (Edirne'de), 637.
Eski Dima, bk. Vira, 56n_1.
Eski Foça, 154.
Eski odalar, 556.
Eski Saray (Saray-ı Atik), 157, 519.
Eskişehir, 164, 243n_2.
Eski Zağra, 241.
Esklavonya, 119. 468, 469.
Estergon ve Kalesi, bk. Gran, 329, 332, 339, 481, 487, 493n_1, 494.
Eşkânes 688n_3.
Eşref-oğulları ve beyliği, 626, 644.
Etyen tepesi, 140.
Evrenuz - oğulları, 208, 573'.
Eyyub (Eyüb), 82n_2, 144n_1, 156, 245n_2, 269n_3, 403n_1, 416, 534, 540, 547, 611, 653, 657, 659, 664, 672, 677, 678.
Eyyub Camii, 552, 585, 643.

Eyyub Nişancısı (semt), 672, 677.
Eyyubî Türkleri, 625.
Eyyûbîler, 187n$_1$.

F

Fahr-i Râzi mektebi (ilimde), 591.
Faküs adası, 33n$_4$.
Fars, 227.
Fas, 369.
Fatımîler, 386n$_1$.
Fatih (semt), 539.
Fatih camii, 158n$_3$, 233, 584, 595, 613, 637, 638.
Fatih imareti, 639.
Fatih külliyesi, 629.
Fatih Nişancısı, 645n$_2$
Felemenk, 482, 512, 698.
Fener (Bursa Yenişehri yörelerinde bir kasaba), 648.
Fener (İstanbul'da), 158n$_3$.
Fenike ve limanı, 139, 140.
Feriyol, 211, 212.
Fethiye camii, bk. Pammachrisi, 151, 158.
Fırat nehri, 96n$_2$, 99, 263, 282, 296.
Fırat havzası, 101.
Fırat vâdisi, 100.
Filâbâd çayırı, 262.
Filibe, 76, 154, 177, 182n$_4$, 230, 241, 242, 312, 579, 686.
Filistin, 200, 287, 288, 292, 306.
Filke kalesi, 23.
Filyos kalesi, 23n$_1$.
Firecik, 33.
Firkate, 577.
Firuz Ağa Camii, 638, 645.
Flander, 486.
Floransa ve Floransa cumhuriyeti, 2, 4, 173, 197, 212, 213, 455, 464, 465, 466, 681, 682, 683, 685.
Flordin beyleri (Floransa dukalarına nâme-i hümayunlarda verilen ad), 465.
Flordin çuhası, 466.
Flordin kumaşları, 465.
Foça ve limanı, 43, 44, 467, 682.
Fokida, 38
Fokşani, 343.
Forsa (esir kürekçi), 384.
Frankfurt, 497.
Fransa, Fransız kralhğı ve Fransızlar, 2, 44, 117n$_2$, 170, 171, 172, 174, 177, 213, 216, 220, 221, 300, 313, 334, 340, 381, 382, 383, 386, 387, 390, 442, 456, 457, 458, 461, 464, 471, 484, 494, 501n$_2$, 502, 503, 504n$_1$, 506, 507, 510, 511n$_2$, 539, 574, 582, 583, 390, 442, 456, 457, 458, 461, 464, 471, 484, 494, 501n$_2$, 502, 503, 504n$_1$, 506, 507, 510, 511n$_2$, 539, 574, 682, 683, 685, 688n$_3$.
Franş Konte, 512.
Frecik, bk. Eski Dima - Vira, 56n$_1$.
Fülek, 496.

G

Gabis körfezi, 364.
Galata, 6, 48, 128n$_4$, 299, 358, 466, 467, 538, 547, 555, 562, 618, 657.
Galata Cenevizlileri, 466.
Galata Hisarı, 299.
Galata Sarayı, 520, 521, 564, 555.
Galata surları, 646n$_1$.
Galebe divanı (Ulûfe divanı), 558.
Garibler, 572.
Garp kilisesi, 6n$_1$.
Garp - Trablusu, bk. Trablus - garb, 364.
Garzan, 275.
Gaskonya körfezi, 199.
Gatelozio, Cenevizli bir aile, 32, 35.
Gazi Murad Hüdavendigâr türbesi, 613n1.
Gazi Umur Bey limanı, bk. İspire İspiti limanı, 217.
Gazze, 287, 288, 308, 309, 395.
Gebze, 143, 243, 276, 638, 643.
Gedikhanı, 231.
Gelebanya, 185.

Gelibolu ve Gelibolu sancağı, 18, 29, 30, 31, 37, 42, 44, 94n$_2$, 114, 119, 139, 140, 154, 165n$_2$, 178, 213, 214, 217, 262, 372, 531, 533, 534, 536, 538, 575, 576, 577, 639, 688..
Gelibolu Acemi ocağı, 553.
Gemlik, 29, 575, 577.
Genç sancağı, 580.
Gerede, 597n$_4$.
Germehisar, bk. Eksamilion, 27n$_1$.
Germiyan-ili, 681.
Geylan, 227n$_1$.
Gırnata, 199, 200.
Giray ailesi, 130.
Giresun, 51nl, 52, 451, 452.
Girit adası, 40, 315, 375, 458, 687n$_1$, 688n$_3$.
Givla, Givula - Gyula (Güle) kalesi, 410, 412, 498, 499.
Glagori kalesi, 185.
Gons - Göns kalesi, bk. Ayaköşk kalesi, 334, 484.
Gökçay, bk. Çubuk çayı, 231n$_1$, 255, 539.
Gökhan, 231n$_1$.
Göksunhisar, 274n$_1$.
Göksun muharebesi, 273.
Gölbaşı, 72.
Gölhisar, 255.
Gömülcüne, 92, 682, 686.
Gönen, 682.
Gönüllüler, 566, 575.
Gözlöve, 423.
Gradcaş mevkii, 334, 335.
Gran, bk. Estergon, 329, 339, 481, 487, 493n$_1$.
Gran seferi (1543), 409n$_1$.
Grosavaç, 15.
Grosvaradin, 491.
Gurab, bir nevi gemi, 391, 514.
Gurgos kalesi, bk. Kerküs kalesi, 92n$_2$.
Gücerat vilâyeti, 399, 513, 606n$_3$.
Güğe, 202.
Gülbank, dua, 557.
Gülek kalesi, 191, 194.
Gümüş (Kütahya'da), 683.
Gümüşhacıköy, 683.
Gümüşhane, 52, 56n$_2$, 683.
Güney - Afrika, 513.
Güney - Anadolu, 47, 193, 118, 187, 254, 306, 546, 579.
Güney - Arnavutluk, 7.
Güney - Avrupa, 2, 4, 385,
Güney - Doğu - Avrupa, 2.
Güney - Basarabya, 432.
Güney - İran, 445.
Güney - İspanya, 4.
Güney - İstirya, 209.
Güney - İtalya, 42, 133, 135, 136, 178, 372, 533.
Güney - Karadeniz, 47, 44, 74, 453.
Güney - Mora, 218.
Güney - Sırbistan, 683.
Güney - Suriye, 287.
Gürcüler ve Gürcistan, 52n$_1$, 95, 226, 238, 264, 360, 445, 449, 453n$_1$, 551.
Gürcü Boğazı, 407n$_1$.
Güvader limanı, 399.
Güzelcehisar kalesi, 20.

H

Habeşistan ve Habeş eyâleti, 393, 396. 580.
Habsburg hanedanı, 327, 438.
Hacı Beşir Ağa türbesi, 552.
Hacı Turhan, bk. Astragan, 424.
Haçova, 341.
Hadım Ali Paşa Camii (İstanbul'da Divanyolu'nda, Atik Ali Paşa Camii), 233.
Hadımeli, 109.
Hadım İbrahim Paşa Camii, 626.
Hadramut, 514.
Hafik, bk. Koçhisar, 262.
Hafsa, 638.
Hafsa Hatun mescidi, 617.
Hakkâri sancağı, 580.
Haleb, 108n$_2$, 110, 165n$_1$, 167n$_4$, 168, 254n$_1$, 259, 309, 350, 353, 360, 372, 398, 404, 414, 433, 450, 508, 527, 579, 580, 820, 628, 663, 682, 686, 691.

Halıcıoğlu (Hasköy'de), 545.
Halibya, 51n$_1$.
Haliç, 298, 519, 545, 576, 686.
Haliç tersanesi, 299.
Halikarnas, bk. Bodrum, 138, 140.
Halipya (Giresun ve Ordu tarafları), 451.
Halkis ve kalesi, 39, 40.
Halkulvad (Golta), Tunus'un iskelesi, 366, 372, 373.
Halomiç limanı, 215, 216.
Hama, 284, 286.
Hamideli, 94.
Hamidelli aşireti, 229.
Han görünüşü (Kırım Hanlarının divanı), 420.
Handeş hanedanı, 393.
Hanya, 375.
Hanyunus, 287, 288.
Haremeyn (Mekke ve Medine), 677.
Harem-i hümayun, bk. Üçüncü yer, Enderun, 492.
Harezm, 399.
Harput, 229, 276.
Hasanbey çayırı, 263.
Hasankeyf, bk. Hısn-ı Keyfa, 682.
Haseki Sultan Camii, 641.
Haseki Hurrem Sultan türbesi, 625
Hasköy, 128n$_4$, 177n$_2$, 531, 545.
Hasoda, 521, 522, 552.
Hassa tacirleri, 689.
Hatuniye mektebi, 583n$_1$.
Havariyyun Kilisesi, 156, 158, 645.
Havass-ı hümayun, 580.
Havass-ı Kostantiniyye, 156.
Havsa, bk. Uzuncaova Hasköyü, 103.
Hayreddin iskelesi, 383.
Hazine koğuşu, 521.
Hazine odası, 521, 552.
Hazret-i Molla Hünkar türbesi (Mevlâna Celâleddin Rumî türbesi), 262.
Hemedan, 228, 260, 348n$_1$, 351, 354.
Herat, 95, 447.
Herat kolu (resim ve nakışta), 619.
Hermanştad, bk. Sibin, 436.
Hersek krallığı ve sancağı, 83, 535, 551, 687n$_1$.
Hırka-i saâdet (hırka-i şerif) dairesi, 520, 522,
Hırsova, 16.
Hırvatistan ve Hırvatlar, 120, 208, 209, 323, 355, 468, 469, 471, 494, 500, 530, 572.
Hısn-ı Keyfa, bk. Hasankeyf, 275.
Hızır Bey mektebi (Molla Fenarî mektebi), 659.
Hızıreli, 48.
Hicaz, 1, 141, 167, 187, 205, 293, 306. 392, 393, 426, 427, 666.
Himara, 547.
Hint denizi, 352n$_2$, 391, 396n$_1$, 397, 398, 400, 513, 515, 517, 549, 606.
Hint ve Avrupa yolu, 514.
Hint seferi, 549.
Hint ticaret yolu, 514.
Hindistan ve Hintliler, 189, 190, 293, 298n$_1$, 304, 391, 392, 393, 399, 513, 515, 516, 517, 549, 595, 600n$_3$, 644, 647, 683n$_4$, 693.
Hint kalesi, 296.
Hizran (Hizan), 275.
Hohenştavfenler, 65.
Hopa, 447.
Hora Manastırı (Kaariye camii), 539.
Horasan, 1, 269n$_2$, 350, 399, 445, 447, 449n$_1$,
Hoy, 264, 351.
Hristos Toles (Galata Kulesi), 6n$_4$.
Hums, 286.
Hünkâr imamı, 524.
Hürmüz adası ve kalesi, 397, 398.
Hürmüz boğazı, 352n$_2$, 391, 514.
Hüsamüddin medresesi (Edirne'de), 676.

I

Ilgın, 89.
Irak, 1, 228, 229, 279, 351, 346, 379. 607, 664, 686.
Irak seferi, 354, 646.

Irakeyn seferi, 353, 357, 409n$_1$, 449, 566.
Irak-ı Acem, 94, 258, 348n$_1$, 447.
Irak-ı Arab, 94, 258, 348n$_1$, 361, 447.
Isfahan, 360.
Isparta, 22, 25, 27, 231n$_3$, 255, 628, 675.

İ

İberik yarımadası, 2, 4, 199, 513.
İbrahimî (İbrahim Paşa'nın Mısır'da kestirdiği Osmanlı altunları), 321.
İbrahim Paşa Camii, 638.
İbrahim Paşa Sarayı, 356, 520, 521, 547, 555, 564.
İçel, 88, 91, 94, 97, 106, 108, 533.
İhtisap iskelesi, 686.
İkinci Bayezid imareti, 638,
İkinci Kosova muharebesi, 468.
İkinci Murad Medresesi (Edirne'de), 674.
İkinci Murad türbesi, 238.
İkinciyer, bk. Alay Meydanı, 520.
İlbasan, bk. Valne, 69.
İlbasan kalesi, 69, 70.
İlhanlılar, 612.
İllirya, 208, 212.
İmadiye ve sancağı, 275, 580.
İmam Ali sülâlesi, 227.
İmamiye fırkası, 225n$_1$.
İmrahur (Mirahur), 524.
İmroz adası, 26n$_3$, 30, 32, 33, 35, 38, 43, 45, 114, 115, 467, 576.
İnada (İğne oda), 242, 243n$_1$.
İncesu, 272.
İncir limanı, 378n$_1$.
İnebahtı, bk. Lepanto, 112, 121, 201. 212, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 224, 370, 378, 457.
İnebahtı körfezi, 216, 217, 220n$_1$.
İnebahtı seferi, 202, 204n$_3$, 297, 537.
İnegöl, 530.
İnegöl Yarhisarı, 50
İngiltere, 2, 4, 220, 300, 381, 456, 504n$_1$, 506, 511n$_2$, 689.
İpsala, 33.
İran ve İranlılar, 1, 95, 109, 127, 225, 229, 231, 257, 258, 262, 266, 268, 270, 273, 277, 280, 281, 283, 308n$_1$, 309, 337, 340, 341, 342, 346, 348, 349, 350, 359, 360, 361, 372, 399, 403, 404, 407, 408, 413n$_1$, 447, 449, 450, 454, 470, 477, 481, 487, 495, 527, 542, 549, 551, 552, 556, 604n$_2$, 607, 608n$_1$, 609n$_2$, 610, 611, 618, 622, 631n$_1$, 654, 683, 691.
İran Azerbaycanı, 447n$_3$.
İran sanatı, 619.
İran seferi (28 Ağustos 1553), 297n$_1$, 298, 303, 508, 540n$_4$.
İsakçı, 379.
İsakçı iskelesi, 181.
İsalar mevkii, 245n$_4$.
İshakiyye sülâlesi, 350n$_3$.
İshakpaşa (semt), 233.
İskandinavya memleketleri, 2.
İskemle Ağası, 430.
İskender Çelebi sarayı, 520, 521, 555.
İskenderiye, 204, 288, 292, 331, 391, 391, 393, 448, 683n$_4$, 686.
İskenderiyye iskelesi, 692.
İskenderun, 192, 213, 445, 576.
İskilip, 256n$_1$, 677, 678.
İsklavonya, 208, 209, 224, 494, 500.
İslâm mücahitleri, 199.
İslovenler memleketi, 335.
İsna - aşeriyye mezhebi, 225.
İspanya ve İspayollar, 117n$_2$, 199, 100, 201, 203, 220, 224n$_1$, 300, 326, 366, 267, 268, 369, 370, 374, 376, 379, 383, 384, 386n$_1$, 387, 388, 389, 390, 435, 456, 482, 489, 487n$_1$, 489, 495, 501n$_4$, 507, 511, 512, 576, 681, 683.
İspanya kırallığı, 366.
İspire İspiti limanı, bk. Gazi Umur Bey limanı, 217.
İstahr kalesi, 227.
İstanbul, 1, 3, 4, 5, 6, 10, 21, 26, 27, 29, 31, 36, 37, 41, 43, 47, 48, 51, 53, 55,

56, 57, 65, 74, 75, 78, 91, 82, 90, 92, 98, 99n4, 101n2, 103, 104, 106n2, 109, 111, 115, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 132, 133, 140, 143n1, 144, 145, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 162, 165, 166, 168, 175, 176, 181, 183, 189, 190, 194, 197, 198, 206, 207, 210, 213, 214, 216, 217, 221, 223, 224, 233, 234, 236, 238, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 251n3, 255, 260, 269, 274, 278, 283, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 302, 304, 307, 308, 312, 313, 316, 317, 319, 320n1, 321, 327, 329, 331, 335, 337, 339, 340, 342, 347, 348,350, 351, 352, 353, 355, 358, 59, 360, 368, 369, 371, 372, 374, 382, 383, 388, 389, 392n2, 396, 398, 399, 400, 402, 404, 405, 407, 409, 416, 418, 420, 422, 423, 424, 425, 428, 429, 430, 429, 430, 432, 433, 434n1, 436n2, 439, 448, 449, 450, 451, 452, 455, 457, 459, 465, 466, 470, 475, 476, 477, 478, 480, 483, 484, 485, 485, 487, 488n2, 490, 491, 493, 496, 497, 499, 500n2, 502n1, 503, 505, 508n2, 509, 511, 515, 516, 519, 524, 525, 529, 530, 531, 532, 535, 537, 539, 540, 544, 545, 548, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 557, 560, 562, 563, 566, 568, 576, 577, 583, 585, 588, 589, 592, 596, 604, 607, 610, 611, 613, 615, 618, 619, 620, 623, 624, 625, 628, 629, 631n5, 632, 637, 638, 640, 641, 644, 652, 654, 657, 659, 660, 663, 664, 665, 669n1, 671, 672, 675, 677, 678, 681, 683, 684, 685, 686, 687n1, 688, 690n1, 691.

İstanbul Ağası, 553, 554.

İstanbul boğazı, 127, 157, 466, 576.

İstanköy adası 43, 137, 138, 171, 315, 376.

İstanos, bk. Korkuteli, 230, 255.

İstefe, bk. Tep. 39.

İstirya, 120, 208, 209, 211, 335, 572n1.

İstoni Belgrad (İstuvani Belgrad), bk. Stuhlweissenburg, 326, 328, 332, 339, 438, 472, 493n1, 494.

İşbiliye, bk. Sevil, 199.

İşkampavye, gemi adı, 577, 578.

İşkodra ve kalesi, bk. Arnavutluk İskenderiyesi, 60, 61, 70, 71, 72, 73, 79, 97, 116, 120, 123, 124, 135n2, 457, 538.

İşkodra seferi, 128n2, 178, 536.

İşkombi suyu, 69.

İtak ve İtak sancağı, 275, 281,

İtalya yarımadası, 2, 4, 21, 22, 45, 67, 134, 136, 137, 164, 173, 179, 197, 198, 213, 300, 326, 364, 371, 371, 375, 385, 386, 387, 435, 454, 455, 460, 464, 488. 502n1, 504, 533.

İsveç krallığı, 2.

İyluk, 323.

İyoniyen adaları, 30, 134, 135, 457, 458n1.

İyoniyen denizi, 135.

İzbider konağı, 262n1.

İzer, 491.

İzladı, 468.

İzmir, 103, 118, 137, 138, 216n1, 235n1, 364, 628, 685, 686, 692.

İzmit, 29, 260, 305n1, 555, 575, 577, 681.

İzn-i âm (umumî divan), 404.

İznik, bk. Nicee, 8, 51, 217, 252n1, 537, 583n1, 625, 637, 647, 651, 654, 658, 659, 681, 683.

İznik - Rum İmparatorluğu, 51.

İzonzo nehri, bk. Doline, 121, 122, 208, 212.

İzvornik kalesi, 83, 84.

İzvornik sancağı, 240, 301, 310, 404.

K

Kabaziten, 56.

Kaariye camii, 539.

Kadı - zâde-i Rumî mektebi (riyaziye ve hey'et - Astronomi - ilminde), 596.
Kadırga, 202.
Kadırga limanı, 21.
Kafkasya, 193n_1, 280n_2, 479.
Kafkasya sahilleri, 127.
Kağıthane, 299n_1.
Kahire, 96n_4, 110, 142, 143, 164, 165, 166, 167, 172, 175, 176, 188, 189, 191n_2, 193, 194, 249n_1, 259, 272, 273n_1, 281, 282, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 317, 319, 320, 426, 647, 648, 649, 651, 680, 686.
Kahire kalesi, 319.
Kal'a azapları, 574.
Kalabria, 67n_1, 136, 137,
Kalaç, 102n_2.
Kalamata, 25, 114.
Kalas, 686.
Kal'atü'l-Cebel, Memlûk sultanının oturduğu kale, 18n_1, 165n_1, 189.
Kalçın, 344.
Kalecik, 681.
Kalender Çelebi ısyanı, 546.
Kalgay (Kağılga), 424.
Kalimnos, 137.
Kalite, 202, 578.
Kalküta, 513.
Kalküta İslâm devleti, 516.
Kalküta İslâm hükümeti, 400.
Kalmar ittihadı (1397 de), 2 - 3.
Kalven mezhebi, 517.
Kalyon, 202.
Kamâme kilisesi, 200, 300.
Kamaran adası, 394, 395.
Kambire muahedesi, 504.
Kamengrad, 683.
Kanczuga (cinanca) Gelebanya kalesi, 185.
Kandiye limanı, 315.
Kante kuzen ailesi 21n_1.
Kantakuzenler, 21.
Kanunî Sultan Süleyman türbesi, 625.
Kanunî Sultan Süleyman imareti, 638.
Kanunname-i Âl-i Osman, 146, 161, 534.
Kapadokya, 97.
Kapalıçarşı, 156.
Kapet sülâlesi, 502.
Kaptan Paşa eyâleti, 580.
Kara Ahmed Paşa Camii, 638..
Karabağ, 269, 361.
Karabiga, 577.
Kara Boğdan, bk. Moldavya, 78.
Kara Boğdan Seferi, 646.
Karaca Ahmed (semt), 641.
Karadağ, 60.
Karadeniz, 1, 2, 47, 50n_2, 76, 127, 128, 181, 182, 183, 242, 311, 431, 447, 465n_6, 466, 467, 486, 577, 584, 683n_4, 686.
Karafa (Caraffa) paktı, 117n_2.
Karahan Derbendi, 351.
Karahisar kalesi, 192n_1.
Karahisarî kolu (Hattatlık sanatında), 615.
Kara Harem Ağaları (Harem Ağaları), 523.
Kara İsalı Türkmenleri, 346.
Karakoyunlar, 2, 53n_1, 226.
Karakoyunlu devleti, 1, 226.
Karaman - Karaman-ili bk. Lârende, 1, 89, 90, 91, 94, 166n_1, 167, 168, 179, 193, 226, 230, 235, 243, 256n_1, 308, 434n_1, 445, 450, 548, 580, 682.
Karaman ailesi, 90.
Karaman beyliği, 108, 533, 626.
Karaman devleti, 1, 109, 111.
Karaman eyâleti, 147, 154, 161, 242.
Karamanlılar, 106, 229.
Karaman mahallesi (İstanbul'da Fatih semtinde), 233.
Karaman oğulları, 2, 87, 92n_1, 93, 95, 105, 106, 117n_2, 119, 154, 188, 191, 445, 457, 532, 622, 623, 644.
Karamuk bk. Bolvadin, 94.
Karamürsel, 681.
Karamürsel, gemi adı, 577.

Karapınar, 638.
Kara sandık, 558.
Karasu ırmağı (Macaristan'da), bk. Ustroma, 325n_3.
Karataş, 92.
Karatay medresesi, 624n_3.
Karesi, 221, 575.
Karesi beyliği, 575.
Karıştıran, 241, 245,
Karıştıran ovası, 242.
Karkova, bk. Sorukhisar, 185.
Karlıdere 245.
Karlı-ili, 28n_1, 222, 386.
Karluk, 102n_2.
Karniyola, 120, 208, 209, 572n_1.
Karpat dağları, 431, 436.
Kars, 361.
Kars-ı Zülkadiriye (Zülkadirli) sancağı, 201.
Kartal, 681.
Karya (Muğla vilâyetinin Ege denizi sahili), 117, 118, 119, 138n_1.
Kasr-ı âdil, 277n_2.
Kasr-ı Şirin, 351.
Kastamonu, 1, 3, 48, 49, 50, 51, 53, 93n_1, 96n_2, 108, 147, 161, 235, 389n_1, 547, 548, 579, 629, 674, 683.
Kastelnova, 212, 379.
Kasteriçe, 25.
Kastil (Kaştala) Krallığı, 2, 513.
Kastilya, 199.
Kastriyota prensliği, 70.
Kâş, 624.
Kâşan, 360
Katade ailesi, 426.
Katif (Bahreyn), 399.
Kato Kambrezi (Catean - Cambresis) muahedesi, 510.
Katya, 294, 544.
Kovacili beyliği, 83.
Kavala, 92.
Kayseri, 94, 107, 193, 261, 262, 272, 273n_3, 282, 283, 309, 321, 538, 646, 662.
Kazan, 478n_1, 479n_1.
Kazan hanlığı, 129, 475, 479.
Kazan kaldırma, 559.
Kazova, 98.
Kazvin, 309.
Keçiborlu, 230, 255.
Kefalonya adası, 42, 43, 135, 218, 221, 222, 224, 376, 458.
Kefe ve Kefe sancağı, 78, 121, 127, 128, 130, 154, 234, 238, 239, 243, 244, 255, 259, 421, 422, 423, 431, 467, 476n_2, 477, 533, 579, 683n_4, 6886.
Kefken adası, 577.
Kemah, 250n_2, 271, 272, 274, 360, 447, 448, 542n_1.
Kemal Paşa türbesi, 671n_2.
Kerbelâ, 450n_2.
Kerç, 121, 127n_1.
Kerker, 284.
Kerküs kalesi, bk. Gurgos kalesi, 92n_2.
Kerküs (Korkos) limanı, 170.
Kerpe adası, 375.
Kethüda bey bölüğü, 561.
Kethüdayeri, 560.
Kevele kalesi, 89.
Kıbrıs, 93n_1, 103n_3, 117, 119, 137, 201, 292, 293n_2, 299, 457, 458.
Kıbrıs limanı, 213.
Kılıç Ali Paşa Camii, 563.
Kılıç hakkı, 568.
Kıpçak, 359.
Kıreli, 94.
Kırım, 80, 121, 127, 130, 131, 132, 239, 319, 360 410, 422n_1, 423, 424, 429, 434, 479n_1, 480, 481, 499, 542n_1, 594.
Kırım hanlığı, 1, 3, 129, 132, 182, 184, 421, 422, 424, 425, 426, 475, 476.
Kırmızı kule boğazı, 209.
Kırşehir, 628.
Kızıl adalar, 320n_1.
Kızılbaşlar, 231, 253, 257, 259, 260, 264n_1, 345.
Kızılcakaya, 230.
Kızılçul yaylağı, 537.

Kızıldeniz, 205, 293, 298, 391, 393, 394n$_1$, 397, 426, 427, 513, 514, 515, 516, 5149, 606.
Kızılhisar Burgisi, 40.
Kızkulesi (Kule-i Bahreyn), 234n$_1$.
Kiğı, 271, 683.
Kiler odası, 521.
Kiler koğuşu, 521.
Kilidü'l-bahr, 31, 214, 271n$_1$.
Kilikya, 191, 287, 288, 682.
Kilis kalesi (Bosna'da), 84, 374, 489.
Kiloç (Kliküs) kalesi, bk. Clytiç, 82.
Kilya, bk. Kili, 78, 79.
Kili, bk. Kilya, 181, 182, 183, 239n$_2$, 344, 431, 432.
Kili kalesi, 342.
Kiray (Giray) ailesi, 421.
Kirman, 653.
Kirmanşah, 348n$_1$.
Kiyef, 475.
Kladuva, 23.
Knin piskoposluk merkezi, 311.
Kocacık yörükleri, 571.
Kocacıkhisar (Kocahisar - Kocacık), 62n$_1$.
Kocaeli sancağı, 128n$_2$.
Kocamustafapaşa (semt), 540.
Koçhisar, bk. Hafik, 262, 275.
Kolkid, bk. Batum, 451.
Komaran (Komaron), 338.
Komnen ailesi, 51, 451, 502n$_1$.
Konya, 1, 88, 89, 90, 93, 94, 107, 108, 109, 154, 161, 164, 165n$_3$, 166, 166, 167, 168, 169n$_1$, 177n$_2$, 235, 238, 244, 249, 252, 262, 275n$_1$, 305, 402, 405, 407, 436, 545n$_4$, 579, 592, 608, 616, 624, 628, 629, 638, 638, 682, 686.
Korbova muharebesi, bk. Adbina muharebesi, 210.
Korent (Corinthe) 23, 25, 27, 38.
Korent berzahı, 23, 27, 114, 217.
Korent kalesi, 23,
Korent körfezi, 121, 216n$_3$.
Korintiya, 120, 208, 212, 572n$_1$.
Korentliler, 23.
Koro adası, 215, 216, 221, 359, 374, 375, 376, 379, 458, 459.
Korfo seferi (1536), 409n$_1$, 489, 490.
Korko (Korikos, Gorkos, Gürko) kalesi, 106, 119.
Korkut-ili, bk. İstanos, 230, 255.
Koron, 112, 212, 218, 219, 220, 224, 231n$_3$, 371, 457, 458.
Koron kalesi, 335, 370, 371, 488.
Koron seferi, 297.
Korsika adası, 371, 384.
Koruklu tekkesi, 545.
Kosova muharebesi (İkinci), 13 ,63.
Kostantiniyye, bk. İstanbul, 153.
Koyulhisar, bk. Koyunluhisar, 52n$_1$, 53, 229, 262n$_1$.
Koyunluca adası, 370.
Kölemenler, 319.
Kösedağ muharebesi, 51n$_1$.
Köstendil, 177.
Kratova, 15.
Kripoli akını, 121.
Kronştad, bk. Branşova, 76.
Kroya, bk. Akçehisar, 59, 60, 61n$_2$, 62, 64, 65, 66, 68n$_2$, 69, 70, 71, 72, 116, 121, 122, 123, 124.
Kroya kalesi, 63.
Kruşevaç, bk. Alacahisar, 530.
Kudüs, 137, 169, 173, 200, 187, 308, 309, 453n$_1$, 475, 502n$_1$, 511
Kûfe, 450n$_2$.
Kul oğulları, 558.
Kulub sancağı, 581.
Kumkapı, 535.
Kumrulu mescidi, 645n$_2$.
Kureyş kabilesi, 394n$_1$.
Kurtube (Kordo), 199.
Kurutepe yaylağı, 263n$_1$.
Kuzey - Avrupa, 1, 21, 199, 385, 512, 580.
Kuzey - Bosna, 222, 224,

Kuzey - Dalmaçya, 211.
Kuzey - İspanya, 513.
Kuzey - İtalya, 118, 462.
Kuzey - Karadeniz, 127, 177, 476.
Kuzey - Macaristan, 498.
Kuzey - Mora, 23n$_1$, 24, 115.
Kuzey - Venedik, 208, 213.
Küçük - Asya, 118n$_1$.
Küçük Kıyamet (İstanbul'da Ağustos 1409'da vuku bulan şiddetli depreme verilen ad), 233.
Külpa, 209.
Kürd, 102n$_2$.
Küre kalesi, 192, 674, 683.
Kütahya, 230, 255, 314, 402, 403, 405, 416, 579, 624, 625, 682, 683.
Kütük (büyük kayık adı), 577.

L

Lâdik, 628.
Ladoga gölü, 475.
Lakoni, 21n$_1$.
Lankaster hanedanı, 2.
Lârende, bk. Karaman, 39, 90, 91, 109, 166, 167, 197, 544.
Lâtin İmparatorluğu ve Lâtinler, 6n$_4$, 22, 35, 38n$_1$, 51, 219, 451.
Laybah, 209, 211.
Lehistan, Lehliler ve Lehistan krallığı, 2, 3, 78, 95n$_4$, 120, 130, 176, 184, 185, 197, 198, 208, 220, 337, 326, 422, 429, 431, 432, 433, 437, 438, 439, 442, 477, 479, 480, 472n$_1$, 481, 505, 683, 685, 689, 690.
Lehistan seferi (Sultan II. Osman'ın), 675n$_1$
Leon krallığı, 199n$_1$, 513.
Lepant, 83, 201, 218.
Lepanto, bk. İnebahtı, Teopaktos, 112, 216n$_3$.
Leryos, 137.
Lesvos (Lesbos), bk. Midilli adası, 35n$_1$.
Leş (Lisüs), bk. Alessio, 60, 61, 70, 72,
Lidya, 119.
Likya, 314.
Limni adası, 2, 26n$_3$, 30, 34, 35, 38, 43, 45, 114, 115, 116, 129, 467, 576.
Limon iskelesi, 686.
Lintz, 334.
Lipa, bk. Lipve, 442, 496.
Lippo, bk. Lipve, 340.
Lipve, bk. Lipa, Lippo, 341.
Lisi, 119.
Litvanya, 129, 130, 131, 183, 475, 477, 478, 480, 482n$_2$.
Lizbon, 513.
Lombardiya, 60, 213n$_1$, 462,
Londra, 150, 618.
Loredano ailesi, 113.
Loşi şatosu, 464.
Lozası, 224.
Lukas adası, 222.
Lukrida, 38.
Lûr, 102n$_2$.
Lügos kalesi, 412, 499.
Lüksenburg hanedanı, 467n$_2$.
Lüteriyenler, 486, 518.
Lüter mezhebi, 485, 480, 488, 517.

M

Macarlar ve Macaristan krallığı, 2, 3, 13, 14, 16, 20, 21, 22, 26, 27, 55n$_3$, 68, 69, 73, 74, 77, 78, 80, 83, 84, 85, 89, 95n$_4$, 111, 112, 113, 114n$_1$, 116, 119, 170, 171, 176, 177, 181, 183, 209, 211, 220, 222, 223, 224, 249, 301, 310, 311, 312, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 380, 402, 409, 440, 441, 444, 449, 453n$_1$, 457, 468, 469, 470, 471, 482, 483, 484, 488, 489, 491, 493, 494, 495, 497, 500, 502, 504, 505, 511, 546, 551, 573, 579, 644, 686.
Macaristan ovaları, 572.
Madrit muahedesi (1526), 464, 504.
Mahmudiye sancağı, 580.
Mahmud Paşa Camii, 104, 634, 645.
Makedonya, 112n$_2$.

Makrihore (Makriköy), bk. Bakırköy, 529n_1.
Malaka yarımadası, 400.
Malatya, 188, 190, 191, 250, 252, 253, 276, 281n_2, 282, 284.
Malkoç oğulları, 573.
Malta adası, 315, 385, 386, 388, 389, 390.
Malta seferi, 410, 55n_1.
Malta şövalyeleri (Eski Rodos şövalyeleri), 380n_1, 385.
Maltepe, 243, 249.
Manastır, 208, 263, 579, 686.
Manisa, 9, 10, 165n_1, 230, 234, 235, 236, 239, 244, 249, 251, 255, 260, 302, 355, 402, 405, 527, 545n_4, 579, 638, 657.
Manisa kalesi, 255.
Mantua, 455.
Manya, 123.
Maraş, 1, 142, 228, 321.
Mardin, 274, 275, 276, 448, 628, 682, 686,
Marinyan muzafferiyeti, 464.
Marmara bölgesi ve denizi, 31, 182, 519, 577, 681.
Marmaris ve limanı, 139, 314, 320.
Marmaroş vilâyeti, 436.
Marsilya, 172, 281, 507.
Martolos'lar, 490.
Maskat limanı, 399.
Matia, 68n_1.
Maveraünnehr, 399, 596, 653.
Mayorka adası, 374.
Meç, 507, 508n_1, 510.
Medici ailesi, 4, 456.
Medine, Medine-i münevvere, 156n_3, 195, 204, 292, 306, 426, 427, 450, 677.
Medrese-i etibba (Edirne'de), 641.
Meğri, 119.
Mehdiye, 385.
Mekke, Mekke-i mükerreme, 141, 156n_3, 195, 204, 292, 306, 405, 426, 427, 450n_2, 514, 515, 549n_3, 631, 670, 677.
Meksika, 380.
Melekler kulesi, 139n_3
Melik Müeyyed Camii, 290n_1.
Melvane kalesi, 192.
Memâlîk-i Çerâkise, 292n_1.
Memâlik-i Rûm, 102n_2, 233.
Memlûk devleti ve Memlûkler, 1, 2, 92, 96, 105, 108n_2, 138n_2, 141, 142, 165, 167, 187, 188, 189, 190, 191, 193n_2, 194, 197, 213, 236, 249, 250, 252, 254n_1, 258n_2, 259, 271, 273, 279, 280, 282, 283, 286, 287, 292, 297, 298, 306, 313, 316, 319, 363, 391, 392, 394n_1, 396n_1, 448, 514, 601.
Memlûk hükümeti, 448.
Memlûk (Çerkes) sultanlığı, 1, 179, 292.
Menemen, 628.
Menfilut, 193n_1.
Menküb kalesi, 127n_1, 128, 131, 467, 533.
Menteşe ve Menteşe beyliği, 44, 138, 579.
Merakeş, 366n_2.
Mercan Yokuşu, 537.
Merc-i Dâbık, 249n_1, 284, 286, 288, 293, 295, 296.
Merd-i kale, 558.
Meric nehri, 56n_1.
Meriç muharebesi, 467.
Merv, 258.
Mesochale, 56.
Mesina ve Mesina boğazı, 171, 314, 372, 375.
Meşhed-i Ali, 450n_1.
Meşhed-i Hüseyin, 450n_2.
Metilen (Midilli), 35n_1.
Mevlevî tekkesi (Konya'da), 305.
Meyyafarikin (Silvan), 275.
Mısır ve Mısır seferi, 1, 63n_1, 92, 105n_1, 137, 139, 141n_1, 168, 172, 173, 175, 187, 190, 192, 194, 195n_3, 204n_2, 205, 235, 236, 249n_1, 254n_1, 275n_1, 276, 279, 280, 281n_1, 282, 287, 289n_1, 290, 292, 293, 294, 295,

296, 297, 298, 299, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 314, 316, 318, 319, 320, 321, 331, 342, 356, 363, 364, 389, 391, 392, 393, 396n$_1$, 397, 398, 42, 427, 429, 457, 458, 470, 477, 511, 513, 514, 524, 543, 545, 546, 649, 579, 580, 582, 601, 604n$_2$, 605, 620, 644, 648, 652, 668, 669, 672, 675, 676n$_1$, 682, 683n$_4$, 685, 686.

Midilli adası, 2, 4, 18, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 43, 45, 103, 112, 114, 154, 221, 222, 363, 364, 467, 502, 574, 576.

Midilli muhasarası, 593.

Mihalıc 244.

Mihal - oğulları, 573.

Mihrani sancağı, 581.

Mihrimah Camii, 637.

Milano (Milan) ve Milano dukalığı, Cumhuriyeti, 2, 25, 60, 111, 112, 197, 212, 213, 455, 457, 463, 464, 683.

Milâs (Küllük), 577.

Milotpotamo, 375.

Mimar Sinan mektebi (mimaride), 645-46.

Minan ve kalesi, 106, 107, 119n$_2$.

Minorka adası, 387.

Mir aşiretliği, 581.

Mirzalar, 421.

Mirza sarayı, 302.

Miskinler tekkesi (Karaca Ahmed'te), 641.

Moğollar, 51n$_1$, 90n$_2$, 452, 475.

Mohaç meydan muharebesi, 323, 323, 324, 325n$_2$, 326, 345, 345, 347, 438, 471, 482, 504.

Mohaç ovası, 324, 329.

Mohaç seferi, 298n$_1$, 409n$_1$, 511, 549, 646.

Mois Dibra'lar, 62.

Mokan kalesi, bk. Minan (Âşıkpaşazâde'de *Mervan*), 92.

Moldavya, bk. Kara Boğdan, 76, 77, 183, 431, 433n$_2$.

Molla Fenarî mektebi (ilimde), 560.

Monemvasia kalesi, 22.

Mora ve Moralılar 4, 7, 13, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,28, 37, 38, 50, 53, 61n2, 68, 83, 93n$_4$, 111, 112n$_2$, 113, 114, 115, 117, 123, 124, 133, 134, 154, 176, 212, 213, 214, 218, 220n$_1$, 231n$_1$, 335, 370, 379, 388, 457, 459, 475, 599n$_4$, 629n$_2$,

Mora kalesi, 24.

Mora seferi, 109.

Morava, 468.

Morava muharebesi, 59, 62.

Morava nehri, 15, 177, 335,

Moravya, 224, 496, 482,.

Moskova, 130, 425, 477.

Moskova Grandukalığı, 2, 422.

Moskova Knezliği, 475, 476.

Mudayyâr مضريار (İspanyollaşmış Araplar), 201n$_2$.

Mudon, 28, 112, 119, 212, 215, 218, 219, 220, 224, 231n$_3$, 475.

Mudon kalesi, 219, 599n$_1$.

Mudon limanı, 214.

Mudon seferi, 297.

Muğla, 43, 96, 382n$_1$, 384.

Muha ve limanı, 394, 395,

Muhyiddin Arabî felsefesi, 648, 649.

Muhzır Ağa bölüğü, 560.

Mukaddes Cermen İmparatorluğu, 2,

Murabıtin devleti, 199.

Muradiye (Bursa'da), 174, 625.

Murad Paşa Camii, 637, 645.

Musaki'ler, 60.

Mûsıla-i Sahn, bk. Tetimme medreseleri, 584, 585.

Musul, 348n$_1$, 350, 628, 686.

Mut ve kalesi, 91, 167.

Muta hisarı, 128n$_2$.

Muvahhidîn devleti, 199, 386n$_2$.

Muzafferiyye medresesi (Taşköprü'de), 674.

Mücevveze (İstanbul Ağasının serpuşu), 554.
Müderris köyü (İstanbul'da), 677.
Müneccimbaşılar, 523.
Mürsiye, 199.
Müs (Arnavutluk'ta bir nahiye), 59n$_1$.
Müsellemler, 566, 570.
Mycénes, 21n$_1$.

N

Nablus, 287, 308.
Nobya, 292.
Nahcivan, 228, 270, 361, 544.
Nahcivan seferi (1553), 409n$_1$.
Naki, 498.
Naksos adası (Nakşe - Naksiye), 30, 375, 459.
Naldöken yörükleri, 571.
Napoli ve Napoli krallığı, 2, 3, 4, 5, 32, 42n$_2$, 43, 66, 69, 71, 78, 89, 103, 111, 117, 122, 134, 135, 136, 174, 176, 194n$_2$, 197, 212, 213, 219 220, 314, 381, 384, 386, 389, 455, 457, 459, 460, 462, 463, 464, 475, 501n$_1$, 502, 512, 683,
Napoli seferi, 599n$_1$, Napoli ve Aragon krallığı, 50n$_2$.
Napoli ve Sicilya krallığı, 4.
Narda körfezi, 376.
Navar krallığı, 2, 199n$_1$,
Navarin ve limanı, bk. Zenşiya, 215, 219, 220.
Negrepon, bk. Ağrıboz, Öba - Obca, 34, 38.
Nemçe, 339.
Nemçe kalesi, 335.
Nemrun kalesi, 192.
Nevrekop, 540.
Nicée, bk. İznik, 51.
Niğde ve kalesi, 91, 107, 108, 193, 231. 231.
Niğebolu, 75, 223, 240n$_2$.
Nikola kilisesi, 70.
Nil nehri, 289, 291, 292, 293.
Nis, 171, 381, 382, 507, 577.
Niş, 14, 332, 465, 484.
Nişancı Mehmed Paşa Camii, 535, 645.
Nogaylar, 424.
Nolhaf havzası, 475.
Napli (Napoli di Malvazya), 218.
Normandiyalılar, 386n$_1$.
Normanlar, 65.
Novare muharebesi, 463.
Novoberda - Yenidağ (Novoberdo), 15. 530, 683,
Nurhak dağı, bk. Turna dağı, 273.

O

Ocak - zâde, 363.
Ocak - zâde sipahileri, 321.
Ofcabolu yörükleri, 571.
Okçular tekkesi, 623.
Ok meydanı, 359, 623, 627.
Ona nehri, 209, 470.
Ongürüs vilâyeti, bk. Macaristan, 74n$_1$ 338n$_1$, 342n$_2$, 418, 467, 494n$_2$.
On iki İmam (Isnâ - aşere), 225.
Oran ve limanı, 367, 387.
Ordu, 451.
Orhan Gazi Camii, 602.
Orhan Gazi türbesi, 251.
Orsova, 208.
Orta - Anadolu, 253, 257, 546.
Orta - Asya, 127, 306, 348, 596, 617, 628, 654.
Orta - Avrupa, 2, 3, 16, 512.
Orta camii, 556.
Ortakapı, 520, 524.
Orta - Yunanistan, 38.
Osmanlı, Osmanlı devleti, hükümeti, imparatorluğu ve Osmanlılar (Eserde bu isimler hemen her sahifede geçtiği için indekse alınmamıştır).
Ostiya, 381.
Ostroviç ve kalesi, bk. Sivricehisar, 14, 20.
Ostrovitza, bk. Sivrihisar, 531n$_1$.

Otlukbeli, bk. Başkent, Uçağızlı, 100, 101.
Otlukbeli muharebesi, 96n$_4$, 105, 106, 122, 164n$_3$, 445, 446, 629.
Otlukbeli zaferi, 103.
Otranto (Taranto) ve kalesi, 136, 137.
Oyuncakçılar (Eyup'ta), 677.

Ö

Öba - Obea, bk. Ağrıboz, Negropon, 38.
Öküz limanı, 314.
Ösek (Eszek) ve kalesi (Hisarı), 484, 489 - 90, 495.
Özbekler, 258.

P

Palatin (genel vali), 439n$_1$.
Palatina (Palatinlerin şatoları), 439n$_1$.
Paleolog hanedanı (ailesi), 99n$_3$, 140n$_2$, 538.
Paleologlar, 21.
Palu sancağı, 275, 580.
Paluta kalesi, 498.
Pamfilya, 119.
Pammachrist, bk. Fethiye Camii, 151, 158.
Papalık 2,
Papoçe, 335.
Paraca (Brazzo), 551.
Parga, 355, 545.
Paşa kapısı, 560.
Paşa sancağı, 579.
Pataren, bk. Potur-oğulları, Bogomiller, 84.
Patmos adası, 375, 459.
Patras adası, 22, 28, 220n$_1$, 370.
Pavlili beyliği, 83.
Pavye, 504, 506.
Pavye muharebesi, 502, 503.
Payas, 638, 682, 686.
Payas iskelesi, 692.
Peçevî (Peç, Peçuy, Fünfkirchen), 493n$_1$, 494.
Peloponez, 112n$_1$.
Pençik oğlanı, 553.
Pendik, 681.
Penon adası, bk. Adakale, 367, 369.
Perivleplos bk. Sulumanastır, 27.
Perkende, 578.
Perkendi (Pirgende, Pirgandi), bir nevi harp gemisi, 299n$_5$.
Pertek sancağı, 581.
Peşte, 339, 441, 469, 491, 493.
Petro Varadin (Pedervardayn), 323.
Petrom (Bodrum'un eski adı), 138n$_1$.
Petroniyom kalesi, bk. Bodrum kalesi, 140.
Pınarbaşı, 540.
Pilus limanı, 26.
Pirgo, 61n$_2$.
Piri Paşa mahallesi, 545.
Pirlepe, 208.
Pirut nehri, 182, 183, 343, 344, 431.
Piyale Paşa Camii, 625.
Piyave nehri, 122.
Piyombino kalesi, 509.
Piza, 197.
Pizren, 20.
Podesta (komiser veya vali), 6n$_4$, 48n$_2$.
Podgogonce, 335.
Podgrad kalesi, 335.
Pojega kalesi, 489.
Pojega sancakbeyliği, 490, 493.
Polati'ler, 60.
Polonya ve Polanyalılar, 181. 439n$_1$, 467n$_1$, 469, 475, 478.
Polya, 136.
Ponza adaları, 386.
Portekiz (Portügal) ve Portekiz krallığı (Osmanlı vesikalarında *Portakal*), 2, 4, 199n$_1$, 352n$_2$, 365, 376, 377, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 427, 513, 514, 515, 516, 517, 549.
Porto, 513.
Poti, 451.
Potur (Bogomil mezhebinde Hıristiyan iken İslâmiyeti kabul eden), 551.

Potur - oğulları, bk, Boğomiller, Patarenler, 84, 554.
Pozaga ve kalesi, 223, 335.
Presburg Diyet Meclisi, 328
Preveze ve muharebesi, 217, 218, 222, 344, 364, 371, 375, 378, 379, 380. 381, 384, 386, 388, 459, 489, 576.
Preveze kalesi, 376.
Prodromos manastırı, 159.

R

Radimin hisarı, 185.
Raguza, Raguza cumhuriyeti ve Raguzalılar, bk. Dubrovnik, 68, 69, 68, 69, 73, 112, 434, 435, 605n_1.
Rahas ovası, 469.
Ramazan - oğulları, 306.
Ramazan - oğulları Türkmen beyliği, 1.
Ratisbon, 331.
Reçko, 372.
Reçyo, 381, 387.
Reform hareketi, 517.
Ridaniye, 288, 289, 290, 317.
Ridaniye muharebesi, 313, 526, 542, 542, 543.
Rize, 447.
Rod, 469.
Rodnik, 20.
Rodos adası, limanı ve şehri, 17, 39, 43, 44, 45, 89, 93n_1, 96, 103, 108, 111, 118, 137, 138n_3, 139, 140, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 204, 205, 216, 237n_1, 251n_2, 300, 313, 315, 316, 318, 319, 320, 348, 386n_1, 388, 398n_2, 448, 478, 538, 576, 577.
Rodos seferi (1522), 135n_1, 301n_1, 409n_1, 449n_1, 574.
Rodos şövalyeleri, 117n_2, 118, 119n_1, 134, 138, 140, 169, 220, 221, 251, 363, 364.
Roma ve Romalılar, 5, 6n_1, 26, 69. 96n_3, 172, 173, 174, 176, 381, 456, 494n_2, 539.
Romanya, 436.
Rönesans devri, 517,
Rönesans hareketi, 517.
Rudnik (Baç), 683.
Rudo, 552.
Ruha, bk. Urfa, 275n_2.
Rum vilâyeti, bk. Anadolu, 102n_1, 269n_3, 291n_2, 355, 655.
Rumeli, 32, 33, 42n_1, 56, 77, 79, 98, 102, 169, 170, 172, 187, 192, 203, 207, 214, 218, 230, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 253, 260, 252, 266n_1, 312n_3, 323, 325, 326n_2, 341, 356, 364, 403, 428n_2, 524, 525, 532, 540, 550, 553, 562, 571, 573, 573, 575, 577, 579, 580, 583n_1, 592, 608n_3, 644, 682, 644, 682, 683, 686.
Rumeli ağalığı, 553.
Rumeli beylerbeğiliği, 581.
Rumeli kazaskerliği, 488, 590, 668.
Rumelihisarı, 71, 135n_2, 178, 234n_1, 533, 558.
Rumilly, 171.
Rumiye-i sugrâ (Amasya, Tokat ve Sivas yöreleri), 56n_2,
Rumlar, 6, 22, 34, 51, 114, 121, 128n_4, 152, 153, 154, 158n_3, 219, 335, 370.
Rumlu leventler (Yemendeki Türkler), 334n_1.
Rum Mehmed Paşa Camii, 645.
Rusçuk, 577.
Ruslar ve Rusya, 2, 127, 131, 198, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 425, 683, 685, 689.
Rütem Paşa Camii, 550, 625.

S

Sâdât-ı Hüseyniyye, 225.
Sadbar (Sadvar) boğazı, 209.
Sadefciler Camii, 539.
Safed, 287, 309.
Safevî ailesi, 225.
Safevî devleti, 197, 225, 281, 306, 345, 446, 447, 454.

Safevîler, 259, 282, 348, 349, 359, 361, 448, 450, 454, 595n_1.
Safevîye Şahlığı, 279.
Safranbolu, 48.
Sahib Ata Camii (Konya'da) 624n_3.
Sahib Ata türbesi, 624n_3.
Sahn medreseleri, bk. Sahn-ı Seman-medreleri, 156, 583, 585, 589, 639, 640, 671.
Sahn-ı Seman medreseleri, 145, 420, 583, 584, 585, 586, 587, 629, 653, 663, 665, 675.
Sahn-ı Süleymaniye, 420, 587, 588.
Sahray-ı Sirem, 418.
Saîd (Mısır'da), 291.
Sakallı (Kara sakallı) konağı, 264.
Sakız adası ve cumhuriyeti, 2, 4, 35, 43, 45, 434, 435, 436, 467, 576, 628.
Sakız beyleri, 435.
Sakız Cenevizlileri, 455.
Saksonlar ve Saksonya, 485, 495.
Salankamin kalesi, 312, 417.
Salib-i mukaddes burcu, 6n_4.
Salif limanı, 395.
Salihiyye, 288, 305.
Salmatomruk, 128n_1.
Samako demir imalâthaneleri, 177.
Samavna sofuları, 651.
Samsun, 47, 226.
San'a, 396, 400.
Sandıklı, 255.
Santa Marya, bk, Ayamavra, 42, 135.
Santamavra adası, 222, 224, 458n_1.
Saraçhanebaşı, 537, 645n_2.
Saray (Altınordu hanlığının başkenti), 129, 422.
Saray - Bosna, 538.
Saray burnu, 305.
Sarây-ı cedid-i Âmire (Yeni saray), 157, 358.
Sardunya adası, 371, 383, 386,
Saruhan, bk. Manisa, 221, 234, 403.
Sassenage şatosu, 172.
Sava nehri, 16, 80, 81, 223, 310n_2, 311, 468, 470.
Savua ve dukalığı, 171, 388.
Sayda, 686, 692.
Seçav (Suciova), 343.
Sefer bahşisi, 562.
Seferihisar, 216n_1.
Seferli koğuşu, 521.
Seferli koğuşu oğlanları, 521.
Seferli odası, 521.
Segedin, 16, 326, 341, 438, 495, 573.
Segedin muahedesi, 13.
Sekban bölükleri, 561.
Selânik ve Selânik sancağı, 15, 135n_2. 179, 230, 253n_1. 259, 327, 363, 530, 533, 535, 554, 683, 686, 689.
Selçuklular, 51n_1, 345, 628.
Selimiye Camii, 615, 625, 646.
Semadirek adası, 2, 26n_3, 30, 32, 33, 34, 43, 45, 114, 154, 467, 576.
Semendire ve Semendire sancağı, 14, 20, 21, 24, 80n_2, 120, 182n_4, 207, 208, 211, 240, 311 - 12, 324, 410, 484, 489, 530, 538, 573, 574, 579.
Semendire çayı, 20.
Semerkand, 130n_1, 258n_2, 348, 454, 596, 617, 653.
Sen Etyen, 139.
Sen Jan Şövalyeleri, 137, 138n_1, 386n_1, 388.
Sen Mark, Venedik Cumhuriyetinin bayrağı, 125.
Sen Nikola (Drac'ın kuzey sahili), 60n_1.
Sen Piyer adası, 138n_1.
Sen - Piyer Kilisesi, 176.
Sentanj hisarı, 390.
Sentelen (Santarme, Senterme) kalesi, 389, 390.
Sente Saba, 535.
Sent İren kilisesi, bk. Aya İrini kilisesi, 157.
Sent Mari (Meryem Ana) kilisesi, 492.
Septe boğazı, 203.
Serasker kapısı, 157n_1.
Serbest mîr-i mîranlık, 580.
Serdaloz (Seroloz), 384.
Serebriniçe, 83.

Serenç, 409.
Serez ve sancağı, 8, 19, 21, 22, 33n$_3$. 56, 57n$_1$, 159, 230, 253n$_1$, 359, 683.
Sergili'ler, 566.
Serhad kulu, 573, 574, 575.
Seroloz (Serdaloz), 382n$_1$.
Sevakin, 292, 298n$_1$, 580.
Sevil, bk. İşbiliye, 199.
Seyitgazi, 168, 262.
Seylan İslâm devleti ve hükümeti, 400, 516.
Sforca ailesi, 463.
Sıçanlı sahrası, 414.
Sıçanlı yaylağı, 416.
Sığın kalesi, 106, 119.
Sıklanhisarı, 89.
Sırbistan ve Sırplar, 3, 4, 5, 7, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 112n$_2$, 120, 154, 310, 468, 530, 531n$_1$, 533, 573.
Sırp prensliği, 1.
Sırçalıköşk (Çiniliköşk), 624.
Sırçalı medrese, 624.
Sırçalı mescid (Konya'da), 624n$_3$.
Sırpsındığı, 492n$_1$.
Sırpsındığı muharebesi, 467.
Sırt köyü, 302.
Sibin, bk. Hermanştad, 436.
Sicilya ve Sicilyateyn krallığı, 2, 3, 133, 221, 371, 384, 386, 389, 459n$_1$, 460, 461n$_2$, 505, 506, 512, 574.
Sidre kapsi, 683.
Siget, bk. Sigetvar, 436, 498.
Siget kalesi, bk. Sigetvar kalesi, 440n$_2$, 496.
Sigetvar (Adalar şehri), bk. Siget, 324n$_1$, 332, 412, 414, 416, 443, 499, 672n$_3$.
Sigetvar kalesi, bk. Siget kalesi, 413.
Sigetvar seferi (1566), 400, 409, 425, 436, 500, 672.
Siirt, 275.
Siket kalesi, bk. Siget kalesi, 412.
Silezya, 224, 464, 482.
Silifke, 88, 89, 92, 94, 106, 107, 167, 170n$_1$,
Silifke kalesi, 106, 119.
Silistre, 75, 185, 208, 239, 433, 579.
Silivri, 320n$_1$, 538n$_2$, 545.
Silivri kalesi, 234n$_1$.
Silivrikapı, 626n$_1$, 638.
Sinan Paşa Camii, 383n$_1$.
Sind, 399.
Sinop, 1, 47, 48, 49, 50, 51n$_1$, 53, 235, 389n$_1$, 451, 467, 577, 674, 686.
Siradi, 439.
Siraküza, 171.
Sirem, bk. Sirmiye, 323, 332.
Sirkeci, 305.
Sirmiye, bk. Sirem, 119, 120, 208.
Sirus, bk. Şira, 116.
Sis kalesi, 192.
Sis sancağı, 201.
Sisam adası, 41, 42, 43, 576.
Siüdadela (Osmanlı kaynaklarından Siyedela), 387.
Sivas, 56n$_2$, 98, 101n$_2$, 105, 233, 253, 255, 256, 261, 262, 272, 274n$_1$, 308, 346n$_1$, 361, 408, 445, 539, 579, 580, 628, 662, 683.
Siverek, 276.
Sivetigrad kalesi, 63, 64.
Sivricehisar, bk. Ostroviç, 14.
Sivrihisar, 652, 659, 660, 681.
Slavin, 209.
Slavonya, 332.
Sodak (Soğdak), 127n1.
Sofya, 16, 20n$_2$, 62, 123, 177, 208, 230, 312, 686.
Sokkuloviçi köyü, 552.
Sokman sancağı, 581.
Sokotra adası, 391, 514.
Sokullu Mehmed Paşa Camii, 638.
Sokullu Mehmed Paşa türbesi, 677.
Solin kalesi, 374.
Solnak (Szolnok), 341, 396.
Sorukhisarı, bk. Karkova, 185.
Söğütlüdere, 245n$_1$.
Sömbeki adası, 137, 315.

Stirya, 500n_1,
Stuhlweissenburg (Stulvaysenburg), bk. İstoni Belgrad, 326, 339, 493n_1, 494.
Su'burcu, 366n_1.
Suçava, 433.
Suçiova, 80.
Suçiova muharebesi, 185.
Su kalesi, 310n_2.
Sultan Ahmed Camii, 520n_1, 547, 644.
Sultan Ali mektebi (Hattatlık sanatında), 615.
Sultan Alâüddin Camii (Konya'da), 624n_3.
Sultan Bayezid Camii, 233.
Sultan Bayezid medresesi, 668.
Sultan I. Murad Camii, 637.
Sultan Selim Camii, 302, 637.
Sultanî (Osmanlı altunu), 691.
Sultaniye, 31.
Sultaniye medresesi (Bursa'da),
Sulumanastır, bk. Perivleplos, 27.
Sumatra adası, 400, 516.
Surat limanı, 399.
Suriye, 1, 88, 137, 139n_3, 143, 164, 178, 187, 193n_1, 195n_3, 200, 259, 273, 279, 280, 281, 284, 287, 288, 292, 293, 295, 299, 306, 313, 320, 321, 363, 391, 427, 458, 513, 154, 579, 601, 605, 644, 648, 652, 681, 682, 686.
Surre (Para ve zahire), 292.
Suşehri, 262, 263n_1, 447.
Süleymaniye (semt), 566, 626.
Süleymaniye Camii, 624, 625, 637, 646,
Süleymaniye darüşşifası (hastahanesi), 642.
Süleymaniye külliyesi, 641.
Süleymaniye medresesi, 675.
Sürhser (Kızılbaş), 229.
Süveyş, 298n_1, 392, 393, 934, 397, 398, 400, 513, 515, 516, 549, 606.
Süveyş körfezi, 514.
Süveyş limanı, 392.

Ş

Şabaç ve kalesi, bk. Böğürdelen, 20, 120, 311, 417.
Şahkulu hâdisesi, isyanı, vak'ası, 231n_1, 257, 345, 349.
Şahkulu muharebesi, 536, 539.
Şahkulu mektebi (Nakkaşlık sanatında), 619.
Şahne menzili, 262n_1.
Şam, 282, 286, 287, 291, 294, 295, 297, 300n_1, 305, 308, 309, 321, 545, 549, 580, 628, 638, 675, 682, 686.
Şam kalesi, 194.
Şam - Trablusu, bk. Trablus - Şam, 363, 448.
Şark (Ortodoks) kilisesi, 6.
Şarkî - Anadolu, bk. Doğu - Anadolu. 279.
Şarkî Karahisar, 98, 103n_4, 234, 270, 608n_4, 628.
Şebinkarahisar, 101n_2, 274.
Şehirköyü, 14.
Şehrizor, 579, 581.
Şehsuvar - oğlu vakası, 321.
Şehzâde Camii, 401, 404, 556, 624, 637, 646.
Şehzâde imareti, 638.
Şehzâde Ahmed vak'ası, 263.
Şehzâdebaşı, 671n_2.
Şehzâde Bayezid vak'ası, 673.
Şehzâde Mehmed türbesi, 625.
Şeybânîler, 258n_2, 454.
Şeybâniyye devleti, 454.
Şeyh Ahmed zaviyesi köyü, 540n_4.
Şeyh Hamdullah mektebi (Hattatlık sanatında), 613, 614.
Şeyh vefa tekkesi, 660.
Şia mezhebi (İsna - Aşeriye = On iki imam), 253, 348.
Şikloş ve kalesi, 335, 339, 412, 472, 484, 493n_1, 494, 496, 499.
Şimalî - Afrika, bk. Kuzey - Afrika, 366n_2.
Şira adası, bk. Sirus, 39, 116, 375, 459.
Şiraz, 28.

Şirin beyleri, 131.
Şirvan, 227.
Şirvan - şahlar, 350n_1.
Şopron (Budin'in batısında), 335.

T

Taglıyamento nehri, bk. Aksu, 122, 212.
Tahtakale (Edirne'de), 182n_3.
Tahtakale (İstanbul'da), 550, 625.
Tahtakale mahallesi (Bursa'da), 617n_1.
Tahtalı kalesi, 315.
Talimhanecibaşı, 557.
Taman geçidi, 425.
Tana ve kalesi, bk. Azak, 127n_1. 128
Tanrıdağı yürükleri, 571.
Taranto (Ortranto), 67, 136, 179.
Tarsus, 1, 90, 107, 110, 167, 191, 192, 195, 201, 306, 346.
Taşeli, 109, 166, 167, 169, 170,
Taşlık medresesi (Edirne'de), 669.
Taşoz adası, 2, 26n_3, 30, 32, 33, 34, 35, 43, 45, 114, 154, 467, 576.
Taşralı'lar, 566.
Tata ve kalesi, 493n_1, 494, 496, 497, 498.
Tatar akıncıları, 566.
Tatarlar (Osmanlı ordusundaki amele tabur veya bölükleri), 571.
Tatarlar, kavim, 475.
Teaz, 395.
Tebriz, 99, 117n_1, 231, 263, 269, 274, 309, 350, 351, 352, 353, 354, 359, 360, 361, 372, 445, 448, 449n_1, 617, 663.
Tebriz seferi (1548), 409n_1.
Tekeili ve sancağı (Antalya ve yöreleri), 229, 230, 349.
Tekirçayırı (Hünkârçayırı), 143, 276.
Tekke mevkii (Şahkulu tekkesi), 450.
Telemsan, 367, 368, 369, 370.
Temeşvar, 211, 223, 340, 341, 395, 396, 498, 551, 573, 579.
Tenedos, bk. Bozcaada, 41.
Teodosya (Kefe'nin bugünkü adı), 127n_1.
Teopaktos, bk. Lepanto, 216n_3.
Tep, bk. İstefe, 39.
Tepedelen, 73.
Tercan, 99. 264.
Tercil sancağı, 581.
Terme çayırı, 51n_1.
Tesalya, 23, 38, 39, 76.
Tetimme medreleri, 145, 583, 584, 639. 640.
Tevâif-i mülûk, 199.
Tezkireli timarlar, 567, 568.
Tırhala, 412.
Tiglina, bk. Bender, 432.
Tihame, 396
Tirbiçe, bk. Banice, 15.
Tirol, 56n_2.
Tise nehri, 341.
Tokat, 56, 93, 95, 96, 98, 228, 229, 233, 253, 256, 297, 309, 669, 683.
Tokay ve kalesi, 328, 409, 410, 483, 498, 499.
Tokay sahrası, 438.
Topia'lar, 60.
Tophane, semt, 551, 563.
Topkapı Sarayı, bk. Yeni. Saray, 150, 233, 252, 276, 304, 519, 606n_3, 613, 618, 619, 625, 627.
Topkapulu Ahmed Paşa Camii, 638.
Topraklı sipahiler (Timarlı sipahiler), 567.
Tortum, 360.
Toskana, 464, 509.
Tosya, 628, 671, 681.
Trablus, 385, 388.
Trablus - garb, bk. Garb - Trablusu, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 580.
Trablus - Şam ve sancağı, bk. Şam - Trablusu, 192, 201, 308n_2, 579, 580, 686, 692.
Trabzon, 4, 6n_3, 30, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 74, 94, 97, 226, 234, 238, 239, 258, 261, 263, 265, 274, 354, 451, 452, 527, 579, 583n_1, 629n_2, 682, 686.
Trabzon kalesi, 55.

Trabzon Rum İmparatorluğu, 1, 47, 111, 451, 452, 576.
Trabzon seferi, 533.
Transilvanya, bk. Erdel, 15, 208, 209, 223, 327, 339, 342, 343, 436, 437, 470, 471, 495, 496, 498, 500, 572.
Transilvanya dağları, 436.
Travnik, 82n1.
Triyanda, 139.
Tül, 507.
Tuleytıla (Toledo), 199.
Tulon ve limanı, 382, 384
Tuluz, 172.
Tuna nehri, 15, 16, 20n2, 22n1, 76, 78, 79, 80, 81, 181, 182, 208, 223, 229, 310n2, 311, 323, 324, 327, 330, 338n1, 340, 341, 343, 369, 341, 443, 468, 579.
Tuna boyu, 75.
Tunca nehri, 641.
Tunus, 1, 3, 194, 197, 364, 366, 372, 373, 374, 385, 386n1, 580.
Tunus gölü, 366n.
Turahan - oğulları, 573.
Turgutlu aşireti, 109, 166, 229.
Turgut - oğulları, 90, 243n2.
Turhal, 297n1.
Turhallı Celâl ısyanı, 345.
Tûr-i Sîna kasabası, 397, 515.
Turla nehri, bk. Dinyester nehri, 185, 344.
Turna dağı, bk. Nurhak dağı, 229, 273.
Türkistan, 348.
Türkiye ve Türkler, 5, 6, 13, 14, 20n2, 23, 24, 25, 28, 32, 33, 35, 41, 42n2.44, 61, 63, 64, 66, 68, 70, 72, 83, 84, 102n2, 111n1, 112, 113, 114, 117n2, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 134, 135, 136, 137, 139, 145, 154, 155, 171, 184, 200, 220, 222, 307, 310, 311, 314, 323, 327n1, 369, 373, 376, 377, 378, 380, 381, 388, 436, 453n1, 454, 455, 456, 457, 460, 466, 468, 469, 470, 487, 488, 491, 497, 502n1, 504, 505, 532 532, 583n1, 585, 591, 606, 617, 627, 628, 650, 654, 667, 681, 684.
Türk Memlûkleri, 187n1.
Türkmenler, 51n1, 451, 452.

U

Ucan mevkii, 351.
Ucan sahrası, 99.
Ulahlar, 74n1, 428n2, 437.
Ulahya, bk. Eflâk, 436.
Ulubat, 682.
Ulucami (Bursa'da), 626, 637.
Uluğ Bey zîci, 597.
Ulukışla, 683.
Umman denizi, 391, 397, 399, 514, 606.
Unkapanı iskelesi, 686.
Urfa, bk. Ruha, 275n2, 276.
Urla, bk. Klazümen, 119.
Urmiye, 275.
Urus Hanlar, 130.
Ustroma, bk. Karasu, 56.
Uşak, 628.
Uzeyr sancağı, 201.
Uzuncaova, 177n2.
Uzuncaova Hasköyü bk. Havsa, 103, 106n2.
Uzunçarşı (İstanbul'da), 537, 645.

Ü

Üçağızlı mevkii, bk. Otlukbeli, Başkent, 100.
Üç şerefeli camii (Edirne'de), 637.
Üçüncü yer, bk. Enderun, Harem-i hümayun, 520.
Üdine sahrası, 212.
Ülgün, 224n1.
Ümit burnu, 391, 513.
Ürgüb, 272.
Üsküdar, 97, 98, 143, 163, 194, 260, 262, 283, 314, 348, 448, 450, 432, 540, 550, 555, 637n2, 638, 641, 645, 657.
Üsküdar Maltepesi, 244n1.
Üsküp, 82, 435n1, 686.

V

Vaç ve kalesi, 332, 441.
Valansiya, bk. Belensiye, 199.
Valiniyen'ler, 69.
Valne, bk. İlbasan, 69.
Valpo, 339, 472, 493n$_1$, 494.
Valva hanedanı, 502.
Van, 449, 579, 581.
Van gölü, 360, 646.
Van kalesi, 350, 352, 360.
Varat kalesi, 340.
Varna, 577.
Varna muharebesi, 15, 29, 188, 455, 468, 480, 482n$_1$, 575.
Varsak aşireti ve Türkmenleri, 91, 109, 166, 226, 229.
Veledeş (Kapıkulu suvarilerinin çocuklarına verilen ad), 565.
Venedik, Venedik cumhuriyeti, Venedikliler, 2, 5, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 51n$_1$, 60, 61n$_1$, 63, 65, 67n$_2$, 68, 69, 70-71, 73, 78, 83, 87, 89, 95n$_4$, 96, 97, 103, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117n$_1$, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 133, 134, 135, 139, 150, 178, 181, 183, 197, 198, 202, 203, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 249, 299, 331, 337, 340, 374, 375, 376, 379, 381, 384, 391, 455, 456, 458, 459, 460, 463, 465, 468, 469, 488n$_2$, 489, 501n$_2$, 502, 507, 513, 517, 572, 574, 604, 617, 618, 619, 683, 684, 685, 687n$_1$, 688n$_3$, 689, 691.
Venedik Körfezi, 212.
Veras, 56n$_1$.
Vesprem, 341, 468, 498.
Vezneciler, 553.
Vidin, 14, 16, 75, 223, 240n$_2$, 410, 437, 571, 572.
Vilâyet-i Moldav (Kara Bağdan), 342n$_2$.
Viliçtirin (Vilçitrin), 82.
Vira, bk. Eski Dima, 56n$_1$.
Vişegrad ve kalesi, 332, 340, 441, 472, 491, 493n$_1$, 494, 552.
Viyana, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 340, 429, 440, 449, 484, 487, 490, 495, 496, 617n$_3$.
Viyana muhasarası (Birinci), 329, 330, 331, 504, 505.
Viyana seferi (Birinci), 409n$_1$, 483.
Vize, 193, 571, 572.
Vize yörükleri, 571.
Vodka (Vuka) nehri, 490.
Volga nehri, 129.
Vormüs, 438.

Y

Yagellon ailesi ve hanedanı, 197, 469, 471.
Yağ iskelesi, 686.
Yağkapanı, 547.
Yahudiler, 128n$_4$.
Yahudi mahallesi, 140.
Yaka akçesi, 554.
Yakup Bey mescidi (Kütahya'da), 624.
Yakut Müsta'sımî mektebi (Hattatlık sanatında), 613.
Yakut Paşa zaviyesi (Amasya'da), 662,
Yalıköşkü, 305, 353.
Yalımlı köyü, 230, 253n$_1$, 254.
Yalvaç, 102n$_2$.
Yanbolu, 344, 379, 572.
Yanova kalesi, 499.
Yanva kalesi, 412.
Yanya, 135, 376, 686.
Yassıçimen, 54, 263.
Yaşpazarı, 345.
Yavuz Sultan Selim imareti, 638.
Yaya'lar, 566, 570.
Yayça ve Yayça kalesi (hisarı), 82, 83, 84, 114, 122, 209, 212, 223, 468, 512.
Yedikule, 104, 233, 278, 294, 312, 327, 440n$_2$, 537.
Yellitepe mevkii, 106, 107.
Yemen, 292n$_1$, 298n$_1$, 391, 393, 394, 395, 396, 400, 426, 513, 514, 516, 579, 580, 683n$_4$, 693.

Yenibahçe (İstanbul'da), 244, 259.
Yenice derbendi, 255.
Yenice-i Karasu, 540.
Yenice-i Vardar, 363, 592.
Yenice-i Zagra, 230.
Yeniçeri Efendiliği, 56_1.
Yeni Foça, 18, 116, 154.
Yeni Hisar, $178n_1$,
Yeni odalar, 556.
Yeni Saray (Edirne'de), 178.
Yeni Saray, bk. Topkapı Sarayı, 233, 519, 520.
Yenişehir (Bursa'ya bağlı), 50, $240n_2$.
Yenişehir muharebesi, $165n_2$.
Yenişehir ovası, 164, 252, 260.
Yerebatan, semt, 562.
Yerköy, 656.
Yeşil Camii (Çelebi Mehmed Camii, Bursa'da), 616, 617, 623, 625, 637, 644.
Yeşil Cami (İznik'te Hayreddin Paşa Camii), $624n_3$, 625, 637.
Yeşilırmak, $51n_1$.
Yeşil Türbe (Bursa'da), 624, 625, 626.
Yezevo malikânesi, 21.
Yozgat, 656.
Yürükler, 566, 570.
Yukarı - Avrupa, 3.
Yunanistan, 38, 530.
Yüz sene muharebesi, 2.

Z

Zabulistan, 399.
Zacesne kalesi, 335.
Zadine, bk. Zâra, 212.
Zagreb, 335.
Zamantı (Zemendo), kalesi, 142.
Zanta (Zağlisa) adası, 42, 135, 213, $219n_2$, 221, 389.
Zapolya hanedanı, 472.
Zâra, bk. Zadine, 211.
Zatmar ve kalesi, 410, 498, 499.
Zatmar muharebesi, 498.
Zemlin sahrası, bk. Zemun, 499.
Zemun ve kalesi, bk. Zemlin, 312, 412, 471.
Zemun sahrası, 410.
Zenşiyo ve kalesi, bk. Navarin, 215, 219.
Zerpul (Acemi oğlanlara verilen akçe), 554.
Zeydî mezhebi, 400.
Zeydiye ailesi, 395.
Zeynîler (Bursa'da bir semt), $657n_1$, $665n_1$.
Zeyniyye tarikatı, $665n_1$.
Zeyrek Camii, $584n_1$.
Zeyrek medreseleri, $156n_2$.
Zeytinlik mevkii, 157.
Zihne, 33
Zile, 628.
Zincirli Camii (Ankara'da), 623.
Zincirlikuyu (Fatih'te), 544.
Zincirlikuyu Camii, 539.
Zincirli medrese (Konya Aksarayı'nda), 648.
Zips, 327.
Zonguldak, $47n_1$.
Zübeyd ve Zübeyd beyliği, $394n_1$, 395, 396.

Res. 1 — Fatih Sultan Mehmed

Res. 2 — İskender Bey

Res. 3 — Patrik Gennadios Scolarios

Res. 4 — II. Sultan Bayezid

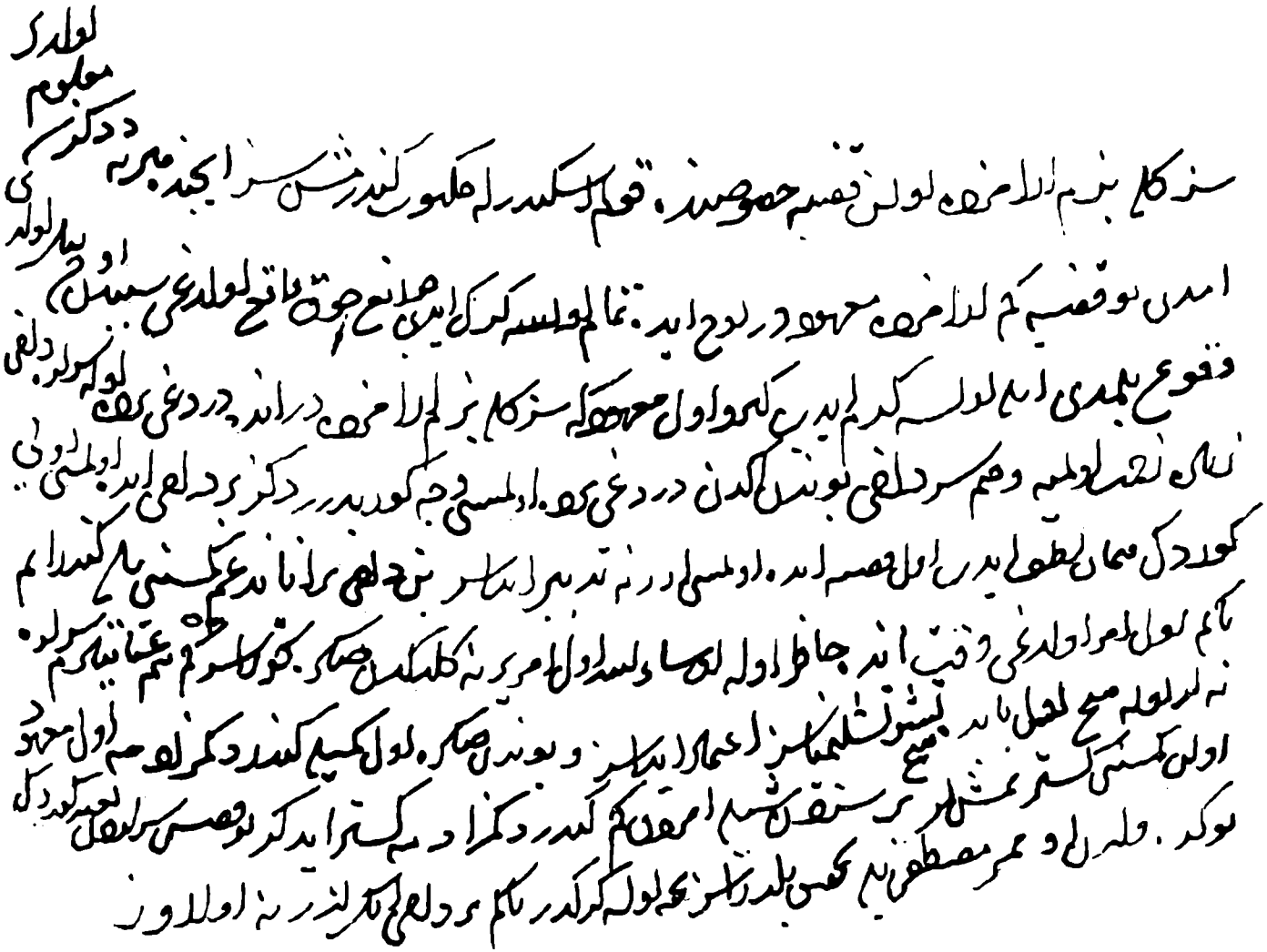

Res. 5 — Bayezid'in elyazısı ile bir mektubu

Res. 6 — Yavuz Sultan Selim

Res. 7 — Yavuz Sultan Selim'in
Topkapı Sarayındaki resmi

Res. 8 — Yavuz Sultan Selim bir sefer esnasında

Res. 9 — Kanuni Sultan Süleyman

Res. 10 Kanuni'nin başka bir resmi

Res. 11 — Kanunî Süleyman bir sefer esnasında

Res. 12 — Kanuni Sultan Süleyman

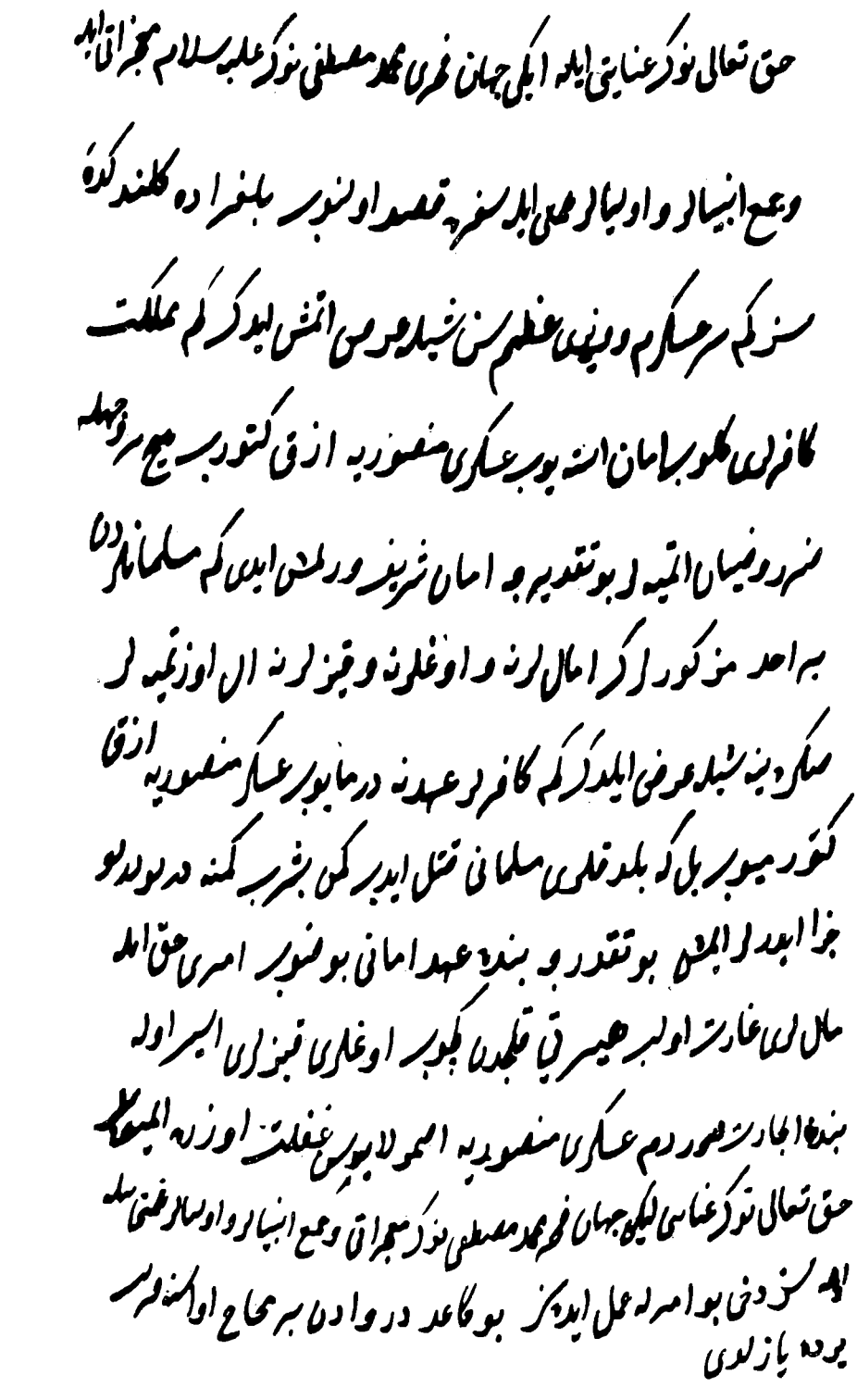

Res. 13 — Kanunî Sultan Süleyman'ın
beyaz üzerine hattı hümayunu

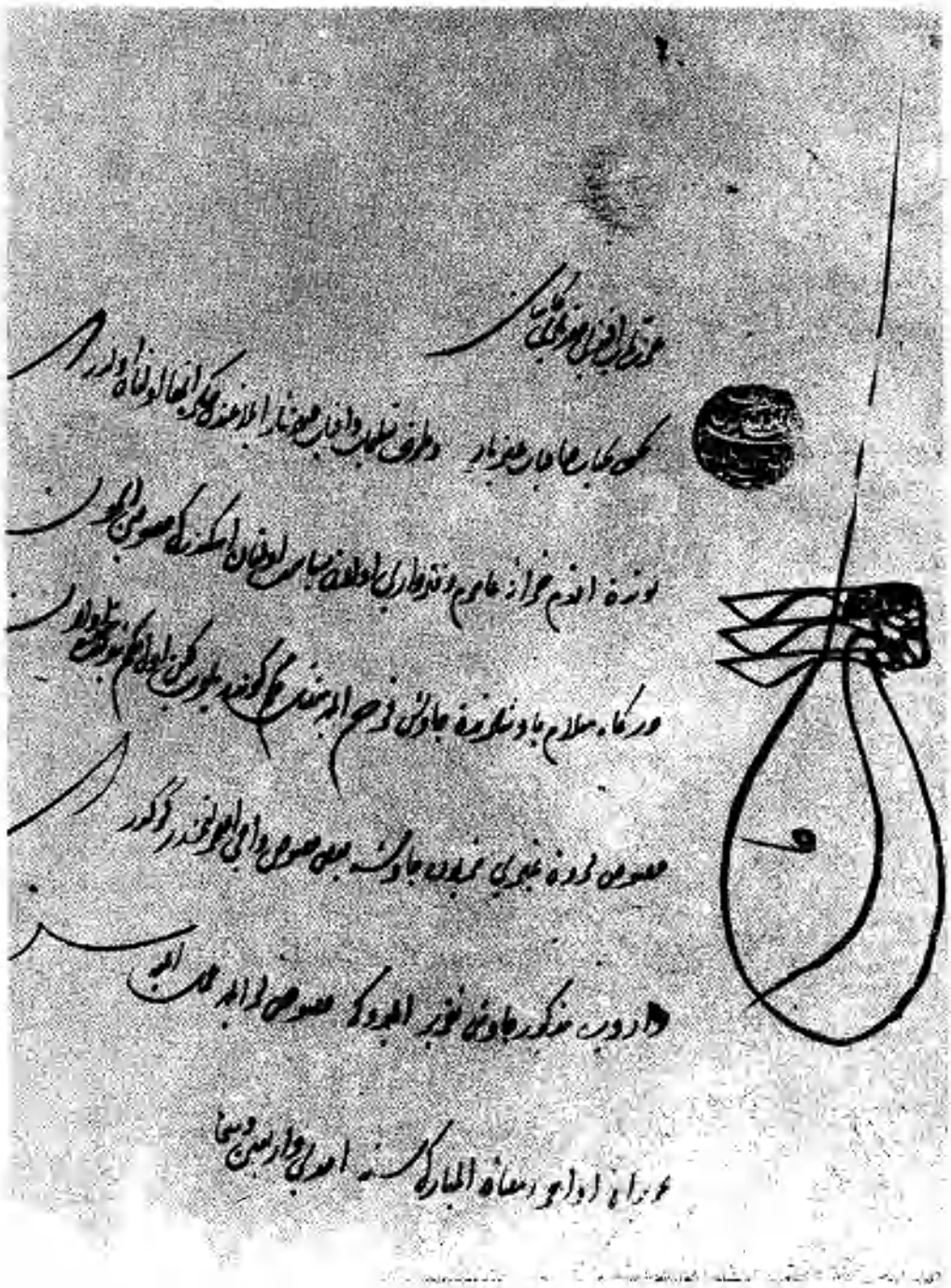

Res. 14 — Kanuni'nin Veziriazamı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa'nın bir buyrultusu

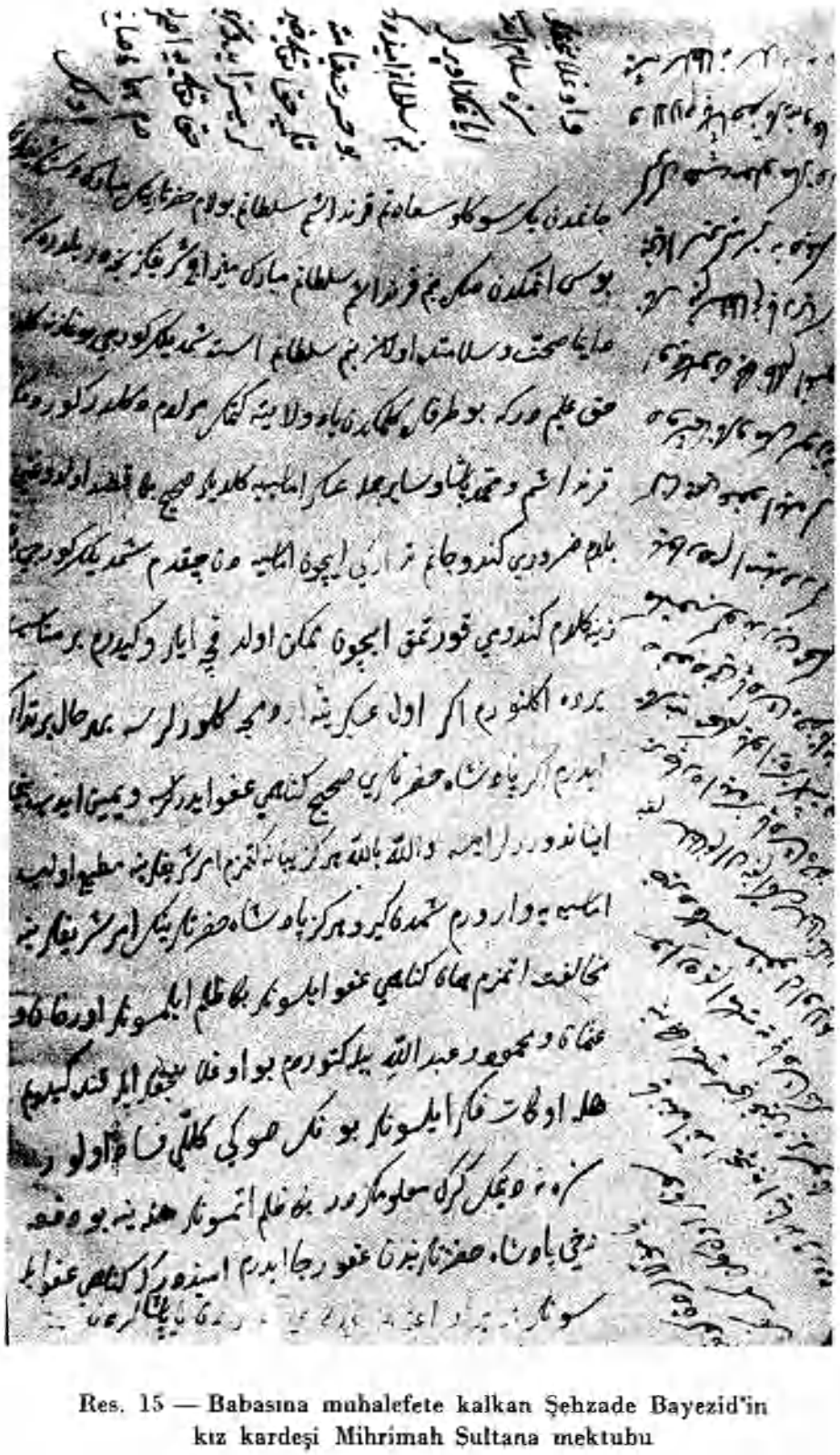

Res. 15 — Babasına muhalefete kalkan Şehzade Bayezid'in kız kardeşi Mihrimah Sultana mektubu

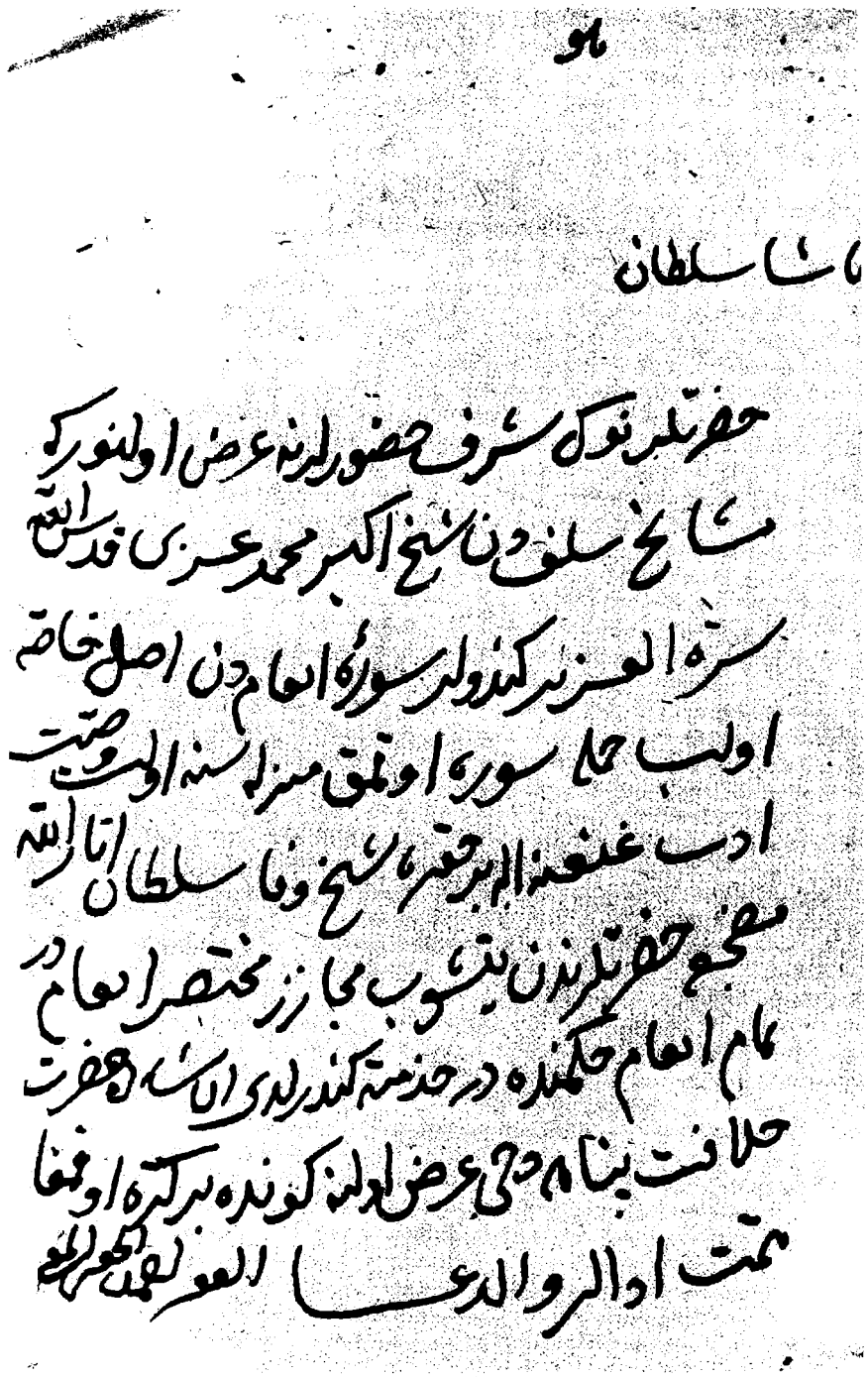

Res. 16 — İbni Kemal'in Veziriazam İbrahim Paşaya kendi elyazısı ile mektubu

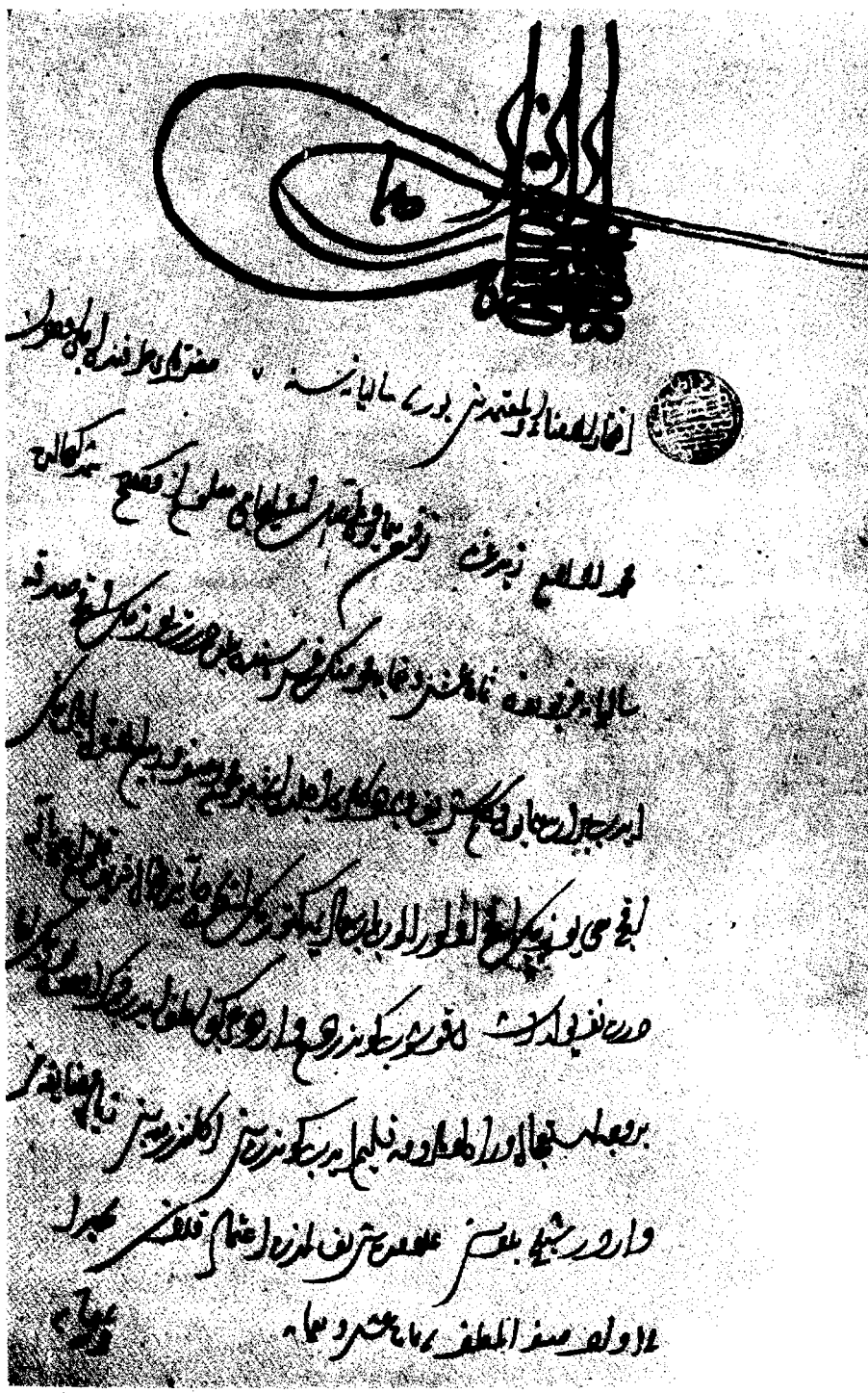

Res. 17 — Konya Valisi Şehzade Mehmed bin Şehinşah tarafından Bursa Salyanecisine hüküm

Res. 18 — Barbaros Hayreddin Paşa (Nigârî'nin bir minyatürü)

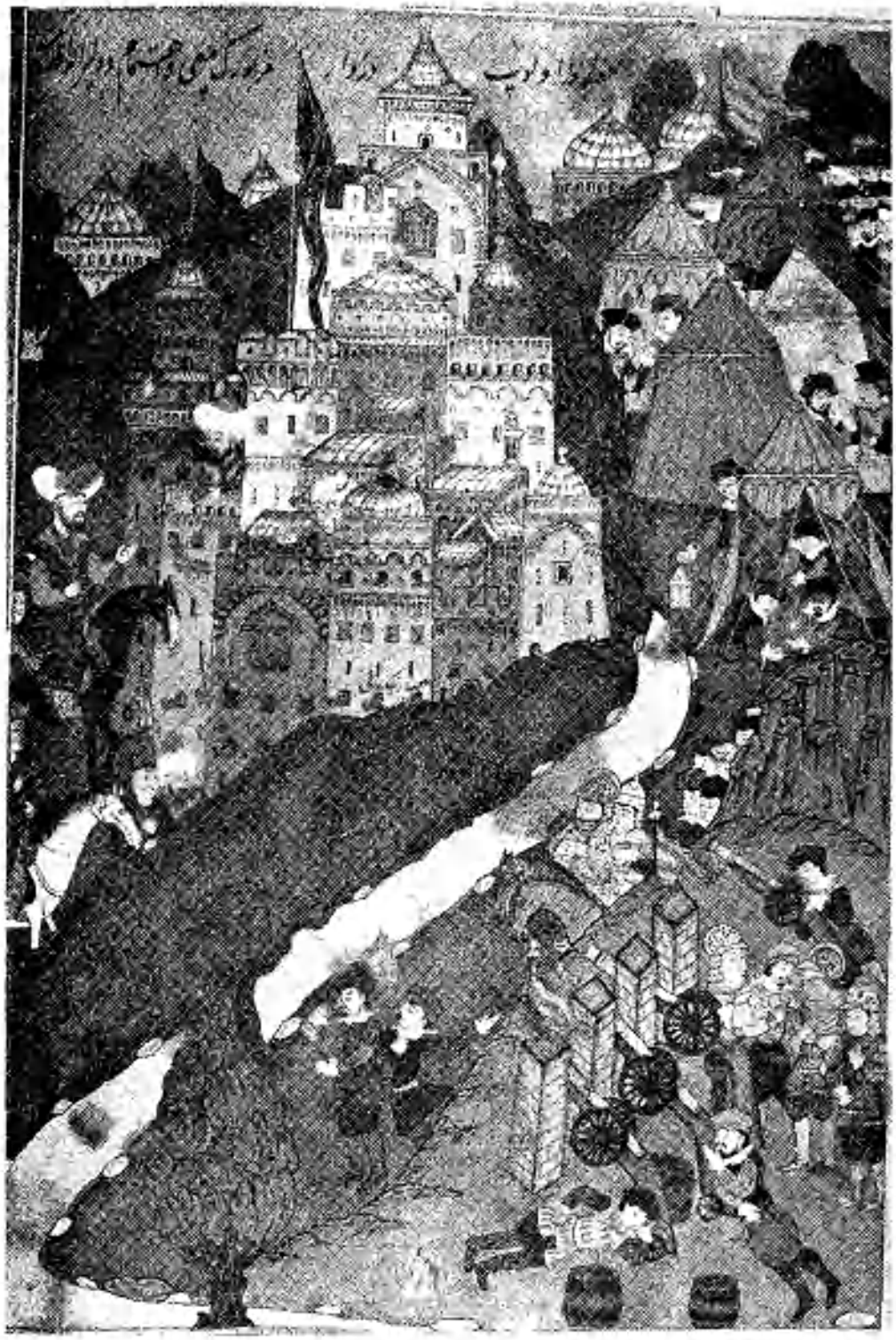

Res. 19 — Hünernâmedeki resimlerden
(Niğebolu muhasarası)

Res 20,21 - II. Bayezid'in kaftanları

Res. 22 — Yavuz Sultan Selim'in kaftanı

Res. 23 — Kanuni'inin oğlu Şehzade Mehmed'in kaftanı

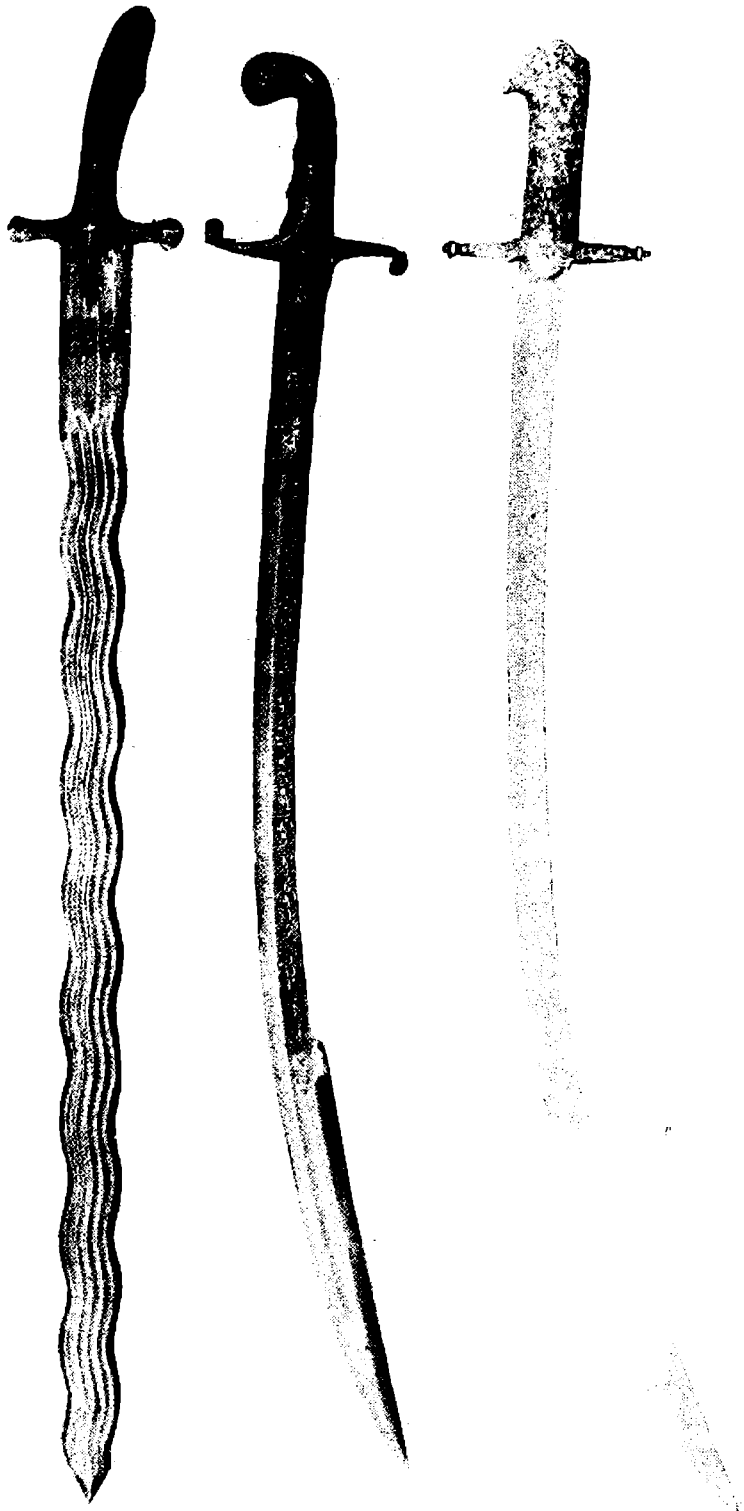

Res. 24 — Soldan ikisi II. Rayezidin Kılıçları, sağdaki Yavuz Sultan Selim'in Kılıcı

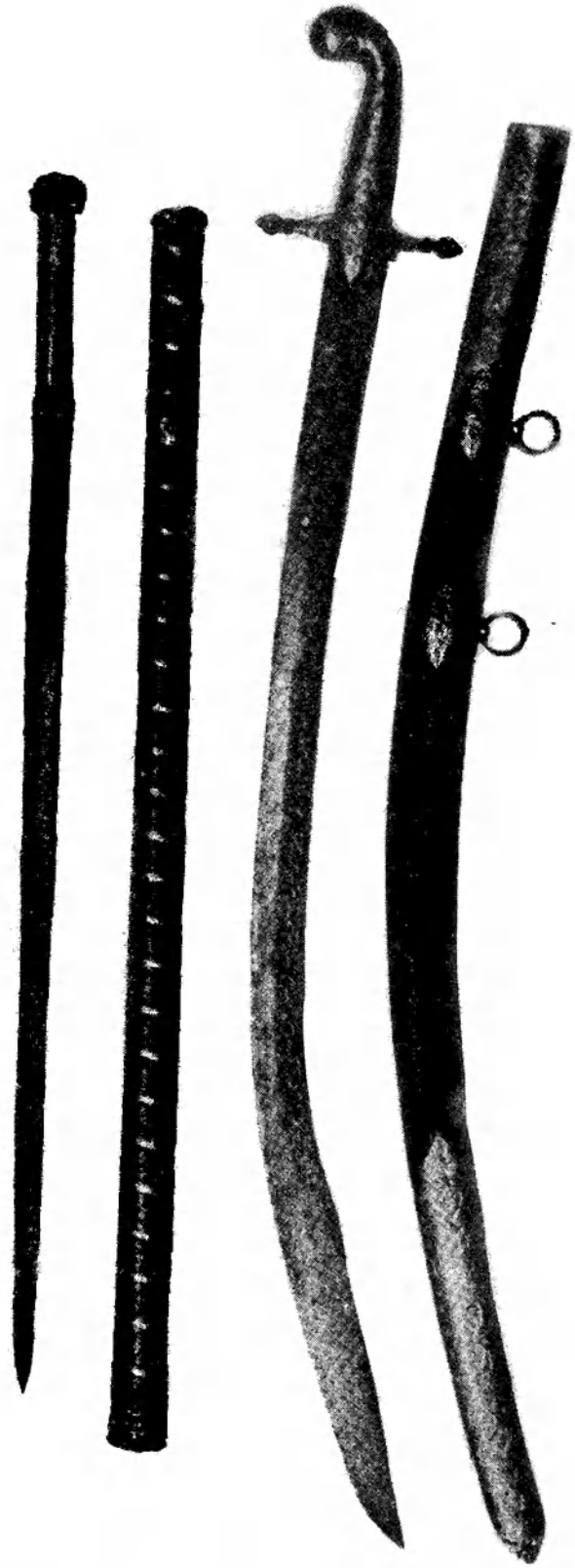

Res 25 - Kanunî Sultan Süleyman'ın Kılıcı ve meçi

Res. 26 — XVI. yüzyılda bir Türk miğferi
(Topkapı Sarayı silâh müzesinde)

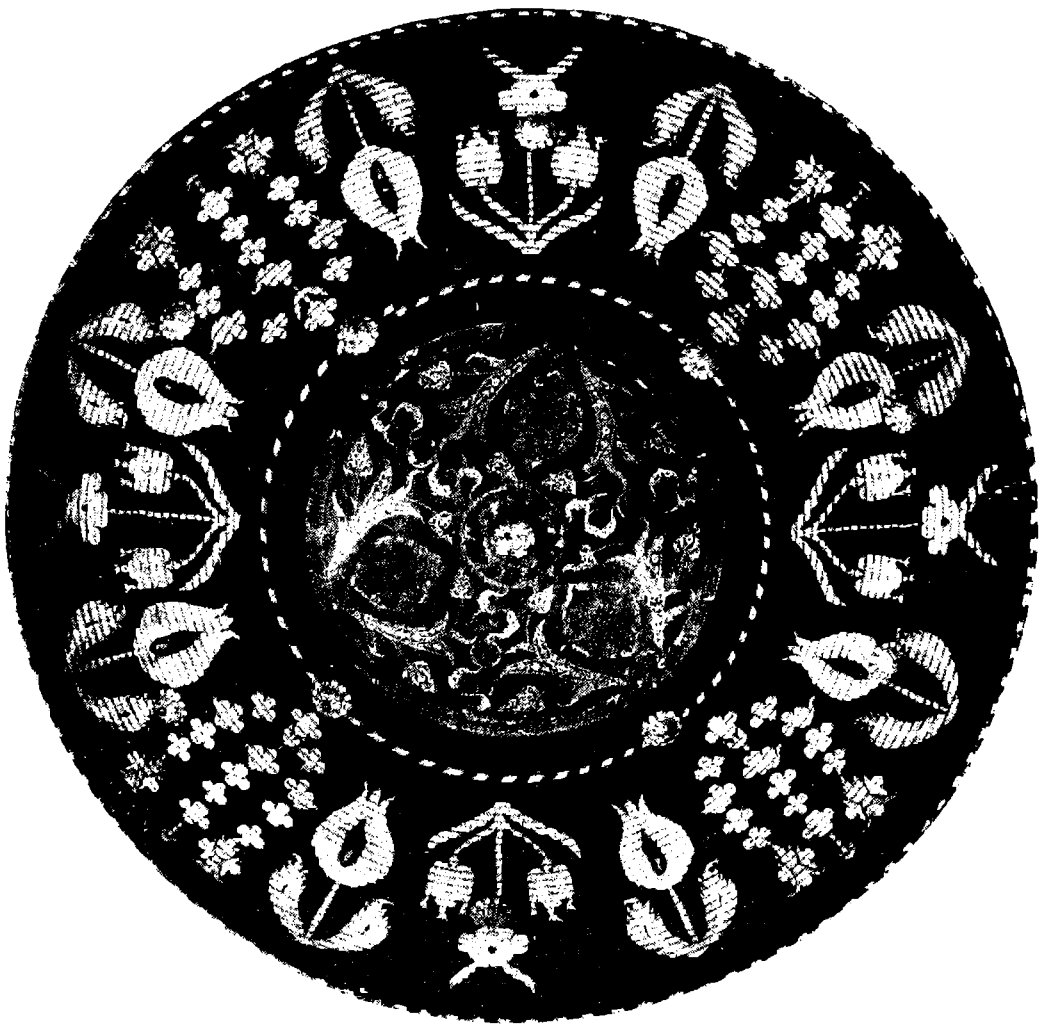

Res. 27 — XVI. Yüzyıldan bir kalkan (Topkapı Sarayı müzesi)

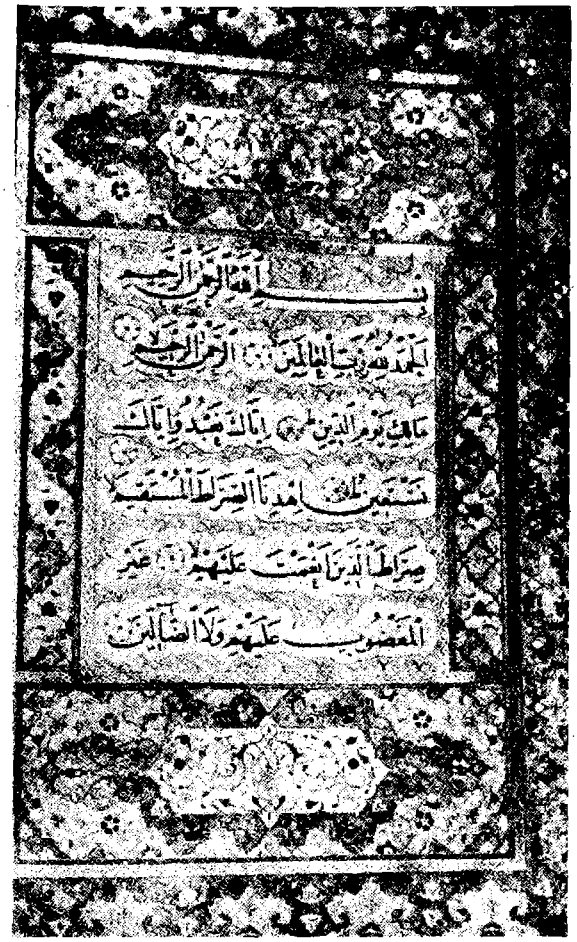

Res. 28 — Şeyh Hamdullah'ın bir fatihası

Res. 29 — Şeyh Hamdullah'ın muhakkak ve reyhanî yazısı

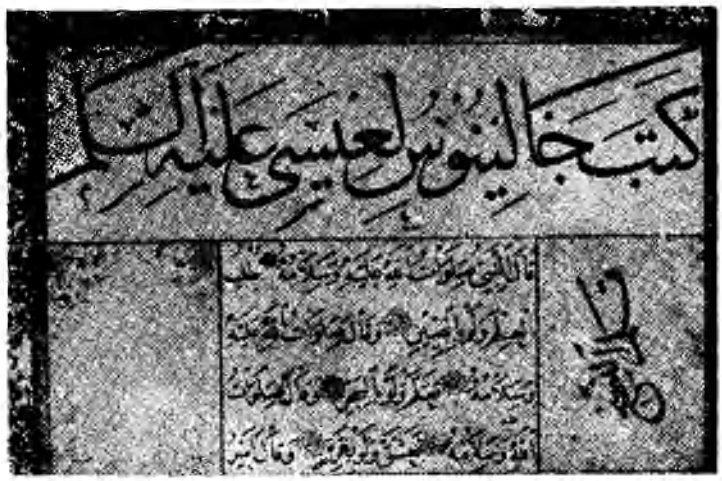

Res. 30, 32 — Şeyh Hamdullah'ın sülüs ve nesih yazıları

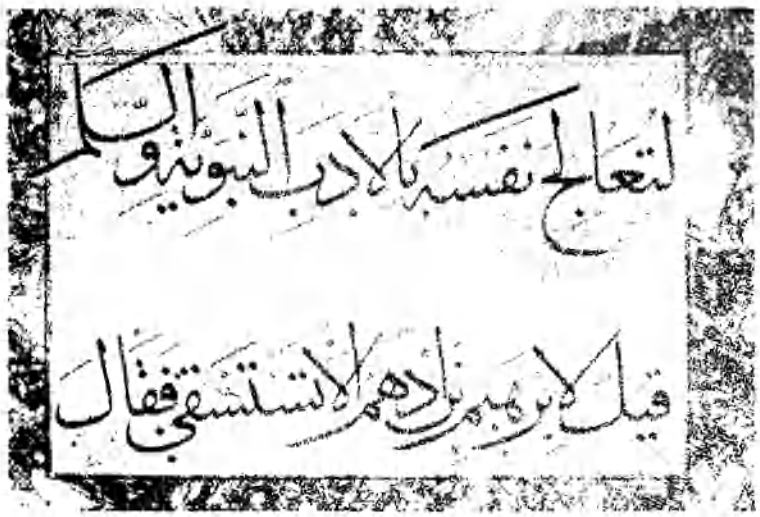

Res. 33, 35 — Şeyh Hamdullah'ın sülüs, nesih, muhakkak ve reyhani yazıları

Res. 36, 38 — Şeyh Hamdullah'ın oğlu Mustafa dede'nin tevki' ve rik'a yazıları

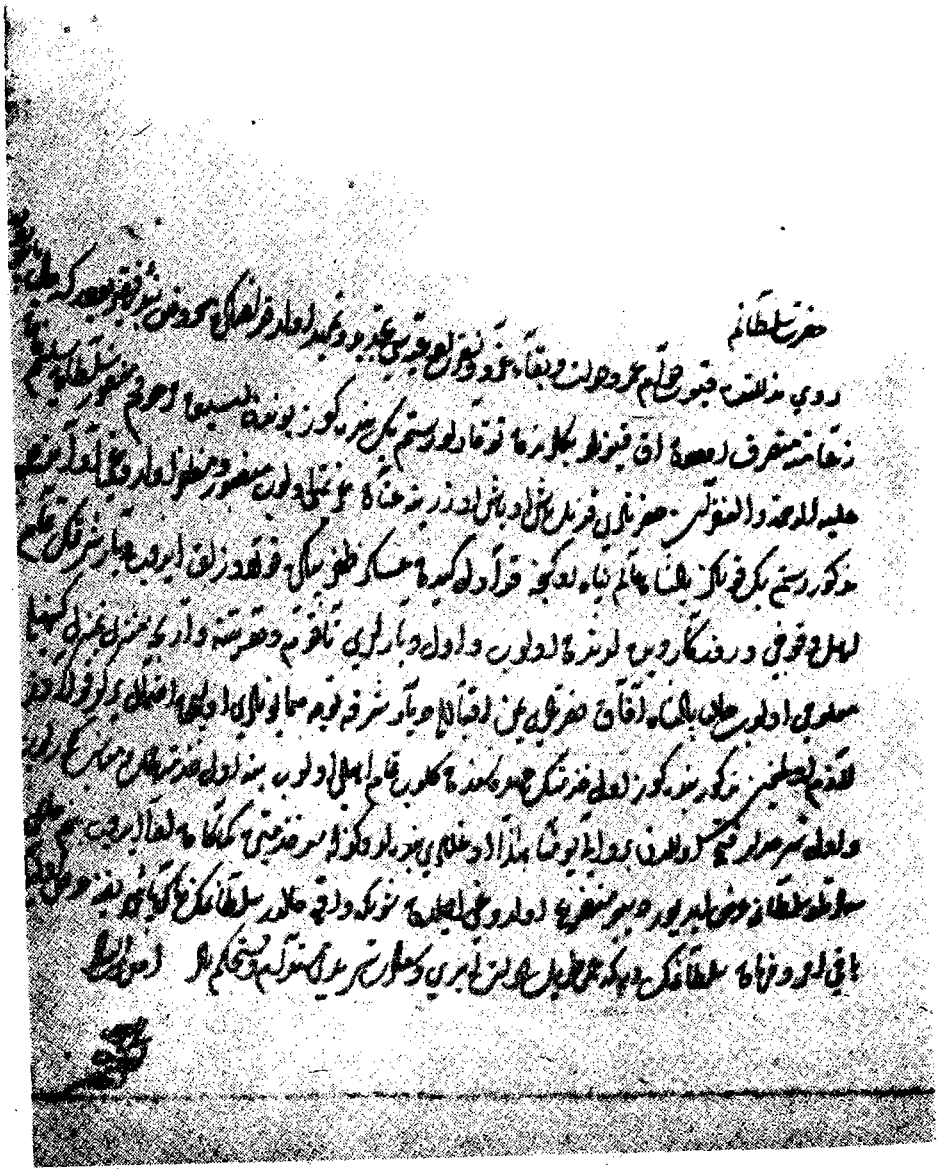

Res. 39 — İdris-i Bitlisi'nin kendi elyazısı ile bir arîzası

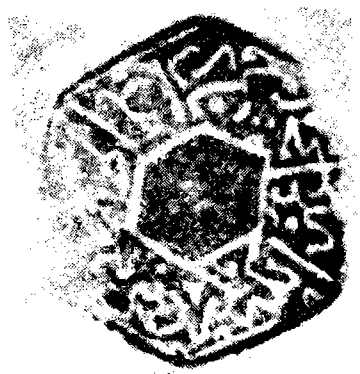

Res. 40 — İdris-i Bitlisi'nin mührü

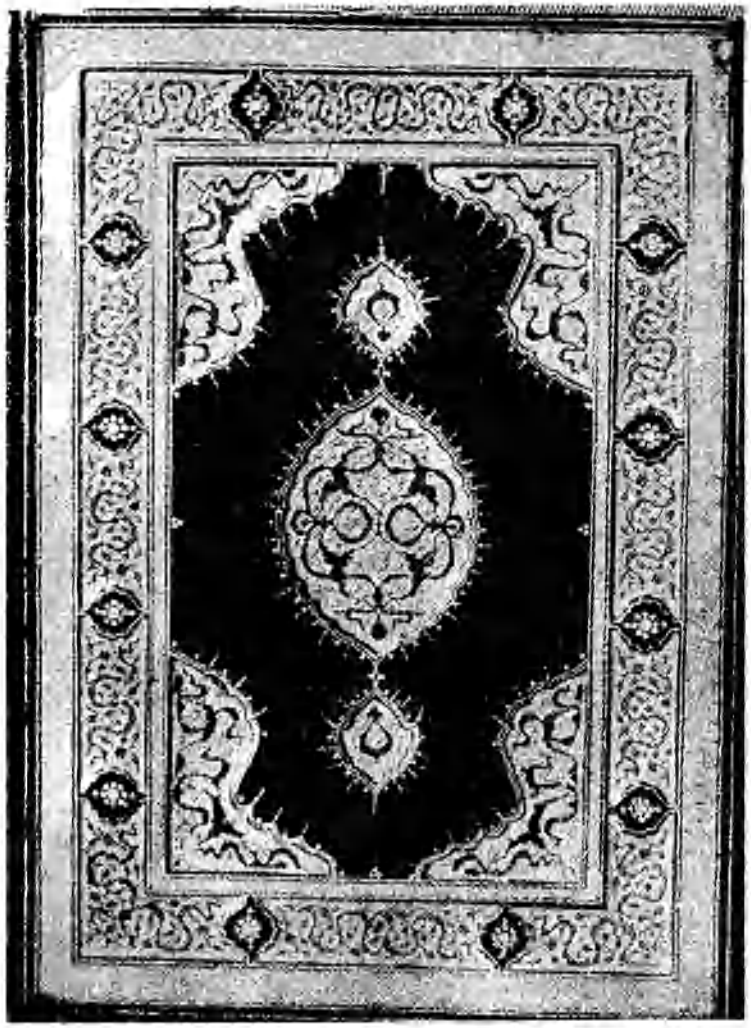

Res. 41 — XVI. yüzyılda yapılmış san'atkârane bir kitap kapağı

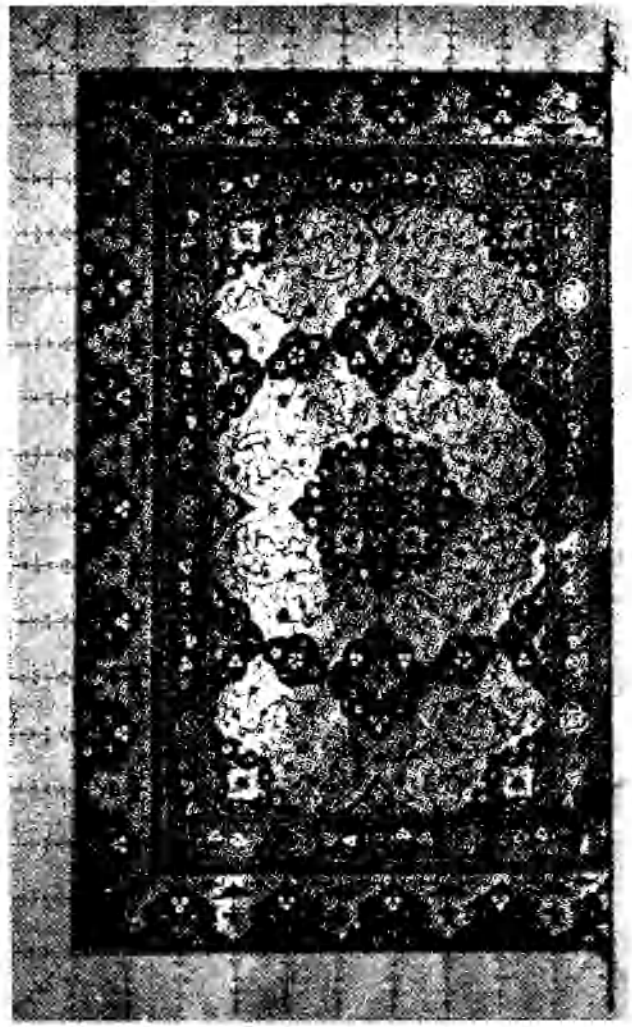

Res. 42 — XVI. yüzyılda yapılmış bir tezhip

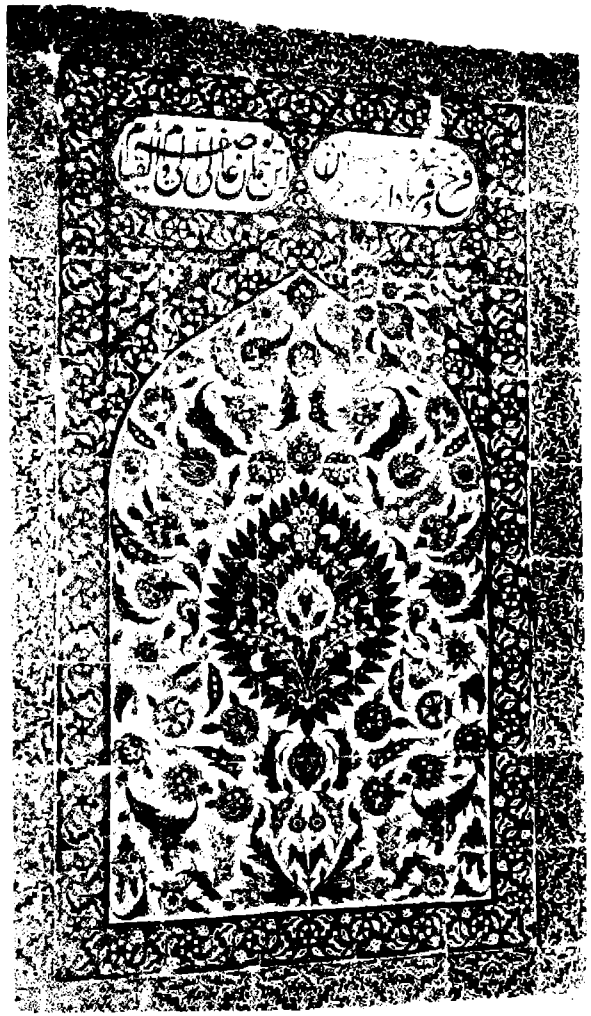

Res. 43 — Topkapı Sarayında hünkâr sofasına ait kitabeli çini Pano

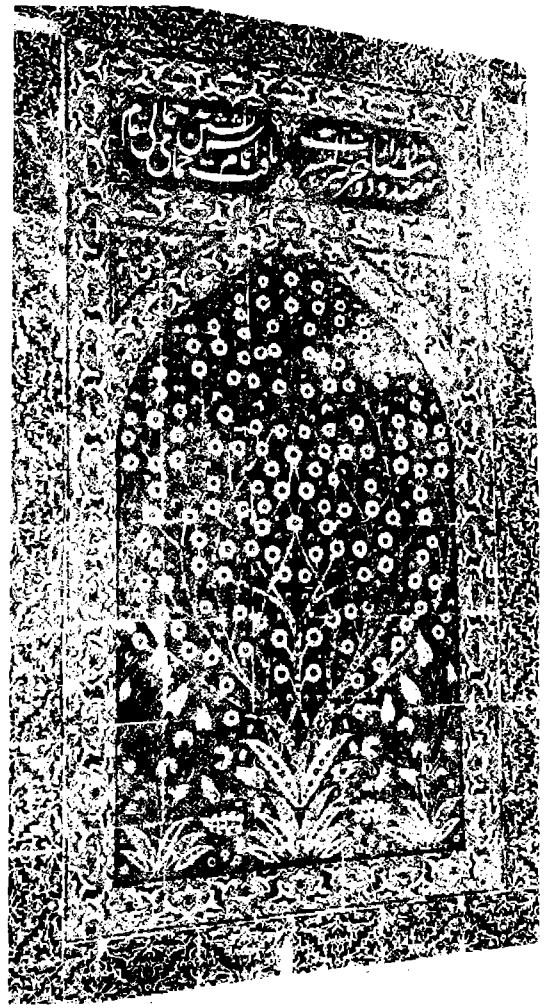

Res, 44 — Topkapı Sarayın'da hünkâr hamamına ait kitabeli çini Pano

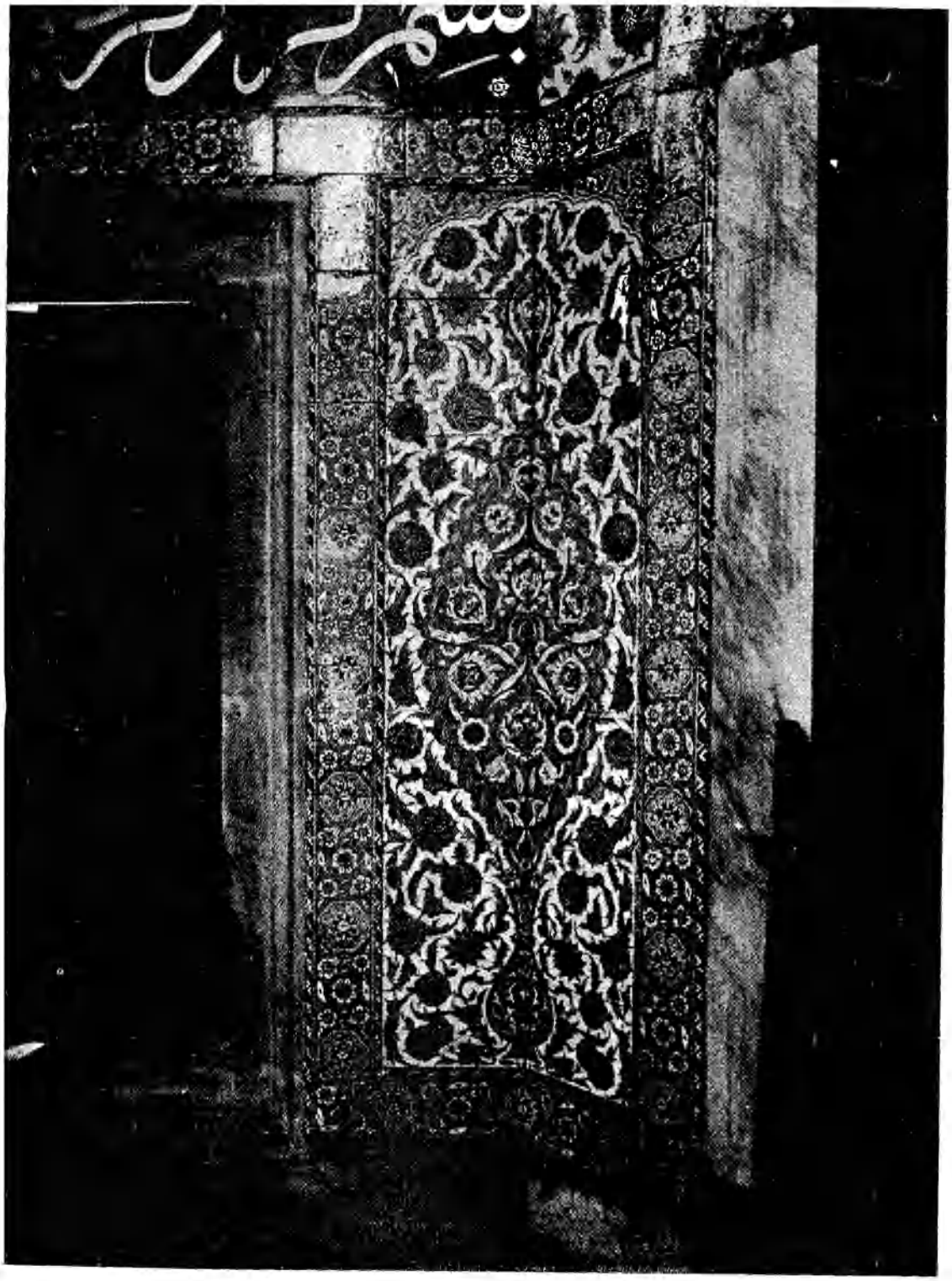

Res. 45 — Rüstem Paşa Camii çinilerinden

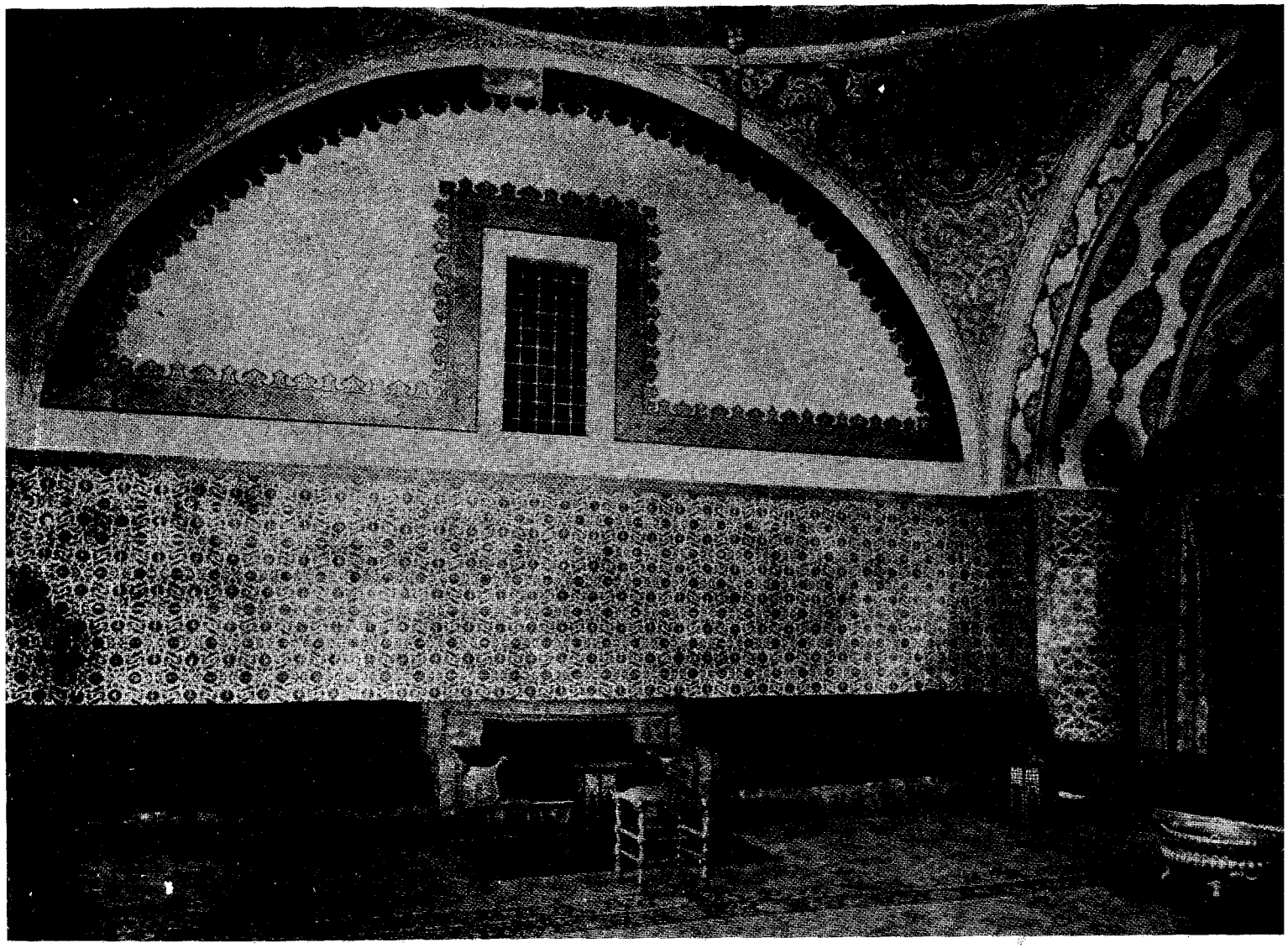

Res. 46 — Divan-ı hümayun ve Pâdişah'ın müzakereleri dinlediği pencere

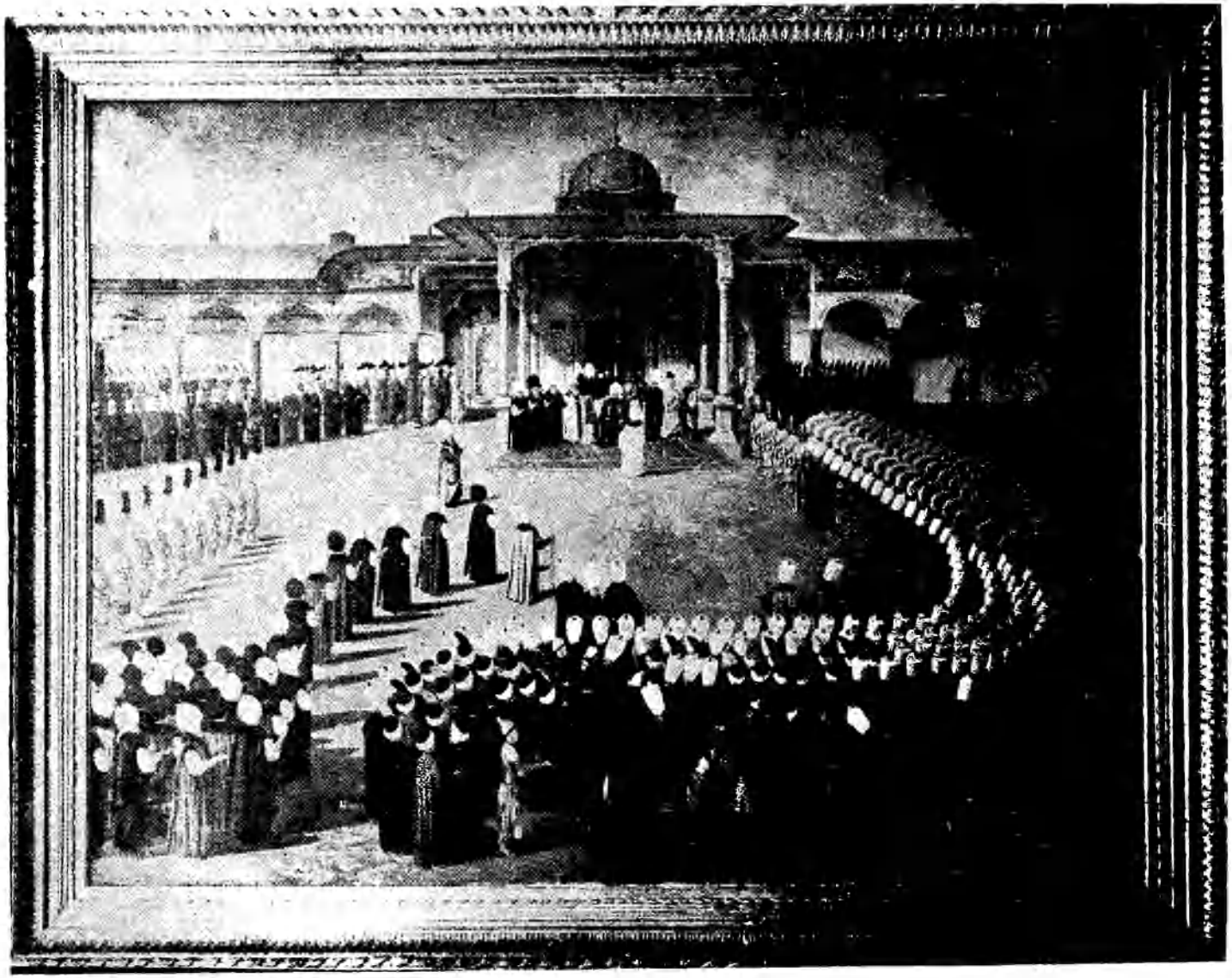

Res. 47 — Topkapı Sarayı'nın Babüssaâde (Ak Agalar) kapısı önünde bayram merasimi (III. Selim zamanı)

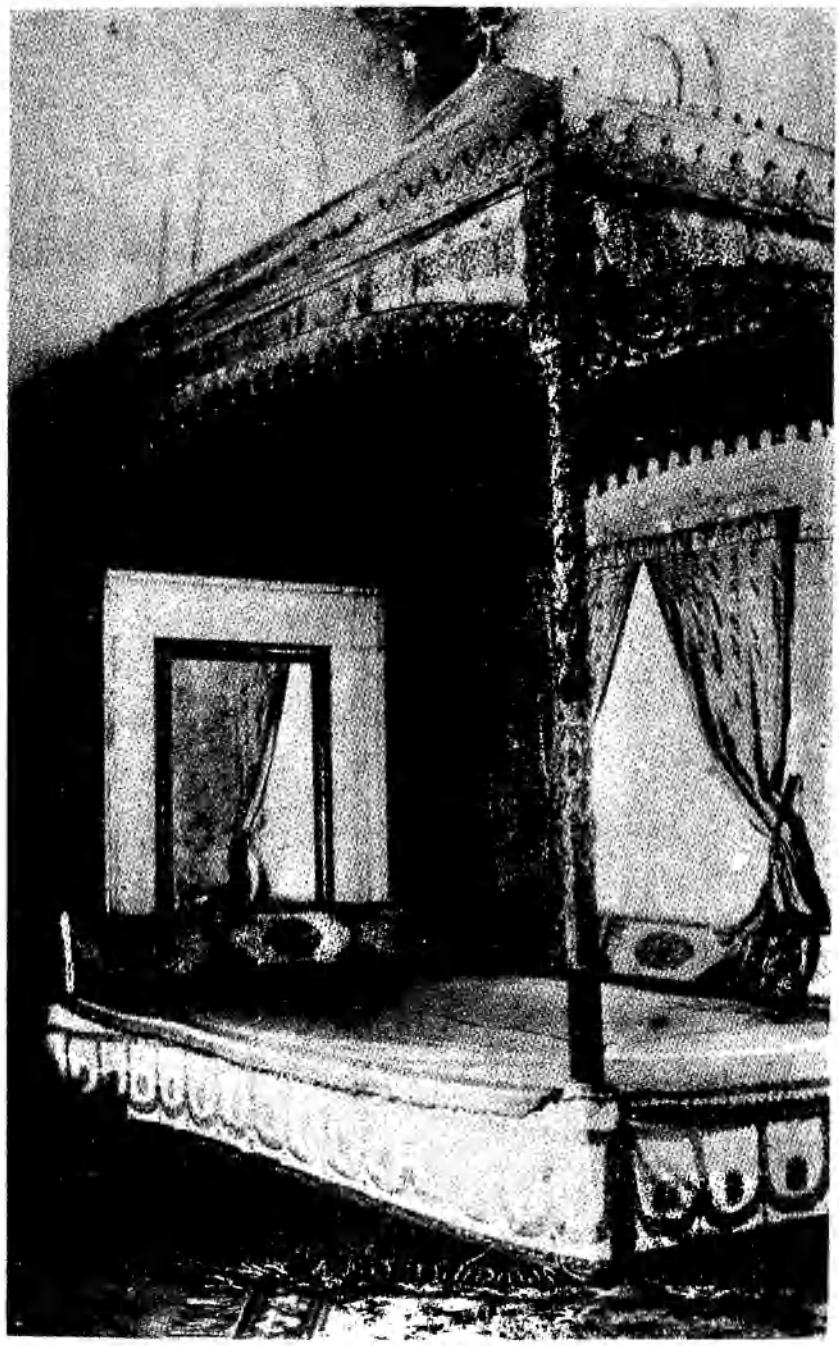

Res. 48 — Arz odasında Pâdişah'ın tahtı